रामायणस्य बालकाण्डम्
प्रथमः सर्गः
तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम्
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवम् १
को न्वस्मिन्साप्रतं लोके गुणवान्कश्च वीर्यवान्
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः २
चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः
विद्वान्कः कः समर्थश्व कश्चैकप्रियदर्शनः ३
आत्मवान्को जितक्रोधो मतिमान्कोऽनसूयकः
कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ४
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरम् ५
श्रुत्वा चैतत्त्रिलोकज्ञो वाल्मीकेर्नारदो वचः श्रूयतामिति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ६
बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः
मुने वक्ष्याम्यहं बुद्ध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां
नरः ७
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान्धृतिमान्वशी ८
बुद्धिमान्नीतिमान्वाग्मी श्रीमाञ्छत्रुनिबर्हणः
विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ९
महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिंदमः
आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः १०
समः समविभक्ताङ्गः स्निग्धवर्णः प्रतापवान्
पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवाञ्छुभलक्षणः ११
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजानां च हिते रतः
यशस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् १२
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः १३
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो स्मृतिमान्प्रतिभानवान्

सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः १४
सर्वदाभिगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः
आर्यः सर्वसमश्चैव सदैकप्रियदर्शनः १५
स च सर्वगुणोपेतः कौसल्यानन्दवर्धनः
समुद्र इव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवानिव १६
विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत्प्रियदर्शनः
कालाग्निसदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः १७
धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः
तमेवंगुणसंपन्नं रामं सत्यपराक्रमम् १८
ज्येष्ठं श्रेष्ठगुणैर्युक्तं प्रियं दशरथः सुतम्
यौवराज्येन संयोक्तुमैच्छत्प्रीत्या महीपतिः १९
तस्याभिषेकसंभारान्दृष्ट्वा भार्याथ कैकयी
पूर्व दत्तवरा देवी वरमेन मयाचत
विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनम् २०
स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् २१
स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन्
पितुर्वचननिर्देशात्कैकेय्याः प्रियकारणात् २२
तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह
स्नेहाद्विनयसंपन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः २३
सर्वलक्षणसंपन्ना नारीणामुत्तमा वधूः
सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा २४
पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च
शृङ्गवेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत् २५
ते वनेन वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः
चित्रकूटमनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात् २६
रम्यमावसथं कृत्वा रममाणा वने त्रयः
देवगन्धर्वसंकाशास्तत्र ते न्यवसन्सुखम् २७
चित्रकूटं गते रामे पुत्रशोकातुरस्तदा
राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन्सुतम् २८
मृते तु तस्मिन्भरतो वसिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः नियुज्यमानो राज्याय नैच्छद्राज्यं महाबलः

स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः २९
पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः
निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ३०
स काममनवाप्यैव रामपादावुपस्पृशन्
नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं रामागमनकाङ्क्षया ३१
रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च
तत्रागमनमेकाग्रो दण्डकान्प्रविवेश ह ३२
विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्श ह
सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा ३३
अगस्त्यवचनाच्चैव जग्राहैन्द्रं शरासनम्
खङ्गं च परमप्रीतस्तूणी चाक्षयसायकौ ३४
वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरैः सह
ऋषयोऽभ्यागमन्सर्वे वधायासुररक्षसाम् ३५
तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी
विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ३६
ततः शूर्पणखावाक्यादुद्युक्तान्सर्वराक्षसान्
खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम् ३७
निजघान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान्
रक्षसां निहतान्यासन्सहस्राणि चतुर्दश ३८
ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः
सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम् ३९
वार्यमाणः सुबहुशो मारीचेन स रावणः
न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते ४०
अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः
जगाम सहमारीचस्तस्याश्रमपदं तदा ४१
तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ
जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ४२
गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम्
राघवः शोकसंतप्तो विललापाकुलेन्द्रियः ४३
ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषम्
मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं संददर्श ह ४४
कबन्धं नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनम्

तं निहत्य महाबाहुर्ददाह स्वर्गतश्च सः ४५
स चास्य कथयामास शबरीं धर्मचारिणीम्
श्रमणीं धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघव
सोऽभ्यगच्छन्महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः ४६
शबर्या पूजितः सम्यग्रामो दशरथात्मजः
पम्पातीरे हनुमता संगतो वानरेण ह ४७
हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः
सुग्रीवाय च तत्सर्वं शंसद्रामो महाबलः४८
ततो वानरराजेन वैरानुकथनं प्रति
रामायावेदितं सर्वं प्रणयाद्दुःखितेन च
वालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः ४९
प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति
सुग्रीवः शङ्कितश्चासीन्नित्यं वीर्येण राघवे ५०
राघवः प्रत्ययार्थं तु दुन्दुभेः कायमुत्तमम्
पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप संपूर्णं दशयोजनम् ५१
विभेद च पुनः सालान्सप्तैकेन महेषुणा
गिरिं रसातलं चैव जनयन्प्रत्ययं तदा ५२
ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्तः स महाकपिः
किष्किन्धां रामसहितो जगाम च गुहां तदा ५३
ततोऽगर्जद्धरिवरः सुग्रीवो हेमपिङ्गलः
तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ५४
ततः सुग्रीववचनाद्धत्वा वालिनमाहवे
सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ५५
स च सर्वान्समानीय वानरान्वानरर्षभः
दिशः प्रस्थापयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजाम् ५६
ततो गृध्रस्य वचनात्संपातेर्हनुमान्बली
शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे लवणार्णवम् ५७
तत्र लङ्कां समासाद्य पुरीं रावणपालिताम्
ददर्श सीतां ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम् ५८
निवेदयित्वाभिज्ञानं प्रवृत्तिं च निवेद्य च
समाश्वास्य च वेदैहीं मर्दयामास तोरणम् ५९
पञ्च सेनाग्रगान्हत्वा सप्त मन्त्रिसुतानपि

शूरमक्षं च निष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ६०
अस्त्रेणोन्मुक्तमात्मानं ज्ञात्वा
पैतामहाद्वरात्
मर्षयन्राक्षसान्वीरो यन्त्रिणस्तान्यदृच्छया ६१
ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कामृते सीतां च मैथिलीम्
रामाय प्रियमाख्यातुं पुनरायान्महाकपिः ६२
सोऽभिगम्य महात्मानं कृत्वा रामं प्रदक्षिणम्
न्यवेदयदमेयात्मा दृष्टा सीतेति तत्त्वतः ६३
ततः सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः
समुद्रं क्षोभयामास शरैरादित्यसंनिभैः ६४
दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितां पतिः
समुद्रवचनाच्चैव नलं सेतुमकारयत् ६५
तेन गत्वा पुरीं लङ्कां हत्वा रावणमाहवे
अभ्यषिञ्चत्स लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ६६
कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं सचराचरम्
सदेवर्षिगणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः ६७
तथा परमसंतुष्टैः पूजितः सर्वदैवतैः
कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह ६८
देवताभ्यो वरान्प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान्
पुष्पकं तत्समारुह्य नन्दिग्रामं ययौ तदा ६९
नन्दिग्रामे जटां हित्वा भ्रातृभिः सहितोऽनघः
रामः सीतामनुप्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ७०
प्रहृष्टमुदितो लोकस्तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः
निरामयो अरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः ७१
न पुत्रमरणं केचिद्द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः क्वचित्
नार्यश्चाविधवा नित्यं भविष्यन्ति पतिव्रताः ७२
न वातजं भयं किंचिन्नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः
न चाग्निजं भयं किंचिद्यथा कृतयुगे तथा ७३
अश्वमेधशतैरिष्ट्वा तथा बहुसुवर्णकैः
गवां कोट्ययुतं दत्त्वा विद्वद्भ्यो विधिपूर्वकम् ७४
राजवंशाञ्शतगुणान्स्थापयिष्यति राघवः

चातुर्वर्ण्यं च लोकेस्मिन्स्वे स्वे धर्मे
नियोक्ष्यति ७५
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च
रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ७६
इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं वेदैश्च संमितम्
यः पठेद्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ७७
एतदाख्यानमायुष्यं पठन्रामायणं नरः
सपुत्रपौत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ७८
पठन्द्विजो वागृषभत्वमीयात्
स्यात्क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात्
वणिग्जनः पण्यफलत्वमीयात्
ज्जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्वमीया ७९
इति श्रीरामयणे बालकाण्डे प्रथमः सर्गः १

द्वितीयः सर्गः २
नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः
पूजयामास धर्मात्मा सहशिष्यो महामुनिः १
यथावत्पूजितस्तेन देवर्षिर्नारदस्तदा
आपृष्ट्वैवाभ्यनुज्ञातः स जगाम विहायसम् २
स मुहूर्तं गते तस्मिन्देवलोकं मुनिस्तदा
जगाम तमसातीरं जाह्नव्यास्त्वविदूरतः ३
स तु तीरं समासाद्य तमसाया महामुनिः
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्दमम् ४
अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय
रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा ५
न्यस्यतां कलशस्तात दीयतां वल्कलं मम
इदमेवावगाहिष्ये तमसातीर्थमुत्तमम् ६
एवमुक्तो भरद्वाजो वाल्मीकेन महात्मना
प्रायच्छत मुनेस्तस्य वल्कलं नियतो गुरोः ७
स शिष्यहस्तादादाय वल्कलं नियतेन्द्रियः
विचचार ह पश्यंस्तत्सर्वतो विपुलं वनम् ८
तस्याभ्याशे तु मिथुनं चरन्तमनपायिनम्

ददर्श भगवांस्तत्र क्रौञ्चयोश्चारुनिःस्वनम् ९
तस्मात्तु मिथुनादेकं पुमांसं पापनिश्चयः
जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः १०
तं शोणितपरीताङ्गं वेष्टमानं महीतले
भार्या तु निहतं दृष्ट्वा रुराव करुणां गिरम् ११
तथा तु तं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम्
ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत १२
ततः करुणवेदित्वादधर्मोऽयमिति द्विजः
निशाम्य रुदतीं क्रौञ्चीमिदं वचनमब्रवीत् १३
मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् १४
तस्यैवं ब्रुवतश्चिन्ता वभूव हृदि वीक्षतः
शोकार्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया १५
चिन्तयन्स महाप्राज्ञश्चकार मतिमान्मतिम्
शिष्यं चैवाब्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुंगवः १६
पादबद्धोऽक्षरसमस्तन्त्रीलयसमन्वितः
शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा १७
शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुनेर्वाक्यमनुत्तमम्
प्रतिजग्राह संहृष्टस्तस्य तुष्टोऽभवद्गुरुः १८
सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन्यथाविधि
तमेव चिन्तयन्नर्थमुपावर्तत वै मुनिः १९
भरद्वाजस्ततः शिष्यो विनीतः श्रुतवान्गुरोः
कलशं पूर्णमादाय पृष्ठतोऽनुजगाम ह २०
स प्रविश्याश्रमपदं शिष्येण सह धर्मवित्
उपविष्टः कथाश्चान्याश्चकार ध्यानमास्थितः २१
आजगाम ततो ब्रह्मा लोककर्ता स्वयं प्रभुः
चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तं मुनिपुंगवम् २२
वाल्मीकिरथ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय वाग्यतः
प्राञ्जलि प्रयतो भूत्वा तस्थौ परमविस्मितः २३
पूजयामास तं देवं पाद्यार्घ्यासनवन्दनैः
प्रणम्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वानामयमव्ययम् २४
अथोपविश्य भगवानासने परमार्चिते

वाल्मीकये महर्षये संदिदेशासनं ततः २५
उपविष्टे तदा तस्मिन्साक्षाल्लोकपितामहे
तद्गतेनैव मनसा वाल्मीकिर्ध्यानमास्थितः २६
पापात्मना कृतं कष्टं वैरग्रहणबुद्धिना
यस्तादृशं चारुरवं क्रौञ्चं हन्यादकारणात् २७
शोचन्नेव मुहुः क्रौञ्चीमुपश्लोकमिमं पुनः
जगावन्तर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः २८
तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन्मुनिपुंगवम्
श्लोक एव त्वया बद्धो नात्र कार्या विचारणा २९
मच्छन्दादेव ते ब्रह्मन्प्रवृत्तेयं सरस्वती रामस्य चरितं कृत्स्नं कुरु त्वमृषिसत्तम् ३०
धर्मात्मनो गुणवतो लोके रामस्य धीमतः
वृत्तं कथय धीरस्य यथा ते नारदाच्छ्रुतम् ३१
रहस्यं च प्रकाशं च यद्वृत्तं तस्य धीमतः
रामस्य सहसौमित्रे राक्षसानां च सर्वशः ३२
वैदेह्याश्चैव यद्वृतं प्रकाशं यदि वा रहः
तच्चाप्यविदितं सर्वं विदितं ते भविष्यति ३३
न ते वागनृता काव्ये काचिदत्र भविष्यति
कुरु रामकथां पुण्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् ३४
यावत्स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च महीतले
तावद्रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ३५
यावद्रामस्य च कथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति
तावदूर्ध्वमधश्च त्वं मल्लोकेषु निवत्स्यसि ३६
इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत
ततः सशिष्यो वाल्मीकिर्मुनिर्विस्मयमाययौ ३७
तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः
मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ३८
समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा
सोऽनुव्याहरणाद्भूयः शोकः श्लोकत्वमागतः ३९
तस्य बुद्धिरियं जाता वाल्मीकेर्भावितात्मनः
कृत्स्नं रामायणं काव्यमीदृशैः करवाण्यहम् ४०
उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमैस्तदास्य रामस्य चकार

कीर्तिमान्
समाक्षरैः श्लोकशतैर्यशस्विनो यशस्करं
काव्यमुदारधीर्मुनिः ४१
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वितीयः सर्गः २

तृतीयः सर्गः ३
श्रुत्वा वस्तु समग्रं तद्धर्मात्मा धर्मसंहितम्
व्यक्तमन्वेषते भूयो यद्वृत्तं तस्य धीमतः १
उपस्पृश्योदकं सम्यङ्मुनिः स्थित्वा कृताञ्जलि
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु धर्मेणान्वेषते गतिम् २
जन्म रामस्य सुमहद्वीर्यं सर्वानुकूलताम्
लोकस्य प्रियतां क्षान्तिं सौम्यतां सत्यशीलताम् ३
नाना चित्राः कथाश्चान्या विश्वामित्रसहाय
जानक्याश्च विवाहं च धनुषश्च विभेदनम् ४
रामरामविवादं च गुणान्दाशरथेस्तथा
तथाभिषेकं रामस्य कैकेय्या दुष्टभावताम् ५
व्याघातं चाभिषेकस्य रामस्य च विवासनम्
राज्ञः शोकं विलापं च परलोकस्य चाश्रयम् ६
प्रकृतीनां विषादं च प्रकृतीनां विसर्जनम्
निषादाधिपसंवादं सूतोपावर्तनं तथा ७
गङ्गायाश्चाभिसंतारं भरद्वाजस्य दर्शनम्
भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्य दर्शनम् ८
वास्तुकर्मनिवेशं च भरतागमनं तथा
प्रसादनं च रामस्य पितुश्च सलिलक्रियाम् ९
पादुकाग्र्याभिषेकं च नन्दिग्रामनिवासनम्
दण्डकारण्यगमनं सुतीक्ष्णेन समागमम् १०
अनसूयासमस्यां च अङ्गरागस्य चार्पणम्
शूर्पणख्याश्च संवादं विरुपकरणं तथा ११
वधं खरत्रिशिरसोरुत्थानं रावणस्य च
मारीचस्य वधं चैव वैदेह्या हरणं तथा १२
राघवस्य विलापं च गृध्रराजनिबर्हणम्
कबन्धदर्शनं चैव पम्पायाश्चापि दर्शनम् १३

शबर्या दर्शनं चैव हनूमद्दर्शनं तथा
विलापं चैव पम्पायां राघवस्य महात्मनः १४
ऋष्यमूकस्य गमनं सुग्रीवेण समागमम्
प्रत्ययोत्पादनं सख्यं वालिसुग्रीवविग्रहम् १५
वालिप्रमथनं चैव सुग्रीवप्रतिपादनम्
ताराविलापसमयं वर्षरात्रनिवासनम् १६
कोपं राघवसिंहस्य बलानामुपसंग्रहम्
दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश्च निवेदनम् १७
अङ्गुलीयकदानं च ऋक्षस्य बिलदर्शनम्
प्रायोपवेशनं चैव संपातेश्चापि दर्शनम् १८
पर्वतारोहणं चैव सागरस्य च लङ्घनम्
रात्रौ लङ्काप्रवेशं च एकस्यापि विचिन्तनम् १९
आपानभूमिगमनमवरोधस्य दर्शनम्
अशोकवनिकायानं सीतायाश्चापि दर्शनम् २०
अभिज्ञानप्रदानं च सीतायाश्चापि भाषणम्
राक्षसीतर्जनं चैव त्रिजटास्वप्नदर्शनम् २१
मणिप्रदानं सीताया वृक्षभङ्गं तथैव च
राक्षसीविद्रवं चैव किंकराणां निबर्हणम् २२
ग्रहणं वायुसूनोश्च लङ्कादाहाभिगर्जनम्
प्रतिप्लवनमेवाथ मधूनां हरणं तथा २३
राघवाश्वासनं चैव मणिनिर्यातनं तथा
संगमं च समुद्रस्य नलसेतोश्च बन्धनम् २४
प्रतारं च समुद्रस्य रात्रौ लङ्कावरोधनम्
विभीषणेन संसर्गं वधोपायनिवेदनम् २५
कुम्भकर्णस्य निधनं मेघनादनिबर्हणम्
रावणस्य विनाशं च सीतावाप्तिमरेः पुरे २६
बिभीषणाभिषेकं च पुष्पकस्य च दर्शनम्
अयोध्यायाश्च गमनं भरतेन समागमम् २७
रामाभिषेकाभ्युदयं सर्वसैन्यविसर्जनम्
स्वराष्ट्ररञ्जनं चैव वैदेह्याश्च विसर्जनम् २८
अनागतं च यत्किंचिद्रामस्य वसुधातले
तच्चकारोत्तरे काव्ये वाल्मीकिर्भगवानृषिः २९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे तृतीयः सर्गं ३

चतुर्थः सर्गः ४
प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः
चकार चरितं कृत्स्नं विचित्रपदमात्मवान् १
कृत्वा तु तन्महाप्राज्ञः सभविष्यं सहोत्तरम्
चिन्तयामास को न्वेतत्प्रयुञ्जीयादिति प्रभुः २
तस्य चिन्तयमानस्य महर्षेर्भावितात्मनः
अगृह्णीतां ततः पादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ ३
कुशीलवौ तु धर्मज्ञौ राजपुत्रौ यशस्विनौ
भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ ददर्शाश्रमवासिनौ ४
स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ
वेदोपबृंहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः ५
काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश्चरितं महत्
पौलस्त्यवधमित्येव चकार चरितव्रतः ६
पाठ्ये गेये च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम्
जातिभिः सप्तभिर्युक्तं तन्त्रीलयसमन्वितम् ७
हास्यशृङ्गारकारुण्यरौद्रवीरभयानकैः
बीभत्सादिरसैर्युक्तं काव्यमेतदगायताम् ८
तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ स्थानमूर्च्छनकोविदौ
भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ गन्धर्वाविवरूपिणौ ९
रूपलक्षणसंपन्नौ मधुरस्वरभाषिणौ
बिम्बादिवोद्धृतौ बिम्बौ रामदेहात्तथापरौ १०
तौ राजपुत्रौ कार्त्स्न्येन धर्म्यमाख्यानमुत्तमम्
वाचो विधेयं तत्सर्वं कृत्वा काव्यमनिन्दितौ ११
ऋषीणां च द्विजातीनां साधूनां च समागमे
यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगतुस्तौ समाहितौ
महात्मानौ महाभागौ सर्वलक्षणलक्षितौ १२
तौ कदाचित्समेतानामृषीणां भावितात्मनाम्
आसीनानां समीपस्थाविदं काव्यमगायताम् १३
तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः
साधु साध्विति तावूचुः परं विस्मयमागताः १४

ते प्रीतमनसः सर्वे मुनयो धर्मवत्सलाः
प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ गायमानौ कुशीलवौ १५
अहो गीतस्य माधुर्यं श्लोकानां च विशेषतः
चिरनिर्वृत्तमप्येतत्प्रत्यक्षमिव दर्शितम् १६
प्रविश्य तावुभौ सुष्ठु तदा भावमगायताम्
सहितौ मधुरं रक्तं संपन्नं स्वरसंपदा १७
एवं प्रशस्यमानौ तौ तपःश्लार्घ्यैर्महर्षिभिः
संरक्ततरमत्यर्थं मधुरं तावगायताम् १८
प्रीतः कश्चिन्मुनिस्ताभ्यां संस्थितः कलशं ददौ
प्रसन्नो वल्कलं कश्चिद्ददौ ताभ्यां महायशाः १९
आश्चर्यमिदमाख्यानं मुनिना संप्रकीर्तितम्
परं कवीनामाधारं समाप्तं च यथाक्रमम् २०
प्रशस्यमानौ सर्वत्र कदाचित्तत्र गायकौ
रथ्यासु राजमार्गेषु ददर्श भरताग्रजः २१
स्ववेश्म चानीय ततो भ्रातरौ स कुशीलवौ
पूजयामास पूजार्हौ रामः शत्रुनिबर्हणः २२
आसीनः काञ्चने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः
उपोपविष्टैः सचिवैर्भ्रातृभिश्च परंतपः २३
दृष्ट्वा तु रूपसंपन्नौ तावुभौ वीणिनौ ततः
उवाच लक्ष्मणं रामः शत्रुघ्नं भरतं तथा २४
श्रूयतामिदमाख्यानमनयोर्देववर्चसोः
विचित्रार्थपदं सम्यग्गायतोर्मधुरस्वरम् २५
इमौ मुनी पार्थिवलक्षणान्वितौ कुशीलवौ चैव महातपस्विनौ
ममापि तद्भूतिकरं प्रचक्षते महानुभावं चरितं निबोधत २६
ततस्तु तौ रामवचःप्रचोदितावगायतां मार्गविधानसंपदा स चापि रामः परिषद्गतः शनै र्बुभूषयासक्तमना बभूव २७ इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुर्थः सर्गः ४

पञ्चमः सर्गः
सर्वापूर्वमियं येषामासीत्कृत्स्ना वसुंधरा

प्रजापतिमुपादाय नृपाणां जयशालिनाम् १
येषां स सगरो नाम सागरो येन खानितः
षष्टिः पुत्रसहस्राणि यं यान्तं पर्यवारयन् २
इक्ष्वाकूणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनाम्
महदुत्पन्नामाख्यानं रामायणमिति श्रुतम् ३
तदिदं वर्तयिष्यामि सर्वं निखिलमादितः
धर्मकामार्थसहितं श्रोतव्यमनसूयया ४
कोसलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान्
निविष्टः सरयूतीरे प्रभूतधनधान्यवान् ५
अयोध्या नाम नगरी तत्रासील्लोकविश्रुता
मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ६
आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी
श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा सुविभक्तमहापथा ७
राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिता
मुक्तपुष्पावकीर्णेन जलसिक्तेन नित्यशः ८
तां तु राजा दशरथो महाराष्ट्रविवर्धनः
पुरीमावासयामास दिवि देवपतिर्यथा ९
कपाटतोरणवतीं सुविभक्तान्तरापणाम्
सर्वयन्त्रायुधवतीमुपेतां सर्वशिल्पिभिः १०
सूतमागधसंबाधां श्रीमतीमतुलप्रभाम्
उच्चाट्टालध्वजवतीं शतघ्नीशतसंकुलाम् ११
वधूनाटकसङ्घैश्च संयुक्तां सर्वतः पुरीम्
उद्यानाम्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम् १२
दुर्गगम्भीरपरिघां दुर्गामन्यैर्दुरासदाम्
वाजिवारणसंपूर्णां गोभिरुष्ट्रैः खरैस्तथा १३
सामन्तराजसङ्घैश्च बलिकर्मभिरावृताम्
नानादेशनिवासैश्च वणिग्भिरुपशोभिताम् १४
प्रासादै रत्नविकृतैः पर्वतैरुपशोभिताम्
कूटागारैश्च संपूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम् १५
चित्रामष्टापदाकारां वरनारीगणैर्युताम्
सर्वरत्नसमाकीर्णां विमानगृहशोभिताम् १६
गृहगाढामविच्छिद्रां समभूमौ निवेशिताम्

शालितण्डुलसंपूर्णामिक्षुकाण्डरसोदकाम् १७
दुन्दुभीभिर्मृदङ्गैश्च वीणाभिः पणवैस्तथा
नादितां भृशमत्यर्थं पृथिव्यां तामनुत्तमाम् १८
विमानमिव सिद्धानां तपसाधिगतं दिवि
सुनिवेशितवेश्मान्तां नरोत्तमसमावृताम् १९
ये च बाणैर्न विध्यन्ति विविक्तमपरापरम्
शब्दवेध्यं च विततं लघुहस्ता विशारदाः २०
सिंहव्याघ्रवराहाणां मत्तानां नदतां वने
हन्तारो निशितैः शस्त्रैर्बलाद्बाहुबलैरपि २१
तादृशानां सहस्रैस्तामभिपूर्णां महारथैः
पुरीमावासयामास राजा दशरथस्तदा २२
तामग्निमद्भिर्गुणवद्भिरावृतां
द्विजोत्तमैर्वेदषडङ्गपारगैः
सहस्रदैः सत्यरतैर्महात्मभि
र्महर्षिकल्पैरृषिभिश्च केवलैः २३
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चमः सर्गः ५

षष्ठः सर्गः ६
पुर्यां तस्यामयोध्यायां वेदवित्सर्वसंग्रहः
दीर्घदर्शी महातेजाः पौरजानपदप्रियः १
इक्ष्वाकूणामतिरथो यज्वा धर्मरतो वशी
महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः २
बलवान्निहतामित्रो मित्रवान्विजितेन्द्रियः
धनैश्च संचयैश्चान्यैः शक्रवैश्रवणोपमः ३
यथा मनुर्महातेजा लोकस्य परिरक्षिता
तथा दशरथो राजा वसञ्जगदपालयत् ४
तेन सत्याभिसंधेन त्रिवर्गमनुतिष्ठता
पालिता सा पुरी श्रेष्ठा इन्द्रेणेवामरावती
तस्मिन्पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुश्रुताः
नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरलुब्धाः सत्यवादिनः ६
नाल्पसन्निचयः कश्चिदासीत्तस्मिन्पुरोत्तमे
कुटुम्बी यो ह्यसिद्धार्थोऽगवाश्वधनधान्यवान् ७

कामी वा न कदर्यो वा नृशंसः पुरुषः क्वचित्
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नाविद्वान्न च नास्तिकः ८
सर्वे नराश्च नार्यश्च धर्मशीलाः सुसंयताः
मुदिताः शीलवृत्ताभ्यां महर्षय इवामलाः ९
नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाल्पभोगवान्
नामृष्टो नानुलिप्ताङ्गो नासुगन्धश्च विद्यते १०
नामृष्टभोजी नादाता नाप्यनङ्गदनिष्कधृक्
नाहस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्यनात्मवान् ११
नानाहिताग्निर्नायज्वा विप्रो नाप्यसहस्रदः
कश्चिदासीदयोध्यायां न च निर्वृत्तसंकरः १२
स्वकर्मनिरता नित्यं ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः
दानाध्ययनशीलाश्च संयताश्च प्रतिग्रहे १३
न नास्तिको नानृतको न कश्चिदबहुश्रुतः
नासूयको न चाशक्तो नाविद्वान्विद्यते तदा १४
न दीनः क्षिप्तचित्तो वा व्यथितो वापि कश्चन
कश्चिन्नरो वा नारी वा नाश्रीमान्नाप्यरूपवान्
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान् १५
वर्णेष्वग्र्यचतुर्थेषु देवतातिथिपूजकाः
दीर्घायुषो नराः सर्वे धर्मं सत्यं च संश्रिताः १६
क्षत्रं ब्रह्ममुखं चासीद्वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः
शूद्राः स्वधर्मनिरतास्त्रीन्वर्णानुपचारिणः १७
सा तेनेक्ष्वाकुनाथेन पुरी सुपरिरक्षिता
यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण धीमता १८
योधानामग्निकल्पानां पेशलानाममर्षिणाम्
संपूर्णा कृतविद्यानां गुहा केसरिणामिव १९
काम्बोज विषये जातैर्बाह्लीकैश्च हयोत्तमैः
वनायुजैर्नदीजैश्च पूर्णा हरिहयोपमैः २०
विन्ध्यपर्वतजैर्मत्तैः पूर्णा हैमवतैरपि
मदान्वितैरतिबलैर्मातङ्गैः पर्वतोपमैः २१
अञ्जनादपि निष्क्रान्तैर्वामनादपि च द्विपैः भद्रमन्द्रैर्भद्रमृगैर्मृगमन्द्रैश्च सा पुरी २२

नित्यमत्तैः सदा पूर्णा नागैरचलसंनिभैः
सा योजने च द्वे भूयः सत्यनामा प्रकाशते २३
तां सत्यनामां दृढतोरणार्गलां
गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवाम्
पुरीमयोध्यं नृसहस्रसंकुलां शशास वै शक्रसमो
महीपतिः २४
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षष्ठः सर्गः ६

सप्तमः सर्गः ७
अष्टौ बभूवुर्वीरस्य तस्यामात्या यशस्विनः
शुचयश्चानुरक्ताश्च राजकृत्येषु नित्यशः १
धृष्टिजर्यन्तो विजयः सिद्धार्थो अर्थसाधकः
अशोको ९मन्त्रु०पालश्च सुमन्त्रश्चाष्टमोऽभवत् २
ऋत्विजौ द्वावभिमतौ तस्यास्तामृषिसत्तमौ
वसिष्ठो वामदेवश्च मन्त्रिणश्च तथापरे ३
श्रीमन्तश्च महात्मानः शास्त्रज्ञा दृढविक्रमाः
कीर्तिमन्तः प्रणिहिता यथावचनकारिणः ४
तेजःक्षमायशःप्राप्ताः स्मितपूर्वाभिभाषिणः
क्रोधात्कामार्थहेतोर्वा न ब्रूयुरनृतं वचः ५
तेषामविदितं किंचित्स्वेषु नास्ति परेषु वा
क्रियमाणं कृतं वापि चारेणापि चिकीर्षितम् ६
कुशला व्यवहारेषु सौहृदेषु परीक्षिताः
प्राप्तकालं यथा दण्डं धारयेयुः सुतेष्वपि ७
कोशसंग्रहणे युक्ता बलस्य च परिग्रहे
अहितं चापि पुरुषं न विहिंस्युरदूषकम् ८
वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः
शुचीनां रक्षितारश्च नित्यं विषयवासिनाम् ९
ब्रह्मक्षत्रमहिंसन्तस्ते कोशं समपूरयन्
सुतीक्ष्णदण्डाः संप्रेक्ष्य पुरुषस्य बलाबलम् १०
शुचीनामेकबुद्धीनां सर्वेषां संप्रजानताम्
नासीत्पुरे वा राष्ट्रे वा मृषावादी नरः क्वचित् ११
कश्चिन्न दुष्टस्तत्रासीत्परदाररतिर्नरः

प्रशान्तं सर्वमेवासीद्राष्ट्रं पुरवरं च तत् १२
सुवाससः सुवेशाश्च ते च सर्वे सुशीलिनः
हितार्थं च नरेन्द्रस्य जाग्रतो नयचक्षुषा १३
गुरौ गुणगृहीताश्च प्रख्याताश्च पराक्रमैः
विदेशेष्वपि विज्ञातिआः! सर्वतो बुद्धिनिश्चयात् १४
ईदृशैस्तैरमात्यैस्तु राजा दशरथोऽनघः
उपपन्नो गुणोपेतैरन्वशासद्वसुंधराम् १५
अवेक्षमाणश्चारेण प्रजा धर्मेण रञ्जयन्
नाध्यगच्छद्विशिष्टं वा तुल्यं वा शत्रुमात्मनः १६
तैर्मन्त्रिभिर्मन्त्रहितैर्निविष्टै
र्वृतोऽनुरक्तैः कुशलैः समर्थैः
स पार्थिवो दीप्तिमवाप युक्त
स्तेजोमयैर्गोभिरिवोदितोऽक १७
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तमः सर्गः ७

अष्टमः सर्गः ८
तस्य त्वेवंप्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकरः सुतः १
चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरासीन्महात्मनः
सुतार्थं वाजिमेधेन किमर्थं न यजाम्यहम् २
स निश्चितां मतिं कृत्वा यष्टव्यमिति बुद्धिमान्
मन्त्रिभिः सह धर्मात्मा सर्वैरेव कृतात्मभिः ३
ततोऽब्रवीदिदं राजा सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम्
शीघ्रमानय मे सर्वान्गुरूस्तान्सपुरोहितान् ४
एतच्छ्रुत्वा रहः सूतो राजानमिदमब्रवीत्
ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽय पुरावृत्तो मया श्रुतः ५
सनत्कुमारो भगवान्पूर्वं कथितवान्कथाम्
ऋषीणां संनिधौ राजंस्तव पुत्रागमं प्रति ६
काश्यपस्य तु पुत्रोऽस्ति विभाण्डक इति श्रुतः
ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातस्तस्य पुत्रो भविष्यति ७
स वने नित्यसंवृद्धो मुनिर्वनचरः सदा
नान्यं जानाति विप्रेन्द्रो नित्यं

पित्रनुवर्तनात् ८
द्वैविध्यं ब्रह्मचर्यस्य भविष्यति महात्मनः
लोकेषु प्रथितं राजन्विप्रैश्च कथितं सदा ९
तस्यैवं वर्तमानस्य कालः समभिवर्तत
अग्निं शुश्रूषमाणस्य पितरं च यशस्विनम् १०
एतस्मिन्नेव काले तु रोमपादः प्रतापवान्
अङ्गेषु प्रथितो राजा भविष्यति महाबलः ११
तस्य व्यतिक्रमाद्राज्ञो भविष्यति सुदारुणा
अनावृष्टिः सुघोरा वै सर्वभूतभयावहा १२
अनावृष्ट्यां तु वृत्तायां राजा दुःखसमन्वितः
ब्राह्मणाञ्श्रुतवृद्धांश्च समानीय प्रवक्ष्यति १३
भवन्तः श्रुतधर्माणो लोके चारित्रवेदिनः
समादिशन्तु नियमं प्रायश्चित्तं यथा भवेत् १४
वक्ष्यन्ति ते महीपालं ब्राह्मणा वेदपारगाः
विभाण्डकसुतं राजन्सर्वोपायैरिहानय १५
आनाय्य च महीपाल ऋष्यशृङ्गं सुसत्कृतम्
प्रयच्छ कन्यां शान्तां वै विधिना सुसमाहितः १६
तेषां तु वचनं श्रुत्वा राजा चिन्तां प्रपत्स्यते
केनोपायेन वै शक्यमिहानेतुं स वीर्यवान् १७
ततो राजा विनिश्चित्य सह मन्त्रिभिरात्मवान्
पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयिष्यति सत्कृतान् १८
ते तु राज्ञो वचः श्रुत्वा व्यथिता वनताननाः
न गच्छेम ऋषेर्भीता अनुनेष्यन्ति तं नृपम् १९
वक्ष्यन्ति चिन्तयित्वा ते तस्योपायांश्च
तान्क्षमान्
आनेष्यामो वयं विप्रं न च दोषो भविष्यति २०
एवमङ्गाधिपेनैव गणिकाभिरृषेः सुतः
आनीतोऽवर्षयद्देवः शान्ता चास्मै प्रदीयते २१
ऋष्यशृङ्गस्तु जामाता पुत्रांस्तव विधास्यति
सनत्कुमारकथितमेतावद्व्याहृतं मया २२
अथ हृष्टो दशरथः सुमन्त्रं प्रत्यभाषत
यथर्ष्यशृङ्गस्त्वानीतो विस्तरेण त्वयोच्यताम् २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टमः सर्गः ८

नवमः सर्गः ९
सुमन्त्रश्चोदितो राज्ञा प्रोवाचेदं वचस्तदा
यथर्ष्यशृङ्गस्त्वानीतः शृणु मे मन्त्रिभिः सह १
रोमपादमुवाचेदं सहामात्यः पुरोहितः
उपायो निरपायोऽयमस्माभिरभिचिन्तितः २
ऋष्यशृङ्गो वनचरस्तपःस्वाध्यायने रतः
अनभिज्ञः स नारीणां विषयाणां सुखस्य च ३
इन्द्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्तप्रमाथिभिः
पुरमानाययिष्यामः क्षिप्रं चाध्यवसीयताम् ४
गणिकास्तत्र गच्छन्तु रूपवत्यः स्वलंकृताः
प्रलोभ्य विविधोपायैरानेष्यन्तीह सत्कृताः ५
श्रुत्वा तथेति राजा च प्रत्युवाच पुरोहितम्
पुरोहितो मन्त्रिणश्च तथा चक्रुश्च ते तदा ६
वारमुख्यास्तु तच्छ्रुत्वा वनं प्रविविशुर्महत्
आश्रमस्याविदूरेऽस्मिन्यत्नं कुर्वन्ति दर्शने ७
ऋषिपुत्रस्य धीरस्य नित्यमाश्रमवासिनः
पितुः स नित्यसंतुष्टो नातिचक्राम चाश्रमात् ८
न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वं तपस्विना
स्त्री वा पुमान्वा यच्चान्यत्सत्त्वं
नगरराष्ट्रजम् ९
ततः कदाचित्तं देशमाजगाम यदृच्छया
विभाण्डकसुतस्तत्र ताश्चापश्यद्वराङ्गनाः १०
ताश्चित्रवेषाः प्रमदा गायन्त्यो मधुरस्वरैः
ऋषिपुत्रमुपागम्य सर्वा वचनमब्रुवन् ११
कस्त्वं किं वर्तसे ब्रह्मञ्ज्ञातुमिच्छामहे वयम्
एकस्त्वं विजने घोरे वने चरसि शंस नः १२
अदृष्टरूपास्तास्तेन काम्यरूपा वने स्त्रियः
हार्दात्तस्य मतिर्जाता आख्यातुं पितरं स्वकम् १३
पिता विभाण्डकोऽस्माकं तस्याहं सुत औरसः
ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातं नाम कर्म च मे भुवि १४

इहाश्रमपदोऽस्माकं समीपे शुभदर्शनाः
करिष्ये वोऽत्र पूजां वै सर्वेषां विधिपूर्वकम् १५
ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा सर्वासां मतिरास वै
तदाश्रमपदं द्रष्टुं जग्मुः सर्वाश्च तेन ह १६
गतानां तु ततः पूजामृषिपुत्रश्चकार ह
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं मूलं फलं च नः १७
प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः
ऋषेर्भीताश्च शीघ्रं तु गमनाय मतिं दधुः १८
अस्माकमपि मुख्यानि फलानीमानि वै द्विज
गृहाण प्रति भद्रं ते भक्षयस्व च मा चिरम् १९
ततस्तास्तं समालिङ्ग्य सर्वा हर्षसमन्विताः मोदकान्प्रददुस्तस्मै भक्ष्यांश्च विविधाञ्शुभान् २०
तानि चास्वाद्य तेजस्वी फलानीति स्म मन्यते अनास्वादितपूर्वाणि वने नित्यनिवासिनाम् २१ आपृच्छ्य च तदा विप्रं व्रतचर्यां निवेद्य च गच्छन्ति स्मापदेशात्ता भीतास्तस्य पितुः स्त्रियः २२
गतासु तासु सर्वासु काश्यपस्यात्मजो द्विजः
अस्वस्थहृदयश्चासीद्दुः खं स्म परिवर्तते २३
ततोऽपरेद्युस्तं देशमाजगाम स वीर्यवान्
मनोज्ञा यत्र ता दृष्टा वारमुख्याः स्वलंकृताः २४
दृष्ट्वैव च तदा विप्रमायान्तं हृष्टमानसाः
उपसृत्य ततः सर्वास्तास्तमूचुरिदं वचः २५
एह्याश्रमपदं सौम्य अस्माकमिति चाब्रुवन्
तत्राप्येष विधिः श्रीमान्विशेषेण भविष्यति २६
श्रुत्वा तु वचनं तासां सर्वासां हृदयंगमम्
गमनाय मतिं चक्रे तं च निन्युस्तदा स्त्रियः २७
तत्र चानीयमाने तु विप्रे तस्मिन्महात्मनि
ववर्ष सहसा देवो जगत्प्रह्लादयंस्तदा २८
वर्षेणैवागतं विप्रं विषयं स्वं नराधिपः
प्रत्युद्गम्य मुनिं प्रह्वः शिरसा च महीं गतः २९

अर्घ्यं च प्रददौ तस्मै न्यायतः सुसमाहितः
वव्रे प्रसादं विप्रेन्द्रान्मा विप्रं
मन्युराविशेत् ३०
अन्तःपुरं प्रविश्यास्मै कन्यां दत्त्वा यथाविधि
शान्तां शान्तेन मनसा राजा हर्षमवाप सः ३१
एवं स न्यवसत्तत्र सर्वकामैः सुपूजितः
ऋष्यशृङ्गो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ३२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे नवमः सर्गः ९

दशमः सर्गः १०
भूय एव च राजेन्द्र शृणु मे वचनं हितम्
यथा स देवप्रवरः कथयामास बुद्धिमान् १
इक्ष्वाकूणां कुले जातो भविष्यति सुधार्मिकः
राजा दशरथो नाम्ना श्रीमान्सत्यप्रतिश्रवः २
अङ्गराजेन सख्यं च तस्य राज्ञो भविष्यति
कन्या चास्य महाभागा शान्ता नाम भविष्यति ३
पुत्रस्त्वङ्गस्य राज्ञस्तु रोमपाद इति श्रुतः
तं स राजा दशरथो गमिष्यति महायशाः ४
अनपत्योऽस्मि धर्मात्मञ्शान्ताभर्ता मम क्रतुम्
आहरेत त्वयाज्ञप्तः संतानार्थं कुलस्य च ५
श्रुत्वा राज्ञोऽथ तद्वाक्यं मनसा स विचिन्त्य च
प्रदास्यते पुत्रवन्तं शान्ताभर्तारमात्मवान् ६
प्रतिगृह्य च तं विप्रं स राजा विगतज्वरः
आहरिष्यति तं यज्ञं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ७
तं च राजा दशरथो यष्टुकामः कृताञ्जलि
ऋष्यशृङ्गं द्विजश्रेष्ठं वरयिष्यति धर्मवित् ८
यज्ञार्थं प्रसवार्थं च स्वर्गार्थं च नरेश्वरः
लभते च स तं कामं द्विजमुख्याद्विशांपतिः ९
पुत्राश्चास्य भविष्यन्ति चत्वारोऽमितविक्रमाः
वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वलोकेषु विश्रुताः १०
एवं स देवप्रवरः पूर्वं कथितवान्कथाम्
सनत्कुमारो भगवान्पुरा देवयुगे प्रभुः ११

स त्वं पुरुषशार्दूल तमानय सुसत्कृतम्
स्वयमेव महाराज गत्वा सबलवाहनः १२
अनुमान्य वसिष्ठं च सूतवाक्यं निशम्य च
सान्तःपुरः सहामात्यः प्रययौ यत्र स द्विजः १३
वनानि सरितश्चैव व्यतिक्रम्य शनैः शनैः
अभिचक्राम तं देशं यत्र वै मुनिपुंगवः १४
आसाद्य तं द्विजश्रेष्ठं रोमपादसमीपगम्
ऋषिपुत्रं ददर्शादौ दीप्यमानमिवानलम् १५
ततो राजा यथान्यायं पूजां चक्रे विशेषतः
सखित्वात्तस्य वै राज्ञः प्रहृष्टेनान्तरात्मना १६
रोमपादेन चाख्यातमृषिपुत्राय धीमते
सख्यं संबन्धकं चैव तदा तं प्रत्यपूजयत् १७
एवं सुसत्कृतस्तेन सहोषित्वा नरर्षभः
सप्ताष्टदिवसान्राजा राजानमिदमब्रवीत् १८
शान्ता तव सुता राजन्सह भर्त्रा विशांपते
मदीयं नगरं यातु कार्यं हि महदुद्यतम् १९
तथेति राजा संश्रुत्य गमनं तस्य धीमतः
उवाच वचनं विप्रं गच्छ त्वं सह भार्यया २०
ऋषिपुत्रः प्रतिश्रुत्य तथेत्याह नृपं तदा
स नृपेणाभ्यनुज्ञातः प्रययौ सह भार्यया २१
तावन्योन्याञ्जलि कृत्वा स्नेहात्संश्लिष्य चोरसा
ननन्दतुर्दशरथो रोमपादश्च वीर्यवान् २२
ततः सुहृदमापृच्छ्य प्रस्थितो रघुनन्दनः
पौरेभ्यः प्रेषयामास दूतान्वै शीघ्रगामिनः
क्रियतां नगरं सर्वं क्षिप्रमेव स्वलंकृतम् २३
ततः प्रहृष्टाः पौरास्ते श्रुत्वा राजानमागतम्
तथा प्रचक्रुस्तत्सर्वं राज्ञा यत्प्रेषितं तदा २४
ततः स्वलंकृतं राजा नगरं प्रविवेश ह
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः पुरस्कृत्य द्विजर्षभम् २५
ततः प्रमुदिताः सर्वे दृष्ट्वा वै नागरा द्विजम्
प्रवेश्यमानं सत्कृत्य नरेन्द्रेणेन्द्रकर्मणा २६
अन्तःपुरं प्रवेश्यैनं पूजां कृत्वा तु शास्त्रतः

कृतकृत्यं तदात्मानं मेने तस्योपवाहनात् २७
अन्तःपुराणि सर्वाणि शान्तां दृष्ट्वा तथागताम्
सह भर्त्रा विशालाक्षीं प्रीत्यानन्दमुपागमन् २८
पूज्यमाना च ताभिः सा राज्ञा चैव विशेषतः
उवास तत्र सुखिता कंचित्कालं सहद्विजा २९
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे दशमः सर्गः १०

एकादशः सर्गः ११
ततः काले बहुतिथे कस्मिंश्चित्सुमनोहरे
वसन्ते समनुप्राप्ते राज्ञो यष्टुं मनोऽभवत् १
ततः प्रसाद्य शिरसा तं विप्रं देववर्णिनम्
यज्ञाय वरयामास संतानार्थं कुलस्य च २
तथेति च स राजानमुवाच च सुसत्कृतः
संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ३
ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम्
सुमन्त्रावाहय क्षिप्रमृत्विजो ब्रह्मवादिनः ४
ततः सुमन्त्रस्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः
समानयत्स तान्विप्रान्समस्तान्वेदपारगान् ५
सुयज्ञं वामदेवं च जाबालिमथ काश्यपम्
पुरोहितं वसिष्ठं च ये चान्ये द्विजसत्तमाः ६
तान्पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा
इदं धर्मार्थसहितं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ७
मम लालप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम्
तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ८
तदहं यष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टे न कर्मणा
ऋषिपुत्रप्रभावेन कामान्प्राप्स्यामि चाप्यहम् ९
ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन्
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पार्थिवस्य मुखाच्च्युतम् १०
ऋष्यशृङ्गपुरोगाश्च प्रत्यूचुर्नृपतिं तदा
संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ११
सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रांश्चतुरोऽमितविक्रमान्
यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता १२

ततः प्रीतोऽभवद्राजा श्रुत्वा तद्द्विजभाषितम्
अमात्यांश्चाब्रवीद्राजा हर्षेणेदं शुभाक्षरम् १३
गुरूणां वचनाच्छीघ्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे
समर्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यताम् १४
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम्
शान्तयश्चाभिवर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि १५
शक्यः कर्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि महीक्षिता
नापराधो भवेत्कष्टो यद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे १६
छिद्रं हि मृगयन्तेऽत्र विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः
विधिहीनस्य यज्ञस्य सद्यः कर्ता विनश्यति १७
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेषु समाप्यते
तथा विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विह १८
तथेति च ततः सर्वे मन्त्रिणः प्रत्यपूजयन्
पार्थिवेन्द्रस्य तद्वाक्यं यथाज्ञप्तमकुर्वत १९
ततो द्विजास्ते धर्मज्ञमस्तुवन्पार्थिवर्षभम्
अनुज्ञातास्ततः सर्वे पुनर्जग्मुर्यथागतम् २०
गतानां तु द्विजातीनां मन्त्रिणस्तान्नराधिपः
विसर्जयित्वा स्वं वेश्म प्रविवेश महाद्युतिः २१
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकादशः सर्गः ११

द्वादशः सर्गः
पुनः प्राप्ते वसन्ते तु पूर्णः संवत्सरोऽभवत्
अभिवाद्य वसिष्ठं च न्यायतः प्रतिपूज्य च १
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं प्रसवार्थं द्विजोत्तमम्
यज्ञो मे क्रियतां विप्र यथोक्तं मुनिपुंगव २
यथा न विघ्नः क्रियते यज्ञाङ्गेषु विधीयताम्
भवान्स्निग्धः सुहृन्मह्यं गुरुश्च परमो भवान् ३
वोढव्यो भवता चैव भारो यज्ञस्य चोद्यतः
तथेति च स राजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः ४
करिष्ये सर्वमेवैतद्भवता यत्समर्थितम्
ततोऽब्रवीद्द्विजान्वृद्धान्यज्ञकर्मसु
निष्ठितान् ५

स्थापत्ये निष्ठितांश्चैव वृद्धान्परमधार्मिकान्
कर्मान्तिकाञ्शिल्पकारान्वर्धकीन्खनकानपि ६
गणकाञ्शिल्पिनश्चैव तथैव नटनर्तकान्
तथा शुचीञ्शास्त्रविदः पुरुषान्सुबहुश्रुतान् ७
यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात्
इष्टका बहुसाहस्री शीघ्रमानीयतामिति ८
औपकार्याः क्रियन्तां च राज्ञां बहुगुणान्विताः
ब्राह्मणावसथाश्चैव कर्तव्याः शतशः शुभाः ९
भक्ष्यान्नपानैर्बहुभिः समुपेताः सुनिष्ठिताः
तथा पौरजनस्यापि कर्तव्या बहुविस्तराः १०
आवासा बहुभक्ष्या वै सर्वकामैरुपस्थिताः
तथा जानपदस्यापि जनस्य बहुशोभनम् ११
दातव्यमन्नं विधिवत्सत्कृत्य न तु लीलया
सर्ववर्णा यथा पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः १२
न चावज्ञा प्रयोक्तव्या कामक्रोधवशादपि
यज्ञकर्मसु येऽव्यग्राः पुरुषाः शिल्पिनस्तथा १३
तेषामपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमम्
यथा सर्वं सुविहितं न किंचित्परिहीयते १४
तथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीतिस्निग्धेन चेतसा
ततः सर्वे समागम्य वसिष्ठमिदमब्रुवन् १५
यथोक्तं तत्करिष्यामो न किंचित्परिहास्यते
ततः सुमन्त्रमाहूय वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् १६
निमन्त्रयस्व नृपतीन्पृथिव्यां ये च धार्मिकाः
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्शूद्राश्चैं!व
सहस्रशः १७
समानयस्व सत्कृत्य सर्वदेशेषु मानवान्
मिथिलाधिपतिं शूरं जनकं सत्यविक्रमम् १८
निष्ठितं सर्वशास्त्रेषु तथा वेदेषु निष्ठितम्
तमानय महाभागं स्वयमेव सुसत्कृतम्
पूर्वसंबन्धिनं ज्ञात्वा ततः पूर्वं ब्रवीमि ते १९
तथा काशिपतिं स्निग्धं सततं प्रियवादिनम्
सद्वृत्तं देवसंकाशं स्वयमेवानयस्व ह २०

तथा केकयराजानं वृद्धं परमधार्मिकम्
श्वशुरं राजसिंहस्य सपुत्रं तमिहानय २१
अङ्गेश्वरं महाभागं रोमपादं सुसत्कृतम्
वयस्यं राजसिंहस्य तमानय यशस्विनम् २२
प्राचीनान्सिन्धुसौवीरान्सौराष्ट्रेयांश्च
पार्थिवान्
दाक्षिणात्यान्नरेन्द्राश्चं! समस्तानानयस्व ह २३
सन्ति स्निग्धाश्च ये चान्ये राजानः पृथिवीतले
तानानय यथा क्षिप्रं सानुगान्सहबान्धवान् २४
वसिष्ठवाक्यं तच्छ्रुत्वा सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा
व्यादिशत्पुरुषांस्तत्र राज्ञामानयने शुभान् २५
स्वयमेव हि धर्मात्मा प्रययौ मुनिशासनात्
सुमन्त्रस्त्वरितो भूत्वा समानेतुं महीक्षितः २६
ते च कर्मान्तिकाः सर्वे वसिष्ठाय च धीमते
सर्वं निवेदयन्ति स्म यज्ञे यदुपकल्पितम् २७
ततः प्रीतो द्विजश्रेष्ठस्तान्सर्वान्पुनरब्रवीत्
अवज्ञया न दातव्यं कस्यचिल्लीलयापि वा
अवज्ञया कृतं हन्याद्दातारं नात्र संशयः २८
ततः कैश्चिदहोरात्रैरुपयाता महीक्षितः
बहूनि रत्नान्यादाय राज्ञो दशरथस्य ह २९
ततो वसिष्ठः सुप्रीतो राजानमिदमब्रवीत्
उपयाता नरव्याघ्र राजानस्तव शासनात् ३०
मयापि सत्कृताः सर्वे यथार्हं राजसत्तमाः
यज्ञियं च कृतं राजन्पुरुषैः सुसमाहितैः ३१
निर्यातु च भवान्यष्टुं यज्ञायतनमन्तिकात्
सर्वकामैरुपहृतैरुपेतं वै समन्ततः ३२
तथा वसिष्ठवचनादृष्यशृङ्गस्य चोभयोः
शुभे दिवसनक्षत्रे निर्यातो जगतीपतिः ३३
ततो वसिष्ठप्रमुखाः सर्व एव द्विजोत्तमाः
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभंस्तदा ३४
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वादशः सर्गः १२ त्रयोदशः सर्गः

अथ संवत्सरे पूर्णे तस्मिन्प्राप्ते तुरङ्गमे
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यवर्तत १
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य कर्म चक्रुर्द्विजर्षभाः
अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः २
कर्म कुर्वन्ति विधिवद्याजका वेदपारगाः
यथाविधि यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ३
प्रवर्ग्यं शास्त्रतः कृत्वा तथैवोपसदं द्विजाः
चक्रुश्च विधिवत्सर्वमधिकं कर्म शास्त्रतः ४
अभिपूज्य ततो हृष्टाः सर्वे चक्रुर्यथाविधि
प्रातःसवनपूर्वाणि कर्माणि मुनिपुंगवाः ५
न चाहुतमभूत्तत्र स्खलितं वापि किंचन
दृश्यते ब्रह्मवत्सर्वं क्षेमयुक्तं हि चक्रिरे ६
न तेष्वहःसु श्रान्तो वा क्षुधितो वापि दृश्यते
नाविद्वान्ब्राह्मणस्तत्र नाशतानुचरस्तथा ७
ब्राह्मणा भुञ्जते नित्यं नाथवन्तश्च भुञ्जते
तापसा भुञ्जते चापि श्रमणा भुञ्जते तथा ८
वृद्धाश्च व्याधिताश्चैव स्त्रियो बालास्तथैव च
अनिशं भुञ्जमानानां न तृप्तिरुपलभ्यते ९
दीयतां दीयतामन्नं वासांसि विविधानि च
इति संचोदितास्तत्र तथा चक्रुरनेकशः १०
अन्नकूटाश्च बहवो दृश्यन्ते पर्वतोपमाः
दिवसे दिवसे तत्र सिद्धस्य विधिवत्तदा ११
अन्नं हि विधिवत्स्वादु प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः
अहो तृप्ताः स्म भद्रं ते इति शुश्राव राघवः १२
स्वलंकृताश्च पुरुषा ब्राह्मणान्पर्यवेषयन्
उपासते च तानन्ये सुमृष्टमणिकुण्डलाः १३
कर्मान्तरे तदा विप्रा हेतुवादान्बहूनपि
प्राहुः सुवाग्मिनो धीराः परस्परजिगीषया १४
दिवसे दिवसे तत्र संस्तरे कुशला द्विजाः
सर्वकर्माणि चक्रुस्ते यथाशास्त्रं प्रचोदिताः १५
नाषडङ्गविदत्रासीन्नाव्रतो नाबहुश्रुतः
सदस्यस्तस्य वै राज्ञो नावादकुशलो द्विजः १६

प्राप्ते यूपोच्छ्रये तस्मिन्षड्बैल्वाः
खादिरास्तथा
तावन्तो बिल्वसहिताः पर्णिनश्च तथापरे १७
श्लेष्मातकमयो दिष्टो देवदारुमयस्तथा
द्वावेव तत्र विहितौ बाहुव्यस्तपरिग्रहौ १८
कारिताः सर्व एवैते शास्त्रज्ञैर्यज्ञकोविदैः
शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काञ्चनालंकृता भवन् १९
विन्यस्ता विधिवत्सर्वे शिल्पिभिः सुकृता दृढाः
अष्टाश्रयः सर्व एव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः २०
आच्छादितास्ते वासोभिः पुष्पैर्गन्धैश्च भूषिताः
सप्तर्षयो दीप्तिमन्तो विराजन्ते यथा दिवि २१
इष्टकाश्च यथान्यायं कारिताश्च प्रमाणतः
चितोऽग्निर्ब्राह्मणैस्तत्र कुशलैः शुल्वकर्मणि
स चित्यो राजसिंहस्य संचितः कुशलैर्द्विजैः २२
गरुडो रुक्मपक्षो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः
नियुक्तास्तत्र पशवस्तत्तदुद्दिश्य दैवतम् २३
उरगाः पक्षिणश्चैव यथाशास्त्रं प्रचोदिताः
शामित्रे तु हयस्तत्र तथा जलचराश्च ये २४
ऋत्विग्भिः सर्वमेवैतन्नियुक्तं शास्त्रतस्तदा
पशूनां त्रिशतं तत्र यूपेषु नियतं तदा
अश्वरत्नोत्तमं तस्य राज्ञो दशरथस्य ह २५
कौसल्या तं हयं तत्र परिचर्य समन्ततः
कृपाणैर्विशशासैनं त्रिभिः परमया मुदा २६
पतत्रिणा तदा सार्धं सुस्थितेन च चेतसा
अवसद्रजनीमेकां कौसल्या धर्मकाम्यया २७
होताध्वर्युस्तथोद्गाता हयेन समयोजयन्
महिष्या परिवृत्त्याथ वावातामपरां तथा २८
पतत्रिणस्तस्य वपामुद्धृत्य नियतेन्द्रियः
ऋत्विक्परमसंपन्नः श्रपयामास शास्त्रतः २९
धूमगन्धं वपायास्तु जिघ्रति स्म नराधिपः
यथाकालं यथान्यायं निर्णुदन्पापमात्मनः ३०
हयस्य यानि चाङ्गानि तानि सर्वाणि ब्राह्मणाः

अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत्समस्ताः षोडशर्त्विजः ३१
प्लक्षशाखासु यज्ञानामन्येषां क्रियते हविः
अश्वमेधस्य चैकस्य वैतसो भाग इष्यते ३२
त्र्यहोऽश्वमेधः संख्यातः कल्पसूत्रेण ब्राह्मणैः
चतुष्टोममहस्तस्य प्रथमं परिकल्पितम् ३३
उक्थ्यं द्वितीयं संख्यातमतिरात्रं तथोत्तरम्
कारितास्तत्र बहवो विहिताः शास्त्रदर्शनात् ३४
ज्योतिष्टोमायुषी चैव अतिरात्रौ च निर्मितौ
अभिजिद्विश्वजिच्चैव अप्तोर्यामो महाक्रतुः ३५
प्राचीं होत्रे ददौ राजा दिशं स्वकुलवर्धनः
अध्वर्यवे प्रतीचीं तु ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् ३६
उद्गात्रे तु तथोदीचीं दक्षिणैषा विनिर्मिता
अश्वमेधे महायज्ञे स्वयंभुविहिते पुरा ३७
क्रतुं समाप्य तु तदा न्यायतः पुरुषर्षभः
ऋत्विग्भ्यो हि ददौ राजा धरां तां क्रतुवर्धनः ३८
ऋत्विजस्त्वब्रुवन्सर्वे राजानं गतकल्मषम्
भवानेव महीं कृत्स्नामेको रक्षितुमर्हति ३९
न भूम्या कार्यमस्माकं न हि शक्ताः स्म पालने
रताः स्वाध्यायकरणे वयं नित्यं हि भूमिप
निष्क्रयं किंचिदेवेह प्रयच्छतु भवानिति ४०
गवां शतसहस्राणि दश तेभ्यो ददौ नृपः
दशकोटिं सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्गुणम् ४१
ऋत्विजस्तु ततः सर्वे प्रददुः सहिता वसु
ऋष्यशृङ्गाय मुनये वसिष्ठाय च धीमते ४२
ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभागं द्विजोत्तमाः
सुप्रीतमनसः सर्वे प्रत्यूचुर्मुदिता भृशम् ४३
ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञमनुत्तमम्
पापापहं स्वर्नयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः ४४
ततोऽब्रवीदृष्यशृङ्गं राजा दशरथस्तदा
कुलस्य वर्धनं तत्तु कर्तुमर्हसि सुव्रत ४५
तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः
भविष्यन्ति सुता राजंश्चत्वारस्ते कुलोद्वहाः ४६

इति श्री रामायणे बालकाण्डे त्रयोदशः सर्गः१३

चतुर्दशः सर्गः
मेधावी तु ततो ध्यात्वा स किंचिदिदमुत्तरम्
लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु वेदज्ञो नृपमब्रवीत् १
इष्टिं तेऽह करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात्
अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः २
ततः प्राक्रमदिष्टिं तां पुत्रीयां पुत्रकारणात्
जुहाव चाग्नौ तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ३
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
भागप्रतिग्रहार्थं वै समवेता यथाविधि ४
ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन्सदसि देवताः
अब्रुवँ ल्लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं महत् ५
भगवंस्त्वत्प्रसादेन रावणो नाम राक्षसः
सर्वान्नो बाधते वीर्याच्छासितुं तं न शक्नुमः ६
त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन भगवन्पुरा
मानयन्तश्च तं नित्यं सर्वं तस्य क्षमामहे ७
उद्वेजयति लोकांस्त्रीनुच्छ्रितान्द्वेष्टि
दुर्मतिः
शक्रं त्रिदशराजानं प्रधर्षयितुमिच्छति ८
ऋषीन्यक्षान्सगन्धर्वानसुरान्ब्राह्मणांस्तथा
अतिक्रामति दुर्धर्षो वरदानेन मोहितः ९
नैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वे वाति न मारुतः
चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समुद्रोऽपि न कम्पते १०
तन्महन्नो भयं तस्माद्राक्षसाद्घोरदर्शनात्
वधार्थं तस्य भगवन्नुपायं कर्तुमर्हसि ११
एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततोऽब्रवीत् हन्तायं विहितस्तस्य वधोपायो दुरात्मनः १२
तेन गन्धर्वयक्षाणां देवदानवरक्षसाम्
अवध्योऽस्मीति वागुक्ता तथेत्युक्तं च तन्मया १३
नाकीर्तयदवज्ञानात्तद्रक्षो मानुषांस्तदा तस्मात्स मानुषाद्वध्यो मृत्युर्नान्योऽस्य

विद्यते १४
एतच्छ्रुत्वा प्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतम्
देवा महर्षयः सर्वे प्रहृष्टास्तेऽभवंस्तदा १५
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरुपयातो महाद्युतिः
ब्रह्मणा च समागस्य तत्र तस्थौ समाहितः१६
तमब्रुवन्सुराः सर्वेः समभिष्टूय संनताः
त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया १७
राज्ञो दशरथस्य त्वमयोध्याधिपतेर्विभो
धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमतेजसः
तस्य भार्यासु तिसृषु ह्रीश्रीकीर्त्युपमासु च
विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वात्मानं चतुर्विधम् १८
तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोककण्टकम्
अवध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जहि रावणम् १९
स हि देवान्सगन्धर्वान्सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान्
राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योत्सेकेन बाधते २०
तमुद्धतं रावणमृद्धतेजसं
प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषम्
विरावणं साधुतपस्विकण्टकं
तपस्विनामुद्धर तं भयावहम् २१
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुर्दशः सर्गः१४

१-१५
ततो नारायणो विष्णुर्नियुक्तः सुरसत्तमैः
जानन्नपि सुरानेवं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् १
उपायः को वधे तस्य राक्षसाधिपतेः सुराः
यमहं तं समास्थाय निहन्यामृषिकण्टकम् २
एवमुक्ताः सुराःसर्वे प्रत्यूचुर्विष्णुमव्ययम्
मानुषीं तनुमास्थाय रावणं जहि संयुगे ३
स हि तेपे तपस्तीव्रं दीर्घकालमरिंदम
येन तुष्टोऽभवद्ब्रह्मा लोककृल्लोकपूजितः ४
संतुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः
नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो भयं नान्यत्र मानुषात् ५

अवज्ञाताः पुरा तेन वरदानेन मानवाः
तस्मात्तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परंतप ६
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णुरात्मवान्
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ७
स चाप्यपुत्रो नृपतिस्तस्मिन्काले महाद्युतिः
अयजत्पुत्रियामिष्टिं पुत्रेप्सुररिसूदनः ८
ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम्
प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलम् ९
कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम्
स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्धजम् १०
शुभलक्षणसंपन्नं दिव्याभरणभूषितम्
शैलशृङ्गसमुत्सेधं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ११
दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम्
तप्तजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छदाम् १२
दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीं पत्नीमिव प्रियाम्
प्रगृह्य विपुलां दोर्भ्यां स्वयं मायामयीमिव १३
समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशरथं नृपम्
प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप १४
ततः परं तदा राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलि
भगवन्स्वागतं तेऽस्तु किमहं करवाणि ते १५
अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरोऽब्रवीत्
राजन्नर्चयता देवानद्य प्राप्तमिदं त्वया १६
इदं तु नरशार्दूल पायसं देवनिर्मितम्
प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् १७
भार्याणामनुरूपाणामश्नीतेति प्रयच्छ वै
तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान्यदर्थं यजसे नृप १८
तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्यताम्
पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् १९
अभिवाद्य च तद्भूतमद्भुतं प्रियदर्शनम्
मुदा परमया युक्तश्चकाराभिप्रदक्षिणम् २०
ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम्
बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्तमिवाधनः २१

ततस्तदद्भुतप्रख्यं भूतं परमभास्वरम्
संवर्तयित्वा तत्कर्म तत्रैवान्तरधीयत २२
हर्षरश्मिभिरुद्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ
शारदस्याभिरामस्य चन्द्रस्येव नभॐऽशुभिः २३
सोऽन्तपुरं प्रविश्यैव कौसल्यामिदमब्रवीत्
पायसं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रीयं त्विदमात्मनः २४
कौसल्यायै नरपतिः पायसार्धं ददौ तदा
अर्धादर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः २५
कैकेय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात्
प्रददौ चावशिष्टार्धं पायसस्यामृतोपमम् २६
अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महीपतिः
एवं तासां ददौ राजा भार्याणां पायसं पृथक् २७
तास्त्वेतत्पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमाः
स्त्रियः
संमानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः २८
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५

१-१६
पुत्रत्वं तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः
उवाच देवताः सर्वाः स्वयंभूर्भगवानिदम् १
सत्यसंधस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः
विष्णोः सहायान्बलिनः सृजध्वं कामरूपिणः २
मायाविदश्च शूरांश्च वायुवेगसमाञ्जवे
नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान्विष्णुतुल्यपराक्रमान् ३
असंहार्यानुपायज्ञान्दिव्यसंहननान्वितान्
सर्वास्त्रगुणसंपन्नानमृतप्राशनानिव ४
अप्सरःसु च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च
यक्षपन्नगकन्यासु ऋक्षविद्याधरीषु च ५
किंनरीणां च गात्रेषु वानरीणां तनूषु च
सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्यपराक्रमान् ६
ते तथोक्ता भगवता तत्प्रतिश्रुत्य शासनम्
जनयामासुरेवं ते पुत्रान्वानररूपिणः ७

ऋषयश्च महात्मानः सिद्धविद्याधरोरगाः
चारणाश्च सुतान्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः ८
ते सृष्टा बहुसाहस्रा दशग्रीववधोद्यताः
अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः कामरूपिणः ९
ते गजाचलसंकाशा वपुष्मन्तो महाबलाः
ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्रमेवाभिजज्ञिरे १०
यस्य देवस्य यद्रूपं वेषो यश्च पराक्रमः
अजायत समस्तेन तस्य तस्य सुतः पृथक् ११
गोलाङ्गूलीषु चोत्पन्नाः केचित्संमतविक्रमाः
ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किंनरीषु च १२
शिलाप्रहरणाः सर्वे सर्वे पादपयोधिनः
नखदंष्ट्रायुधाः सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः १३
विचालयेयुः शैलेन्द्रान्भेदयेयुः
स्थिरान्द्रुमान्
क्षोभयेयुश्च वेगेन समुद्रं सरितां पतिम् १४
दारयेयुः क्षितिं पद्भ्यामाप्लवेयुर्महार्णवम्
नभस्तलं विशेयुश्च गृह्णीयुरपि तोयदान् १५
गृह्णीयुरपि मातङ्गान्मत्तान्प्रव्रजतो वने
नर्दमानांश्च नादेन पातयेयुर्विहंगमान् १६
ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां कामरूपिणाम्
शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनाम्
बभूवुर्यूथपश्रेष्ठा वीरांश्चाजनयन्हरीन् १७
अन्ये ऋक्षवतः प्रस्थानुपतस्थुः सहस्रशः
अन्ये नानाविधाञ्शैलान्काननानि च भेजिरे १८
सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम्
भ्रातरावुपतस्थुस्ते सर्व एव हरीश्वराः १९
तैर्मेघवृन्दाचलतुल्यकायैर्महाबलैर्वानरयूथपालैःबभूव भूर्भीमशरीररूपैः समावृता रामसहायहेतोः२० इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षोडशः सर्गः १६

१-१७
निर्वृत्ते तु क्रतौ तस्मिन्हयमेधे महात्मनः

प्रतिगृह्य सुरा भागान्प्रतिजग्मुर्यथागतम् १
समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः
प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः २
यथार्हं पूजितास्तेन राज्ञा वै पृथिवीश्वराः
मुदिताः प्रययुर्देशान्प्रणम्य मुनिपुंगवम् ३
गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथः पुनः
प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान्
४
शान्तया प्रययौ सार्धमृष्यशृङ्गः सुपूजितः
अन्वीयमानो राज्ञाथ सानुयात्रेण धीमता ५
कौसल्याजनयद्रामं दिव्यलक्षणसंयुतम्
विष्णोरर्धं महाभागं पुत्रमिक्ष्वाकुनन्दनम् ६
कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा
यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना ७
भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः
साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ८
अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत्सुतौ
वीरौ सर्वास्त्रकुशलौ विष्णोरर्धसमन्वितौ ९
राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक्
गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः १०
अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाकरोत्
ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतम् ११
सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरं तथा
वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कृतवांस्तदा
तेषां जन्मक्रियादीनि सर्वकर्माण्यकारयत् १२
तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः
बभूव भूयो भूतानां स्वयंभूरिव संमतः १३
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः
सर्वे ज्ञानोपसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः १४
तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः
बाल्यात्प्रभृति सुस्निग्धो लक्ष्मणो
लक्ष्मिवर्धनः १५

रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः
सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः १६
लक्ष्मणो लक्ष्मिसंपन्नो बहिःप्राण इवापरः
न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः
मृष्टमन्नमुपानीतमश्र्नाति न हि तं विना १७
यदा हि हयमारूढो मृगयां याति राघवः
तदैनं पृष्ठतोऽभ्येति सधनुः परिपालयन् १८
भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः
प्राणैः प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत्तथा प्रियः १९
स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथः प्रियैः
बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः २०
ते यदा ज्ञानसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः
ह्रीमन्तः कीर्तिमन्तश्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः २१
अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति
चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः २२
तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः
अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः २३
स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह
शीघ्रमाख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतम् २४
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राजवेश्म प्रदुद्रुवुः
संभ्रान्तमनसः सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः २५
ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रमृषिं तदा
प्राप्तमावेदयामासुर्नृपायेक्ष्वाकवे तदा २६
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सपुरोधाः समाहितः
प्रत्युज्जगाम संहृष्टो ब्रह्माणमिव वासवः २७
स दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्त्या तापसं संशितव्रतम्
प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽघ्यमुपहारयत् २८
स राज्ञः प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा
कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् २९
वसिष्ठं च समागम्य कुशलं मुनिपुंगवः
ऋषींश्च तान्यथान्यायं महाभागानुवाच ह ३०
ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनम्

विविशुः पूजितास्तत्र निषेदुश्च यथार्हतः ३१
अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम्
उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ३२
यथामृतस्य संप्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके
यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य च
प्रनष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदये
तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ३३
कं च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः
पात्रभूतोऽसि मे विप्र दिष्ट्या प्राप्तोऽसि
धार्मिक
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ३४
पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतितप्रभः
ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तः पूज्योऽसि बहुधा मया ३५
तदद्भुतमिदं विप्र पवित्रं परमं मम
शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव संदर्शनात्प्रभो ३६
ब्रूहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति
इच्छाम्यनुगृहीतोऽह त्वदर्थपरिवृद्धये ३७
कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि कौशिक
कर्ता चाहमशेषेण दैवतं हि भवान्मम ३८
इति हृदयसुखं निशम्य वाक्यं
श्रुतिसुखमात्मवता विनीतमुक्तम्
प्रथितगुणयशा गुणैर्विशिष्टः
परमऋषिः परमं जगाम हर्षम् ३९
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तदशः सर्गः १७

१-१८
तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम्
हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत १
सदृशं राजशार्दूल तवैतद्भुवि नान्यतः
महावंशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः २
यत्तु मे हृद्गतं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम्
कुरुष्व राजशार्दूल भव सत्यप्रतिश्रवः ३

अहं नियममातिष्ठे सिर्द्ध्य्थं पुरुषर्षभ
तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ४
व्रते मे बहुशश्चीर्णे समाप्त्यां राक्षसाविमौ
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ
तौ मांसरुधिरौघेण वेदिं तामभ्यवर्षताम् ५
अवधूते तथाभूते तस्मिन्नियमनिश्चये
कृतश्रमो निरुत्साहस्तस्माद्देशादपाक्रमे ६
न च मे क्रोधमुत्स्रष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव
तथाभूता हि सा चर्या न शापस्तत्र मुच्यते ७
स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्यपराक्रमम्
काकपक्षधरं शूरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ८
शक्तो ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा
राक्षसा ये विकर्तारस्तेषामपि विनाशने ९
श्रेयश्चास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः
त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति १०
न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथंचन
न च तौ राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान् ११
वीर्योत्सिक्तौ हि तौ पापौ कालपाशवशं गतौ
रामस्य राजशार्दूल न पर्याप्तौ महात्मनः १२
न च पुत्रकृतं स्नेहं कर्तुमर्हसि पार्थिव
अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि राक्षसौ१३
अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम्
वसिष्ठोऽपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः १४
यदि ते धर्मलाभं च यशश्च परमं भुवि
स्थिरमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि १५
यद्यभ्यनुज्ञां काकुत्स्थ ददते तव मन्त्रिणः
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय १६
अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि
दशरात्रं हि यज्ञस्य रामं राजीवलोचनम् १७
नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं मम राघव
तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः १८
इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः

विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः १९
इति हृदयमनोविदारणं
मुनिवचनं तदतीव शुश्रुवान्
नरपतिरगमद्भयुं महद्व्यथितमनाः प्रचचाल चासनात् २०
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टादशः सर्गः १८

१-१९
तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम्
मुहूर्तमिव निःसंज्ञः संज्ञावानिदमब्रवीत् १
ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः
न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः २
इयमक्षौहिणी पूर्णा यस्याहं पतिरीश्वरः
अनया संवृतो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाचरैः३
इमे शूराश्च विक्रान्ता भृत्या मेऽस्त्रविशारदाः
योग्या रक्षोगणैर्योद्धुं न रामं नेतुमर्हसि ४
अहमेव धनुष्पाणिर्गोप्ता समरमूर्धनि
यावत्प्राणान्धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरैः ५
निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता
अहं तत्र गमिष्यामि न रामं नेतुमर्हसि ६
बालो ह्यकृतविद्यश्च न च वेत्ति बलाबलम्
न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः
न चासौ रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि ते ध्रुवम् ७
विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्तमपि नोत्सहे
जीवितुं मुनिशार्दूल न रामं नेतुमर्हसि ८
यदि वा राघवं ब्रह्मन्नेतुमिच्छसि सुव्रत
चतुरङ्गसमायुक्तं मया सह च तं नय ९
षष्टिर्वर्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक
दुःखेनोत्पादितश्चायं न रामं नेतुमर्हसि १०
चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम
ज्येष्ठं धर्मप्रधानं च न रामं नेतुमर्हसि ११
किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के च ते
कथंप्रमाणां के चैतान्रक्षन्ति मुनिपुंगव १२

कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसाम्
मामकैर्वा बलैर्ब्रह्मन्मया वा कूटयोधिनाम् १३
सर्वं मे शंस भगवन्कथं तेषां मया रणे
स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि
राक्षसाः १४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत
पौलस्त्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः १५
स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशम्
महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः १६
श्रूयते हि महावीर्यो रावणो राक्षसाधिपः
साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्रवसो मुनेः १७
यदा स्वयं न यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः
तेन संचोदितौ तौ तु राक्षसौ सुमहाबलौ
मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः १८
इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा
न हि शक्तोऽस्मि संग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः १९
स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ कुरुष्व मम पुत्रके
मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान्गुरुः २०
देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः
न शक्ता रावणं सोढुं किं पुनर्मानवा युधि २१
स हि वीर्यवतां वीर्यमादत्ते युधि राक्षसः
तेन चाहं न शक्तोऽस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः
सबलो वा मुनिश्रेष्ठ सहितो वा ममात्मजैः २२
कथमप्यमरप्रख्यं संग्रामाणामकोविदम्
बालं मे तनयं ब्रह्मन्नैव दास्यामि पुत्रकम् २३
अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः
यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम् २४
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ
तयोरन्यतरेणाहं योद्धा स्यां ससुहृद्गणः २५
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनविंशः सर्गः१९

१-२०

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम्
समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् १
पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि
राघवाणामयुक्तोऽय कुलस्यास्य विपर्ययः २
यदिदं ते क्षमं राजन्गमिष्यामि यथागतम्
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखी भव सबान्धवः ३
तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः
चचाल वसुधा कृत्स्ना विवेश च भयं सुरान् ४
त्रस्तरूपं तु विज्ञाय जगत्सर्वं महानृषिः
नृपतिं सुव्रतो धीरो वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ५
इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाद्धर्म इवापरः
धृतिमान्सुव्रतः श्रीमान्न धर्मं हातुमर्हसि ६
त्रिषु लोकेषु विख्यातो धर्मात्मा इति राघवः
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं वोढुमर्हसि ७
संश्रुत्यैवं करिष्यामीत्यकुर्वाणस्य राघव
इष्टापूर्तवधो भूयात्तस्माद्रामं विसर्जय ८
कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राक्षसाः
गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलनेनामृतं यथा ९
एष विग्रहवान्धर्म एष वीर्यवतां वरः
एष बुद्ध्याधिको लोके तपसश्च परायणम् १०
एषोऽस्त्रान्विविधान्वेत्ति त्रैलोक्ये सचराचरे
नैनमन्यः पुमान्वेत्ति न च वेत्स्यन्ति केचन ११
न देवा नर्षयः केचिन्नासुरा न च राक्षसाः
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः १२
सर्वास्त्राणि कृशाश्वस्य पुत्राः परमधार्मिकाः
कौशिकाय पुरा दत्ता यदा राज्यं प्रशासति १३
तेऽपि पुत्राः कृशाश्वस्य प्रजापतिसुतासुताः
नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः १४
जया च सुप्रभा चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे
ते सुवातेऽस्त्रशस्त्राणि शतं परमभास्वरम् १५
पञ्चाशतं सुताँ ल्लेभे जया नाम वरान्पुरा
वधायासुरसैन्यानाममेयान्कामरूपिणः १६

सुप्रभाजनयच्चापि पुत्रान्पञ्चशतं पुनः
संहारान्नाम दुर्धर्षान्दुराक्रामान्बलीयसः १७
तानि चास्त्राणि वेत्त्येष यथावत्कुशिकात्मजः
अपूर्वाणां च जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् १८
एवंवीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महातपाः
न रामगमने राजन्संशयं गन्तुमर्हसि १९
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे विंशः सर्गः २०
१-२१
तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः सुतम्
प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणम् १
कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च
पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितम् २
स पुत्रं मूÞ र्युपाघ्राय राजा दशरथः प्रियम्
ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ३
ततो वायुः सुखस्पर्शो विरजस्को ववौ तदा
विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा राजीवलोचनम् ४
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिस्वनः
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः प्रयाते तु महात्मनि ५
विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो महायशाः
काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वगात् ६
कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ दिशो दश
विश्वामित्रं महात्मानं त्रिशीर्षाविव पन्नगौ
अनुजग्मतुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ ७
बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ खङ्गवन्तौ महाद्युती
स्थाणुं देवमिवाचिन्त्यं कुमाराविव पावकी ८
अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे
रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ९
गृहाण वत्स सलिलं मा भूत्कालस्य पर्ययः
मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा १०
न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः
न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैरृताः ११
न बाह्वोः सदृशो वीर्ये पृथिव्यामस्ति कश्चन

त्रिषु लोकेषु वा राम न भवेत्सदृशस्तव १२
न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धिनिश्चये
नोत्तरे प्रतिपत्तव्ये समो लोके तवानघ १३
एतद्विद्याद्वये लब्धे भविता नास्ति ते समः
बला चातिबला चैव सर्वज्ञानस्य मातरौ १४
क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम
बलामतिबलां चैव पठतः पथि राघव
विद्याद्वयमधीयाने यशश्चाप्यतुलं भुवि १५
पितामहसुते ह्येते विद्ये तेजःसमन्विते
प्रदातुं तव काकुत्स्थ सदृशस्त्वं हि धार्मिक १६
कामं बहुगुणाः सर्वे त्वय्येते नात्र संशयः
तपसा संभृते चैते बहुरूपे भविष्यतः १७
ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मनः
विद्यासमुदितो रामः शुशुभे भूरिविक्रमः १८
गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे
ऊषुस्तां रजनीं तत्र सरय्वां सुसुखं त्रयः १९
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकविंशः सर्गः२१

१-२२
प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः
अभ्यभाषत काकुत्स्थं शयानं पर्णसंस्तरे १
कौसल्या सुप्रजा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते
उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाह्निकम् २
तस्यर्षेः परमोदारं वचः श्रुत्वा नृपात्मजौ
स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ३
कृताह्निकौ महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम्
अभिवाद्याभिसंहृष्टौ गमनायोपतस्थतुः ४
तौ प्रयातौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीम्
ददृशाते ततस्तत्र सरय्वाः संगमे शुभे ५
तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणामुग्रतेजसाम्
बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ६

तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्यमाश्रमम्
ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ७
कस्यायमाश्रमः पुण्यः को न्वस्मिन्वसते पुमान्
भगवञ्श्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नौ ८
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुंगवः
अब्रवीच्छ्रूयतां राम यस्यायं पूर्व आश्रमः ९
कन्दर्पो मूर्तिमानासीत्काम इत्युच्यते बुधैः १०
तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितम्
कृतोद्वाहं तु देवेशं गच्छन्तं समरुद्गणम्
धर्षयामास दुर्मेधा हुंकृतश्च महात्मना ११
दग्धस्तु तस्य रौद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन व्यशीर्यन्त शरीरात्स्वात्सर्वगात्राणि दुर्मतेः
१२
तस्य गात्रं हतं तत्र निर्दग्धस्य महात्मना
अशरीरः कृतः कामः क्रोधाद्देवेश्वरेण ह १३
अनङ्ग इति विख्यातस्तदा प्रभृति राघव
स चाङ्गविषयः श्रीमान्यत्राङ्गं स मुमोच ह १४
तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा
शिष्या धर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते १५
इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन
पुण्ययोः सरितोर्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयम् १६
तेषां संवदतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा
विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन् १७
अर्घ्यं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे
रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम् १८
सत्कारं समनुप्राप्य कथाभिरभिरञ्जयन्
न्यवसन्सुसुखं तत्र कामाश्रमपदे तदा १९
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वाविंशः सर्गः २२

१-२३
ततः प्रभाते विमले कृताह्निकमरिंदमौ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ १

ते च सर्वे महात्मानो मुनयः संशितव्रताः
उपस्थाप्य शुभां नावं विश्वामित्रमथाब्रुवन् २
आरोहतु भवान्नावं राजपुत्रपुरस्कृतः
अरिष्टं गच्छ पन्थानं मा भूत्कालस्य पर्ययः ३
विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा तानृषीनभिपूज्य च
ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरंगमाम् ४
अथ रामः सरिन्मध्ये पप्रच्छ मुनिपुंगवम्
वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो ध्वनिः ५
राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम्
कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम् ६
कैलासपर्वते राम मनसा निर्मितं सरः
ब्रह्मणा नरशार्दूल तेनेदं मानसं सरः ७
तस्मात्सुस्राव सरसः सायोध्यामुपगूहते
सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ८
तस्यायमतुलः शब्दो जाह्नवीमभिवर्तते
वारिसंक्षोभजो राम प्रणामं नियतः कुरु ९
ताभ्यां तु तावुभौ कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ
तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ १०
स वनं घोरसंकाशं दृष्ट्वा नृपवरात्मजः
अविप्रहतमैक्ष्वाकः पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ११
अहो वनमिदं दुर्गं झिल्लिकागणनादितम्
भैरवैः श्वापदैः कीर्णं शकुन्तैर्दारुणारिवैः १२
नानाप्रकारैः शकुनैर्वाश्यद्भिर्भैरवस्वनैः
सिंहव्याघ्रवराहैश्च वारणैश्चापि शोभितम् १३
धवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिन्दुकपाटलैः
संकीर्णं बदरीभिश्च किं न्विदं दारुणं वनम् १४
तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः
श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ यस्यैतद्दारुणं वनम् १५
एतौ जनपदौ स्फीतौ पूर्वमास्तां नरोत्तम
मलदाश्च करूषाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ १६
पुरा वृत्रवधे राम मलेन समभिप्लुतम्
क्षुधा चैव सहस्राक्षं ब्रह्महत्या यदाविशत् १७

तमिन्द्रं स्नापयन्देवा ऋषयश्च तपोधनाः
कलशैः स्नापयामासुर्मलं चास्य प्रमोचयन् १८
इह भूम्यां मलं दत्त्वा दत्त्वा कारूषमेव च
शरीरजं महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे १९
निर्मलो निष्करूषश्च शुचिरिन्द्रो यदाभवत् ददौ देशस्य सुप्रीतो वरं प्रभुरनुत्तमम् २०
इमौ जनपदौ स्फीतौ ख्यातिं लोके गमिष्यतः
मलदाश्च करूषाश्च ममाङ्गमलधारिणौ २१
साधु साध्विति तं देवाः पाकशासनमब्रुवन्
देशस्य पूजां तां दृष्ट्वा कृतां शक्रेण धीमता २२
एतौ जनपदौ स्फीतौ दीर्घकालमरिंदम
मलदाश्च करूषाश्च मुदितौ धनधान्यतः २३
कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी वै कामरूपिणी
बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती तदा ह्यभूत् २४
ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुन्दस्य धीमतः
मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः २५
इमौ जनपदौ नित्यं विनाशयति राघव
मलदांश्च करुषांश्च ताटका दुष्टचारिणी २६
सेयं पन्थानमावार्य वसत्यत्यर्धयोजने
अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वनं यतः २७
स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम्
मन्नियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः २८
न हि कश्चिदिमं देशं शक्नोत्यागन्तुमीदृशम्
यक्षिण्या घोरया राम उत्सादितमसह्यया २९
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथैतद्दारुणं वनम्
यक्ष्या चोत्सादितं सर्वमद्यापि न निवर्तते ३०
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयोविंश सर्गः२३

१-२४
अथ तस्याप्रमेयस्य मुनेर्वचनमुत्तमम्
श्रुत्वा पुरुषशार्दूलः प्रत्युवाच शुभां गिरम् १ अल्पवीर्या यदा यक्षाः श्रूयन्ते मुनिपुंगव

कथं नागसहस्रस्य धारयत्यबला बलम् २
विश्वामित्रोऽब्रवीद्वाक्यं शृणु येन बलोत्तरा
वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ३
पूर्वमासीन्महायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान्
अनपत्यः शुभाचारः स च तेपे महत्तपः ४
पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा
कन्यारत्नं ददौ राम ताटकां नाम नामतः ५
ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः
न त्वेव पुत्रं यक्षाय ददौ ब्रह्मा महायशाः ६
तां तु जातां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीम्
जम्भ पुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां यशस्विनीम् ७
कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत
मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापाद्राक्षसोऽभवत् ८
सुन्दे तु निहते राम अगस्त्यमृषिसत्तमम्
ताटका सह पुत्रेण प्रधर्षयितुमिच्छति ९
राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः
अगस्त्यः परमक्रुद्धस्ताटकामपि शप्तवान् १०
पुरुषादी महायक्षी विरूपा विकृतानना
इदं रूपमपाहाय दारुणं रूपमस्तु ते ११
सैषा शापकृतामर्षा ताटका क्रोधमूर्छिता
देशमुत्सादयत्येनमगस्त्यचरितं शुभम् १२
एनां राघव दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणाम्
गोब्राह्मणहितार्थाय जहि दुष्टपराक्रमाम् १३
न ह्येनां शापसंसृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान्
निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन १४
न हि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्या नरोत्तम
चातुर्वर्ण्यहितार्थाय कर्तव्यं राजसूनुना १५
राज्यभारनियुक्तानामेष धर्मः सनातनः
अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्या न विद्यते १६
श्रूयते हि पूरा शक्रो विरोचनसुतां नृप
पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तीं मन्थरामभ्यसूदयत् १७
विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नी दृढव्रता

अनिन्द्रं लोकमिच्छन्ती काव्यमाता निषूदिता १८
एतैश्चान्यैश्च बहुभी राजपुत्र महात्मभिः
अधर्मनिरता नार्यो हताः पुरुषसत्तमैः १९
इति श्री रामायणे बालकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः २४

१-२५
मुनेर्वचनमक्लीबं श्रुत्वा नरवरात्मजः
राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच दृढव्रतः १
पितुर्वचननिर्देशात्पितुर्वचनगौरवात्
वचनं कौशिकस्येति कर्तव्यमविशङ्कया २
अनुशिष्टोऽस्म्ययोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना
पित्रा दशरथेनाहं नावज्ञेयं च तद्वचः ३
सोऽह पितुर्वचः श्रुत्वा शासनाद्ब्रह्मवादिनः
करिष्यामि न संदेहस्ताटकावधमुत्तमम् ४
गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्यास्य सुखाय च
तव चैवाप्रमेयस्य वचनं कर्तुमुद्यतः ५
एवमुक्त्वा धनुर्मध्ये बद्ध्वा मुष्टिमरिंदमः
ज्याशब्दमकरोत्तीव्रं दिशः शब्देन पूरयन् ६
तेन शब्देन वित्रस्तास्ताटकावनवासिनः
ताटका च सुसंक्रुद्धा तेन शब्देन मोहिता ७
तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्छिता
श्रुत्वा चाभ्यद्रवद्वेगाद्यतः शब्दो विनिःसृतः ८
तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धां विकृतां विकृताननाम्
प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्ष्मणं सोऽभ्यभाषत ९
पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः
भिद्येरन्दर्शनादस्या भीरूणां हृदयानि च १०
एनां पश्य दुराधर्षां मायाबलसमन्विताम्
विनिवृत्तां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकाम् ११
न ह्येनामुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन रक्षिताम्
वीर्यं चास्या गतिं चापि हनिष्यामीति मे मतिः १२
एवं ब्रुवाणे रामे तु ताटका क्रोधमूर्छिता
उद्यम्य बाहू गर्जन्ती राममेवाभ्यधावत १३

तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्तामशनीमिव
शरेणोरसि विव्याध सा पपात ममार च १४
तां हतां भीमसंकाशां दृष्ट्वा सुरपतिस्तदा
साधु साध्विति काकुत्स्थं सुराश्च समपूजयन् १५
उवाच परमप्रीतः सहस्राक्षः पुरंदरः
सुराश्च सर्वे संहृष्टा विश्वामित्रमथाब्रुवन् १६
मुने कौशिक भद्रं ते सेन्द्राः सर्वे मरुद्गणाः
तोषिताः कर्मणानेन स्नेहं दर्शय राघवे १७
प्रजापतेर्भृशाश्वस्य पुत्रान्सत्यपराक्रमान्
तपोबलभृतान्ब्रह्मन्राघवाय निवेदय १८
पात्रभूतश्च ते ब्रह्मंस्तवानुगमने धृतः
कर्तव्यं च महत्कर्म सुराणां राजसूनुना १९
एवमुक्त्वा सुराः सर्वे हृष्टा जग्मुर्यथागतम्
विश्वामित्रं पूजयित्वा ततः संध्या प्रवर्तते २०
ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोषितः
मूर्ध्नि राममुपाघ्राय इदं वचनमब्रवीत् २१
इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन
श्वः प्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम २२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः २५

१-२६
अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः
प्रहस्य राघवं वाक्यमुवाच मधुराक्षरम् १
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते राजपुत्र महायशः
प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राणि सर्वशः २
देवासुरगणान्वापि सगन्धर्वोरगानपि
यैरमित्रान्प्रसह्याजौ वशीकृत्य जयिष्यसि ३
तानि दिव्यानि भद्रं ते ददाम्यस्त्राणि सर्वशः
दण्डचक्रं महद्दिव्यं तव दास्यामि राघव ४
धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च
विष्णुचक्रं तथात्युग्रमैन्द्रं चक्रं तथैव च ५
वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शैवं शूलवरं तथा

अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव एषीकमपि राघव ६
ददामि ते महाबाहो ब्राह्ममस्त्रमनुत्तमम्
गदे द्वे चैव काकुत्स्थ मोदकी शिखरी उभे ७
प्रदीप्ते नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज
धर्मपाशमहं राम कालपाशं तथैव च ८
वारुणं पाशमस्त्रं च ददाम्यहमनुत्तमम्
अशनी द्वे प्रयच्छामि शुष्काद्रेर्! रघुनन्दन ९
ददामि चास्त्रं पैनाकमस्त्रं नारायणं तथा
आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः १०
वायव्यं प्रथमं नाम ददामि तव राघव
अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ११
शक्तिद्वयं च काकुत्स्थ ददामि तव चानघ
कङ्कालं मुसलं घोरं कापालमथ कङ्कणम् १२
धारयन्त्यसुरा यानि ददाम्येतानि सर्वशः
वैद्याधरं महास्त्रं च नन्दनं नाम नामतः १३
असिरत्नं महाबाहो ददामि नृवरात्मज
गान्धर्वमस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः १४
प्रस्वापनप्रशमने दद्मि सौरं च राघव
दर्पणं शोषणं चैव संतापनविलापने १५
मदनं चैव दुर्धर्षं कन्दर्पदयितं तथा
पैशाचमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः
प्रतीच्छ नरशार्दूल राजपुत्र महायशः १६
तामसं नरशार्दूल सौमनं च महाबलम्
संवर्तं चैव दुर्धर्षं मौसलं च नृपात्मज १७
सत्यमस्त्रं महाबाहो तथा मायाधरं परम्
घोरं तेजःप्रभं नाम परतेजोऽपकर्षणम् १८
सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाष्ट्रमस्त्रं सुदामनम्
दारुणं च भगस्यापि शीतेषुमथ मानवम् १९
एतान्राम महाबाहो कामरूपान्महाबलान्
गृहाण परमोदारान्क्षिप्रमेव नृपात्मज २०
स्थितस्तु प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् २१

जपतस्तु मुनेस्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः
उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघवम् २२
ऊचुश्च मुदिता रामं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा
इमे स्म परमोदार किंकरास्तव राघव २३
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समालभ्य च पाणिना
मानसा मे भविष्यध्वमिति तान्यभ्यचोदयत् २४
ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महामुनिम्
अभिवाद्य महातेजा गमनायोपचक्रमे २५
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षड्विंशः सर्गः २६

१-२७
प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः
गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् १
गृहीतास्त्रोऽस्मि भगवन्दुराधर्षः सुरैरपि
अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारं मुनिपुंगव २
एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महामुनिः
संहारं व्याजहाराथ धृतिमान्सुव्रतः शुचिः ३
सत्यवन्तं सत्यकीर्तिं धृष्टं रभसमेव च
प्रतिहारतरं नाम पराङ्मुखमवाङ्मुखम् ४
लक्षाक्षविषमौ चैव दृढनाभसुनाभकौ
दशाक्षशतवक्त्रौ च दशशीर्षशतोदरौ ५
पद्मनाभमहानाभौ दुन्दुनाभसुनाभकौ
ज्योतिषं कृशनं चैव नैराश्यविमलावुभौ
यौगन्धरहरिद्रौ च दैत्यप्रमथनौ तथा ६
पित्र्यं सौमनसं चैव विधूतमकरावुभौ
करवीरकरं चैव धनधान्यौ च राघव ७
कामरूपं कामरुचिं मोहमावरणं तथा
जृम्भकं सर्वनाभं च सन्तानवरणौ तथा ८
भृशाश्वतनयान्राम भास्वरान्कामरूपिणः
प्रतीच्छ मम भद्रं ते पात्रभूतोऽसि राघव ९
बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना
दिव्यभास्वरदेहाश्च मूर्तिमन्तः सुखप्रदाः १०

रामं प्राञ्जलयो भूत्वाब्रुवन्मधुरभाषिणः
इमे स्म नरशार्दूल शाधि किं करवाम ते ११
गम्यतामिति तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः
मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ १२
अथ ते राममामन्त्र्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्
एवमस्त्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जग्मुर्यथागतम् १३
स च तान्राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम्
गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् १४
किं न्वेतन्मेघसंकाशं पर्वतस्याविदूरतः
वृक्षषण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि मे १५
दर्शनीयं मृगाकीर्णं मनोहरमतीव च
नानाप्रकारैः शकुनैर्वल्गुभाषैरलंकृतम् १६
निःसृताः स्म मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात्
अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुखवत्तया १७
सर्वं मे शंस भगवन्कस्याश्रमपदं त्विदम्
संप्राप्ता यत्र ते पापा ब्रह्मघ्ना दुष्टचारिणः १८
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तविंशः सर्गः २७

१-२८
अथ तस्याप्रमेयस्य तद्वनं परिपृच्छतः
विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे १
एष पूर्वाश्रमो राम वामनस्य महात्मनः
सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र महातपाः २
एतस्मिन्नेव काले तु राजा वैरोचनिर्बलि
निर्जित्य दैवतगणान्सेन्द्राश्चं! समरुद्गणान्
कारयामास तद्राज्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ३
बलेस्तु यजमानस्य देवाः साग्निपुरोगमाः
समागम्य स्वयं चैव विष्णुमूचुरिहाश्रमे ४
बलिर्वैरोचनिर्विष्णो यजते यज्ञमुत्तमम्
असमाप्ते क्रतौ तस्मिन्स्वकार्यमभिपद्यताम् ५
ये चैनमभिवर्तन्ते याचितार इतस्ततः
यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रयच्छति ६

स त्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः
वामनत्वं गतो विष्णो कुरु कल्याणमुत्तमम् ७
अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादात्ते भविष्यति
सिद्धे कर्मणि देवेश उतिष्ठ भगवन्नितः ८
अथ विष्णुर्महातेजा अदित्यां समजायत
वामनं रूपमास्थाय वैरोचनिमुपागमत् ९
त्रीन्क्रमानथ भिक्षित्वा प्रतिगृह्य च मानतः
आक्रम्य लोकाँ ल्लोकात्मा सर्वभूतहिते रतः १०
महेन्द्राय पुनः प्रादान्नियम्य बलिमोजसा
त्रैलोक्यं स महातेजाश्चक्रे शक्रवशं पुनः ११
तेनैष पूर्वमाक्रान्त आश्रमः श्रमनाशनः
मयापि भक्त्या तस्यैष वामनस्योपभुज्यते १२
एतमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः
अत्र ते पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः १३
अद्य गच्छामहे राम सिद्धाश्रममनुत्तमम्
तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद्यथा मम १४
तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रमनिवासिनः
उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् १५
यथार्हं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते
तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् १६
मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावरिंदमौ
प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूचतू रघुनन्दनौ १७
अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुंगव
सिद्धाश्रमोऽय सिद्धः स्यात्सत्यमस्तु वचस्तव १८
एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः
प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः १९
कुमारावपि तां रात्रिमुषित्वा सुसमाहितौ
प्रभातकाले चोत्थाय विश्वामित्रमवन्दताम् २०
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टाविंश सर्गः २८

१-२९
अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिंदमौ

देशे काले च वाक्यज्ञावब्रूतां कौशिकं वचः १
भगवञ्श्रोतुमिच्छावो यस्मिन्काले निशाचरौ
संरक्षणीयौ तौ ब्रह्मन्नातिवर्तेत तत्क्षणम् २
एवं ब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वरमाणौ युयुत्सया
सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसुर्नृपात्मजौ ३
अद्य प्रभृति षड्रात्रं रक्षतं राघवौ युवाम्
दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनित्वं च गमिष्यति ४
तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ
अनिद्रौ षडहोरात्रं तपोवनमरक्षताम् ५
उपासांचक्रतुर्वीरौ यत्तौ परमधन्विनौ
ररक्षतुर्मुनिवरं विश्वामित्रमरिंदमौ ६
अथ काले गते तस्मिन्षष्ठेऽहनि समागते
सौमित्रिमब्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ७
रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया
प्रजज्वाल ततो वेदिः सोपाध्यायपुरोहिता ८
मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ संप्रवर्तते
आकाशे च महाञ्शब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ९
आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि निर्गतः
तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् १०
मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचरास्तथा
आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघानवासृजन् ११
तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः
लक्ष्मणं त्वभिसंप्रेक्ष्य रामो वचनमब्रवीत् १२
पश्य लक्ष्मण दुर्वृत्तान्राक्षसान्पिशिताशनान्
मानवास्त्रसमाधूताननिलेन यथा घनान् १३
मानवं परमोदारमस्त्रं परमभास्वरम्
चिक्षेप परमक्रुद्धो मारीचोरसि राघवः १४
स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः
संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंप्लवे १५
विचेतनं विघूर्णन्तं शीतेषुबलपीडितम्
निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् १६
पश्य लक्ष्मण शीतेषुं मानवं धर्मसंहितम्

मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्वियुज्यते १७
इमानपि वधिष्यामि निर्घृणान्दुष्टचारिणः
राक्षसान्पापकर्मस्थान्यज्ञघ्नान्रुधिराशनान् १८
विगृह्य सुमहच्चास्त्रमाग्नेयं रघुनन्दनः
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि १९
शेषान्वायव्यमादाय निजघान महायशाः
राघवः परमोदारो मुनीनां मुदमावहन् २०
स हत्वा राक्षसान्सर्वान्यज्ञघ्नान्रघुनन्दनः
ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा २१
अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः
निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् २२
कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया
सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं राम महायशः २३
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः २९

१-३०
अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ
ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना १
प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिकक्रियौ
विश्वामित्रमृषींश्चान्यान्सहितावभिजग्मतुः २
अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पावकम्
ऊचतुर्मधुरोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ३
इमौ स्वो मुनिशार्दूल किंकरौ समुपस्थितौ
आज्ञापय यथेष्टं वै शासनं करवाव किम् ४
एवमुक्ते ततस्ताभ्यां सर्व एव महर्षयः
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ५
मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति
यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयम् ६
त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि
अद्भुतं च धनूरत्नं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ७
तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ दत्तं सदसि दैवतैः
अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरम् ८

नास्य देवा गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः
कर्तुमारोपणं शक्ता न कथंचन मानुषाः ९
धनुषस्तस्य वीर्यं हि जिज्ञासन्तो महीक्षितः
न शेकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः १०
तद्धनुर्नरशार्दूल मैथिलस्य महात्मनः
तत्र द्रक्ष्यसि काकुत्स्थ यज्ञं चाद्भुतदर्शनम्
११
तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं धनुः
याचितं नरशार्दूल सुनाभं सर्वदैवतैः १२
एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा
सर्षिसंघः सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवताः १३
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाश्रमादहम्
उत्तरे जाह्नवीतीरे हिमवन्तं शिलोच्चयम् १४
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा सिद्धाश्रममनुत्तमम्
उत्तरां दिशमुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रमे १५
तं व्रजन्तं मुनिवरमन्वगादनुसारिणाम्
शकटीशतमात्रं तु प्रयाणे ब्रह्मवादिनाम् १६
मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रममनिवासिनः
अनुजग्मुर्महात्मानं विश्वामित्रं महामुनिम् १७
ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे
वासं चक्रुर्मुनिगणाः शोणाकूले समाहिताः १८
तेऽस्तगते दिनकरे स्नात्वा हुतहुताशनाः
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितौजसः १९
रामोऽपि सहसौमित्रिर्मुनींस्तानभिपूज्य च
अग्रतो निषसादाथ विश्वामित्रस्य धीमतः २०
अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं महामुनिम्
पप्रच्छ मुनिशार्दूलं कौतूहलसमन्वितः २१
भगवन्को न्वयं देशः समृद्धवनशोभितः
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः २२
चोदितो रामवाक्येन कथयामास सुव्रतः
तस्य देशस्य निखिलमृषिमध्ये महातपाः २३
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिंशः सर्गः ३०

१-३१
ब्रह्मयोनिर्महानासीत्कुशो नाम महातपाः वैदर्भ्यां जनयामास चतुरः सदृशान्सुतान्
कुशाम्बं कुशनाभं च आधूर्तरजसं वसुम् १
दीप्तियुक्तान्महोत्साहान्क्षत्रधर्मचिकीर्षया
तानुवाच कुशः पुत्रान्धर्मिष्ठान्सत्यवादिनः
क्रियतां पालनं पुत्रा धर्मं प्राप्स्यथ पुष्कलम् २
कुशस्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसंमताः
निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरास्तदा ३
कुशाम्बस्तु महातेजाः कौशाम्बीमकरोत्पुरीम्
कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ४
आधूर्तरजसो राम धर्मारण्यं महीपतिः
चक्रे पुरवरं राजा वसुश्चक्रे गिरिव्रजम् ५
एषा वसुमती राम वसोस्तस्य महात्मनः
एते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते समन्ततः ६
सुमागधी नदी रम्या मागधान्विश्रुताययौ
पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते ७
सैषा हि मागधी राम वसोस्तस्य महात्मनः
पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी ८
कुशनाभस्तु राजर्षिः कन्याशतमनुत्तमम्
जनयामास धर्मात्मा घृताच्यां रघुनन्दन ९
तास्तु यौवनशालिन्यो रूपवत्यः स्वलंकृताः
उद्यानभूमिमागम्य प्रावृषीव शतह्रदाः १०
गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यश्च राघव
आमोदं परमं जग्मुर्वराभरणभूषिताः ११
अथ ताश्चारुसर्वाङ्ग्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि
उद्यानभूमिमागम्य तारा इव घनान्तरे १२
ताः सर्वगुणसंपन्ना रूपयौवनसंयुताः
दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचनमब्रवीत् १३
अहं वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ
मानुषस्त्यज्यतां भावो दीर्घमायुरवाप्स्यथ १४

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरक्लिष्टकर्मणः
अपहास्य ततो वाक्यं कन्याशतमथाब्रवीत् १५
अन्तश्चरसि भूतानां सर्वेषां त्वं सुरोत्तम
प्रभावज्ञाश्च ते सर्वाः किमस्मानवमन्यसे १६
कुशनाभसुताः सर्वाः समर्थास्त्वां सुरोत्तम
स्थानाच्च्यावयितुं देवं रक्षामस्तु तपो वयम् १७
मा भूत्स कालो दुर्मेधः पितरं सत्यवादिनम्
नावमन्यस्व धर्मेण स्वयंवरमुपास्महे १८
पिता हि प्रभुरस्माकं दैवतं परमं हि सः
यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति १९
तासां तद्वचनं श्रुत्वा वायुः परमकोपनः
प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान्प्रभुः २०
ताः कन्या वायुना भग्ना विविशुर्नृपतेर्गृहम्
दृष्ट्वा भग्नास्तदा राजा संभ्रान्त इदमब्रवीत् २१
किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममवमन्यते
कुब्जाः केन कृताः सर्वा वेष्टन्त्यो नाभिभाषथ २२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ३१

१-३२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः
शिरोभिश्चरणौ स्पृष्ट्वा कन्याशतमभाषत १
वायुः सर्वात्मको राजन्प्रधर्षयितुमिच्छति
अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते २
पितृमत्यः स्म भद्रं ते स्वच्छन्दे न वयं स्थिताः
पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ३
तेन पापानुबन्धेन वचनं न प्रतीच्छता
एवं ब्रुवन्त्यः सर्वाः स्म वायुना निहता भृशम् ४
तासां तद्वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः
प्रत्युवाच महातेजाः कन्याशतमनुत्तमम् ५
क्षान्तं क्षमावतां पुत्र्यः कर्तव्यं
सुमहत्कृतम्
एकमत्यमुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ६

अलंकारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य वा
दुष्करं तच्च वः क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ७
यादृशी वः क्षमा पुत्र्यः सर्वासामविशेषतः
क्षमा दानं क्षमा यज्ञः क्षमा सत्यं च पुत्रिकाः ८
क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां विष्ठितं जगत्
विसृज्य कन्याः काकुत्स्थ राजा त्रिदशविक्रमः ९
मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास प्रदानं सह मन्त्रिभिः
देशे काले प्रदानस्य सदृशे प्रतिपादनम् १०
एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम महामुनिः
ऊर्ध्वरेताः शुभाचारो ब्राह्मं तप उपागमत् ११
तप्यन्तं तमृषिं तत्र गन्धर्वी पर्युपासते
सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिलातनया तदा १२
सा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा
उवास काले धर्मिष्ठा तस्यास्तुष्टोऽभवद्गुरुः १३
स च तां कालयोगेन प्रोवाच रघुनन्दन
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते किं करोमि तव प्रियम् १४
परितुष्टं मुनिं ज्ञात्वा गन्धर्वी मधुरस्वरम्
उवाच परमप्रीता वाक्यज्ञा वाक्यकोविदम् १५
लक्ष्म्या समुदितो ब्राह्म्या ब्रह्मभूतो महातपाः
ब्राह्मेण तपसा युक्तं पुत्रमिच्छामि धार्मिकम् १६
अपतिश्चास्मि भद्रं ते भार्या चास्मि न कस्यचित्
ब्राह्मेणोपगतायाश्च दातुमर्हसि मे सुतम् १७
तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ पुत्रमनुत्तमम्
ब्रह्मदत्त इति ख्यातं मानसं चूलिनः सुतम् १८
स राजा ब्रह्मदत्तस्तु पुरीमध्यवसत्तदा
काम्पिल्यां परया लक्ष्म्या देवराजो यथा दिवम् १९
स बुद्धिं कृतवान्राजा कुशनाभः सुधार्मिकः
ब्रह्मदत्ताय काकुत्स्थ दातुं कन्याशतं तदा २०
तमाहूय महातेजा ब्रह्मदत्तं महीपतिः
ददौ कन्याशतं राजा सुप्रीतेनान्तरात्मना २१
यथाक्रमं ततः पाणिं जग्राह रघुनन्दन
ब्रह्मदत्तो महीपालस्तासां देवपतिर्यथा २२

स्पृष्टमात्रे ततः पाणौ विकुब्जा विगतज्वराः
युक्ताः परमया लक्ष्म्या बभुः कन्या शतं तदा २३
स दृष्ट्वा वायुना मुक्ताः कुशनाभो महीपतिः
बभूव परमप्रीतो हर्षं लेभे पुनः पुनः २४
कृतोद्वाहं तु राजानं ब्रह्मदत्तं महीपतिः
सदारं प्रेषयामास सोपाध्यायगणं तदा २५
सोमदापि सुसंहृष्टा पुत्रस्य सदृशीं क्रियाम्
यथान्यायं च गन्धर्वी स्नुषास्ताः प्रत्यनन्दत २६
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ३२

१-३३
कृतोद्वाहे गते तस्मिन्ब्रह्मदत्ते च राघव
अपुत्रः पुत्रलाभाय पौत्रीमिष्टिमकल्पयत् १
इष्ट्यां तु वर्तमानायां कुशनाभं महीपतिम्
उवाच परमप्रीतः कुशो ब्रह्मसुतस्तदा २
पुत्रस्ते सदृशः पुत्र भविष्यति सुधार्मिकः
गाधिं प्राप्स्यसि तेन त्वं कीर्तिं लोके च
शाश्वतीम् ३
एवमुक्त्वा कुशो राम कुशनाभं महीपतिम्
जगामाकाशमाविश्य ब्रह्मलोकं सनातनम् ४
कस्यचित्त्वथ कालस्य कुशनाभस्य धीमतः
जज्ञे परमधर्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ५
स पिता मम काकुत्स्थ गाधिः परमधार्मिकः
कुशवंशप्रसूतोऽस्मि कौशिको रघुनन्दन ६
पूर्वजा भगिनी चापि मम राघव सुव्रता
नाम्ना सत्यवती नाम ऋचीके प्रतिपादिता ७
सशरीरा गता स्वर्गं भर्तारमनुवर्तिनी
कौशिकी परमोदारा सा प्रवृत्ता महानदी ८
दिव्या पुण्योदका रम्या हिमवन्तमुपाश्रिता
लोकस्य हितकामार्थं प्रवृत्ता भगिनी मम ९
ततोऽह हिमवत्पार्श्वे वसामि नियतः सुखम्
भगिन्याः स्नेहसंयुक्तः कौशिक्या रघुनन्दन १०

सा तु सत्यवती पुण्या सत्ये धर्मे प्रतिष्ठिता
पतिव्रता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ११
अहं हि नियमाद्राम हित्वा तां समुपागतः
सिद्धाश्रममनुप्राप्य सिद्धोऽस्मि तव तेजसा १२
एषा राम ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य कीर्तिता
देशस्य च महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि १३
गतोऽधरात्रः काकुत्स्थ कथाः कथयतो मम
निद्रामभ्येहि भद्रं ते मा भूद्विघ्नोऽध्वनीह नः
१४
निष्पन्दास्तरवः सर्वे निलीना मृगपक्षिणः
नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघुनन्दन १५
शनैर्वियुज्यते संध्या नभो नेत्रैरिवावृतम्
नक्षत्रतारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते १६
उत्तिष्ठति च शीतांशुः शशी लोकतमोनुदः
ह्लादयन्प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया विभो १७
नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः
यक्षराक्षससंघाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः १८
एवमुक्त्वा महातेजा विरराम महामुनिः
साधु साध्विति तं सर्वे मुनयो ह्यभ्यपूजयन् १९
रामोऽपि सहसौमित्रिः किंचिदागतविस्मयः
प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां समुपसेवते २०
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ३३

१-३४
उपास्य रात्रिशेषं तु शोणाकूले महर्षिभिः
निशायां सुप्रभातायां विश्वामित्रोऽभ्यभाषत १
सुप्रभाता निशा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते गमनायाभिरोचय २
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा पौर्वाह्णिकीं
क्रियाम्
गमनं रोचयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ३
अयं शोणः शुभजलो गाधः पुलिनमण्डितः

कतरेण पथा ब्रह्मन्संतरिष्यामहे वयम् ४
एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम्
एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ५
ते गत्वा दूरमध्वानं गतेऽधदिवसे तदा
जाह्नवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशुर्मुनिसेविताम् ६
तां दृष्ट्वा पुण्यसलिलां हंससारससेविताम्
बभूवुर्मुदिताः सर्वे मुनयः सहराघवाः
तस्यास्तीरे ततश्चक्रुस्ते आवासपरिग्रहम् ७
ततः स्नात्वा यथान्यायं संतर्प्य पितृदेवताः
हुत्वा चैवाग्निहोत्राणि प्राश्य चामृतवद्धविः ८
विविशुर्जाह्नवीतीरे शुचौ मुदितमानसाः
विश्वामित्रं महात्मानं परिवार्य समन्ततः ९
संप्रहृष्टमना रामो विश्वामित्रमथाब्रवीत्
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीम्
त्रैलोक्यं कथमाक्रम्य गता नदनदीपतिम् १०
चोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महामुनिः
वृद्धिं जन्म च गङ्गाया वक्तुमेवोपचक्रमे ११
शैलेन्द्रो हिमवान्नाम धातूनामाकरो महान्
तस्य कन्याद्वयं राम रूपेणाप्रतिमं भुवि १२
या मेरुदुहिता राम तयोर्माता सुमध्यमा
नाम्ना मेना मुनोज्ञा वै पत्नी हिमवतः प्रिया १३
तस्यां गङ्गेयमभवज्ज्येष्ठा हिमवतः सुता
उमा नाम द्वितीयाभूत्कन्या तस्यैव राघव १४
अथ ज्येष्ठां सुराः सर्वे देवतार्थचिकीर्षया
शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदीम् १५
ददौ धर्मेण हिमवांस्तनयां लोकपावनीम्
स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाम्यया १६
प्रतिगृह्य त्रिलोकार्थं त्रिलोकहितकारिणः
गङ्गामादाय तेऽगच्छन्कृतार्थेनान्तरात्मना १७
या चान्या शैलदुहिता कन्यासीद्रघुनन्दन
उग्रं सा व्रतमास्थाय तपस्तेपे तपोधना १८
उग्रेण तपसा युक्तां ददौ शैलवरः सुताम्

रुद्रायाप्रतिरूपाय उमां लोकनमस्कृताम् १९
एते ते शैलराजस्य सुते लोकनमस्कृते
गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा उमा देवी च राघव २०
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा त्रिपथगा नदी
खं गता प्रथमं तात गतिं गतिमतां वर २१
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ३४

१-३५
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नुभौ राघवलक्ष्मणौ
प्रतिनन्द्य कथां वीरावूचतुर्मुनिपुंगवम् १
धर्मयुक्तमिदं ब्रह्मन्कथितं परमं त्वया
दुहितुः शैलराजस्य ज्येष्ठाया वक्तुमर्हसि
विस्तरं विस्तरज्ञोऽसि दिव्यमानुषसंभवम् २
त्रीन्पथो हेतुना केन पावयेल्लोकपावनी ३
कथं गङ्गा त्रिपथगा विश्रुता सरिदुत्तमा
त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञ कर्मभिः कैः समन्विता ४
तथा ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रस्तपोधनः
निखिलेन कथां सर्वामृषिमध्ये न्यवेदयत् ५
पुरा राम कृतोद्वाहः शितिकण्ठो महातपाः
दृष्ट्वा च स्पृहया देवीं मैथुनायोपचक्रमे ६
शितिकण्ठस्य देवस्य दिव्यं वर्षशतं गतम्
न चापि तनयो राम तस्यामासीत्परंतप ७
ततो देवाः समुद्विग्नाः पितामहपुरोगमाः
यदिहोत्पद्यते भूतं कस्तत्प्रतिसहिष्यते ८
अभिगम्य सुराः सर्वे प्रणिपत्येदमब्रुवन्
देवदेव महादेव लोकस्यास्य हिते रत
सुराणां प्रणिपातेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ९
न लोका धारयिष्यन्ति तव तेजः सुरोत्तम
ब्राह्मेण तपसा युक्तो देव्या सह तपश्चर १०
त्रैलोक्यहितकामार्थं तेजस्तेजसि धारय
रक्ष सर्वानिमाँ ल्लोकान्नालोकं कर्तुमर्हसि ११
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकमहेश्वरः

बाढमित्यब्रवीत्सर्वान्पुनश्चेदमुवाच ह १२
धारयिष्याम्यहं तेजस्तेजस्येव सहोमया
त्रिदशाः पृथिवी चैव निर्वाणमधिगच्छतु १३
यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजो ह्यनुत्तमम्
धारयिष्यति कस्तन्मे ब्रुवन्तु सुरसत्तमाः १४
एवमुक्तास्ततो देवाः प्रत्यूचुर्वृषभध्वजम्
यत्तेजः क्षुभितं ह्येतत्तद्धरा धारयिष्यति १५
एवमुक्तः सुरपतिः प्रमुमोच महीतले
तेजसा पृथिवी येन व्याप्ता सगिरिकानना १६
ततो देवाः पुनरिदमूचुश्चाथ हुताशनम्
प्रविश त्वं महातेजो रौद्रं वायुसमन्वितः १७
तदग्निना पुनर्व्याप्तं संजातः श्वेतपर्वतः
दिव्यं शरवणं चैव पावकादित्यसंनिभम्
यत्र जातो महातेजाः कार्तिकेयोऽग्निसंभवः १८
अथोमां च शिवं चैव देवाः सर्षिगणास्तदा
पूजयामासुरत्यर्थं सुप्रीतमनसस्ततः १९
अथ शैलसुता राम त्रिदशानिदमब्रवीत्
समन्युरशपत्सर्वान्क्रोधसंरक्तलोचना २०
यस्मान्निवारिता चैव संगता पुत्रकाम्यया
अपत्यं स्वेषु दारेषु नोत्पादयितुमर्हथ
अद्य प्रभृति युष्माकमप्रजाः सन्तु पत्नयः २१
एवमुक्त्वा सुरान्सर्वाञ्शशाप पृथिवीमपि
अवने नैकरूपा त्वं बहुभार्या भविष्यसि २२
न च पुत्रकृतां प्रीतिं मत्क्रोधकलुषीकृता
प्राप्स्यसि त्वं सुदुर्मेधे मम पुत्रमनिच्छती २३
तान्सर्वान्व्रीडितान्दृष्ट्वा सुरान्सुरपतिस्तदा
गमनायोपचक्राम दिशं वरुणपालिताम् २४
स गत्वा तप आतिष्ठत्पार्श्वे तस्योत्तरे गिरेः
हिमवत्प्रभवे शृङ्गे सह देव्या महेश्वरः २५
एष ते विस्तरो राम शैलपुत्र्या निवेदितः
गङ्गायाः प्रभवं चैव शृणु मे सहलक्ष्मणः २६
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चत्रिशः सर्गः ३५

१-३६
तप्यमाने तपो देवे देवाः सर्षिगणाः पुरा
सेनापतिमभीप्सन्तः पितामहमुपागमन् १
ततोऽब्रुवन्सुराः सर्वे भगवन्तं पितामहम्
प्रणिपत्य शुभं वाक्यं सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः २
यो नः सेनापतिर्देव दत्तो भगवता पुरा
स तपः परमास्थाय तप्यते स्म सहोमया ३
यदत्रानन्तरं कार्यं लोकानां हितकाम्यया
संविधत्स्व विधानज्ञ त्वं हि नः परमा गतिः ४
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः
सान्त्वयन्मधुरैर्वाक्यैस्त्रिदशानिदमब्रवीत् ५
शैलपुत्र्या यदुक्तं तन्न प्रजास्यथ पत्निषु
तस्या वचनमक्लिष्टं सत्यमेव न संशयः ६
इयमाकाशगा गङ्गा यस्यां पुत्रं हुताशनः
जनयिष्यति देवानां सेनापतिमरिंदमम् ७
ज्येष्ठा शैलेन्द्रदुहिता मानयिष्यति तं सुतम्
उमायास्तद्बहुमतं भविष्यति न संशयः ८
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतार्था रघुनन्दन
प्रणिपत्य सुराः सर्वे पितामहमपूजयन् ९
ते गत्वा पर्वतं राम कैलासं धातुमण्डितम्
अग्निं नियोजयामासुः पुत्रार्थं सर्वदेवताः १०
देवकार्यमिदं देव समाधत्स्व हुताशन
शैलपुत्र्यां महातेजो गङ्गायां तेज उत्सृज ११
देवतानां प्रतिज्ञाय गङ्गामभ्येत्य पावकः
गर्भं धारय वै देवि देवतानामिदं प्रियम् १२
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा दिव्यं रूपमधारयत्
स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवकीर्यत १३
समन्ततस्तदा देवीमभ्यषिञ्चत पावकः
सर्वस्रोतांसि पूर्णानि गङ्गाया रघुनन्दन १४
तमुवाच ततो गङ्गा सर्वदेवपुरोहितम्
अशक्ता धारणे देव तव तेजः समुद्धतम्

दह्यमानाग्निना तेन संप्रव्यथितचेतना १५
अथाब्रवीदिदं गङ्गां सर्वदेवहुताशनः
इह हैमवते पादे गर्भोऽय संनिवेश्यताम् १६
श्रुत्वा त्वग्निवचो गङ्गा तं गर्भमतिभास्वरम्
उत्ससर्ज महातेजाः स्रोतोभ्यो हि तदानघ १७
यदस्या निर्गतं तस्मात्तप्तजाम्बूनदप्रभम्
काञ्चनं धरणीं प्राप्तं हिरण्यममलं शुभम् १८
ताम्रं कार्ष्णायसं चैव तैक्ष्ण्यादेवाभिजायत
मलं तस्याभवत्तत्र त्रपु सीसकमेव च १९
तदेतद्धरणीं प्राप्य नानाधातुरवर्धत २०
निक्षिप्तमात्रे गर्भे तु तेजोभिरभिरञ्जितम्
सर्वं पर्वतसंनद्धं सौवर्णमभवद्वनम् २१
जातरूपमिति ख्यातं तदा प्रभृति राघव
सुवर्णं पुरुषव्याघ्र हुताशनसमप्रभम् २२
तं कुमारं ततो जातं सेन्द्राः सहमरुद्गणाः
क्षीरसंभावनार्थाय कृत्तिकाः समयोजयन् २३
ताः क्षीरं जातमात्रस्य कृत्वा समयमुत्तमम्
ददुः पुत्रोऽयमस्माकं सर्वासामिति निश्चिताः २४
ततस्तु देवताः सर्वाः कार्तिकेय इति ब्रुवन्
पुत्रस्त्रैलोक्यविख्यातो भविष्यति न संशयः २५
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा स्कन्नं गर्भपरिस्रवे
स्नापयन्परया लक्ष्म्या दीप्यमानमिवानलम् २६
स्कन्द इत्यब्रुवन्देवाः स्कन्नं गर्भपरिस्रवात्
कार्तिकेयं महाभागं काकुत्स्थ ज्वलनोपमम् २७
ताः क्षीरं तस्य देवस्य समयेन ददुस्तदा
स्यादस्माकमयं पुत्रः ख्यातो नाम्नेति राघव ९८
प्रादुर्भूतं ततः क्षीरः कृत्तिकानामनुत्तमम्
षण्णां षडाननो भूत्वा जग्राह स्तनजं पयः २८
गृहीत्वा क्षीरमेकाह्ना सुकुमारवपुस्तदा
अजयत्स्वेन वीर्येण दैत्यसैन्यगणान्विभुः २९
सुरसेनागणपतिं ततस्तममलद्युतिम्
अभ्यषिञ्चन्सुरगणाः समेत्याग्निपुरोगमाः ३०

एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया कुमारसंभवश्चैव धन्यः पुण्यस्तथैव च ३१
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ३६

१-३७
तां कथां कौशिको रामे निवेद्य मधुराक्षराम्
पुनरेवापरं वाक्यं काकुत्स्थमिदमब्रवीत् १
अयोध्याधिपतिः शूरः पूर्वमासीन्नराधिपः
सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजः २
वैदर्भदुहिता राम केशिनी नाम नामतः
ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी ३
अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि
द्वितीया सगरस्यासीत्पत्नी सुमतिसंज्ञिता ४
ताभ्यां सह तदा राजा पत्नीभ्यां तप्तवांस्तपः
हिमवन्तं समासाद्य भृगुप्रस्रवणे गिरौ ५
अथ वर्षशते पूर्णे तपसाराधितो मुनिः
सगराय वरं प्रादाद्भृगुः सत्यवतां वरः ६
अपत्यलाभः सुमहान्भविष्यति तवानघ
कीर्तिं चाप्रतिमां लोके प्राप्स्यसे पुरुषर्षभ ७
एका जनयिता तात पुत्रं वंशकरं तव
षष्टिं पुत्रसहस्राणि अपरा जनयिष्यति ८
भाषमाणं नरव्याघ्रं राजपत्न्यौ प्रसाद्य तम्
ऊचतुः परमप्रीते कृताञ्जलिपुटे तदा ९
एकः कस्याः सुतो ब्रह्मन्का बहूञ्जनयिष्यति
श्रोतुमिच्छावहे ब्रह्मन्सत्यमस्तु वचस्तव १०
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा भृगुः परमधार्मिकः
उवाच परमां वाणीं स्वच्छन्दोऽत्र विधीयताम् ११
एको वंशकरो वास्तु बहवो वा महाबलाः
कीर्तिमन्तो महोत्साहाः का वा कं वरमिच्छति १२
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनन्दन
पुत्रं वंशकरं राम जग्राह नृपसंनिधौ १३
षष्टिं पुत्रसहस्राणि सुपर्णभगिनी तदा

महोत्साहान्कीर्तिमतो जग्राह सुमतिः सुतान् १४
प्रदक्षिणमृषिं कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य च
जगाम स्वपुरं राजा सभार्यो रघुनन्दन १५
अथ काले गते तस्मिञ्ज्येष्ठा पुत्रं व्यजायत
असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजम् १६
सुमतिस्तु नरव्याघ्र गर्भतुम्बं व्यजायत
षष्टिः पुत्रसहस्राणि तुम्बभेदाद्विनिःसृताः १७
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु धात्र्यस्तान्समवर्धयन्
कालेन महता सर्वे यौवनं प्रतिपेदिरे १८
अथ दीर्घेण कालेन रूपयौवनशालिनः
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्याभवंस्तदा १९
स च ज्येष्ठो नरश्रेष्ठ सगरस्यात्मसंभवः बालान्गृहीत्वा तु जले सरय्वा रघुनन्दन
प्रक्षिप्य प्रहसन्नित्यं मज्जतस्तान्निरीक्ष्य वै
२०
पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वासितः पुरात् २१
तस्य पुत्रॐऽशुमान्नाम असमञ्जस्य वीर्यवान्
संमतः सर्वलोकस्य सर्वस्यापि प्रियंवदः २२
ततः कालेन महता मतिः समभिजायत
सगरस्य नरश्रेष्ठ यजेयमिति निश्चिता २३
स कृत्वा निश्चयं राजा सोपाध्यायगणस्तदा
यज्ञकर्मणि वेदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे २४
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

१-३८
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा कथान्ते रघुनन्दनः
उवाच परमप्रीतो मुनिं दीप्तमिवानलम् १
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते विस्तरेण कथामिमाम्
पूर्वको मे कथं ब्रह्मन्यज्ञं वै समुपाहरत् २
विश्वामित्रस्तु काकुत्स्थमुवाच प्रहसन्निव
श्रूयतां विस्तरो राम सगरस्य महात्मनः ३
शंकरश्वशुरो नाम हिमवानचलोत्तमः

विन्ध्यपर्वतमासाद्य निरीक्षेते परस्परम् ४
तयोर्मध्ये प्रवृत्तोऽभूद्यज्ञः स पुरुषोत्तम
स हि देशो नरव्याघ्र प्रशस्तो यज्ञकर्मणि ५
तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः
अंशुमानकरोत्तात सगरस्य मते स्थितः ६
तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य वासवः
राक्षसीं तनुमास्थाय यज्ञियाश्वमपाहरत् ७
ह्रियमाणे तु काकुत्स्थ तस्मिन्नश्वे महात्मनः
उपाध्यायगणाः सर्वे यजमानमथाब्रुवन् ८
अयं पर्वणि वेगेन यज्ञियाश्वोऽपनीयते
हर्तारं जहि काकुत्स्थ हयश्चैवोपनीयताम् ९
यज्ञच्छिद्रं भवत्येतत्सर्वेषामशिवाय नः
तत्तथा क्रियतां राजन्यथाच्छिद्रः क्रतुर्भवेत् १०
उपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन्सदसि पार्थिवः
षष्टिं पुत्रसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह ११
गतिं पुत्रा न पश्यामि रक्षसां पुरुषर्षभाः
मन्त्रपूतैर्महाभागैरास्थितो हि महाक्रतुः १२
तद्गच्छत विचिन्वध्वं पुत्रका भद्रमस्तु वः
समुद्रमालिनीं सर्वां पृथिवीमनुगच्छत १३
एकैकं योजनं पुत्रा विस्तारमभिगच्छत १४
यावत्तुरगसंदर्शस्तावत्खनत मेदिनीम्
तमेव हयहर्तारं मार्गमाणा ममाज्ञया १५
दीक्षितः पौत्रसहितः सोपाध्यायगणो ह्यहम्
इह स्थास्यामि भद्रं वो यावत्तुरगदर्शनम् १६
इत्युक्ता हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः
जग्मुर्महीतलं राम पितुर्वचनयन्त्रिताः १७
योजनायामविस्तारमेकैको धरणीतलम्
बिभिदुः पुरुषव्याघ्र वज्रस्पर्शसमैर्भुजैः १८
शूलैरशनिकल्पैश्च हलैश्चापि सुदारुणैः
भिद्यमाना वसुमती ननाद रघुनन्दन १९
नागानां वध्यमानानामसुराणां च राघव
राक्षसानां च दुर्धर्षः सत्त्वानां निनदोऽभवत् २०

योजनानां सहस्राणि षष्टिं तु रघुनन्दन
बिभिदुर्धरणीं वीरा रसातलमनुत्तमम् २१
एवं पर्वतसंबाधं जम्बूद्वीपं नृपात्मजाः
खनन्तो नृपशार्दूल सर्वतः परिचक्रमुः २२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सासुराः सहपन्नगाः
संभ्रान्तमनसः सर्वे पितामहमुपागमन् २३
ते प्रसाद्य महात्मानं विषण्णवदनास्तदा
ऊचुः परमसंत्रस्ताः पितामहमिदं वचः २४
भगवन्पृथिवी सर्वा खन्यते सगरात्मजैः
बहवश्च महात्मानो वध्यन्ते जलचारिणः २५
अयं यज्ञहनोऽस्माकमनेनाश्वोऽपनीयते
इति ते सर्वभूतानि निघ्नन्ति सगरात्मजाः २६
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टात्रिंशः सर्गः ३८

१-३९
देवतानां वचः श्रुत्वा भगवान्वै पितामहः
प्रत्युवाच सुसंत्रस्तान्कृतान्तबलमोहितान् १
यस्येयं वसुधा कृत्स्ना वासुदेवस्य धीमतः
कापिलं रूपमास्थाय धारयत्यनिशं धराम् २
पृथिव्याश्चापि निर्भेदो दृष्ट एव सनातनः
सगरस्य च पुत्राणां विनाशोऽदीर्घजीविनाम् ३
पितामहवचः श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशदरिंदमाः
देवाः परमसंहृष्टाः पुनर्जग्मुर्यथागतम् ४
सगरस्य च पुत्राणां प्रादुरासीन्महात्मनाम्
पृथिव्यां भिद्यमानायां निर्घातसमनिःस्वनः ५
ततो भित्त्वा महीं सर्वां कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्
सहिताः सागराः सर्वे पितरं वाक्यमब्रुवन् ६
परिक्रान्ता मही सर्वा सत्त्ववन्तश्च सूदिताः
देवदानवरक्षांसि पिशाचोरगकिंनराः ७
न च पश्यामहेऽश्व तमश्वहर्तारमेव च
किं करिष्याम भद्रं ते बुद्धिरत्र विचार्यताम् ८
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां राजसत्तमः

समन्युरब्रवीद्वाक्यं सगरो रघुनन्दन ९
भूयः खनत भद्रं वो निर्भिद्य वसुधातलम्
अश्वहर्तारमासाद्य कृतार्थाश्च निवर्तथ १०
पितुर्वचनमास्थाय सगरस्य महात्मनः
षष्टिः पुत्रसहस्राणि रसातलमभिद्रवन् ११
खन्यमाने ततस्तस्मिन्ददृशुः पर्वतोपमम्
दिशागजं विरूपाक्षं धारयन्तं महीतलम् १२
सपर्वतनां कृत्स्नां पृथिवीं रघुनन्दन
शिरसा धारयामास विरूपाक्षो महागजः १३
यदा पर्वणि काकुत्स्थ विश्रमार्थं महागजः
खेदाच्चालयते शीर्षं भूमिकम्पस्तदा भवेत् १४
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा दिशापालं महागजम्
मानयन्तो हि ते राम जग्मुर्भित्त्वा रसातलम् १५
ततः पूर्वां दिशं भित्त्वा दक्षिणां बिभिदुः पुनः
दक्षिणस्यामपि दिशि ददृशुस्ते महागजम् १६
महापद्मं महात्मानं सुमहापर्वतोपमम्
शिरसा धारयन्तं ते विस्मयं जग्मुरुत्तमम् १७
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा सगरस्य महात्मनः
षष्टिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमां बिभिदुर्दिशम् १८
पश्चिमायामपि दिशि महान्तमचलोपमम्
दिशागजं सौमनसं ददृशुस्ते महाबलाः १९
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चापि निरामयम्
खनन्तः समुपक्रान्ता दिशं सोमवतीं तदा २०
उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ ददृशुर्हिमपाण्डुरम्
भद्रं भद्रेण वपुषा धारयन्तं महीमिमाम् २१
समालभ्य ततः सर्वे कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम्
षष्टिः पुत्रसहस्राणि बिभिदुर्वसुधातलम् २२
ततः प्रागुत्तरां गत्वा सागराः प्रथितां दिशम्
रोषादभ्यखनन्सर्वे पृथिवीं सगरात्मजाः २३
ददृशुः कपिलं तत्र वासुदेवं सनातनम्
हयं च तस्य देवस्य चरन्तमविदूरतः २४
ते तं यज्ञहनं ज्ञात्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः

अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन् २५
अस्माकं त्वं हि तुरगुं यज्ञियं हृतवानसि
दुर्मेधस्त्वं हि संप्राप्तान्विद्धि नः
सगरात्मजान् २६
श्रुत्वा तद्वचनं तेषां कपिलो रघुनन्दन
रोषेण महताविष्टो हुंकारमकरोत्तदा २७
ततस्तेनाप्रमेयेन कपिलेन महात्मना
भस्मराशीकृताः सर्वे काकुत्स्थ सगरात्मजाः २८
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः३९

१-४०
पुत्रांश्चिरगताञ्ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन
नप्तारमब्रवीद्राजा दीप्यमानं स्वतेजसा १
शूरश्च कृतविद्यश्च पूर्वैस्तुल्योऽसि तेजसा
पितॄणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वोऽपहारितः २
अन्तर्भौमानि सत्त्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च
तेषां त्वं प्रतिघातार्थं सासिं गृह्णीष्व
कार्मुकम् ३
अभिवाद्याभिवाद्यांस्त्वं हत्वा विघ्नकरानपि
सिद्धार्थः संनिवर्तस्व मम यज्ञस्य पारगः ४
एवमुक्तॐऽशुमान्सम्यक्सगरेण महात्मना
धनुरादाय खङ्गं च जगाम लघुविक्रमः ५
स खातं पितृभिर्मार्गमन्तर्भौमं महात्मभिः
प्रापद्यत नरश्रेष्ठ तेन राज्ञाभिचोदितः ६
दैत्यदानवरक्षोभिः पिशाचपतगोरगैः
पूज्यमानं महातेजा दिशागजमपश्यत ७
स तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चैव निरामयम्
पितॄन्स परिपप्रच्छ वाजिहर्तारमेव च ८
दिशागजस्तु तच्छ्रुत्वा प्रीत्याहांशुमतो वचः
आसमञ्ज कृतार्थस्त्वं सहाश्वः शीघ्रमेष्यसि ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वानेव दिशागजान्

यथाक्रमं यथान्यायं प्रष्टुं समुपचक्रमे १०
तैश्च सर्वैर्दिशापालैर्वाक्यज्ञैर्वाक्यकोविदैः
पूजितः सहयश्चैव गन्तासीत्यभिचोदितः ११
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा जगाम लघुविक्रमः
भस्मराशीकृता यत्र पितरस्तस्य सागराः १२
स दुःखवशमापन्नस्त्वसमञ्जसुतस्तदा
चुक्रोश परमार्तस्तु वधात्तेषां सुदुःखितः १३
यज्ञियं च हयं तत्र चरन्तमविदूरतः
ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोकसमन्वितः १४
स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियाम्
सलिलार्थी महातेजा न चापश्यज्जलाशयम् १५
विसार्य निपुणां दृष्टिं ततोऽपश्यत्खगाधिपम्
पितॄणां मातुलं राम सुपर्णमनिलोपमम् १६
स चैनमब्रवीद्वाक्यं वैनतेयो महाबलः
मा शुचः पुरुषव्याघ्र वधोऽय लोकसंमतः १७
कपिलेनाप्रमेयेन दग्धा हीमे महाबलाः
सलिलं नार्हसि प्राज्ञ दातुमेषां हि लौकिकम् १८
गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठा दुहिता पुरुषर्षभ
भस्मराशीकृतानेतान्पावयेल्लोकपावनी १९
तया क्लिन्नमिदं भस्म गङ्गया लोककान्तया
षष्टिं पुत्र सहस्राणि स्वर्गलोकं नयिष्यति २०
गच्छ चाश्वं महाभाग संगृह्य पुरुषर्षभ
यज्ञं पैतामहं वीर निर्वर्तयितुमर्हसि २१
सुपर्णवचनं श्रुत्वा सॐऽशुमानतिवीर्यवान्
त्वरितं हयमादाय पुनरायान्महायशाः २२
ततो राजानमासाद्य दीक्षितं रघुनन्दन
न्यवेदयद्यथा वृत्तं सुपर्णवचनं तथा २३
तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं वाक्यमंशुमतो नृपः
यज्ञं निर्वर्तयामास यथाकल्पं यथाविधि २४
स्वपुरं चागमच्छ्रीमानिष्टयज्ञो महीपतिः
गङ्गायाश्चागमे राजा निश्चयं नाध्यगच्छत २५
अगत्वा निश्चयं राजा कालेन महता महान्

त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः २६ इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ४०

१-४१
कालधर्मं गते राम सगरे प्रकृतीजनाः
राजानं रोचयामासुरंशुमन्तं सुधार्मिकम् १
स राजा सुमहानासीदंशुमान्रघुनन्दन
तस्य पुत्रो महानासीद्दिलीप इति विश्रुतः २
तस्मिन्राज्यं समावेश्य दिलीपे रघुनन्दन
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे सुदारुणम् ३
द्वात्रिंशच्च सहस्राणि वर्षाणि सुमहायशाः तपोवनगतो राजा स्वर्गं लेभे तपोधनः ४
दिलीपस्तु महातेजाः श्रुत्वा पैतामहं वधम्
दुःखोपहतया बुद्ध्या निश्चयं नाध्य गच्छत ५
कथं गङ्गावतरणं कथं तेषां जलक्रिया
तारयेयं कथं चैतानिति चिन्तापरोऽभवत् ६
तस्य चिन्तयतो नित्यं धर्मेण विदितात्मनः
पुत्रो भगीरथो नाम जज्ञे परमधार्मिकः ७
दिलीपस्तु महातेजा यज्ञैर्बहुभिरिष्टवान्
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ८
अगत्वा निश्चयं राजा तेषामुद्धरणं प्रति
व्याधिना नरशार्दूल कालधर्ममुपेयिवान् ९
इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव कर्मणा
राज्ये भगीरथं पुत्रमभिषिच्य नरर्षभः १०
भगीरथस्तु राजर्षिर्धार्मिको रघुनन्दन
अनपत्यो महातेजाः प्रजाकामः स चाप्रजः ११
स तपो दीर्घमातिष्ठद्गोकर्णे रघुनन्दन
ऊर्ध्वबाहुः पञ्चतपा मासाहारो जितेन्द्रियः १२
तस्य वर्षसहस्राणि घोरे तपसि तिष्ठतः
सुप्रीतो भगवान्ब्रह्मा प्रजानां पतिरीश्वरः १३
ततः सुरगणैः सार्धमुपागम्य पितामहः
भगीरथं महात्मानं तप्यमानमथाब्रवीत् १४

भगीरथ महाभाग प्रीतस्तेऽह जनेश्वर
तपसा च सुतप्तेन वरं वरय सुव्रत १५
तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहम्
भगीरथो महाभागः कृताञ्जलिरवस्थितः १६
यदि मे भगवान्प्री तो यद्यस्ति तपसः फलम्
सगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सलिलमाप्नुयुः १७
गङ्गायाः सलिलक्लिन्ने भस्मन्येषां महात्मनाम्
स्वर्गं गच्छेयुरत्यन्तं सर्वे मे प्रपितामहाः १८
देया च संततिर्देव नावसीदेत्कुलं च नः
इक्ष्वाकूणां कुले देव एष मेऽस्तु वरः परः १९
उक्तवाक्यं तु राजानं सर्वलोकपितामहः
प्रत्युवाच शुभां वाणीं मधुरां मधुराक्षराम् २०
मनोरथो महानेष भगीरथ महारथ
एवं भवतु भद्रं ते इक्ष्वाकुकुलवर्धन २१
इयं हैमवती गङ्गा ज्येष्ठा हिमवतः सुता
तां वै धारयितुं राजन्हरस्तत्र नियुज्यताम् २२
गङ्गायाः पतनं राजन्पृथिवी न सहिष्यते
तां वै धारयितुं वीर नान्यं पश्यामि शूलिनः २३
तमेवमुक्त्वा राजानं गङ्गां चाभाष्य लोककृत्
जगाम त्रिदिवं देवः सह सर्वैर्मरुद्गणैः२४
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ४१

१-४२
देवदेवे गते तस्मिन्सोऽङगुष्ठाग्रनिपीडिताम्
कृत्वा वसुमतीं राम संवत्सरमुपासत १
अथ संवत्सरे पूर्णे सर्वलोकनमस्कृतः
उमापतिः पशुपती राजानमिदमब्रवीत् २
प्रीतस्तेऽह नरश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियम्
शिरसा धारयिष्यामि शैलराजसुतामहम् ३
ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनमस्कृता
तदा सातिमहद्रूपं कृत्वा वेगं च दुःसहम्
आकाशादपतद्राम शिवे शिवशिरस्युत ४

नैव सा निर्गमं लेभे जटामण्डलमोहिता
तत्रैवाबभ्रमद्देवी संवत्सरगणान्बहून् ५
अनेन तोषितश्चासीदत्यर्थं रघुनन्दन
विससर्ज ततो गङ्गां हरो बिन्दुसरः प्रति ६
गगनाच्छंकरशिरस्ततो धरणिमागता
व्यसर्पत जलं तत्र तीव्रशब्दपुरस्कृतम् ७
ततो देवर्षिगन्धर्वा यक्षाः सिद्धगणास्तथा
व्यलोकयन्त ते तत्र गगनाद्गां गतां तदा ८
विमानैर्नगराकारैर्हयैर्गजवरैस्तथा
पारिपअवगताश्चापि देवतास्तत्र विष्ठिताः ९
तदद्भुततमं लोके गङ्गापतनमुत्तमम्
दिदृक्षवो देवगणाः समेयुरमितौजसः १०
संपतद्भिः सुरगणैस्तेषां चाभरणौजसा
शतादित्यमिवाभाति गगनं गततोयदम् ११
शिंशुमारोरगगणैर्मीनैरेपि च चञ्चलैः
विद्युद्भिरिव विक्षिप्तैराकाशमभवत्तदा १२
पाण्डुरैः सलिलोत्पीडैः कीर्यमाणैः सहस्रधा
शारदाभ्रैरिवाकीर्णं गगनं हंससंपअवैः १३
क्वचिद्द्रुततरं याति कुटिलं क्वचिदायतम्
विनतं क्वचिदुद्धूतं क्वचिद्याति शनैः शनैः १४
सलिलेनैव सलिलं क्वचिदभ्याहतं पुनः
मुहुरूर्ध्वपथं गत्वा पपात वसुधां पुनः १५
तच्छंकरशिरोभ्रष्टं भ्रष्टं भूमितले पुनः
व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम् १६
तत्रर्षिगणगन्धर्वा वसुधातलवासिनः
भवाङ्गपतितं तोयं पवित्रमिति पस्पृशुः १७
शापात्प्रपतिता ये च गगनाद्वसुधातलम्
कृत्वा तत्राभिषेकं ते बभूवुर्गतकल्मषाः १८
धूतपापाः पुनस्तेन तोयेनाथ सुभास्वता
पुनराकाशमाविश्य स्वाँ ल्लोकान्प्रतिपेदिरे १९
मुमुदे मुदितो लोकस्तेन तोयेन भास्वता
कृताभिषेको गङ्गायां बभूव विगतक्लमः २०

भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः
प्रायादग्रे महातेजास्तं गङ्गा पृष्ठतोऽन्वगात् २१
देवाः सर्षिगणाः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः २२
सर्वाश्चाप्सरसो राम भगीरथरथानुगाः
गङ्गामन्वगमन्प्रीताः सर्वे जलचराश्च ये २३
यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यशस्विनी
जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापविनाशिनी २४
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ४२

१-४३
स गत्वा सागरं राजा गङ्गयानुगतस्तदा
प्रविवेश तलं भूमेर्यत्र ते भस्मसात्कृताः १
भस्मन्यथाप्लुते राम गङ्गायाः सलिलेन वै
सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा राजानमिदमब्रवीत् २
तारिता नरशार्दूल दिवं याताश्च देववत्
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्य महात्मनः ३
सागरस्य जलं लोके यावत्स्थास्यति पार्थिव
सगरस्यात्मजास्तावत्स्वर्गे स्थास्यन्ति देववत् ४
इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गङ्गा भविष्यति
त्वत्कृतेन च नाम्ना वै लोके स्थास्यति विश्रुता ५
गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या भागीरथीति च
त्रीन्पथो भावयन्तीति ततस्त्रिपथगा स्मृता ६
पितामहानां सर्वेषां त्वमत्र मनुजाधिप
कुरुष्व सलिलं राजन्प्रतिज्ञामपवर्जय ७
पूर्वकेण हि ते राजंस्तेनातियशसा तदा
धर्मिणां प्रवरेणाथ नैष प्राप्तो मनोरथः ८
तथैवांशुमता तात लोकेऽप्रतिमतेजसा
गङ्गां प्रार्थयता नेतुं प्रतिज्ञा नापवर्जिता ९
राजर्षिणा गुणवता महर्षिसमतेजसा
मत्तुल्यतपसा चैव क्षत्रधर्मस्थितेन च १०
दिलीपेन महाभाग तव पित्रातितेजसा

पुनर्न शङ्किता नेतुं गङ्गां प्रार्थयतानघ ११
सा त्वया समतिक्रान्ता प्रतिज्ञा पुरुषर्षभ
प्राप्तोऽसि परमं लोके यशः परमसंमतम् १२
यच्च गङ्गावतरणं त्वया कृतमरिंदम
अनेन च भवान्प्राप्तो धर्मस्यायतनं महत् १३
प्लावयस्व त्वमात्मानं नरोत्तम सदोचिते
सलिले पुरुषव्याघ्र शुचिः पुण्यफलो भव १४
पितामहानां सर्वेषां कुरुष्व सलिलक्रियाम्
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि स्वं लोकं गम्यतां नृप १५
इत्येवमुक्त्वा देवेशः सर्वलोकपितामहः
यथागतं तथागच्छद्देवलोकं महायशाः १६
भगीरथोऽपि राजर्षिः कृत्वा सलिलमुत्तमम्
यथाक्रमं यथान्यायं सागराणां महायशाः
कृतोदकः शुची राजा स्वपुरं प्रविवेश ह १७
समृद्धार्थो नरश्रेष्ठ स्वराज्यं प्रशशास ह
प्रमुमोद च लोकस्तं नृपमासाद्य राघव
नष्टशोकः समृद्धार्थो बभूव विगतज्वरः १८
एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते संध्याकालोऽतिवर्तते १९
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पुत्र्यमथापि च इदमाख्यानमाख्यातं गङ्गावतरणं मया २०
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयश्चत्वारिंशः सर्गः ४३

१-४४
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः
विस्मयं परमं गत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत १
अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन्कथितं परमं त्वया
गङ्गावतरणं पुण्यं सागरस्य च पूरणम् २
तस्य सा शर्वरी सर्वा सह सौमित्रिणा तदा
जगाम चिन्तयानस्य विश्वामित्रकथां शुभाम् ३

ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं महामुनिम् उवाच राघवो वाक्यं कृताह्निकमरिंदमः४
गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमं श्रुतम् क्षणभूतेव सा रात्रिः संवृत्तेयं महातपः
इमां चिन्तयतः सर्वां निखिलेन कथां तव ५
तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीम्
नौरेषा हि सुखास्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणाम्
भगवन्तमिह प्राप्तं ज्ञात्वा त्वरितमागता ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः
संतारं कारयामास सर्षिसंघः सराघवः ७
उत्तरं तीरमासाद्य संपूज्यर्षिगणं ततः
गङ्गाकूले निविष्टास्ते विशालां ददृशुः पुरीम् ८
ततो मुनिवरस्तूर्णं जगाम सहराघवः
विशालां नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गोपमां तदा ९
अथ रामो महाप्राज्ञो विश्वामित्रं महामुनिम् पप्रच्छ प्राञ्जलिर्भूत्वा विशालामुत्तमां पुरीम्
१०
कतरो राजवंशोऽय विशालायां महामुने
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते परं कौतूहलं हि मे ११
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुंगवः
आख्यातुं तत्समारेभे विशालस्य पुरातनम् १२
श्रूयतां राम शक्रस्य कथां कथयतः शुभाम्
अस्मिन्देशे हि यद्वृत्तं शृणु तत्त्वेन राघव १३
पूर्वं कृतयुगे राम दितेः पुत्रा महाबलाः
अदितेश्च महाभागा वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः १४
ततस्तेषां नरश्रेष्ठ बुद्धिरासीन्महात्मनाम्
अमरा निर्जराश्चैव कथं स्याम निरामयाः १५
तेषां चिन्तयतां राम बुद्धिरासीद्विपश्चिताम्
क्षीरोदमथनं कृत्वा रसं प्राप्स्याम तत्र वै १६
ततो निश्चित्य मथनं योक्त्रं कृत्वा च वासुकिम्
मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुरमितौजसः १७
अथ धन्वन्तरिर्नाम अप्सराश्च सुवर्चसः

अप्सु निर्मथनादेव रसात्तस्माद्वरस्त्रियः
उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादप्सरसोऽभवन् १८
षष्टिः कोट्योऽभवंस्तासामप्सराणां सुवर्चसाम्
असंख्येयास्तु काकुत्स्थ यास्तासां परिचारिकाः १९
न ताः स्म प्रतिगृह्णन्ति सर्वे ते देवदानवाः
अप्रतिग्रहणाच्चैव तेन साधारणाः स्मृताः २०
वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुनन्दन
उत्पपात महाभागा मार्गमाणा परिग्रहम् २१
दितेः पुत्रा न तां राम जगृहुर्वरुणात्मजाम्
अदितेस्तु सुता वीर जगृहुस्तामनिन्दिताम् २२
असुरास्तेन दैतेयाः सुरास्तेनादितेः सुताः
हृष्टाः प्रमुदिताश्चासन्वारुणीग्रहणात्सुराः २३
उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठो मणिरत्नं च कौस्तुभम्
उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ तथैवामृतमुत्तमम् २४
अथ तस्य कृते राम महानासीत्कुलक्षयः
अदितेस्तु ततः पुत्रा दितेः पुत्रानसूदयन् २५
अदितेरात्मजा वीरा दितेः पुत्रान्निजघ्निरे
तस्मिन्घोरे महायुद्धे दैतेयादित्ययोर्भृशम् २६
निहत्य दितिपुत्रांस्तु राज्यं प्राप्य पुरंदरः
शशास मुदितो लोकान्सर्षिसंघान्सचारणान् २७
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४

१-४५
हतेषु तेषु पुत्रेषु दितिः परमदुःखिता
मारीचं काश्यपं राम भर्तारमिदमब्रवीत् १
हतपुत्रास्मि भगवंस्तव पुत्रैर्महाबलैः
शक्रहन्तारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोऽजितम् २
साहं तपश्चरिष्यामि गर्भं मे दातुमर्हसि
ईदृशं शक्रहन्तारं त्वमनुज्ञातुमर्हसि ३
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः काश्यपस्तदा
प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखिताम् ४

एवं भवतु भद्रं ते शुचिर्भव तपोधने
जनयिष्यसि पुत्रं त्वं शक्रहन्तारमाहवे ५
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शुचिर्यदि भविष्यसि
पुत्रं त्रैलोक्यहन्तारं मत्तस्त्वं जनयिष्यसि ६
एवमुक्त्वा महातेजाः पाणिना स ममार्ज ताम्
समालभ्य ततः स्वस्तीत्युक्त्वा स तपसे ययौ ७
गते तस्मिन्नरश्रेष्ठ दितिः परमहर्षिता
कुशप्लवनमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ८
तपस्तस्यां हि कुर्वन्त्यां परिचर्यां चकार ह
सहस्राक्षो नरश्रेष्ठ परया गुणसंपदा ९
अग्निं कुशान्काष्ठमपः फलं मूलं तथैव च
न्यवेदयत्सहस्राक्षो यच्चान्यदपि काङ्क्षितम् १०
गात्रसंवाहनैश्चैव श्रमापनयनैस्तथा
शक्रः सर्वेषु कालेषु दितिं परिचचार ह ११
अथ वर्षसहस्रे तु दशोने रघुनन्दन
दितिः परमसंप्रीता सहस्राक्षमथाब्रवीत् १२
तपश्चरन्त्या वर्षाणि दश वीर्यवतां वर
अवशिष्टानि भद्रं ते भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः १३
तमहं त्वत्कृते पुत्र समाधास्ये जयोत्सुकम्
त्रैलोक्यविजयं पुत्र सह भोक्ष्यसि विज्वरः १४
एवमुक्त्वा दितिः शक्रं प्राप्ते मध्यं दिवाकरे
निद्रयापहृता देवी पादौ कृत्वाथ शीर्षतः १५
दृष्ट्वा तामशुचिं शक्रः पादतः कृतमूर्धजाम्
शिरःस्थाने कृतौ पादौ जहास च मुमोद च १६
तस्याः शरीरविवरं विवेश च पुरंदरः
गर्भं च सप्तधा राम बिभेद परमात्मवान् १७
भिद्यमानस्ततो गर्भो वज्रेण शतपर्वणा
रुरोद सुस्वरं राम ततो दितिरबुध्यत १८
मा रुदो मा रुदश्चेति गर्भं शक्रोऽभ्यभाषत
बिभेद च महातेजा रुदन्तमपि वासवः १९
न हन्तव्यो न हन्तव्य इत्येवं दितिरब्रवीत्
निष्पपात ततः शक्रो मातुर्वचनगौरवात् २०

प्राञ्जलिर्वज्रसहितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत
अशुचिर्देवि सुप्तासि पादयोः कृतमूर्धजा २१
तदन्तरमहं लब्ध्वा शक्रहन्तारमाहवे
अभिन्दं सप्तधा देवि तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि २२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ४५

१-४६
सप्तधा तु कृते गर्भे दितिः परमदुःखिता
सहस्राक्षं दुराधर्षं वाक्यं सानुनयाब्रवीत् १
ममापराधाद्गर्भोऽय सप्तधा विफलीकृतः
नापराधोऽस्ति देवेश तवात्र बलसूदन २
प्रियं तु कृतमिच्छामि मम गर्भविपर्यये
मरुतां सप्त सप्तानां स्थानपाला भवन्त्विमे ३
वातस्कन्धा इमे सप्त चरन्तु दिवि पुत्रकाः
मारुता इति विख्याता दिव्यरूपा ममात्मजाः ४
ब्रह्मलोकं चरत्वेक इन्द्रलोकं तथापरः
दिवि वायुरिति ख्यातस्तृतीयोऽपि महायशाः ५
चत्वारस्तु सुरश्रेष्ठ दिशो वै तव शासनात्
संचरिष्यन्ति भद्रं ते देवभूता ममात्मजाः
त्वत्कृतेनैव नाम्ना च मारुता इति विश्रुताः ६
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरंदरः
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं दितिं बलनिषूदनः ७
सर्वमेतद्यथोक्तं ते भविष्यति न संशयः
विचरिष्यन्ति भद्रं ते देवभूतास्तवात्मजाः ८
एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातापुत्रौ तपोवने
जग्मतुस्त्रिदिवं राम कृतार्थाविति नः श्रुतम् ९
एष देशः स काकुत्स्थ महेन्द्राध्युषितः पुरा
दितिं यत्र तपःसिद्धामेवं परिचचार सः १०
इक्ष्वाकोस्तु नरव्याघ्र पुत्रः परमधार्मिकः
अलम्बुषायामुत्पन्नो विशाल इति विश्रुतः ११
तेन चासीदिह स्थाने विशालेति पुरी कृता १२
विशालस्य सुतो राम हेमचन्द्रो महाबलः

सुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः १३
सुचन्द्रतनयो राम धूम्राश्व इति विश्रुतः
धूम्राश्वतनयश्चापि सृञ्जयः समपद्यत १४
सृञ्जयस्य सुतः श्रीमान्सहदेवः प्रतापवान्
कुशाश्वः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः १५
कुशाश्वस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रतापवान्
सोमदत्तस्य पुत्रस्तु काकुत्स्थ इति विश्रुतः १६
तस्य पुत्रो महातेजाः संप्रत्येष पुरीमिमाम्
आवसत्यमरप्रख्यः सुमतिर्नाम दुर्जयः १७
इक्ष्वाकोस्तु प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः
दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः १८
इहाद्य रजनीं राम सुखं वत्स्यामहे वयम्
श्वः प्रभाते नरश्रेष्ठ जनकं द्रष्टुमर्हसि १९
सुमतिस्तु महातेजा विश्वामित्रमुपागतम्
श्रुत्वा नरवरश्रेष्ठः प्रत्युद्गच्छन्महायशाः २०
पूजां च परमां कृत्वा सोपाध्यायः सबान्धवः प्राञ्जलि कुशलं पृष्ट्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् २१
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं मुने संप्राप्तो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मम २२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ४६

१-४७
पृष्ट्वा तु कुशलं तत्र परस्परसमागमे
कथान्ते सुमतिर्वाक्यं व्याजहार महामुनिम् १
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ
गजसिंहगती वीरौ शादूर्लवृषभोपमौ २
पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ३
यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ४
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम्

परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ५
किमर्थं च नरश्रेष्ठौ संप्राप्तौ दुर्गमे पथि
वरायुधधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं न्यवेदयत्
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा ७
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राजा परमहर्षितः
अतिथी परमौ प्राप्तौ पुत्रौ दशरथस्य तौ
पूजयामास विधिवत्सत्कारार्हौ महाबलौ ८
ततः परमसत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवौ
उष्य तत्र निशामेकां जग्मतुर्मिथिलां ततः ९
तां दृष्ट्वा मुनयः सर्वे जनकस्य पुरीं शुभाम्
साधु साध्विति शंसन्तो मिथिलां समपूजयन् १०
मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः
पुराणं निर्जनं रम्यं पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ११
श्रीमदाश्रमसंकाशं किं न्विदं मुनिवर्जितम्
श्रोतुमिच्छामि भगवन्कस्यायं पूर्व आश्रमः १२
तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः
प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः १३
हन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्त्वेन राघव
यस्यैतदाश्रमपदं शप्तं कोपान्महात्मना १४
गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महात्मनः
आश्रमो दिव्यसंकाशः सुरैरपि सुपूजितः १५
स चेह तप आतिष्ठदहल्यासहितः पुरा
वर्षपूगान्यनेकानि राजपुत्र महायशः १६
तस्यान्तरं विदित्वा तु सहस्राक्षः शचीपतिः
मुनिवेषधरोऽहल्यामिदं वचनमब्रवीत् १७
ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते
संगमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे १८
मुनिवेषं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन
मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् १९
अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरात्मना कृतार्थोऽसि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो

आत्मानं मां च देवेश सर्वदा रक्ष मानद २०
इन्द्रस्तु प्रहसन्वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत्
सुश्रोणि परितुष्टोऽस्मि गमिष्यामि यथागतम् २१
एवं संगम्य तु तया निश्चक्रामोटजात्ततः
स संभ्रमात्त्वरन्राम शङ्कितो गौतमं प्रति २२
गौतमं स ददर्शाथ प्रविशन्तं महामुनिम्
देवदानवदुर्धर्षं तपोबलसमन्वितम्
तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलम्
गृहीतसमिधं तत्र सकुशं मुनिपुंगवम् २३
दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो विषण्णवदनोऽभवत् २४
अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः
दुर्वृत्तं वृत्तसंपन्नो रोषाद्वचनमब्रवीत् २५
मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्मते
अकर्तव्यमिदं यस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि २६
गौतमेनैवमुक्तस्य सरोषेण महात्मना
पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् २७
तथा शप्त्वा स वै शक्रं भार्यामपि च शप्तवान्
इह वर्षसहस्राणि बहूनि त्वं निवत्स्यसि २८
वायुभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी
अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमेऽस्मिन्निवत्स्यसि २९
यदा चैतद्वनं घोरं रामो दशरथात्मजः
आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ३०
तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता
मत्सकाशे मुदा युक्ता स्वं वपुर्धारयिष्यसि ३१
एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीम्
इममाश्रममुत्सृज्य सिद्धचारणसेविते
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः ३२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ४७

१-४८
अफलस्तु ततः शक्रो देवानग्निपुरोगमान् अब्रवीत्त्रस्तवदनः सर्षिसंघान्सचारणान् १

कुर्वता तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः
क्रोधमुत्पाद्य हि मया सुरकार्यमिदं कृतम् २
अफलोऽस्मि कृतस्तेन क्रोधात्सा च निराकृता
शापमोक्षेण महता तपोऽस्यापहृतं मया ३
तन्मां सुरवराः सर्वे सर्षिसंघाः सचारणाः
सुरसाह्यकरं सर्वे सफलं कर्तुमर्हथ ४
शतक्रतोर्वचः श्रुत्वा देवाः साग्निपुरोगमाः
पितृदेवानुपेत्याहुः सह सर्वैर्मरुद्गणैः ५
अयं मेषः सवृषणः शक्रो ह्यवृषणः कृतः
मेषस्य वृषणौ गृह्य शक्रायाशु प्रयच्छत ६
अफलस्तु कृतो मेषः परां तुष्टिं प्रदास्यति
भवतां हर्षणार्थाय ये च दास्यन्ति मानवाः ७
अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः
उत्पाट्य मेषवृषणौ सहस्राक्षे न्यवेदयन् ८
तदा प्रभृति काकुत्स्थ पितृदेवाः समागताः
अफलान्भुञ्जते मेषान्फलैस्तेषामयोजयन् ९
इन्द्रस्तु मेषवृषणस्तदा प्रभृति राघव
गौतमस्य प्रभावेन तपसश्च महात्मनः १०
तदागच्छ महातेज आश्रमं पुण्यकर्मणः
तारयैनां महाभागामहल्यां देवरूपिणीम् ११
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य आश्रमं प्रविवेश ह १२
ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभाम्
लोकैरपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः १३
प्रयत्नान्निर्मितां धात्रा दिव्यां मायामयीमिव
धूमेनाभिपरीताङ्गीं दीप्तामग्निशिखामिव १४
सतुषारावृतां साभ्रां पूर्णचन्द्रप्रभामिव
मध्येऽम्भसो दुराधर्षां दीप्तां सूर्यप्रभामिव १५
सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह
त्रयाणामपि लोकानां यावद्रामस्य दर्शनम् १६
राघवौ तु ततस्तस्याः पादौ जगृहतुस्तदा
स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा च तौ १७

पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं चकार सुसमाहिता
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो विधिदृष्टेन कर्मणा १८
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिस्वनैः
गन्धर्वाप्सरसां चापि महानासीत्समागमः १९
साधु साध्विति देवास्तामहल्यां समपूजयन्
तपोबलविशुद्धाङ्गीं गौतमस्य वशानुगाम् २०
गौतमोऽपि महातेजा अहल्यासहितः सुखी
रामं संपूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपाः २१
रामोऽपि परमां पूजां गौतमस्य महामुनेः
सकाशाद्विधिवत्प्राप्य जगाम मिथिलां ततः २२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ४८

१-४९
ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामः सौमित्रिणा सह
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् १
रामस्तु मुनिशार्दूलमुवाच सहलक्ष्मणः
साध्वी यज्ञसमृद्धिर्हि जनकस्य महात्मनः २
बहूनीह सहस्राणि नानादेशनिवासिनाम्
ब्राह्मणानां महाभाग वेदाध्ययनशालिनाम् ३
ऋषिवाटाश्च दृश्यन्ते शकटीशतसंकुलाः
देशो विधीयतां ब्रह्मन्यत्र वत्स्यामहे वयम् ४
रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः
निवेशमकरोद्देशे विविक्ते सलिलायुते ५
विश्वामित्रं मुनिश्रेष्ठ श्रुत्वा स नृपतिस्तदा
शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितम् ६
ऋत्विजोऽपि महात्मानस्त्वर्घ्यमादाय सत्वरम्
विश्वामित्राय धर्मेण ददुर्मन्त्रपुरस्कृतम् ७
प्रतिगृह्य तु तां पूजां जनकस्य महात्मनः
पप्रच्छ कुशलं राज्ञो यज्ञस्य च निरामयम् ८
स तांश्चापि मुनीन्पृष्ट्वा सोपाध्यायपुरोधसः
यथान्यायं ततः सर्वैः समागच्छत्प्रहृष्टवत् ९
अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिरभाषत

आसने भगवानास्तां सहैभिर्मुनिसत्तमैः १०
जनकस्य वचः श्रुत्वा निषसाद महामुनिः
पुरोधा ऋत्विजश्चैव राजा च सह मन्त्रिभिः ११
आसनेषु यथान्यायमुपविष्टान्समन्ततः
दृष्ट्वा स नृपतिस्तत्र विश्वामित्रमथाब्रवीत् १२
अद्य यज्ञसमृद्धिर्मे सफला दैवतैः कृता
अद्य यज्ञफलं प्राप्तं भगवद्दर्शनान्मया १३
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव
यज्ञोपसदनं ब्रह्मन्प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह १४
द्वादशाहं तु ब्रह्मर्षे शेषमाहुर्मनीषिणः
ततो भागार्थिनो देवान्द्रष्टुमर्हसि कौशिक १५
इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा
पुनस्तं परिपप्रच्छ प्राञ्जलि प्रयतो नृपः १६
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ १७
पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ १८
यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने १९
वरायुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् २०
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः
काकपक्षधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः २१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः
न्यवेदयन्महात्मानौ पुत्रौ दशरथस्य तौ २२
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा
तच्चागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनम् २३
अहल्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमम्
महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा २४
एतत्सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने
निवेद्य विररामाथ विश्वामित्रो महामुनिः २५
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ४९

१-५०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः
हृष्टरोमा महातेजाः शतानन्दो महातपाः १
गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा द्योतितप्रभः
रामसंदर्शनादेव परं विस्मयमागतः २
स तौ निषण्णौ संप्रेक्ष्य सुखासीनौ नृपात्मजौ
शतानन्दो मुनिश्रेष्ठं विश्वामित्रमथाब्रवीत् ३
अपि ते मुनिशार्दूल मम माता यशस्विनी
दर्शिता राजपुत्राय तपो दीर्घमुपागता ४
अपि रामे महातेजो मम माता यशस्विनी
वन्यैरुपाहरत्पूजां पूजार्हे सर्वदेहिनाम् ५
अपि रामाय कथितं यथावृत्तं पुरातनम्
मम मातुर्महातेजो देवेन दुरनुष्ठितम् ६
अपि कौशिक भद्रं ते गुरुणा मम संगता
माता मम मुनिश्रेष्ठ रामसंदर्शनादितः ७
अपि मे गुरुणा रामः पूजितः कुशिकात्मज
इहागतो महातेजाः पूजां प्राप्य महात्मनः ८
अपि शान्तेन मनसा गुरुर्मे कुशिकात्मज
इहागतेन रामेण प्रयतेनाभिवादितः ९
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रो महामुनिः
प्रत्युवाच शतानन्दं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् १०
नातिक्रान्तं मुनिश्रेष्ठ यत्कर्तव्यं कृतं मया
संगता मुनिना पत्नी भार्गवेणेव रेणुका ११
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः
शतानन्दो महातेजा रामं वचनमब्रवीत् १२
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमपराजितम् १३
अचिन्त्यकर्मा तपसा ब्रह्मर्षिरमितप्रभः
विश्वामित्रो महातेजा वेत्स्येनं परमां गतिम् १४
नास्ति धन्यतरो राम त्वत्तोऽन्यो भुवि कश्चन
गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तप्तं महत्तपः १५

श्रूयतां चाभिधास्यामि कौशिकस्य महात्मनः
यथाबलं यथावृत्तं तन्मे निगदतः शृणु १६
राजाभूदेष धर्मात्मा दीर्घकालमरिंदमः
धर्मज्ञः कृतविद्यश्च प्रजानां च हिते रतः १७
प्रजापतिसुतस्त्वासीत्कुशो नाम महीपतिः
कुशस्य पुत्रो बलवान्कुशनाभः सुधार्मिकः १८
कुशनाभसुतस्त्वासीद्गाधिरित्येव विश्रुतः
गाधेः पुत्रो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः १९
विश्वामित्रो महातेजाः पालयामास मेदिनीम्
बहुवर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् २०
कदाचित्तु महातेजा योजयित्वा वरूथिनीम्
अक्षौहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीम् २१
नगराणि च राष्ट्राणि सरितश्च तथा गिरीन्
आश्रमान्क्रमशो राजा विचरन्नाजगाम ह २२
वसिष्ठस्याश्रमपदं नानापुष्पफलद्रुमम्
नानामृगगणाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् २३
देवदानवगन्धर्वैः किंनरैरुपशोभितम्
प्रशान्तहरिणाकीर्णं द्विजसंघनिषेवितम् २४
ब्रह्मर्षिगणसंकीर्णं देवर्षिगणसेवितम्
तपश्चरणसंसिद्धैरग्निकल्पैर्महात्मभिः २५
सततं संकुलं श्रीमद्ब्रह्मकल्पैर्महात्मभिः
अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च शीर्णपर्णाशनैस्तथा २६
फलमूलाशनैर्दान्तैर्जितरोषैर्जितेन्द्रियैः
ऋषिभिर्वालखिल्यैश्च जपहोमपरायणैः २७
वसिष्ठस्याश्रमपदं ब्रह्मलोकमिवापरम्
ददर्श जयतां श्रेष्ठो विश्वामित्रो महाबलः २८
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ५०

१-५१
स दृष्ट्वा परमप्रीतो विश्वामित्रो महाबलः प्रणतो विनयाद्वीरो वसिष्ठं जपतां वरम् १ स्वागतं तव चेत्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना

आसनं चास्य भगवान्वसिष्ठो व्यादिदेश ह २
उपविष्टाय च तदा विश्वामित्राय धीमते
यथान्यायं मुनिवरः फलमूलमुपाहरत् ३
प्रतिगृह्य च तां पूजां वसिष्ठाद्राजसत्तमः
तपोऽग्निहोत्रशिष्येषु कुशलं पर्यपृच्छत ४
विश्वामित्रो महातेजा वनस्पतिगणे तथा
सर्वत्र कुशलं चाह वसिष्ठो राजसत्तमम् ५
सुखोपविष्टं राजानं विश्वामित्रं महातपाः
पप्रच्छ जपतां श्रेष्ठो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ६
कच्चित्ते कुशलं राजन्कच्चिद्धर्मेण रञ्जयन्
प्रजाः पालयसे राजन्राजवृतेन धार्मिक ७
कच्चित्ते सुभृता भृत्याः कच्चित्तिष्ठन्ति शासने
कच्चित्ते विजिताः सर्वे रिपवो रिपुसूदन ८
कच्चिद्बले च कोशे च मित्रेषु च परंतप
कुशलं ते नरव्याघ्र पुत्रपौत्रे तथानघ ९
सर्वत्र कुशलं राजा वसिष्ठं प्रत्युदाहरत्
विश्वामित्रो महातेजा वसिष्ठं विनयान्वितः १०
कृत्वोभौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ ताः कथाः शुभाः
मुदा परमया युक्तौ प्रीयेतां तौ परस्परम् ११
ततो वसिष्ठो भगवान्कथान्ते रघुनन्दन
विश्वामित्रमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव १२
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि बलस्यास्य महाबल
तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं संप्रतीच्छ मे १३
सत्क्रियां तु भवानेतां प्रतीच्छतु मयोद्यताम्
राजंस्त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः १४
एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महामतिः
कृतमित्यब्रवीद्राजा पूजावाक्येन मे त्वया १५
फलमूलेन भगवन्विद्यते यत्तवाश्रमे
पाद्येनाचमनीयेन भगवद्दर्शनेन च १६
सर्वथा च महाप्राज्ञ पूजार्हेण सुपूजितः
गमिष्यामि नमस्तेऽस्तु मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा १७
एवं ब्रुवन्तं राजानं वसिष्ठः पुनरेव हि

न्यमन्त्रयत धर्मात्मा पुनः पुनरुदारधीः १८
बाढमित्येव गाधेयो वसिष्ठं प्रत्युवाच ह
यथा प्रियं भगवतस्तथास्तु मुनिसत्तम १९
एवमुक्तो महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः
आजुहाव ततः प्रीतः कल्माषीं धूतकल्मषः २०
एह्येहि शबले क्षिप्रं शृणु चापि वचो मम
सबलस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितोऽस्म्यहम्
भोजनेन महार्हेण सत्कारं संविधत्स्व मे २१
यस्य यस्य यथाकामं षड्रसेष्वभिपूजितम्
तत्सर्वं कामधुग्दिव्ये अभिवर्ष कृते मम २२
रसेनान्नेव पानेन लेह्यचोष्येण संयुतम्
अन्नानां निचयं सर्वं सृजस्व शबले त्वर २३
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ५१

१-५२
एवमुक्ता वसिष्ठेन सबला शत्रुसूदन
विदधे कामधुक्कामान्यस्य यस्य यथेप्सितम् १
इक्षून्मधूंस्तथा लाजान्मैरेयांश्च वरासवान्
पानानि च महार्हाणि भक्ष्यांश्चोच्चावचांस्तथा २
उष्णाढ्यस्यौदनस्यापि राशयः पर्वतोपमाः
मृष्टान्नानि च सूपाश्च दधिकुल्यास्तथैव च ३
नानास्वादुरसानां च षाडवानां तथैव च
भाजनानि सुपूर्णानि गौडानि च सहस्रशः ४
सर्वमासीत्सुसंतुष्टं हृष्टपुष्टजनाकुलम्
विश्वामित्रबलं राम वसिष्ठेनाभितर्पितम् ५
विश्वामित्रोऽपि राजर्षिर्हृष्टपुष्टस्तदाभवत्
सान्तःपुरवरो राजा सब्राह्मणपुरोहितः ६
सामात्यो मन्त्रिसहितः सभृत्यः पूजितस्तदा
युक्तः परेण हर्षेण वसिष्ठमिदमब्रवीत् ७
पूजितोऽह त्वया ब्रह्मन्पूजार्हेण सुसत्कृतः
श्रूयतामभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद ८
गवां शतसहस्रेण दीयतां शबला मम

रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः
तस्मान्मे शबलां देहि ममैषा धर्मतो द्विज ९
एवमुक्तस्तु भगवान्वसिष्ठो मुनिसत्तमः
विश्वामित्रेण धर्मात्मा प्रत्युवाच महीपतिम् १०
नाहं शतसहस्रेण नापि कोटिशतैर्गवाम्
राजन्दास्यामि शबलां राशिभी रजतस्य वा ११
न परित्यागमर्हेयं मत्सकाशादरिंदम
शाश्वती शबला मह्यं कीर्तिरात्मवतो यथा १२
अस्यां हव्यं च कव्यं च प्राणयात्रा तथैव च
आयत्तमग्निहोत्रं च बलिर्होमस्तथैव च १३
स्वाहाकारवषट्कारौ विद्याश्च विविधास्तथा
आयत्तमत्र राजर्षे सर्वमेतन्न संशयः १४
सर्वस्वमेतत्सत्येन मम तुष्टिकरी सदा
कारणैर्बहुभी राजन्न दास्ये शबलां तव १५
वसिष्ठेनैवमुक्तस्तु विश्वामित्रोऽब्रवीत्ततः
संरब्धतरमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः १६
हैरण्यकक्ष्याग्रैवेयान्सुवर्णाङ्कुशभूषितान्
ददामि कुञ्जराणां ते सहस्राणि चतुर्दश १७
हैरण्यानां रथानां च श्वेताश्वानां चतुर्युजाम्
ददामि ते शतान्यष्टौ किङ्किणीकविभूषितान् १८
हयानां देशजातानां कुलजानां महौजसाम्
सहस्रमेकं दश च ददामि तव सुव्रत १९
नानावर्णविभक्तानां वयःस्थानां तंथैव च
ददाम्येकां गवां कोटिं शबला दीयतां मम २०
एवमुक्तस्तु भगवान्विश्वामित्रेण धीमता
न दास्यामीति शबलां प्राह राजन्कथंचन २१
एतदेव हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनम्
एतदेव हि सर्वस्वमेतदेव हि जीवितम् २२
दर्शश्च पूर्णमासश्च यज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणाः
एतदेव हि मे राजन्विविधाश्च क्रियास्तथा २३
अतोमूलाः क्रियाः सर्वा मम राजन्न संशयः
बहुना किं प्रलापेन न दास्ये कामदोहिनीम् २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ५२

१-५३
कामधेनुं वसिष्ठोऽपि यदा न त्यजते मुनिः
तदास्य शबलां राम विश्वामित्रोऽन्वकर्षत १
नीयमाना तु शबला राम राज्ञा महात्मना
दुःखिता चिन्तयामास रुदन्ती शोककर्शिता २
परित्यक्ता वसिष्ठेन किमहं सुमहात्मना
याहं राजभृतैर्दीना ह्रियेयं भृशदुःखिता ३
किं मयापकृतं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः
यन्मामनागसं भक्तामिष्टां त्यजति धार्मिकः ४
इति सा चिन्तयित्वा तु निःश्वस्य च पुनः पुनः
जगाम वेगेन तदा वसिष्ठं परमौजसम् ५
निर्धूय तांस्तदा भृत्याञ्शतशः शत्रुसूदन
जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ६य
शबला सा रुदन्ती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत्
वसिष्ठस्याग्रतः स्थित्वा मेघदुन्दुभिराविणी ७
भगवन्किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मणः सुत
यस्माद्राजभृता मां हि नयन्ते त्वत्सकाशतः ८
एवमुक्तस्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचनमब्रवीत्
शोकसंतप्तहृदयां स्वसारमिव दुःखिताम् ९
न त्वां त्यजामि शबले नापि मेऽपकृतं त्वया
एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः १०
न हि तुल्यं बलं मह्यं राजा त्वद्य विशेषतः
बली राजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः पतिरेव च ११
इयमक्षौहिणी पूर्णा सवाजिरथसं कुला
हस्तिध्वजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तरः १२
एवमुक्ता वसिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत्
वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षिममितप्रभम् १३
न बलं क्षत्रियस्याहुर्ब्राह्मणो बलवत्तरः ब्रह्मन्ब्रह्मबलं दिव्यं क्षत्रात्तु बलवत्तरम् १४

[illegible]

हुंकारेणैव तान्सर्वान्निर्ददाह महानृषिः ६
ते साश्वरथपादाता वसिष्ठेन महात्मना
भस्मीकृता मुहूर्तेन विश्वामित्रसुतास्तदा ७
दृष्ट्वा विनाशितान्पुत्रान्बलं च सुमहायशाः
सव्रीडश्चिन्तयाविष्टो विश्वामित्रोऽभवत्तदा ८
समुद्र इव निर्वेगो भग्नदंष्ट्र इवोरगः
उपरक्त इवादित्यः सद्यो निष्प्रभतां गतः ९
हतपुत्रबलो दीनो लूनपक्ष इव द्विजः
हतदर्पो हतोत्साहो निर्वेदं समपद्यत १०
स पुत्रमेकं राज्याय पालयेति नियुज्य च
पृथिवीं क्षत्रधर्मेण वनमेवान्वपद्यत ११
स गत्वा हिमवत्पार्श्वं किंनरोरगसेवितम्
महादेवप्रसादार्थं तपस्तेपे महातपाः १२
केनचित्त्वथ कालेन देवेशो वृषभध्वजः
दर्शयामास वरदो विश्वामित्रं महामुनिम् १३
किमर्थं तप्यसे राजन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम्
वरदोऽस्मि वरो यस्ते काङ्क्षितः सोऽभिधीयताम् १४
एवमुक्तस्तु देवेन विश्वामित्रो महातपाः
प्रणिपत्य महादेवमिदं वचनमब्रवीत् १५
यदि तुष्टो महादेव धनुर्वेदो ममानघ
साङ्गोपाङ्गोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयताम् १६
यानि देवेषु चास्त्राणि दानवेषु महर्षिषु
गन्धर्वयक्षरक्षःसु प्रतिभान्तु ममानघ १७
तव प्रसादाद्भवतु देवदेव ममेप्सितम्
एवमस्त्विति देवेशो वाक्यमुक्त्वा दिवं गतः १८
प्राप्य चास्त्राणि राजर्षिर्विश्वामित्रो महाबलः
दर्पेण महता युक्तो दर्पपूर्णोऽभवत्तदा १९
विवर्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि
हतमेव तदा मेने वसिष्ठमृषिसत्तमम् २०
ततो गत्वाश्रमपदं मुमोचास्त्राणि पार्थिवः
यैस्तत्तपोवनं सर्वं निर्दग्धं चास्त्रतेजसा २१
उदीर्यमाणमस्त्रं तद्विश्वामित्रस्य धीमतः

दृष्ट्वा विप्रद्रुता भीता मुनयः शतशो दिशः २२
वसिष्ठस्य च ये शिष्यास्तथैव मृगपक्षिणः
विद्रवन्ति भयाद्भीता नानादिग्भ्यः सहस्रशः २३
वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्यमासीन्महात्मनः
मुहूर्तमिव निःशब्दमासीदीरिणसंनिभम् २४
वदतो वै वसिष्ठस्य मा भैष्टेति मुहुर्मुहुः
नाशयाम्यद्य गाधेयं नीहारमिव भास्करः २५
एवमुक्त्वा महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः
विश्वामित्रं तदा वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् २६
आश्रमं चिरसंवृद्धं यद्विनाशितवानसि
दुराचारोऽसि यन्मूढ तस्मात्त्वं न भविष्यसि २७
इत्युक्त्वा परमक्रुद्धो दण्डमुद्यम्य सत्वरः
विधूम इव कालाग्निर्यमदण्डमिवापरम् २८
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःपञ्चाशः सर्गः ५४

१-५५
एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः
आग्नेयमस्त्रमुत्क्षिप्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत्
१
वसिष्ठो भगवान्क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् २
क्षत्रबन्धो स्थितोऽस्म्येष यद्बलं तद्विदर्शय
नाशयाम्येष ते दर्पं शस्त्रस्य तव गाधिज ३
क्व च ते क्षत्रियबलं क्व च ब्रह्मबलं महत्
पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांसन ४
तस्यास्त्रं गाधिपुत्रस्य घोरमाग्नेयमुत्तमम्
ब्रह्मदण्डेन तच्छान्तमग्नेर्वेग इवाम्भसा ५
वारुणं चैव रौद्रं च एन्द्रं पाशुपतं तथा
एषीकं चापि चिक्षेप रुषितो गाधिनन्दनः ६
मानवं मोहनं चैव गान्धर्वं स्वापनं तथा
जृम्भणं मोहनं चैव संतापनविलापने ७
शोषणं दारणं चैव वज्रमस्त्रं सुदुर्जयम्
ब्रह्मपाशं कालपाशं वारुणं पाशमेव च ८

पिनाकास्त्रं च दयितं शुष्काद्रेर्! अशनी तथा
दण्डास्त्रमथ पैशाचं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ९
धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैव च
वायव्यं मथनं चैव अस्त्रं हयशिरस्तथा १०
शक्तिद्वयं च चिक्षेप कङ्कालं मुसलं तथा
वैद्याधरं महास्त्रं च कालास्त्रमथ दारुणम् ११
त्रिशूलमस्त्रं घोरं च कापालमथ कङ्कणम्
एतान्यस्त्राणि चिक्षेप सर्वाणि रघुनन्दन १२
वसिष्ठे जपतां श्रेष्ठे तदद्भुतमिवाभवत्
तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मणः सुतः १३
तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं
क्षिप्तवान्गाधिनन्दनः
तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा देवाः साग्निपुरोगमाः १४
देवर्षयश्च संभ्रान्ता गन्धर्वाः समहोरगाः
त्रैलोक्यमासीत्संत्रस्तं ब्रह्मास्त्रे
समुदीरिते १५
तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्मं ब्राह्मेण तेजसा
वसिष्ठो ग्रसते सर्वं ब्रह्मदण्डेन राघव १६
ब्रह्मास्त्रं ग्रसमानस्य वसिष्ठस्य महात्मनः
त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत्सुदारुणम् १७
रोमकूपेषु सर्वेषु वसिष्ठस्य महात्मनः
मरीच्य इव निष्पेतुरग्नेर्धूमाकुलार्चिषः १८
प्राज्वलद्ब्रह्मदण्डश्च वसिष्ठस्य करोद्यतः
विधूम इव कालाग्निर्यमदण्ड इवापरः १९
ततोऽस्तुवन्मुनिगणा वसिष्ठं जपतां वरम्
अमोघं ते बलं ब्रह्मंस्तेजो धारय तेजसा २०
निगृहीतस्त्वया ब्रह्मन्विश्वामित्रो महातपाः
प्रसीद जपतां श्रेष्ठ लोकाः सन्तु गतव्यथाः २१
एवमुक्तो महातेजाः शमं चक्रे महातपाः
विश्वामित्रोऽपि निकृतो विनिःश्वस्येदमब्रवीत् २२
धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम्
एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे २३

तदेतत्समवेक्ष्याहं प्रसन्नेन्द्रियमानसः
तपो महत्समास्थास्ये यद्वै ब्रह्मत्वकारकम् २४ इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ५५ १-५६
ततः संतप्तहृदयः स्मरन्निग्रहमात्मनः
विनिःश्वस्य विनिःश्वस्य कृतवैरो महात्मना १
स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह राघव
तताप परमं घोरं विश्वामित्रो महातपाः
फलमूलाशनो दान्तश्चचार परमं तपः २
अथास्य जज्ञिरे पुत्राः सत्यधर्मपरायणाः
हविष्पन्दो मधुष्पन्दो दृढनेत्रो महारथः ३
पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ४
जिता राजर्षिलोकास्ते तपसा कुशिकात्मज
अनेन तपसा त्वां हि राजर्षिरिति विद्महे ५
एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सह दैवतैः
त्रिविष्टपं ब्रह्मलोकं लोकानां परमेश्वरः ६
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा ह्रिया
किंचिदवाङ्मुखः
दुःखेन महताविष्टः समन्युरिदमब्रवीत् ७
तपश्च सुमहत्तप्तं राजर्षिरिति मां विदुः
देवाः सर्षिगणाः सर्वे नास्ति मन्ये तपःफलम् ८
एवं निश्चित्य मनसा भूय एव महातपाः
तपश्चचार काकुत्स्थ परमं परमात्मवान् ९
एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी जितेन्द्रियः
त्रिशङ्कुरिति विख्यात इक्ष्वाकुकुलनन्दनः १०
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना यजेयमिति राघव
गच्छेयं स्वशरीरेण देवानां परमां गतिम् ११
स वसिष्ठं समाहूय कथयामास चिन्तितम्
अशक्यमिति चाप्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना १२
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन स ययौ दक्षिणां दिशम्
वासिष्ठा दीर्घतपसस्तपो यत्र हि तेपिरे १३

त्रिशङ्कुः सुमहातेजाः शतं परमभास्वरम्
वसिष्ठपुत्रान्ददृशे तप्यमानान्यशस्विनः १४
सोऽभिगम्य महात्मानः सर्वानेव गुरोः सुतान्
अभिवाद्यानुपूर्व्येण ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः
अब्रवीत्सुमहातेजाः सर्वानेव कृताञ्जलि १५
शरणं वः प्रपद्येऽह शरण्याञ्शरणागतः
प्रत्याख्यातोऽस्मि भद्रं वो वसिष्ठेन महात्मना १६
यष्टुकामो महायज्ञं तदनुज्ञातुमर्हथ
गुरुपुत्रानहं सर्वान्नमस्कृत्य प्रसादये १७
शिरसा प्रणतो याचे ब्राह्मणांस्तपसि स्थितान्
ते मां भवन्तः सिर्द्ध्य्थं याजयन्तु समाहिताः
सशरीरो यथाहं हि देवलोकमवाप्नुयाम् १८
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन गतिमन्यां तपोधनाः
गुरुपुत्रानृते सवार्न्नाहं पश्यामि कांचन १९
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः
तस्मादनन्तरं सर्वे भवन्तो दैवतं मम २०
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ५६

१-५७
ततस्त्रिशङ्कोर्वचनं श्रुत्वा क्रोधसमन्वितम्
ऋषिपुत्रशतं राम राजानमिदमब्रवीत् १
प्रत्याख्यातोऽसि दुर्बुद्धे गुरुणा सत्यवादिना
तं कथं समतिक्रम्य शाखान्तरमुपेयिवान् २
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः
न चातिक्रमितुं शक्यं वचनं सत्यवादिनः ३
अशक्यमिति चोवाच वसिष्ठो भगवानृषिः
तं वयं वै समाहर्तुं क्रतुं शक्ताः कथं तव ४
बालिशस्त्वं नरश्रेष्ठ गम्यतां स्वपुरं पुनः
याजने भगवाञ्शक्तस्त्रैलोक्यस्यापि पार्थिव ५
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधपर्याकुलाक्षरम्
स राजा पुनरेवैतानिदं वचनमब्रवीत् ६
प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च

अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु तपोधनाः ७
ऋषिपुत्रास्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितम्
शेपुः परमसंक्रुद्धाश्चण्डालत्वं गमिष्यसि
एवमुक्त्वा महात्मानो विविशुस्ते स्वमाश्रमम् ८
अथ रात्र्यां व्यतीतायां राजा चण्डालतां गतः
नीलवस्त्रधरो नीलः परुषो ध्वस्तमूर्धजः
चित्यमाल्यानुलेपश्च आयसाभरणोऽभवत् ९
तं दृष्ट्वा मन्त्रिणः सर्वे त्यक्त्वा
चण्डालरूपिणम्
प्राद्रवन्सहिता राम पौरा येऽस्यानुगामिनः १०
एको हि राजा काकुत्स्थ जगाम परमात्मवान्
दह्यमानो दिवारात्रं विश्वामित्रं तपोधनम् ११
विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतम्
चण्डालरूपिणं राम मुनिः कारुण्यमागतः १२
कारुण्यात्स महातेजा वाक्यं परमधार्मिकः
इदं जगाद भद्रं ते राजानं घोरदर्शनम् १३
किमागमनकार्यं ते राजपुत्र महाबल
अयोध्याधिपते वीर शापाच्चण्डालतां गतः १४
अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य राजा चण्डालतां गतः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो
वाक्यकोविदम् १५
प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च
अनवाप्यैव तं कामं मया प्राप्तो विपर्ययः १६
सशरीरो दिवं यायामिति मे सौम्य दर्शनम्
मया चेष्टं क्रतुशतं तच्च नावाप्यते फलम् १७
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन
कृच्छ्रेष्वपि गतः सौम्य क्षत्रधर्मेण ते शपे १८
यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं प्रजा धर्मेण पालिताः
गुरवश्च महात्मानः शीलवृत्तेन तोषिताः १९
धर्मे प्रयतमानस्य यज्ञं चाहर्तुमिच्छतः
परितोषं न गच्छन्ति गुरवो मुनिपुंगव २०
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम्

दैवेनाक्रम्यते सर्वं दैवं हि परमा गतिः २१
तस्य मे परमार्तस्य प्रसादमभिकाङ्क्षतः
कर्तुमर्हसि भद्रं ते दैवोपहतकर्मणः २२
नान्यां गतिं गमिष्यामि नान्यः शरणमस्ति मे
दैवं पुरुषकारेण निवर्तयितुमर्हसि २३
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ५७

१-५८
उक्तवाक्यं तु राजानं कृपया कुशिकात्मजः
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साक्षाच्चण्डालरूपिणम् १
इक्ष्वाको स्वागतं वत्स जानामि त्वां सुधार्मिकम्
शरणं ते भविष्यामि मा भैषीर्नृपपुंगव २
अहमामन्त्रये सर्वान्महर्षीन्पुण्यकर्मणः
यज्ञसाह्यकरान्राजंस्ततो यक्ष्यसि निर्वृतः ३
गुरुशापकृतं रूपं यदिदं त्वयि वर्तते
अनेन सह रूपेण सशरीरो गमिष्यसि ४
हस्तप्राप्तमहं मन्ये स्वर्गं तव नरेश्वर
यस्त्वं कौशिकमागम्य शरण्यं शरणं गतः ५
एवमुक्त्वा महातेजाः पुत्रान्परमधार्मिकान्
व्यादिदेश महाप्राज्ञान्यज्ञसंभारकारणात् ६
सर्वाञ्शिष्यान्समाहूय वाक्यमेतदुवाच ह ७
सर्वानृषिवरान्वत्सा आनयध्वं ममाज्ञया
सशिष्यान्सुहृदश्चैव सर्त्विजः सुबहुश्रतान् ८
यदन्यो वचनं ब्रूयान्मद्वाक्यबलचोदितः
तत्सर्वमखिलेनोक्तं ममाख्येयमनादृतम् ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दिशो जग्मुस्तदाज्ञया
आजग्मुरथ देशेभ्यः सर्वेभ्यो ब्रह्मवादिनः १०
ते च शिष्याः समागम्य मुनिं ज्वलिततेजसम्
ऊचुश्च वचनं सर्वे सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम् ११
श्रुत्वा ते वचनं सर्वे समायान्ति द्विजातयः
सर्वदेशेषु चागच्छन्वर्जयित्वा महोदयम् १२
वासिष्ठं तच्छतं सर्वं क्रोधपर्याकुलाक्षरम्

ऊचुः समेत्य सहिता धर्मज्ञा धर्मसंहितम् ४
अयं कुशिकदायादो मुनिः परमकोपनः
यदाह वचनं सम्यगेतत्कार्यं न संशयः ५
अग्निकल्पो हि भगवाञ्शापं दास्यति रोषितः
तस्मात्प्रवर्त्यतां यज्ञः सशरीरो यथा दिवम्
गच्छेदिक्ष्वाकुदायादो विश्वामित्रस्य तेजसा ६
ततः प्रवर्त्यतां यज्ञः सर्वे समधितिष्ठत ७
एवमुक्त्वा महर्षयः संजह्रुस्ताः क्रियास्तदा
याजकश्च महातेजा विश्वामित्रोऽभवत्क्रतौ ८
ऋत्विजश्चानुपूर्व्येण मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः
चक्रुः सर्वाणि कर्माणि यथाकल्पं यथाविधि ९
ततः कालेन महता विश्वामित्रो महातपाः
चकारावाहनं तत्र भागार्थं सर्वदेवताः १०
नाभ्यागमंस्तदा हूता भागार्थं सर्वदेवताः ११
ततः क्रोधसमाविष्टो विश्वामित्रो महामुनिः
स्रुवमुद्यम्य सक्रोधस्त्रिशङ्कुमिदमब्रवीत्
पश्य मे तपसो वीर्यं स्वार्जितस्य नरेश्वर १२
एष त्वां स्वशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा
दुष्प्रापं स्वशरीरेण दिवं गच्छ नराधिप १३
स्वार्जितं किंचिदप्यस्ति मया हि तपसः फलम्
राजंस्त्वं तेजसा तस्य सशरीरो दिवं व्रज १४
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्सशरीरो नरेश्वरः
दिवं जगाम काकुत्स्थ मुनीनां पश्यतां तदा १५
देवलोकगतं दृष्ट्वा त्रिशङ्कुं पाकशासनः
सह सर्वैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत् १६
त्रिशङ्को गच्छ भूयस्त्वं नासि स्वर्गकृतालयः
गुरुशापहतो मूढ पत भूमिमवाक्शिराः १७
एवमुक्तो महेन्द्रेण त्रिशङ्कुरपतत्पुनः
विक्रोशमानस्त्राहीति विश्वामित्रं तपोधनम् १८
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य क्रोशमानस्य कौशिकः
रोषमाहारयत्तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् १९
ऋषिमध्ये स तेजस्वी प्रजापतिरिवापरः

सृजन्दक्षिणमार्गस्थान्सप्तर्षीनपरान्पुनः २०
नक्षत्रमालामपरामसृजत्क्रोधमूर्छितः
दक्षिणां दिशमास्थाय मुनिमध्ये महायशाः २१
सृष्ट्वा नक्षत्रवंशं च क्रोधेन कलुषीकृतः
अन्यमिन्द्रं करिष्यामि लोको वा स्यादनिन्द्रकः
दैवतान्यपि स क्रोधात्स्रष्टुं समुपचक्रमे २२
ततः परमसंभ्रान्ताः सर्षिसंघाः सुरर्षभाः
विश्वामित्रं महात्मानमूचुः सानुनयं वचः २३
अयं राजा महाभाग गुरुशापपरिक्षतः
सशरीरो दिवं यातुं नार्हत्येव तपोधन २४
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां मुनिपुंगवः
अब्रवीत्सुमहद्वाक्यं कौशिकः सर्वदेवताः २५
सशरीरस्य भद्रं वस्त्रिशङ्कोरस्य भूपतेः
आरोहणं प्रतिज्ञाय नानृतं कर्तुमुत्सहे २६
स्वर्गोऽस्तु सशरीरस्य त्रिशङ्कोरस्य शाश्वतः
नक्षत्राणि व सर्वाणि मामकानि ध्रुवाण्यथ २७
यावल्लोका धरिष्यन्ति तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः
मत्कृतानि सुराः सर्वे तदनुज्ञातुमर्हथ २८
एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्मुनिपुंगवम् २९
एवं भवतु भद्रं ते तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः
गगने तान्यनेकानि वैश्वानरपथाद्बहिः ३०
नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ तेषु ज्योतिःषु जाज्वलन्
अवाक्शिरास्त्रिशङ्कुश्च तिष्ठत्वमरसंनिभः ३१
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः
ऋषिभिश्च महातेजा बाढमित्याह देवताः ३२
ततो देवा महात्मानो मुनयश्च तपोधनाः
जग्मुर्यथागतं सर्वे यज्ञस्यान्ते नरोत्तम ३३
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९

१-६०
विश्वामित्रो महात्माथ प्रस्थितान्प्रेक्ष्य तानृषीन्

अब्रवीन्नरशार्दूल सर्वांस्तान्वनवासिनः १
महाविघ्नः प्रवृत्तोऽय दक्षिणामास्थितो दिशम्
दिशमन्यां प्रपत्स्यामस्तत्र तप्स्यामहे तपः २
पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु महात्मनः
सुखं तपश्चरिष्यामः परं तद्धि तपोवनम् ३
एवमुक्त्वा महातेजाः पुष्करेषु महामुनिः
तप उग्रं दुराधर्षं तेपे मूलफलाशनः ४
एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपतिर्निऋ!पुः
अम्बरीष इति ख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ५
तस्य वै यजमानस्य पशुमिन्द्रो जहार ह
प्रनष्टे तु पशौ विप्रो राजानमिदमब्रवीत् ६
पशुरद्य हृतो राजन्प्रनष्टस्तव दुर्नयात्
अरक्षितारं राजानं घ्नन्ति दोषा नरेश्वर ७
प्रायश्चित्तं महद्ध्य्तेन्नरं वा पुरुषर्षभ
आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत्कर्म प्रवर्तते ८
उपाध्यायवचः श्रुत्वा स राजा पुरुषर्षभ
अन्वियेष महाबुद्धिः पशुं गोभिः सहस्रशः ९
देशाञ्जनपदांस्तांस्तान्नगराणि वनानि च
आश्रमाणि च पुण्यानि मार्गमाणो महीपतिः १०
स पुत्रसहितं तात सभार्यं रघुनन्दन
भृगुतुन्दे समासीनमृचीकं संददर्श ह ११
तमुवाच महातेजाः प्रणम्याभिप्रसाद्य च
ब्रह्मर्षिं तपसा दीप्तं राजर्षिरमितप्रभः
पृष्ट्वा सर्वत्र कुशलमृचीकं तमिदं वचः १२
गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि
पशोरर्थे महाभाग कृतकृत्योऽस्मि भार्गव १३
सर्वे परिसृता देशा यज्ञियं न लभे पशुम्
दातुमर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो मम १४
एवमुक्तो महातेजा ऋचीकस्त्वब्रवीद्वचः
नाहं ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ विक्रीणीयां कथंचन १५
ऋचीकस्य वचः श्रुत्वा तेषां माता महात्मनाम्
उवाच नरशार्दूलमम्बरीषं तपस्विनी १६

ममापि दयितं विद्धि कनिष्ठं शुनकं नृप १७
प्रायेण हि नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः
मातॄणां च कनीयांसस्तस्माद्रक्षे कनीयसम् १८
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्मुनिपत्न्यां तथैव च
शुनःशेपः स्वयं राम मध्यमो वाक्यमब्रवीत् १९
पिता ज्येष्ठमविक्रेयं माता चाह कनीयसम्
विक्रीतं मध्यमं मन्ये राजन्पुत्रं नयस्व माम् २०
गवां शतसहस्रेण शुनःशेपं नरेश्वरः
गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन २१
अम्बरीषस्तु राजर्षी रथमारोप्य सत्वरः
शुनःशेपं महातेजा जगामाशु महायशाः २२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षष्टितमः सर्गः ६०

१-६१
शुनःशेपं नरश्रेष्ठ गृहीत्वा तु महायशाः
व्यश्राम्यत्पुष्करे राजा मध्याह्ने रघुनन्दन १
तस्य विश्रममाणस्य शुनःशेपो महायशाः
पुष्करं श्रेष्ठमागम्य विश्वामित्रं ददर्श ह २
विषण्णवदनो दीनस्तृष्णया च श्रमेण च
पपाताङ्के मुने राम वाक्यं चेदमुवाच ह ३
न मेऽस्ति माता न पिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः
त्रातुमर्हसि मां सौम्य धर्मेण मुनिपुंगव ४
त्राता त्वं हि मुनिश्रेष्ठ सर्वेषां त्वं हि भावनः
राजा च कृतकार्यः स्यादहं दीर्घायुरव्ययः ५
स्वर्गलोकमुपाश्र्नीयां तपस्तप्त्वा ह्यनुत्तमम् स मे नाथो ह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा
पितेव पुत्रं धर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात्
६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महातपाः
सान्त्वयित्वा बहुविधं पुत्रानिदमुवाच ह ७
यत्कृते पितरः पुत्राञ्जनयन्ति शुभार्थिनः
परलोकहितार्थाय तस्य कालोऽयमागतः ८

अयं मुनिसुतो बालो मत्तः शरणमिच्छति
अस्य जीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ९
सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे धर्मपरायणाः
पशुभूता नरेन्द्रस्य तृप्तिमग्नेः प्रयच्छत १०
नाथवांश्च शुनःशेपो यज्ञश्चाविघ्न तो भवेत्
देवतास्तर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ११
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा मधुष्यन्दादयः सुताः
साभिमानं नरश्रेष्ठ सलीलमिदमब्रुवन् १२
कथमात्मसुतान्हित्वा त्रायसेऽन्यसुतं विभो
अकार्यमिव पश्यामः श्वमांसमिव भोजने १३
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां मुनिपुंगवः
क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तुमुपचक्रमे १४
निःसाध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितम्
अतिक्रम्य तु मद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणम् १५
श्वमांसभोजिनः सर्वे वासिष्ठा इव जातिषु
पूर्णं वर्षसहस्रं तु पृथिव्यामनुवत्स्यथ १६
कृत्वा शापसमायुक्तान्पुत्रान्मुनिवरस्तदा
शुनःशेपमुवाचार्तं कृत्वा रक्षां निरामयाम् १७
पवित्रपाशैरासक्तो रक्तमाल्यानुलेपनः
वैष्णवं यूपमासाद्य वाग्भिरग्निमुदाहर १८
इमे तु गाथे द्वे दिव्ये गायेथा मुनिपुत्रक
अम्बरीषस्य यज्ञेऽस्मिस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि १९
शुनःशेपो गृहीत्वा ते द्वे गाथे सुसमाहितः
त्वरया राजसिंहं तमम्बरीषमुवाच ह २०
राजसिंह महासत्त्व शीघ्रं गच्छावहे सदः
निवर्तयस्व राजेन्द्र दीक्षां च समुपाहर २१
तद्वाक्यमृषिपुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमुत्सुकः
जगाम नृपतिः शीघ्रं यज्ञवाटमतन्द्रितः २२
सदस्यानुमते राजा पवित्रकृतलक्षणम्
पशुं रक्ताम्बरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत् २३
स बद्धो वाग्भिरग्र्याभिरभितुष्टाव वै सुरौ
इन्द्रमिन्द्रानुजं चैव यथावन्मुनिपुत्रकः २४

ततः प्रीतः सहस्राक्षो रहस्यस्तुतितर्पितः
दीर्घमायुस्तदा प्रादाच्छुनःशेपाय राघव २५
स च राजा नरश्रेष्ठ यज्ञस्य च समाप्तवान्
फलं बहुगुणं राम सहस्राक्षप्रसादजम् २६
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा भूयस्तेपे महातपाः
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ दशवर्षशतानि च २७
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ६१

१-६२
पूर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिम्
अभ्यागच्छन्सुराः सर्वे तपःफलचिकीर्षवः १
अब्रवीत्सुमहातेजा ब्रह्मा सुरुचिरं वचः
ऋषिस्त्वमसि भद्रं ते स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः २
तमेवमुक्त्वा देवेशस्त्रिदिवं पुनरभ्यगात्
विश्वामित्रो महातेजा भूयस्तेपे महत्तपः ३
ततः कालेन महता मेनका परमाप्सराः
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ स्नातुं समुपचक्रमे ४
तां ददर्श महातेजा मेनकां कुशिकात्मजः
रूपेणाप्रतिमां तत्र विद्युतं जलदे यथा ५
दृष्ट्वा कन्दर्पवशगो मुनिस्तामिदमब्रवीत्
अप्सरः स्वागतं तेऽस्तु वस चेह ममाश्रमे
अनुगृह्णीष्व भद्रं ते मदनेन सुमोहितम् ६
इत्युक्ता सा वरारोहा तत्रावासमथाकरोत्
तपसो हि महाविघ्नो विश्वामित्रमुपागतः ७
तस्यां वसन्त्यां वर्षाणि पञ्च पञ्च च राघव
विश्वामित्राश्रमे सौम्य सुखेन व्यतिचक्रमुः ८
अथ काले गते तस्मिन्विश्वामित्रो महामुनिः
सव्रीड इव संवृत्तश्चिन्ताशोकपरायणः ९
बुद्धिर्मुनेः समुत्पन्ना सामर्षा रघुनन्दन
सर्वं सुराणां कर्मैतत्तपोपहरणं महत् १०
अहोरात्रापदेशेन गताः संवत्सरा दश
काममोहाभिभूतस्य विघ्नोऽय प्रत्युपस्थितः ११

विनिःश्वसन्मुनिवरः पश्चात्तापेन दुःखितः १२
भीतामप्सरसं दृष्ट्वा वेपन्तीं प्राञ्जलि स्थिताम्
मेनकां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः
उत्तरं पर्वतं राम विश्वामित्रो जगाम ह १३
स कृत्वा नैष्ठिकीं बुद्धिं जेतुकामो महायशाः
कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् १४
तस्य वर्षसहस्रं तु घोरं तप उपासतः
उत्तरे पर्वते राम देवतानामभूद्भयम् १५
अमन्त्रयन्समागम्य सर्वे सर्षिगणाः सुराः
महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकात्मजः १६
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् १७
महर्षे स्वागतं वत्स तपसोग्रेण तोषितः
महत्त्वमृषिमुख्यत्वं ददामि तव कौशिक १८
ब्रह्मणः स वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः
प्राञ्जलि प्रणतो भूत्वा प्रत्युवाच पितामहम् १९
ब्रह्मर्षिशब्दमतुलं स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः
यदि मे भगवानाह ततोऽह विजितेन्द्रियः २०
तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः
यतस्व मुनिशार्दूल इत्युक्त्वा त्रिदिवं गतः २१
विप्रस्थितेषु देवेषु विश्वामित्रो महामुनिः
ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षस्तपश्चरन् २२
घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वाकाशसंश्रयः
शिशिरे सलिलस्थायी रात्र्यहानि तपोधनः २३
एवं वर्षसहस्रंहि तपो घोरमुपागमत् २४
तस्मिन्संतप्यमाने तु विश्वामित्रे महामुनौ
संभ्रमः सुमहानासीत्सुराणां वासवस्य च २५
रम्भामप्सरसं शक्रः सह सर्वैर्मरुद्गणैः
उवाचात्महितं वाक्यमहितं कौशिकस्य च २६
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ६२

१-६३

सुरकार्यमिदं रम्भे कर्तव्यं सुमहत्त्वया
लोभनं कौशिकस्येह काममोहसमन्वितम् १
तथोक्ता साप्सरा राम सहस्राक्षेण धीमता
व्रीडिता प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच सुरेश्वरम् २
अयं सुरपते घोरो विश्वामित्रो महामुनिः
क्रोधमुत्स्रक्ष्यते घोरं मयि देव न संशयः
ततो हि मे भयं देव प्रसादं कर्तुमर्हसि ३
तामुवाच सहस्राक्षो वेपमानां कृताञ्जलिम्
मा भैषि रम्भे भद्रं ते कुरुष्व मम शासनम् ४
कोकिलो हृदयग्राही माधवे रुचिरद्रुमे
अहं कन्दर्पसहितः स्थास्यामि तव पार्श्वतः ५
त्वं हि रूपं बहुगुणं कृत्वा परमभास्वरम्
तमृषिं कौशिकं रम्भे भेदयस्व तपस्विनम् ६
सा श्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा रूपमनुत्तमम्
लोभयामास ललिता विश्वामित्रं शुचिस्मिता ७
कोकिलस्य तु शुश्राव वल्गु व्याहरतः स्वनम्
संप्रहृष्टेन मनसा तत एनामुदैक्षत ८
अथ तस्य च शब्देन गीतेनाप्रतिमेन च
दर्शनेन च रम्भाया मुनिः संदेहमागतः ९
सहस्राक्षस्य तत्कर्म विज्ञाय मुनिपुंगवः
रम्भां क्रोधसमाविष्टः शशाप कुशिकात्मजः १०
यन्मां लोभयसे रम्भे कामक्रोधजयैषिणम्
दशवर्षसहस्राणि शैली स्थास्यसि दुर्भगे ११
ब्राह्मणः सुमहातेजास्तपोबलसमन्वितः
उद्धरिष्यति रम्भे त्वां मत्क्रोधकलुषीकृताम् १२
एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः
अशक्नुवन्धारयितुं कोपं संतापमागतः १३
तस्य शापेन महता रम्भा शैली तदाभवत्
वचः श्रुत्वा च कन्दर्पो महर्षेः स च निर्गतः १४
कोपेन स महातेजास्तपोऽपहरणे कृते
इन्द्रियैरजितै राम न लेभे शान्तिमात्मनः १५

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३

१-६४
अथ हैमवतीं राम दिशं त्यक्त्वा महामुनिः
पूर्वां दिशमनुप्राप्य तपस्तेपे सुदारुणम् १
मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम्
चकाराप्रतिमं राम तपः परमदुष्करम् २
पूर्णे वर्षसहस्रे तु काष्ठभूतं महामुनिम्
विघ्नैर्बहुभिराधूतं क्रोधो नान्तरमाविशत् ३
ततो देवाः सगन्धर्वाः पन्नगासुरराक्षसाः
मोहितास्तेजसा तस्य तपसा मन्दरश्मयः
कश्मलोपहताः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ४
बहुभिः कारणैर्देव विश्वामित्रो महामुनिः
लोभितः क्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्धते ५
न ह्यस्य वृजिनं किंचिद्दृश्यते सूक्ष्ममप्यथ
न दीयते यदि त्वस्य मनसा यदभीप्सितम्
विनाशयति त्रैलोक्यं तपसा सचराचरम्
व्याकुलाश्च दिशः सर्वा न च किंचित्प्रकाशते ६
सागराः क्षुभिताः सर्वे विशीर्यन्ते च पर्वताः
प्रकम्पते च पृथिवी वायुर्वाति भृशाकुलः ७८
बुद्धिं न कुरुते यावन्नाशे देव महामुनिः
तावत्प्रसाद्यो भगवानग्निरूपो महाद्युतिः ८
कालाग्निना यथा पूर्वं त्रैलोक्यं दह्यतेऽखिलम्
देवराज्यं चिकीर्षेत दीयतामस्य यन्मतम् ९
ततः सुरगणाः सर्वे पितामहपुरोगमाः
विश्वामित्रं महात्मानं वाक्यं मधुरमब्रुवन् १०
ब्रह्मर्षे स्वागतं तेऽस्तु तपसा स्म सुतोषिताः
ब्राह्मण्यं तपसोग्रेण प्राप्तवानसि कौशिक ११
दीर्घमायुश्च ते ब्रह्मन्ददामि समरुद्गणः स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गच्छ सौम्य यथासुखम् १२
पितामहवचः श्रुत्वा सर्वेषां च दिवौकसाम्

कृत्वा प्रणामं मुदितो व्याजहार महामुनिः १३
ब्राह्मण्यं यदि मे प्राप्तं दीर्घमायुस्तथैव च
ॐकारोऽथ वषट्कारो वेदाश्च वरयन्तु माम् १४
क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि
ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मामेवं वदतु देवताः
यद्ययं परमः कामः कृतो यान्तु सुरर्षभाः १५
ततः प्रसादितो देवैर्वसिष्ठो जपतां वरः
सख्यं चकार ब्रह्मर्षिरेवमस्त्विति चाब्रवीत् १६
ब्रह्मर्षिस्त्वं न संदेहः सर्वं संपत्स्यते तव
इत्युक्त्वा देवताश्चापि सर्वा जग्मुर्यथागतम् १७
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा लब्ध्वा
ब्राह्मण्यमुत्तमम्
पूजयामास ब्रह्मर्षिं वसिष्ठं जपतां वरम् १८
कृतकामो महीं सर्वां चचार तपसि स्थितः
एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं प्राप्तं राम महात्मना १९
एष राम मुनिश्रेष्ठ एष विग्रहवांस्तपः
एष धर्मः परो नित्यं वीर्यस्यैष परायणम् २०
शतानन्दवचः श्रुत्वा रामलक्ष्मणसंनिधौ
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच कुशिकात्मजम् २१
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव
यज्ञं काकुत्स्थसहितः प्राप्तवानसि धार्मिकः २२
पावितोऽह त्वया ब्रह्मन्दर्शनेन महामुने
गुणा बहुविधाः प्राप्तास्तव संदर्शनान्मया २३
विस्तरेण च ते ब्रह्मन्कीर्त्यमानं महत्तपः
श्रुतं मया महातेजो रामेण च महात्मना २४
सदस्यैः प्राप्य च सदः श्रुतास्ते बहवो गुणाः २५
अप्रमेयं तपस्तुभ्यमप्रमेयं च ते बलम्
अप्रमेया गुणाश्चैव नित्यं ते कुशिकात्मज २६
तृप्तिराश्चर्यभूतानां कथानां नास्ति मे विभो
कर्मकालो मुनिश्रेष्ठ लम्बते रविमण्डलम् २७
श्वः प्रभाते महातेजो द्रष्टुमर्हसि मां पुनः
स्वागतं तपतां श्रेष्ठ मामनुज्ञातुमर्हसि २८

एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं वैदेहो मिथिलाधिपः
प्रदक्षिणं चकाराशु सोपाध्यायः सबान्धवः २९
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा सहरामः सलक्ष्मणः
स्वं वाटमभिचक्राम पूज्यमानो महर्षिभिः ३०
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ६४

१-६५
ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः
विश्वामित्रं महात्मानमाजुहाव सराघवम् १
तमर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन कर्मणा
राघवौ च महात्मानौ तदा वाक्यमुवाच ह २
भगवन्स्वागतं तेऽस्तु किं करोमि तवानघ
भवानाज्ञापयतु मामाज्ञाप्यो भवता ह्यहम् ३
एवमुक्तः स धर्मात्मा जनकेन महात्मना
प्रत्युवाच मुनिर्वीरं वाक्यं वाक्यविशारदः ४
पुत्रौ दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ
द्रष्टुकामौ धनुःश्रेष्ठं यदेतत्त्वयि तिष्ठति ५
एतद्दर्शय भद्रं ते कृतकामौ नृपात्मजौ
दर्शनादस्य धनुषो यथेष्टं प्रतियास्यतः ६
एवमुक्तस्तु जनकः प्रत्युवाच महामुनिम्
श्रूयतामस्य धनुषो यदर्थमिह तिष्ठति ७
देवरात इति ख्यातो निमेः षष्ठो महीपतिः
न्यासोऽयं तस्य भगवन्हस्ते दत्तो महात्मना ८
दक्षयज्ञवधे पूर्वं धनुरायम्य वीर्यवान्
रुद्रस्त त्रिदशान्रोषात्सलीलमिदमब्रवीत् ९
यस्माद्भागार्थिनो भागान्नाकल्पयत मे सुराः
वराङ्गानि महार्हाणि धनुषा शातयामि वः १०
ततो विमनसः सर्वे देवा वै मुनिपुंगव
प्रसादयन्ति देवेशं तेषां प्रीतोऽभवद्भवः ११
प्रीतियुक्तः स सर्वेषां ददौ तेषां महात्मनाम् १२
तदेतद्देवदेवस्य धनूरत्नं महात्मनः
न्यासभूतं तदा न्यस्तमस्माकं पूर्वके विभो १३

अथ मे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता मम
क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता १४
भूतलादुत्थिता सा तु व्यवर्धत ममात्मजा
वीर्यशुल्केति मे कन्या स्थापितेयमयोनिजा १५
भूतलादुत्थितां तां तु वर्धमानां ममात्मजाम्
वरयामासुरागम्य राजानो मुनिपुंगव १६
तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षिताम्
वीर्यशुल्केति भगवन्न ददामि सुतामहम् १७
ततः सर्वे नृपतयः समेत्य मुनिपुंगव
मिथिलामभ्युपागम्य वीर्यं जिज्ञासवस्तदा १८
तेषां जिज्ञासमानानां वीर्यं धनुरुपाहृतम्
न शेकुर्ग्रहणे तस्य धनुषस्तोलनेऽपि वा १९
तेषां वीर्यवतां वीर्यमल्पं ज्ञात्वा महामुने
प्रत्याख्याता नृपतयस्तन्निबोध तपोधन २०
ततः परमकोपेन राजानो मुनिपुंगव
अरुन्धन्मिथिलां सर्वे वीर्यसंदेहमागताः २१
आत्मानमवधूतं ते विज्ञाय मुनिपुगंव
रोषेण महताविष्टाः पीडयन्मिथिलां पुरीम् २२
ततः संवत्सरे पूर्णे क्षयं यातानि सर्वशः
साधनानि मुनिश्रेष्ठ ततोऽह भृशदुःखितः २३
ततो देवगणान्सर्वांस्तपसाहं प्रसादयम्
ददुश्च परमप्रीताश्चतुरङ्गबलं सुराः २४
ततो भग्ना नृपतयो हन्यमाना दिशो ययुः
अवीर्या वीर्यसंदिग्धाः सामात्याः पापकारिणः २५
तदेतन्मुनिशार्दूल धनुः परमभास्वरम्
रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि सुव्रत २६
यद्यस्य धनुषो रामः कुर्यादारोपणं मुने
सुतामयोनिजां सीतां दद्यां दाशरथेरहम् २७
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ६५

१-६६
जनकस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः

धनुर्दर्शय रामाय इति होवाच पार्थिवम् १
ततः स राजा जनकः सचिवान्व्यादिदेश ह
धनुरानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यविभूषितम् २
जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन्पुरीम्
तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुः पार्थिवाज्ञया ३
नृणां शतानि पञ्चाशद्व्यायतानां महात्मनाम्
मञ्जूषामष्टचक्रां तां समूहुस्ते कथंचन ४
तामादाय तु मञ्जूषामायसीं यत्र तद्धनुः
सुरोपमं ते जनकमूचुर्नृपतिमन्त्रिणः ५
इदं धनुर्वरं राजन्पूजितं सर्वराजभिः
मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदीच्छसि ६
तेषां नृपो वचः श्रुत्वा कृताञ्जलिरभाषत
विश्वामित्रं महात्मानं तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ७
इदं धनुर्वरं ब्रह्मञ्जनकैरभिपूजितम्
राजभिश्च महावीर्यैरशक्यं पूरितुं तदा ८
नैतत्सुरगणाः सर्वे नासुरा न च राक्षसाः
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ९
क्व गतिर्मानुषाणां च धनुषोऽस्य प्रपूरणे
आरोपणे समायोगे वेपने तोलनेऽपि वा १०
तदेतद्धनुषां श्रेष्ठमानीतं मुनिपुंगव
दर्शयैतन्महाभाग अनयो राजपुत्रयोः ११
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितम्
वत्स राम धनुः पश्य इति राघवमब्रवीत् १२
महर्षेर्वचनाद्रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः
मञ्जूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् १३
इदं धनुर्वरं ब्रह्मन्संस्पृशामीह पाणिना
यत्नवांश्च भविष्यामि तोलने पूरणेऽपि वा १४
बाढमित्येव तं राजा मुनिश्च समभाषत
लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः १५
पश्यतां नृसहस्राणां बहूनां रघुनन्दनः
आरोपयत्स धर्मात्मा सलीलमिव तद्धनुः १६
आरोपयित्वा मौर्वींच पूरयामास वीर्यवान्

तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः १७
तस्य शब्दो महानासीन्निर्घातसमनिःस्वनः
भूमिकम्पश्च सुमहान्पर्वतस्येव दीर्यतः १८
निपेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन मोहिताः
वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ १९
प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन्राजा विगतसाध्वसः
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनिपुंगवम् २०
भगवन्दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः
अत्युद्भुतमचिन्त्यं च अतर्कितमिदं मया २१
जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुताः
सीता भर्तारमासाद्य रामं दशरथात्मजम् २२
मम सत्या प्रतिज्ञा च वीर्यशुल्केति कौशिक
सीता प्राणैर्बहुमता देया रामाय मे सुता २३
भवतोऽनुमते ब्रह्मञ्शीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः
मम कौशिक भद्रं ते अयोध्यां त्वरिता रथैः २४
राजानं प्रश्रितैर्वाक्यैरानयन्तु पुरं मम
प्रदानं वीर्यशुल्कायाः कथयन्तु च सर्वशः २५
मुनिगुप्तौ च काकुत्स्थौ कथयन्तु नृपाय वै
प्रीयमाणं तु राजानमानयन्तु सुशीघ्रगाः २६
कौशिकश्च तथेत्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः
अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा कृतशासनान् २७
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ६६

१-६७
जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्तवाहनाः
त्रिरात्रमुषिता मार्गे तेऽयोध्यां
प्राविशन्पुरीम् १
ते राजवचनाद्दूता राजवेश्म प्रवेशिताः
ददृशुर्देवसंकाशं वृद्धं दशरथं नृपम् २
बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वे दूता विगतसाध्वसाः
राजानं प्रयता वाक्यमब्रुवन्मधुराक्षरम् ३
मैथिलो जनको राजा साग्निहोत्रपुरस्कृतः

कुशलं चाव्ययं चैव सोपाध्यायपुरोहितम् ४
मुहुर्मुहुर्मधुरया स्नेहसंयुक्तया गिरा
जनकस्त्वां महाराज पृच्छते सपुरःसरम् ५
पृष्ट्वा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ६
पूर्वं प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा
राजानश्च कृतामर्षा निर्वीर्या विमुखीकृताः ७
सेयं मम सुता राजन्विश्वामित्रपुरःसरैः
यदृच्छयागतैर्वीरैर्निर्जिता तव पुत्रकैः ८
तच्च राजन्धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना
रामेण हि महाराज महत्यां जनसंसदि ९
अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने
प्रतिज्ञां तर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि १०
सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरस्कृतः
शीघ्रमागच्छ भद्रं ते द्रष्टुमर्हसि राघवौ ११
प्रीतिं च मम राजेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि
पुत्रयोरुभयोरेव प्रीतिं त्वमपि लप्स्यसे १२
एवं विदेहाधिपतिर्मधुरं वाक्यमब्रवीत्
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः शतानन्दमते स्थितः १३
दूतवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षितः
वसिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणोऽन्याश्च सोऽब्रवीत् १४
गुप्तः कुशिकपुत्रेण कौसल्यानन्दवर्धनः
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विदेहेषु वसत्यसौ १५
दृष्टवीर्यस्तु काकुत्स्थो जनकेन महात्मना
संप्रदानं सुतायास्तु राघवे कर्तुमिच्छति १६
यदि वो रोचते वृत्तं जनकस्य महात्मनः
पुरीं गच्छामहे शीघ्रं मा भूत्कालस्य पर्ययः १७
मन्त्रिणो बाढमित्याहुः सह सर्वैर्महर्षिभिः सुप्रीतश्चाब्रवीद्राजा श्वो यात्रेति स मन्त्रिणः १८
मन्त्रिणस्तु नरेन्द्रस्य रात्रिं परमसत्कृताः ऊषुः प्रमुदिताः सर्वे गुणैः सर्वैः समन्विताः १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ६७

१-६८
ततो रात्र्यां व्यतीतायां सोपाध्यायः सबान्धवः
राजा दशरथो हृष्टः सुमन्त्रमिदमब्रवीत् १
अद्य सर्वे धनाध्यक्षा धनमादाय पुष्कलम्
व्रजन्त्वग्रे सुविहिता नानारत्नसमन्विताः २
चतुरङ्गबलं चापि शीघ्रं निर्यातु सर्वशः
ममाज्ञासमकालं च यानयुग्यमनुत्तमम् ३
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः
मार्कण्डेयश्च दीर्घायुरृषिः कात्यायनस्तथा ४
एते द्विजाः प्रयान्त्वग्रे स्यन्दनं योजयस्व मे
यथा कालात्ययो न स्याद्दूता हि त्वरयन्ति माम् ५
वचनाच्च नरेन्द्रस्य सा सेना चतुरङ्गिणी
राजानमृषिभिः सार्धं व्रजन्तं पृष्ठतोऽन्वगात् ६
गत्वा चतुरहं मार्गं विदेहानभ्युपेयिवान्
राजा तु जनकः श्रीमाञ्श्रुत्वा पूजामकल्पयत् ७
ततो राजानमासाद्य वृद्धं दशरथं नृपम्
जनको मुदितो राजा हर्षं च परमं ययौ
उवाच च नरश्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदान्वितम् ८
स्वागतं ते महाराज दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव
पुत्रयोरुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम् ९
दिष्ट्या प्राप्तो महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः
सह सर्वैर्द्विजश्रेष्ठैर्देवैरिव शतक्रतुः १०
दिष्ट्या मे निर्जिता विघ्ना दिष्ट्या मे पूजितं
कुलम्
राघवैः सह संबन्धाद्वीर्यश्रेष्ठैर्महात्मभिः ११
श्वः प्रभाते नरेन्द्रेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि
यज्ञस्यान्ते नरश्रेष्ठ विवाहमृषिसंमतम् १२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिमध्ये नराधिपः
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच महीपतिम् १३

प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेतन्मया पुरा
यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ तत्करिष्यामहे वयम् १४
तद्धर्भिष्ठं यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः
श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मयमागतः १५
ततः सर्वे मुनिगणाः परस्परसमागमे
हर्षेण महता युक्तास्तां निशामवसन्सुखम् १६
राजा च राघवौ पुत्रौ निशाम्य परिहर्षितः
उवास परमप्रीतो जनकन सुपूजितः १७
जनकोऽपि महातेजाः क्रिया धर्मेण तत्त्ववित्
यज्ञस्य च सुताभ्यां च कृत्वा रात्रिमुवास ह १८
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ६८

१-६९
ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शतानन्दं पुरोहितम् १
भ्राता मम महातेजा यवीयानतिधार्मिकः
कुशध्वज इति ख्यातः पुरीमध्यवसच्छुभाम् २
वार्याफलकपर्यन्तां पिबन्निक्षुमतीं नदीम्
सांकाश्यां पुण्यसंकाशां विमानमिव पुष्पकम् ३
तमहं द्रष्टुमिच्छामि यज्ञगोप्ता स मे मतः
प्रीतिं सोऽपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह ४
शासनात्तु नरेन्द्रस्य प्रययुः शीघ्रवाजिभिः
समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णुमिन्द्राज्ञया यथा ५
आज्ञया तु नरेन्द्रस्य आजगाम कुशध्वजः ६
स ददर्श महात्मानं जनकं धर्मवत्सलम्
सोऽभिवाद्य शतानन्दं राजानं चापि धार्मिकम् ७
राजार्हं परमं दिव्यमासनं चाध्यरोहत
उपविष्टावुभौ तौ तु भ्रातरावमितौजसौ ८
प्रेषयामासतुर्वीरौ मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनम्
गच्छ मन्त्रिपते शीघ्रमैक्ष्वाकममितप्रभम्
आत्मजैः सह दुर्धर्षमानयस्व समन्त्रिणम् ९
औपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम्

ददर्श शिरसा चैनमभिवाद्येदमब्रवीत् १०
अयोध्याधिपते वीर वैदेहो मिथिलाधिपः
स त्वां द्रष्टुं व्यवसितः सोपाध्यायपुरोहितम् ११
मन्त्रिश्रेष्ठवचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तदा
सबन्धुरगमत्तत्र जनको यत्र वर्तते १२
स राजा मन्त्रिसहितः सोपाध्यायः सबान्धवः
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेहमिदमब्रवीत् १३
विदितं ते महाराज इक्ष्वाकुकुलदैवतम्
वक्ता सर्वेषु कृत्येषु वसिष्ठो भगवानृषिः १४
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सह सर्वैर्महर्षिभिः
एष वक्ष्यति धर्मात्मा वसिष्ठो मे यथाक्रमम् १५
तूष्णींभूते दशरथे वसिष्ठो भगवानृषिः
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोहितम् १६
अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः
तस्मान्मरीचिः संजज्ञे मरीचेः कश्यपः सुतः १७
विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः
मनुः प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुस्तु मनोः सुतः १८
तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम्
इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान्विकुक्षिरुदपद्यत १९
विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान्
बाणस्य तु महातेजा अनरण्यः प्रतापवान् २०
अनरण्यात्पृथुर्जज्ञे त्रिशङ्कुस्तु पृथोः सुतः
त्रिशङ्कोरभवत्पुत्रो धुन्धुमारो महायशाः २१
धुन्धुमारान्महातेजा युवनाश्वो महारथः
युवनाश्वसुतः श्रीमान्मान्धाता पृथिवीपतिः २२
मान्धातुस्तु सुतः श्रीमान्सुसन्धिरुदपद्यत
सुसन्धेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसन्धिः प्रसेनजित् २३
यशस्वी ध्रुवसन्धेस्तु भरतो नाम नामतः
भरतात्तु महातेजा असितो नाम जायत २४
सह तेन गरेणैव जातः स सगरोऽभवत्
सगरस्यासमञ्जस्तु असमञ्जादथांशुमान् २५
दिलीपॐऽशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः

भगीरथात्ककुत्स्थश्च ककुत्स्थस्य रघुस्तथा २६
रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः
कल्माषपादो ह्यभवत्तस्माज्जातस्तु शङ्खणः २७
सुदर्शनः शङ्खणस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात्
शीघ्रगस्त्वग्निवर्णस्य शीघ्रगस्य मरुः सुतः २८
मरोः प्रशुश्रुकस्त्वासीदम्बरीषः प्रशुश्रुकात्
अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषः पृथिवीपतिः २९
नहुषस्य ययातिस्तु नाभागस्तु ययातिजः
नाभागस्य बभूवाज अजाद्दशरथोऽभवत्
तस्माद्दशरथाज्जातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ३०
आदिवंशविशुद्धानां राज्ञां परमधर्मिणाम्
इक्ष्वाकुकुलजातानां वीराणां सत्यवादिनाम् ३१
रामलक्ष्मणयोरर्थे त्वत्सुते वरये नृप
सदृशाभ्यां नरश्रेष्ठ सदृशे दातुमर्हसि ३२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ६९

१-७०
एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलि
श्रोतुमर्हसि भद्रं ते कुलं नः कीर्तितं परम् १
प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः
वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामुने २
राजाभूत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः स्वेन कर्मणा
निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्त्ववतां वरः ३
तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनकोमिथिपुत्रकः
प्रथमो जनको नाम जनकादप्युदावसुः ४
उदावसोस्तु धर्मात्मा जातो वै नन्दिवर्धनः
नन्दिवर्धनपुत्रस्तु सुकेतुर्नाम नामतः ५
सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः
देवरातस्य राजर्षेर्बृहद्रथ इति श्रुतः ६
बृहद्रथस्य शूरोऽभून्महावीरः प्रतापवान्
महावीरस्य धृतिमान्सुधृतिः सत्यविक्रमः ७
सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः सुधार्मिकः

धृष्टकेतोस्तु राजर्षेर्हर्यश्व इति विश्रुतः ८
हर्यश्वस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रतीन्धकः
प्रतीन्धकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः सुतः ९
पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति स्मृतः
देवमीढस्य विबुधो विबुधस्य महीध्रकः १०
महीध्रकसुतो राजा कीर्तिरातो महाबलः
कीर्तिरातस्य राजर्षेर्महारोमा व्यजायत ११
महारोम्णस्तु धर्मात्मा स्वर्णरोमा व्यजायत
स्वर्णरोम्णस्तु राजर्षेर्ह्रस्वरोमा व्यजायत १२
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे धर्मज्ञस्य महात्मनः
ज्येष्ठोऽहमनुजो भ्राता मम वीरः कुशध्वजः १३
मां तु ज्येष्ठं पिता राज्ये सोऽभिषिच्य नराधिपः
कुशध्वजं समावेश्य भारं मयि वनं गतः १४
वृद्धे पितरि स्वर्याते धर्मेण धुरमावहम्
भ्रातरं देवसंकाशं स्नेहात्पश्यन्कुशध्वजम् १५
कस्यचित्त्वथ कालस्य सांकाश्यादगमत्पुरात्
सुधन्वा वीर्यवान्राजा मिथिलामवरोधकः १६
स च मे प्रेषयामास शैवं धनुरनुत्तमम्
सीता कन्या च पद्माक्षी मह्यं वै दीयतामिति १७
तस्याप्रदानाद्ब्रह्मर्षे युद्धमासीन्मया सह
स हतोऽभिमुखो राजा सुधन्वा तु मया रणे १८
निहत्य तं मुनिश्रेष्ठ सुधन्वानं नराधिपम्
सांकाश्ये भ्रातरं शूरमभ्यषिञ्चं कुशध्वजम् १९
कनीयानेष मे भ्राता अहं ज्येष्ठो महामुने
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनिपुंगव २०
सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिलां लक्ष्मणाय च
वीर्यशुल्कां मम सुतां सीतां सुरसुतोपमाम् २१
द्वितीयामूर्मिलां चैव त्रिर्वदामि न संशयः
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते रघुनन्दन २२
रामलक्ष्मणयो राजन्गोदानं कारयस्व ह
पितृकार्यं च भद्रं ते ततो वैवाहिकं कुरु २३
मघा ह्यद्य महाबाहो तृतीये दिवसे प्रभो

फल्गुन्यामुत्तरे राजंस्तस्मिन्वैवाहिकं कुरु रामलक्ष्मणयोरर्थे दानं कार्यं सुखोदयम् २४
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ७०

१-७१
तमुक्तवन्तं वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः
उवाच वचनं वीरं वसिष्ठसहितो नृपम् १
अचिन्त्यान्यप्रमेयानि कुलानि नरपुंगव
इक्ष्वाकूणां विदेहानां नैषां तुल्योऽस्ति कश्चन २
सदृशो धर्मसंबन्धः सदृशो रूपसंपदा
रामलक्ष्मणयो राजन्सीता चोर्मिलया सह ३
वक्तव्यं च नरश्रेष्ठ श्रूयतां वचनं मम ४
भ्राता यवीयान्धर्मज्ञ एष राजा कुशध्वजः
अस्य धर्मात्मनो राजन्रूपेणाप्रतिमं भुवि
सुताद्वयं नरश्रेष्ठ पत्न्यर्थं वरयामहे ५
भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः
वरयेम सुते राजंस्तयोरर्थे महात्मनोः ६
पुत्रा दशरथस्येमे रूपयौवनशालिनः
लोकपालोपमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ७
उभयोरपि राजेन्द्र संबन्धेनानुबध्यताम्
इक्ष्वाकुकुलमव्यग्रं भवतः पुण्यकर्मणः ८
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा वसिष्ठस्य मते तदा
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुंगवौ ९
सदृशं कुलसंबन्धं यदाज्ञापयथः स्वयम्
एवं भवतु भद्रं वः कुशध्वजसुते इमे
पत्न्यौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ १०
एकाह्ना राजपुत्रीणां चतसॄणां महामुने
पाणीन्गृह्णन्तु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः ११
उत्तरे दिवसे ब्रह्मन्फल्गुनीभ्यां मनीषिणः
वैवाहिकं प्रशंसन्ति भगो यत्र प्रजापतिः १२
एवमुक्त्वा वचः सौम्यं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलि
उभौ मुनिवरौ राजा जनको वाक्यमब्रवीत् १३

परो धर्मः कृतो मह्यं शिष्योऽस्मि भवतोः सदा
इमान्यासनमुख्यानि आसेतां मुनिपुंगवौ १४
यथा दशरथस्येयं तथायोध्या पुरी मम
प्रभुत्वे नास्ति संदेहो यथार्हं कर्तुमर्हथः १५
तथा ब्रुवति वैदेहे जनके रघुनन्दनः
राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाच महीपतिम् १६
युवामसंख्येयगुणौ भ्रातरौ मिथिलेश्वरौ
ऋषयो राजसंघाश्च भवद्भ्यामभिपूजिताः १७
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गमिष्यामि स्वमालयम्
श्राद्धकर्माणि सर्वाणि विधास्य इति चाब्रवीत् १८
तमापृष्ट्वा नरपतिं राजा दशरथस्तदा
मुनीन्द्रौ तौ पुरस्कृत्य जगामाशु महायशाः १९
स गत्वा निलयं राजा श्राद्धं कृत्वा विधानतः
प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम् २०
गवां शतसहस्राणि ब्राह्मणेभ्यो नराधिपः
एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुद्दिश्य धर्मतः २१
सुवर्णशृङ्गाः संपन्नाः सवत्साः कांस्यदोहनाः
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभः २२
वित्तमन्यच्च सुबहु द्विजेभ्यो रघुनन्दनः
ददौ गोदानमुद्दिश्य पुत्राणां पुत्रवत्सलः २३
स सुतैः कृतगोदानैर्वृतश्च नृपतिस्तदा
लोकपालैरिवाभाति वृतः सौम्यः प्रजापतिः २४
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ७१

१-७२
यस्मिंस्तु दिवसे राजा चक्रे गोदानमुत्तमम्
तस्मिंस्तु दिवसे शूरो युधाजित्समुपेयिवान् १
पुत्रः केकयराजस्य साक्षाद्भरतमातुलः
दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कुशलं राजानमिदमब्रवीत् २
केकयाधिपती राजा स्नेहात्कुशलमब्रवीत्
येषां कुशलकामोऽसि तेषां संप्रत्यनामयम् ३
स्वस्रीयं मम राजेन्द्र द्रष्टुकामो महीपते

तदर्थमुपयातोऽहमयोध्यां रघुनन्दन ४
श्रुत्वा त्वहमयोध्यायां विवाहार्थं तवात्मजान्
मिथिलामुपयातांस्तु त्वया सह महीपते
त्वरयाभ्युपयातोऽह द्रष्टुकामः स्वसुः सुतम् ५
अथ राजा दशरथः प्रियातिथिमुपस्थितम्
दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजार्ह समपूजयत् ६
ततस्तामुषितो रात्रिं सह पुत्रैर्महात्मभिः
ऋषींस्तदा पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ७
युक्ते मुहूर्ते विजये सर्वाभरणभूषितैः
भ्रातृभिः सहितो रामः कृतकौतुकमङ्गलः
वसिष्ठं पुरतः कृत्वा महर्षीनपरानपि ८
वसिष्ठो भगवानेत्य वैदेहमिदमब्रवीत् ९
राजा दशरथो राजन्कृतकौतुकमङ्गलैः
पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठ दातारमभिकाङ्क्षते १०
दातृप्रतिग्रहीतृभ्यां सर्वार्थाः प्रभवन्ति हि
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व कृत्वा वैवाह्यमुत्तमम् ११
इत्युक्तः परमोदारो वसिष्ठेन महात्मना
प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित् १२
कः स्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञा संप्रतीक्ष्यते
स्वगृहे को विचारोऽस्ति यथा राज्यमिदं तव १३
कृतकौतुकसर्वस्वा वेदिमूलमुपागताः
मम कन्या मुनिश्रेष्ठ दीप्ता वह्नेरिवार्चिषः १४
सज्जोऽह त्वत्प्रतीक्षोऽस्मि वेद्यामस्यां
प्रतिष्ठितः
अविघ्नं कुरुतां राजा किमर्थं हि विलम्ब्यते १५
तद्वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथस्तदा
प्रवेशयामास सुतान्सर्वानृषिगणानपि १६
अब्रवीज्जनको राजा कौसल्यानन्दवर्धनम्
इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव
प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना १७
लक्ष्मणागच्छ भद्रं ते ऊर्मिलामुद्यतां मया
प्रतीच्छ पाणिं गृह्णीष्व मा भूत्कालस्य पर्ययः १८

तमेवमुक्त्वा जनको भरतं चाभ्यभाषत
गृहाण पाणिं माण्डव्याः पाणिना रघुनन्दन १९
शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा अब्रवीज्जनकेश्वरः
श्रुतकीर्त्या महाबाहो पाणिं गृह्णीष्व पाणिना २०
सर्वे भवन्तः सौम्याश्च सर्वे सुचरितव्रताः
पत्नीभिः सन्तु काकुत्स्था मा भूत्कालस्य पर्ययः २१
जनकस्य वचः श्रुत्वा पाणीन्पाणिभिरस्पृशन्
चत्वारस्ते चतसृणां वसिष्ठस्य मते स्थिताः २२
अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा वेदिं राजानमेव च
ऋषींश्चैव महात्मानः सहभार्या रघूत्तमाः
यथोक्तेन तथा चक्रुर्विवाहं विधिपूर्वकम् २३
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदन्तरिक्षात्सुभास्वरा
दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैर्गीतवादित्रनिस्वनैः २४
ननृतुश्चाप्सरःसंघा गन्धर्वाश्च जगुः कलम्
विवाहे रघुमुख्यानां तदद्भुतमिवाभवत् २५
ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्धुष्टनिनादिते
त्रिरग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजसः २६
अथोपकार्यां जग्मुस्ते सदारा रघुनन्दनाः
राजाप्यनुययौ पश्यन्सर्षिसंघः सबान्धवः २७
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विसप्ततितमः सर्गः ७२

१-७३
अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः
आपृच्छ्य तौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् १
विश्वामित्रे गते राजा वैदेहं मिथिलाधिपम्
आपृच्छ्याथ जगामाशु राजा दशरथः पुरीम् २
अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बहु
गवां शतसहस्राणि बहूनि मिथिलेश्वरः ३
कम्बलानां च मुख्यानां क्षौमकोट्यम्बराणि च
हस्त्यश्वरथपादातं दिव्यरूपं स्वलंकृतम् ४
ददौ कन्यापिता तासां दासीदासमनुत्तमम्
हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्य च ५

ददौ परमसंहृष्टः कन्याधनमनुत्तमम्
दत्त्वा बहुधनं राजा समनुज्ञाप्य पार्थिवम् ६
प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां मिथिलेश्वरः
राजाप्ययोध्याधिपतिः सह पुत्रैर्महात्मभिः ७
ऋषीन्सर्वान्पुरस्कृत्य जगाम सबलानुगः
गच्छन्तं तु नरव्याघ्रं सर्षिसंघं सराघवम् ८
घोराः स्म पक्षिणो वाचो व्याहरन्ति ततस्ततः
भौमाश्चैव मृगाः सर्वे गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणम् ९
तान्दृष्ट्वा राजशार्दूलो वसिष्ठं पर्यपृच्छत
असौम्याः पक्षिणो घोरा मृगाश्चापि प्रदक्षिणाः
किमिदं हृदयोत्कम्पि मनो मम विषीदति १०
राज्ञो दशरथस्यैतच्छ्रुत्वा वाक्यं महानृषिः
उवाच मधुरां वाणीं श्रूयतामस्य यत्फलम् ११
उपस्थितं भयं घोरं दिव्यं पक्षिमुखाच्च्युतम्
मृगाः प्रशमयन्त्येते संतापस्त्यज्यतामयम् १२
तेषां संवदतां तत्र वायुः प्रादुर्बभूव ह
कम्पयन्मेदिनीं सर्वां पातयंश्च द्रुमाञ्शुभान् १३
तमसा संवृतः सूर्यः सर्वा न प्रबभुर्दिशः
भस्मना चावृतं सर्वं संमूढमिव तद्बलम् १४
वसिष्ठ ऋषयश्चान्ये राजा च ससुतस्तदा
ससंज्ञा इव तत्रासन्सर्वमन्यद्विचेतनम् १५
तस्मिंस्तमसि घोरे तु भस्मच्छन्नेव सा चमूः
ददर्श भीमसंकाशं जटामण्डलधारिणम् १६
कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्निमिव दुःसहम्
ज्वलन्तमिव तेजोभिर्दुर्निरीक्ष्यं पृथग्जनैः १७
स्कन्धे चासज्य परशुं धनुर्विद्युद्गणोपमम्
प्रगृह्य शरमुख्यं च त्रिपुरघ्नं यथा हरम् १८
तं दृष्ट्वा भीमसंकाशं ज्वलन्तमिव पावकम्
वसिष्ठप्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः
संगता मुनयः सर्वे संजजल्पुरथो मिथः १९
कच्चित्पितृवधामर्षी क्षत्रं नोत्सादयिष्यति पूर्वं क्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः

क्षत्रस्योत्सादनं भूयो न खल्वस्य चिकीर्षितम् २०
एवमुक्त्वार्घ्यमादाय भार्गवं भीमदर्शनम्
ऋषयो राम रामेति मधुरां वाचमब्रुवन् २१
प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिदत्तां प्रतापवान्
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषत २२
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ७३

१-७४
राम दाशरथे वीर वीर्यं ते श्रूयतेऽद्भुतम्
धनुषो भेदनं चैव निखिलेन मया श्रुतम् १
तदद्भुतमचिन्त्यं च भेदनं धनुषस्त्वया
तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्यापरं शुभम् २
तदिदं घोरसंकाशं जामदग्न्यं महद्धनुः
पूरयस्व शरेणैव स्वबलं दर्शयस्व च ३
तदहं ते बलं दृष्ट्वा धनुषोऽस्य प्रपूरणे
द्वन्द्वयुद्धं प्रदास्यामि वीर्यश्लाघ्यमिदं तव ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथस्तदा
विषण्णवदनो दीनः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ५
क्षत्ररोषात्प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महायशाः
बालानां मम पुत्राणामभयं दातुमर्हसि ६
भार्गवाणां कुले जातः स्वाध्यायव्रतशालिनाम्
सहस्राक्षे प्रतिज्ञाय शस्त्रं निक्षिप्तवानसि ७
स त्वं धर्मपरो भूत्वा काश्यपाय वसुंधराम्
दत्त्वा वनमुपागम्य महेन्द्रकृतकेतनः ८
मम सर्वविनाशाय संप्राप्तस्त्वं महामुने
न चैकस्मिन्हते रामे सर्वे जीवामहे वयम् ९
ब्रुवत्येवं दशरथे जामदग्न्यः प्रतापवान्
अनादृत्यैव तद्वाक्यं राममेवाभ्यभाषत १०
इमे द्वे धनुषी श्रेष्ठे दिव्ये लोकाभिविश्रुते
दृढे बलवती मुख्ये सुकृते विश्वकर्मणा ११
अतिसृष्टं सुरैरेकं त्र्यम्बकाय युयुत्सवे
त्रिपुरघ्नं नरश्रेष्ठ भग्नं काकुत्स्थ यत्त्वया १२

इदं द्वितीयं दुर्धर्षं विष्णोर्दत्तं सुरोत्तमैः
समानसारं काकुत्स्थ रौद्रेण धनुषा त्विदम् १३
तदा तु देवताः सर्वाः पृच्छन्ति स्म पितामहम्
शितिकण्ठस्य विष्णोश्च बलाबलनिरीक्षया १४
अभिप्रायं तु विज्ञाय देवतानां पितामहः
विरोधं जनयामास तयोः सत्यवतां वरः १५
विरोधे च महद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम्
शितिकण्ठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः १६
तदा तज्जृम्भितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम्
हुंकारेण महादेवः स्तम्भितोऽथ त्रिलोचनः १७
देवैस्तदा समागम्य सर्षिसंघैः सचारणैः
याचितौ प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ १८
जृम्भितं तद्धनुर्दृष्ट्वा शैवं विष्णुपराक्रमैः
अधिकं मेनिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तदा १९
धनू रुद्रस्तु संक्रुद्धो विदेहेषु महायशाः
देवरातस्य राजर्षेर्ददौ हस्ते ससायकम् २०
इदं च वैष्णवं राम धनुः परपुरंजयम्
ऋचीके भार्गवे प्रादाद्विष्णुः स न्यासमुत्तमम् २१
ऋचीकस्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकर्मणः
पितुर्मम ददौ दिव्यं जमदग्नेर्महात्मनः २२
न्यस्तशस्त्रे पितरि मे तपोबलसमन्विते
अर्जुनो विदधे मृत्युं प्राकृतां बुद्धिमास्थितः २३
वधमप्रतिरूपं तु पितुः श्रुत्वा सुदारुणम्
क्षत्रमुत्सादयं रोषाज्जातं जातमनेकशः २४
पृथिवीं चाखिलां प्राप्य काश्यपाय महात्मने
यज्ञस्यान्ते तदा राम दक्षिणां पुण्यकर्मणे २५
दत्त्वा महेन्द्रनिलयस्तपोबलसमन्वितः
श्रुतवान्धनुषो भेदं ततोऽह द्रुतमागतः २६
तदिदं वैष्णवं राम पितृपैतामहं महत्
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनुरुत्तमम् २७
योजयस्व धनुःश्रेष्ठे शरं परपुरंजयम्
यदि शक्नोषि काकुत्स्थ द्वन्द्वं दास्यामि ते ततः २८

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ७४

१-७५
श्रुत्वा तज्जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा
गौरवाद्यन्त्रितकथः पितू राममथाब्रवीत् १
श्रुतवानस्मि यत्कर्म कृतवानसि भार्गव
अनुरुन्ध्यामहे ब्रह्मन्पितुरानृण्यमास्थितः २
वीर्यहीनमिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव
अवजानासि मे तेजः पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ३
इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धो भार्गवस्य वरायुधम्
शरं च प्रतिसंगृह्य हस्ताल्लघुपराक्रमः
आरोप्य स धनू रामः शरं सज्यं चकार ह ४
जामदग्न्यं ततो रामं रामः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ५
ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च
तस्माच्छक्तो न ते राम मोक्तुं प्राणहरं शरम् ६
इमां वा त्वद्गतिं राम तपोबलसमार्जितान्
लोकानप्रतिमान्वापि हनिष्यामि यदिच्छसि ७
न ह्ययं वैष्णवो दिव्यः शरः परपुरंजयः
मोघः पतति वीर्येण बलदर्पविनाशनः ८
वरायुधधरं रामं द्रष्टुं सर्षिगणाः सुराः
पितामहं पुरस्कृत्य समेतास्तत्र संघशः ९
गन्धर्वाप्सरसश्चैव सिद्धचारणकिंनराः
यक्षराक्षसनागाश्च तद्द्रष्टुं महदद्भुतम् १०
जडीकृते तदा लोके रामे वरधनुर्धरे
निर्वीर्यो जामदग्न्योऽसौ रामो राममुदैक्षत ११
तेजोभिर्हतवीर्यत्वाज्जामदग्न्यो जडीकृतः
रामं कमलपत्राक्षं मन्दं मन्दमुवाच ह १२
काश्यपाय मया दत्ता यदा पूर्वं वसुंधरा
विषये मे न वस्तव्यमिति मां काश्यपोऽब्रवीत् १३
सोऽह गुरुवचः कुर्वन्पृथिव्यां न वसे निशाम्
इति प्रतिज्ञा काकुत्स्थ कृता वै काश्यपस्य ह १४
तदिमां त्वं गतिं वीर हन्तुं नार्हसि राघव

मनोजवं गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् १५
लोकास्त्वप्रतिमा राम निर्जितास्तपसा मया
जहि ताञ्शरमुख्येन मा भूत्कालस्य पर्ययः १६
अक्षय्यं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुरेश्वरम्
धनुषोऽस्य परामर्शात्स्वस्ति तेऽस्तु परंतप १७
एते सुरगणाः सर्वे निरीक्षन्ते समागताः
त्वामप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वन्द्वमाहवे १८
न चेयं मम काकुत्स्थ व्रीडा भवितुमर्हति
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः १९
शरमप्रतिमं राम मोक्तुमर्हसि सुव्रत
शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् २०
तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्ये प्रतापवान्
रामो दाशरथिः श्रीमांश्चिक्षेप शरमुत्तमम् २१
ततो वितिमिराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा
सुराः सर्षिगणा रामं प्रशशंसुरुदायुधम् २२
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्यः प्रशस्य च
ततः प्रदक्षिणीकृत्य जगामात्मगतिं प्रभुः २३
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ७५

१-७६
गते रामे प्रशान्तात्मा रामो दाशरथिर्धनुः
वरुणायाप्रमेयाय ददौ हस्ते ससायकम् १
अभिवाद्य ततो रामो वसिष्ठप्रमुखानृषीन्
पितरं विह्वलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः २
जामदग्न्यो गतो रामः प्रयातु चतुरङ्गिणी
अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता ३
रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथः सुतम्
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय राघवम् ४
गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः
चोदयामास तां सेनां जगामाशु ततः पुरीम् ५
पताकाध्वजिनीं रम्यां तूर्योद्धुष्टनिनादिताम्
सिक्तराजपथां रम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम् ६

राजप्रवेशसुमुखैः पौरैर्मङ्गलवादिभिः
संपूर्णां प्राविशद्राजा जनौघैः समलंकृताम् ७
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च सुमध्यमा
वधूप्रतिग्रहे युक्ता याश्चान्या राजयोषितः ८
ततः सीतां महाभागामूर्मिलां च यशस्विनीम्
कुशध्वजसुते चोभे जगृहुर्नृपपत्नयः ९
मङ्गलालापनैश्चैव शोभिताः क्षौमवाससः
देवतायतनान्याशु सर्वास्ताः प्रत्यपूजयन् १०
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तदा
रेमिरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिः सहिता रहः ११
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृज्जनाः
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तयन्ति नरर्षभाः १२
तेषामतियशा लोके रामः सत्यपराक्रमः
स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः १३
रामस्तु सीतया सार्धं विजहार बहूनृतून्
मनस्वी तद्गतस्तस्या नित्यं हृदि समर्पितः १४
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति
गुणाद्रूपगुणाच्चापि प्रीतिर्भूयो व्यवर्धत १५
तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते
अन्तर्जातमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा १६
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा
देवताभिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी १७
तया स राजर्षिसुतोऽभिरामया
समेयिवानुत्तमराजकन्यया
अतीव रामः शुशुभेऽतिकामया
विभुः श्रिया विष्णुरिवामरेश्वरः १८
इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ७६ समाप्तं बालकाण्डम्

BŒla KŒnda: Typed by Shiv Nath Yadav, B.A., and proofread by Maya Nand Sastri, Ved VyŒkaranŒchŒrya (Ph.D.).

रामायणस्यायोध्यकाण्डम्
प्रथमः सर्गः
२-१
गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीतिपुरस्कृतः
स तत्र न्यवसद्धात्रा सह सत्कारसत्कृतः
मातुलेनाश्वपतिना पुत्रस्नेहेन लालितः ६
तत्रापि निवसन्तौ तौ तर्प्यमाणौ च कामतः
भ्रातरौ स्मरतां वीरौ वृद्धं दशरथं नृपम् ७
राजापि तौ महातेजाः सस्मार प्रोषितौ सुतौ
उभौ भरतशत्रुघ्नौ महेन्द्रवरुणोपमौ ८
सर्व एव तु तस्येष्टाश्चत्वारः पुरुषर्षभाः
स्वशरीराद्विनिर्वृत्ताश्चत्वार इव बाहवः ९
तेषामपि महातेजा रामो रतिकरः पितुः
स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः १०
गते च भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः
पितरं देवसंकाशं पूजयामासतुस्तदा ११
पितुराज्ञां पुरस्कृत्य पौरकार्याणि सर्वशः
चकार रामो धर्मात्मा प्रियाणि च हितानि च १२
मातृभ्यो मातृकार्याणि कृत्वा परमयन्त्रितः
गुरूणां गुरुकार्याणि काले कालेऽन्ववैक्षत १३
एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्मणा नैगमास्तथा
रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः १४

स हि नित्यं प्रशान्तात्मा मृदु पूर्वं च भाषते
उच्यमानोऽपि परुषं नोत्तरं प्रतिपद्यते १५
कथंचिदुपकारेण कृतेनैकेन तुष्यति
न स्मरत्यपकाराणां शतमप्यात्मवत्तया १६
शीलवृद्धैर्ज्ञानवृद्धैर्वयोवृद्धैश्च सञ्जनैः
कथयन्नास्त वै नित्यमस्त्रयोग्यान्तरेष्वपि १७
कल्याणाभिजनः साधुरदीनः सत्यवागृजुः
वृद्धैरभिविनीतश्च द्विजैर्धर्मार्थदर्शिभिः १८
धर्मार्थकामतत्त्वज्ञः स्मृतिमान्प्रतिभानवान्
लौकिके समयाचारे कृतकल्पो विशारदः १९
शास्त्रज्ञश्च कृतज्ञश्च पुरुषान्तरकोविदः
यः प्रग्रहानुग्रहयोर्यथान्यायं विचक्षणः २०
आयकर्मण्युपायज्ञः संदृष्टव्ययकर्मवित्
श्रैष्ठ्यं शास्त्रसमूहेषु प्राप्तो
व्यामिश्रकेष्वपि २१
अर्थधर्मौ च संगृह्य सुखतन्त्रो न चालसः
वैहारिकाणां शिल्पानां विज्ञातार्थविभागवित् २२
आरोहे विनये चैव युक्तो वारणवाजिनाम्
धनुर्वेदविदां श्रेष्ठो लोकेऽतिरथसंमतः २३
अभियाता प्रहर्ता च सेनानयविशारदः
अप्रधृष्यश्च संग्रामे क्रुद्धैरपि सुरासुरैः २४
अनसूयो जितक्रोधो न दृप्तो न च मत्सरी
न चावमन्ता भूतानां न च कालवशानुगः २५
एवं श्रेष्ठैर्गुणैर्युक्तः प्रजानां
पार्थिवात्मजः
संमतस्त्रिषु लोकेषु वसुधायाः क्षमागुणैः
बुद्ध्या बृहस्पतेस्तुल्यो वीर्येणापि शचीपतेः २६
तथा सर्वप्रजाकान्तैः प्रीतिसंजननैः पितुः
गुणैर्विरुरुचे रामो दीप्तः सूर्य इवांशुभिः २७
तमेवं वृत्तसंपन्नमप्रधृष्यपराक्रमम्
लोकपालोपमं नाथमकामयत मेदिनी २८
एतैस्तु बहुभिर्युक्तं गुणैरनुपमैः सुतम्

दृष्ट्वा दशरथो राजा चक्रे चिन्तां परंतपः २९
एषा ह्यस्य परा प्रीतिर्हृदि संपरिवर्तते
कदा नाम सुतं द्रक्ष्याम्यभिषिक्तमहं प्रियम् ३०
वृद्धिकामो हि लोकस्य सर्वभूतानुकम्पनः
मत्तः प्रियतरो लोके पर्जन्य इव वृष्टिमान् ३१
यमशक्रसमो वीर्ये बृहस्पतिसमो मतौ
महीधरसमो धृत्यां मत्तश्च गुणवत्तरः ३२
महीमहमिमां कृत्स्नामधितिष्ठन्तमात्मजम्
अनेन वयसा दृष्ट्वा यथा स्वर्गमवाप्नुयाम् ३३
तं समीक्ष्य महाराजो युक्तं समुदितैर्गुणैः
निश्चित्य सचिवैः सार्धं युवराजममन्यत ३४
नानानगरवास्तव्यान्पृथग्जानपदानपि
समानिनाय मेदिन्याः प्रधानान्पृथिवीपतिः ३५
अथ राजवितीर्णेषु विविधेष्वासनेषु च
राजानमेवाभिमुखा निषेदुर्नियता नृपाः ३६
स लब्धमानैर्विनयान्वितैर्नृपैः पुरालयैर्जानपदैश्च मानवैः
उपोपविष्टैर्नृपतिर्वृतो वभौ
सहस्त्रचक्षुर्भगवानिवामरैः३७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे प्रथमः सर्गः १

२-२
ततः परिषदं सर्वामामन्त्र्य वसुधाधिपः
हितमुद्धर्षणं चेदमुवाचाप्रतिमं वचः १
दुन्दुभिस्वनकल्पेन गम्भीरेणानुनादिना
स्वरेण महता राजा जीमूत इव नादयन् २
सोऽहमिक्ष्वाकुभिः पूर्वैर्नरेन्द्रैः परिपालितम्
श्रेयसा योक्तुकामोऽस्मि सुखार्हमखिलं जगत् ३
मयाप्याचरितं पूर्वैः पन्थानमनुगच्छता
प्रजा नित्यमतन्द्रेण यथाशक्त्यभिरक्षता ४
इदं शरीरं कृत्स्नस्य लोकस्य चरता हितम्
पाण्डुरस्यातपत्रस्य च्छायायां जरितं मया ५

प्राप्य वर्षसहस्त्राणि बहून्यायूंषि जीवितः
जीर्णस्यास्य शरीरस्य विश्रान्तिमभिरोचये ६
राजप्रभावजुष्टां हि दुर्वहामजितेन्द्रियैः
परिश्रान्तोऽस्मि लोकस्य गुर्वीं धर्मधुरं वहन् ७
सोऽह विश्रममिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजाहिते
संनिकृष्टानिमान्सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान् ८
अनुजातो हि मे सर्वैर्गुणैर्ज्येष्ठो ममात्मजः
पुरंदरसमो वीर्ये रामः परपुरंजयः ९
तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्मभृतां वरम्
यौवराज्येन योक्तास्मि प्रीतः पुरुषपुंगवम् १०
अनुरूपः स वो नाथो लक्ष्मीवांल्लक्ष्मणाग्रजः
त्रैलोक्यमपि नाथेन येन स्यान्नाथवत्तरम् ११
अनेन श्रेयसा सद्यः संयोज्याहमिमां महीम्
गतक्लेशो भविष्यामि सुते तस्मिन्निवेश्य वै १२
इति ब्रुवन्तं मुदिताः प्रत्यनन्दन् नृपा नृपम्
वृष्टिमन्तं महामेघं नर्दन्तमिव बर्हिणः १३
तस्य धर्मार्थविदुषो भावमाज्ञाय सर्वशः
ऊचुश्च मनसा ज्ञात्वा वृद्धं दशरथं नृपम् १४
अनेकवर्षसाहस्त्रो वृद्धस्त्वमसि पार्थिव
स रामं युवराजानमभिषिञ्चस्व पार्थिवम् १५
इति तद्वचनं श्रुत्वा राजा तेषां मनःप्रियम्
अजानन्निव जिज्ञासुरिदं वचनमब्रवीत् १६
कथं नु मयि धर्मेण पृथिवीमनुशासति
भवन्तो द्रष्टुमिच्छन्ति युवराजं ममात्मजम् १७
ते तमूचुर्महात्मानं पौरजानपदैः सह
बहवो नृप कल्याणा गुणाः पुत्रस्य सन्ति ते १८
दिव्यैर्गुणैः शक्रसमो रामः सत्यपराक्रमः इक्ष्वाकुभ्यो हि सर्वेभ्योऽप्यतिरिक्तो विशांपते १९
रामः सत्पुरुषो लोके सत्यधर्मपरायणः
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च शीलवाननसूयकः २०
क्षान्तः सान्त्वयिता श्लक्ष्णः कृतज्ञो

विजितेन्द्रियः
मृदुश्च स्थिरचित्तश्च सदा भव्योऽनसूयकः २१
प्रियवादी च भूतानां सत्यवादी च राघवः
बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता २२
तेनास्येहातुला कीर्तिर्यशस्तेजश्च वर्धते
देवासुरमनुष्याणां सर्वास्त्रेषु विशारदः २३
यदा व्रजति संग्रामं ग्रामार्थे नगरस्य वा
गत्वा सौमित्रिसहितो नाविजित्य निवर्तते २४
संग्रामात्पुनरागम्य कुञ्जरेण रथेन वा
पौरान्स्वजनवन्नित्यं कुशलं परिपृच्छति २५
पुत्रेष्वग्निषु दारेषु प्रेष्यशिष्यगणेषु च
निखिलेनानुपूर्व्या च पिता पुत्रानिवौरसान् २६
शुश्रूषन्ते च वः शिष्याः कच्चित्कर्मसु दंशिताः
इति नः पुरुषव्याघ्रः सदा रामोऽभिभाषते २७
व्यसनेषु मनुष्याणां भृशं भवति दुःखितः
उत्सवेषु च सर्वेषु पितेव परितुष्यति २८
सत्यवादी महेष्वासो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः
वत्सः श्रेयसि जातस्ते दिष्ट्यासौ तव राघवः
दिष्ट्या पुत्रगुणैर्युक्तो मारीच इव कश्यपः २९
बलमारोग्यमायुश्च रामस्य विदितात्मनः
आशंसते जनः सर्वो राष्ट्रे पुरवरे तथा ३०
अभ्यन्तरश्च बाह्यश्च पौरजानपदो जनः
स्त्रियो वृद्धास्तरुण्यश्च सायं प्रातः समाहिताः
३१
सर्वान्देवान्नमस्यन्ति रामस्यार्थे यशस्विनः
तेषामायाचितं देव त्वत्प्रसादात्समृध्यताम् ३२
राममिन्दीवरश्यामं सर्वशत्रुनिबर्हणम्
पश्यामो यौवराज्यस्थं तव राजोत्तमात्मजम् ३३
तं देवदेवोपममात्मजं ते
सर्वस्य लोकस्य हिते निविष्टम्
हिताय नः क्षिप्रमुदारजुष्टं
मुदाभिषेक्तुं वरद त्वमर्हसि ३४ख्म

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्वितीयः सर्गः २

२-३
तेषामञ्जलिपद्मानि प्रगृहीतानि सर्वशः
प्रतिगृह्याब्रवीद्राजा तेभ्यः प्रियहितं वचः १
अहोऽस्मि परमप्रीतः प्रभावश्चातुलो मम
यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यौवराज्यस्थमिच्छथ २
इति प्रत्यर्च्य तान्राजा ब्राह्मणानिदमब्रवीत्
वसिष्ठं वामदेवं च तेषामेवोपशृण्वताम् ३
चैत्रः श्रीमानयं मासः पुण्यः पुष्पितकाननः
यौवराज्याय रामस्य सर्वमेवोपकल्प्यताम् ४
कृतमित्येव चाब्रूतामभिगम्य जगत्पतिम्
यथोक्तवचनं प्रीतौ हर्षयुक्तौ द्विजर्षभौ ५
ततः सुमन्त्रं द्युतिमान्राजा वचनमब्रवीत्
रामः कृतात्मा भवता शीघ्रमानीयतामिति ६
स तथेति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राजशासनात्
रामं तत्रानयांचक्रे रथेन रथिनां वरम् ७
अथ तत्र समासीनास्तदा दशरथं नृपम्
प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च
भूमिपाः ८
म्लेच्छाश्चार्याश्च ये चान्ये वनशैलान्तवासिनः
उपासांचक्रिरे सर्वे तं देवा इव वासवम् ९
तेषां मध्ये स राजर्षिर्मरुतामिव वासवः
प्रासादस्थो रथगतं ददर्शायान्तमात्मजम् १०
गन्धर्वराजप्रतिमं लोके विख्यातपौरुषम्
दीर्घबाहुं महासत्त्वं मत्तमातङ्गगामिनम् ११
चन्द्रकान्ताननं राममतीव प्रियदर्शनम्
रूपौदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचित्तापहारिणम् १२
घर्माभितप्ताः पर्जन्यं ह्लादयन्तमिव प्रजाः
न ततर्प समायान्तं पश्यमानो नराधिपः १३
अवतार्य सुमन्त्रस्तं राघवं स्यन्दनोत्तमात्

पितुः समीपं गच्छन्तं प्राञ्जलि पृष्ठतोऽन्वगात् १४
स तं कैलासशृङ्गाभं प्रासादं नरपुंगवः
आरुरोह नृपं द्रष्टुं सह सूतेन राघवः १५
स प्राञ्जलिरभिप्रेत्य प्रणतः पितुरन्तिके
नाम स्वं श्रावयन्रामो ववन्दे चरणौ पितुः १६
तं दृष्ट्वा प्रणतं पार्श्वे कृताञ्जलिपुटं नृपः
गृह्याञ्जलौ समाकृष्य सस्वजे प्रियमात्मजम् १७
तस्मै चाभ्युद्यतं श्रीमान्मणिकाञ्चनभूषितम्
दिदेश राजा रुचिरं रामाय परमासनम् १८
तदासनवरं प्राप्य व्यदीपयत राघवः
स्वयेव प्रभया मेरुमुदये विमलो रविः १९
तेन विभ्राजिता तत्र सा सभाभिव्यरोचत
विमलग्रहनक्षत्रा शारदी द्यौरिवेन्दुना २०
तं पश्यमानो नृपतिस्तुतोष प्रियमात्मजम्
अलंकृतमिवात्मानमादर्शतलसंस्थितम् २१
स तं सस्मितमाभाष्य पुत्रं पुत्रवतां वरः
उवाचेदं वचो राजा देवेन्द्रमिव कश्यपः २२
ज्येष्ठायामसि मे पन्त्यां सदृश्यां सदृशः सुतः
उत्पन्नस्त्वं गुणश्रेष्ठो मम रामात्मजः प्रियः २३
त्वया यतः प्रजाश्चेमाः स्वगुणैरनुरञ्जिताः
तस्मात्त्वं पुष्ययोगेन यौवराज्यमवाप्नुहि २४
कामतस्त्वं प्रकृत्यैव विनीतो गुणवानसि
गुणवत्यपि तु स्नेहात्पुत्र वक्ष्यामि ते हितम् २५
भूयो विनयमास्थाय भव नित्यं जितेन्द्रियः
कामक्रोधसमुत्थानि त्यजेथा व्यसनानि च २६
परोक्षया वर्तमानो वृत्त्या प्रत्यक्षया तथा
अमात्यप्रभृतीः सर्वाः प्रकृतीश्चानुरञ्जय २७
तुष्टानुरक्तप्रकृतिर्यः पालयति मेदिनीम्
तस्य नन्दन्ति मित्राणि लब्ध्वामृतमिवामराः
तस्मात्पुत्र त्वमात्मानं नियम्यैवं समाचर २८
तच्छ्रुत्वा सुहृदस्तस्य रामस्य प्रियकारिणः
त्वरिताः शीघ्रमभ्येत्य कौसल्यायै न्यवेदयन् २९

सा हिरण्यं च गाश्चैव रत्नानि विविधानि च
व्यादिदेश प्रियाख्येभ्यः कौसल्या प्रमदोत्तमा ३०
अथाभिवाद्य राजानं रथमारुह्य राघवः
ययौ स्वं द्युतिमद्वेश्म जनौघैः प्रतिपूजितः ३१
ते चापि पौरा नृपतेर्वचस्त
च्छ्रुत्वा तदा लाभमिवेष्टमाप्य
नरेन्द्रमामन्त्र्य गृहाणि गत्वा देवान्समानर्चुरतीव हृष्टाः३२०ख्म
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे तृतीयः सर्गः ३

२-४
गतेष्वथ नृपो भूयः पौरेषु सह मन्त्रिभिः
मन्त्रयित्वा ततश्चक्रे निश्चयज्ञः स निश्चयम् १
श्व एव पुष्यो भविता श्वोऽभिषेच्येत मे सुतः
रामो राजीवताम्राक्षो यौवराज्य इति प्रभुः २
अथान्तर्गृहमाविश्य राजा दशरथस्तदा
सूतमाज्ञापयामास रामं पुनरिहानय ३
प्रतिगृह्य स तद्वाक्यं सूतः पुनरुपाययौ
रामस्य भवनं शीघ्रं राममानयितुं पुनः ४
द्वाःस्थैरावेदितं तस्य रामायागमनं पुनः श्रुत्वैव चापि रामस्तं प्राप्तं शङ्कान्वितोऽभवत्
५
प्रवेश्य चैनं त्वरितं रामो वचनमब्रवीत्
यदागमनकृत्यं ते भूयस्तद्ब्रूह्यशेषतः ६
तमुवाच ततः सूतो राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति
श्रुत्वा प्रमाणमत्र त्वं गमनायेतराय वा ७
इति सूतवचः श्रुत्वा रामोऽथ त्वरयान्वितः
प्रययौ राजभवनं पुनर्द्रष्टुं नरेश्वरम् ८
तं श्रुत्वा समनुप्राप्तं रामं दशरथो नृपः
प्रवेशयामास गृहं विवक्षुः प्रियमुत्तमम् ९
प्रविशन्नेव च श्रीमान्राघवो भवनं पितुः
ददर्श पितरं दूरात्प्रणिपत्य कृताञ्जलि १०

प्रणमन्तं समुत्थाप्य तं परिष्वज्य भूमिपः
प्रदिश्य चास्मै रुचिरमासनं पुनरब्रवीत् ११
राम वृद्धोऽस्मि दीर्घायुर्भुक्ता भोगा मयेप्सिताः
अन्नवद्भिः क्रतुशतैस्तथेष्टं भूरिदक्षिणैः १२
जातमिष्टमपत्यं मे त्वमद्यानुपमं भुवि
दत्तमिष्टमधीतं च मया पुरुषसत्तम १३
अनुभूतानि चेष्टानि मया वीर सुखानि च
देवर्षिपितृविप्राणामनृणोऽस्मि तथात्मनः १४
न किंचिन्मम कर्तव्यं तवान्यत्राभिषेचनात्
अतो यत्त्वामहं ब्रूयां तन्मे त्वं कर्तुमर्हसि १५
अद्य प्रकृतयः सर्वास्त्वामिच्छन्ति नराधिपम्
अतस्त्वां युवराजानमभिषेक्ष्यामि पुत्रक १६
अपि चाद्याशुभान्राम स्वप्नान्पश्यामि दारुणान्
सनिर्घाता महोल्काश्च पतन्तीह महास्वनाः १७
अवष्टब्धं च मे राम नक्षत्रं दारुणैर्ग्रहैः
आवेदयन्ति दैवज्ञाः सूर्याङ्गारकराहुभिः १८
प्रायेण हि निमित्तानामीदृशानां समुद्भवे
राजा वा मृत्युमाप्नोति घोरां वापदमृच्छति १९
तद्यावदेव मे चेतो न विमुह्यति राघव
तावदेवाभिषिञ्चस्व चला हि प्राणिनां मतिः २०
अद्य चन्द्रोऽभ्युपगतः पुष्यात्पूर्वं पुनर्वसुम्
श्वः पुष्ययोगं नियतं वक्ष्यन्ते दैवचिन्तकाः २१
तत्र पुष्येऽभिषिञ्चस्व मनस्त्वरयतीव माम्
श्वस्त्वाहमभिषेक्ष्यामि यौवराज्ये परंतप २२
तस्मात्त्वयाद्य व्रतिना निशेयं नियतात्मना
सह वध्वोपवस्तव्या दर्भप्रस्तरशायिना २३
सुहृदश्चाप्रमत्तास्त्वां रक्षन्त्वद्य समन्ततः
भवन्ति बहुविघ्नानि कार्याण्येवंविधानि हि २४
विप्रोषितश्च भरतो यावदेव पुरादितः
तावदेवाभिषेकस्ते प्राप्तकालो मतो मम २५
कामं खलु सतां वृत्ते भ्राता ते भरतः स्थितः ज्येष्ठानुवर्ती धर्मात्मा सानुक्रोशो जितेन्द्रि

यः २६
किं तु चित्तं मनुष्याणामनित्यमिति मे मतिः
सतां च धर्मनित्यानां कृतशोभि च राघव २७
इत्युक्तः सोऽभ्यनुज्ञातः श्वो भाविन्यभिषेचने
व्रजेति रामः पितरमभिवाद्याभ्ययाद्गृहम् २८
प्रविश्य चात्मनो वेश्म राज्ञोद्दिष्टेऽभिषेचने
तस्मिन्क्षणे विनिर्गत्य मातुरन्तःपुरं ययौ २९
तत्र तां प्रवणामेव मातरं क्षौमवासिनीम्
वाग्यतां देवतागारे ददर्श याचतीं श्रियम् ३०
प्रागेव चागता तत्र सुमित्रा लक्ष्मणस्तथा
सीता चानायिता श्रुत्वा प्रियं रामाभिषेचनम् ३१
तस्मिन्काले हि कौसल्या तस्थावामीलितेक्षणा
सुमित्रयान्वास्यमाना सीतया लक्ष्मणेन च ३२
श्रुत्वा पुष्येण पुत्रस्य यौवराज्याभिषेचनम्
प्राणायामेन पुरुषं ध्यायमाना जनार्दनम् ३३
तथा सनियमामेव सोऽभिगम्याभिवाद्य च
उवाच वचनं रामो हर्षयंस्तामिदं तदा ३४
अम्ब पित्रा नियुक्तोऽस्मि प्रजापालनकर्मणि
भविता श्वोऽभिषेको मे यथा मे शासनं पितुः ३५
सीतयाप्युपवस्तव्या रजनीयं मया सह
एवमृत्विगुपाध्यायैः सह मामुक्तवान्पिता ३६
यानि यान्यत्र योग्यानि श्वोभाविन्यभिषेचने
तानि मे मङ्गलान्यद्य वैदेह्याश्चैव कारय ३७
एतच्छ्रुत्वा तु कौसल्या चिरकालाभिकाङ्क्षितम्
हर्षवाष्पकलं वाक्यमिदं राममभाषत ३८
वत्स राम चिरं जीव हतास्ते परिपन्थिनः
ज्ञातीन्मे त्वं श्रिया युक्तः सुमित्रायाश्च नन्दय ३९
कल्याणे बत नक्षत्रे मयि जातोऽसि पुत्रक
येन त्वया दशरथो गुणैराराधितः पिता ४०
अमोघं वत मे क्षान्तं पुरुषे पुष्करेक्षणे येयमिक्ष्वाकुराज्यश्रीः पुत्र त्वां संश्रयिष्यति

४१
इत्येवमुक्तो मात्रेदं रामो भ्रातरमब्रवीत् प्राञ्जलि प्रह्णमासीनमभिवीक्ष्य स्मयन्निव ४२ लक्ष्मणेमां मया सार्धं प्रशाधि त्वं वसुंधराम् द्वितीयं मेऽन्तरात्मानं त्वामियं श्रीरुपस्थिता ४३य
सौमित्रे भुङ्क्ष्व भोगांस्त्वमिष्टान्राज्यफलानि
च
जीवितं च हि राज्यं च त्वदर्थमभिकामये ४४
इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामो मातरावभिवाद्य च
अभ्यनुज्ञाप्य सीतां च जगाम स्वं निवेशनम् ४५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुर्थः सर्गः ४

२-५
संदिश्य रामं नृपतिः श्वो भाविन्यभिषेचने
पुरोहितं समाहूय वसिष्ठमिदमब्रवीत् १
गच्छोपवासं काकुत्स्थं कारयाद्य तपोधन
श्रीयशोराज्यलाभाय वध्वा सह यतव्रतम् २
तथेति च स राजानमुक्त्वा वेदविदां वरः
स्वयं वसिष्ठो भगवान्ययौ रामनिवेशनम् ३
स रामभवनं प्राप्य पाण्डुराभ्रघनप्रभम्
तिस्रः कक्ष्या रथेनैव विवेश मुनिसत्तमः ४
तमागतमृषिं रामस्त्वरन्निव ससंभ्रमः
मानयिष्यन्स मानार्हं निश्चक्राम निवेशनात् ५
अभ्येत्य त्वरमाणश्च रथाभ्याशं मनीषिणः
ततोऽवतारयामास परिगृह्य रथात्स्वयम् ६
स चैनं प्रश्रितं दृष्ट्वा संभाष्याभिप्रसाद्य च
प्रियार्हं हर्षयन्राममित्युवाच पुरोहितः ७
प्रसन्नस्ते पिता राम यौवराज्यमवाप्स्यसि
उपवासं भवानद्य करोतु सह सीतया ८
प्रातस्त्वामभिषेक्ता हि यौवराज्ये नराधिपः
पिता दशरथः प्रीत्या ययातिं नहुषो यथा ९

इत्युक्त्वा स तदा राममुपवासं यतव्रतम्
मन्त्रवत्कारयामास वैदेह्या सहितं मुनिः १०
ततो यथावद्रामेण स राज्ञो गुरुरर्चितः
अभ्यनुज्ञाप्य काकुत्स्थं ययौ रामनिवेशनात् ११
सुहृद्भिस्तत्र रामोऽपि सहासीनः प्रियंवदैः
सभाजितो विवेशाथ ताननुज्ञाप्य सर्वशः १२
हृष्टनारीनरयुतं रामवेश्म तदा बभौ
यथा मत्तद्विजगणं प्रफुल्लनलिनं सरः १३
स राजभवनप्रख्यात्तस्माद्रामनिवेशनात्
निर्गत्य ददृशे मार्गं वसिष्ठो जनसंवृतम् १४
वृन्दवृन्दैरयोध्यायां राजमार्गाः समन्ततः
बभूवुरभिसंबाधाः कुतूहलजनैर्वृताः १५
जनवृन्दोर्मिसंघर्षहर्षस्वनवतस्तदा
बभूव राजमार्गस्य सागरस्येव निस्वनः १६०
सिक्तसंमृष्टरथ्या हि तदहर्वनमालिनी
आसीदयोध्या नगरी समुच्छ्रितगृहध्वजा १७
तदा ह्ययोध्यानिलयः सस्त्रीवालाबलो जनः
रामाभिषेकमाकाङ्क्षन्नाकाङ्क्षन्नुदयं रवेः १८
प्रजालंकारभूतं च जनस्यानन्दवर्धनम्
उत्सुकोऽभूज्जनो द्रष्टुं तमयोध्यामहोत्सवम् १९
एवं तं जनसंबाधं राजमार्गं पुरोहितः
व्यूहन्निव जनौघं तं शनै राजकुलं ययौ २०
सिताभ्रशिखरप्रख्यं प्रासादमधिरुह्य सः
समियाय नरेन्द्रेण शक्रेणेव बृहस्पतिः २१
तमागतमभिप्रेक्ष्य हित्वा राजासनं नृपः
पप्रच्छ स च तस्मै तत्कृतमित्यभ्यवेदयत् २२
गुरुणा त्वभ्यनुज्ञातो मनुजौघं विसृज्य तम्
विवेशान्तः पुरं राजा सिंहो गिरिगुहामिव २३
तदग्य्रवेषप्रमदाजनाकुलं
महेन्द्रवेश्मप्रतिमं निवेशनम् व्यदीपयंश्चारु विवेश पार्थिवः
शशीव तारागणसंकुलं नभः २४यख्म्भजअड

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चमः सर्गः ५

२-६
गते पुरोहिते रामः स्नातो नियतमानसः
सह पन्त्या विशालाक्ष्या नारायणमुपागमत् १
प्रगृह्य शिरसा पात्रीं हविषो विधिवत्तदा
महते दैवतायाज्यं जुहाव ज्वलितेऽनले २
शेषं च हविषस्तस्य प्राश्याशास्यात्मनः प्रियम्
ध्यायन्नारायणं देवं स्वास्तीर्णे कुशसंस्तरे ३
वाग्यतः सह वैदेह्या भूत्वा नियतमानसः
श्रीमत्यायतने विष्णोः शिश्ये नरवरात्मजः ४
एकयामावशिष्टायां रात्र्यां प्रतिविबुध्य सः
अलंकारविधिं कृत्स्नं कारयामास वेश्मनः ५
तत्र शृण्वन्सुखा वाचः सूतमागधबन्दिनाम्
पूर्वां संध्यामुपासीनो जजाप यतमानसः ६
तुष्टाव प्रणतश्चैव शिरसा मधुसूदनम्
विमलक्षौमसंवीतो वाचयामास च द्विजान् ७
तेषां पुण्याहघोषोऽथ गम्भीरमधुरस्तदा
अयोध्यां पूरयामास तूर्यघोषानुनादितः ८
कृतोपवासं तु तदा वैदेह्या सह राघवम्
अयोध्यानिलयः श्रुत्वा सर्वः प्रमुदितो जनः ९
ततः पौरजनः सर्वः श्रुत्वा रामाभिषेचनम्
प्रभातां रजनीं दृष्ट्वा चक्रे शोभां परां पुनः १०
सिताभ्रशिखराभेषु देवतायतनेषु च
चतुष्पथेषु रथ्यासु चैत्येष्वट्टालकेषु च ११
नानापण्यसमृद्धेषु वणिजामापणेषु च
कुटुम्बिनां समृद्धेषु श्रीमत्सु भवनेषु च १२
सभासु चैव सर्वासु वृक्षेष्वालक्षितेषु च
ध्वजाः समुच्छ्रिताश्चित्राः पताकाश्चाभवंस्तदा १३
नटनर्तकसंघानां गायकानां च गायताम्
मनःकर्णसुखा वाचः शुश्रुवुश्च ततस्ततः १४
रामाभिषेकयुक्ताश्च कथाश्चक्रुर्मिथो जनाः

रामाभिषेके संप्राप्ते चत्वरेषु गृहेषु च १५
बाला अपि क्रीडमाना गृहद्वारेषु संघशः
रामाभिषेकसंयुक्ताश्चक्रुरेव मिथः कथाः १६
कृतपुष्पोपहारश्च धूपगन्धाधिवासितः
राजमार्गः कृतः श्रीमान्पौरै रामाभिषेचने १७
प्रकाशीकरणार्थं च निशागमनशङ्कया
दीपवृक्षांस्तथा चक्रुरनु रथ्यासु सर्वशः १८
अलंकारं पुरस्यैवं कृत्वा तत्पुरवासिनः
आकाङ्क्षमाणा रामस्य यौवराज्याभिषेचनम् १९
समेत्य संघशः सर्वे चत्वरेषु सभासु च
कथयन्तो मिथस्तत्र प्रशशंसुर्जनाधिपम् २०
अहो महात्मा राजायमिक्ष्वाकुकुलनन्दनः
ज्ञात्वा यो वृद्धमात्मानं रामं
राज्येऽभिषेक्ष्यति २१
सर्वे ह्यनुगृहीताः स्म यन्नो रामो महीपतिः
चिराय भविता गोप्ता दृष्टलोकपरावरः २२
अनुद्धतमना विद्वान्धर्मात्मा भ्रातृवत्सलः
यथा च भ्रातृषु स्निग्धस्तथास्मास्वपि राघवः २३
चिरं जीवतु धर्मात्मा राजा दशरथोऽनघः
यत्प्रसादेनाभिषिक्तं रामं द्रक्ष्यामहे वयम् २४
एवंविधं कथयतां पौराणां शुश्रुवुस्तदा
दिग्भ्योऽपि श्रुतवृत्तान्ताः प्राप्ता जानपदा
जनाः २५
ते तु दिग्भ्यः पुरीं प्राप्ता द्रष्टुं
रामाभिषेचनम्
रामस्य पूरयामासुः पुरीं जानपदा जनाः २६
जनौघैस्तैर्विसर्पद्भिः शुश्रुवे तत्र निस्वनः
पर्वसूदीर्णवेगस्य सागरस्येव निस्वनः २७
ततस्तदिन्द्रक्षयसंनिभं पुरं
दिदृक्षुभिर्जानपदैरुपागतैः
समन्ततः सस्वनमाकुलं बभौ
समुद्रयादोभिरिवार्णवोदकम् २८

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षष्ठः सर्गः ६

२-७
ज्ञातिदासी यतो जाता कैकेय्यास्तु सहोषिता
प्रासादं चन्द्रसंकाशमारुरोह यदृच्छया १
सिक्तराजपथां कृत्स्नां प्रकीर्णकमलोत्पलाम्
अयोध्यां मन्थरा तस्मात्प्रासादादन्ववैक्षत २
पताकाभिर्वरार्हाभिर्ध्वजैश्च समलंकृताम्
सिक्तां चन्दनतोयैश्च शिरःस्नातजनैर्वृताम् ३
अविदूरे स्थितां दृष्ट्वा धात्रीं पप्रच्छ मन्थरा
उत्तमेनाभिसंयुक्ता हर्षेणार्थपरा सती ४
राममाता धनं किं नु जनेभ्यः संप्रयच्छति
अतिमात्रं प्रहर्षोऽय किं जनस्य च शंस मे
कारयिष्यति किं वापि संप्रहृष्टो महीपतिः ५
विदीर्यमाणा हर्षेण धात्री परमया मुदा
आचचक्षेऽथ कुब्जायै भूयसीं राघवे श्रियम् ६
श्वः पुष्येण जितक्रोधं यौवराज्येन राघवम्
राजा दशरथो राममभिषेचयितानघम् ७
धात्र्यास्तु वचनं श्रुत्वा कुब्जा
क्षिप्रममर्षिता
कैलासशिखराकारात्प्रासादादवरोहत ८
सा दह्यमाना कोपेन मन्थरा पापदर्शिनी
शयानामेत्य कैकेयीमिदं वचनमब्रवीत् ९
उत्तिष्ठ मूढे किं शेषे भयं त्वामभिवर्तते
उपप्लुतमघौघेन किमात्मानं न बुध्यसे १०
अनिष्टे सुभगाकारे सौभाग्येन विकत्थसे
चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्नोत इवोष्णगे ११
एवमुक्ता तु कैकेयी रुष्टया परुषं वचः
कुब्जया पापदर्शिन्या विषादमगमत्परम् १२
कैकेयी त्वब्रवीत्कुब्जां कच्चित्क्षेमं न मन्थरे
विषण्णवदनां हि त्वां लक्षये भृशदुःखिताम् १३
मन्थरा तु वचः श्रुत्वा कैकेय्या मधुराक्षरम्

उवाच क्रोधसंयुक्ता वाक्यं वाक्यविशारदा १४
सा विषण्णतरा भूत्वा कुब्जा तस्या हितैषिणी
विषादयन्ती प्रोवाच भेदयन्ती च राघवम् १५
अक्षेमं सुमहद्देवि प्रवृत्तं त्वद्विनाशनम्
रामं दशरथो राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति १६
सास्म्यगाधे भये मग्ना दुःखशोकसमन्विता
दह्यमानानलेनेव त्वद्धितार्थमिहागता १७
तव दुःखेन कैकेयि मम दुःखं महद्भवेत्
त्वद्वृद्धौ मम वृद्धिश्च भवेदत्र न संशयः १८
नराधिपकुले जाता महिषी त्वं महीपतेः
उग्रत्वं राजधर्माणां कथं देवि न बुध्यसे १९
धर्मवादी शठो भर्ता श्लक्ष्णवादी च दारुणः
शुद्धभावे न जानीषे तेनैवमतिसंधिता २०
उपस्थितं प्रयुञ्जानस्त्वयि सान्त्वमनर्थकम्
अर्थेनैवाद्य ते भर्ता कौसल्यां योजयिष्यति २१
अपवाह्य स दुष्टात्मा भरतं तव बन्धुषु
काल्यं स्थापयिता रामं राज्ये निहतकण्टके २२
शत्रुः पतिप्रवादेन मात्रेव हितकाम्यया
आशीविष इवाङ्केन बाले परिधृतस्त्वया २३
यथा हि कुर्यात्सर्पो वा शत्रुर्वा प्रत्युपेक्षितः
राज्ञा दशरथेनाद्य सपुत्रा त्वं तथा कृता २४
पापेनानृतसान्त्वेन वाले नित्यं सुखोचिते
रामं स्थापयता राज्ये सानुबन्धा हता ह्यसि २५
सा प्राप्तकालं कैकेयि क्षिप्रं कुरु हितं तव
त्रायस्व पुत्रमात्मानं मां च विस्मयदर्शने २६
मन्थराया वचः श्रुत्वा शयनात्सा शुभानना
एकमाभरणं तस्यै कुब्जायै प्रददौ शुभम् २७
दत्त्वा त्वाभरणं तस्यै कुब्जायै प्रमदोत्तमा
कैकेयी मन्थरां हृष्टा पुनरेवाब्रवीदिदम् २८
इदं तु मन्थरे मह्यमाख्यासि परमं प्रियम्
एतन्मे प्रियमाख्यातुः किं वा भूयः करोमि ते २९
रामे वा भरते वाहं विशेषं नोपलक्षये

तस्मात्तुष्टास्मि यद्राजा रामं राज्येऽभिषेक्ष्यति ३०
न मे परं किंचिदितस्त्वया पुनः
प्रियं प्रियार्हे सुवचं वचो वरम्
तथा ह्यवोचस्त्वमतः प्रियोत्तरं
वरं परं ते प्रददामि तं वृणु ३१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तमः सर्गः ७

२-८
मन्थरा त्वभ्यसूय्यैनामुत्सृज्याभरणं च तत्
उवाचेदं ततो वाक्यं कोपदुःखसमन्विता १
हर्षं किमिदमस्थाने कृतवत्यसि बालिशे
शोकसागरमध्यस्थामात्मानं नावबुध्यसे २
सुभगा खलु कौसल्या यस्याः पुत्रोऽभिषेक्ष्यते
यौवराज्येन महता श्वः पुष्येण द्विजोत्तमैः ३
प्राप्तां सुमहतीं प्रीतिं प्रतीतां तां हतद्विषम्
उपस्थास्यसि कौसल्यां दासीव त्वं कृताञ्जलि ४
हृष्टाः खलु भविष्यन्ति रामस्य परमाः स्त्रियः
अप्रहृष्टा भविष्यन्ति स्नुषास्ते भरतक्षये ५
तां दृष्ट्वा परमप्रीतां ब्रुवन्तीं मन्थरां ततः
रामस्यैव गुणान्देवी कैकेयी प्रशशंस ह ६
धर्मज्ञो गुरुभिर्दान्तः कृतज्ञः सत्यवाक्शुचिः
रामो राज्ञः सुतो ज्येष्ठो यौवराज्यमतोऽहति ७
भ्रातॄन्भृत्यांश्च दीर्घायुः पितृवत्पालयिष्यति
संतप्यसे कथं कुब्जे श्रुत्वा रामाभिषेचनम् ८
भरतश्चापि रामस्य ध्रुवं वर्षशतात्परम्
पितृपैतामहं राज्यमवाप्स्यति नरर्षभः ९
सा त्वमभ्युदये प्राप्ते वर्तमाने च मन्थरे
भविष्यति च कल्याणे किमर्थं परितप्यसे
कौसल्यातोऽतिरिक्तं च स तु शुश्रूषते हि माम् १०
कैकेय्या वचनं श्रुत्वा मन्थरा भृशदुःखिता
दीर्घमुष्णं विनिःश्वस्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ११

अनर्थदर्शिनी मौर्ख्यान्नात्मानमवबुध्यसे
शोकव्यसनविस्तीर्णे मज्जन्ती दुःखसागरे १२
भविता राघवो राजा राघवस्य च यः सुतः
राजवंशात्तु भरतः कैकेयि परिहास्यते १३
न हि राज्ञः सुताः सर्वे राज्ये तिष्ठन्ति भामिनि
स्थाप्यमानेषु सर्वेषु सुमहाननयो भवेत् १४
तस्माज्ज्येष्ठे हि कैकेयि राज्यतन्त्राणि
पार्थिवाः
स्थापयन्त्यनवद्याङ्गि गुणवत्स्वितरेष्वपि १५
असावत्यन्तनिर्भग्नस्तव पुत्रो भविष्यति
अनाथवत्सुखेभ्यश्च राजवंशाच्च वत्सले १६
साहं त्वदर्थे संप्राप्ता त्वं तु मां नावबुध्यसे
सपत्निवृद्धौ या मे त्वं प्रदेयं दातुमिच्छसि १७
ध्रुवं तु भरतं रामः प्राप्य राज्यमकण्टकम्
देशान्तरं नाययिता लोकान्तरमथापि वा १८
बाल एव हि मातुल्यं भरतो नायितस्त्वया
संनिकर्षाच्च सौहार्दं जायते स्थावरेष्वपि १९
गोप्ता हि रामं सौमित्रिर्लक्ष्मणं चापि राघवः
अश्विनोरिव सौभ्रात्रं तयोर्लोकेषु विश्रुतम् २०
तस्मान्न लक्ष्मणे रामः पापं किंचित्करिष्यति
रामस्तु भरते पापं कुर्यादिति न संशयः २१
तस्माद्राजगृहादेव वनं गच्छतु ते सुतः
एतद्धि रोचते मह्यं भृशं चापि हितं तव २२
एवं ते ज्ञातिपक्षस्य श्रेयश्चैव भविष्यति
यदि चेद्भरतो धर्मात्पित्र्यं राज्यमवाप्स्यति २३
स ते सुखोचितो बालो रामस्य सहजो रिपुः
समृद्धार्थस्य नष्टार्थो जीविष्यति कथं वशे २४
अभिद्रुतमिवारण्ये सिंहेन गजयूथपम्
प्रच्छाद्यमानं रामेण भरतं त्रातुमर्हसि २५
दर्पान्निराकृता पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया
राममाता सपत्नी ते कथं वैरं न यातयेत् २६
यदा हि रामः पृथिवीमवाप्स्यति

ध्रुवं प्रनष्टो भरतो भविष्यति
अतो हि संचिन्तय राज्यमात्मजे
परस्य चाद्यैव विवासकारणम् २७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टमः सर्गः ८

२-९
एवमुक्ता तु कैकेयी क्रोधेन ज्वलितानना
दीर्घमुष्णं विनिःश्वस्य मन्थरामिदमब्रवीत् १
अद्य राममितः क्षिप्रं वनं प्रस्थापयाम्यहम्
यौवराज्येन भरतं क्षिप्रमेवाभिषेचये २
इदं त्विदानीं संपश्य केनोपायेन मन्थरे
भरतः प्राप्नुयाद्राज्यं न तु रामः कथंचन ३
एवमुक्ता तया देव्या मन्थरा पापदर्शिनी
रामार्थमुपहिंसन्ती कैकेयीमिदमब्रवीत् ४
हन्तेदानीं प्रवक्ष्यामि कैकेयि श्रूयतां च मे
यथा ते भरतो राज्यं पुत्रं प्राप्स्यति केवलम् ५
श्रुत्वैवं वचनं तस्या मन्थरायास्तु कैकयी
किंचिदुत्थाय शयनात्स्वास्तीर्णादिदमब्रवीत् ६
कथय त्वं ममोपायं केनोपायेन मन्थरे
भरतः प्राप्नुयाद्राज्यं न तु रामः कथंचन ७
एवमुक्ता तया देव्या मन्थरा पापदर्शिनी
रामार्थमुपहिंसन्ती कुब्जा वचनमब्रवीत् ८
तव देवासुरे युद्धे सह राजर्षिभिः पतिः
अगच्छत्त्वामुपादाय देवराजस्य साह्यकृत् ९
दिशमास्थाय कैकेयि दक्षिणां दण्डकान्प्रति
व्जयन्तमिति ख्यातं पुरं यत्र तिमिध्वजः १०
स शम्बर इति ख्यातः शतमायो महासुरः
ददौ शक्रस्य संग्रामं देवसंघैरनिर्जितः ११
तस्मिन्महति संग्रामे राजा दशरथस्तदा
अपवाह्य त्वया देवि संग्रामान्नष्टचेतनः १२
तत्रापि विक्षतः शस्त्रैः पतिस्ते रक्षितस्त्वया
तुष्टेन तेन दत्तौ ते द्वौ वरो शुभदर्शने १३

स त्वयोक्तः पतिर्देवि यदेच्छेयं तदा वरौ
गृह्णीयामिति तत्तेन तथेत्युक्तं महात्मना
अनभिज्ञा ह्यहं देवि त्वयैव कथितं पुरा १४
तौ वरौ याच भर्तारं भरतस्याभिषेचनम्
प्रव्राजनं च रामस्य त्वं वर्षाणि चतुर्दश १५
क्रोधागारं प्रविश्याद्य क्रुद्धेवाश्वपतेः सुते
शेष्वानन्तर्हितायां त्वं भूमौ मलिनवासिनी
मा स्मैनं प्रत्युदीक्षेथा मा चैनमभिभाषथाः १६
दयिता त्वं सदा भर्तुरत्र मे नास्ति संशयः
त्वत्कृते च महाराजो विशेदपि हुताशनम् १७
न त्वां क्रोधयितुं शक्तो न क्रुद्धां
प्रत्युदीक्षितुम्
तव प्रियार्थं राजा हि प्राणानपि परित्यजेत् १८
न ह्यतिक्रमितुं शक्तस्तव वाक्यं महीपतिः
मन्दस्वभावे बुध्यस्व सौभाग्यबलमात्मनः १९
मणिमुक्तासुवर्णानि रत्नानि विविधानि च
दद्याद्दशरथो राजा मा स्म तेषु मनः कृथाः २०
यौ तौ देवासुरे युद्धे वरौ दशरथोऽददात्
तौ स्मारय महाभागे सोऽथो मा त्वामतिक्रमेत् २१
यदा तु ते वरं दद्यात्स्वयमुत्थाप्य राघवः
व्यवस्थाप्य महाराजं त्वमिमं वृणुया वरम् २२
रामं प्रव्राजयारण्ये नव वर्षाणि पञ्च च
भरतः क्रियतां राजा पृथिव्यां पार्थिवर्षभः २३
एवं प्रव्राजितश्चैव रामोऽरामो भविष्यति
भरतश्च हतामित्रस्तव राजा भविष्यति २४
येन कालेन रामश्च वनात्प्रत्यागमिष्यति
तेन कालेन पुत्रस्ते कृतमूलो भविष्यति
संगृहीतमनुष्यश्च सुहृद्भिः सार्धमात्मवान् २५
प्राप्तकालं तु ते मन्ये राजानं वीतसाध्वसा
रामाभिषेकसंकल्पान्निगृह्य विनिवर्तय २६
अनर्थमर्थरूपेण ग्राहिता सा ततस्तया
हृष्टा प्रतीता कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत् २७

कुब्जे त्वां नाभिजानामि श्रेष्ठां
श्रेष्ठाभिधायिनीम्
पृथिव्यामसि कुब्जानामुत्तमा बुद्धिनिश्चये २८
त्वमेव तु ममार्थेषु नित्ययुक्ता हितैषिणी
नाहं समवबुद्ध्य्यें कुब्जे राज्ञश्चिकीर्षितम् २९
सन्ति दुःसंस्थिताः कुब्जा वक्राः परमपापिकाः
त्वं पद्ममिव वातेन संनता प्रियदर्शना ३०
उरस्तेऽभिनिविष्टं वै यावत्स्कन्धात्समुन्नतम्
अधस्ताच्चोदरं शान्तं सुनाभमिव लज्जितम् ३१
जघनं तव निर्घुष्टं रशनादामशोभितम्
जङ्घे भृशमुपन्यस्ते पादौ चाप्यायतावुभौ ३२
त्वमायताभ्यां सक्थिभ्यां मन्थरे क्षौमवासिनि
अग्रतो मम गच्छन्ती राजहंसीव राजसे ३३
तवेदं स्थगु यद्दीर्घं रथघोणमिवायतम्
मतयः क्षत्रविद्याश्च मायाश्चात्र वसन्ति ते ३४
अत्र ते प्रतिमोक्ष्यामि मालां कुब्जे हिरण्मयीम्
अभिषिक्ते च भरते राघवे च वनं गते ३५
जात्येन च सुवर्णेन सुनिष्टप्तेन सुन्दरि
लब्धार्था च प्रतीता च लेपयिष्यामि ते स्थगु ३६
मुखे च तिलकं चित्रं जातरूपमयं शुभम्
कारयिष्यामि ते कुब्जे शुभान्याभरणानि च ३७
परिधाय शुभे वस्त्रे देवतेव चरिष्यसि
चन्द्रमाह्वयमानेन मुखेनाप्रतिमानना
गमिष्यसि गतिं मुख्यां गर्वयन्ती द्विषज्जनम् ३८
तवापि कुब्जाः कुब्जायाः सर्वाभरणभूषिताः
पादौ परिचरिष्यन्ति यथैव त्वं सदा मम ३९
इति प्रशस्यमाना सा कैकेयीमिदमब्रवीत्
शयानां शयने शुभ्रे वेद्यामग्निशिखामिव ४०
गतोदके सेतुबन्धो न कल्याणि विधीयते
उत्तिष्ठ कुरु कल्याणं राजानमनुदर्शय ४१
तथा प्रोत्साहिता देवी गत्वा मन्थरया सह
क्रोधागारं विशालाक्षी सौभाग्यमदगर्विता ४२

अनेकशतसाहस्त्रं मुक्ताहारं वराङ्गना
अवमुच्य वरार्हाणि शुभान्याभरणानि च ४३
ततो हेमोपमा तत्र कुब्जावाक्यवशं गता
संविश्य भूमौ कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत् ४४
इह वा मां मृतां कुब्जे नृपायावेदयिष्यसि
वनं तु राघवे प्राप्ते भरतः प्राप्स्यति क्षितिम् ४५
अथैतदुक्त्वा वचनं सुदारुणं
निधाय सर्वाभरणानि भामिनी
असंवृतामास्तरणेन मेदिनीं
तदाधिशिश्ये पतितेव किंनरी ४६
उदीर्णसंरम्भतमोवृतानना
तथावमुक्तोत्तममाल्यभूषणा
नरेन्द्रपत्नी विमना बभूव सा
तमोवृता द्यौरिव मग्नतारका ४७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे नवमः सर्गः ९

२-१०
आज्ञाप्य तु महाराजो राघवस्याभिषेचनम्
प्रियार्हां प्रियमाख्यातुं विवेशान्तःपुरं वशी १
तां तत्र पतितां भूमौ शयानामतथोचिताम्
प्रतप्त इव दुःखेन सोऽपश्यज्जगतीपतिः २
स वृद्धस्तरुणीं भार्यां प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम्
अपापः पापसंकल्पां ददर्श धरणीतले ३
करेणुमिव दिग्धेन विद्धां मृगयुना वने
महागज इवारण्ये स्नेहात्परिममर्श ताम् ४
परिमृश्य च पाणिभ्यामभिसंत्रस्तचेतनः
कामी कमलपत्राक्षीमुवाच वनितामिदम् ५
न तेऽहमभिजानामि क्रोधमात्मनि संश्रितम्
देवि केनाभियुक्तासि केन वासि विमानिता ६
यदिदं मम दुःखाय शेषे कल्याणि पांसुषु
भूमौ शेषे किमर्थं त्वं मयि कल्याणचेतसि
भूतोपहतचित्तेव मम चित्तप्रमाथिनी ७

सन्ति मे कुशला वैद्या अभितुष्टाश्च सर्वशः
सुखितां त्वां करिष्यन्ति व्याधिमाचक्ष्व भामिनि ८
कस्य वा ते प्रियं कार्यं केन वा विप्रियं कृतम्
कः प्रियं लभतामद्य को वा सुमहदप्रियम् ९
अवध्यो वध्यतां को वा वध्यः को वा विमुच्यताम्
दरिद्रः को भवत्वाढ्यो द्रव्यवान्वाप्यकिंचनः १०
अहं चैव मदीयाश्च सर्वे तव वशानुगाः
न ते कंचिदभिप्रायं व्याहन्तुमहमुत्सहे ११
आत्मनो जीवितेनापि ब्रूहि यन्मनसेच्छसि
यावदावर्तते चक्रं तावती मे वसुंधरा १२
तथोक्ता सा समाश्वस्ता वक्तुकामा तदप्रियम्
परिपीडयितुं भूयो भर्तारमुपचक्रमे १३
नास्मि विप्रकृता देव केनचिन्न विमानिता
अभिप्रायस्तु मे कश्चित्तमिच्छामि त्वया कृतम् १४
प्रतिज्ञां प्रतिजानीष्व यदि त्वं कर्तुमिच्छसि
अथ तद्व्याहरिष्यामि यदभिप्रार्थिंतं मया १५
एवमुक्तस्तया राजा प्रियया स्त्रीवशं गतः
तामुवाच महातेजाः कैकेयीमीषदुत्स्मितः १६
अवलिप्ते न जानासि त्वत्तः प्रियतरो मम
मनुजो मनुजव्याघ्राद्रामादन्यो न विद्यते १७
भद्रे हृदयमप्येतदनुमृश्योद्धरस्व मे
एतत्समीक्ष्य कैकेयि ब्रूहि यत्साधु मन्यसे १८
बलमात्मनि पश्यन्ती न मां शङ्कितुमर्हसि
करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापिते शपे १९
तेन वाक्येन संहृष्टा तमभिप्रायमात्मनः
व्याजहार महाघोरमभ्यागतमिवान्तकम् २०
यथा क्रमेण शपसि वरं मम ददासि च
तच्छृण्वन्तु त्रयस्त्रिशद्देवाः सेन्द्रपुरोगमाः २१
चन्द्रादित्यौ नभश्चैव ग्रहा रात्र्यहनी दिशः जगच्च पृथिवी चैव सगन्धर्वा सराक्षसा २२
निशाचराणि भूतानि गृहेषु गृहदेवताः

यानि चान्यानि भूतानि जानीयुर्भाषितं तव २३
सत्यसंधो महातेजा धर्मज्ञः सुसमाहितः
वरं मम ददात्येष तन्मे शृण्वन्तु देवताः २४
इति देवी महेष्वासं परिगृह्याभिशस्य च
ततः परमुवाचेदं वरदं काममोहितम् २५
वरौ यौ मे त्वया देव तदा दत्तौ महीपते
तौ तावदहमद्यैव वक्ष्यामि शृणु मे वचः २६
अभिषेकसमारम्भो राघवस्योपकल्पितः
अनेनैवाभिषेकेण भरतो मेऽभिषिच्यताम् २७
नव पञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः चीराजिनजटाधारी रामो भवतु तापसः२८
भरतो भजतामद्य यौवराज्यमकण्टकम्
अद्य चैव हि पश्येयं प्रयान्तं राघवं वने २९
ततः श्रुत्वा महाराजः कैकेय्या दारुणं वचः व्यथितो विक्लवश्चैव व्याघ्रीं दृष्ट्वा यथा मृगः ३०
असंवृतायामासीनो जगत्यां दीर्घमुच्छ्वसन्
अहो धिगिति सामर्षो वाचमुक्त्वा नराधिपः
मोहमापेदिवान्भूयः शोकोपहतचेतनः ३१
चिरेण तु नृपः संज्ञां प्रतिलभ्य सुदुःखितः
कैकेयीमब्रवीत्कुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ३२
नृशंसे दुष्टचारित्रे कुलस्यास्य विनाशिनि
किं कृतं तव रामेण पापे पापं मयापि वा ३३
सदा ते जननीतुल्यां वृत्तिं वहति राघवः
तस्यैव त्वमनर्थाय किंनिमित्तमिहोद्यता ३४
त्वं मयात्मविनाशाय भवनं स्वं प्रवेशिता
अविज्ञानान्नृपसुता व्याली तीक्ष्णविषा यथा ३५
जीवलोको यदा सर्वो रामस्याह गुणस्तवम्
अपराधं कमुदिश्य त्यक्ष्यामीष्टमहं सुतम् ३६
कौसल्यां वा सुमित्रां वा त्यजेयमपि वा श्रियम्
जीवितं वात्मनो रामं न त्वेव पितृवत्सलम् ३७
परा भवति मे प्रीतिर्दृष्ट्वा तनयमग्रजम्

अपश्यतस्तु मे रामं नष्टा भवति चेतना ३८
तिष्ठेल्लोको विना सूर्यं सस्यं वा सलिलं विना
न तु रामं विना देहे तिष्ठेत्तु मम जीवितम् ३९
तदलं त्यज्यतामेष निश्चयः पापनिश्चये
अपि ते चरणौ र्म्ध्ना स्पृशाम्येष प्रसीद मे ४०
स भूमिपालो विलपन्ननाथव
त्स्त्रिया गृहीतो हृदयेऽतिमात्रया
पपात देव्याश्चरणौ प्रसारिता
वुभावसंस्पृश्य यथातुरस्तथा ४१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे दशमः सर्गः १०

२-११
अतदर्हं महाराजं शयानमतथोचितम्
ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात्परिच्युतम् १
अनर्थरूपा सिद्धार्था अभीता भयदर्शिनी
पुनराकारयामास तमेव वरमङ्गना २
त्वं कत्थसे महाराज सत्यवादी दृढव्रतः
मम चेमं वरं कस्माद्विधारयितुमिच्छसि ३
एवमुक्तस्तु कैकेय्या राजा दशरथस्तदा
प्रत्युवाच ततः क्रुद्धो मुहूर्तं विह्वलन्निव ४
मृते मयि गते रामे वनं मनुजपुंगवे
हन्तानार्ये ममामित्रे सकामा सुखिनी भव ५
कैकेय्याः प्रियकामेन रामः प्रव्राजितो वनम्
यदि सत्यं ब्रवीम्येतत्तदसत्यं भविष्यति
अकीर्तिरतुला लोके ध्रुवः परिभवश्च मे ६
तथा विलपतस्तस्य परिभ्रमितचेतसः
अस्तमभ्यगमत्सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत ७
सा त्रियामा तथार्तस्य चन्द्रमण्डलमण्डिता
राज्ञो विलपमानस्य न व्यभासत शर्वरी ८
तथैवोष्णं विनिःश्वस्य वृद्धो दशरथो नृपः
विललापार्तवद्दुःखं गगनासक्तलोचनः ९

न प्रभातं त्वयेच्छामि मयायं रचितोऽञ्जलि
अथवा गम्यतां शीघ्रं नाहमिच्छामि निर्घृणाम्
नृशंसां कैकयीं द्रष्टुं यत्कृते व्यसनं महत् १०
एवमुक्त्वा ततो राजा कैकेयीं संयताञ्जलि
प्रसादयामास पुनः कैकेयी चेदमब्रवीत् ११
साधुवृत्तस्य दीनस्य त्वद्गतस्य गतायुषः
प्रसादः क्रियतां देवि भद्रे राज्ञो विशेषतः १२
शून्येन खलु सुश्रोणि मयेदं समुदाहृतम्
कुरु साधु प्रसादं मे बाले सहृदया ह्यसि १३
विशुद्धभावस्य हि दुष्टभावा
ताम्रेक्षणस्याश्रुकलस्य राज्ञः
श्रुत्वा विचित्रं करुणं विलापं
भर्तुर्नृशंसा न चकार वाक्यम् १४
ततः स राजा पुनरेव मूर्छितः
प्रियामतुष्टां प्रतिकूलभाषिणीम्
समीक्ष्य पुत्रस्य विवासनं प्रति
क्षितौ विसंज्ञो निपपात दुःखितः १५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकादशः सर्गः ११

२-१२
पुत्रशोकार्दितं पापा विसंज्ञं पतितं भुवि विवेष्टमानमुद्वीक्ष्य सैक्ष्वाकमिदमब्रवीत् १ पापं कृत्वेव किमिदं मम संश्रुत्य संश्रवम्
शेषे क्षितितले सन्नः स्थित्यां स्थातुं त्वमर्हसि २
आहुः सत्यं हि परमं धर्मं धर्मविदो जनाः
सत्यमाश्रित्य हि मया त्वं च धर्मं प्रचोदितः ३
संश्रुत्य शैव्यः श्येनाय स्वां तनुं जगतीपतिः
प्रदाय पक्षिणे राजञ्जगाम गतिमुत्तमाम् ४
तथा ह्यलर्कस्तेजस्वी ब्राह्मणे वेदपारगे
याचमाने स्वके नेत्रे उद्धृत्याविमना ददौ ५
सरितां तु पतिः स्वल्पां मर्यादां सत्यमन्वितः

सत्यानुरोधात्समये वेलां स्वां नातिवर्तते ६
समयं च ममार्येमं यदि त्वं न करिष्यसि
अग्रतस्ते परित्यक्ता परित्यक्ष्यामि जीवितम् ७
एवं प्रचोदितो राजा कैकेय्या निर्विशङ्कया
नाशकत्पाशमुन्मोक्तुं बलिरिन्द्रकृतं यथा ८
उद्भ्रान्तहृदयश्चापि विवर्णवदनोऽभवत्
स धुर्यो वै परिस्पन्दन्युगचक्रान्तरं यथा ९
विह्वलाभ्यां च नेत्राभ्यामपश्यन्निव भूमिपः
कृच्छ्राद्धैर्येण संस्तभ्य कैकेयीमिदमब्रवीत् १०
यस्ते मन्त्रकृतः पाणिरग्नौ पापे मया धृतः
तं त्यजामि स्वजं चैव तव पुत्रं सह त्वया ११
ततः पापसमाचरा कैकेयी पार्थिवं पुनः
उवाच परुषं वाक्यं वाक्यज्ञा रोषमूर्छिता १२
किमिदं भाषसे राजन्वाक्यं गररुजोपमम्
आनाययितुमक्लिष्टं पुत्रं राममिहार्हसि १३
स्थाप्य राज्ये मम सुतं कृत्वा रामं वनेचरम्
निःसपत्नां च मां कृत्वा कृतकृत्यो भविष्यसि १४
स नुन्न इव तीक्ष्णेन प्रतोदेन हयोत्तमः
राजा प्रचोदितोऽभीक्ष्णं कैकेयीमिदमब्रवीत् १५
धर्मबन्धेन बद्धोऽस्मि नष्टा च मम चेतना
ज्येष्ठं पुत्रं प्रियं रामं द्रष्टुमिच्छामि
धार्मिकम् १६
इति राज्ञो वचः श्रुत्वा कैकेयी तदनन्तरम्
स्वयमेवाब्रवीत्सूतं गच्छ त्वं राममानय १७
ततः स राजा तं सूतं सन्नहर्षः सुतं प्रति
शोकरक्तेक्षणः श्रीमानुद्वीक्ष्योवाच धार्मिकः १८
सुमन्त्रः करुणं श्रुत्वा दृष्ट्वा दीनं च
पार्थिवम्
प्रगृहीताञ्जलि किंचित्तस्माद्देशादपाक्रमत् १९
यदा वक्तुं स्वयं दैन्यान्न शशाक महीपतिः
तदा सुमन्त्रं मन्त्रज्ञा कैकेयी प्रत्युवाच ह २०
सुमन्त्र रामं द्रक्ष्यामि शीघ्रमानय सुन्दरम्

स मन्यमानः कल्याणं हृदयेन ननन्द च २१
सुमन्त्रश्चिन्तयामास त्वरितं चोदितस्तया
व्यक्तं रामोऽभिषेकार्थमिहायास्यति धर्मवित् २२
इति सूतो मतिं कृत्वा हर्षेण महता पुनः
निर्जगाम महातेजा राघवस्य दिदृक्षया २३
ततः पुरस्तात्सहसा विनिर्गतो
महीपतीन्द्वारगतान्विलोकयन्
ददर्श पौरान्विविधान्महाधना
नुपस्थितान्द्वारमुपेत्य विष्ठितान् २४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्वावशः सर्गः १२

२-१३
ते तु तां रजनीमुष्य ब्राह्मणा वेदपारगाः
उपतस्थुरुपस्थानं सह राजपुरोहिताः १
अमात्या बलमुख्याश्च मुख्या ये निगमस्य च
राघवस्याभिषेकार्थे प्रीयमाणास्तु संगताः २
उदिते विमले सूर्ये पुष्ये चाभ्यागतेऽहनि
अभिषेकाय रामस्य द्विजेन्द्रैरुपकल्पितम् ३
काञ्चना जलकुम्भाश्च भद्रपीठं स्वलंकृतम्
रथश्च सम्यगास्तीर्णो भास्वता व्याघ्रचर्मणा ४
गङ्गायमुनयोः पुण्यात्संगमादाहृतं जलम्
याश्चान्याः सरितः पुण्या ह्रदाः कूपाः सरांसि च ५
प्राग्वाहाश्चोर्ध्ववाहाश्च तिर्यग्वाहाः
समाहिताः
ताभ्यश्चैवाहृतं तोयं समुद्रेभ्यश्च सर्वशः ६
क्षौद्रं दधि घृतं लाजा दर्भाः सुमनसः पयः
सलाजाः क्षीरिभिश्छन्ना घटाः काञ्चनराजताः
पद्मोत्पलयुता भान्ति पूर्णाः परमवारिणा ७
चन्द्राशुं!विकचप्रख्यं पाण्डुरं रत्नभूषितम्
सज्जं तिष्ठति रामस्य वालव्यजनमुत्तमम् ८
चन्द्रमण्डलसंकाशमातपत्रं च पाण्डुरम्
सज्जं द्युतिकरं श्रीमदभिषेकपुरस्कृतम् ९

पाण्डुरश्च वृषः सज्जः पाण्डुराश्वश्च सुस्थितः
प्रस्रुतश्च गजः श्रीमानौपवाह्यः प्रतीक्षते १०
अष्टौ कन्याश्च मङ्गल्याः सर्वाभरणभूषिताः
वादित्राणि च सर्वाणि बन्दिनश्च तथापरे ११
इक्ष्वाकूणां यथा राज्ये संभ्रियेताभिषेचनम्
तथाजातीयमादायुराजपुत्राभिषेचनम् १२
ते राजवचनात्तत्र समवेता महीपतिम्
अपश्यन्तोऽब्रुवन्को नु राज्ञो नः प्रतिवेदयेत् १३
न पश्यामश्च राजानमुदितश्च दिवाकरः
यौवराज्याभिषेकश्च सज्जो रामस्य धीमतः १४
इति तेषु ब्रुवाणेषु सार्वभौमान्महीपतीन्
अब्रवीत्तानिदं सर्वान्सुमन्त्रो राजसत्कृतः १५
अयं पृच्छामि वचनात्सुखमायुष्मतामहम्
राज्ञः संप्रतिबुद्धस्य यच्चागमनकारणम् १६
इत्युक्त्वान्तःपुरद्वारमाजगाम पुराणवित्
आशीर्भिर्गुणयुक्ताभिरभितुष्टाव राघवम् १७
गता भगवती रात्रिरहुःशिवमुपस्थितम्
बुध्यस्व नृपशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरम् १८
ब्राह्मणा बल मुख्याश्च नैगमाश्चागता नृप
दर्शनं प्रतिकाङ्क्षन्ते प्रतिबुध्यस्व राघव १९
स्तुवन्तं तं तदा सूतं सुमन्त्रं मन्त्रकोविदम्
प्रतिबुध्य ततो राजा इदं वचनमब्रवीत् २०
न चैव संप्रसुप्तोऽहमानयेहाशु राघवम्
इति राजा दशरथः सूतं तत्रान्वशात्पुनः २१
स राजवचनं श्रुत्वा शिरसा प्रतिपूज्य तम्
निर्जगाम नृपावासान्मन्यमानः प्रियं महत् २२
प्रपन्नो राजमार्गं च पताकाध्वजशोभितम्
स सूतस्तत्र शुश्राव रामाधिकरणाः कथाः २३
ततो ददर्श रुचिरं कैलाससदृशप्रभम्
रामवेश्म सुमन्त्रस्तु शक्रवेश्मसमप्रभम् २४
महाकपाटपिहितं वितर्दिशतशोभितम्
काञ्चनप्रतिमैकाग्रं मणिविद्रुमतोरणम् २५

शारदाभ्रघनप्रख्यं दीप्तं मेरुगुहोपमम् दामभिर्वरमाल्यानां सुमहद्भिरलंकृतम् २६
स वाजियुक्तेन रथेन सारथि
र्नराकुलं राजकुलं विलोकयन्
ततः समासाद्य महाधनं मह
त्प्रहृष्टरोमा स वभूव सारथिः २७
तदद्रिकूटाचलमेघसंनिभं महाविमानोत्तमवेश्मसंघवत्
अवार्यमाणः प्रविवेश सारथिः
प्रभूतरत्नं मकरो यथार्णवम् २८ठख्म्भढजअड
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रयोदशः सर्गः १३

२-१४
स तदन्तःपुरद्वारं समतीत्य जनाकुलम्
प्रविविक्तां ततः कक्ष्यामाससाद पुराणवित् १
प्रासकार्मुकविभ्रद्भिर्युवभिर्मृष्टकुण्डलैः
अप्रमादिभिरेकाग्रैः स्वनुरक्तैरधिष्ठिताम् २
तत्र काषायिणो वृद्धान्वेत्रपाणीन्स्वलंकृतान्
ददर्श विष्ठितान्द्वारि स्त्र्यध्यक्षान्सुसमाहितान् ३
ते समीक्ष्य समायान्तं रामप्रियचिकीर्षवः
सहभार्याय रामाय क्षिप्रमेवाचचक्षिरे ४
प्रतिवेदितमाज्ञाय सूतमभ्यन्तरं पितुः
तत्रैवानाययामास राघवः प्रियकाम्यया ५
तं वैश्रवणसंकाशमुपविष्टं स्वलंकृतम्
ददर्श सूतः पर्यङ्के सौवर्णे सोत्तरच्छदे ६
वराहरुधिराभेण शुचिना च सुगन्धिना
अनुलिप्तं परार्ध्येन चन्दनेन परंतपम् ७
स्थितया पार्श्वतश्चापि वालव्यजनहस्तया
उपेतं सीतया भूयश्चित्रया शशिनं यथा ८
तं तपन्तमिवादित्यमुपपन्नं स्वतेजसा
ववन्दे वरदं बन्दी विनयज्ञो विनीतवत् ९

प्राञ्जलिस्तु सुखं पृष्ट्वा विहारशयनासने
राजपुत्रमुवाचेदं सुमन्त्रो राजसत्कृतः १०
कौसल्यासुप्रजा देव पिता त्वां द्रष्टुमिच्छति
महष्यि सह कैकेय्या गम्यतां तत्र माचिरम् ११
एवमुक्तस्तु संहृष्टो नरसिंहो महाद्युतिः
ततः संमानयामास सीतामिदमुवाच ह १२
देवि देवश्च देवी च समागम्य मदन्तरे
मन्त्रयेते ध्रुवं किंचिदभिषेचनसंहितम् १३
लक्षयित्वा ह्यभिप्रायं प्रियकामा सुदक्षिणा
संचोदयति राजानं मदर्थं मदिरेक्षणा १४
यादृशी परिषत्तत्र तादृशो दूत आगतः
ध्रुवमद्यैव मां राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति १५
हन्त शीघ्रमितो गत्वा द्रक्ष्यामि च महीपतिम्
सह त्वं परिवारेण सुखमास्स्व रमस्व च १६
पतिसंमानिता सीता भर्तारमसितेक्षणा
आद्वारमनुवव्राज मङ्गलान्यभिदध्युषी १७
स सर्वानर्थिनो दृष्ट्वा समेत्य प्रतिनन्द्य च
ततः पावकसंकाशमारुरोह रथोत्तमम् १८
मुष्णन्तमिव चक्षूंषि प्रभया हेमवर्चसम्
करेणुशिशुकल्पैश्च युक्तं परमवाजिभिः १९
हरियुक्तं सहस्त्राक्षो रथमिन्द्र इवाशुगम्
प्रययौ तूर्णमास्थाय राघवो ज्वलितः श्रिया २०
स पर्जन्य इवाकाशे स्वनवानभिनादयन्
निकेतान्निर्ययौ श्रीमान्महाभ्रादिव चन्द्रमाः २१
छत्रचामरपाणिस्तु लक्ष्मणो राघवानुजः
जुगोप भ्रातरं भ्राता रथमास्थाय पृष्ठतः २२
ततो हलहलाशब्दस्तुमुलः समजायत
तस्य निष्क्रममाणस्य जनौघस्य समन्ततः २३
स राघवस्तत्र कथाप्रलापं
शुश्राव लोकस्य समागतस्य
आत्माधिकारा विविधाश्च वाचः
प्रहृष्टरूपस्य पुरे जनस्य २४

एष श्रियं गच्छति राघवोऽद्य राजप्रसादाद्विपुलां गमिष्यन् एते वयं सर्वसमृद्धकामा
येषामयं नो भविता प्रशास्ता
लाभो जनस्यास्य यदेष सर्वं प्रपत्स्यते राष्ट्रमिदं चिराय २५
स घोषवद्भिश्च हयैः सनागैः
पुरःसरैः स्वस्तिकसूतमागधैः
महीयमानः प्रवरैश्च वादकै
रभिष्टुतो वैश्रवणो यथा ययौ २६
करेणुमातङ्गरथाश्वसंकुलं
महाजनौघैः परिपूर्णचत्वरम्
प्रभूतरत्नं बहुपण्यसंचयं
ददर्श रामो रुचिरं महापथम् २७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुर्दशः सर्गः १४

२-१५
स रामो रथमास्थाय संप्रहृष्टसुहृञ्जनः
अपश्यन्नगरं श्रीमान्नानाजनसमाकुलम् १
स गृहैरभ्रसंकाशैः पाण्डुरैरुपशोभितम्
राजमार्गं ययौ रामो मध्येनागरुधूपितम् २
शोभमानमसंबाधं तं राजपथमुत्तमम्
संवृतं विविधैः पण्यैर्भक्ष्यैरुच्चावचैरपि ३
आशीर्वादान्बहूञ्शृण्वन्सुहृद्भिः समुदीरितान्
यथार्हं चापि संपूज्य सर्वानेव नरान्ययौ ४
पितामहैराचरितं तथैव प्रपितामहैः
अद्योपादाय तं मार्गमभिषिक्तोऽनुपालय ५
यथा स्म लालिताः पित्रा यथा पूर्वैः पितामहैः
ततः सुखतरं सर्वे रामे वत्स्याम राजनि ६
अलमद्य हि भुक्तेन परमार्थैरलं च नः
यथा पश्याम निर्यान्तं रामं राज्ये प्रतिष्ठितम् ७
अतो हि नः प्रियतरं नान्यत्किंचिद्भविष्यति

यथाभिषेको रामस्य राज्येनामिततेजसः ८
एताश्चान्याश्च सुहृदामुदासीनः कथाः शुभाः
आत्मसंपूजनीः शृण्वन्ययौ रामो महापथम् ९
न हि तस्मान्मनः कश्चिच्चक्षुषी वा नरोत्तमात्
नरः शक्नोत्यपाक्रष्टुमतिक्रान्तेऽपि राघवे १०
सर्वेषां स हि धर्मात्मा वर्णानां कुरुते दयाम्
चतुर्णां हि वयःस्थानां तेन ते तमनुव्रताः ११
स राजकुलमासाद्य महेन्द्रभवनोपमम्
राजपुत्रः पितुर्वेश्म प्रविवेश श्रिया ज्वलन् १२
स सर्वा समतिक्रम्य कक्ष्या दशरथात्मजः
संनिवर्त्य जनं सर्वं शुद्धान्तःपुरमभ्यगात् १३
ततः प्रविष्टे पितुरन्तिकं तदा
जनः स सर्वो मुदितो नृपात्मजे
प्रतीक्षते तस्य पुनः स्म निर्गमं
यथोदयं चन्द्रमसः सरित्पतिः १४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५

२-१६
स ददर्शासने रामो निषण्णं पितरं शुभे
कैकेयीसहितं दीनं मुखेन परिशुष्यता १
स पितुश्चरणौ पूर्वमभिवाद्य विनीतवत्
ततो ववन्दे चरणौ कैकेय्याः सुसमाहितः २
रामेत्युक्त्वा च वचनं बाष्पपर्याकुलेक्षणः
शशाक नृपतिर्दीनो नेक्षितुं नाभिभाषितुम् ३
तदपूर्वं नरपतेर्दृष्ट्वा रूपं भयावहम्
रामोऽपि भयमापन्नः पदा स्पृष्ट्वेव पन्नगम् ४
इन्द्रियैरप्रहृष्टैस्तं शोकसंतापकर्शितम्
निःश्वसन्तं महाराजं व्यथिताकुलचेतसम् ५
ऊर्मिमालिनमक्षोभ्यं क्षुभ्यन्तमिव सागरम्
उपप्लुतमिवादित्यमुक्तानृतमृषिं यथा ६
अचिन्त्यकल्पं हि पितुस्तं शोकमुपधारयन्
बभूव संरब्धतरः समुद्र इव पर्वणि ७

चिन्तयामास च तदा रामः पितृहिते रतः
किंस्विदद्यैव नृपतिर्न मां प्रत्यभिनन्दति ८
अन्यदा मां पिता दृष्ट्वा कुपितोऽपि प्रसीदति
तस्य ममाद्य संप्रेक्ष्य किमायासः प्रवर्तते ९
स दीन इव शोकार्तो विषण्णवदनद्युतिः
कैकेयीमभिवाद्यैव रामो वचनमब्रवीत् १०
कच्चिन्मया नापराद्धमज्ञानाद्येन मे पिता
कुपितस्तन्ममाचक्ष्व त्वं चैवैनं प्रसादय ११
विवर्णवदनो दीनो न हि मामभिभाषते
शारीरो मानसो वापि कच्चिदेनं न बाधते
संतापो वाभितापो वा दुर्लभं हि सदा सुखम् १२
कच्चिन्न किंचिद्भरते कुमारे प्रियदर्शने
शत्रुघ्रे वा महासत्त्वे मातॄणां वा ममाशुभम् १३
अतोषयन्महाराजमकुर्वन्वा पितुर्वचः
मुहूर्तमपि नेच्छेयं जीवितुं कुपिते नृपे १४
यतोमूलं नरः पश्येत्प्रादुर्भावमिहात्मनः
कथं तस्मिन्न वर्तेत प्रत्यक्षे सति दैवते १५
कच्चित्ते परुषं किंचिदभिमानात्पिता मम
उक्तो भवत्या कोपेन यत्रास्य लुलितं मनः १६
एतदाचक्ष्व मे देवि तत्त्वेन परिपृच्छतः
किंनिमित्तमपूर्वोऽय विकारो मनुजाधिपे १७
अहं हि वचनाद्राज्ञः पतेयमपि पावके
भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं मज्जेयमपि चार्णवे
नियुक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च हितेन च १८
तद्ब्रूहि वचनं देवि राज्ञो यदभिकाङ्क्षितम्
करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते १९
तमार्जवसमायुक्तमनार्या सत्यवादिनम्
उवाच रामं कैकेयी वचनं भृशदारुणम् २०
पुरा देवासुरे युद्धे पित्रा ते मम राघव
रक्षितेन वरौ दत्तौ सशल्येन महारणे २१
तत्र मे याचितो राजा भरतस्याभिषेचनम्
गमनं दण्डकारण्ये तव चाद्यैव राघव २२

यदि सत्यप्रतिज्ञं त्वं पितरं कर्तुमिच्छसि
आत्मानं च नरश्रेष्ठ मम वाक्यमिदं शृणु २३
स निदेशे पितुस्तिष्ठ यथा तेन प्रतिश्रुतम्
त्वयारण्यं प्रवेष्टव्यं नव वर्षाणि पञ्च च २४
सप्त सप्त च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः
अभिषेकमिमं त्यक्त्वा जटाचीरधरो वस २५
भरतः कोसलपुरे प्रशास्तु वसुधामिमाम्
नानारत्नसमाकीर्णां सवाजिरथकुञ्जराम् २६
तदप्रियममित्रघ्नो वचनं मरणोमम्
श्रुत्वा न विव्यथे रामः कैकेयीं चेदमब्रवीत् २७
एवमस्तु गमिष्यामि वनं वस्तुमहं त्वितः
जटाचीरधरो राज्ञः प्रतिज्ञामनुपालयन् २८
इदं तु ज्ञातुमिच्छामि किमर्थं मां महीपतिः
नाभिनन्दति दुर्धषो यथापुरमरिदमः २९
मन्युर्न च त्वया कार्यो देवि ब्रूमि तवाग्रतः
यास्यामि भव सुप्रीता वनं चीरजटाधरः ३०
हितेन गुरुणा पित्रा कृतज्ञेन नृपेण च
नियुज्यमानो विश्रब्धं किं न कुर्यामहं प्रियम् ३१
अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं दहतीव मे
स्वयं यन्नाह मां राजा भरतस्याभिषेचनम् ३२
अहं हि सीतां राज्यं च प्राणानिष्टान्धनानि च
हृष्टो भ्रात्रे स्वयं दद्यां भरतायाप्रचोदितः ३३
किं पुनर्मनुजेन्द्रेण स्वयं पित्रा प्रचोदितः
तव च प्रियकामार्थं प्रतिज्ञामनुपालयन् ३४
तदाश्वासय हीमं त्वं किं न्विदं यन्महीपतिः
वसुधासक्तनयनो मन्दमश्रूणि मुञ्चति ३५
गच्छन्तु चैवानयितुं दूताः शीघ्रजवैर्हयैः
भरतं मातुलकुलादद्यैव नृपशासनात् ३६
दण्डकारण्यमेषोऽहमितो गच्छामि सत्वरः
अविचार्य पितुर्वाक्यं समा वस्तुं चतुर्दश ३७
सा हृष्टा तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा रामस्य कैकयी
प्रस्थानं श्रद्दधाना हि त्वरयामास राघवम् ३८

एवं भवतु यास्यन्ति दूताः शीघ्रजवैर्हयैः
भरतं मातुलकुलादुपावर्तयितुं नराः ३९
तव त्वहं क्षमं मन्ये नोत्सुकस्य विलम्बनम्
राम तस्मादितः शीघ्रं वनं त्वं गन्तुमर्हसि ४०
व्रीडान्वितः स्वयं यच्च नृपस्त्वां नाभिभाषते
नैतत्किंचिन्नरश्रेष्ठ मन्युरेषोऽपनीयताम् ४१
यावत्त्वं न वनं यातः पुरादस्मादभित्वरन्
पिता तावन्न ते राम स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि वा ४२
धिक्कष्टमिति निःश्वस्य राजा शोकपरिप्लुतः
मूर्छितो न्यपतत्तस्मिन्पर्यङ्के हेमभूषिते ४३
रामोऽप्युत्थाप्य राजानं कैकेय्याभिप्रचोदितः
कशयेवाहतो वाजी वनं गन्तुं कृतत्वरः ४४
तदप्रियमनार्याया वचनं दारुणोदयम्
श्रुत्वा गतव्यथो रामः कैकेयीं वाक्यमब्रवीत् ४५
नाहमर्थपरो देवि लोकमावस्तुमुत्सहे
विद्धि मामृषिभिस्तुल्यं केवलं धर्ममास्थितम् ४६
यदत्रभवतः किंचिच्छक्यं कर्तुं प्रियं मया
प्राणानपि परित्यज्य सर्वथा कृतमेव तत् ४७
न ह्यतो धर्मचरणं किंचिदस्ति महत्तरम्
यथा पितरि शुश्रूषा तस्य वा वचनक्रिया ४८
अनुक्तोऽप्यत्रभवता भवत्या वचनादहम्
वने वत्स्यामि विजने वर्षाणीह चतुर्दश ४९
न नूनं मयि कैकेयि किंचिदाशंससे गुणम्
यद्राजानमवोचस्त्वं ममेश्वरतरा सती ५०
यावन्मातरमापृच्छे सीतां चानुनयाम्यहम्
ततोऽद्यैव गमिष्यामि दण्डकानां महद्वनम् ५१
भरतः पालयेद्राज्यं शुश्रूषेच्च पितुर्यथा
तथा भवत्या कर्तव्यं स हि धर्मः सनातनः ५२
स रामस्य वचः श्रुत्वा भृशं दुःखहतः पिता
शोकादशक्रुवन्बाष्पं प्ररुरोद महास्वनम् ५३
वन्दित्वा चरणौ रामो विसंज्ञस्य पितुस्तदा
कैकेय्याश्चाप्यनार्याया निष्पपात महाद्युतिः ५४

स रामः पितरं कृत्वा कैकेयीं च प्रदक्षिणम्
निष्क्रम्यान्तःपुरात्तस्मात्स्वं ददर्श
सुहृज्जनम् ५५
तं बाष्पपरिपूर्णाक्षः पृष्ठतोऽनुजगाम ह
लक्ष्मणः परमक्रुद्धः सुमित्रानन्दवर्धनः ५६
आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा रामः प्रदक्षिणम्
शनैर्जगाम सापेक्षो दृष्टिं तत्राविचालयन् ५७
न चास्य महतीं लक्ष्मीं राज्यनाशोऽपकर्षति
लोककान्तस्य कान्तत्वं शीतरश्मेरिव क्षपा ५८
न वनं गन्तुकामस्य त्यजतश्च वसुधंराम्
सर्वलोकातिगस्येव लक्ष्यते चित्तविक्रिया ५९
धारयन्मनसा दुःखमिन्द्रियाणि निगृह्य च
प्रविवेशात्मवान्वेश्म मातुरप्रियशंसिवान् ६०
प्रविश्य वेश्मातिभृशं मुदान्वितं
समीक्ष्य तां चार्थविपत्तिमागताम्
न चैव रामोऽत्र जगाम विक्रियां सुहृज्जनस्यात्मविपत्तिशङ्कया ६१टख्म्भढजअड इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षोडशः सर्गः १६

२-१७
रामस्तु भृशमायस्तो निःश्वसन्निव कुञ्जरः
जगाम सहितो भ्रात्रा मातुरन्तःपुरं वशी १
सोऽपश्यत्पुरुषं तत्र वृद्धं परमपूजितम्
उपविष्टं गृहद्वारि तिष्ठतश्चापरान्बहून् २
प्रविश्य प्रथमां कक्ष्यां द्वितीयायां ददर्श सः
ब्राह्मणान्वेदसंपन्नान्वृद्धान्राज्ञाभिसत्कृतान् ३
प्रणम्य रामस्तान्वृद्धांस्तृतीयायां ददर्श सः
स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च द्वाररक्षणतत्पराः ४
वर्धयित्वा प्रहृष्टास्ताः प्रविश्य च गृहं
स्त्रियः
न्यवेदयन्त त्वरिता राममातुः प्रियं तदा ५

कौसल्यापि तदा देवी रात्रिं स्थित्वा समाहिता
प्रभाते त्वकरोत्पूजां विष्णोः पुत्रहितैषिणी ६
सा क्षौमवसना हृष्टा नित्यं व्रतपरायणा
अग्निं जुहोति स्म तदा मन्त्रवत्कृतमङ्गला ७
प्रविश्य च तदा रामो मातुरन्तःपुरं शुभम्
ददर्श मातरं तत्र हावयन्तीं हुताशनम् ८
सा चिरस्यात्मजं दृष्ट्वा मातृनन्दनमागतम्
अभिचक्राम संहृष्टा किशोरं वडवा यथा ९
तमुवाच दुराधर्षं राघवं सुतमात्मनः
कौसल्या पुत्रवात्सल्यादिदं प्रियहितं वचः १०
वृद्धानां धर्मशीलानां राजर्षीणां महात्मनाम्
प्राप्नुह्यायुश्च कीर्तिं च धर्मं चोपहितं कुले ११
सत्यप्रतिज्ञं पितरं राजानं पश्य राघव
अद्यैव हि त्वां धर्मात्मा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति
१२
मातरं राघवः किंचित्प्रसार्याज्जलिमब्रवीत्
स स्वभावविनीतश्च गौरवाच्च तदानतः १३
देवि नूनं न जानीषे महद्भयमुपस्थितम्
इदं तव च दुःखाय वैदेह्या लक्ष्मणस्य च १४
चतुर्दश हि वर्षाणि वत्स्यामि विजने वने
मधुमूलफलैर्जीवन्हित्वा मुनिवदामिषम् १५
भरताय महाराजो यौवराज्यं प्रयच्छति
मां पुनर्दण्डकारण्यं विवासयति तापसम् १६
तामदुःखोचितां दृष्ट्वा पतितां कदलीमिव
रामस्तूत्थापयामास मातरं गतचेतसम् १७
उपावृत्योत्थितां दीनां वडवामिव वाहिताम्
पांशुगुण्ठितसर्वाङ्गीं विममर्श च पाणिना १८
सा राघवमुपासीनमसुखार्ता सुखोचिता
उवाच पुरुषव्याघ्रमुपशृण्वति लक्ष्मणे १९
यदि पुत्र न जायेथा मम शोकाय राघव
न स्म दुःखमतो भूयः पश्येयमहमप्रजा २०
एक एव हि वन्ध्यायाः शोको भवति मानसः

अप्रजास्मीति संतापो न ह्यन्यः पुत्र विद्यते २१
न दृष्टपूर्वं कल्याणं सुखं वा पतिपौरुषे
अपि पुत्रे विपश्येयमिति रामास्थितं मया २२
सा बहून्यमनोज्ञानि वाक्यानि हृदयच्छिदाम्
अहं श्रोष्ये सपत्नीनामवराणां वरा सती
अतो दुःखतरं किं नु प्रमदानां भविष्यति २३
त्वयि संनिहितेऽप्येवमहमासं निराकृता
किं पुनः प्रोषिते तात ध्रुवं मरणमेव मे २४
यो हि मां सेवते कश्चिदथ वाप्यनुवर्तते
कैकेय्याः पुत्रमन्वीक्ष्य स जनो नाभिभाषते २५
दश सप्त च वर्षाणि तव जातस्य राघव
अतीतानि प्रकाङ्क्षन्त्या मया दुःखपरिक्षयम् २६
उपवासैश्च योगैश्च बहुभिश्च परिश्रमैः
दुःखं संवर्धितो मोघं त्वं हि दुर्गतया मया २७
स्थिरं तु हृदयं मन्ये ममेदं यन्न दीर्यते
प्रावृषीव महानद्याः स्पृष्टं कूलं नवाम्भसा २८
ममैव नूनं मरणं न विद्यते
न चावकाशोऽस्ति यमक्षये मम
यदन्तकोऽद्यैव न मां जिहीर्षति
प्रसह्य सिंहो रुदतीं मृगीमिव २९
स्थिरं हि नूनं हृदयं ममायसं
न भिद्यते यद्भुवि नावदीर्यते
अनेन दुःखेन च देहमर्पितं
ध्रुवं ह्यकाले मरणं न विद्यते ३०
इदं तु दुःखं यदनर्थकानि मे
व्रतानि दानानि च संयमाश्च हि
तपश्च तप्तं यदपत्यकारणात्
त्सुनिष्फलं बीजमिवोप्तमूषरे ३१
यदि ह्यकाले मरणं स्वयेच्छया लभेत कश्चिद्गुरुदुःखकर्शितः गताहमद्यैव परेतसंसदं
विना त्वया धेनुरिवात्मजेन वै

भृशमसुखममर्षिता तदा
बहु विललाप समीक्ष्य राघवम्
व्यसनमुपनिशाम्य सा महत्
त्सुतमिव बद्धमवेक्ष्य किंनरी ३३
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तदशःसर्गः १७

२-१८
तथा तु विलपन्तीं तां कौसल्यां राममातरम्
उवाच लक्ष्मणो दीनस्तत्कालसदृशं वचः १
न रोचते ममाप्येतदार्ये यद्राघवो वनम्
त्यक्त्वा राज्यश्रियं गच्छेत्स्त्रिया वाक्यवशं
गतः २
विपरीतश्च वृद्धश्च विषयैश्च प्रधर्षितः
नृपः किमिव न ब्रूयाच्चोद्यमानः समन्मथः ३
नास्यापराधं पश्यामि नापि दोषं तथाविधम्
येन निर्वास्यते राष्ट्राद्वनवासाय राघवः ४
न तं पश्याम्यहं लोके परोक्षमपि यो नरः
अमित्रोऽपि निरस्तोऽपि योऽस्य दोषमुदाहरेत् ५
देवकल्पमृजुं दान्तं रिपूणामपि वत्सलम्
अवेक्षमाणः को धर्मं त्यजेत्पुत्रमकारणात् ६
तदिदं वचनं राज्ञः पुनर्वाल्यमुपेयुषः
पुत्रः को हृदये कुर्याद्राजवृत्तमनुस्मरन् ७
यावदेव न जानाति कश्चिदर्थमिमं नरः
तावदेव मया सार्धमात्मस्थं कुरु शासनम् ८
मया पार्श्वे सधनुषा तव गुप्तस्य राघव
कः समर्थोऽधिकं कर्तुं कृतान्तस्येव तिष्ठतः ९
निर्मनुष्यामिमां सर्वामयोध्यां मनुजर्षभ करिष्यामि शरैस्तीक्ष्णैर्यदि स्थास्यति विप्रिये १०
भरतस्याथ पक्ष्यो वा यो वास्य हितमिच्छति सर्वानेतान्वधिष्यामि मृदुर्हि परिभूयते ११ त्वया चैव मया चैव कृत्वा वैरमनुत्तमम्

कास्य शक्तिः श्रियं दातुं भरतायारिशासन १२
अनुरक्तोऽस्मि भावेन भ्रातरं देवि तत्त्वतः
सत्येन धनुषा चैव दत्तेनेष्टेन ते शपे १३
दीप्तमग्निमरण्यं वा यदि रामः प्रवेक्ष्यति
प्रविष्टं तत्र मां देवि त्वं पूर्वमवधारय १४
हरामि वीर्याद्दुःखं ते तमः सूर्य इवोदितः
देवी पश्यतु मे वीर्यं राघवश्चैव पश्यतु १५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य महात्मनः
उवाच रामं कौसल्या रुदन्ती शोकलालसा १६
भ्रातुस्ते वदतः पुत्र लक्ष्मणस्य श्रुतं त्वया
यदत्रानन्तरं तत्त्वं कुरुष्व यदि रोचते १७
न चाधर्म्यं वचः श्रुत्वा सपत्न्या मम भाषितम्
विहाय शोकसंतप्तां गन्तुमर्हसि मामितः १८
धर्मज्ञ यदि धर्मिष्ठो धर्मं चरितुमिच्छसि
शुश्रूष मामिहस्थस्त्वं चर धर्ममनुत्तमम् १९
शुश्रूषुर्जननीं पुत्र स्वगृहे नियतो वसन्
परेण तपसा युक्तः काश्यपस्त्रिदिवं गतः २०
यथैव राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथा ह्यहम्
त्वां नाहमनुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् २१
त्वद्वियोगान्न मे कार्यं जीवितेन सुखेन वा
त्वया सह मम श्रेयस्तृणानामपि भक्षणम् २२
यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोकलालसाम्
अहं प्रायमिहासिष्ये न हि शक्ष्यामि जीवितुम् २३
ततस्त्वं प्राप्स्यसे पुत्र निरयं लोकविश्रुतम्
ब्रह्महत्यामिवाधर्मात्समुद्रः सरितां पतिः २४
विलपन्तीं तथा दीनां कौसल्यां जननीं ततः
उवाच रामो धर्मात्मा वचनं धर्मसंहितम् २५
नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यं समतिक्रमितुं मम
प्रसादये त्वां शिरसा गन्तुमिच्छाम्यहं वनम् २६
ऋषिणा च पितुर्वाक्यं कुर्वता व्रतचारिणा
गौर्हता जानता धर्मं कण्डुनापि विपश्चिता २७
अस्माकं च कुले पूर्वं सगरस्याज्ञया पितुः

खनद्भिः सागरैर्भूमिमवाप्तः सुमहान्वधः २८
जामदग्न्येन रामेण रेणुका जननी स्वयम्
कृत्ता परशुनारण्ये पितुर्वचनकारिणा २९
न खल्वेतन्मयैकेन क्रियते पितृशासनम्
पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते ३०
तदेतत्तु मया कार्यं क्रियते भुवि नान्यथा
पितुर्हि वचनं कुर्वन्न कश्चिन्नाम हीयते ३१
तामेवमुक्त्वा जननीं लक्ष्मणं पुनरब्रवीत्
तव लक्ष्मण जानामि मयि स्नेहमनुत्तमम्
अभिप्रायमविज्ञाय सत्यस्य च शमस्य च ३२
धर्मो हि परमो लोके धर्मे सत्यं प्रतिष्ठितम्
धर्मसंश्रितमेतच्च पितुर्वचनमुत्तमम् ३३
संश्रुत्य च पितुर्वाक्यं मातुर्वा ब्राह्मणस्य वा
न कर्तव्यं वृथा वीर धर्ममाश्रित्य तिष्ठता ३४
सोऽह न शक्ष्यामि पितुर्नियोगमतिवर्तितुम्
पितुर्हि वचनाद्वीर कैकेय्याहं प्रचोदितः ३५
तदेनां विसृजानार्यां क्षत्रधर्माश्रितां मतिम्
धर्ममाश्रय मा तैक्ष्ण्यं मद्बुद्धिरनुगम्यताम् ३६
तमेवमुक्त्वा सौहार्दाद्भ्रातरं लक्ष्मणाग्रजः
उवाच भूयः कौसल्यां प्राञ्जलि शिरसानतः ३७
अनुमन्यस्व मां देवि गमिष्यन्तमितो वनम्
शापितासि मम प्राणैः कुरु स्वस्त्ययनानि मे
तीर्णप्रतिज्ञश्च वनात्पुनरेष्याम्यहं पुरीम् ३८
यशो ह्यहं केवलराज्यकारणा
न्न पृष्ठतः कर्तुमलं महोदयम्
अदीर्घकाले न तु देवि जीविते
वृणेऽवरामद्य महीमधर्मतः ३९
प्रसादयन्नरवृषभः स मातरं
पराक्रमाज्जिगमिषुरेव दण्डकान्
अथानुजं भृशमनुशास्य दर्शनं
चकार तां हृदि जननीं प्रदक्षिणम्४०
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टादशः सर्गः १८

२-१९
अथ तं व्यथया दीनं सविशेषममर्षितम्
श्वसन्तमिव नागेन्द्रं रोषविस्फारितेक्षणम् १
आसाद्य रामः सौमित्रिं सुहृदं भ्रातरं प्रियम्
उवाचेदं स धैर्येण धारयन्सत्त्वमात्मवान् २
सौमित्रे योऽभिषेकार्थे मम संभारसंभ्रमः
अभिषेकनिवृत्त्यर्थे सोऽस्तु संभारसंभ्रमः ३
यस्या मदभिषेकार्थं मानसं परितप्यते
माता नः सा यथा न स्यात्सविशङ्का तथा कुरु ४
तस्याः शङ्कामयं दुःखं मुहूर्तमपि नोत्सहे
मनसि प्रतिसंजातं सौमित्रेऽहमुपेक्षितुम् ५
न बुद्धिपूर्वं नाबुद्धं स्मरामीह कदाचन
मातॄणां वा पितुर्वाहं कृतमल्पं च विप्रियम् ६
सत्यः सत्याभिसंधश्च नित्यं सत्यपराक्रमः
परलोकभयाद्भीतो निर्भयोऽस्तु पिता मम ७
तस्यापि हि भवेदस्मिन्कर्मण्यप्रतिसंहृते
सत्यं नेति मनस्तापस्तस्य तापस्तपेच्च माम् ८
अभिषेकविधानं तु तस्मात्संहृत्य लक्ष्मण
अन्वगेवाहमिच्छामि वनं गन्तुमितः पुनः ९
मम प्रव्राजनादद्य कृतकृत्या नृपात्मजा
सुतं भरतमव्यग्रमभिषेचयिता ततः १०
मयि चीराजिनधरे जटामण्डलधारिणि
गतेऽरण्यं च कैकेय्या भविष्यति मनः सुखम् ११
बुद्धिः प्रणीता येनेयं मनश्च सुसमाहितम्
तत्तु नार्हामि संक्लेष्टुं प्रवजिष्यामि माचिरम्
१२
कृतान्तस्त्वेव सौमित्रे द्रष्टव्यो मत्प्रवासने
राज्यस्य च वितीर्णस्य पुनरेव निवर्तने १३
कैकेय्याः प्रतिपत्तिर्हि कथं स्यान्मम पीडने
यदि भावो न दैवोऽय कृतान्तविहितो भवेत् १४
जानासि हि यथा सौम्य न मातृषु ममान्तरम्

भूतपूर्वं विशेषो वा तस्या मयि सुतेऽपि वा १५
सोऽभिषेकनिवृत्त्यर्थैः प्रवासार्थैश्च दुर्वचैः
उग्रैर्वाक्यैरहं तस्या नान्यद्दैवात्समर्थये १६
कथं प्रकृतिसंपन्ना राजपुत्री तथागुणा ब्रूयात्सा प्राकृतेव स्त्री मत्पीडां भर्तृसंनिधौ
१७
यदचिन्त्यं तु तद्दैवं भूतेष्वपि न हन्यते
व्यक्तं मयि च तस्यां च पतितो हि विपर्ययः १८
कश्चिद्दैवेन सौमित्रे योद्धुमुत्सहते पुमान्
यस्य न ग्रहणं किंचित्कर्मणोऽन्यत्र दृश्यते १९
सुखदुःखे भयक्रोधौ लाभालाभौ भवाभवौ
यस्य किंचित्तथाभूतं ननु दैवस्य कर्म तत् २०
व्याहतेऽप्यभिषेके मे परितापो न विद्यते
तस्मादपरितापः संस्त्वमप्यनुविधाय माम्
प्रतिसंहारय क्षिप्रमाभिषेचनिकीं क्रियाम् २१
न लक्ष्मणास्मिन्मम राज्यविघ्ने
माता यवीयस्यतिशङ्कनीया
दैवाभिपन्ना हि वदन्त्यनिष्टं
जानासि दैवं च तथाप्रभावम् २२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनविंशःसर्गः १९

२-२०
इति ब्रुवति रामे तु लक्ष्मणोऽधशिरा मुहुः
श्रुत्वा मध्यं जगामेव मनसा दुःखहर्षयोः १
तदा तु बद्धा भ्रुकुटीं भ्रुवोर्मध्ये नरर्षभः
निशश्वास महासर्पो बिलस्थ इव रोषितः २
तस्य दुष्प्रतिवीक्ष्यं तद्भ्रुकुटीसहितं तदा
बभौ क्रुद्धस्य सिंहस्य मुखस्य सदृशं मुखम् ३
अग्रहस्तं विधुन्वंस्तु हस्ती हस्तमिवात्मनः
तिर्यगूर्ध्वं शरीरे च पातयित्वा शिरोधराम् ४
अग्राक्ष्णा वीक्षमाणस्तु तिर्यग्भ्रातरमब्रवीत्
अस्थाने संभ्रमो यस्य जातो वै सुमहानयम् ५

धर्मदोषप्रसङ्गेन लोकस्यानतिशङ्कया
कथं ह्येतदसंभ्रान्तस्त्वद्विधो वक्तुमर्हति ६
यथा दैवमशौण्डीरं शौण्डीरः क्षत्रियर्षभः
किं नाम कृपणं दैवमशक्तमभिशंससि ७
पापयोस्ते कथं नाम तयोः शङ्का न विद्यते
सन्ति धर्मोपधाः श्लक्ष्णा धर्मात्मन्किं न बुध्यसे ८
लोकविद्विष्टमारब्धं त्वदन्यस्याभिषेचनम्
येनेयमागता द्वैधं तव बुद्धिर्महीपते
स हि धर्मो मम द्वेष्यः प्रसङ्गाद्यस्य मुह्यसि ९
यद्यपि प्रतिपत्तिस्ते दैवी चापि तयोर्मतम्
तथाप्युपेक्षणीयं ते न मे तदपि रोचते १०
विक्लवो वीर्यहीनो यः स दैवमनुवर्तते
वीराः संभावितात्मानो न दैवं पर्युपासते ११
दैवं पुरुषकारेण यः समर्थः प्रबाधितुम्
न दैवेन विपन्नार्थः पुरुषः सोऽवसीदति १२
द्रक्ष्यन्ति त्वद्य दैवस्य पौरुषं पुरुषस्य च
दैवमानुषयोरद्य व्यक्ता व्यक्तिर्भविष्यति १३
अद्य मत्पौरुषहतं दैवं द्रक्ष्यन्ति वै जनाः
यद्दैवादाहतं तेऽद्य दृष्टं राज्याभिषेचनम् १४
अत्यङ्कुशमिवोद्दामं गजं मदबलोद्धतम्
प्रधावितमहं दैवं पौरुषेण निवर्तये १५
लोकपालाः समस्तास्ते नाद्य रामाभिषेचनम्
न च कृत्स्नास्त्रयो लोका विहन्युः किं पुनः पिता १६
यैर्विवासस्तवारण्ये मिथो राजन्समर्थितः
अरण्ये ते विवत्स्यन्ति चतुर्दश समास्तथा १७
अहं तदाशां छेत्स्यामि पितुस्तस्याश्च या तव
अभिषेकविघातेन पुत्रराज्याय वर्तते १८
मद्बलेन विरुद्धाय न स्याद्दैवबलं तथा
प्रभविष्यति दुःखाय यथोग्रं पौरुषं मम १९
ऊर्ध्वं वर्षसहस्रान्ते प्रजापाल्यमनन्तरम्
आर्यपुत्राः करिष्यन्ति वनवासं गते त्वयि २०

पूर्वराजर्षिवृत्त्या हि वनवासो विधीयते
प्रजा निक्षिप्य पुत्रेषु पुत्रवत्परिपालने २१
स चेद्राजन्यनेकाग्रे राज्यविभ्रमशङ्कया
नैवमिच्छसि धर्मात्मन्राज्यं राम त्वमात्मनि २२
प्रतिजाने च ते वीर मा भूवं वीरलोकभाक्
राज्यं च तव रक्षेयमहं वेलेव सागरम् २३
मङ्गलैरभिषिञ्चस्व तत्र त्वं व्यापृतो भव
अहमेको महीपालानलं वारयितुं बलात् २४
न शोभार्थाविमौ बाहू न धनुर्भूषणाय मे
नासिराबन्धनार्थाय न शराः स्तम्भहेतवः २५
अमित्रदमनार्थं मे सर्वमेतच्चतुष्टयम्
न चाहं कामयेऽत्यर्थं यः स्याच्छत्रुर्मतो मम २६
असिना तीक्ष्णधारेण विद्युच्चलितवर्चसा
प्रगृहीतेन वै शत्रुं वज्रिणं वा न कल्पये २७
खङ्गनिष्पेषनिष्पिष्टैर्गहना दुश्चरा च मे
हस्त्यश्वनरहस्तोरुशिरोभिर्भविता मही २८
खङ्गधाराहता मेऽद्य दीप्यमाना इवाद्रयः
पतिष्यन्ति द्विपा भूमौ मेघा इव सविद्युतः २९
बद्धगोधाङ्गुलित्राणे प्रगृहीतशरासने
कथं पुरुषमानी स्यात्पुरुषाणां मयि स्थिते ३०
बहुभिश्चैकमत्यस्यन्नेकेन च बहूञ्जनान्
विनियोक्ष्याम्यहं बाणान्नृवाजिगजमर्मसु ३१
अद्य मेऽस्त्रप्रभावस्य प्रभावः प्रभविष्यति
राज्ञश्चाप्रभुतां कर्तुं प्रभुत्वं च तव प्रभो ३२
अद्य चन्दनसारस्य केयूरामोक्षणस्य च
वसूनां च विमोक्षस्य सुहृदां पालनस्य च ३३
अनुरूपाविमौ बाहू राम कर्म करिष्यतः
अभिषेचनविघ्नस्य कर्तॄणां ते निवारणे ३४
ब्रवीहि कोऽद्यैव मया वियुज्यतां
तवासुहृत्प्राणयशःसुहृज्जनैः
यथा तवेयं वसुधा वशे भवे-
त्तथैव मां शाधि तवास्मि किंकरः ३५

विमृज्य बाष्पं परिसान्त्व्य चासकृ-
त्स लक्ष्मणं राघववंशवर्धनः
उवाच पित्र्ये वचने व्यवस्थितं
निबोध मामेष हि सौम्य सत्पथः ३६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे विंशः सर्गः २०

२-२१
तं समीक्ष्य त्ववहितं पितुर्निर्देशपालने
कौसल्या वाष्पसंरुद्धा वचो धर्मिष्ठमब्रवीत् १
अदृष्टदुःखो धर्मात्मा सर्वभूतप्रियंवदः
मयि जातो दशरथात्कथमुञ्छेन वर्तयेत् २
यस्य भृत्याश्च दासाश्च मृष्टान्यन्नानि भुञ्जते
कथं स भोक्ष्यते नाथो वने मूलफलान्ययम् ३
क एतच्छ्रद्दधेच्छ्रुत्वा कस्य वा न भवेद्भयम्
गुणवान्दयितो राज्ञो राघवो यद्विवास्यते ४
त्वया विहीनामिह मां शोकाग्निरतुलो महान्
प्रधक्ष्यति यथा कक्षं चित्रभानुर्हिमात्यये ५
कथं हि धेनुः स्वं वत्सं गच्छन्तं नानुगच्छति
अहं त्वानुगमिष्यामि यत्र पुत्र गमिष्यसि ६
तथा निगदितं मात्रा तद्वाक्यं पुरुषर्षभः
श्रुत्वा रामोऽब्रवीद्वाक्यं मातरं भृशदुःखिताम् ७
कैकेय्या वञ्चितो राजा मयि चारण्यमाश्रिते
भवत्या च परित्यक्तो न नूनं वर्तयिष्यति ८
भर्तुः किल परित्यागो नृशंसः केवलं स्त्रियाः
स भवत्या न कर्तव्यो मनसापि विगर्हितः ९
यावज्जीवति काकुत्स्थः पिता मे जगतीपतिः
शुश्रूषा क्रियतां तावत्स हि धर्मः सनातनः १०
एवमुक्ता तु रामेण कौसल्या शुभदर्शना
तथेत्युवाच सुप्रीता राममक्लिष्टकारिणम् ११
एवमुक्तस्तु वचनं रामो धर्मभृतां वरः
भूयस्तामब्रवीद्वाक्यं मातरं भृशदुःखिताम् १२
मया चैव भवत्या च कर्तव्यं वचनं पितुः

राजा भर्ता गुरुः श्रेष्ठ सर्वेषामीश्वरः प्रभुः १३
इमानि तु महारण्ये विहृत्य नव पञ्च च
वर्षाणि परमप्रीतः स्थास्यामि वचने तव १४
एवमुक्ता प्रियं पुत्रं बाष्पपूर्णानना तदा
उवाच परमार्तां तु कौसल्या पुत्रवत्सला १५
आसां राम सपत्नीनां वस्तुं मध्ये न मे क्षमम्
नय मामपि काकुत्स्थ वनं वन्यां मृगीं यथा
यदि ते गमने बुद्धिः कृता पितुरपेक्षया १६
तां तथा रुदतीं रामो रुदन्वचनमब्रवीत्
जीवन्त्या हि स्त्रिया भर्ता दैवतं प्रभुरेव च
भवत्या मम चैवाद्य राजा प्रभवति प्रभुः १७
भरतश्चापि धर्मात्मा सर्वभूतप्रियंवदः
भवतीमनुवर्तेत स हि धर्मरतः सदा १८
यथा मयि तु निष्क्रान्ते पुत्रशोकेन पार्थिवः
श्रमं नावाप्नुयात्किंचिदप्रमता तथा कुरु १९
व्रतोपवासनिरता या नारी परमोत्तमा
भर्तारं नानुवर्तेत सा च पापगतिर्भवेत २०
शुश्रूषामेव कुर्वीत भर्तुः प्रियहिते रता
एष धर्मः पुरा दृष्टो लोके वेदे श्रुतः स्मृतः २१
पूज्यास्ते मत्कृते देवि ब्राह्मणाश्चैव सुव्रताः
एवं कालं प्रतीक्षस्व ममागमनकाङ्क्षिणी २२
प्राप्स्यसे परमं कामं मयि प्रत्यागते सति
यदि धर्मभृतां श्रेष्ठो धारयिष्यति जीवितम् २३
एवमुक्ता तु रामेण बाष्पपर्याकुलेक्षणा
कौसल्या पुत्रशोकार्ता रामं वचनमब्रवीत्
गच्छ पुत्र त्वमेकाग्रो भद्रं तेऽस्तु सदा विभो २४
तथा हि रामं वनवासनिश्चितं
समीक्ष्य देवी परमेण चेतसा
उवाच रामं शुभलक्षणं वचो
बभूव च स्वस्त्ययनाभिकाङ्क्षिणी २५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकविंशः सर्गः२१

२-२२
सापनीय तमायासमुपस्पृश्य जलं शुचि
चकार माता रामस्य मङ्गलानि मनस्विनी १
स्वस्ति साध्याश्च विश्वे च मरुतश्च महर्षयः
स्वस्ति धाता विधाता च स्वस्ति पूषा भगोऽयमा २
ऋतवश्चैव पक्षाश्च मासाः संवत्सराः क्षपाः
दिनानि च मुहूर्ताश्च स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ३
स्मृतिर्धृतिश्च धर्मश्च पान्तु त्वां पुत्र सर्वतः
स्कन्दश्च भगवान्देवः सोमश्च सबृहस्पतिः ४
सप्तर्षयो नारदश्च ते त्वां रक्षन्तु सर्वतः
नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहाश्च सहदेवताः
महावनानि चरतो मुनिवेषस्य धीमतः ५
प्लवगा वृश्चिका दंशा मशकाश्चैव कानने
सरीसृपाश्च कीटाश्च मा भूवन्गहने तव ६
महाद्विपाश्च सिंहाश्च व्याघ्रा ऋक्षाश्च
दंष्ट्रिणः
महिषाः शृङ्गिणो रौद्रा न ते द्रुह्यन्तु पुत्रक ७
नृमांसभोजना रौद्रा ये चान्ये सत्त्वजातयः
मा च त्वां हिंसिषुः पुत्र मया संपूजितास्त्विह ८
आगमास्ते शिवाः सन्तु सिध्यन्तु च पराक्रमाः
सर्वसंपत्तयो राम स्वस्तिमान्गच्छ पुत्रक ९
स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यः
पुनःपुनः
सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो ये च ते परिपन्थिनः १०
सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा भूतभर्ता तथर्षयः
ये च शेषाः सुरास्ते त्वां रक्षन्तु वनवासिनम् ११
इति माल्यैः सुरगणान्गन्धैश्चापि यशस्विनी
स्तुतिभिश्चानुरूपाभिरानर्चायतलोचना १२
यन्मङ्गलं सहस्त्राक्षे सर्वदेवनमस्कृते
वृत्रनाशे समभवत्तते भवतु मङ्गलम् १३
यन्मङ्गलं सुपर्णस्य विनताकल्पयत्पुरा
अमृतं प्रार्थयानस्य तत्ते भवतु मङ्गलम् १४

ओषधीं चापि सिद्धार्थां विशल्यकरणीं शुभाम्
चकार रक्षां कौसल्या मन्त्रैरभिजजाप च १५
आनम्य मूर्घ्नि चाघ्राय परिष्वज्य यशस्वनी
अवदत्पुत्र सिद्धार्थो गच्छ राम यथासुखम् १६
अरोगं सर्वसिद्धार्थमयोध्यां पुनरागतम्
पश्यामि त्वां सुखं वत्स सुस्थितं राजवेश्मनि १७
मयार्चिता देवगणाः शिवादयो
महर्षयो भूतमहासुरोरगाः
अभिप्रयातस्य वनं चिराय ते
हितानि काङ्क्षन्तु दिशश्च राघव १८
इतीव चाश्रुप्रतिपूर्णलोचना
समाप्य च स्वस्त्ययनं यथाविधि
प्रदक्षिणं चैव चकार राघवं
पुनः पुनश्चापि निपीड्य सस्वजे १९
तथा तु देव्या स कृतप्रदक्षिणो
निपीड्य मातुश्चरणौ पुनः पुनः
जगाम सीतानिलयं महायशाः
स राघवः प्रज्वलितः स्वया श्रिया २०
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्वाविंशः सर्गः २२

२-२३
अभिवाद्य तु कौसल्यां रामः संप्रस्थितो वनम्
कृतस्वस्त्ययनो मात्रा धर्मिष्ठे वर्त्मनि स्थितः १
विराजयन्राजसुतो राजमार्गं नरैर्वृतम्
हृदयान्याममन्थेव जनस्य गुणवत्तया २
वैदैही चापि तत्सर्वं न शुश्राव तपस्विनी
तदेव हृदि तस्याश्च यौवराज्याभिषेचनम् ३
देवकार्यं स्म सा कृत्वा कृतज्ञा हृष्टचेतना
अभिज्ञा राजधर्माणां राजपुत्रं प्रतीक्षते ४
प्रविवेशाथ रामस्तु स्ववेश्म सुविभूषितम्
प्रहृष्टजनसंपूर्णं ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ५
अथ सीता समुत्पत्य वेपमाना च तं पतिम्

अपश्यच्छोकसंतप्तं चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियम् ६
विवर्णवदनं दृष्ट्वा तं प्रस्विन्नममर्षणम्
आह दुःखाभिसंतप्ता किमिदानीमिदं प्रभो ७
अद्य बार्हस्पतः श्रीमान्युक्तः पुष्यो नु राघव
प्रोच्यते ब्राह्मणैः प्राज्ञैः केन त्वमसि
दुर्मनाः ८
न ते शतशलाकेन जलफेननिभेन च
आवृतं वदनं वल्गु छत्रेणाभिविराजते ९
व्यजनाभ्यां च मुख्याभ्यां शतपत्रनिभेक्षणम्
चन्द्रहंसप्रकाशाभ्यां वीज्यते न तवाननम् १०
वाग्मिनो बन्दिनश्चापि प्रहृष्टास्त्वां नरर्षभ
स्तुवन्तो नाद्य दृश्यन्ते मङ्गलैः सूतमागधाः ११
न ते क्षौद्रं च दधि च ब्राह्माणा वेदपारगाः
मूर्ध्नि मूर्धावसिक्तस्य दधति स्म विधानतः १२
न त्वां प्रकृतयः सर्वाः श्रेणीमुख्याश्च भूषिताः
अनुव्रजितुमिच्छन्ति पौरजानपदास्तथा १३
चतुर्भिर्वेगसंपन्नैर्हयैः काञ्चनभूषणैः
मुख्यः पुष्यरथो युक्तः किं न गच्छति तेऽग्रतः १४
न हस्ती चाग्रतः श्रीमांस्तव लक्षणपूजितः
प्रयाणे लक्ष्यते वीर कृष्णमेघगिरिप्रभः १५
न च काञ्चनचित्रं ते पश्यामि प्रियदर्शन
भद्रासनं पुरस्कृत्य यान्तं वीर पुरःसरम् १६
अभिषेको यदा सज्जः किमिदानीमिदं तव
अपूर्वो मुखवर्णश्च न प्रहर्षश्च लक्ष्यते १७
इतीव विलपन्तीं तां प्रोवाच रघुनन्दनः
सीते तत्रभवांस्तातः प्रव्राजयति मां वनम् १८
कुले महति संभूते धर्मज्ञे धर्मचारिणि
शृणु जानकि येनेदं क्रमेणाभ्यागतं मम १९
राज्ञा सत्यप्रतिज्ञेन पित्रा दशरथेन मे
कैकेय्यै प्रीतमनसा पुरा दत्तौ महावरौ २०
तयाद्य मम सज्जेऽस्मिन्नभिषेके नृपोद्यते
प्रचोदितः स समयो धर्मेण प्रतिनिर्जितः २१

चतुर्दश हि वर्षाणि वस्तव्यं दण्डके मया
पित्रा मे भरतश्चापि यौवराज्ये नियोजितः
सोऽह त्वामागतो द्रष्टुं प्रस्थितो विजनं वनम् २२
भरतस्य समीपे ते नाहं कथ्यः कदाचन
ऋद्धियुक्ता हि पुरुषा न सहन्ते परस्तवम्
तस्मान्न ते गुणाः कथ्या भरतस्याग्रतो मम २३
नापि त्वं तेन भर्तव्या विशेषेण कदाचन
अनुकूलतया शक्यं समीपे तस्य वर्तितुम् २४
अहं चापि प्रतिज्ञां तां गुरोः समनुपालयन्
वनमद्यैव यास्यामि स्थिरा भव मनस्विनि २५
याते च मयि कल्याणि वनं मुनिनिषेवितम्
व्रतोपवासरतया भवितव्यं त्वयानघे २६
काल्यमुत्थाय देवानां कृत्वा पूजां यथाविधि
वन्दितव्यो दशरथः पिता मम नरेश्वरः २७
माता च मम कौसल्या वृद्धा संतापकर्शिता
धर्ममेवाग्रतः कृत्वा त्वत्तः संमानमर्हति २८
वन्दितव्याश्च ते नित्यं याः शेषा मम मातरः
स्नेहप्रणयसंभोगैः समा हि मम मातरः २९
भ्रातृपुत्रसमौ चापि द्रष्टव्यौ च विशेषतः
त्वया लक्ष्मणशत्रुघ्नौ प्राणैः प्रियतरौ मम ३०
विप्रियं न च कर्तव्यं भरतस्य कदाचन
स हि राजा प्रभुश्चैव देशस्य च कुलस्य च ३१
आराधिता हि शीलेन प्रयत्नैश्चोपसेविताः
राजानः संप्रसीदन्ति प्रकुप्यन्ति विपर्यये ३२
औरसानपि पुत्रान्हि त्यजन्त्यहितकारिणः
समर्थान्संप्रगृह्णन्ति जनानपि नराधिपाः ३३
अहं गमिष्यामि महावनं प्रिये
त्वया हि वस्तव्यमिहैव भामिनि
यथा व्यलीकं कुरुषे न कस्यचि
त्तथा त्वया कार्यमिदं वचो मम ३४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः२३

२-२४
एवमुक्ता तु वैदेही प्रियार्हा प्रियवादिनी प्रणयादेव संक्रुद्धा भर्तारमिदमब्रवीत् १ आर्यपुत्र पिता माता भ्राता पुत्रस्तथा स्नुषा स्वानि पुण्यानि भुज्जानाः स्वं स्वं भाग्यमुपासते २
भर्तुर्भाग्यं तु भार्यैका प्राप्नोति पुरुषर्षभ
अतश्चैवाहमादिष्टा वने वस्तव्यमित्यपि ३
न पिता नात्मजो नात्मा न माता न सखीजनः
इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिः सदा ४
यदि त्वं प्रस्थितो दुर्गं वनमद्यैव राघव
अग्रतस्ते गमिष्यामि मृद्नन्ती कुशकण्टकान् ५
ईर्ष्यारोषौ बहिष्कृत्य भुक्तशेषमिवोदकम्
नय मां वीर विश्रब्धः पापं मयि न विद्यते ६
प्रासादाग्रैर्विमानैर्वा वैहायसगतेन वा
सर्वावस्थागता भर्तुः पादच्छाया विशिष्यते ७
अनुशिष्टास्मि मात्रा च पित्रा च विविधाश्रयम्
नास्मि संप्रति वक्तव्या वर्तितव्यं यथा मया ८
सुखं वने निवत्स्यामि यथैव भवने पितुः
अचिन्तयन्ती त्रींल्लोकांश्चिन्तयन्ती पतिव्रतम् ९
शुश्रूषमाणा ते नित्यं नियता ब्रह्मचारिणी
सह रंस्ये त्वया वीर वनेषु मधुगन्धिषु १०
त्वं हि कर्तुं वने शक्तो राम संपरिपालनम्
अन्यस्यापि जनस्येह किं पुनर्मम मानद ११
फलमूलाशना नित्यं भविष्यामि न संशयः
न ते दुःखं करिष्यामि निवसन्ती सह त्वया १२
इच्छामि सरितः शैलान्पल्वलानि वनानि च
द्रष्टुं सर्वत्र निर्भीता त्वया नाथेन धीमता १३
हंसकारण्डवाकीर्णाः पद्मिनीः साधु पुष्पिताः
इच्छेयं सुखिनी द्रष्टुं त्वया वीरेण संगता १४
सह त्वया विशालाक्ष रंस्ये परमनन्दिनी
एवं वर्षसहस्त्राणां शतं वाहं त्वया सह १५

स्वर्गेऽपि च विना वासो भविता यदि राघव त्वया मम नरव्याघ नाहं तमपि रोचये १६
अहं गमिष्यामि वनं सुदुर्गमं
मृगायुतं वानरवारणैर्युतम्
वने निवत्स्यामि यथा पितुर्गृहे
तवैव पादावुपगृह्य संमता १७
अनन्यभावामनुरक्तचेतसं
त्वया वियुक्तां मरणाय निश्चिताम्
नयस्व मां साधु कुरुष्व याचनां
न ते मयातो गुरुता भविष्यति १८
तथा ब्रुवाणामपि धर्मवत्सलो
न च स्म सीतां नृवरो निनीषति
उवाच चैनां बहु संनिवर्तने
वने निवासस्य च दुःखितां प्रति १९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः२४

२-२५
स एवं ब्रुवतीं सीतां धर्मज्ञो धर्मवत्सलः
निवर्तनार्थे धर्मात्मा वाक्यमेतदुवाच ह १
सीते महाकुलीनासि धर्मे च निरता सदा
इहाचर स्वधर्मं त्वं मा यथा मनसः सुखम् २
सीते यथा त्वां वक्ष्यामि तथा कार्यं त्वयाबले
वने दोषा हि बहवो वदतस्तान्निबोध मे ३
सीते विमुच्यतामेषा वनवासकृता मतिः
बहुदोषं हि कान्तारं वनमित्यभिधीयते ४
हितबुद्ध्या खलु वचो मयैतदभिधीयते
सदा सुखं न जानामि दुःखमेव सदा वनम् ५
गिरिनिर्झरसंभूता गिरिकन्दरवासिनाम्
सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोतुं दुःखमतो वनम् ६
सुप्यते पर्णशय्यासु स्वयं भग्नासु भूतले
रात्रिषु श्रमखिन्नेन तस्माद्दुःखतरं वनम् ७
उपवासश्च कर्तव्यो यथाप्राणेन मैथिलि

जटाभारश्च कर्तव्यो वल्कलाम्बरधारिणा ८
अतीव वातस्तिमिरं बुभुक्षा चात्र नित्यशः
भयानि च महान्त्यत्र ततो दुःखतरं वनम् ९
सरीसृपाश्च बहवो बहुरूपाश्च भामिनि
चरन्ति पृथिवीं दर्पादतो दुःखतरं वनम् १०
नदीनिलयनाः सर्पा नदीकुटिलगामिनः
तिष्ठन्त्यावृत्य पन्थानमतो दुःखतरं वनम् ११
पतंगा वृश्चिकाः कीटा दंशाश्च मशकैः सह
बाधन्ते नित्यमबले सर्वं दुःखमतो वनम् १२
द्रुमाः कण्टकिनश्चैव कुशकाशाश्च भामिनि
वने व्याकुलशाखाग्रास्तेन दुःखतरं वनम् १३
तदलं ते वनं गत्वा क्षमं न हि वनं तव
विमृशन्निह पश्यामि बहुदोषतरं वनम् १४
वनं तु नेतुं न कृता मतिस्तदा
बभूव रामेण यदा महात्मना
न तस्य सीता वचनं चकारत
त्ततोऽब्रवीद्राममिदं सुदुःखिता १५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः२५

२-२६
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सीता रामस्य दुःखिता
प्रसक्ताश्रुमुखी मन्दमिदं वचनमब्रवीत् १
ये त्वया कीर्तिता दोषा वने वस्तव्यतां प्रति
गुणानित्येव तान्विद्धि तव स्नेहपुरस्कृतान् २
त्वया च सह गन्तव्यं मया गुरुजनाज्ञया
त्वद्वियोगेन मे राम त्यक्तव्यमिह जीवितम् ३
न च मां त्वत्समीपस्थामपि शक्नोति राघव
सुराणामीश्वरः शक्रः प्रधर्षयितुमोजसा ४
पतिहीना तु या नारी न सा शक्ष्यति जीवितुम्
काममेवंविधं राम त्वया मम विदर्शितम् ५
अथ चापि महाप्राज्ञ ब्राह्मणानां मया श्रुतम्
पुरा पितृगृहे सत्यं वस्तव्यं किल मे वने ६

लक्षणिभ्यो द्विजातिभ्यः श्रुत्वाहं वचनं गृहे
वनवासकृतोत्साहा नित्यमेव महाबल ७
आदेशो वनवासस्य प्राप्तव्यः स मया किल
सा त्वया सह तत्राहं यास्यामि प्रिय नान्यथा ८
कृतादेशा भविष्यामि गमिष्यामि सह त्वया
कालश्चायं समुत्पन्नः सत्यवाग्भवतु द्विजः ९
वनवासे हि जानामि दुःखानि बहुधा किल
प्राप्यन्ते नियतं वीर पुरुषैरकृतात्मभिः १०
कन्यया च पितुर्गेहे वनवासः श्रुतो मया
भिक्षिण्याः साधुवृत्ताया मम मातुरिहाग्रतः ११
प्रसादितश्च वै पूर्वं त्वं वै बहुविधं प्रभो
गमनं वनवासस्य काङ्क्षितं हि सह त्वया १२
कृतक्षणाहं भद्रं ते गमनं प्रति राघव
वनवासस्य शूरस्य चर्या हि मम रोचते १३
शुद्धात्मन्प्रेमभावाद्धि भविष्यामि विकल्मषा
भर्तारमनुगच्छन्ती भर्ता हि मम दैवतम् १४
प्रेत्यभावेऽपि कल्याणः संगमो मे सह त्वया
श्रुतिर्हि श्रूयते पुण्या ब्राह्मणानां
यशस्विनाम् १५
इहलोके च पितृभिर्या स्त्री यस्य महामते
अद्भिर्दत्ता स्वधर्मेण प्रेत्यभावेऽपि तस्य सा १६
एवमस्मात्स्वकां नारीं सुवृत्तां हि पतिव्रताम्
नाभिरोचयसे नेतुं त्वं मां केनेह हेतुना १७
भक्तां पतिव्रतां दीनां मां समां सुखदुःखयोः
नेतुमर्हसि काकुत्स्थ समानसुखदुःखिनीम् १८
यदि मां दुःखितामेवं वनं नेतुं न चेच्छसि
विषमग्निं जलं वाहमास्थास्ये मृत्युकारणात् १९
एवं बहुविधं तं सा याचते गमनं प्रति
नानुमेने महाबाहुस्तां नेतुं विजनं वनम् २०
एवमुक्ता तु सा चिन्तां मैथिली समुपागता
स्नापयन्तीव गामुष्णैरश्रुभिर्नयनच्युतैः २१
चिन्तयन्तीं तथा तां तु निवर्तयितुमात्मवान्

क्रोधाविष्टां तु वैदेहीं काकुत्स्थो बह्णसान्त्वयत् २२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षड्विंशः सर्गः२६

२-२७ख च
सान्त्व्यमाना तु रामेण मैथिली जनकात्मजा
वनवासनिमित्ताय भर्तारमिदमब्रवीत् १
सा तमुत्तमसंविग्ना सीता विपुलवक्षसम्
प्रणयाच्चाभिमानाच्च परिचिक्षेप राघवम् २
किं त्वामन्यत वैदेहः पिता मे मिथिलाधिपः
राम जामातरं प्राप्य स्त्रियं पुरुषविग्रहम् ३
अनृतं बत लोकोऽयमज्ञानाद्यद्धि वक्ष्यति
तेजो नास्ति परं रामे तपतीव दिवाकरे ४
किं हि कृत्वा विषण्णस्त्वं कुतो वा भयमस्ति ते
यत्परित्यक्तुकामस्त्वं मामनन्यपरायणाम् ५
द्युमत्सेनसुतं वीर सत्यवन्तमनुव्रताम्
सावित्रीमिव मां विद्धि त्वमात्मवशवर्तिनीम् ६
न त्वहं मनसाप्यन्यं द्रष्टास्मि त्वदृतेऽनघ
त्वया राघव गच्छेयं यथान्या कुलपांसनी ७
स्वयं तु भार्यां कौमारीं चिरमध्युषितां सतीम्
शैलूष इव मां राम परेभ्यो दातुमिच्छसि ८
स मामनादाय वनं न त्वं प्रस्थातुमर्हसि
तपो वा यदि वारण्यं स्वर्गो वा स्यात्सह त्वया ९
न च मे भविता तत्र कश्चित्पथि परिश्रमः
पृष्ठतस्तव गच्छन्त्या विहारशयनेष्वपि १०
कुशकाशशरेषीका ये च कण्टकिनो द्रुमाः
तूलाजिनसमस्पर्शा मार्गे मम सह त्वया ११
महावातसमुद्धूतं यन्मामवकरिष्यति
रजो रमण तन्मन्ये परार्ध्यमिव चन्दनम् १२
शाद्वलेषु यदासिष्ये वनान्ते वनगोचरा
कुथास्तरणतल्पेषु किं स्यात्सुखतरं ततः १३
पत्रं मूलं फलं यत्त्वमल्पं वा यदि वा बहु

दास्यसि स्वयमाहृत्य तन्मेऽमृतरसोपमम् १४
न मातुर्न पितुस्तत्र स्मरिष्यामि न वेश्मनः
आर्तवान्युपभुञ्जाना पुष्पाणि च फलानि च १५
न च तत्रगतः किंचिद्द्रष्टुमर्हसि विप्रियम्
मत्कृते न च ते शोको न भविष्यामि दुर्भरा १६
यस्त्वया सह स स्वर्गो निरयो यस्त्वया विना
इति जानन्परां प्रीतिं गच्छ राम मया सह १७
अथ मामेवमव्यग्रां वनं नैव नयिष्यसि
विषमद्यैव पास्यामि मा विशं द्विषतां वशम् १८
पश्चादपि हि दुःखेन मम नैवास्ति जीवितम्
उज्झितायास्त्वया नाथ तदैव मरणं वरम् १९
इमं हि सहितुं शोकं मुहूर्तमपि नोत्सहे
किं पुनर्दश वर्षाणि त्रीणि चैकं च दुःखिता २०
इति सा शोकसंतप्ता विलप्य करुणं बहु
चुक्रोश पतिमायस्ता भृशमालिङ्ग्य सस्वरम् २१
सा विद्धा बहुभिर्वाक्यैर्दिग्धैरिव गजाङ्गना
चिरसंनियतं वाष्पं मुमोचाग्निमिवारणिः २२
तस्याः स्फटिकसंकाशं वारि संतापसंभवम्
नेत्राभ्यां परिसुस्नाव पङ्कजाभ्यामिवोदकम् २३
तां परिष्वज्य बाहुभ्यां विसंज्ञामिव दुःखिताम्
उवाच वचनं रामः परिविश्वासयंस्तदा २४
न देवि तव दुःखेन स्वर्गमप्यभिरोचये
न हि मेऽस्ति भयं किंचित्स्वयंभोरिव सर्वतः २५
तव सर्वमभिप्रायमविज्ञाय शुभानने
वासं न रोचयेऽरण्ये शक्तिमानपि रक्षणे २६
यत्सृष्टासि मया सार्धं वनवासाय मैथिलि
न विहातुं मया शक्या कीर्तिरात्मवता यथा २७
धर्मस्तु गजनासोरु सद्भिराचरितः पुरा
तं चाहमनुवर्तेऽद्य यथा सूर्यं सुवर्चला २८
एष धर्मस्तु सुश्रोणि पितुर्मातुश्च वश्यता
अतश्चाज्ञां व्यतिक्रम्य नाहं जीवितुमुत्सहे २९
स मां पिता यथा शास्ति सत्यधर्मपथे स्थितः

तथा वर्तितुमिच्छामि स हि धर्मः सनातनः
अनुगच्छस्व मां भीरु सहधर्मचरी भव ३०
ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि भिक्षुकेभ्यश्च भोजनम्
देहि चाशंसमानेभ्यः संत्वरस्व च माचिरम् ३१
अनुकूलं तु सा भर्तुर्ज्ञात्वा गमनमात्मनः
क्षिप्रं प्रमुदिता देवी दातुमेवोपचक्रमे ३२
ततः प्रहृष्टा परिपूर्णमानसा
यशस्विनी भर्तुरवेक्ष्य भाषितम्
धनानि रत्नानि च दातुमङ्गना
प्रचक्रमे धर्मभृतां मनस्विनी ३३
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तविंशः सर्गः२७

२-२८
ततोऽब्रवीन्महातेजा रामो लक्ष्मणमग्रतः
स्थितं प्राग्गामिनं वीरं याचमानं कृताञ्जलिम् १
मयाद्य सह सौमित्रे त्वयि गच्छति तद्वनम्
को भरिष्यति कौसल्यां सुमित्रां वा यशस्विनीम् २
अभिवर्षति कामैर्यः पर्जन्यः पृथिवीमिव
स कामपाशपर्यस्तो महातेजा महीपतिः ३
सा हि राज्यमिदं प्राप्य नृपस्याश्वपतेः सुता
दुःखितानां सपत्नीनां न करिष्यति शोभनम् ४
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः श्लक्ष्णया गिरा
प्रत्युवाच तदा रामं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ५
तवैव तेजसा वीर भरतः पूजयिष्यति
कौसल्यां च सुमित्रां च प्रयतो नात्र संशयः ६
कौसल्या विभृयादार्या सहस्त्रमपि मद्विधान्
यस्याः सहस्त्रं ग्रामाणां संप्राप्तमुपजीवनम् ७
धनुरादाय सशरं खनित्रपिटकाधरः
अग्रतस्ते गमिष्यामि पन्थानमनुदर्शयन् ८
आहरिष्यामि ते नित्यं मूलानि च फलानि च
वन्यानि यानि चान्यानि स्वाहाराणि तपस्विनाम् ९
भवांस्तु सह वैदेह्या गिरिसानुषु रंस्यते

तमागतं वेदविदं प्राञ्जलि सीतया सह
सुयज्ञमभिचक्राम राघवोऽग्निमिवार्चितम् ४
जातरूपमयैर्मुख्यैरङ्गदैः कुण्डलैः शुभैः
सहेमसूत्रैर्मणिभिः केयूरैर्वलयैरपि ५
अन्यैश्च रत्नैर्बहुभिः काकुस्त्थः प्रत्यपूजयत्
सुयज्ञं स तदोवाच रामः सीताप्रचोदितः ६
हारं च हेमसूत्रं च भार्यायै सौम्य हारय
रशनां चाधुना सीता दातुमिच्छति ते सखे ७
पर्यङ्कमन्ग्यास्तरणं नानारत्नविभूषितम्
तमपीच्छति वैदेही प्रतिष्ठापयितुं त्वयि ८
नागः शत्रुंजयो नाम मातुलो यं ददौ मम
तं ते गजसहस्त्रेण ददामि द्विजपुंगव ९
इत्युक्त स हि रामेण सुयज्ञः प्रतिगृह्य तत्
रामलक्ष्मणसीतानां प्रयुयोजाशिषः शिवाः १०
अथ भ्रातरमव्यग्रं प्रियं रामः प्रियंवदः
सौमित्रिं तमुवाचेदं ब्रह्मेव त्रिदशेश्वरम् ११
अगस्त्यं कौशिकं चैव तावुभौ ब्राह्मणोत्तमौ
अर्चयाहूय सौमित्रे रत्नैः सस्यमिवाम्बुभिः १२
कौसल्यां च य आशीर्भिर्भक्तः पर्युपतिष्ठति
आचार्यस्तैत्तिरीयाणामभिरूपश्च वेदवित् १३
तस्य यानं च दासीश्च सौमित्रे संप्रदापय
कौशेयानि च वस्त्राणि यावत्तुष्यति स द्विजः १४
सूतश्चित्ररथश्चार्यः सचिवः सुचिरोषितः
तोषयैनं महार्हैश्च रत्नैर्वस्त्रैर्धनैस्तथा १५
शालिवाहसहस्त्रं च द्वे शते भद्रकांस्तथा
व्यञ्जनार्थं च सौमित्रे गोसहस्त्रमुपाकुरु १६
ततः स पुरुषव्याघ्रस्तद्धनं लक्ष्मणः स्वयम्
यथोक्तं ब्राह्मणेन्द्राणामददाद्धनदो यथा १७
अथाब्रवीद्बाष्पकलांस्तिष्ठतश्चोपजीविनः
संप्रदाय बहुद्रव्यमेकैकस्योपजीविनः १८
लक्ष्मणस्य च यद्वेश्म गृहं च यदिदं मम
अशून्यं कार्यमेकैकं यावदागमनं मम १९

इत्युक्त्वा दुःखितं सर्वं जनं तमुपजीविनम्
उवाचेदं धनाध्यक्षं धनमानीयतामिति
ततोऽस्य धनमाजह्रुः सर्वमेवोपजीविनः २०
ततः स पुरुषव्याघ्रस्तद्धनं सहलक्ष्मणः
द्विजेभ्यो बालवृद्धेभ्यः कृपणेभ्योऽभ्यदापयत् २१
तत्रासीत्पिङ्गलो गार्ग्यस्त्रिजटो नाम वै द्विजः
आ पञ्चमायाः कक्ष्याया नैनं कश्चिदवारयत् २२
स राजपुत्रमासाद्य त्रिजटो वाक्यमब्रवीत्
निर्धनो बहुपुत्रोऽस्मि राजपुत्र महायशः
उञ्छवृत्तिर्वने नित्यं प्रत्यवेक्षस्व मामिति २३
तमुवाच ततो रामः परिहाससमन्वितम्
गवां सहस्त्रमप्येकं न तु विश्राणितं मया
परिक्षिपसि दण्डेन यावत्तावदवाप्स्यसि २४
स शाटीं त्वरितः कट्यां संभ्रान्तः परिवेष्ट्य ताम्
आविध्य दण्डं चिक्षेप सर्वप्राणेन वेगितः २५
उवाच च ततो रामस्तं गार्ग्यमभिसान्त्वयन्
मन्युर्न खलु कर्तव्यः परिहासो ह्ययं मम २६
ततः सभार्यस्त्रिजटोमहामुनि
र्गवामनीकं प्रतिगृह्य मोदितः
यशोबलप्रीतिसुखोपबृंहिणी
स्तदाशिषः प्रत्यवदन्महात्मनः २७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनत्रिंशःसर्गः २९

२-३०
दत्त्वा तु सह वैदेह्या ब्राह्मणेभ्यो धनं बहु
जग्मतुः पितरं द्रष्टुं सीतया सह राघवौ १
ततो गृहीते दुष्प्रेक्ष्ये अशोभेतां तदायुधे
मालादामभिरासक्ते सीतया समलंकृते २
ततः प्रासादहर्म्याणि विमानशिखराणि च
अधिरुह्य जनः श्रीमानुदासीनो व्यलोकयत् ३
न हि रथ्याः स्म शक्यन्ते गन्तुं बहुजनाकुलाः

आरुह्य तस्मात्प्रासादान्दीनाः पश्यन्ति राघवम् ४
पदातिं वर्जितच्छत्रं रामं दृष्ट्वा तदा जनाः
ऊचुर्बहुविधा वाचः शोकोपहतचेतसः ५
यं यान्तमनुयाति स्म चतुरङ्गबलं महत्
तमेकं सीतया सार्धमनुयाति स्म लक्ष्मणः ६
एश्वर्यस्य रसज्ञः सन्कामिनां चैव कामदः
नेच्छत्येवानृतं कर्तुं पितरं धर्मगौरवात् ७
या न शक्या पुरा द्रष्टुं भूतैराकाशगैरपि
तामद्य सीतां पश्यन्ति राजमार्गगता जनाः ८
अङ्गरागोचितां सीतां रक्तचन्दनसेविनीम्
वर्षमुष्णं च शीतं च नेष्यत्याशु विवर्णताम् ९
अद्य नूनं दशरथः सत्त्वमाविश्य भाषते
न हि राजा प्रियं पुत्रं विवासयितुमर्हति १०
निर्गुणस्यापि पुत्रस्य कथं स्याद्विप्रवासनम्
किं पुनर्यस्य लोकोऽय जितो वृत्तेन केवलम् ११
आनृशंस्यमनुक्रोशः श्रुतं शीलं दमः शमः
राघवं शोभयन्त्येते षड्गुणाः पुरुषोत्तमम् १२
तस्मात्तस्योपघातेन प्रजाः परमपीडिताः
औदकानीव सत्त्वानि ग्रीष्मे सलिलसंक्षयात् १३
पीडया पीडितं सर्वं जगदस्य जगत्पतेः
मूलस्येवोपघातेन वृक्षः पुष्पफलोपगः १४
ते लक्ष्मण इव क्षिप्रं सपन्त्यः सहबान्धवाः
गच्छन्तमनुगच्छामो येन गच्छति राघवः १५
उद्यानानि परित्यज्य क्षेत्राणि च गृहाणि च
एकदुःखसुखा राममनुगच्छाम धार्मिकम् १६
समुद्धृतनिधानानि परिध्वस्ताजिराणि च
उपात्तधनधान्यानि हृतसाराणि सर्वशः १७
रजसाभ्यवकीर्णानि परित्यक्तानि दैवतैः
अस्मत्त्यक्तानि वेश्मानि कैकेयी प्रतिपद्यताम् १८
वनं नगरमेवास्तु येन गच्छति राघवः
अस्माभिश्च परित्यक्तं पुरं संपद्यतां वनम् १९
बिलानि दंष्ट्रिण सर्वे सानूनि मृगपक्षिणः

अस्मत्त्यक्तं प्रपद्यन्तां सेव्यमानं त्यजन्तु च २०
इत्येवं विविधा वाचो नानाजनसमीरिताः
शुश्राव रामः श्रुत्वा च न विचक्रेऽस्य मानसम् २१
प्रतीक्षमाणोऽभिजनं तदार्त
मनार्तरूपः प्रहसन्निवाथ
जगाम रामः पितरं दिदृक्षुः
पितुनिर्देशं विधिवच्चिकीर्षुः २२
तत्पूर्वमैक्ष्वाकसुतो महात्मा
रामो गमिष्यन्वनमार्तरूपम्
व्यतिष्ठत प्रेक्ष्य तदा सुमन्त्रं
पितुर्महात्मा प्रतिहारणार्थम् २३
पितुर्निदेशेन तु धर्मवत्सलो
वनप्रवेशे कृतबुद्धिनिश्चयः
स राघवः प्रेक्ष्य सुमन्त्रमब्रवी
न्निवेदयस्वागमनं नृपाय मे २४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिंशः सर्गः ३०

२-३१
स रामप्रेषितः क्षिप्रं संतापकलुषेन्द्रियः
प्रविश्य नृपतिं सूतो निःश्वसन्तं ददर्श ह १
आलोक्य तु महाप्राज्ञः परमाकुलचेतसम्
राममेवानुशोचन्तं सूतः प्राञ्जलिरासदत् २
अयं स पुरुषव्याघ्र द्वारि तिष्ठति ते सुतः
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सर्वं चैवोपजीविनाम् ३
स त्वा पश्यतु भद्रं ते रामः सत्यपराक्रमः
सर्वान्सुहृद आपृच्छ्य त्वामिदानीं दिदृक्षते ४
गमिष्यति महारण्यं तं पश्य जगतीपते
वृतं राजगुणैः सर्वैरादित्यमिव रश्मिभिः ५
स सत्यवादी धर्मात्मा गाम्भीर्यात्सागरोपमः
आकाश इव निष्पङ्को नरेन्द्रः प्रत्युवाच तम् ६
सुमन्त्रानय मे दारान्ये केचिदिह मामकाः

दारैः परिवृतः सर्वैर्द्रष्टुमिच्छामि राघवम् ७
सोऽन्तपुरमतीत्यैव स्त्रियस्ता वाक्यमब्रवीत्
आर्यो ह्वयति वो राजा गम्यतां तत्र माचिरम् ८
एवमुक्ताः स्त्रियः सर्वाः सुमन्त्रेण नृपाज्ञया
प्रचक्रमुस्तद्भवनं भर्तुराज्ञाय शासनम् ९
अर्धसप्तशतास्तास्तु प्रमदास्ताम्रलोचनाः
कौसल्यां परिवार्याथ शनैर्जग्मुर्धृतव्रताः १०
आगतेषु च दारेषु समवेक्ष्य महीपतिः
उवाच राजा तं सूतं सुमन्त्रानय मे सुतम् ११
स सूतो राममादाय लक्ष्मणं मैथिलद्यं तदा
जगामाभिमुखस्तूर्णं सकाशं जगतीपतेः १२
स राजा पुत्रमायान्तं दृष्ट्वा दूरात्कृताञ्जलिम्
उत्पपातासनात्तूर्णमार्तः स्त्रीजनसंवृतः १३
सोऽभिदुद्राव वेगेन रामं दृष्ट्वा विशांपतिः
तमसंप्राप्य दुःखार्तः पपात भुवि मूर्छितः १४
तं रामोऽभ्यपतत्क्षिप्रं लक्ष्मणश्च महारथः
विसंज्ञमिव दुःखेन सशोकं नृपतिं तदा १५
स्त्रीसहस्त्रनिनादश्च संजज्ञे राजवेश्मनि
हा हा रामेति सहसा भूषणध्वनिमूर्छितः १६
तं परिष्वज्य बाहुभ्यां तावुभौ रामलक्ष्मणौ
पर्यङ्के सीतया सार्धं रुदन्तः समवेशयन् १७
अथ रामो मुहूर्तेन लब्धसंज्ञं महीपतिम्
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा शोकार्णवपरिप्लुतम् १८
आपृच्छे त्वां महाराज सर्वेषामीश्वरोऽसि नः
प्रस्थितं दण्डकारण्यं पश्य त्वं कुशलेन माम् १९
लक्ष्मणं चानुजानीहि सीता चान्वेति मां वनम्
कारणैर्बहुभिस्तथ्यैर्वार्यमाणौ न चेच्छतः २०
अनुजानीहि सर्वान्नः शोकमुत्सृज्य मानद
लक्ष्मणं मां च सीतां च प्रजापतिरिव प्रजाः २१
प्रतीक्षमाणमव्यग्रमनुज्ञां जगतीपतेः
उवाच राजा संप्रेक्ष्य वनवासाय राघवम् २२
अहं राघव कैकेय्या वरदानेन मोहितः

अयोध्यायास्त्वमेवाद्य भव राजा निगृह्य माम् २३
एवमुक्तो नृपतिना रामो धर्मभृतां वरः
प्रत्युवाचाञ्जलि कृत्वा पितरं वाक्यकोविदः २४
भवान्वर्षसहस्त्राय पृथिव्या नृपते पतिः
अहं त्वरण्ये वत्स्यामि न मे कार्यं त्वयानृतम् २५
श्रेयसे वृद्धये तात पुनरागमनाय च
गच्छस्वारिष्टमव्यग्रः पन्थानमकुतोभयम् २६
अद्य त्विदानीं रजनीं पुत्र मा गच्छ सर्वथा
मातरं मां च संपश्यन्वसेमामद्य शर्वरीम्
तर्पितः सर्वकामैस्त्वं श्वः काले साधयिष्यसि २७
अथ रामस्तथा श्रुत्वा पितुरार्तस्य भाषितम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा दीनो वचनमब्रवीत् २८
प्राप्स्यामि यानद्य गुणान्को मे
श्वस्तान्प्रदास्यति
अपक्रमणमेवातः सर्वकामैरहं वृणे २९
इयं सराष्ट्रा सजना धनधान्यसमाकुला
मया विसृष्टा वसुधा भरताय प्रदीयताम् ३०
अपगच्छतु ते दुःखं मा भूर्बाष्पपरिप्लुतः
न हि क्षुभ्यति दुर्धर्षः समुद्रः सरितां पतिः ३१
नैवाहं राज्यमिच्छामि न सुखं न च मैथिलीम्
त्वामहं सत्यमिच्छामि नानृतं पुरुषर्षभ ३२
पुरं च राष्ट्रं च मही च केवला
मया निसृष्टा भरताय दीयताम्
अहं निदेशं भवतोऽनुपालय-
न्वनं गमिष्यामि चिराय सेवितुम ३३
मया निसृष्टां भरतो महीमिमां
सशैलखण्डां सपुरां सकाननाम्
शिवां सुसीमामनुशास्तु केवलं
त्वया यदुक्तं नृपते तथास्तु तत् ३४
न मे तथा पार्थिव धीयते मनो
महत्सु कामेषु न चात्मनः प्रिये यथा निदेशे तव शिष्टसंमते

व्यपैतु दुःखं तव मत्कृतेऽनघ ३५
तदद्य नैवानघ राज्यमव्ययं
न सर्वकामान्न सुखं न मैथिलीम्
न जीवितं त्वामनृतेन योजय-
न्वृणीय सत्यं व्रतमस्तु ते तथा ३६
फलानि मूलानि च भक्षयन्वने
गिरींश्च पश्यन्सरितः सरांसि च
वनं प्रविश्यैव विचित्रपादपं
सुखी भविष्ष्यामि तवास्तु निर्वृतिः ३७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ३१

२-३२
ततः सुमन्त्रमैक्ष्वाकः पीडितोत्र प्रतिज्ञया
सबाष्पमतिनिःश्वस्य जगादेदं पुनः पुनः १
सूत रत्नसुसंपूर्णा चतुर्विधबला चमूः
राघवस्यानुयात्रार्थं क्षिर्प्रं प्रतिविधीयताम् २
रूपाजीवाश्च शालिन्यो वणिजश्च महाधनाः
शोभयन्तु कुमारस्य वाहिनीं सुप्रसारिताः ३
ये चैनमुपजीवन्ति रमते यैश्च वीर्यतः
तेषां बहुविधं दत्त्वा तानप्यत्र नियोजय ४
निघ्नन्मृगान्कुञ्जरांश्च पिबंश्चारण्यकं मधु
नदीश्च विविधाः पश्यन्न राज्यं संस्मरिष्यति ५
धान्यकोशश्च यः कश्चिद्धनकोशश्च मामकः
तौ राममनुगच्छेतां वसन्तं निर्जने वने ६
यजन्पुण्येषु देशेषु विसृजंश्चाप्तदक्षिणाः
ऋषिभिश्च समागम्य प्रवत्स्यति सुखं वने ७
भरतश्च महाबाहुरयोध्यां पालयिष्यति
सर्वकामैः पुनः श्रीमान्रामः संसाध्यतामिति ८
एवं ब्रुवति काकुत्स्थे कैकेय्या भयमागतम्
मुखं चाप्यगमच्छोषं स्वरश्चापि न्यरुध्यत ९
सा विषण्णा च संत्रस्ता कैकेयी वाक्यमब्रवीत् राज्यं गतजनं साधो पीतमण्डां सुरामिव

निरास्वाद्यतमं शून्यं भरतो नाभिपत्स्यते १०
कैकेय्या मुक्तलज्जायां वदन्त्यामतिदारुणम
राजा दशरथो वाक्यमुवाचायतलोचनाम्
वहन्तं किं तुदसि मां नियुज्य धुरि माहिते ११
कैकेयी द्विगुणं क्रुद्धा राजानमिदमब्रवीत्
तवैव वंशे सगरो ज्येष्ठं पुत्रमुपारुधत्
असमञ्ज इति ख्यातं तथायं गन्तुमर्हति १२
एवमुक्तो धिगित्येव राजा दशरथोऽब्रवीत्
व्रीडितश्च जनः सर्वः सा च तन्नावबुध्यत १३
तत्र वृद्धो महामात्यः सिद्धार्थो नाम नामतः
शुचिर्वहुमतो राज्ञः कैकेयीमिदमब्रवीत् १४
असमञ्जो गृहीत्वा तु क्रीडतः पथि दारकान्
सरय्वाः प्रक्षिपन्नप्सु रमते तेन दुर्मतिः १५
तं दृष्ट्वा नागराः सर्वे क्रुद्धा राजानमब्रुवन्
असमञ्जं वृणीष्वैकमस्मान्वा राष्ट्रवर्धन १६
तानुवाच ततो राजा किंनिमित्तमिदं भयम्
ताश्चापि राज्ञा संपृष्टा वाक्यं प्रकृतयोऽब्रुवन् १७
क्रीडतस्त्वेष नः पुत्रान्बालानुद्भ्रांतचेतनः सरय्वां प्रक्षिपन्मौर्ख्यादतुलां प्रीतिमश्नुते १८
स तासां वचनं श्रुत्वा प्रकृतीनां नराधिपः
तं तत्याजाहितं पुत्रं तासां प्रियचिकीर्षया १९
इत्येवमत्यजद्राजा सगरो वै सुधार्मिकः
रामः किमकरोत्पापं येनैवमुपरुध्यते २०
श्रुत्वा तु सिद्धार्थवचो राजा श्रान्ततरस्वनः
शोकोपहतया वाचा कैकेयीमिदमब्रवीत् २१
अनुव्रजिष्याम्यहमद्य रामं
राज्यं परित्यज्य सुखं धनं च
सहैव राज्ञा भरतेन च त्वं
यथासुखं भुङ्क्ष्व चिराय राज्यम् २२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्वात्रिंशः

सर्गः३२

२-३३
महामात्यवचः श्रुत्वा रामो दशरथं तदा
अन्वभाषत वाक्यं तु विनयज्ञो विनीतवत् १
त्यक्तभोगस्य मे राजन्वने वन्येन जीवतः
किं कार्यमनुयात्रेण त्यक्तसङ्गस्य सर्वतः २
यो हि दत्त्वा द्विपश्रेष्ठं कक्ष्यायां कुरुते मनः
रज्जुस्नेहेन किं तस्य त्यजतः कुञ्जरोत्तमम् ३
तथा मम सतां श्रेष्ठ किं ध्वजिन्या जगत्पते
सर्वाण्येवानुजानामि चीराण्येवानयन्तु मे ४
खनित्रपिटके चोभे ममानयत गच्छतः
चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वसतो मम ५
अथ चीराणि कैकेयी स्वयमाहृत्य राघवम्
उवाच परिधत्स्वेति जनौघे निरपत्रपा ६
स चीरे पुरुषव्याघ्रः कैकेय्याः प्रतिगृह्य ते
सूक्ष्मवस्त्रमवक्षिप्य मुनिवस्त्राण्यवस्त ह ७
लक्ष्मणश्चापि तत्रैव विहाय वसने शुभे
तापसाच्छादने चैव जग्राह पितुरग्रतः ८
अथात्मपरिधानार्थं सीता कौशेयवासिनी
समीक्ष्य चीरं संत्रस्ता पृषती वागुरामिव ९
सा व्यपत्रपमाणेव प्रतिगृह्य च दुर्मनाः
गन्धर्वराजप्रतिमं भर्तारमिदमब्रवीत्
कथं नु चीरं वध्नन्ति मुनयो वनवासिनः १०
कृत्वा कण्ठे च सा चीरमेकमादाय पाणिना
तस्थौ ह्यकुशला तत्र व्रीडिता जनकात्मजा ११
तस्यास्तत्क्षिप्रमागम्य रामो धर्मभृतां वरः
चीरं बबन्ध सीतायाः कौशेयस्योपरि स्वयम् १२
तस्यां चीरं वसानायां नाथवत्यामनाथवत्
प्रचुक्रोश जनः सर्वो धिक्त्वां दशरथं त्विति १३
स निःश्वस्योष्णमैक्ष्वाकस्तां भार्यामिदमब्रवीत्
कैकेयि कुशचीरेण न सीता गन्तुमर्हति १४

ननु पर्याप्तमेतत्ते पापे रामविवासनम्
किमेभिः कृपणैर्भूयः पातकैरपि ते कृतैः १५
एवं ब्रुवन्तं पितरं रामः संप्रस्थितो वनम्
अवाक्शिरसमासीनमिदं वचनमब्रवीत् १६
इयं धार्मिक कौसल्या मम माता यशस्विनी
वृद्धा चाक्षुद्रशीला च न च त्वां देव गर्हते १७
मया विहीनां वरद प्रपन्नां शोकसागरम्
अदृष्टपूर्वव्यसनां भूयः संमन्तुमर्हसि १८
इमां महेन्द्रोपम जातगर्धिनीं तथा
विधातुं जननीं ममार्हसि
यथा वनस्थे मयि शोककर्शिता
न जीवितं न्यस्य यमक्षयं व्रजेत् १९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः३३

२-३४
रामस्य तु वचः श्रुत्वा मुनिवेषधरं च तम्
समीक्ष्य सह भार्याभी राजा विगतचेतनः १
नैनं दुःखेन संतप्तः प्रत्यवैक्षत राघवम्
न चैनमभिसंप्रेक्ष्य प्रत्यभाषत दुर्मनाः २
स मुहूर्तमिवासंज्ञो दुःखितश्च महीपतिः
विललाप महाबाहू राममेवानुचिन्तयन् ३
मन्ये खलु मया पूर्वं विवत्सा बहवः कृताः
प्राणिनो हिंसिता वापि तस्मादिदमुपस्थितम् ४
न त्वेवानागते काले देहाच्च्यवति जीवितम्
कैकेय्या क्लिश्यमानस्य मृत्युर्मम न विद्यते ५
योऽह पावकसंकाशं पश्यामि पुरतः स्थितम्
विहाय वसने सूक्ष्मे तापसाच्छादमात्मजम् ६
एकस्याः खलु कैकेय्याः कृतेऽय क्लिश्यते जनः स्वार्थे प्रयतमानायाः संश्रित्य निकृतिं त्विमाम् ७
एवमुक्त्वा तु वचनं बाष्पेण पिहितेक्षणः

रामेति सकृदेवोक्त्वा व्याहर्तुं न शशाक ह ८ संज्ञां तु प्रतिलभ्यैव मुहूर्तात्स महीपतिः नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ९
औपवाह्यं रथं युक्त्वा त्वमायाहि हयोत्तमैः
प्रापयैनं महाभागमितो जनपदात्परम् १०
एवं मन्ये गुणवतां गुणानां फलमुच्यते
पित्रा मात्रा च यत्साधुर्वीरौ निर्वास्यते वनम् ११
राज्ञो वचनमाज्ञाय सुमन्त्रः शीघ्रविक्रमः
योजयित्वाययौ तत्र रथमश्वैरलंकृतम् १२
तं रथं राजपुत्राय सूतः कनकभूषितम्
आचचक्षेऽञ्जलि कृत्वा युक्तं परमवाजिभिः १३
राजा सत्वरमाहूय व्यापृतं वित्तसंचये
उवाच देशकालज्ञो निश्चितं सर्वतः शुचि १४
वासांसि च महार्हाणि भूषणानि वराणि च
वर्षाण्येतानि संख्याय वैदेह्याः क्षिप्रमानय १५
नरेन्द्रेणैवमुक्तस्तु गत्वा कोशगृहं ततः
प्रायच्छत्सर्वमाहृत्य सीतायै क्षिप्रमेव तत् १६
सा सुजाता सुजातानि वैदेही प्रस्थिता वनम्
भूषयामास गात्राणि तैर्विचित्रैर्विभूषणैः १७
व्यराजयत वैदेही वेश्म तत्सुविभूषिता
उद्यतॐऽशुमतः काले खं प्रभेव विवस्वतः १८
तां भुजाभ्यां परिष्वज्य श्वश्रूर्वचनमब्रवीत्
अनाचरन्तीं कृपणं मूÞ र्युपाघ्राय मैथिलीम् १९
असत्यः सर्वलोकेऽस्मिन्सततं सत्कृताः प्रियैः
भर्तारं नानुमन्यन्ते विनिपातगतं स्त्रियः २०
स त्वया नावमन्तव्यः पुत्रः प्रव्राजितो मम
तव दैवतमस्त्वेष निर्धनः सधनोऽपि वा २१
विज्ञाय वचनं सीता तस्या धर्मार्थसंहितम्
कृताञ्जलिरुवाचेदं श्वश्रूमभिमुखे स्थिता २२
करिष्ये सर्वमेवाहमार्या यदनुशास्ति माम्
अभिज्ञास्मि यथा भर्तुर्वर्तितव्यं श्रुतं च मे २३

न मामसज्जनेनार्या समानयितुमर्हति
धर्माद्विचलितुं नाहमलं चन्द्रादिव प्रभा २४
नातन्त्री वाद्यते वीणा नाचक्रो वर्तते रथः
नापतिः सुखमेधेत या स्यादपि शतात्मजा २५
मितं ददाति हि पिता मितं माता मितं सुतः
अमितस्य हि दातारं भर्तारं का न पूजयेत् २६
साहमेवंगता श्रेष्ठा श्रुतधर्मपरावरा
आर्ये किमवमन्येयं स्त्रीणां भर्ता हि दैवतम् २७
सीताया वचनं श्रुत्वा कौसल्या हृदयंगमम्
शुद्धसत्त्वा मुमोचाश्रु सहसा दुःखहर्षजम् २८
तां प्राञ्जलिरभिक्रम्य मातृमध्येऽतिसत्कृताम्
रामः परमधर्मज्ञो मातरं वाक्यमब्रवीत् २९
अम्ब मा दुःखिता भूस्त्वं पश्य त्वं पितरं मम
क्षयो हि वनवासस्य क्षिप्रमेव भविष्यति ३०
सुप्तायास्ते गमिष्यन्ति नव वर्षाणि पञ्च च
सा समग्रमिह प्राप्तं मां द्रक्ष्यसि सुहृद्वृतम्
३१
एतावदभिनीतार्थमुक्त्वा स जननीं वचः
त्रयःशतशतार्धा हि ददर्शावेक्ष्य मातरः ३२
ताश्चापि स तथैवार्ता मातॄर्दशरथात्मजः
धर्मयुक्तमिदं वाक्यं निजगाद कृताञ्जलि ३३
संवासात्परुषं किंचिदज्ञानाद्वापि यत्कृतम्
तन्मे समनुजानीत सर्वाश्चामन्त्रयामि वः ३४
जज्ञेऽथ तासां संनादः क्रौञ्चीनामिव निःस्वनः
मानवेन्द्रस्य भार्याणामेवं वदति राघवे ३५
मुरजपणवमेघघोषव
द्दशरथवेश्म बभूव यत्पुरा
विलपितपरिदेवनाकुलं
व्यसनगतं तदभूत्सुदुःखितम् ३६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुस्त्रिंशःसर्गः ३४

२-३५
अथ रामश्च सीता च लक्ष्मणश्च कृताञ्जलि
उपसंगृह्य राजानं चक्रुर्दीनाः प्रदक्षिणम् १
तं चापि समनुज्ञाप्य धर्मज्ञः सीतया सह
राघवः शोकसंमूढो जननीमभ्यवादयत् २
अन्वक्षं लक्ष्मणो भ्रातुः कौसल्यामभ्यवादयत्
अथ मातुः सुमित्राया जग्राह चरणौ पुनः ३
तं वन्दमानं रुदती माता सौमित्रिमब्रवीत्
हितकामा महाबाहुं मूÞ र्युपाघ्राय लक्ष्मणम् ४
सृष्टस्त्वं वनवासाय स्वनुरक्तः सुहृज्जने
रामे प्रमादं मा कार्षीः पुत्र भ्रातरि गच्छति ५
व्यसनी वा समृद्धो वा गतिरेष तवानघ
एष लोके सतां धर्मो यज्ज्येष्ठवशगो भवेत् ६
इदं हि वृत्तमुचितं कुलस्यास्य सनातनम्
दानं दीक्षा च यज्ञेषु तनुत्यागो मृधेषु च ७
रामं दशरथं विद्धि मां विद्धि जनकात्मजाम्
अयोध्यामटवीं विद्धि गच्छ तात यथासुखम् ८
ततः सुमन्त्रः काकुत्स्थं
प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत्
विनीतो विनयज्ञश्च मातलिर्वासवं यथा ९
रथमारोह भद्रं ते राजपुत्र महायशः
क्षिप्रं त्वां प्रापयिष्यामि यत्र मां राम
वक्ष्यसि १०
चतुर्दश हि वर्षाणि वस्तव्यानि वने त्वया
तान्युपक्रमितव्यानि यानि देव्यासि चोदितः ११
तं रथं सूर्यसंकाशं सीता हृष्टेन चेतसा
आरुरोह वरारोहा कृत्वालंकारमात्मनः १२
तथैवायुधजातानि भ्रातृभ्यां कवचानि च
रथोपस्थे प्रतिन्यस्य सचर्म कठिनं च तत् १३
सीतातृतीयानारूढान्दृष्ट्वा धृष्टमचोदयत्
सुमन्त्रः संमतानश्वान्वायुवेगसमाञ्जवे १४
प्रयाते तु महारण्यं चिररात्राय राघवे

वभूव नगरे मूर्च्छा बलमूर्च्छा जनस्य च १५
तत्समाकुलसंभ्रान्तं मत्तसंकुपितद्विपम्
हयशिञ्जितनिर्घोषं पुरमासीन्महास्वनम् १६
ततः सबालवृद्धा सा पुरी परमपीडिता
राममेवाभिदुद्राव घर्मार्तः सलिलं यथा १७
पार्श्वतः पृष्ठतश्चापि लम्बमानास्तदुन्मुखाः
वाष्पपूर्णमुखाः सर्वे तमूचुर्भृशदुःखिताः १८
संयच्छ वाजिनां रश्मीन्सूत याहि शनैः शनैः
मुखं द्रक्ष्याम रामस्य दुर्दर्शं नो भविष्यति १९
आयसं हृदयं नूनं राममातुरसंशयम्
यद्देवगर्भप्रतिमे वनं याति न भिद्यते २०
कृतकृत्या हि वैदेही छायेवानुगता पतिम्
न जहाति रता धर्मे मेरुमर्कप्रभा यथा २१
अहो लक्ष्मण सिद्धार्थः सततं प्रियवादिनम्
भ्रातरं देवसंकाशं यस्त्वं परिचरिष्यसि २२
महत्येषा हि ते सिद्धिरेष चाभ्युदयो महान्
एष स्वर्गस्य मार्गश्च यदेनमनुगच्छसि
एवं वदन्तस्ते सोढुं न शेकुर्वाष्पमागतम् २३
अथ राजा वृतः स्त्रीभिर्दीनाभिर्दीनचेतनः
निर्जगाम प्रियं पुत्रं द्रक्ष्यामीति
ब्रुवन्गृहात् २४
शुश्रुवे चाग्रतः स्त्रीणां रुदन्तीनां महास्वनः
यथा नादः करेणूनां वद्धे महति कुञ्जरे २५
पिता च राजा काकुत्स्थः श्रीमान्सन्नस्तदा बभौ
परिपूर्णः शशी काले ग्रहेणोपप्लुतो यथा २६
ततो हलहलाशब्दो जज्ञे रामस्य पृष्ठतः
नराणां प्रेक्ष्य राजानं सीदन्तं भृशदुःखितम् २७
हा रामेति जनाः केचिद्राममातेति चापरे
अन्तःपुरं समृद्धं च क्रोशन्तं पर्यदेवयन् २८
अन्वीक्षमाणो रामस्तु विषण्णं भ्रान्तचेतसम्
राजानं मातरं चैव ददर्शानुगतौ पथि
धर्मपाशेन संक्षिप्तः प्रकाशं नाभ्युदैक्षत २९

पदातिनौ च यानार्हावदुःखार्हौ सुखोचितौ
दृष्ट्वा संचोदयामास शीघ्रं याहीति सारथिम् ३०
न हि तत्पुरुषव्याघ्रो दुःखदं दर्शनं पितुः
मातुश्च सहितुं शक्तस्तोत्रार्दित इव द्विपः ३१
तथा रुदन्तीं कौसल्यां रथं तमनुधावतीम्
क्रोशन्तीं राम रामेति हा सीते लक्ष्मणेति च
असकृत्प्रैक्षत तदा नृत्यन्तीमिव मातरम् ३२
तिष्ठेति राजा चुक्रोश याहि याहीति राघवः
सुमन्त्रस्य बभूवात्मा चक्रयोरिव चान्तरा ३३
नाश्रौषमिति राजानमुपालब्धोऽपि वक्ष्यसि
चिरं दुःखस्य पापिष्ठमिति रामस्तमब्रवीत् ३४
रामस्य स वचः कुर्वन्ननुज्ञाप्य च तं जनम्
व्रजतोऽपि हयाञ्शीघ्रं चोदयामास सारथिः ३५
न्यवर्तत जनो राज्ञो रामं कृत्वा प्रदक्षिणम्
मनसाप्यश्रुवेगैश्च न न्यवर्तत मानुषम् ३६
यमिच्छेत्पुनरायान्तं नैनं दूरमनुव्रजेत्
इत्यमात्या महाराजमूचुर्दशरथं वचः ३७
तेषां वचः सर्वगुणोपपन्नं
प्रस्विन्नगात्रः प्रविषण्णरूपः
निशम्य राजा कृपणः सभार्यो
व्यवस्थितस्तं सुतमीक्षमाणः ३८
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः३५

२-३६
तस्मिस्तु पुरुषव्याघ्रे निष्क्रामति कृताञ्जलौ
आर्तशब्दो हि संजज्ञे स्त्रीणामन्तःपुरे महान् १
अनाथस्य जनस्यास्य दुर्बलस्य तपस्विनः
यो गतिः शरणं चासीत्स नाथः क्व नु गच्छति २
न क्रुध्यत्यभिशस्तोऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन् क्रुद्धान्प्रसादयन्सर्वान्समदुःखः क्व गच्छति ३ण् कौसल्यायां महातेजा यथा मातरि वर्तते

तथा यो वर्ततेऽस्मासु महात्मा क्व नु गच्छति ४
कैकेय्या क्लिश्यमानेन राज्ञा संचोदितो वनम्
परित्राता जनस्यास्य जगतः क्व नु गच्छति ५
अहो निश्चेतनो राजा जीवलोकस्य संप्रियम्
धर्म्यं सत्यव्रतं रामं वनवासे प्रवत्स्यति ६
इति सर्वा महिष्यस्ता विवत्सा इव धेनवः
रुरुदुश्चैव दुःखार्ताः सस्वरं च विचुक्रुशुः ७
स तमन्तःपुरे घोरमार्तशब्दं महीपतिः
पुत्रशोकाभिसंतप्तः श्रुत्वा चासीत्सुदुःखितः ८
नाग्निहोत्राण्यहूयन्त सूर्यश्चान्तरधीयत
व्यसृजन्कवलान्नागा गावो वत्सान्न पाययन् ९
त्रिशङ्कुर्लोहिताङ्गश्च बृहस्पतिबुधावपि
दारुणाः सोममभ्येत्य ग्रहाः सर्वे व्यवस्थिताः १०
नक्षत्राणि गतार्चींषि ग्रहाश्च गततेजसः
विशाखाश्च सधूमाश्च नभसि प्रचकाशिरे ११
अकस्मान्नागरः सर्वो जनो दैन्यमुपागमत्
आहारे वा विहारे वा न कश्चिदकरोन्मनः १२
वाष्पपर्याकुलमुखो राजमार्गगतो जनः
न हृष्टो लक्ष्यते कश्चित्सर्वः शोकपरायणः १३
न वाति पवनः शीतो न शशी सौम्यदर्शनः
न सूर्यस्तपते लोकं सर्वं पर्याकुलं जगत् १४
अनर्थिनः सुताः स्त्रीणां भर्तारो भ्रातरस्तथा
सर्वे सर्वं परित्यज्य राममेवान्वचिन्तयन् १५
ये तु रामस्य सुहृदः सर्वे ते मूढचेतसः
शोकभारेण चाक्रान्ताः शयनं न जहुस्तदा १६
ततस्त्वयोध्या रहिता महात्मना
पुंरदरेणेव मही सपर्वता
चचाल घोरं भयभारपीडिता
सनागयोधाश्वगणा ननाद च १७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ३६

२-३७

यावत्तु निर्यतस्तस्य रजोरूपमदृश्यत
नैवेक्ष्वाकुवरस्तावत्संजहारात्मचक्षुषी १
यावद्राजा प्रियं पुत्रं पश्यत्यत्यन्तधार्मिकम्
तावद्व्यवर्धतेवास्य धरण्यां पुत्रदर्शने २
न पश्यति रजोऽप्यस्य यदा रामस्य भूमिपः
तदार्तश्च विषण्णश्च पपात धरणीतले ३
तस्य दक्षिणमन्वागात्कौसल्या बाहुमङ्गना
वामं चास्यान्वगात्पार्श्वं कैकेयी भरतप्रिया ४
तां नयेन च संपन्नो धर्मेण विनयेन च
उवाच राजा कैकेयीं समीक्ष्य व्यथितेन्द्रियः ५
कैकेयि मा ममाङ्गानि स्प्राक्षीस्त्वं दुष्टचारिणी
न हि त्वां द्रष्टुमिच्छामि न भार्या न च बान्धवी ६
ये च त्वामुपजीवन्ति नाहं तेषां न ते मम
केवलार्थपरां हि त्वां त्यक्तधर्मां त्यजाम्यहम् ७
अगृह्णां यच्च ते पाणिमग्निं पर्यणयं च यत्
अनुजानामि तत्सर्वमस्मिँ ल्लोके परत्र च ८
भरतश्चेत्प्रतीतः स्याद्राज्यं प्राप्येदमव्ययम् यन्मे स दद्यात्पित्रर्थं मा मा तद्दत्तमागमत् ९
अथ रेणुसमुध्वस्तं तमुत्थाप्य नराधिपम्
न्यवर्तत तदा देवी कौसल्या शोककर्शिता १०
हत्वेव ब्राह्मणं कामात्स्पृष्ट्वाग्निमिव पाणिना
अन्वतप्यत धर्मात्मा पुत्रं संचिन्त्य तापसम् ११
निवृत्यैव निवृत्यैव सीदतो रथवर्त्मसु
राज्ञो नातिवभौ रूपं ग्रस्तस्यांशुमतो यथा १२
विललाप च दुःखार्तः प्रियं पुत्रमनुस्मरन्
नगरान्तमनुप्राप्तं बुद्ध्वा पुत्रमथाब्रवीत् १३
वाहनानां च मुख्यानां वहतां तं ममात्मजम्
पदानि पथि दृश्यन्ते स महात्मा न दृश्यते १४
स नूनं क्वचिदेवाद्य वृक्षमूलमुपाश्रितः
काष्ठं वा यदि वाश्मानमुपधाय शयिष्यते १५
उत्थास्यति च मेदिन्याः कृपणः पांशुगुण्ठितः
विनिःश्वसन्प्रस्रवणात्करेणूनामिवर्षभः १६

द्रक्ष्यन्ति नूनं पुरुषा दीर्घबाहुं वनेचराः
राममुत्थाय गच्छन्तं लोकनाथमनाथवत् १७
सकामा भव कैकेयि विधवा राज्यमावस
न हि तं पुरुषव्याघ्रं विना जीवितुमुत्सहे १८
इत्येवं विलपन्राजा जनौघेनाभिसंवृतः
अपस्नात इवारिष्टं प्रविवेश पुरोत्तमम् १९
शून्यचत्वरवेश्मान्तां संवृतापणदेवताम्
क्लान्तदुर्बलदुःखार्तां नात्याकीर्णमहापथाम् २०
तामवेक्ष्य पुरीं सर्वां राममेवानुचिन्तयन्
विलपन्प्राविशद्राजा गृहं सूर्य इवाम्बुदम् २१
महाह्रदमिवाक्षोभ्यं सुपर्णेन हृतोरगम्
रामेण रहितं वेश्म वैदेह्या लक्ष्मणेन च २२
कौसल्याया गृहं शीघ्रं राममातुर्नयन्तु माम्
इति ब्रुवन्तं राजानमनयन्द्वारदर्शिनः २३
ततस्तत्र प्रविष्टस्य कौसल्याया निवेशनम्
अधिरुह्यापि शयनं बभूव लुलितं मनः २४
तच्च दृष्ट्वा महाराजो भुजमुद्यम्य वीर्यवान्
उच्चैःस्वरेण चुक्रोश हा राघव जहासि माम् २५
सुखिता बत तं कालं जीविष्यन्ति नरोत्तमाः
परिष्वजन्तो ये रामं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् २६
न त्वां पश्यामि कौसल्ये साधु मां पाणिना स्पृश
रामं मेऽनुगता दृष्टिरद्यापि न निवर्तते २७
तं राममेवानुविचिन्तयन्तं
समीक्ष्य देवी शयने नरेन्द्रम्
उपोपविश्याधिकमार्तरूपा
विनिःश्वसन्ती विललाप कृच्छ्रम् २८
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

२-३८
ततः समीक्ष्य शयने सन्नं शोकेन पार्थिवम्
कौसल्या पुत्रशोकार्ता तमुवाच महीपतिम् १

राघवे नरशार्दूले विषमुप्त्वा द्विजिह्ववत्
विचरिष्यति कैकेयी निर्मुक्तेव हि पन्नगी २
विवास्य रामं सुभगा लब्धकामा समाहिता
त्रासयिष्यति मां भूयो दुष्टाहिरिव वेश्मनि ३
अथ स्म नगरे रामश्चरन्भैक्षं गृहे वसेत्
कामकारो वरं दातुमपि दासं ममात्मजम् ४
पातयित्वा तु कैकेय्या रामं स्थानाद्यथेष्टतः
प्रदिष्टो रक्षसां भागः पर्वणीवाहिताग्निना ५
गजराजगतिर्वीरो महाबाहुर्धनुर्धरः
वनमाविशते नूनं सभार्यः सहलक्ष्मणः ६
वने त्वदृष्टदुःखानां कैकेय्यानुमते त्वया
त्यक्तानां वनवासाय का न्ववस्था भविष्यति ७
ते रत्नहीनास्तरुणाः फलकाले विवासिताः
कथं वत्स्यन्ति कृपणाः फलमूलैः कृताशनाः ८
अपीदानीं स कालः स्यान्मम शोकक्षयः शिवः
सभार्यं यत्सह भ्रात्रा पश्येयमिह राघवम् ९
श्रुत्वैवोपस्थितौ वीरो कदायोध्या भविष्यति
यशस्विनी हृष्टजना सूच्छ्रितध्वजमालिनी १०
कदा प्रेक्ष्य नरव्याघ्रावरण्यात्पुनरागतौ
नन्दिष्यति पुरी हृष्टा समुद्र इव पर्वणि ११
कदायोध्यां महाबाहुः पुरीं वीरः प्रवेक्ष्यति
पुरस्कृत्य रथे सीतां वृषभो गोवधूमिव १२
कदा प्राणिसहस्त्राणि राजमार्गे ममात्मजौ
लाजैरवकरिष्यन्ति प्रविशन्तावरिंदमौ १३
कदा सुमनसः कन्या द्विजातीनां फलानि च
प्रदिशन्त्यः पुरीं हृष्टाः करिष्यन्ति
प्रदक्षिणम् १४
कदा परिणतो बुद्ध्या वयसा चामरप्रभः
अभ्युपैष्यति धर्मज्ञस्त्रिवर्ष इव मां ललन् १५
निःसंशयं मया मन्ये पुरा वीर कदर्यया
पातुकामेषु वत्सेषु मातॄणां शातिताः स्तनाः १६
साहं गौरिव सिंहेन विवत्सा वत्सला कृता

कैकेय्या पुरुषव्याघ्र बालवत्सेव गौर्बलात् १७
न हि तावद्गुणैर्जुष्टं सर्वशास्त्रविशारदम्
एकपुत्रा विना पुत्रमहं जीवितुमुत्सहे १८
न हि मे जीविते किंचित्सामर्थ्यमिह कल्प्यते
अपश्यन्त्याः प्रियं पुत्रं महाबाहुं महाबलम् १९
अयं हि मां दीपयते समुत्थित
स्तनूजशोकप्रभवो हुताशनः
महीमिमां रश्मिभिरुत्तमप्रभो
यथा निदाधे भगवान्दिवाकरः २०
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टात्रिंशः सर्गः ३८

२-३९
विलपन्तीं तथा तां तु कौसल्यां प्रमदोत्तमाम्
इदं धर्मे स्थिता धर्म्यं सुमित्रा वाक्यमब्रवीत् १
तवार्ये सद्गुणैर्युक्तः पुत्रः स पुरुषोत्तमः
किं ते विलपितेनैवं कृपणं रुदितेन वा २
यस्तवार्ये गतः पुत्रस्त्यक्त्वा राज्यं महाबलः
साधु कुर्वन्महात्मानं पितरं सत्यवादिनम् ३
शिष्टैराचरिते सम्यक्शश्वत्प्रेत्य फलोदये
रामो धर्मे स्थितः श्रेष्ठो न स शोच्यः कदाचन ४
वर्तते चोत्तमां वृत्तिं लक्ष्मणोऽस्मिन्सदानघः
दयावान्सर्वभूतेषु लाभस्तस्य महात्मनः ५
अरण्यवासे यद्दुःखं जानन्ती वै सुखोचिता
अनुगच्छति वैदेही धर्मात्मानं तवात्मजम् ६
कीर्तिभूतां पताकां यो लोके भ्रामयति प्रभुः
दमसत्यव्रतपरः किं न प्राप्तस्तवात्मजः ७
व्यक्तं रामस्य विज्ञाय शौचं माहात्म्यमुत्तमम्
न गात्रमंशुभिः सूर्यः संतापयितुमर्हति ८
शिवः सर्वेषु कालेषु काननेभ्यो विनिःसृतः
राघवं युक्तशीतोष्णः सेविष्यति सुखोऽनिलः ९
शयानमनघं रात्रौ पितेवाभिपरिष्वजन्

रश्मिभिः संस्पृशञ्शीतैश्चन्द्रमा ह्लादयिष्यति १०
ददौ चास्त्राणि दिव्यानि यस्मै ब्रह्मा महौजसे
दानवेन्द्रं हतं दृष्ट्वा तिमिध्वजसुतं रणे ११
पृथिव्या सह वैदेह्या श्रिया च पुरुषर्षभः
क्षिप्रं तिसृभिरेताभिः सह रामोऽभिषेक्ष्यते १२
दुःखजं विसृजन्त्यस्रं निष्क्रामन्तमुदीक्ष्य यम् समुत्स्रक्ष्यसि नेत्राभ्यां क्षिप्रमानन्दजं पयः १३
अभिवादयमानं तं दृष्ट्वा ससुहृदं सुतम्
मुदाश्रु मोक्ष्यसे क्षिप्रं मेघलेखेव वार्षिकी १४
पुत्रस्ते वरदः क्षिप्रमयोध्यां पुनरागतः
कराभ्यां मृदुपीनाभ्यां चरणौ पीडयिष्यति १५
निशम्य तल्लक्ष्मणमातृवाक्यं
रामस्य मातुर्नरदेवपन्त्याः
सद्यः शरीरे विननाश शोकः
शरद्गतो मेघ इवाल्पतोयः १६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः३९

२-४०
अनुरक्ता महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम्
अनुजग्मुः प्रयान्तं तं वनवासाय मानवाः १
निवर्तितेऽपि च बलात्सुहृद्वर्गे च राजनि
नैवं ते संन्यवर्तन्त रामस्यानुगता रथम् २
अयोध्यानिलयानां हि पुरुषाणां महायशाः
वभूव गुणसंपन्नः पूर्णचन्द्र इव प्रियः ३
स याच्यमानः काकुत्स्थः स्वाभिः प्रकृतिभिस्तिदा
कुर्वाणः पितरं सत्यं वनमेवान्वपद्यत ४
अवेक्षमाणः सस्नेहं चक्षुषा प्रपिबन्निव
उवाच रामः स्नेहेन ताः प्रजाः स्वाः प्रजा इव ५
या प्रीतिर्बहुमानश्च मय्ययोध्यानिवासिनाम्

मत्प्रियार्थं विशेषेण भरते सा निवेश्यताम् ६
स हि कल्याणचारित्रः कैकेय्यानन्दवर्धनः
करिष्यति यथावद्वः प्रियाणि च हितानि च ७
ज्ञानवृद्धो वयोबालो मृदुर्वीर्यगुणान्वितः
अनुरूपं स वो भर्ता भविष्यति भयापहः ८
स हि राजगुणैर्युक्तो युवराजः समीक्षितः
अपि चापि मया शिष्टैः कार्यं वो भर्तृशासनम् ९
न च तप्येद्यथा चासौ वनवासं गते मयि
महाराजस्तथा कार्यो मम प्रियचिकीर्षया १०
यथा यथा दाशरथिर्धर्ममेवास्थितोऽभवत्
तथा तथा प्रकृतयो रामं पतिमकामयन् ११
बाष्पेण पिहितं दीनं रामः सौमित्रिणा सह
चकर्षेव गुणैर्बद्ध्वा जनं पुरनिवासिनम् १२
ते द्विजास्त्रिविधं वृद्धा ज्ञानेन वयसौजसा
वयःप्रकम्पशिरसो दूरादूचुरिदं वचः १३
वहन्तो जवना रामं भो भो जात्यास्तुरंगमाः
निवर्तध्वं न गन्तव्यं हिता भवत भर्तरि
उपवाह्यस्तु वो भर्ता नापवाह्यः पुराद्वनम् १४
एवमार्तप्रलापांस्तान्वृद्धान्प्रलपतो द्विजान्
अवेक्ष्य सहसा रामो रथादवततार ह १५
पद्भ्यामेव जगामाथ ससीतः सहलक्ष्मणः
संनिकृष्टपदन्यासो रामो वनपरायणः १६
द्विजातींस्तु पदातींस्तान्रामश्चारित्रवत्सलः
न शशाक घृणाचक्षुः परिमोक्तुं रथेन सः १७
गच्छन्तमेव तं दृष्ट्वा रामं संभ्रान्तमानसाः
ऊचुः परमसंतप्ता रामं वाक्यमिदं द्विजाः १८
ब्राह्मण्यं कृत्स्नमेतत्त्वां ब्रह्मण्यमनुगच्छति द्विजस्कन्धाधिरूढास्त्वामग्नयोऽप्यनुयान्त्यमी १९
वाजपेयसमुत्थानि छत्राण्येतानि पश्य नः पृष्ठतोऽनुप्रयातानि हंसानिव जलात्यये २०

अनवाप्तातपत्रस्य रश्मिसंतापितस्य ते
एभिश्छायां करिष्यामः स्वैश्छत्रैर्वाजपेयिकैः २१
या हि नः सततं बुद्धिर्वेदमन्त्रानुसारिणी
त्वत्कृते सा कृता वत्स वनवासानुसारिणी २२
हृदयेष्ववतिष्ठन्ते वेदा ये नः परं धनम्
वत्स्यन्त्यपि गृहेष्वेव दाराश्चारित्ररक्षिताः २३
न पुनर्निश्चयः कार्यस्त्वद्गतौ सुकृता मतिः त्वयि धर्मव्यपेक्षे तु किं स्याद्धर्ममवेक्षितुम्
२४
याचितो नो निवर्तस्व हंसशुक्लशिरोरुहैः
शिरोभिर्निभृताचार महीपतनपांशुलैः २५
बहूनां वितता यज्ञा द्विजानां य इहागताः
तेषां समाप्तिरायत्ता तव वत्स निवर्तने २६
भक्तिमन्ति हि भूतानि जंगमाजंगमानि च
याचमानेषु तेषु त्वं भक्तिं भक्तेषु दर्शय २७
अनुगन्तुमशक्तास्त्वां मूलैरुद्धतवेगिभिः
उन्नता वायुवेगेन विक्रोशन्तीव पादपाः २८
निश्चेष्टाहारसंचारा वृक्षैकस्थानविष्ठिताः
पक्षिणोऽपि प्रयाचन्ते सर्वभूतानुकम्पिनम् २९
एवं विक्रोशतां तेषां द्विजातीनां निवर्तने
ददृशे तमसा तत्र वारयन्तीव राघवम् ३०
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ४०

२-४१
ततस्तु तमसातीरं रम्यमाश्रित्य राघवः
सीतामुद्वीक्ष्य सौमित्रिमिदं वचनमब्रवीत् १
इयमद्य निशा पूर्वा सौमित्रे प्रस्थिता वनम्
वनवासम्य भद्रं ते स नोत्कण्ठितुमर्हसि २
पश्य शून्यान्यरण्यानि रुदन्तीव समन्ततः
यथानिलयमायद्भिर्निलीनानि मृगद्विजैः ३
अद्यायोध्या तु नगरी राजधानी पितुर्मम
सस्त्रीपुंसा गतानस्माञ्शोचिष्यति न संशयः ४

भरतः खलु धर्मात्मा पितरं मातरं च मे
धर्मार्थकामसहितैर्वाक्यैराश्वासयिष्यति ५
भरतस्यानृशंसत्वं संचिन्त्याहं पुनःपुनः
नानुशोचामि पितरं मातरं चापि लक्ष्मण ६
त्वया कार्यं नरव्याघ्र मामनुव्रजता कृतम्
अन्वेष्टव्या हि वैदेह्या रक्षणार्थे सहायता ७
अद्भिरेव तु सौमित्रे वत्स्याम्यद्य निशामिमाम्
एतद्धि रोचते मह्यं वन्येऽपि विविधे सति ८
एवमुक्त्वा तु सौमित्रिं सुमन्त्रमपि राघवः
अप्रमत्तस्त्वमश्वेषु भव सौम्येत्युवाच ह ९
सोऽश्वान्सुमन्त्रः संयम्य सूर्येऽस्त समुपागते
प्रभूतयवसान्कृत्वा बभूव प्रत्यनन्तरः १०
उपास्य तु शिवां संध्यां दृष्ट्वा
रात्रिमुपस्थिताम्
रामस्य शयनं चक्रे सूतः सौमित्रिणा सह ११
तां शय्यां तमसातीरे वीक्ष्य वृक्षदलैः कृताम्
रामः सौमित्रिणा सार्धं सभार्यः संविवेश ह १२
सभार्यं संप्रसुप्तं तं भ्रातरं वीक्ष्य लक्ष्मणः
कथयामास सूताय रामस्य विविधान्गुणान् १३
जाग्रतो ह्येव तां रात्रिं सौमित्रेरुदितो रविः
सूतस्य तमसातीरे रामस्य ब्रुवतो गुणान् १४
गोकुलाकुलतीरायास्तमसाया विदूरतः
अवसत्तत्र तां रात्रिं रामः प्रकृतिभिः सह १५
उत्थाय तु महातेजाः प्रकृतीस्ता निशाम्य च
अब्रवीद्भ्रातरं रामो लक्ष्मणं पुण्यलक्षणम् १६
अस्मद्व्यपेक्षान्सौमित्रे निरपेक्षान्गृहेष्वपि
वृक्षमूलेषु संसुप्तान्पश्य लक्ष्मण सांप्रतम् १७
यथैते नियमं पौराः कुर्वन्त्यस्मन्निवर्तने
अपि प्राणानसिष्यन्ति न तु त्यक्ष्यन्ति निश्चयम् १८
यावदेव तु संसुप्तास्तावदेव वयं लघु
रथमारुह्य गच्छामः पन्थानमकुतोभयम् १९

अतो भूयोऽपि नेदानीमिक्ष्वाकुपुरवासिनः
स्वपेयुरनुरक्ता मां वृक्षमूलानि संश्रिताः २०
पौरा ह्यात्मकृताद्दुःखाद्विप्रमोच्या नृपात्मजैः
न तु खल्वात्मना योज्या दुःखेन पुरवासिनः २१
अब्रवील्लक्ष्मणो रामं साक्षाद्धर्ममिव स्थितम्
रोचते मे महाप्राज्ञ क्षिप्रमारुह्यतामिति २२
सूतस्ततः संत्वरितः स्यन्दनं तैर्हयोत्तमैः
योजयित्वाथ रामाय प्राञ्जलि प्रत्यवेदयत् २३
मोहनार्थं तु पौराणां सूतं रामोऽब्रवीद्वचः
उदङ्मुखः प्रयाहि त्वं रथमास्थाय सारथे २४
मुहूर्तं त्वरितं गत्वा निवर्तय रथं पुनः
यथा न विद्युः पौरा मां तथा कुरु समाहितः २५
रामस्य वचनं श्रुत्वा तथा चक्रे स सारथिः
प्रत्यागम्य च रामस्य स्यन्दनं प्रत्यवेदयत् २६
तं स्यन्दनमधिष्ठाय राघवः सपरिच्छदः
शीघ्रगामाकुलावर्तां तमसामतरन्नदीम् २७
स संतीर्य महाबाहुः श्रीमाञ्शिवमकण्टकम्
प्रापद्यत महामार्गमभयं भयदर्शिनाम् २८
प्रभातायां तु शर्वर्यां पौरास्ते राघवं विना
शोकोपहतनिश्चेष्टा बभूवुर्हतचेतसः २९
शोकजाश्रुपरिद्यूना वीक्षमाणास्ततस्ततः
आलोकमपि रामस्य न पश्यन्ति स्म दुःखिताः ३०
ततो मार्गानुसारेण गत्वा किंचित्क्षणं पुनः
मार्गनाशाद्विषादेन महता समभिप्लुताः ३१
रथस्य मार्गनाशेन न्यवर्तन्त मनस्विनः
किमिदं किं करिष्यामो दैवेनोपहता इति ३२
ततो यथागतेनैव मार्गेण क्लान्तचेतसः
अयोध्यामगमन्सर्वे पुरीं व्यथितसज्जनाम् ३३
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ४१

२-४२

अनुगम्य निवृत्तानां रामं नगरवासिनाम्
उद्गतानीव सत्त्वानि बभूवुरमनस्विनाम् १
स्वं स्वं निलयमागम्य पुत्रदारैः समावृताः
अश्रूणि मुमुचुः सर्वे बाष्पेण पिहिताननाः २
न चाहृष्यन्न चामोदन्वणिजो न प्रसारयन्
न चाशोभन्त पण्यानि नापचन्गृहमेधिनः ३
नष्टं दृष्ट्वा नाभ्यनन्दन्विपुलं वा धनागमम्
पुत्रं प्रथमजं लब्ध्वा जननी नाभ्यनन्दत ४
गृहे गृहे रुदन्त्यश्च भर्तारं गृहमागतम् व्यगर्हयन्त दुःखार्ता वाग्भिस्तोत्रैरिव द्विपान्
५
किं नु तेषां गृहैः कार्यं किं दारैः किं धनेन वा
पुत्रैर्वा किं सुखैर्वापि ये न पश्यन्ति राघवम् ६
एकः सत्पुरुषो लोके लक्ष्मणः सह सीतया
योऽनुगच्छति काकुत्स्थं रामं परिचरन्वने ७
आपगाः कृतपुण्यास्ताः पद्मिन्यश्च सरांसि च
येषु स्नास्यति काकुत्स्थो विगाह्य सलिलं शुचि ८
शोभयिष्यन्ति काकुत्स्थमटव्यो रम्यकाननाः
आपगाश्च महानूपाः सानुमन्तश्च पर्वताः ९
काननं वापि शैलं वा यं रामोऽभिगमिष्यति प्रियातिथिमिव प्राप्तं नैनं शक्ष्यन्त्यनर्चितुम् १०
विचित्रकुसुमापीडा बहुमञ्जरिधारिणः
अकाले चापि मुख्यानि पुष्पाणि च फलानि च
दर्शयिष्यन्त्यनुक्रोशाद्गिरयो राममागतम् ११
विदर्शयन्तो विविधान्भूयश्चित्रांश्च निर्झरान्
पादपाः पर्वताग्रेषु रमयिष्यन्ति राघवम् १२
यत्र रामो भयं नात्र नास्ति तत्र पराभवः
स हि शूरो महाबाहुः पुत्रो दशरथस्य च १३
पुरा भवति नो दूरादनुगच्छाम राघवम्
पादच्छाया सुखा भर्तुस्तादृशस्य महात्मनः
स हि नाथो जनस्यास्य स गतिः स परायणम् १४

वयं परिचरिष्यामः सीतां यूयं तु राघवम्
इति पौरस्त्रियो भर्तॄन्दुःखार्तास्तत्तदब्रुवन् १५
युष्माकं राघवोऽरण्ये योगक्षेमं विधास्यति
सीता नारीजनस्यास्य योगक्षेमं करिष्यति १६
को न्वनेनाप्रतीतेन सोत्कण्ठितजनेन च
संप्रीयेतामनोज्ञेन वासेन हृतचेतसा १७
कैकेय्या यदि चेद्राज्यं स्यादधर्म्यमनाथवत्
न हि नो जीवितेनार्थः कुतः पुत्रैः कुतो धनैः १८
यया पुत्रश्च भर्ता च त्यक्तावैश्वर्यकारणात्
कं सा परिहरेदन्यं कैकेयी कुलपांसनी १९
कैकेय्या न वयं राज्ये भृतका निवसेमहि
जीवन्त्या जातु जीवन्त्यः पुत्रैरपि शपामहे २०
या पुत्रं पार्थिवेन्द्रस्य प्रवासयति निर्घृणा कस्तां प्राप्य सुखं जीवेदधर्म्यां दुष्टचारिणीम्
२१
न हि प्रव्रजिते रामे जीविष्यति महीपतिः
मृते दशरथे व्यक्तं विलोपस्तदनन्तरम् २२
ते विषं पिबतालोड्य क्षीणपुण्याः सुदुर्गताः
राघवं वानुगच्छध्वमश्रुतिं वापि गच्छत २३
मिथ्या प्रव्राजितो रामः सभार्यः सहलक्ष्मणः
भरते संनिसृष्टाः स्मः सौनिके पशवो यथा २४
तास्तथा विलपन्त्यस्तु नगरे नागरस्त्रियः
चुक्रुशुर्भृशसंतप्ता मृत्योरिव भयागमे २५
तथा स्त्रियो रामनिमित्तमातुरा
यथा सुते भ्रातरि वा विवासिते
विलप्य दीना रुरुदुर्विचेतसः
सुतैर्हि तासामधिको हि सोऽभवत् २६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ४२
२-४३
रामोऽपि रात्रिशेषेण तेनैव महदन्तरम्

जगाम पुरुषव्याघ्रः पितुराज्ञामनुस्मरन् १
तथैव गच्छतस्तस्य व्यपायाद्रजनी शिवा
उपास्य स शिवां संध्यां विषयान्तं व्यगाहत २
ग्रामान्विकृष्टसीमान्तान्पुष्पितानि वनानि च
पश्यन्नतिययौ शीघ्रं शनैरिव हयोत्तमैः ३
शृण्वन्वाचो मनुष्याणां ग्रामसंवासवासिनाम्
राजानं धिग्दशरथं कामस्य वशमागतम् ४
हा नृशंसाद्य कैकेयी पापा पापानुबन्धिनी
तीक्ष्णा संभिन्नमर्यादा तीक्ष्णे कर्मणि वर्तते ५
या पुत्रमीदृशं राज्ञः प्रवासयति धार्मिकम्
वनवासे महाप्राज्ञं सानुक्रोशमतन्द्रितम् ६
एता वाचो मनुष्याणां ग्रामसंवासवासिनाम्
शृण्वन्नति ययौ वीरः कोसलान्कोसलेश्वरः ७
ततो वेदश्रुतिं नाम शिववारिवहां नदीम्
उत्तीर्याभिमुखः प्रायादगस्त्याध्युषितां दिशम् ८
गत्वा तु सुचिरं कालं ततः शीतजलां नदीम्
गोमतीं गोयुतानूपामतरत्सागरंगमाम् ९
गोमतीं चाप्यतिक्रम्य राघवः शीघ्रगैर्हयैः
मयूरहंसाभिरुतां ततार स्यन्दिकां नदीम् १०
स महीं मनुना राज्ञा दत्तामिक्ष्वाकवे पुरा
स्फीतां राष्ट्रावृतां रामो वैदेहीमन्वदर्शयत् ११
सूत इत्येव चाभाष्य सारथिं तमभीक्ष्णशः
हंसमत्तस्वरः श्रीमानुवाच पुरुषर्षभः १२
कदाहं पुनरागम्य सरय्वाः पुष्पिते वने
मृगयां पर्यटिष्यामि मात्रा पित्रा च संगतः १३
नात्यर्थमभिकाङ्क्षामि मृगयां सरयूवने
रतिर्ह्येषातुला लोके राजर्षिगणसंमता १४
स तमध्वानमैक्ष्वाकः सूतं मधुरया गिरा
तं तमर्थमभिप्रेत्य ययौ वाक्यमुदीरयन् १५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३

२-४४
विशालान्कोसलान्रम्यान्यात्वा लक्ष्मणपूर्वजः
आससाद महाबाहुः शृङ्गवेरपुरं प्रति १
तत्र त्रिपथगां दिव्यां शिवतोयामशैवलाम्
ददर्श राघवो गङ्गां पुण्यामृषिनिषेविताम् २
हंससारससंघुष्टां चक्रवाकोपकूजिताम्
शिंशुमारैश्च नक्रैश्च भुजंगैश्च निषेविताम् ३
तामूर्मिकलिलावर्तामन्ववेक्ष्य महारथः
सुमन्त्रमब्रवीत्सूतमिहैवाद्य वसामहे ४
अविदूरादयं नद्या बहुपुष्पप्रवालवान्
सुमहानिङ्गुदीवृक्षो वसामोऽत्रैव सारथे ५
लक्ष्मणश्च सुमन्त्रश्च बाढमित्येव राघवम्
उक्त्वा तमिङ्गुदीवृक्षं तदोपययतुर्हयैः ६
रामोऽभियाय तं रम्यं वृक्षमिक्ष्वाकुनन्दनः
रथादवातरत्तस्मात्सभार्यः सहलक्ष्मणः ७
सुमन्त्रोऽप्यवतीर्यैव मोचयित्वा हयोत्तमान्
वृक्षमूलगतं राममुपतस्थे कृताञ्जलि ८
तत्र राजा गुहो नाम रामस्यात्मसमः सखा
निषादजात्यो बलवान्स्थपतिश्चेति विश्रुतः ९
स श्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं रामं विषयमागतम् वृद्धैः परिवृतोऽमात्यैर्ज्ञातिभिश्चाप्युपागतः
१०
ततो निषादाधिपतिं दृष्ट्वा दूरादवस्थितम्
सह सौमित्रिणा रामः समागच्छद्गुहेन सः ११
तमार्तः संपरिष्वज्य गुहो राघवमब्रवीत्
यथायोध्या तथेदं ते राम किं करवाणि ते १२
ततो गुणवदन्नाद्यमुपादाय पृथग्विधम्
अर्घ्यं चोपानयत्क्षिप्रं वाक्यं चेदमुवाच ह १३
स्वागतं ते महाबाहो तवेयमखिला मही
वयं प्रेष्या भवान्भर्ता साधु राज्यं प्रशाधि नः १४
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च लेह्यं चेदमुपस्थितम्
शयनानि च मुख्यानि वाजिनां खादनं च ते १५

गुहमेवं ब्रुवाणं तं राघवः प्रत्युवाच ह
अर्चिताश्चैव हृष्टाश्च भवता सर्वथा वयम् १६
पद्भ्यामभिगमाच्चैव स्नेहसंदर्शनेन च
भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां पीडयन्वाक्यमब्रवीत् १७
दिष्ट्या त्वां गुह पश्यामि अरोगं सह बान्धवैः
अपि ते कुशलं राष्ट्रे मित्रेषु च धनेषु च १८
यत्त्विदं भवता किंचित्प्रीत्या समुपकल्पितम्
सर्वं तदनुजानामि न हि वर्ते प्रतिग्रहे १९
कुशचीराजिनधरं फलमूलाशनं च माम्
विद्धि प्रणिहितं धर्मे तापसं वनगोचरम् २०
अश्वानां खादनेनाहमर्थी नान्येन केनचित्
एतावतात्रभवता भविष्यामि सुपूजितः २१
एते हि दयिता राज्ञः पितुर्दशरथस्य मे
एतैः सुविहितैरश्वैर्भविष्याम्यहमर्चितः २२
अश्वानां प्रतिपानं च खादनं चैव सोऽन्वशात्
गुहस्तत्रैव पुरुषांस्त्वरितं दीयतामिति २३
ततश्चीरोत्तरासङ्गः संध्यामन्वास्य पश्चिमाम्
जलमेवाददे भोज्यं लक्ष्मणेनाहृतं स्वयम् २४
तस्य भूमौ शयानस्य पादौ प्रक्षाल्य लक्ष्मणः
सभार्यस्य ततोऽभ्येत्य तस्थौ वृक्षमुपाश्रितः २५
गुहोऽपि सह सूतेन सौमित्रिमनुभाषयन्
अन्वजाग्रत्ततो राममप्रमत्तो धनुर्धरः २६
तथा शयानस्य ततोऽस्य धीमतो
यशस्विनो दाशरथेर्महात्मनः
अदृष्टदुःखस्य सुखोचितस्य सा
तदा व्यतीयाय चिरेण शर्वरी २७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४

२-४५
तं जाग्रतमदम्भेन भ्रातुरर्थाय लक्ष्मणम्
गुहः संतापसंतप्तो राघवं वाक्यमब्रवीत् १

इयं तात सुखा शय्या त्वदर्थमुपकल्पिता प्रत्याश्वसिहि साध्वस्यां राजपुत्र यथासुखम् २ उचितोऽय जनः सर्वः क्लेशानां त्वं सुखोचितः गुप्त्यर्थं जागरिष्यामः काकुत्स्थस्य वयं निशाम् ३
न हि रामात्प्रियतरो ममास्ति भुवि कश्चन
ब्रवीम्येतदहं सत्यं सत्येनैव च ते शपे ४
अस्य प्रसादादाशंसे लोकेऽस्मिन्सुमहद्यशः
धर्मावाप्तिं च विपुलामर्थावाप्तिं च केवलाम् ५
सोऽह प्रियसखं रामं शयानं सह सीतया
रक्षिष्यामि धनुष्पाणिः सर्वतो ज्ञातिभिः सह ६
न हि मेऽविदितं किंचिद्वनेऽस्मिश्चरतः सदा
चतुरङ्गं ह्यपि बलं सुमहत्प्रसहेमहि ७
लक्ष्मणस्तं तदोवाच रक्ष्यमाणास्त्वयानघ
नात्र भीता वयं सर्वे धर्ममेवानुपश्यता ८
कथं दाशरथौ भूमौ शयाने सह सीतया
शक्या निद्रा मया लब्धुं जीवितं वा सुखानि वा ९
यो न देवासुरैः सर्वैः शक्यः प्रसहितुं युधि
तं पश्य सुखसंविष्टं तृणेषु सह सीतया १०
यो मन्त्रतपसा लब्धो विविधैश्च परिश्रमैः
एको दशरथस्यैष पुत्रः सदृशलक्षणः ११
अस्मिन्प्रव्रजिते राजा न चिरं वर्तयिष्यति
विधवा मेदिनी नूनं क्षिप्रमेव भविष्यति १२
विनद्य सुमहानादं श्रमेणोपरताः स्त्रियः
निर्घोषोपरतं तात मन्ये राजनिवेशनम् १३
कौसल्या चैव राजा च तथैव जननी मम
नाशंसे यदि जीवन्ति सर्वे ते शर्वरीमिमाम् १४
जीवेदपि हि मे माता शत्रुघ्नस्यान्ववेक्षया
तद्दुःखं यत्तु कौसल्या वीरसूर्विनशिष्यति १५
अनुरक्तजनाकीर्णा सुखालोकप्रियावहा
राजव्यसनसंसृष्टा सा पुरी विनशिष्यति १६
अतिक्रान्तमतिक्रान्तमनवाप्य मनोरथम्

राज्ये राममनिक्षिप्य पिता मे विनशिष्यति १७
सिद्धार्थाः पितरं वृत्तं तस्मिन्काले ह्युपस्थिते
प्रेतकार्येषु सर्वेषु संस्करिष्यन्ति भूमिपम् १८
रम्यचत्वरसंस्थानां सुविभक्तमहापथाम्
हर्म्यप्रासादसंपन्नां गणिकावरशोभिताम् १९
रथाश्वगजसंबाधां तूर्यनादविनादिताम्
सर्वकल्याणसंपूर्णां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् २०
आरामोद्यानसंपन्नां समाजोत्सवशालिनीम्
सुखिता विचरिष्यन्ति राजधानीं पितुर्मम २१
अपि सत्यप्रतिज्ञेन सार्धं कुशलिना वयम्
निवृत्ते वनवासेऽस्मिन्नयोध्यां प्रविशेमहि २२
परिदेवयमानस्य दुःखार्तस्य महात्मनः
तिष्ठतो राजपुत्रस्य शर्वरी सात्यवर्तत २३
तथा हि सत्यं ब्रुवति प्रजाहिते
नरेन्द्रपुत्रे गुरुसौहृदाद्गुहः
मुमोच बाष्पं व्यसनाभिपीडितो
ज्वरातुरो नाग इव व्यथातुरः २४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ४५

२-४६
प्रभातायां तु शर्वर्यां पृथुवक्षा महायशाः
उवाच रामः सौमित्रिं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् १
भास्करोदयकालोऽय गता भगवती निशा
असौ सुकृष्णो विहगः कोकिलस्तात कूजति २
बर्हिणानां च निर्घोषः श्रूयते नदतां वने
तराम जाह्नवीं सौम्य शीघ्रगां सागरंगमाम् ३
विज्ञाय रामस्य वचः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः
गुहमामन्त्र्य सूतं च सोऽतिष्ठद्भ्रातुरग्रतः ४
ततः कलापान्संनह्य खङ्गौ बद्ध्वा च धन्विनौ
जग्मतुर्येन तौ गङ्गां सीतया सह राघवौ ५
राममेव तु धर्मज्ञमुपगम्य विनीतवत्

किमहं करवाणीति सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ६
निवर्तस्वेत्युवाचैनमेतावद्धि कृतं मम
यानं विहाय पद्भ्यां तु गमिष्यामो महावनम् ७
आत्मानं त्वभ्यनुज्ञातमवेक्ष्यार्तः स सारथिः
सुमन्त्रः पुरुषव्याघ्रमैक्ष्वाकमिदमब्रवीत् ८
नातिक्रान्तमिदं लोके पुरुषेणेह केनचित्
तव सभ्रातृभार्यस्य वासः प्राकृतवद्वने ९
न मन्ये ब्रह्मचर्येऽस्ति स्वधीते वा फलोदयः
मार्दवार्जवयोर्वापि त्वां चेद्व्यसनमागतम् १०
सह राघव वैदेह्या भ्रात्रा चैव वने वसन्
त्वं गतिं प्राप्स्यसे वीर त्रींल्लोकांस्तु
जयन्निव ११
वयं खलु हता राम ये त्वयाप्युपवञ्चिताः
कैकेय्या वशमेष्यामः पापाया दुःखभागिनः १२
इति ब्रुवन्नात्मसमं सुमन्त्रः सारथिस्तदा
दृष्ट्वा दूरगतं रामं दुःखार्तो रुरुदे चिरम् १३
ततस्तु विगते बाष्पे सूतं स्पृष्टोदकं शुचिम्
रामस्तु मधुरं वाक्यं पुनः पुनरुवाच तम् १४
इक्ष्वाकूणां त्वया तुल्यं सुहृदं नोपलक्षये
यथा दशरथो राजा मां न शोचेत्तथा कुरु १५
शोकोपहतचेताश्च वृद्धश्च जगतीपतिः
कामभारावसन्नश्च तस्मादेतद्ब्रवीमि ते १६
यद्यदाज्ञापयेत्किंचित्स महात्मा महीपतिः
कैकेय्याः प्रियकामार्थं कार्यं तदविकाङ्क्षया १७
एतदर्थं हि राज्यानि प्रशासति नरेश्वराः
यदेषां सर्वकृत्येषु मनो न प्रतिहन्यते १८
तद्यथा स महाराजो नालीकमधिगच्छति
न च ताम्यति दुःखेन सुमन्त्र कुरु तत्तथा १९
अदृष्टदुःखं राजानं वृद्धमार्यं जितेन्द्रियम्
ब्रूयास्त्वमभिवाद्यैव मम हेतोरिदं वचः २०
नैवाहमनुशोचामि लक्ष्मणो न च मैथिली
अयोध्यायाश्च्युताश्चेति वने वत्स्यामहेति वा २१

चतुर्दशसु वर्षेषु निवृत्तेषु पुनः पुनः लक्ष्मणं मां च सीतां च द्रक्ष्यसि क्षिप्रमागतान् २२
एवमुक्त्वा तु राजानं मातरं च सुमन्त्र मे
अन्याश्च देवीः सहिताः कैकेयीं च पुनः पुनः २३
आरोग्यं ब्रूहि कौसल्यामथ पादाभिवन्दनम्
सीताया मम चार्यस्य वचनाल्लक्ष्मणस्य च २४
ब्रूयाश्च हि महाराजं भरतं क्षिप्रमानय
आगतश्चापि भरतः स्थाप्यो नृपमते पदे २५
भरतं च परिष्वज्य यौवराज्येऽभिषिच्य च
अस्मत्संतापजं दुःखं न त्वामभिभविष्यति २६
भरतश्चापि वक्तव्यो यथा राजनि वर्तसे
तथा मातृषु वर्तेथाः सर्वास्वेवाविशेषतः २७
यथा च तव कैकेयी सुमित्रा चाविशेषतः
तथैव देवी कौसल्या मम माता विशेषतः २८
निवर्त्यमानो रामेण सुमन्त्रः शोककर्शितः तत्सर्वं वचनं श्रुत्वा स्नेहात्काकुत्स्थमब्रवीत्
२९
यदहं नोपचारेण ब्रूयां स्नेहादविक्लवः
भक्तिमानिति तत्तावद्वाक्यं त्वं क्षन्तुमर्हसि ३०
कथं हि त्वद्विहीनोऽह प्रतियास्यामि तां पुरीम्
तव तात वियोगेन पुत्रशोकाकुलामिव ३१
सराममपि तावन्मे रथं दृष्ट्वा तदा जनः
विना रामं रथं दृष्ट्वा विदीर्येतापि सा पुरी ३२
दैन्यं हि नगरी गच्छेद्दृष्ट्वा शून्यमिमं रथम्
सूतावशेषं स्वं सैन्यं हतवीरमिवाहवे ३३
दूरेऽपि निवसन्तं त्वां निराहाराः कृताः प्रजाः ३४
आर्तनादो हि यः पौरैर्मुक्तस्त्वद्विप्रवासने
रथस्थं मां निशाम्यैव कुर्युः शतगुणं ततः ३५
अहं किं चापि वक्ष्यामि देवीं तव सुतो मया
नीतोऽसौ मातुलकुलं संतापं मा कृथा इति ३६
असत्यमपि नैवाहं ब्रूयां वचनमीदृशम्

कथमप्रियमेवाहं ब्रूयां सत्यमिदं वचः ३७
मम तावन्नियोगस्थास्त्वद्बन्धुजनवाहिनः
कथं रथं त्वया हीनं प्रवक्ष्यन्ति हयोत्तमाः ३८
यदि मे याचमानस्य त्यागमेव करिष्यसि
सरथोऽग्नि प्रवेक्ष्यामि त्यक्तमात्र इह त्वया ३९
भविष्यन्ति वने यानि तपोविघ्नकराणि ते
रथेन प्रतिबाधिष्ये तानि सत्त्वानि राघव ४०
त्वत्कृतेन मया प्राप्तं रथचर्याकृतं सुखम्
आशंसे त्वत्कृतेनाहं वनवासकृतं सुखम् ४१
प्रसीदेच्छामि तेऽरण्ये भवितुं प्रत्यनन्तरः
प्रीत्याभिहितमिच्छामि भव मे प्रत्यनन्तरः ४२
तव शुश्रूषणं मूर्ध्ना करिष्यामि वने वसन्
अयोध्यां देवलोकं वा सर्वथा प्रजहाम्यहम् ४३
न हि शक्या प्रवेष्टुं सा मयायोध्या त्वया विना
राजधानी महेन्द्रस्य यथा दुष्कृतकर्मणा ४४
इमे चापि हया वीर यदि ते वनवासिनः
परिचर्यां करिष्यन्ति प्राप्स्यन्ति परमां गतिम् ४५
वनवासे क्षयं प्राप्ते ममैष हि मनोरथः
यदनेन रथेनैव त्वां वहेयं पुरीं पुनः ४६
चतुर्दश हि वर्षाणि सहितस्य त्वया वने
क्षणभूतानि यास्यन्ति शतशस्तु ततोऽन्यथा ४७
भृत्यवत्सल तिष्ठन्तं भर्तृपुत्रगते पथि
भक्तं भृत्यं स्थितं स्थित्यां त्वं न मां
हातुमर्हसि ४८
एवं बहुविधं दीनं याचमानं पुनः पुनः
रामो भृत्यानुकम्पी तु सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ४९
जानामि परमां भक्तिं मयि ते भर्तृवत्सल
शृणु चापि यदर्थं त्वां प्रेषयामि पुरीमितः ५०
नगरीं त्वां गतं दृष्ट्वा जननी मे यवीयसी
कैकेयी प्रत्ययं गच्छेदिति रामो वनं गतः ५१
परितुष्टा हि सा देवी वनवासं गते मयि
राजानं नातिशङ्केत मिथ्यावादीति धार्मिकम् ५२

एष मे प्रथमः कल्पो यदम्बा मे यवीयसी
भरतारक्षितं स्फीतं पुत्रराज्यमवाप्नुयात् ५३
मम प्रियार्थं राज्ञश्च सिरथसुत्विं पुरीं ब्रज
संदिष्टश्चासि यानर्थांस्तांस्तान्ब्रूयास्तथा
तथा ५४
इत्युक्त्वा वचनं सूतं सान्त्वयित्वा पुनः पुनः
गुहं वचनमक्लीबं रामो हेतुमदब्रवीत्
जटाः कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोधक्षीरमानय ५५
तत्क्षीरं राजपुत्राय गुहः क्षिप्रमुपाहरत्
लक्ष्मणस्यात्मनश्चैव रामस्तेनाकरोज्जटाः ५६
तौ तदा चीरवसनौ जटामण्डलधारिणौ
अशोभेतामृषिसमौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ५७
ततो वैखानसं मार्गमास्थितः सहलक्ष्मणः
व्रतमादिष्टवान्रामः सहायं गुहमब्रवीत् ५८
अप्रमत्तो बले कोशे दुर्गे जनपदे तथा
भवेथा गुह राज्यं हि दुरारक्षतमं मतम् ५९
ततस्तं समनुज्ञाय गुहमिक्ष्वाकुनन्दनः
जगाम तूर्णमव्यग्रः सभार्यः सहलक्ष्मणः६०
स तु दृष्ट्वा नदीतीरे नावमिक्ष्वाकुनन्दनः
तितीर्षुः शीघ्रगां गङ्गामिदं लक्ष्मणमब्रवीत् ६१
आरोह त्वं नरव्याघ्र स्थितां नावमिमां शनैः
सीतां चारोपयान्वक्षुं परिगृह्य मनस्विनीम् ६२
स भ्रातुः शासनं श्रुत्वा सर्वमप्रतिकूलयन्
आरोप्य मैथिलद्यं पूर्वमारुरोहात्मवांस्ततः ६३
अथारुरोह तेजस्वी स्वयं लक्ष्मणपूर्वजः
ततो निषादाधिपतिर्गुहो ज्ञातीनचोदयत् ६४
अनुज्ञाय सुमन्त्रं च सबलं चैव तं गुहम्
आस्थाय नावं रामस्तु चोदयामास नाविकान् ६५
ततस्तैश्चोदिता सा नौः कर्णधारसमाहिता
शुभस्फ्यवेगाभिहता शीघ्रं सलिलमत्यगात् ६६
मध्यं तु समनुप्राप्य भागीरथ्यास्त्वनिन्दिता
वैदेही प्राञ्जलिर्भूत्वा तां नदीमिदमब्रवीत् ६७

पुत्रो दशरथस्यायं महाराजस्य धीमतः
निदेशं पालयत्वेनं गङ्गे त्वदभिरक्षितः ६८
चतुर्दश हि वर्षाणि समग्राण्युष्य कानने
भ्रात्रा सह मया चैव पुनः प्रत्यागमिष्यति ६९
ततस्त्वां देवि सुभगे क्षेमेण पुनरागता
यक्ष्ये प्रमुदिता गङ्गे सर्वकामसमृद्धये ७०
त्वं हि त्रिपथगा देवि ब्रह्मलोकं समीक्षसे
भार्या चोदधिराजस्य लोकेऽस्मिन्संप्रदृश्यसे ७१
सा त्वां देवि नमस्यामि प्रशंसामि च शोभने
प्राप्तराज्ये नरव्याघ्रे शिवेन पुनरागते ७२
गवां शतसहस्त्राणि वस्त्राण्यन्नं च पेशलम्
ब्राह्मणेभ्यः प्रदास्यामि तव प्रियचिकीर्षया ७३
तथा संभाषमाणा सा सीता गङ्गामनिन्दिता
दक्षिणा दक्षिणं तीरं क्षिप्रमेवाभ्युपागमत् ७४
तीरं तु समनुप्राप्य नावं हित्वा नरर्षभः
प्रातिष्ठत सह भ्रात्रा वैदेह्या च परंतपः ७५
अथाब्रवीन्महाबाहुः सुमित्रानन्दवर्धनम्
अग्रतो गच्छ सौमित्रे सीता त्वामनुगच्छतु ७६
पृष्ठतोऽह गमिष्यामि त्वां च सीतां च पालयन्
अद्य दुःखं तु वैदेही वनवासस्य वेत्स्यति ७७
गतं तु गङ्गापरपारमाशु
रामं सुमन्त्रः प्रततं निरीक्ष्य
अध्वप्रकर्षाद्विनिवृत्तदृष्टि
र्मुमोच बाष्पं व्यथितस्तपस्वी ७८
तौ तत्र हत्वा चतुरो महामृगा
न्वराहमृश्यं पृषतं महारुरुम्
आदाय मेध्यं त्वरितं बुभुक्षितौ
वासाय काले ययतुर्वनस्पतिम् ७९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ४६

२-४७

स तं वृक्षं समासाद्य संध्यामन्वास्य पश्चिमाम्
रामो रमयतां श्रेष्ठ इति होवाच लक्ष्मणम् १
अद्येयं प्रथमा रात्रिर्याता जनपदाद्बहिः
या सुमन्त्रेण रहिता तां नोत्कण्ठितुमर्हसि २
जागर्तव्यमतन्द्रिभ्यामद्यप्रभृति रात्रिषु
योगक्षेमो हि सीताया वर्तते लक्ष्मणावयोः ३
रात्रिं कथंचिदेवेमां सौमित्रे वर्तयामहे
उपावर्तामहे भूमावास्तीर्य स्वयमार्जितैः ४
स तु संविश्य मेदिन्यां महार्हशयनोचितः
इमाः सौमित्रये रामो व्याजहार कथाः शुभाः ५
ध्रुवमद्य महाराजो दुःखं स्वपिति लक्ष्मण
कृतकामा तु कैकेयी तुष्टा भवितुमर्हति ६
सा हि देवी महाराजं कैकेयी राज्यकारणात्
अपि न च्यावयेत्प्राणान्दृष्ट्वा भरतमागतम् ७
अनाथश्चैव वृद्धश्च मया चैव विनाकृतः
किं करिष्यति कामात्मा कैकेय्या वशमागतः ८
इदं व्यसनमालोक्य राज्ञश्च मतिविभ्रमम्
काम एवार्थधर्माभ्यां गरीयानिति मे मतिः ९
को ह्यविद्वानपि पुमान्प्रमदायाः कृते त्यजेत्
छन्दानुवर्तिनं पुत्रं तातो मामिव लक्ष्मण १०
सुखी बत सभार्यश्च भरतः केकयीसुतः
मुदितान्कोसलानेको यो भोक्ष्यत्यधिराजवत् ११
स हि सर्वस्य राज्यस्य मुखमेकं भविष्यति
ताते च वयसातीते मयि चारण्यमाश्रिते १२
अर्थधर्मौ परित्यज्य यः काममनुवर्तते
एवमापद्यते क्षिप्रं राजा दशरथो यथा १३
मन्ये दशरथान्ताय मम प्रव्राजनाय च
कैकेयी सौम्य संप्राप्ता राज्याय भरतस्य च १४
अपीदानीं न कैकेयी सौभाग्यमदमोहिता
कौसल्यां च सुमित्रां च संप्रबाधेत मत्कृते १५
मा स्म मत्कारणाद्देवी सुमित्रा दुःखमावसेत्
अयोध्यामित एव त्वं काले प्रविश लक्ष्मण १६

अहमेको गमिष्यामि सीतया सह दण्डकान्
अनाथाया हि नाथस्त्वं कौसल्याया भविष्यति १७
क्षुद्रकर्मा हि कैकेयी द्वेषादन्याय्यमाचरेत्
परिदद्या हि धर्मज्ञे भरते मम मातरम् १८
नूनं जात्यन्तरे कस्मिंस्त्रियः पुत्रैर्वियोजिताः
जनन्या मम सौमित्रे तदप्येतदुपस्थितम् १९
मया हि चिरपुष्टेन दुःखसंवर्धितेन च
विप्रायुज्यत कौसल्या फलकाले धिगस्तु माम् २०
मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम्
सौमित्रे योऽहमम्बाया ददिम शोकमनन्तकम् २१
मन्ये प्रीतिविशिष्टा सा मत्तो लक्ष्मण सारिका
यस्यास्तच्छ्रूयते वाक्यं शुक पादमरेर्दश २२
शोचन्त्याश्चाल्पभाग्याया न किंचिदुपकुर्वता
पुत्रेण किमपुत्राया मया कार्यमरिंदम २३
अल्पभाग्या हि मे माता कौसल्या रहिता मया
शेते परमदुःखार्ता पतिता शोकसागरे २४
एको ह्यहमयोध्यां च पृथिवीं चापि लक्ष्मण
तरेयमिषुभिः क्रुद्धो ननु वीर्यमकारणम् २५
अधर्मभयभीतश्च परलोकस्य चानघ
तेन लक्ष्मण नाद्याहमात्मानमभिषेचये २६
एतदन्यच्च करुणं विलप्य विजने बहु
अश्रुपूर्णमुखो रामो निशि तूष्णीमुपाविशत् २७
विलप्योपरतं रामं गतार्चिषमिवानलम्
समुद्रमिव निर्वेगमाश्वासयत लक्ष्मणः २८
ध्रुवमद्य पुरी राम अयोध्या युधिनां वर निष्प्रभा त्वयि निष्क्रान्ते गतचन्द्रेव शर्वरी
२९
नैतदौपयिकं राम यदिदं परितप्यसे
विषादयसि सीतां च मां चैव पुरुषर्षभ ३०
न च सीता त्वया हीना न चाहमपि राघव
मुहूर्तमपि जीवावो जलान्मत्स्याविवोद्धृतौ ३१
न हि तातं न शत्रुघ्नं न सुमित्रां परंतप

द्रष्टुमिच्छेयमद्याहं स्वर्गं वापि त्वया विना ३२
स लक्ष्मणस्योत्तमपुष्कलं वचो
निशम्य चैवं वनवासमादरात्
समाः समस्ता विदधे परंतपः
प्रपद्य धर्मं सुचिराय राघवः ३३
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ४७

२-४८
ते तु तस्मिन्महावृक्ष उषित्वा रजनीं शिवाम्
विमलेऽभ्युदिते सूर्ये तस्माद्देशात्प्रतस्थिरे १
यत्र भागीरथी गङ्गा यमुनामभिवर्तते
जग्मुस्तं देशमुद्दिश्य विगाह्य सुमहद्वनम् २
ते भूमिभागान्विविधान्देशांश्चापि मनोरमान्
अदृष्टपूर्वान्पश्यन्तस्तत्र तत्र यशस्विनः ३
यथाक्षेमेण गच्छन्स पश्यंश्च विविधान्द्रुमान्
निवृत्तमात्रे दिवसे रामः सौमित्रिमब्रवीत् ४
प्रयागमभितः पश्य सौमित्रे धूममुन्नतम्
अग्नेर्भगवतः केतुं मन्ये संनिहितो मुनिः ५
नूनं प्राप्ताः स्म संभेदं गङ्गायमुनयोर्वयम्
तथा हि श्रूयते शब्दो वारिणो वारिघट्टितः ६
दारूणि परिभिन्नानि वनजैरुपजीविभिः
भरद्वाजाश्रमे चैते दृश्यन्ते विविधा द्रुमाः ७
धन्विनौ तौ सुखं गत्वा लम्बमाने दिवाकरे
गङ्गायमुनयोः संधौ प्रापतुर्निलयं मुनेः ८
रामस्त्वाश्रममासाद्य त्रासयन्मृगपक्षिणः
गत्वा मुहूर्तमध्वानं भरद्वाजमुपागमत् ९
ततस्त्वाश्रममासाद्य मुनेर्दर्शनकाङ्क्षिणौ सीतयानुगतौ वीरौ दूरादेवावतस्थतुः १०
हुताग्निहोत्रं दृष्ट्वैव महाभागं कृताञ्जलि रामः सौमित्रिणा सार्धं सीतया चाभ्यवादयत् ११
न्यवेदयत चात्मानं तस्मै लक्ष्मणपूर्वजः

पुत्रौ दशरथस्यावां भगवन्रामलक्ष्मणौ १२
भार्या ममेयं वैदेही कल्याणी जनकात्मजा
मां चानुयाता विजनं तपोवनमनिन्दिता १३
पित्रा प्रव्राज्यमानं मां सौमित्रिरनुजः प्रियः
अयमन्वगमद्भ्राता वनमेव दृढव्रतः १४
पित्रा नियुक्ता भगवन्प्रवेक्ष्यामस्तपोवनम्
धर्ममेवाचरिष्यामस्तत्र मूलफलाशनाः १५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः
उपानयत धर्मात्मा गामर्घ्यमुदकं ततः १६
मृगपक्षिभिरासीनो मुनिभिश्च समन्ततः
राममागतमभ्यर्च्य स्वागतेनाह तं मुनिः १७
प्रतिगृह्य च तामर्चामुपविष्टं स राघवम्
भरद्वाजोऽब्रवीद्वाक्यं धर्मयुक्तमिदं तदा १८
चिरस्य खलु काकुस्त्थ पश्यामि त्वामिहागतम्
श्रुतं तव मया चेदं विवासनमकारणम् १९
अवकाशो विविक्तोऽय महानद्योः समागमे
पुण्यश्च रमणीयश्च वसत्विह भवान्सुखम् २०
एवमुक्तस्तु वचनं भरद्वाजेन राघवः
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं रामः सर्वहिते रतः २१
भगवन्नित आसन्नः पौरजानपदो जनः
आगमिष्यति वैदेहीं मां चापि प्रेक्षको जनः
अनेन कारणेनाहमिह वासं न रोचये २२
एकान्ते पश्य भगवन्नाश्रमस्थानमुत्तमम्
रमते यत्र वैदेही सुखार्हा जनकात्मजा २३
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरद्वाजो महामुनिः
राघवस्य ततो वाक्यमर्थग्राहकमब्रवीत् २४
दशक्रोश इतस्तात गिरिर्यस्मिन्निवत्स्यसि
महर्षिसेवितः पुण्यः सर्वतः सुखदर्शनः २५
गोलाङ्गूलानुचरितो वानरर्क्षनिषेवितः
चित्रकूट इति ख्यातो गन्धमादनसंनिभः २६
यावता चित्रकूटस्य नरः शृङ्गाण्यवेक्षते
कल्याणानि समाधत्ते न पापे कुरुते मनः २७

ऋषयस्तत्र बहवो विहृत्य शरदां शतम्
तपसा दिवमारूढाः कपालशिरसा सह २८
प्रविविक्तमहं मन्ये तं वासं भवतः सुखम्
इह वा वनवासाय वस राम मया सह २९
स रामं सर्वकामैस्तं भरद्वाजः प्रियातिथिम्
सभार्यं सह च भ्रात्रा प्रतिजग्राह धर्मवित् ३०
तस्य प्रयागे रामस्य तं महर्षिमुपेयुषः
प्रपन्ना रजनी पुण्या चित्राः कथयतः कथाः ३१
प्रभातायां रजन्यां तु भरद्वाजमुपागमत्
उवाच नरशार्दूलो मुनिं ज्वलिततेजसम् ३२
शर्वरीं भगवन्नद्य सत्यशील तवाश्रमे
उषिताः स्मेह वसतिमनुजानातु नो भवान् ३३
रात्र्यां तु तस्यां व्युष्टायां
भरद्वाजोऽब्रवीदिदम्
मधुमूलफलोपेतं चित्रकूटं व्रजेति ह ३४
तत्र कुञ्जरयूथानि मृगयूथानि चाभितः
विचरन्ति वनान्तेषु तानि द्रक्ष्यसि राघव ३५
प्रहृष्टकोयष्टिककोकिलस्वनै
र्विनादितं तं वसुधाधरं शिवम्
मृगैश्च मत्तैर्बहुभिश्च कुञ्जरैः
सुरम्यमासाद्य समावसाश्रमम् ३६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टचत्वारिंशः सर्गः ४८

२-४९
उषित्वा रजनीं तत्र राजपुत्रावरिंदमौ
महर्षिमभिवाद्याथ जग्मतुस्तं गिरिं प्रति १
प्रस्थितांश्चैव तान्प्रेक्ष्य पिता
पुत्रानिवान्वगात्
ततः प्रचक्रमे वक्तुं वचनं स महामुनिः २
अथासाद्य तु कालिन्दीं शीघ्रस्त्रोतसमापगाम्
तत्र यूयं प्लवं कृत्वा तरतांशुमतीं नदीम् ३

ततो न्यग्रोधमासाद्य महान्तं हरितच्छदम्
विवृद्धं बहुभिर्वृक्षैः श्यामं सिद्धोपसेवितम् ४
क्रोशमात्रं ततो गत्वा नीलं द्रक्ष्यथ काननम्
पलाशबदरीमिश्रं राम वंशैश्च यामुनैः ५
स पन्थाश्चित्रकूटस्य गतः सुबहुशो मया
रम्यो मार्दवयुक्तश्च वनदावैर्विवर्जितः
इति पन्थानमावेद्य महर्षिः स न्यवर्तत ६
उपावृत्ते मुनौ तस्मिन्रामो लक्ष्मणब्रवीत्
कृतपुण्याः स्म सौमित्रे मुनिर्यन्नोऽनुकम्पते ७
इति तौ पुरुषव्याघ्रौ मन्त्रयित्वा मनस्विनौ
सीतामेवाग्रतः कृत्वा कालिन्दीं जग्मतुर्नदीम् ८
तौ काष्ठसंघाटमथो चक्रतुः सुमहाप्लवम्
चकार लक्ष्मणश्छित्त्वा सीतायाः सुखमासनम् ९
तत्र श्रियमिवाचिन्त्यां रामो दाशरथिः प्रियाम्
ईषत्संलज्जमानां तामध्यारोपयत प्लवम् १०
ततः प्लवेनांशुमतीं शीघ्रगामूर्मिमालिनीम्
तीरजैर्बहुभिर्वृक्षैः संतेरुर्यमुनां नदीम् ११
ते तीर्णाः प्लवमुत्सृज्य प्रस्थाय यमुनावनात्
श्यामं न्यग्रोधमासेदुः शीतलं हरितच्छदम् १२
कौसल्यां चैव पश्येयं सुमित्रां च यशस्विनीम्
इति सीताञ्जलि कृत्वा पर्यगच्छद्वनस्पतिम् १३
क्रोशमात्रं ततो गत्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
बहून्मेध्यान्मृगान्हत्वा चेरतुर्यमुनावने १४
विहृत्य ते बर्हिणपूगनादिते
शुभे वने वारणवानरायुते
समं नदीवप्रमुपेत्य संमतं
निवासमाजग्मुरदीनर्शनाः १५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनपञ्चाशं सर्गः ४९

२-५०
अथ रात्र्यां व्यतीतायामवसुप्तमनन्तरम्

प्रबोधयामास शनैर्लक्ष्मणं रघुनन्दनः १
सौमित्रे शृणु वन्यानां वल्गु व्याहरतां स्वनम्
संप्रतिष्ठामहे कालः प्रस्थानस्य परंतप २
स सुप्तः समये भ्रात्रा लक्ष्मणः प्रतिबोधितः
जहौ निद्रां च तन्द्रीं च प्रसक्तं च पथि श्रमम् ३
तत उत्थाय ते सर्वे स्पृष्ट्वा नद्याः शिवं जलम्
पन्थानमृषिणोद्दिष्टं चित्रकूटस्य तं ययुः ४
ततः संप्रस्थितः काले रामः सौमित्रिणा सह
सीतां कमलपत्राक्षीमिदं वचनमब्रवीत् ५
आदीप्तानिव वैदेहि सर्वतः पुष्पितान्नगान्
स्वैः पुष्पैः किंशुकान्पश्य मालिनः शिशिरात्यये ६
पश्य भल्लातकान्फुल्लान्नरैरनुपसेवितान्
फलपत्रैरवनतान्नूनं शक्ष्यामि जीवितुम् ७
पश्य द्रोणप्रमाणानि लम्बमानानि लक्ष्मण
मधूनि मधुकारीभिः संभृतानि नगे नगे ८
एष क्रोशति नत्यूहस्तं शिखी प्रतिकूजति
रमणीये वनोद्देशे पुष्पसंस्तरसंकटे ९
मातंगयूथानुसृतं पक्षिसंघानुनादितम्
चित्रकूटमिमं पश्य प्रवृद्धशिखरं गिरिम् १०
ततस्तौ पादचारेण गच्छन्तौ सह सीतया
रम्यमासेदतुः शैलं चित्रकूटं मनोरमम् ११
तं तु पर्वतमासाद्य नानापक्षिगणायुतम्
अयं वासो भवेत्तावदत्र सौम्य रमेमहि १२
लक्ष्मणानय दारूणि दृढानि च वराणि च
कुरुष्वावसथं सौम्य वासे मेऽभिरतं मनः १३
तस्य तद्वचनं श्रृत्वा सौमित्रिर्विविधान्द्रुमान्
आजहार ततश्चके पर्णशालामरिंदमः १४
शुश्रूषमाणमेकाग्रमिदं वचनमब्रवीत्
एणेयं मांसमाहृत्य शालां यक्ष्यामहे वयम् १५
स लक्ष्मणः कृष्णमृगं हत्वा मेध्यं प्रतापवान्
अथ चिक्षेप सौमित्रिः समिद्धे जातवेदसि १६
तं तु पक्वं समाज्ञाय निष्टप्तं छिन्नशोणितम्

लक्ष्मणः पुरुषव्याघ्रमथ राघवमब्रवीत् १७
अयं कृष्णः समाप्ताङ्ग शृतः कृष्णमृगो यथा
देवता देवसंकाश यजस्व कुशलो ह्यसि १८
रामः स्नात्वा तु नियतो गुणवाञ्जप्यकोविदः
पापसंशमनं रामश्चकार बलिमुत्तमम् १९
तां वृक्षपर्णच्छदनां मनोज्ञां
यथाप्रदेशं सुकृतां निवाताम्
वासाय सर्वे विविशुः समेताः
सभां यथा देवगणाः सुधर्माम् २०
अनेकनानामृगपक्षिसंकुले
विचित्रपुष्पस्तबकैर्द्रुमैर्युते
वनोत्तमे व्यालमृगानुनादिते
तदा विजह्रुः सुसुखं जितेन्द्रियाः २१
सुरम्यमासाद्य तु चित्रकूटं
नदीं च तां माल्यवतीं सुतीर्थाम्
ननन्द हृष्टो मूगपक्षिजुष्टां
जहौ च दुःखं पुरविप्रवासात् २२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ५०

२-५१
कथयित्वा सुदुःखार्तः सुमन्त्रेण चिरं सह
रामे दक्षिणकूलस्थे जगाम स्वगृहं गुहः १
अनुज्ञातः सुमन्त्रोऽथ योजयित्वा हयोत्तमान्
अयोध्यामेव नगरीं प्रययौ गाढदुर्मनाः २
स वनानि सुगन्धीनि सरितश्च सरांसि च
पश्यन्नतिययौ शीघ्रं ग्रामाणि नगराणि च ३
ततः सायाह्नसमये तृतीयेऽहनि सारथिः
अयोध्यां समनुप्राप्य निरानन्दां ददर्श ह ४
स शून्यामिव निःशब्दां दृष्ट्वा परमदुर्मनाः
सुमन्त्रश्चिन्तयामास शोकवेगसमाहतः ५
कच्चिन्न सगजा साश्वा सजना सजनाधिपा रामसंतापदुःखेन दग्धा शोकाग्निना पुरी

इति चिन्तापरः सूतस्त्वरितः प्रविवेश ह ६
सुमन्त्रमभियान्तं तं शतशोऽथ सहस्त्रशः
क्व राम इति पृच्छन्तः सूतमभ्यद्रवन्नराः ७
तेषां शशंस गङ्गायामहमापृच्छ्य राघवम्
अनुज्ञातो निवृत्तोऽस्मि धार्मिकेण महात्मना ८
ते तीर्णा इति विज्ञाय बाष्पपूर्णमुखा जनाः
अहो धिगिति निःश्वस्य हा रामेति च चुक्रुशः ९
शुश्राव च वचस्तेषां वृन्दं वृन्दं च तिष्ठताम्
हताः स्म खलु ये नेह पश्याम इति राघवम् १०
दानयज्ञविवाहेषु समाजेषु महत्सु च
न द्रक्ष्यामः पुनर्जातु धार्मिकं राममन्तरा ११
किं समर्थं जनस्यास्य किं प्रियं किं सुखावहम्
इति रामेण नगरं पितृवत्परिपालितम् १२
वातायनगतानां च स्त्रीणामन्वन्तरापणम्
रामशोकाभितप्तानां शुश्राव परिदेवनम् १३
स राजमार्गमध्येन सुमन्त्रः पिहिताननः
यत्र राजा दशरथस्तदेवोपययौ गृहम् १४
सोऽवतीर्य रथाच्छीघ्रं राजवेश्म प्रविश्य च
कक्ष्याः सप्ताभिचक्राम महाजनसमाकुलाः १५
ततो दशरथस्त्रीणां प्रासादेभ्यस्ततस्ततः
रामशोकाभितप्तानां मन्दं शुश्राव जल्पितम् १६
सह रामेण निर्यातो विना राममिहागतः
सूतः किं नाम कौसल्यां शोचन्तीं प्रति वक्ष्यति १७
यथा च मन्ये दुर्जीवमेवं न सुकरं ध्रुवम्
आच्छिद्य पुत्रे निर्याते कौसल्या यत्र जीवति १८
सत्यरूपं तु तद्वाक्यं राज्ञः स्त्रीणां निशामयन्
प्रदीप्तमिव शोकेन विवेश सहसा गृहम् १९
स प्रविश्याष्टमीं कक्ष्यां राजानं दीनमातुरम्
पुत्रशोकपरिद्यूनमपश्यत्पाण्डरे गृहे २०
अभिगम्य तमासीनं नरेन्द्रमभिवाद्य च
सुमन्त्रो रामवचनं यथोक्तं प्रत्यवेदयत् २१
स तूष्णीमेव तच्छ्रुत्वा राजा विभ्रान्तचेतनः

मूर्छितो न्यपतद्भूमौ रामशोकाभिपीडितः २२
ततोऽन्तपुरमाविद्धं मूर्छिते पृथिवीपतौ
उद्धृत्य बाहू चुक्रोश नृपतौ पतिते क्षितौ २३
सुमित्रया तु सहिता कौसल्या पतितं पतिम्
उत्थापयामास तदा वचनं चेदमब्रवीत् २४
इमं तस्य महाभाग दूतं दुष्करकारिणः
वनवासादनुप्राप्तं कस्मान्न प्रतिभाषसे २५
अद्येममनयं कृत्वा व्यपत्रपसि राघव
उत्तिष्ठ सुकृतं तेऽस्तु शोके न स्यात्सहायता २६
देव यस्या भयाद्रामं नानुपृच्छसि सारथिम्
नेह तिष्ठति कैकेयी विश्रब्धं प्रतिभाष्यताम् २७
सा तथोक्त्वा महाराजं कौसल्या शोकलालसा
धरण्यां निपपाताशु बाष्पविप्लुतभाषिणी २८
एवं विलपतीं दृष्ट्वा कौसल्यां पतितां भुवि
पतिं चावेक्ष्य ताः सर्वाः सस्वरं रुरुदुः स्त्रियः २९
ततस्तमन्तःपुरनादमुत्थितं
समीक्ष्य वृद्धास्तरुणाश्च मानवाः
स्त्रियश्च सर्वा रुरुदुः समन्ततः
पुरं तदासीत्पुनरेव संकुलम् ३०
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ५१

२-५२
प्रत्याश्वस्तो यदा राजा मोहात्प्रत्यागतः पुनः
अथाजुहाव तं सूतं रामवृत्तान्तकारणात् १
वृद्धं परमसंतप्तं नवग्रहमिव द्विपम्
विनिःश्वसन्तं ध्यायन्तमस्वस्थमिव कुञ्जरम् २
राजा तु रजसा सूतं ध्वस्ताङ्गं समुपस्थितम्
अश्रुपूर्णमुखं दीनमुवाच परमार्तवत् ३
क्व नु वत्स्यति धर्मात्मा वृक्षमूलमुपाश्रितः
सोऽत्यन्तसुखितः सूत किमशिष्यति राघवः
भूमिपालात्मजो भूमौ शेते कथमनाथवत् ४

यं यान्तमनुयान्ति स्म पदातिरथकुञ्जराः
स वत्स्यति कथं रामो विजनं वनमाश्रितः ५
व्यालैर्मृगैराचरितं कृष्णसर्पनिषेवितम्
कथं कुमारौ वैदेह्या सार्धं वनमुपस्थितौ ६
सुकुमार्या तपस्विन्या सुमन्त्र सह सीतया
राजपुत्रौ कथं पादैरवरुह्य रथाद्गतौ ७
सिद्धार्थः खलु सूत त्वं येन दृष्टौ ममात्मजौ
वनान्तं प्रविशन्तौ तावश्विनाविव मन्दरम् ८
किमुवाच वचो रामः किमुवाच च लक्ष्मणः
सुमन्त्र वनमासाद्य किमुवाच च मैथिली
आसितं शयितं भुक्तं सूत रामस्य कीर्तय ९
इति सूतो नरेन्द्रेण चोदितः सज्जमानया
उवाच वाचा राजानं स बाष्पपरिरब्धया १०
अब्रवीन्मां महाराज धर्ममेवानुपालयन्
अञ्जलि राघवः कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य च ११
सूत मद्वचनात्तस्य तातस्य विदितात्मनः
शिरसा वन्दनीयस्य वन्द्यौ पादौ महात्मनः १२
सर्वमन्तःपुरं वाच्यं सूत मद्वचनात्त्वया
आरोग्यमविशेषेण यथार्हं चाभिवादनम् १३
माता च मम कौसल्या कुशलं चाभिवादनम्
देवि देवस्य पादौ च देववत्परिपालय १४
भरतः कुशलं वाच्यो वाच्यो मद्वचनेन च
सर्वास्वेव यथान्यायं वृत्तिं वर्तस्व मातृषु १५
वक्तव्यश्च महाबाहुरिक्ष्वाकुकुलनन्दनः
पितरं यौवराज्यस्थो राज्यस्थमनुपालय १६
इत्येवं मां महाराज ब्रुवन्नेव महायशाः
रामो राजीवताम्राक्षो भृशमश्रूण्यवर्तयत् १७
लक्ष्मणस्तु सुसंक्रुद्धो निःश्वसन्वाक्यमब्रवीत्
केनायमपराधेन राजपुत्रो विवासितः १८
यदि प्रव्राजितो रामो लोभकारणकारितम्
वरदाननिमित्तं वा सर्वथा दुष्कृतं कृतम्
रामस्य तु परित्यागे न हेतुमुपलक्षये १९

असमीक्ष्य समारब्धं विरुद्धं बुद्धिलाघवात्
जनयिष्यति संक्रोशं राघवस्य विवासनम् २०
अहं तावन्महाराजे पितृत्वं नोपलक्षये
भ्राता भर्ता च बन्धुश्च पिता च मम राघवः २१
सर्वलोकप्रियं त्यक्त्वा सर्वलोकहिते रतम्
सर्वलोकोऽनुरज्येत कथं त्वानेन कर्मणा २२
जानकी तु महाराज निःश्वसन्ती तपस्विनी
भूतोपहतचित्तेव विष्ठिता विस्मृता स्थिता २३
अदृष्टपूर्वव्यसना राजपुत्री यशस्विनी
तेन दुःखेन रुदती नैव मां किंचिदब्रवीत् २४
उद्वीक्षमाणा भर्तारं मुखेन परिशुष्यता
मुमोच सहसा बाष्पं मां प्रयान्तमुदीक्ष्य सा २५
तथैव रामोऽश्रुमुखः कृताञ्जलि
स्थितोऽभवल्लक्ष्मणबाहुपालितः
तथैव सीता रुदती तपस्विनी
निरीक्षते राजरथं तथैव माम् २६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ५२

२-५३
मम त्वश्वा निवृत्तस्य न प्रावर्तन्त वर्त्मनि
उष्णमश्रु विमुञ्चन्तो रामे संप्रस्थिते वनम्
उभाभ्यां राजपुत्राभ्यामथ कृत्वाहमञ्जलिम्
प्रस्थितो रथमास्थाय तद्दुःखमपि धारयन् २
गुहेन सार्धं तत्रैव स्थितोऽस्मि दिवसान्बहून्
आशया यदि मां रामः पुनः शब्दापयेदिति ३
विषये ते महाराज रामव्यसनकर्शिताः
अपि वृक्षाः परिम्लानाः सपुष्पाङ्कुरकोरकाः ४
न च सर्पन्ति सत्त्वानि व्याला न प्रसरन्ति च
रामशोकाभिभूतं तन्निष्कूजमभवद्वनम् ५
लीनपुष्करपत्राश्च नरेन्द्र कलुषोदकाः
संतप्तपद्माः पद्मिन्यो लीनमीनविहंगमाः ६

जलजानि च पुष्पाणि माल्यानि स्थलजानि च
नाद्य भान्त्यल्पगन्धीनि फलानि च यथापुरम् ७
प्रविशन्तमयोध्यां मां न कश्चिदभिनन्दति
नरा राममपश्यन्तो निःश्वसन्ति मुहुर्मुहुः ८
हर्म्यैर्विमानैः प्रासादैरवेक्ष्य रथमागतम्
हाहाकारकृता नार्यो रामादर्शनकर्शिताः ९
आयतैर्विमलैर्नेत्रैरश्रुवेगपरिप्लुतैः
अन्योन्यमभिवीक्षन्ते व्यक्तमार्ततराः स्त्रियः १०
नामित्राणां न मित्राणामुदासीनजनस्य च
अहमार्ततया कंचिद्विशेषं नोपलक्षये ११
अप्रहृष्टमनुष्या च दीननागतुरंगमा
आर्तस्वरपरिम्लाना विनिःश्वसितनिःस्वना १२
निरानन्दा महाराज रामप्रव्राजनातुरा
कौसल्या पुत्रहीनेव अयोध्या प्रतिभाति मा १३
सूतस्य वचनं श्रुत्वा वाचा परमदीनया
बाष्पोपहतया राजा तं सूतमिदमब्रवीत् १४
कैकेय्या विनियुक्तेन पापाभिजनभावया
मया न मन्त्रकुशलैर्वृद्धैः सह समर्थितम् १५
न सुहृद्भिर्न चामात्यैर्मन्त्रयित्वा न नैगमैः
मयायमर्थः संमोहात्स्त्रीहेतोः सहसा कृतः १६
भवितव्यतया नूनमिदं वा व्यसनं महत्
कुलस्यास्य विनाशाय प्राप्तं सूत यदृच्छया १७
सूत यद्यस्ति ते किंचिन्मयापि सुकृतं कृतम्
त्वं प्रापयाशु मां रामं प्राणाः संत्वरयन्ति माम्
१८
यद्यद्यापि ममैवाज्ञा निवर्तयतु राघवम्
न शक्ष्यामि विना रामं मुहूर्तमपि जीवितुम् १९
अथवापि महाबाहुर्गतो दूरं भविष्यति
मामेव रथमारोप्य शीघ्रं रामाय दर्शय २०
वृत्तदंष्ट्रो महेष्वासः क्वासौ लक्ष्मणपूर्वजः
यदि जीवामि साध्वेनं पश्येयं सह सीतया २१
लोहिताक्षं महाबाहुमामुक्तमणिकुण्डलम्

रामं यदि न पश्यामि गमिष्यामि यमक्षयम् २२
अतो नु किं दुःखतरं योऽहमिक्ष्वाकुनन्दनम्
इमामवस्थामापन्नो नेह पश्यामि राघवम् २३
हा राम रामानुज हा हा वैदेहि तपस्विनि
न मां जानीत दुःखेन म्रियमाणमनाथवत्
दुस्तरो जीवता देवि मयायं शोकसागरः २४
अशोभनं योऽहमिहाद्य राघवं
दिदृक्षमाणो न लभे सलक्ष्मणम्
इतीव राजा विलपन्महायशाः
पपात तूर्णं शयने स मूर्छितः २५
इति विलपति पार्थिवे प्रनष्टे
करुणतरं द्विगुणं च रामहेतोः
वचनमनुनिशम्य तस्य देवी
भयमगमत्पुनरेव राममाता २६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ५३

२-५४
ततो भूतोपसृष्टेव वेपमाना पुनः पुनः
धरण्यां गतसत्त्वेव कौसल्या सूतमब्रवीत् १
नय मां यत्र काकुत्स्थः सीता यत्र च लक्ष्मणः
तान्विना क्षणमप्यत्र जीवितुं नोत्सहे ह्यहम् २
निवर्तय रथं शीघ्रं दण्डकान्नय मामपि
अथ तान्नानुगच्छामि गमिष्यामि यमक्षयम् ३
बाष्पवेगोपहतया स वाचा सज्जमानया
इदमाश्वासयन्देवीं सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ४
त्यज शोकं च मोहं च संभ्रमं दुःखजं तथा
व्यवधूय च संतापं वने वत्स्यति राघवः ५
लक्ष्मणश्चापि रामस्य पादौ परिचरन्वने
आराधयति धर्मज्ञः परलोकं जितेन्द्रियः ६
विजनेऽपि वने सीता वासं प्राप्य गृहेष्विव
विस्रम्भं लभतेऽभीता रामे संन्यस्तमानसा ७

नास्या दैन्यं कृतं किंचित्सुसूक्ष्ममपि लक्षये
उचितेव प्रवासानां वैदेही प्रतिभाति मा ८
नगरोपवनं गत्वा यथा स्म रमते पुरा
तथैव रमते सीता निर्जनेषु वनेष्वपि ९
बालेव रमते सीता बालचन्द्रनिभानना
रामा रामे ह्यदीनात्मा विजनेऽपि वने सती १०
तद्गतं हृदयं ह्यस्यास्तदधीनं च जीवितम्
अयोध्यापि भवेत्तस्या रामहीना तथा वनम् ११
पथि पृच्छति वैदेही ग्रामांश्च नगराणि च
गतिं दृष्ट्वा नदीनां च पादपान्विविधानपि १२
अध्वना वातवेगेन संभ्रमेणातपेन च
न हि गच्छति वैदेह्याश्चन्द्राशुं!सदृशी प्रभा १३
सदृशं शतपत्रस्य पूर्णचन्द्रोपमप्रभम्
वदनं तद्वदान्याया वैदेह्या न विकम्पते १४
अलक्तरसरक्ताभावलक्तरसवर्जितौ
अद्यापि चरणौ तस्याः पद्मकोशसमप्रभौ १५
नूपुरोद्धुष्टहेलेव खेलं गच्छति भामिनी
इदानीमपि वैदेही तद्रागान्यस्तभूषणा १६
गजं वा वीक्ष्य सिंहं वा व्याघ्रं वा वनमाश्रिता
नाहारयति संत्रासं बाहू रामस्य संश्रिता १७
न शोच्यास्ते न चात्मा ते शोच्यो नापि जनाधिपः
इदं हि चरितं लोके प्रतिष्ठास्यति शाश्वतम् १८
विधूय शोकं परिहृष्टमानसा
महर्षियाते पथि सुव्यवस्थिताः
वने रता वन्यफलाशनाः पितुः
शुभां प्रतिज्ञां परिपालयन्ति ते १९
तथापि सूतेन सुयुक्तवादिना
निवार्यमाणा सुतशोककर्शिता
न चैव देवी विरराम कूजिता-
त्प्रियेति पुत्रेति च राघवेति च २०
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुष्पञ्चाशः सर्गः ५४

२-५५
वनं गते धर्मपरे रामे रमयतां वरे
कौसल्या रुदती स्वार्ता भर्तारमिदमब्रवीत् १
यद्यपि त्रिषु लोकेषु प्रथितं ते महद्यशः
सानुक्रोशो वदान्यश्च प्रियवादी च राघवः २
कथं नरवरश्रेष्ठ पुत्रौ तौ सह सीतया
दुःखितौ सुखसंवृद्धौ वने दुःखं सहिष्यतः ३
सा नूनं तरुणी श्यामा सुकुमारी सुखोचिता
कथमुष्णं च शीतं च मैथिली प्रसहिष्यते ४
भुक्त्वाशनं विशालाक्षी सूपदंशान्वितं शुभम्
वन्यं नैवारमाहारं कथं सीतोपभोक्ष्यते ५
गीतवादित्रनिर्घोषं श्रुत्वा शुभमनिन्दिता
कथं क्रव्यादसिंहानां शब्दं श्रोष्यत्यशोभनम् ६
महेन्द्रध्वजसंकाशः क्व नु शेते महाभुजः
भुजं परिघसंकाशमुपधाय महाबलः ७
पद्मवर्णं सुकेशान्तं पद्मनिःश्वासमुत्तमम्
कदा द्रक्ष्यामि रामस्य वदनं पुष्करेक्षणम् ८
वज्रसारमयं नूनं हृदयं मे न संशयः
अपश्यन्त्या न तं यद्वै फलतीदं सहस्त्रधा ९
यदि पञ्चदशे वर्षे राघवः पुनरेष्यति
जह्याद्राज्यं च कोशं च भरतेनोपभोक्ष्यते १०
एवं कनीयसा भ्रात्रा भुक्तं राज्यं विशांपते
भ्राता ज्येष्ठो वरिष्ठश्च किमर्थं नावमंस्यते ११
न परेणाहृतं भक्ष्यं व्याघ्रः खादितुमिच्छति
एवमेव नरव्याघ्रः परलीढं न मंस्यते १२
हविराज्यं पुरोडाशाः कुशा यूपाश्च खादिराः
नैतानि यातयामानि कुर्वन्ति पुनरध्वरे १३
तथा ह्यात्तमिदं राज्यं हृतसारां सुरामिव
नाभिमन्तुमलं रामो नष्टसोममिवाध्वरम् १४
नैवंविधमसत्कारं राघवो मर्षयिष्यति
बलवानिव शार्दूलो वालधेरभिमर्शनम् १५

स तादृशः सिंहबलो वृषभाक्षो नरर्षभः
स्वयमेव हतः पित्रा जलजेनात्मजो यथा १६
द्विजातिचरितो धर्मः शास्त्रदृष्टः सनातनः
यदि ते धर्मनिरते त्वया पुत्रे विवासिते १७
गतिरेका पतिर्नार्या द्वितीया गतिरात्मजः
तृतीया ज्ञातयो राजंश्चतुर्थी नेह विद्यते १८
तत्र त्वं चैव मे नास्ति रामश्च वनमाश्रितः
न वनं गन्तुमिच्छामि सर्वथा हि हता त्वया १९
हतं त्वया राज्यमिदं सराष्ट्रं
हतस्तथात्मा सह मन्त्रिभिश्च
हता सपुत्रास्मि हताश्च पौराः
सुतश्च भार्या च तव प्रहृष्टौ २०
इमां गिरं दारुणशब्दसंश्रितां
निशम्य राजापि मुमोह दुःखितः
ततः स शोकं प्रविवेश पार्थिवः
स्वदुष्कृतं चापि पुनस्तदास्मरत् २१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ५५

१-५६
एवं तु क्रुद्धया राजा राममात्रा सशोकया
श्रावितः परुषं वाक्यं चिन्तयामास दुःखितः १
तस्य चिन्तयमानस्य प्रत्यभात्कर्म दुष्कृतम्
यदनेन कृतं पूर्वमज्ञानाच्छब्दवेधिना २
अमनास्तेन शोकेन रामशोकेन च प्रभुः
दह्यमानस्तु शोकाभ्यां कौसल्यामाह भूपतिः ३
प्रसादये त्वां कौसल्ये रचितोऽय मयाञ्जलि
वत्सला चानृशंसा च त्वं हि नित्यं परेष्वपि ४
भर्ता तु खलु नारीणां गुणवान्निर्गुणोऽपि वा
धर्मं विमृशमानानां प्रत्यक्षं देवि दैवतम् ५
सा त्वं धर्मपरा नित्यं दृष्टलोकपरावरा
नार्हसे विप्रियं वक्तुं दुःखितापि सुदुःखितम् ६

तद्वाक्यं करुणं राज्ञः श्रुत्वा दीनस्य भाषितम्
कौसल्या व्यसृजद्बाष्पं प्रणालीव नवोदकम् ७
सा मूर्ध्नि बद्धा रुदती राज्ञः पद्ममिवाञ्जलिम्
संभ्रमादब्रवीत्त्रस्ता त्वरमाणाक्षरं वचः ८
प्रसीद शिरसा याचे भूमौ निपतितास्मि ते
याचितास्मि हता देव हन्तव्याहं न हि त्वया ९
नैषा हि सा स्त्री भवति श्लाघनीयेन धीमता
उभयोर्लोकयोर्वीर पत्या या संप्रसाद्यते १०
जानामि धर्मं धर्मज्ञ त्वां जाने सत्यवादिनम्
पुत्रशोकार्तया तत्तु मया किमपि भाषितम् ११
शोको नाशयते धैर्यं शोको नाशयते श्रुतम्
शोको नाशयते सर्वं नास्ति शोकसमो रिपुः १२
शक्यमापतितः सोढुं प्रहारो रिपुहस्ततः
सोढुमापतितः शोकः सुसूक्ष्मोऽपि न शक्यते १३
वनवासाय रामस्य पञ्चरात्रोऽद्य गण्यते
यः शोकहतहर्षायाः पञ्चवर्षोपमो मम १४
तं हि चिन्तयमानायाः शोकोऽय हृदि वर्धते
नदीनामिव वेगेन समुद्रसलिलं महत् १५
एवं हि कथयन्त्यास्तु कौसल्यायाः शुभं वचः
मन्दरश्मिरभूत्सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत १६
अथ प्रह्लादितो वाक्यैर्देव्या कौसल्यया नृपः
शोकेन च समाक्रान्तो निद्राया वशमेयिवान् १७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ५६

२-५७
प्रतिबुद्धो मुहूर्तेन शोकोपहतचेतनः
अथ राजा दशरथः स चिन्तामभ्यपद्यत १
रामलक्ष्मणयोश्चैव विवासाद्वासवोपमम्
आविवेशोपसर्गस्तं तमः सूर्यमिवासुरम् २
स राजा रजनीं षष्ठीं रामे प्रव्राजिते वनम्
अर्धरात्रे दशरथः संस्मरन्दुष्कृतं कृतम्
कौसल्यां पुत्रशोकार्तामिदं वचनमब्रवीत् ३

यदाचरति कल्याणि शुभं वा यदि वाशुभम्
तदेव लभते भद्रे कर्ता कर्मजमात्मनः ४
गुरुलाघवमर्थानामारम्भे कर्मणां फलम्
दोषं वा यो न जानाति स बाल इति होच्यते ५
कश्चिदाम्रवणं छित्त्वा पलाशांश्च निषिञ्चति
पुष्पं दृष्ट्वा फले गृध्नुः स शोचति फलागमे ६
सोऽहमाम्रवणं छित्त्वा पलाशांश्च न्यषेचयम्
रामं फलागमे त्यक्त्वा पश्चाच्छोचामि दुर्मतिः ७
लब्धशब्देन कौसल्ये कुमारेण धनुष्मता
कुमारः शब्दवेधीति मया पापमिदं कृतम्
तदिदं मेऽनुसंप्राप्तं देव दुःखं स्वयंकृतम् ८
संमोहादिह बालेन यथा स्याद्भक्षितं विषम्
एवं ममाप्यविज्ञातं शब्दवेध्यमयं फलम् ९
देव्यनूढा त्वमभवो युवराजो भवाम्यहम्
ततः प्रावृडनुप्राप्ता मदकामविवर्धिनी १०
उपास्य हि रसान्भौमांस्तप्त्वा च जगदंशुभिः
परेताचरितां भीमां रविराविशते दिशम् ११
उष्णमन्तर्दधे सद्यः स्निग्धा ददृशिरे घनाः
ततो जहृषिरे सर्वे भेकसारङ्गबर्हिणः १२
पतितेनाम्भसा छन्नः पतमानेन चासकृत्
आबभौ मत्तसारङ्गस्तोयराशिरिवाचलः १३
तस्मिन्नतिसुखे काले धनुष्मानिषुमान्रथी
व्यायामकृतसंकल्पः सरयूमन्वगां नदीम् १४
निपाने महिषं रात्रौ गजं वाभ्यागतं नदीम्
अन्यं वा श्वापदं कंचिज्जिघांसुरजितेन्द्रियः १५
अथान्धकारे त्वश्रौषं जले कुम्भस्य पूर्यतः
अचक्षुर्विषये घोषं वारणस्येव नर्दतः १६
ततोऽह शरमुद्धृत्य दीप्तमाशीविषोपमम्
अमुञ्चं निशितं बाणमहमाशीविषोपमम् १७
तत्र वागुषसि व्यक्ता प्रादुरासीद्वनौकसः
हा हेति पततस्तोये वागभूत्तत्र मानुषी
कथमस्मद्विधे शस्त्रं निपतेत्तु तपस्विनि १८

प्रविविक्तां नदीं रात्रावुदाहारोऽहमागतः
इषुणाभिहतः केन कस्य वा किं कृतं मया १९
ऋषेर्हि न्यस्तदण्डस्य वने वन्येन जीवतः
कथं नु शस्त्रेण वधो मद्विधस्य विधीयते २०
जटाभारधरस्यैव वल्कलाजिनवाससः
को वधेन ममार्थी स्यात्किं वास्यापकृतं मया २१
एवं निष्फलमारब्धं केवलानर्थसंहितम्
न कश्चित्साधु मन्येत यथैव गुरुतल्पगम् २२
नेमं तथानुशोचामि जीवितक्षयमात्मनः
मातरं पितरं चोभावनुशोचामि मद्वधे २३
तदेतन्मिथुनं वृद्धं चिरकालभृतं मया
मयि पञ्चत्वमापन्ने कां वृत्तिं वर्तयिष्यति २४
वृद्धौ च मातापितरावहं चैकेषुणा हतः
केन स्म निहताः सर्वे सुबालेनाकृतात्मना २५
तां गिरं करुणां श्रुत्वा मम धर्मानुकाङ्क्षिणः
कराभ्यां सशरं चापं व्यथितस्यापतद्भुवि २६
तं देशमहमागम्य दीनसत्त्वः सुदुर्मनाः
अपश्यमिषुणा तीरे सरय्वास्तापसं हतम् २७
स मामुद्वीक्ष्य नेत्राभ्यां त्रस्तमस्वस्थचेतसम्
इत्युवाच वचः क्रूरं दिधक्षन्निव तेजसा २८
किं तवापकृतं राजन्वने निवसता मया
जिहीर्षुरम्भो गुर्वर्थं यदहं ताडितस्त्वया २९
एकेन खलु बाणेन मर्मण्यभिहते मयि
द्वावन्धौ निहतौ वृद्धौ माता जनयिता च मे ३०
तौ नूनं दुर्बलाबन्धौ मत्प्रतीक्षौ पिपासितौ
चिरमाशाकृतां तृष्णां कष्टां संधारयिष्यतः ३१
न नूनं तपसो वास्ति फलयोगः श्रुतस्य वा
पिता यन्मां न जानाति शयानं पतितं भुवि ३२
जानन्नपि च किं कुर्यादशक्तिरपरिक्रमः
भिद्यमानमिवाशक्तस्त्रातुमन्यो नगो नगम् ३३
पितुस्त्वमेव मे गत्वा शीघ्रमाचक्ष्व राघव
न त्वामनुदहेत्क्रुद्धो वनं वह्निरिवैधितः ३४

इयमेकपदी राजन्यतो मे पितुराश्रमः
तं प्रसादय गत्वा त्वं न त्वां स कुपितः शपेत् ३५
विशल्यं कुरु मां राजन्मर्म मे निशितः शरः
रुणद्धि मृदु सोत्सेधं तीरमम्बुरयो यथा ३६
न द्विजातिरहं राजन्मा भूत्ते मनसो व्यथा
शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो जनपदाधिप ३७
इतीव वदतः कृच्छ्राद्बाणाभिहतमर्मणः
तस्य त्वानम्यमानस्य तं बाणमहमुद्धरम् ३८
जलार्द्रगात्रं तु विलप्य कृच्छ्रा
न्मर्मव्रणं संततमुच्छ्वसन्तम्
ततः सरय्वां तमहं शयानं
समीक्ष्य भद्रे सुभृशं विषण्णः ३९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ५७

२-५८
तदज्ञानान्महत्पापं कृत्वा संकुलितेन्द्रियः
एकस्त्वचिन्तयं बुद्ध्या कथं नु सुकृतं भवेत् १
ततस्तं घटमादाय पूर्णं परमवारिणा
आश्रमं तमहं प्राप्य यथाख्यातपथं गतः २
तत्राहं दुर्बलावन्धौ वृद्धावपरिणायकौ
अपश्यं तस्य पितरौ लूनपक्षाविव द्विजौ ३
तन्निमित्ताभिरासीनौ कथाभिरपरिक्रमौ
तामाशां मत्कृते हीनावुदासीनावनाथवत् ४
पदशब्दं तु मे श्रुत्वा मुनिर्वाक्यमभाषत
किं चिरायसि मे पुत्र पानीयं क्षिप्रमानय ५
यन्निमित्तमिदं तात सलिले क्रीडितं त्वया
उत्कण्ठिता ते मातेयं प्रविश क्षिप्रमाश्रमम् ६
यद्व्यलीकं कृतं पुत्र मात्रा ते यदि वा मया
न तन्मनसि कर्तव्यं त्वया तात तपस्विना ७
त्वं गतिस्त्वगतीनां च चक्षुस्त्वं हीनचक्षुषाम्
समासक्तास्त्वयि प्राणाः किंचिन्नौ नाभिभाषसे ८

मुनिमव्यक्तया वाचा तमहं सज्जमानया
हीनव्यञ्जनया प्रेक्ष्य भीतो भीत इवाब्रुवम् ९
मनसः कर्म चेष्टाभिरभिसंस्तभ्य वाग्बलम्
आचचक्षे त्वहं तस्मै पुत्रव्यसनजं भयम् १०
क्षत्रियोऽह दशरथो नाहं पुत्रो महात्मनः
सज्जनावमतं दुःखमिदं प्राप्तं स्वकर्मजम् ११
भगवंश्चापहस्तोऽह सरयूतीरमागतः
जिघांसु श्वापदं किंचिन्निपाने वागतं गजम् १२
तत्र श्रुतो मया शब्दो जले कुम्भस्य पूर्यतः
द्विपोऽयमिति मत्वा हि बाणेनाभिहतो मया १३
गत्वा नद्यास्ततस्तीरमपश्यमिषुणा हृदि
विनिर्भिन्नं गतप्राणं शयानं भुवि तापसम् १४
भगवञ्शब्दमालक्ष्य मया गजजिघांसुना
विसृष्टोऽम्भसि नाराचस्तेन ते निहतः सुतः १५
स चोद्धृतेन बाणेन तत्रैव स्वर्गमास्थितः
भगवन्तावुभौ शोचन्नन्धाविति विलप्य च १६
अज्ञानाद्भवतः पुत्रः सहसाभिहतो मया
शेषमेवं गते यत्स्यात्तत्प्रसीदतु मे मुनिः १७
स तच्छ्रुवा वचः क्रूरं निःश्वसञ्शोककर्शितः
मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् १८
यद्येतदशुभं कर्म न स्म मे कथयेः स्वयम्
फलेन्मूर्धा स्म ते राजन्सद्यः शतसहस्त्रधा १९
क्षत्रियेण वधो राजन्वानप्रस्थे विशेषतः
ज्ञानपूर्वं कृतः स्थानाच्च्यावयेदपि वज्रिणम् २०
अज्ञानाद्धि कृतं यस्मादिदं तेनैव जीवसि
अपि ह्यद्य कुलं न स्याद्राघवाणां कुतो भवान् २१
नय नौ नृप तं देशमिति मां चाभ्यभाषत
अद्य तं द्रष्टुमिच्छावः पुत्रं पश्चिमदर्शनम् २२
रुधिरेणावसिक्ताङ्गं प्रकीर्णाजिनवाससम्
शयानं भुविनिःसंज्ञं धर्मराजवशं गतम् २३
अथाहमेकस्तं देशं नीत्वा तौ भृशुदुःखितौ
अस्पर्शयमहं पुत्रं तं मुनिं सह भार्यया २४

तौ पुत्रमात्मनः स्पृष्ट्वा तमासाद्य तपस्विनौ
निपेततुः शरीरेऽस्य पिता चास्येदमब्रवीत् २५
न न्वहं ते प्रियः पुत्र मातरं पश्य धार्मिक
किं नु नालिङ्गसे पुत्र सुकुमार वचो वद २६
कस्य वापररात्रेऽह श्रोष्यामि हृदयंगमम्
अधीयानस्य मधुरं शास्त्रं वान्यद्विशेषतः २७
को मां संध्यामुपास्यैव स्नात्वा हुतहुताशनः
श्लाघयिष्यत्युपासीनः पुत्र शोकभयार्दितम् २८
कन्दमूलफलं हृत्वा को मां प्रियमिवातिथिम्
भोजयिष्यत्यकर्मण्यमप्रग्रहमनायकम् २९
इमामन्धां च वृद्धां च मातरं ते तपस्विनीम्
कथं पुत्र भरिष्यामि कृपणां पुत्रगर्धिनीम् ३०
तिष्ठ मा मा गमः पुत्र यमस्य सदनं प्रति
श्वो मया सह गन्तासि जनन्या च समेधितः ३१
उभावपि च शोकार्तावनाथौ कृपणौ वने
क्षिप्रमेव गमिष्यावस्त्वया हीनौ यमक्षयम् ३२
ततो वैवस्वतं दृष्ट्वा तं प्रवक्ष्यामि भारतीम्
क्षमतां धर्मराजो मे बिभृयात्पितरावयम् ३३
अपापोऽसि यथा पुत्र निहतः पापकर्मणा
तेन सत्येन गच्छाशु ये लोकाः शस्त्रयोधिनाम् ३४
यान्ति शूरा गतिं यां च संग्रामेष्वनिवर्तिनः
हतास्त्वभिमुखाः पुत्र गतिं तां परमां व्रज ३५
यां गतिं सगरः शैब्यो दिलीप्! जनमेजयः
नहुषो धुन्धुमारश्च प्राप्तास्तां गच्छ पुत्रक ३६
या गतिः सर्वसाधूनां स्वाध्यायात्तपसश्च या
भूमिदस्याहिताग्नेश्च एकपत्नीव्रतस्य च ३७
गोसहस्त्रप्रदातॄणां या या गुरुभृतामपि
देहन्यासकृतां या च तां गतिं गच्छ पुत्रक
न हि त्वस्मिन्कुले जातो गच्छत्यकुशलां गतिम् ३८
एवं स कृपणं तत्र पर्यदेवयतासकृत्
ततोऽस्मै कर्तुमुदकं प्रवृत्तः सह भार्यया ३९
स तु दिव्येन रूपेण मुनिपुत्रः स्वकर्मभिः

आश्वास्य च मुहूर्तं तु पितरौ वाक्यमब्रवीत् ४०
स्थानमस्मि महत्प्राप्तो भवतोः परिचारणात्
भवन्तावपि च क्षिप्रं मम मूलमुपैष्यतः ४१
एवमुक्त्वा तु दिव्येन विमानेन वपुष्मता
आरुरोह दिवं क्षिप्रं मुनिपुत्रो जितेन्द्रियः ४२
स कृत्वा तूदकं तूर्णं तापसः सह भार्यया
मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ४३
अद्यैव जहि मां राजन्मरणे नास्ति मे व्यथा
यच्छरेणैकपुत्रं मां त्वमकार्षीरपुत्रकम् ४४
त्वया तु यदविज्ञानान्निहतो मे सुतः शुचिः
तेन त्वामभिशप्स्यामि सुदुःखमतिदारुणम् ४५
पुत्रव्यसनजं दुःखं यदेतन्मम सांप्रतम्
एवं त्वं पुत्रशोकेन राजन्कालं करिष्यसि ४६
तस्मान्मामागतं भद्रे तस्योदारस्य तद्वचः
यदहं पुत्रशोकेन संत्यक्ष्याम्यद्य जीवितम् ४७
यदि मां संस्पृशेद्रामः सकृदद्यालभेत वा
न तन्मे सदृशं देवि यन्मया राघवे कृतम् ४८
चक्षुषा त्वां न पश्यामि स्मृतिर्मम विलुप्यते
दूता वैवस्वतस्यैते कौसल्ये त्वरयन्ति माम् ४९
अतस्तु किं दुःखतरं यदहं जीवितक्षये
न हि पश्यामि धर्मज्ञं रामं सत्यपराक्रमम ५०
न ते मनुष्या देवास्ते ये चारुशुभकुण्डलम्
मुखं द्रक्ष्यन्ति रामस्य वर्षे पञ्चदशे पुनः ५१
पद्मपत्रेक्षणं सुभ्रु सुदंष्ट्रं चारुनासिकम्
धन्या द्रक्ष्यन्ति रामस्य ताराधिपनिभं मुखम् ५२
सदृशं शारदस्येन्दोः फुल्लस्य कमलस्य च ८
सुगन्धि मम नाथस्य धन्या द्रक्ष्यन्ति तन्मुखम् ५३
निवृत्तवनवासं तमयोध्यां पुनरागतम्
द्रक्ष्यन्ति सुखिनो रामं शुक्रं मार्गगतं यथा ५४
अयमात्मभवः शोको मामनाथमचेतनम्
संसादयति वेगेन यथा कूलं नदीरयः ५५
हा राघव महाबाहो हा ममायासनाशन

राजा दशरथः शोचञ्जीवितान्तमुपागमत् ५६
तथा तु दीनं कथयन्नराधिपः
प्रियस्य पुत्रस्य विवासनातुरः
गतेऽधरात्रे भृशदुःखपीडित-
स्तदा जहौ प्राणमुदारदर्शनः ५७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ५८

२-५९
अथ रात्र्यां व्यतीतायां प्रातरेवापरेऽहनि
बन्दिनः पर्युपातिष्ठंस्तत्पार्थिवनिवेशनम् १
ततः शुचिसमाचाराः पर्युपस्थानकोविदाः
स्त्रीवर्षवरभूयिष्ठा उपतस्थुर्यथापुरम् २
हरिचन्दनसंपृक्तमुदकं काञ्चनैर्घटैः
आनिन्युः स्नानशिक्षाज्ञा यथाकालं यथाविधि ३
मङ्गलालम्भनीयानि प्राशनीयानुपस्करान्
उपनिन्युस्तथाप्यन्याः कुमारीबहुलाः स्त्रियः ४
अथ याः कोसलेन्द्रस्य शयनं प्रत्यनन्तराः
ताः स्त्रियस्तु समागम्य भर्तारं प्रत्यबोधयन् ५
ता वेपथुपरीताश्च राज्ञः प्राणेषु शङ्किताः
प्रतिस्रोतस्तृणाग्राणां सदृशं संचकम्पिरे ६
अथ संवेपमानानां स्त्रीणां दृष्ट्वा च पार्थिवम्
यत्तदाशङ्कितं पापं तस्य जज्ञे विनिश्चयः ७
ततः प्रचुक्रुशुर्दीनाः सस्वरं ता वराङ्गनाः
करेणव इवारण्ये स्थानप्रच्युतयूथपाः ८
तासामाक्रन्दशब्देन सहसोद्गतचेतने
कौसल्या च सुमित्रा च त्यक्तनिद्रे बभूवतुः ९
कौसल्या च सुमित्रा च दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च
पार्थिवम्
हा नाथेति परिक्रुश्य पेततुर्धरणीतले १०
सा कोसलेन्द्रदुहिता वेष्टमाना महीतले
न बभ्राज रजोध्वस्ता तारेव गगनच्युता ११

तत्समुत्त्रस्तसंभ्रान्तं पर्युत्सुकजनाकुलम्
सर्वतस्तुमुलाक्रन्दं परितापार्तबान्धवम् १२
सद्योनिपतितानन्दं दीनविक्लवदर्शनम्
बभूव नरदेवस्य सद्म दिष्टान्तमीयुषः १३
अतीतमाज्ञाय तु पार्थिवर्षभं
यशस्विनं संपरिवार्य पत्नयः
भृशं रुदन्त्यः करुणं सुदुःखिताः
प्रगृह्य बाहू व्यलपन्ननाथवत् १४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९

२-६०
तमग्निमिव संशान्तमम्बुहीनमिवार्णवम्
हतप्रभमिवादित्यं स्वर्गस्थं प्रेक्ष्य भूमिपम् १
कौसल्या बाष्पपूर्णाक्षी विविधं शोककर्शिता
उपगृह्य शिरो राज्ञः कैकेयीं प्रत्यभाषत २
सकामा भव कैकेयि भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम्
त्यक्त्वा राजानमेकाग्रा नृशंसे दुष्टचारिणि ३
विहाय मां गतो रामो भर्ता च स्वर्गतो मम
विपथे सार्थहीनेव नाहं जीवितुमुत्सहे ४
भर्तारं तं परित्यज्य का स्त्री दैवतमात्मनः
इच्छेज्जीवितुमन्यत्र कैकेय्यास्त्यक्तधर्मणः ५
न लुब्धो बुध्यते दोषान्किंपाकमिव भक्षयन्
कुब्जानिमित्तं कैकेय्या राघवाणां कुलं हतम् ६
अनियोगे नियुक्तेन राज्ञा रामं विवासितम्
सभार्यं जनकः श्रुत्वा परितप्स्यत्यहं यथा ७
रामः कमलपत्राक्षो जीवनाशमितो गतः
विदेहराजस्य सुता तथा सीता तपस्विनी
दुःखस्यानुचिता दुःखं वने पर्युद्विजिष्यति ८
नदतां भीमघोषाणां निशासु मृगपक्षिणाम्
निशम्य नूनं संत्रस्ता राघवं संश्रयिष्यति ९
वृद्धश्चैवाल्पपुत्रश्च वैदेहीमनुचिन्तयन्

सोऽपि शोकसमाविष्टो ननु त्यक्ष्यति जीवितम् १० तां ततः संपरिष्वज्य विलपन्तीं तपस्विनीम् व्यपनिन्युः सुदुःखार्तां कौसल्यां व्यावहारिकाः ११
तैलद्रोण्यामथामात्याः संवेश्य जगतीपतिम्
राज्ञः सर्वाण्यथादिष्टाश्चक्रुः कर्माण्यनन्तरम् १२
न तु संकलनं राज्ञो विना पुत्रेण मन्त्रिणः
सर्वज्ञाः कर्तुमीषुस्ते ततो रक्षन्ति भूमिपम् १३
तैलद्रोण्यां तु सचिवैः शायितं तं नराधिपम्
हा मृतोऽयमिति ज्ञात्वा स्त्रियस्ताः पर्यदेवयन् १४
बाहूनुद्यम्य कृपणा नेत्रप्रस्रवणैर्मुखैः
रुदन्त्यः शोकसंतप्ताः कृपणं पर्यदेवयन् १५
निशा नक्षत्रहीनेव स्त्रीव भर्तृविवर्जिता
पुरी नाराजतायोध्या हीना राज्ञा महात्मना १६
बाष्पपर्याकुलजना हाहाभूतकुलाङ्गना
शून्यचत्वरवेश्मान्ता न बभ्राज यथापुरम् १७
गतप्रभा द्यौरिव भास्करं विना
व्यपेतनक्षत्रगणेव शर्वरी
पुरी बभासे रहिता महात्मना
न चास्रकण्ठाकुलमार्गचत्वरा १८
नराश्च नार्यश्च समेत्य संघशो
विगर्हमाणा भरतस्य मातरम्
तदा नगर्यां नरदेवसंक्षये
बभूवुरार्ता न च शर्म लेभिरे १९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षष्टितमः सर्गः ६०

२-६१
व्यतीतायां तु शर्वर्यामादित्यस्योदये ततः
समेत्य राजकर्तारः सभामीयुर्द्विजातयः १
मार्कण्डेयोऽथ मौद्गल्यो वामदेवश्च काश्यपः
कात्यायनो गौतमश्च जाबालिश्च महायशाः २

एते द्विजाः सहामात्यैः पृथग्वाचमुदीरयन्
वसिष्ठमेवाभिमुखाः श्रेष्ठं राजपुरोहितम् ३
अतीता शर्वरी दुःखं या नो वर्षशतोपमा
अस्मिन्पञ्चत्वमापन्ने पुत्रशोकेन पार्थिवे ४
स्वर्गतश्च महाराजो रामश्चारण्यमाश्रितः
लक्ष्मणश्चापि तेजस्वी रामेणैव गतः सह ५
उभौ भरतशत्रुघ्नौ केकयेषु परंतपौ
पुरे राजगृहे रम्ये मातामहनिवेशने ६
इक्ष्वाकूणामिहाद्यैव कश्चिद्राजा विधीयताम्
अराजकं हि नो राष्ट्रं न विनाशमवाप्नुयात् ७
नाराजके जनपदे विद्युन्माली महास्वनः
अभिवर्षति पर्जन्यो महीं दिव्येन वारिणा ८
नाराजके जनपदे बीजमुष्टिः प्रकीर्यते
नाराजके पितुः पुत्रो भार्या वा वर्तते वशे ९
अराजके धनं नास्ति नास्ति भार्याप्यराजके
इदमत्याहितं चान्यत्कुतः सत्यमराजके १०
नाराजके जनपदे कारयन्ति सभां नराः
उद्यानानि च रम्याणि हृष्टाः पुण्यगृहाणि च ११
नाराजके जनपदे यज्ञशीला द्विजातयः
सत्राण्यन्वासते दान्ता ब्राह्मणाः संशितव्रताः १२
नाराजके जनपदे प्रभूतनटनर्तकाः
उत्सवाश्च समाजाश्च वर्धन्ते राष्ट्रवर्धनाः १३
नाराजके जनपदे सिद्धार्था व्यवहारिणः
कथाभिरनुरज्यन्ते कथाशीलाः कथाप्रियैः १४
नाराजके जनपदे वाहनैः शीघ्रगामिभिः
नरा निर्यान्त्यरण्यानि नारीभिः सह कामिनः १५
नाराजके जनपदे धनवन्तः सुरक्षिताः
शेरते विवृतद्वाराः कृषिगोरक्षजीविनः १६
नाराजके जनपदे वणिजो दूरगामिनः
गच्छन्ति क्षेममध्वानं बहुपण्यसमाचिताः १७
नाराजके जनपदे चरत्येकचरो वशी
भावयन्नात्मनात्मानं यत्रसायंगृहो मुनिः १८

नाराजके जनपदे योगक्षेमं प्रवर्तते
न चाप्यराजके सेना शत्रून्विषहते युधि १९
यथा ह्यनुदका नद्यो यथा वाप्यतृणं वनम्
अगोपाला यथा गावस्तथा राष्ट्रमराजकम् २०
नाराजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित्
मत्स्या इव नरा नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् २१
ये हि संभिन्नमर्यादा नास्तिकाश्छिन्नसंशयाः
तेऽपि भावाय कल्पन्ते राजदण्डनिपीडिताः २२
अहो तम इवेदं स्यान्न प्रज्ञायेत किंचन
राजा चेन्न भवेल्लोके विभजन्साध्वसाधुनी २३
जीवत्यपि महाराजे तवैव वचनं वयम्
नातिक्रमामहे सर्वे वेलां प्राप्येव सागरः २४
स नः समीक्ष्य द्विजवर्य वृत्तं
नृपं विना राज्यमरण्यभूतम्
कुमारमिक्ष्वाकुसुतं वदान्यं
त्वमेव राजानमिहाभिषिञ्चय २५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ६१

२-६२
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्युवाच ह
मित्रामात्यगणान्सर्वान्ब्राह्मणांस्तानिदं वचः १
यदसौ मातुलकुले पुरे राजगृहे सुखी
भरतो वसति भ्रात्रा शत्रुघ्नेन समन्वितः २
तच्छीघ्रं जवना दूता गन्छन्तु त्वरितैर्हयैः
आनेतुं भ्रातरौ वीरौ किं समीक्षामहे वयम् ३
गच्छन्त्विति ततः सर्वे वसिष्ठं वाक्यमब्रुवन्
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ४
एहि सिद्धार्थ विजय जयन्ताशोक नन्दन
श्रूयतामितिकर्तव्यं सर्वानेव ब्रवीमि वः ५
पुरं राजगृहं गत्वा शीघ्रं शीघ्रजवैर्हयैः
त्यक्तशोकैरिदं वाच्यः शासनाद्भरतो मम ६

पुरोहितस्त्वां कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्ययिकं त्वया ७
मा चास्मै प्रोषितं रामं मा चास्मै पितरं मृतम्
भवन्तः शंसिषुर्गत्वा राघवाणामिमं क्षयम् ८
कौशेयानि च वस्त्राणि भूषणानि वराणि च
क्षिप्रमादाय राज्ञश्च भरतस्य च गन्छत
वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञाता दूताः संत्वरिता ययुः ९
ते हस्तिनपुरे गङ्गां तीर्त्वा प्रत्यङ्मुखा ययुः
पाञ्चालदेशमासाद्य मध्येन कुरुजाङ्गलम् १०
ते प्रसन्नोदकां दिव्यां नानाविहगसेविताम्
उपातिजग्मुर्वेगेन शरदण्डां जनाकुलाम् ११
निकूलवृक्षमासाद्य दिव्यं सत्योपयाचनम्
अभिगम्याभिवाद्यं तं कुलिङ्गां प्राविशन्पुरीम् १२
अभिकालं ततः प्राप्यु तेजोभिभवनाच्च्युताः
ययुर्मध्येन बाह्लीकान्सुदामानं च पर्वतम्
विष्णोः पदं प्रेक्षमाणा विपाशां चापि शाल्मलीम् १३
ते श्रान्तवाहना दूता विकृष्टेन सता पथा
गिरिव्रजं पुरवरं शीघ्रमासेदुरञ्जसा १४
भर्तुः प्रियार्थं कुलरक्षणार्थं
भर्तुश्च वंशस्य परिग्रहार्थम्
अहेडमानास्त्वरया स्म दूता
रात्र्यां तु ते तत्पुरमेव याताः १५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ६२

२-६३
यामेव रात्रिं ते दूताः प्रविशन्ति स्म तां पुरीम्
भरतेनापि तां रात्रिं स्वप्नो दृष्टोऽयमप्रियः १
व्युष्टामेव तु तां रात्रिं दृष्ट्वा तं
स्वप्नमप्रियम्
पुत्रो राजाधिराजस्य सुभृशं पर्यतप्यत २
तप्यमानं समाज्ञाय वयस्याः प्रियवादिनः

आयासं हि विनेष्यन्तः सभायां चक्रिरे कथाः ३
वादयन्ति तथा शान्तिं लासयन्त्यपि चापरे
नाटकान्यपरे प्राहुर्हास्यानि विविधानि च ४
स तैर्महात्मा भरतः सखिभिः प्रियवादिभिः
गोष्ठीहास्यानि कुर्वद्भिर्न प्राहृष्यत राघवः ५
तमब्रवीत्प्रियसखो भरतं सखिभिर्वृतम्
सुहृद्भिः पर्युपासीनः किं सखे नानुमोदसे ६
एवं ब्रुवाणं सुहृदं भरतः प्रत्युवाच ह
शृणु त्वं यन्निमित्तं मे दैन्यमेतदुपागतम् ७
स्वप्ने पितरमद्राक्षं मलिनं मुक्तमूर्धजम्
पतन्तमद्रिशिखरात्कलुषे गोमये ह्रदे ८
प्लवमानश्च मे दृष्टः स तस्मिन्गोमयह्रदे
पिबन्नञ्जलिना तैलं हसन्निव मुहुर्मुहुः ९
ततस्तिलोदनं भुक्त्वा पुनः पुनरधःशिराः
तैलेनाभ्यक्तसर्वाङ्गस्तैलमेवावगाहत १०
स्वप्नेऽपि सागरं शुष्कं चन्द्रं च पतितं भुवि
सहसा चापि संशान्तं ज्वलितं जातवेदसम् ११
अवदीर्णां च पृथिवीं शुष्कांश्च विविधान्द्रुमान्
अहं पश्यामि विध्वस्तान्सधूमांश्चैव पर्वतान् १२
पीठे कार्ष्णायसे चैनं निषण्णं कृष्णवाससम्
प्रहसन्ति स्म राजानं प्रमदाः कृष्णपिङ्गलाः १३
त्वरमाणश्च धर्मात्मा रक्तमाल्यानुलेपनः
रथेन खरयुक्तेन प्रयातो दक्षिणामुखः १४
एवमेतन्मया दृष्टमिमां रात्रिं भयावहाम्
अहं रामोऽथ वा राजा लक्ष्मणो वा मरिष्यति १५
नरो यानेन यः स्वप्ने खरयुक्तेन याति हि
अचिरात्तस्य धूमाग्रं चितायां संप्रदृश्यते
एतन्निमित्तं दीनोऽहं तन्नुवः प्रतिपूजये १६
शुष्यतीव च मे कण्ठो न स्वस्थमिव मे मनः
जुगुप्सन्निव चात्मानं न च पश्यामि कारणम् १७
इमां हि दुःस्वप्नगतिं निशाम्य ता- मनेकरूपामवितर्कितां पुरा

भयं महत्तद्धृदयान्न याति मे
विचिन्त्य राजानमचिन्त्यदर्शनम् १८
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३

२-६४
भरते ब्रुवति स्वप्नं दूतास्ते क्लान्तवाहनाः
प्रविश्यासह्यपरिखं रम्यं राजगृहं पुरम् १
समागम्य तु राज्ञा च राजपुत्रेण चार्चिताः
राज्ञः पादौ गृहीत्वा तु तमूचुर्भरतं वचः २
पुरोहितस्त्वा कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्ययिकं त्वया ३
अत्र विंशतिकोट्यस्तु नृपतेर्मातुलस्य ते
दश कोट्यस्तु संपूर्णास्तथैव च नृपात्मज ४
प्रतिगृह्य च तत्सर्वं स्वनुरक्तः सुहृज्जने
दूतानुवाच भरतः कामैः संप्रतिपूज्य तान् ५
कच्चित्सुकुशली राजा पिता दशरथो मम
कच्चिच्चारोगता रामे लक्ष्मणे वा महात्मनि ६
आर्या च धर्मनिरता धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी
अरोगा चापि कौसल्या माता रामस्य धीमतः ७
कच्चित्सुमित्रा धर्मज्ञा जननी लक्ष्मणस्य या
शत्रुघ्नस्य च वीरस्य सारोगा चापि मध्यमा ८
आत्मकामा सदा चण्डी क्रोधना प्राज्ञमानिनी
अरोगा चापि कैकेयी माता मे किमुवाच ह ९
एवमुक्तास्तु ते दूता भरतेन महात्मना
ऊचुः संप्रश्रितं वाक्यमिदं तं भरतं तदा
कुशलास्ते नरव्याघ्र येषां कुशलमिच्छसि १०
भरतश्चापि तान्दूतानेवमुक्तोऽभ्यभाषत
आपृच्छेऽह महाराजं दूताः संत्वरयन्ति माम् ११
एवमुक्त्वा तु तान्दूतान्भरतः पार्थिवात्मजः
दूतैः संचोदितो वाक्यं मातामहमुवाच ह १२
राजन्पितुर्गमिष्यामि सकाशं दूतचोदितः

पुनरप्यहमेष्यामि यदा मे त्वं स्मरिष्यसि १३
भरतेनैवमुक्तस्तु नृपो मातामहस्तदा
तमुवाच शुभं वाक्यं शिरस्याघ्राय राघवम् १४
गच्छ तातानुजाने त्वां कैकेयी सुप्रजास्त्वया
मातरं कुशलं ब्रूयाः पितरं च परंतप १५
पुरोहितं च कुशलं ये चान्ये द्विजसत्तमाः
तौ च तात महेष्वासौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ १६
तस्मै हस्त्युत्तमांश्चित्रान्कम्बलानजिनानि च
अभिसत्कृत्य कैकेयो भरताय धनं ददौ १७
रूक्मनिष्कसहस्रे द्वे षोडशाश्वशतानि च
सत्कृत्य कैकयीपुत्रं केकयो धनमादिशत् १८
तथामात्यानभिप्रेतान्विश्वास्यांश्च गुणान्वितान्
ददावश्वपतिः शीघ्रं भरतायानुयायिनः १९
एरावतानैन्द्रशिरान्नागान्वै प्रियदर्शनान्
खराञ्शीघ्रान्सुसंयुक्तान्मातुलोऽस्मै धनं ददौ २०
अन्तःपुरेऽतिसंवृद्धान्व्याघ्रवीर्यबलान्वितान्
दंष्ट्रायुधान्महाकायाञ्शुनश्चोपायनं ददौ २१
स मातामहमापृच्छ्य मातुलं च युधाजितम्
रथमारुह्य भरतः शत्रुघ्नसहितो ययौ २२
रथान्मण्डलचक्रांश्च योजयित्वा परःशतम्
उष्ट्रगोश्वखरैर्भृत्या भरतं यान्तमन्वयुः २३
बलेन गुप्तो भरतो महात्मा
सहार्यकस्यात्मसमैरमात्यैः
आदाय शत्रुघ्नमपेतशत्रुर्गृ-
हाद्ययौ सिद्ध इवेन्द्रलोकात् २४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ६४

२-६५
स प्राङ्मुखो राजगृहादभिनिर्याय वीर्यवान् ह्रादिनीं दूरपारां च प्रत्यक्स्रोतस्तरंगिणीम् शतद्रूमतरच्छ्रीमान्नदीमिक्ष्वाकुनन्दनः १

एलधाने नदीं तीर्त्वा प्राप्य चापरपर्पटान्
शिलामाकुर्वतीं तीर्त्वा आग्नेयं शल्यकर्तनम् २
सत्यसंधः शुचिः श्रीमान्प्रेक्षमाणः शिलावहाम्
अत्ययात्स महाशैलान्वनं चैत्ररथं प्रति ३
वेगिनीं च कुलिङ्गाख्यां ह्रादिनीं पर्वतावृताम्
यमुनां प्राप्य संतीर्णो बलमाश्वासयत्तदा ४
शीतीकृत्वा तु गात्राणि क्लान्तानाश्वास्य वाजिनः
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च प्रायादादाय चोदकम् ५
राजपुत्रो महारण्यमनभीक्ष्णोपसेवितम्
भद्रो भद्रेण यानेन मारुतः खमिवात्ययात् ६
तोरणं दक्षिणार्धेन जम्बूप्रस्थमुपागमत्
वरूथं च ययौ रम्यं ग्रामं दशरथात्मजः ७
तत्र रम्ये वने वासं कृत्वासौ प्राङ्मुखो ययो
उद्यानमुज्जिहानायाः प्रियका यत्र पादपाः ८
सालांस्तु प्रियकान्प्राप्य शीघ्रानास्थाय वाजिनः
अनुज्ञाप्याथ भरतो वाहिनीं त्वरितो ययौ ९
वासं कृत्वा सर्वतीर्थे तीर्त्वा चोत्तानकां नदीम्
अन्या नदीश्च विविधाः पार्वतीयैस्तुरंगमैः १०
हस्तिपृष्ठकमासाद्य कुटिकामत्यवर्तत
ततार च नरव्याघ्रो लौहित्ये स कपीवतीम्
एकसाले स्थाणुमतीं विनते गोमतीं नदीम् ११
कलिङ्गनगरे चापि प्राप्य सालवनं तदा
भरतः क्षिप्रमागच्छत्सुपरिश्रान्तवाहनः १२
वनं च समतीत्याशु शर्वर्यामरुणोदये
अयोध्यां मनुना राज्ञा निर्मितां स ददर्श ह १३
तां पुरीं पुरुषव्याघ्रः सप्तरात्रोषितः पथि
अयोध्यामग्रतो दृष्ट्वा रथे सारथिमब्रवीत् १४
एषा नातिप्रतीता मे पुण्योद्याना यशस्विनी
अयोध्या दृश्यते दूरात्सारथे पाण्डुमृत्तिका १५
यज्वभिर्गुणसंपन्नैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः
भूयिष्ठमृद्धैराकीर्णा राजर्षिवरपालिता १६
अयोध्यायां पुरा शब्दः श्रूयते तुमुलो महान्

समन्तान्नरनारीणां तमद्य न शृणोम्यहम् १७
उद्यानानि हि सायाह्ने क्रीडित्वोपरतैर्नरैः
समन्ताद्धिप्रधावद्भिः प्रकाशन्ते ममान्यदा १८
तान्यद्यानुरुदन्तीव परित्यक्तानि कामिभिः
अरण्यभूतेव पुरी सारथे प्रतिभाति मे १९
न ह्यत्र यानैर्दृश्यन्ते न गजैर्न च वाजिभिः
निर्यान्तो वाभियान्तो वा नरमुख्या यथापुरम् २०
अनिष्टानि च पापानि पश्यामि विविधानि च
निमित्तान्यमनोज्ञानि तेन सीदति मे मनः २१
द्वारेण वैजयन्तेन प्राविशच्छ्रान्तवाहनः
द्वाःस्थैरुत्थाय विजयं पृष्टस्तैः सहितो ययौ २२
स त्वनेकाग्रहृदयो द्वाःस्थं प्रत्यर्च्य तं जनम्
सूतमश्वपतेः क्लान्तमब्रवीत्तत्र राघवः २३
श्रुता नो यादृशाः पूर्वं नृपतीनां विनाशने
आकारास्तानहं सर्वानिह पश्यामि सारथे २४
मलिनं चाश्रुपूर्णाक्षं दीनं ध्यानपरं कृशम्
सस्त्रीपुंसं च पश्यामि जनमुत्कण्ठितं पुरे २५
इत्येवमुक्त्वा भरतः सूतं तं दीनमानसः
तान्यनिष्टान्ययोध्यायां प्रेक्ष्य राजगृहं ययौ २६
तां शून्यशृङ्गाटकवेश्मरथ्यां रजोरुणद्वारकपाटयन्त्राम्
दृष्ट्वा पुरीमिन्द्रपुरीप्रकाशां
दुःखेन संपूर्णतरो बभूव २७यख्म
बहूनि पश्यन्मनसोऽप्रियाणि
यान्यन्यदा नास्य पुरे बभूवुः
अवाक्शिरा दीनमना नहृष्टः
पितुर्महात्मा प्रविवेश वेश्म २८यख्म
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ६५

२-६६
अपश्यंस्तु ततस्तत्र पितरं पितुरालये

जगाम भरतो द्रष्टुं मातरं मातुरालये १
अनुप्राप्तं तु तं दृष्ट्वा कैकेयी प्रोषितं सुतम्
उत्पपात तदा हृष्टा त्यक्त्वा सौवर्णमासनम् २
स प्रविश्यैव धर्मात्मा स्वगृहं श्रीविवर्जितम्
भरतः प्रेक्ष्य जग्राह जनन्याश्चरणौ शुभौ ३
तं मूर्ध्नि समुपाघ्राय परिष्वज्य यशस्विनम्
अङ्के भरतमारोप्य प्रष्टुं समुपचक्रमे ४
अद्य ते कतिचिद्रात्र्यश्च्युतस्यार्यकवेश्मनः
अपि नाध्वश्रमः शीघ्रं रथेनापततस्तव ५
आर्यकस्ते सुकुशली युधाजिन्मातुलस्तव
प्रवासाच्च सुखं पुत्र सर्वं मे वक्तुमर्हसि ६
एवं पृष्टस्तु कैकेय्या प्रियं पार्थिवनन्दनः
आचष्ट भरतः सर्वं मात्रे राजीवलोचनः ७
अद्य मे सप्तमी रात्रिश्च्युतस्यार्यकवेश्मनः
अम्बायाः कुशली तातो युधाजिन्मातुलश्च मे ८
यन्मे धनं च रत्नं च ददौ राजा परंतपः
परिश्रान्तं पथ्यभवत्ततोऽह पूर्वमागतः ९
राजवाक्यहरैर्दूतैस्त्वर्यमाणोऽहमागतः
यदहं प्रष्टुमिच्छामि तदम्बा वक्तुमर्हति १०
शून्योऽय शयनीयस्ते पर्यङ्को हेमभूषितः
न चायमिक्ष्वाकुजनः प्रहृष्टः प्रतिभाति मे ११
राजा भवति भूयिष्ठमिहाम्बाया निवेशने
तमहं नाद्य पश्यामि द्रष्टुमिच्छन्निहागतः १२
पितुर्ग्रहीष्ये चरणौ तं ममाख्याहि पृच्छतः
आहोस्विदम्ब ज्येष्ठायाः कौसल्याया निवेशने १३
तं प्रत्युवाच कैकेयी प्रियवद्घोरमप्रियम्
अजानन्तं प्रजानन्ती राज्यलोभेन मोहिता
या गतिः सर्वभूतानां तां गतिं ते पिता गतः १४
तच्छ्रुत्वा भरतो वाक्यं धर्माभिजनवाञ्शुचिः
पपात सहसा भूमौ पितृशोकबलार्दितः १५
ततः शोकेन संवीतः पितुर्मरणदुःखितः
विललाप महातेजा भ्रान्ताकुलितचेतनः १६

एतत्सुरुचिरं भाति पितुर्मे शयनं पुरा
तदिदं न विभात्यद्य विहीनं तेन धीमता १७
तमार्तं देवसंकाशं समीक्ष्य पतितं भुवि
उत्थापयित्वा शोकार्तं वचनं चेदमब्रवीत् १८
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं शेषे राजपुत्र महायशः
त्वद्विधा न हि शोचन्ति सन्तः सदसि संमताः १९
स रुदित्वा चिरं कालं भूमौ विपरिवृत्य च
जननीं प्रत्युवाचेदं शोकैर्बहुभिरावृतः २०
अभिषेक्ष्यति रामं नु राजा यज्ञं नु यक्ष्यति
इत्यहं कृतसंकल्पो हृष्टो यात्रामयासिषम् २१
तदिदं ह्यन्यथा भूतं व्यवदीर्णं मनो मम
पितरं यो न पश्यामि नित्यं प्रियहिते रतम् २२
अम्ब केनात्यगाद्राजा व्याधिना मय्यनागते
धन्या रामादयः सर्वे यैः पिता संस्कृतः स्वयम् २३
न नूनं मां महाराजः प्राप्तं जानाति कीर्तिमान्
उपजिघ्रेद्धि मां मूर्घ्नि तातः संनम्य सत्वरम् २४
क्व स पाणिः सुखस्पर्शस्तातस्याक्लिष्टकर्मणः
येन मां रजसा ध्वस्तमभीक्ष्णं परिमार्जति २५
यो मे भ्राता पिता बन्धुर्यस्य दासोऽस्मि धीमतः
तस्य मां शीघ्रमाख्याहि रामस्याक्लिष्टकर्मणः २६
पिता हि भवति ज्येष्ठो धर्ममार्यस्य जानतः
तस्य पादौ ग्रहीष्यामि स हीदानीं गतिर्मम २७
आर्ये किमब्रवीद्राजा पिता मे सत्यविक्रमः
पश्चिमं साधु संदेशमिच्छामि श्रोतुमात्मनः २८
इति पृष्टा यथातत्त्वं कैकेयी वाक्यमब्रवीत्
रामेति राजा विलपन्हा सीते लक्ष्मणेति च
स महात्मा परं लोकं गतो गतिमतां वरः २९
इमां तु पश्चिमां वाचं व्याजहार पिता तव
कालधर्मपरिक्षिप्तः पाशैरिव महागजः ३०
सिद्धार्थास्तु नरा राममागतं सीतया सह
लक्ष्मणं च महाबाहुं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ३१
तच्छ्रुत्वा विषसादैव द्वितीयाप्रियशंसनात्

विषण्णवदनो भूत्वा भूयः पप्रच्छ मातरम् ३२ क्व चेदानीं स धर्मात्मा कौसल्यानन्दवर्धनः लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च समं गतः३३
तथा पृष्टा यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे
मातास्य युगपद्वाक्यं विप्रियं प्रियशङ्कया ३४
स हि राजसुतः पुत्र चीरवासा महावनम्
दण्डकान्सह वैदेह्या लक्ष्मणानुचरो गतः ३५
तच्छ्रुत्वा भरतस्त्रस्तो भ्रातुश्चारित्रशङ्कया
स्वस्य वंशस्य माहात्म्यात्प्रष्टुं समुपचक्रमे ३६
कच्चिन्न ब्राह्मणधनं हृतं रामेण कस्यचित्
कच्चिन्नाढ्यो दरिद्रो वा तेनापापो विहिंसितः ३७
कच्चिन्न परदारान्वा राजपुत्रोऽभिमन्यते
कस्मात्स दण्डकारण्ये भ्रूणहेव विवासितः ३८
अथास्य चपला माता तत्स्वकर्म यथातथम्
तेनैव स्त्रीस्वभावेन व्याहर्तुमुपचक्रमे ३९
न ब्राह्मणधनं किंचिद्धृतं रामेण कस्यचित्
कश्चिन्नाढ्यो दरिद्रो वा तेनापापो विहिंसितः
न रामः परदारांश्च चक्षुर्भ्यामपि पश्यति ४०
मया तु पुत्र श्रुत्वैव रामस्यैवाभिषेचनम्
याचितस्ते पिता राज्यं रामस्य च विवासनम् ४१
स स्ववृत्तिं समास्थाय पिता ते तत्तथाकरोत्
रामश्च सहसौमित्रिः प्रेषितः सह सीतया ४२
तमपश्यन्प्रियं पुत्रं महीपालो महायशाः
पुत्रशोकपरिद्यूनः पञ्चत्वमुपपेदिवान् ४३
त्वया त्विदानीं धर्मज्ञ राजत्वमवलम्ब्यताम्
त्वत्कृते हि मया सर्वमिदमेवंविधं कृतम् ४४
तत्पुत्र शीघ्रं विधिना विधिज्ञै
र्वसिष्ठमुख्यैः सहितो द्विजेन्द्रैः
संकाल्य राजानमदीनसत्त्व
मात्मानमुर्व्यामभिषेचयस्व ४५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ६६

२-६७
श्रुत्वा तु पितरं वृत्तं भ्रातरौ च विवासितौ
भरतो दुःखसंतप्त इदं वचनमब्रवीत् १
किं नु कार्यं हतस्येह मम राज्येन शोचतः
विहीनस्याथ पित्रा च भ्रात्रा पितृसमेन च २
दुःखे मे दुःखमकरोर्व्रणे क्षारमिवादधाः
राजानं प्रेतभावस्थं कृत्वा रामं च तापसम् ३
कुलस्य त्वमभावाय कालरात्रिरिवागता
अङ्गारमुपगूह्य स्म पिता मे नावबुद्धवान् ४
कौसल्या च सुमित्रा पुत्रशोकाभिपीडिते
दुष्करं यदि जीवेतां प्राप्य त्वां जननीं मम ५
ननु त्वार्योऽपि धर्मात्मा त्वयि वृत्तिमनुत्तमाम्
वर्तते गुरुवृत्तिज्ञो यथा मातरि वर्तते ६
तथा ज्येष्ठा हि मे माता कौसल्या दीर्घदर्शिनी
त्वयि धर्मं समास्थाय भगिन्यामिव वर्तते ७
तस्याः पुत्रं कृतात्मानं चीरवल्कलवाससम्
प्रस्थाप्य वनवासाय कथं पापे न शोचसि ८
अपापदर्शिनं शूरं कृतात्मानं यशस्विनम्
प्रव्राज्य चीरवसनं किं नु पश्यसि कारणम् ९
लुब्धाया विदितो मन्ये न तेऽह राघवं प्रति
तथा ह्यनर्थो राज्यार्थं त्वया नीतो महानयम् १०
अहं हि पुरुषव्याघ्रावपश्यन्रामलक्ष्मणौ
केन शक्तिप्रभावेन राज्यं रक्षितुमुत्सहे ११
तं हि नित्यं महाराजो बलवन्तं महाबलः
अपाश्रितोऽभूद्धर्मात्मा मेरुर्मेरुवनं यथा १२
सोऽह कथमिमं भारं महाधुर्यसमुद्यतम्
दम्यो धुरमिवासाद्य सहेयं केन चौजसा १३
अथ वा मे भवेच्छक्तिर्योगैर्बुद्धिबलेन वा
सकामां न करिष्यामि त्वामहं पुत्रगर्धिनीम्
निवर्तयिष्यामि वनाद्भ्रातरं स्वजनप्रियम् १४
इत्येवमुक्त्वा भरतो महात्मा

प्रियेतरैर्वाक्यगणैस्तुदंस्ताम्
शोकातुरश्चापि ननाद भूयः
सिंहो यथा पर्वतगह्वरस्थः १५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ६७

२-६८
तां तथा गर्हयित्वा तु मातरं भरतस्तदा
रोषेण महताविष्टः पुनरेवाब्रवीद्वचः १
राज्याद्भ्रंशस्व कैकेयि नृंशसे दुष्टचारिणि
परित्यक्ता च धर्मेण मा मृतं रुदती भव २
किं नु तेऽदूषयद्राजा रामो वा भृशधार्मिकः
ययोर्मृत्युर्विवासश्च त्वत्कृते तुल्यमागतौ ३
भ्रूणहत्यामसि प्राप्ता कुलस्यास्य विनाशनात्
कैकेयि नरकं गच्छ मा च भर्तुः सलोकताम् ४
यत्त्वया हीदृशं पापं कृतं घोरेण कर्मणा
सर्वलोकप्रियं हित्वा ममाप्यापादितं भयम् ५
त्वत्कृते मे पिता वृत्तो रामश्चारण्यमाश्रितः
अयशो जीवलोके च त्वयाहं प्रतिपादितः ६
मातृरूपे ममामित्रे नृशंसे राज्यकामुके
न तेऽहमभिभाष्योऽस्मि दुर्वृत्ते पतिघातिनि ७
कौसल्या च सुमित्रा च याश्चान्या मम मातरः
दुःखेन महताविष्टास्त्वां प्राप्य कुलदूषिणीम् ८
न त्वमश्वपतेः कन्या धर्मराजस्य धीमतः
राक्षसी तत्र जातासि कुलप्रध्वंसिनी पितुः ९
यत्त्वया धार्मिको रामो नित्यं सत्यपरायणः
वनं प्रस्थापितो दुःखात्पिता च त्रिदिवं गतः १०
यत्प्रधानासि तत्पापं मयि पित्रा विनाकृते
भ्रातृभ्यां च परित्यक्ते सर्वलोकस्य चाप्रिये ११
कौसल्यां धर्मसंयुक्तां वियुक्तां पापनिश्चये
कृत्वा कं प्राप्स्यसे त्वद्य लोकं निरयगामिनी १२
किं नावबुध्यसे क्रूरे नियतं बन्धुसंश्रयम्

ज्येष्ठं पितृसमं रामं कौसल्यायात्मसंभवम् १३
अङ्गप्रत्यङ्गजः पुत्रो हृदयाच्चापि जायते
तस्मात्प्रियतरो मातुः प्रियत्वान्न तु बान्धवः १४
अन्यदा किल धर्मज्ञा सुरभिः सुरसंमता
वहमानौ ददर्शोर्व्यां पुत्रौ विगतचेतसौ १५
तावर्धदिवसे श्रान्तौ दृष्ट्वा पुत्रौ महीतले
रुरोद पुत्रशोकेन बाष्पपर्याकुलेक्षणा १६
अधस्ताद्व्रजतस्तस्याः सुरराज्ञो महात्मनः
बिन्दवः पतिता गात्रे सूक्ष्माः सुरभिगन्धिनः १७
तां दृष्ट्वा शोकसंतप्तां वज्रपाणिर्यशस्विनीम् इन्द्रः प्राञ्जलिरुद्विग्नः सुरराजोऽब्रवीद्वचः
१८
भयं कच्चिन्न चास्मासु कुतश्चिद्विद्यते महत्
कुतोनिमित्तः शोकस्ते ब्रूहि सर्वहितैषिणि १९
एवमुक्ता तु सुरभिः सुरराजेन धीमता
प्रत्युवाच ततो धीरा वाक्यं वाक्यविशारदा २०
शान्तं पापं न वः किंचित्कुतश्चिदमराधिप
अहं तु मग्नौ शोचामि स्वपुत्रौ विषमे स्थितौ २१
एतौ दृष्ट्वा कृशौ दीनौ सूयर्रश्मिप्रतापितौ
वध्यमानौ बलीवर्दौ कर्षकेण सुराधिप २२
मम कायात्प्रसूतौ हि दुःखितौ भारपीडितौ
यौ दृष्ट्वा परितप्येऽह नास्ति पुत्रसमः प्रियः २३
यस्याः पुत्रसहस्त्राणि सापि शोचति कामधुक्
किं पुनर्या विना रामं कौसल्या वर्तयिष्यति २४
एकपुत्रा च साध्वी च विवत्सेयं त्वया कृता
तस्मात्त्वं सततं दुःखं प्रेत्य चेह च लप्स्यसे २५
अहं ह्यपचितिं भ्रातुः पितुश्च सकलामिमाम्
वर्धनं यशसश्चापि करिष्यामि न संशयः २६
आनाययित्वा तनयं कौसल्याया महाद्युतिम्
स्वयमेव प्रवेक्ष्यामि वनं मुनिनिषेवितम् २७
इति नाग इवारण्ये तोमराङ्कुशचोदितः
पपात भुवि संक्रुद्धो निःश्वसन्निव पन्नगः २८

संरक्तनेत्रः शिथिलाम्बरस्तदा
विधूतसर्वाभरणः परंतपः
बभूव भूमौ पतितो नृपात्मजः
शचीपतेः केतुरिवोत्सवक्षये २९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ६८

२-६९
तथैव क्रोशतस्तस्य भरतस्य महात्मनः
कौसल्या शब्दमाज्ञाय सुमित्रामिदमब्रवीत् १
आगतः क्रूरकार्यायाः कैकेय्या भरतः सुतः
तमहं द्रष्टुमिच्छामि भरतं दीर्घदर्शिनम् २
एवमुक्त्वा सुमित्रां सा विवर्णा मलिनाम्बरा
प्रतस्थे भरतो यत्र वेपमाना विचेतना ३
स तु रामानुजश्चापि शत्रुघ्नसहितस्तदा
प्रतस्थे भरतो यत्र कौसल्याया निवेशनम् ४
ततः शत्रुघ्नभरतौ कौसल्यां प्रेक्ष्य दुःखितौ
पर्यष्वजेतां दुःखार्तां पतितां नष्टचेतनाम् ५
भरतं प्रत्युवाचेदं कौसल्या भृशदुःखिता
इदं ते राज्यकामस्य राज्यं प्राप्तमकण्टकम्
संप्राप्तं बत कैकेय्या शीघ्रं क्रूरेण कर्मणा ६
प्रस्थाप्य चीरवसनं पुत्रं मे वनवासिनम्
कैकेयी कं गुणं तत्र पश्यति क्रूरदर्शिनी ७
क्षिप्रं मामपि कैकेयी प्रस्थापयितुमर्हति
हिरण्यनाभो यत्रास्ते सुतो मे सुमहायशाः ८
अथवा स्वयमेवाहं सुमित्रानुचरा सुखम्
अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य प्रस्थास्ये यत्र राघवः ९
कामं वा स्वयमेवाद्य तत्र मां नेतुमर्हसि
यत्रासौ पुरुषव्याघ्रस्तप्यते मे तपः सुतः १०
इदं हि तव विस्तीर्णं धनधान्यसमाचितम्
हस्त्यश्वरथसंपूर्णं राज्यं निर्यातितं तया ११
एवं विलपमानां तां भरतः प्राञ्जलिस्तदा

कौसल्यां प्रत्युवाचेदं शोकैर्बहुभिरावृताम् १२
आर्ये कस्मादजानन्तं गर्हसे मामकिल्बिषम्
विपुलां च मम प्रीतिं स्थिरां जानासि राघवे १३
कृता शास्त्रानुगा बुद्धिर्मा भूत्तस्य कदाचन
सत्यसंधः सतां श्रेष्ठो यस्यार्योऽनुमते गतः १४
प्रैष्यं पापीयसां यातु सूर्यं च प्रति मेहतु
हन्तु पादेन गां सुप्तां यस्यार्योऽनुमते गतः १५
कारयित्वा महत्कर्म भर्ता भृत्यमनर्थकम्
अधर्मो योऽस्य सोऽस्यास्तु यस्यार्योऽनुमते गतः १६
परिपालयमानस्य राज्ञो भूतानि पुत्रवत्
ततस्तु द्रुह्यतां पापं यस्यार्योऽनुमते गतः १७
बलिषड्भागमुद्धृत्य नृपस्यारक्षतः प्रजाः
अधर्मो योऽस्य सोऽस्यास्तु यस्यार्योऽनुमते गतः १८
संश्रुत्य च तपस्विभ्यः सत्रे वै यज्ञदक्षिणाम्
तां विप्रलपतां पापं यस्यार्योऽनुमते गतः १९
हस्त्यश्वरथसंबाधे युद्धे शस्त्रसमाकुले
मा स्म कार्षीत्सतां धर्मं यस्यार्योऽनुमते गतः २०
उपदिष्टं सुसूक्ष्मार्थं शास्त्रं यत्नेन धीमता
स नाशयतु दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गतः २१
पायसं कृसरं छागं वृथा सोऽश्र्नातु निर्घृणः
गुरूंश्चाप्यवजानातु यस्यार्योऽनुमते गतः २२
पुत्रर्दारैश्च भृत्यैश्च स्वगृहे परिवारितः
स एको मृष्टमश्नातु यस्यार्योऽनुमते गतः २३
राजस्त्रीबालवृद्धानां वधे यत्पापमुच्यते
भृत्यत्यागे च यत्पापं तत्पापं प्रतिपद्यताम् २४
उभे संध्ये शयानस्य यत्पापं परिकल्प्यते
तच्च पापं भवेत्तस्य यस्यार्योऽनुमते गतः २५
यदग्निदायके पापं यत्पापं गुरुतल्पगे
मित्रद्रोहे च यत्पापं तत्पापं प्रतिपद्यताम् २६
देवतानां पितॄणां च मातापित्रोस्तथैव च
मा स्म कार्षीत्स शुश्रूषां यस्यार्योऽनुमते गतः २७
सतां लोकात्सतां कीर्त्याः सज्जुष्टात्कर्मणस्तथा

भ्रश्यतु क्षिप्रमद्यैव यस्यार्योऽनुमते गतः २८
विहीनां पतिपुत्राभ्यां कौसल्यां पार्थिवात्मजः
एवमाश्वासयन्नेव दुःखार्तो निपपात ह २९
तथा तु शपथैः कष्टैः शपमानमचेतनम्
भरतं शोकसंतप्तं कौसल्या वाक्यमब्रवीत् ३०
मम दुःखमिदं पुत्र भूयः समुपजायते
शपथैः शपमानो हि प्राणानुपरुणत्सि मे ३१
दिष्ट्या न चलितो धर्मादात्मा ते सहलक्ष्मणः
वत्स सत्यप्रतिज्ञो मे सतां लोकानवाप्स्यसि ३२
एवं विलपमानस्य दुःखार्तस्य महात्मनः
मोहाच्च शोकसंरोधाद्बभूव लुलितं मनः ३३
लालप्यमानस्य विचेतनस्य
प्रनष्टबुद्धेः पतितस्य भूमौ
मुहुर्मुहुर्निःश्वसतश्च दीर्घं
सा तस्य शोकेन जगाम रात्रिः ३४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ६९

२-७०
तमेवं शोकसंतप्तं भरतं केकयीसुतम्
उवाच वदतां श्रेष्ठो वसिष्ठः श्रेष्ठवागृषिः १
अलं शोकेन भद्रं ते राजपुत्र महायशः
प्राप्तकालं नरपतेः कुरु संयानमुत्तरम् २
वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा भरतो धारणां गतः
प्रेतकार्याणि सर्वाणि कारयामास धर्मवित् ३
उद्धृतं तैलसंक्लेदात्स तु भूमौ निवेशितम्
आपीतवर्णवदनं प्रसुप्तमिव भूमिपम् ४
निवेश्य शयने चाग्न्ये नानारत्नपरिष्कृते
ततो दशरथं पुत्रो विललाप सुदुःखितः ५
किं ते व्यवसितं राजन्प्रोषिते मय्यनागते
विवास्य रामं धर्मज्ञं लक्ष्मणं च महाबलम् ६
क्व यास्यसि महाराज हित्वेमं दुःखितं जनम्

हीनं पुरुषसिंहेन रामेणाक्लिष्टकर्मणा ७
योगक्षेमं तु ते राजन्कोऽस्मिन्कल्पयिता पुरे
त्वयि प्रयाते स्वस्तात रामे च वनमाश्रिते ८
विधवा पृथिवी राजंस्त्वया हीना न राजते
हीनचन्द्रेव रजनी नगरी प्रतिभाति माम् ९
एवं विलपमानं तं भरतं दीनमानसम्
अब्रवीद्वचनं भूयो वसिष्ठस्तु महानृषिः १०
प्रेतकार्याणि यान्यस्य कर्तव्यानि विशांपतेः
तान्यव्यग्रं महाबाहो क्रियतामविचारितम् ११
तथेति भरतो वाक्यं वसिष्ठस्याभिपूज्य तत्
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यांस्त्वरयामास सर्वशः १२
ये त्वग्नयो नरेन्द्रस्य अग्न्यगाराद्बहिष्कृताः
ऋत्विग्भिर्याजकैश्चैव ते ह्रियन्ते यथाविधि १३
शिबिकायामथारोप्य राजानं गतचेतनम्
वाष्पकण्ठा विमनसस्तमूहुः परिचारकाः १४
हिरण्यं च सुवर्णं च वासांसि विविधानि च
प्रकिरन्तो जना मार्गं नृपतेरग्रतो ययुः १५
चन्दनागरुनिर्यासान्सरलं पद्मकं तथा
देवदारूणि चाहृत्य चितां चक्रुस्तथापरे १६
गन्धानुच्चावचांश्चान्यांस्तत्र दत्त्वाथ भूमिपम्
ततः संवेशयामासुश्चितामध्ये तमृत्विजः १७
तथा हुताशनं हुत्वा जेपुस्तस्य तदर्त्विजः
जगुश्च ते यथाशास्त्रं तत्र सामानि सामगाः १८
शिबिकाभिश्च यानैश्च यथार्हं तस्य योषितः
नगरान्निर्ययुस्तत्र वृद्धैः परिवृतास्तदा १९
प्रसव्यं चापि तं चक्रुरृत्विजोऽग्निचितं नृपम्
स्त्रियश्च शोकसंतप्ताः कौसल्याप्रमुखास्तदा २०
क्रौञ्चीनामिव नारीणां निनादस्तत्र शुश्रुवे
आर्तानां करुणं काले क्रोशन्तीनां सहस्त्रशः २१
ततो रुदन्त्यो विवशा विलप्य च पुनः पुनः
यानेभ्यः सरयूतीरमवतेरुर्वराङ्गनाः २२
कृत्वोदकं ते भरतेन सार्धं

नृपाङ्गना मन्त्रिपुरोहिताश्च
पुरं प्रविश्याश्रुपरीतनेत्रा
भूमौ दशाहं व्यनयन्त दुःखम् २३
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ७०

२-७१
ततो दशाहेऽतिगते कृतशौचो नृपात्मजः
द्वादशेऽहनि संप्राप्ते श्राद्धकर्माण्यकारयत् १
ब्राह्मणेभ्यो ददौ रत्नं धनमन्नं च पुष्कलम्
बास्तिकं बहु शुक्लं च गाश्चापि शतशस्तथा २
दासीदासं च यानं च वेश्मानि सुमहान्ति च
ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुत्रो
राज्ञस्तस्यौर्ध्वदैहिकम् ३
ततः प्रभातसमये दिवसेऽथ त्रयोदशे
विललाप महाबाहुर्भरतः शोकमूर्छितः ४
शब्दापिहितकण्ठश्च शोधनार्थमुपागतः
चितामूले पितुर्वाक्यमिदमाह सुदुःखितः ५
तात यस्मिन्निसृष्टोऽह त्वया भ्रातरि राघवे
तस्मिन्वनं प्रव्रजिते शून्ये त्यक्तोऽस्म्यहं
त्वया ६
यस्या गतिरनाथायाः पुत्रः प्रव्राजितो वनम्
तामम्बां तात कौसल्यां त्यक्त्वा त्वं क्व गतो नृप ७
दृष्ट्वा भस्मारुणं तच्च दग्धास्थिस्थानमण्डलम्
पितुः शरीरनिर्वाणं निष्टनन्विषसाद ह ८
स तु दृष्ट्वा रुदन्दीनः पपात धरणीतले
उत्थाप्यमानः शक्रस्य यन्त्रध्वज इव च्युतः ९
अभिपेतुस्ततः सर्वे तस्यामात्याः शुचिव्रतम्
अन्तकाले निपतितं ययातिमृषयो यथा १०
शत्रुघ्नश्चापि भरतं दृष्ट्वा शोकपरिप्लुतम्
विसंज्ञो न्यपतद्भूमौ भूमिपालमनुस्मरन् ११
उन्मत्त इव निश्चेता विललाप सुदुःखितः
स्मृत्वा पितुर्गुणाङ्गानि तानि तानि तदा तदा १२

मन्थराप्रभवस्तीव्रः कैकेयीग्राहसंकुलः
वरदानमयोऽक्षोभ्योऽमज्जयच्छोकसागरः १३
सुकुमारं च बालं च सततं लालितं त्वया
क्व तात भरतं हित्वा विलपन्तं गतो भवान् १४
ननु भोज्येषु पानेषु वस्त्रेष्वाभरणेषु च
प्रवारयसि नः सर्वांस्तन्नः कोऽद्य करिष्यति १५
अवदारणकाले तु पृथिवी नावदीर्यते
विहीना या त्वया राज्ञा धर्मज्ञेन महात्मना १६
पितरि स्वर्गमापन्ने रामे चारण्यमाश्रिते
किं मे जीवितसामर्थ्यं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् १७
हीनो भ्रात्रा च पित्रा च शून्यामिक्ष्वाकुपालिताम्
अयोध्यां न प्रवेक्ष्यामि प्रवेक्ष्यामि तपोवनम् १८
तयोर्विलपितं श्रुत्वा व्यसनं चान्ववेक्ष्य तत्
भृशमार्ततरा भूयः सर्व एवानुगामिनः १९
ततो विषण्णौ श्रान्तौ च शत्रुघ्नभरतावुभौ
धरण्यां संव्यचेष्टेतां भग्नशृङ्गाविवर्षभौ २०
ततः प्रकृतिमान्वैद्यः पितुरेषां पुरोहितः
वसिष्ठो भरतं वाक्यमुत्थाप्य तमुवाच ह २१
त्रीणि द्वन्द्वानि भूतेषु प्रवृत्तान्यविशेषतः
तेषु चापरिहार्येषु नैवं भवितुमर्हति २२ड८ठ८
सुमन्त्रश्चापि शत्रुघ्नमुत्थाप्याभिप्रसाद्य च
श्रावयामास तत्त्वज्ञः सर्वभूतभवाभवौ २३
उत्थितौ तौ नरव्याघ्रौ प्रकाशेते यशस्विनौ
वर्षातपपरिक्लिन्नौ पृथगिन्द्रध्वजाविव २४
अश्रूणि परिमृद्गन्तौ रक्ताक्षौ दीनभाषिणौ
अमात्यास्त्वरयन्ति स्म तनयौ चापराः क्रियाः २५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ७१

२-७२
अथ यात्रां समीहन्तं शत्रुघ्नो लक्ष्मणानुजः
भरतं शोकसंतप्तमिदं वचनमब्रवीत् १

गतिर्यः सर्वभूतानां दुःखे किं पुनरात्मनः
स रामः सत्त्वसंपन्नः स्त्रिया प्रव्राजितो वनम् २
बलवान्वीर्यसंपन्नो लक्ष्मणो नाम योऽप्यसौ
किं न मोचयते रामं कृत्वापि पितृनिग्रहम् ३
पूर्वमेव तु निग्राह्यः समवेक्ष्य नयानयौ
उत्पथं यः समारूढो नार्या राजा वशं गतः ४
इति संभाषमाणे तु शत्रुघ्ने लक्ष्मणानुजे
प्राग्द्वारेऽभूत्तदा कुब्जा सर्वाभरणभूषिता ५
लिप्ता चन्दनसारेण राजवस्त्राणि विभ्रती
मेखलादामभिश्चित्रै रज्जुबद्धेव वानरी ६
तां समीक्ष्य तदा द्वाःस्थो भृशं पापस्य कारिणीम्
गृहीत्वाकरुणं कुब्जां शत्रुघ्नाय न्यवेदयत् ७
यस्याः कृते वने रामो न्यस्तदेहश्च वः पिता
सेयं पापा नृशंसा च तस्याः कुरु यथामति ८
शत्रुघ्नश्च तदाज्ञाय वचनं भृशदुःखितः
अन्तःपुरचरान्सर्वानित्युवाच धृतव्रतः ९
तीव्रमुत्पादितं दुःखं भ्रातॄणां मे तथा पितुः
यया सेयं नृशंसस्य कर्मणः फलमश्नुताम् १०
एवमुक्ता च तेनाशु सखीजनसमावृता
गृहीता बलवत्कुब्जा सा तद्गृहमनादयत् ११
ततः सुभृशसंतप्तस्तस्याः सर्वः सखीजनः
क्रुद्धमाज्ञाय शत्रुघ्नं व्यपलायत सर्वशः १२
अमन्त्रयत कृत्स्नश्च तस्याः सर्वसखीजनः
यथायं समुपक्रान्तो निःशेषं नः करिष्यति १३
सानुक्रोशां वदान्यां च धर्मज्ञां च यशस्विनीम्
कौसल्यां शरणं यामः सा हि नोऽस्तु ध्रुवा गतिः १४
स च रोषेण ताम्राक्षः शत्रुघ्नः शत्रुतापनः
विचकर्ष तदा कुब्जां क्रोशन्तीं पृथिवीतले १५
तस्या ह्याकृष्यमाणाया मन्थरायास्ततस्ततः
चित्रं बहुविधं भाण्डं पृथिव्यां तद्व्यशीर्यत १६
तेन भाण्डेन संकीर्णं श्रीमद्राजनिवेशनम्
अशोभत तदा भूयः शारदं गगनं यथा १७

स बली बलवत्क्रोधाद्गृहीत्वा पुरुषर्षभः
कैकेयीमभिनिर्भर्त्स्य बभाषे परुषं वचः १८
तैर्वाक्यैः परुषैर्दुःखैः कैकेयी भृशदुःखिता
शत्रुघ्नभयसंत्रस्ता पुत्रं शरणमागता १९
तां प्रेक्ष्य भरतः क्रुद्धं शत्रुघ्नमिदमब्रवीत्
अवध्याः सर्वभूतानां प्रमदाः क्षम्यतामिति २०
हन्यामहमिमां पापां कैकेयीं दुष्टचारिणीम्
यदि मां धार्मिको रामो नासूयेन्मातृघातकम् २१
इमामपि हतां कुब्जां यदि जानाति राघवः
त्वां च मां चैव धर्मात्मा नाभिभाषिष्यते ध्रुवम् २२
भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रुघ्नो लक्ष्मणानुजः
न्यवर्तत ततो रोषात्तां मुमोच च मन्थराम् २३
सा पादमूले कैकेय्या मन्थरा निपपात ह
निःश्वसन्ती सुदुःखार्ता कृपणं विललाप च २४
शत्रुघ्नविक्षेपविमूढसंज्ञां
समीक्ष्य कुब्जां भरतस्य माता
शनैः समाश्वासयदार्तरूपां
क्रौञ्चीं विलग्नामिव वीक्षमाणाम् २५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विसप्ततितमः सर्गः ७२

२-७३
ततः प्रभातसमये दिवसेऽथ चतुर्दशे
समेत्य राजकर्तारो भरतं वाक्यमब्रुवन् १
गतो दशरथः स्वर्गं यो नो गुरुतरो गुरुः
रामं प्रव्राज्य वै ज्येष्ठं लक्ष्मणं च महाबलम् २
त्वमद्य भव नो राजा राजपुत्र महायशः
संगत्या नापराध्नोति राज्यमेतदनायकम् ३
आभिषेचनिकं सर्वमिदमादाय राघव
प्रतीक्षते त्वां स्वजनः श्रेणयश्च नृपात्मज ४
राज्यं गृहाण भरत पितृपैतामहं महत्
अभिषेचय चात्मानं पाहि चास्मान्नरर्षभ ५

आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा सर्वं प्रदक्षिणम्
भरतस्तं जनं सर्वं प्रत्युवाच धृतव्रतः ६
ज्येष्ठस्य राजता नित्यमुचिता हि कुलस्य नः
नैवं भवन्तो मां वक्तुमर्हन्ति कुशला जनाः ७
रामः पूर्वो हि नो भ्राता भविष्यति महीपतिः
अहं त्वरण्ये वत्स्यामि वर्षाणि नव पञ्च च ८
युज्यतां महती सेना चतुरङ्गमहाबला
आनयिष्याम्यहं ज्येष्ठं भ्रातरं राघवं वनात् ९
आभिषेचनिकं चैव सर्वमेतदुपस्कृतम्
पुरस्कृत्य गमिष्यामि रामहेतोर्वनं प्रति १०
तत्रैव तं नरव्याघ्रमभिषिच्य पुरस्कृतम्
आनेष्यामि तु वै रामं हव्यवाहमिवाध्वरात् ११
न सकामां करिष्यामि स्वामिमां मातृगन्धिनीम्
वने वत्स्याम्यहं दुर्गे रामो राजा भविष्यति १२
क्रियतां शिल्पिभिः पन्थाः समानि विषमाणि च
रक्षिणश्चानुसंयान्तु पथि दुर्गविचारकाः १३
एवं संभाषमाणं तं रामहेतोर्नृपात्मजम्
प्रत्युवाच जनः सर्वः श्रीमद्वाक्यमनुत्तमम् १४
एवं ते भाषमाणस्य पद्मा श्रीरुपतिष्ठताम्
यस्त्वं ज्येष्ठे नृपसुते पृथिवीं दातुमिच्छसि १५
अनुत्तमं तद्वचनं नृपात्मज
प्रभाषितं संश्रवणे निशम्य च
प्रहर्षजास्तं प्रति बाष्पबिन्दवो
निपेतुरार्यानननेत्रसंभवाः १६
ऊचुस्ते वचनमिदं निशम्य हृष्टाः
सामात्याः सपरिषदो वियातशोकाः
पन्थानं नरवर भक्तिमाञ्जनश्च
व्यादिष्टस्तव वचनाच्च शिल्पिवर्गः १७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ७३

२-७४

अथ भूमिप्रदेशज्ञाः सूत्रकर्मविशारदाः
स्वकर्माभिरताः शूराः खनका यन्त्रकास्तथा १
कर्मान्तिकाः स्थपतयः पुरुषा यन्त्रकोविदाः
तथा वर्धकयश्चैव मार्गिणो वृक्षतक्षकाः २
कूपकाराः सुधाकारा वंशकर्मकृतस्तथा
समर्था ये च द्रष्टारः पुरतस्ते प्रतस्थिरे ३
स तु हर्षात्तमुद्देशं जनौघो विपुलः प्रयान्
अशोभत महावेगः सागरस्येव पर्वणि ४
ते स्ववारं समास्थाय वर्त्मकर्मणि कोविदाः
करणैर्विविधोपेतैः पुरस्तात्संप्रतस्थिरे ५
लता वल्लीश्च गुल्मांश्च स्थाणूनश्मन एव च
जनास्ते चक्रिरे मार्गं छिन्दन्तो
विविधान्द्रुमान् ६
अवृक्षेषु च देशेषु केचिद्वृक्षानरोपयन्
केचित्कुठारैष्टङ्कैश्च
दात्रैश्छिन्दन्क्वचित्क्वचित् ७
अपरे वीरणस्तम्बान्बलिनो बलवत्तराः
विधमन्ति स्म दुर्गाणि स्थलानि च ततस्ततः ८
अपरेऽपूरयन्कूपान्पांसुभिः श्वभ्रमायतम्
निम्नभागांस्तथा केचित्समांश्चक्रुः समन्ततः ९
बबन्धुर्बन्धनीयांश्च क्षोद्यान्संचुक्षुदुस्तदा
बिभिदुर्भेदनीयांश्च तांस्तान्देशान्नरास्तदा १०
अचिरेणैव कालेन परिवाहान्बहूदकान्
चक्रुर्बहुविधाकारान्सागरप्रतिमान्बहून्
उदपानान्बहुविधान्वेदिकापरिमण्डितान् ११
ससुधाकुट्टिमतलः प्रपुष्पितमहीरुहः
मत्तोद्घुष्टद्विजगणः पताकाभिरलंकृतः १२
चन्दनोदकसंसिक्तो नानाकुसुमभूषितः
बह्वशोभत सेनायाः पन्थाः स्वर्गपथोपमः १३
आज्ञाप्याथ यथाज्ञप्ति युक्तास्तेऽधिकृता नराः
रमणीयेषु देशेषु बहुस्वादुफलेषु च १४
यो निवेशस्त्वभिप्रेतो भरतस्य महात्मनः

भूयस्तं शोभयामासुर्भूषाभिर्भूषणोपमम् १५
नक्षत्रेषु प्रशस्तेषु मुहूर्तेषु च तद्विदः
निवेशं स्थापयामासुर्भरतस्य महात्मनः १६
बहुपांसुचयाश्चापि परिखापरिवारिताः
तत्रेन्द्रकीलप्रतिमाः प्रतोलीवरशोभिताः १७
प्रासादमालासंयुक्ताः सौधप्राकारसंवृताः
पताकाशोभिताः सर्वे सुनिर्मितमहापथाः १८
विसर्पद्भिरिवाकाशे विटङ्काग्रविमानकैः
समुच्छ्रितैर्निवेशास्ते बभुः शक्रपुरोपमाः १९
जाह्नवीं तु समासाद्य विविधद्रुमकाननाम्
शीतलामलपानीयां महामीनसमाकुलाम् २०
सचन्द्रतारागणमण्डितं यथा
नभः क्षपायाममलं विराजते
नरेन्द्रमार्गः स तथा व्यराजत
क्रमेण रम्यः शुभशिल्पिनिर्मितः २१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः७४

२-७५
ततो नान्दीमुखीं रात्रिं भरतं सूतमागधाः
तुष्टुवुर्वाग्विशेषज्ञाः स्तवैर्मङ्गलसंहितैः १
सुवर्णकोणाभिहतः प्राणदद्यामदुन्दुभिः
दध्मुः शङ्खांश्च शतशो वाद्यांश्चोच्चावचस्वरान् २
स तूर्यघोषः सुमहान्दिवमापूरयन्निव
भरतं शोकसंतप्तं भूयः शोकैररन्ध्रयत् ३
ततः प्रबुद्धो भरतस्तं घोषं संनिवर्त्य च
नाहं राजेति चाप्युक्त्वा शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ४
पश्य शत्रुघ्न कैकेय्या लोकस्यापकृतं महत्
विसृज्य मयि दुःखानि राजा दशरथो गतः ५
तस्यैषा धर्मराजस्य धर्ममूला महात्मनः
परिभ्रमति राजश्रीर्नौरिवाकर्णिका जले ६
इत्येवं भरतं प्रेक्ष्य विलपन्तं विचेतनम्

कृपणं रुरुदुः सर्वाः सस्वरं योषितस्तदा ७
तथा तस्मिन्विलपति वसिष्ठो राजधर्मवित्
सभामिक्ष्वाकुनाथस्य प्रविवेश महायशाः ८
शातकुम्भमयीं रम्यां मणिरत्नसमाकुलाम्
सुधर्मामिव धर्मात्मा सगणः प्रत्यपद्यत ९
स काञ्चनमयं पीठं परार्ध्यास्तरणावृतम्
अध्यास्त सर्ववेदज्ञो दूताननुशशास च १०
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्योधानमात्यान्गणवल्लभान्
क्षिप्रमानयताव्यग्राः कृत्यमात्ययिकं हि नः ११
ततो हलहलाशब्दो महान्समुदपद्यत
रथैरश्वैर्गजैश्चापि जनानामुपगच्छताम् १२
ततो भरतमायान्तं शतक्रतुमिवामराः
प्रत्यनन्दन्प्रकृतयो यथा दशरथं तथा १३
ह्रद इव तिमिनागसंवृतः
स्तिमितजलो मणिशङ्खशर्करः
दशरथसुतशोभिता सभा
सदशरथेव बभौ यथा पुरा १४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः७५

२-७७
तामार्यगणसंपूर्णां भरतः प्रग्रहां सभाम्
ददर्श बुद्धिसंपन्नः पूर्णचन्द्रां निशामिव १
आसनानि यथान्यायमार्याणां विशतां तदा
अदृश्यत घनापाये पूर्णचन्द्रेव शर्वरी २
राज्ञस्तु प्रकृतीः सर्वाः समग्राः प्रेक्ष्य
धर्मवित्
इदं पुरोहितो वाक्यं भरतं मृदु चाब्रवीत् ३
तात राजा दशरथः स्वर्गतो धर्ममाचरन्
धनधान्यवतीं स्फीतां प्रदाय पृथिवीं तव ४
रामस्तथा सत्यधृतिः सतां धर्ममनुस्मरन्
नाजहात्पितुरादेशं शशी ज्योत्स्नामिवोदितः ५

पित्रा भ्रात्रा च ते दत्तं राज्यं निहतकण्टकम्
तद्भुङ्क्ष्व मुदितामात्यः क्षिप्रमेवाभिषेचय ६
उदीच्याश्च प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च केवलाः
कोट्यापरान्ताः सामुद्रा रत्नान्यभिहरन्तु ते ७
तच्छ्रुत्वा भरतो वाक्यं शोकेनाभिपरिप्लुतः
जगाम मनसा रामं धर्मज्ञो धर्मकाङ्क्षया ८
स वाष्पकलया वाचा कलहंसस्वरो युवा
विललाप सभामध्ये जगर्हे च पुरोहितम् ९
चरितब्रह्मचर्यस्य विद्यास्नातस्य धीमतः
धर्मे प्रयतमानस्य को राज्यं मद्विधो हरेत् १०
कथं दशरथाज्जातो भवेद्राज्यापहारकः
राज्यं चाहं च रामस्य धर्मं वक्तुमिहार्हसि ११
ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च धर्मात्मा दिलीपनहुषोपमः
लब्धुमर्हति काकुत्स्थो राज्यं दशरथो यथा १२
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यं कुर्यां पापमहं यदि
इक्ष्वाकूणामहं लोके भवेयं कुलपांसनः १३
यद्धि मात्रा कृतं पापं नाहं तदभिरोचये
इहस्थो वनदुर्गस्थं नमस्यामि कृताञ्जलि १४
राममेवानुगच्छामि स राजा द्विपदां वरः
त्रयाणामपि लोकानां राघवो राज्यमर्हति १५
तद्वाक्यं धर्मसंयुक्तं श्रुत्वा सर्वे सभासदः
हर्षान्मुमुचुरश्रूणि रामे निहितचेतसः १६
यदि त्वार्यं न शक्ष्यामि विनिवर्तयितुं वनात् वने तत्रैव वत्स्यामि यथार्यो लक्ष्मणस्तथा १७
सर्वोपायं तु वर्तिष्ये विनिवर्तयितुं बलात्
समक्षमार्यमिश्राणां साधूनां गुणवर्तिनाम् १८
एवमुक्त्वा तु धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सलः
समीपस्थमुवाचेदं सुमन्त्रं मन्त्रकोविदम् १९
तूर्णमुत्थाय गच्छ त्वं सुमन्त्र मम शासनात्
यात्रामाज्ञापय क्षिप्रं बलं चैव समानय २०
एवमुक्तः सुमन्त्रस्तु भरतेन महात्मना
प्रहृष्टः सोऽदिशत्सर्वं यथासंदिष्टमिष्टवत् २१

ताः प्रहृष्टाः प्रकृतयो बलाध्यक्षा बलस्य च
श्रुत्वा यात्रां समाज्ञप्तां राघवस्य निवर्तने २२
ततो योधाङ्गनाः सर्वा भतॄन्सर्वान्गृहे गृहे
यात्रागमनमाज्ञाय त्वरयन्ति स्म हर्षिताः २३
ते हयैर्गोरथैः शीघ्रैः स्यन्दनैश्च मनोजवैः
सह योधैर्बलाध्यक्षा बलं सर्वमचोदयन् २४
सज्जं तु तद्बलं दृष्ट्वा भरतो गुरुसंनिधौ
रथं मे त्वरयस्वेति सुमन्त्रं पार्श्वतोऽब्रवीत् २५
भरतस्य तु तस्याज्ञां प्रतिगृह्य प्रहर्षितः
रथं गृहीत्वा प्रययौ युक्तं परमवाजिभिः २६
स राघवः सत्यधृतिः प्रतापवा
न्ब्रुवन्सुयुक्तं दृढसत्यविक्रमः
गुरुं महारण्यगतं यशस्विनं
प्रसादयिष्यन्भरतोऽब्रवीत्तदा २७
तूर्णं समुत्थाय सुमन्त्र गच्छ
बलस्य योगाय बलप्रधानान्
आनेतुमिच्छामि हि तं वनस्थं
प्रसाद्य रामं जगतो हिताय २८
स सूतपुत्रो भरतेन सम्य
गाज्ञापितः संपरिपूर्णकामः
शशास सर्वान्प्रकृतिप्रधाना
न्बलस्य मुख्यांश्च सुहृज्जनं च २९
ततः समुत्थाय कुले कुले ते
राजन्यवैश्या वृषलाश्च विप्राः
अयूयुजन्नुष्ट्ररथान्खरांश्च
नागान्हयांश्चैव कुलप्रसूतान् ३०
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः७६

२-७७
ततः समुत्थितः काल्यमास्थाय स्यन्दनोत्तमम् प्रययौ भरतः शीघ्रं रामदर्शनकाङ्क्षया १

अग्रतः प्रययुस्तस्य सर्वे मन्त्रिपुरोधसः
अधिरुह्य हयैर्युक्तान्रथान्सूर्यरथोपमान् २
नव नागसहस्त्राणि कल्पितानि यथाविधि
अन्वयुर्भरतं यान्तमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम् ३
षष्टी रथसहस्त्राणि धन्विनो विविधायुधाः
अन्वयुर्भरतं यान्तं राजपुत्रं यशस्विनम् ४
शतं सहस्राण्यश्वानां समारूढानि राघवम्
अन्वयुर्भरतं यान्तं राजपुत्रं यशस्विनम् ५
कैकेयी च सुमित्रा च कौसल्या च यशस्विनी
रामानयनसंहृष्टा ययुर्यानेन भास्वता ६
प्रयाताश्चार्यसंघाता रामं द्रष्टुं सलक्ष्मणम्
तस्यैव च कथाश्चित्राः कुर्वाणा हृष्टमानसाः ७
मेघश्यामं महाबाहुं स्थिरसत्त्वं दृढव्रतम्
कदा द्रक्ष्यामहे रामं जगतः शोकनाशनम् ८
दृष्ट एव हि नः शोकमपनेष्यति राघवः
तमः सर्वस्य लोकस्य समुद्यन्निव भास्करः ९
इत्येवं कथयन्तस्ते संप्रहृष्टाः कथाः शुभाः
परिष्वजानाश्चान्योन्यं ययुर्नागरिकास्तदा १०
ये च तत्रापरे सर्वे संमता ये च नैगमाः
रामं प्रति ययुर्हृष्टाः सर्वाः प्रकृतयस्तदा ११
मणिकाराश्च ये केचित्कुम्भकाराश्च शोभनाः
सूत्रकर्मकृतश्चैव ये च शस्त्रोपजीविनः १२
मायूरकाः क्राकचिका रोचका वेधकास्तथा
दन्तकाराः सुधाकारास्तथा गन्धोपजीविनः १३
सुवर्णकाराः प्रख्यातास्तथा कम्बलधावकाः
स्नापकाश्छादका वैद्या धूपकाः शौण्डिकास्तथा १४
रजकास्तुन्नवायाश्च ग्रामघोषमहत्तराः
शैलूषाश्च सह स्त्रीभिर्यान्ति कैवर्तकास्तथा १५
समाहिता वेदविदो ब्राह्मणा वृत्तसंमताः
गोरथैर्भरतं यान्तमनुजग्मुः सहस्त्रशः १६
सुवेषाः शुद्धवसनास्ताम्रमृष्टानुलेपनाः
सर्वे ते विविधैर्यानैः शनैर्भरतमन्वयुः १७

प्रहृष्टमुदिता सेना सान्वयात्कैकयीसुतम्
व्यवतिष्ठत सा सेना भरतस्यानुयायिनी १८
निरीक्ष्यानुगतां सेनां तां च गङ्गां शिवोदकाम्
भरतः सचिवान्सर्वानब्रवीद्वाक्यकोविदः १९
निवेशयत मे सैन्यमभिप्रायेण सर्वशः
विश्रान्ताः प्रतरिष्यामः श्व इदानीं महानदीम् २०
दातुं च तावदिच्छामि स्वर्गतस्य महीपतेः
और्ध्वदेहनिमित्तार्थमवतीर्योदकं नदीम् २१
तस्यैवं ब्रुवतोऽमात्यास्तथेत्युक्त्वा समाहिताः
न्यवेशयंस्तांश्छन्देन स्वेन स्वेन पृथक्पृथक् २२
निवेश्य गङ्गामनु तां महानदीं
चमूं विधानैः परिबर्हशोभिनीम्
उवास रामस्य तदा महात्मनो
विचिन्तयानो भरतो निवर्तनम् २३
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तसप्ततितमः सर्ग ७७

२-७८
ततो निविष्टां ध्वजिनीं गङ्गामन्वाश्रितां नदीम्
निषादराजो दृष्ट्वैव ज्ञातीन्संत्वरितोऽब्रवीत् १
महतीयमितः सेना सागराभा प्रदृश्यते
नास्यान्तमवगच्छामि मनसापि विचिन्तयन् २
स एष हि महाकायः कोविदारध्वजो रथे
बन्धयिष्यति वा दाशानथ वास्मान्वधिष्यति ३
अथ दाशरथिं रामं पित्रा राज्याद्विवासितम्
भरतः कैकयीपुत्रो हन्तुं समधिगच्छति ४
भर्ता चैव सखा चैव रामो दाशरथिर्मम
तस्यार्थकामाः संनद्धा गङ्गानूपेऽत्र तिष्ठत ५
तिष्ठन्तु सर्वदाशाश्च गङ्गामन्वाश्रिता नदीम्
बलयुक्ता नदीरक्षा मांसमूलफलाशनाः ६
नावां शतानां पञ्चानां कैवर्तानां शतं शतम्
संनद्धानां तथा यूनां तिष्ठन्त्वित्यभ्यचोदयत् ७

यदा तुष्टस्तु भरतो रामस्येह भविष्यति
सेयं स्वस्तिमती सेना गङ्गामद्य तरिष्यति ८
इत्युक्त्वोपायनं गृह्य मत्स्यमांसमधूनि च
अभिचक्राम भरतं निषादाधिपतिर्गुहः ९
तमायान्तं तु संप्रेक्ष्य सूतपुत्रः प्रतापवान्
भरतायाचचक्षेऽथ विनयज्ञो विनीतवत् १०
एष ज्ञातिसहस्त्रेण स्थपतिः परिवारितः
कुशलो दण्डकारण्ये वृद्धो भ्रातुश्च ते सखा ११
तस्मात्पश्यतु काकुत्स्थ त्वां निषादाधिपो गुहः
असंशयं विजानीते यत्र तौ रामलक्ष्मणौ १२
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुमन्त्राद्भरतः शुभम्
उवाच वचनं शीघ्रं गुहः पश्यतु मामिति १३
लब्ध्वाभ्यनुज्ञां संहृष्टो ज्ञातिभिः परिवारितः
आगम्य भरतं प्रह्वो गुहो वचनमब्रवीत् १४
निष्कुटश्चैव देशोऽय वञ्चिताश्चापि ते वयम्
निवेदयामस्ते सर्वे स्वके दाशकुले वस १५
अस्ति मूलं फलं चैव निषादैः समुपाहृतम्
आद्ररं! च मांसं शुष्कं च वन्यं चोच्चावचं महत् १६
आशंसे स्वाशिता सेना वत्स्यतीमां विभावरीम्
अर्चितो विविधैः कामैः श्वः ससैन्यो गमिष्यसि १७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टसप्ततितमः सर्गः७८

२-७९
एवमुक्तस्तु भरतो निषादाधिपतिं गुहम्
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो वाक्यं हेत्वर्थसंहितम् १
ऊर्जितः खलु ते कामः कृतो मम गुरोः सखे
यो मे त्वमीदृशीं सेनामेकोऽभ्यर्चितुमिच्छसि २
इत्युक्त्वा तु महातेजा गुहं वचनमुत्तमम्
अब्रवीद्भरतः श्रीमान्निषादाधिपतिं पुनः ३
कतरेण गमिष्यामि भरद्वाजाश्रमं गुह
गहनोऽय भृशं देशो गङ्गानूपो दुरत्ययः ४

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं गुहो गहनगोचरः ५
दाशास्त्वानुगमिष्यन्ति धन्विनः सुसमाहिताः
अहं चानुगमिष्यामि राजपुत्र महायशः ६
कच्चिन्न दुष्टो व्रजसि रामस्याक्लिष्टकर्मणः
इयं ते महती सेना शङ्कां जनयतीव मे ७
तमेवमभिभाषन्तमाकाश इव निर्मलः
भरतः श्लक्ष्णया वाचा गुहं वचनमब्रवीत्
मा भूत्स कालो यत्कष्टं न मां शङ्कितुमर्हसि
राघवः स हि मे भ्राता ज्येष्ठः पितृसमो मम ९
तं निवर्तयितुं यामि काकुत्स्थं वनवासिनम्
बुद्धिरन्या न ते कार्या गुह सत्यं ब्रवीमि ते १०
स तु संहृष्टवदनः श्रुत्वा भरतभाषितम्
पुनरेवाब्रीद्वाक्यं भरतं प्रति हर्षितः ११
धन्यस्त्वं न त्वया तुल्यं पश्यामि जगतीतले
अयत्नादागतं राज्यं यस्त्वं त्यक्तुमिहेच्छसि १२
शाश्वती खलु ते कीर्तिर्लोकाननुचरिष्यति
यस्त्वं कृच्छ्रगतं रामं प्रत्यानयितुमिच्छसि १३
एवं संभाषमाणस्य गुहस्य भरतं तदा
बभौ नष्टप्रभः सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत १४
संनिवेश्य स तां सेनां गुहेन परितोषितः
शत्रुघ्नेन सह श्रीमाञ्शयनं पुनरागमत् १५
रामचिन्तामयः शोको भरतस्य महात्मनः
उपस्थितो ह्यनर्हस्य धर्मप्रेक्षस्य तादृशः १६
अन्तर्दाहेन दहनः संतापयति राघवम्
वनदाहाभिसंतप्तं गूढोऽग्निरिव पादपम् १७
प्रस्रुतः सर्वगात्रेभ्यः स्वेदः शोकाग्निसंभवः
यथा सूर्यांशुसंतप्तो हिमवान्प्रस्रुतो हिमम् १८
ध्याननिर्दरशैलेन विनिःश्वसितधातुना
दैन्यपादपसंघेन शोकायासाधिशृङ्गिणा १९
प्रमोहानन्तसत्त्वेन संतापौषधिवेणुना
आक्रान्तो दुःखशैलेन महता कैकयीसुतः २०

गुहेन सार्धं भरतः समागतो
महानुभावः सजनः समाहितः
सुदुर्मनास्तं भरतं तदा पुन
र्गुहः समाश्वासयदग्रजं प्रति २१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनाशीतितमः सर्गः ७९

२-८०
आचचक्षेऽथ सद्भावं लक्ष्मणस्य महात्मनः
भरतायाप्रमेयाय गुहो गहनगोचरः १
तं जाग्रतं गुणैर्युक्तं वरचापेषुधारिणम्
भ्रातृगुप्त्यर्थमत्यन्तमहं लक्ष्मणमब्रवम् २
इयं तात सुखा शय्या त्वदर्थमुपकल्पिता
प्रत्याश्वसिहि शेष्वास्यां सुखं राघवनन्दन ३
उचितोऽय जनः सर्वो दुःखानां त्वं सुखोचितः
धर्मात्मंस्तस्य गुप्त्यर्थं जागरिष्यामहे वयम् ४
न हि रामात्प्रियतरो ममास्ति भुवि कश्चन
मोत्सुको भूर्ब्रवीम्येतदप्यसत्यं तवाग्रतः ५
अस्य प्रसादादाशंसे लोकेऽस्मिन्सुमहद्यशः
धर्मावाप्तिं च विपुलामर्थावाप्तिं च केवलाम् ६
सोऽह प्रियसखं रामं शयानं सह सीतया
रक्षिष्यामि धनुष्पाणिः सर्वैः स्वैर्ज्ञातिभिः सह
७
न हि मेऽविदितं किंचिद्वनेऽस्मिश्चरतः सदा
चतुरङ्गं ह्यपि बलं प्रसहेम वयं युधि ८
एवमस्माभिरुक्तेन लक्ष्मणेन महात्मना
अनुनीता वयं सर्वे धर्ममेवानुपश्यता ९
कथं दाशरथौ भूमौ शयाने सह सीतया
शक्या निद्रा मया लब्धुं जीवितं वा सुखानि वा १०
यो न दैवासुरैः सर्वैः शक्यः प्रसहितुं युधि
तं पश्य गुह संविष्टं तृणेषु सह सीतया ११
महता तपसा लब्धो विविधैश्च परिश्रमैः

एको दशरथस्यैष पुत्रः सदृशलक्षणः १२
अस्मिन्प्रव्राजिते राजा न चिरं वर्तयिष्यति
विधवा मेदिनी नूनं क्षिप्रमेव भविष्यति १३
विनद्य सुमहानादं श्रमेणोपरताः स्त्रियः
निर्घोषोपरतं नूनमद्य राजनिवेशनम् १४
कौसल्या चैव राजा च तथैव जननी मम
नाशंसे यदि ते सर्वे जीवेयुः शर्वरीमिमाम् १५
जीवेदपि हि मे माता शत्रुघ्रस्यान्ववेक्षया
दुःखिता या तु कौसल्या वीरसूर्विनशिष्यति १६
अतिक्रान्तमतिक्रान्तमनवाप्य मनोरथम्
राज्ये राममनिक्षिप्य पिता मे विनशिष्यति १७
सिद्धार्थाः पितरं वृत्तं तस्मिन्काले ह्युपस्थिते
प्रेतकार्येषु सर्वेषु संस्करिष्यन्ति भूमिपम् १८
रम्यचत्वरसंस्थानां सुविभक्तमहापथाम्
हर्म्यप्रासादसंपन्नां सर्वरत्नविभूषिताम् १९
गजाश्वरथसंबाधां तूर्यनादविनादिताम्
सर्वकल्याणसंपूर्णां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् २०
आरामोद्यानसंपूर्णां समाजोत्सवशालिनीम्
सुखिता विचरिष्यन्ति राजधानीं पितुर्मम २१
अपि सत्यप्रतिज्ञेन सार्धं कुशलिना वयम्
निवृत्ते समये ह्यस्मिन्सख्ताः प्रविशेमहि २२
परिदेवयमानस्य तस्यैवं सुमहात्मनः
तिष्ठतो राजपुत्रस्य शर्वरी सात्यवर्तत २३
प्रभाते विमले सूर्ये कारयित्वा जटा उभौ
अस्मिन्भागीरथीतीरे सुखं संतारितौ मया २४
जटाधरौ तौ द्रुमचीरवाससौ
महाबलौ कुञ्जरयूथपोपमौ
वरेषुचापासिधरौ परंतपौ
व्यवेक्षमाणौ सह सीतया गतौ २५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अशीतितमः सर्गः ८०

२-८१

गुहस्य वचनं श्रुत्वा भरतो भृशमप्रियम्
ध्यानं जगाम तत्रैव यत्र तच्छ्रुतमप्रियम् १
सुकुमारो महासत्त्वः सिंहस्कन्धो महाभुजः
पुण्डरीकविशालाक्षस्तरुणः प्रियदर्शनः २
प्रत्याश्वस्य मुहूर्तं तु कालं परमदुर्मनाः
पपात सहसा तोत्रैर्हृदि विद्ध इव द्विपः ३
तदवस्थं तु भरतं शत्रुघ्नोऽनन्तरस्थितः
परिष्वज्य रुरोदोच्चैर्विसंज्ञः शोककर्शितः ४
ततः सर्वाः समापेतुर्मातरो भरतस्य ताः
उपवासकृशा दीना भर्तृव्यसनकर्शिताः ५
ताश्च तं पतितं भूमौ रुदन्त्यः पर्यवारयन्
कौसल्या त्वनुसृत्यैनं दुर्मनाः परिषस्वजे ६
वत्सला स्वं यथा वत्समुपगूह्य तपस्विनी
परिपप्रच्छ भरतं रुदन्ती शोकलालसा ७
पुत्र व्याधिर्न ते कच्चिच्छरीरं परिबाधते
अद्य राजकुलस्यास्य त्वदधीनं हि जीवितम् ८
त्वां दृष्ट्वा पुत्र जीवामि रामे सभ्रातृके गते
वृत्ते दशरथे राज्ञि नाथ एकस्त्वमद्य नः ९
कच्चिन्न लक्ष्मणे पुत्र श्रुतं ते किंचिदप्रियम्
पुत्रे वा ह्येकपुत्रायाः सहभार्ये वनं गते १०
स मुहूर्तं समाश्वस्य रुदन्नेव महायशाः
कौसल्यां परिसान्त्व्येदं गुहं वचनमब्रवीत् ११
भ्राता मे क्वावसद्रात्रिं क्व सीता क्व च लक्ष्मणः
अस्वपच्छयने कस्मिन्किं भुक्त्वा गुह शंस मे १२
सोऽब्रवीद्भरतं पृष्टो निषादाधिपतिर्गुहः
यद्विधं प्रतिपेदे च रामे प्रियहितेऽतिथौ १३
अन्नमुच्चावचं भक्ष्याः फलानि विविधानि च
रामायाभ्यवहारार्थं बहु चोपहृतं मया १४
तत्सर्वं प्रत्यनुज्ञासीद्रामः सत्यपराक्रमः
न हि तत्प्रत्यगृह्णात्स क्षत्रधर्ममनुस्मरन् १५
न ह्यस्माभिः प्रतिग्राह्यं सखे देयं तु सर्वदा
इति तेन वयं राजन्ननुनीता महात्मना १६

लक्ष्मणेन समानीतं पीत्वा वारि महायशाः
औपवास्यं तदाकार्षीद्राघवः सह सीतया १७
ततस्तु जलशेषेण लक्ष्मणोऽप्यकरोत्तदा
वाग्यतास्ते त्रयः संध्यामुपासत समाहिताः १८
सौमित्रिस्तु ततः पश्चादकरोत्स्वास्तरं शुभम्
स्वयमानीय बर्हींषि क्षिप्रं राघवकारणात् १९
तस्मिन्समाविशद्रामः स्वास्तरे सह सीतया
प्रक्षाल्य च तयोः पादावपचक्राम लक्ष्मणः २०
एतत्तदिङ्गुदीमूलमिदमेव च तत्तृणम्
यस्मिन्रामश्च सीता च रात्रिं तां शयितावुभौ २१
नियम्य पृष्ठे तु तलाङ्गुलित्रवा
ञ्शरैः सुपूर्णाविषुधी परंतपः
महद्धनुः सज्यमुपोह्य लक्ष्मणो
निशामतिष्ठत्परितोऽस्य केवलम् २२
ततस्त्वहं चोत्तमबाणचापधृ
क्स्थितोऽभवं तत्र स यत्र लक्ष्मणः
अतन्द्रिभिर्ज्ञातिभिरात्तकार्मुकै
र्महेन्द्रकल्पं परिपालयंस्तदा २३
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकाशीतितमः सर्गः ८१

२-८२
तच्छ्रुत्वा निपुणं सर्वं भरतः सह मन्त्रिभिः
इङ्गुदीमूलमागम्य रामशय्यामवेक्ष्य ताम् १
अब्रवीज्जननीः सर्वा इह तेन महात्मना
शर्वरी शयिता भूमाविदमस्य विमर्दितम् २
महाभागकुलीनेन महाभागेन धीमता
जातो दशरथेनोर्व्यां न रामः स्वप्तुमर्हति ३
अजिनोत्तरसंस्तीर्णे वरास्तरणसंचये
शयित्वा पुरुषव्याघ्रः कथं शेते महीतले ४
प्रासादाग्रविमानेषु वलभीषु च सर्वदा
हैमराजतभौमेषु वरास्तरणशालिषु ५
पुष्पसंचयचित्रेषु चन्दनागरुगन्धिषु

पाण्डुराभ्रप्रकाशेषु शुकसंघरुतेषु च ६
गीतवादित्रनिर्घोषैर्वराभरणनिःस्वनैः
मृदङ्गवरशब्दैश्च सततं प्रतिबोधितः ७
बन्दिभिर्वन्दितः काले बहुभिः सूतमागधैः
गाथाभिरनुरूपाभिः स्तुतिभिश्च परंतपः ८
अश्रद्धेयमिदं लोके न सत्यं प्रतिभाति मा
मुह्यते खलु मे भावः स्वप्नोऽयमिति मे मतिः ९
न नूनं दैवतं किंचित्कालेन बलवत्तरम्
यत्र दाशरथी रामो भूमावेवं शयीत सः १०
विदेहराजस्य सुता सीता च प्रियदर्शना
दयिता शयिता भूमौ स्नुषा दशरथस्य च ११
इयं शय्या मम भ्रातुरिदं हि परिवर्तितम्
स्थण्डिले कठिने सर्वं गात्रैर्विमृदितं तृणम् १२
मन्ये साभरणा सुप्ता सीतास्मिञ्शयने तदा
तत्र तत्र हि दृश्यन्ते सक्ताः कनकबिन्दवः १३
उत्तरीयमिहासक्तं सुव्यक्तं सीतया तदा
तथा ह्येते प्रकाशन्ते सक्ताः कौशेयतन्तवः १४
मन्ये भर्तुः सुखा शय्या येन बाला तपस्विनी
सुकुमारी सती दुःखं न विजानाति मैथिली १५
सार्वभौमकुले जातः सर्वलोकसुखावहः
सर्वलोकप्रियस्त्यक्त्वा राज्यं प्रियमनुत्तमम् १६
कथमिन्दीवरश्यामो रक्ताक्षः प्रियदर्शनः
सुखभागी न दुःखार्हः शयितो भुवि राघवः १७
सिद्धार्था खलु वैदेही पतिं यानुगता वनम्
वयं संशयिताः सर्वे हीनास्तेन महात्मना १८
अकर्णधारा पृथिवी शून्येव प्रतिभाति मा
गते दशरथे स्वर्गं रामे चारण्यमाश्रिते १९
न च प्रार्थयते कश्चिन्मनसापि वसुंधराम्
वनेऽपि वसतस्तस्य बाहुवीर्याभिरक्षिताम् २०
शून्यसंवरणारक्षामयन्त्रितहयद्विपाम्
अपावृतपुरद्वारां राजधानीमरक्षिताम् २१
अप्रहृष्टबलां न्यूनां विषमस्थामनावृताम्

शत्रवो नाभिमन्यन्ते भक्ष्यान्विषकृतानिव २२
अद्यप्रभृति भूमौ तु शयिष्येऽह तृणेषु वा
फलमूलाशनो नित्यं जटाचीराणि धारयन् २३
तस्यार्थमुत्तरं कालं निवत्स्यामि सुखं वने
तं प्रतिश्रवमामुच्य नास्य मिथ्या भविष्यति २४
वसन्तं भ्रातुरर्थाय शत्रुघ्रो मानुवत्स्यति
लक्ष्मणेन सह त्वार्यो अयोध्यां पालयिष्यति २५
अभिषेक्ष्यन्ति काकुत्स्थमयोध्यायां द्विजातयः
अपि मे देवताः कुर्युरिमं सत्यं मनोरथम् २६
प्रसाद्यमानः शिरसा मया स्वयं
बहुप्रकारं यदि न प्रपत्स्यते
ततोऽनुवत्स्यामि चिराय राघवं
वने वसन्नार्हति मामुपेक्षितुम् २७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्व्यशीतितमः सर्गः ८२

२-८३
व्युष्य रात्रिं तु तत्रैव गङ्गाकूले स राघवः
भरतः काल्यमुत्थाय शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् १
शत्रुघ्नोत्तिष्ठ किं शेषे निषादाधिपतिं गुहम्
शीघ्रमानय भद्रं ते तारयिष्यति वाहिनीम् २
जागर्मि नाहं स्वपिमि तथैवार्यं विचिन्तयन्
इत्येवमब्रवीद्भ्रात्रा शत्रुघ्नोऽपि प्रचोदितः ३
इति संवदतोरेवमन्योन्यं नरसिंहयोः
आगम्य प्राञ्जलि काले गुहो भरतमब्रवीत् ४
कच्चित्सुखं नदीतीरेऽवात्सीः काकुत्स्थ शर्वरीम्
कच्चिच्च सहसैन्यस्य तव सर्वमनामयम् ५
गुहस्य तत्तु वचनं श्रुत्वा स्नेहादुदीरितम्
रामस्यानुवशो वाक्यं भरतोऽपीदमब्रबीत् ६
सुखा नः शर्वरी राजन्पूजिताश्चापि ते वयम्
गङ्गां तु नौभिर्बह्वीभिर्दाशाः संतारयन्तु नः ७
ततो गुहः संत्वरितः श्रुत्वा भरतशासनम्

प्रतिप्रविश्य नगरं तं ज्ञातिजनमब्रवीत् ८
उत्तिष्ठत प्रबुध्यध्वं भद्रमस्तु हि वः सदा
नावः समनुकर्षध्वं तारयिष्याम वाहिनीम् ९
ते तथोक्ताः समुत्थाय त्वरिताः राजशासनात्
पञ्च नावां शतान्येव समानिन्युः समन्ततः १०
अन्याः स्वस्तिकविज्ञेया महाघण्टाधरा वराः
शोभमानाः पताकिन्यो युक्तवाताः सुसंहताः ११
ततः स्वस्तिकविज्ञेयां पाण्डुकम्बलसंवृताम्
सनन्दिघोषां कल्याणीं गुहो नावमुपाहरत् १२
तामारुरोह भरतः शत्रुघ्नश्च महाबलः
कौसल्या च सुमित्रा च याश्चान्या राजयोषितः १३
पुरोहितश्च तत्पूर्वं गुरवो ब्राह्मणाश्च ये
अनन्तरं राजदारास्तथैव शकटापणाः १४
आवासमादीपयतां तीर्थं चाप्यवगाहताम्
भाण्डानि चाददानानां घोषस्त्रिदिवमस्पृशत् १५
पताकिन्यस्तु ता नावः स्वयं दाशैरधिष्ठिताः
वहन्त्यो जनमारूढं तदा संपेतुराशुगाः १६
नारीणामभिपूर्णास्तु काश्चित्काश्चित्तु वाजिनाम्
काश्चित्तत्र वहन्ति स्म यानयुग्यं महाधनम् १७
ताः स्म गत्वा परं तीरमवरोप्य च तं जनम्
निवृत्ताः काण्डचित्राणि क्रियन्ते दाशबन्धुभिः १८
सवैजयन्तास्तु गजा गजारोहैः प्रचोदिताः
तरन्तः स्म प्रकाशन्ते सध्वजा इव पर्वताः १९
नावश्चारुरुहुस्त्वन्ये प्लवैस्तेरुस्तथापरे
अन्ये कुम्भघटैस्तेरुरन्ये तेरुश्च बाहुभिः २०
सा पुण्या ध्वजिनी गङ्गां दाशैः संतारिता स्वयम्
मैत्रे मुहूर्ते प्रययौ प्रयागवनमुत्तमम् २१
आश्वासयित्वा च चमूं महात्मा
निवेशयित्वा च यथोपजोषम्
द्रष्टुं भरद्वाजमृषिप्रवर्य
मृत्विग्वृतः सन्भरतः प्रतस्थे २२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्र्यशीतितमः

सर्गः ८३

२-८४
भरद्वाजाश्रमं दृष्ट्वा क्रोशादेव नरर्षभः
बलं सर्वमवस्थाप्य जगाम सह मन्त्रिभिः १
पद्भ्यामेव हि धर्मज्ञो न्यस्तशस्त्रपरिच्छदः
वसानो वाससी क्षौमे पुरोधाय पुरोहितम् २
ततः संदर्शने तस्य भरद्वाजस्य राघवः
मन्त्रिणस्तानवस्थाप्य जगामानु पुरोहितम् ३
वसिष्ठमथ दृष्ट्वैव भरद्वाजो महातपाः
संचचालासनात्तूर्णं शिष्यानर्ध्यमिति ब्रुवन् ४
समागम्य वसिष्ठेन भरतेनाभिवादितः
अबुध्यत महातेजाः सुतं दशरथस्य तम् ५
ताभ्यामर्घ्यं च पाद्यं च दत्त्वा पश्चात्फलानि च
आनुपूर्व्याच्च धर्मज्ञः पप्रच्छ कुशलं कुले ६
अयोध्यायां बले कोशे मित्रेष्वपि च मन्त्रिषु
जानन्दशरथं वृत्तं न राजानमुदाहरत् ७
वसिष्ठो भरतश्चैनं पप्रच्छतुरनामयम्
शरीरेऽग्निषु वृक्षेषु शिष्येषु मृगपक्षिषु ८
तथेति च प्रतिज्ञाय भरद्वाजो महातपाः
भरतं प्रत्युवाचेदं राघवस्नेहबन्धनात् ९
किमिहागमने कार्यं तव राज्यं प्रशासतः
एतदाचक्ष्व मे सर्वं न हि मे शुध्यते मनः १०
सुषुवे यममित्रघ्नं कौसल्यानन्दवर्धनम्
भ्रात्रा सह सभार्यो यश्चिरं प्रव्राजितो वनम् ११
नियुक्तः स्त्रीनियुक्तेन पित्रा योऽसौ महायशाः
वनवासी भवेतीह समाः किल चतुर्दश १२
कच्चिन्न तस्यापापस्य पापं कर्तुमिहेच्छसि
अकण्टकं भोक्तुमना राज्यं तस्यानुजस्य च १३
एवमुक्तो भरद्वाजं भरतः प्रत्युवाच ह
पर्यश्रुनयनो दुःखाद्वाचा संसज्जमानया १४
हतोऽस्मि यदि मामेवं भगवानपि मन्यते

मत्तो न दोषमाशङ्केर्नैवं मामनुशाधि हि १५
न चैतदिष्टं माता मे यदवोचन्मदन्तरे
नाहमेतेन तुष्टश्च न तद्वचनमाददे १६
अहं तु तं नरव्याघ्रमुपयातः प्रसादकः
प्रतिनेतुमयोध्यां च पादौ तस्याभिवन्दितुम् १७
त्वं मामेवंगतं मत्वा प्रसादं कर्तुमर्हसि
शंस मे भगवन्रामः क्व संप्रति महीपतिः १८
उवाच तं भरद्वाजः प्रसादाद्भरतं वचः
त्वय्येतत्पुरुषव्याघ्र युक्तं राघववंशजे
गुरुवृत्तिर्दमश्चैव साधूनां चानुयायिता १९
जाने चैतन्मनःस्थं ते दृकरणमस्त्विति
अपृच्छं त्वां तवात्यर्थं कीर्तिं समभिवर्धयन् २०
असौ वसति ते भ्राता चित्रकूटे महागिरौ
श्वस्तु गन्तासि तं देशं वसाद्य सह मन्त्रिभिः
एतं मे कुरु सुप्राज्ञ कामं कामार्थकोविद २१
ततस्तथेत्येवमुदारदर्शनः
प्रतीतरूपो भरतोऽब्रवीद्वचः
चकार बुद्धिं च तदा महाश्रमे
निशानिवासाय नराधिपात्मजः २२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुरशीतितमः सर्गः ८४

२-८५
कृतबुद्धिं निवासाय तत्रैव स मुनिस्तदा
भरतं कैकयीपुत्रमातिथ्येन न्यमन्त्रयत् १
अब्रवीद्भरतस्त्वेनं नन्विदं भवता कृतम्
पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं वने यदुपपद्यते २
अथोवाच भरद्वाजो भरतं प्रहसन्निव
जाने त्वां प्रीतिसंयुक्तं तुष्येस्त्वं
येनकेनचित् ३
सेनायास्तु तवैतस्याः कर्तुमिच्छामि भोजनम्

मम प्रीतिर्यथारूपा त्वमर्हो मनुजर्षभ ४
किमर्थं चापि निक्षिप्य दूरे बलमिहागतः
कस्मान्नेहोपयातोऽसि सबलः पुरुषर्षभ ५
भरतः प्रत्युवाचेदं प्राञ्जलिस्तं तपोधनम्
ससैन्यो नोपयातोऽस्मि भगवन्भगवद्भयात् ६
वाजिमुख्या मनुष्याश्च मत्ताश्च वरवारणाः
प्रच्छाद्य महतीं भूमिं भगवन्ननुयान्ति माम् ७
ते वृक्षानुदकं भूमिमाश्रमेषूटजांस्तथा
न हिंस्युरिति तेनाहमेक एवागतस्ततः ८
आनीयतामितः सेनेत्याज्ञप्तः परमर्षिणा
तथा तु चक्रे भरतः सेनायाः समुपागमम् ९
अग्निशालां प्रविश्याथ पीत्वापः परिमृज्य च
आतिथ्यस्य क्रियाहेतोर्विश्वकर्माणमाह्वयत् १०
आह्वये विश्वकर्माणमहं त्वष्टारमेव च
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि तत्र मे संविधीयताम् ११
प्राक्स्रोतसश्च या नद्यः प्रत्यक्स्रोतस एव च
पृथिव्यामन्तरिक्षे च समायान्त्वद्य सर्वशः १२
अन्याः स्त्रवन्तु मैरेयं सुरामन्याः सुनिष्ठिताम्
अपराश्चोदकं शीतमिक्षुकाण्डरसोपमम् १३
आह्वये देवगन्धर्वान्विश्वावसुहहाहुहून्
तथैवाप्सरसो देवीर्गन्धर्वीश्चापि सर्वशः १४
घृताचीमथ विश्वाचीं मिश्रकेशीमलम्बुसाम्
शक्रं याश्चोपतिष्ठन्ति ब्रह्माणं याश्च भामिनीः
सर्वास्तुम्बुरुणा सार्धमाह्वये सपरिच्छदाः १५
वनं कुरुषु यद्दिव्यं वासो भूषणपत्रवत्
दिव्यनारीफलं शश्वत्तत्कौबेरमिहैव तु १६
इह मे भगवान्सोमो विधत्तामन्नमुत्तमम्
भक्ष्यं भोज्यं च चोष्यं च लेह्यं च विविधं बहु १७
विचित्राणि च माल्यानि पादपप्रच्युतानि च
सुरादीनि च पेयानि मांसानि विविधानि च १८
एवं समाधिना युक्तस्तेजसाप्रतिमेन च
शिक्षास्वरसमायुक्तं तपसा चाब्रवीन्मुनिः १९

मनसा ध्यायतस्तस्य प्राङ्मुखस्य कृताञ्जलेः
आजग्मुस्तानि सर्वाणि दैवतानि पृथक्पृथक् २०
मलयं दर्दुरं चैव ततः स्वेदनुदोऽनिलः
उपस्पृश्य ववौ युक्त्या सुप्रियात्मा सुखः शिवः २१
ततोऽभ्यवर्तन्त घना दिव्याः कुसुमवृष्टयः
देवदुन्दुभिघोषश्च दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे २२
प्रववुश्चोत्तमा वाता ननृतुश्चाप्सरोगणाः
प्रजगुर्देवगन्धर्वा वीणा प्रमुमुचुः स्वरान् २३
स शब्दो द्यां च भूमिं च प्राणिनां श्रवणानि च
विवेशोश्चारितः श्लक्ष्णः समो लयगुणान्वितः २४
तस्मिन्नुपरते शब्दे दिव्ये श्रोत्रसुखे नृणाम्
ददर्श भारतं सैन्यं विधानं विश्वकर्मणः २५
बभूव हि समा भूमिः समन्तात्पञ्चयोजनम्
शाद्वलैर्बहुभिश्छन्ना नीलवैदूर्यसंनिभैः २६
तस्मिन्विल्वाः कपित्थाश्च पनसा बीजपूरकाः
आमलक्यो बभूवुश्च चूताश्च फलभूषणाः २७
उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च वनं दिव्योपभोगवत्
आजगाम नदी दिव्या तीरजैर्बहुभिर्वृता २८
चतुःशालानि शुभ्राणि शालाश्च गजवाजिनाम्
हर्म्यप्रासादसंघातास्तोरणानि शुभानि च २९
सितमेघनिभं चापि राजवेश्म सुतोरणम्
शुक्लमाल्यकृताकारं दिव्यगन्धसमुक्षितम् ३०
चतुरस्रमसंबाधं शयनासनयानवत्
दिव्यैः सर्वरसैर्युक्तं दिव्यभोजनवस्त्रवत् ३१
उपकल्पितसर्वान्नं धौतनिर्मलभाजनम्
कॢप्तसर्वासनं श्रीमत्स्वास्तीर्णशयनोत्तमम् ३२
प्रविवेश महाबाहुरनुज्ञातो महर्षिणा
वेश्म तद्रत्नसंपूर्णं भरतः कैकयीसुतः ३३
अनुजग्मुश्च तं सर्वे मन्त्रिणः सपुरोहिताः
बभूवुश्च मुदा युक्ता तं दृष्ट्वा वेश्मसंविधिम् ३४
तत्र राजासनं दिव्यं व्यजनं छत्रमेव च
भरतो मन्त्रिभिः सार्धमभ्यवर्तत राजवत् ३५

आसनं पूजयामास रामायाभिप्रणम्य च
वालव्यजनमादाय न्यषीदत्सचिवासने ३६
आनुपूर्व्यान्निषेदुश्च सर्वे मन्त्रिपुरोहिताः
ततः सेनापतिः पश्चात्प्रशास्ता च निषेदतुः ३७
ततस्तत्र मुहूर्तेन नद्यः पायसकर्दमाः
उपातिष्ठन्त भरतं भरद्वाजस्य शासनात् ३८
तासामुभयतःकूलं पाण्डुमृत्तिकलेपनाः
रम्याश्चावसथा दिव्या ब्रह्मणस्तु प्रसादजाः ३९
तेनैव च मुहूर्तेन दिव्याभरणभूषिताः आगुर्विंशतिसाहस्त्राः ब्रह्मणा प्रहिताः स्त्रियः
४०
सुवर्णमणिमुक्तेन प्रवालेन च शोभिताः
आगुर्विंशतिसाहस्त्राः कुबेरप्रहिताः स्त्रियः ४१
याभिर्गृहीतः पुरुषः सोन्माद इव लक्ष्यते
आगुर्विंशतिसाहस्त्रा नन्दनादप्सरोगणाः ४२
नारदस्तुम्बुरुर्गोपः पर्वतः सूर्यवर्चसः
एते गन्धर्वराजानो भरतस्याग्रतो जगुः ४३
अलम्बुसा मिश्रकेशी पुण्डरीकाथ वामना
उपानृत्यंस्तु भरतं भरद्वाजस्य शासनात् ४४
यानि माल्यानि देवेषु यानि चैत्ररथे वने
प्रयागे तान्यदृश्यन्त भरद्वाजस्य शासनात् ४५
बिल्वा मार्दङ्गिकाः आसञ्शम्याग्राहा बिभीतकाः
अश्वत्था नर्तकाश्चासन्भरद्वाजस्य तेजसा ४६
ततः सरलतालाश्च तिलका नक्तमालकाः
प्रहृष्टास्तत्र संपेतुः कुब्जा भूत्वाथ वामनाः ४७
शिंशपामलकीजम्बूर्याश्चान्याः कानने लताः
प्रमदाविग्रहं कृत्वा भरद्वाजाश्रमेऽवसन् ४८
सुरां सुरापाः पिबत पायसं च बुभुक्षिताः
मांसानि च सुमेध्यानि भक्ष्यन्तां यावदिच्छथ ४९
उत्साद्य स्नापयन्ति स्म नदीतीरेषु वल्गुषु
अप्येकमेकं पुरुषं प्रमदाः सप्त चाष्ट च ५०
संवाहन्त्यः समापेतुर्नार्यो रुचिरलोचनाः

परिमृज्य तथान्योन्यं पाययन्ति वराङ्गनाः ५१
हयान्गजान्खरानुष्ट्रांस्तथैव सुरभेः सुतान्
इक्षूंश्च मधुलाजांश्च भोजयन्ति स्म वाहनान्
इक्ष्वाकुवरयोधानां चोदयन्तो महाबलाः ५२
नाश्वबन्धोऽश्वमाजानान्न गजं कुञ्जरग्रहः
मत्तप्रमत्तमुदिता चमूः सा तत्र संबभौ ५३
तर्पिताः सर्वकामैस्ते रक्तचन्दनरूषिताः
अप्सरोगणसंयुक्ताः सैन्या वाचमुदैरयन् ५४
नैवायोध्यां गमिष्यामो न गमिष्याम दण्डकान्
कुशलं भरतस्यास्तु रामस्यास्तु तथा सुखम् ५५
इति पादातयोधाश्च हस्त्यश्वारोहबन्धकाः
अनाथास्तं विधिं लब्ध्वा वाचमेतामुदैरयन् ५६
संप्रहृष्टा विनेदुस्ते नरास्तत्र सहस्त्रशः
भरतस्यानुयातारः स्वर्गोऽयमिति चाब्रुवन् ५७
ततो भुक्तवतां तेषां तदन्नममृतोपमम् दिव्यानुद्वीक्ष्य भक्ष्यांस्तानभवद्भक्षणे मतिः
५८
प्रेष्याश्चेट्यश्च वध्वश्च बलस्थाश्चापि सर्वशः
बभूवुस्ते भृशं तृप्ताः सर्वे चाहतवाससः ५९
कुञ्जराश्च खरोष्ट्राश्च गोश्वाश्च मृगपक्षिणः
बभूवुः सुभृतास्तत्र नान्यो ह्यन्यमकल्पयत् ६०
नाशुक्लवासास्तत्रासीत्क्षुधितो मलिनोऽपि वा
रजसा ध्वस्तकेशो वा नरः कश्चिददृश्यत ६१
आजैश्चापि च वाराहैर्निष्ठानवरसंचयैः
फलनिर्यूहसंसिद्धैः सूपैर्गन्धरसान्वितैः ६२
पुष्पध्वजवतीः पूर्णाः शुक्लस्यान्नस्य चाभितः
ददृशुर्विस्मितास्तत्र नरा लौहीः सहस्त्रशः ६३
बभूवुर्वनपार्श्वेषु कूपाः पायसकर्दमाः
ताश्च कामदुघा गावो द्रुमाश्चासन्मधुच्श्युतः ६४
वाप्यो मैरेयपूर्णाश्च मृष्टमांसचयैर्वृताः
प्रतप्तपिठरैश्चापि मार्गमायूरकौक्कुटैः ६५
पात्रीणां च सहस्राणि शातकुम्भमयानि च

स्थाल्यः कुम्भ्यः करम्भ्यश्च दधिपूर्णाः
सुसंस्कृताः
यौवनस्थस्य गौरस्य कपित्थस्य सुगन्धिनः ६६
ह्रदाः पूर्णा रसालस्य दध्नः श्वेतस्य चापरे
बभूवुः पायसस्यान्ये शर्करायाश्च संचयाः ६७
कल्कांश्चूर्णकषायांश्च स्नानानि विविधानि च
ददृशुर्भाजनस्थानि तीर्थेषु सरितां नराः ६८
शुक्लानंशुमतश्चापि दन्तधावनसंचयान्
शुक्लांश्चन्दनकल्कांश्च समुद्गेष्ववतिष्ठतः ६९
दर्पणान्परिमृष्टांश्च वाससां चापि संचयान्
पादुकोपानहां चैव युग्मान्यत्र सहस्त्रशः ७०
आञ्जनीः कङ्कतान्कूर्चांश्छत्राणि च धनूंषि च
मर्मत्राणानि चित्राणि शयनान्यासनानि च ७१
प्रतिपानह्रदान्पूर्णान्खरोष्ट्रगजवाजिनाम्
अवगाह्य सुतीर्थांश्च ह्रदान्सोत्पलपुष्करान् ७२
नीलवैदूर्यवर्णांश्च मृदून्यवससंचयान्
निर्वापार्थं पशूनां ते ददृशुस्तत्र सर्वशः ७३
व्यस्मयन्त मनुष्यास्ते स्वप्नकल्पं तदद्भुतम्
दृष्ट्वातिथ्यं कृतं तादृग्भरतस्य महर्षिणा ७४
इत्येवं रममाणानां देवानामिव नन्दने
भरद्वाजाश्रमे रम्ये सा रात्रिर्व्यत्यवर्तत ७५
प्रतिजग्मुश्च ता नद्यो गन्धर्वाश्च यथागतम्
भरद्वाजमनुज्ञाप्य ताश्च सर्वा वराङ्गनाः ७६
तथैव मत्ता मदिरोत्कटा नरा
स्तथैव दिव्यागुरुचन्दनोक्षिताः
तथैव दिव्या विविधाः स्रगुत्तमाः
पृथक्प्रकीर्णा मनुजैः प्रमर्दिताः७७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चाशीतितमः सर्गः ८५

२-८६
ततस्तां रजनीमुष्य भरतः सपरिच्छदः

कृतातिथ्यो भरद्वाजं कामादभिजगाम ह १
तमृषिः पुरुषव्याघ्रं प्रेक्ष्य प्राञ्जलिमागतम्
हुताग्निहोत्रो भरतं भरद्वाजोऽभ्यभाषत २
कच्चिदत्र सुखा रात्रिस्तवास्मद्विषये गता
समग्रस्ते जनः कच्चिदातिथ्ये शंस मेऽनघ ३
तमुवाचाञ्जलि कृत्वा भरतोऽभिप्रणम्य च
आश्रमादभिनिष्क्रान्तमृषिमुत्तमतेजसम् ४
सुखोषितोऽस्मि भगवन्समग्रबलवाहनः
तर्पितः सर्वकामैश्च सामात्यो बलवत्त्वया ५
अपेतक्लमसंतापाः सुभक्ष्याः सुप्रतिश्रयाः
अपि प्रेष्यानुपादाय सर्वे स्म सुसुखोषिताः ६
आमन्त्रयेऽह भगवन्कामं त्वामृषिसत्तम
समीपं प्रस्थितं भ्रातुर्मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ७
आश्रमं तस्य धर्मज्ञ धार्मिकस्य महात्मनः
आचक्ष्व कतमो मार्गः कियानिति च शंस मे ८
इति पृष्टस्तु भरतं भ्रातृदर्शनलालसम्
प्रत्युवाच महातेजा भरद्वाजो महातपाः ९
भरतार्धतृतीयेषु योजनेष्वजने वने
चित्रकूटो गिरिस्तत्र रम्यनिर्दरकाननः १०
उत्तरं पार्श्वमासाद्य तस्य मन्दाकिनी नदी
पुष्पितद्रुमसंछन्ना रम्यपुष्पितकानना ११
अनन्तरं तत्सरितश्चित्रकूटश्च पर्वतः
तयोः पर्णकुटी तात तत्र तौ वसतो ध्रुवम् १२
दक्षिणेनैव मार्गेण सव्यदक्षिणमेव च
गजवाजिरथाकीर्णां वाहिनीं वाहिनीपते
वाहयस्व महाभाग ततो द्रक्ष्यसि राघवम् १३
प्रयाणमिति च श्रुत्वा राजराजस्य योषितः
हित्वा यानानि यानार्हा ब्राह्मणं पर्यवारयन् १४
वेपमाना कृशा दीना सह देव्या सुमित्रया
कौसल्या तत्र जग्राह कराभ्यां चरणौ मुनेः १५
असमृद्धेन कामेन सर्वलोकस्य गर्हिता
कैकेयी तस्य जग्राह चरणौ सव्यपत्रपा १६

तं प्रदक्षिणमागम्य भगवन्तं महामुनिम्
अदूराद्भरतस्यैव तस्थौ दीनमनास्तदा १७
ततः पप्रच्छ भरतं भरद्वाजो दृढव्रतः
विशेषं ज्ञातुमिच्छामि मातॄणां तव राघव १८
एवमुक्तस्तु भरतो भरद्वाजेन धार्मिकः
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यं वचनकोविदः १९
यामिमां भगवन्दीनां शोकानशनकर्शिताम्
पितुर्हि महिषीं देवीं देवतामिव पश्यसि २०
एषा तं पुरुषव्याघ्रं सिंहविक्रान्तगामिनम्
कौसल्या सुषुवे रामं धातारमदितिर्यथा २१
अस्या वामभुजं श्लिष्टा यैषा तिष्ठति दुर्मनाः
कर्णिकारस्य शाखेव शीर्णपुष्पा वनान्तरे २२
एतस्यास्तौ सुतौ देव्याः कुमारौ देववर्णिनौ
उभौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ वीरौ सत्यपराक्रमौ २३
यस्याः कृते नरव्याघ्रौ जीवनाशमितो गतौ
राजा पुत्रविहीनश्च स्वर्गं दशरथो गतः २४
एश्वर्यकामां कैकेयीमनार्यामार्यरूपिणीम्
ममैतां मातरं विद्धि नृशंसां पापनिश्चयाम्
यतोमूलं हि पश्यामि व्यसनं महदात्मनः २५
इत्युक्त्वा नरशार्दूलो बाष्पगद्गदया गिरा
स निशश्वास ताम्राक्षो क्रुद्धो नाग इवासकृत् २६
भरद्वाजो महर्षिस्तं ब्रुवन्तं भरतं तदा
प्रत्युवाच महाबुद्धिरिदं वचनमर्थवत् २७
न दोषेणावगन्तव्या कैकेयी भरत त्वया
रामप्रव्राजनं ह्येतत्सुखोदर्कं भविष्यति २८
अभिवाद्य तु संसिद्धः कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम्
आमन्त्र्य भरतः सैन्यं युज्यतामित्यचोदयत् २९
ततो वाजिरथान्युक्त्वा दिव्यान्हेमपरिष्कृतान्
अध्यारोहत्प्रयाणार्थी बहून्बहुविधो जनः ३०
गजकन्या गजाश्चैव हेमकक्ष्याः पताकिनः
जीमूता इव घर्मान्ते सघोषाः संप्रतस्थिरे ३१
विविधान्यपि यानानि महान्ति च लघूनि च

प्रययुः सुमहार्हाणि पादैरेव पदातयः ३२
अथ यानप्रवेकैस्तु कौसल्याप्रमुखाः स्त्रियः
रामदर्शनकाङ्क्षिण्यः प्रययुर्मुदितास्तदा ३३
स चार्कतरुणाभासां नियुक्तां शिबिकां शुभाम्
आस्थाय प्रययौ श्रीमान्भरतः सपरिच्छदः ३४
सा प्रयाता महासेना गजवाजिरथाकुला
दक्षिणां दिशमावृत्य महामेघ इवोत्थितः
वनानि तु व्यतिक्रम्य जुष्टानि मृगपक्षिभिः ३५
सा संप्रहृष्टद्विपवाजियोधा
वित्रासयन्ती मृगपक्षिसंघान्
महद्वनं तत्प्रविगाहमाना
रराज सेना भरतस्य तत्र ३६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षडशीतितमः सर्गः ८६

२-८७
तया महत्या यायिन्या ध्वजिन्या वनवासिनः
अर्दिता यूथपा मत्ताः सयूथाः संप्रदुद्रुवुः १
ऋक्षाः पृषतसंघाश्च रुरवश्च समन्ततः
दृश्यन्ते वनराजीषु गिरिष्वपि नदीषु च २
स संप्रतस्थे धर्मात्मा प्रीतो दशरथात्मजः
वृतो महत्या नादिन्या सेनया चतुरङ्गया ३
सागरौघनिभा सेना भरतस्य महात्मनः
महीं संछादयामास प्रावृषि द्यामिवाम्बुदः ४
तुरंगौघैरवतता वारणैश्च महाजवैः
अनालक्ष्या चिरं कालं तस्मिन्काले बभूव भूः ५
स यात्वा दूरमध्वानं सुपरिश्रान्तवाहनः
उवाच भरतः श्रीमान्वसिष्ठं मन्त्रिणां वरम् ६
यादृशं लक्ष्यते रूपं यथा चैव श्रुतं मया
व्यक्तं प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत् ७
अयं गिरिश्चित्रकूटस्तथा मन्दाकिनी नदी
एतत्प्रकाशते दूरान्नीलमेघनिभं वनम् ८
गिरेः सानूनि रम्याणि चित्रकूटस्य संप्रति

वारणैरवमृद्यन्ते मामकैः पर्वतोपमैः ९
मुञ्चन्ति कुसुमान्येते नगाः पर्वतसानुषु
नीला इवातपापाये तोयं तोयधरा घनाः १०
किन्नराचरितोद्देशं पश्य शत्रुघ्न पर्वतम्
हयैः समन्तादाकीर्णं मकरैरिव सागरम् ११
एते मृगगणा भान्ति शीघ्रवेगाः प्रचोदिताः
वायुप्रविद्धाः शरदि मेघराज्य इवाम्बरे १२
कुर्वन्ति कुसुमापीडाञ्शिरःसु सुरभीनमी
मेघप्रकाशैः फलकैर्दाक्षिणात्या यथा नराः १३
निष्कूजमिव भूत्वेदं वनं घोरप्रदर्शनम्
अयोध्येव जनाकीर्णा संप्रति प्रतिभाति मा १४
खुरैरुदीरितो रेणुर्दिवं प्रच्छाद्य तिष्ठति
तं वहत्यनिलः शीघ्रं कुर्वन्निव मम प्रियम् १५
स्यन्दनांस्तुरगोपेतान्सूतमुख्यैरधिष्ठितान्
एतान्संपततः शीघ्रं पश्य शत्रुघ्न कानने १६
एतान्वित्रासितान्पश्य बर्हिणः प्रियदर्शनान्
एतमाविशतः शैलमधिवासं पतत्रिणाम् १७
अतिमात्रमयं देशो मनोज्ञः प्रतिभाति मा
तापसानां निवासोऽय व्यक्तं स्वर्गपथो यथा १८
मृगा मृगीभिः सहिता बहवः पृषता वने
मनोज्ञरूपा लक्ष्यन्ते कुसुमैरिव चित्रिताः १९
साधु सैन्याः प्रतिष्ठन्तां विचिन्वन्तु च काननम्
यथा तौ पुरुषव्याघ्रौ दृश्येते रामलक्ष्मणौ २०
भरतस्य वचः श्रुत्वा पुरुषाः शस्त्रपाणयः
विविशुस्तद्वनं शूरा धूमं च ददृशुस्ततः २१
ते समालोक्य धूमाग्रमूचुर्भरतमागताः
नामनुष्ये भवत्यग्निर्व्यक्तमत्रैव राघवौ २२
अथ नात्र नरव्याघ्रौ राजपुत्रौ परंतपौ
अन्ये रामोपमाः सन्ति व्यक्तमत्र तपस्विनः २३
तच्छ्रुत्वा भरतस्तेषां वचनं साधुसंमतम्
सैन्यानुवाच सर्वांस्तानमित्रबलमर्दनः २४
यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु नेतो गन्तव्यमग्रतः

अहमेव गमिष्यामि सुमन्त्रो गुरुरेव च २५
एवमुक्तास्ततः सर्वे तत्र तस्थुः समन्ततः
भरतो यत्र धूमाग्रं तत्र दृष्टिं समादधत् २६
व्यवस्थिता या भरतेन सा चमू
र्निरीक्षमाणापि च धूममग्रतः
बभूव हृष्टा नचिरेण जानती
प्रियस्य रामस्य समागमं तदा २७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्ताशीतितमः सर्गः ८७
२-८८
दीर्घकालोषितस्तस्मिन्गिरौ गिरिवनप्रियः वैदेह्याः प्रियमाकाङ्क्षन्स्वं च चित्तं विलोभयन् १
अथ दाशरथिश्चित्रं चित्रकूटमदर्शयत्
भार्याममरसंकाशः शचीमिव पुरंदरः २
न राज्याद्भ्रंशनं भद्रे न सुहृद्भिर्विनाभवः
मनो मे बाधते दृष्ट्वा रमणीयमिमं गिरिम् ३
पश्येममचलं भद्रे नानाद्विजगणायुतम्
शिखरैः खमिवोद्विद्धैर्धातुमद्भिर्विभूषितम् ४
केचिद्रजतसंकाशाः केचित्क्षतजसंनिभाः
पीतमाञ्जिष्ठवर्णाश्च केचिन्मणिवरप्रभाः ५
पुष्यार्ककेतकाभाश्च केचिज्ज्योतीरसप्रभाः
विराजन्तेऽचलेन्द्रस्य देशा धातुविभूषिताः ६
नानामृगगणद्वीपितरक्ष्वृक्षगणैर्वृतः
अदुष्टैर्भात्ययं शैलो बहुपक्षिसमाकुलः ७
आम्रजम्ब्वसनैर्लोध्रैः प्रियालैः पनसैर्धवैः
अङ्कोलैर्भव्यतिनिशैर्बिल्वतिन्दुकवेणुभिः ८
काश्मर्यरिष्टवरणैर्मधूकैस्तिलकैस्तथा
बदर्यामलकैर्नीपैर्वेत्रधन्वनबीजकैः ९
पुष्पवद्भिः फलोपेतैश्छायावद्भिर्मनोरमैः
एवमादिभिराकीर्णः श्रियं पुष्यत्ययं गिरिः १०
शैलप्रस्थेषु रम्येषु पश्येमान्कामहर्षणान्

किन्नरान्द्वंद्वशो भद्रे रममाणान्मनस्विनः ११
शाखावसक्तान्खड्गांश्च प्रवराण्यम्बराणि च
पश्य विद्याधरस्त्रीणां क्रीडोद्देशान्मनोरमान् १२
जलप्रपातैरुद्भेदैर्निष्यन्दैश्च क्वचित्क्वचित्
स्रवद्भिर्भात्ययं शैलः स्रवन्मद इव द्विपः १३
गुहासमीरणो गन्धान्नानापुष्पभवान्वहन्
घ्राणतर्पणमभ्येत्य कं नरं न प्रहर्षयेत् १४
यदीह शरदोऽनेकास्त्वया सार्धमनिन्दिते
लक्ष्मणेन च वत्स्यामि न मां शोकः प्रधक्ष्यति १५
बहुपुष्पफले रम्ये नानाद्विजगणायुते
विचित्रशिखरे ह्यस्मिन्रतवानस्मि भामिनि १६
अनेन वनवासेन मया प्राप्तं फलद्वयम्
पितुश्चानृणता धर्मे भरतस्य प्रियं तथा १७
वैदेहि रमसे कच्चिच्चित्रकूटे मया सह
पश्यन्ती विविधान्भावान्मनोवाक्कायसंयतान् १८
इदमेवामृतं प्राहू राज्ञां राजर्षयः परे
वनवासं भवार्थाय प्रेत्य मे प्रपितामहाः १९
शिलाः शैलस्य शोभन्ते विशालाः शतशोऽभितः
बहुला बहुलैर्वर्णैर्नीलपीतसितारुणैः २०
निशि भान्त्यचलेन्द्रस्य हुताशनशिखा इव
ओषध्यः स्वप्रभालक्ष्म्या भ्राजमानाः सहस्रशः २१
केचित्क्षयनिभा देशाः केचिदुद्यानसंनिभाः
केचिदेकशिला भान्ति पर्वतस्यास्य भामिनि २२
भित्त्वेव वसुधां भाति चित्रकूटः समुत्थितः
चित्रकूटस्य कूटोऽसौ दृश्यते सर्वतःशिवः २३
कुष्ठपुंनागतगरभूर्जपत्रोत्तरच्छदान्
कामिनां स्वास्तरान्पश्य कुशेशयदलायुतान् २४
मृदिताश्चापविद्धाश्च दृश्यन्ते कमलस्रजः
कामिभिर्वनिते पश्य फलानि विविधानि च २५
वस्वौकसारां नलिनीमत्येतीवोत्तरान्कुरुन्
पर्वतश्चित्रकूटोऽसौ बहूमूलफलोदकः २६
इमं तु कालं वनिते विजह्रिवां

स्त्वया च सीते सह लक्ष्मणेन च
रतिं प्रपत्स्ये कुलधर्मवर्धिनीं
सतां पथि स्वैर्नियमैः परैः स्थितः२७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टाशीतितमः सर्गः ८८

२-८९
अथ शैलाद्विनिष्क्रम्य मैथिलद्यं कोसलेश्वरः
अदर्शयच्छुभजलां रम्यां मन्दाकिनीं नदीम् १
अब्रवीच्च वरारोहां चारुचन्द्रनिभाननाम्
विदेहराजस्य सुतां रामो राजीवलोचनः २
विचित्रपुलिनां रम्यां हंससारससेविताम्
कुसुमैरुपसंपन्नां पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ३
नानाविधैस्तीररुहैर्वृतां पुष्पफलद्रुमैः
राजन्तीं राजराजस्य नलिनीमिव सर्वतः ४
मृगयूथनिपीतानि कलुषाम्भांसि सांप्रतम्
तीर्थानि रमणीयानि रतिं संजनयन्ति मे ५
जटाजिनधराः काले वल्कलोत्तरवाससः
ऋषयस्त्वावगाहन्ते नदीं मन्दाकिनीं प्रिये ६
आदित्यमुपतिष्ठन्ते नियमादूर्ध्वबाहवः
एतेऽपरे विशालाक्षि मुनयः संशितव्रताः ७
मारुतोद्धूतशिखरैः प्रनृत्त इव पर्वतः
पादपैः पत्रपुष्पाणि सृजद्भिरभितो नदीम् ८
क्वचिन्मणिनिकाशोदां क्वचित्पुलिनशालिनीम्
क्वचित्सिद्धजनाकीर्णां पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ९
निर्धूतान्वायुना पश्य विततान्पुष्पसंचयान्
पोप्लूयमानानपरान्पश्य त्वं जलमध्यगान् १०
तांश्चातिवल्गुवचसो रथाङ्गाह्वयना द्विजाः
अधिरोहन्ति कल्याणि निष्कूजन्तः शुभा गिरः ११
दर्शनं चित्रकूटस्य मन्दाकिन्याश्च शोभने
अधिकं पुरवासाच्च मन्ये च तव दर्शनात् १२

विधूतकलुषैः सिद्धैस्तपोदमशमान्वितैः
नित्यविक्षोभितजलां विगाहस्व मया सह १३
सखीवच्च विगाहस्व सीते मन्दाकिनीमिमाम्
कमलान्यवमज्जन्ती पुष्कराणि च भामिनि १४
त्वं पौरजनवद्व्यालानयोध्यामिव पर्वतम्
मन्यस्व वनिते नित्यं सरयूवदिमां नदीम् १५
लक्ष्मणश्चैव धर्मात्मा मन्निदेशे व्यवस्थितः
त्वं चानुकूला वैदेहि प्रीतिं जनयथो मम १६
उपस्पृशंस्त्रिषवणं मधुमूलफलाशनः
नायोध्यायै न राज्याय स्पृहयेऽद्य त्वया सह १७
इमां हि रम्यां गजयूथलोलितां
निपीततोयां गजसिंहवानरैः
सुपुष्पितैः पुष्पधरैरलंकृतां
न सोऽस्ति यः स्यान्न गतक्लमः सुखी १८
इतीव रामो बहु संगतं वचः
प्रियासहायः सरितं प्रति ब्रुवन्
चचार रम्यं नयनाञ्जनप्रभं
स चित्रकूटं रघुवंशवर्धनः १९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोननवतितमः सर्गः ८९

२-९०
तथा तत्रासतस्तस्य भरतस्योपयायिनः
सैन्यरेणुश्च शब्दश्च प्रादुरास्तां नभःस्पृशौ १
एतस्मिन्नन्तरे त्रस्ताः शब्देन महता ततः
अर्दिता यूथपा मत्ताः सयूथा दुद्रुवुर्दिशः २
स तं सैन्यसमुद्भूतं शब्दं शुश्राव राघवः
तांश्च विप्रद्रुतान्सर्वान्यूथपानन्ववैक्षत ३
तांश्च विद्रवतो दृष्ट्वा तं च श्रुत्वा स
निःस्वनम्
उवाच रामः सौमित्रिं लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ४
हन्त लक्ष्मण पश्येह सुमित्रा सुप्रजास्त्वया

भीमस्तनितगम्भीरस्तुमुलः श्रूयते स्वनः ५
राजा वा राजमात्रो वा मृगयामटते वने
अन्यद्वा श्वापदं किंचित्सौमित्रै ज्ञातुमर्हसि
सर्वमेतद्यथातत्त्वमचिराज्ज्ञातुमर्हसि ६
स लक्ष्मणः संत्वरितः सालमारुह्य पुष्पितम्
प्रेक्षमाणो दिशः सर्वाः पूर्वां दिशमवैक्षत ७
उदङ्मुखः प्रेक्षमाणो ददर्श महतीं चमूम्
रथाश्वगजसंबाधां यत्तैर्युक्तां पदातिभिः ८
तामश्वगजसंपूर्णां रथध्वजविभूषिताम्
शशंस सेनां रामाय वचनं चेदमब्रवीत् ९
अग्निं संशमयत्वार्यः सीता च भजतां गुहाम्
सज्यं कुरुष्व चापं च शरांश्च कवचं तथा १०
तं रामः पुरुषव्याघ्रो लक्ष्मणं प्रत्युवाच ह
अङ्गावेक्षस्व सौमित्रै कस्यैतां मन्यसे चमूम् ११
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्
दिधक्षन्निव तां सेनां रुषितः पावको यथा १२
संपन्नं राज्यमिच्छंस्तु व्यक्तं प्राप्याभिषेचनम्
आवां हन्तुं समभ्येति कैकेय्या भरतः सुतः १३
एष वै सुमहाञ्श्रीमान्विटपी संप्रकाशते
विराजत्युद्गतस्कन्धः कोविदारध्वजो रथे १४
भजन्त्येते यथाकाममश्वानारुह्य शीघ्रगान्
एते भ्राजन्ति संहृष्टा गजानारुह्य सादिनः १५
गृहीतधनुषौ चावां गिरिं वीर श्रयावहे
अथवेहैव तिष्ठावः संनद्धावुद्यतायुधौ
अपि नौ वशमागच्छेत्कोविदारध्वजो रणे १६
अपि द्रक्ष्यामि भरतं यत्कृते व्यसनं महत्
त्वया राघव संप्राप्तं सीतया च मया तथा १७
यन्निमित्तं भवान्राज्याच्च्युतो राघव शाश्वतात्
संप्राप्तोऽयमरिर्वीर भरतो वध्य एव मे १८
भरतस्य वधे दोषं नाहं पश्यामि राघव
पूर्वापकारिणां त्यागे न ह्यधर्मो विधीयते
एतस्मिन्निहते कृत्स्नामनुशाधि वसुंधराम् १९

अद्य पुत्रं हतं संख्ये कैकेयी राज्यकामुका
मया पश्येत्सुदुःखार्ता हस्तिभग्नमिव द्रुमम् २०
कैकेयीं च वधिष्यामि सानुबन्धां सबान्धवाम्
कलुषेणाद्य महता मेदिनी परिमुच्यताम् २१
अद्येमं संयतं क्रोधमसत्कारं च मानद
मोक्ष्यामि शत्रुसैन्येषु कक्षेष्विव हुताशनम् २२
अद्यैतच्चित्रकूटस्य काननं निशितैः शरैः
भिन्दञ्शत्रुशरीराणि करिष्ये शोणितोक्षितम् २३
शरैर्निर्भिन्नहृदयान्कुञ्जरांस्तुरगांस्तथा
श्वापदाः परिकर्षन्तु नरांश्च निहतान्मया २४
शराणां धनुषश्चाहमनृणोऽस्मि महावने
ससैन्यं भरतं हत्वा भविष्यामि न संशयः २५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे नवतितमः सर्गः ९०

२-९१
सुसंरब्धं तु सौमित्रिं लक्ष्मणं क्रोधमूर्छितम्
रामस्तु परिसान्त्व्याथ वचनं चेदमब्रवीत् १
किमत्र धनुषा कार्यमसिना वा सचर्मणा
महेष्वासे महाप्राज्ञे भरते स्वयमागते २
प्राप्तकालं यदेषोऽस्मान्भरतो द्रष्टुमिच्छति
अस्मासु मनसाप्येष नाहितं किंचिदाचरेत् ३
विप्रियं कृतपूर्वं ते भरतेन कदा नु किम्
ईदृशं वा भयं तेऽद्य भरतं योऽत्र शङ्कसे ४
न हि ते निष्ठुरं वाच्यो भरतो नाप्रियं वचः
अहं ह्यप्रियमुक्तः स्यां भरतस्याप्रिये कृते ५
कथं नु पुत्राः पितरं हन्युः कस्यांचिदापदि
भ्राता वा भ्रातरं हन्यात्सौमित्रै प्राणमात्मनः ६
यदि राज्यस्य हेतोस्त्वमिमां वाचं प्रभाषसे
वक्ष्यामि भरतं दृष्ट्वा राज्यमस्मै प्रदीयताम् ७
उच्यमानो हि भरतो मया लक्ष्मण तत्त्वतः
राज्यमस्मै प्रयच्छेति बाढमित्येव वक्ष्यति ८
तथोक्तो धर्मशीलेन भ्रात्रा तस्य हिते रतः

लक्ष्मणः प्रविवेशेव स्वानि गात्राणि लज्जया ९
व्रीडितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा राघवः प्रत्युवाच ह
एष मन्ये महाबाहुरिहास्मान्द्रष्टुमागतः १०
वनवासमनुध्याय गृहाय प्रतिनेष्यति
इमां वाप्येष वैदेहीमत्यन्तसुखसेविनीम् ११
एतौ तौ संप्रकाशेते गोत्रवन्तौ मनोरमौ
वायुवेगसमौ वीर जवनौ तुरगोत्तमौ १२
स एष सुमहाकायः कम्पते वाहिनीमुखे
नागः शत्रुंजयो नाम वृद्धस्तातस्य धीमतः १३
अवतीर्य तु सालाग्रात्तस्मात्स समितिंजयः
लक्ष्मणः प्राञ्जलिर्भूत्वा तस्थौ रामस्य
पार्श्वतः १४
भरतेनाथ संदिष्टा संमर्दो न भवेदिति
समन्तात्तस्य शैलस्य सेना वासमकल्पयत् १५
अध्यर्धमिक्ष्वाकुचमूर्योजनं पर्वतस्य सा
पार्श्वे न्यविशदावृत्य गजवाजिरथाकुला १६
सा चित्रकूटे भरतेन सेना
धर्मं पुरस्कृत्य विधूय दर्पम्
प्रसादनार्थं रघुनन्दनस्य
विरोचते नीतिमता प्रणीता १७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकनवतितमः सर्गः ९१

२-९२
निवेश्य सेनां तु विभुः पद्भ्यां पादवतां वरः
अभिगन्तुं स काकुत्स्थमियेष गुरुवर्तकम् १
निविष्टमात्रे सैन्ये तु यथोद्देशं विनीतवत्
भरतो भ्रातरं वाक्यं शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् २
क्षिप्रं वनमिदं सौम्य नरसंघैः समन्ततः
लुब्धैश्च सहितैरेभिस्त्वमन्वेषितुमर्हसि ३
यावन्न रामं द्रक्ष्यामि लक्ष्मणं वा महाबलम्
वैदेहीं वा महाभागां न मे शान्तिर्भविष्यति ४
यावन्न चन्द्रसंकाशं द्रक्ष्यामि शुभमाननम्

भ्रातुः पद्मपलाशाक्षं न मे शान्तिर्भविष्यति ५
यावन्न चरणौ भ्रातुः पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ
शिरसा धारयिष्यामि न मे शान्तिर्भविष्यति ६
यावन्न राज्ये राज्यार्हः पितृपैतामहे स्थितः
अभिषेकजलक्लिन्नो न मे शान्तिर्भविष्यति ७
कृतकृत्या महाभागा वैदेही जनकात्मजा
भर्तारं सागरान्तायाः पृथिव्या यानुगच्छति ८
सुभगश्चित्रकूटोऽसौ गिरिराजोपमो गिरिः
यस्मिन्वसति काकुत्स्थः कुबेर इव नन्दने ९
कृतकार्यमिदं दुर्गं वनं व्यालनिषेवितम्
यदध्यास्ते महातेजा रामः शस्त्रभृतां वरः १०
एवमुक्त्वा महातेजा भरतः पुरुषर्षभः
पद्भयामेव महातेजाः प्रविवेश महद्वनम् ११
स तानि द्रुमजालानि जातानि गिरिसानुषु
पुष्पिताग्राणि मध्येन जगाम वदतां वरः १२
स गिरेश्चित्रकूटस्य सालमासाद्य पुष्पितम्
रामाश्रमगतस्याग्नेर्ददर्श ध्वजमुच्छ्रितम् १३
तं दृष्ट्वा भरतः श्रीमान्मुमोद सहबान्धवः
अत्र राम इति ज्ञात्वा गतः पारमिवाम्भसः १४
स चित्रकूटे तु गिरौ निशाम्य
रामाश्रमं पुण्यजनोपपन्नम्
गुहेन सार्धं त्वरितो जगाम
पुनर्निवेश्यैव चमूं महात्मा १५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विनवतितमःसर्गः९२

२-९३
निविष्टायां तु सेनायामुत्सुको भरतस्तदा
जगाम भ्रातरं द्रष्टुं शत्रुघ्नमनुदर्शयन् १
ऋषिं वसिष्ठं संदिश्य मातॄर्मे शीघ्रमानय
इति त्वरितमग्रे स जगाम गुरुवत्सलः २
सुमन्त्रस्त्वपि शत्रुघ्नमदूरादन्वपद्यत
रामदर्शनजस्तर्षो भरतस्येव तस्य च ३

गच्छन्नेवाथ भरतस्तापसालयसंस्थिताम्
भ्रातुः पर्णकुटीं श्रीमानुटजं च ददर्श ह ४
शालायास्त्वग्रतस्तस्या ददर्श भरतस्तदा
काष्ठानि चावभग्नानि पुष्पाण्यवचितानि च ५
ददर्श च वने तस्मिन्महतः संचयान्कृतान्
मृगाणां महिषाणां च करीषैः शीतकारणात् ६
गच्छन्नेव महाबाहुर्द्युतिमान्भरतस्तदा
शत्रुघ्नं चाब्रवीद्धृष्टस्तानमात्यांश्च सर्वशः ७
मन्ये प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत्
नातिदूरे हि मन्येऽह नदीं मन्दाकिनीमितः ८
उच्चैर्बद्धानि चीराणि लक्ष्मणेन भवेदयम्
अभिज्ञानकृतः पन्था विकाले गन्तुमिच्छता ९
इदं चोदात्तदन्तानां कुञ्जराणां तरस्विनाम्
शैलपार्श्वे परिक्रान्तमन्योन्यमभिगर्जताम् १०
यमेवाधातुमिच्छन्ति तापसाः सततं वने
तस्यासौ दृश्यते धूमः संकुलः कृष्णवर्त्मनः११
अत्राहं पुरुषव्याघ्रं गुरुसत्कारकारिणम्
आर्यं द्रक्ष्यामि संहृष्टो महर्षिमिव राघवम् १२
अथ गत्वा मुहूर्तं तु चित्रकूटं स राघवः
मन्दाकिनीमनुप्राप्तस्तं जनं चेदमब्रवीत् १३
जगत्यां पुरुषव्याघ्र आस्ते वीरासने रतः
जनेन्द्रो निर्जनं प्राप्य धिङ्मे जन्म सजीवितम् १४
मत्कृते व्यसनं प्राप्तो लोकनाथो महाद्युतिः
सर्वान्कामान्परित्यज्य वने वसति राघवः १५
इति लोकसमाक्रुष्टः पादेष्वद्य प्रसादयन्
रामस्य निपतिष्यामि सीतायाश्च पुनः पुनः १६
एवं स विलपंस्तस्मिन्वने दशरथात्मजः
ददर्श महतीं पुण्यां पर्णशालां मनोरमाम् १७
सालतालाश्वकर्णानां पर्णैर्बहुभिरावृत्ताम्
विशालां मृदुभिस्तीर्णां कुशैर्वेदिमिवाध्वरे १८
शक्रायुधनिकाशैश्च कार्मुकैर्भारसाधनैः
रुक्मपृष्ठैर्महासारैः शोभितां शत्रुबाधकैः १९

अर्करश्मिप्रतीकाशैर्घोरैस्तूणीगतैः शरैः शोभितां दीप्तवदनैः सर्पैर्भोगवतीमिव २० महारजतवासोभ्यामसिभ्यां च विराजिताम् रुक्मबिन्दुविचित्राभ्यां चर्मभ्यां चापि शोभिताम् २१
गोधाङ्गुलित्रैरासक्तैश्चित्रैः काञ्चनभूषितैः
अरिसंघैरनाधृष्यां मृगैः सिंहगुहामिव २२
प्रागुदक्स्रवणां वेदिं विशालां दीप्तपावकाम्
ददर्श भरतस्तत्र पुण्यां रामनिवेशने २३
निरीक्ष्य स मुहूर्तं तु ददर्श भरतो गुरुम्
उटजे राममासीनं जटामण्डलधारिणम् २४
तं तु कृष्णाजिनधरं चीरवल्कलवाससम्
ददर्श राममासीनमभितः पावकोपमम् २५
सिंहस्कन्धं महाबाहुं पुण्डरीकनिभेक्षणम्
पृथिव्याः सागरान्ताया भर्तारं धर्मचारिणम् २६
उपविष्टं महाबाहुं ब्रह्माणमिव शाश्वतम्
स्थण्डिले दर्भसंस्तीर्णे सीतया लक्ष्मणेन च २७
तं दृष्ट्वा भरतः श्रीमान्दुःखमोहपरिप्लुतः
अभ्यधावत धर्मात्मा भरतः कैकयीसुतः २८
दृष्ट्वैव विललापार्तो बाष्पसंदिग्धया गिरा
अशक्रुवन्धारयितुं धैर्याद्वचनमब्रवीत् २९
यः संसदि प्रकृतिभिर्भवेद्युक्त उपासितुम्
वन्यैर्मृगैरुपासीनः सोऽयमास्ते ममाग्रजः ३०
वासोभिर्बहुसाहस्रैर्यो महात्मा पुरोचितः
मृगाजिने सोऽयमिह प्रवस्ते धर्ममाचरन् ३१
अधारयद्यो विविधाश्चित्राः सुमनसस्तदा
सोऽय जटाभारमिमं सहते राघवः कथम् ३२
यस्य यज्ञैर्यथादिष्टैर्युक्तो धर्मस्य संचयः
शरीरक्लेशसंभूतं स धर्मं परिमार्गते ३३
चन्दनेन महार्हेण यस्याङ्गमुपसेवितम्
मलेन तस्याङ्गमिदं कथमार्यस्य सेव्यते ३४
मन्निमित्तमिदं दुःखं प्राप्तो रामः सुखोचितः

धिग्जीवितं नृशंसस्य मम लोकविगर्हितम् ३५
इत्येवं विलपन्दीनः प्रस्विन्नमुखपङ्कजः
पादावप्राप्य रामस्य पपात भरतो रुदन् ३६
दुःखाभितप्तो भरतो राजपुत्रो महाबलः
उक्त्वार्येति सकृद्दीनं पुनर्नोवाच किंचन ३७
बाष्पापिहितकण्ठश्च प्रेक्ष्य रामं यशस्विनम्
आर्येत्येवाभिसंक्रुश्य व्याहर्तुं नाशकत्ततः ३८
शत्रुघ्नश्चापि रामस्य ववन्दे चरणौ रुदन्
तावुभौ स समालिङ्गय रामोऽप्यश्रूण्यवर्तयत् ३९
ततः सुमन्त्रेण गुहेन चैव
समीयतू राजसुतावरण्ये
दिवाकरश्चैव निशाकरश्च
यथाम्बरे शुक्रबृहस्पतिभ्याम् ४०
तान्पार्थिवान्वारणयूथपाभा
न्समागतांस्तत्र महत्यरण्ये
वनौकसस्तेऽपि समीक्ष्य सर्वे
प्यश्रूण्यमुञ्चन्प्रविहाय हर्षम् ४१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिनवतितमः सर्गः ९३
२-९४
आघ्राय रामस्तं मूर्घ्नि परिष्वज्य च राघवः
अङ्के भरतमारोप्य पर्यपृच्छत्समाहितः १
क्व नु तेऽभूत्पिता तात यदरण्यं त्वमागतः
न हि त्वं जीवतस्तस्य वनमागन्तुमर्हसि २
चिरस्य बत पश्यामि दूराद्भरतमागतम्
दुष्प्रतीकमरण्येऽस्मिन्किं तात वनमागतः ३
कच्चिद्दशरथो राजा कुशली सत्यसंगरः
राजसूयाश्वमेधानामाहर्ता धर्मनिश्चयः ४
स कच्चिद्ब्राह्मणो विद्वान्धर्मनित्यो महाद्युतिः
इक्ष्वाकूणामुपाध्यायो यथावत्तात पूज्यते ५
तात कच्चिच्च कौसल्या सुमित्रा च प्रजावती
सुखिनी कच्चिदार्या च देवी नन्दति कैकयी ६

कच्चिद्विनयसंपन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः
अनसूयुरनुद्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः ७
कच्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः
हुतं च होष्यमाणं च काले वेदयते सदा ८
इष्वस्त्रवरसंपन्नमर्थशास्त्रविशारदम्
सुधन्वानमुपाध्यायं कच्चित्त्वं तात मन्यसे ९
कच्चिदात्मसमाः शूराः श्रुतवन्तो जितेन्द्रियाः
कुलीनाश्चेङ्गितज्ञाश्च कृतास्ते तात मन्त्रिणः १०
मन्त्रो विजयमूलं हि राज्ञां भवति राघव
सुसंवृतो मन्त्रधरैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः ११
कच्चिन्निद्रावशं नैषि कच्चित्काले विबुध्यसे
कच्चिच्चापररात्रेषु चिन्तयस्यर्थनैपुणम् १२
कच्चिन्मन्त्रयसे नैकः कच्चिन्न बहुभिः सह कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो राष्ट्रं न परिधावति
१३
कच्चिदर्थं विनिश्चित्य लघुमूलं महोदयम्
क्षिप्रमारभसे कर्तुं न दीर्घयसि राघव १४
कच्चित्तु सुकृतान्येव कृतरूपाणि वा पुनः
विदुस्ते सर्वकार्याणि न कर्तव्यानि पार्थिवाः १५
कच्चिन्न तर्कैर्युक्त्या वा ये चाप्यपरिकीर्तिताः
त्वया वा तव वामात्यैर्बुध्यते तात मन्त्रितम् १६
कच्चित्सहस्रान्मूर्खाणामेकमिच्छसि पण्डितम् पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं महत्
१७
सहस्राण्यपि मूर्खाणां यद्युपास्ते महीपतिः
अथ वाप्ययुतान्येव नास्ति तेषु सहायता १८
एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दक्षो विचक्षणः
राजानं राजमात्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् १९
कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः
जघन्याश्च जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः २०
अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहाञ्शुचीन् श्रेष्ठाञ्श्रेष्ठेषु कच्चित्त्चं नियोजयसि कर्मसु

२१
कच्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा
उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः २२
उपायकुशलं वैद्यं भृत्यसंदूषणे रतम्
शूरमैश्वर्यकामं च यो न हन्ति स वध्यते २३
कच्चिद्धृष्टश्च शूरश्च धृतिमान्मतिमाञ्शुचिः
कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिः कृतः २४
बलवन्तश्च कच्चित्ते मुख्या युद्धविशारदाः दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः
२५
कच्चिद्बलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम्
संप्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विलम्बसे २६
कालातिक्रमणे ह्येव भक्तवेतनयोर्भृताः
भर्तुः कुप्यन्ति दुष्यन्ति सोऽनर्थः
सुमहान्स्मृतः २७
कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः
कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषु संत्यजन्ति समाहिताः २८
कच्चिज्जानपदो विद्वान्दक्षिणः प्रतिभानवान्
यथोक्तवादी दूतस्ते कृतो भरत पण्डितः २९
कच्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सि तीर्थानि चारकैः
३०
कच्चिद्व्यपास्तानहितान्प्रतियातांश्च सर्वदा
दुर्बलाननवज्ञाय वर्तसे रिपुसूदन ३१
कच्चिन्न लोकायतिकान्ब्राह्मणांस्तात सेवसे
अनर्थकुशला ह्येते बालाः पण्डितमानिनः ३२
धर्मशास्त्रेषु मुख्येषु विद्यमानेषु दुर्बुधाः बुद्धिमान्वीक्षिकीं प्राप्य निरर्थं प्रवदन्ति ते ३३
वीरैरध्युषितां पूर्वमस्माकं तात पूर्वकैः सत्यनामां दृढद्वारां हस्त्यश्वरथसंकुलाम् ३४ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः स्वकर्मनिरतैः सदा

जितेन्द्रियैर्महोत्साहैर्वृतामार्यैः सहस्त्रशः ३५
प्रासादैर्विविधाकारैर्वृतां वैद्यजनाकुलाम्
कच्चित्समुदितां स्फीतामयोध्यां परिरक्षसि ३६
कच्चिच्चैत्यशतैर्जुष्टः सुनिविष्टजनाकुलः
देवस्थानैः प्रपाभिश्च तडागैश्चोपशोभितः ३७
प्रहृष्टनरनारीकः समाजोत्सवशोभितः
सुकृष्टसीमा पशुमान्हिंसाभिरभिवर्जितः ३८
अदेवमातृको रम्यः श्वापदैः परिवर्जितः
कच्चिज्जनपदः स्फीतः सुखं वसति राघव ३९
कच्चित्ते दयिताः सर्वे कृषिगोरक्षजीविनः
वार्तायां संश्रितस्तात लोको हि सुखमेधते ४०
तेषां गुप्तिपरीहारैः कच्चित्ते भरणं कृतम्
रक्ष्या हि राज्ञा धर्मेण सर्वे विषयवासिनः ४१
कच्चित्स्त्रियः सान्त्वयसि कच्चित्ताश्च
सुरक्षिताः
कच्चिन्न श्रद्दधास्यासां कच्चिद्गुह्यं न भाषसे ४२
कच्चिन्नागवनं गुप्तं कुञ्जराणां च तृप्यसि
कच्चिद्दर्शयसे नित्यं मनुष्याणां विभूषितम्
उत्थायोत्थाय पूर्वाह्णे राजपुत्रो महापथे ४३
कच्चित्सर्वाणि दुर्गाणि धनधान्यायुधोदकैः
यन्त्रैश्च परिपूर्णानि तथा शिल्पिधनुर्धरैः ४४
आयस्ते विपुलः कच्चित्कच्चिदल्पतरो व्ययः
अपात्रेषु न ते कच्चित्कोशो गच्छति राघव ४५
देवतार्थे च पित्रर्थे ब्राह्मणाभ्यागतेषु च
योधेषु मित्रवर्गेषु कच्चिद्गच्छति ते व्ययः ४६
कच्चिदार्यो विशुद्धात्मा क्षारितश्चोरकर्मणा
अपृष्टः शास्त्रकुशलैर्न लोभाद्बुध्यते शुचिः ४७
गृहीतश्चैव पृष्टश्च काले दृष्टः सकारणः
कच्चिन्न मुच्यते चोरो धनलोभान्नरर्षभ ४८
व्यसने कच्चिदाढ्यस्य दुर्गतस्य च राघव
अर्थं विरागाः पश्यन्ति तवामात्या बहुश्रुताः ४९

यानि मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यस्त्राणि राघव
तानि पुत्रपशून्न्घन्ति प्रीत्यर्थमनुशासतः ५०
कच्चिद्वृद्धांश्च बालांश्च वैद्यमुख्यांश्च राघव
दानेन मनसा वाचा त्रिभिरेतैर्बुभूषसे ५१
कच्चिद्गुरूंश्च वृद्धांश्च तापसान्देवतातिथीन्
चैत्यांश्च सर्वान्सिद्धार्थान्ब्राह्मणांश्च
नमस्यसि ५२
कच्चिदर्थेन वा धर्ममर्थं धर्मेण वा पुनः
उभौ वा प्रीतिलोभेन कामेन न विबाधसे ५३
कच्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर
विभज्य काले कालज्ञ सर्वान्भरत सेवसे ५४
कच्चित्ते ब्राह्मणाः शर्म सर्वशास्त्रार्थकोविदाः
आशंसन्ते महाप्राज्ञ पौरजानपदैः सह ५५
नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम्
अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं पञ्चवृत्तिताम् ५६
एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च मन्त्रणम्
निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ५७
मङ्गलस्याप्रयोगं च प्रत्युत्थानं च सर्वशः
कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश ५८
कच्चित्स्वादुकृतं भोज्यमेको नाश्र्नासि राघव
कच्चिदाशंसमानेभ्यो मित्रेभ्यः संप्रयच्छसि ५९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुर्नवतितमःसर्गः ९४
२-९५
रामस्य वचनं श्रुत्वा भरतः प्रत्युवाच ह
किं मे धर्माद्विहीनस्य राजधर्मः करिष्यति १
शाश्वतोऽय सदा धर्मः स्थितोऽस्मासु नरर्षभ
ज्येष्ठपुत्रे स्थिते राजन्न कनीयान्भवेन्नृपः २
स समृद्धां मया सार्धमयोध्यां गच्छ राघव
अभिषेचय चात्मानं कुलस्यास्य भवाय नः ३
राजानं मानुषं प्राहुर्देवत्वे संमतो मम
यस्य धर्मार्थसहितं वृत्तमाहुरमानुषम् ४

केकयस्थे च मयि तु त्वयि चारण्यमाश्रिते
दिवमार्य गतो राजा यायजूकः सतां मतः ५
उत्तिष्ठ पुरुषव्याघ्र क्रियतामुदकं पितुः
अहं चायं च शत्रुघ्नः पूर्वमेव कृतोदकौ ६
प्रियेण किल दत्तं हि पितृलोकेषु राघव
अक्षय्यं भवतीत्याहुर्भवांश्चैव पितुः प्रियः ७
तां श्रुत्वा करुणां वाचं पितुर्मरणसंहिताम्
राघवो भरतेनोक्तां बभूव गतचेतनः ८
वाग्वज्रं भरतेनोक्तममनोज्ञं परंतपः
प्रगृह्य बाहू रामो वै पुष्पिताग्रो यथा द्रुमः
वने परशुना कृत्तस्तथा भुवि पपात ह ९
तथा हि पतितं रामं जगत्यां जगतीपतिम्
कूलघातपरिश्रान्तं प्रसुप्तमिव कुञ्जरम् १०
भ्रातरस्ते महेष्वासं सर्वतः शोककर्शितम्
रुदन्तः सह वैदेह्या सिषिचुः सलिलेन वै ११
स तु संज्ञां पुनर्लब्ध्वा
नेत्राभ्यामास्रमुत्सृजन्
उपाक्रामत काकुत्स्थः कृपणं बहु भाषितुम् १२
किं नु तस्य मया कार्यं दुर्जातेन महात्मनः
यो मृतो मम शोकेन न मया चापि संस्कृतः १३
अहो भरत सिद्धार्थो येन राजा त्वयानघ
शत्रुघ्नेन च सर्वेषु प्रेतकृत्येषु सत्कृतः १४
निष्प्रधानामनेकाग्रां नरेन्द्रेण विनाकृताम्
निवृत्तवनवासोऽपि नायोध्यां गन्तुमुत्सहे १५
समाप्तवनवासं मामयोध्यायां परंतप
को नु शासिष्यति पुनस्ताते लोकान्तरं गते १६
पुरा प्रेक्ष्य सुवृत्तं मां पिता यान्याह
सान्त्वयन्
वाक्यानि तानि श्रोष्यामि कुतः कर्णसुखान्यहम् १७
एवमुक्त्वा स भरतं भार्यामभ्येत्य राघवः
उवाच शोकसंतप्तः पूर्णचन्द्रनिभाननाम् १८
सीते मृतस्ते श्वशुरः पित्रा हीनोऽसि लक्ष्मण

भरतो दुःखमाचष्टे स्वर्गतं पृथिवीपतिम् १९
सान्त्वयित्वा तु तां रामो रुदन्तीं जनकात्मजाम्
उवाच लक्ष्मणं तत्र दुःखितो दुःखितं वचः २०
आनयेङ्गुदिपिण्याकं चीरमाहर चोत्तरम्
जलक्रियार्थं तातस्य गमिष्यामि महात्मनः २१
सीता पुरस्ताद्ब्रजतु त्वमेनामभितो व्रज
अहं पश्चाद्गमिष्यामि गतिर्ह्येषा सुदारुणा २२
ततो नित्यानुगस्तेषां विदितात्मा महामतिः
मृदुर्दान्तश्च शान्तश्च रामे च दृढभक्तिमान् २३
सुमन्त्रस्तैर्नृपसुतैः सार्धमाश्वास्य राघवम्
अवातारयदालम्ब्य नदीं मन्दाकिनीं शिवाम् २४
ते सुतीर्थां ततः कृच्छ्रादुपागम्य यशस्विनः
नदीं मन्दाकिनीं रम्यां सदा पुष्पितकाननाम् २५
शीघ्रस्रोतसमासाद्य तीर्थं शिवमकर्दमम्
सिषिचुस्तूदकं राज्ञे तत एतद्भवत्विति २६
प्रगृह्य च महीपालो जलपूरितमञ्जलिम्
दिशं याम्यामभिमुखो रुदन्वचनमब्रवीत् २७
एतत्ते राजशार्दूल विमलं तोयमक्षयम्
पितृलोकगतस्याद्य मद्दत्तमुपतिष्ठतु २८
ततो मन्दाकिनीतीरात्प्रत्युत्तीर्य स राघवः
पितुश्चकार तेजस्वी निवापं भ्रातृभिः सह २९
एङ्गुदं बदरीमिश्रं पिण्याकं दर्भसंस्तरे
न्यस्य रामः सुदुःखार्तो रुदन्वचनमब्रवीत् ३०
इदं भुङ्क्ष्व महाराज प्रीतो यदशना वयम्
यदन्नः पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवताः ३१
ततस्तेनैव मार्गेण प्रत्युत्तीर्य नदीतटात्
आरुरोह नरव्याघ्रो रम्यसानुं महीधरम् ३२
ततः पर्णकुटीद्वारमासाद्य जगतीपतिः
परिजग्राह पाणिभ्यामुभौ भरतलक्ष्मणौ ३३
तेषां तु रुदतां शब्दात्प्रतिश्रुत्काभवद्गिरौ
भ्रातॄणां सह वैदेह्या सिंहानां नर्दतामिव ३४
विज्ञाय तुमुलं शब्दं त्रस्ता भरतसैनिकाः

अब्रुवंश्चापि रामेण भरतः संगतो ध्रुवम्
तेषामेव महाञ्शब्दः शोचतां पितरं मृतम् ३५
अथ वासान्परित्यज्य तं सर्वेऽभिमुखाः स्वनम्
अप्येकमनसो जग्मुर्यथास्थानं प्रधाविताः ३६
हयैरन्ये गजैरन्ये रथैरन्ये स्वलंकृतैः
सुकुमारास्तथैवान्ये पद्भिरेव नरा ययुः ३७
अचिरप्रोषितं रामं चिरविप्रोषितं यथा
द्रष्टुकामो जनः सर्वो जगाम सहसाश्रमम् ३८
भ्रातॄणां त्वरितास्ते तु द्रष्टुकामाः समागमम्
ययुर्बहुविधैर्यानैः खुरनेमिसमाकुलैः ३९
सा भूमिर्बहुभिर्यानैः खुरनेमिसमाहता
मुमोच तुमुलं शब्दं द्यौरिवाभ्रसमागमे ४०
तेन वित्रासिता नागाः करेणुपरिवारिताः
आवासयन्तो गन्धेन जग्मुरन्यद्वनं ततः ४१
वराहमृगसिंहाश्च महिषाः सर्क्षवानराः
व्याघ्रगोकर्णगवया वित्रेसुः पृषतैः सह ४२
रथाङ्गसाह्वा नत्यूहा हंसाः कारण्डवाः प्लवाः
तथा पुंस्कोकिलाः क्रौञ्चा विसंज्ञा भेजिरे दिशः ४३
तेन शब्देन वित्रस्तैराकाशं पक्षिभिर्वृतम्
मनुष्यैरावृता भूमिरुभयं प्रबभौ तदा ४४
तान्नरान्बाष्पपूर्णाक्षान्समीक्ष्याथ
सुदुःखितान्
पर्यष्वजत धर्मज्ञः पितृवन्मातृवच्च सः ४५
स तत्र कांश्चित्परिषस्वजे नरा
न्नराश्च केचित्तु तमभ्यवादयन्
चकार सर्वान्सवयस्यबान्धवा
न्यथार्हमासाद्य तदा नृपात्मजः ४६
ततः स तेषां रुदतां महात्मनां
भुवं च खं चानुविनादयन्स्वनः
गुहागिरीणां च दिशश्च संततं
मृदङ्गघोषप्रतिमो विशुश्रुवे ४७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चनवतितमः

सर्गः९५

२-९६
वसिष्ठः पुरतः कृत्वा दारान्दशरथस्य च
अभिचक्राम तं देशं रामदर्शनतर्षितः १
राजपन्त्यश्च गच्छन्त्यो मन्दं मन्दाकिनीं प्रति
ददृशुस्तत्र तत्तीर्थं रामलक्ष्मणसेवितम् २
कौसल्या बाष्पपूर्णेन मुखेन परिशुष्यता
सुमित्रामब्रवीद्दीना याश्चान्या राजयोषितः ३
इदं तेषामनाथानां क्लिष्टमक्लिष्टकर्मणाम्
वने प्राक्केवलं तीर्थं ये ते निर्विषयीकृताः ४
इतः सुमित्रे पुत्रस्ते सदा जलमतन्द्रितः
स्वयं हरति सौमित्रिर्मम पुत्रस्य कारणात् ५
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु सा ददर्श महीतले
पितुरिङ्गुदिपिण्याकं न्यस्तमायतलोचना ६
तं भूमौ पितुरार्तेन न्यस्तं रामेण वीक्ष्य सा
उवाच देवी कौसल्या सर्वा दशरथस्त्रियः ७
इदमिक्ष्वाकुनाथस्य राघवस्य महात्मनः
राघवेण पितुर्दत्तं पश्यतैतद्यथाविधि ८
तस्य देवसमानस्य पार्थिवस्य महात्मनः
नैतदौपयिकं मन्ये भुक्तभोगस्य भोजनम् ९
चतुरन्तां महीं भुक्त्वा महेन्द्रसदृशो भुवि
कथमिङ्गुदिपिण्याकं स भुंङ्क्ते वसुधाधिपः १०
अतो दुःखतरं लोके न किंचित्प्रतिभाति मा
यत्र रामः पितुर्दद्यादिङ्गुदीक्षोदमृद्धिमान् ११
रामेणेङ्गुदिपिण्याकं पितुर्दत्तं समीक्ष्य मे
कथं दुःखेन हृदयं न स्फोटति सहस्त्रधा १२
एवमार्तां सपन्त्यस्ता जग्मुराश्वास्य तां तदा
ददृशुश्चाश्रमे रामं स्वर्गाच्च्युतमिवामरम् १३
सर्वभोगैः परित्यक्तं रामं संप्रेक्ष्य मातरः
आर्ता मुमुचुरश्रूणि सस्वरं शोककर्शिताः १४
तासां रामः समुत्थाय जग्राह चरणाञ्शुभान्

मातॄणां मनुजव्याघ्रः सर्वासां सत्यसंगरः १५
ताः पाणिभिः सुखस्पर्शैर्मृद्वङ्गुलितलैः शुभैः
प्रममार्जू रजः पृष्ठाद्रामस्यायतलोचनाः १६
सौमित्रिरपि ताः सर्वा मातॄः संप्रेक्ष्य दुःखितः
अभ्यवादयतासक्तं शनै रामादनन्तरम् १७
यथा रामे तथा तस्मिन्सर्वा ववृतिरे स्त्रियः
वृत्तिं दशरथाज्जाते लक्ष्मणे शुभलक्षणे १८
सीतापि चरणांस्तासामुपसंगृह्य दुःखिता
श्वश्रूणामश्रुपूर्णाक्षी सा बभूवाग्रतः स्थिता १९
तां परिष्वज्य दुःखार्तां माता दुहितरं यथा
वनवासकृशां दीनां कौसल्या वाक्यमब्रवीत् २०
विदेहराजस्य सुता स्नुषा दशरथस्य च
रामपत्नी कथं दुःखं संप्राप्ता निर्जने वने २१
पद्ममातपसंतप्तं परिक्लिष्टमिवोत्पलम्
काञ्चनं रजसा ध्वस्तं क्लिष्टं चन्द्रमिवाम्बुदैः
२२
मुखं ते प्रेक्ष्य मां शोको दहत्यग्निरिवाश्रयम्
भृशं मनसि वैदेहि व्यसनारणिसंभवः २३
ब्रुवन्त्यामेवमार्तायां जनन्यां भरताग्रजः
पादावासाद्य जग्राह वसिष्ठस्य स राघवः २४
पुरोहितस्याग्निसमस्य तस्य वै
बृहस्पतेरिन्द्र इवामराधिपः
प्रगृह्य पादौ सुसमृद्धतेजसः
सहैव तेनोपविवेश राघवः २५
ततो जघन्यं सहितैः स मन्त्रिभिः
पुरप्रधानैश्च सहैव सैनिकैः
जनेन धर्मज्ञतमेन धर्मवा
नुपोपविष्टो भरतस्तदाग्रजम् २६
उपोपविष्टस्तु तदा स वीर्यवां
स्तपस्विवेषेण समीक्ष्य राघवम्
श्रिया ज्वलन्तं भरतः कृताञ्जलि
र्यथा महेन्द्रः प्रयतः प्रजापतिम् २७

किमेष वाक्यं भरतोऽद्य राघवं प्रणम्य सत्कृत्य च साधु वक्ष्यति इतीव तस्यार्यजनस्य तत्त्वतो
बभूव कौतूहलमुत्तमं तदा २८
स राघवः सत्यधृतिश्च लक्ष्मणो
महानुभावो भरतश्च धार्मिकः
वृताः सुहृद्भिश्च विरेजुरध्वरे
यथा सदस्यैः सहितास्त्रयोऽग्नयः २९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षण्णवतितमःसर्गः ९६

२-९७
तं तु रामः समाश्वास्य भ्रातरं गुरुवत्सलम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रष्टुं समुपचक्रमे १
किमेतदिच्छेयमहं श्रोतुं प्रव्याहृतं त्वया
यस्मात्त्वमागतो देशमिमं चीरजटाजिनी २
यन्निमित्तमिमं देशं कृष्णाजिनजटाधरः
हित्वा राज्यं प्रविष्टस्त्वं तत्सर्वं
वक्तुमर्हसि ३
इत्युक्तः केकयीपुत्रः काकुत्स्थेन महात्मना
प्रगृह्य बलवद्भूयः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ४
आर्यं तातः परित्यज्य कृत्वा कर्म सुदुष्करम्
गतः स्वर्गं महाबाहुः पुत्रशोकाभिपीडितः ५
स्त्रिया नियुक्तः कैकेय्या मम मात्रा परंतप
चकार सुमहत्पापमिदमात्मयशोहरम् ६
सा राज्यफलमप्राप्य विधवा शोककर्शिता
पतिष्यति महाघोरे निरये जननी मम ७
तस्य मे दासभूतस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि
अभिषिञ्चस्व चाद्यैव राज्येन मघवानिव ८
इमाः प्रकृतयः सर्वा विधवा मातरश्च याः
त्वत्सकाशमनुप्राप्ताः प्रसादं कर्तुमर्हसि ९
तदानुपूर्व्या युक्तं च युक्तं चात्मानि मानद
राज्यं प्राप्नुहि धर्मेण सकामान्सुहृदः कुरु १०

भवत्वविधवा भूमिः समग्रा पतिना त्वया
शशिना विमलेनेव शारदी रजनी यथा ११
एभिश्च सचिवैः सार्धं शिरसा याचितो मया
भ्रातुः शिष्यस्य दासस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि १२
तदिदं शाश्वतं पित्र्यं सर्वं सचिवमण्डलम्
पूजितं पुरुषव्याघ्र नातिक्रमितुमर्हसि १३
एवमुक्त्वा महाबाहुः सवाष्पः केकयीसुतः
रामस्य शिरसा पादौ जग्राह भरतः पुनः १४
तं मत्तमिव मातंगं निःश्वसन्तं पुनः पुनः
भ्रातरं भरतं रामः परिष्वज्येदमब्रवीत् १५
कुलीनः सत्त्वसंपन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः
राज्यहेतोः कथं पापमाचरेत्त्वद्विधो जनः १६
न दोषं त्वयि पश्यामि सूक्ष्ममप्यरिसूदन
न चापि जननीं बाल्यात्त्वं विगर्हितुमर्हसि १७
यावत्पितरि धर्मज्ञे गौरवं लोकसत्कृते
तावद्धर्मभृतां श्रेष्ठ जनन्यामपि गौरवम् १८
एताभ्यां धर्मशीलाभ्यां वनं गच्छेति राघव
मातापितृभ्यामुक्तोऽह कथमन्यत्समाचरे १९
त्वया राज्यमयोध्यायां प्राप्तव्यं लोकसत्कृतम्
वस्तव्यं दण्डकारण्ये मया बल्कलवाससा २०
एवं कृत्वा महाराजो विभागं लोकसंनिधौ
व्यादिश्य च महातेजा दिवं दशरथो गतः २१
स च प्रमाणं धर्मात्मा राजा लोकगुरुस्तव
पित्रा दत्तं यथाभागमुपभोक्तुं त्वमर्हसि २२
चतुर्दश समाः सौम्य दण्डकारण्यमाश्रितः
उपभोक्ष्ये त्वहुं दत्तं भागं पित्रा महात्मना २३
यदब्रवीन्मां नरलोकसत्कृतः
पिता महात्मा विबुधाधिपोपमः
तदेव मन्ये परमात्मनो हितं
न सर्वलोकेश्वरभावमव्ययम् २४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तनवतितमःसर्गः ९७

२-९८
ततः पुरुषसिंहानां वृतानां तैः सुहृद्गणैः
शोचतामेव रजनी दुःखेन व्यत्यवर्तत १
रजन्यां सुप्रभातायां भ्रातरस्ते सुहृद्वृताः
मन्दाकिन्यां हुतं जप्यं कृत्वा राममुपागमन् २
तूष्णीं ते समुपासीना न कश्चित्किंचिदब्रवीत्
भरतस्तु सुहृन्मध्ये रामं वचनमब्रवीत् ३
सान्त्विता मामिका माता दत्तं राज्यमिदं मम
तद्ददामि तवैवाहं भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ४
महतेवाम्बुवेगेन भिन्नः सेतुर्जलागमे
दुरावारं त्वदन्येन राज्यखण्डमिदं महत् ५
गतिं खर इवाश्वस्य तार्क्ष्यस्येव पतत्रिणः
अनुगन्तुं न शक्तिर्मे गतिं तव महीपते ६
सुजीवं नित्यशस्तस्य यः परैरुपजीव्यते
राम तेन तु दुर्जीवं यः परानुपजीवति ७
यथा तु रोपितो वृक्षः पुरुषेण विवर्धितः
ह्रस्वकेन दुरारोहो रूढस्कन्धो महाद्रुमः ८
स यदा पुष्पितो भूत्वा फलानि न विदर्शयेत्
स तां नानुभवेत्प्रीतिं यस्य हेतोः प्रभावितः ९
एषोपमा महाबाहो त्वमर्थं वेत्तुमर्हसि
यदि त्वमस्मानृषभो भर्ता भृत्यान्न शाधि हि १०
श्रेणयस्त्वां महाराज पश्यन्त्वग्य्राश्च सर्वशः
प्रतपन्तमिवादित्यं राज्ये स्थितमरिंदमम् ११
तवानुयाने काकुत्स्थ मत्ता नर्दन्तु कुञ्जराः
अन्तःपुरगता नार्यो नन्दन्तु सुसमाहिताः १२
तस्य साध्वित्यमन्यन्त नागरा विविधा जनाः
भरतस्य वचः श्रुत्वा रामं प्रत्यनुयाचतः १३
तमेवं दुःखितं प्रेक्ष्य विलपन्तं यशस्विनम्
रामः कृतात्मा भरतं समाश्वासयदात्मवान् १४
नात्मनः कामकारोऽस्ति पुरुषोऽयमनीश्वरः
इतश्चेतरतश्चैनं कृतान्तः परिकर्षति १५

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् १६
यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद्भयम्
एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम् १७
यथागारं दृढस्थूणं जीर्णं भूत्वावसीदति
तथावसीदन्ति नरा जरामृत्युवशं गताः १८
अहोरात्राणि गच्छन्ति सर्वेषां प्राणिनामिह
आयूंषि क्षपयन्त्याशु ग्रीष्मे जलमिवांशवः १९
आत्मानमनुशोच त्वं किमन्यमनुशोचसि
आयुस्ते हीयते यस्य स्थितस्य च गतस्य च २०
सहैव मृत्युर्व्रजति सह मृत्युर्निषीदति
गत्वा सुदीर्घमध्वानं सह मृत्युर्निवर्तते २१
गात्रेषु वलयः प्राप्ताः श्वेताश्चैव शिरोरुहाः
जरया पुरुषो जीर्णः किं हि कृत्वा प्रभावयेत् २२
नन्दन्त्युदित आदित्ये नन्दन्त्यस्तमिते रवौ
आत्मनो नावबुध्यन्ते मनुष्या जीवितक्षयम् २३
हृष्यन्त्यृतुमुखं दृष्ट्वा नवं नवमिहागतम्
ऋतूनां परिवर्तेन प्राणिनां प्राणसंक्षयः २४
यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महार्णवे
समेत्य च व्यपेयातां कालमासाद्य कंचन २५
एवं भार्याश्च पुत्राश्च ज्ञातयश्च वसूनि च
समेत्य व्यवधावन्ति ध्रुवो ह्येषां विनाभवः२६
नात्र कश्चिद्यथाभावं प्राणी समभिवर्तते
तेन तस्मिन्न सामर्थ्यं प्रेतस्यास्त्यनुशोचतः २७
यथा हि सार्थं गच्छन्तं ब्रूयात्कश्चित्पथि स्थितः
अहमप्यागमिष्यामि पृष्ठतो भवतामिति २८
एवं पूर्वैर्गतो मार्गः पितृपैतामहो ध्रुवः
तमापन्नः कथं शोचेद्यस्य नास्ति व्यतिक्रमः २९
वयसः पतमानस्य स्रोतसो वानिवर्तिनः
आत्मा सुखे नियोक्तव्यः सुखभाजः प्रजाः स्मृताः ३०
धर्मात्मा स शुभैः कृत्स्नैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः

धूतपापो गतः स्वर्गं पिता नः पृथिवीपतिः ३१
भृत्यानां भरणात्सम्यक्प्रजानां परिपालनात्
अर्थादानाच्च धर्मेण पिता नस्त्रिदिवं गतः ३२
इष्ट्वा बहुविधैर्यज्ञैर्भोगांश्चावाप्य
पुष्कलान्
उत्तमं चायुरासाद्य स्वर्गतः पृथिवीपतिः ३३
स जीर्णं मानुषं देहं परित्यज्य पिता हि नः
दैवीमृद्धिमनुप्राप्तो ब्रह्मलोकविहारिणीम् ३४
तं तु नैवंविधः कश्चित्प्राज्ञः शोचितुमर्हति
त्वद्विधो यद्विधश्चापि श्रुतवान्बुद्धिमत्तरः ३५
एते बहुविधाः शोका विलापरुदिते तथा
वर्जनीया हि धीरेण सर्वावस्थासु धीमता ३६
स स्वस्थो भव मा शोचो यात्वा चावस तां पुरीम्
तथा पित्रा नियुक्तोऽसि वशिना वदतां वर ३७
यत्राहमपि तेनैव नियुक्तः पुण्यकर्मणा
तत्रैवाहं करिष्यामि पितुरार्यस्य शासनम् ३८
न मया शासनं तस्य त्यक्तुं न्याय्यमरिंदम
तत्त्वयापि सदा मान्यं स वै बन्धुः स नः पिता ३९
एवमुक्त्वा तु विरते रामे वचनमर्थवत्
उवाच भरतश्चित्रं धार्मिको धार्मिकं वचः ४०
को हि स्यादीदृशो लोके यादृशस्त्वमरिंदम
न त्वां प्रव्यथयेद्दुःखं प्रीतिर्वा न प्रहर्षयेत्
४१
संमतश्चासि वृद्धानां तांश्च पृच्छसि संशयान्
यथा मृतस्तथा जीवन्यथासति तथा सति ४२
यस्यैष बुद्धिलाभः स्यात्परितप्येत केन सः
स एवं व्यसनं प्राप्य न विषीदितुमर्हति ४३
अमरोपमसत्त्वस्त्वं महात्मा सत्यसंगरः
सर्वज्ञः सर्वदर्शी च बुद्धिमांश्चासि राघव ४४
न त्वामेवं गुणैर्युक्तं प्रभवाभवकोविदम्
अविषह्यतमं दुःखमासादयितुमर्हति ४५
प्रोषिते मयि यत्पापं मात्रा मत्कारणात्कृतम्

क्षुद्रया तदनिष्टं मे प्रसीदतु भवान्मम ४६
धर्मबन्धेन बद्धोऽस्मि तेनेमां नेह मातरम्
हन्मि तीव्रेण दण्डेन दण्डार्हां पापकारिणीम् ४७
कथं दशरथाज्जातः शुद्धाभिजनकर्मणः
जानन्धर्ममधर्मिष्ठं कुर्यां कर्म जुगुप्सितम् ४८
गुरुः क्रियावान्वृद्धश्च राजा प्रेतः पितेति च
तातं न परिगर्हेयं दैवतं चेति संसदि ४९
को हि धर्मार्थयोर्हीनमीदृशं कर्म किल्बिषम्
स्त्रियाः प्रियचिकीर्षुः सन्कुर्याद्धर्मज्ञ
धर्मवित् ५०
अन्तकाले हि भूतानि मुह्यन्तीति पुराश्रुतिः राज्ञैवं कुर्वता लोके प्रत्यक्षा सा श्रुतिः कृता
५१
साध्वर्थमभिसंधाय क्रोधान्मोहाच्च साहसात्
तातस्य यदतिक्रान्तं प्रत्याहरतु तद्भवान् ५२
पितुर्हि समतिक्रान्तं पुत्रो यः साधु मन्यते
तदपत्यं मतं लोके विपरीतमतोऽन्यथा ५३
तदपत्यं भवानस्तु मा भवान्दुष्कृतं पितुः
अभि पत्तत्कृतं कर्म लोके धीरविगर्हितम् ५४
कैकेयी मां च तातं च सुहृदो बान्धवांश्च नः
पौरजानपदान्सर्वांस्त्रातु सर्वमिदं भवान् ५५
क्व चारण्यं क्व च क्षात्रं क्व जटाः क्व च पालनम्
ईद्दशं व्याहतं कर्म न भवान्कर्तुमर्हति ५६
अथ क्लेशजमेव त्वं धर्मं चरितुमिच्छसि
धर्मेण चतुरो वर्णान्पालयन्क्लेशमाप्नुहि ५७
चतुर्णामाश्रमाणां हि गार्हस्थ्यं श्रेष्ठमाश्रमम्
आहुर्धर्मज्ञ धर्मज्ञास्तं कथं त्यक्तुमर्हसि ५८
श्रुतेन बालः स्थानेन जन्मना भवतो ह्यहम्
स कथं पालयिष्यामि भूमिं भवति तिष्ठति ५९
हीनबुद्धिगुणो बालो हीनः स्थानेन चाप्यहम्
भवता च विनाभूतो न वर्तयितुमुत्सहे ६०
इदं निखिलमव्यग्रं पित्र्यं राज्यमकण्टकम्

अनुशाधि स्वधर्मेण धर्मज्ञ सह बान्धवैः ६१
इहैव त्वाभिषिञ्चन्तु सर्वाः प्रकृतयः सह
ऋत्विजः सवसिष्ठाश्च मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ६२
अभिषिक्तस्त्वमस्माभिरयोध्यां पालने व्रज
विजित्य तरसा लोकान्मरुद्भिरिव वासवः ६३
ऋणानि त्रीण्यपाकुर्वन्दुर्हृदः साधु निर्दहन्
सुहृदस्तर्पयन्कामैस्त्वमेवात्रानुशाधि माम् ६४
अद्यार्य मुदिताः सन्तु सुहृदस्तेऽभिषेचने
अद्य भीताः पलायन्तां दुर्हृदस्ते दिशो दश ६५
आक्रोशं मम मातुश्च प्रमृज्य पुरुषर्षभ
अद्य तत्रभवन्तं च पितरं रक्ष किल्बिषात् ६६
शिरसा त्वाभियाचेऽह कुरुष्व करुणां मयि
बान्धवेषु च सर्वेषु भूतेष्विव महेश्वरः ६७
अथ वा पृष्ठतः कृत्वा वनमेव भवानितः
गमिष्यति गमिष्यामि भवता सार्धमप्यहम् ६८
तथापि रामो भरतेन ताम्यता
प्रसाद्यमानः शिरसा महीपतिः
न चैव चक्रे गमनाय सत्त्ववा
न्मतिं पितुस्तद्वचने प्रतिष्ठितः ६९
तदद्भुतं स्थैर्यमवेक्ष्य राघवे
समं जनो हर्षमवाप दुःखितः
न यात्ययोध्यामिति दुःखितोऽभव
त्स्थिरप्रतिज्ञत्वमवेक्ष्य हर्षितः ७०
तमृत्विजो नैगमयूथवल्लभा
स्तथा विसंज्ञाश्रुकलाश्च मातरः
तथा ब्रुवाणं भरतं प्रतुष्टुवुः
प्रणम्य रामं च ययाचिरे सह ७१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टनवतितमःसर्गः ९८

२-९९
पुनरेवं ब्रुवाणं तु भरतं लक्ष्मणाग्रजः

प्रत्युवाच ततः श्रीमाञ्ज्ञातिमध्येऽतिसत्कृतः १
उपपन्नमिदं वाक्यं यत्त्वमेवमभाषथाः
जातः पुत्रो दशरथात्कैकेय्यां राजसत्तमात् २
पुरा भ्रातः पिता नः स मातरं ते समुद्वहन्
मातामहे समाश्रौषीद्राज्यशुल्कमनुत्तमम् ३
देवासुरे च संग्रामे जनन्यै तव पार्थिवः
संप्रहृष्टो ददौ राजा वरमाराधितः प्रभुः ४
ततः सा संप्रतिश्राव्य तव माता यशस्विनी
अयाचत नरश्रेष्ठं द्वौ वरौ वरवर्णिनी ५
तव राज्यं नरव्याघ्र मम प्रव्राजनं तथा
तच्च राजा तथा तस्यै नियुक्तः प्रददौ वरम् ६
तेन पित्राहमप्यत्र नियुक्तः पुरुषर्षभ
चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वरदानिकम् ७
सोऽह वनमिदं प्राप्तो निर्जनं लक्ष्मणान्वितः
सीतया चाप्रतिद्वन्द्वः सत्यवादे स्थितः पितुः ८
भवानपि तथेत्येव पितरं सत्यवादिनम्
कर्तुमर्हति राजेन्द्रं क्षिप्रमेवाभिषेचनात् ९
ऋणान्मोचय राजानं मत्कृते भरत प्रभुम्
पितरं त्राहि धर्मज्ञ मातरं चाभिनन्दय १०
श्रूयते हि पुरा तात श्रुतिर्गीता यशस्विना
गयेन यजमानेन गयेष्वेव पितॄन्प्रति ११
पुंनाम्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः
तस्मापुत्र इति प्रोक्तः पितॄन्यत्पाति वा सुतः १२
एष्टव्या बहवः पुत्रा गुणवन्तो बहुश्रुताः
तेषां वै समवेतानामपि कञ्चिद्गयां व्रजेत् १३
एवं राजर्षयः सर्वे प्रतीता राजनन्दन
तस्मात्त्राहि नरश्रेष्ठ पितरं नरकात्प्रभो १४
अयोध्यां गच्छ भरत प्रकृतीरनुरञ्जय
शत्रुघ्नसहितो वीर सह सर्वैर्द्विजातिभिः १५
प्रवेक्ष्ये दण्डकारण्यमहमप्यविलम्बयन्
आभ्यां तु सहितो राजन्वैदेह्या लक्ष्मणेन च १६
त्वं राजा भव भरत स्वयं नराणां

वन्यानामहमपि राजराण्मृगाणाम्
गच्छ त्वं पुरवरमद्य संप्रहृष्टः संहृष्टस्त्वहमपि दण्डकान्प्रवेक्ष्ये १७
छायां ते दिनकरभाः प्रबाधमानं
वर्षत्रं भरत करोतु मूर्ध्नि शीताम्
एतेषामहमपि काननद्रुमाणां
छायां तामतिशयिनीं सुखं श्रयिष्ये १८
शत्रुघ्नः कुशलमतिस्तु ते सहायः
सौमित्रिर्मम विदितः प्रधानमित्रम्
चत्वारस्तनयवरा वयं नरेन्द्रं
सत्यस्थं भरत चराम मा विषादम् १९
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनशततमःसर्गः ९९

२-१००
आश्वासयन्तं भरतं जाबालिर्ब्राह्मणोत्तमः
उवाच रामं धर्मज्ञं धर्मापेतमिदं वचः १
साधु राघव मा भूत्ते बुद्धिरेवं निरर्थका
प्राकृतस्य नरस्येव आर्यबुद्धेस्तपस्विनः २
कः कस्य पुरुषो बन्धुः किमाप्यं कस्य केनचित्
यदेको जायते जन्तुरेक एव विनश्यति ३
तस्मान्माता पिता चेति राम सज्जेत यो नरः
उन्मत्त इव स ज्ञेयो नास्ति कश्चिद्धि कस्यचित् ४
यथा ग्रामान्तरं गच्छन्नरः कश्चित्क्वचिद्वसेत्
उत्सृज्य च तमावासं प्रतिष्ठेतापरेऽहनि ५
एवमेव मनुष्याणां पिता माता गृहं वसु
आवासमात्रं काकुत्स्थ सज्जन्ते नात्र सज्जनाः ६
पित्र्यं राज्यं समुत्सृज्य स नार्हसि नरोत्तम
आस्थातुं कापथं दुःखं विषमं बहुकण्टकम् ७
समृद्धायामयोध्यायामात्मानमभिषेचय
एकवेणीधरा हि त्वां नगरी संप्रतीक्षते ८
राजभोगाननुभवन्महार्हान्पार्थिवात्मज

विहर त्वमयोध्यायां यथा शक्रस्त्रिविष्टपे ९
न ते कश्चिद्दशरथस्त्वं च तस्य न कश्चन
अन्यो राजा त्वमन्यश्च तस्मात्कुरु यदुच्यते १०
गतः स नृपतिस्तत्र गन्तव्यं यत्र तेन वै प्रवृत्तिरेषा मर्त्यानां त्वं तु मिथ्या विहन्यसे
११
अर्थधर्मपरा ये ये तांस्ताञ्शोचामि नेतरान्
ते हि दुःखमिह प्राप्य विनाशं प्रेत्य भेजिरे १२
अष्टका पितृदैवत्यमित्ययं प्रसृतो जनः
अन्नस्योपद्रवं पश्य मृतो हि किमशिष्यति १३
यदि भुक्तमिहान्येन देहमन्यस्य गच्छति
दद्यात्प्रवसतः श्राद्धं न तत्पथ्यशनं भवेत् १४
दानसंवनना ह्येते ग्रन्था मेधाविभिः कृताः
यजस्व देहि दीक्षस्व तपस्तप्यस्व संत्यज १५
स नास्ति परमित्येव कुरु बुद्धिं महामते
प्रत्यक्षं यत्तदातिष्ठ परोक्षं पृष्ठतः कुरु १६
सतां बुद्धिं पुरस्कृत्य सर्वलोकनिदर्शिनीम्
राज्यं त्वं प्रतिगृह्णीष्व भरतेन प्रसादितः १७
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे शततमः सर्गः १००

२-१०१
जाबालेस्तु वचः श्रुत्वा रामः सत्यात्मनां वरः
उवाच परया युक्त्या स्वबुद्ध्या चाविपन्नया १
भवान्मे प्रियकामार्थं वचनं यदिहोक्तवान्
अकार्यं कार्यसंकाशमपथ्यं पथ्यसंमितम् २
निर्मर्यादस्तु पुरुषः पापाचारसमन्वितः
मानं न लभते सत्सु भिन्नचारित्रदर्शनः ३
कुलीनमकुलीनं वा वीरं पुरुषमानिनम्
चारित्रमेव व्याख्याति शुचिं वा यदि वाशुचिम् ४
अनार्यस्त्वार्यसंकाशः शौचाद्धीनस्तथा शुचिः
लक्षण्यवदलक्षण्यो दुःशीलः शीलवानिव ५
अधर्मं धर्मवेषेण यदिमं लोकसंकरम्

अभिपत्स्ये शुभं हित्वा क्रियाविधिविवर्जितम् ६
कश्चेतयानः पुरुषः कार्याकार्यविचक्षणः
बहु मंस्यति मां लोके दुर्वृत्तं लोकदूषणम् ७
कस्य यास्याम्यहं वृत्तं केन वा स्वर्गमाप्नुयाम्
अनया वर्तमानोऽह वृत्त्या हीनप्रतिज्ञया ८
कामवृत्तस्त्वयं लोकः कृत्स्नः समुपवर्तते
यद्वृत्ताः सन्ति राजानस्तद्वृत्ताः सन्ति हि
प्रजाः ९
सत्यमेवानृशंस्यं च राजवृत्तं सनातनम् तस्मात्सत्यात्मकं राज्यं सत्ये लोकः प्रतिष्ठितः
१०
ऋषयश्चैव देवाश्च सत्यमेव हि मेनिरे
सत्यवादी हि लोकेऽस्मिन्परमं गच्छति क्षयम् ११
उद्विजन्ते यथा सर्पान्नरादनृतवादिनः
धर्मः सत्यं परो लोके मूलं स्वर्गस्य चोच्यते १२
सत्यमेवेश्वरो लोके सत्यं पद्मा समाश्रिता
सत्यमूलानि सर्वाणि सत्यान्नास्ति परं पदम् १३
दत्तमिष्टं हुतं चैव तप्तानि च तपांसि च
वेदाः सत्यप्रतिष्ठानास्तस्मात्सत्यपरो भवेत् १४
एकः पालयते लोकमेकः पालयते कुलम्
मज्जत्येको हि निरय एकः स्वर्गे महीयते १५
सोऽह पितुर्निदेशं तु किमर्थं नानुपालये
सत्यप्रतिश्रवः सत्यं सत्येन समयीकृतः १६
नैव लोभान्न मोहाद्वा न चाज्ञानात्तमोन्वितः
सेतुं सत्यस्य भेत्स्यामि गुरोः सत्यप्रतिश्रवः १७
असत्यसंधस्य सतश्चलस्यास्थिरचेतसः
नैव देवा न पितरः प्रतीच्छन्तीति नः श्रुतम् १८
प्रत्यगात्ममिमं धर्मं सत्यं पश्याम्यहं स्वयम्
भारः सत्पुरुषाचीर्णस्तदर्थमभिनन्द्यते १९
क्षात्रं धर्ममहं त्यक्ष्ये ह्यधर्मं धर्मसंहितम् क्षुद्रैर्नृशंसैर्लुब्धैश्च सेवितं पापकर्मभिः २०

कायेन कुरुते पापं मनसा संप्रधार्य च
अनृतं जिह्वया चाह त्रिविधं कर्म पातकम् २१
भूमिः कीर्तिर्यशो लक्ष्मीः पुरुषं प्रार्थयन्ति हि
स्वर्गस्थं चानुबध्नन्ति सत्यमेव भजेत तत् २२
श्रेष्ठं ह्यनार्यमेव स्याद्यद्भवानवधार्य माम्
आह युक्तिकरैर्वाक्यैरिदं भद्रं कुरुष्व ह २३
कथं ह्यहं प्रतिज्ञाय वनवासमिमं गुरोः
भरतस्य करिष्यामि वचो हित्वा गुरोर्वचः २४
स्थिरा मया प्रतिज्ञाता प्रतिज्ञा गुरुसंनिधौ
प्रहृष्टमानसा देवी कैकेयी चाभवत्तदा २५
वनवासं वसन्नेवं शुचिर्नियतभोजनः
मूलैः पुष्पैः फलैः पुण्यैः पितॄन्देवांश्च तर्पयन्
२६
संतुष्टपञ्चवर्गोऽह लोकयात्रां प्रवर्तये
अकुहः श्रद्दधानः सन्कार्याकार्यविचक्षणः २७
कर्मभूमिमिमां प्राप्य कर्तव्यं कर्म यच्छुभम्
अग्निर्वायुश्च सोमश्च कर्मणां फलभागिनः २८
शतं क्रतूनामाहृत्य देवराट् त्रिदिवं गतः
तपांस्युग्राणि चास्थाय दिवं याता महर्षयः २९
सत्यं च धर्मं च पराक्रमं च
भूतानुकम्पां प्रियवादितां च
द्विजातिदेवातिथिपूजनं च
पन्थानमाहुस्त्रिदिवस्य सन्तः ३०
धर्मे रताः सत्पुरुषैः समेता
स्तेजस्विनो दानगुणप्रधानाः
अहिंसका वीतमलाश्च लोके
भवन्ति पूज्या मुनयः प्रधानाः ३१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकाधिकशततमः सर्गः १०१

२-१०२
क्रुद्धमाज्ञाय रामं तु वसिष्ठः प्रत्युवाच ह

जाबालिरपि जानीते लोकस्यास्य गतागतिम्
निवर्तयितुकामस्तु त्वामेतद्वाक्यमब्रवीत् १
इमां लोकसमुत्पत्तिं लोकनाथ निबोध मे
सर्वं सलिलमेवासीत्पृथिवी यत्र निर्मिता
ततः समभवद्ब्रह्मा स्वयंभूर्दैवतैः सह २
स वराहस्ततो भूत्वा प्रोज्जहार वसुंधराम्
असृजच्च जगत्सर्वं सह पुत्रैः कृतात्मभिः ३
आकाशप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः
तस्मान्मरीचिः संजज्ञे मरीचेः कश्यपः सुतः ४
विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः
स तु प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुस्तु मनोः सुतः ५
यस्येयं प्रथमं दत्ता समृद्धा मनुना मही
तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम् ६
इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान्कुक्षिरेवेति विश्रुतः
कुक्षेरथात्मजो वीरो विकुक्षिरुदपद्यत ७
विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान्
बाणस्य तु महाबाहुरनरण्यो महायशाः ८
नानावृष्टिर्बभूवास्मिन्न दुर्भिक्षं सतां वरे
अनरण्ये महाराजे तस्करो वापि कश्चन ९
अनरण्यान्महाबाहुः पृथू राजा बभूव ह
तस्मात्पृथोर्महाराजस्त्रिशङ्कुरुदपद्यत
स सत्यवचनाद्वीरः सशरीरो दिवं गतः १०
त्रिशङ्कोरभवत्सूनुर्धुन्धुमारो महायशाः
धुन्धुमारान्महातेजा युवनाश्वो व्यजायत ११
युवनाश्वसुतः श्रीमान्मांधाता समपद्यत
मांधातुस्तु महातेजाः सुसंधिरुदपद्यत १२
सुसंधेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसंधिः प्रसेनजित्
यशस्वी ध्रुवसंधेस्तु भरतो रिपुसूदनः १३
भरतात्तु महाबाहोरसितो नाम जायत
यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः
हैहयास्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशबिन्दवः १४
तांस्तु सर्वान्प्रतिव्यूह्य युद्धे राजा

प्रवासितः
स च शैलवरे रम्ये बभूवाभिरतो मुनिः
द्वे चास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतुरिति श्रुतिः १५
भार्गवश्च्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः
तमृषिं समुपागम्य कालिन्दी त्वभ्यवादयत् १६
स तामभ्यवदद्विप्रो वरेप्सुं पुत्रजन्मनि
ततः सा गृहमागम्य देवी पुत्रं व्यजायत १७
सपन्त्या तु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिघांसया
गरेण सह तेनैव जातः स सगरोऽभवत् १८
स राजा सगरो नाम यः समुद्रमखानयत्
इष्ट्वा पर्वणि वेगेन त्रासयन्तमिमाः प्रजाः १९
असमञ्जस्तु पुत्रोऽभूत्सगरस्येति नः श्रुतम्
जीवन्नेव स पित्रा तु निरस्तः पापकर्मकृत् २०
अंशुमानिति पुत्रोऽभूदसमञ्जस्य वीर्यवान्
दिलीपॐऽशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः २१
भगीरथात्ककुत्स्थस्तु काकुत्स्था येन तु स्मृताः
ककुत्स्थस्य तु पुत्रोऽभूद्रघुर्येन तु राघवाः २२
रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः
कल्माषपादः सौदास इत्येवं प्रथितो भुवि २३
कल्माषपादपुत्रोऽभूच्छङ्खणस्त्विति विश्रुतः
यस्तु तद्वीर्यमासाद्य सहसेनो व्यनीनशत् २४
शङ्खणस्य तु पुत्रोऽभूच्छूरः श्रीमान्सुदर्शनः
सुदर्शनस्याग्निवर्ण अग्निवर्णस्य शीघ्रगः २५
शीघ्रगस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रशुश्रुकः
प्रशुश्रुकस्य पुत्रोऽभूदम्बरीषो महाद्युतिः २६
अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषः सत्यविक्रमः
नहुषस्य च नाभागः पुत्रः परमधार्मिकः २७
अजश्च सुव्रतश्चैव नाभागस्य सुतावुभौ
अजस्य चैव धर्मात्मा राजा दशरथः सुतः २८
तस्य ज्येष्ठोऽसि दायादो राम इत्यभिविश्रुतः
तद्गृहाण स्वकं राज्यमवेक्षस्व जगन्नृप २९
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां राजा भवति पूर्वजः

पूर्वजेनावरः पुत्रो ज्येष्ठो राज्येऽभिषिच्यते ३०
स राघवाणां कुलधर्ममात्मनः
सनातनं नाद्य विहातुमर्हसि
प्रभूतरत्नामनुशाधि मेदिनीं
प्रभूतराष्ट्रां पितृवन्महायशाः ३१
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्व्यधिकशततमः सर्गः १०२

२-१०३
वसिष्ठस्तु तदा राममुक्त्वा राजपुरोहितः
अब्रवीद्धर्मसंयुक्तं पुनरेवापरं वचः १
पुरुषस्येह जातस्य भवन्ति गुरवस्त्रयः
आचार्यश्चैव काकुत्स्थ पिता माता च राघव २
पिता ह्येनं जनयति पुरुषं पुरुषर्षभ
प्रज्ञां ददाति चाचार्यस्तस्मात्स गुरुरुच्यते ३
स तेऽह पितुराचार्यस्तव चैव परंतप
मम त्वं वचनं कुर्वन्नातिवर्तेः सतां गतिम् ४
इमा हि ते परिषदः श्रेणयश्च समागताः
एषु तात चरन्धर्मं नातिवर्तेः सतां गतिम् ५
वृद्धाया धर्मशीलाया मातुर्नार्हस्यवर्तितुम्
अस्यास्तु वचनं कुर्वन्नातिवर्तेः सतां गतिम् ६
भरतस्य वचः कुर्वन्याचमानस्य राघव
आत्मानं नातिवर्तेस्त्वं सत्यधर्मपराक्रम ७
एवं मधुरमुक्तस्तु गुरुणा राघवः स्वयम्
प्रत्युवाच समासीनं वसिष्ठं पुरुषर्षभः ८
यन्मातापितरौ वृत्तं तनये कुरुतः सदा
न सुप्रतिकरं तत्तु मात्रा पित्रा च यत्कृतम् ९
यथाशक्ति प्रदानेन स्नापनाच्छादनेन च
नित्यं च प्रियवादेन तथा संवर्धनेन च १०
स हि राजा जनयिता पिता दशरथो मम
आज्ञातं यन्मया तस्य न तन्मिथ्या भविष्यति ११
एवमुक्तस्तु रामेण भरतं प्रत्यनन्तरम्

उवाच परमोदारः सूतं परमदुर्मनाः १२
इह मे स्थण्डिले शीघ्रं कुशानास्तर सारथे
आर्यं प्रत्युपवेक्ष्यामि यावन्मे न प्रसीदति १३
अनाहारो निरालोको धनहीनो यथा द्विजः
शेष्ये पुरस्ताच्छालाया यावन्न प्रतियास्यति १४
स तु राममवेक्षन्तं सुमन्त्रं प्रेक्ष्य दुर्मनाः
कुशोत्तरमुपस्थाप्य भूमावेवास्तरत्स्वयम् १५
तमुवाच महातेजा रामो राजर्षिसत्तमः
किं मां भरत कुर्वाणं तात प्रत्युपवेक्ष्यसि १६
ब्राह्मणो ह्येकपार्श्वेन नरान्रोद्धुमिहार्हति
न तु मूर्धावसिक्तानां विधिः प्रत्युपवेशने १७
उतिष्ठ नरशार्दूल हित्वैतद्दारुणं व्रतम्
पुरवर्यामितः क्षिप्रमयोध्यां याहि राघव १८
आसीनस्त्वेव भरतः पौरजानपदं जनम्
उवाच सर्वतः प्रेक्ष्य किमार्यं नानुशासथ १९
ते तमूचुर्महात्मानं पौरजानपदा जनाः
काकुत्स्थमभिजानीमः सम्यग्वदति राघवः २०
एषोऽपि हि महाभागः पितुर्वचसि तिष्ठति
अत एव न शक्ताः स्मो व्यावर्तयितुमञ्जसा २१
तेषामाज्ञाय वचनं रामो वचनमब्रवीत्
एवं निबोध वचनं सुहृदां धर्मचक्षुषाम् २२
एतच्चैवोभयं श्रुत्वा सम्यक्संपश्य राघव
उत्तिष्ठ त्वं महाबाहो मां च स्पृश तथोदकम् २३
अथोत्थाय जलं स्पृष्ट्वा भरतो वाक्यमब्रवीत्
शृण्वन्तु मे परिषदो मन्त्रिणः श्रेणयस्तथा २४
न याचे पितरं राज्यं नानुशासामि मातरम्
आर्यं परमधर्मज्ञमभिजानामि राघवम् २५
यदि त्ववश्यं वस्तव्यं कर्तव्यं च पितुर्वचः
अहमेव निवत्स्यामि चतुर्दश वने समाः २६
धर्मात्मा तस्य तथ्येन भ्रातुर्वाक्येन विस्मितः
उवाच रामः संप्रेक्ष्य पौरजानपदं जनम् २७
विक्रीतमाहितं क्रीतं यत्पित्रा जीवता मम

न तल्लोपयितुं शक्यं मया वा भरतेन वा २८
उपधिर्न मया कार्यो वनवासे जुगुप्सितः
युक्तमुक्तं च कैकेय्या पित्रा मे सुकृतं कृतम् २९
जानामि भरतं क्षान्तं गुरुसत्कारकारिणम्
सर्वमेवात्र कल्याणं सत्यसंधे महात्मनि ३०
अनेन धर्मशीलेन वनात्प्रत्यागतः पुनः
भ्रात्रा सह भविष्यामि पृथिव्याः पतिरुत्तमः ३१
वृतो राजा हि कैकेय्या मया तद्वचनं कृतम्
अनृतान्मोचयानेन पितरं तं महीपतिम् ३२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्र्यधिकशततमः सर्गः १०३

२-१०४
तमप्रतिमतेजोभ्यां भ्रातृभ्यां रोमहर्षणम्
विस्मिताः संगमं प्रेक्ष्य समवेता महर्षयः १
अन्तर्हितास्त्वृषिगणाः सिद्धाश्च परमर्षयः
तौ भ्रातरौ महात्मानौ काकुत्स्थौ प्रशशंसिरे २
स धन्यो यस्य पुत्रौ द्वौ धर्मज्ञौ धर्मविक्रमौ
श्रुत्वा वयं हि संभाषामुभयोः स्पृहयामहे ३
ततस्त्वृषिगणाः क्षिप्रं दशग्रीववधैषिणः
भरतं राजशार्दूलमित्यूचुः संगता वचः ४
कुले जात महाप्राज्ञ महावृत्त महायशः
ग्राह्यं रामस्य वाक्यं ते पितरं यद्यवेक्षसे ५
सदानृणमिमं रामं वयमिच्छामहे पितुः
अनृणत्वाच्च कैकेय्याः स्वर्गं दशरथो गतः ६
एतावदुक्त्वा वचनं गन्धर्वाः समहर्षयः
राजर्षयश्चैव तथा सर्वे स्वां स्वां गतिं गताः ७
ह्लादितस्तेन वाक्येन शुभेन शुभदर्शनः
रामः संहृष्टवदनस्तानृषीनभ्यपूजयत् ८
स्रस्तगात्रस्तु भरतः स वाचा सज्जमानया
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं राघवं पुनरब्रवीत् ९
राजधर्ममनुप्रेक्ष्य कुलधर्मानुसंततिम्

कर्तुमर्हसि काकुत्स्थ मम मातुश्च याचनाम् १०
रक्षितुं सुमहद्राज्यमहमेकस्तु नोत्सहे
पौरजानपदांश्चापि रक्तान्रञ्जयितुं तथा ११
ज्ञातयश्च हि योधाश्च मित्राणि सुहृदश्च नः
त्वामेव प्रतिकाङ्क्षन्ते पर्जन्यमिव कर्षकाः १२
इदं राज्यं महाप्राज्ञ स्थापय प्रतिपद्य हि
शक्तिमानसि काकुत्स्थ लोकस्य परिपालने १३
इत्युक्त्वा न्यपतद्भ्रातुः पादयोर्भरतस्तदा
भृशं संप्रार्थयामास राममेवं प्रियंवदः १४
तमङ्के भ्रातरं कृत्वा रामो वचनमब्रवीत्
श्यामं नलिनपत्राक्षं मत्तहंसस्वरः स्वयम् १५
आगता त्वामियं बुद्धिः स्वजा वैनयिकी च या
भृशमुत्सहसे तात रक्षितुं पृथिवीमपि १६
अमात्यैश्च सुहृद्भिश्च बुद्धिमद्भिश्च मन्त्रिभिः
सर्वकार्याणि संमन्त्र्य सुमहान्त्यपि कारय १७
लक्ष्मीश्चन्द्रादपेयाद्वा हिमवान्वा हिमं
त्यजेत्
अतीयात्सागरो वेलां न प्रतिज्ञामहं पितुः १८
कामाद्वा तात लोभाद्वा मात्रा तुभ्यमिदं कृतम्
न तन्मनसि कर्तव्यं वर्तितव्यं च मातृवत् १९
एवं ब्रुवाणं भरतः कौसल्यासुतमब्रवीत्
तेजसादित्यसंकाशं प्रतिपच्चन्द्रर्शनम् २०
अधिरोहार्य पादाभ्यां पादुके हेमभूषिते
एते हि सर्वलोकस्य योगक्षेमं विधास्यतः २१
सोऽधिरुह्य नरव्याघ्रः पादुके ह्यवरुह्य च
प्रायच्छत्सुमहातेजा भरताय महात्मने २२
स पादुके ते भरतः प्रतापवा
न्स्वलंकृते संपरिगृह्य धर्मवित्
प्रदक्षिणं चैव चकार राघवं
चकार चैवोत्तमनागमूर्धनि २३
अथानुपूर्व्यात्प्रतिपूज्य तं जनं गुरूंश्च मन्त्रिप्रकृतीस्तथानुजौ

व्यसर्जयद्राघववंशवर्धनः
स्थितः स्वधर्मे हिमवानिवाचलः २४
तं मातरो बाष्पगृहीतकण्ठ्यो
दुःखेन नामन्त्रयितुं हि शेकुः
स त्वेव मातॄरभिवाद्य सर्वा
रुदन्कुटीं स्वां प्रविवेश रामः २५
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुरधिकशततमः सर्गः १०४

२-१०५
ततः शिरसि कृत्वा तु पादुके भरतस्तदा
आरुरोह रथं हृष्टः शत्रुघ्नेन समन्वितः १
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिश्च दृढव्रतः
अग्रतः प्रययुः सर्वे मन्त्रिणो मन्त्रपूजिताः २
मन्दाकिनीं नदीं रम्यां प्राङ्मुखास्ते ययुस्तदा
प्रदक्षिणं च कुर्वाणाश्चित्रकूटं महागिरिम् ३
पश्यन्धातुसहस्त्राणि रम्याणि विविधानि च
प्रययौ तस्य पार्श्वेन ससैन्यो भरतस्तदा ४
अदूराच्चित्रकूटस्य ददर्श भरतस्तदा
आश्रमं यत्र स मुनिर्भरद्वाजः कृतालयः ५
स तमाश्रममागम्य भरद्वाजस्य बुद्धिमान्
अवतीर्य रथात्पादौ ववन्दे कुलनन्दनः ६
ततो हृष्टो भरद्वाजो भरतं वाक्यमब्रवीत्
अपि कृत्यं कृतं तात रामेण च समागतम् ७
एवमुक्तस्तु भरतो भरद्वाजेन धीमता
प्रत्युवाच भरद्वाजं भरतो धर्मवत्सलः ८
स याच्यमानो गुरुणा मया च दृढविक्रमः
राघवः परमप्रीतो वसिष्ठं वाक्यमब्रवीत् ९
पितुः प्रतिज्ञां तामेव पालयिष्यामि तत्त्वतः
चतुर्दश हि वर्षाणि या प्रतिज्ञा पितुर्मम १०
एवमुक्तो महाप्राज्ञो वसिष्ठः प्रत्युवाच ह
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं राघवं वचनं महत् ११

एते प्रयच्छ संहृष्टः पादुके हेमभूषिते
अयोध्यायां महाप्राज्ञ योगक्षेमकरे तव १२
एवमुक्तो वसिष्ठेन राघवः प्राङ्मुखः स्थितः
पादुके हेमविकृते मम राज्याय ते ददौ १३
निवृत्तोऽहमनुज्ञातो रामेण सुमहात्मना
अयोध्यामेव गच्छामि गृहीत्वा पादुके शुभे १४
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः
भरद्वाजः शुभतरं मुनिर्वाक्यमुदाहरत् १५
नैतच्चित्रं नरव्याघ्र शीलवृत्तवतां वर
यदार्यं त्वयि तिष्ठेत्तु निम्ने वृष्टमिवोदकम् १६
अमृतः स महाबाहुः पिता दशरथस्तव
यस्य त्वमीदृशः पुत्रो धर्मात्मा धर्मवत्सलः १७
तमृषिं तु महात्मानमुक्तवाक्यं कृताञ्जलि
आमन्त्रयितुमारेभे चरणावुपगृह्य च १८
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा भरद्वाजं पुनः पुनः
भरतस्तु ययौ श्रीमानयोध्यां सह मन्त्रिभिः १९
यानैश्च शकटैश्चैव हयैर्नागैश्च सा चमूः
पुनर्निवृत्ता विस्तीर्णा भरतस्यानुयायिनी २०
ततस्ते यमुनां दिव्यां नदीं तीर्त्वोर्मिमालिनीम्
ददृशुस्तां पुनः सर्वे गङ्गां शिवजलां नदीम् २१
तां रम्यजलसंपूर्णां संतीर्य सहबान्धवः
शृङ्गवेरपुरं रम्यं प्रविवेश ससैनिकः २२
शृङ्गवेरपुराद्भूय अयोध्यां संददर्श ह
भरतो दुःखसंतप्तः सारथिं चेदमब्रवीत् २३
सारथे पश्य विध्वस्ता अयोध्या न प्रकाशते
निराकारा निरानन्दा दीना प्रतिहतस्वना २४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चोत्तरशततमः सर्गः १०५

२-१०६
स्निग्धगम्भीरघोषेण स्यन्दनेनोपयान्प्रभुः अयोध्यां भरतः क्षिप्रं प्रविवेश महायशाः १

बिडालोलूकचरितामालीननरवारणाम्
तिमिराभ्याहतां कालीमप्रकाशां निशामिव २
राहुशत्रोः प्रियां पत्नीं श्रिया
प्रज्वलितप्रभाम्
ग्रहेणाभ्युत्थितेनैकां रोहिणीमिव पीडिताम् ३
अल्पोष्णक्षुब्धसलिलां घर्मोत्तप्तविहंगमाम्
लीनमीनझषग्राहां कृशां गिरिनदीमिव ४
विधूमामिव हेमाभामध्वराग्निसमुत्थिताम्
हविरभ्युक्षितां पश्चाच्छिखां विप्रलयं गताम् ५
विध्वस्तकवचां रुग्णगजवाजिरथध्वजाम्
हतप्रवीरामापन्नां चमूमिव महाहवे ६
सफेनां सस्वनां भूत्वा सागरस्य समुत्थिताम्
प्रशान्तमारुतोद्धूतां जलोर्मिमिव निःस्वनाम् ७
त्यक्तां यज्ञायुधैः सर्वैरभिरूपैश्च याजकैः
सुत्याकाले विनिर्वृत्ते वेदिं गतरवामिव ८
गोष्ठमध्ये स्थितामार्तामचरन्तीं नवं तृणम्
गोवृषेण परित्यक्तां गवां पत्नीमिवोत्सुकाम् ९
प्रभाकरालैः सुस्निग्धैः प्रज्वलद्भिरिवोत्तमैः
वियुक्तां मणिभिर्जात्यैर्नवां मुक्तावलीमिव १०
सहसा चलितां स्थानान्महीं पुण्यक्षयाद्गताम्
संहृतद्युतिविस्तारां तारामिव दिवश्च्युताम् ११
पुष्पनद्धां वसन्तान्ते मत्तभ्रमरशालिनीम्
द्रुतदावाग्निविप्लुष्टां क्लान्तां वनलतामिव १२
संमूढनिगमां सर्वां संक्षिप्तविपणापणाम् प्रच्छन्नशशिनक्षत्रां द्यामिवाम्बुधरैर्वृताम्
१३
क्षीणपानोत्तमैर्भिन्नैः शरावैरभिसंवृताम्
हतशौण्डामिवाकाशे पानभूमिमसंस्कृताम् १४
वृक्णभूमितलां निम्नां वृक्णपात्रैः समावृताम्
उपयुक्तोदकां भग्नां प्रपां निपतितामिव १५
विपुलां विततां चैव युक्तपाशां तरस्विनाम्
भूमौ बाणैर्विनिष्कृत्तां पतितां ज्यामिवायुधात्

१६
सहसा युद्धशौण्डेन हयारोहेण वाहिताम् निक्षिप्तभाण्डामुत्सृष्टां किशोरीमिव दुर्बलाम् १७
प्रावृषि प्रविगाढायां प्रविष्टस्याभ्रमण्डलम्
प्रच्छन्नां नीलजीमूतैर्भास्करस्य प्रभामिव १८
भरतस्तु रथस्थः सञ्श्रीमान्दशरथात्मजः
वाहयन्तं रथश्रेष्ठं सारथिं वाक्यमब्रवीत् १९
किं नु खल्वद्य गम्भीरो मूर्छितो न निशम्यते
यथापुरमयोध्यायां गीतवादित्रनिःस्वनः २०
वारुणीमदगन्धश्च माल्यगन्धश्च मूर्छितः
धूपितागरुगन्धश्च न प्रवाति समन्ततः २१
यानप्रवरघोषश्च स्निग्धश्च हयनिःस्वनः
प्रमत्तगजनादश्च महांश्च रथनिःस्वनः
नेदानीं श्रूयते पुर्यामस्यां रामे विवासिते २२
तरुणैश्चारुवेषैश्च नरैरुन्नतगामिभिः
संपतद्भिरयोध्यायां न विभान्ति महापथाः २३
एवं बहुविधं जल्पन्विवेश वसतिं पितुः
तेन हीनां नरेन्द्रेण सिंहहीनां गुहामिव २४
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षडधिकशततमः सर्गः १०६

२-१०७
ततो निक्षिप्य मातॄः स अयोध्यायां दृढव्रतः
भरतः शोकसंतप्तो गुरूनिदमथाब्रवीत् १
नन्दिग्रामं गमिष्यामि सर्वानामन्त्रयेऽद्य वः
तत्र दुःखमिदं सर्वं सहिष्ये राघवं विना २
गतश्च हि दिवं राजा वनस्थश्च गुरुर्मम
रामं प्रतीक्षे राज्याय स हि राजा महायशाः ३
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः
अब्रुवन्मन्त्रिणः सर्वे वसिष्ठश्च पुरोहितः ४
सदृशं श्लाघनीयं च यदुक्तं भरत त्वया

वचनं भ्रातृवात्सल्यादनुरूपं तवैव तत् ५
नित्यं ते बन्धुलुब्धस्य तिष्ठतो भ्रातृसौहृदे
आर्यमार्गं प्रपन्नस्य नानुमन्येत कः पुमान् ६
मन्त्रिणां वचनं श्रुत्वा यथाभिलषितं प्रियम्
अब्रवीत्सारथिं वाक्यं रथो मे युज्यतामिति ७
प्रहृष्टवदनः सर्वा मातॄः समभिवाद्य सः
आरुरोह रथं श्रीमाञ्शत्रुघ्नेन समन्वितः ८
आरुह्य तु रथं शीघ्रं शत्रुघ्नभरतावुभौ
ययतुः परमप्रीतौ वृतौ मन्त्रिपुरोहितैः ९
अग्रतो गुरवस्तत्र वसिष्ठप्रमुखा द्विजाः
प्रययुः प्राङ्मुखाः सर्वे नन्दिग्रामो यतोऽभवत् १०
बलं च तदनाहूतं गजाश्वरथसंकुलम्
प्रययौ भरते याते सर्वे च पुरवासिनः ११
रथस्थः स तु धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सलः
नन्दिग्रामं ययौ तूर्णं शिरस्याधाय पादुके १२
ततस्तु भरतः क्षिप्रं नन्दिग्रामं प्रविश्य सः
अवतीर्य रथात्तूर्णं गुरूनिदमुवाच ह १३
एतद्राज्यं मम भ्रात्रा दत्तं सन्न्यासवत्स्वयम्
योगक्षेमवहे चेमे पादुके हेमभूषिते
तमिमं पालयिष्यामि राघवागमनं प्रति १४
क्षिप्रं संयोजयित्वा तु राघवस्य पुनः स्वयम्
चरणौ तौ तु रामस्य द्रक्ष्यामि सहपादुकौ १५
ततो निक्षिप्तभारोऽह राघवेण समागतः
निवेद्य गुरवे राज्यं भजिष्ये गुरुवृत्तिताम् १६
राघवाय च सन्न्यासं दत्त्वेमे वरपादुके
राज्यं चेदमयोध्यां च धूतपापो भवामि च १७
अभिषिक्ते तु काकुत्स्थे प्रहृष्टमुदिते जने
प्रीतिर्मम यशश्चैव भवेद्राज्याच्चतुर्गुणम् १८
एवं तु विलपन्दीनो भरतः स महायशाः
नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं दुःखितो मन्त्रिभिः सह १९
स वल्कलजटाधारी मुनिवेषधरः प्रभुः
नन्दिग्रामेऽवसद्वीरः ससैन्यो भरतस्तदा २०

रामागमनमाकाङ्क्षन्भरतो भ्रातृवत्सलः
भ्रातुर्वचनकारी च प्रतिज्ञापारगस्तदा २१
पादुके त्वभिषिच्याथ नन्दिग्रामेऽवसत्तदा
भरतः शासनं सर्वं पादुकाभ्यां न्यवेदयत् २२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तोत्तरशततमः सर्गः १०७

२-१०८
प्रतिप्रयाते भरते वसन्रामस्तपोवने
लक्षयामास सोद्वेगमथौत्सुक्यं तपस्विनाम् १
ये तत्र चित्रकूटस्य पुरस्तात्तापसाश्रमे
राममाश्रित्य निरतास्तानलक्षयदुत्सुकान् २
नयनैर्भृकुटीभिश्च रामं निर्दिश्य शङ्किताः
अन्योन्यमुपजल्पन्तः शनैश्चक्रुर्मिथः कथाः ३
तेषामौत्सुक्यमालक्ष्य रामस्त्वात्मनि शङ्कितः
कृताञ्जलिरुवाचेदमृषिं कुलपतिं ततः ४
न कच्चिद्भगवन्किंचित्पूर्ववृत्तमिदं मयि
दृश्यते विकृतं येन विक्रियन्ते तपस्विनः ५
प्रमादाच्चरितं कच्चित्किंचिन्नावरजस्य मे
लक्ष्मणस्यर्षिभिर्दृष्टं नानुरूपमिवात्मनः ६
कच्चिच्छुश्रूषमाणा वः शुश्रूषणपरा मयि
प्रमदाभ्युचितां वृत्तिं सीता युक्तं न वर्तते ७
अथर्षिर्जरया वृद्धस्तपसा च जरां गतः
वेपमान इवोवाच रामं भूतदयापरम् ८
कुतः कल्याणसत्त्वायाः कल्याणाभिरतेस्तथा
चलनं तात वैदेह्यास्तपस्विषु विशेषतः ९
त्वन्निमित्तमिदं तावत्तापसान्प्रति वर्तते
रक्षोभ्यस्तेन संविग्नाः कथयन्ति मिथः कथाः १०
रावणावरजः कश्चित्खरो नामेह राक्षसः
उत्पाट्य तापसान्सर्वाञ्जनस्थाननिकेतनान् ११
धृष्टश्च जितकाशी च नृशंसः पुरुषादकः
अवलिप्तश्च पापश्च त्वां च तात न मृष्यते १२

त्वं यदा प्रभृति ह्यस्मिन्नाश्रमे तात वर्तसे
तदा प्रभृति रक्षांसि विप्रकुर्वन्ति तापसान् १३
दर्शयन्ति हि बीभत्सैः क्रूरैर्भीषणकैरपि
नानारूपैर्विरूपैश्च रूपैरसुखदर्शनैः १४
अप्रशस्तैरशुचिभिः संप्रयोज्य च तापसान् प्रतिघ्नन्त्यपरान्क्षिप्रमनार्याः पुरतः स्थिताः
१५
तेषु तेष्वाश्रमस्थानेष्वबुद्धमवलीय च
रमन्ते तापसांस्तत्र नाशयन्तोऽल्पचेतसः १६
अपक्षिपन्ति स्रुग्भाण्डानग्नीन्सिञ्चन्ति वारिणा
कलशांश्च प्रमृद्गन्ति हवने समुपस्थिते १७
तैर्दुरात्मभिराविष्टानाश्रमान्प्रजिहासवः
गमनायान्यदेशस्य चोदयन्त्यृषयोऽद्य माम् १८
तत्पुरा राम शारीरामुपहिंसां तपस्विषु
दर्शयन्ति हि दुष्टास्ते त्यक्ष्याम इममाश्रमम् १९
बहुमूलफलं चित्रमविदूरादितो वनम्
पुराणाश्रममेवाहं श्रयिष्ये सगणः पुनः २०
खरस्त्वय्यपि चायुक्तं पुरा तात प्रवर्तते
सहास्माभिरितो गच्छ यदि बुद्धिः प्रवर्तते २१
सकलत्रस्य संदेहो नित्यं यत्तस्य राघव
समर्थस्यापि हि सतो वासो दुःख इहाद्य ते २२
इत्युक्तवन्तं रामस्तं राजपुत्रस्तपस्विनम्
न शशाकोत्तरैर्वाक्यैरवरोद्धुं समुत्सुकम् २३
अभिनन्द्य समापृच्छ्य समाधाय च राघवम्
स जगामाश्रमं त्यक्त्वा कुलैः कुलपतिः सह २४
रामः संसाध्य त्वृषिगणमनुगमना
द्देशात्तस्माच्चित्कुलपतिमभिवाद्यर्षिम्
सम्यक्प्रीतैस्तैरनुमत उपदिष्टार्थः
पुण्यं वासाय स्वनिलयमुपसंपेदे २५
आश्रमं त्वृषिविरहितं प्रभुः
क्षणमपि न जहौ स राघवः
राघवं हि सततमनुगता

स्तापसाश्चर्षिचरितधृतगुणाः २६
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टोत्तरशततमः सर्गः १०८

२-१०९
राघवस्त्वपयातेषु तपस्विषु विचिन्तयन्
न तत्रारोचयद्वासं कारणैर्बहुभिस्तदा १
इह मे भरतो दृष्टो मातरश्च सनागराः
सा च मे स्मृतिरन्वेति तान्नित्यमनुशोचतः २
स्कन्धावारनिवेशेन तेन तस्य महात्मनः
हयहस्तिकरीषैश्च उपमर्दः कृतो भृशम् ३
तस्मादन्यत्र गच्छाम इति संचिन्त्य राघवः
प्रातिष्ठत स वैदेह्या लक्ष्मणेन च संगतः ४
सोऽत्रेराश्रममासाद्य तं ववन्दे महायशाः
तं चापि भगवानत्रिः पुत्रवत्प्रत्यपद्यत ५
स्वयमातिथ्यमादिश्य सर्वमस्य सुसत्कृतम्
सौमित्रिं च महाभागां सीतां च समसान्त्वयत् ६
पत्नीं च तमनुप्राप्तां वृद्धामामन्त्र्य
सत्कृताम्
सान्त्वयामास धर्मज्ञः सर्वभूतहिते रतः ७
अनसूयां महाभागां तापसीं धर्मचारिणीम्
प्रतिगृह्णीष्व वैदेहीमब्रवीदृषिसत्तमः ८
रामाय चाचचक्षे तां तापसीं धर्मचारिणीम
दश वर्षाण्यनावृष्ट्या दग्धे लोके निरन्तरम ९
यया मूलफले सृष्टे जाह्नवी च प्रवर्तिता
उग्रेण तपसा युक्ता नियमैश्चाप्यलंकृता १०
दश वर्षसहस्त्राणि यया तप्तं महत्तपः
अनसूयाव्रतैस्तात प्रत्यूहाश्च निबर्हिताः ११
देवकार्यनिमित्तं च यया संत्वरमाणया
दशरात्रं कृता रात्रिः सेयं मातेव तेऽनघ १२
तामिमां सर्वभूतानां नमस्कार्यां यशस्विनीम्
अभिगच्छतु वैदेही वृद्धामक्रोधनां सदा १३

एवं ब्रुवाणं तमृषिं तथेत्युक्त्वा स राघवः
सीतामुवाच धर्मज्ञामिदं वचनमुत्तमम् १४
राजपुत्रि श्रुतं त्वेतन्मुनेरस्य समीरितम्
श्रेयोर्थमात्मनः शीघ्रमभिगच्छ तपस्विनीम् १५
अनसूयेति या लोके कर्मभिः ख्यातिमागता
तां शीघ्रमभिगच्छ त्वमभिगम्यां तपस्विनीम् १६
सीता त्वेतद्वचः श्रुत्वा राघवस्य हितैषिणी
तामत्रिपत्नीं धर्मज्ञामभिचक्राम मैथिली १७
शिथिलां वलितां वृद्धां जरापाण्डुरमूर्धजाम्
सततं वेपमानाङ्गीं प्रवाते कदली यथा १८
तां तु सीता महाभागामनसूयां पतिव्रताम्
अभ्यवादयदव्यग्रा स्वं नाम समुदाहरत् १९
अभिवाद्य च वैदेही तापसीं तामनिन्दिताम्
बद्धाञ्जलिपुटा हृष्टा पर्यपृच्छदनामयम् २०
ततः सीतां महाभागां दृष्ट्वा तां धर्मचारिणीम्
सान्त्वयन्त्यब्रवीद्धृष्टा दिष्ट्या
धर्ममवेक्षसे २१
त्यक्त्वा ज्ञातिजनं सीते मानमृद्धिं च मानिनि
अवरुद्धं वने रामं दिष्ट्या त्वमनुगच्छसि २२
नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वाशुभः
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः २३
दुःशीलः कामवृत्तो वा धनैर्वा परिवर्जितः
स्त्रीणामार्यस्वभावानां परमं दैवतं पतिः २४
नातो विशिष्टं पश्यामि बान्धवं विमृशन्त्यहम्
सर्वत्र योग्यं वैदेहि तपः कृतमिवाव्ययम् २५
न त्वेवमवगच्छन्ति गुणदोषमसत्स्त्रियः
कामवक्तव्यहृदया भर्तृनाथाश्चरन्ति याः २६
प्राप्नुवन्त्ययशश्चैव धर्मभ्रंशं च मैथिलि
अकार्यवशमापन्नाः स्त्रियो याः खलु तद्विधाः २७
त्वद्विधास्तु गुणैर्युक्ता दृष्टलोकपरावराः
स्त्रियः स्वर्गे चरिष्यन्ति यथा पुण्यकृतस्तथा २८
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे नवाधिकशततमः सर्गः

१०९

२-११०
सा त्वेवमुक्ता वैदेही अनसूयानसूयया
प्रतिपूज्य वचो मन्दं प्रवक्तुमुपचक्रमे १
नैतदाश्चर्यमार्याया यन्मां त्वमनुभाषसे
विदितं तु ममाप्येतद्यथा नार्याः पतिर्गुरुः २
यद्यप्येष भवेद्भर्ता ममार्ये वृत्तवर्जितः
अद्वैधमुपवर्तव्यस्तथाप्येष मया भवेत् ३
किं पुनर्यो गुणश्लाघ्यः सानुक्रोशो जितेन्द्रियः
स्थिरानुरागो धर्मात्मा मातृवर्ती पितृप्रियः ४
यां वृत्तिं वर्तते रामः कौसल्यायां महाबलः
तामेव नृपनारीणामन्यासामपि वर्तते ५
सकृद्दृष्टास्वपि स्त्रीषु नृपेण नृपवत्सलः
मातृवद्वर्तते वीरो मानमुत्सुज्य धर्मवित् ६
आगच्छन्त्याश्च विजनं वनमेवं भयावहम्
समाहितं हि मे श्वश्वा हृदये यत्स्थितं मम ७
पाणिप्रदानकाले च यत्पुरा त्वग्निसंनिधौ
अनुशिष्टा जनन्यास्मि वाक्यं तदपि मे धृतम् ८
नवीकृतं तु तत्सर्वं वाक्यैस्ते धर्मचारिणि
पतिशुश्रूषणान्नार्यास्तपो नान्यद्विधीयते ९
सावित्री पतिशुश्रूषां कृत्वा स्वर्गे महीयते
तथावृत्तिश्च याता त्वं पतिशुश्रूषया दिवम् १०
वरिष्ठा सर्वनारीणामेषा च दिवि देवता
रोहिणी न विना चन्द्रं मुहूर्तमपि दृश्यते ११
एवंविधाश्च प्रवराः स्त्रियो भर्तृदृढव्रताः
देवलोके महीयन्ते पुण्येन स्वेन कर्मणा १२
ततोऽनसूया संहृष्टा श्रुत्वोक्तं सीतया वचः
शिरस्याघ्राय चोवाच मैथिलद्यं हर्षयन्त्युत १३
नियमैर्विविधैराप्तं तपो हि महदस्ति मे
तत्संश्रित्य बलं सीते छन्दये त्वां शुचिव्रते १४
उपपन्नं च युक्तं च वचनं तव मैथिलि

प्रीता चास्म्युचितं किं ते करवाणि ब्रवीहि मे
कृतमित्यब्रवीत्सीता तपोबलसमन्विताम् १५
सा त्वेवमुक्ता धर्मज्ञा तया प्रीततराभवत्
सफलं च प्रहर्षं ते हन्त सीते करोम्यहम् १६
इदं दिव्यं वरं माल्यं वस्त्रमाभरणानि च
अङ्गरागं च वैदेहि महार्हमनुलेपनम् १७
मया दत्तमिदं सीते तव गात्राणि शोभयेत्
अनुरूपमसंक्लिष्टं नित्यमेव भविष्यति १८
अङ्गरागेण दिव्येन लिप्ताङ्गी जनकात्मजे
शोभयिष्यसि भर्तारं यथा श्रीर्विष्णुमव्ययम् १९
सा वस्त्रमङ्गरागं च भूषणानि स्रजस्तथा
मैथिली प्रतिजग्राह प्रीतिदानमनुत्तमम् २०
प्रतिगृह्य च तत्सीता प्रीतिदानं यशस्विनी
श्लिष्टाञ्जलिपुटा धीरा समुपास्त तपोधनाम् २१
तथा सीतामुपासीनामनसूया दृढव्रता
वचनं प्रष्टुमारेभे कथां कांचिदनुप्रियाम् २२
स्वयंवरे किल प्राप्ता त्वमनेन यशस्विना
राघवेणेति मे सीते कथा श्रुतिमुपागता २३
तां कथां श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण च मैथिलि
यथानुभूतं कार्त्स्न्येन तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि २४
एवमुक्ता तु सा सीता तां ततो धर्मचारिणीम्
श्रूयतामिति चोक्त्वा वै कथयामास तां कथाम् २५
मिथिलाधिपतिर्वीरो जनको नाम धर्मवित्
क्षत्रधर्मण्यभिरतो न्यायतः शास्ति मेदिनीम् २६
तस्य लाङ्गलहस्तस्य कर्षतः क्षेत्रमण्डलम्
अहं किलोत्थिता भित्त्वा जगतीं नृपतेः सुता २७
स मां दृष्ट्वा नरपतिर्मुष्टिविक्षेपतत्परः
पांशुगुण्ठितसर्वाङ्गीं विस्मितो जनकोऽभवत् २८
अनपत्येन च स्नेहादङ्कमारोप्य च स्वयम्
ममेयं तनयेत्युक्त्वा स्नेहो मयि निपातितः २९
अन्तरिक्षे च वागुक्ताप्रतिमा मानुषी किल
एवमेतन्नरपते धर्मेण तनया तव ३०

ततः प्रहृष्टो धर्मात्मा पिता मे मिथिलाधिपः
अवाप्तो विपुलामृद्धिं मामवाप्य नराधिपः ३१
दत्ता चास्मीष्टवद्देव्यै ज्येष्ठायै पुण्यकर्मणा
तया संभाविता चास्मि स्निग्धया मातृसौहृदात् ३२
पतिसंयोगसुलभं वयो दृष्ट्वा तु मे पिता
चिन्तामभ्यगमद्दीनो वित्तनाशादिवाधनः ३३
सदृशाच्चापकृष्टाच्च लोके कन्यापिता जनात्
प्रधर्षणामवाप्नोति शक्रेणापि समो भुवि ३४
तां धर्षणामदूरस्थां संदृश्यात्मनि पार्थिवः
चिन्तार्णवगतः पारं नाससादाप्लवो यथा ३५
अयोनिजां हि मां ज्ञात्वा नाध्यगच्छत्स चिन्तयन्
सदृशं चानुरूपं च महीपालः पतिं मम ३६
तस्य बुद्धिरियं जाता चिन्तयानस्य संततम्
स्वयंवरं तनूजायाः करिष्यामीति धीमतः ३७
महायज्ञे तदा तस्य वरुणेन महात्मना
दत्तं धनुर्वरं प्रीत्या तूणी चाक्षय्यसायकौ ३८
असंचाल्यं मनुष्यैश्च यत्नेनापि च गौरवात्
तन्न शक्ता नमयितुं स्वप्नेष्वपि नराधिपाः ३९
तद्धनुः प्राप्य मे पित्रा व्याहृतं सत्यवादिना समवाये नरेन्द्राणां पूर्वमामन्त्र्य पार्थिवान्
४०
इदं च धनुरुद्यम्य सज्यं यः कुरुते नरः
तस्य मे दुहिता भार्या भविष्यति न संशयः ४१
तच्च दृष्ट्वा धनुः श्रेष्ठं गौरवाद्गिरिसंनिभम्
अभिवाद्य नृपा जग्मुरशक्तास्तस्य तोलने ४२
सुदीर्घस्य तु कालस्य राघवोऽय महाद्युतिः
विश्वामित्रेण सहितो यज्ञं द्रष्टुं समागतः ४३
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा रामः सत्यपराक्रमः
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा मम पित्रा सुपूजितः ४४
प्रोवाच पितरं तत्र राघवौ रामलक्ष्मणौ
सुतौ दशरथस्येमौ धनुर्दर्शनकाङ्क्षिणौ
इत्युक्तस्तेन विप्रेण तद्धनुः समुपानयत् ४५

निमेषान्तरमात्रेण तदानम्य स वीर्यवान्
ज्यां समारोप्य झटिति पूरयामास वीर्यवान् ४६
तेन पूरयता वेगान्मघ्ये भग्नं द्विधा धनुः
तस्य शब्दोऽभवद्भीमः पतितस्याशनेरिव ४७
ततोऽह तत्र रामाय पित्रा सत्याभिसंधिना
उद्यता दातुमुद्यम्य जलभाजनमुत्तमम् ४८
दीयमानां न तु तदा प्रतिजग्राह राघवः
अविज्ञाय पितुश्छन्दमयोध्याधिपतेः प्रभोः ४९
ततः श्वशुरमामन्त्र्य वृद्धं दशरथं नृपम्
मम पित्रा अहं दत्ता रामाय विदितात्मने ५०
मम चैवानुजा साध्वी ऊर्मिला प्रियदर्शना भार्यार्थे लक्ष्मणस्यापि दत्ता पित्रा मम स्वयम् ५१
एवं दत्तास्मि रामाय तदा तस्मिन्स्वयंवरे अनुरक्ता च धर्मेण पतिं वीर्यवतां वरम् ५२
इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे दशाधिकशततमः सर्गः ११०

२-१११
अनसूया तु धर्मज्ञा श्रुत्वा तां महतीं कथाम्
पर्यष्वजत बाहुभ्यां शिरस्याघ्राय मैथिलीम् १
व्यक्ताक्षरपदं चित्रं भाषितं मधुरं त्वया
यथा स्वयंवरं वृतं तत्सर्वं हि श्रुतं मया २
रमेऽह कथया ते तु दृढं मधुरभाषिणि
रविरस्तं गतः श्रीमानुपोह्य रजनीं शिवाम् ३
दिवसं प्रतिकीर्णानामाहारार्थं पतत्रिणाम्
संध्याकाले निलीनानां निद्रार्थं श्रूयते ध्वनिः ४
एते चाप्यभिषेकाद्रार्! मुनयः फलशोधनाः
सहिता उपवर्तन्ते सलिलाप्लुतवल्कलाः ५
ऋषीणामग्निहोत्रेषु हुतेषु विधिपूर्वकम्
कपोताङ्गारुणो धूमो दृश्यते पवनोद्धतः ६
अल्पपर्णा हि तरवो घनीभूताः समन्ततः

विप्रकृष्टेऽपि ये देशे न प्रकाशन्ति वै दिशः ७
रजनीचरसत्त्वानि प्रचरन्ति समन्ततः
तपोवनमृगा ह्येते वेदितीर्थेषु शेरते ८
संप्रवृत्ता निशा सीते नक्षत्रसमलंकृता
ज्योत्स्नाप्रावरणश्चन्द्रो
दृश्यतेऽभ्युदितोऽम्बरे ९
गम्यतामनुजानामि रामस्यानुचरी भव
कथयन्त्या हि मधुरं त्वयाहं परितोषिता १०
अलंकुरु च तावत्त्वं प्रत्यक्षं मम मैथिलि
प्रीतिं जनय मे वत्से दिव्यालंकारशोभिनी ११
सा तदा समलंकृत्य सीता सुरसुतोपमा
प्रणम्य शिरसा तस्यै रामं त्वभिमुखी ययौ १२
तथा तु भूषितां सीतां ददर्श वदतां वरः
राघवः प्रीतिदानेन तपस्विन्या जहर्ष च १३
न्यवेदयत्ततः सर्वं सीता रामाय मैथिली
प्रीतिदानं तपस्विन्या वसनाभरणस्रजाम् १४
प्रहृष्टस्त्वभवद्रामो लक्ष्मणश्च महारथः
मैथिल्याः सत्क्रियां दृष्ट्वा मानुषेषु
सुदुर्लभाम् १५
ततस्तां शर्वरीं प्रीतः पुण्यां शशिनिभाननः
अर्चितस्तापसैः सिद्धैरुवास रघुनन्दनः १६
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामभिषिच्य हुताग्निकान्
आपृच्छेतां नरव्याघ्रौ तापसान्वनगोचरान् १७
तावूचुस्ते वनचरास्तापसा धर्मचारिणः
वनस्य तस्य संचारं राक्षसैः समभिप्लुतम् १८
एष पन्था महर्षीणां फलान्याहरतां वने
अनेन तु वनं दुर्गं गन्तुं राघव ते क्षमम् १९
इतीव तैः प्राञ्जलिभिस्तपस्विभि
र्द्विजैः कृतस्वस्त्ययनः परंतपः
वनं सभार्यः प्रविवेश राघवः
सलक्ष्मणः सूर्य इवाभ्रमण्डलम् २०

[illegible]
[illegible]

[illegible]

Ayodhya KŒnda: Typed by Shiv Nath Yadav, B.A., and proofread by Raseshwar Jha, VyŒkaranŒchŒrya (Ph.D.).

३-१
प्रविश्य तु महारण्यं दण्डकारण्यमात्मवान्
ददर्श रामो दुर्धर्षस्तापसाश्रममण्डलम् १
कुशचीरपरिक्षिप्तं ब्राह्म्या लक्ष्म्या समावृतम्
यथा प्रदीप्तं दुर्दर्शं गगने सूर्यमण्डलम् २
शरण्यं सर्वभूतानां सुसंमृष्टाजिरं सदा
पूजितं चोपनृत्तं च नित्यमप्सरसां गणैः ३
विशालैरग्निशरणैः स्नुग्भाण्डैरजिनैः कुशैः
समिद्भिस्तोयकलशैः फलमूलैश्च शोभितम् ४
आरण्यैश्च महावृक्षैः पुण्यैः स्वादुफलैर्वृतम्
बलिहोमार्चितं पुण्यं ब्रह्मघोषनिनादितम् ५
पुष्पैर्वन्यैः परिक्षिप्तं पद्मिन्या च सपद्मया
फलमूलाशनैर्दान्तैश्चीरकृष्णाजिनाम्बरैः ६
सूर्यवैश्वानराभैश्च पुराणैर्मुनिभिर्वृतम्
पुण्यैश्च नियताहारैः शोभितं परमर्षिभिः ७
तद्ब्रह्मभवनप्रख्यं ब्रह्मघोषनिनादितम्
ब्रह्मविद्भिर्महाभागैर्ब्राह्मणैरुपशोभितम् ८
तद्दृष्ट्वा राघवः श्रीमांस्तापसाश्रममण्डलम्
अभ्यगच्छन्महातेजा विज्यं कृत्वा महद्धनुः ९
दिव्यज्ञानोपपन्नास्ते रामं दृष्ट्वा महर्षयः
अभ्यगच्छंस्तदा प्रीता वैदेहीं च यशस्विनीम् १०
ते तं सोममिवोद्यन्तं दृष्ट्वा वै धर्मचारिणः
मङ्गलानि प्रयुञ्जानाः प्रत्यगृह्णन्दृढव्रताः ११
रूपसंहननं लक्ष्मीं सौकुमार्यं सुवेषताम्
ददृशुर्विस्मिताकारा रामस्य वनवासिनः १२
वैदेहीं लक्ष्मणं रामं नेत्रैरनिमिषैरिव
आश्चर्यभूतान्ददृशुः सर्वे ते वनचारिणः १३
अत्रैनं हि महाभागाः सर्वभूतहिते रताः
अतिथिं पर्णशालायां राघवं संन्यवेशयन् १४
ततो रामस्य सत्कृत्य विधिना पावकोपमाः
आजह्रुस्ते महाभागाः सलिलं धर्मचारिणः १५
मूलं पुष्पं फलं वन्यमाश्रमं च महात्मनः

निवेदयित्वा धर्मज्ञास्ततः प्राञ्जलयोऽब्रुवन् १६
धर्मपालो जनस्यास्य शरण्यश्च महायशाः
पूजनीयश्च मान्यश्च राजा दण्डधरो गुरुः १७
इन्द्रस्यैव चतुर्भागः प्रजा रक्षति राघव
राजा तस्माद्वरान्भोगान्भुङ्क्ते लोकनमस्कृतः १८
ते वयं भवता रक्ष्या भवद्विषयवासिनः
नगरस्थो वनस्थो वा त्वं नो राजा जनेश्वरः १९
न्यस्तदण्डा वयं राजञ्जितक्रोधा जितेन्द्रियाः
रक्षितव्यास्त्वया शश्वद्गर्भभूतास्तपोधनाः २०
एवमुक्त्वा फलैर्मूलैः पुष्पैर्वन्यैश्च राघवम्
अन्यैश्च विविधाहारैः सलक्ष्मणमपूजयन् २१
तथान्ये तापसाः सिद्धा रामं वैश्वानरोपमाः
न्यायवृत्ता यथान्यायं तर्पयामासुरीश्वरम् २२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे प्रथमः सर्गः १

३-२
कृतातिथ्योऽथ रामस्तु सूर्यस्योदयनं प्रति
आमन्त्र्य स मुनीन्सर्वान्वनमेवान्वगाहत १
नानामृगगणाकीर्णं शार्दूलवृकसेवितम्
ध्वस्तवृक्षलतागुल्मं दुर्दर्शसलिलाशयम् २
निष्कूजनानाशकुनि झिल्लिकागणनादितम्
लक्ष्मणानुगतो रामो वनमध्यं ददर्श ह ३
वनमध्ये तु काकुत्स्थस्तस्मिन्घोरमृगायुते
ददर्श गिरिशृङ्गाभं पुरुषादं महास्वनम् ४
गभीराक्षं महावक्त्रं विकटं विषमोदरम्
बीभत्सं विषमं दीर्घं विकृतं घोरदर्शनम् ५
वसानं चर्म वैयाघ्रं वसाद्ररं! रुधिरोक्षितम्
त्रासनं सर्वभूतानां व्यादितास्यमिवान्तकम् ६
त्रीन्सिंहांश्चतुरो व्याघ्रान्द्वौ वृकौ
पृषतान्दश
सविषाणं वसादिग्धं गजस्य च शिरो महत् ७
अवसज्यायसे शूले विनदन्तं महास्वनम्

स रामं लक्ष्मणं चैव सीतां दृष्ट्वा च मैथिलीम् ८
अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धः प्रजाः काल इवान्तकः
स कृत्वा भैरवं नादं चालयन्निव मेदिनीम् ९
अङ्केनादाय वैदेहीमपक्रम्य ततोऽब्रवीत्
युवां जटाचीरधरौ सभार्यौ क्षीणजीवितौ १०
प्रविष्टौ दण्डकारण्यं शरचापासिधारिणौ
कथं तापसयोर्वां च वासः प्रमदया सह ११
अधर्मचारिणौ पापौ कौ युवां मुनिदूषकौ
अहं वनमिदं दुर्गं विराघो नाम राक्षसः १२
चरामि सायुधो नित्यमृषिमांसानि भक्षयन्
इयं नारी वरारोहा मम भार्या भविष्यति
युवयोः पापयोश्चाहं पास्यामि रुधिरं मृधे १३
तस्यैवं ब्रुवतो धृष्टं विराधस्य दुरात्मनः
श्रुत्वा सगर्वितं वाक्यं संभ्रान्ता जनकात्मजा
सीता प्रावेपतोद्वेगात्प्रवाते कदली यथा १४
तां दृष्ट्वा राघवः सीतां विराधाङ्कगतां शुभाम्
अब्रवील्लक्ष्मणं वाक्यं मुखेन परिशुष्यता १५
पश्य सौम्य नरेन्द्रस्य जनकस्यात्मसंभवाम्
मम भार्यां शुभाचारां विराधाङ्के प्रवेशिताम्
अत्यन्तसुखसंवृद्धां राजपुत्रीं यशस्विनीम् १६
यदभिप्रेतमस्मासु प्रियं वरवृतं च यत्
कैकेय्यास्तु सुसंवृत्तं क्षिप्रमद्यैव लक्ष्मण १७
या न तुष्यति राज्येन पुत्रार्थे दीर्घदर्शिनी
ययाहं सर्वभूतानां हितः प्रस्थापितो वनम्
अद्येदानीं सकामा सा या माता मम मध्यमा १८
परस्पर्शात्तु वैदेह्या न दुःखतरमस्ति मे
पितुर्विनाशात्सौमित्रे स्वराज्यहरणात्तथा १९
इति ब्रुवति काकुत्स्थे बाष्पशोकपरिप्लुते
अब्रवील्लक्ष्मणः क्रुद्धो रुद्धो नाग इव श्वसन् २०
अनाथ इव भूतानां नाथस्त्वं वासवोपमः
मया प्रेष्येण काकुत्स्थ किमर्थं परितप्यसे २१
शरेण निहतस्याद्य मया क्रुद्धेन रक्षसः

विराधस्य गतासोर्हि मही पास्यति शोणितम् २२
राज्यकामे मम क्रोधो भरते यो बभूव ह
तं विराधे विमोक्ष्यामि वज्री वज्रमिवाचले २३
मम भुजबलवेगवेगितः
पततु शरोऽस्य महान्महोरसि
व्यपनयतु तनोश्च जीवितं
पततु ततश्च महीं विघूर्णितः २४
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्वितीयः सर्गः२

३-३
अथोवाच पुनर्वाक्यं विराधः पूरयन्वनम्
आत्मानं पृच्छते ब्रूतं कौ युवां क्व गमिष्यथः१
तमुवाच ततो रामो राक्षसं ज्वलिताननम्
पृच्छन्तं सुमहातेजा इक्ष्वाकुकुलमात्मनः २
क्षत्रियौ वृत्तसंपन्नौ विद्धि नौ वनगोचरौ
त्वां तु वेदितुमिच्छावः कस्त्वं चरसि दण्डकान् ३
तमुवाच विराधस्तु रामं सत्यपराक्रमम्
हन्त वक्ष्यामि ते राजन्निबोध मम राघव ४
पुत्रः किल जयस्याहं माता मम शतह्रदा
विराध इति मामाहुः पृथिव्यां सर्वराक्षसाः ५
तपसा चापि मे प्राप्ता ब्रह्मणो हि प्रसादजा
शस्त्रेणावध्यता लोकेऽच्छेद्याभेद्यत्वमेव च ६
उत्सृज्य प्रमदामेनामनपेक्षौ यथागतम्
त्वरमाणौ पलायेथां न वां जीवितमाददे ७
तं रामः प्रत्युवाचेदं कोपसंरक्तलोचनः
राक्षसं विकृताकारं विराधं पापचेतसम् ८
क्षुद्र धिक्त्वां तु हीनार्थं मृत्युमन्वेषसे
ध्रुवम्
रणे संप्राप्स्यसे तिष्ठ न मे जीवन्गमिष्यसि ९
ततः सज्यं धनुः कृत्वा रामः सुनिशिताञ्शरान्
सुशीघ्रमभिसंधाय राक्षसं निजघान ह १०
धनुषा ज्यागुणवता सप्त बाणान्मुमोच ह

रुक्मपुङ्खान्महावेगान्सुपर्णानिलतुल्यगान् ११
ते शरीरं विराधस्य भित्त्वा बर्हिणवाससः
निपेतुः शोणितादिग्धा धरण्यां पावकोपमाः १२
स विनद्य महानादं शूलं शक्रध्वजोपमम्
प्रगृह्याशोभत तदा व्यात्तानन इवान्तकः १३
तच्छूलं वज्रसंकाशं गगने ज्वलनोपमम्
द्वाभ्यां शराभ्यां चिच्छेद रामः शस्त्रभृतां वरः
१४
तस्य रौद्रस्य सौमित्रिर्बाहुं सव्यं बभञ्ज ह
रामस्तु दक्षिणं बाहुं तरसा तस्य रक्षसः १५
स भग्नबाहुः संविग्नो निपपाताशु राक्षसः
धरण्यां मेघसंकाशो वज्रभिन्न इवाचलः
इदं प्रोवाच काकुत्स्थं विराधः पुरुषर्षभम् १६
कौसल्या सुप्रजास्तात रामस्त्वं विदितो मया
वैदेही च महाभागा लक्ष्मणश्च महायशाः १७
अभिशापादहं घोरां प्रविष्टो राक्षसीं तनुम्
तुम्बुरुर्नाम गन्धर्वः शप्तो वैश्रवणेन हि १८
प्रसाद्यमानश्च मया सोऽब्रवीन्मां महायशाः
यदा दाशरथी रामस्त्वां वधिष्यति संयुगे १९
तदा प्रकृतिमापन्नो भवान्स्वर्गं गमिष्यति
इति वैश्रवणो राजा रम्भासक्तमुवाच ह २०
अनुपस्थीयमानो मां संक्रुद्धो व्याजहार ह
तव प्रसादान्मुक्तोऽहमभिशापात्सुदारुणात्
भवनं स्वं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु परंतप २१
इतो वसति धर्मात्मा शरभङ्गः प्रतापवान्
अध्यर्धयोजने तात महर्षिः सूर्यसंनिभः २२
तं क्षिप्रमभिगच्छ त्वं स ते श्रेयो विधास्यति
अवटे चापि मां राम निक्षिप्य कुशली व्रज २३
रक्षसां गतसत्त्वानामेष धर्मः सनातनः
अवटे ये निधीयन्ते तेषां लोकाः सनातनाः २४
एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थं विराधः शरपीडितः
बभूव स्वर्गस्रंपाप्तो न्यस्तदेहो महाबलः २५

तं मुक्तकण्ठमुत्क्षिप्य शङ्कुकर्णं महास्वनम् विराधं प्राक्षिपच्छ्वभ्रे नदन्तं भैरवस्वनम् २६
ततस्तु तौ काञ्चनचित्रकार्मुकौ
निहत्य रक्षः परिगृह्य मैथिलीम्
विजह्रतुस्तौ मुदितौ महावने
दिवि स्थितौ चन्द्रदिवाकराविव २७
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे तृतीयः सर्गः ३

३-४
हत्वा तु तं भीमबलं विराधं राक्षसं वने
ततः सीतां परिष्वज्य समाश्वास्य च वीर्यवान्
अब्रवील्लक्ष्मणं रामो भ्रातरं दीप्ततेजसम् १
कष्टं वनमिदं दुर्गं न च स्मो वनगोचराः
अभिगच्छामहे शीघ्रं शरभङ्गं तपोधनम् २
आश्रमं शरभङ्गस्य राघवोऽभिजगाम ह ३
तस्य देवप्रभावस्य तपसा भावितात्मनः
समीपे शरभङ्गस्य ददर्श महदद्भुतम् ४
विभ्राजमानं वपुषा सूर्यवैश्वानरोपमम्
असंस्पृशन्तं वसुधां ददर्श विबुधेश्वरम् ५
सुप्रभाभरणं देवं विरजोऽम्बरधारिणम्
तद्विधैरेव बहुभिः पूज्यमानं महात्मभिः ६
हरिभिर्वाजिभिर्युक्तमन्तरिक्षगतं रथम्
ददर्शादूरतस्तस्य तरुणादित्यसंनिभम् ७
पाण्डुराभ्रघनप्रख्यं चन्द्रमण्डलसंनिभम्
अपश्यद्विमलं छत्रं चित्रमाल्योपशोभितम् ८
चामरव्यजने चाग्य्रे रुक्मदण्डे महाधने
गृहीते वरनारीभ्यां धूयमाने च मूर्धनि ९
गन्धर्वामरसिद्धाश्च बहवः परमर्षयः
अन्तरिक्षगतं देवं वाग्भिरग्य्राभिरीडिरे १०
दृष्ट्वा शतक्रतुं तत्र रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ये हयाः पुरुहूतस्य पुरा शक्रस्य नः श्रुताः अन्तरिक्षगता दिव्यास्त इमे हरयो ध्रुवम्११

इमे च पुरुषव्याघ्र ये तिष्ठन्त्यभितो रथम्
शतं शतं कुण्डलिनो युवानः खङ्गपाणयः १२
उरोदेशेषु सर्वेषां हारा ज्वलनसंनिभाः
रूपं बिभ्रति सौमित्रे पञ्चविंशतिवार्षिकम् १३
एतद्धि किल देवानां वयो भवति नित्यदा
यथेमे पुरुषव्याघ्रा दृश्यन्ते प्रियदर्शनाः १४
इहैव सह वैदेह्या मुहूर्तं तिष्ठ लक्ष्मण
यावज्जानाम्यहं व्यक्तं क एष द्युतिमान्रथे १५
तमेवमुक्त्वा सौमित्रिमिहैव स्थीयतामिति
अभिचक्राम काकुत्स्थः शरभङ्गाश्रमं प्रति १६
ततः समभिगच्छन्तं प्रेक्ष्य रामं शचीपतिः
शरभङ्गमनुज्ञाप्य विबुधानिदमब्रवीत् १७
इहोपयात्यसौ रामो यावन्मां नाभिभाषते
निष्ठां नयत तावत्तु ततो मां द्रष्टुमर्हति १८
जितवन्तं कृतार्थं च द्रष्टाहमचिरादिमम्
कर्म ह्यनेन कर्तव्यं महदन्यैः सुदुष्करम् १९
इति वज्री तमामन्त्र्य मानयित्वा च तापसम्
रथेन हरियुक्तेन ययौ दिवमरिंदमः २०
प्रयाते तु सहस्राक्षे राघवः सपरिच्छदः
अग्निहोत्रमुपासीनं शरभङ्गमुपागमत् २१
तस्य पादौ च संगृह्य रामः सीता च लक्ष्मणः
निषेदुस्तदनुज्ञाता लब्धवासा निमन्त्रिताः २२
ततः शक्रोपयानं तु पर्यपृच्छत्स राघवः
शरभङ्गश्च तत्सर्वं राघवाय न्यवेदयत् २३
मामेष वरदो राम ब्रह्मलोकं निनीषति
जितमुग्रेण तपसा दुष्प्रापमकृतात्मभिः २४
अहं ज्ञात्वा नरव्याघ्र वर्तमानमदूरतः ब्रह्मलोकं न गच्छामि त्वामदृष्ट्वा प्रियातिथिम् २५
समागम्य गमिष्यामि त्रिदिवं देवसेवितम्
अक्षया नरशार्दूल जिता लोका मया शुभाः ब्राह्म्याश्च नाकपृष्ठ्याश्च प्रतिगृह्णीष्व

मामकान् २६
एवमुक्तो नरव्याघ्रः सर्वशास्त्रविशारदः ऋषिणा शरभङ्गेन राघवो वाक्यमब्रवीत् २७
अहमेवाहरिष्यामि सर्वाल्लोँ कान्महामुने
आवासं त्वहमिच्छामि प्रदिष्टमिह कानने २८
राघवेणैवमुक्तस्तु शक्रतुल्यबलेन वै
शरभङ्गो महाप्राज्ञः पुनरेवाब्रवीद्वचः २९
सुतीक्ष्णमभिगच्छ त्वं शुचौ देशे तपस्विनम्
रमणीये वनोद्देशे स ते वासं विधास्यति ३०
एष पन्था नरव्याघ्र मुहूर्तं पश्य तात माम्
यावज्जहामि गात्राणि जीर्णां त्वचमिवोरगः ३१
ततोऽग्नि स समाधाय हुत्वा चाज्येन मन्त्रवित्
शरभङ्गो महातेजाः प्रविवेश हुताशनम् ३२
तस्य रोमाणि केशांश्च ददाहाग्निर्महात्मनः
जीर्णां त्वचं तथास्थीनि यच्च मांसं च शोणितम् ३३
स च पावकसंकाशः कुमारः समपद्यत
उत्थायाग्निचयात्तस्माच्छरभङ्गो व्यरोचत ३४
स लोकानाहिताग्नीनामृषीणां च महात्मनाम्
देवानां च व्यतिक्रम्य ब्रह्मलोकं व्यरोहत ३५
स पुण्यकर्मा भुवने द्विजर्षभः
पितामहं सानुचरं ददर्श ह
पितामहश्चापि समीक्ष्य तं द्विजं
ननन्द सुस्वागतमित्युवाच ह ३६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुर्थः सर्गः ४

३-५
शरभङ्गे दिवं प्राप्ते मुनिसंघाः समागताः
अभ्यगच्छन्त काकुत्स्थं रामं ज्वलिततेजसम् १
वैखानसा वालखिल्याः संप्रक्षाला मरीचिपाः
अश्मकुट्टाश्च बहवः पत्राहाराश्च तापसाः २
दन्तोलूखलिनश्चैव तथैवोन्मज्जकाः परे
मुनयः सलिलाहारा वायुभक्षास्तथापरे ३

आकाशनिलयाश्चैव तथा स्थण्डिलशायिनः
तथोर्ध्ववासिनो दान्तास्तथार्द्रपटवाससः ४
सजपाश्च तपोनित्यास्तथा पञ्चतपोऽन्विताः
सर्वे ब्राह्म्या श्रिया जुष्टा दृढयोगसमाहिताः
शरभङ्गाश्रमे राममभिजग्मुश्च तापसाः ५
अभिगम्य च धर्मज्ञा रामं धर्मभृतां वरम्
ऊचुः परमधर्मज्ञमृषिसंघाः समाहिताः ६
त्वमिक्ष्वाकुकुलस्यास्य पृथिव्याश्च महारथः
प्रधानश्चासि नाथश्च देवानां मघवानिव ७
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु यशसा विक्रमेण च
पितृव्रतत्वं सत्यं च त्वयि धर्मश्च पुष्कलः ८
त्वामासाद्य महात्मानं धर्मज्ञं धर्मवत्सलम्
अर्थित्वान्नाथ वक्ष्यामस्तच्च नः क्षन्तुमर्हसि ९
अधर्मस्तु महांस्तात भवेत्तस्य महीपतेः
यो हरेद्बलिषड्भागं न च रक्षति पुत्रवत् १०
युञ्जानः स्वानिव प्राणान्प्राणैरिष्टान्सुतानिव
नित्ययुक्तः सदा रक्षन्सर्वान्विषयवासिनः ११
प्राप्नोति शाश्वतीं राम कीर्तिं स बहुवार्षिकीम्
ब्रह्मणः स्थानमासाद्य तत्र चापि महीयते १२
यत्करोति परं धर्मं मुनिर्मूलफलाशनः
तत्र राज्ञश्चतुर्भागः प्रजा धर्मेण रक्षतः १३
सोऽय ब्राह्मणभूयिष्ठो वानप्रस्थगणो महान्
त्वन्नाथोऽनाथवद्राम राक्षसैर्वध्यते भृशम् १४
एहि पश्य शरीराणि मुनीनां भावितात्मनाम्
हतानां राक्षसैर्घोरैर्बहूनां बहुधा वने १५
पम्पानदीनिवासानामनुमन्दाकिनीमपि
चित्रकूटालयानां च क्रियते कदनं महत् १६
एवं वयं न मृष्यामो विप्रकारं तपस्विनाम्
क्रियमाणं वने घोरं रक्षोभिर्भीमकर्मभिः १७
ततस्त्वां शरणार्थं च शरण्यं समुपस्थिताः
परिपालय नो राम वध्यमानान्निशाचरैः १८
एतच्छ्त्वा तु काकुत्स्थस्तापसानां तपस्विनाम्

इदं प्रोवाच धर्मात्मा सर्वानेव तपस्विनः नैवमर्हथ मां वक्तुमाज्ञाप्योऽह तपस्विनाम् १९ भवतामर्थसिर्द्ध्य्थमागतोऽह यदृच्छया
तस्य मेऽय वने वासो भविष्यति महाफलः
तपस्विनां रणे शत्रून्हन्तुमिच्छामि राक्षसान्२० दत्त्वा वरं चापि तपोधनानां
धर्मे धृतात्मा सह लक्ष्मणेन
तपोधनैश्चापि सहार्यवृत्तः सुतीक्ष्णमेवाभिजगाम वीरः २१
इति श्रीरामायणे अरण्यकान्डे पञ्चमः सर्गः ५

३-६
रामस्तु सहितो भ्रात्रा सीतया च परंतपः
सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं जगाम सह तैर्द्विजैः १
स गत्वा दूरमध्वानं नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः
ददर्श विपुलं शैलं महामेघमिवोन्नतम् २
ततस्तदिक्ष्वाकुवरौ सततं विविधैर्द्रुमैः
काननं तौ विविशतुः सीतया सह राघवौ ३
प्रविष्टस्तु वनं घोरं बहुपुष्पफलद्रुमम्
ददर्शाश्रममेकान्ते चीरमालापरिष्कृतम् ४
तत्र तापसमासीनं मलपङ्कजटाधरम्
रामः सुतीक्ष्णं विधिवत्तपोवृद्धमभाषत ५
रामोऽहमस्मि भगवन्भवन्तं द्रष्टुमागतः
तन्माभिवद धर्मज्ञ महर्षे सत्यविक्रम ६
स निरीक्ष्य ततो वीरं रामं धर्मभृतां वरम्
समाश्लिष्य च बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ७
स्वागतं खलु ते वीर राम धर्मभृतां वर
आश्रमोऽय त्वयाक्रान्तः सनाथ इव सांप्रतम् ८
प्रतीक्षमाणस्त्वामेव नारोहेऽह महायशः
देवलोकमितो वीर देहं त्यक्त्वा महीतले ९
चित्रकूटमुपादाय राज्यभ्रष्टोऽसि मे श्रुतः इहोपयातः काकुत्स्थ देवराजः शतक्रतुः

सर्वांल्लोकाञ्जितानाह मम पुण्येन कर्मणा १०
तेषु देवर्षिजुष्टेषु जितेषु तपसा मया
मत्प्रसादात्सभार्यस्त्वं विहरस्व सलक्ष्मणः ११
तमुग्रतपसं दीप्तं महर्षिं सत्यवादिनम्
प्रत्युवाचात्मवान्रामो ब्रह्माणमिव वासवः १२
अहमेवाहरिष्यामि स्वयं लोकान्महामुने
आवासं त्वहमिच्छामि प्रदिष्टमिह कानने १३
भवान्सर्वत्र कुशलः सर्वभूतहिते रतः
आख्यातः शरभङ्गेन गौतमेन महात्मना १४
एवमुक्तस्तु रामेण महर्षिर्लोकविश्रुतः
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं हर्षेण महताप्लुतः १५
अयमेवाश्रमो राम गुणवान्रम्यतामिह
ऋषिसंघानुचरितः सदा मूलफलैर्युतः १६
इममाश्रममागम्य मृगसंघा महायशः
अटित्वा प्रतिगच्छन्ति लोभयित्वाकुतोभयाः १७
तच्छ्त्वा वचनं तस्य महर्षेर्लक्ष्मणाग्रजः
उवाच वचनं धीरो विकृष्य सशरं धनुः १८
तानहं सुमहाभाग मृगसंघान्समागतान्
हन्यां निशितधारेण शरेणाशनिवर्चसा १९
भवांस्तत्राभिषज्येत किं स्यात्कृच्छ्रतरं ततः
एतस्मिन्नाश्रमे वासं चिरं तु न समर्थये २०
तमेवमुक्त्वा वरदं रामः संध्यामुपागमत्
अन्वास्य पश्चिमां संध्यां तत्र वासमकल्पयत् २१
ततः शुभं तापसभोज्यमन्नं
स्वयं सुतीक्ष्णः पुरुषर्षभाभ्याम्
ताभ्यां सुसत्कृत्य ददौ महात्मा
संध्यानिवृतौ रजनीं समीक्ष्य २२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षष्ठः सर्गः ६

३-७
रामस्तु सहसौमित्रिः सुतीक्ष्णेनाभिपूजितः परिणाम्य निशां तत्र प्रभाते प्रत्यबुध्यत १

उत्थाय तु यथाकालं राघवः सह सीतया
उपास्पृशत्सुशीतेन जलेनोत्पलगन्धिना २
अथ तेऽग्नि सुरांश्चैव वैदेही रामलक्ष्मणौ
काल्यं विधिवदभ्यर्च्य तपस्विशरणे वने ३
उदयन्तं दिनकरं दृष्ट्वा विगतकल्मषाः
सुतीक्ष्णमभिगम्येदं श्लक्ष्णं वचनमब्रुवन् ४
सुखोषिताः स्म भगवंस्त्वया पूज्येन पूजिताः
आपृच्छामः प्रयास्यामो मुनयस्त्वरयन्ति नः ५
त्वरामहे वयं द्रष्टुं कृत्स्नमाश्रममण्डलम्
ऋषीणां पुण्यशीलानां दण्डकारण्यवासिनाम् ६
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामः सहैभिर्मुनिपुंगवैः
धर्मनित्यैस्तपोदान्तैर्विशिखैरिव पावकैः ७
अविषह्यातपो यावत्सूर्यो नातिविराजते
अमार्गेणागतां लक्ष्मीं प्राप्येवान्वयवर्जितः ८
तावदिच्छामहे गन्तुमित्युक्त्वा चरणौ मुनेः
ववन्दे सहसौमित्रिः सीतया सह राघवः ९
तौ संस्पृशन्तौ चरणावुत्थाप्य मुनिपुंगवः
गाढमालिङ्ग्य सस्नेहमिदं वचनमब्रवीत् १०
अरिष्टं गच्छ पन्थानं राम सौमित्रिणा सह
सीतया चानया सार्धं छाययेवानुवृत्तया ११
पश्याश्रमपदं रम्यं दण्डकारण्यवासिनाम्
एषां तपस्विनां वीर तपसा भावितात्मनाम् १२
सुप्राज्यफलमूलानि पुष्पितानि वनानि च
प्रशान्तमृगयूथानि शान्तपक्षिगणानि च १३
फुल्लपङ्कजषण्डानि प्रसन्नसलिलानि च
कारण्डवविकीर्णानि तटाकानि सरांसि च १४
द्रक्ष्यसे दृष्टिरम्याणि गिरिप्रस्रवणानि च
रमणीयान्यरण्यानि मयूराभिरुतानि च १५
गम्यतां वत्स सौमित्रे भवानपि च गच्छतु
आगन्तव्यं च ते दृष्ट्वा पुनरेवाश्रमं मम १६
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः
प्रदक्षिणं मुनिं कृत्वा प्रस्थातुमुपचक्रमे १७

ततः शुभतरे तूणी धनुषी चायतेक्षणा
ददौ सीता तयोर्भ्रात्रोः खड्गौ च विमलौ ततः १८
आबध्य च शुभे तूणी चापे चादाय सस्वने
निष्क्रान्तावाश्रमाद्गन्तुमुभौ तौ रामलक्ष्मणौ १९
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तमः सर्गः ७

३-८
सुतीक्ष्णेनाभ्यनुज्ञातं प्रस्थितं रघुनन्दनम्
वैदेही स्निग्धया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् १
अयं धर्मः सुसूक्ष्मेण विधिना प्राप्यते महान्
निवृत्तेन च शक्योऽय व्यसनात्कामजादिह २
त्रीण्येव व्यसनान्यत्र कामजानि भवन्त्युत
मिथ्यावाक्यं परमकं तस्माद्गुरुतरावुभौ
परदाराभिगमनं विना वैरं च रौद्रता ३
मिथ्यावाक्यं न ते भूतं न भविष्यति राघव
कुतोऽभिलषणं स्त्रीणां परेषां धर्मनाशनम् ४
तच्च सर्वं महाबाहो शक्यं वोढुं जितेन्द्रियैः
तव वश्येन्द्रियत्वं च जानामि शुभदर्शन ५
तृतीयं यदिदं रौद्रं परप्राणाभिहिंसनम्
निर्वैरं क्रियते मोहात्तच्च ते समुपस्थितम् ६
प्रतिज्ञातस्त्वया वीर दण्डकारण्यवासिनाम्
ऋषीणां रक्षणार्थाय वधः संयति रक्षसाम् ७
एतन्निमित्तं च वनं दण्डका इति विश्रुतम्
प्रस्थितस्त्वं सह भ्रात्रा धृतबाणशरासनः ८
ततस्त्वां प्रस्थितं दृष्ट्वा मम चिन्ताकुलं मनः
त्वद्वृत्तं चिन्तयन्त्या वै भवेन्निःश्रेयसं
हितम् ९
न हि मे रोचते वीर गमनं दण्डकान्प्रति
कारणं तत्र वक्ष्यामि वदन्त्याः श्रूयतां मम १०
त्वं हि बाणधनुष्पाणिर्भ्रात्रा सह वनं गतः दृष्ट्वा वनचरान्सर्वान्कच्चित्कुर्याः शरव्ययम् ११

क्षत्रियाणामिह धनुर्हुताशस्येन्धनानि च
समीपतः स्थितं तेजोबलमुच्छ्रयते भृशम् १२
पुरा किल महाबाहो तपस्वी सत्यवाक्शुचिः
कस्मिंश्चिदभवत्पुण्ये वने रतमृगद्विजे १३
तस्यैव तपसो विघ्नं कर्तुमिन्द्रः शचीपतिः
खड्गपाणिरथागच्छदाश्रमं भटरूपधृक् १४
तस्मिंस्तदाश्रमपदे निहितः खड्ग उत्तमः
स न्यासविधिना दत्तः पुण्ये तपसि तिष्ठतः १५
स तच्छस्त्रमनुप्राप्य न्यासरक्षणतत्परः
वने तु विचरत्येव रक्षन्प्रत्ययमात्मनः १६
यत्र गच्छत्युपादातुं मूलानि च फलानि च
न विना याति तं खड्गं न्यासरक्षणतत्परः १७
नित्यं शस्त्रं परिवहन्क्रमेण स तपोधनः
चकार रौद्रीं स्वां बुद्धिं त्यक्त्वा तपसि
निश्चयम् १८
ततः स रौद्राभिरतः प्रमत्तोऽधर्मकर्षितः
तस्य शस्त्रस्य संवासाज्जगाम नरकं मुनिः १९
स्नेहाच्च बहुमानाच्च स्मारये त्वां न शिक्षये
न कथंचन सा कार्या गृहीतधनुषा त्वया २०
बुद्धिर्वैरं विना हन्तुं
राक्षसान्ददण्डकाश्रितान्
अपराधं विना हन्तुं लोकान्वीर न कामये २१
क्षत्रियाणां तु वीराणां वनेषु नियतात्मनाम्
धनुषा कार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणम् २२
क्व च शस्त्रं क्व च वनं क्व च क्षात्रं तपः क्व च
व्याविद्धमिदमस्माभिर्देशधर्मस्तु पूज्यताम् २३
तदार्य कलुषा बुद्धिर्जायते शस्त्रसेवनात्
पुनर्गत्वा त्वयोध्यायां क्षत्रधर्मं चरिष्यसि २४
अक्षया तु भवेत्प्रीतिः श्वश्रूश्वशुरयोर्मम
यदि राज्यं हि सन्न्यस्य भवेस्त्वं निरतो मुनिः २५
धर्मादर्थः प्रभवति धर्मात्प्रभवते सुखम्
धर्मेण लभते सर्वं धर्मसारमिदं जगत् २६

आत्मानं नियमैस्तैस्तैः कर्षयित्वा प्रयत्नतः
प्राप्यते निपुणैर्धर्मो न सुखाल्लभ्यते सुखम् २७
नित्यं शुचिमतिः सौम्य चर धर्मं तपोवने
सर्वं हि विदितं तुभ्यं त्रैलोक्यमपि तत्त्वतः २८
स्त्रीचापलादेतदुदाहृतं मे
धर्मं च वक्तुं तव कः समर्थः
विचार्य बुद्ध्या तु सहानुजेन
यद्रोचते तत्कुरू माचिरेण २९
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टमः सर्गः ८

३-९
वाक्यमेतत्तु वैदेह्या व्याहृतं भर्तृभक्तया श्रुत्वा धर्मे स्थितो रामः प्रत्युवाचाथ मैथिलीम्
१
हितमुक्तं त्वया देवि स्निग्धया सदृशं वचः
कुलं व्यपदिशन्त्या च धर्मज्ञे जनकात्मजे २
किं तु वक्ष्याम्यहं देवि त्वयैवोक्तमिदं वचः
क्षत्रियैर्धार्यते चापो नार्तशब्दो भवेदिति ३
ते चार्ता दण्दकारण्ये मुनयः संशितव्रताः
मां सीते स्वयमागम्य शरण्याः शरणं गताः ४
वसन्तो धर्मनिरता वने मूलफलाशनाः
न लभन्ते सुखं भीता राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ५
काले काले च निरता नियमैर्विविधैर्वने
भक्ष्यन्ते राक्षसैर्भीमैर्नरमांसोपजीविभिः ६
ते भक्ष्यमाणा मुनयो दण्डकारण्यवासिनः
अस्मानभ्यवपद्येति मामूचुर्द्विजसत्तमाः ७
मया तु वचनं श्रुत्वा तेषामेवं मुखाच्च्युतम्
कृत्वा चरणशुश्रूषां वाक्यमेतदुदाहृतम् ८
प्रसीदन्तु भवन्तो मे ह्रीरेषा ममातुला
यदीदृशैरहं विप्रैरुपस्थेयैरुपस्थितः
किं करोमीति च मया व्याहृतं द्विजसंनिधौ ९

सर्वैरेव समागम्य वागियं समुदाहृता
राक्षसैर्दण्डकारण्ये बहुभिः कामरूपिभिः
अर्दिताः स्म भृशं राम भवान्नस्त्रातुमर्हति १०
होमकाले तु संप्राप्ते पर्वकालेषु चानघ
धर्षयन्ति स्म दुर्धर्षा राक्षसाः पिशिताशनाः ११
राक्षसैर्धर्षितानां च तापसानां तपस्विनाम्
गतिं मृगयमाणानां भवान्नः परमा गतिः १२
कामं तपःप्रभावेन शक्ता हन्तुं निशाचरान्
चिरार्जितं तु नेच्छामस्तपः खण्डयितुं वयम् १३
बहुविघ्नं तपो नित्यं दुश्चरं चैव राघव
तेन शापं न मुञ्चामो भक्ष्यमाणाश्च राक्षसैः १४
तदर्द्यमानान्रक्षोभिर्दण्डकारण्यवासिभिः
रक्ष नस्त्वं सह भ्रात्रा त्वन्नाथा हि वयं वने १५
मया चैतद्वचः श्रुत्वा कार्त्स्न्येन परिपालनम्
ऋषीणां दण्डकारण्ये संश्रुतं जनकात्मजे १६
संश्रुत्य च न शक्ष्यामि जीवमानः प्रतिश्रवम्
मुनीनामन्यथा कर्तुं सत्यमिष्टं हि मे सदा १७
अप्यहं जीवितं जह्यां त्वां वा सीते सलक्ष्मणाम् न तु प्रतिज्ञां संश्रुत्य ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः
१८
तदवश्यं मया कार्यमृषीणां परिपालनम्
अनुक्तेनापि वैदेही प्रतिज्ञाय तु किं पुनः १९
मम स्नेहाच्च सौहार्दादिदमुक्तं त्वया वचः
परितुष्टोऽस्म्यहं सीते न ह्यनिष्टोऽनुशिष्यते
सदृशं चानुरूपं च कुलस्य तव शोभने २०
इत्येवमुक्त्वा वचनं महात्मा
सीतां प्रियां मैथिलराजपुत्रीम्
रामो धनुष्मान्सह लक्ष्मणेन
जगाम रम्याणि तपोवनानि २१
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे नवमः सर्गः ९

३-१०

अग्रतः प्रययौ रामः सीता मध्ये सुमध्यमा
पृष्ठतस्तु धनुष्पाणिर्लक्ष्मणोऽनुजगाम ह १
तौ पश्यमानौ विविधाञ्शैलप्रस्थान्वनानि च
नदीश्च विविधा रम्या जग्मतुः सह सीतया २
सारसांश्चक्रवाकांश्च नदीपुलिनचारिणः
सरांसि च सपद्मानि युतानि जलजैः खगैः ३
यूथबद्धांश्च पृषतान्मदोन्मत्तान्विषाणिनः
महिषांश्च वराहांश्च गजांश्च द्रुमवैरिणः ४
ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे
ददृशुः सहिता रम्यं तटाकं योजनायतम् ५
पद्मपुष्करसंबाधं गजयूथैरलंकृतम्
सारसैहंसकादम्बैः संकुलं जलचारिभिः ६
प्रसन्नसलिले रम्ये तस्मिन्सरसि शुश्रुवे
गीतवादित्रनिर्घोषो न तु कश्चन दृश्यते ७
ततः कौतूहलाद्रामो लक्ष्मणश्च महारथः
मुनिं धर्मभृतं नाम प्रष्टुं समुपचक्रमे ८
इदमत्यद्भुतं श्रुत्वा सर्वेषां नो महामुने
कौतूहलं महज्जातं किमिदं साधु कथ्यताम् ९
तेनैवमुक्तो धर्मात्मा राघवेण मुनिस्तदा
प्रभावं सरसः कृत्स्नमाख्यातुमुपचक्रमे १०
इदं पञ्चाप्सरो नाम तटाकं सार्वकालिकम्
निर्मितं तपसा राम मुनिना माण्डुकर्णिना ११
स हि तेपे तपस्तीव्रं माण्डकर्णिर्महामुनिः
दशवर्षसहस्राणि वायुभक्षो जलाश्रयः १२
ततः प्रव्यथिताः सर्वे देवाः साग्निपुरोगमाः अब्रुवन्वचनं सर्वे परस्परसमागताः
अस्माकं कस्यचित्स्थानमेष प्रार्थयते मुनिः१३
ततः कर्तुं तपोविघ्नं सर्वैर्देवैर्नियोजिताः
प्रधानाप्सरसः पञ्च विद्युच्चलितवर्चसः १४
अप्सरोभिस्ततस्ताभिर्मुनिर्दृष्टपरावरः
नीतो मदनवश्यत्वं सुराणां कार्यसिद्धये १५
ताश्चैवाप्सरसः पञ्च मुनेः पत्नीत्वमागताः

तटाके निर्मितं तासामस्मिन्नन्तर्हितं गृहम् १६
तत्रैवाप्सरसः पञ्च निवसन्त्यो यथासुखम्
रमयन्ति तपोयोगान्मुनिं यौवनमास्थितम् १७
तासां संक्रीडमानानामेष वादित्रनिःस्वनः
श्रूयते भूषणोन्मिश्रो गीतशब्दो मनोहरः १८
आश्चर्यमिति तस्यैतद्वचनं भावितात्मनः
राघवः प्रतिजग्राह सह भ्रात्रा महायशाः १९
एवं कथयमानस्य ददर्शाश्रममण्डलम्
कुशचीरपरिक्षिप्तं नानावृक्षसमावृतम् २०
प्रविश्य सह वैदेह्या लक्ष्मणेन च राघवः
तदा तस्मिन्स काकुत्स्थः श्रीमत्याश्रममण्डले २१
उषित्वा सुसुखं तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः
जगाम चाश्रमांस्तेषां पर्यायेण तपस्विनाम् २२
येषामुषितवान्पूर्वं सकाशे स महास्त्रवित्
क्वचित्परिदशान्मासानेकं संवत्सरं क्वचित् २३
क्वचिच्च चतुरो मासान्पञ्च षट्चापरान्क्वचित्
अपरत्राधिकान्मासानध्यर्धमधिकं क्वचित् २४
त्रीन्मासानष्टमासांश्च राघवो न्यवसत्सुखम्
तथा संवसतस्तस्य मुनीनामाश्रमेषु वै
रमतश्चानुकूल्येन ययुः संवत्सरा दश २५
परिसृज्य च धर्मज्ञो राघवः सह सीतया
सुतीक्ष्णस्याश्रमं श्रीमान्पुनरेवाजगाम ह २६
स तमाश्रममागम्य मुनिभिः प्रतिपूजितः
तत्रापि न्यवसद्रामः कंचित्कालमरिंदमः २७
अथाश्रमस्थो विनयात्कदाचित्तं महामुनिम्
उपासीनः स काकुत्स्थः सुतीक्ष्णमिदमब्रवीत् २८
अस्मिन्नरण्ये भगवन्नगस्त्यो मुनिसत्तमः
वसतीति मया नित्यं कथाः कथयतां श्रुतम् २९
न तु जानामि तं देशं वनस्यास्य महत्तया
कुत्राश्रमपदं पुण्यं महर्षेस्तस्य धीमतः ३०
प्रसादात्तत्र भवतः सानुजः सह सीतया
अगस्त्यमभिगच्छेयमभिवादयितुं मुनिम् ३१

मनोरथो महानेष हृदि संपरिवर्तते
यदहं तं मुनिवरं शुश्रूषेयमपि स्वयम् ३२
इति रामस्य स मुनिः श्रुत्वा धर्मात्मनो वचः
सुतीक्ष्णः प्रत्युवाचेदं प्रीतो दशरथात्मजम् ३३
अहमप्येतदेव त्वां वक्तुकामः सलक्ष्मणम्
अगस्त्यमभिगच्छेति सीतया सह राघव ३४
दिष्ट्या त्विदानीमर्थेऽस्मिन् स्वयमेव ब्रवीषि
माम्
अहमाख्यामि ते वत्स यत्रागस्त्यो महामुनिः ३५
योजनान्याश्रमात्तात याहि चत्वारि वै ततः
दक्षिणेन महाञ्श्रीमानगस्त्यभ्रातुराश्रमः ३६
स्थलप्राये वनोद्देशे पिप्पलीवनशोभिते
बहुपुष्पफले रम्ये नानाशकुनिनादिते ३७
पद्मिन्यो विविधास्तत्र प्रसन्नसलिलाः शिवाः
हंसकारण्डवाकीर्णाश्चक्रवाकोपशोभिताः ३८
तत्रैकां रजनीमुष्य प्रभाते राम गम्यताम्
दक्षिणां दिशमास्थाय वनखण्डस्य पार्श्वतः ३९
तत्रागस्त्याश्रमपदं गत्वा योजनमन्तरम्
रमणीये वनोद्देशे बहुपादपसंवृते
रंस्यते तत्र वैदेही लक्ष्मणश्च त्वया सह ४०
स हि रम्यो वनोद्देशो बहुपादपसंकुलः
यदि बुद्धिः कृता द्रष्टुमगस्त्यं तं महामुनिम्
अद्यैव गमने बुद्धिं रोचयस्व महायशः ४१
इति रामो मुनेः श्रुत्वा सह भ्रात्राभिवाद्य च
प्रतस्थेऽगस्त्यमुद्दिश्य सानुजः सह सीतया ४२
पश्यन्वनानि चित्राणि पर्वतांश्चाभ्रसंनिभान्
सरांसि सरितश्चैव पथि मार्गवशानुगाः ४३
सुतीक्ष्णेनोपदिष्टेन गत्वा तेन पथा सुखम्
इदं परमसंहृष्टो वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् ४४
एतदेवाश्रमपदं नूनं तस्य महात्मनः
अगस्त्यस्य मुनेर्भ्रातुर्दृश्यते पुण्यकर्मणः ४५
यथा हीमे वनस्यास्य ज्ञाताः पथि सहस्रशः

संनताः फलभारेण पुष्पभारेण च द्रुमाः ४६
पिप्पलीनां च पक्वानां वनादस्मादुपागतः
गन्धोऽय पवनोत्क्षिप्तः सहसा कटुकोदयः ४७
तत्र तत्र च दृश्यन्ते संक्षिप्ताः काष्ठसंचयाः
लूनाश्च पथि दृश्यन्ते दर्भा वैदूर्यवर्चसः ४८
एतच्च वनमध्यस्थं कृष्णाभ्रशिखरोपमम्
पावकस्याश्रमस्थस्य धूमाग्रं संप्रदृश्यते ४९
विविक्तेषु च तीर्थेषु कृतस्नाना द्विजातयः
पुष्पोपहारं कुर्वन्ति कुसुमैः स्वयमार्जितैः ५०
तत्सुतीक्ष्णस्य वचनं यथा सौम्य मया श्रुतम्
अगस्त्यस्याश्रमो भ्रातुर्नूनमेष भविष्यति ५१
निगृह्य तरसा मृत्युं लोकानां हितकाम्यया
यस्य भ्रात्रा कृतेयं दिक्शरण्या पुण्यकर्मणा ५२
इहैकदा किल क्रूरो वातापिरपि चेल्वलः
भ्रातरौ सहितावास्तां ब्राह्मणघ्नौ महासुरौ ५३
धारयन्ब्राह्मणं रूपमिल्वलः संस्कृतं वदन् आमन्त्रयति विप्रान्स श्राद्धमुद्दिश्य निर्घृणः
५४
भ्रातरं संस्कृतं भ्राता ततस्तं मेषरूपिणम्
तान्द्विजान्भोजयामास श्राद्धदृष्टेन कर्मणा ५५
ततो भुक्तवतां तेषां विप्राणामिल्वलोऽब्रवीत्
वातापे निष्क्रमस्वेति स्वरेण महता वदन् ५६
ततो भ्रातुर्वचः श्रुत्वा वातापिर्मेषवन्नदन्
भित्त्वा भित्त्वा शरीराणि ब्राह्मणानां
विनिष्पतत् ५७
ब्राह्मणानां सहस्राणि तैरेवं कामरूपिभिः
विनाशितानि संहत्य नित्यशः पिशिताशनैः ५८
अगस्त्येन तदा देवैः प्रार्थितेन महर्षिणा
अनुभूय किल श्राद्धे भक्षितः स महासुरः ५९
ततः संपन्नमित्युक्त्वा दत्त्वा हस्तावसेचनम्
भ्रातरं निष्क्रमस्वेति इल्वलः सोऽभ्यभाषत ६०
तं तथा भाषमाणं तु भ्रातरं विप्रघातिनम्

अब्रवीत्प्रहसन्धीमानगस्त्यो मुनिसत्तमः ६१
कुतो निष्क्रमितुं शक्तिर्मया जीर्णस्य रक्षसः
भ्रातुस्ते मेषरूपस्य गतस्य यमसादनम् ६२
अथ तस्य वचः श्रुत्वा भ्रातुर्निधनसंश्रितम्
प्रधर्षयितुमारेभे मुनिं क्रोधान्निशाचरः ६३
सोऽभ्यद्रवद्द्विजेन्द्रं तं मुनिना दीप्ततेजसा
चक्षुषानलकल्पेन निर्दग्धो निधनं गतः ६४
तस्यायमाश्रमो भ्रातुस्तटाकवनशोभितः
विप्रानुकम्पया येन कर्मेदं दुष्करं कृतम् ६५
एवं कथयमानस्य तस्य सौमित्रिणा सह
रामस्यास्तं गतः सूर्यः संध्याकालोऽभ्यवर्तत ६६
उपास्य पश्चिमां संध्यां सह भ्रात्रा यथाविधि
प्रविवेशाश्रमपदं तमृषिं चाभ्यवादयत् ६७
सम्यक्प्रतिगृहीतस्तु मुनिना तेन राघवः
न्यवसत्तां निशामेकां प्राश्य मूलफलानि च ६८
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां विमले सूर्यमण्डले
भ्रातरं तमगस्त्यस्य आमन्त्रयत राघवः ६९
अभिवादये त्वा भगवन्सुखमध्युषितो निशाम् आमन्त्रये त्वां गच्छामि गुरुं ते द्रष्टुमग्रजम्
७०
गम्यतामिति तेनोक्तो जगाम रघुनन्दनः
यथोद्दिष्टेन मार्गेण वनं तच्चावलोकयन् ७१
नीवारान्पनसांस्तालांस्तिमिशान्वञ्जुलान्धवान्
चिरिबिल्वान्मधूकांश्च बिल्वानपि च तिन्दुकान् ७२
पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभिरनुवेष्टितान्
ददर्श रामः शतशस्तत्र कान्तारपादपान् ७३
हस्तिहस्तैर्विमृदितान्वानरैरुपशोभितान्
मत्तैः शकुनिसंघैश्च शतशः प्रतिनादितान् ७४
ततोऽब्रवीत्समीपस्थं रामो राजीवलोचनः
पृष्ठतोऽनुगतं वीरं लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ७५
स्निग्धपत्रा यथा वृक्षा यथा क्षान्ता मृगद्विजाः
आश्रमो नातिदूरस्थो महर्षेर्भावितात्मनः ७६

अगस्त्य इति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा
आश्रमो दृश्यते तस्य परिश्रान्तश्रमापहः ७७
प्राज्यधूमाकुलवनश्चीरमालापरिष्कृतः
प्रशान्तमृगयूथश्च नानाशकुनिनादितः ७८
निगृह्य तरसा मृत्युं लोकानां हितकाम्यया
दक्षिणा दिक्कृता येन शरण्या पुण्यकर्मणा ७९
तस्येदमाश्रमपदं प्रभावाद्यस्य राक्षसैः
दिगियं दक्षिणा त्रासाद्दृश्यते नोपभुज्यते ८०
यदा प्रभृति चाक्रान्ता दिगियं पुण्यकर्मणा
तदा प्रभृति निर्वैराः प्रशान्ता रजनीचराः ८१
नाम्ना चेयं भगवतो दक्षिणा दिक्प्रदक्षिणा
प्रथिता त्रिषु लोकेषु दुर्धर्षा क्रूरकर्मभिः ८२
मार्गं निरोद्धुं सततं भास्करस्याचलोत्तमः
संदेशं पालयंस्तस्य विन्ध्यशैलो न वर्धते ८३
अयं दीर्घायुषस्तस्य लोके विश्रुतकर्मणः
अगस्त्यस्याश्रमः श्रीमान्विनीतमृगसेवितः ८४
एष लोकार्चितः साधुर्हिते नित्यं रतः सताम्
अस्मानधिगतानेष श्रेयसा योजयिष्यति ८५
आराधयिष्याम्यत्राहमगस्त्यं तं महामुनिम्
शेषं च वनवासस्य सौम्य वत्स्याम्यहं प्रभो ८६
अत्र देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
अगस्त्यं नियताहारं सततं पर्युपासते ८७
नात्र जीवेन्मृषावादी क्रूरो वा यदि वा शठः
नृशंसः कामवृत्तो वा मुनिरेष तथाविधः ८८
अत्र देवाश्च यक्षाश्च नागाश्च पतगैः सह
वसन्ति नियताहारा धर्ममाराधयिष्णवः ८९
अत्र सिद्धा महात्मानो विमानैः सूर्यसंनिभैः त्यक्त्वा देहान्नवैर्देहैः स्वर्याताः परमर्षयः ९०
यक्षत्वममरत्वं च राज्यानि विविधानि च
अत्र देवाः प्रयच्छन्ति भूतैराराधिताः शुभैः ९१ आगताः स्माश्रमपदं सौमित्रे प्रविशाग्रतः

निवेदयेह मां प्राप्तमृषये सह सीतया ९२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे दशमः सर्गः १०
३-११
स प्रविश्याश्रमपदं लक्ष्मणो राघवानुजः
अगस्त्यशिष्यमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह १
राजा दशरथो नाम ज्येष्ठस्तस्य सुतो बली
रामः प्राप्तो मुनिं द्रष्टुं भार्यया सह सीतया २
लक्ष्मणो नाम तस्याहं भ्राता त्ववरजो हितः
अनुकूलश्च भक्तश्च यदि ते श्रोत्रमागतः ३
ते वयं वनमत्युग्रं प्रविष्टाः पितृशासनात्
द्रष्टुमिच्छामहे सर्वे भगवन्तं निवेद्यताम् ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य तपोधनः
तथेत्युक्त्वाग्निशरणं प्रविवेश निवेदितुम् ५
स प्रविश्य मुनिश्रेष्ठं तपसा दुष्प्रधर्षणम्
कृताञ्जलिरुवाचेदं रामागमनमञ्जसा ६
पुत्रौ दशरथस्येमौ रामो लक्ष्मण एव च
प्रविष्टावाश्रमपदं सीतया सह भार्यया ७
द्रष्टुं भवन्तमायातौ शुश्रूषार्थमरिंदमौ
यदत्रानन्तरं तत्त्वमाज्ञापयितुमर्हसि ८
ततः शिष्यादुपश्रुत्य प्राप्तं रामं सलक्ष्मणम्
वैदेहीं च महाभागामिदं वचनमब्रवीत् ९
दिष्ट्या रामश्चिरस्याद्य द्रष्टुं मां समुपागतः
मनसा काङ्क्षितं ह्यस्य मयाप्यागमनं प्रति १०
गम्यतां सत्कृतो रामः सभार्यः सहलक्ष्मणः
प्रवेश्यतां समीपं मे किं चासौ न प्रवेशितः ११
एवमुक्तस्तु मुनिना धर्मज्ञेन महात्मना
अभिवाद्याब्रवीच्छिष्यस्तथेति नियताञ्जलि १२
ततो निष्क्रम्य संभ्रान्तः शिष्यो लक्ष्मणमब्रवीत्
क्वासौ रामो मुनिं द्रष्टुमेतु प्रविशतु स्वयम् १३
ततो गत्वाश्रमपदं शिष्येण सह लक्ष्मणः
दर्शयामास काकुत्स्थं सीतां च जनकात्मजाम् १४
तं शिष्यः प्रश्रितं वाक्यमगस्त्यवचनं ब्रुवन्

प्रावेशयद्यथान्यायं सत्कारार्हं सुसत्कृतम् १५
प्रविवेश ततो रामः सीतया सहलक्ष्मणः
प्रशान्तहरिणाकीर्णमाश्रमं ह्यवलोकयन् १६
स तत्र ब्रह्मणः स्थानमग्नेः स्थानं तथैव च
विष्णोः स्थानं महेन्द्रस्य स्थानं चैव विवस्वतः १७
सोमस्थानं भगस्थानं स्थानं कौबेरमेव च
धातुर्विधातुः स्थानं च वायोः स्थानं तथैव च १८
ततः शिष्यैः परिवृतो मुनिरप्यभिनिष्पतत्
तं ददर्शाग्रतो रामो मुनीनां दीप्ततेजसम्
अब्रवीद्वचनं वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् १९
एष लक्ष्मण निष्क्रामत्यगस्त्यो भगवानृषिः
औदार्येणावगच्छामि निधानं तपसामिमम् २०
एवमुक्त्वा महाबाहुरगस्त्यं सूर्यवर्चसम्
जग्राह परमप्रीतस्तस्य पादौ परंतपः २१
अभिवाद्य तु धर्मात्मा तस्थौ रामः कृताञ्जलि
सीतया सह वैदेह्या तदा रामः सलक्ष्मणः २२
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थमर्चयित्वासनोदकैः
कुशलप्रश्नमुक्त्वा च आस्यतामिति सोऽब्रवीत् २३
अग्निं हुत्वा प्रदायार्घ्यमतिथिं प्रतिपूज्य च
वानप्रस्थेन धर्मेण स तेषां भोजनं ददौ २४
प्रथमं चोपविश्याथ धर्मज्ञो मुनिपुंगवः
उवाच राममासीनं प्राञ्जलि धर्मकोविदम् २५
अन्यथा खलु काकुत्स्थ तपस्वी समुदाचरन्
दुःसाक्षीव परे लोके स्वानि मांसानि भक्षयेत् २६
राजा सर्वस्य लोकस्य धर्मचारी महारथः
पूजनीयश्च मान्यश्च भवान्प्राप्तः प्रियातिथिः २७
एवमुक्त्वा फलैर्मूलैः पुष्पैश्चान्यैश्च राघवम्
पूजयित्वा यथाकामं पुनरेव ततोऽब्रवीत् २८
इदं दिव्यं महच्चापं हेमवज्रविभूषितम्
वैष्णवं पुरुषव्याघ्र निर्मितं विश्वकर्मणा २९
अमोघः सूर्यसंकाशो ब्रह्मदत्तः शरोत्तमः
दत्तो मम महेन्द्रेण तूणी चाक्षयसायकौ ३०

संपूर्णौ निशितैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिव पावकैः
महाराजतकोशोऽयमसिर्हेमविभूषितः ३१
अनेन धनुषा राम हत्वा संख्ये महासुरान्
आजहार श्रियं दीप्तां पुरा विष्णुर्दिवौकसाम् ३२
तद्धनुस्तौ च तूणीरौ शरं खड्गं च मानद
जयाय प्रतिगृह्णीष्व वज्रं वज्रधरो यथा ३३
एवमुक्त्वा महातेजाः समस्तं तद्वरायुधम्
दत्त्वा रामाय भगवानगस्त्यः पुनरब्रवीत् ३४
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकादशः सर्गः ११

३-१२
राम प्रीतोऽस्मि भद्रं ते परितुष्टोऽस्मि लक्ष्मण
अभिवादयितुं यन्मां प्राप्तौ स्थः सह सीतया १
अध्वश्रमेण वां खेदो बाधते प्रचुरश्रमः
व्यक्तमुत्कण्ठते चापि मैथिली जनकात्मजा २
एषा हि सुकुमारी च दुःखैश्च न विमानिता
प्राज्यदोषं वनं प्राप्ता भर्तृस्नेहप्रचोदिता ३
यथैषा रमते राम इह सीता तथा कुरु
दुष्करं कृतवत्येषा वने त्वामनुगच्छती ४
एषा हि प्रकृतिः स्त्रीणामासृष्टे रघुनन्दन
समस्थमनुरज्यन्ते विषमस्थं त्यजन्ति च ५
शतह्रदानां लोलत्वं शस्त्राणां तीक्ष्णतां तथा
गरुडानिलयोः शैघ्र्यमनुगच्छन्ति योषितः ६
इयं तु भवतो भार्या दोषैरेतैर्विवर्जिता
श्लाघ्या च व्यपदेश्या च यथा देवी ह्यरुन्धती ७
अलंकृतोऽय देशश्च यत्र सौमित्रिणा सह
वैदेह्या चानया राम वत्स्यसि त्वमरिंदम ८
एवमुक्तस्तु मुनिना राघवः संयताञ्जलि
उवाच प्रश्रितं वाक्यमृषिं दीप्तमिवानलम् ९
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगवः
गुणैः सभ्रातृभार्यस्य वरदः परितुष्यति १०
किं तु व्यादिश मे देशं सोदकं बहुकाननम्

यत्राश्रमपदं कृत्वा वसेयं निरतः सुखम् ११
ततोऽब्रवीन्मुनिश्रेष्ठः श्रुत्वा रामस्य भाषितम्
ध्यात्वा मुहूर्तं धर्मात्मा धीरो धीरतरं वचः १२
इतो द्वियोजने तात बहुमूलफलोदकः
देशो बहुमृगः श्रीमान्पञ्चवट्यभिविश्रुतः १३
तत्र गत्वाश्रमपदं कृत्वा सौमित्रिणा सह
रमस्व त्वं पितुर्वाक्यं यथोक्तमनुपालयन् १४
विदितो ह्येष वृत्तान्तो मम सर्वस्तवानघ
तपसश्च प्रभावेन स्नेहाद्दशरथस्य च १५
हृदयस्थश्च ते छन्दो विज्ञातस्तपसा मया
इह वासं प्रतिज्ञाय मया सह तपोवने १६
अतश्च त्वामहं ब्रूमि गच्छ पञ्चवटीमिति
स हि रम्यो वनोद्देशो मैथिली तत्र रंस्यते १७
स देशः श्लाघनीयश्च नातिदूरे च राघव
गोदावर्याः समीपे च मैथिली तत्र रंस्यते १८
प्राज्यमूलफलश्चैव नानाद्विजगणैर्युतः
विविक्तश्च महाबाहो पुण्यो रम्यस्तथैव च १९
भवानपि सदारश्च शक्तश्च परिरक्षणे
अपि चात्र वसन्राम तापसान्पालयिष्यसि २०
एतदालक्ष्यते वीर मधूकानां महद्वनम्
उत्तरेणास्य गन्तव्यं न्यग्रोधमभिगच्छता २१
ततः स्थलमुपारुह्य पर्वतस्याविदूरतः
ख्यातः पञ्चवटीत्येव नित्यपुष्पितकाननः २२
अगस्त्येनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिणा सह
सत्कृत्यामन्त्रयामास तमृषिं सत्यवादिनम् २३
तौ तु तेनाभ्यनुज्ञातौ कृतपादाभिवन्दनौ
तदाश्रमात्पञ्चवटीं जग्मतुः सह सीतया २४
गृहीतचापौ तु नराधिपात्मजौ
विषक्ततूणौ समरेष्वकातरौ
यथोपदिष्टेन पथा महर्षिणा
प्रजग्मतुः पञ्चवटीं समाहितौ २५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्वादशः सर्गः १२

३-१३
अथ पञ्चवटीं गच्छन्नन्तरा रघुनन्दनः
आससाद महाकायं गृध्रं भीमपराक्रमम् १
तं दृष्ट्वा तौ महाभागौ वनस्थं रामलक्ष्मणौ
मेनाते राक्षसं पक्षिं ब्रुवाणौ को भवानिति २
स तौ मधुरया वाचा सौम्यया प्रीणयन्निव
उवाच वत्स मां विद्धि वयस्यं पितुरात्मनः ३
स तं पितृसखं बुद्ध्वा पूजयामास राघवः
स तस्य कुलमव्यग्रमथ पप्रच्छ नाम च ४
रामस्य वचनं श्रुत्वा कुलमात्मानमेव च
आचचक्षे द्विजस्तस्मै सर्वभूतसमुद्भवम् ५
पूर्वकाले महाबाहो ये प्रजापतयोऽभवन्
तान्मे निगदतः सर्वानादितः शृणु राघव ६
कर्दमः प्रथमस्तेषां विकृतस्तदनन्तरम्
शेषश्च संश्रयश्चैव बहुपुत्रश्च वीर्यवान् ७
स्थाणुर्मरीचिरत्रिश्च क्रतुश्चैव महाबलः
पुलस्त्यश्चाङ्गिराश्चैव प्रचेताः पुलहस्तथा ८
दक्षो विवस्वानपरोऽरिष्टनेमिश्च राघव
कश्यपश्च महातेजास्तेषामासीच्च पश्चिमः ९
प्रजापतेस्तु दक्षस्य बभूवुरिति नः श्रुतम्
षष्टिर्दुहितरो राम यशस्विन्यो महायशः १०
कश्यपः प्रतिजग्राह तासामष्टौ सुमध्यमाः
अदितिं च दितिं चैव दनूमपि च कालकाम् ११
ताम्रां क्रोधवशां चैव मनुं चाप्यनलामपि
तास्तु कन्यास्ततः प्रीतः कश्यपः पुनरब्रवीत् १२
पुत्रांस्त्रैलोक्यभर्तॄन्वै जनयिष्यथ मत्समान्
अदितिस्तन्मना राम दितिश्च दनुरेव च १३
कालका च महाबाहो शेषास्त्वमनसोऽभवन्
अदित्यां जज्ञिरे देवास्त्रयस्त्रिंशदरिंदम १४
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च परंतप
दितिस्त्वजनयत्पुत्रान्दैत्यांस्तात यशस्विनः १५

तेषामियं वसुमती पुरासीत्सवनार्णवा
दनुस्त्वजनयत्पुत्रमश्वग्रीवमरिंदम १६
नरकं कालकं चैव कालकापि व्यजायत
क्रौञ्चीं भासीं तथा श्येनीं धृतराष्ट्रीं तथा
शुकीम् १७
ताम्रापि सुषुवे कन्याः पञ्चैता लोकविश्रुताः
उलूकाञ्जनयत्क्रौञ्ची भासी भासान्व्यजायत १८
श्येनी श्येनांश्च गृध्रांश्च व्यजायत सुतेजसः
धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वशः १९
चक्रवाकांश्च भद्रं ते विजज्ञे सापि भामिनी
शुकी नतां विजज्ञे तु नताया विनता सुता २०
दश क्रोधवशा राम विजज्ञेऽप्यात्मसंभवाः
मृगीं च मृगमन्दां च हरीं भद्रमदामपि २१
मातङ्गीमथ शार्दूलद्यं श्वेतां च सुरभीं तथा
सर्वलक्षणसम्पन्नां सुरसां कद्रुकामपि २२
अपत्यं तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरोत्तम
ऋक्षाश्च मृगमन्दायाः सृमराश्चमरास्तथा २३
ततस्त्विरावतीं नाम जज्ञे भद्रमदा सुताम्
तस्यास्त्वैरावतः पुत्रो लोकनाथो महागजः २४
हर्याश्च हरयोऽपत्यं वानराश्च तपस्विनः
गोलाङ्ग्लांश्च शार्दूली
व्याघ्रांश्चाजनयत्सुतान् २५
मातङ्ग्यास्त्वथ मातङ्गा अपत्यं मनुजर्षभ
दिशागजं तु श्वेताक्षं श्वेता व्यजनयत्सुतम्२६
ततो दुहितरौ राम सुरभिर्देव्यजायत
रोहिणीं नाम भद्रं ते गन्धर्वीं च यशस्विनीम् २७
रोहिण्यजनयद्गा वै गन्धर्वी वाजिनः सुतान्
सुरसाजनयन्नागान्राम कद्रूश्च पन्नगान् २८
मनुर्मनुष्याञ्जनयत्कश्यपस्य महात्मनः
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्शूद्राश्चं!
मनुजर्षभ २९
मुखतो ब्राह्मणा जाता उरसः क्षत्रियास्तथा

ऊरुभ्यां जज्ञिरे वैश्याः पद्भ्यां शूद्रा इति
श्रुतिः ३०
सर्वान्पुण्यफलान्वृक्षाननलापि व्यजायत
विनता च शुकीपौत्री कद्रूश्च सुरसास्वसा ३१
कद्रूर्नागसहस्रं तु विजज्ञे धरणीधरम्
द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु गरुडोऽरुण एव च ३२
तस्माज्जातोऽहमरुणात्संपातिश्च ममाग्रजः
जटायुरिति मां विद्धि श्येनीपुत्रमरिंदम ३३
सोऽह वाससहायस्ते भविष्यामि यदीच्छसि
सीतां च तात रक्षिष्ये त्वयि याते सलक्ष्मणे ३५ जटायुषं तु प्रतिपूज्य राघवो
मुदा परिष्वज्य च संनतोऽभवत्
पितुर्हि शुश्राव सखित्वमात्मवा-
ञ्जटायुषा संकथितं पुनः पुनः३५
स तत्र सीतां परिदाय मैथिलद्यं
सहैव तेनातिबलेन पक्षिणा
जगाम तां पञ्चवटीं सलक्ष्मणो रिपून्दिधक्षञ्शलभानिवालः३६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रयोदशः सर्गः १३

३-१४
ततः पञ्चवटीं गत्वा नानाव्यालमृगायुताम्
उवाच भ्रातरं रामो लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् १
आगताः स्म यथोद्दिष्टममुं देशं महर्षिणा
अयं पञ्चवटीदेशः सौम्य पुष्पितकाननः २
सर्वतश्चार्यतां दृष्टिः कानने निपुणो ह्यसि
आश्रमः कतरस्मिन्नो देशे भवति संमतः ३
रमते यत्र वैदेही त्वमहं चैव लक्ष्मण
तादृशो दृश्यतां देशः संनिकृष्टजलाशयः ४
वनरामण्यकं यत्र जलरामण्यकं तथा
संनिकृष्टं च यत्र स्यात्समित्पुष्पकुशोदकम् ५
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः संयताञ्जलि

सीतासमक्षं काकुत्स्थमिदं वचनमब्रवीत् ६
परवानस्मि काकुत्स्थ त्वयि वर्षशतं स्थिते
स्वयं तु रुचिरे देशे क्रियतामिति मां वद ७
सुप्रीतस्तेन वाक्येन लक्ष्मणस्य महाद्युतिः
विमृशन्रोचयामास देशं सर्वगुणान्वितम् ८
स तं रुचिरमाक्रम्य देशमाश्रमकर्मणि
हस्ते गृहीत्वा हस्तेन रामः सौमित्रिमब्रवीत् ९
अयं देशः समः श्रीमान् पुष्पितैस्तरुभिर्वृतः
इहाश्रमपदं सौम्य यथावत्कर्तुमर्हसि १०
इयमादित्यसंकाशैः पद्मैः सुरभिगन्धिभिः
अदूरे दृश्यते रम्या पद्मिनी पद्मशोभिता ११
यथाख्यातमगस्त्येन मुनिना भावितात्मना
इयं गोदावरी रम्या पुष्पितैस्तरुभिर्वृता १२
हंसकारण्डवाकीर्णा चक्रवाकोपशोभिता
नातिदूरे न चासन्ने मृगयूथनिपीडिता १३
मयूरनादिता रम्याः प्रांशवो बहुकन्दराः
दृश्यन्ते गिरयः सौम्य फुल्लैस्तरुभिरावृताः १४
सौवर्णे राजतैस्ताम्रैर्देशे देशे च धातुभिः
गवाक्षिता इवाभान्ति गजाः परमभक्तिभिः १५
सालैस्तालैस्तमालैश्च खर्जूरैः पनसाम्रकैः
नीवारैस्तिमिशैश्चैव पुंनागैश्चोपशोभिताः १६
चूतैरशोकैस्तिलकैश्चम्पकैः केतकैरपि
पुष्पगुल्मलतोपेतैस्तैस्तैस्तरुभिरावृताः १७
चन्दनैः स्यन्दनैर्नीपैः पनसैर्लकुचैरपि
धवाश्वकर्णखदिरैः शमीकिंशुकपाटलैः १८
इदं पुण्यमिदं मेध्यमिदं बहुमृगद्विजम्
इह वत्स्याम सौमित्रे सार्धमेतेन पक्षिणा १९
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः परवीरहा
अचिरेणाश्रमं भ्रातुश्चकार सुमहाबलः २०
पर्णशालां सुविपुलां तत्र संघातमृत्तिकाम्
सुस्तम्भां मस्करैर्दीर्घैः कृतवंशां सुशोभनाम् २१
स गत्वा लक्ष्मणः श्रीमान्नदीं गोदावरीं तदा

स्नात्वा पद्मानि चादाय सफलः पुनरागतः २२
ततः पुष्पबलि कृत्वा शान्तिं च स यथाविधि
दर्शयामास रामाय तदाश्रमपदं कृतम् २३
स तं दृष्ट्वा कृतं सौम्यमाश्रमं सह सीतया
राघवः पर्णशालायां हर्षमाहारयत्परम् २४
सुसंहृष्टः परिष्वज्य बाहुभ्यां लक्ष्मणं तदा
अतिस्निग्धं च गाढं च वचनं चेदमब्रवीत् २५
प्रीतोऽस्मि ते महत्कर्म त्वया कृतमिदं प्रभो
प्रदेयो यन्निमित्तं ते परिष्वङ्गो मया कृतः २६
भावज्ञेन कृतज्ञेन धर्मज्ञेन च लक्ष्मण
त्वया पुत्रेण धर्मात्मा न संवृत्तः पिता मम २७
एवं लक्ष्मणमुक्त्वा तु राघवो लक्ष्मिवर्धनः
तस्मिन्देशे बहुफले न्यवसत्स सुखं वशी २८
कंचित्कालं स धर्मात्मा सीतया लक्ष्मणेन च
अन्वास्यमानो न्यवसत्स्वर्गलोके यथामरः २९
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुर्दशः सर्गः१४

३-१५
वसतस्तस्य तु सुखं राघवस्य महात्मनः
शरद्व्यपाये हेमन्त ऋतुरिष्टः प्रवर्तते १
स कदाचित्प्रभातायां शर्वर्यां रघुनन्दनः
प्रययावभिषेकार्थं रम्यां गोदावरीं नदीम् २
प्रह्वः कलशहस्तस्तं सीतया सह वीर्यवान्
पृष्ठतोऽनुव्रजन्भ्राता सौमित्रिरिदमब्रवीत् ३
अयं स कालः संप्राप्तः प्रियो यस्ते प्रियंवद
अलंकृत इवाभाति येन संवत्सरः शुभः ४
नीहारपरुषो लोकः पृथिवी सस्यमालिनी
जलान्यनुपभोग्यानि सुभगो हव्यवाहनः ५
नवाग्रयणपूजाभिरभ्यर्च्य पितृदेवताः
कृताग्रयणकाः काले सन्तो विगतकल्मषाः ६
प्राज्यकामा जनपदाः सम्पन्नतरगोरसाः
विचरन्ति महीपाला यात्रार्थं विजिगीषवः ७

सेवमाने दृढं सूर्ये दिशमन्तकसेविताम्
विहीनतिलकेव स्त्री नोत्तरा दिक्प्रकाशते ८
प्रकृत्या हिमकोशाढ्यो दूरसूर्यश्च साम्प्रतम्
यथार्थनामा सुव्यक्तं हिमवान्हिमवान्गिरिः ९
अत्यन्तसुखसंचारा मध्याह्ने स्पर्शतः सुखाः
दिवसाः सुभगादित्याश्छायासलिलदुर्भगाः १०
मृदुसूर्याः सनीहाराः पटुशीताः समारुताः
शून्यारण्या हिमध्वस्ता दिवसा भान्ति साम्प्रतम् ११
निवृत्ताकाशशयनाः पुष्यनीता हिमारुणाः
शीता वृद्धतरायामास्त्रियामा यान्ति साम्प्रतम् १२
रविसंक्रान्तसौभाग्यस्तुषारारुणमण्डलः
निःश्वासान्ध इवादर्शश्चन्द्रमा न प्रकाशते १३
ज्योत्स्ना तुषारमलिना पौर्णमास्यां न राजते
सीतेव चातपश्यामा लक्ष्यते न तु शोभते १४
प्रकृत्या शीतलस्पर्शो हिमविद्धश्च साम्प्रतम्
प्रवाति पश्चिमो वायुः काले द्विगुणशीतलः १५
बाष्पच्छन्नान्यरण्यानि यवगोधूमवन्ति च
शोभन्तेऽभ्युदिते सूर्ये नदद्भिः क्रौञ्चसारसैः १६
खर्जूरपुष्पाकृतिभिः शिरोभिः पूर्णतण्डुलैः
शोभन्ते किंचिदालम्बाः शालयः कनकप्रभाः १७
मयूखैरुपसर्पद्भिर्हिमनीहारसंवृतैः
दूरमभ्युदितः सूर्यः शशाङ्क इव लक्ष्यते १८
अग्राह्यवीर्यः पूर्वाह्णे मध्याह्ने स्पर्शतः
सुखः
संरक्तः किंचिदापाण्डुरातपः शोभते क्षितौ १९
अवश्यायनिपातेन किंचित्प्रक्लिन्नशाद्वला
वनानां शोभते भूमिर्निविष्टतरुणातपा २०
अवश्यायतमोनद्धा नीहारतमसावृताः
प्रसुप्ता इव लक्ष्यन्ते विपुष्पा वनराजयः २१
बाष्पसंछन्नसलिला रुतविज्ञेयसारसाः
हिमार्द्रवालुकैस्तीरैः सरितो भान्ति साम्प्रतम् २२

तुषारपतनाच्चैव मृदुत्वाद्भास्करस्य च
शैत्यादगाग्रस्थमपि प्रायेण रसवज्जलम् २३
जराजर्जरितैः पर्णैः शीर्णकेसरकर्णिकैः
नालशेषा हिमध्वस्ता न भान्ति कमलाकराः २४
अस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्र काले दुःखसमन्वितः
तपश्चरति धर्मात्मा त्वद्भक्त्या भरतः पुरे २५
त्यक्त्वा राज्यं च मानं च भोगांश्च विविधान्बहून्
तपस्वी नियताहारः शेते शीते महीतले २६
सोऽपि वेलामिमां नूनमभिषेकार्थमुद्यतः
वृतः प्रकृतिभिर्नित्यं प्रयाति सरयूं नदीम् २७
अत्यन्तसुखसंवृद्धः सुकुमारो हिमार्दितः
कथं त्वपररात्रेषु सरयूमवगाहते २८
पद्मपत्रेक्षणः श्यामः श्रीमान्निरुदरो महान्
धर्मज्ञः सत्यवादी च ह्रीनिषेधो जितेन्द्रियः २९
प्रियाभिभाषी मधुरो दीर्घबाहुररिंदमः
संत्यज्य विविधान्सौख्यानार्यं सर्वात्मनाश्रितः ३०
जितः स्वर्गस्तव भ्रात्रा भरतेन महात्मना
वनस्थमपि तापस्ये यस्त्वामनुविधीयते ३१ड
न पित्र्यमनुवर्तन्ते मातृकं द्विपदा इति
ख्यातो लोकप्रवादोऽय भरतेनान्यथा कृतः ३२
भर्ता दशरथो यस्याः साधुश्च भरतः सुतः
कथं नु साम्बा कैकेयी तादृशी क्रूरदर्शिनी ३३
इत्येवं लक्ष्मणे वाक्यं स्नेहाद्ब्रुवति धार्मिके
परिवादं जनन्यास्तमसहन्राघवोऽब्रवीत् ३४
न तेऽम्बा मध्यमा तात गर्हितव्या कथंचन
तामेवेक्ष्वाकुनाथस्य भरतस्य कथां कुरु ३५
निश्चितापि हि मे बुद्धिर्वनवासे दृढव्रता
भरतस्नेहसंतप्ता बालिशीक्रियते पुनः ३६
इत्येवं विलपंस्तत्र प्राप्य गोदावरीं नदीम्
चक्रेऽभिषेकं काकुत्स्थः सानुजः सह सीतया ३७
तर्पयित्वाथ सलिलैस्ते पितॄन्दैवतानि च

स्तुवन्ति स्मोदितं सूर्यं देवताश्च समाहिताः ३८ कृताभिषेकः स रराज रामः
सीताद्वितीयः सह लक्ष्मणेन कृताभिषेकस्त्वगराजपुत्र्या
रुद्रः सनन्दिर्भगवानिवेशः३९
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५

३-१६
कृताभिषेको रामस्तु सीता सौमित्रिरेव च
तस्माद्गोदावरीतीरात्ततो जग्मुः स्वमाश्रमम् १
आश्रमं तमुपागम्य राघवः सहलक्ष्मणः
कृत्वा पौर्वाह्णिकं कर्म पर्णशालामुपागमत् २
स रामः पर्णशालायामासीनः सह सीतया
विरराज महाबाहुश्चित्रया चन्द्रमा इव
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा चकार विविधाः कथाः ३
तदासीनस्य रामस्य कथासंसक्तचेतसः
तं देशं राक्षसी काचिदाजगाम यदृच्छया ४
सा तु शूर्पणखा नाम दशग्रीवस्य रक्षसः
भगिनी राममासाद्य ददर्श त्रिदशोपमम् ५
सिंहोरस्कं महाबाहुं पद्मपत्रनिभेक्षणम्
सुकुमारं महासत्त्वं पार्थिवव्यञ्जनान्वितम् ६
राममिन्दीवरश्यामं कन्दर्पसदृशप्रभम्
बभूवेन्द्रोपमं दृष्ट्वा राक्षसी काममोहिता ७
सुमुखं दुर्मुखी रामं वृत्तमध्यं महोदरी
विशालाक्षं विरूपाक्षी सुकेशं ताम्रमूर्धजा ८
प्रियरूपं विरूपा सा सुस्वरं भैरवस्वना
तरुणं दारुणा वृद्धा दक्षिणं वामभाषिणी ९
न्यायवृत्तं सुदुर्वृत्ता प्रियमप्रियदर्शना
शरीरजसमाविष्टा राक्षसी राममब्रवीत् १०
जटी तापसरूपेण सभार्यः शरचापधृक्
आगतस्त्वमिमं देशं कथं राक्षससेवितम् ११
एवमुक्तस्तु राक्षस्या शूर्पणख्या परंतपः

ऋजुबुद्धितया सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे १२
आसीद्दशरथो नाम राजा त्रिदशविक्रमः
तस्याहमग्रजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः १३
भ्रातायं लक्ष्मणो नाम यवीयान्मामनुव्रतः
इयं भार्या वैदेही मम सीतेति विश्रुता १४
नियोगात्तु नरेन्द्रस्य पितुर्मातुश्च यन्त्रितः
धर्मार्थं धर्मकाङ्क्षी च वनं वस्तुमिहागतः १५
त्वां तु वेदितुमिच्छामि कथ्यतां कासि कस्य वा
इह वा किंनिमित्तं त्वमागता ब्रूहि तत्त्वतः १६
साब्रवीद्वचनं श्रुत्वा राक्षसी मदनार्दिता
श्रूयतां राम वक्ष्यामि तत्त्वार्थं वचनं मम १७
अहं शूर्पणखा नाम राक्षसी कामरूपिणी
अरण्यं विचरामीदमेका सर्वभयंकरा १८
रावणो नाम मे भ्राता राक्षसो राक्षसेश्वरः
प्रवृद्धनिद्रश्च सदा कुम्भकर्णो महाबलः १९
विभीषणस्तु धर्मात्मा न तु राक्षसचेष्टितः
प्रख्यातवीर्यौ च रणे भ्रातरौ खरदूषणौ २०
तानहं समतिक्रान्ता राम त्वापूर्वदर्शनात्
समुपेतास्मि भावेन भर्तारं पुरुषोत्तमम्
चिराय भव भर्ता मे सीतया किं करिष्यसि २१
विकृता च विरूपा च न सेयं सदृशी तव
अहमेवानुरूपा ते भार्यारूपेण पश्य माम् २२
इमां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम्
अनेन सह ते भ्रात्रा भक्षयिष्यामि मानुषीम् २३
ततः पर्वतशृङ्गाणि वनानि विविधानि च
पश्यन्सह मया कान्त दण्डकान्विचरिष्यसि २४
इत्येवमुक्तः काकुत्स्थः प्रहस्य मदिरेक्षणाम्
इदं वचनमारेभे वक्तुं वाक्यविशारदः २५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षोडशः सर्गः १६

३-१७
तां तु शूर्पणखां रामः कामपाशावपाशिताम्

स्वेच्छया श्लक्ष्णया वाचा स्मितपूर्वमथाब्रवीत् १
कृतदारोऽस्मि भवति भार्येयं दयिता मम
त्वद्विधानां तु नारीणां सुदुःखा ससपत्नता २
अनुजस्त्वेष मे भ्राता शीलवान्प्रियदर्शनः
श्रीमानकृतदारश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ३
अपूर्वी भार्यया चार्थी तरुणः प्रियदर्शनः
अनुरूपश्च ते भर्ता रूपस्यास्य भविष्यति ४
एनं भज विशालाक्षि भर्तारं भ्रातरं मम
असपत्ना वरारोहे मेरुमर्कप्रभा यथा ५
इति रामेण सा प्रोक्ता राक्षसी काममोहिता
विसृज्य रामं सहसा ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ६
अस्य रूपस्य ते युक्ता भार्याहं वरवर्णिनी
मया सह सुखं सर्वान्दण्डकान्विचरिष्यसि ७
एवमुक्तस्तु सौमित्री राक्षस्या वाक्यकोविदः
ततः शूर्पणखीं स्मित्वा लक्ष्मणो युक्तमब्रवीत् ८
कथं दासस्य मे दासी भार्या भवितुमिच्छसि
सोऽहमार्येण परवान्भ्रात्रा कमलवर्णिनी ९
समृद्धार्थस्य सिद्धार्था मुदितामलवर्णिनी
आर्यस्य त्वं विशालाक्षि भार्या भव यवीयसी १०
एतां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम्
भार्यां वृद्धां परित्यज्य त्वामेवैष भजिष्यति ११
को हि रूपमिदं श्रेष्ठं संत्यज्य वरवर्णिनि
मानुषीषु वरारोहे कुर्याद्भावं विचक्षणः १२
इति सा लक्ष्मणेनोक्ता कराला निर्णतोदरी
मन्यते तद्वचः सत्यं परिहासाविचक्षणा १३
सा रामं पर्णशालायामुपविष्टं परंतपम्
सीतया सह दुर्धर्षमब्रवीत्काममोहिता १४
इमां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम्
वृद्धां भार्यामवष्टभ्य न मां त्वं बहु मन्यसे १५
अद्येमां भक्षयिष्यामि पश्यतस्तव मानुषीम्
त्वया सह चरिष्यामि निःसपत्ना यथासुखम् १६
इत्युक्त्वा मृगशावाक्षीमलातसदृशेक्षणा

अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धा महोल्का रोहिणीमिव १७
तां मृत्युपाशप्रतिमामापतन्तीं महाबलः
निगृह्य रामः कुपितस्ततो लक्ष्मणमब्रवीत् १८
क्रूरैरनार्यैः सौमित्रे परिहासः कथंचन
न कार्यः पश्य वैदेहीं कथंचित्सौम्य जीवतीम् १९
इमां विरूपामसतीमतिमत्तां महोदरीम्
राक्षसीं पुरुषव्याघ्र विरूपयितुमर्हसि २०
इत्युक्तो लक्ष्मणस्तस्याः क्रुद्धो रामस्य पश्यतः
उद्धृत्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासं महाबलः २१
निकृत्तकर्णनासा तु विस्वरं सा विनद्य च
यथागतं प्रदुद्राव घोरा शूर्पणखा वनम् २२
सा विरूपा महाघोरा राक्षसी शोणितोक्षिता
ननाद विविधान्नादान्यथा प्रावृषि तोयदः २३
सा विक्षरन्ती रुधिरं बहुधा घोरदर्शना
प्रगृह्य बाहू गर्जन्ती प्रविवेश महावनम् २४
ततस्तु सा राक्षससंघसंवृतं
खरं जनस्थानगतं विरूपिता
उपेत्य तं भ्रातरमुग्रतेजसं
पपात भूमौ गगनाद्यथाशनिः २५
ततः सभार्यं भयमोहमूर्छिता
सलक्ष्मणं राघवमागतं वनम्
विरूपणं चात्मनि शोणितोक्षिता
शशंस सर्वं भगिनी खरस्य सा २६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तदशः सर्गः १७

३-१८
तां तथा पतितां दृष्ट्वा विरूपां शोणितोक्षिताम्
भगिनीं क्रोधसंतप्तः खरः पप्रच्छ राक्षसः १
बलविक्रमसम्पन्ना कामगा कामरूपिणी
इमामवस्थां नीता त्वं केनान्तकसमा गता २
देवगन्धर्वभूतानामृषीणां च महात्मनाम्
कोऽयमेवं महावीर्यस्त्वां विरूपां चकार ह ३

न हि पश्याम्यहं लोके यः कुर्यान्मम विप्रियम्
अन्तरेण सहस्राक्षं महेन्द्रं पाकशासनम् ४
अद्याहं मार्गणैः प्राणानादास्ये जीवितान्तकैः
सलिले क्षीरमासक्तं निष्पिबन्निव सारसः ५
निहतस्य मया संख्ये शरसंकृत्तमर्मणः
सफेनं रुधिरं रक्तं मेदिनी कस्य पास्यति ६
कस्य पत्ररथाः कायान्मांसमुत्कृत्य संगताः
प्रहृष्टा भक्षयिष्यन्ति निहतस्य मया रणे ७
तं न देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः
मयापकृष्टं कृपणं शक्तास्त्रातुं महाहवे ८
उपलभ्य शनैः संज्ञां तं मे शंसितुमर्हसि
येन त्वं दुर्विनीतेन वने विक्रम्य निर्जिता ९
इति भ्रातुर्वचः श्रुत्वा क्रुद्धस्य च विशेषतः
ततः शूर्पणखा वाक्यं सबाष्पमिदमब्रवीत् १०
तरुणौ रूपसम्पन्नौ सुकुमारौ महाबलौ
पुण्डरीकविशालाक्षौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ ११
गन्धर्वराजप्रतिमौ पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ
देवौ वा मानुषौ वा तौ न तर्कयितुमुत्सहे १२
तरुणी रूपसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता
दृष्टा तत्र मया नारी तयोर्मध्ये सुमध्यमा १३
ताभ्यामुभाभ्यां संभूय प्रमदामधिकृत्य ताम्
इमामवस्थां नीताहं यथानाथासती तथा १४
तस्याश्चानृजुवृत्तायास्तयोश्च हतयोरहम्
सफेनं पातुमिच्छामि रुधिरं रणमूर्धनि १५
एष मे प्रथमः कामः कृतस्तात त्वया भवेत्
तस्यास्तयोश्च रुधिरं पिबेयमहमाहवे १६
इति तस्यां ब्रुवाणायां चतुर्दश महाबलान्
व्यादिदेश खरः क्रुद्धो राक्षसानन्तकोपमान् १७
मानुषौ शस्त्रसम्पन्नौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ
प्रविष्टौ दण्डकारण्यं घोरं प्रमदया सह १८
तौ हत्वा तां च दुर्वृत्तामुपावर्तितुमर्हथ
इयं च रुधिरं तेषां भगिनी मम पास्यति १९

मनोरथोऽयमिष्टोऽस्या भगिन्या मम राक्षसाः
शीघ्रं संपाद्यतां गत्वा तौ प्रमथ्य स्वतेजसा २०
इति प्रतिसमादिष्टा राक्षसास्ते चतुर्दश
तत्र जग्मुस्तया सार्धं घना वातेरिता यथा २१
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टादशः सर्गः १८

३-१९
ततः शूर्पणखा घोरा राघवाश्रममागता
रक्षसामाचचक्षे तौ भ्रातरौ सह सीतया १
ते रामं पर्णशालायामुपविष्टं महाबलम्
ददृशुः सीतया सार्ध वैदेह्या लक्ष्मणेन च २
तान्दृष्ट्वा राघवः श्रीमानागतां तां च राक्षसीम्
अब्रवीद्भ्रातरं रामो लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ३
मुहूर्त भव सौमित्रे सीतायाः प्रत्यनन्तरः
इमानस्या वधिष्यामि पदवीमागतानिह ४
वाक्यमेतत्ततः श्रुत्वा रामस्य विदितात्मनः
तथेति लक्ष्मणो वाक्यं रामस्य प्रत्यपूजयत् ५
राघवोऽपि महच्चापं चामीकरविभूषितम्
चकार सज्यं धर्मात्मा तानि रक्षांसि चाब्रवीत् ६
पुत्रौ दशरथस्यावां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
प्रविष्टौ सीतया सार्धं दुश्चरं दण्डकावनम् ७
फलमूलाशनौ दान्तौ तापसौ धर्मचारिणौ
वसन्तौ दण्डकारण्ये किमर्थमुपहिंसथ ८
युष्मान्पापात्मकान्हन्तुं विप्रकारान्महावने
ऋषीणां तु नियोगेन प्राप्तोऽह सशरासनः ९
तिष्ठतैवात्र संतुष्टा नोपसर्पितुमर्हथ
यदि प्राणैरिहार्थो वो निवर्तध्वं निशाचराः १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते चतुर्दश
ऊचुर्वाचं सुसंक्रुद्धा ब्रह्मघ्नाः शूलपाणयः ११
संरक्तनयना घोरा रामं रक्तान्तलोचनम्
परुषा मधुराभाषं हृष्टादृष्टपराक्रमम् १२

क्रोधमुत्पाद्य नो भर्तुः खरस्य सुमहात्मनः
त्वमेव हास्यसे प्राणानद्यास्माभिर्हतो युधि १३
का हि ते शक्तिरेकस्य बहूनां रणमूर्धनि
अस्माकमग्रतः स्थातुं किं पुनर्योद्धुमाहवे १४
एभिर्बाहुप्रयुक्तैर्नः परिघैः शूलपट्टिशैः
प्राणांस्त्यक्ष्यसि वीर्यं च धनुश्च करपीडितम् १५
इत्येवमुक्त्वा संरब्धा राक्षसास्ते चतुर्दश
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा राममेवाभिदुद्रुवुः
चिक्षिपुस्तानि शूलानि राघवं प्रति दुर्जयम् १६
तानि शूलानि काकुत्स्थः समस्तानि चतुर्दश
तावद्भिरेव चिच्छेद शरैः काञ्चनभूषणैः १७
ततः पश्चान्महातेजा नाराचान्सूर्यसंनिभान्
जग्राह परमक्रुद्धश्चतुर्दश शिलाशितान् १८
गृहीत्वा धनुरायम्य लक्ष्यानुद्दिश्य राक्षसान्
मुमोच राघवो बाणान्वज्रानिव शतक्रतुः १९
रुक्मपुङ्खाश्च विशिखाः प्रदीप्ता हेमभूषणाः
अन्तरिक्षे महोल्कानां बभूवुस्तुल्यवर्चसः २०
ते भित्त्वा रक्षसां वेगाद्वक्षांसि रुधिराप्लुताः
विनिष्पेतुस्तदा भूमौ न्यमज्जन्ताशनिस्वनाः २१
ते भिन्नहृदया भूमौ छिन्नमूला इव द्रुमाः
निपेतुः शोणिताद्रार्ङ्गा! विकृता विगतासवः २२
तान्भूमौ पतितान्दृष्ट्वा राक्षसी क्रोधमूर्छिता
परित्रस्ता पुनस्तत्र व्यसृजद्भैरवं रवम् २३
सा नदन्ती महानादं जवाच्छूर्पणखा पुनः
उपगम्य खरं सा तु किंचित्संशुष्कशोणिता
पपात पुनरेवार्ता सनिर्यासेव वल्लरी २४
निपातितान्प्रेक्ष्य रणे तु राक्षसा- न्प्रधाविता शूर्पणखापुनस्ततः
वधं च तेषां निखिलेन रक्षसां
शशंस सर्वं भगिनी खरस्य सा २५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनविंशः सर्गः १९

३-२०
स पुनः पतितां दृष्ट्वा क्रोधाच्छूर्पणखां खरः
उवाच व्यक्तया वाचा तामनर्थार्थमागताम् १
मया त्विदानीं शूरास्ते राक्षसा रुधिराशनाः
त्वत्प्रियार्थं विनिर्दिष्टाः किमर्थं रुद्यते
पुनः २
भक्ताश्चैवानुरक्ताश्च हिताश्च मम नित्यशः
घ्नन्तोऽपि न निहन्तव्या न न कुर्युर्वचो मम ३
किमेतच्छ्रोतुमिच्छामि कारणं यत्कृते पुनः
हा नाथेति विनर्दन्ती सर्पवद्वेष्टसे क्षितौ ४
अनाथवद्विलपसि किं नु नाथे मयि स्थिते उत्तिष्ठोत्तिष्ठ मा भैषीर्वैक्लव्यं त्यज्यतामिह
५
इत्येवमुक्ता दुर्धर्षा खरेण परिसान्त्विता
विमृज्य नयने सास्रे खरं भ्रातरमब्रवीत् ६
प्रेषिताश्च त्वया शूरा राक्षसास्ते चतुर्दश
निहन्तुं राघवं घोरा मत्प्रियार्थं सलक्ष्मणम् ७
ते तु रामेण सामर्षाः शूलपट्टिशपाणयः
समरे निहताः सर्वे सायकैर्मर्मभेदिभिः ८
तान्भूमौ पतितान्दृष्ट्वा क्षणेनैव महाबलान्
रामस्य च महत्कर्म महांस्त्रासोऽभवन्मम ९
सास्मि भीता समुद्विग्ना विषण्णा च निशाचर
शरणं त्वां पुनः प्राप्ता सर्वतो भयदर्शिनी १०
विषादनक्राध्युषिते परित्रासोर्मिमालिनि
किं मां न त्रायसे मग्नां विपुले शोकसागरे ११
एते च निहता भूमौ रामेण निशितैः शरैः
ये च मे पदवीं प्राप्ता राक्षसाः पिशिताशनाः १२
मयि ते यद्यनुक्रोशो यदि रक्षःसु तेषु च
रामेण यदि शक्तिस्ते तेजो वास्ति निशाचर
दण्डकारण्यनिलयं जहि राक्षसकण्टकम् १३
यदि रामं ममामित्रमद्य त्वं न वधिष्यसि
तव चैवाग्रतः प्राणांस्त्यक्ष्यामि निरपत्रपा १४

बुद्ध्य्हामनुपश्यामि न त्वं रामस्य संयुगे
स्थातुं प्रतिमुखे शक्तः सचापस्य महारणे १५
शूरमानी न शूरस्त्वं मिथ्यारोपितविक्रमः
मानुषौ यन्न शक्नोषि हन्तुं तौ रामलक्ष्मणौ १६
अपयाहि जनस्थानात्त्वरितः सहबान्धवः निःसत्त्वस्याल्पवीर्यस्य वासस्ते क्रीदृशस्त्विह १७
रामतेजोऽभिभूतो हि त्वं क्षिप्रं विनशिष्यसि
स हि तेजःसमायुक्तो रामो दशरथात्मजः
भ्राता चास्य महावीर्यो येन चास्मि विरूपिता १८ इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे विंशः सर्गः २०

३-२१
एवमाधर्षितः शूरः शूर्पणख्या खरस्तदा
उवाच रक्षसां मध्ये खरः खरतरं वचः १
तवापमानप्रभवः क्रोधोऽयमतुलो मम
न शक्यते धारयितुं लवणाम्भ इवोत्थितम् २
न रामं गणये वीर्यान्मानुषं क्षीणजीवितम्
आत्मदुश्चरितैः प्राणान्हतो योऽद्य विमोक्ष्यति ३
बाष्पं संह्रियतामेष संभ्रमश्च विमुच्यताम्
अहं रामं सह भ्रात्रा नयामि यमसादनम् ४
परश्वधहतस्याद्य मन्दप्राणस्य भूतले
रामस्य रुधिरं रक्तमुष्णं पास्यसि राक्षसि ५
सा प्रहृष्टा वचः श्रुत्वा खरस्य वदनाच्च्युतम्
प्रशशंस पुनर्मौर्ख्याद्भ्रातरं रक्षसां वरम् ६
तया परुषितः पूर्वं पुनरेव प्रशंसितः
अब्रवीद्दूषणं नाम खरः सेनापतिं तदा ७
चतुर्दश सहस्त्राणि मम चित्तानुवर्तिनाम्
रक्षसां भीमवेगानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ८
नीलजीमूतवर्णानां घोराणां क्रूरकर्मणाम्
लोकहिंसाविहाराणां बलिनामुग्रतेजसाम् ९
तेषां शार्दूलदर्पाणां महास्यानां महौजसाम्

सर्वोद्योगमुदीर्णानां रक्षसां सौम्य कारय १० उपस्थापय मे क्षिप्रं रथं सौम्य धनूंषि च
शरांश्च चित्रान्खड्गांश्च शक्तीश्च विविधाः शिताः ११
अग्रे निर्यातुमिच्छामि पौलस्त्यानां महात्मनाम्
वधार्थं दुर्विनीतस्य रामस्य रणकोविदः १२
इति तस्य ब्रुवाणस्य सूर्यवर्णं महारथम्
सदश्वैः शबलैर्युक्तमाचचक्षेऽथ दूषणः १३
तं मेरुशिखराकारं तप्तकाञ्चनभूषणम्
हेमचक्रमसंबाधं वैदूर्यमयकूबरम् १४
मत्स्यैः पुष्पैर्द्रुमैः शैलैश्चन्द्रसूर्यैश्च
काञ्चनैः
माङ्गल्यैः पक्षिसंघैश्च ताराभिश्च समावृतम् १५
ध्वजनिस्त्रिंशसंपन्नं किङ्किणीकविभूषितम्
सदश्वयुक्तं सोऽमर्षादारुरोह रथं खरः १६
निशाम्य तं रथगतं राक्षसा भीमविक्रमाः
तस्थुः संपरिवार्यैनं दूषणं च महाबलम् १७
खरस्तु तान्महेष्वासान्घोरचर्मायुधध्वजान् निर्यातेत्यब्रवीद्दृष्ट्वा रथस्थः सर्वराक्षसान्
१८
ततस्तद्राक्षसं सैन्यं घोरचर्मायुधध्वजम्
निर्जगाम जनस्थानान्महानादं महाजवम् १९
मुद्गरैः पट्टिशैः शूलैः सुतीक्ष्णैश्च परश्वधैः
खड्गैश्चक्रैश्च हस्तस्थैर्भ्राजमानैश्च तोमरैः २०
शक्तिभिः परिघैर्घोरैरतिमात्रैश्च कार्मुकैः
गदासिमुसलैर्वज्रैर्गृहीतैर्भीमदर्शनैः २१
राक्षसानां सुघोराणां सहस्राणि चतुदर्श
निर्यातानि जनस्थानात्खरचित्तानुवर्तिनाम् २२
तांस्त्वभिद्रवतो दृष्ट्वा राक्षसान्भीमविक्रमान्
खरस्यापि रथः किंचिज्जगाम तदनन्तरम् २३
ततस्ताञ्शबलानश्वांस्तप्तकाञ्चनभूषितान्
खरस्य मतमाज्ञाय सारथिः समचोदयत् २४

स चोदितो रथः शीघ्रं खरस्य रिपुघातिनः शब्देनापूरयामास दिशश्च प्रदिशस्तथा २५
प्रवृद्धमन्युस्तु खरः खरस्वनो
रिपोर्वधार्थं त्वरितो यथान्तकः
अचूचुदत्सारथिमुन्नदन्पुन-
र्महाबलो मेघ इवाश्मवर्षवान् २६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकविंशः सर्गः २१

३-२२
तत्प्रयातं बलं घोरमशिवं शोणितोदकम्
अभ्यवर्षन्महामेघस्तुमुलो गर्दभारुणः १
निपेतुस्तुरगास्तस्य रथयुक्ता महाजवाः
समे पुष्पचिते देशे राजमार्गे यदृच्छया २
श्यामं रुधिरपर्यन्तं बभूव परिवेषणम्
अलातचक्रप्रतिमं प्रतिगृह्य दिवाकरम् ३
ततो ध्वजमुपागम्य हेमदण्डं समुच्छ्रितम्
समाक्रम्य महाकायस्तस्थौ गृध्रः सुदारुणः ४
जनस्थानसमीपे च समाक्रम्य खरस्वनाः
विस्वरान्विविधांश्चक्रुर्मांसादा मृगपक्षिणः ५
व्याजह्रुश्च प्रदीप्तायां दिशि वै भैरवस्वनम्
अशिवा यातुधानानां शिवा घोरा महास्वनाः ६
प्रभिन्नगिरिसंकाशास्तोयशोणितधारिणः
आकाशं तदनाकाशं चक्रुर्भीमा बलाहकाः ७
बभूव तिमिरं घोरमुद्धतं रोमहर्षणम्
दिशो वा विदिशो वापि सुव्यक्तं न चकाशिरे ८
क्षतजार्द्रसवर्णाभा संध्या कालं विना बभौ
खरस्याभिमुखं नेदुस्तदा घोरा मृगाः खगाः ९
नित्याशिवकरा युद्धे शिवा घोरनिदर्शनाः
नेदुर्बलस्याभिमुखं ज्वालोद्गारिभिराननैः १०
कबन्धः परिघाभासो दृश्यते भास्करान्तिके
जग्राह सूर्यं स्वर्भानुरपर्वणि महाग्रहः ११
प्रवाति मारुतः शीघ्रं निष्प्रभोऽभूद्दिवाकरः

उत्पेतुश्च विना रात्रिं ताराः खद्योतसप्रभाः १२
संलीनमीनविहगा नलिन्यः शुष्कपङ्कजाः
तस्मिन्क्षणे बभूवुश्च विना पुष्पफलैर्द्रुमाः १३
उद्धूतश्च विना वातं रेणुर्जलधरारुणः
वीचीकूचीति वाश्यन्तो बभूवुस्तत्र सारिकाः १४
उल्काश्चापि सनिर्घोषा निपेतुर्घोरदर्शनाः
प्रचचाल मही चापि सशैलवनकानना १५
खरस्य च रथस्थस्य नर्दमानस्य धीमतः
प्राकम्पत भुजः सव्यः स्वरश्चास्यावसज्जत १६
सास्रा संपद्यते दृष्टिः पश्यमानस्य सर्वतः
ललाटे च रुजा जाता न च मोहान्न्यवर्तत १७
तान्समीक्ष्य महोत्पातानुत्थितान्रोमहर्षणान्
अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्प्रहसन्स खरस्तदा १८
महोत्पातानिमान्सर्वानुत्थितान्घोरदर्शनान्
न चिन्तयाम्यहं वीर्याद्बलवान्दुर्बलानिव १९
तारा अपि शरैस्तीक्ष्णैः पातयेयं नभस्तलात्
मृत्युं मरणधर्मेण संक्रुद्धो योजयाम्यहम् २०
राघवं तं बलोत्सिक्तं भ्रातरं चापि लक्ष्मणम्
अहत्वा सायकैस्तीक्ष्णैर्नोपावर्तितुमुत्सहे २१
सकामा भगिनी मेऽस्तु पीत्वा तु रुधिरं तयोः
यन्निमित्तं तु रामस्य लक्ष्मणस्य विपर्ययः २२
न क्वचित्प्राप्तपूर्वो मे संयुगेषु पराजयः
युष्माकमेतत्प्रत्यक्षं नानृतं कथयाम्यहम् २३
देवराजमपि क्रुद्धो मत्तैरावतयायिनम्
वज्रहस्तं रणे हन्यां किं पुनस्तौ च मानुषौ २४
सा तस्य गर्जितं श्रुत्वा राक्षसस्य महाचमूः
प्रहर्षमतुलं लेभे मृत्युपाशावपाशिता २५
समेयुश्च महात्मानो युद्धदर्शनकाङ्क्षिणः
ऋषयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः २६
समेत्य चोचुः सहितास्तेऽन्योन्यं पुण्यकर्मणः स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्योऽस्तु लोकानां ये च संमताः २७

जयतां राघवो युद्धे पौलस्त्यान्रजनीचरान्
चक्रहस्तो यथा युद्धे सर्वानसुरपुंगवान् २८
एतच्चान्यच्च बहुशो ब्रुवाणाः परमर्षयः
ददृशुर्वाहिनीं तेषां राक्षसानां गतायुषाम् २९
रथेन तु खरो वेगात्सैन्यस्याग्राद्विनिःसृतः
तं दृष्ट्वा राक्षसं भूयो राक्षसाश्च विनिःसृताः ३०
श्येनगामी पृथुग्रीवो यज्ञशत्रुर्विहंगमः
दुर्जयः करवीराक्षः परुषः कालकार्मुकः ३१
मेघमाली महामाली सर्पास्यो रुधिराशनः
द्वादशैते महावीर्याः प्रतस्थुरभितः खरम् ३२
महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथी त्रिशिरास्तथा
चत्वार एते सेनाग्र्या दूषणं पृष्ठतोऽन्वयुः ३३
सा भीमवेगा समराभिकामा
सुदारुणा राक्षसवीरसेना
तौ राजपुत्रौ सहसाभ्युपेता
माला ग्रहाणामिव चन्द्रसूर्यौ ३४
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्वाविंशः सर्गः २२

३-२३
आश्रमं प्रति याते तु खरे खरपराक्रमे
तानेवौत्पातिकान्रामः सह भ्रात्रा ददर्श ह १
तानुत्पातान्महाघोरानुत्थितान्रोमहर्षणान्
प्रजानामहितान्दृष्ट्वा वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् २
इमान्पश्य महाबाहो सर्वभूतापहारिणः
समुत्थितान्महोत्पातान्संहर्तुं सर्वराक्षसान् ३
अमी रुधिरधारास्तु विसृजन्तः खरस्वनान्
व्योम्नि मेघा विवर्तन्ते परुषा गर्दभारुणाः ४
सधूमाश्च शराः सर्वे मम युद्धाभिनन्दिनः
रुक्मपृष्ठानि चापानि विवेष्टन्ते च लक्ष्मण ५
यादृशा इह कूजन्ति पक्षिणो वनचारिणः
अग्रतो नो भयं प्राप्तं संशयो जीवितस्य च ६
संप्रहारस्तु सुमहान्भविष्यति न संशयः

अयमाख्याति मे बाहुः स्फुरमाणो मुहुर्मुहुः ७
संनिकर्षे तु नः शूर जयं शत्रोः पराजयम्
स्रुपभं च प्रसन्नं च तव वक्त्रं हि लक्ष्यते ८
उद्यतानां हि युद्धार्थं येषां भवति लक्ष्मण
निष्प्रभं वदनं तेषां भवत्यायुःपरिक्षयः ९ट
अनागतविधानं तु कर्तव्यं शुभमिच्छता
आपदं शङ्कमानेन पुरुषेण विपश्चिता १०
तस्माद्गृहीत्वा वैदेहीं शरपाणिर्धनुर्धरः
गुहामाश्रय शैलस्य दुर्गां पादपसंकुलाम् ११
प्रतिकूलितुमिच्छामि न हि वाक्यमिदं त्वया
शापितो मम पादाभ्यां गम्यतां वत्स माचिरम् १२
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः सह सीतया
शरानादाय चापं च गुहां दुर्गां समाश्रयत् १३
तस्मिन्प्रविष्टे तु गुहां लक्ष्मणे सह सीतया
हन्त निर्युक्तमित्युक्त्वा रामः कवचमाविशत् १४
स तेनाग्निनिकाशेन कवचेन विभूषितः
बभूव रामस्तिमिरे विधूमोऽग्निरिवोत्थितः १५
स चापमुद्यम्य महच्छरानादाय वीर्यवान्
बभूवावस्थितस्तत्र ज्यास्वनैः पूरयन्दिशः १६
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः
ऊचुः परमसंत्रस्ता गुह्यकाश्च परस्परम् १७
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्
एकश्च रामो धर्मात्मा कथं युद्धं भविष्यति १८
ततो गम्भीरनिर्ह्रादं घोरवर्मायुधध्वजम्
अनीकं यातुधानानां समन्तात्प्रत्यदृश्यत १९
सिंहनादं विसृजतामन्योन्यमभिगर्जताम्
चापानि विस्फारयतां जृम्भतां चाप्यभीक्ष्णशः २०
विप्रघुष्टस्वनानां च दुन्दुभींश्चापि निघ्नताम्
तेषां सुतुमलः शब्दः पूरयामास तद्वनम् २१
तेन शब्देन वित्रस्ताः श्वापदा वनचारिणः
दुद्रुवुर्यत्र निःशब्दं पृष्ठतो नावलोकयन् २२
तत्त्वनीकं महावेगं रामं समुपसर्पत

धृतनानाप्रहरणं गम्भीरं सागरोपमम् २३
रामोऽपि चारयंश्चक्षुः सर्वतो रणपण्डितः
ददर्श खरसैन्यं तद्युद्धाभिमुखमुद्यतम् २४
वितत्य च धनुर्भीमं तूण्याश्चोद्धृत्य सायकान्
क्रोधमाहारयत्तीव्रं वधार्थं सर्वरक्षसाम् २५
दुष्प्रेक्ष्यः सोऽभवत्क्रुद्धो युगान्ताग्निरिव
ज्वलन्
तं दृष्ट्वा तेजसाविष्टं प्राव्यथन्वनदेवताः २६
तस्य क्रुद्धस्य रूपं तु रामस्य ददृशे तदा
दक्षस्येव क्रतुं हन्तुमुद्यतस्य पिनाकिनः २७
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः २३

३-२४
अवष्टब्धधनुं रामं क्रुद्धं च रिपुघातिनम्
ददर्शाश्रममागम्य खरः सह पुरः सरैः १
तं दृष्ट्वा सगुणं चापमुद्यम्य खरनिःस्वनम्
रामस्याभिमुखं सूतं चोद्यतामित्यचोदयत् २
स खरस्याज्ञया सूतस्तुरगान्समचोदयत्
यत्र रामो महाबाहुरेको धुन्वन्धनुः स्थितः ३
तं तु निष्पतितं दृष्ट्वा सर्वे ते रजनीचराः
नर्दमाना महानादं सचिवाः पर्यवारयन् ४
स तेषां यातुधानानां मध्ये रथगतः खरः
बभूव मध्ये ताराणां लोहिताङ्ग इवोदितः ५
ततस्तं भीमधन्वानं क्रुद्धाः सर्वे निशाचराः
रामं नानाविधैः शस्त्रैरभ्यवर्षन्त दुर्जयम् ६
मुद्गरैरायसैः शूलैः प्रासैः खड्गैः परश्वधैः
राक्षसाः समरे रामं निजघ्नू रोषतत्पराः ७
ते बलाहकसंकाशा महानादा महाबलाः
अभ्यधावन्त काकुत्स्थं रामं युद्धे जिघांसवः ८
ते रामे शरवर्षाणि व्यसृजन्रक्षसां गणाः
शैलेन्द्रमिव धाराभिर्वर्षमाणा महाघनाः ९
स तैः परिवृतो घोरै राघवो रक्षसां गणैः

तिथिष्विव महादेवो वृतः पारिषदां गणैः १०
तानि मुक्तानि शस्त्राणि यातुधानैः स राघवः
प्रतिजग्राह विशिखैर्नद्योघानिव सागरः ११
स तैः प्रहरणैर्घोरैर्भिन्नगात्रो न विव्यथे
रामः प्रदीप्तैर्वहुभिर्वज्रैरिव महाचलः १२
स विद्धः क्षतजादिग्धः सर्वगात्रेषु राघवः
बभूव रामः संध्याभ्रैर्दिवाकर इवावृतः १३
विषेदुर्देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
एकं सहस्रैर्बहुभिस्तदा दृष्ट्वा समावृतम् १४
ततो रामः सुसंक्रुद्धो मण्डलीकृतकार्मुकः
ससर्ज निशितान्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः १५
दुरावारान्दुर्विषहान्कालपाशोपमान्रणे
मुमोच लीलया रामः कङ्कपत्रानजिह्मगान् १६
ते शराः शत्रुसैन्येषु मुक्ता रामेण लीलया
आददू रक्षसां प्राणान्पाशाः कालकृता इव १७
भित्त्वा राक्षसदेहांस्तांस्ते शरा रूधिराप्लुताः
अन्तरिक्षगता रेजुर्दीप्ताग्निसमतेजसः १८
असंख्येयास्तु रामस्य सायकाश्चापमण्डलात्
विनिष्पेतुरतीवोग्रा रक्षःप्राणापहारिणः १९
तैर्धनूंषि ध्वजाग्राणि वर्माणि च शिरांसि च
बाहून्सहस्ताभरणानूरून्करिकरोपमान्
चिच्छेद रामः समरे शतशोऽथ सहस्रशः २०
ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः
भीममार्तस्वरं चक्रुर्भिद्यमाना निशाचराः २१
तत्सैन्यं निशितैर्वाणैरर्दितं मर्मभेदिभिः
रामेण न सुखं लेभे शुष्कं वनमिवाग्निना २२
केचिद्भीमबलाः शूराः शूलान्खड्गान्परश्वधान्
चिक्षिपुः परमक्रुद्धा रामाय रजनीचराः २३
तानि बाणैर्महाबाहुः शस्त्राण्यावार्य राघवः
जहार समरे प्राणांश्चिच्छेद च शिरोधरान् २४
अवशिष्टाश्च ये तत्र विषण्णाश्च निशाचराः
खरमेवाभ्यधावन्त शरणार्थं शरार्दिताः २५

तान्सर्वान्पुनरादाय समाश्वास्य च दूषणः
अभ्यधावत काकुत्स्थं क्रुद्धो रुद्रमिवान्तकः २६
निवृत्तास्तु पुनः सर्वे दूषणाश्रयनिर्भयाः
राममेवाभ्यधावन्त सालतालशिलायुधाः २७
तद्बभूवाद्भुतं युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम्
रामस्यास्य महाघोरं पुनस्तेषां च रक्षसाम् २८
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः २४

३-२५
तद्द्रुमाणां शिलानां च वर्षं प्राणहरं महत्
प्रतिजग्राह धर्मात्मा राघवस्तीक्ष्णसायकैः १
प्रतिगृह्य च तद्वर्षं निमीलित इवर्षभः
रामः क्रोधं परं भेजे वधार्थं सर्वरक्षसाम् २
ततः क्रोधसमाविष्टः प्रदीप्त इव तेजसा
शरैरभ्यकिरत्सैन्यं सर्वतः सहदूषणम् ३
ततः सेनापतिः क्रुद्धो दूषणः शत्रुदूषणः
जग्राह गिरिशृङ्गाभं परिघं रोमहर्षणम् ४
वेष्टितं काञ्चनैः पट्टैर्देवसैन्याभिमर्दनम्
आयसैः शङ्कुभिस्तीक्ष्णैः कीर्णं परवसोक्षितम् ५
वज्राशनिसमस्पर्शं परगोपुरदारणम्
तं महोरगसंकाशं प्रगृह्य परिघं रणे
दूषणोऽभ्यपतद्रामं क्रूरकर्मा निशाचरः ६
तस्याभिपतमानस्य दूषणस्य स राघवः
द्वाभ्यां शराभ्यां चिच्छेद सहस्ताभरणौ भुजौ ७
भ्रष्टस्तस्य महाकायः पपात रणमूर्धनि
परिघश्छिन्नहस्तस्य शक्रध्वज इवाग्रतः ८
स कराभ्यां विकीर्णाभ्यां पपात भुवि दूषणः
विषाणाभ्यां विशीर्णाभ्यां मनस्वीव महागजः ९
दृष्ट्वा तं पतितं भूमौ दूषणं निहतं रणे
साधु साध्विति काकुत्स्थं सर्वभूतान्यपूजयन् १०
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धास्त्रयः सेनाग्रयायिनः संहत्याभ्यद्रवन्रामं मृत्युपाशावपाशिताः

महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथी च महाबलः ११
महाकपालो विपुलं शूलमुद्यम्य राक्षसः
स्थूलाक्षः पट्टिशं गृह्य प्रमाथी च परश्वधम् १२
दृष्ट्वैवापततस्तांस्तु राघवः सायकैः शितैः
तीक्ष्णाग्रैः प्रतिजग्राह संप्राप्तानतिथीनिव १३
महाकपालस्य शिरश्चिच्छेद रघुनन्दनः
असंख्येयैस्तु बाणौघैः प्रममाथ प्रमाथिनम् १४
स्थूलाक्षस्याक्षिणी तीक्ष्णैः पूरयामास सायकैः
स पपात हतो भूमौ विटपीव महाद्रुमः १५
ततः पावकसंकाशैर्हेमवज्रविभूषितैः
जघान शेषं तेजस्वी तस्य सैन्यस्य सायकैः १६
ते रुक्मपुङ्खा विशिखाः सधूमा इव पावकाः
निजघ्नुस्तानि रक्षांसि वज्रा इव महाद्रुमान् १७
रक्षसां तु शतं रामः शतेनैकेन कर्णिना
सहस्रं च सहस्रेण जघान रणमूर्धनि १८
तैर्भिन्नवर्माभरणाश्छिन्नभिन्नशरासनाः
निपेतुः शोणितादिग्धा धरण्यां रजनीचराः १९
तैर्मुक्तकेशैः समरे पतितैः शोणितोक्षितैः
आस्तीर्णा वसुधा कृत्स्ना महावेदिः कुशैरिव २०
क्षणेन तु महाघोरं वनं निहतराक्षसम्
बभूव निरयप्रख्यं मांसशोणितकर्दमम् २१
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्
हतान्येकेन रामेण मानुषेण पदातिना २२
तस्य सैन्यस्य सर्वस्य खरः शेषो महारथः
राक्षसस्त्रिशिराश्चैव रामश्च रिपुसूदनः २३
ततस्तु तद्भीमबलं महाहवे
समीक्ष्य रामेण हतं बलीयसा
रथेन रामं महता खरस्ततः
समाससादेन्द्र इवोद्यताशनिः २४
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः २५

३-२६

खरं तु रामाभिमुखं प्रयान्तं वाहिनीपतिः
राक्षसस्त्रिशिरा नाम संनिपत्येदमब्रवीत् १
मां नियोजय विक्रान्त संनिवर्तस्व साहसात्
पश्य रामं महाबाहुं संयुगे विनिपातितम् २
प्रतिजानामि ते सत्यमायुधं चाहमालभे
यथा रामं वधिष्यामि वधार्हं सर्वरक्षसाम् ३
अहं वास्य रणे मृत्युरेष वा समरे मम
विनिवर्त्य रणोत्साहं मुहूर्तं प्राश्निको भव ४
प्रहृष्टो वा हते रामे जनस्थानं प्रयास्यसि
मयि वा निहते रामं संयुगायोपयास्यसि ५
खरस्त्रिशिरसा तेन मृत्युलोभात्प्रसादितः
गच्छ युध्येत्यनुज्ञातो राघवाभिमुखो ययौ ६
त्रिशिराश्च रथेनैव वाजियुक्तेन भास्वता
अभ्यद्रवद्रणे रामं त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ७
शरधारासमूहान्स महामेघ इवोत्सृजन्
व्यसृजत्सदृशं नादं जलार्द्रस्येव दुन्दुभेः ८
आगच्छन्तं त्रिशिरसं राक्षसं प्रेक्ष्य राघवः
धनुषा प्रतिजग्राह विधुन्वन्सायकाञ्शितान् ९
स संप्रहारस्तुमुलो रामत्रिशिरसोर्महान्
बभूवातीवबलिनोः सिंहकुञ्जरयोरिव १०
ततस्त्रिशिरसा बाणैर्ललाटे ताडितस्त्रिभिः
अमर्षी कुपितो रामः संरब्धमिदमब्रवीत् ११
अहो विक्रमशूरस्य राक्षसस्येदृशं बलम्
पुष्पैरिव शरैर्यस्य ललाटेऽस्मि परिक्षतः
ममापि प्रतिगृह्णीष्व शरांश्चापगुणच्युतान् १२
एवमुक्त्वा तु संरब्धः शरानाशीविषोपमान्
त्रिशिरोवक्षसि क्रुद्धो निजघान चतुर्दश १३
चतुर्भिस्तुरगानस्य शरैः संनतपर्वभिः
न्यपातयत तेजस्वी चतुरस्तस्य वाजिनः १४
अष्टभिः सायकैः सूतं रथोपस्थे न्यपातयत्
रामश्चिच्छेद बाणेन ध्वजं चास्य समुच्छ्रितम् १५
ततो हतरथात्तस्मादुत्पतन्तं निशाचरम्

बिभेद रामस्तं बाणैर्हृदये सोऽभवज्जडः १६
सायकैश्चाप्रमेयात्मा सामर्षस्तस्य रक्षसः
शिरांस्यपातयत्त्रीणि वेगवद्भिस्त्रिभिः शितैः १७
स भूमौ शोणितोद्गारी रामबाणाभिपीडितः
न्यपतत्पतितैः पूर्वं स्वशिरोभिर्निशाचरः १८
हतशेषास्ततो भग्ना राक्षसाः खरसंश्रयाः
द्रवन्ति स्म न तिष्ठन्ति व्याघ्रत्रस्ता मृगा इव १९
तान्खरो द्रवतो दृष्ट्वा निवर्त्य रुषितः स्वयम् राममेवाभिदुद्राव राहुश्चन्द्रमसं यथा २०
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षड्विंशः सर्गः २६

३-२७
निहतं दूषणं दृष्ट्वा रणे त्रिशिरसा सह
खरस्याप्यभवत्त्रासो दृष्ट्वा रामस्य विक्रमम् १
स दृष्ट्वा राक्षसं सैन्यमविषह्यं महाबलम्
हतमेकेन रामेण दूषणस्त्रिशिरा अपि २
तद्बलं हतभूयिष्ठं विमनाः प्रेक्ष्य राक्षसः
आससाद खरो रामं नमुचिर्वासवं यथा ३
विकृष्य बलवच्चापं नाराचान्रक्तभोजनान्
खरश्चिक्षेप रामाय क्रुद्धानाशीविषानिव ४
ज्यां विधुन्वन्सुबहुशः शिक्षयास्त्राणि दर्शयन्
चचार समरे मार्गाञ्शरै रथगतः खरः ५
स सर्वाश्च दिशो बाणैः प्रदिशश्च महारथः
पूरयामास तं दृष्ट्वा रामोऽपि सुमहद्धनुः ६
स सायकैर्दुर्विषहैः सस्फुलिङ्गैरिवाग्निभिः
नभश्चकाराविवरं पर्जन्य इव वृष्टिभिः ७
तद्बभूव शितैर्बाणैः खररामविसर्जितैः
पर्याकाशमनाकाशं सर्वतः शरसंकुलम् ८
शरजालावृतः सूर्यो न तदा स्म प्रकाशते
अन्योन्यवधसंरम्भादुभयोः संप्रयुध्यतोः ९
ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः

आजघान रणे रामं तोत्रैरिव महाद्विपम् १०
तं रथस्थं धनुष्पाणिं राक्षसं पर्यवस्थितम्
ददृशुः सर्वभूतानि पाशहस्तमिवान्तकम् ११
तं सिंहमिव विक्रान्तं सिंहविक्रान्तगामिनम्
दृष्ट्वा नोद्विजते रामः सिंहः क्षुद्रमृगं यथा १२
ततः सूर्यनिकाशेन रथेन महता खरः
आससाद रणे रामं पतङ्ग इव पावकम् १३
ततोऽस्य सशरं चापं मुष्टिदेशे महात्मनः
खरश्चिच्छेद रामस्य दर्शयन्पाणिलाघवम् १४
स पुनस्त्वपरान्सप्त शरानादाय वर्मणि
निजघान रणे क्रुद्धः शक्राशनिसमप्रभान् १५
ततस्तत्प्रहतं बाणैः खरमुक्तैः सुपर्वभिः पपात कवचं भूमौ रामस्यादित्यवर्चसः १६
स शरैरर्पितः क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राघवः रराज समरे रामो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् १७
ततो गम्भीरनिर्ह्रादं रामः शत्रुनिबर्हणः
चकारान्ताय स रिपोः सज्यमन्यन्महद्धनुः १८
सुमहद्वैष्णवं यत्तदतिसृष्टं महर्षिणा
वरं तद्धनुरुद्यम्य खरं समभिधावत १९
ततः कनकपुङ्खैस्तु शरैः संनतपर्वभिः
चिच्छेद रामः संक्रुद्धः खरस्य समरे ध्वजम् २०
स दर्शनीयो बहुधा विच्छिन्नः काञ्चनो ध्वजः
जगाम धरणीं सूर्यो देवतानामिवाज्ञया २१
तं चतुर्भिः खरः क्रुद्धो रामं गात्रेषु मार्गणैः
विव्याध हृदि मर्मज्ञो मातङ्गमिव तोमरैः २२
स रामो बहुभिर्बाणैः खरकार्मुकनिःसृतैः
विद्धो रुधिरसिक्ताङ्गो बभूव रुषितो भृशम् २३
स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठः प्रगृह्य परमाहवे
मुमोच परमेष्वासः षट्शरानभिलक्षितान् २४
शिरस्येकेन बाणेन द्वाभ्यां बाह्वोरथार्पयत्
त्रिभिश्चन्द्रार्धवक्त्रैश्च वक्षस्यभिजघान ह २५
ततः पश्चान्महातेजा नाराचान्भास्करोपमान्

जिघांसू राक्षसं क्रुद्धस्त्रयोदश शिलाशितान् २६
ततोऽस्य युगमेकेन चतुर्भिश्चतुरो हयान्
षष्ठेन च शिरः संख्ये चिच्छेद खरसारथेः २७
त्रिभिस्त्रिवेणुं बलवान्द्वाभ्यामक्षं महाबलः
द्वादशेन तु बाणेन खरस्य सशरं धनुः
छित्त्वा वज्रनिकाशेन राघवः प्रहसन्निव
त्रयोदशेनेन्द्रसमो बिभेद समरे खरम् २८
प्रभग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः
गदापाणिरवप्लुत्य तस्थौ भूमौ खरस्तदा २९
तत्कर्म रामस्य महारथस्य
समेत्य देवाश्च महर्षयश्च
अपूजयन्प्राञ्जलयः प्रहृष्टा
स्तदाविमानाग्रगताः समेताः ३०
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तविंशः सर्ग २७
३-२८
खरं तु विरथं रामो गदापाणिमवस्थितम्
मृदुपूर्वं महातेजाः परुषं वाक्यमब्रवीत् १
गजाश्वरथसंबाधे बले महति तिष्ठता
कृतं सुदारुणं कर्म सर्वलोकजुगुप्सितम् २
उद्वेजनीयो भूतानां नृशंसः पापकर्मकृत्
त्रयाणामपि लोकानामीश्वरोऽपि न तिष्ठति ३
कर्म लोकविरुद्धं तु कुर्वाणं क्षणदाचर
तीक्ष्णं सर्वजनो हन्ति सर्पं दुष्टमिवागतम् ४
लोभात्पापानि कुर्वाणः कामाद्वा यो न बुध्यते
भ्रष्टः पश्यति तस्यान्तं ब्राह्मणी करकादिव ५
वसतो दण्डकारण्ये तापसान्धर्मचारिणः
किं नु हत्वा महाभागान्फलं प्राप्स्यसि राक्षस ६
न चिरं पापकर्माणः क्रूरा लोकजुगुप्सिताः
एश्वर्यं प्राप्य तिष्ठन्ति शीर्णमूला इव द्रुमाः ७
अवश्यं लभते कर्ता फलं पापस्य कर्मणः
घोरं पर्यागते काले द्रुमः पुष्पमिवार्तवम् ८
नचिरात्प्राप्यते लोके पापानां कर्मणां फलम्

सविषाणामिवान्नानां भुक्तानां क्षणदाचर ९
पापमाचरतां घोरं लोकस्याप्रियमिच्छताम्
अहमासादितो राजा प्राणान्हन्तुं निशाचर १०
अद्य हि त्वां मया मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः
विदार्य निपतिष्यन्ति वल्मीकमिव पन्नगाः ११
ये त्वया दण्डकारण्ये भक्षिता धर्मचारिणः
तानद्य निहतः संख्ये ससैन्योऽनुगमिष्यसि १२
अद्य त्वां निहतं बाणैः पश्यन्तु परमर्षयः
निरयस्थं विमानस्था ये त्वया हिंसिताः पुरा १३
प्रहर त्वं यथाकामं कुरु यत्नं कुलाधम
अद्य ते पातयिष्यामि शिरस्तालफलं यथा १४
एवमुक्तस्तु रामेण क्रुद्धः संरक्तलोचनः
प्रत्युवाच ततो रामं प्रहसन्क्रोधमूर्छितः १५
प्राकृतान्राक्षसान्हत्वा युद्धे दशरथात्मज
आत्मना कथमात्मानमप्रशस्यं प्रशंससि १६
विक्रान्ता बलवन्तो वा ये भवन्ति नरर्षभाः
कथयन्ति न ते किंचित्तेजसा स्वेन गर्विताः १७
प्राकृतास्त्वकृतात्मानो लोके क्षत्रियपांसनाः
निरर्थकं विकत्थन्ते यथा राम विकत्थसे १८
कुलं व्यपदिशन्वीरः समरे कोऽभिधास्यति
मृत्युकाले हि संप्राप्ते स्वयमप्रस्तवे स्तवम् १९
सर्वथा तु लघुत्वं ते कत्थनेन विदर्शितम्
सुवर्णप्रतिरूपेण तप्तेनेव कुशाग्निना २०
न तु मामिह तिष्ठन्तं पश्यसि त्वं गदाधरम्
धराधरमिवाकम्प्यं पर्वतं धातुभिश्चितम् २१
पर्याप्तोऽह गदापाणिर्हन्तुं प्राणान्रणे तव
त्रयाणामपि लोकानां पाशहस्त इवान्तकः २२
कामं बह्वपि वक्तव्यं त्वयि वक्ष्यामि न त्वहम्
अस्तं गच्छेद्धि सविता युद्धविघ्नस्ततो भवेत् २३
चतुर्दश सहस्राणि राक्षसानां हतानि ते
त्वद्विनाशात्करोम्यद्य तेषामश्रुप्रमार्जनम् २४
इत्युक्त्वा परमक्रुद्धस्तां गदां परमाङ्गदाम्

खरश्चिक्षेप रामाय प्रदीप्तामशनिं यथा २५ खरबाहुप्रमुक्ता सा प्रदीप्ता महती गदा
भस्म वृक्षांश्च गुल्मांश्च कृत्वागात्तत्समीपतः २६
तामापतन्तीं ज्वलितां मृत्युपाशोपमां गदाम्
अन्तरिक्षगतां रामश्चिच्छेद बहुधा शरैः २७
सा विशीर्णा शरैर्भिन्ना पपात धरणीतले
गदा मन्त्रौषधिबलैर्व्यालीव विनिपातिता २८
इति श्रीरामयणे अरण्यकाण्डे अष्टाविंशं सर्गः २८

२-२९
भित्त्वा तु तां गदां बाणै राघवो धर्मवत्सलः
स्मयमानः खरं वाक्यं संरब्धमिदमब्रवीत् १
एतत्ते बलसर्वस्वं दर्शितं राक्षसाधम
शक्तिहीनतरो मत्तो वृथा त्वमुपगर्जसि २
एषा बाणविनिर्भिन्ना गदा भूमितलं गता
अभिधानप्रगल्भस्य तव प्रत्ययघातिनी ३
यत्त्वयोक्तं विनष्टानामिदमश्रुप्रमार्जनम्
राक्षसानां करोमीति मिथ्या तदपि ते वचः ४
नीचस्य क्षुद्रशीलस्य मिथ्यावृत्तस्य रक्षसः
प्राणानपहरिष्यामि गरुत्मानमृतं यथा ५
अद्य ते भिन्नकण्ठस्य फेनबुद्बुदभूषितम्
विदारितस्य मद्बाणैर्मही पास्यति शोणितम् ६
पांसुरूषितसर्वाङ्गः स्रस्तन्यस्तभुजद्वयः
स्वप्स्यसे गां समाश्लिष्य दुर्लभां प्रमदामिव ७
प्रवृद्धनिद्रे शयिते त्वयि राक्षसपांसने
भविष्यन्त्यशरण्यानां शरण्या दण्डका इमे ८
जनस्थाने हतस्थाने तव राक्षस मच्छरैः
निर्भया विचरिष्यन्ति सर्वतो मुनयो वने ९
अद्य विप्रसरिष्यन्ति राक्षस्यो हतबान्धवाः
बाष्पार्द्रवदना दीना भयादन्यभयावहाः १०

अद्य शोकरसज्ञास्ता भविष्यन्ति निशाचर
अनुरूपकुलाः पत्न्यो यासां त्वं पतिरीदृशः ११
नृशंसशील क्षुद्रात्मन्नित्यं ब्राह्मणकण्टक
त्वत्कृते शङ्कितैरग्नौ मुनिभिः पात्यते हविः १२
तमेवमभिसंरब्धं ब्रुवाणं राघवं रणे
खरो निर्भर्त्सयामास रोषात्खरतरस्वनः १३
दृढं खल्ववलिप्तोऽसि भयेष्वपि च निर्भयः
वाच्यावाच्यं ततो हि त्वं मृत्युवश्यो न बुध्यसे १४
कालपाशपरिक्षिप्ता भवन्ति पुरुषा हि ये
कार्याकार्य न जानन्ति ते निरस्तषडिन्द्रियाः १५
एवमुक्त्वा ततो रामं संरुध्य भृकुटिं ततः
स ददर्श महासालमविदूरे निशाचरः १६
रणे प्रहरणस्यार्थे सर्वतो ह्यवलोकयन्
स तमुत्पाटयामास संदश्य दशनच्छदम् १७
तं समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां विनर्दित्वा महाबलः
राममुद्दिश्य चिक्षेप हतस्त्वमिति चाब्रवीत् १८
तमापतन्तं बाणौघैश्छित्त्वा रामः प्रतापवान्
रोषमाहारयत्तीव्रं निहन्तुं समरे खरम् १९
जातस्वेदस्ततो रामो रोषाद्रक्तान्तलोचनः
निर्बिभेद सहस्रेण बाणानां समरे खरम् २०
तस्य बाणान्तराद्रक्तं बहु सुस्राव फेनिलम्
गिरेः प्रस्रवणस्येव तोयधारापरिस्रवः २१
विह्वलः स कृतो बाणैः खरो रामेण संयुगे
मत्तो रुधिरगन्धेन तमेवाभ्यद्रवद्द्रुतम् २२
तमापतन्तं संरब्धं कृतास्त्रो रुधिराप्लुतम्
अपासर्पत्प्रतिपदं किंचित्त्वरितविक्रमः २३
ततः पावकसंकाशं वधाय समरे शरम्
खरस्य रामो जग्राह ब्रह्मदण्डमिवापरम् २४
स तद्दत्तं मघवता सुरराजेन धीमता
संदधे च स धर्मात्मा मुमोच च खरं प्रति २५
स विमुक्तो महाबाणो निर्घातसमनिःस्वनः
रामेण धनुरुद्यम्य खरस्योरसि चापतत् २६

स पपात खरो भूमौ दह्यमानः शराग्निना
रुद्रेणेव विनिर्दग्धः श्वेतारण्ये यथान्धकः २७
स वृत्र इव वज्रेण फेनेन नमुचिर्यथा
बलो वेन्द्राशनिहतो निपपात हतः खरः २८
ततो राजर्षयः सर्वे संगताः परमर्षयः
सभाज्य मुदिता राममिदं वचनमब्रुवन् २९
एतदर्थं महातेजा महेन्द्रः पाकशासनः
शरभङ्गाश्रमं पुण्यमाजगाम पुरंदरः ३०
आनीतस्त्वमिमं देशमुपायेन महर्षिभिः
एषां वधार्थं क्रूराणां रक्षसां पापकर्मणाम् ३१
तदिदं नः कृतं कार्यं त्वया दशरथात्मज
सुखं धर्मं चरिष्यन्ति दण्डकेषु महर्षयः ३२
एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणः सह सीतया
गिरिदुर्गाद्विनिष्क्रम्य संविवेशाश्रमं सुखी ३३
ततो रामस्तु विजयी पूज्यमानो महर्षिभिः
प्रविवेशाश्रमं वीरो लक्ष्मणेनाभिवादितः ३४
तं दृष्ट्वा शत्रुहन्तारं महर्षीणां सुखावहम्
बभूव हृष्टा वैदेही भर्तारं परिषस्वजे ३५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः२९

३-३०
ततः शूर्पणखा दृष्ट्वा सहस्राणि चतुर्दश
हतान्येकेन रामेण रक्षसां भीमकर्मणाम् १
दूषणं च खरं चैव हतं त्रिशिरसं रणे
दृष्ट्वा पुनर्महानादं ननाद जलदोपमा २
सा दृष्ट्वा कर्म रामस्य कृतमन्यैः सुदुष्करम्
जगाम परमोद्विग्ना लङ्कां रावणपालिताम् ३
सा ददर्श विमानाग्रे रावणं दीप्ततेजसम्
उपोपविष्टं सचिवैर्मरुद्भिरिव वासवम् ४
आसीनं सूर्यसंकाशे काञ्चने परमासने
रुक्मवेदिगतं प्राज्यं ज्वलन्तमिव पावकम् ५
देवगन्धर्वभूतानामृषीणां च महात्मनाम्

अजेयं समरे शूरं व्यात्ताननमिवान्तकम् ६
देवासुरविमर्देषु वज्राशनिकृतव्रणम्
एरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसम् ७
विंशद्भुजं दशग्रीवं दर्शनीयपरिच्छदम्
विशालवक्षसं वीरं राजलक्षणलक्षितम् ८
स्निग्धवैदूर्यसंकाशं तप्तकाञ्चनकुण्डलम्
सुभुजं शुक्लदशनं महास्यं पर्वतोपमम् ९
विष्णुचक्रनिपातैश्च शतशो देवसंयुगे
आहताङ्गं समस्तैश्च देवप्रहरणैस्तथा १०
अक्षोभ्याणां समुद्राणां क्षोभणं क्षिप्रकारिणम्
क्षेप्तारं पर्वताग्राणां सुराणां च प्रमर्दनम्
उच्छेत्तारं च धर्माणां परदाराभिमर्शनम्
सर्वदिव्यास्त्रयोक्तारं यज्ञविघ्नकरं सदा १२
पुरीं भोगवतीं गत्वा पराजित्य च वासुकिम्
तक्षकस्य प्रियां भार्यां पराजित्य जहार यः १३
कैलासं पर्वतं गत्वा विजित्य नरवाहनम्
विमानं पुष्पकं तस्य कामगं वै जहार यः १४
वनं चैत्ररथं दिव्यं नलिनीं नन्दनं वनम्
विनाशयति यः क्रोधाद्देवोद्यानानि वीर्यवान् १५
चन्द्रसूर्यौ महाभागावुत्तिष्ठन्तौ परंतपौ
निवारयति बाहुभ्यां यः शैलशिखरोपमः १६
दशवर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने
पुरा स्वयंभुवे धीरः शिरांस्युपजहार यः १७
देवदानवगन्धर्वपिशाचपतगोरगैः
अभयं यस्य सङ्ग्रामे मृत्युतो मानुषादृते १८
मन्त्रैरभिष्टुतं पुण्यमध्वरेषु द्विजातिभिः
हविर्धानेषु यः सोममुपहन्ति महाबलः १९
आप्तयज्ञहरं क्रूरं ब्रह्मघ्नं दुष्टचारिणम्
कर्कशं निरनुक्रोशं प्रजानामहिते रतम्
रावणं सर्वभूतानां सर्वलोकभयावहम् २०
राक्षसी भ्रातरं क्रूरं सा ददर्श महाबलम्
तं दिव्यवस्त्राभरणं दिव्यमाल्योपशोभितम्

राक्षसेन्द्रं महाभागं पौलस्त्यकुलनन्दनम् २१
तमब्रवीद्दीप्तविशाललोचनं
प्रदर्शयित्वा भयमोहमूर्छिता
सुदारुणं वाक्यमभीतचारिणी
महात्मना शूर्पणखा विरूपिता २२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिंशः सर्गः ३०

३-३१
ततः शूर्पणखा दीना रावणं लोकरावणम्
अमात्यमध्ये संक्रुद्धा परुषं वाक्यमब्रवीत् १
प्रमत्तः कामभोगेषु स्वैरवृत्तो निरङ्कुशः
समुत्पन्नं भयं घोरं बोद्धव्यं नावबुध्यसे २
सक्तं ग्राम्येषु भोगेषु कामवृत्तं महीपतिम्
लुब्धं न बहु मन्यन्ते श्मशानाग्निमिव प्रजाः ३
स्वयं कार्याणि यः काले नानुतिष्ठति पार्थिवः
स तु वै सह राज्येन तैश्च कार्यैर्विनश्यति ४
अयुक्तचारं दुर्दर्शमस्वाधीनं नराधिपम्
वर्जयन्ति नरा दूरान्नदीपङ्कमिव द्विपाः ५
ये न रक्षन्ति विषयमस्वाधीना नराधिपाः
ते न वृद्ध्या प्रकाशन्ते गिरयः सागरे यथा ६
आत्मवद्भिर्विगृह्य त्वं देवगन्धर्वदानवैः
अयुक्तचारश्चपलः कथं राजा भविष्यसि ७
येषां चारश्च कोशश्च नयश्च जयतां वर
अस्वाधीना नरेन्द्राणां प्राकृतैस्ते जनैः समाः ८
यस्मात्पश्यन्ति दूरस्थान्सर्वानर्थान्नराधिपाः
चारेण तस्मादुच्यन्ते राजानो दीर्घचक्षुषः ९
अयुक्तचारं मन्ये त्वां प्राकृतैः सचिवैर्वृतम्
स्वजनं च जनस्थानं हतं यो नावबुध्यसे १०
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्
हतान्येकेन रामेण खरश्च सहदूषणः ११
ऋषीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः
धर्षितं च जनस्थानं रामेणाक्लिष्टकर्मणा १२

त्वं तु लुब्धः प्रमत्तश्च पराधीनश्च रावण
विषये स्वे समुत्पन्नं भयं यो नावबुध्यसे १३
तीक्ष्णमल्पप्रदातारं प्रमत्तं गर्वितं शठम्
व्यसने सर्वभूतानि नाभिधावन्ति पार्थिवम् १४
अतिमानिनमग्राह्यमात्मसंभावितं नरम्
क्रोधनं व्यसने हन्ति स्वजनोऽपि नराधिपम् १५
नानुतिष्ठति कार्याणि भयेषु न बिभेति च
क्षिप्रं राज्याच्च्युतो दीनस्तृणैस्तुल्यो
भविष्यति १६
शुष्ककाष्ठैर्भवेत्कार्यं लोष्ठैरपि च पांसुभिः न तु स्थानात्परिभ्रष्टैः कार्यं स्याद्वसुधाधिपैः
१७
उपभुक्तं यथा वासः स्रजो वा मृदिता यथा
एवं राज्यात्परिभ्रष्टः समर्थोऽपि निरर्थकः १८
अप्रमत्तश्च यो राजा सर्वज्ञो विजितेन्द्रियः
कृतज्ञो धर्मशीलश्च स राजा तिष्ठते चिरम् १९
नयनाभ्यां प्रसुप्तोऽपि जागर्ति नयचक्षुषा
व्यक्तक्रोधप्रसादश्च स राजा पूज्यते जनैः २०
त्वं तु रावण दुर्बुद्धिर्गुणैरेतैर्विवर्जितः
यस्य तेऽविदितश्चारै रक्षसां सुमहान्वधः २१
परावमन्ता विषयेषु संगतो
नदेशकालप्रविभागतत्त्ववित्
अयुक्तबुद्धिर्गुणदोषनिश्चये
विपन्नराज्यो न चिराद्विपत्स्यते २२
इति स्वदोषान्परिकीर्तितांस्तया
समीक्ष्य बुद्ध्या क्षणदाचरेश्वरः
धनेन दर्पेण बलेन चान्वितो
विचिन्तयामास चिरं स रावणः २३
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ३१

३-३२
ततः शूर्पणखां क्रुद्धां ब्रुवतीं परुषं वचः

अमात्यमध्ये संक्रुद्धः परिपप्रच्छ रावणः १
कश्च रामः कथंवीर्यः किंरूपः किंपराक्रमः
किमर्थं दण्डकारण्यं प्रविष्टश्च सुदुश्चरम् २
आयुधं किं च रामस्य निहता येन राक्षसाः
खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा ३
इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसी क्रोधमूर्छिता
ततो रामं यथान्यायमाख्यातुमुपचक्रमे ४
दीर्घबाहुर्विशालाक्षश्चीरकृष्णाजिनाम्बरः
कन्दर्पसमरूपश्च रामो दशरथात्मजः ५
शक्रचापनिभं चापं विकृष्य कनकाङ्गदम्
दीप्तान्क्षिपति नाराचान्सर्पानिव महाविषान् ६
नाददानं शरान्घोरान्न मुञ्चन्तं महाबलम्
न कार्मुकं विकर्षन्तं रामं पश्यामि संयुगे ७
हन्यमानं तु तत्सैन्यं पश्यामि शरवृष्टिभिः
इन्द्रेणेवोत्तमं सस्यमाहतं त्वश्मवृष्टिभिः ८
रक्षसां भीमवीर्याणां सहस्राणि चतुर्दश
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैस्तेनैकेन पदातिना ९
अर्धाधिकमुहूर्तेन खरश्च सहदूषणः
ऋषीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः १०
एका कथंचिन्मुक्ताहं परिभूय महात्मना
स्त्रीवधं शङ्कमानेन रामेण विदितात्मना ११
भ्राता चास्य महातेजा गुणतस्तुल्यविक्रमः
अनुरक्तश्च भक्तश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् १२
अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तो बुद्धिमान्बली
रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्राणो बहिश्चरः १३
रामस्य तु विशालाक्षी धर्मपत्नी यशस्विनी
सीता नाम वरारोहा वैदेही तनुमध्यमा १४
नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किंनरी
तथारूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले १५
यस्य सीता भवेद्भार्या यं च हृष्टा परिष्वजेत्
अतिजीवेत्स सर्वेषु लोकेष्वपि पुरंदरात् १६
सा सुशीला वपुःश्लाघ्या रूपेणाप्रतिमा भुवि

तवानुरूपा भार्या सा त्वं च तस्यास्तथा पतिः १७
तां तु विस्तीर्णजघनां पीनोत्तुङ्गपयोधराम्
भार्यार्थे तु तवानेतुमुद्यताहं वराननाम् १८
तां तु दृष्ट्वाद्य वैदेहीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम्
मन्मथस्य शराणां च त्वं विधेयो भविष्यसि १९
यदि तस्यामभिप्रायो भार्यार्थे तव जायते
शीघ्रमुद्ध्रियतां पादो जयार्थमिह दक्षिणः २०
कुरु प्रियं तथा तेषां रक्षसां राक्षसेश्वर
वधात्तस्य नृशंसस्य रामस्याश्रमवासिनः २१
तं शरैर्निशितैर्हत्वा लक्ष्मणं च महारथम्
हतनाथां सुखं सीतां यथावदुपभोक्ष्यसे २२
रोचते यदि ते वाक्यं ममैतद्राक्षसेश्वर
क्रियतां निर्विशङ्केन वचनं मम रावण २३
निशम्य रामेण शरैरजिह्मगै
र्हताञ्जनस्थानगतान्निशाचरान्
खरं च बुद्ध्वा निहतं च दूषणं
त्वमद्य कृत्यं प्रतिपत्तुमर्हसि २४
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्वात्रिंशःसर्गः ३२

३-३३
ततः शूर्पणखावाक्यं तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणम्
सचिवानभ्यनुज्ञाय कार्यं बुद्ध्वा जगाम ह १
तत्कार्यमनुगम्याथ यथावदुपलभ्य च
दोषाणां च गुणानां च संप्रधार्य बलाबलम् २
इति कर्तव्यमित्येव कृत्वा निश्चयमात्मनः
स्थिरबुद्धिस्ततो रम्यां यानशालां जगाम ह ३
यानशालां ततो गत्वा प्रच्छन्नं राक्षसाधिपः
सूतं संचोदयामास रथः संयुज्यतामिति ४
एवमुक्तः क्षणेनैव सारथिर्लघुविक्रमः
रथं संयोजयामास तस्याभिमतमुत्तमम् ५
काञ्चनं रथमास्थाय कामगं रत्नभूषितम्
पिशाचवदनैर्युक्तं खरैः कनकभूषणैः ६

मेघप्रतिमनादेन स तेन धनदानुजः
राक्षसाधिपतिः श्रीमान्ययौ नदनदीपतिम् ७
स श्वेतबालव्यजनः श्वेतच्छत्रो दशाननः
स्निग्धवैदूर्यसंकाशस्तप्तकाञ्चनभूषणः ८
दशास्यो विंशतिभुजो दर्शनीयपरिच्छदः
त्रिदशारिर्मुनीन्द्रघ्नो दशशीर्ष इवाद्रिराट् ९
कामगं रथमास्थाय शुशुभे राक्षसाधिपः
विद्युन्मण्डलवान्मेघः सबलाक इवाम्बरे १०
सशैलं सागरानूपं वीर्यवानवलोकयन्
नानापुष्पफलैर्वृक्षैरनुकीर्णं सहस्रशः ११
शीतमङ्गलतोयाभिः पद्मिनीभिः समन्ततः
विशालैराश्रमपदैर्वेदिमद्भिः समावृतम् १२
कदल्याढकिसंबाधं नालिकेरोपशोभितम्
सालैस्तालैस्तमालैश्च तरुभिश्च सुपुष्पितैः १३
अत्यन्तनियताहारैः शोभितं परमर्षिभिः
नागैः सुपर्णैर्गन्धर्वैः किंनरैश्च सहस्रशः १४
जितकामैश्च सिद्धैश्च चारणैश्चोपशोभितम्
आजैर्वैखानसैर्माषैर्वालखिल्यैर्मरीचिपैः १५
दिव्याभरणमाल्याभिर्दिव्यरूपाभिरावृतम्
क्रीडारतिविधिज्ञाभिरप्सरोभिः सहस्रशः १६
सेवितं देवपत्नीभिः श्रीमतीभिः श्रिया वृतम्
देवदानवसंघैश्च चरितं त्वमृताशिभिः १७
हंसक्रौञ्चप्लवाकीर्णं सारसैः संप्रणादितम्
वैदूर्यप्रस्तरं रम्यं स्निग्धं सागरतेजसा १८
पाण्डुराणि विशालानि दिव्यमाल्ययुतानि च
तूर्यगीताभिजुष्टानि विमानानि समन्ततः १९
तपसा जितलोकानां कामगान्यभिसंपतन्
गन्धर्वाप्सरसश्चैव ददर्श धनदानुजः २०
निर्यासरसमूलानां चन्दनानां सहस्रशः
वनानि पश्यन्सौम्यानि घ्राणतृप्तिकराणि च २१
अगरूणां च मुख्यानां वनान्युपवनानि च
तक्कोलानां च जात्यानां फलानां च सुगन्धिनाम् २२

पुष्पाणि च तमालस्य गुल्मानि मरिचस्य च
मुक्तानां च समूहानि शुष्यमाणानि तीरतः २३
शङ्खानां प्रस्तरं चैव प्रवालनिचयं तथा
काञ्चनानि च शैलानि राजतानि च सर्वशः २४
प्रस्रवाणि मनोज्ञानि प्रसन्नानि ह्रदानि च
धनधान्योपपन्नानि स्त्रीरत्नैरावृतानि च २५
हस्त्यश्वरथगाढानि नगराण्यवलोकयन्
तं समं सर्वतः स्निग्धं मृदुसंस्पर्शमारुतम् २६
अनूपं सिन्धुराजस्य ददर्श त्रिदिवोपमम्
तत्रापश्यत्स मेघाभं न्यग्रोधमृषिभिर्वृतम् २७
समन्ताद्यस्य ताः शाखाः शतयोजनमायताः
यस्य हस्तिनमादाय महाकायं च कच्छपम्
भक्षार्थं गरुडः शाखामाजगाम महाबलः २८
तस्य तां सहसा शाखां भारेण पतगोत्तमः
सुपर्णः पर्णबहुलां बभञ्जाथ महाबलः २९
तत्र वैखानसा माषा वालखिल्या मरीचिपाः
अजा बभूवुर्धूम्राश्च संगताः परमर्षयः ३०
तेषां दयार्थं गरुडस्तां शाखां शतयोजनाम्
जगामादाय वेगेन तौ चोभौ गजकच्छपौ ३१
एकपादेन धर्मात्मा भक्षयित्वा तदामिषम्
निषादविषयं हत्वा शाखया पतगोत्तमः
प्रहर्षमतुलं लेभे मोक्षयित्वा महामुनीन् ३२
स तेनैव प्रहर्षेण द्विगुणीकृतविक्रमः
अमृतानयनार्थं वै चकार मतिमान्मतिम् ३३
अयोजालानि निर्मथ्य भित्त्वा रत्नगृहं वरम्
महेन्द्रभवनाद्गुप्तमाजहारामृतं ततः ३४
तं महर्षिगणैर्जुष्टं सुपर्णकृतलक्षणम्
नाम्ना सुभद्रं न्यग्रोधं ददर्श धनदानुजः ३५
तं तु गत्वा परं पारं समुद्रस्य नदीपतेः
ददर्शाश्रममेकान्ते पुण्ये रम्ये वनान्तरे ३६
तत्र कृष्णाजिनधरं जटावल्कलधारिणम्
ददर्श नियताहारं मारीचं नाम राक्षसम् ३७

स रावणः समागम्य विधिवत्तेन रक्षसा
ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविदः ३८
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ३३

३-३४
मारीच श्रूयतां तात वचनं मम भाषतः
आर्तोऽस्मि मम चार्तस्य भवान्हि परमा गतिः १
जानीषे त्वं जनस्थानं भ्राता यत्र खरो मम
दूषणश्च महाबाहुः स्वसा शूर्पणखा च मे २
त्रिशिराश्च महातेजा राक्षसः पिशिताशनः
अन्ये च बहवः शूरा लब्धलक्षा निशाचराः ३
वसन्ति मन्नियोगेन अधिवासं च राक्षसाः
बाधमाना महारण्ये मुनीन्ये धर्मचारिणः ४
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्
शूराणां लब्धलक्षाणां खरचित्तानुवर्तिनाम् ५
ते त्विदानीं जनस्थाने वसमाना महाबलाः
संगताः परमायत्ता रामेण सह संयुगे ६
तेन संजातरोषेण रामेण रणमूर्धनि
अनुक्त्वा परुषं किंचिच्छरैर्व्यापारितं धनुः ७
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसामुग्रतेजसाम्
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैर्मानुषेण पदातिना ८
खरश्च निहतः संख्ये दूषणश्च निपातितः
हत्वा त्रिशिरसं चापि निर्भया दण्डकाः कृताः ९
पित्रा निरस्तः क्रुद्धेन सभार्यः क्षीणजीवितः
स हन्ता तस्य सैन्यस्य रामः क्षत्रियपांसनः १०
अशीलः कर्कशस्तीक्ष्णो मूर्खो लुब्धोऽजितेन्द्रि
यः
त्यक्तधर्मस्त्वधर्मात्मा भूतानामहिते रतः ११
येन वैरं विनारण्ये सत्त्वमाश्रित्य केवलम्
कर्णनासापहारेण भगिनी मे विरूपिता १२
तस्य भार्यां जनस्थानात्सीतां सुरसुतोपमाम्

आनयिष्यामि विक्रम्य सहायस्तत्र मे भव १३
त्वया ह्यहं सहायेन पार्श्वस्थेन महाबल
भ्रातृभिश्च सुरान्युद्धे समग्रान्नाभिचिन्तये १४
तत्सहायो भव त्वं मे समर्थो ह्यसि राक्षस
वीर्ये युद्धे च दर्पे च न ह्यस्ति सदृशस्तव १५
एतदर्थमहं प्राप्तस्त्वत्समीपं निशाचर
शृणु तत्कर्म साहाय्ये यत्कार्यं वचनान्मम १६
सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः
आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर १७
त्वां तु निःसंशयं सीता दृष्ट्वा तु मृगरूपिणम्
गृह्यतामिति भर्तारं लक्ष्मणं चाभिधास्यति १८
ततस्तयोरपाये तु शून्ये सीतां यथासुखम्
निराबाधो हरिष्यामि राहुश्चन्द्रप्रभामिव १९
ततः पश्चात्सुखं रामे भार्याहरणकर्शिते
विस्रब्धं प्रहरिष्यामि कृतार्थेनान्तरात्मना २०
तस्य रामकथां श्रुत्वा मारीचस्य महात्मनः
शुष्कं समभवद्वक्त्रं परित्रस्तो बभूव च २१
स रावणं त्रस्तविषण्णचेता
महावने रामपराक्रमज्ञः
कृताञ्जलिस्तत्त्वमुवाच वाक्यं
हितं च तस्मै हितमात्मनश्च २२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ३४

३-३५
तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो मारीचो राक्षसेश्वरम् १
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः २
न नूनं बुध्यसे रामं महावीर्यं गुणोन्नतम्
अयुक्तचारश्चपलो महेन्द्रवरुणोपमम् ३
अपि स्वस्ति भवेत्तात सर्वेषां भुवि रक्षसाम्
अपि रामो न संक्रुद्धः कुर्याल्लोकमराक्षसम् ४

अपि ते जीवितान्ताय नोत्पन्ना जनकात्मजा
अपि सीतानिमित्तं च न भवेद्व्यसनं महत् ५
अपि त्वामीश्वरं प्राप्य कामवृत्तं निरङ्कुशम्
न विनश्येत्पुरी लङ्का त्वया सह सराक्षसा ६
त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमन्त्रितः
आत्मानं स्वजनं राष्ट्रं स राजा हन्ति दुर्मतिः ७
न च पित्रा परित्यक्तो नामर्यादः कथंचन
न लुब्धो न च दुःशीलो न च क्षत्रियपांसनः ८
न च धर्मगुणैर्हीनः कौसल्यानन्दवर्धनः
न च तीक्ष्णो हि भूतानां सर्वेषां च हिते रतः ९
वञ्चितं पितरं दृष्ट्वा कैकेय्या सत्यवादिनम्
करिष्यामीति धर्मात्मा ततः प्रव्रजितो वनम् १०
कैकेय्याः प्रियकामार्थं पितुर्दशरथस्य च
हित्वा राज्यं च भोगांश्च प्रविष्टो दण्डकावनम् ११
न रामः कर्कशस्तात नाविद्वान्नाजितेन्द्रियः
अनृतं न श्रुतं चैव नैव त्वं वक्तुमर्हसि १२
रामो विग्रहवान्धर्मः साधुः सत्यपराक्रमः
राजा सर्वस्य लोकस्य देवानामिव वासवः १३
कथं त्वं तस्य वैदेहीं रक्षितां स्वेन तेजसा
इच्छसि प्रसभं हर्तुं प्रभामिव विवस्वतः १४
शरार्चिषमनाधृष्यं चापखङ्गेन्धनं रणे
रामाग्निं सहसा दीप्तं न प्रवेष्टुं त्वमर्हसि १५
धनुर्व्यादितदीप्तास्यं शरार्चिषममर्षणम्
चापबाणधरं वीरं शत्रुसेनापहारिणम् १६
राज्यं सुखं च संत्यज्य जीवितं चेष्टमात्मनः
नात्यासादयितुं तात रामान्तकमिहार्हसि १७
अप्रमेयं हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा
न त्वं समर्थस्तां हर्तुं रामचापाश्रयां वने १८
प्राणेभ्योऽपि प्रियतरा भार्या नित्यमनुव्रता
दीप्तस्येव हुताशस्य शिखा सीता सुमध्यमा १९
किमुद्यमं व्यर्थमिमं कृत्वा ते राक्षसाधिप दृष्टश्चेत्त्वं रणे तेन तदन्तं तव जीवितम्

जीवितं च सुखं चैव राज्यं चैव सुदुर्लभम् २०
स सर्वैः सचिवैः सार्धं विभीषणपुरस्कृतैः मन्त्रयित्वा तु धर्मिष्ठैः कृत्वा निश्चयमात्मनः २१
दोषाणां च गुणानां च संप्रधार्य बलाबलम् आत्मनश्च बलं ज्ञात्वा राघवस्य च तत्त्वतः
हितं हि तव निश्चित्य क्षमं त्वं कर्तुमर्हसि २२
अहं तु मन्ये तव न क्षमं रणे
समागमं कोसलराजसूनुना
इदं हि भूयः शृणु वाक्यमुत्तमं
क्षमं च युक्तं च निशाचराधिप २३
इति श्रीरामायणे अरण्यकाणडे पञ्चत्रिंशः सर्गः ३५

३-३६
कदाचिदप्यहं वीर्यात्पर्यटन्पृथिवीमिमाम्
बलं नागसहस्रस्य धारयन्पर्वतोपमः १
नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः
भयं लोकस्य जनयन्किरीटी परिघायुधः
व्यचरं दण्डकारण्यमृषिमांसानि भक्षयन् २
विश्वामित्रोऽथ धर्मात्मा मद्वित्रस्तो महामुनिः
स्वयं गत्वा दशरथं नरेन्द्रमिदमब्रवीत् ३
अयं रक्षतु मां रामः पर्वकाले समाहितः
मारीचान्मे भयं घोरं समुत्पन्नं नरेश्वर ४
इत्येवमुक्तो धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा
प्रत्युवाच महाभागं विश्वामित्रं महामुनिम् ५
ऊनषोडशवर्षोऽयमकृतास्त्रश्च राघवः
कामं तु मम यत्सैन्यं मया सह गमिष्यति
वधिष्यामि मुनिश्रेष्ठ शत्रुं तव यथेप्सितम् ६
इत्येवमुक्तः स मुनी राजानं पुनरब्रवीत्
रामान्नान्यद्बलं लोके पर्याप्तं तस्य रक्षसः ७
बालोऽप्येष महातेजाः समर्थस्तस्य निग्रहे
गमिष्ये राममादाय स्वस्ति तेऽस्तु परंतप ८

इत्येवमुक्त्वा स मुनिस्तमादाय नृपात्मजम्
जगाम परमप्रीतो विश्वामित्रः स्वमाश्रमम् ९
तं तदा दण्डकारण्ये यज्ञमुद्दिश्य दीक्षितम्
बभूवावस्थितो रामश्चित्रं विस्फारयन्धनुः १०
अजातव्यञ्जनः श्रीमान्बालः श्यामः शुभेक्षणः
एकवस्त्रधरो धन्वी शिखी कनकमालया ११
शोभयन्दण्डकारण्यं दीप्तेन स्वेन तेजसा
अदृश्यत तदा रामो बालचन्द्र इवोदितः १२
ततोऽह मेघसंकाशस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः
बली दत्तवरो दर्पादाजगाम तदाश्रमम् १३
तेन दृष्टः प्रविष्टोऽह सहसैवोद्यतायुधः
मां तु दृष्ट्वा धनुः सज्यमसंभ्रान्तश्चकार ह १४
अवजानन्नहं मोहाद्बालोऽयमिति राघवम्
विश्वामित्रस्य तां वेदिमभ्यधावं कृतत्वरः १५
तेन मुक्तस्ततो बाणः शितः शत्रुनिबर्हणः
तेनाहं ताडितः क्षिप्तः समुद्रे शतयोजने १६
रामस्य शरवेगेन निरस्तो भ्रान्तचेतनः
पातितोऽह तदा तेन गम्भीरे सागराम्भसि
प्राप्य संज्ञां चिरात्तात लङ्कां प्रति गतः पुरीम्
१७
एवमस्मि तदा मुक्तः सहायास्ते निपातिताः
अकृतास्त्रेण रामेण बालेनाक्लिष्टकर्मणा १८
तन्मया वार्यमाणस्त्वं यदि रामेण विग्रहम्
करिष्यस्यापदं घोरां क्षिप्रं प्राप्य नशिष्यसि १९
क्रीडारतिविधिज्ञानां समाजोत्सवशालिनाम्
रक्षसां चैव संतापमनर्थं चाहरिष्यसि २०
हर्म्यप्रासादसंबाधां नानारत्नविभूषिताम्
द्रक्ष्यसि त्वं पुरीं लङ्कां विनष्टां मैथिलीकृते २१
अकुर्वन्तोऽपि पापानि शुचयः पापसंश्रयात् परपापैर्विनश्यन्ति मत्स्या नागह्रदे यथा २२ दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गान्दिव्याभरणभूषितान्

द्रक्ष्यस्यभिहतान्भूमौ तव दोषात्तु राक्षसान् २३
हृतदारान्सदारांश्च दश विद्रवतो दिशः
हतशेषानशरणान्द्रक्ष्यसि त्वं निशाचरान् २४
शरजालपरिक्षिप्तामग्निज्वालासमावृताम्
प्रदग्धभवनां लङ्कां द्रक्ष्यसि त्वमसंशयम् २५
प्रमदानां सहस्राणि तव राजन्परिग्रहः
भव स्वदारनिरतः स्वकुलं रक्ष राक्षस २६
मानं वृद्धिं च राज्यं च जीवितं चेष्टमात्मनः
यदीच्छसि चिरं भोक्तुं मा कृथा रामविप्रियम् २७
निवार्यमाणः सुहृदा मया भृशं
प्रसह्य सीतां यदि धर्षयिष्यसि
गमिष्यसि क्षीणबलः सबान्धवो
यमक्षयं रामशरात्तजीवितः २८
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ३६

३-३७
एवमस्मि तदा मुक्तः कथंचित्तेन संयुगे
इदानीमपि यद्वृत्तं तच्छृणुष्व यदुत्तरम् १
राक्षसाभ्यामहं द्वाभ्यामनिर्विण्णस्तथाकृतः
सहितो मृगरूपाभ्यां प्रविष्टो दण्डकावनम् २
दीप्तजिह्वो महाकायस्तीक्ष्णशृङ्गो महाबलः
व्यचरन्दण्डकारण्यं मांसभक्षो महामृगः ३
अग्निहोत्रेषु तीर्थेषु चैत्यवृक्षेषु रावण
अत्यन्तघोरो व्यचरंस्तापसांस्तान्प्रधर्षयन् ४
निहत्य दण्डकारण्ये तापसान्धर्मचारिणः
रुधिराणि पिबंस्तेषां तथा मांसानि भक्षयन् ५
ऋषिमांसाशनः क्रूरस्त्रासयन्वनगोचरान्
तदा रुधिरमत्तोऽह व्यचरं दण्डकावनम् ६
तदाहं दण्डकारण्ये विचरन्धर्मदूषकः
आसादयं तदा रामं तापसं धर्ममाश्रितम् ७
वैदेहीं च महाभागां लक्ष्मणं च महारथम्
तापसं नियताहारं सर्वभूतहिते रतम् ८

सोऽह वनगतं रामं परिभूय महाबलम्
तापसोऽयमिति ज्ञात्वा पूर्ववैरमनुस्मरन् ९
अभ्यधावं सुसंक्रुद्धस्तीक्ष्णशृङ्गो मृगाकृतिः
जिघांसुरकृतप्रज्ञस्तं प्रहारमनुस्मरन् १०
तेन मुक्तास्त्रयो बाणाः शिताः शत्रुनिबर्हणाः
विकृष्य बलवच्चापं सुपर्णानिलतुल्यगाः ११
ते बाणाः वज्रसंकाशाः सुघोरा रक्तभोजनाः
आजग्मुः सहिताः सर्वे त्रयः संनतपर्वणः १२
पराक्रमज्ञो रामस्य शठो दृष्टभयः पुरा
समुत्क्रान्तस्ततो मुक्तस्तावुभौ राक्षसौ हतौ १३
शरेण मुक्तो रामस्य कथंचित्प्राप्य जीवितम्
इह प्रव्राजितो युक्तस्तापसोऽह समाहितः १४
वृक्षे वृक्षे हि पश्यामि चीरकृष्णाजिनाम्बरम्
गृहीतधनुषं रामं पाशहस्तमिवान्तकम् १५
अपि रामसहस्राणि भीतः पश्यामि रावण
रामभूतमिदं सर्वमरण्यं प्रतिभाति मे १६
राममेव हि पश्यामि रहिते राक्षसेश्वर
दृष्ट्वा स्वप्नगतं राममुद्भ्रमामि विचेतनः १७
रकारादीनि नामानि रामत्रस्तस्य रावण
रत्नानि च रथाश्चैव त्रासं संजनयन्ति मे १८
अहं तस्य प्रभावज्ञो न युद्धं तेन ते क्षमम्
रणे रामेण युध्यस्व क्षमां वा कुरु राक्षस
न ते रामकथा कार्या यदि मां द्रष्टुमिच्छसि १९
इदं वचो बन्धुहितार्थिना मया
यथोच्यमानं यदि नाभिपत्स्यसे
सबान्धवस्त्यक्ष्यसि जीवितं रणे
हतोऽद्य रामेण शरैरजिह्मगैः २०
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

३-३८
मारीचेन तु तद्वाक्यं क्षमं युक्तं च रावणः
उक्तो न प्रतिजग्राह मर्तुकाम इवौषधम् १

तं पथ्यहितवक्तारं मारीचं राक्षसाधिपः
अब्रवीत्परुषं वाक्यमयुक्तं कालचोदितः २
यत्किलैतदयुक्तार्थं मारीच मयि कथ्यते
वाक्यं निष्फलमत्यर्थं बीजमुप्तमिवोषरे ३
त्वद्वाक्यैर्न तु मां शक्यं भेत्तुं रामस्य संयुगे
पापशीलस्य मूर्खस्य मानुषस्य विशेषतः ४
यस्त्यक्त्वा सुहृदो राज्यं मातरं पितरं तथा
स्त्रीवाक्यं प्राकृतं श्रुत्वा वनमेकपदे गतः ५
अवश्यं तु मया तस्य संयुगे खरघातिनः
प्राणैः प्रियतरा सीता हर्तव्या तव संनिधौ ६
एवं मे निश्चिता बुद्धिर्हृदि मारीच वर्तते
न व्यावर्तयितुं शक्या सेन्द्रै रपि सुरासुरैः ७
दोषं गुणं वा संपृष्टस्त्वमेवं वक्तुमर्हसि
अपायं वाप्युपायं वा कार्यस्यास्य विनिश्चये ८
संपृष्टेन तु वक्तव्यं सचिवेन विपश्चिता
उद्यताञ्जलिना राज्ञो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ९
वाक्यमप्रतिकूलं तु मृदुपूर्वं शुभं हितम्
उपचारेण युक्तं च वक्तव्यो वसुधाधिपः १०
सावमर्दं तु यद्वाक्यं मारीच हितमुच्यते
नाभिनन्दति तद्रा जा मानार्हो मानवर्जितम् ११
पञ्च रूपाणि राजानो धारयन्त्यमितौजसः
अग्नेरिन्द्र स्य सोमस्य यमस्य वरुणस्य च
औष्ण्यं तथा विक्रमं च सौम्यं दण्डं प्रसन्नताम् १२
तस्मात्सर्वास्ववस्थासु मान्याः पूज्याश्च
पार्थिवाः
त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं मोहमास्थितः १३
अभ्यागतं मां दौरात्म्यात्परुषं वदसीदृशम्
गुणदोषौ न पृच्छामि क्षमं चात्मनि राक्षस
अस्मिंस्तु स भवान्कृत्ये साहाय्यं कर्तुमर्हति १४
सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः
प्रलोभयित्वा वैदेहीं यथेष्टं गन्तुमर्हसि १५
त्वां तु मायामृगं दृष्ट्वा काञ्चनं जातविस्मया

आनयैनमिति क्षिप्रं रामं वक्ष्यति मैथिली १६
अपक्रान्ते च काकुत्स्थे लक्ष्मणे च यथासुखम्
आनयिष्यामि वैदेहीं सहस्राक्षः शचीमिव १७
एवं कृत्वा त्विदं कार्यं यथेष्टं गच्छ राक्षस
राज्यस्यार्धं प्रदास्यामि मारीच तव सुव्रत १८
गच्छ सौम्य शिवं मार्गं कार्यस्यास्य विवृद्धये
प्राप्य सीतामयुद्धेन वञ्चयित्वा तु राघवम्
लङ्का प्रति गमिष्यामि कृतकार्यः सह त्वया १९
एतत्कार्यमवश्यं मे बलादपि करिष्यसि
राज्ञो हि प्रतिकूलस्थो न जातु सुखमेधते २०
आसाद्य तं जीवितसंशयस्ते
मृत्युर्ध्रुवो ह्यद्य मया विरुध्य
एतद्यथावत्परिगृह्य बुद्ध्या
यदत्र पथ्यं कुरु तत्तथा त्वम् २१
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टात्रिंशः सर्गः ३८

३-३९
आज्ञप्तो राजवद्वाक्यं प्रतिकूलं निशाचरः
अब्रवीत्परुषं वाक्यं मारीचो राक्षसाधिपम् १
केनायमुपदिष्टस्ते विनाशः पापकर्मणा
सपुत्रस्य सराष्ट्रस्य सामात्यस्य निशाचर २
कस्त्वया सुखिना राजन्नाभिनन्दति पापकृत्
केनेदमुपदिष्टं ते मृत्युद्वारमुपायतः ३
शत्रवस्तव सुव्यक्तं हीनवीर्या निशाचर
इच्छन्ति त्वां विनश्यन्तमुपरुद्धं बलीयसा ४
केनेदमुपदिष्टं ते क्षुद्रेणाहितवादिना
यस्त्वामिच्छति नश्यन्तं स्वकृतेन निशाचर ५
वध्याः खलु न हन्यन्ते सचिवास्तव रावण
ये त्वामुत्पथमारूढं न निगृह्णन्ति सर्वशः ६
अमात्यैः कामवृत्तो हि राजा कापथमाश्रितः
निग्राह्यः सर्वथा सद्भिर्न निग्राह्यो निगृह्यसे ७
धर्ममर्थं च कामं यशश्च जयतां वर

स्वामिप्रसादात्सचिवाः प्राप्नुवन्ति निशाचर ८
विपर्यये तु तत्सर्वं व्यर्थं भवति रावण
व्यसनं स्वामिवैगुण्यात्प्राप्नुवन्तीतरे जनाः ९
राजमूलो हि धर्मश्च जयश्च जयतां वर
तस्मात्सर्वास्ववस्थासु रक्षितव्यो नराधिपः १०
राज्यं पालयितुं शक्यं न तीक्ष्णेन निशाचर
न चापि प्रतिकूलेन नाविनीतेन राक्षस ११
ये तीक्ष्णमन्त्राः सचिवा भज्यन्ते सह तेन वै
विषमेषु रथाः शीघ्रं मन्दसारथयो यथा १२
बहवः साधवो लोके युक्तधर्ममनुष्ठिताः
परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः १३
स्वामिना प्रतिकूलेन प्रजास्तीक्ष्णेन रावण
रक्ष्यमाणा न वर्धन्ते मेषा गोमायुना यथा १४
अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः
येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः
१५
तदिदं काकतालीयं घोरमासादितं त्वया
अत्र किं शोभनं यत्त्वं ससैन्यो विनशिष्यसि १६
मां निहत्य तु रामोऽसौ नचिरात्त्वां वधिष्यति
अनेन कृतकृत्योऽस्मि म्रिये यदरिणा हतः १७
दर्शनादेव रामस्य हतं मामुपधारय
आत्मानं च हतं विद्धि हृत्वा सीतां सबान्धवम् १८
आनयिष्यसि चेत्सीतामाश्रमात्सहितो मया
नैव त्वमसि नैवाहं नैव लङ्का न राक्षसाः १९
निवार्यमाणस्तु मया हितैषिणा
न मृष्यसे वाक्यमिदं निशाचर
परेतकल्पा हि गतायुषो नरा
हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम् २०
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ३९

३-४०

एवमुक्त्वा तु परुषं मारीचो रावणं ततः
गच्छावेत्यब्रवीद्दीनो भयाद्रात्रिंचरप्रभोः १
दृष्टश्चाहं पुनस्तेन शरचापासिधारिणा
मद्वधोद्यतशस्त्रेण विनष्टं जीवितं च मे २
किं तु कर्तुं मया शक्यमेवं त्वयि दुरात्मनि
एष गच्छाम्यहं तात स्वस्ति तेऽस्तु निशाचर ३
प्रहृष्टस्त्वभवत्तेन वचनेन स राक्षसः
परिष्वज्य सुसंश्लिष्टमिदं वचनमब्रवीत् ४
एतच्छौण्डीर्ययुक्तं ते मच्छन्दादिव भाषितम्
इदानीमसि मारीचः पूर्वमन्यो निशाचरः ५
आरुह्यतामयं शीघ्रं खगो रत्नविभूषितः
मया सह रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ६
ततो रावणमारीचौ विमानमिव तं रथम्
आरुह्य ययतुः शीघ्रं तस्मादाश्रममण्डलात् ७
तथैव तत्र पश्यन्तौ पत्तनानि वनानि च
गिरींश्च सरितः सर्वा राष्ट्राणि नगराणि च ८
समेत्य दण्डकारण्यं राघवस्याश्रमं ततः
ददर्श सहमारीचो रावणो राक्षसाधिपः ९
अवतीर्य रथात्तस्मात्ततः काञ्चनभूषणात्
हस्ते गृहीत्वा मारीचं रावणो वाक्यमब्रवीत् १०
एतद्रामाश्रमपदं दृश्यते कदलीवृतम्
क्रियतां तत्सखे शीघ्रं यदर्थं वयमागताः ११
स रावणवचः श्रुत्वा मारीचो राक्षसस्तदा
मृगो भूत्वाश्रमद्वारि रामस्य विचचार ह १२
मणिप्रवरशृङ्गाग्रः सितासितमुखाकृतिः
रक्तपद्मोत्पलमुख इन्द्रनीलोत्पलश्रवाः १३
किंचिदभ्युन्नतग्रीव इन्द्रनीलनिभोदरः
मधूकनिभपार्श्वश्च कञ्जकिञ्जल्कसंनिभः १४
वैदूर्यसंकाशखुरस्तनुजङ्घः सुसंहतः
इन्द्रायुधसवर्णेन पुच्छेनोर्ध्वं विराजितः १५
मनोहरस्निग्धवर्णो रत्नैर्नानाविधैर्वृतः
क्षणेन राक्षसो जातो मृगः परमशोभनः १६

वनं प्रज्वलयन्रम्यं रामाश्रमपदं च तत्
मनोहरं दर्शनीयं रूपं कृत्वा स राक्षसः १७
प्रलोभनार्थं वैदेह्या नानाधातुविचित्रितम्
विचरन्गच्छते सम्यक्शाद्वलानि समन्ततः १८
रूप्यविन्दुशतैश्चित्रो भूत्वा च प्रियदर्शनः
विटपीनां किसलयान्भङ्क्त्वादन्विचचार ह १९
कदलीगृहकं गत्वा कर्णिकारानितस्ततः
समाश्रयन्मन्दगतिः सीतासंदर्शनं तदा २०
राजीवचित्रपृष्ठः स विरराज महामृगः
रामाश्रमपदाभ्याशे विचचार यथासुखम् २१
पुनर्गत्वा निवृत्तश्च विचचार मृगोत्तमः
गत्वा मुहूर्तं त्वरया पुनः प्रतिनिवर्तते २२
विक्रीडंश्च पुनर्भूमौ पुनरेव निषीदति
आश्रमद्वारमागम्य मृगयूथानि गच्छति २३
मृगयूथैरनुगतः पुनरेव निवर्तते
सीतादर्शनमाकाङ्क्षन्राक्षसो मृगतां गतः २४
परिभ्रमति चित्राणि मण्डलानि विनिष्पतन्
समुद्वीक्ष्य च सर्वे तं मृगा येऽन्ये वनेचराः २५
उपगम्य समाघ्राय विद्रवन्ति दिशो दश
राक्षसः सोऽपि तान्वन्यान्मृगान्मृगवधे रतः २६
प्रच्छादनार्थं भावस्य न भक्षयति संस्पृशन्
तस्मिन्नेव ततः काले वैदेही शुभलोचना २७
कुसुमापचये व्यग्रा पादपानत्यवर्तत
कर्णिकारानशोकांश्च चूतांश्च मदिरेक्षणा २८
कुसुमान्यपचिन्वन्ती चचार रुचिरानना
अनर्हारण्यवासस्य सा तं रत्नमयं मृगम्
मुक्तामणिविचित्राङ्गं ददर्श परमाङ्गना २९
तं वै रुचिरदन्तोष्ठं रूप्यधातुतनूरुहम्
विस्मयोत्फुल्लनयना सस्नेहं समुदैक्षत ३०
स च तां रामदयितां पश्यन्मायामायो मृगः
विचचार ततस्तत्र दीपयन्निव तद्वनम् ३१
अदृष्टपूर्वं दृष्ट्वा तं नानारत्नमयं मृगम्

विस्मयं परमं सीता जगाम जनकात्मजा ३२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ४०

३-४१
सा तं संप्रेक्ष्य सुश्रोणी कुसुमानि विचिन्वती
हेमराजतवर्णाभ्यां पार्श्वाभ्यामुपशोभितम् १
प्रहृष्टा चानवद्याङ्गी मृष्टहाटकवर्णिनी
भर्तारमपि चाक्रन्दल्लक्ष्मणं चैव सायुधम् २
तयाहूतौ नरव्याघ्रौ वैदेह्या रामलक्ष्मणौ
वीक्षमाणौ तु तं देशं तदा ददृशतुर्मृगम् ३
शङ्कमानस्तु तं दृष्ट्वा लक्ष्मणो राममब्रवीत्
तमेवैनमहं मन्ये मारीचं राक्षसं मृगम् ४
चरन्तो मृगयां हृष्टाः पापेनोपाधिना वने
अनेन निहता राम राजानः कामरूपिणा ५
अस्य मायाविदो मायामृगरूपमिदं कृतम्
भानुमत्पुरुषव्याघ्र गन्धर्वपुरसंनिभम् ६
मृगो ह्येवंविधो रत्नविचित्रो नास्ति राघव
जगत्यां जगतीनाथ मायैषा हि न संशयः ७
एवं ब्रुवाणं काकुत्स्थं प्रतिवार्य शुचिस्मिता
उवाच सीता संहृष्टा छिद्मना हृतचेतना ८
आर्यपुत्राभिरामोऽसौ मृगो हरति मे मनः
आनयैनं महाबाहो क्रीडार्थं नो भविष्यति ९
इहाश्रमपदेऽस्माकं बहवः पुण्यदर्शनाः
मृगाश्चरन्ति सहिताश्चमराः सृमरास्तथा १०
ऋक्षाः पृषतसंघाश्च वानराः किंनरास्तथा
विचरन्ति महाबाहो रूपश्रेष्ठा महाबलाः ११
न चास्य सदृशो राजन्दृष्टपूर्वो मृगः पुरा तेजसा क्षमया दीप्त्या यथायं मृगसत्तमः १२
नानावर्णविचित्राङ्गो रत्नबिन्दुसमाचितः द्योतयन्वनमव्यग्रं शोभते शशिसंनिभः १३
अहो रूपमहो लक्ष्मीः स्वरसम्पच्च शोभना मृगोऽद्भुतो विचित्रोऽसौ हृदयं हरतीव मे १

यदि ग्रहणमभ्येति जीवन्नेव मृगस्तव
आश्चर्यभूतं भवति विस्मयं जनयिष्यति १५
समाप्तवनवासानां राज्यस्थानां च नः पुनः
अन्तःपुरविभूषार्थो मृग एष भविष्यति १६
भरतस्यार्यपुत्रस्य श्वश्रूणां मम च प्रभो
मृगरूपमिदं दिव्यं विस्मयं जनयिष्यति १७
जीवन्न यदि तेऽभ्येति ग्रहणं मृगसत्तमः
अजिनं नरशार्दूल रुचिरं मे भविष्यति १८
निहतस्यास्य सत्त्वस्य जाम्बूनदमयत्वचि
शष्पबृस्यां विनीतायामिच्छाम्यहमुपासितुम् १९
कामवृत्तमिदं रौद्रं स्त्रीणामसदृशं मतम्
वपुषा त्वस्य सत्त्वस्य विस्मयो जनितो मम २०
तेन काञ्चनरोम्णा तु मणिप्रवरशृङ्गिणा
तरुणादित्यवर्णेन नक्षत्रपथवर्चसा
बभूव राघवस्यापि मनो विस्मयमागतम् २१
एवं सीतावचः श्रुत्वा दृष्ट्वा च मृगमद्भुतम्
उवाच राघवो हृष्टो भ्रातरं लक्ष्मणं वचः २२
पश्य लक्ष्मण वैदेह्याः स्पृहां मृगगताभिमाम्
रूपश्रेष्ठतया ह्येष मृगोऽद्य न भविष्यति २३
न वने नन्दनोद्देशे न चैत्ररथसंश्रये
कुतः पृथिव्यां सौमित्रे योऽस्य कश्चित्समो मृगः २४
प्रतिलोमानुलोमाश्च रुचिरा रोमराजयः
शोभन्ते मृगमाश्रित्य चित्राः कनकबिन्दुभिः २५
पश्यास्य जृम्भमाणस्य दीप्तामग्निशिखोपमाम्
जिह्वां मुखान्निःसरन्तीं मेघादिव शतह्रदाम् २६
मसारगल्वर्कमुखः शङ्खमुक्तानिभोदरः
कस्य नामानिरूप्योऽसौ न मनो लोभयेन्मृगः २७
कस्य रूपमिदं दृष्ट्वा जाम्बूनदमयप्रभम्
नानारत्नमयं दिव्यं न मनो विस्मयं व्रजेत् २८
मांसहेतोरपि मृगान्विहारार्थं च धन्विनः
घ्नन्ति लक्ष्मण राजानो मृगयायां महावने २९
धनानि व्यवसायेन विचीयन्ते महावने

धातवो विविधाश्चापि मणिरत्नसुवर्णिनः ३०
तत्सारमखिलं नॄणां धनं निचयवर्धनम्
मनसा चिन्तितं सर्वं यथा शुक्रस्य लक्ष्मण ३१
अर्थी येनार्थकृत्येन संव्रजत्यविचारयन् तमर्थमर्थशास्त्रज्ञाः प्राहुरर्थ्याश्च लक्ष्मण
३२
एतस्य मृगरत्नस्य परार्ध्ये काञ्चनत्वचि
उपवेक्ष्यति वैदेही मया सह सुमध्यमा ३३
न कादली न प्रियकी न प्रवेणी न चाविकी
भवेदेतस्य सदृशी स्पर्शनेनेति मे मतिः ३४
एष चैव मृगः श्रीमान्यश्च दिव्यो नभश्चरः
उभावेतौ मृगौ दिव्यौ तारामृगमहीमृगौ ३५
यदि वायं तथा यन्मां भवेद्वदसि लक्ष्मण
मायैषा राक्षसस्येति कर्तव्योऽस्य वधो मया ३६
एतेन हि नृशंसेन मारीचेनाकृतात्मना
वने विचरता पूर्वं हिंसिता मुनिपुंगवाः ३७
उत्थाय बहवो येन मृगयायां जनाधिपाः
निहताः परमेष्वासास्तस्माद्वध्यस्त्वयं मृगः ३८
पुरस्तादिह वातापिः परिभूय तपस्विनः
उदरस्थो द्विजान्हन्ति स्वगर्भोऽश्वतरीमिव ३९
स कदाचिच्चिराल्लोके आससाद महामुनिम्
अगस्त्यं तेजसा युक्तं भक्ष्यस्तस्य बभूव ह ४०
समुत्थाने च तद्रूपं कर्तुकामं समीक्ष्य तम्
उत्स्मयित्वा तु भगवान्वातापिमिदमब्रवीत् ४१
त्वयाविगण्य वातापे परिभूताश्च तेजसा
जीवलोके द्विजश्रेष्ठास्तस्मादसि जरां गतः ४२
एवं तन्न भवेद्रक्षो वातापिरिव लक्ष्मण
मद्विधं योऽतिमन्येत धर्मनित्यं जितेन्द्रियम् ४३
भवेद्धतोऽय वातापिरगस्त्येनेव मा गतः
इह त्वं भव संनद्धो यन्त्रितो रक्ष मैथिलीम् ४४
अस्यामायत्तमस्माकं यत्कृत्यं रघुनन्दन
अहमेनं वधिष्यामि ग्रहीष्याम्यथवा मृगम् ४५

यावद्गच्छामि सौमित्रे मृगमानयितुं द्रुतम्
पश्य लक्ष्मण वैदेहीं मृगत्वचि गतस्पृहाम् ४६
त्वचा प्रधानया ह्येष मृगोऽद्य न भविष्यति
अप्रमत्तेन ते भाव्यमाश्रमस्थेन सीतया ४७
यावत्पृषतमेकेन सायकेन निहन्म्यहम्
हत्वैतच्चर्म आदाय शीघ्रमेष्यामि लक्ष्मण ४८
प्रदक्षिणेनातिबलेन पक्षिणा
जटायुषा बुद्धिमता च लक्ष्मण
भवाप्रमत्तः प्रतिगृह्य मैथिलद्यं
प्रतिक्षणं सर्वत एव शङ्कितः४९
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ४१

३-४२
तथा तु तं समादिश्य भ्रातरं रघुनन्दनः
बबन्धासिं महातेजा जाम्बूनदमयत्सरुम् १
ततस्त्रिविनतं चापमादायात्मविभूषणम्
आबध्य च कलापौ द्वौ जगामोदग्रविक्रमः २
तं वञ्चयानो राजेन्द्रमापतन्तं निरीक्ष्य वै
बभूवान्तर्हितस्त्रासात्पुनः संदर्शनेऽभवत् ३
बद्धासिर्धनुरादाय प्रदुद्राव यतो मृगः
तं स पश्यति रूपेण द्योतमानमिवाग्रतः ४
अवेक्ष्यावेक्ष्य धावन्तं धनुष्पाणिर्महावने
अतिवृत्तमिषोः पाताल्लोभयानं कदाचन ५
शङ्कितं तु समुद्भ्रान्तमुत्पतन्तमिवाम्बरे
दृश्यमानमदृश्यं च वनोद्देशेषु केषुचित् ६
छिन्नाभ्रैरिव संवीतं शारदं चन्द्रमण्डलम्
मुहूर्तादेव ददृशे मुहुर्दूरात्प्रकाशते ७
दर्शनादर्शनेनैव सोऽपाकर्षत राघवम्
आसीत्क्रुद्धस्तु काकुत्स्थो विवशस्तेन मोहितः ८
अथावतस्थे सुश्रान्तश्छायामाश्रित्य शाद्वले
मृगैः परिवृतो वन्यैरदूरात्प्रत्यदृश्यत ९
दृष्ट्वा रामो महातेजास्तं हन्तुं कृतनिश्चयः

संधाय सुदृढे चापे विकृष्य बलवद्बली १०
तमेव मृगमुद्दिश्य ज्वलन्तमिव पन्नगम्
मुमोच ज्वलितं दीप्तमस्त्रं ब्रह्मविनिर्मितम् ११
स भृशं मृगरूपस्य विनिर्भिद्य शरोत्तमः
मारीचस्यैव हृदयं बिभेदाशनिसंनिभः १२
तालमात्रमथोत्पत्य न्यपतत्स शरातुरः
व्यनदद्भैरवं नादं धरण्यामल्पजीवितः
म्रियमाणस्तु मारीचो जहौ तां कृत्रिमां तनुम् १३
संप्राप्तकालमाज्ञाय चकार च ततः स्वरम्
सदृशं राघवस्यैव हा सीते लक्ष्मणेति च १४
तेन मर्मणि निर्विद्धः शरेणानुपमेन हि
मृगरूपं तु तत्त्यक्त्वा राक्षसं रूपमात्मनः
चक्रे स सुमहाकायो मारीचो जीवितं त्यजन् १५
ततो विचित्रकेयूरः सर्वाभरणभूषितः
हेममाली महादंष्ट्रो राक्षसोऽभूच्छराहतः १६
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ राक्षसं घोरदर्शनम्
जगाम मनसा सीतां लक्ष्मणस्य वचः स्मरन् १७
हा सीते लक्ष्मणेत्येवमाक्रुश्य तु महास्वरम्
ममार राक्षसः सोऽय श्रुत्वा सीता कथं भवेत् १८
लक्ष्मणश्च महाबाहुः कामवस्थां गमिष्यति
इति संचिन्त्य धर्मात्मा रामो हृष्टतनूरुहः १९
तत्र रामं भयं तीव्रमाविवेश विषादजम्
राक्षसं मृगरूपं तं हत्वा श्रुत्वा च तत्स्वरम् २०
निहत्य पृषतं चान्यं मांसमादाय राघवः
त्वरमाणो जनस्थानं ससाराभिमुखस्तदा २१
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ४२

३-४३
आर्तस्वरं तु तं भर्तुर्विज्ञाय सदृशं वने
उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवम् १
न हि मे जीवितं स्थाने हृदयं वावतिष्ठते

क्रोशतः परमार्तस्य श्रुतः शब्दो मया भृशम् २
आक्रन्दमानं तु वने भ्रातरं त्रातुमर्हसि
तं क्षिप्रमभिधाव त्वं भ्रातरं शरणैषिणम् ३
रक्षसां वशमापन्नं सिंहानामिव गोवृषम्
न जगाम तथोक्तस्तु भ्रातुराज्ञाय शासनम् ४
तमुवाच ततस्तत्र कुपिता जनकात्मजा
सौमित्रे मित्ररूपेण भ्रातुस्त्वमसि शत्रुवत् ५
यस्त्वमस्यामवस्थायां भ्रातरं नाभिपद्यसे
इच्छसि त्वं विनश्यन्तं रामं लक्ष्मण मत्कृते ६
व्यसनं ते प्रियं मन्ये स्नेहो भ्रातरि नास्ति ते
तेन तिष्ठसि विस्रब्धस्तमपश्यन्महाद्युतिम् ७
किं हि संशयमापन्ने तस्मिन्निह मया भवेत्
कर्तव्यमिह तिष्ठन्त्या यत्प्रधानस्त्वमागतः ८
इति ब्रुवाणां वैदेहीं बाष्पशोकपरिप्लुताम्
अब्रवील्लक्ष्मणस्त्रस्तां सीतां मृगवधूमिव ९
देवि देवमनुष्येषु गन्धर्वेषु पतत्रिषु
राक्षसेषु पिशाचेषु किंनरेषु मृगेषु च १०
दानवेषु च घोरेषु न स विद्येत शोभने
यो रामं प्रतियुध्येत समरे वासवोपमम् ११
अवध्यः समरे रामो नैवं त्वं वक्तुमर्हसि
न त्वामस्मिन्वने हातुमुत्सहे राघवं विना १२
अनिवार्यं बलं तस्य बलैर्बलवतामपि
त्रिभिर्लोकैः समुद्युक्तैः सेश्वरैः सामरैरपि १३
हृदयं निर्वृतं तेऽस्तु संतापस्त्यज्यतामयम्
आगमिष्यति ते भर्ता शीघ्रं हत्वा मृगोत्तमम् १४
न स तस्य स्वरो व्यक्तं न कश्चिदपि दैवतः
गन्धर्वनगरप्रख्या माया सा तस्य रक्षसः १५
न्यासभूतासि वैदेहि न्यस्ता मयि महात्मनाः
रामेण त्वं वरारोहे न त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे १६
कृतवैराश्च कल्याणि वयमेतैर्निशाचरैः
खरस्य निधने देवि जनस्थानवधं प्रति १७
राक्षसा विविधा वाचो विसृजन्ति महावने

हिंसाविहारा वैदेहि न चिन्तयितुमर्हसि १८
लक्ष्मणेनैवमुक्ता तु क्रुद्धा संरक्तलोचना
अब्रवीत्परुषं वाक्यं लक्ष्मणं सत्यवादिनम् १९
अनार्य करुणारम्भ नृशंस कुलपांसन
अहं तव प्रियं मन्ये तेनैतानि प्रभाषसे २०
नैतच्चित्रं सपत्नेषु पापं लक्ष्मण यद्भवेत्
त्वद्विधेषु नृशंसेषु नित्यं प्रच्छन्नचारिषु २१
सुदुष्टस्त्वं वने राममेकमेकोऽनुगच्छसि
मम हेतोः प्रतिच्छन्नः प्रयुक्तो भरतेन वा २२
कथमिन्दीवरश्यामं रामं पद्मनिभेक्षणम्
उपसंश्रित्य भर्तारं कामयेयं पृथग्जनम् २३
समक्षं तव सौमित्रे प्राणांस्त्यक्ष्ये न संशयः
रामं विना क्षणमपि न हि जीवामि भूतले २४
इत्युक्तः परुषं वाक्यं सीतया रोमहर्षणम्
अब्रवील्लक्ष्मणः सीतां प्राञ्जलिर्विजितेन्द्रि
यः २५
उत्तरं नोत्सहे वक्तुं दैवतं भवती मम
वाक्यमप्रतिरूपं तु न चित्रं स्त्रीषु मैथिलि २६
स्वभावस्त्वेष नारीणामेषु लोकेषु दृश्यते
विमुक्तधर्माश्चपलास्तीक्ष्णा भेदकराः स्त्रियः २७
उपशृण्वन्तु मे सर्वे साक्षिभूता वनेचराः
न्यायवादी यथा वाक्यमुक्तोऽह परुषं त्वया २८
धिक्त्वामद्य प्रणश्य त्वं यन्मामेवं विशङ्कसे
स्त्रीत्वाद्दुष्टस्वभावेन गुरुवाक्ये
व्यवस्थितम् २९
गमिष्ये यत्र काकुत्स्थः स्वस्ति तेऽस्तु वरानने
रक्षन्तु त्वां विशालाक्षि समग्रा वनदेवताः ३०
निमित्तानि हि घोराणि यानि प्रादुर्भवन्ति मे
अपि त्वां सह रामेण पश्येयं पुनरागतः ३१
लक्ष्मणेनैवमुक्ता तु रुदती जनकात्मजा
प्रत्युवाच ततो वाक्यं तीव्रं बाष्पपरिप्लुता ३२
गोदावरीं प्रवेक्ष्यामि विना रामेण लक्ष्मण

आबन्धिष्येऽथवा त्यक्ष्ये विषमे देहमात्मनः ३३
पिबामि वा विषं तीक्ष्णं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम्
न त्वहं राघवादन्यं पदापि पुरुषं स्पृशे ३४
इति लक्ष्मणमाक्रुश्य सीता दुःखसमन्विता
पाणिभ्यां रुदती दुःखादुदरं प्रजघान ह ३५
तामार्तरूपां विमना रुदन्तीं
सौमित्रिरालोक्य विशालनेत्राम्
आश्वासयामास न चैव भर्तु-
स्तं भ्रातरं किंचिदुवाच सीता ३६
ततस्तु सीतामभिवाद्य लक्ष्मणः
कृताञ्जलि किंचिदभिप्रणम्य
अवेक्षमाणो बहुशश्च मैथिलद्यं
जगाम रामस्य समीपमात्मवान् ३७
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३

३-४४
तया परुषमुक्तस्तु कुपितो राघवानुजः
स विकाङ्क्षन्भृशं रामं प्रतस्थे नचिरादिव १
तदासाद्य दशग्रीवः क्षिप्रमन्तरमास्थितः
अभिचक्राम वैदेहीं परिव्राजकरूपधृक् २
श्लक्ष्णकाषायसंवीतः शिखी छत्री उपानही
वामे चांसेऽवसज्याथ शुभे यष्टिकमण्डलू
परिव्राजकरूपेण वैदेहीं समुपागमत् ३
तामाससादातिबलो भ्रातृभ्यां रहितां वने
रहितां सूर्यचन्द्राभ्यां संध्यामिव महत्तमः ४
तामपश्यत्ततो बालां राजपुत्रीं यशस्विनीम्
रोहिणीं शशिना हीनां ग्रहवद्भृशदारुणः ५
तमुग्रं पापकर्माणं जनस्थानरुहा द्रुमाः
समीक्ष्य न प्रकम्पन्ते न प्रवाति च मारुतः ६
शीघ्रस्रोताश्च तं दृष्ट्वा वीक्षन्तं रक्तलोचनम्
स्तिमितं गन्तुमारेभे भयाद्गोदावरी नदी ७

रामस्य त्वन्तरं प्रेप्सुर्दशग्रीवस्तदन्तरे
उपतस्थे च वैदेहीं भिक्षुरूपेण रावणः ८
अभव्यो भव्यरूपेण भर्तारमनुशोचतीम्
अभ्यवर्तत वैदेहीं चित्रामिव शनैश्चरः ९
स पापो भव्यरूपेण तृणैः कूप इवावृतः अतिष्ठत्प्रेक्ष्य वैदेहीं रामपत्नीं यशस्विनीम्
१०
शुभां रुचिरदन्तोष्ठीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम्
आसीनां पर्णशालायां बाष्पशोकाभिपीडिताम् ११
स तां पद्मपलाशाक्षीं पीतकौशेयवासिनीम्
अभ्यगच्छत वैदेहीं दुष्टचेता निशाचरः १२
स मन्मथशराविष्टो ब्रह्मघोषमुदीरयन्
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं रहिते राक्षसाधिपः १३
तामुत्तमां त्रिलोकानां पद्महीनामिव श्रियम्
विभ्राजमानां वपुषा रावणः प्रशशंस ह १४
का त्वं काञ्चनवर्णाभे पीतकौशेयवासिनि
कमलानां शुभां मालां पद्मिनीव च बिभ्रती १५
ह्रीः श्रीः कीर्तिः शुभा लक्ष्मीरप्सरा वा शुभानने
भूतिर्वा त्वं वरारोहे रतिर्वा स्वैरचारिणी १६
समाः शिखरिणः स्निग्धाः पाण्डुरा दशनास्तव
विशाले विमले नेत्रे रक्तान्ते कृष्णतारके १७
विशालं जघनं पीनमूरू करिकरोपमौ
एतावुपचितौ वृत्तौ सहितौ संप्रगल्भितौ १८
पीनोन्नतमुखौ कान्तौ स्निग्धतालफलोपमौ
मणिप्रवेकाभरणौ रुचिरौ ते पयोधरौ १९
चारुस्मिते चारुदंति चारुनेत्रे विलासिनि
मनो हरसि मे रामे नदी कूलमिवाम्भसा २०
करान्तमितमध्यासि सुकेशी संहतस्तनी
नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किंनरी
नैवंरूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले २१
रूपमग्र्यं च लोकेषु सौकुमार्यं वयश्च ते
इह वासश्च कान्तारे चित्तमुन्माथयन्ति मे २२

सा प्रतिक्राम भद्रं ते न त्वं वस्तुमिहार्हसि
राक्षसानामयं वासो घोराणां कामरूपिणाम् २३
प्रासादाग्र्याणि रम्याणि नगरोपवनानि च
सम्पन्नानि सुगन्धीनि युक्तान्याचरितुं त्वया २४
वरं माल्यं वरं पानं वरं वस्त्रं च शोभने
भर्तारं च वरं मन्ये त्वद्युक्तमसितेक्षणे २५
का त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा शुचिस्मिते
वसूनां वा वरारोहे देवता प्रतिभासि मे २६
नेह गच्छन्ति गन्धर्वा न देवा न च किंनराः
राक्षसानामयं वासः कथं नु त्वमिहागता २७
इह शाखामृगाः सिंहा द्वीपिव्याघ्रमृगास्तथा
ऋक्षास्तरक्षवः कङ्काः कथं तेभ्यो न बिभ्यसे २८
मदान्वितानां घोराणां कुञ्जराणां तरस्विनाम्
कथमेका महारण्ये न बिभेषि वरानने २९
कासि कस्य कुतश्च त्वं किंनिमित्तं च दण्डकान्
एका चरसि कल्याणि घोरान्राक्षससेवितान् ३०
इति प्रशस्ता वैदेही रावणेन दुरात्मना
द्विजातिवेषेण हि तं दृष्ट्वा रावणमागतम्
सर्वैरतिथिसत्कारैः पूजयामास मैथिली ३१
उपानीयासनं पूर्वं पाद्येनाभिनिमन्त्र्य च
अब्रवीत्सिद्धमित्येव तदा तं सौम्यदर्शनम् ३२
द्विजातिवेषेण समीक्ष्य मैथिली
तमागतं पात्रकुसुम्भधारिणम्
अशक्यमुद्वेष्टुमुपायदर्शना- न्न्यमन्त्रयद्ब्राह्मणवद्यथागतम् ३३
इयं बृसी ब्राह्मण काममास्यता
मिदं च पाद्यं प्रतिगृह्यतामिति
इदं च सिद्धं वनजातमुत्तमं
त्वदर्थमव्यग्रमिहोपभुज्यताम् ३४
निमन्त्र्यमाणः प्रतिपूर्णभाषिणीं नरेन्द्रपत्नीं प्रसमीक्ष्य मैथिलीम् प्रसह्य तस्या हरणे धृतं मनः

समर्पयामास वधाय रावणः ३५
ततः सुवेषं मृगयागतं पतिं
प्रतीक्षमाणा सहलक्ष्मणं तदा
निरीक्षमाणा हरितं ददर्श त-
न्महद्वनं नैव तु रामलक्ष्मणौ ३६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४

३-४५
रावणेन तु वैदेही तदा पृष्टा जिहीर्षुणा
परिव्राजकरूपेण शशंसात्मानमात्मना १
ब्राह्मणश्चातिथिश्चैष अनुक्तो हि शपेत माम्
इति ध्यात्वा मुहूर्तं तु सीता वचनमब्रवीत् २
दुहिता जनकस्याहं मैथिलस्य महात्मनः
सीता नाम्नास्मि भद्रं ते रामभार्या द्विजोत्तम ३
संवत्सरं चाध्युषिता राघवस्य निवेशने
भुञ्जाना मानुषान्भोगान्सर्वकामसमृद्धिनी ४
ततः संवत्सरादूर्ध्वं सममन्यत मे पतिम्
अभिषेचयितुं रामं समेतो राजमन्त्रिभिः ५
तस्मिन्संभ्रियमाणे तु राघवस्याभिषेचने
कैकेयी नाम भर्तारं ममार्या याचते वरम् ६
प्रतिगृह्य तु कैकेयी श्वशुरं सुकृतेन मे
मम प्रव्राजनं भर्तुर्भरतस्याभिषेचनम्
द्वावयाचत भर्तारं सत्यसंधं नृपोत्तमम् ७
नाद्य भोक्ष्ये न च स्वप्स्ये न पास्येऽह कदाचन
एष मे जीवितस्यान्तो रामो यद्यभिषिच्यते ८
इति ब्रुवाणां कैकेयीं श्वशुरो मे स मानदः
अयाचतार्थैरन्वर्थैर्न च याच्ञां चकार सा ९
मम भर्ता महातेजा वयसा पच्चविंशकः
रामेति प्रथितो लोके गुणवान्सत्यवाक्शुचिः
विशालाक्षो महाबाहुः सर्वभूतहिते रतः १०
अभिषेकाय तु पितुः समीपं राममागतम्

कैकेयी मम भर्तारमित्युवाच द्रुतं वचः ११
तव पित्रा समाज्ञप्तं ममेदं शृणु राघव
भरताय प्रदातव्यमिदं राज्यमकण्टकम् १२
त्वया तु खलु वस्तव्यं नव वर्षाणि पच्च च
वने प्रव्रज काकुत्स्थ पितरं मोचयानृतात् १३
तथेत्युवाच तां रामः कैकेयीमकुतोभयः
चकार तद्वचस्तस्या मम भर्ता दृढव्रतः १४
दद्यान्न प्रतिगृह्णीयात्सत्यं ब्रूयान्न चानृतम्
एतद्ब्राह्मण रामस्य व्रतं ध्रुवमनुत्तमम् १५
तस्य भ्राता तु वैमात्रो लक्ष्मणो नाम वीर्यवान्
रामस्य पुरुषव्याघ्रः सहायः समरेऽरिहा १६
स भ्राता लक्ष्मणो नाम धर्मचारी दृढव्रतः
अन्वगच्छद्धनुष्पाणिः प्रव्रजन्तं मया सह १७
ते वयं प्रच्युता राज्यात्कैकेय्यास्तु कृते त्रयः
विचराम द्विजश्रेष्ठ वनं गम्भीरमोजसा १८
समाश्वस मुहूर्तं तु शक्यं वस्तुमिह त्वया
आगमिष्यति मे भर्ता वन्यमादाय पुष्कलम् १९
स त्वं नाम च गोत्रं च कुलमाचक्ष्व तत्त्वतः
एकश्च दण्डकारण्ये किमर्थं चरसि द्विज २०
एवं ब्रुवत्यां सीतायां रामपत्न्यां महाबलः
प्रत्युवाचोत्तरं तीव्रं रावणो राक्षसाधिपः २१
येन वित्रासिता लोकाः सदेवासुरपन्नगाः
अहं स रावणो नाम सीते रक्षोगणेश्वरः २२
त्वां तु काञ्चनवर्णाभां दृष्ट्वा कौशेयवासिनीम्
रतिं स्वकेषु दारेषु नाधिगच्छाम्यनिन्दिते २३
बह्वीनामुत्तमस्त्रीणामाहृतानामितस्ततः
सर्वासामेव भद्रं ते ममाग्रमहिषी भव २४
लङ्का नाम समुद्रस्य मध्ये मम महापुरी
सागरेण परिक्षिप्ता निविष्टा गिरिमूर्धनि २५
तत्र सीते मया सार्धं वनेषु विचरिष्यसि
न चास्यारण्यवासस्य स्पृहयिष्यसि भामिनि २६
पञ्च दास्यः सहस्राणि सर्वाभरणभूषिताः

सीते परिचरिष्यन्ति भार्या भवसि मे यदि २७
रावणेनैवमुक्ता तु कुपिता जनकात्मजा
प्रत्युवाचानवद्याङ्गी तमनादृत्य राक्षसम् २८
महागिरिमिवाकम्प्यं महेन्द्रसदृशं पतिम्
महोदधिमिवाक्षोभ्यमहं राममनुव्रता २९
महाबाहुं महोरस्कं सिंहविक्रान्तगामिनम्
नृसिंहं सिंहसंकाशमहं राममनुव्रता ३०
पूर्णचन्द्राननं वीरं राजवत्सं जितेन्द्रियम्
पृथुकीर्तिं महाबाहुमहं राममनुव्रता ३१
त्वं पुनर्जम्बुकः सिंहीं मामिहेच्छसि दुर्लभाम्
नाहं शक्या त्वया स्प्रष्टुमादित्यस्य प्रभा यथा ३२
पादपान्काञ्चनान्नूनं बहून्पश्यसि मन्दभाक्
राघवस्य प्रियां भार्यां यस्त्वमिच्छसि रावण ३३
क्षुधितस्य च सिंहस्य मृगशत्रोस्तरस्विनः
आशीविषस्य वदनाद्दंष्ट्रामादातुमिच्छसि ३४
मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं पाणिना हर्तुमिच्छसि
कालकूटं विषं पीत्वा स्वस्तिमान्गन्तुमिच्छसि ३५
अक्षि सूच्या प्रमृजसि जिह्वया लेढि च क्षुरम्
राघवस्य प्रियां भार्यामधिगन्तुं त्वमिच्छसि ३६
अवसज्य शिलां कण्ठे समुद्रं तर्तुमिच्छसि
सूर्याचन्द्रमसौ चोभौ पाणिभ्यां हर्तुमिच्छसि
यो रामस्य प्रियां भार्यां प्रधर्षयितुमिच्छसि ३७
अग्निं प्रज्वलितं दृष्ट्वा वस्त्रेणाहर्तुमिच्छसि
कल्याणवृत्तां रामस्य यो भार्यां हर्तुमिच्छसि ३८
अयोमुखानां शूलानामग्रे चरितुमिच्छसि
रामस्य सदृशीं भार्यां योऽधिगन्तुं त्वमिच्छसि ३९
यदन्तरं सिंहशृगालयोर्वने
यदन्तरं स्यन्दनिकासमुद्रयोः
सुराग्र्यसौवीरकयोर्यदन्तरं
तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ४०
यदन्तरं काञ्चनसीसलोहयो-
र्यदन्तरं चन्दनवारिपङ्कयोः

यदन्तरं हस्तिबिडालयोर्वने तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ४१
यदन्तरं वायसवैनतेययो
र्यदन्तरं मद्गुमयूरयोरपि
यदन्तरं सारसगृध्रयोर्वने
तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ४२
तस्मिन्सहस्राक्षसमप्रभावे
रामे स्थिते कार्मुकबाणपाणौ
हृतापि तेऽह न जरां गमिष्ये
वज्रं यथा मक्षिकयावगीर्णम् ४३
इतीव तद्वाक्यमदुष्टभावा
सुदुष्टमुक्त्वा रजनीचरं तम्
गात्रप्रकम्पाद्व्यथिता बभूव
वातोद्धता सा कदलीव तन्वी ४४
तां वेपमानामुपलक्ष्य सीतां
स रावणो मृत्युसमप्रभावः
कुलं बलं नाम च कर्म चात्मनः
समाचचक्षे भयकारणार्थम् ४५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ४५

३-४६
एवं ब्रुवत्यां सीतायां संरब्धः परुषाक्षरम्
ललाटे भ्रुकुटीं कृत्वा रावणः प्रत्युवाच ह १
भ्राता वैश्रवणस्याहं सापत्न्यो वरवर्णिनि
रावणो नाम भद्रं ते दशग्रीवः प्रतापवान् २
यस्य देवाः सगन्धर्वाः पिशाचपतगोरगाः
विद्रवन्ति भयाद्भीता मृत्योरिव सदा प्रजाः ३
येन वैश्रवणो भ्राता वैमात्रः कारणान्तरे
द्वन्द्वमासादितः क्रोधाद्रणे विक्रम्य निर्जितः ४
मद्भयार्तः परित्यज्य स्वमधिष्ठानमृद्धिमत्
कैलासं पर्वतश्रेष्ठमध्यास्ते नरवाहनः ५

यस्य तत्पुष्पकं नाम विमानं कामगं शुभम्
वीर्यादावर्जितं भद्रे येन यामि विहायसम् ६
मम संजातरोषस्य मुखं दृष्ट्वैव मैथिलि
विद्रवन्ति परित्रस्ताः सुराः शक्रपुरोगमाः ७
यत्र तिष्ठाम्यहं तत्र मारुतो वाति शङ्कितः
तीव्रांशुः शिशिरांशुश्च भयात्संपद्यते रविः ८
निष्कम्पपत्रास्तरवो नद्यश्च स्तिमितोदकाः
भवन्ति यत्र तत्राहं तिष्ठामि च चरामि च ९
मम पारे समुद्रस्य लङ्का नाम पुरी शुभा
संपूर्णा राक्षसैर्घोरैर्यथेन्द्रस्यामरावती १०
प्राकारेण परिक्षिप्ता पाण्डुरेण विराजिता
हेमकक्ष्या पुरी रम्या वैदूर्यमयतोरणा ११
हस्त्यश्वरथसंबाधा तूर्यनादविनादिता
सर्वकामफलैर्वृक्षैः संकुलोद्यानशोभिता १२
तत्र त्वं वसती सीते राजपुत्रि मया सह
न स्मरिष्यसि नारीणां मानुषीणां मनस्विनि १३
भुञ्जाना मानुषान्भोगान्दिव्यांश्च वरवर्णिनि
न स्मरिष्यसि रामस्य मानुषस्य गतायुषः १४
स्थापयित्वा प्रियं पुत्रं राज्ञा दशरथेन यः
मन्दवीर्यः सुतो ज्येष्ठस्ततः प्रस्थापितो वनम् १५
तेन किं भ्रष्टराज्येन रामेण गतचेतसा
करिष्यसि विशालाक्षि तापसेन तपस्विना १६
सर्वराक्षसभर्तारं कामात्स्वयमिहागतम्
न मन्मथशराविष्टं प्रत्याख्यातुं त्वमर्हसि १७
प्रत्याख्याय हि मां भीरु परितापं गमिष्यसि
चरणेनाभिहत्येव पुरूरवसमुर्वशी १८
एवमुक्ता तु वैदेही क्रुद्धा संरक्तलोचना
अब्रवीत्परुषं वाक्यं रहिते राक्षसाधिपम् १९
कथं वैश्रवणं देवं सर्वभूतनमस्कृतम्
भ्रातरं व्यपदिश्य त्वमशुभं कर्तुमिच्छसि २०
अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः
येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः

२१
अपहृत्य शचीं भार्यां शक्यमिन्द्रस्य जीवितुम्
न तु रामस्य भार्यां मामपनीयास्ति जीवितम् २२
जीवेच्चिरं वज्रधरस्य हस्ता-
च्छचीं प्रधृष्याप्रतिरूपरूपाम्
न मादृशीं राक्षस धर्षयित्वा
पीतामृतस्यापि तवास्ति मोक्षः २३
इति श्र्रामायणे अरण्यकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ४६

३-४७
सीताया वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान्
हस्ते हस्तं समाहत्य चकार सुमहद्वपुः १
स मैथिलद्यं पुनर्वाक्यं बभाषे च ततो भृशम्
नोन्मत्तया श्रुतौ मन्ये मम वीर्यपराक्रमौ २
उद्वहेयं भुजाभ्यां तु मेदिनीमम्बरे स्थितः
आपिबेयं समुद्रं च मृत्युं हन्यां रणे स्थितः ३
अर्कं रुन्ध्यां शरैस्तीक्ष्णैर्विभिन्द्यां हि
महीतलम्
कामरूपिणमुन्मत्ते पश्य मां कामदं पतिम् ४
एवमुक्तवतस्तस्य रावणस्य शिखिप्रभे
क्रुद्धस्य हरिपर्यन्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः ५
सद्यः सौम्यं परित्यज्य भिक्षुरूपं स रावणः
स्वं रूपं कालरूपाभं भेजे वैश्रवणानुजः ६
संरक्तनयनः श्रीमांस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः
दशास्यः कार्मुकी बाणी बभूव क्षणदाचरः ७
स परिव्राजकच्छद्म महाकायो विहाय तत्
प्रतिपेदे स्वकं रूपं रावणो राक्षसाधिपः ८
संरक्तनयनः क्रोधाज्जीमूतनिचयप्रभः
रक्ताम्बरधरस्तस्थौ स्त्रीरत्नं प्रेक्ष्य
मैथिलीम् ९
स तामसितकेशान्तां भास्करस्य प्रभामिव

वसनाभरणोपेतां मैथिलद्यं रावणोऽब्रवीत् १०
त्रिषु लोकेषु विख्यातं यदि भर्तारमिच्छसि
मामाश्रय वरारोहे तवाहं सदृशः पतिः ११
मां भजस्व चिराय त्वमहं श्लाघ्यस्तव प्रियः
नैव चाहं क्वचिद्भद्रे करिष्ये तव विप्रियम्
त्यज्यतां मानुषो भावो मयि भावः प्रणीयताम् १२
राज्याच्च्युतमसिद्धार्थं रामं परिमितायुषम्
कैर्गुणैरनुरक्तासि मूढे पण्डितमानिनि १३
यः स्त्रिया वचनाद्राज्यं विहाय ससुहृज्जनम्
अस्मिन्व्यालानुचरिते वने वसति दुर्मतिः १४
इत्युक्त्वा मैथिलद्यं वाक्यं प्रियार्हां
प्रियवादिनीम्
जग्राह रावणः सीतां बुधः खे रोहिणीमिव १५
वामेन सीतां पद्माक्षीं मूर्धजेषु करेण सः
ऊर्वोस्तु दक्षिणेनैव परिजग्राह पाणिना १६
तं दृष्ट्वा गिरिशृङ्गाभं तीक्ष्णदंष्ट्रं
महाभुजम्
प्राद्रवन्मृत्युसंकाशं भयार्ता वनदेवताः १७
स च मायामयो दिव्यः खरयुक्तः खरस्वनः
प्रत्यदृश्यत हेमाङ्गो रावणस्य महारथः १८
ततस्तां परुषैर्वाक्यैरभितर्ज्य महास्वनः
अङ्केनादाय वैदेहीं रथमारोपयत्तदा १९
सा गृहीतातिचुक्रोश रावणेन यशस्विनी
रामेति सीता दुःखार्ता रामं दूरगतं वने २०
तामकामां स कामार्तः पन्नगेन्द्रवधूमिव
विवेष्टमानामादाय उत्पपाताथ रावणः २१
ततः सा राक्षसेन्द्रेण ह्रियमाणा विहायसा
भृशं चुक्रोश मत्तेव भ्रान्तचित्ता यथातुरा २२
हा लक्ष्मण महाबाहो गुरुचित्तप्रसादक
ह्रियमाणां न जानीषे रक्षसा कामरूपिणा २३
जीवितं सुखमर्थांश्च धर्महेतोः परित्यजन्
ह्रियमाणामधर्मेण मां राघव न पश्यसि २४

ननु नामाविनीतानां विनेतासि परंतप
कथमेवंविधं पापं न त्वं शाधि हि रावणम् २५
ननु सद्योऽविनीतस्य दृश्यते कर्मणः फलम्
कालोऽप्यङ्गीभवत्यत्र सस्यानामिव पक्तये २६
स कर्म कृतवानेतत्कालोपहतचेतनः
जीवितान्तकरं घोरं रामाद्व्यसनमाप्नुहि २७
हन्तेदानीं सकामा तु कैकेयी बान्धवैः सह
ह्रियेयं धर्मकामस्य धर्मपत्नी यशस्विनः २८
आमन्त्रये जनस्थानं कर्णिकारांश्च पुष्पितान्
क्षिप्रं रामाय शंसध्वं सीतां हरति रावणः २९
माल्यवन्तं शिखरिणं वन्दे प्रस्रवणं गिरिम्
क्षिप्रं रामाय शंसध्वं सीतां हरति रावणः ३०
हंससारससंघुष्टां वन्दे गोदावरीं नदीम्
क्षिप्रं रामाय शंसध्वं सीतां हरति रावणः ३१
दैवतानि च यान्यस्मिन्वने विविधपादपे
नमस्करोम्यहं तेभ्यो भर्तुः शंसत मां हृताम् ३२
यानि कानिचिदप्यत्र सत्त्वानि निवसन्त्युत
सर्वाणि शरणं यामि मृगपक्षिगणानपि ३३
ह्रियमाणां प्रियां भर्तुः प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम्
विवशापहृता सीता रावणेनेति शंसत ३४
विदित्वा मां महाबाहुरमुत्रापि महाबलः
आनेष्यति पराक्रम्य वैवस्वतहृतामपि ३५
रामाय तु यथातत्त्वं जटायो हरणं मम
लक्ष्मणाय च तत्सर्वमाख्यातव्यमशेषतः ३६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ४७

३-४८
तं शब्दमवसुप्तस्तु जटायुरथ शुश्रुवे
निरैक्षद्रावणं क्षिप्रं वैदेहीं च ददर्श सः १
ततः पर्वतकूटाभस्तीक्ष्णतुण्डः खगोत्तमः
वनस्पतिगतः श्रीमान्व्याजहार शुभां गिरम् २

दशग्रीव स्थितो धर्मे पुराणे सत्यसंश्रयः
जटायुर्नाम नाम्नाहं गृध्रराजो महाबलः ३
राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः
लोकानां च हिते युक्तो रामो दशरथात्मजः ४
तस्यैषा लोकनाथस्य धर्मपत्नी यशस्विनी
सीता नाम वरारोहा यां त्वं हर्तुमिहेच्छसि ५
कथं राजा स्थितो धर्मे परदारान्परामृशेत्
रक्षणीया विशेषेण राजदारा महाबल
निवर्तय मतिं नीचां परदाराभिमर्शनात् ६
न तत्समाचरेद्धीरो यत्परोऽस्य विगर्हयेत्
यथात्मनस्तथान्येषां दारा रक्ष्या विमर्शनात् ७
अर्थं वा यदि वा कामं शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम्
व्यवस्यन्त्यनु राजानं धर्मं पौलस्त्यनन्दन ८
राजा धर्मश्च कामश्च द्रव्याणां चोत्तमो निधिः
धर्मः शुभं वा पापं वा राजमूलं प्रवर्तते ९
पापस्वभावश्चपलः कथं त्वं रक्षसां वर
एश्वर्यमभिसंप्राप्तो विमानमिव दुष्कृती १०
कामस्वभावो यो यस्य न स शक्यः प्रमार्जितुम्
न हि दुष्टात्मनामार्य मा वसत्यालये चिरम् ११
विषये वा पुरे वा ते यदा रामो महाबलः
नापराध्यति धर्मात्मा कथं तस्यापराध्यसि १२
यदि शूर्पणखाहेतोर्जनस्थानगतः खरः
अतिवृत्तो हतः पूर्वं रामेणाक्लिष्टकर्मणा १३
अत्र ब्रूहि यथासत्यं को रामस्य व्यतिक्रमः
यस्य त्वं लोकनाथस्य हृत्वा भार्यां गमिष्यसि १४
क्षिप्रं विसृज वैदेहीं मा त्वा घोरेण चक्षुषा
दहेद्दहनभूतेन वृत्रमिन्द्राशनिर्यथा १५
सर्पमाशीविषं बद्ध्वा वस्त्रान्ते नावबुध्यसे
ग्रीवायां प्रतिमुक्तं च कालपाशं न पश्यसि १६
स भारः सौम्य भर्तव्यो यो नरं नावसादयेत्
तदन्नमुपभोक्तव्यं जीर्यते यदनामयम् १७
यत्कृत्वा न भवेद्धर्मो न कीर्तिर्न यशो भुवि

शरीरस्य भवेत्खेदः कस्तत्कर्म समाचरेत् १८
षष्टिवर्षसहस्राणि मम जातस्य रावण
पितृपैतामहं राज्यं यथावदनुतिष्ठतः १९
वृद्धोऽह त्वं युवा धन्वी सरथः कवची शरी
तथाप्यादाय वैदेहीं कुशली न गमिष्यसि २०
न शक्तस्त्वं बलाद्धर्तुं वैदेहीं मम पश्यतः
हेतुभिर्न्यायसंयुक्तैर्ध्रुवां वेदश्रुतीमिव २१
युद्ध्य्स्व यदि शूरोऽसि मुहूर्तं तिष्ठ रावण
शयिष्यसे हतो भूमौ यथा पूर्वं खरस्तथा २२
असकृत्संयुगे येन निहता दैत्यदानवाः
नचिराच्चीरवासास्त्वां रामो युधि वधिष्यति २३
किं नु शक्यं मया कर्तुं गतौ दूरं नृपात्मजौ
क्षिप्रं त्वं नश्यसे नीच तयोर्भीतो न संशयः २४
न हि मे जीवमानस्य नयिष्यसि शुभामिमाम्
सीतां कमलपत्राक्षीं रामस्य महिषीं प्रियाम् २५
अवश्यं तु मया कार्यं प्रियं तस्य महात्मनः
जीवितेनापि रामस्य तथा दशरथस्य च २६
तिष्ठ तिष्ठ दशग्रीव मुहूर्तं पश्य रावण
युद्धातिथ्यं प्रदास्यामि यथाप्राणं निशाचर
वृन्तादिव फलं त्वां तु पातयेयं रथोत्तमात् २७
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ४८

३-४९
इत्युक्तस्य यथान्यायं रावणस्य जटायुषा
क्रुद्धस्याग्निनिभाः सर्वा रेजुर्विंशतिदृष्टयः १
संरक्तनयनः कोपात्तप्तकाञ्चनकुण्डलः
राक्षसेन्द्रोऽभिदुद्राव पतगेन्द्रममर्षणः २
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोस्तस्मिन्महावने
बभूव वातोद्धतयोर्मेघयोर्गगने यथा ३
तद्बभूवाद्भुतं युद्धं गृध्रराक्षसयोस्तदा
सपक्षयोर्माल्यवतोर्महापर्वतयोरिव ४

ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः
अभ्यवर्षन्महाघोरैर्गृध्रराजं महाबलः ५
स तानि शरजालानि गृध्रः पत्ररथेश्वरः
जटायुः प्रतिजग्राह रावणास्त्राणि संयुगे ६
तस्य तीक्ष्णनखाभ्यां तु चरणाभ्यां महाबलः
चकार बहुधा गात्रे व्रणान्पतगसत्तमः ७
अथ क्रोधाद्दशग्रीवो जग्राह दश मार्गणान्
मृत्युदण्डनिभान्घोराञ्शत्रुमर्दनकाङ्क्षया ८
स तैर्बाणैर्महावीर्यः पूर्णमुक्तैरजिह्मगैः
बिभेद निशितैस्तीक्ष्णैर्गृध्रं घोरैः शिलीमुखैः ९
स राक्षसरथे पश्यञ्जानकीं बाष्पलोचनाम्
अचिन्तयित्वा बाणांस्तान्राक्षसं समभिद्रवत् १०
ततोऽस्य सशरं चापं मुक्तामणिविभूषितम्
चरणाभ्यां महातेजा बभञ्ज पतगेश्वरः ११
तच्चाग्निसदृशं दीप्तं रावणस्य शरावरम्
पक्षाभ्यां च महातेजा व्यधुनोत्पतगेश्वरः १२
काञ्चनोरश्छदान्दिव्यान्पिशाचवदनान्खरान्
तांश्चास्य जवसंपन्नाञ्जघान समरे बली १३
वरं त्रिवेणुसंपन्नं कामगं पावकार्चिषम्
मणिहेमविचित्राङ्गं बभञ्ज च महारथम्
पूर्णचन्द्रप्रतीकाशं छत्रं च व्यजनैः सह १४
स भग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः
अङ्केनादाय वैदेहीं पपात भुवि रावणः १५
दृष्ट्वा निपतितं भूमौ रावणं भग्नवाहनम्
साधु साध्विति भूतानि गृध्रराजमपूजयन् १६
परिश्रान्तं तु तं दृष्ट्वा जरया पक्षियूथपम्
उत्पपात पुनर्हृष्टो मैथिलद्यं गृह्य रावणः १७
तं प्रहृष्टं निधायाङ्के गच्छन्तं जनकात्मजाम्
गृध्रराजः समुत्पत्य जटायुरिदमब्रवीत् १८
वज्रसंस्पर्शबाणस्य भार्यां रामस्य रावण
अल्पबुद्धे हरस्येनां वधाय खलु रक्षसाम् १९
समित्रबन्धुः सामात्यः सबलः सपरिच्छदः

विषपानं पिबस्येतत्पिपासित इवोदकम् २०
अनुबन्धमजानन्तः कर्मणामविचक्षणाः
शीघ्रमेव विनश्यन्ति यथा त्वं विनशिष्यसि २१
बद्धस्त्वं कालपाशेन क्व गतस्तस्य मोक्ष्यसे
वधाय बडिशं गृह्य सामिषं जलजो यथा २२
न हि जातु दुराधर्षौ काकुत्स्थौ तव रावण
धर्षणं चाश्रमस्यास्य क्षमिष्येते तु राघवौ २३
यथा त्वया कृतं कर्म भीरुणा लोकगर्हितम्
तस्कराचरितो मार्गो नैष वीरनिषेवितः २४
युध्यस्व यदि शूरोऽसि मुहूर्तं तिष्ठ रावण
शयिष्यसे हतो भूमौ यथा भ्राता खरस्तथा २५
परेतकाले पुरुषो यत्कर्म प्रतिपद्यते
विनाशायात्मनोऽधर्म्यं प्रतिपन्नोऽसि कर्म तत् २६
पापानुबन्धो वै यस्य कर्मणः को नु तत्पुमान्
कुर्वीत लोकाधिपतिः स्वयंभूर्भगवानपि २७
एवमुक्त्वा शुभं वाक्यं जटायुस्तस्य रक्षसः
निपपात भृशं पृष्ठे दशग्रीवस्य वीर्यवान् २८
तं गृहीत्वा नखैस्तीक्ष्णैर्विरराद समन्ततः
अधिरूढो गजारोहो यथा स्याद्दुष्टवारणम् २९
विरराद नखैरस्य तुण्डं पृष्ठे समर्पयन्
केशांश्चोत्पाटयामास नखपक्षमुखायुधः ३०
स तथा गृध्रराजेन क्लिश्यमानो मुहुर्मुहुः
अमर्षस्फुरितोष्ठः सन्प्राकम्पत स राक्षसः ३१
संपरिष्वज्य वैदेहीं वामेनाङ्केन रावणः
तलेनाभिजघानार्तो जटायुं क्रोधमूर्छितः ३२
जटायुस्तमतिक्रम्य तुण्डेनास्य खगाधिपः
वामबाहून्दश तदा व्यपाहरदरिंदमः३३
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः सीतामुत्सृज्य वीर्यवान्
मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च गृध्रराजमपोथयत् ३४
ततो मुहूर्तं संग्रामो बभूवातुलवीर्ययोः
राक्षसानां च मुख्यस्य पक्षिणां प्रवरस्य च ३५
तस्य व्यायच्छमानस्य रामस्यार्थेऽथ रावणः

पक्षौ पादौ च पार्श्वौ च खङ्गमुद्धृत्य सोऽच्छिनत् ३६
स छिन्नपक्षः सहसा रक्षसा रौद्रकर्मणा
निपपात हतो गृध्रो धरण्यामल्पजीवितः ३७
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ क्षतजाद्ररं! जटायुषम्
अभ्यधावत वैदेही स्वबन्धुमिव दुःखिता ३८
तं नीलजीमूतनिकाशकल्पं
सुपाण्डुरोरस्कमुदारवीर्यम्
ददर्श लङ्काधिपतिः पृथिव्यां
जटायुषं शान्तमिवाग्निदावम् ३९
ततस्तु तं पत्ररथं महीतले
निपातितं रावणवेगमर्दितम्
पुनः परिष्वज्य शशिप्रभानना
रुरोद सीता जनकात्मजा तदा ४०
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ४९

३-५०
तमल्पजीवितं भूमौ स्फुरन्तं राक्षसाधिपः
ददर्श गृध्रं पतितं समीपे राघवाश्रमात् १
सा तु ताराधिपमुखी रावणेन समीक्ष्य तम्
गृध्रराजं विनिहतं विललाप सुदुःखिता २
निमित्तं लक्षणज्ञानं शकुनिस्वरदर्शनम्
अवश्यं सुखदुःखेषु नराणां प्रतिदृश्यते ३
न नूनं राम जानासि महद्व्यसनमात्मनः
धावन्ति नूनं काकुत्स्थ मदर्थं मृगपक्षिणः ४
त्राहि मामद्य काकुत्स्थ लक्ष्मणेति वराङ्गना
सुसंत्रस्ता समाक्रन्दच्छृण्वतां तु यथान्तिके ५
तां क्लिष्टमाल्याभरणां विलपन्तीमनाथवत्
अभ्यधावत वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः ६
तां लतामिव वेष्टन्तीमालिङ्गन्तीं महाद्रुमान्
मुञ्च मुञ्चेति बहुशः प्रवदन्राक्षसाधिपः ७
क्रोशन्तीं राम रामेति रामेण रहितां वने

जीवितान्ताय केशेषु जग्राहान्तकसंनिभः ८
प्रधर्षितायां वैदेह्यां बभूव सचराचरम्
जगत्सर्वममर्यादं तमसान्धेन संवृतम् ९
दृष्ट्वा सीतां परामृष्टां दीनां दिव्येन चक्षुषा
कृतं कार्यमिति श्रीमान्व्याजहार पितामहः १०
प्रहृष्टा व्यथिताश्चासन्सर्वे ते परमर्षयः
दृष्ट्वा सीतां परामृष्टां दण्डकारण्यवासिनः ११
स तु तां राम रामेति रुदन्तीं लक्ष्मणेति च
जगामाकाशमादाय रावणो राक्षसाधिपः १२
तप्ताभरणसर्वाङ्गी पीतकौशेयवासिनी
रराज राजपुत्री तु विद्युत्सौदामिनी यथा १३
उद्धूतेन च वस्त्रेण तस्याः पीतेन रावणः
अधिकं परिबभ्राज गिरिर्दीप्त इवाग्निना १४
तस्याः परमकल्याण्यास्ताम्राणि सुरभीणि च
पद्मपत्राणि वैदेह्या अभ्यकीर्यन्त रावणम् १५
तस्याः कौशेयमुद्धूतमाकाशे कनकप्रभम्
बभौ चादित्यरागेण ताम्रमभ्रमिवातपे १६
तस्यास्तद्विमलं वक्त्रमाकाशे रावणाङ्कगम्
न रराज विना रामं विनालमिव पङ्कजम् १७
बभूव जलदं नीलं भित्त्वा चन्द्र इवोदितः
सुललाटं सुकेशान्तं पद्मगर्भाभमव्रणम्
शुक्लैः सुविमलैर्दन्तैः प्रभावद्भिरलंकृतम् १८
रुदितं व्यपमृष्टास्रं चन्द्रवत्प्रियदर्शनम्
सुनासं चारुताम्रोष्ठमाकाशे हाटकप्रभम् १९
राक्षसेन्द्रसमाधूतं तस्यास्तद्वदनं शुभम्
शुशुभे न विना रामं दिवा चन्द्र इवोदितः २०
सा हेमवर्णा नीलाङ्गं मैथिली राक्षसाधिपम्
शुशुभे काञ्चनी काञ्ची नीलं मणिमिवाश्रिता २१
सा पद्मगौरी हेमाभा रावणं जनकात्मजा
विद्युद्घनमिवाविश्य शुशुभे तप्तभूषणा २२
तस्या भूषणघोषेण वैदेह्या राक्षसाधिपः
बभूव विमलो नीलः सघोष इव तोयदः २३

उत्तमाङ्गच्युता तस्याः पुष्पवृष्टिः समन्ततः
सीताया ह्रियमाणायाः पपात धरणीतले २४
सा तु रावणवेगेन पुष्पवृष्टिः समन्ततः
समाधूता दशग्रीवं पुनरेवाभ्यवर्तत २५
अभ्यवर्तत पुष्पाणां धारा वैश्रवणानुजम्
नक्षत्रमाला विमला मेरुं नगमिवोत्तमम् २६
चरणान्नूपुरं भ्रष्टं वैदेह्या रत्नभूषितम्
विद्युन्मण्डलसंकाशं पपात मधुरस्वनम् २७
तरुप्रवालरक्ता सा नीलाङ्गं राक्षसेश्वरम्
प्राशोभयत वैदेही गजं कक्ष्येव काञ्चनी २८
तां महोल्कामिवाकाशे दीप्यमानां स्वतेजसा
जहाराकाशमाविश्य सीतां वैश्रवणानुजः २९
तस्यास्तान्यग्निवर्णानि भूषणानि महीतले
सघोषाण्यवकीर्यन्त क्षीणास्तारा इवाम्बरात् ३०
तस्याः स्तनान्तराद्भ्रष्टो हारस्ताराधिपद्युतिः
वैदेह्या निपतन्भाति गङ्गेव गगनाच्च्युता ३१
उत्पातवाताभिहता नानाद्विजगणायुताः
मा भैरिति विधूताग्रा व्याजह्रुरिव पादपाः ३२
नलिन्यो ध्वस्तकमलास्त्रस्तमीनजलेचराः
सखीमिव गतोत्साहां शोचन्तीव स्म मैथिलीम् ३३
समन्तादभिसंपत्य सिंहव्याघ्रमृगद्विजाः
अन्वधावंस्तदा रोषात्सीताच्छायानुगामिनः ३४
जलप्रपातास्रमुखाः शृङ्गैरुच्छ्रितबाहवः
सीतायां ह्रियमाणायां विक्रोशन्तीव पर्वताः ३५
ह्रियमाणां तु वैदेहीं दृष्ट्वा दीनो दिवाकरः
प्रविध्वस्तप्रभः श्रीमानासीत्पाण्डुरमण्डलः ३६
नास्ति धर्मः कुतः सत्यं नार्जवं नानृशंसता
यत्र रामस्य वैदेहीं भार्यां हरति रावणः ३७
इति सर्वाणि भूतानि गणशः पर्यदेवयन्
वित्रस्तका दीनमुखा रुरुदुर्मृगपोतकाः ३८
उद्वीक्ष्योद्वीक्ष्य नयनैरास्रपाताविलेक्षणाः
सुप्रवेपितगात्राश्च बभूवुर्वनदेवताः ३९

विक्रोशन्तीं दृढं सीतां दृष्ट्वा दुःखं तथागताम्
तां तु लक्ष्मण रामेति क्रोशन्तीं मधुरस्वराम् ४०
अवेक्षमाणां बहुशो व्देहीं धरणीतलम्
स तामाकुलकेशान्तां विप्रमृष्टविशेषकाम्
जहारात्मविनाशाय दशग्रीवो मनस्विनीम् ४१
ततस्तु सा चारुदती शुचिस्मिता
विनाकृता बन्धुजनेन मैथिली
अपश्यती राघवलक्ष्मणावुभौ
विवर्णवक्त्रा भयभारपीडिता ४२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ५०

३-५१
खमुत्पतन्तं तं दृष्ट्वा मैथिली जनकात्मजा
दुःखिता परमोद्विग्ना भये महति वर्तिनी १
रोषरोदनताम्राक्षी भीमाक्षं राक्षसाधिपम्
रुदती करुणं सीता ह्रियमाणेदमब्रवीत् २
न व्यपत्रपसे नीच कर्मणाऽनेन रावण
ज्ञात्वा विरहितां यो मां चोरयित्वा पलायसे ३
त्वयैव नूनं दुष्टात्मन्भीरुणा हर्तुमिच्छता
ममापवाहितो भर्ता मृगरूपेण मायया
यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽप्ययं विनिपातितः ४
परमं खलु ते वीर्यं दृश्यते राक्षसाधम
विश्राव्य नामधेयं हि युद्धे नास्मि जिता त्वया ५
ईदृशं गर्हितं कर्म कथं कृत्वा न लज्जसे
स्त्रियाश्च हरणं नीच रहिते च परस्य च ६
कथयिष्यन्ति लोकेषु पुरुषाः कर्म कुत्सितम्
सुनृशंसमधर्मिष्ठं तव शौण्डीर्यमानिनः ७
धिक्ते शौर्यं च सत्त्वं च यत्त्वया कथितं तदा
कुलाक्रोशकरं लोके धिक्ते चारित्रमीदृशम् ८
किं शक्यं कर्तुमेवं हि यज्जवेनैव धावसि
मुहूर्तमपि तिष्ठस्व न जीवन्प्रतियास्यसि ९
न हि चक्षुःपथं प्राप्य तयोः पार्थिवपुत्रयोः

ससैन्योऽपि समर्थस्त्वं मुहूर्तमपि जीवितुम् १०
न त्वं तयोः शरस्पर्शं सोढुं शक्तः कथंचन
वने प्रज्वलितस्येव स्पर्शमग्नेर्विहंगमः ११
साधु कृत्वात्मनः पथ्यं साधु मां मुञ्च रावण
मत्प्रधर्षणरुष्टो हि भ्रात्रा सह पतिर्मम
विधास्यति विनाशाय त्वं मां यदि न मुञ्चसि १२
येन त्वं व्यवसायेन बलान्मां हर्तुमिच्छसि
व्यवसायः स ते नीच भविष्यति निरर्थकः १३
न ह्यहं तमपश्यन्ती भर्तारं विबुधोपमम्
उत्सहे शत्रुवशगा प्राणान्धारयितुं चिरम् १४
न नूनं चात्मनः श्रेयः पथ्यं वा समवेक्षसे
मृत्युकाले यथा मर्त्यो विपरीतानि सेवते १५
मुमूर्षूणां हि सर्वेषां यत्पथ्यं तन्न रोचते
पश्यामीव हि कण्ठे त्वां कालपाशावपाशितम् १६
यथा चास्मिन्भयस्थाने न बिभेषि दशानन
व्यक्तं हिरण्मयान्हि त्वं संपश्यसि महीरुहान् १७
नदीं वैतरणीं घोरां रुधिरौघनिवाहिनीम्
खङ्गपत्रवनं चैव भीमं पश्यसि रावण १८
तप्तकाञ्चनपुष्पां च वैदूर्यप्रवरच्छदाम्
द्रक्ष्यसे शाल्मलद्यं तीक्ष्णामायसैः
कण्टकैश्चिताम् १९
न हि त्वमीदृशं कृत्वा तस्यालीकं महात्मनः
धारितुं शक्ष्यसि चिरं विषं पीत्वेव निर्घृण २०
बद्धस्त्वं कालपाशेन दुर्निवारेण रावण
क्व गतो लप्स्यसे शर्म भर्तुर्मम महात्मनः २१
निमेषान्तरमात्रेण विना भ्रातरमाहवे
राक्षसा निहता येन सहस्राणि चतुर्दश २२
स कथं राघवो वीरः सर्वास्त्रकुशलो बली
न त्वां हन्याच्छरैस्तीक्ष्णैरिष्टभार्यापहारिणम् २३
एतच्चान्यच्च परुषं वैदेही रावणाङ्कगा भयशोकसमाविष्टा करुणं विललाप ह २४

तथा भृशार्तां बहु चैव भाषिणीं
विलापपूर्वं करुणं च भामिनीम्
जहार पापस्तरुणीं विवेष्टतीं नृपात्मजामागतगात्रवेपथुम् २५ढख्म्भढजअ
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ५१

३-५२
ह्रियमाणा तु वैदेही कंचिन्नाथमपश्यती
ददर्श गिरिशृङ्गस्थान्पञ्च वानरपुंगवान् १
तेषां मध्ये विशालाक्षी कौशेयं कनकप्रभम्
उत्तरीयं वरारोहा शुभान्याभरणानि च
मुमोच यदि रामाय शंसेयुरिति मैथिली २
वस्त्रमुत्सृज्य तन्मध्ये विनिक्षिप्तं सभूषणम्
संभ्रमात्तु दशग्रीवस्तत्कर्म न च बुद्धवान् ३
पिङ्गाक्षास्तां विशालाक्षीं नेत्रैरनिमिषैरिव
विक्रोशन्तीं तदा सीतां ददृशुर्वानरर्षभाः ४
स च पम्पामतिक्रम्य लङ्कामभिमुखः पुरीम्
जगाम रुदतीं गृह्य मैथिलद्यं राक्षसेश्वरः ५
तां जहार सुसंहृष्टो रावणो मृत्युमात्मनः
उत्सङ्गेनैव भुजगीं तीक्ष्णदंष्ट्रां महाविषाम् ६
वनानि सरितः शैलान्सरांसि च विहायसा
स क्षिप्रं समतीयाय शरश्चापादिव च्युतः ७
तिमिनक्रनिकेतं तु वरुणालयमक्षयम्
सरितां शरणं गत्वा समतीयाय सागरम् ८
संभ्रमात्परिवृत्तोर्मी रुद्धमीनमहोरगः
वैदेह्यां ह्रियमाणायां बभूव वरुणालयः ९
अन्तरिक्षगता वाचः ससृजुश्चारणास्तदा
एतदन्तो दशग्रीव इति सिद्धास्तदाऽब्रुवन् १०
स तु सीतां विवेष्टन्तीमङ्केनादाय रावणः
प्रविवेश पुरीं लङ्कां रूपिणीं मृत्युमात्मनः ११
सोऽभिगम्य पुरीं लङ्कां सुविभक्तमहापथाम्
संरूढकक्ष्याबहुलं स्वमन्तःपुरमाविशत् १२

तत्र तामसितापाङ्गीं शोकमोहपरायणाम्
निदधे रावणः सीतां मयो मायामिवासुरीम् १३
अब्रवीच्च दशग्रीवः पिशाचीर्घोरदर्शनाः
यथा नैनां पुमान्स्त्री वा सीतां पश्यत्यसंमतः १४
मुक्तामणिसुवर्णानि वस्त्राण्याभरणानि च
यद्यदिच्छेत्तदेवास्या देयं मच्छन्दतो यथा १५
या च वक्ष्यति वैदेहीं वचनं किंचिदप्रियम्
अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानान्न तस्या जीवितं प्रियम् १६
तथोक्त्वा राक्षसीस्तास्तु राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्
निष्क्रम्यान्तःपुरात्तस्मात्किं कृत्यमिति
चिन्तयन्
ददर्शाष्टौ महावीर्यान्राक्षसान्पिशिताशनान् १७
स तान्दृष्ट्वा महावीर्यो वरदानेन मोहितः
उवाचैतानिदं वाक्यं प्रशस्य बलवीर्यतः १८
नानाप्रहरणाः क्षिप्रमितो गच्छत सत्वराः
जनस्थानं हतस्थानं भूतपूर्वं खरालयम् १९
तत्रोष्यतां जनस्थाने शून्ये निहतराक्षसे
पौरुषं बलमाश्रित्य त्रासमुत्सृज्य दूरतः २०
बलं हि सुमहद्यन्मे जनस्थाने निवेशितम्
सदूषणखरं युद्धे हतं तद्रामसायकैः २१
ततः क्रोधो ममापूर्वो धैर्यस्योपरि वर्धते
वैरं च सुमहज्जातं रामं प्रति सुदारुणम् २२
निर्यातयितुमिच्छामि तच्च वैरमहं रिपोः
न हि लप्स्याम्यहं निद्रामहत्वा संयुगे रिपुम् २३
तं त्विदानीमहं हत्वा खरदूषणघातिनम्
रामं शर्मोपलप्स्यामि धनं लब्ध्वेव निर्धनः २४
जनस्थाने वसद्भिस्तु भवद्भी राममाश्रिता
प्रवृत्तिरुपनेतव्या किं करोतीति तत्त्वतः २५
अप्रमादाच्च गन्तव्यं सर्वैरेव निशाचरैः
कर्तव्यश्च सदा यत्नो राघवस्य वधं प्रति २६
युष्माकं हि बलज्ञोऽह बहुशो रक्षमूर्धनि

अतश्चास्मिञ्जनस्थाने मया यूयं नियोजिताः २७
ततः प्रियं वाक्यमुपेत्य राक्षसा
महार्थमष्टावभिवाद्य रावणम्
विहाय लङ्कां सहिताः प्रतस्थिरे
यतो जनस्थानमलक्ष्यदर्शनाः २८
ततस्तु सीतामुपलभ्य रावणः
सुसंप्रहृष्टः परिगृह्य मैथिलीम्
प्रसज्ज्य रामेण च वैरमुत्तमं
बभूव मोहान्मुदितः स राक्षसः २९
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्विपच्चाशः सर्गः ५२

३-५३
संदिश्य राक्षसान्घोरान्रावणोऽष्टौ महाबलान्
आत्मानं बुद्धिवैक्लव्यात्कृतकृत्यममन्यत १
स चिन्तयानो वैदेहीं कामबाणसमर्पितः
प्रविवेश गृहं रम्यं सीतां द्रष्टुमभित्वरन् २
स प्रविश्य तु तद्वेश्म रावणो राक्षसाधिपः
अपश्यद्राक्षसीमध्ये सीतां शोकपरायणाम् ३
अश्रुपूर्णमुखीं दीनां शोकभारावपीडिताम्
वायुवेगैरिवाक्रान्तां मज्जन्तीं नावमर्णवे ४
मृगयूथपरिभ्रष्टां मृगीं श्वभिरिवावृताम्
अधोमुखमुखीं दीनामभ्येत्य च निशाचरः ५
तां तु शोकवशां दीनामवशां राक्षसाधिपः
स बलाद्दर्शयामास गृहं देवगृहोपमम् ६
हर्म्यप्रासादसंबाधं स्त्रीसहस्रनिषेवितम्
नानापक्षिगणैर्जुष्टं नानारत्नसमन्वितम् ७
काञ्चनैस्तापनीयैश्च स्फाटिकै राजतैस्तथा
वज्रवैदूर्यचित्रैश्च स्तम्भैर्दृष्टिमनोहरैः ८
दिव्यदुन्दुभिनिर्ह्रादं तप्तकाच्चनतोरणम् सोपानं काञ्चनं चित्रमारुरोह तया सह
दान्तका राजताश्चैव गवाक्षाः प्रियदर्शनाः हेमजालावृताश्चासंस्तत्र प्रासादपड्क्तयः १०

सुधामणिविचित्राणि भूमिभागानि सर्वशः
दशग्रीवः स्वभवने प्रादर्शयत मैथिलीम् ११
दीर्घिकाः पुष्करिण्यश्च नानापुष्पसमावृताः
रावणो दर्शयामास सीतां शोकपरायणाम् १२
दर्शयित्वा तु वैदेहीं कृत्स्नं तद्भवनोत्तमम्
उवाच वाक्यं पापात्मा रावणो जनकात्मजाम् १३
दश राक्षसकोट्यश्च द्वाविंशतिरथापराः
वर्जयित्वा जरावृद्धान्बालांश्च रजनीचरान् १४
तेषां प्रभुरहं सीते सर्वेषां भीमकर्मणाम्
सहस्रमेकमेकस्य मम कार्यपुरःसरम् १५
यदिदं राज्यतन्त्रं मे त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्
जीवितं च विशालाक्षि त्वं मे प्राणैर्गरीयसी १६
बहूनां स्त्रीसहस्राणां मम योऽसौ परिग्रहः
तासां त्वमीश्वरी सीते मम भार्या भव प्रिये १७
साधु किं तेऽन्यया बुद्ध्या रोचयस्व वचो मम
भजस्व माभितप्तस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि १८
परिक्षिप्ता समुद्रेण लङ्केयं शतयोजना
नेयं धर्षयितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः १९
न देवेषु न यक्षेषु न गन्धर्वेषु नर्षिषु
अहं पश्यामि लोकेषु यो मे वीर्यसमो भवेत् २०
राज्यभ्रष्टेन दीनेन तापसेन गतायुषा
किं करिष्यसि रामेण मानुषेणाल्पतेजसा २१
भजस्व सीते मामेव भर्ताहं सदृशस्तव
यौवनं ह्यध्रुवं भीरु रमस्वेह मया सह २२
दर्शने मा कृथा बुद्धिं राघवस्य वरानने
कास्य शक्तिरिहागन्तुमपि सीते मनोरथैः २३
न शक्यो वायुराकाशे पाशैर्बद्धुं महाजवः
दीप्यमानस्य वाप्यग्नेर्ग्रहीतुं विमलां शिखाम् २४
त्रयाणामपि लोकानां न तं पश्यामि शोभने
विक्रमेण नयेद्यस्त्वां मद्बाहुपरिपालिताम् २५
लङ्कायां सुमहद्राज्यमिदं त्वमनुपालय
अभिषेकोदकक्लिन्ना तुष्टा च रमयस्व माम् २६

दुष्कृतं यत्पुरा कर्म वनवासेन तद्गतम्
यश्च ते सुकृतो धर्मस्तस्येह फलमाप्नुहि २७
इह सर्वाणि माल्यानि दिव्यगन्धानि मैथिलि
भूषणानि च मुख्यानि तानि सेव मया सह २८
पुष्पकं नाम सुश्रोणि भ्रातुर्वैश्रवणस्य मे
विमानं सूर्यसंकाशं तरसा निर्जितं मया २९
विशालं रमणीयं च तद्विमानं मनोजवम्
तत्र सीते मया सार्धं विहरस्व यथासुखम् ३०
वदनं पद्मसंकाशं विमलं चारुदर्शनम्
शोकार्तं तु वरारोहे न भ्राजति वरानने ३१
अलं व्रीडेन वैदेहि धर्मलोपकृतेन ते
आर्षोऽय दैवनिष्यन्दो यस्त्वामभिगमिष्यति ३२
एतौ पादौ मया स्निग्धौ शिरोभिः परिपीडितौ
प्रसादं कुरु मे क्षिप्रं वश्यो दासोऽहमस्मि ते ३३
नेमाः शून्या मया वाचः शुष्यमाणेन भाषिताः
न चापि रावणः कांचिन्मूर्ध्ना स्त्रीं प्रणमेत ह ३४
एवमुक्त्वा दशग्रीवो मैथिलद्यं जनकात्मजाम्
कृतान्तवशमापन्नो ममेयमिति मन्यते ३५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ५३

३-५४
सा तथोक्ता तु वैदेही निर्भया शोककर्षिता
तृणमन्तरतः कृत्वा रावणं प्रत्यभाषत १
राजा दशरथो नाम धर्मसेतुरिवाचलः
सत्यसन्धः परिज्ञातो यस्य पुत्रः स राघवः २
रामो नाम स धर्मात्मा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः
दीर्घबाहुर्विशालाक्षो दैवतं स पतिर्मम ३
इक्ष्वाकूणां कुले जातः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा यस्ते प्राणान्हरिष्यति ४
प्रत्यक्षं यद्यहं तस्य त्वया स्यां धर्षिता बलात्
शयिता त्वं हतः संख्ये जनस्थाने यथा खरः ५
य एते राक्षसाः प्रोक्ता घोररूपा महाबलाः

राघवे निर्विषाः सर्वे सुपर्णे पन्नगा यथा ६
तस्य ज्याविप्रमुक्तास्ते शराः काञ्चनभूषणाः
शरीरं विधमिष्यन्ति गङ्गाकूलमिवोर्मयः ७
असुरैर्वा सुरैर्वा त्वं यद्यवध्योऽसि रावण
उत्पाद्य सुमहद्वैरं जीवंस्तस्य न मोक्ष्यसे ८
स ते जीवितशेषस्य राघवोऽन्तकरो बली
पशोर्यूपगतस्येव जीवितं तव दुर्लभम् ९
यदि पश्येत्स रामस्त्वां रोषदीप्तेन चक्षुषा
रक्षस्त्वमद्य निर्दग्धो गच्छेः सद्यः पराभवम् १०
यश्चन्द्रं नभसो भूमौ पातयेन्नाशयेत वा
सागरं शोषयेद्वापि स सीतां मोचयेदिह ११
गतायुस्त्वं गतश्रीको गतसत्त्वो गतेन्द्रियः
लङ्का वैधव्यसंयुक्ता त्वत्कृतेन भविष्यति १२
न ते पापमिदं कर्म सुखोदर्कं भविष्यति
याहं नीता विनाभावं पतिपार्श्वात्त्वया वनात् १३
स हि दैवतसंयुक्तो मम भर्ता महाद्युतिः
निर्भयो वीर्यमाश्रित्य शून्ये वसति दण्डके १४
स ते दर्पं बलं वीर्यमुत्सेकं च तथाविधम्
अपनेष्यति गात्रेभ्यः शरवर्षेण संयुगे १५
यदा विनाशो भूतानां दृश्यते कालचोदितः
तदा कार्ये प्रमाद्यन्ति नराः कालवशं गताः १६
मां प्रधृष्य स ते कालः प्राप्तोऽय राक्षसाधम
आत्मनो राक्षसानां च वधायान्तःपुरस्य च १७
न शक्या यज्ञमध्यस्था वेदिः स्रुग्भाण्डमण्डिता
द्विजातिमन्त्रसंपूता चण्डालेनावमर्दितुम् १८
इदं शरीरं निःसंज्ञं बन्ध वा घातयस्व वा
नेदं शरीरं रक्ष्यं मे जीवितं वापि राक्षस
न हि शक्ष्याम्युपक्रोशं पृथिव्यां दातुमात्मनः १९
एवमुक्त्वा तु वैदेही क्रोधात्सुपरुषं वचः
रावणं मैथिली तत्र पुनर्नोवाच किंचन २०
सीताया वचनं श्रुत्वा परुषं रोमहर्षणम्
प्रत्युवाच ततः सीतां भयसंदर्शनं वचः २१

शृणु मैथिलि मद्वाक्यं मासान्द्वादश भामिनि कालेनानेन नाभ्येषि यदि मां चारुहासिनि ततस्त्वां प्रातराशार्थं सूदाश्छेत्स्यन्ति लेशशः २२
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणः शत्रुरावणः
राक्षसीश्च ततः क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् २३
शीघ्रमेव हि राक्षस्यो विकृता घोरदर्शनाः
दर्पमस्या विनेष्यन्तु मांसशोणितभोजनाः २४
वचनादेव तास्तस्य विकृता घोरदर्शनाः
कृतप्राञ्जलयो भूत्वा मैथिलद्यं पर्यवारयन् २५
स ताः प्रोवाच राजा तु रावणो घोरदर्शनः
प्रचाल्य चरणोत्कर्षैर्दारयन्निव मेदिनीम् २६
अशोकवनिकामध्ये मैथिली नीयतामिति
तत्रेयं रक्ष्यतां गूढं युष्माभिः परिवारिता २७
तत्रैनां तर्जनैर्घोरैः पुनः सान्त्वैश्च मैथिलीम्
आनयध्वं वशं सर्वा वन्यां गजवधूमिव २८
इति प्रतिसमादिष्टा राक्षस्यो रावणेन ताः
अशोकवनिकां जग्मुर्मैथिलद्यं परिगृह्य ताम् २९
सर्वकामफलैर्वृक्षैर्नानापुष्पफलैर्वृताम्
सर्वकालमदैश्चापि द्विजैः समुपसेविताम् ३०
सा तु शोकपरीताङ्गी मैथिली जनकात्मजा
राक्षसीवशमापन्ना व्याघ्रीणां हरिणी यथा ३१
न विन्दते तत्र तु शर्म मैथिली
विरूपनेत्राभिरतीव तर्जिता
पतिं स्मरन्ती दयितं च देवरं
विचेतनाभूद्भयशोकपीडिता ३२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुःपञ्चाशः सर्गः ५४

३-५५
राक्षसं मृगरूपेण चरन्तं कामरूपिणम्
निहत्य रामो मारीचं तूर्णं पथि न्यवर्तत १
तस्य संत्वरमाणस्य द्रष्टुकामस्य मैथिलीम्

क्रूरस्वरोऽथ गोमायुर्विननादास्य पृष्ठतः २
स तस्य स्वरमाज्ञाय दारुणं रोमहर्षणम्
चिन्तयामास गोमायोः स्वरेण परिशङ्कितः ३
अशुभं बत मन्येऽह गोमायुर्वाश्यते यथा
स्वस्ति स्यादपि वैदेह्या राक्षसैर्भक्षणं विना ४
मारीचेन तु विज्ञाय स्वरमालक्ष्य मामकम्
विक्रुष्टं मृगरूपेण लक्ष्मणः शृणुयाद्यदि ५
स सौमित्रिः स्वरं श्रुत्वा तां च हित्वाथ मैथिलीम्
तयैव प्रहितः क्षिप्रं मत्सकाशमिहैष्यति ६
राक्षसैः सहितैर्नूनं सीताया ईप्सितो वधः
काञ्चनश्च मृगो भूत्वा व्यपनीयाश्रमात्तु माम् ७
दूरं नीत्वा तु मारीचो राक्षसोऽभूच्छराहतः
हा लक्ष्मण हतोऽस्मीति यद्वाक्यं व्याजहार ह ८
अपि स्वस्ति भवेद्द्वाभ्यां रहिताभ्यां मया वने
जनस्थाननिमित्तं हि कृतवैरोऽस्मि राक्षसैः
निमित्तानि च घोराणि दृश्यन्तेऽद्य बहूनि च ९
इत्येवं चिन्तयन्रामः श्रुत्वा गोमायुनिःस्वनम्
आत्मनश्चापनयनं मृगरूपेण रक्षसा
आजगाम जनस्थानं राघवः परिशङ्कितः १०
तं दीनमानसं दीनमासेदुर्मृगपक्षिणः
सव्यं कृत्वा महात्मानं घोरांश्च ससृजुः स्वरान् ११
तानि दृष्ट्वा निमित्तानि महाघोराणि राघवः
ततो लक्ष्मणमायान्तं ददर्श विगतप्रभम् १२
ततोऽविदूरे रामेण समीयाय स लक्ष्मणः
विषण्णः स विषण्णेन दुःखितो दुःखभागिना १३
संजगर्हेऽथ तं भ्राता ज्येष्ठो लक्ष्मणमागतम्
विहाय सीतां विजने वने राक्षससेविते १४
गृहीत्वा च करं सव्यं लक्ष्मणं रघुनन्दनः
उवाच मधुरोदर्कमिदं परुषमार्तवत् १५
अहो लक्ष्मण गर्ह्यं ते कृतं यत्त्वं विहाय ताम्
सीतामिहागतः सौम्य कच्चित्स्वस्ति भवेदिति १६
न मेऽस्ति संशयो वीर सर्वथा जनकात्मजा

विनष्टा भक्षिता वापि राक्षसैर्वनचारिभिः १७
अशुभान्येव भूयिष्ठं यथा प्रादुर्भवन्ति मे
अपि लक्ष्मण सीतायाः सामग्र्यं प्राप्नुयावहे १८
इदं हि रक्षो मृगसंनिकाशं
प्रलोभ्य मां दूरमनुप्रयातम्
हतं कथंचिन्महता श्रमेण
स राक्षसोऽभून्म्रियमाण एव १९
मनश्च मे दीनमिहाप्रहृष्टं
चक्षुश्च सव्यं कुरुते विकारम्
असंशयं लक्ष्मण नास्ति सीता
हृता मृता वा पथि वर्तते वा २०
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ५५

३-५६
स दृष्ट्वा लक्ष्मणं दीनं शून्ये दशरथात्मजः
पर्यपृच्छत धर्मात्मा वैदेहीमागतं विना १
प्रस्थितं दण्डकारण्यं या मामनुजगाम ह
क्व सा लक्ष्मण वैदेही यां हित्वा त्वमिहागतः २
राज्यभ्रष्टस्य दीनस्य दण्डकान्परिधावतः
क्व सा दुःखसहाया मे वैदेही तनुमध्यमा ३
यां विना नोत्सहे वीर मुहूर्तमपि जीवितुम्
क्व सा प्राणसहाया मे सीता सुरसुतोपमा ४
पतित्वममराणां वा पृथिव्याश्चापि लक्ष्मण
विना तां तपनीयाभां नेच्छेयं जनकात्मजाम् ५
कच्चिज्जीवति वैदेही प्राणैः प्रियतरा मम
कच्चित्प्रव्राजनं सौम्य न मे मिथ्या भविष्यति ६
सीतानिमित्तं सौमित्रे मृते मयि गते त्वयि
कच्चित्सकामा सुखिता कैकेयी सा भविष्यति ७
सपुत्रराज्यां सिद्धार्थां मृतपुत्रा तपस्विनी
उपस्थास्यति कौसल्या कच्चित्सौम्य न कैकयीम् ८
यदि जीवति वैदेही गमिष्याम्याश्रमं पुनः सुवृत्ता यदि वृत्ता सा प्राणांस्त्यक्ष्यामि

लक्ष्मण ९
यदि मामाश्रमगतं वैदेही नाभिभाषते
पुनः प्रहसिता सीता विनशिष्यामि लक्ष्मण १०
ब्रूहि लक्ष्मण वैदेही यदि जीवति वा न वा
त्वयि प्रमत्ते रक्षोभिर्भक्षिता वा तपस्विनी ११
सुकुमारी च बाला च नित्यं चादुःखदर्शिनी
मद्वियोगेन वैदेही व्यक्तं शोचति दुर्मनाः १२
सर्वथा रक्षसा तेन जिह्मेन सुदुरात्मना
वदता लक्ष्मणेत्युच्चैस्तवापि जनितं भयम् १३
श्रुतश्च शङ्के वैदेह्या स स्वरः सदृशो मम त्रस्तया प्रेषितस्त्वं च द्रष्टुं मां शीघ्रमागतः
१४
सर्वथा तु कृतं कष्टं सीतामुत्सृजता वने
प्रतिकर्तुं नृशंसानां रक्षसां दत्तमन्तरम् १५
दुःखिताः खरघातेन राक्षसाः पिशिताशनाः
तैः सीता निहता घोरैर्भविष्यति न संशयः १६
अहोऽस्मि व्यसने मग्नः सर्वथा रिपुनाशन
किं त्विदानीं करिष्यामि शङ्के प्राप्तव्यमीदृशम्
१७
इति सीतां वरारोहां चिन्तयन्नेव राघवः
आजगाम जनस्थानं त्वरया सहलक्ष्मणः १८
विगर्हमाणोऽनुजमार्तरूपं
क्षुधा श्रमाच्चैव पिपासया च
विनिःश्वसञ्शुष्कमुखो विषण्णः
प्रतिश्रयं प्राप्य समीक्ष्य शून्यम् १९
स्वमाश्रमं संप्रविगाह्य वीरो
विहारदेशाननुसृत्य कांश्चित्
एतत्तदित्येव निवासभूमौ
प्रहृष्टरोमा व्यथितो बभूव २०
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षट्पश्चाशः सर्गः ५६

३-५७

अथाश्रमादुपावृत्तमन्तरा रघुनन्दनः
परिपप्रच्छ सौमित्रिं रामो दुःखार्दितः पुनः १
तमुवाच किमर्थं त्वमागतोऽपास्य मैथिलीम्
यदा सा तव विश्वासाद्वने विरहिता मया २
दृष्ट्वैवाभ्यागतं त्वां मे मैथिलद्यं त्यज्य
लक्ष्मण
शङ्कमानं महत्पापं यत्सत्यं व्यथितं मनः ३
स्फुरते नयनं सव्यं बाहुश्च हृदयं च मे
दृष्ट्वा लक्ष्मण दूरे त्वां सीताविरहितं पथि ४
एवमुक्तस्तु सौमित्रिर्लक्ष्मणः शुभलक्षणः
भूयो दुःखसमाविष्टो दुःखितं राममब्रवीत् ५
न स्वयं कामकारेण तां त्यक्त्वाहमिहागतः
प्रचोदितस्तयैवोग्रैस्त्वत्सकाशमिहागतः ६
आर्येणेव परिक्रुष्टं हा सीते लक्ष्मणेति च परित्राहीति यद्वाक्यं मैथिल्यास्तच्छ्रुतिं गतम्
७
सा तमार्तस्वरं श्रुत्वा तव स्नेहेन मैथिली
गच्छ गच्छेति मामाह रुदन्ती भयविह्वला ८
प्रचोद्यमानेन मया गच्छेति बहुशस्तया
प्रत्युक्ता मैथिली वाक्यमिदं
त्वत्प्रत्ययान्वितम् ९
न तत्पश्याम्यहं रक्षो यदस्य भयमावहेत्
निर्वृता भव नास्त्येतत्केनाप्येवमुदाहृतम् १०
विगर्हितं च नीचं च कथमार्योऽभिधास्यति
त्राहीति वचनं सीते यस्त्रायेत्त्रिदशानपि ११
किंनिमित्तं तु केनापि भ्रातुरालम्ब्य मे स्वरम्
विस्वरं व्याहृतं वाक्यं लक्ष्मण त्राहि मामिति
न भवत्या व्यथा कार्या कुनारीजनसेविता १२
अलं वैक्लव्यमालम्ब्य स्वस्था भव निरुत्सुका
न चास्ति त्रिषु लोकेषु पुमान्यो राघवं रणे
जातो वा जायमानो वा संयुगे यः पराजयेत् १३
एवमुक्ता तु वैदेही परिमोहितचेतना

उवाचाश्रूणि मुञ्चन्ती दारुणं मामिदं वचः १४
भावो मयि तवात्यर्थं पाप एव निवेशितः
विनष्टे भ्रातरि प्राप्ते न च त्वं मामवाप्स्यसि १५
संकेताद्भरतेन त्वं रामं समनुगच्छसि
क्रोशन्तं हि यथात्यर्थं नैनमभ्यवपद्यसे १६
रिपुः प्रच्छन्नचारी त्वं मदर्थमनुगच्छसि
राघवस्यान्तरप्रेप्सुस्तथैनं नाभिपद्यसे १७
एवमुक्तो हि वैदेह्या संरब्धो रक्तलोचनः
क्रोधात्प्रस्फुरमाणोष्ठ आश्रमादभिनिर्गतः १८
एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं रामः संतापमोहितः
अब्रवीद्दुष्कृतं सौम्य तां विना यत्त्वमागतः १९
जानन्नपि समर्थं मां रक्षसां विनिवारणे
अनेन क्रोधवाक्येन मैथिल्या निःसृतो भवान् २०
न हि ते परितुष्यामि त्यक्त्वा यद्यासि मैथिलीम्
क्रुद्धायाः परुषं श्रुत्वा स्त्रिया
यत्त्वमिहागतः २१
सर्वथा त्वपनीतं ते सीतया यत्प्रचोदितः
क्रोधस्य वशमागम्य नाकरोः शासनं मम २२
असौ हि राक्षसः शेते शरेणाभिहतो मया
मृगरूपेण येनाहमाश्रमादपवाहितः २३
विकृष्य चापं परिधाय सायकं
सलीलबाणेन च ताडितो मया
मार्गीं तनुं त्यज्य च विक्लवस्वरो
बभूव केयूरधरः स राक्षसः २४
शराहतेनैव तदार्तया गिरा
स्वरं ममालम्ब्य सुदूरसंश्रवम्
उदाहृतं तद्वचनं सुदारुणं
त्वमागतो येन विहाय मैथिलीम् २५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्तञ्चाशुः सर्गः ५७

३-५८
भृशमाव्रजमानस्य तस्याधो वामलोचनम्

प्रास्फुरच्चास्खलद्रामो वेपथुश्चास्य जायते १
उपालक्ष्य निमित्तानि सोऽशुभानि मुहुर्मुहुः
अपि क्षेमं तु सीताया इति वै व्याजहार ह २
त्वरमाणो जगामाथ सीतादर्शनलालसः
शून्यमावसथं दृष्ट्वा बभूवोद्विग्नमानसः ३
उद्भ्रमन्निव वेगेन विक्षिपन्रघुनन्दनः
तत्र तत्रोटजस्थानमभिवीक्ष्य समन्ततः ४
ददर्श पर्णशालां च रहितां सीतया तदा
श्रिया विरहितां ध्वस्तां हेमन्ते पद्मिनीमिव ५
रुदन्तमिव वृक्षैश्च म्लानपुष्पमृगद्विजम्
श्रिया विहीनं विध्वस्तं संत्यक्तवनदैवतम् ६
विप्रकीर्णाजिनकुशं विप्रविद्धबृसीकटम्
दृष्ट्वा शून्योटजस्थानं विललाप पुनः पुनः ७
हृता मृता वा नष्टा वा भक्षिता वा भविष्यति
निलीनाप्यथवा भीरुरथवा वनमाश्रिता ८
गता विचेतुं पुष्पाणि फलान्यपि च वा पुनः
अथवा पद्मिनीं याता जलार्थं वा नदीं गता ९
यत्नान्मृगयमाणस्तु नाससाद वने प्रियाम्
शोकरक्तेक्षणः शोकादुन्मत्त इव लक्ष्यते १०
वृक्षाद्वृक्षं प्रधावन्स गिरींश्चापि नदान्नदीम्
बभूव विलपन्रामः शोकपङ्कार्णवप्लुतः ११
अस्ति कच्चित्त्वया दृष्टा सा कदम्बप्रिया प्रिया
कदम्ब यदि जानीषे शंस सीतां शुभाननाम् १२
स्निग्धपल्लवसंकाशां पीतकौशेयवासिनीम्
शंसस्व यदि वा दृष्टा बिल्व बिल्वोपमस्तनी १३
अथवार्जुन शंस त्वं प्रियां तामर्जुनप्रियाम्
जनकस्य सुता भीरुर्यदि जीवति वा न वा १४
ककुभः ककुभोरूं तां व्यक्तं जानाति मैथिलीम्
लतापल्लवपुष्पाढ्यो भाति ह्येष वनस्पतिः १५
भ्रमरैरुपगीतश्च यथा द्रुमवरो ह्ययम्
एष व्यक्तं विजानाति तिलकस्तिलकप्रियाम् १६
अशोक शोकापनुद शोकोपहतचेतसम्

त्वन्नामानं कुरु क्षिप्रं प्रियासंदर्शनेन माम् १७
यदि ताल त्वया दृष्टा पक्वतालफलस्तनी
कथयस्व वरारोहां कारुण्यं यदि ते मयि १८
यदि दृष्टा त्वया सीता जम्बु जाम्बूनदप्रभा
प्रियां यदि विजानीषे निःशङ्कं कथयस्व मे १९
अथवा मृगशावाक्षीं मृग जानासि मैथिलीम्
मृगविप्रेक्षणी कान्ता मृगीभिः सहिता भवेत् २०
गज सा गजनासोरूर्यदि दृष्टा त्वया भवेत्
तां मन्ये विदितां तुभ्यमाख्याहि वरवारण २१
शार्दूल यदि सा दृष्टा प्रिया चन्द्रनिभानना
मैथिली मम विस्रब्धः कथयस्व न ते भयम् २२
किं धावसि प्रिये नूनं दृष्टासि कमलेक्षणे
वृक्षेणाच्छाद्य चात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे २३
तिष्ठ तिष्ठ वर्र्हो! न तेऽस्ति करुणा मयि
नात्यर्थं हास्यशीलासि किमर्थं मामुपेक्षसे २४
पीतकौशेयकेनासि सूचिता वरवर्णिनि
धावन्त्यपि मया दृष्टा तिष्ठ यद्यस्ति सौहृदम् २५
नैव सा नूनमथवा हिंसिता चारुहासिनी
कृच्छ्रं प्राप्तं हि मां नूनं यथोपेक्षितुमर्हति
२६
व्यक्तं सा भक्षिता बाला राक्षसैः पिशिताशनैः
विभज्याङ्गानि सर्वाणि मया विरहिता प्रिया २७
नूनं तच्छुभदन्तोष्ठं सुनासं शुभकुण्डलम्
पूर्णचन्द्रनिभं ग्रस्तं मुखं निष्प्रभतां गतम् २८
सा हि चम्पकवर्णाभा ग्रीवा ग्रैवेयशोभिता
कोमला विलपन्त्यास्तु कान्ताया भक्षिता शुभा २९
नूनं विक्षिप्यमाणौ तौ बाहू पल्लवकोमलौ
भक्षितौ वेपमानाग्रौ सहस्ताभरणाङ्गदौ ३०
मया विरहिता बाला रक्षसां भक्षणाय वै
सार्थेनेव परित्यक्ता भक्षिता बहुबान्धवा ३१
हा लक्ष्मण महाबाहो पश्यसि त्वं प्रियां क्वचित्
हा प्रिये क्व गता भद्रे हा सीतेति पुनः पुनः ३२

इत्येवं विलपन्रामः परिधावन्वनाद्वनम्
क्वचिदुद्भ्रमते वेगात्क्वचिद्विभ्रमते बलात्
क्वचिन्मत्त इवाभाति कान्तान्वेषणतत्परः ३३
स वनानि नदीः शैलान्गिरिप्रस्रवणानि च
काननानि च वेगेन भ्रमत्यपरिसंस्थितः ३४
तथा स गत्वा विपुलं महद्वनं
परीत्य सर्वं त्वथ मैथिलद्यं प्रति
अनिष्ठिताशः स चकार मार्गणे
पुनः प्रियायाः परमं परिश्रमम् ३५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ५८

३-५९
दृष्ट्वाश्रमपदं शून्यं रामो दशरथात्मजः
रहितां पर्णशालां च विध्वस्तान्यासनानि च १
अदृष्ट्वा तत्र वैदेहीं संनिरीक्ष्य च सर्वशः
उवाच रामः प्राक्रुश्य प्रगृह्य रुचिरौ भुजौ २
क्व नु लक्ष्मण वैदेही कं वा देशमितो गता
केनाहृता वा सौमित्रे भक्षिता केन वा प्रिया ३
वृक्षेणावार्य यदि मां सीते हसितुमिच्छसि
अलं ते हसितेनाद्य मां भजस्व सुदुःखितम् ४
यैः सह क्रीडसे सीते विश्वस्तैर्मृगपोतकैः
एते हीनास्त्वया सौम्ये ध्यायन्त्यस्राविलेक्षणाः
५
मृतं शोकेन महता सीताहरणजेन माम्
परलोके महाराजो नूनं द्रक्ष्यति मे पिता ६
कथं प्रतिज्ञां संश्रुत्य मया त्वमभियोजितः
अपूरयित्वा तं कालं मत्सकाशमिहागतः ७
कामवृत्तमनार्यं मां मृषावादिनमेव च
धिक्त्वामिति परे लोके व्यक्तं वक्ष्यति मे पिता ८
विवशं शोकसंतप्तं दीनं भग्नमनोरथम्
मामिहोत्सृज्य करुणं कीर्तिर्नरमिवानृजुम् ९
क्व गच्छसि वरारोहे मामुत्सृज्य सुमध्यमे

त्वया विरहितश्चाहं मोक्ष्ये जीवितमात्मनः १०
इतीव विलपन्रामः सीतादर्शनलालसः
न ददर्श सुदुःखार्तो राघवो जनकात्मजाम् ११
अनासादयमानं तं सीतां दशरथात्मजम्
पङ्कमासाद्य विपुलं सीदन्तमिव कुञ्जरम्
लक्ष्मणो राममत्यर्थमुवाच हितकाम्यया १२
मा विषादं महाबाहो कुरु यत्नं मया सह
इदं च हि वनं शूर बहुकन्दरशोभितम् १३
प्रियकाननसंचारा वनोन्मत्ता च मैथिली
सा वनं वा प्रविष्टा स्यान्नलिनीं वा सुपुष्पिताम् १४
सरितं वापि संप्राप्ता मीनवञ्जुलसेविताम्
वित्रासयितुकामा वा लीना स्यात्कानने क्वचित्
जिज्ञासमाना वैदेही त्वां मां च पुरुषर्षभ १५
तस्या ह्यन्वेषणे श्रीमन्क्षिप्रमेव यतावहे
वनं सर्वं विचिनुवो यत्र सा जनकात्मजा
मन्यसे यदि काकुत्स्थ मा स्म शोके मनः कृथाः १६
एवमुक्तस्तु सौहार्दाल्लक्ष्मणेन समाहितः
सह सौमित्रिणा रामो विचेतुमुपचक्रमे १७
तौ वनानि गिरींश्चैव सरितश्च सरांसि च
निखिलेन विचिन्वन्तौ सीतां दशरथात्मजौ १८
तस्य शैलस्य सानूनि गुहाश्च शिखराणि च
निखिलेन विचिन्वन्तौ नैव तामभिजग्मतुः १९
विचित्य सर्वतः शैलं रामो लक्ष्मणमब्रवीत्
नेह पश्यामि सौमित्रे वैदेहीं पर्वते शुभे २०
ततो दुःखाभिसंतप्तो लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्
विचरन्दण्डकारण्यं भ्रातरं दीप्ततेजसम् २१
प्राप्स्यसि त्वं महाप्राज्ञ मैथिलद्यं
जनकात्मजाम्
यथा विष्णुर्महाबाहुर्बलि बद्ध्वा महीमिमाम् २२
एवमुक्तस्तु वीरेण लक्ष्मणेन स राघवः
उवाच दीनया वाचा दुःखाभिहतचेतनः २३

वनं सर्वं सुविचितं पद्मिन्यः फुल्लपङ्कजाः
गिरिश्चायं महाप्राज्ञ बहुकन्दरनिर्झरः
न हि पश्यामि वैदेहीं प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् २४
एवं स विलपन्रामः सीताहरणकर्शितः
दीनः शोकसमाविष्टो मुहूर्तं विह्वलोऽभवत् २५
स विह्वलितसर्वाङ्गो गतबुद्धिर्विचेतनः
विषसादातुरो दीनो निःश्वस्याशीतमायतम् २६
बहुशः स तु निःश्वस्य रामो राजीवलोचनः
हा प्रियेति विचुक्रोश बहुशो बाष्पगद्गदः २७
तं सान्त्वयामास ततो लक्ष्मणः प्रियबान्धवः
बहुप्रकारं धर्मज्ञः प्रश्रितः प्रश्रिताञ्जलि २८
अनादृत्य तु तद्वाक्यं लक्ष्मणोष्ठपुटच्युतम् अपश्यंस्तां प्रियां सीतां प्राक्रोशत्स पुनः पुनः २९
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९ ३-६०
स दीनो दीनया वाचा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत्
शीघ्रं लक्ष्मण जानीहि गत्वा गोदावरीं नदीम्
अपि गोदावरीं सीता पद्मान्यानयितुं गता १
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः पुनरेव हि
नदीं गोदावरीं रम्यां जगाम लघुविक्रमः २
तां लक्ष्मणस्तीर्थवतीं विचित्वा राममब्रवीत्
नैनां पश्यामि तीर्थेषु क्रोशतो न शृणोति मे ३
कं नु सा देशमापन्ना वैदेही क्लेशनाशिनी
न हि तं वेद्मि वै राम यत्र सा तनुमध्यमा ४
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दीनः संतापमोहितः
रामः समभिचक्राम स्वयं गोदावरीं नदीम् ५
स तामुपस्थितो रामः क्व सीतेत्येवमब्रवीत् ६
भूतानि राक्षसेन्द्रेण वधार्हेण हृतामपि
न तां शशंसू रामाय तथा गोदावरी नदी ७
ततः प्रचोदिता भूतैः शंसास्मै तां प्रियामिति
न च साभ्यवदत्सीतां पृष्टा रामेण शोचता ८

रावणस्य च तद्रूपं कर्माणि च दुरात्मनः
ध्यात्वा भयात्तु वैदेहीं सा नदी न शशंस ताम् ९
निराशस्तु तया नद्या सीताया दर्शने कृतः
उवाच रामः सौमित्रिं सीतादर्शनकर्शितः १०
किं नु लक्ष्मण वक्ष्यामि समेत्य जनकं वचः
मातरं चैव वैदेह्या विना तामहमप्रियम् ११
या मे राज्यविहीनस्य वने वन्येन जीवतः
सर्वं व्यपनयच्छोकं वैदेही क्व नु सा गता १२
ज्ञातिपक्षविहीनस्य राजपुत्रीमपश्यतः
मन्ये दीर्घा भविष्यन्ति रात्रयो मम जाग्रतः १३
गोदावरीं जनस्थानमिमं प्रस्रवणं गिरिम्
सर्वाण्यनुचरिष्यामि यदि सीता हि दृश्यते १४
एवं संभाषमाणौ तावन्योन्यं भ्रातरावुभौ
वसुंधरायां पतितं पुष्पमार्गमपश्यताम् १५
तां पुष्पवृष्टिं पतितां दृष्ट्वा रामो महीतले
उवाच लक्ष्मणं वीरो दुःखितो दुःखितं वचः १६
अभिजानामि पुष्पाणि तानीमानीह लक्ष्मण
अपिनद्धानि वैदेह्या मया दत्तानि कानने १७
एवमुक्त्वा महाबाहुर्लक्ष्मणं पुरुषर्षभम् क्रुद्धोऽब्रवीद्गिरिं तत्र सिंहः क्षुद्रमृगं यथा
१८
तां हेमवर्णां हेमाभां सीतां दर्शय पर्वत
यावत्सानूनि सर्वाणि न ते विध्वंसयाम्यहम् १९
मम बाणाग्निनिर्दग्धो भस्मीभूतो भविष्यसि
असेव्यः सततं चैव निस्तृणद्रुमपल्लवः २०
इमां वा सरितं चाद्य शोषयिष्यामि लक्ष्मण
यदि नाख्याति मे सीतामद्य चन्द्रनिभाननाम् २१
एवं स रुषितो रामो दिधक्षन्निव चक्षुषा
ददर्श भूमौ निष्क्रान्तं राक्षसस्य पदं महत् १२ स समीक्ष्य परिक्रान्तं सीताया राक्षसस्य च संभ्रान्तहृदयो रामः शशंस भ्रातरं प्रियम् २३ पश्य लक्ष्मण वैदेह्याः शीर्णाः कनकबिन्दवः

भूषणानां हि सौमित्रे माल्यानि विविधानि च २४
तप्तबिन्दुनिकाशैश्च चित्रैः क्षतजबिन्दुभिः
आवृतं पश्य सौमित्रे सर्वतो धरणीतलम् २५
मन्ये लक्ष्मण वैदेही राक्षसैः कामरूपिभिः भित्त्वा भित्त्वा विभक्ता वा भक्षिता वा भविष्यति
२६
तस्या निमित्तं वैदेह्या द्वयोर्विवदमानयोः
बभूव युद्धं सौमित्रे घोरं राक्षसयोरिह २७
मुक्तामणिचितं चेदं तपनीयविभूषितम्
धरण्यां पतितं सौम्य कस्य भग्नं महद्धनुः २८
तरुणादित्यसंकाशं वैदूर्यगुलिकाचितम्
विशीर्णं पतितं भूमौ कवचं कस्य काञ्चनम् २९
छत्रं शतशलाकं च दिव्यमाल्योपशोभितम्
भग्नदण्डमिदं कस्य भूमौ सौम्य निपातितम् ३०
काञ्चनोरश्छदाश्चेमे पिशाचवदनाः खराः
भीमरूपा महाकायाः कस्य वा निहता रणे ३१
दीप्तपावकसंकाशो द्युतिमान्समरध्वजः
अपविद्धश्च भग्नश्च कस्य सांग्रामिको रथः ३२
रथाक्षमात्रा विशिखास्तपनीयविभूषणाः
कस्येमेऽभिहता बाणाः प्रकीर्णा घोरकर्मणः ३३
वैरं शतगुणं पश्य ममेदं जीवितान्तकम्
सुघोरहृदयैः सौम्य राक्षसैः कामरूपिभिः ३४
हृता मृता वा सीता हि भक्षिता वा तपस्विनी
न धर्मस्त्रायते सीतां ह्रियमाणां महावने ३५
भक्षितायां हि वैदेह्यां हृतायामपि लक्ष्मण
के हि लोके प्रियं कर्तुं शक्ताः सौम्य ममेश्वराः ३६
कर्तारमपि लोकानां शूरं करुणवेदिनम्
अज्ञानादवमन्येरन्सर्वभूतानि लक्ष्मण ३७
मृदुं लोकहिते युक्तं दान्तं करुणवेदिनम्
निर्वीर्य इति मन्यन्ते नूनं मां त्रिदशेश्वराः ३८
मां प्राप्य हि गुणो दोषः संवृत्तः पश्य लक्ष्मण अद्यैव सर्वभूतानां रक्षसामभवाय च

जगत्सशैलं परिवर्तयाम्यहम् ५२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षष्टितमः सर्गः ६०

३-६१
तप्यमानं तथा रामं सीताहरणकर्शितम्
लोकानामभवे युक्तं सांवर्तकमिवानलम् १
वीक्षमाणं धनुः सज्यं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः
हन्तुकामं पशुं रुद्रं क्रुद्धं दक्षक्रतौ यथा २
अदृष्टपूर्वं संक्रुद्धं दृष्ट्वा रामं स लक्ष्मणः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं मुखेन परिशुष्यता ३
पुरा भूत्वा मृदुर्दान्तः सर्वभूतहिते रतः
न क्रोधवशमापन्नः प्रकृतिं हातुमर्हसि ४
चन्द्रे लक्ष्मीः प्रभा सूर्ये गतिर्वायौ भुवि
क्षमा
एतच्च नियतं सर्वं त्वयि चानुत्तमं यशः ५
न तु जानामि कस्यायं भग्नः सांग्रामिको रथः
केन वा कस्य वा हेतोः सायुधः सपरिच्छदः ६
खुरनेमिक्षतश्चायं सिक्तो रुधिरबिन्दुभिः
देशो निवृत्तसंग्रामः सुघोरः पार्थिवात्मज ७
एकस्य तु विमर्दोऽय न द्वयोर्वदतां वर
न हि वृत्तं हि पश्यामि बलस्य महतः पदम् ८
नैकस्य तु कृते लोकान्विनाशयितुमर्हसि
युक्तदण्डा हि मृदवः प्रशान्ता वसुधाधिपाः ९
सदा त्वं सर्वभूतानां शरण्यः परमा गतिः
को नु दारप्रणाशं ते साधु मन्येत राघव १०
सरितः सागराः शैला देवगन्धर्वदानवाः
नालं ते विप्रियं कर्तुं दीक्षितस्येव साधवः ११
येन राजन्हृता सीता तमन्वेषितुमर्हसि
मद्द्वितीयो धनुष्पाणिः सहायैः परमर्षिभिः १२
समुद्रं च विचेष्यामः पर्वतांश्च वनानि च
गुहाश्च विविधा घोरा नलिनीः पार्वतीश्च ह १३
देवगन्धर्वलोकांश्च विचेष्यामः समाहिताः

यावन्नाधिगमिष्यामस्तव भार्यापहारिणम् १४
न चेत्साम्ना प्रदास्यन्ति पत्नीं ते त्रिदशेश्वराः
कोसलेन्द्र ततः पश्चात्प्राप्तकालं करिष्यसि १५
शीलेन साम्ना विनयेन सीतां
नयेन न प्राप्स्यसि चेन्नरेन्द्र
ततः समुत्सादय हेमपुङ्खै-
र्महेन्द्रवज्रप्रतिमैः शरौघैः १६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ६१

३-६२
तं तथा शोकसंतप्तं विलपन्तमनाथवत्
मोहेन महताविष्टं परिद्यूनमचेतनम् १
ततः सौमित्रिराश्वास्य मुहूर्तादिव लक्ष्मणः
रामं संबोधयामास चरणौ चाभिपीडयन् २
महता तपसा राम महता चापि कर्मणा
राज्ञा दशरथेनासील्लब्धोऽमृतमिवामरैः ३
तव चैव गुणैर्बद्धस्त्वद्वियोगान्महीपतिः
राजा देवत्वमापन्नो भरतस्य यथा श्रुतम् ४
यदि दुःखमिदं प्राप्तं काकुत्स्थ न सहिष्यसे
प्राकृतश्चाल्पसत्त्वश्च इतरः कः सहिष्यति ५
दुःखितो हि भवाँ ल्लोकांस्तेजसा यदि धक्ष्यते
आर्ताः प्रजा नरव्याघ्र क्व नु यास्यन्ति
निर्वृतिम् ६
लोकस्वभाव एवैष ययातिर्नहुषात्मजः
गतः शक्रेण सालोक्यमनयस्तं समस्पृशत् ७
महर्षिर्यो वसिष्ठस्तु यः पितुर्नः पुरोहितः
अह्ना पुत्रशतं जज्ञे तथैवास्य पुनर्हतम् ८
या चेयं जगतो माता देवी लोकनमस्कृता
अस्याश्च चलनं भूमेर्दृश्यते सत्यसंश्रव ९
यौ चेमौ जगतां नेत्रे यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम्
आदित्यचन्द्रौ ग्रहणमभ्युपेतौ महाबलौ १०

सुमहान्त्यपि भूतानि देवाश्च पुरुषर्षभ
न दैवस्य प्रमुञ्चन्ति सर्वभूतानि देहिनः ११
शक्रादिष्वपि देवेषु वर्तमानौ नयानयौ
श्रूयेते नरशार्दूल न त्वं व्यथितुमर्हसि १२
नष्टायामपि वैदेह्यां हृतायामपि चानघ
शोचितुं नार्हसे वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा १३
त्वद्विधा हि न शोचन्ति सततं सत्यदर्शिनः
सुमहत्स्वपि कृच्छ्रेषु रामानिर्विण्णदर्शनाः १४
तत्त्वतो हि नरश्रेष्ठ बुद्ध्या समनुचिन्तय
बुद्ध्या युक्ता महाप्राज्ञा विजानन्ति शुभाशुभे १५
अदृष्टगुणदोषाणामधृतानां च कर्मणाम्
नान्तरेण क्रियां तेषां फलमिष्टं प्रवर्तते १६
मामेव हि पुरा वीर त्वमेव बहुशोऽन्वशाः अनुशिष्याद्धि को नु त्वामपि साक्षाद्ब्रृहस्पतिः
१७
बुद्धिश्च ते महाप्राज्ञ देवैरपि दुरन्वया
शोकेनाभिप्रसुप्तं ते ज्ञानं संबोधयाम्यहम् १८
दिव्यं च मानुषं चैवमात्मनश्च पराक्रमम्
इक्ष्वाकुवृषभावेक्ष्य यतस्व द्विषतां वधे १९
किं ते सर्वविनाशेन कृतेन पुरुषर्षभ
तमेव तु रिपुं पापं विज्ञायोद्धर्तुमर्हसि २०
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ६२

३-६३
पूर्वजोऽप्युक्तमात्रस्तु लक्ष्मणेन सुभाषितम्
सारग्राही महासारं प्रतिजग्राह राघवः १
संनिगृह्य महाबाहुः प्रवृद्धं कोपमात्मनः
अवष्टभ्य धनुश्चित्रं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् २
किं करिष्यावहे वत्स क्व वा गच्छाव लक्ष्मण
केनोपायेन पश्येयं सीतामिति विचिन्तय ३
तं तथा परितापार्तं लक्ष्मणो राममब्रवीत् इदमेव जनस्थानं त्वमन्वेषितुमर्हसि

राक्षसैर्बहुभिः कीर्णं नानाद्रुमलतायुतम् ४
सन्तीह गिरिदुर्गाणि निर्दराः कन्दराणि च
गुहाश्च विविधा घोरा नानामृगगणाकुलाः ५
आवासाः किंनराणां च गन्धर्वभवनानि च
तानि युक्तो मया सार्धं त्वमन्वेषितुमर्हसि ६
त्वद्विधा बुद्धिसम्पन्ना महात्मानो नरर्षभ
आपत्सु न प्रकम्पन्ते वायुवेगैरिवाचलाः ७
इत्युक्तस्तद्वनं सर्वं विचचार सलक्ष्मणः
क्रुद्धो रामः शरं घोरं संधाय धनुषि क्षुरम् ८
ततः पर्वतकूटाभं महाभागं द्विजोत्तमम्
ददर्श पतितं भूमौ क्षतजाद्ररं! जटायुषम् ९
तं दृष्ट्वा गिरिशृङ्गाभं रामो लक्ष्मणमब्रवीत्
अनेन सीता वैदेही भक्षिता नात्र संशयः १०
गृध्ररूपमिदं व्यक्तं रक्षो भ्रमति काननम्
भक्षयित्वा विशालाक्षीमास्ते सीतां यथासुखम्
एनं वधिष्ये दीप्ताग्रैर्घोरैर्बाणैरजिह्मगैः ११
इत्युक्त्वाभ्यपतद्गृध्रं संधाय धनुषि क्षुरम्
क्रुद्धो रामः समुद्रान्तां चालयन्निव मेदिनीम् १२
तं दीनदीनया वाचा सफेनं रुधिरं वमन्
अभ्यभाषत पक्षी तु रामं दशरथात्मजम् १३
यामोषधिमिवायुष्मन्नन्वेषसि महावने
सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम् १४
त्वया विरहिता देवी लक्ष्मणेन च राघव
ह्रियमाणा मया दृष्टा रावणेन बलीयसा १५
सीतामभ्यवपन्नोऽह रावणश्च रणे मया
विध्वंसितरथच्छत्रः पातितो धरणीतले १६
एतदस्य धनुर्भग्नमेतदस्य शरावरम्
अयमस्य रणे राम भग्नः सांग्रामिको रथः १७
परिश्रान्तस्य मे पक्षौ छित्त्वा खङ्गेन रावणः
सीतामादाय वैदेहीमुत्पपात विहायसम्
रक्षसा निहतं पूर्वं न मां हन्तुं त्वमर्हसि १८
रामस्तस्य तु विज्ञाय सीतासक्तां प्रियां कथाम्

गृध्रराजं परिष्वज्य रुरोद सहलक्ष्मणः १९
एकमेकायने दुर्गे निःश्वसन्तं कथंचन
समीक्ष्य दुःखितो रामः सौमित्रिमिदमब्रवीत् २०
राज्याद्भ्रंशो वने वासः सीता नष्टा हतो द्विजः
ईदृशीयं ममालक्ष्मीर्निर्दहेदपि पावकम् २१
संपूर्णमपि चेदद्य प्रतरेयं महोदधिम्
सोऽपि नूनं ममालक्ष्म्या विशुष्येत्सरितां पतिः २२
नास्त्यभाग्यतरो लोके मत्तोऽस्मिन्सचराचरे
येनेयं महती प्राप्ता मया व्यसनवागुरा २३
अयं पितृवयस्यो मे गृध्रराजो जरान्वितः
शेते विनिहतो भूमौ मम भाग्यविपर्ययात् २४
इत्येवमुक्त्वा बहुशो राघवः सहलक्ष्मणः
जटायुषं च पस्पर्श पितृस्नेहं निदर्शयन् २५
निकृत्तपक्षं रुधिरावसिक्तं
तं गृध्रराजं परिरभ्य रामः
क्व मैथिली प्राणसमा ममेति
विमुच्य वाचं निपपात भूमौ २६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३

३-६४
रामः प्रेक्ष्य तु तं गृध्रं भुवि रौद्रेण पातितम्
सौमित्रिं मित्रसंपन्नमिदं वचनमब्रवीत् १
ममायं नूनमर्थेषु यतमानो विहंगमः
राक्षसेन हतः संख्ये प्राणांस्त्यजति दुस्त्यजान् २
अयमस्य शरीरेऽस्मिन्प्राणो लक्ष्मण विद्यते
तथा स्वरविहीनोऽय विक्लवं समुदीक्षते ३
जटायो यदि शक्नोपि वाक्यं व्याहरितुं पुनः
सीतामाख्याहि भद्रं ते वधमाख्याहि चात्मनः ४
किंनिमित्तोऽहरत्सीतां रावणस्तस्य किं मया
अपराद्धं तु यं दृष्ट्वा रावणेन हृता प्रिया ५
कथं तच्चन्द्रसंकाशं मुखमासीन्मनोहरम्
सीतया कानि चोक्तानि तस्मिन्काले द्विजोत्तम ६

कथंवीर्यः कथंरूपः किंकर्मा स च राक्षसः
क्व चास्य भवनं तात ब्रूहि मे परिपृच्छतः ७
तमुद्वीक्ष्याथ दीनात्मा विलपन्तमनन्तरम्
वाचातिसन्नया रामं जटायुरिदमब्रवीत् ८
सा हृता राक्षसेन्द्रेण रावणेन विहायसा
मायामास्थाय विपुलां वातदुर्दिनसंकुलाम् ९
परिश्रान्तस्य मे तात पक्षौ छित्त्वा निशाचरः
सीतामादाय वैदेहीं प्रयातो दक्षिणामुखः १०
उपरुद्ध्य्न्ति मे प्राणा दृष्टिर्भ्रमति राघव
पश्यामि वृक्षान्सौवर्णानुशीरकृतमूर्धजान् ११
येन याति मुहूर्तेन सीतामादाय रावणः
विप्रनष्टं धनं क्षिप्रं तत्स्वामी प्रतिपद्यते १२
विन्दो नाम मुहूर्तोऽसौ स च काकुत्स्थ नाबुधत्
झषवद्बडिशं गृह्य क्षिप्रमेव विनश्यति १३
न च त्वया व्यथा कार्या जनकस्य सुतां प्रति
वैदेह्या रंस्यसे क्षिप्रं हत्वा तं राक्षसं रणे १४
असंमूढस्य गृध्रस्य रामं प्रत्यनुभाषतः
आस्यात्सुस्राव रुधिरं म्रियमाणस्य सामिषम् १५
पुत्रो विश्रवसः साक्षाद्भ्राता वैश्रवणस्य च
इत्युक्त्वा दुर्लभान्प्राणान्मुमोच पतगेश्वरः १६
ब्रूहि ब्रूहीति रामस्य ब्रुवाणस्य कृताञ्जलेः त्यक्त्वा शरीरं गृध्रस्य जग्मुः प्राणा विहायसम्
१७
स निक्षिप्य शिरो भूमौ प्रसार्य चरणौ तदा
विक्षिप्य च शरीरं स्वं पपात धरणीतले १८
तं गृध्रं प्रेक्ष्य ताम्राक्षं गतासुमचलोपमम्
रामः सुबहुभिर्दुःखैर्दीनः सौमित्रिमब्रवीत् १९
बहूनि रक्षसां वासे वर्षाणि वसता सुखम्
अनेन दण्डकारण्ये विचीर्णमिह पक्षिणा २०
अनेकवार्षिको यस्तु चिरकालसमुत्थितः
सोऽयमद्य हतः शेते कालो हि दुरतिक्रमः २१
पश्य लक्ष्मण गृध्रोऽयमुपकारी हतश्च मे

सीतामभ्यवपन्नो वै रावणेन बलीयसा २२
गृध्रराज्यं परित्यज्य पितृपैतामहं महत्
मम हेतोरयं प्राणान्मुमोच पतगेश्वरः २३
सर्वत्र खलु दृश्यन्ते साधवो धर्मचारिणः
शूराः शरण्याः सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि २४
सीताहरणजं दुःखं न मे सौम्य तथागतम्
यथा विनाशो गृध्रस्य मत्कृते च परंतप २५
राजा दशरथः श्रीमान्यथा मम महायशाः
पूजनीयश्च मान्यश्च तथायं पतगेश्वरः २६
सौमित्रे हर काष्ठानि निर्मथिष्यामि पावकम्
गृध्रराजं दिधक्षामि मत्कृते निधनं गतम् २७
नाथं पतगलोकस्य चितामारोपयाम्यहम्
इमं धक्ष्यामि सौमित्रे हतं रौद्रेण रक्षसा २८
या गतिर्यज्ञशीलानामाहिताग्नेश्च या गतिः
अपरावर्तिनां या च या च भूमिप्रदायिनाम् २९
मया त्वं समनुज्ञातो गच्छ लोकाननुत्तमान्
गृध्रराज महासत्त्व संस्कृतश्च मया व्रज ३०
एवमुक्त्वा चितां दीप्तामारोप्य पतगेश्वरम्
ददाह रामो धर्मात्मा स्वबन्धुमिव दुःखितः ३१
रामोऽथ सहसौमित्रिर्वनं यात्वा स वीर्यवान्
स्थूलान्हत्वा महारोहीननु तस्तार तं द्विजम् ३२
रोहिमांसानि चोद्धृत्य पेशीकृत्वा महायशाः
शकुनाय ददौ रामो रम्ये हरितशाद्वले ३३
यत्तत्प्रेतस्य मर्त्यस्य कथयन्ति द्विजातयः
तत्स्वर्गगमनं तस्य क्षिप्रं रामो जजाप ह ३४
ततो गोदावरीं गत्वा नदीं नरवरात्मजौ
उदकं चक्रतुस्तस्मै गृध्रराजाय तावुभौ ३५
स गृध्रराजः कृतवान्यशस्करं
सुदुष्करं कर्म रणे निपातितः
महर्षिकल्पेन च संस्कृतस्तदा
जगाम पुण्यां गतिमात्मनः शुभाम् ३६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ६४

३-६५
कृत्वैवमुदकं तस्मै प्रस्थितौ राघवौ तदा
अवेक्षन्तौ वने सीतां पश्चिमां जग्मतुर्दिशम् १
तां दिशं दक्षिणां गत्वा शरचापासिधारिणौ
अविप्रहतमैक्ष्वाकौ पन्थानं प्रतिपेदतुः २
गुल्मैर्वृक्षैश्च बहुभिर्लताभिश्च प्रवेष्टितम्
आवृतं सर्वतो दुर्गं गहनं घोरदर्शनम् ३
व्यतिक्रम्य तु वेगेन गृहीत्वा दक्षिणां दिशम्
सुभीमं तन्महारण्यं व्यतियातौ महाबलौ ४
ततः परं जनस्थानात्त्रिक्रोशं गम्य राघवौ
क्रौञ्चारण्यं विविशतुर्गहनं तौ महौजसौ ५
नानामेघघनप्रख्यं प्रहृष्टमिव सर्वतः
नानावर्णैः शुभैः पुष्पैर्मृगपक्षिगणैर्युतम् ६
दिदृक्षमाणौ वैदेहीं तद्वनं तौ विचिक्यतुः
तत्र तत्रावतिष्ठन्तौ सीताहरणकर्शितौ ७
लक्ष्मणस्तु महातेजाः सत्त्ववाञ्शीलवाञ्शुचिः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं भ्रातरं दीप्ततेजसम् ८
स्पन्दते मे दृढं बाहुरुद्विग्नमिव मे मनः
प्रायशश्चाप्यनिष्टानि निमित्तान्युपलक्षये ९
तस्मात्सज्जीभवार्य त्वं कुरुष्व वचनं हितम्
ममैव हि निमित्तानि सद्यः शंसन्ति संभ्रमम् १०
एष वञ्चुलको नाम पक्षी परमदारुणः
आवयोर्विजयं युद्धे शंसन्निव विनर्दति ११
तयोरन्वेषतोरेवं सर्वं तद्वनमोजसा
संजज्ञे विपुलः शब्दः प्रभञ्जन्निव तद्वनम् १२
संवेष्टितमिवात्यर्थं गहनं मातरिश्वना
वनस्य तस्य शब्दोऽभूद्दिवमापूरयन्निव १३
तं शब्दं काङ्क्षमाणस्तु रामः कक्षे सहानुजः
ददर्श सुमहाकायं राक्षसं विपुलोरसम् १४
आसेदतुस्ततस्तत्र तावुभौ प्रमुखे स्थितम्
विवृद्धमशिरोग्रीवं कबन्धमुदरेमुखम् १५

रोमभिर्निचितैस्तीक्ष्णैर्महागिरिमिवोच्छ्रितम्नीलमेघनिभं रौद्रं मेघस्तनितनिःस्वनम् १६
महापक्ष्मेण पिङ्गेन विपुलेनायतेन च
एकेनोरसि घोरेण नयनेनाशुदर्शिना १७
महादंष्ट्रोपपन्नं तं लेलिहानं महामुखम्
भक्षयन्तं महाघोरानृक्षसिंहमृगद्विपान् १८
घोरौ भुजौ विकुर्वाणमुभौ योजनमायतौ
कराभ्यां विविधान्गृह्य ऋक्षान्पक्षिगणान्मृगान् १९
आकर्षन्तं विकर्षन्तमनेकान्मृगयूथपान् स्थितमावृत्य पन्थानं तयोर्भ्रात्रोः प्रपन्नयोः २०
अथ तौ समतिक्रम्य क्रोशमात्रे ददर्शतुः
महान्तं दारुणं भीमं कबन्धं भुजसंवृतम् २१
स महाबाहुरत्यर्थं प्रसार्य विपुलौ भुजौ
जग्राह सहितावेव राघवौ पीडयन्बलात् २२
खड्गिनौ दृढधन्वानौ तिग्मतेजौ महाभुजौ
भ्रातरौ विवशं प्राप्तौ कृष्यमाणौ महाबलौ २३
तावुवाच महाबाहुः कबन्धो दानवोत्तमः
कौ युवां वृषभस्कन्धौ महाखड्गधनुर्धरौ २४
घोरं देशमिमं प्राप्तौ मम भक्षावुपस्थितौ
वदतं कार्यमिह वां किमर्थं चागतौ युवाम् २५
इमं देशमनुप्राप्तौ क्षुधार्तस्येह तिष्ठतः
सबाणचापखड्गौ च तीक्ष्णशृङ्गाविवर्षभौ
ममास्यमनुसंप्राप्तौ दुर्लभं जीवितं पुनः २६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कबन्धस्य दुरात्मनः
उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता २७
कृच्छ्रात्कृच्छ्रतरं प्राप्य दारुणं सत्यविक्रम व्यसनं जीवितान्ताय प्राप्तमप्राप्य तां प्रियाम् २८
कालस्य सुमहद्वीर्यं सर्वभूतेषु लक्ष्मण
त्वां च मां नरव्याघ्र व्यसनैः पश्य मोहितौ

नातिभारोऽस्ति दैवस्य सर्वभूतेषु लक्ष्मण २९
शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च रणाजिरे
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा वालुकसेतवः ३०
इति ब्रुवाणो दृढसत्यविक्रमो
महायशा दाशरथिः प्रतापवान्
अवेक्ष्य सौमित्रिमुदग्रविक्रमं
स्थिरां तदा स्वां मतिमात्मनाकरोत् ३१
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ६५

३-६६
तौ तु तत्र स्थितौ दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
बाहुपाशपरिक्षिप्तौ कबन्धो वाक्यमब्रवीत् १
तिष्ठतः किं नु मां दृष्ट्वा क्षुधार्तं
क्षत्रियर्षभौ
आहारार्थं तु संदिष्टौ दैवेन गतचेतसौ २
तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणो वाक्यं प्राप्तकालं हितं तदा
उवाचार्तिसमापन्नो विक्रमे कृतनिश्चयः ३
त्वां च मां च पुरा तूर्णमादत्ते राक्षसाधमः
तस्मादसिभ्यामस्याशु बाहू छिन्दावहे गुरू ४
ततस्तौ देशकालज्ञौ खड्गाभ्यामेव राघवौ
अच्छिन्दतां सुसंहृष्टौ बाहू तस्यांसदेशयोः ५
दक्षिणो दक्षिणं बाहुमसक्तमसिना ततः
चिच्छेद रामो वेगेन सव्यं वीरस्तु लक्ष्मणः ६
स पपात महाबाहुश्छिन्नबाहुर्महास्वनः
खं च गां च दिशश्चैव नादयञ्जलदो यथा ७
स निकृत्तौ भुजौ दृष्ट्वा शोणितौघपरिप्लुतः
दीनः पप्रच्छ तौ वीरौ कौ युवामिति दानवः ८
इति तस्य ब्रुवाणस्य लक्ष्मणः शुभलक्षणः
शशंस तस्य काकुत्स्थं कबन्धस्य महाबलः ९
अयमिक्ष्वाकुदायादो रामो नाम जनैः श्रुतः
अस्यैवावरजं विद्धि भ्रातरं मां च लक्ष्मणम् १०
अस्य देवप्रभावस्य वसतो विजने वने

रक्षसापहृता भार्या यामिच्छन्ताविहागतौ ११
त्वं तु को वा किमर्थं वा कबन्धसदृशो वने
आस्येनोरसि दीप्तेन भग्नजङ्घो विचेष्टसे १२
एवमुक्तः कबन्धस्तु लक्ष्मणेनोत्तरं वचः
उवाच परमप्रीतस्तदिन्द्रवचनं स्मरन् १३
स्वागतं वां नरव्याघ्रौ दिष्ट्या पश्यामि चाप्यहम्
दिष्ट्या चेमौ निकृत्तौ मे युवाभ्यां बाहुबन्धनौ १४
विरूपं यच्च मे रूपं प्राप्तं ह्यविनयाद्यथा
तन्मे शृणु नरव्याघ्र तत्त्वतः शंसतस्तव १५
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ६६

३-६७
पुरा राम महाबाहो महाबलपराक्रम
रूपमासीन्ममाचिन्त्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
यथा सोमस्य शक्रस्य सूर्यस्य च यथा वपुः १
सोऽह रूपमिदं कृत्वा लोकवित्रासनं महत्
ऋषीन्वनगतान्राम त्रासयामि ततस्ततः २
ततः स्थूलशिरा नाम महर्षिः कोपितो मया
संचिन्वन्विविधं वन्यं रूपेणानेन धर्षितः ३
तेनाहमुक्तः प्रेक्ष्यैवं घोरशापाभिधायिना
एतदेव नृशंसं ते रूपमस्तु विगर्हितम् ४
स मया याचितः क्रुद्धः शापस्यान्तो भवेदिति
अभिशापकृतस्येति तेनेदं भाषितं वचः ५
यदा छित्त्वा भुजौ रामस्त्वां दहेद्विजने वने
तदा त्वं प्राप्स्यसे रूपं स्वमेव विपुलं शुभम् ६
श्रिया विराजितं पुत्रं दनोस्त्वं विद्धि लक्ष्मण
इन्द्रकोपादिदं रूपं प्राप्तमेवं रणाजिरे ७
अहं हि तपसोग्रेण पितामहमतोषयम्
दीर्घमायुः स मे प्रादात्ततो मां विभ्रमोऽस्पृशत् ८
दीर्घमायुर्मया प्राप्तं किं मे शक्रः करिष्यति
इत्येवं बुद्धिमास्थाय रणे शक्रमधर्षयम् ९
तस्य बाहुप्रमुक्तेन वज्रेण शतपर्वणा

सक्थिनी च शिरश्चैव शरीरे संप्रवेशितम् १०
स मया याच्यमानः सन्नानयद्यमसादनम्
पितामहवचः सत्यं तदस्त्विति ममाब्रवीत् ११
अनाहारः कथं शक्तो भग्नसक्थिशिरोमुखः
वज्रेणाभिहतः कालं सुदीर्घमपि जीवितुम् १२
एवमुक्तस्तु मे शक्रो बाहू योजनमायतौ प्रादादास्यं च मे कुक्षौ तीक्ष्णदंष्ट्रमकल्पयत्
१३
सोऽह भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां समाकृष्य वनेचरान्
सिंहद्विपमृगव्याघ्रान्भक्षयामि समन्ततः १४
स तु मामब्रवीदिन्द्रो यदा रामः सलक्ष्मणः
छेत्स्यते समरे बाहू तदा स्वर्गं गमिष्यसि १५
स त्वं रामोऽसि भद्रं ते नाहमन्येन राघव
शक्यो हन्तुं यथातत्त्वमेवमुक्तं महर्षिणा १६
अहं हि मतिसाचिव्यं करिष्यामि नरर्षभ
मित्रं चैवोपदेक्ष्यामि युवाभ्यां संस्कृतोऽग्निना
१७
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दनुना तेन राघवः
इदं जगाद वचनं लक्ष्मणस्योपशृण्वतः १८
रावणेन हृता सीता मम भार्या यशस्विनी
निष्क्रान्तस्य जनस्थानात्सह भ्रात्रा यथासुखम् १९
नाममात्रं तु जानामि न रूपं तस्य रक्षसः
निवासं वा प्रभावं वा वयं तस्य न विद्महे २०
शोकार्तानामनाथानामेवं विपरिधावताम्
कारुण्यं सदृशं कर्तुमुपकारे च वर्तताम् २१
काष्ठान्यानीय शुष्काणि काले भग्नानि कुञ्जरैः
धक्ष्यामस्त्वां वयं वीर श्वभ्रे महति कल्पिते २२
स त्वं सीतां समाचक्ष्व येन वा यत्र वा हृता
कुरु कल्याणमत्यर्थं यदि जानासि तत्त्वतः २३
एवमुक्तस्तु रामेण वाक्यं दनुरनुत्तमम्
प्रोवाच कुशलो वक्तुं वक्तारमपि राघवम् २४
दिव्यमस्ति न मे ज्ञानं नाभिजानामि मैथिलीम्

यस्तां ज्ञास्यति तं वक्ष्ये दग्धः स्वं
रूपमास्थितः २५
अदग्धस्य हि विज्ञातुं शक्तिरस्ति न मे प्रभो
राक्षसं तं महावीर्यं सीता येन हृता तव २६
विज्ञानं हि महद्भ्रष्टं शापदोषेण राघव
स्वकृतेन मया प्राप्तं रूपं लोकविगर्हितम् २७
किं तु यावन्न यात्यस्तं सविता श्रान्तवाहनः
तावन्मामवटे क्षिप्त्वा दह राम यथाविधि २८
दग्धस्त्वयाहमवटे न्यायेन रघुनन्दन
वक्ष्यामि तमहं वीर यस्तं ज्ञास्यति राक्षसम् २९
तेन सख्यं च कर्तव्यं न्याय्यवृत्तेन राघव
कल्पयिष्यति ते प्रीतः साहाय्यं लघुविक्रमः ३०
न हि तस्यास्त्यविज्ञातं त्रिषुं लोकेषु राघव
सर्वान्परिसृतो लोकान्पुरा वै कारणान्तरे ३१
इति श्रीरामायणे अरण्काण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ६७

३-६८
एवमुक्तौ तु तौ वीरौ कबन्धेन नरेश्वरौ
गिरिप्रदरमासाद्य पावकं विससर्जतुः १
लक्ष्मणस्तु महोल्काभिर्ज्वलिताभिः समन्ततः
चितामादीयामास सा प्रजज्वाल सर्वतः २
तच्छरीरं कबन्धस्य घृतपिण्डोपमं महत्
मेदसा पच्यमानस्य मन्दं दहति पावकः ३
स विधूय चितामाशु विधूमोऽग्निरिवोत्थितः
अरजे वाससी विभ्रन्मालां दिव्यां महाबलः ४
ततश्चिताया वेगेन भास्वरो विरजाम्बरः
उत्पपाताशु संहृष्टः सर्वप्रत्यङ्गभूषणः ५
विमाने भास्वरे तिष्ठन्हंसयुक्ते यशस्करे
प्रभया च महातेजा दिशो दश विराजयन् ६
सोऽन्तरिक्षगतो रामं कबन्धो वाक्यमब्रवीत् शृणु राघव तत्त्वेन यथा सीतामवाप्स्यसि ७
राम षड्युक्तयो लोके याभिः सर्वं विमृश्यते

परिमृष्टो दशान्तेन दशाभागेन सेव्यते ८
दशाभागगतो हीनस्त्वं राम सहलक्ष्मणः
यत्कृते व्यसनं प्राप्तं त्वया दारप्रधर्षणम् ९
तदवश्यं त्वया कार्यः स सुहृत्सुहृदां वर
अकृत्वा न हि ते सिद्धिमहं पश्यामि चिन्तयन् १०
श्रूयतां राम वक्ष्यामि सुग्रीवो नाम वानरः
भ्रात्रा निरस्तः क्रुद्धेन वालिना शक्रसूनुना ११
ऋष्यमूके गिरिवरे पम्पापर्यन्तशोभिते
निवसत्यात्मवान्वीरश्चतुर्भिः सह वानरैः १२
वयस्यं तं कुरु क्षिप्रमितो गत्वाद्य राघव
अद्रोहाय समागम्य दीप्यमाने विभावसौ १३
न च ते सोऽवमन्तव्यः सुग्रीवो वानराधिपः
कृतज्ञः कामरूपी च सहायार्थी च वीर्यवान् १४
शक्तौ ह्यद्य युवां कर्तुं कार्यं तस्य चिकीर्षितम्
कृतार्थो वाकृतार्थो वा कृत्यं तव करिष्यति १५
स ऋक्षरजसः पुत्रः पम्पामटति शङ्कितः
भास्करस्यौरसः पुत्रो वालिना कृतकिल्बिषः १६
संनिधायायुधं क्षिप्रमृष्यमूकालयं कपिम्
कुरु राघव सत्येन वयस्यं वनचारिणम् १७
स हि स्थानानि सर्वाणि कार्त्स्न्येन कपिकुञ्जरः
नरमांसाशिनां लोके नैपुण्यादधिगच्छति १८
न तस्याविदितं लोके किंचिदस्ति हि राघव
यावत्सूर्यः प्रतपति सहस्रांशुररिंदम १९
स नदीर्विपुलाञ्शैलान्गिरिदुर्गाणि कन्दरान्
अन्विष्य वानरैः सार्धं पत्नीं तेऽधिगमिष्यति २०
वानरांश्च महाकायान्प्रेषयिष्यति राघव
दिशो विचेतुं तां सीतां त्वद्वियोगेन शोचतीम् २१
न मेरुशृङ्गाग्रगतामनिन्दितां
प्रविश्य पातालतलेऽपि वाश्रिताम्
प्लंवगमानां प्रवरस्तव प्रियां
निहत्य रक्षांसि पुनः प्रदास्यति २२
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ६८

३-६९
निदर्शयित्वा रामाय सीतायाः प्रतिपादने
वाक्यमन्वर्थमर्थज्ञः कबन्धः पुनरब्रवीत् १
एष राम शिवः पन्था यत्रैते पुष्पिता द्रुमाः
प्रतीचीं दिशमाश्रित्य प्रकाशन्ते मनोरमाः २
जम्बूप्रियालपनसाः प्लक्षन्यग्रोधतिन्दुकाः
अश्वत्थाः कर्णिकाराश्च चूताश्चान्ये च पादपाः ३
तानारुह्याथवा भूमौ पातयित्वा च तान्बलात्
फलान्यमृतकल्पानि भक्षयन्तौ गमिष्यथः ४
चङ्क्रमन्तौ वरान्देशाञ्शैलाच्छैलं वनाद्वनम्
ततः पुष्करिणीं वीरौ पम्पां नाम गमिष्यथः ५
अशर्करामविभ्रंशां समतीर्थामशैवलाम्
राम संजातवालूकां कमलोत्पलशोभिताम् ६
तत्रः हंसाः प्लवाः क्रौञ्चाः कुरराश्चैव राघव
वल्गुस्वरा निकूजन्ति पम्पासलिलगोचराः ७
नोद्विजन्ते नरान्दृष्ट्वा वधस्याकोविदाः शुभाः घृतपिण्डोपमान्स्थूलांस्तान्द्विजान्भक्षयिष्यथः
८
रोहितान्वक्रतुण्डांश्च नलमीनांश्च राघव
पम्पायामिषुभिर्मत्स्यांस्तत्र राम वरान्हतान् ९
निस्त्वक्पक्षानयस्तप्तानकृशानेककण्टकान्
तव भत्क्या समायुक्तो लक्ष्मणः संप्रदास्यति १०
भृशं ते खादतो मत्स्यान्पम्पायाः पुष्पसंचये
पद्मगन्धि शिवं वारि सुखशीतमनामयम् ११
उद्धृत्य स तदाक्लिष्टं रूप्यस्फटिकसंनिभम्
अथ पुष्करपर्णेन लक्ष्मणः पाययिष्यति १२
स्थूलान्गिरिगुहाशय्यान्वराहान्वनचारिणः
अपां लोभादुपावृत्तान्वृषभानिव नर्दतः रूपान्वितांश्च पम्पायां द्रक्ष्यसि त्वं नरोत्तम १३
सायाह्ने विचरन्राम विटपी माल्यधारिणः

शीतोदकं च पम्पायां दृष्ट्वा शोकं विहास्यसि १४
सुमनोभिश्चितांस्तत्र तिलकान्नक्तमालकान्
उत्पलानि च फुल्लानि पङ्कजानि च राघव १५
न तानि कश्चिन्माल्यानि तत्रारोपयिता नरः
मतङ्गशिष्यास्तत्रासन्नृषयः सुसमाहिता १६
तेषां भाराभितप्तानां वन्यमाहरतां गुरोः
ये प्रपेतुर्महीं तूर्णं शरीरात्स्वेदबिन्दवः १७
तानि माल्यानि जातानि मुनीनां तपसा तदा
स्वेदबिन्दुसमुत्थानि न विनश्यन्ति राघव १८
तेषामद्यापि तत्रैव दृश्यते परिचारिणी
श्रमणी शबरी नाम काकुत्स्थ चिरजीविनी १९
त्वां तु धर्मे स्थिता नित्यं सर्वभूतनमस्कृतम्
दृष्ट्वा देवोपमं राम स्वर्गलोकं गमिष्यति २०
ततस्तद्राम पम्पायास्तीरमाश्रित्य पश्चिमम्
आश्रमस्थानमतुलं गुह्यं काकुत्स्थ पश्यसि २१
न तत्राक्रमितुं नागाः शक्नुवन्ति तमाश्रमम्
ऋषेस्तस्य मतङ्गस्य विधानात्तच्च काननम् २२
तस्मिन्नन्दनसंकाशे देवारण्योपमे वने
नानाविहगसंकीर्णे रंस्यसे राम निर्वृतः २३
ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पुरस्तात्पुष्पितद्रुमः
सुदुःखारोहणो नाम शिशुनागाभिरक्षितः
उदारो ब्रह्मणा चैव पूर्वकाले विनिर्मितः २४
शयानः पुरुषो राम तस्य शैलस्य मूर्धनि
यत्स्वप्ने लभते वित्तं तत्प्रबुद्धोऽधिगच्छति २५
न त्वेनं विषमाचारः पापकर्माधिरोहति
तत्रैव प्रहरन्त्येनं सुप्तमादाय राक्षसाः २६
ततोऽपि शिशुनागानामाक्रन्दः श्रूयते महान्
क्रीडतां राम पम्पायां मतङ्गारण्यवासिनाम् २७
सिक्ता रुधिरधाराभिः संहत्य परमद्विपाः
प्रचरन्ति पृथक्कीर्णा मेघवर्णास्तरस्विनः २८
ते तत्र पीत्वा पानीयं विमलं शीतमव्ययम्
निवृत्ताः संविगाहन्ते वनानि वनगोचराः २९

राम तस्य तु शैलस्य महती शोभते गुहा
शिलापिधाना काकुत्स्थ दुःखं चास्याः प्रवेशनम् ३०
तस्या गुहायाः प्राग्द्वारे महाञ्शीतोदको ह्रदः
बहुमूलफलो रम्यो नानानगसमावृतः ३१
तस्यां वसति सुग्रीवश्चतुर्भिः सह वानरैः
कदाचिच्छिखरे तस्य पर्वतस्यावतिष्ठते ३२
कबन्धस्त्वनुशास्यैवं तावुभौ रामलक्ष्मणौ
स्रग्वी भास्करवर्णाभः खे व्यरोचत वीर्यवान् ३३
तं तु खस्थं महाभागं कबन्धं रामलक्ष्मणौ
प्रस्थितौ त्वं व्रजस्वेति वाक्यमूचतुरन्तिकात् ३४
गम्यतां कार्यसिध्द्यर्थमिति तावब्रवीच्च सः
सुप्रीतौ तावनुज्ञाप्य कबन्धः प्रस्थितस्तदा ३५
स तत्कबन्धः प्रतिपद्य रूपं
वृतः श्रिया भास्करतुल्यदेहः
निदर्शयन्राममवेक्ष्य खस्थः
सख्यं कुरुष्वेति तदाभ्युवाच ३६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ६९

३-७०
तौ कबन्धेन तं मार्गं पम्पाया दर्शितं वने आतस्थतुर्दिशं गृह्य प्रतीचीं नृवरात्मजौ १
तौ शैलेष्वाचितानेकान्क्षौद्रकल्पफलद्रुमान् वीक्षन्तौ जग्मतुर्द्रष्टुं सुग्रीवं रामलक्ष्मणौ २
कृत्वा च शैलपृष्ठे तु तौ वासं रघुनन्दनौ
पम्पायाः पश्चिमं तीरं राघवावुपतस्थतुः ३
तौ पुष्करिण्याः पम्पायास्तीरमासाद्य पश्चिमम्
अपश्यतां ततस्तत्र शबर्या रम्यमाश्रमम् ४
तौ तमाश्रममासाद्य द्रुमैर्बहुभिरावृतम्
सुरम्यमभिवीक्षन्तौ शबरीमभ्युपेयतुः ५
तौ तु दृष्ट्वा तदा सिद्धा समुत्थाय कृताञ्जलि

पादौ जग्राह रामस्य लक्ष्मणस्य च धीमतः ६
तामुवाच ततो रामः श्रमणीं संशितव्रताम्
कच्चित्ते निर्जिता विघ्नाः कच्चित्ते वर्धते तपः ७
कच्चित्ते नियतः कोप आहारश्च तपोधने
कच्चित्ते नियमाः प्राप्ताः कच्चित्ते मनसः सुखम्
कच्चित्ते गुरुशुश्रूषा सफला चारुभाषिणि ८
रामेण तापसी पृष्टा सा सिद्धा सिद्धसंमता
शशंस शबरी वृद्धा रामाय प्रत्युपस्थिता ९
चित्रकूटं त्वयि प्राप्ते विमानैरतुलप्रभैः
इतस्ते दिवमारूढा यानहं पर्यचारिषम् १०
तैश्चाहमुक्ता धर्मज्ञैर्महाभागैर्महर्षिभिः
आगमिष्यति ते रामः सुपुण्यमिममाश्रमम् ११
स ते प्रतिग्रहीतव्यः सौमित्रिसहितोऽतिथिः
तं च दृष्ट्वा वराँ ल्लोकानक्षयांस्त्वं गमिष्यसि
१२
मया तु विविधं वन्यं संचितं पुरुषर्षभ
तवार्थे पुरुषव्याघ्र पम्पायास्तीरसंभवम् १३
एवमुक्तः स धर्मात्मा शबर्या शबरीमिदम्
राघवः प्राह विज्ञाने तां नित्यमबहिष्कृताम् १४
दनोः सकाशात्तत्त्वेन प्रभावं ते महात्मनः श्रुतं प्रत्यक्षमिच्छामि संद्रष्टुं यदि मन्यसे
१५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा रामवक्त्राद्विनिःसृतम्
शबरी दर्शयामास तावुभौ तद्वनं महत् १६
पश्य मेघघनप्रख्यं मृगपक्षिसमाकुलम्
मतङ्गवनमित्येव विश्रुतं रघुनन्दन १७
इह ते भावितात्मानो गुरवो मे महाद्युते
जुहवाञ्चक्रिरे तीर्थं मन्त्रवन्मन्त्रपूजितम् १८
इयं प्रत्यक्स्थली वेदी यत्र ते मे सुसत्कृताः
पुष्पोपहारं कुर्वन्ति श्रमादुद्वेपिभिः करैः १९
तेषां तपःप्रभावेन पश्याद्यापि रघूत्तम
द्योतयन्ति दिशः सर्वाः श्रिया वेद्योऽतुलप्रभाः २०

अशक्नुवद्भिस्तैर्गन्तुमुपवासश्रमालसैः
चिन्तितेऽभ्यागतान्पश्य समेतान्सप्त सागरान् २१
कृताभिषेकैस्तैर्न्यस्ता वल्कलाः पादपेष्विह
अद्यापि न विशुष्यन्ति प्रदेशे रघुनन्दन २२
कृत्स्नं वनमिदं दृष्टं श्रोतव्यं च श्रुतं त्वया
तदिच्छाम्यभ्यनुज्ञाता त्यक्तुमेतत्कलेवरम् २३
तेषामिच्छाम्यहं गन्तुं समीपं भावितात्मनाम्
मुनीनामाश्रमो येषामहं च परिचारिणी २४
धर्मिष्ठं तु वचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणं
अनुजानामि गच्छेति प्रहृष्टवदनोऽब्रवीत् २५
अनुज्ञाता तु रामेण हुत्वात्मानं हुताशने
ज्वलत्पावकसंकाशा स्वर्गमेव जगाम सा २६
यत्र ते सुकृतात्मानो विहरन्ति महर्षयः
तत्पुण्यं शबरी स्थानं जगामात्मसमाधिना २७
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ७०

३-७१
दिवं तु तस्यां यातायां शबर्यां स्वेन कर्मणा
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा चिन्तयामास राघवः १
चिन्तयित्वा तु धर्मात्मा प्रभावं तं महात्मनाम्
हितकारिणमेकाग्रं लक्ष्मणं राघवोऽब्रवीत् २
दृष्टोऽयमाश्रमः सौम्य बह्वाश्चर्यः कृतात्मनाम्
विश्वस्तमृगशार्दूलो नानाविहगसेवितः ३
सप्तानां च समुद्राणामेषु तीर्थेषु लक्ष्मण
उपस्पृष्टं च विधिवत्पितरश्चापि तर्पिताः४
प्रनष्टमशुभं यत्तत्कल्याणं समुपस्थितम्
तेन त्वेतत्प्रहृष्टं मे मनो लक्ष्मण संप्रति ५
हृदये हि नरव्याघ्र शुभमाविर्भविष्यति
तदागच्छ गमिष्यावः पम्पां तां प्रियदर्शनाम् ६
ऋश्यमूको गिरिर्यत्र नातिदूरे प्रकाशते
यस्मिन्वसति धर्मात्मा सुग्रीवॐऽशुमतः सुतः
नित्यं वालिभयत्त्रस्तश्चतुर्भिः सह वानरैः ७

अभित्वरे च तं द्रष्टुं सुग्रीवं वानरर्षभम्
तदधीनं हि मे सौम्य सीतायाः परिमार्गणम् ८
इति व्रुवाणं तं रामं सौमित्रिरिदमब्रवीत्
गच्छावस्त्वरितं तत्र ममापि त्वरते मनः ९
आश्रमात्तु ततस्तस्मान्निष्क्रम्य स विशांपतिः
आजगाम ततः पम्पां लक्ष्मणेन सहाभिभूः १०
समीक्षमाणः पुष्पाढ्यं सर्वतो विपुलद्रुमम्
कोयष्टिभिश्चार्जुनकैः शतपत्रैश्च कीचकैः
एतैश्चान्यैश्च विविधैर्नादितं तद्वनं महत् ११
स रामो विविधान्वृक्षान्सरांसि विविधानि च
पश्यन्कामाभिसंतप्तो जगाम परमं ह्रदम् १२
स तामासाद्य वै रामो दूरादुदकवाहिनीम्
मतङ्गसरसं नाम ह्रदं समवगाहत १३श्८
स तु शोकसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः
विवेश नलिनीं पम्पां पङ्कजैश्च समावृताम् १४
तिलकाशोकपुंनागबकुलोद्दालकाशिनीम्
रम्योपवनसंबाधां पद्मसंपीडितोदकाम् १५
स्फटिकोपमतोयाढ्यां श्लक्ष्णवालुकसंतताम्
मत्स्यकच्छपसंबाधां तीरस्थद्रुमशोभिताम् १६
सखीभिरिव युक्ताभिर्लताभिरनुवेष्टिताम्
किंनरोरगगन्धर्वयक्षराक्षससेविताम्
नानाद्रुमलताकीर्णां शीतवारिनिधिं शुभाम् १७
पद्मैः सौगन्धिकैस्ताम्रां शुक्लां कुमुदमण्डलैः
नीलां कुवलयोद्धातैर्बहुवर्णां कुथामिव १८
अरविन्दोत्पलवतीं पद्मसौगन्धिकायुताम्
पुष्पिताम्रवणोपेतां बर्हिणोद्धुष्टनादिताम् १९
स तां दृष्ट्वा ततः पम्पां रामः सौमित्रिणा सह
विललाप च तेजस्वी कामाद्दशरथात्मजः २०
तिलकैर्बीजपूरैश्च वटैः शुक्लद्रुमैस्तथा
पुष्पितैः करवीरैश्च पुंनागैश्च सुपुष्पितैः २१
मालतीकुन्दगुल्मैश्च भण्डीरैर्निचुलैस्तथा अशोकैः सप्तपर्णैश्च केतकैरतिमुक्तकैः

अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैः प्रमदेवोपशोभिताम् २२
अस्यास्तीरे तु पूर्वोक्तः पर्वतो धातुमण्डितः
ऋश्यमूक इति ख्यातश्चित्रपुष्पितकाननः २३
हरिरृक्षरजोनाम्नः पुत्रस्तस्य महात्मनः
अध्यास्ते तं महावीर्यः सुग्रीव इति विश्रुतः २४
सुग्रीवमभिगच्छ त्वं वानरेन्द्रं नरर्षभ
इत्युवाच पुनर्वाक्यं लक्ष्मणं सत्यविक्रमम् २५
ततो महद्वर्त्म च दूरसंक्रमं
क्रमेण गत्वा प्रविलोकयन्वनम्
ददर्श पम्पां शुभदर्शकानना
मनेकनानाविधपक्षिसंकुलाम् २६
इति श्रीरामायणे अरण्यकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ७१ समाप्तमरण्यकाण्डम्

Aranya KŒnda: Typed by Rajesh Yadev, B.A., and proofread by Raseshwar Jha, VyŒkaranŒchŒrya (Ph.D.).

४-१
स तां पुष्करिणीं गत्वा पद्मोत्पलझषाकुलाम्
रामः सौमित्रिसहितो विललापाकुलेन्द्रियः १
तस्य दृष्ट्वैव तां हर्षादिन्द्रियाणि चकम्पिरे
स कामवशमापन्नः सौमित्रिमिदमब्रवीत् २
सौमित्रे पश्य पम्पायाः काननं शुभदर्शनम्
यत्र राजन्ति शैलाभा द्रुमाः सशिखरा इव ३
मां तु शोकाभिसंतप्तमाधयः पीडयन्ति वै
भरतस्य च दुःखेन वैदेह्या हरणेन च ४
अधिकं प्रविभात्येतन्नीलपीतं तु शाद्वलम्
द्रुमाणां विविधैः पुष्पैः परिस्तोमैरिवार्पितम् ५
सुखानिलोऽय सौमित्रे कालः प्रचुरमन्मथः
गन्धवान्सुरभिर्मासो जातपुष्पफलद्रुमः ६
पश्य रूपाणि सौमित्रे वनानां पुष्पशालिनाम्
सृजतां पुष्पवर्षाणि वर्षं तोयमुचामिव ७
प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः
वायुवेगप्रचलिताः पुष्पैरवकिरन्ति गाम् ८
मारुतः सुखसंस्पर्शो वाति चन्दनशीतलः
षट्पदैरनुकूजद्भिर्वनेषु मधुगन्धिषु ९
गिरिप्रस्थेषु रम्येषु पुष्पवद्भिर्मनोरमैः
संसक्तशिखराः शैला विराजन्ति महाद्रुमैः १०
पुष्पिताग्रांश्च पश्येमान्कर्णिकारान्समन्ततः
हाटकप्रतिसंछन्नान्नरान्पीताम्बंरानिव ११
अयं वसन्तः सौमित्रे नानाविहगनादितः
सीतया विप्रहीणस्य शोकसंदीपनो मम १२
मां हि शोकसमाक्रान्तं संतापयति मन्मथः
हृष्टः प्रवदमानश्च समाह्वयति कोकिलः १३
एष दात्यूहको हृष्टो रम्ये मां वननिर्झरे
प्रणदन्मन्मथाविष्टं शोचयिष्यति लक्ष्मण १४
विमिश्रा विहगाः पुंभिरात्मव्यूहाभिनन्दिताः
भृङ्गराजप्रमुदिताः सौमित्रे मधुरस्वराः १५
मां हि सा मृगशावाक्षी चिन्ताशोकबलात्कृतम्

संतापयति सौमित्रे क्रूरश्चैत्रवनानिलः १६
शिखिनीभिः परिवृता मयूरा गिरिसानुषु
मन्मथाभिपरीतस्य मम मन्मथवर्धनाः १७
पश्य लक्ष्मण नृत्यन्तं मयूरमुपनृत्यति
शिखिनी मन्मथार्तैषा भर्तारं गिरिसानुषु १८
मयूरस्य वने नूनं रक्षसा न हृता प्रिया
मम त्वयं विना वासः पुष्पमासे सुदुःसहः १९
पश्य लक्ष्मण पुष्पाणि निष्फलानि भवन्ति मे
पुष्पभारसमृद्धानां वनानां शिशिरात्यये २०
वदन्ति रावं मुदिताः शकुनाः संघशः कलम्
आह्वयन्त इवान्योन्यं कामोन्मादकरा मम २१
नूनं परवशा सीता सापि शोचत्यहं यथा
श्यामा पद्मपलाशाक्षी मृदुभाषा च मे प्रिया २२
एष पुष्पवहो वायुः सुखस्पर्शो हिमावहः
तां विचिन्तयतः कान्तां पावकप्रतिमो मम २३
तां विनाथ विहंगोऽसौ पक्षी प्रणदितस्तदा
वायसः पादपगतः प्रहृष्टमभिनर्दति २४
एष वै तत्र वैदेह्या विहगः प्रतिहारकः
पक्षी मां तु विशालाक्ष्याः समीपमुपनेष्यति २५
पश्य लक्ष्मण संनादं वने मदविवर्धनम्
पुष्पिताग्रेषु वृक्षेषु द्विजानामुपकूजताम् २६
सौमित्रे पश्य पम्पायाश्चित्रासु वनराजिषु
नलिनानि प्रकाशन्ते जले तरुणसूर्यवत् २७
एषा प्रसन्नसलिला पद्मनीलोत्पलायुता
हंसकारण्डवाकीर्णा पम्पा सौगन्धिकायुता २८
चक्रवाकयुता नित्यं चित्रप्रस्थवनान्तरा
मातंगमृगयूथैश्च शोभते सलिलार्थिभिः २९
पद्मकोशपलाशानि द्रष्टुं दृष्टिर्हि मन्यते
सीताया नेत्रकोशाभ्यां सदृशानीति लक्ष्मण ३०
पद्मकेसरसंसृष्टो वृक्षान्तरविनिःसृतः
निःश्वास इव सीताया वाति वायुर्मनोहरः ३१
सौमित्रे पश्य पम्पाया दक्षिणे गिरिसानुनि

पुष्पितां कर्णिकारस्य यष्टिं परमशोभनाम् ३२
अधिकं शैलराजोऽय धातुभिस्तु विभूषितः
विचित्रं सृजते रेणुं वायुवेगविघट्टितम् ३३
गिरिप्रस्थास्तु सौमित्रे सर्वतः संप्रपुष्पितैः
निष्पत्रैः सर्वतो रम्यैः प्रदीप्ता इव किंशुकैः ३४
पम्पातीररुहाश्चेमे संसक्ता मधुगन्धिनः
मालतीमल्लिकाषण्डाः करवीराश्च पुष्पिताः ३५
केतक्यः सिन्दुवाराश्च वासन्त्यश्च सुपुष्पिताः
माधव्यो गन्धपूर्णाश्च कुन्दगुल्माश्च सर्वशः ३६
चिरिबिल्वा मधूकाश्च वञ्जुला बकुलास्तथा
चम्पकास्तिलकाश्चैव नागवृक्षाश्च पुष्पिताः ३७
नीपाश्च वरणाश्चैव खर्जूराश्च सुपुष्पिताः
अङ्कोलाश्च कुरण्टाश्च चूर्णकाः पारिभद्रकाः ३८
चूताः पाटलयश्चैव कोविदाराश्च पुष्पिताः
मुचुकुन्दार्जुनाश्चैव दृश्यन्ते गिरिसानुषु ३९
केतकोद्दालकाश्चैव शिरीषाः शिंशपा धवाः
शाल्मल्यः किंशुकाश्चैव रक्ताः कुरबकास्तथा
तिनिशा नक्तमालाश्च चन्दनाः स्यन्दनास्तथा ४०
विविधा विविधैः पुष्पैस्तैरेव नगसानुषु
विकीर्णैः पीतरक्ताभाः सौमित्रे प्रस्तराः कृताः ४१
हिमान्ते पश्य सौमित्रे वृक्षाणां पुष्पसंभवम्
पुष्पमासे हि तरवः संघर्षादिव पुष्पिताः ४२
पश्य शीतजलां चेमां सौमित्रे पुष्करायुताम्
चक्रवाकानुचरितां कारण्डवनिषेविताम्
प्लवैः क्रौञ्चैश्च संपूर्णां वराहमृगसेविताम् ४३
अधिकं शोभते पम्पा विकूजद्भिर्विहंगमैः ४४
दीपयन्तीव मे कामं विविधा मुदिता द्विजाः
श्यामां चन्द्रमुखीं स्मृत्वा प्रियां
पद्मनिभेक्षणाम् ४५
पश्य सानुषु चित्रेषु मृगीभिः सहितान्मृगान्
मां पुनर्मृगशावाक्ष्या वैदेह्या विरहीकृतम् ४६
एवं स विलपंस्तत्र शोकोपहतचेतनः

अवेक्षत शिवां पम्पां रम्यवारिवहां शुभाम् ४७
निरीक्षमाणः सहसा महात्मा
सर्वं वनं निर्झरकन्दरं च
उद्विग्नचेताः सह लक्ष्मणेन
विचार्य दुःखोपहतः प्रतस्थे ४८
तावृश्यमूकं सहितौ प्रयातौ
सुग्रीवशाखामृगसेवितं तम्
त्रस्तास्तु दृष्ट्वा हरयो बभूवु
र्महौजसौ राघवलक्ष्मणौ तौ ४९
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे प्रथमः सर्गः १

४-२
तौ तु दृष्ट्वा महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीवः शङ्कितोऽभवत् १
उद्विग्नहृदयः सर्वा दिशः समवलोकयन्
न व्यतिष्ठत कस्मिंश्चिद्देशे वानरपुंगवः २
नैव चक्रे मनः स्थाने वीक्षमाणो महाबलौ
कपेः परमभीतस्य चित्तं व्यवससाद ह ३
चिन्तयित्वा स धर्मात्मा विमृश्य गुरुलाघवम्
सुग्रीवः परमोद्विग्नः सर्वैरनुचरैः सह ४
ततः स सचिवेभ्यस्तु सुग्रीवः प्लवगाधिपः
शशंस परमोद्विग्नः पश्यंस्तौ रामलक्ष्मणौ ५
एतौ वनमिदं दुर्गं वालिप्रणिहितौ ध्रुवम्
छद्मना चीरवसनौ प्रचरन्ताविहागतौ ६
ततः सुग्रीवसचिवा दृष्ट्वा परमधन्विनौ
जग्मुर्गिरितटात्तस्मादन्यच्छिखरमुत्तमम् ७
ते क्षिप्रमभिगम्याथ यूथपा यूथपर्षभम्
हरयो वानरश्रेष्ठं परिवार्योपतस्थिरे ८
एकमेकायनगताः प्लवमाना गिरेर्गिरिम्
प्रकम्पयन्तो वेगेन गिरीणां शिखराणि च ९
ततः शाखामृगाः सर्वे प्लवमाना महाबलाः
बभञ्जुश्च नगांस्तत्र पुष्पितान्दुर्गसंश्रितान्

१०
आप्लवन्तो हरिवराः सर्वतस्तं महागिरिम्
मृगमार्जारशार्दूलांस्त्रासयन्तो ययुस्तदा ११
ततः सुग्रीवसचिवाः पर्वतेन्द्रं समाश्रिताः
संगम्य कपिमुख्येन सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः १२
ततस्तं भयसंत्रस्तं वालिकिल्बिषशङ्कितम्
उवाच हनुमान्वाक्यं सुग्रीवं वाक्यकोविदः १३
यस्मादुद्विग्नचेतास्त्वं प्रद्रुतो हरिपुंगव
तं क्रूरदर्शनं क्रूरं नेह पश्यामि वालिनम् १४
यस्मात्तव भयं सौम्य पूर्वजात्पापकर्मणः
स नेह वाली दुष्टात्मा न ते पश्याम्यहं भयम् १५
अहो शाखामृगत्वं ते व्यक्तमेव प्लवंगम
लघुचित्ततयात्मानं न स्थापयसि यो मतौ १६
बुद्धिविज्ञानसम्पन्न इङ्गितैः सर्वमाचर
न ह्यबुद्धिं गतो राजा सर्वभूतानि शास्ति हि १७
सुग्रीवस्तु शुभं वाक्यं श्रुत्वा सर्वं हनूमतः
ततः शुभतरं वाक्यं हनूमन्तमुवाच ह १८
दीर्घबाहू विशालाक्षौ शरचापासिधारिणौ
कस्य न स्याद्भयं दृष्ट्वा एतौ सुरसुतोपमौ १९
वालिप्रणिहितावेतौ शङ्केऽह पुरुषोत्तमौ
राजानो बहुमित्राश्च विश्वासो नात्र हि क्षमः २०
अरयश्च मनुष्येण विज्ञेयाश्छन्नचारिणः
विश्वस्तानामविश्वस्ताश्छिद्रेषु प्रहरन्ति हि २१
कृत्येषु वाली मेधावी राजानो बहुदर्शनाः
भवन्ति परहन्तारस्ते ज्ञेयाः प्राकृतैर्नरैः २२
तौ त्वया प्राकृतेनैव गत्वा ज्ञेयौ प्लवंगम
शङ्कितानां प्रकारैश्च रूपव्याभाषणेन च २३
लक्षयस्व तयोर्भावं प्रहृष्टमनसौ यदि
विश्वासयन्प्रशंसाभिरिङ्गितैश्च पुनः पुनः २४
ममैवाभिमुखं स्थित्वा पृच्छ त्वं हरिपुंगव
प्रयोजनं प्रवेशस्य वनस्यास्य धनुर्धरौ २५
शुद्धात्मानौ यदि त्वेतौ जानीहि त्वं प्लवंगम

व्याभाषितैर्वा रूपैर्वा विज्ञेया दुष्टतानयोः २६
इत्येवं कपिराजेन संदिष्टो मारुतात्मजः
चकार गमने बुद्धिं यत्र तौ रामलक्ष्मणौ २७
तथेति संपूज्य वचस्तु तस्य
कपेः सुभीतस्य दुरासदस्य
महानुभावो हनुमान्ययौ तदा
स यत्र रामोऽतिबलश्च लक्ष्मणः २८
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे द्वितीयः सर्गः २

४-३
वचो विज्ञाय हनुमान्सुग्रीवस्य महात्मनः
पर्वतादृश्यमूकात्तु पुप्लुवे यत्र राघवौ १
स तत्र गत्वा हनुमान्बलवान्वानरोत्तमः
उपचक्राम तौ वाग्भिर्मृद्वीभिः सत्यविक्रमः २
स्वकं रूपं परित्यज्य भिक्षुरूपेण वानरः
आबभाषे च तौ वीरौ यथावत्प्रशशंस च ३
राजर्षिदेवप्रतिमौ तापसौ संशितव्रतौ
देशं कथमिमं प्राप्तौ भवन्तौ वरवर्णिनौ ४
त्रासयन्तौ मृगगणानन्यांश्च वनचारिणः
पम्पातीररुहान्वृक्षान्वीक्षमाणौ समन्ततः ५
इमां नदीं शुभजलां शोभयन्तौ तरस्विनौ
धैर्यवन्तौ सुवर्णाभौ कौ युवां चीरवाससौ ६
सिंहविप्रेक्षितौ वीरौ सिंहातिबलविक्रमौ शक्रचापनिभे चापे प्रगृह्य विपुलैर्भुजैः ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्
यस्मिन् देवा अधिविश्वे निषेदुः
यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्त इमे समासते

श्रीमन्तौ रूपसम्पन्नौ वृषभश्रेष्ठविक्रमौ हस्तिहस्तोपमभुजौ द्युतिमन्तौ नरर्षभौ ८ प्रभया पर्वतेन्द्रोऽय युवयोरवभासितः

राज्यार्हावमरप्रख्यौ कथं देशमिहागतौ ९
पद्मपत्रेक्षणौ वीरौ जटामण्डलधारिणौ
अन्योन्यसदृशौ वीरौ देवलोकादिवागतौ १०
यदृच्छयेव संप्राप्तौ चन्द्रसूर्यौ वसुंधराम्
विशालवक्षसौ वीरौ मानुषौ देवरूपिणौ ११
सिंहस्कन्धौ महासत्त्वौ समदाविव गोवृषौ
आयताश्च सुवृत्ताश्च बाहवः परिघोत्तमाः
सर्वभूषणभूषार्हाः किमर्थं न विभूषिताः १२
उभौ योग्यावहं मन्ये रक्षितुं पृथिवीमिमाम्
ससागरवनां कृत्स्नां विन्ध्यमेरुविभूषिताम् १३
इमे च धनुषी चित्रे श्लक्ष्णे चित्रानुलेपने
प्रकाशेते यथेन्द्रस्य वज्रे हेमविभूषिते १४
संपूर्णा निशितैर्बाणैस्तूणाश्च शुभदर्शनाः
जीवितान्तकरैर्घोरैर्ज्वलद्भिरिव पन्नगैः १५
महाप्रमाणौ विपुलौ तप्तहाटकभूषितौ
खङ्गावेतौ विराजेते निर्मुक्तभुजगाविव १६
एवं मां परिभाषन्तं कस्माद्वै नाभिभाषथः १७
सुग्रीवो नाम धर्मात्मा कश्चिद्वानरयूथपः
वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद्भ्रमति दुःखितः १८
प्राप्तोऽह प्रेषितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना
राज्ञा वानरमुख्यानां हनुमान्नाम वानरः १९
युवाभ्यां सह धर्मात्मा सुग्रीवः सख्यमिच्छति
तस्य मां सचिवं वित्तं वानरं पवनात्मजम् २०
भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नं सुग्रीवप्रियकाम्यया ऋश्यमूकादिह प्राप्तं कामगं कामरूपिणम् २१
एवमुक्त्वा तु हनुमांस्तौ वीरौ रामलक्ष्मणौ
वाक्यज्ञौ वाक्यकुशलः पुनर्नोवाच किंचन २२
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य रामो लक्ष्मणमब्रवीत् प्रहृष्टवदनः श्रीमान्भ्रातरं पार्श्वतः स्थितम् २३
सचिवोऽय कपीन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः
तमेव काङ्क्षमाणस्य ममान्तिकमुपागतः २४

तमभ्यभाष सौमित्रे सुग्रीवसचिवं कपिम्
वाक्यज्ञं मधुरैर्वाक्यैः स्नेहयुक्तमरिंदमम् २५ इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे तृतीयः सर्गः ३

४-४
ततः प्रहृष्टो हनुमान्कृत्यवानिति तद्वचः
श्रुत्वा मधुरसंभाषं सुग्रीवं मनसा गतः १
भव्यो राज्यागमस्तस्य सुग्रीवस्य महात्मनः
यदयं कृत्यवान्प्राप्तः कृत्यं चैतदुपागतम् २
ततः परमसंहृष्टो हनूमान्प्लवगर्षभः
प्रत्युवाच ततो वाक्यं रामं वाक्यविशारदः ३
किमर्थं त्वं वनं घोरं पम्पाकाननमण्डितम्
आगतः सानुजो दुर्गं नानाव्यालमृगायुतम् ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणो रामचोदितः
आचचक्षे महात्मानं रामं दशरथात्मजम् ५
राजा दशरथो नाम द्युतिमान्धर्मवत्सलः
तस्यायं पूर्वजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः ६
शरण्यः सर्वभूतानां पितुर्निर्देशपारगः
वीरो दशरथस्यायं पुत्राणां गुणवत्तरः ७
राज्याद्भ्रष्टो वने वस्तुं मया सार्धमिहागतः
भार्यया च महातेजाः सीतयानुगतो वशी
दिनक्षये महातेजाः प्रभयेव दिवाकरः ८
अहमस्यावरो भ्राता गुणैर्दास्यमुपागतः
कृतज्ञस्य बहुज्ञस्य लक्ष्मणो नाम नामतः ९
सुखार्हस्य महार्हस्य सर्वभूतहितात्मनः
एश्वर्येण विहीनस्य वनवासाश्रितस्य च १०
रक्षसापहृता भार्या रहिते कामरूपिणा
तच्च न ज्ञायते रक्षः पत्नी येनास्य सा हृता ११
दनुर्नाम श्रियः पुत्रः शापाद्राक्षसतां गतः
आख्यातस्तेन सुग्रीवः समर्थो वानराधिपः १२
स ज्ञास्यति महावीर्यस्तव भार्यापहारिणम्
एवमुक्त्वा दनुः स्वर्गं भ्राजमानो गतः सुखम् १३

एतत्ते सर्वमाख्यातं याथातथ्येन पृच्छतः
अहं चैव हि रामश्च सुग्रीवं शरणं गतौ १४
एष दत्त्वा च वित्तानि प्राप्य चानुत्तमं यशः
लोकनाथः पुरा भूत्वा सुग्रीवं नाथमिच्छति १५
शोकाभिभूते रामे तु शोकार्ते शरणं गते
कर्तुमर्हति सुग्रीवः प्रसादं सह यूथपैः १६
एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं करुणं साश्रुपातनम्
हनूमान्प्रत्युवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः १७
ईदृशा बुद्धिसम्पन्ना जितक्रोधा जितेन्द्रियाः
द्रष्टव्या वानरेन्द्रेण दिष्ट्या दर्शनमागताः १८
स हि राज्याच्च विभ्रष्टः कृतवैरश्च वालिना
हृतदारो वने त्रस्तो भ्रात्रा विनिकृतो भृशम् १९
करिष्यति स साहाय्यं युवयोर्भास्करात्मजः
सुग्रीवः सह चास्माभिः सीतायाः परिमार्गणे २०
इत्येवमुक्त्वा हनुमाञ्श्लक्ष्णं मधुरया गिरा
वभाषे सोऽभिगच्छामः सुग्रीवमिति राघवम् २१
एवं ब्रुवाणं धर्मात्मा हनूमन्तं स लक्ष्मणः
प्रतिपूज्य यथान्यायमिदं प्रोवाच राघवम् २२
कपिः कथयते हृष्टो यथायं मारुतात्मजः
कृत्यवान्सोऽपि संप्राप्तः कृतकृत्योऽसि राघव २३
प्रसन्नमुखवर्णश्च व्यक्तं हृष्टश्च भाषते
नानृतं वक्ष्यते वीरो हनूमान्मारुतात्मजः २४
ततः स तु महाप्राज्ञो हनूमान्मारुतात्मजः
जगामादाय तौ वीरौ हरिराजाय राघवौ २५
स तु विपुलयशाः कपिप्रवीरः
पवनसुतः कृतकृत्यवत्प्रहृष्टः
गिरिवरमुरुविक्रमः प्रयातः
स शुभमतिः सह रामलक्ष्मणाभ्याम् २६
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे चतुर्थः सर्गः ४

४-५
ऋश्यमूकात्तु हनुमान्गत्वा तं मलयं गिरिम्

आचचक्षे तदा वीरौ कपिराजाय राघवौ १
अयं रामो महाप्राज्ञः संप्राप्तो दृढविक्रमः
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा रामोऽय सत्यविक्रमः २
इक्ष्वाकूणां कुले जातो रामो दशरथात्मजः
धर्मे निगदितश्चैव पितुर्निर्देशपालकः ३
तस्यास्य वसतोऽरण्ये नियतस्य महात्मनः
रक्षसापहृता भार्या स त्वां शरणमागतः ४
राजसूयाश्वमेधैश्च वह्निर्येनाभितर्पितः
दक्षिणाश्च तथोत्सृष्टा गावः शतसहस्रशः ५
तपसा सत्यवाक्येन वसुधा येन पालिता
स्त्रीहेतोस्तस्य पुत्रोऽय रामस्त्वां शरणं गतः ६
भवता सख्यकामौ तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
प्रतिगृह्यार्चयस्वेमौ पूजनीयतमावुभौ ७
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं सुग्रीवो हृष्टमानसः
भयं स राघवाद्घोरं प्रजहौ विगतज्वरः ८
स कृत्वा मानुषं रूपं सुग्रीवः प्लवगाधिपः
दर्शनीयतमो भूत्वा प्रीत्या प्रोवाच राघवम् ९
भवान्धर्मविनीतश्च विक्रान्तः सर्ववत्सलः
आख्याता वायुपुत्रेण तत्त्वतो मे भवद्गुणाः १०
तन्ममैवैष सत्कारो लाभश्चैवोत्तमः प्रभो
यत्त्वमिच्छसि सौहार्दं वानरेण मया सह ११
रोचते यदि वा सख्यं बाहुरेष प्रसारितः
गृह्यतां पाणिना पाणिर्मर्यादा बध्यतां ध्रुवा १२
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितम्
संप्रहृष्टमना हस्तं पीडयामास पाणिना
हृद्यं सौहृदमालम्ब्य पर्यष्वजत पीडितम् १३
ततो हनूमान्संत्यज्य भिक्षुरूपमरिंदमः
काष्ठयोः स्वेन रूपेण जनयामास पावकम् १४
दीप्यमानं ततो वह्निं पुष्पैरभ्यर्च्य सत्कृतम्
तयोर्मध्ये तु सुप्रीतो निदधे सुसमाहितः १५
ततोऽग्नि दीप्यमानं तौ चक्रतुश्च प्रदक्षिणम्
सुग्रीवो राघवश्चैव वयस्यत्वमुपागतौ १६

ततः सुप्रीतमनसौ तावुभौ हरिराघवौ
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ न तृप्तिमुपजग्मतुः १७
ततः सर्वार्थविद्वांसं रामं दशरथात्मजम्
सुग्रीवः प्राह तेजस्वी वाक्यमेकमनास्तदा १८
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे पञ्चमः सर्गः ५

४-६
अयमाख्याति मे राम सचिवो मन्त्रिसत्तमः
हनुमान्यन्निमित्तं त्वं निर्जनं वनमागतः १
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वसतश्च वने तव
रक्षसापहृता भार्या मैथिली जनकात्मजा २
त्वया वियुक्ता रुदती लक्ष्मणेन च धीमता
अन्तरं प्रेप्सुना तेन हत्वा गृध्रं जटायुषम् ३
भार्यावियोगजं दुःखं नचिरात्त्वं विमोक्ष्यसे
अहं तामानयिष्यामि नष्टां वेदश्रुतिं यथा ४
रसातले वा वर्तन्तीं वर्तन्तीं वा नभस्तले
अहमानीय दास्यामि तव भार्यामरिंदम ५
इदं तथ्यं मम वचस्त्वमवेहि च राघव
त्यज शोकं महाबाहो तां कान्तामानयामि ते ६
अनुमानात्तु जानामि मैथिली सा न संशयः
ह्रियमाणा मया दृष्टा रक्षसा क्रूरकर्मणा ७
क्रोशन्ती राम रामेति लक्ष्मणेति च विस्वरम्
स्फुरन्ती रावणस्याङ्के पन्नगेन्द्रवधूर्यथा ८
आत्मना पञ्चमं मां हि दृष्ट्वा शैलतटे स्थितम्
उत्तरीयं तया त्यक्तं शुभान्याभरणानि च ९
तान्यस्माभिर्गृहीतानि निहितानि च राघव
आनयिष्याम्यहं तानि प्रत्यभिज्ञातुमर्हसि १०
तमब्रवीत्ततो रामः सुग्रीवं प्रियवादिनम्
आनयस्व सखे शीघ्रं किमर्थं प्रविलम्बसे ११
एवमुक्तस्तु सुग्रीवः शैलस्य गहनां गुहाम्
प्रविवेश ततः शीघ्रं राघवप्रियकाम्यया १२
उत्तरीयं गृहीत्वा तु शुभान्याभरणानि च

इदं पश्येति रामाय दर्शयामास वानरः १३
ततो गृहीत्वा तद्वासः शुभान्याभरणानि च
अभवद्बाष्पसंरुद्धो नीहारेणेव चन्द्रमाः १४
सीतास्नेहप्रवृत्तेन स तु बाष्पेण दूषितः
हा प्रियेति रुदन्धैर्यमुत्सृज्य न्यपतत्क्षितौ १५
हृदि कृत्वा स बहुशस्तमलंकारमुत्तमम्
निशश्वास भृशं सर्पो बिलस्थ इव रोषितः १६
अविच्छिन्नाश्रुवेगस्तु सौमित्रिं वीक्ष्य
पार्श्वतः
परिदेवयितुं दीनं रामः समुपचक्रमे १७
पश्य लक्ष्मण वैदेह्या संत्यक्तं ह्रियमाणया
उत्तरीयमिदं भूमौ शरीराद्भूषणानि च १८
शाद्वलिन्यां ध्रुवं भूम्यां सीतया ह्रियमाणया
उत्सृष्टं भूषणमिदं तथारूपं हि दृश्यते १९
ब्रूहि सुग्रीव कं देशं ह्रियन्ती लक्षिता त्वया
रक्षसा रौद्ररूपेण मम प्राणसमा प्रिया २०
क्व वा वसति तद्रक्षो महद्व्यसनदं मम
यन्निमित्तमहं सर्वान्नाशयिष्यामि राक्षसान् २१
हरता मैथिलद्यं येन मां च रोषयता भृशम्
आत्मनो जीवितान्ताय मृत्युद्वारमपावृतम् २२
मम दयिततमा हृता वना
द्रजनिचरेण विमथ्य येन सा
कथय मम रिपुं तमद्य वै
प्लवगपते यमसंनिधिं नयामि २३
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे षष्ठः सर्गः ६

४-७
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामेणार्तेन वानरः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं सबाष्पं बाष्पगद्गदः १
न जाने निलयं तस्य सर्वथा पापरक्षसः
सामर्थ्यं विक्रमं वापि दौष्कुलेयस्य वा कुलम् २
सत्यं तु प्रतिजानामि त्यज शोकमरिंदम

करिष्यामि तथा यत्नं यथा प्राप्स्यसि मैथिलीम् ३
रावणं सगणं हत्वा परितोष्यात्मपौरुषम्
तथास्मि कर्ता नचिराद्यथा प्रीतो भविष्यसि ४
अलं वैक्लव्यमालम्ब्य धैर्यमात्मगतं स्मर
त्वद्विधानां न सदृशमीदृशं बुद्धिलाघवम् ५
मयापि व्यसनं प्राप्तं भार्याहरणजं महत्
न चाहमेवं शोचामि न च धैर्यं परित्यजे ६
नाहं तामनुशोचामि प्राकृतो वानरोऽपि सन्
महात्मा च विनीतश्च किं पुनर्धृतिमान्भवान् ७
बाष्पमापतितं धैर्यान्निग्रहीतुं त्वमर्हसि मर्यादां सत्त्वयुक्तानां धृतिं नोत्स्रष्टुमर्हसि
८
व्यसने वार्थकृच्छ्रे वा भये वा जीवितान्तगे
विमृशन्वै स्वया बुद्ध्या धृतिमान्नावसीदति ९
बालिशस्तु नरो नित्यं वैक्लव्यं योऽनुवर्तते
स मज्जत्यवशः शोके भाराक्रान्तेव नौर्जले १०
एषोऽञ्जलिर्मया बद्धः प्रणयात्त्वां प्रसादये
पौरुषं श्रय शोकस्य नान्तरं दातुमर्हसि ११
ये शोकमनुवर्तन्ते न तेषां विद्यते सुखम्
तेजश्च क्षीयते तेषां न त्वं शोचितुमर्हसि १२
हितं वयस्यभावेन ब्रूमि नोपदिशामि ते
वयस्यतां पूजयन्मे न त्वं शोचितुमर्हसि १३
मधुरं सान्त्वितस्तेन सुग्रीवेण स राघवः
मुखमश्रुपरिक्लिन्नं वस्त्रान्तेन प्रमार्जयत् १४
प्रकृतिस्थस्तु काकुत्स्थः सुग्रीववचनात्प्रभुः
संपरिष्वज्य सुग्रीवमिदं वचनमब्रवीत् १५
कर्तव्यं यद्वयस्येन स्निग्धेन च हितेन च
अनुरूपं च युक्तं च कृतं सुग्रीव तत्त्वया १६
एष च प्रकृतिस्थोऽहमनुनीतस्त्वया सखे
दुर्लभो हीदृशो बन्धुरस्मिन्काले विशेषतः १७
किं तु यत्नस्त्वया कार्यो मैथिल्याः परिमार्गणे
राक्षसस्य च रौद्रस्य रावणस्य दुरात्मनः १८

मया च यदनुष्ठेयं विस्रब्धेन तदुच्यताम्
वर्षास्विव च सुक्षेत्रे सर्वं संपद्यते तव १९
मया च यदिदं वाक्यमभिमानात्समीरितम्
तत्त्वया हरिशार्दूल तत्त्वमित्युपधार्यताम् २०
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन
एतत्ते प्रतिजानामि सत्येनैव शपामि ते २१
ततः प्रहृष्टः सुग्रीवो वानरैः सचिवैः सह
राघवस्य वचः श्रुत्वा प्रतिज्ञातं विशेषतः २२
महानुभावस्य वचो निशम्य
हरिर्नराणामृषभस्य तस्य
कृतं स मेने हरिवीरमुख्य
स्तदा स्वकार्यं हृदयेन विद्वान् २३
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे सप्तमः सर्गः ७

४-८
परितुष्टस्तु सुग्रीवस्तेन वाक्येन वानरः
लक्ष्मणस्याग्रजं राममिदं वचनमब्रवीत् १
सर्वथाहमनुग्राह्यो देवतानामसंशयः
उपपन्नगुणोपेतः सखा यस्य भवान्मम २
शक्यं खलु भवेद्राम सहायेन त्वयानघ
सुरराज्यमपि प्राप्तुं स्वराज्यं किं पुनः प्रभो ३
सोऽह सभाज्यो बन्धूनां सुहृदां चैव राघव
यस्याग्निसाक्षिकं मित्रं लब्धं राघववंशजम् ४
अहमप्यनुरूपस्ते वयस्यो ज्ञास्यसे शनैः
न तु वक्तुं समर्थोऽह स्वयमात्मगतान्गुणान् ५
महात्मनां तु भूयिष्ठं त्वद्विधानां कृतात्मनाम्
निश्चला भवति प्रीतिर्धैर्यमात्मवतामिव ६
रजतं वा सुवर्णं वा वस्त्राण्याभरणानि वा
अविभक्तानि साधूनामवगच्छन्ति साधवः ७
आढ्यो वापि दरिद्रो वा दुःखितः सुखितोऽपि वा
निर्दोषो वा सदोषो वा वयस्यः परमा गतिः ८
धनत्यागः सुखत्यागो देहत्यागोऽपि वा पुनः

वयस्यार्थे प्रवर्तन्ते स्नेहं दृष्ट्वा तथाविधम् ९
तत्तथेत्यब्रवीद्रामः सुग्रीवं प्रियवादिनम्
लक्ष्मणस्याग्रतो लक्ष्म्या वासवस्येव धीमतः १०
ततो रामं स्थितं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलम्
सुग्रीवः सर्वतश्चक्षुर्वने लोलमपातयत् ११
स ददर्श ततः सालमविदूरे हरीश्वरः
सुपुष्पमीषत्पत्राढ्यं भ्रमरैरुपशोभितम् १२
तस्यैकां पर्णबहुलां भङ्क्त्वा शाखां सुपुष्पिताम्
सालस्यास्तीर्य सुग्रीवो निषसाद सराघवः १३
तावासीनौ ततो दृष्ट्वा हनूमानपि लक्ष्मणम्
सालशाखां समुत्पाट्य विनीतमुपवेशयत् १४
ततः प्रहृष्टः सुग्रीवः श्लक्ष्णं मधुरया गिरा
उवाच प्रणयाद्रामं हर्षव्याकुलिताक्षरम् १५
अहं विनिकृतो भ्रात्रा चराम्येष भयार्दितः
ऋश्यमूकं गिरिवरं हृतभार्यः सुदुःखितः १६
सोऽह त्रस्तो भये मग्नो वसाम्युद्भ्रान्तचेतनः
वालिना निकृतो भ्रात्रा कृतवैरश्च राघव १७
वालिनो मे भयार्तस्य सर्वलोकाभयंकर
ममापि त्वमनाथस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि १८
एवमुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मवत्सलः
प्रत्युवाच स काकुत्स्थः सुग्रीवं प्रहसन्निव १९
उपकारफलं मित्रमपकारोऽरिलक्षणम्
अद्यैव तं हनिष्यामि तव भार्यापहारिणम् २०
इमे हि मे महावेगाः पत्रिणस्तिग्मतेजसः
कार्तिकेयवनोद्भूताः शरा हेमविभूषिताः २१
कङ्कपत्रप्रतिच्छन्ना महेन्द्राशनिसंनिभाः
सुपर्वाणः सुतीक्ष्णाग्रा सरोषा भुजगा इव २२
भ्रातृसंज्ञममित्रं ते वालिनं कृतकिल्बिषम्
शरैर्विनिहतं पश्य विकीर्णमिव पर्वतम् २३
राघवस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवो वाहिनीपतिः
प्रहर्षमतुलं लेभे साधु साध्विति चाब्रवीत् २४
राम शोकाभिभूतोऽह शोकार्तानां भवान्गतिः

वयस्य इति कृत्वा हि त्वय्यहं परिदेवये २५
त्वं हि पाणिप्रदानेन वयस्यो मेऽग्निसाक्षिकः
कृतः प्राणैर्बहुमतः सत्येनापि शपाम्यहम् २६
वयस्य इति कृत्वा च विस्रब्धं प्रवदाम्यहम्
दुःखमन्तर्गतं यन्मे मनो दहति नित्यशः २७
एतावदुक्त्वा वचनं बाष्पदूषितलोचनः
बाष्पोपहतया वाचा नोच्चैः शक्नोति भाषितुम् २८
बाष्पवेगं तु सहसा नदीवेगमिवागतम्
धारयामास धैर्येण सुग्रीवो रामसंनिधौ २९
संनिगृह्य तु तं बाष्पं प्रमृज्य नयने शुभे
विनिःश्वस्य च तेजस्वी राघवं पुनरब्रवीत् ३०
पुराहं वालिना राम राज्यात्स्वादवरोपितः
परुषाणि च संश्राव्य निर्धूतोऽस्मि बलीयसा ३१
हृता भार्या च मे तेन प्राणेभ्योऽपि गरीयसी
सुहृदश्च मदीया ये संयता बन्धनेषु ते ३२
यत्नवांश्च सुदुष्टात्मा मद्विनाशाय राघव
बहुशस्तत्प्रयुक्ताश्च वानरा निहता मया ३३
शङ्कया त्वेतया चाहं दृष्ट्वा त्वामपि राघव
नोपसर्पाम्यहं भीतो भये सर्वे हि बिभ्यति ३४
केवलं हि सहाया मे हनुमत्प्रमुखास्त्विमे
अतोऽह धारयाम्यद्य प्राणान्कृच्छ्रगतोऽपि सन् ३५
एते हि कपयः स्निग्धा मां रक्षन्ति समन्ततः
सह गच्छन्ति गन्तव्ये नित्यं तिष्ठन्ति च स्थिते ३६
संक्षेपस्त्वेष मे राम किमुक्त्वा विस्तरं हि ते
स मे जेष्ठो रिपुर्भ्राता वाली विश्रुतपौरुषः ३७
तद्विनाशाद्धि मे दुःखं प्रनष्टं स्यादनन्तरम्
सुखं मे जीवितं चैव तद्विनाशनिबन्धनम् ३८
एष मे राम शोकान्तः शोकार्तेन निवेदितः
दुःखितोऽदुखितो वापि सख्युर्नित्यं सखा गतिः ३९
श्रुत्वैतच्च वचो रामः सुग्रीवमिदमब्रवीत्
किंनिमित्तमभूद्वैरं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ४०
सुखं हि कारणं श्रुत्वा वैरस्य तव वानर

आनन्तर्यं विधास्यामि संप्रधार्य बलाबलम् ४१
बलवान्हि ममामर्षः श्रुत्वा त्वामवमानितम्
वर्धते हृदयोत्कम्पी प्रावृड्वेग इवाम्भसः ४२
हृष्टः कथय विस्रब्धो यावदारोप्यते धनुः
सृष्टश्च हि मया बाणो निरस्तश्च रिपुस्तव ४३
एवमुक्तस्तु सुग्रीवः काकुत्स्थेन महात्मना
प्रहर्षमतुलं लेभे चतुर्भिः सह वानरैः ४४
ततः प्रहृष्टवदनः सुग्रीवो लक्ष्मणाग्रजे
वैरस्य कारणं तत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ४५
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे अष्टमः सर्गः ८

४-९
वाली नाम मम भ्राता ज्येष्ठः शत्रुनिषूदनः
पितुर्बहुमतो नित्यं मम चापि तथा पुरा १
पितर्युपरतेऽस्माकं ज्येष्ठोऽयमिति मन्त्रिभिः
कपीनामीश्वरो राज्ये कृतः परमसंमतः २
राज्यं प्रशासतस्तस्य पितृपैतामहं महत्
अहं सर्वेषु कालेषु प्रणतः प्रेष्यवत्स्थितः ३
मायावी नाम तेजस्वी पूर्वजो दुन्दुभेः सुतः
तेन तस्य महद्वैरं स्त्रीकृतं विश्रुतं पुरा ४
स तु सुप्ते जने रात्रौ किष्किन्धाद्वारमागतः
नर्दति स्म सुसंरब्धो वालिनं चाह्वयद्रणे ५
प्रसुप्तस्तु मम भ्राता नर्दितं भैरवस्वनम्
श्रुत्वा न ममृषे वाली निष्पपात जवात्तदा ६
स तु वै निःसृतः क्रोधात्तं हन्तुमसुरोत्तमम् वार्यमाणस्ततः स्त्रीभिर्मया च प्रणतात्मना ७
स तु निर्धूय सर्वान्नो निर्जगाम महाबलः
ततोऽहमपि सौहार्दान्निःसृतो वालिना सह ८
स तु मे भ्रातरं दृष्ट्वा मां च दूरादवस्थितम्
असुरो जातसंत्रासः प्रदुद्राव तदा भृशम् ९
तस्मिन्द्रवति संत्रस्ते ह्यावां द्रुततरं गतौ
प्रकाशोऽपि कृतो मार्गश्चन्द्रेणोद्गच्छता तदा १०

ततः क्रोधसमाविष्टं संरब्धं तमुपागतम्
अहं प्रसादयांचक्रे भ्रातरं प्रियकाम्यया १
दिष्ट्यासि कुशली प्राप्तो निहतश्च त्वया रिपुः
अनाथस्य हि मे नाथस्त्वमेकोऽनाथनन्दनः २
इदं बहुशलाकं ते पूर्णचन्द्रमिवोदितम्
छत्रं सवालव्यजनं प्रतीच्छस्व मयोद्यतम् ३
त्वमेव राजा मानार्हः सदा चाहं यथा पुरा
न्यासभूतमिदं राज्यं तव निर्यातयाम्यहम् ४
मा च रोषं कृथाः सौम्य मयि शत्रुनिबर्हण
याचे त्वां शिरसा राजन्मया बद्धोऽयमञ्जलि ५
बलादस्मि समागम्य मन्त्रिभिः पुरवासिभिः
राजभावे नियुक्तोऽह शून्यदेशजिगीषया ६
स्निग्धमेवं ब्रुवाणं मां स तु निर्भर्त्स्य वानरः
धिक्त्वामिति च मामुक्त्वा बहु तत्तदुवाच ह ७
प्रकृतीश्च समानीय मन्त्रिणश्चैव संमतान्
मामाह सुहृदां मध्ये वाक्यं परमगर्हितम् ८
विदितं वो यथा रात्रौ मायावी स महासुरः
मां समाह्वयत क्रूरो युद्धाकाङ्क्षी सुदुर्मतिः ९
तस्य तद्गर्जितं श्रुत्वा निःसृतोऽह नृपालयात्
अनुयातश्च मां तूर्णमयं भ्राता सुदारुणः १०
स तु दृष्ट्वैव मां रात्रौ सद्वितीयं महाबलः
प्राद्रवद्भयसंत्रस्तो वीक्ष्यावां तमनुद्रुतौ
अनुद्रुतस्तु वेगेन प्रविवेश महाबिलम् ११
तं प्रविष्टं विदित्वा तु सुघोरं सुमहद्बिलम्
अयमुक्तोऽथ मे भ्राता मया तु क्रूरदर्शनः १२
अहत्वा नास्ति मे शक्तिः प्रतिगन्तुमितः पुरीम्
बिलद्वारि प्रतीक्ष त्वं यावदेनं निहन्म्यहम् १३
स्थितोऽयमिति मत्वा तु प्रविष्टोऽह दुरासदम्
तं च मे मार्गमाणस्य गतः संवत्सरस्तदा १४
स तु दृष्टो मया शत्रुरनिर्वेदाद्भयावहः
निहतश्च मया तत्र सोऽसुरो बन्धुभिः सह १५
तस्यास्यात्तु प्रवृत्तेन रुधिरौघेण तद्बिलम्

पूर्णमासीद्दुराक्रामं स्तनतस्तस्य भूतले १६
सूदयित्वा तु तं शत्रुं विक्रान्तं दुन्दुभेः सुतम्
निष्क्रामन्नेव पश्यामि बिलस्य पिहितं मुखम् १७
विक्रोशमानस्य तु मे सुग्रीवेति पुनः पुनः
यदा प्रतिवचो नास्ति ततोऽह भृशदुःखितः १८
पादप्रहारैस्तु मया बहुशस्तद्विदारितम्
ततोऽह तेन निष्क्रम्य यथा पुनरुपागतः १९
तत्रानेनास्मि संरुद्धो राज्यं मार्गयतात्मनः
सुग्रीवेण नृशंसेन विस्मृत्य भ्रातृसौहृदम् २०
एवमुक्त्वा तु मां तत्र वस्त्रेणैकेन वानरः
तदा निर्वासयामास वाली विगतसाध्वसः २१
तेनाहमपविद्धश्च हृतदारश्च राघव
तद्भयाच्च मही कृत्स्ना क्रान्तेयं सवनार्णवा २२
ऋश्यमूकं गिरिवरं भार्याहरणदुःखितः
प्रविष्टोऽस्मि दुराधर्षं वालिनः कारणान्तरे २३
एतत्ते सर्वमाख्यातं वैरानुकथनं महत्
अनागसा मया प्राप्तं व्यसनं पश्य राघव २४
वालिनस्तु भयार्तस्य सर्वलोकाभयंकर
कर्तुमर्हसि मे वीर प्रसादं तस्य निग्रहात् २५
एवमुक्तः स तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मसंहितम्
वचनं वक्तुमारेभे सुग्रीवं प्रहसन्निव २६
अमोघाः सूर्यसंकाशा ममेमे निशिताः शराः तस्मिन्वालिनि दुर्वृत्ते पतिष्यन्ति रुषान्विताः
२७
यावत्तं न हि पश्येयं तव भार्यापहारिणम्
तावत्स जीवेत्पापात्मा वाली चारित्रदूषकः २८
आत्मानुमानात्पश्यामि मग्नं त्वां शोकसागरे
त्वामहं तारयिष्यामि कामं प्राप्स्यसि पुष्कलम् २९
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे दशमः सर्गः १०

४-११
रामस्य वचनं श्रुत्वा हर्षपौरुषवर्धनम्

सुग्रीवः पूजयांचक्रे राघवं प्रशशंस च १
असंशयं प्रज्वलितैस्तीक्ष्णैर्मर्मातिगैः शरैः
त्वं दहेः कुपितो लोकान्युगान्त इव भास्करः २
वालिनः पौरुषं यत्तद्यच्च वीर्यं धृतिश्च या
तन्ममैकमनाः श्रुत्वा विधत्स्व यदनन्तरम् ३
समुद्रात्पश्चिमात्पूर्वं दक्षिणादपि चोत्तरम्
क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगतक्लमः ४
अग्राण्यारुह्य शैलानां शिखराणि महान्त्यपि
ऊर्ध्वमुत्क्षिप्य तरसा प्रतिगृह्णाति वीर्यवान् ५
बहवः सारवन्तश्च वनेषु विविधा द्रुमाः
वालिना तरसा भग्ना बलं प्रथयतात्मनः ६
महिषो दुन्दुभिर्नाम कैलासशिखरप्रभः
बलं नागसहस्रस्य धारयामास वीर्यवान् ७
वीर्योत्सेकेन दुष्टात्मा वरदानाच्च मोहितः
जगाम स महाकायः समुद्रं सरितां पतिम् ८
ऊर्मिमन्तमतिक्रम्य सागरं रत्नसंचयम्
मम युद्धं प्रयच्छेति तमुवाच महार्णवम् ९
ततः समुद्रो धर्मात्मा समुत्थाय महाबलः
अब्रवीद्वचनं राजन्नसुरं कालचोदितम् १०
समर्थो नास्मि ते दातुं युद्धं युद्धविशारद
श्रूयतामभिधास्यामि यस्ते युद्धं प्रदास्यति ११
शैलराजो महारण्ये तपस्विशरणं परम्
शंकरश्वशुरो नाम्ना हिमवानिति विश्रुतः १२
गुहाप्रस्रवणोपेतो बहुकन्दरनिर्झरः
स समर्थस्तव प्रीतिमतुलां कर्तुमाहवे १३
तं भीतमिति विज्ञाय समुद्रमसुरोत्तमः
हिमवद्वनमागच्छच्छरश्चापादिव च्युतः १४
ततस्तस्य गिरेः श्वेता गजेन्द्रविपुलाः शिलाः
चिक्षेप बहुधा भूमौ दुन्दुभिर्विननाद च १५
ततः श्वेताम्बुदाकारः सौम्यः प्रीतिकराकृतिः
हिमवानब्रवीद्वाक्यं स्व एव शिखरे स्थितः १६
क्लेष्टुमर्हसि मां न त्वं दुन्दुभे धर्मवत्सल

रणकर्मस्वकुशलस्तपस्विशरणं ह्यहम् १७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गिरिराजस्य धीमतः
उवाच दुन्दुभिर्वाक्यं क्रोधात्संरक्तलोचनः १८
यदि युद्धेऽसमर्थस्त्वं मद्भयाद्वा निरुद्यमः
तमाचक्ष्व प्रदद्यान्मे योऽद्य युद्धं युयुत्सतः १९
हिमवानब्रवीद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः
अनुक्तपूर्वं धर्मात्मा क्रोधात्तमसुरोत्तमम् २०
वाली नाम महाप्राज्ञः शक्रतुल्यपराक्रमः
अध्यास्ते वानरः श्रीमान्किष्किन्धामतुलप्रभाम् २१
स समर्थो महाप्राज्ञस्तव युद्धविशारदः
द्वंद्वयुद्धं महद्दातुं नमुचेरिव वासवः २२
तं शीघ्रमभिगच्छ त्वं यदि युद्धमिहेच्छसि
स हि दुर्धर्षणो नित्यं शूरः समरकर्मणि २३
श्रुत्वा हिमवतो वाक्यं क्रोधाविष्टः स दुन्दुभिः
जगाम तां पुरीं तस्य किष्किन्धां वालिनस्तदा २४
धारयन्माहिषं रूपं तीक्ष्णशृङ्गो भयावहः
प्रावृषीव महामेघस्तोयपूर्णो नभस्तले २५
ततस्तु द्वारमागम्य किष्किन्धाया महाबलः
ननर्द कम्पयन्भूमिं दुन्दुभिर्दुन्दुभिर्यथा २६
समीपजान्द्रुमान्भञ्जन्वसुधां दारयन्खुरैः
विषाणेनोल्लिखन्दर्पात्तद्द्वारं द्विरदो यथा २७
अन्तःपुरगतो वाली श्रुत्वा शब्दममर्षणः
निष्पपात सह स्त्रीभिस्ताराभिरिव चन्द्रमाः २८
मितं व्यक्ताक्षरपदं तमुवाच स दुन्दुभिम्
हरीणामीश्वरो वाली सर्वेषां वनचारिणाम् २९
किमर्थं नगरद्वारमिदं रुद्ध्वा विनर्दसि
दुन्दुभे विदितो मेऽसि रक्ष प्राणान्महाबल ३०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वानरेन्द्रस्य धीमतः
उवाच दुन्दुभिर्वाक्यं क्रोधात्संरक्तलोचनः ३१
न त्वं स्त्रीसंनिधौ वीर वचनं वक्तुमर्हसि
मम युद्धं प्रयच्छ त्वं ततो ज्ञास्यामि ते बलम् ३२
अथवा धारयिष्यामि क्रोधमद्य निशामिमाम्

गृह्यतामुदयः स्वैरं कामभोगेषु वानर ३३
यो हि मत्तं प्रमत्तं वा सुप्तं वा रहितं भृशम्
हन्यात्स भ्रूणहा लोके त्वद्विधं मदमोहितम् ३४
स प्रहस्याब्रवीन्मन्दं क्रोधात्तमसुरोत्तमम् विसृज्य ताः स्त्रियः सर्वास्ताराप्रभृतिकास्तदा
३५
मत्तोऽयमिति मा मंस्था यद्यभीतोऽसि संयुगे
मदोऽय संप्रहारेऽस्मिन्वीरपानं समर्थ्यताम् ३६
तमेवमुक्त्वा संक्रुद्धो मालामुत्क्षिप्य
काच्चनीम्
पित्रा दत्तां महेन्द्रेण युद्धाय व्यवतिष्ठत ३७
विषाणयोर्गृहीत्वा तं दुन्दुभिं गिरिसंनिभम्
वाली व्यापातयांचक्रे ननर्द च महास्वनम् ३८
युद्धे प्राणहरे तस्मिन्निष्पिष्टो दुन्दुभिस्तदा
श्रोत्राभ्यामथ रक्तं तु तस्य सुस्राव पात्यतः
पपात च महाकायः क्षितौ पञ्चत्वमागतः ३९
तं तोलयित्वा बाहुभ्यां गतसत्त्वमचेतनम्
चिक्षेप वेगवान्वाली वेगेनैकेन योजनम् ४०
तस्य वेगप्रविद्धस्य वक्त्रात्क्षतजबिन्दवः प्रपेतुर्मारुतोत्क्षिप्ता मतङ्गस्याश्रमं प्रति ४१
तान्दृष्ट्वा पतितांस्तत्र मुनिः शोणितविप्रुषः
उत्ससर्ज महाशापं क्षेप्तारं वालिनं प्रति
इह तेनाप्रवेष्टव्यं प्रविष्टस्य वधो भवेत् ४२
स महर्षिं समासाद्य याचते स्म कृताञ्जलि ४३
ततः शापभयाद्भीत ऋश्यमूकं महागिरिम्
प्रवेष्टुं नेच्छति हरिर्द्रष्टुं वापि नरेश्वर ४४
तस्याप्रवेशं ज्ञात्वाहमिदं राम महावनम्
विचरामि सहामात्यो विषादेन विवर्जितः ४५
एषोऽस्थिनिचयस्तस्य दुन्दुभेः संप्रकाशते
वीर्योत्सेकान्निरस्तस्य गिरिकूटनिभो महान् ४६
इमे च विपुलाः सालाः सप्त शाखावलम्बिनः

यत्रैकं घटते वाली निष्पत्रयितुमोजसा ४७
एतदस्यासमं वीर्यं मया राम प्रकाशितम्
कथं तं वालिनं हन्तुं समरे शक्ष्यसे नृप ४८
यदि भिन्द्याद्भवान्सालानिमांस्त्वेकेषुणा ततः
जानीयां त्वां महाबाहो समर्थं वालिनो वधे ४९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य महात्मनः
राघवो दुन्दुभेः कायं पादाङ्गुष्ठेन लीलया
तोलयित्वा महाबाहुश्चिक्षेप दशयोजनम् ५०
क्षिप्तं दृष्ट्वा ततः कायं सुग्रीवः पुनरब्रवीत्
लक्ष्मणस्याग्रतो राममिदं वचनमर्थवत् ५१
आर्द्रः समांसप्रत्यग्रः क्षिप्तः कायः पुरा सखे
लघुः संप्रति निर्मांसस्तृणभूतश्च राघव
नात्र शक्यं बलं ज्ञातुं तव वा तस्य वाधिकम् ५२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकादशः सर्गः ११

४-१२
एतच्च वचनं श्रुत्वा सुग्रीवेण सुभाषितम्
प्रत्ययार्थं महातेजा रामो जग्राह कार्मुकम् १
स गृहीत्वा धनुर्घोरं शरमेकं च मानदः
सालानुद्दिश्य चिक्षेप ज्यास्वनैः पूरयन्दिशः २
स विसृष्टो बलवता बाणः स्वर्णपरिष्कृतः
भित्त्वा सालान्गिरिप्रस्थे सप्त भूमिं विवेश ह ३
प्रविष्टस्तु मुहूर्तेन रसां भित्त्वा महाजवः
निष्पत्य च पुनस्तूर्णं स्वतूणीं प्रविवेश ह ४
तान्दृष्ट्वा सप्त निर्भिन्नान्सालान्वानरपुंगवः
रामस्य शरवेगेन विस्मयं परमं गतः ५
स मूर्ध्ना न्यपतद्भूमौ प्रलम्बीकृतभूषणः
सुग्रीवः परमप्रीतो राघवाय कृताञ्जलि ६
इदं चोवाच धर्मज्ञं कर्मणा तेन हर्षितः
रामं सर्वास्त्रविदुषां श्रेष्ठं शूरमवस्थितम् ७
सेन्द्रानपि सुरान्सर्वांस्त्वं बाणैः पुरुषर्षभ
समर्थः समरे हन्तुं किं पुनर्वालिनं प्रभो ८

येन सप्त महासाला गिरिर्भूमिश्च दारिताः
बाणेनैकेन काकुत्स्थ स्थाता ते को रणाग्रतः ९
अद्य मे विगतः शोकः प्रीतिरद्य परा मम
सुहृदं त्वां समासाद्य महेन्द्रवरुणोपमम् १०
तमद्यैव प्रियार्थं मे वैरिणं भ्रातृरूपिणम्
वालिनं जहि काकुत्स्थ मया बद्धोऽयमञ्जलि ११
ततो रामः परिष्वज्य सुग्रीवं प्रियदर्शनम्
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो लक्ष्मणानुमतं वचः १२
अस्माद्गच्छाम किष्किन्धां क्षिप्रं गच्छ
त्वमग्रतः
गत्वा चाह्वय सुग्रीव वालिनं भ्रातृगन्धिनम् १३
सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किन्धां वालिनः पुरीम्
वृक्षैरात्मानमावृत्य व्यतिष्ठन्गहने वने १४
सुग्रीवो व्यनदद्धोरं वालिनो ह्वानकारणात्
गाढं परिहितो वेगान्नादैर्भिन्दन्निवाम्बरम् १५
तं श्रुत्वा निनदं भ्रातुः क्रुद्धो वाली महाबलः
निष्पपात सुसंरब्धो भास्करोऽस्ततटादिव १६
ततः सुतुमुलं युद्धं वालिसुग्रीवयोरभूत्
गगने ग्रहयोर्घोरं बुधाङ्गारकयोरिव १७
तलैरशनिकल्पैश्च वज्रकल्पैश्च मुष्टिभिः
जघ्नतुः समरेऽन्योन्यं भ्रातरौ क्रोधमूर्छितौ १८
ततो रामो धनुष्पाणिस्तावुभौ समुदीक्ष्य तु
अन्योन्यसदृशौ वीरावुभौ देवाविवाश्विनौ १९
यन्नावगच्छत्सुग्रीवं वालिनं वापि राघवः
ततो न कृतवान्बुद्धिं मोक्तुमन्तकरं शरम् २०
एतस्मिन्नन्तरे भग्नः सुग्रीवस्तेन वालिना
अपश्यन्राघवं नाथमृश्यमूकं प्रदुद्रुवे २१
क्लान्तो रुधिरसिक्तांङ्गः प्रहारैर्जर्जरीकृतः
वालिनाभिद्रुतः क्रोधात्प्रविवेश महावनम् २२
तं प्रविष्टं वनं दृष्ट्वा वाली शापभयात्ततः
मुक्तो ह्यसि त्वमित्युक्त्वा स निवृत्तो महाबलः २३
राघवोऽपि सह भ्रात्रा सह चैव हनूमता

तदेव वनमागच्छत्सुग्रीवो यत्र वानरः २४
तं समीक्ष्यागतं रामं सुग्रीवः सहलक्ष्मणम्
ह्रीमान्दीनमुवाचेदं वसुधामवलोकयन् २५
आह्वयस्वेति मामुक्त्वा दर्शयित्वा च विक्रमम्
वैरिणा घातयित्वा च किमिदानीं त्वया कृतम् २६
तामेव वेलां वक्तव्यं त्वया राघव तत्त्वतः
वालिनं न निहन्मीति ततो नाहमितो व्रजे २७
तस्य चैवं ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः
करुणं दीनया वाचा राघवः पुनरब्रवीत् २८
सुग्रीव श्रूयतां तात क्रोधश्च व्यपनीयताम्
कारणं येन बाणोऽय न मया स विसर्जितः २९
अलंकारेण वेषेण प्रमाणेन गतेन च
त्वं च सुग्रीव वाली च सदृशौ स्थः परस्परम् ३०
स्वरेण वर्चसा चैव प्रेक्षितेन च वानर
विक्रमेण च वाक्यैश्च व्यक्तिं वां नोपलक्षये ३१
ततोऽह रूपसादृश्यान्मोहितो वानरोत्तम
नोत्सृजामि महावेगं शरं शत्रुनिबर्हणम् ३२
एतन्मुहूर्ते तु मया पश्य वालिनमाहवे
निरस्तमिषुणैकेन वेष्टमानं महीतले ३३
अभिज्ञानं कुरुष्व त्वमात्मनो वानरेश्वर
येन त्वामभिजानीयां द्वंद्वयुद्धमुपागतम् ३४
गजपुष्पीमिमां फुल्लामुत्पाट्य शुभलक्षणाम्
कुरु लक्ष्मण कण्ठेऽस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ३५
ततो गिरितटे जातामुत्पाट्य कुसुमायुताम्
लक्ष्मणो गजपुष्पीं तां तस्य कण्ठे व्यसर्जयत् ३६
स तथा शुशुभे श्रीमाँ ल्लतया कण्ठसक्तया
मालयेव बलाकानां ससंध्य इव तोयदः ३७
विभ्राजमानो वपुषा रामवाक्यसमाहितः
जगाम सह रामेण किष्किन्धां वालिपालिताम् ३८
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे द्वादशः सर्गः १२

४-१३

ऋश्यमूकात्स धर्मात्मा किष्किन्धां लक्ष्मणाग्रजः
जगाम सहसुग्रीवो वालिविक्रमपालिताम् १
समुद्यम्य महच्चापं रामः काञ्चनभूषितम्
शरांश्चादित्यसंकाशान्गृहीत्वा रणसाधकान् २
अग्रतस्तु ययौ तस्य राघवस्य महात्मनः
सुग्रीवः संहतग्रीवो लक्ष्मणश्च महाबलः ३
पृष्ठतो हनुमान्वीरो नलो नीलश्च वानरः
तारश्चैव महातेजा हरियूथपयूथपाः ४
ते वीक्षमाणा वृक्षांश्च पुष्पभारावलम्बिनः
प्रसन्नाम्बुवहाश्चैव सरितः सागरंगमाः ५
कन्दराणि च शैलांश्च निर्झराणि गुहास्तथा
शिखराणि च मुख्यानि दरीश्च प्रियदर्शनाः ६
वैदूर्यविमलैः पर्णैः पद्मैश्चाकोशकुड्मलैः
शोभितान्सजलान्मार्गे तटाकांश्च व्यलोकयन् ७
कारण्डैः सारसैर्हंसैर्वञ्जुलैर्जलकुक्कुटैः
चक्रवाकैस्तथा चान्यैः शकुनैः प्रतिनादितान् ८
मृदुशष्पाङ्कुराहारान्निर्भयान्वनगोचरान्
चरतः सर्वतोऽपश्यन्स्थलीषु हरिणान्स्थितान् ९
तटाकवैरिणश्चापि शुक्लदन्तविभूषितान्
घोरानेकचरान्वन्यान्द्विरदान्कूलघातिनः १०
वने वनचरांश्चान्यान्खेचरांश्च विहंगमान्
पश्यन्तस्त्वरिता जग्मुः सुग्रीववशवर्तिनः ११
तेषां तु गच्छतां तत्र त्वरितं रघुनन्दनः
द्रुमषण्डं वनं दृष्ट्वा रामः सुग्रीवमब्रवीत् १२
एष मेघ इवाकाशे वृक्षषण्डः प्रकाशते
मेघसंघातविपुलः पर्यन्तकदलीवृतः १३
किमेतज्ज्ञातुमिच्छामि सखे कौतूहलं मम
कौतूहलापनयनं कर्तुमिच्छाम्यहं त्वया १४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः
गच्छन्नेवाचचक्षेऽथ सुग्रीवस्तन्महद्वनम् १५
एतद्राघव विस्तीर्णमाश्रमं श्रमनाशनम्
उद्यानवनसम्पन्नं स्वादुमूलफलोदकम् १६

अत्र सप्तजना नाम मुनयः संशितव्रताः
सप्तैवासन्नधःशीर्षा नियतं जलशायिनः १७
सप्तरात्रकृताहारा वायुना वनवासिनः
दिवं वर्षशतैर्याताः सप्तभिः सकलेवराः १८
तेषामेवंप्रभावेन द्रुमप्राकारसंवृतम्
आश्रमं सुदुराधर्षमपि सेन्द्रैः सुरासुरैः १९
पक्षिणो वर्जयन्त्येतत्तथान्ये वनचारिणः
विशन्ति मोहाद्येऽप्यत्र निवर्तन्ते न ते पुनः २०
विभूषणरवाश्चात्र श्रूयन्ते सकलाक्षराः
तूर्यगीतस्वनाश्चापि गन्धो दिव्यश्च राघव २१
त्रेताग्नयोऽपि दीप्यन्ते धूमो ह्येष प्रदृश्यते
वेष्टयन्निव वृक्षाग्रान्कपोताङ्गारुणो घनः २२
कुरु प्रणामं धर्मात्मंस्तान्समुद्दिश्य राघव
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रयतः संयताञ्जलि २३
प्रणमन्ति हि ये तेषामृषीणां भावितात्मनाम्
न तेषामशुभं किंचिच्छरीरे राम दृश्यते २४
ततो रामः सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन कृताञ्जलि
समुद्दिश्य महात्मानस्तानृषीनभ्यवादयत् २५
अभिवाद्य च धर्मात्मा रामो भ्राता च लक्ष्मणः
सुग्रीवो वानराश्चैव जग्मुः संहृष्टमानसाः २६
ते गत्वा दूरमध्वानं तस्मात्सप्तजनाश्रमात् ददृशुस्तां दुराधर्षां किष्किन्धां वालिपालिताम् २७
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे त्रयोदशः सर्गः १३

४-१४
सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किन्धां वालिपालिताम्
वृक्षैरात्मानमावृत्य व्यतिष्ठन्गहने वने १
विचार्य सर्वतो दृष्टिं कानने काननप्रियः
सुग्रीवो विपुलग्रीवः क्रोधमाहारयद्भृशम् २
ततः स निनदं घोरं कृत्वा युद्धाय चाह्वयत्

परिवारैः परिवृतो नादैर्भिन्दन्निवाम्बरम् ३
अथ बालार्कसदृशो दृप्तसिंहगतिस्तदा
दृष्ट्वा रामं क्रियादक्षं सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ४
हरिवागुरया व्याप्तां तप्तकाञ्चनतोरणाम्
प्राप्ताः स्म ध्वजयन्त्राढ्यां किष्किन्धां
वालिनः पुरीम् ५
प्रतिज्ञा या त्वया वीर कृता वालिवधे पुरा
सफलां तां कुरु क्षिप्रं लतां काल इवागतः ६
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा सुग्रीवेण स राघवः
तमथोवाच सुग्रीवं वचनं शत्रुसूदनः ७
कृताभिज्ञानचिह्नस्त्वमनया गजसाह्वया
विपरीत इवाकाशे सूर्यो नक्षत्रमालया ८
अद्य वालिसमुत्थं ते भयं वैरं च वानर
एकेनाहं प्रमोक्ष्यामि बाणमोक्षेण संयुगे ९
मम दर्शय सुग्रीव वैरिणं भ्रातृरूपिणम्
वाली विनिहतो यावद्वने पांसुषु वेष्टते १०
यदि दृष्टिपथं प्राप्तो जीवन्स विनिवर्तते
ततो दोषेण मा गच्छेत्सद्यो गर्हेच्च मा भवान् ११
प्रत्यक्षं सप्त ते साला मया बाणेन दारिताः
ततो वेत्सि बलेनाद्य वालिनं निहतं मया १२
अनृतं नोक्तपूर्वं मे वीर कृच्छ्रेऽपि तिष्ठता
धर्मलोभपरीतेन न च वक्ष्ये कथंचन १३
सफलां च करिष्यामि प्रतिज्ञां जहि संभ्रमम्
प्रसूतं कलमं क्षेत्रे वर्षेणेव शतक्रतुः १४
तदाह्वाननिमित्तं त्वं वालिनो हेममालिनः
सुग्रीव कुरु तं शब्दं निष्पतेद्येन वानरः १५
जितकाशी जयश्लाघी त्वया चाधर्षितः पुरात्
निष्पतिष्यत्यसंगेन वाली स प्रियसंयुगः १६
रिपूणां धर्षणं शूरा मर्षयन्ति न संयुगे
जानन्तस्तु स्वकं वीर्यं स्त्रीसमक्षं विशेषतः १७
स तु रामवचः श्रुत्वा सुग्रीवो हेमपिङ्गलः

ननर्द क्रूरनादेन विनिर्भिन्दन्निवाम्बरम् १८
तस्य शब्देन वित्रस्ता गावो यान्ति हतप्रभाः
राजदोषपरामृष्टाः कुलस्त्रिय इवाकुलाः १९
द्रवन्ति च मृगाः शीघ्रं भग्ना इव रणे हयाः
पतन्ति च खगा भूमौ क्षीणपुण्या इव ग्रहाः २०
ततः स जीमूतगणप्रणादो
नादं व्यमुञ्चत्त्वरया प्रतीतः
सूर्यात्मजः शौर्यविवृद्धतेजाः
सरित्पतिर्वानिलचञ्चलोर्मिः २१
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे चतुर्दशः सर्गः १४

४-१५
अथ तस्य निनादं तं सुग्रीवस्य महात्मनः
शुश्रावान्तःपुरगतो वाली भ्रातुरमर्षणः १
श्रुत्वा तु तस्य निनदं सर्वभूतप्रकम्पनम्
मदश्चैकपदे नष्टः क्रोधश्चापतितो महान् २
स तु रोषपरीताङ्गो वाली संध्यातपप्रभः
उपरक्त इवादित्यः सद्यो निष्प्रभतां गतः ३
वाली दंष्ट्राकरालस्तु क्रोधाद्दीप्ताग्निसंनिभः
भात्युत्पतितपद्माभः समृणाल इव ह्रदः ४
शब्दं दुर्मर्षणं श्रुत्वा निष्पपात ततो हरिः
वेगेन चरणन्यासैर्दारयन्निव मेदिनीम् ५
तं तु तारा परिष्वज्य स्नेहाद्दर्शितसौहृदा
उवाच त्रस्तसंभ्रान्ता हितोदर्कमिदं वचः ६
साधु क्रोधमिमं वीर नदीवेगमिवागतम्
शयनादुत्थितः काल्यं त्यज भुक्तामिव स्रजम् ७
सहसा तव निष्क्रामो मम तावन्न रोचते
श्रूयतामभिधास्यामि यन्निमित्तं निवार्यसे ८
पूर्वमापतितः क्रोधात्स त्वामाह्वयते युधि
निष्पत्य च निरस्तस्ते हन्यमानो दिशो गतः ९
त्वया तस्य निरस्तस्य पीडितस्य विशेषतः

इहैत्य पुनराह्वानं शङ्कां जनयतीव मे १०
दर्पश्च व्यवसायश्च यादृशस्तस्य नर्दतः
निनादस्य च संरम्भो नैतदल्पं हि कारणम् ११
नासहायमहं मन्ये सुग्रीवं तमिहागतम्
अवष्टब्धसहायश्च यमाश्रित्यैष गर्जति १२
प्रकृत्या निपुणश्चैव बुद्धिमांश्चैव वानरः
अपरीक्षितवीर्येण सुग्रीवः सह नैष्यति १३
पूर्वमेव मया वीर श्रुतं कथयतो वचः
अङ्गदस्य कुमारस्य वक्ष्यामि त्वा हितं वचः १४
तव भ्रातुर्हि विख्यातः सहायो रणकर्कशः
रामः परबलामर्दी युगान्ताग्निरिवोत्थितः १५
निवासवृक्षः साधूनामापन्नानां परा गतिः
आर्तानां संश्रयश्चैव यशसश्चैकभाजनम् १६
ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो निदेशे निरतः पितुः
धातूनामिव शैलेन्द्रो गुणानामाकरो महान् १७
तत्क्षमं न विरोधस्ते सह तेन महात्मना
दुर्जयेनाप्रमेयेन रामेण रणकर्मसु १८
शूर वक्ष्यामि ते किंचिन्न चेच्छाम्यभ्यसूयितुम्
श्रूयतां क्रियतां चैव तव वक्ष्यामि यद्धितम् १९
यौवराज्येन सुग्रीवं तूर्णं साध्वभिषेचय
विग्रहं मा कृथा वीर भ्रात्रा राजन्बलीयसा २०
अहं हि ते क्षमं मन्ये तव रामेण सौहृदम्
सुग्रीवेण च संप्रीतिं वैरमुत्सृज्य दूरतः २१
लालनीयो हि ते भ्राता यवीयानेष वानरः
तत्र वा सन्निहस्थो वा सर्वथा बन्धुरेव ते २२
यदि ते मत्प्रियं कार्यं यदि चावैषि मां हिताम्
याच्यमानः प्रयत्नेन साधु वाक्यं कुरुष्व मे २३
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५

४-१६
तामेवं ब्रुवतीं तारां ताराधिपनिभाननाम्
वाली निर्भर्त्सयामास वचनं चेदमब्रवीत् १

गर्जतोऽस्य च संरम्भं भ्रातुः शत्रोर्विशेषतः
मर्षयिष्याम्यहं केन कारणेन वरानने २
अधर्षितानां शूराणां समरेष्वनिवर्तिनाम्
धर्षणामर्षणं भीरु मरणादतिरिच्यते ३
सोढुं न च समर्थोऽह युद्धकामस्य संयुगे
सुग्रीवस्य च संरम्भं हीनग्रीवस्य गर्जतः ४
न च कार्यो विषादस्ते राघवं प्रति मत्कृते
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च कथं पापं करिष्यति ५
निवर्तस्व सह स्त्रीभिः कथं भूयोऽनुगच्छसि
सौहृदं दर्शितं तारे मयि भक्तिः कृता त्वया ६
प्रतियोत्स्याम्यहं गत्वा सुग्रीवं जहि संभ्रमम्
दर्पं चास्य विनेष्यामि न च प्राणैर्विमोक्ष्यते ७
शापितासि मम प्राणैर्निवर्तस्व जयेन च
अहं जित्वा निवर्तिष्ये तमलं भ्रातरं रणे ८
तं तु तारा परिष्वज्य वालिनं प्रियवादिनी
चकार रुदती मन्दं दक्षिणा सा प्रदक्षिणम् ९
ततः स्वस्त्ययनं कृत्वा मन्त्रवद्विजयैषिणी
अन्तःपुरं सह स्त्रीभिः प्रविष्टा शोकमोहिता १०
प्रविष्टायां तु तारायां सह स्त्रीभिः स्वमालयम्
नगरान्निर्ययौ क्रुद्धो महासर्प इव श्वसन् ११
स निःश्वस्य महावेगो वाली परमरोषणः
सर्वतश्चारयन्दृष्टिं शत्रुदर्शनकाङ्क्षया १२
स ददर्श ततः श्रीमान्सुग्रीवं हेमपिङ्गलम्
सुसंवीतमवष्टब्धं दीप्यमानमिवानलम् १३
स तं दृष्ट्वा महावीर्यं सुग्रीवं पर्यवस्थितम्
गाढं परिदधे वासो वाली परमरोषणः १४
स वाली गाढसंवीतो मुष्टिमुद्यम्य वीर्यवान्
सुग्रीवमेवाभिमुखो ययौ योद्धुं कृतक्षणः १५
श्लिष्टमुष्टिं समुद्यम्य संरब्धतरमागतः
सुग्रीवोऽपि समुद्दिश्य वालिनं हेममालिनम् १६
तं वाली क्रोधताम्राक्षः सुग्रीवं रणपण्डितम्
आपतन्तं महावेगमिदं वचनमब्रवीत् १७

एष मुष्टिर्मयाबद्धो गाढः सुनिहिताङ्गुलि
मया वेगविमुक्तस्ते प्राणानादाय यास्यति १८
एवमुक्तस्तु सुग्रीवः क्रुद्धो वालिनमब्रवीत्
तवैव च हरन्प्राणान्मुष्टिः पततु मूर्धनि १९
ताडितस्तेन संक्रुद्धः समभिक्रम्य वेगतः
अभवच्छोणितोद्गारी सोत्पीड इव पर्वतः २०
सुग्रीवेण तु निःसंगं सालमुत्पाट्य तेजसा
गात्रेष्वभिहतो वाली वज्रेणेव महागिरिः २१
स तु वाली प्रचलितः सालताडनविह्वलः
गुरुभारसमाक्रान्ता सागरे नौरिवाभवत् २२
तौ भीमबलविक्रान्तौ सुपर्णसमवेगिनौ
प्रवृद्धौ घोरवपुषौ चन्द्रसूर्याविवाम्बरे २३
वालिना भग्नदर्पस्तु सुग्रीवो मन्दविक्रमः
वालिनं प्रति सामर्षो दर्शयामास लाघवम् २४
ततो धनुषि संधाय शरमाशीविषोपमम्
राघवेण महाबाणो वालिवक्षसि पातितः २५
वेगेनाभिहतो वाली निपपात महीतले २६
अथोक्षितः शोणिततोयविस्रवैः
सुपुष्पिताशोक इवानिलोद्धतः
विचेतनो वासवसूनुराहवे
प्रभ्रंशितेन्द्रध्वजवत्क्षितिं गतः २७
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे षोडशः सर्गः १६

४-१७
ततः शरेणाभिहतो रामेण रणकर्कशः
पपात सहसा वाली निकृत्त इव पादपः १
स भूमौ न्यस्तसर्वाङ्गस्तप्तकाञ्चनभूषणः
अपतद्देवराजस्य मुक्तरश्मिरिव ध्वजः २
तस्मिन्निपतिते भूमौ हर्यृक्षाणां गणेश्वरे
नष्टचन्द्रमिव व्योम न व्यराजत भूतलम् ३
भूमौ निपतितस्यापि तस्य देहं महात्मनः
न श्रीर्जहाति न प्राणा न तेजो न पराक्रमः ४

शक्रदत्ता वरा माला काञ्चनी रत्नभूषिता
दधार हरिमुख्यस्य प्राणांस्तेजः श्रियं च सा ५
स तया मालया वीरो हैमया हरियूथपः
संध्यानुगतपर्यन्तः पयोधर इवाभवत् ६
तस्य माला च देहश्च मर्मघाती च यः शरः
त्रिधेव रचिता लक्ष्मीः पतितस्यापि शोभते ७
तदस्त्रं तस्य वीरस्य स्वर्गमार्गप्रभावनम्
रामबाणासनक्षिप्तमावहत्परमां गतिम् ८
तं तथा पतितं संख्ये गतार्चिषमिवानलम्
ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात्परिच्युतम् ९
आदित्यमिव कालेन युगान्ते भुवि पातितम्
महेन्द्रमिव दुर्धर्पं महेन्द्रमिव दुःसहम् १०
महेन्द्रपुत्रं पतितं वालिनं हेममालिनम्
सिंहोरस्कं महाबाहुं दीप्तास्यं हरिलोचनम्
लक्ष्मणानुगतो रामो ददर्शोपससर्प च ११
स दृष्ट्वा राघवं वाली लक्ष्मणं च महाबलम्
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं परुषं धर्मसंहितम् १२
पराङ्मुखवधं कृत्वा को नु प्राप्तस्त्वया गुणः
यदहं युद्धसंरब्धस्त्वत्कृते निधनं गतः १३
कुलीनः सत्त्वसम्पन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः
रामः करुणवेदी च प्रजानां च हिते रतः १४
सान्रुकोशो महोत्साहः समयज्ञो दृढव्रतः
इति ते सर्वभूतानि कथयन्ति यशो भुवि १५
तान्गुणान्संप्रधार्याहमग्य्रं चाभिजनं तव
तारया प्रतिषिद्धः सन्सुग्रीवेण समागतः १६
न मामन्येन संरब्धं प्रमत्तं वेद्धुमर्हसि
इति मे बुद्धिरुत्पन्ना बभूवादर्शने तव १७
न त्वां विनिहतात्मानं धर्मध्वजमधार्मिकम्
जाने पापसमाचारं तृणैः कूपमिवावृतम् १८
सतां वेषधरं पापं प्रच्छन्नमिव पावकम्
नाहं त्वामभिजानामि धर्मच्छद्माभिसंवृतम् १९
विषये वा पुरे वा ते यदा नापकरोम्यहम्

न च त्वां प्रतिजानेऽह कस्मात्त्वं हंस्यकिल्बिषम् २०
फलमूलाशनं नित्यं वानरं वनगोचरम्
मामिहाप्रतियुध्यन्तमन्येन च समागतम् २१
त्वं नराधिपतेः पुत्रः प्रतीतः प्रियदर्शनः
लिङ्गमप्यस्ति ते राजन्दृश्यते धर्मसंहितम् २२
कः क्षत्रियकुले जातः श्रुतवान्नष्टसंशयः
धर्मलिङ्गप्रतिच्छन्नः क्रूरं कर्म समाचरेत् २३
राम राजकुले जातो धर्मवानिति विश्रुतः
अभव्यो भव्यरूपेण किमर्थं परिधावसि २४
साम दानं क्षमा धर्मः सत्यं धृतिपराक्रमौ
पार्थिवानां गुणा राजन्दण्डश्चाप्यपकारिषु २५
वयं वनचरा राम मृगा मूलफलाशनाः
एषा प्रकृतिरस्माकं पुरुषस्त्वं नरेश्वरः २६
भूमिर्हिरण्यं रूप्यं च निग्रहे कारणानि च
तत्र कस्ते वने लोभो मदीयेषु फलेषु वा २७
नयश्च विनयश्चोभौ निग्रहानुग्रहावपि
राजवृत्तिरसंकीर्णा न नृपाः कामवृत्तयः २८
त्वं तु कामप्रधानश्च कोपनश्चानवस्थितः
राजवृत्तैश्च संकीर्णः शरासनपरायणः २९
न तेऽस्त्यपचितिर्धर्मे नार्थे बुद्धिरवस्थिता
इन्द्रियैः कामवृत्तः सन्कृष्यसे मनुजेश्वर ३०
हत्वा बाणेन काकुत्स्थ मामिहानपराधिनम्
किं वक्ष्यसि सतां मध्ये कर्म कृत्वा जुगुप्सितम् ३१
राजहा ब्रह्महा गोघ्नश्चोरः प्राणिवधे रतः
नास्तिकः परिवेत्ता च सर्वे निरयगामिनः ३२
अधार्यं चर्म मे सद्भी रोमाण्यस्थि च वर्जितम्
अभक्ष्याणि च मांसानि त्वद्विधैर्धर्मचारिभिः ३३
पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रेण राघव
शल्यकः श्वाविधो गोधा शशः कूर्मश्च पञ्चमः ३४
चर्म चास्थि च मे राजन्न स्पृशन्ति मनीषिणः
अभक्ष्याणि च मांसानि सोऽह पञ्चनखो हतः ३५

त्वया नाथेन काकुत्स्थ न सनाथा वसुंधरा
प्रमदा शीलसम्पन्ना धूर्तेन पतिना यथा ३६
शठो नैकृतिकः क्षुद्रो मिथ्याप्रश्रितमानसः
कथं दशरथेन त्वं जातः पापो महात्मना ३७
छिन्नचारित्र्यकक्ष्येण सतां धर्मातिवर्तिना
त्यक्तधर्माङ्कुशेनाहं निहतो रामहस्तिना ३८
दृश्यमानस्तु युध्येथा मया युधि नृपात्मज
अद्य वैवस्वतं देवं पश्येस्त्वं निहतो मया ३९
त्वयादृश्येन तु रणे निहतोऽह दुरासदः
प्रसुप्तः पन्नगेनेव नरः पानवशं गतः ४०
सुग्रीवप्रियकामेन यदहं निहतस्त्वया
कण्ठे बद्ध्वा प्रदद्यां तेऽनिहतं रावणं रणे ४१
न्यस्तां सागरतोये वा पाताले वापि मैथिलीम्
आनयेयं तवादेशाच्छ्वेतामश्वतरीमिव ४२
युक्तं यत्प्राप्नुयाद्राज्यं सुग्रीवः स्वर्गते
मयि
अयुक्तं यदधर्मेण त्वयाहं निहतो रणे ४३
काममेवंविधो लोकः कालेन विनियुज्यते
क्षमं चेद्भवता प्राप्तमुत्तरं साधु चिन्त्यताम् ४४
इत्येवमुक्त्वा परिशुष्कवक्त्रः
शराभिघाताद्व्यथितो महात्मा
समीक्ष्य रामं रविसंनिकाशं
तूष्णीं बभूवामरराजसूनुः ४५
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे सप्तदशः सर्गः १७

४-१८
इत्युक्तः प्रश्रितं वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम्
परुषं वालिना रामो निहतेन विचेतसा १
तं निष्प्रभमिवादित्यं मुक्ततोयमिवाम्बुदम्
उक्तवाक्यं हरिश्रेष्ठमुपशान्तमिवानलम् २
धर्मार्थगुणसम्पन्नं हरीश्वरमनुत्तमम्
अधिक्षिप्तस्तदा रामः पश्चाद्वालिनमब्रवीत् ३

धर्ममर्थं च कामं च समयं चापि लौकिकम्
अविज्ञाय कथं बाल्यान्मामिहाद्य विगर्हसे ४
अपृष्ट्वा बुद्धिसम्पन्नान्वृद्धानाचार्यसंमतान्
सौम्य वानरचापल्यात्त्वं मां वक्तुमिहेच्छसि ५
इक्ष्वाकूणामियं भूमिः सशैलवनकानना
मृगपक्षिमनुष्याणां निग्रहानुग्रहावपि ६
तां पालयति धर्मात्मा भरतः सत्यवागृजुः
धर्मकामार्थतत्त्वज्ञो निग्रहानुग्रहे रतः ७
नयश्च विनयश्चोभौ यस्मिन्सत्यं च सुस्थितम्
विक्रमश्च यथादृष्टः स राजा देशकालवित् ८
तस्य धर्मकृतादेशा वयमन्ये च पार्थिवाः
चरामो वसुधां कृत्स्नां धर्मसंतानमिच्छवः ९
तस्मिन्नृपतिशार्दूले भरते धर्मवत्सले
पालयत्यखिलां भूमिं कश्चरेद्धर्मनिग्रहम् १०
ते वयं मार्गविभ्रष्टं स्वधर्मे परमे स्थिताः
भरताज्ञां पुरस्कृत्य निगृह्णीमो यथाविधि ११
त्वं तु संक्लिष्टधर्मा च कर्मणा च विगर्हितः
कामतन्त्रप्रधानश्च न स्थिंतो राजवर्त्मनि १२
ज्येष्ठो भ्राता पिता चैव यश्च विद्यां प्रयच्छति
त्रयस्ते पितरो ज्ञेया धर्मे च पथि वर्तिनः १३
यवीयानात्मनः पुत्रः शिष्यश्चापि गुणोदितः
पुत्रवत्ते त्रयश्चिन्त्या धर्मश्चेदत्र कारणम् १४
सूक्ष्मः परमदुर्ज्ञेयः सतां धर्मः प्लवंगम
हृदिस्थः सर्वभूतानामात्मा वेद शुभाशुभम् १५
चपलश्चपलैः सार्धं वानरैरकृतात्मभिः
जात्यन्ध इव जात्यन्धैर्मन्त्रयन्द्रक्ष्यसे नु
किम् १६
अहं तु व्यक्ततामस्य वचनस्य ब्रवीमि ते
न हि मां केवलं रोषात्त्वं विगर्हितुमर्हसि १७
तदेतत्कारणं पश्य यदर्थं त्वं मया हतः भ्रातुर्वर्तसि भार्यायां त्यक्त्वा धर्मं सनातनम् १८

अस्य त्वं धरमाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः रुमायां वर्तसे कामात्स्नुषायां पापकर्मकृत् १९ तद्व्यतीतस्य ते धर्मात्कामवृत्तस्य वानर भ्रातृभार्याभिमर्शेऽस्मिन्दण्डोऽय प्रतिपादितः २०
न हि धर्मविरुद्धस्य लोकवृत्तादपेयुषः
दण्डादन्यत्र पश्यामि निग्रहं हरियूथप २१
औरसीं भगिनीं वापि भार्यां वाप्यनुजस्य यः
प्रचरेत नरः कामात्तस्य दण्डो वधः स्मृतः २२
भरतस्तु महीपालो वयं त्वादेशवर्तिनः
त्वं च धर्मादतिक्रान्तः कथं शक्यमुपेक्षितुम् २३
गुरुधर्मव्यतिक्रान्तं प्राज्ञो धर्मेण पालयन्
भरतः कामवृत्तानां निग्रहे पर्यवस्थितः २४
वयं तु भरतादेशं विधिं कृत्वा हरीश्वर त्वद्विधान्भिन्नमर्यादान्नियन्तुं पर्यवस्थिताः
२५
सुग्रीवेण च मे सख्यं लक्ष्मणेन यथा तथा
दारराज्यनिमित्तं च निःश्रेयसि रतः स मे २६
प्रतिज्ञा च मया दत्ता तदा वानरसंनिधौ
प्रतिज्ञा च कथं शक्या मद्विधेनानवेक्षितुम् २७
तदेभिः कारणैः सर्वैर्महद्भिर्धर्मसंहितैः
शासनं तव यद्युक्तं तद्भवाननुमन्यताम् २८
सर्वथा धर्म इत्येव द्रष्टव्यस्तव निग्रहः
वयस्यस्योपकर्तव्यं धर्ममेवानुपश्यता २९
राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ३०
आर्येण मम मान्धात्रा व्यसनं घोरमीप्सितम्
श्रमणेन कृते पापे यथा पापं कृतं त्वया ३१
अन्यैरपि कृतं पापं प्रमत्तैर्वसुधाधिपैः
प्रायश्चित्तं च कुर्वन्ति तेन तच्छाम्यते रजः ३२
तदलं परितापेन धर्मतः परिकल्पितः
वधो वानरशार्दूल न वयं स्ववशे स्थिताः ३३

वागुराभिश्च पाशैश्च कूटैश्च विविधैर्नराः प्रतिच्छन्नाश्च दृश्याश्च गृह्णन्ति सुबहून्मृगान्
प्रधावितान्वा वित्रस्ताविस्रब्धानतिविष्ठितान् ३४
प्रमत्तानप्रमत्तान्वा नरा मांसार्थिनो भृशम्
विध्यन्ति विमुखांश्चापि न च दोषोऽत्र विद्यते ३५
यान्ति राजर्षयश्चात्र मृगयां धर्मकोविदाः
तस्मात्त्वं निहतो युद्धे मया बाणेन वानर
अयुध्यन्प्रतियुध्यन्वा यस्माच्छाखामृगो ह्यसि ३६
दुर्लभस्य च धर्मस्य जीवितस्य शुभस्य च
राजानो वानरश्रेष्ठ प्रदातारो न संशयः ३७
तान्न हिंस्यान्न चाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रियं
वदेत्
देवा मानुषरूपेण चरन्त्येते महीतले ३८
त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं रोषमास्थितः
प्रदूषयसि मां धर्मे पितृपैतामहे स्थितम् ३९
एवमुक्तस्तु रामेण वाली प्रव्यथितो भृशम्
प्रत्युवाच ततो रामं प्राञ्जलिर्वानरेश्वरः ४०
यत्त्वमात्थ नरश्रेष्ठ तदेवं नात्र संशयः प्रतिवक्तुं प्रकृष्टे हि नापकृष्टस्तु शक्नुयात्
४१
यदयुक्तं मया पूर्वं प्रमादाद्वाक्यमप्रियम्
तत्रापि खलु मे दोषं कर्तुं नार्हसि राघव ४२
त्वं हि दृष्टार्थतत्त्वज्ञः प्रजानां च हिते रतः
कार्यकारणसिद्धौ ते प्रसन्ना बुद्धिरव्यया ४३
मामप्यवगतं धर्माद्व्यतिक्रान्तपुरस्कृतम्
धर्मसंहितया वाचा धर्मज्ञ परिपालय ४४
बाष्पसंरुद्धकण्ठस्तु वाली सार्तरवः शनैः
उवाच रामं संप्रेक्ष्य पङ्कलग्न इव द्विपः ४५
न त्वात्मानमहं शोचे न तारां नापि बान्धवान्
यथा पुत्रं गुणश्रेष्ठमङ्गदं कनकाङ्गदम् ४६

स ममादर्शनाद्दीनो बाल्यात्प्रभृति लालितः
तटाक इव पीताम्बुरुपशोषं गमिष्यति ४७
सुग्रीवे चाङ्गदे चैव विधत्स्व मतिमुत्तमाम् त्वं हि शास्ता च गोप्ता च कार्याकार्यविधौ स्थितः ४८
या ते नरपते वृत्तिर्भरते लक्ष्मणे च या
सुग्रीवे चाङ्गदे राजंस्तां चिन्तयितुमर्हसि ४९
मद्दोषकृतदोषां तां यथा तारां तपस्विनीम्
सुग्रीवो नावमन्येत तथावस्थातुमर्हसि ५०
त्वया ह्यनुगृहीतेन शक्यं राज्यमुपासितुम्
त्वद्वशे वर्तमानेन तव चित्तानुवर्तिना ५१
स तमाश्वासयद्रामो वालिनं व्यक्तदर्शनम् ५२
न वयं भवता चिन्त्या नाप्यात्मा हरिसत्तम
वयं भवद्विशेषेण धर्मतः कृतनिश्चयाः ५३
दण्ड्ये यः पातयेद्दण्डं दण्ड्यो यश्चापि दण्ड्यते
कार्यकारणसिद्धार्थावुभौ तौ नावसीदतः ५४
तद्भवान्दण्डसंयोगादस्माद्विगतकल्मषः
गतः स्वां प्रकृतिं धर्म्यां धर्मदृष्टेन वर्त्मना ५५
स तस्य वाक्यं मधुरं महात्मनः
समाहितं धर्मपथानुवर्तिनः
निशम्य रामस्य रणावमर्दिनो
वचः सुयुक्तं निजगाद वानरः ५६
शराभितप्तेन विचेतसा मया
प्रदूषितस्त्वं यदजानता प्रभो
इदं महेन्द्रोपम भीमविक्रम
प्रसादितस्त्वं क्षम मे महीश्वर ५७
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे अष्टादशः सर्गः १८

४-१९
स वानरमहाराजः शयानः शरविक्षतः

प्रत्युक्तो हेतुमद्वाक्यैर्नोत्तरं प्रत्यपद्यत १
अश्मभिः परिभिन्नाङ्गः पादपैराहतो भृशम्
रामबाणेन चाक्रान्तो जीवितान्ते मुमोह सः २
तं भार्या बाणमोक्षेण रामदत्तेन संयुगे
हतं प्लवगशार्दूलं तारा शुश्राव वालिनम् ३
सा सपुत्राप्रियं श्रुत्वा वधं भर्तुः सुदारुणम्
निष्पपात भृशं त्रस्ता विविधाद्गिरिगह्वरात् ४
ये त्वङ्गदपरीवारा वानरा हि महाबलाः
ते सकार्मुकमालोक्य रामं त्रस्ताः प्रदुद्रुवुः ५
सा ददर्श ततस्त्रस्तान्हरीनापततो द्रुतम्
यूथादिव परिभ्रष्टान्मृगान्निहतयूथपान् ६
तानुवाच समासाद्य दुःखितान्दुःखिता सती
रामवित्रासितान्सर्वाननुबद्धानिवेषुभिः ७
वानरा राजसिंहस्य यस्य यूयं पुरःसराः
तं विहाय सुवित्रस्ताः कस्माद्द्रवत दुर्गताः ८
राज्यहेतोः स चेद्भ्राता भ्रात्रा रौद्रेण पातितः
रामेण प्रसृतैर्दूरान्मार्गणैर्दूरपातिभिः ९
कपिपत्न्या वचः श्रुत्वा कपयः कामरूपिणः
प्राप्तकालमविश्लिष्टमूचुर्वचनमङ्गनाम् १०
जीवपुत्रे निवर्तस्व पुत्रं रक्षस्व चाङ्गदम्
अन्तको रामरूपेण हत्वा नयति वालिनम् ११
क्षिप्तान्वृक्षान्समाविध्य विपुलाश्च शिलास्तथा
वाली वज्रसमैर्बाणैर्वज्रेणेव निपातितः १२
अभिद्रुतमिदं सर्वं विद्रुतं प्रसृतं बलम्
अस्मिन्प्लवगशार्दूले हते शक्रसमप्रभे १३
रक्ष्यतां नगरं शूरैरङ्गदश्चाभिषिच्यताम्
पदस्थं वालिनः पुत्रं भजिष्यन्ति प्लवंगमाः १४
अथवा रुचितं स्थानमिह ते रुचिरानने
आविशन्ति हि दुर्गाणि क्षिप्रमद्यैव वानराः १५
अभार्याः सहभार्याश्च सन्त्यत्र वनचारिणः
लुब्धेभ्यो विप्रयुक्तेभ्यः स्वेभ्यो नस्तुमुलं
भयम् १६

अल्पान्तरगतानां तु श्रुत्वा वचनमङ्गना
आत्मनः प्रतिरूपं सा बभाषे चारुहासिनी १७
पुत्रेण मम किं कार्यं किं राज्येन किमात्मना
कपिसिंहे महाभागे तस्मिन्भर्तरि नश्यति १८
पादमूलं गमिष्यामि तस्यैवाहं महात्मनः
योऽसौ रामप्रयुक्तेन शरेण विनिपातितः १९
एवमुक्त्वा प्रदुद्राव रुदती शोककर्शिता
शिरश्चोरश्च बाहुभ्यां दुःखेन समभिघ्नती २०
आव्रजन्ती ददर्शाथ पतिं निपतितं भुवि
हन्तारं दानवेन्द्राणां समरेष्वनिवर्तिनाम् २१
क्षेप्तारं पर्वतेन्द्राणां वज्राणामिव वासवम्
महावातसमाविष्टं महामेघौघनिःस्वनम् २२
शक्रतुल्यपराक्रान्तं वृष्ट्वेवोपरतं घनम्
नर्दन्तं नर्दतां भीमं शूरं शूरेण पातितम्
शार्दूलेनामिषस्यार्थे मृगराजं यथा हतम् २३
अर्चितं सर्वलोकस्य सपताकं सवेदिकम्
नागहेतोः सुपर्णेन चैत्यमुन्मथितं यथा २४
अवष्टभ्यावतिष्ठन्तं ददर्श धनुरूर्जितम्
रामं रामानुजं चैव भर्तुश्चैवानुजं शुभा २५
तानतीत्य समासाद्य भर्तारं निहतं रणे
समीक्ष्य व्यथिता भूमौ संभ्रान्ता निपपात ह २६
सुप्तेव पुनरुत्थाय आर्यपुत्रेति क्रोशती
रुरोद सा पतिं दृष्ट्वा सन्दितं मृत्युदामभिः २७
तामवेक्ष्य तु सुग्रीवः क्रोशन्तीं कुररीमिव
विषादमगमत्कष्टं दृष्ट्वा चाङ्गदमागतम् २८
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकोनविंशः सर्गः १९

४-२०
रामचापविसृष्टेन शरेणान्तकरेण तम्
दृष्ट्वा विनिहतं भूमौ तारा ताराधिपानना १
सा समासाद्य भर्तारं पर्यष्वजत भामिनी

इषुणाभिहतं दृष्ट्वा वालिनं कुञ्जरोपमम् २
वानरेन्द्रं महेन्द्राभं शोकसंतप्तमानसा
तारा तरुमिवोन्मूलं पर्यदेवयदातुरा ३
रणे दारुणविक्रान्त प्रवीर प्लवतां वर
किं दीनामपुरोभागामद्य त्वं नाभिभाषसे ४
उत्तिष्ठ हरिशार्दूल भजस्व शयनोत्तमम्
नैवंविधाः शेरते हि भूमौ नृपतिसत्तमाः ५
अतीव खलु ते कान्ता वसुधा वसुधाधिप
गतासुरपि यां गात्रैर्मां विहाय निषेवसे ६
व्यक्तमन्या त्वया वीर धर्मतः संप्रवर्तता
किष्किन्धेव पुरी रम्या स्वर्गमार्गे विनिर्मिता ७
यान्यस्माभिस्त्वया सार्धं वनेषु मधुगन्धिषु
विहृतानि त्वया काले तेषामुपरमः कृतः ८
निरानन्दा निराशाहं निमग्ना शोकसागरे
त्वयि पञ्चत्वमापन्ने महायूथपयूथपे ९
हृदयं सुस्थिरं मह्यं दृष्ट्वा विनिहतं भुवि
यन्न शोकाभिसंतप्तं स्फुटतेऽद्य सहस्रधा १०
सुग्रीवस्य त्वया भार्या हृता स च विवासितः यत्तत्तस्य त्वया व्युष्टिः प्राप्तेयं प्लवगाधिप
११
निःश्रेयसपरा मोहात्त्वया चाहं विगर्हिता
यैषाब्रुवं हितं वाक्यं वानरेन्द्र हितैषिणी १२
कालो निःसंशयो नूनं जीवितान्तकरस्तव
बलाद्येनावपन्नोऽसि सुग्रीवस्यावशो वशम् १३
वैधव्यं शोकसंतापं कृपणं कृपणा सती
अदुःखोपचिता पूर्वं वर्तयिष्याम्यनाथवत् १४
लालितश्चाङ्गदो वीरः सुकुमारः सुखोचितः
वत्स्यते कामवस्थां मे पितृव्ये क्रोधमूर्छिते १५
कुरुष्व पितरं पुत्र सुदृष्टं धर्मवत्सलम्
दुर्लभं दर्शनं त्वस्य तव वत्स भविष्यति १६
समाश्वासय पुत्रं त्वं संदेशं संदिशस्व च
मूर्ध्नि चैनं समाघ्राय प्रवासं प्रस्थितो ह्यसि १७

रामेण हि महत्कर्म कृतं त्वामभिनिघ्नता
आनृण्यं तु गतं तस्य सुग्रीवस्य प्रतिश्रवे १८ सकामो भव सुग्रीव रुमां त्वं प्रतिपत्स्यसे भुङ्क्ष्व राज्यमनुद्विग्नः शस्तो भ्राता रिपुस्तव १९
किं मामेवं विलपतीं प्रेम्णा त्वं नाभिभाषसे
इमाः पश्य वरा बह्वीर्भार्यास्ते वानरेश्वर २०
तस्या विलपितं श्रुत्वा वानर्यः सर्वतश्च ताः
परिगृह्याङ्गदं दीनं दुःखार्ताः परिचुक्रुशुः २१
किमङ्गदं साङ्गदवीरबाहो
विहाय यास्यद्य चिरप्रवासम्
न युक्तमेवं गुणसंनिकृष्टं
विहाय पुत्रं प्रियपुत्र गन्तुम् २२
किमप्रियं ते प्रिय चारुवेष
कृतं मया नाथ सुतेन वा ते
सहायिनीमद्य विहाय वीर
यमक्षयं गच्छसि दुर्विनीतम् २३
यद्यप्रियं किंचिदसंप्रधार्य
कृतं मया स्यात्तव दीर्घबाहो
क्षमस्व मे तद्धरिवंशनाथ
व्रजामि मूर्ध्ना तव वीर पादौ २४
तथा तु तारा करुणं रुदन्ती
भर्तुः समीपे सह वानरीभिः
व्यवस्यत प्रायमनिन्द्यवर्णा
उपोपवेष्टुं भुवि यत्र वाली २५
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे विंशः सर्गः २०

४-२१
ततो निपतितां तारां च्युतां तारामिवाम्बरात्
शनैराश्वासयामास हनूमान्हरियूथपः १
गुणदोषकृतं जन्तुः स्वकर्मफलहेतुकम्
अव्यग्रस्तदवाप्नोति सर्वं प्रेत्य शुभाशुभम् २

शोच्या शोचसि कं शोच्यं दीनं दीनानुकम्पसे
कश्च कस्यानुशोच्योऽस्ति देहेऽस्मिन्बुद्बुदोपमे ३
अङ्गदस्तु कुमारोऽय द्रष्टव्यो जीवपुत्रया
आयत्यां च विधेयानि समर्थान्यस्य चिन्तय ४
जानास्यनियतामेवं भूतानामागतिं गतिम्
तस्माच्छुभं हि कर्तव्यं पण्डिते नैहलौकिकम् ५
यस्मिन्हरिसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च
वर्तयन्ति कृतांशानि सोऽय दिष्टान्तमागतः ६
यदयं न्यायदृष्टार्थः सामदानक्षमापरः
गतो धर्मजितां भूमिं नैनं शोचितुमर्हसि ७
सर्वे च हरिशार्दूलाः पुत्रश्चायं तवाङ्गदः
हर्यृक्षपतिराज्यं च त्वत्सनाथमनिन्दिते ८
ताविमौ शोकसंतप्तौ शनैः प्रेरय भामिनि
त्वया परिगृहीतोऽयमङ्गदः शास्तु मेदिनीम् ९
संततिश्च यथा दृष्टा कृत्यं यच्चापि सांप्रतम्
राज्ञस्तत्क्रियतां सर्वमेष कालस्य निश्चयः १०
संस्कार्यो हरिराजस्तु अङ्गदश्चाभिषिच्यताम्
सिंहासनगतं पुत्रं पश्यन्ती शान्तिमेष्यसि ११
सा तस्य वचनं श्रुत्वा भर्तृव्यसनपीडिता
अब्रवीदुत्तरं तारा हनूमन्तमवस्थितम् १२
अङ्गदप्रतिरूपाणां पुत्राणामेकतः शतम्
हतस्याप्यस्य वीरस्य गात्रसंश्लेषणं वरम् १३
न चाहं हरिराजस्य प्रभवाम्यङ्गदस्य वा
पितृव्यस्तस्य सुग्रीवः सर्वकार्येष्वनन्तरः १४
न ह्येषा बुद्धिरास्थेया हनूमन्नङ्गदं प्रति
पिता हि बन्धुः पुत्रस्य न माता हरिसत्तम् १५
न हि मम हरिराजसंश्रया-
त्क्षमतरमस्ति परत्र चेह वा
अभिमुखहतवीरसेवितं
शयनमिदं मम सेवितुं क्षमम् १६
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकविंशः सर्गः २१

४-२२
वीक्षमाणस्तु मन्दासुः सर्वतो मन्दमुच्छ्वसन्
आदावेव तु सुग्रीवं ददर्श त्वात्मजाग्रतः १
तं प्राप्तविजयं वाली सुग्रीवं प्लवगेश्वरम्
आभाष्य व्यक्तया वाचा सस्नेहमिदमब्रवीत् २
सुग्रीव दोषेण न मां गन्तुमर्हसि किल्बिषात्
कृष्यमाणं भविष्येण बुद्धिमोहेन मां बलात् ३
युगपद्विहितं तात न मन्ये सुखमावयोः
सौहार्दं भ्रातृयुक्तं हि तदिदं जातमन्यथा ४
प्रतिपद्य त्वमद्यैव राज्यमेषां वनौकसाम्
मामप्यद्यैव गच्छन्तं विद्धि वैवस्वतक्षयम् ५
जीवितं च हि राज्यं च श्रियं च विपुलामिमाम्
प्रजहाम्येष वै तूर्णं महच्चागर्हितं यशः ६
अस्यां त्वहमवस्थायां वीर वक्ष्यामि यद्वचः
यद्यप्यसुकरं राजन्कर्तुमेव तदर्हसि ७
सुखार्हं सुखसंवृद्धं बालमेनमबालिशम्
बाष्पपूर्णमुखं पश्य भूमौ पतितमङ्गदम् ८
मम प्राणैः प्रियतरं पुत्रं पुत्रमिवौरसम्
मया हीनमहीनार्थं सर्वतः परिपालय ९
त्वमप्यस्य हि दाता च परित्राता च सर्वतः
भयेष्वभयदश्चैव यथाहं प्लवगेश्वर १०
एष तारात्मजः श्रीमांस्त्वया तुल्यपराक्रमः
रक्षसां तु वधे तेषामग्रतस्ते भविष्यति ११
अनुरूपाणि कर्माणि विक्रम्य बलवान्रणे
करिष्यत्येष तारेयस्तरस्वी तरुणोऽङ्गदः १२
सुषेणदुहिता चेयमर्थसूक्ष्मविनिश्चये
औत्पातिके च विविधे सर्वतः परिनिष्ठिता १३
यदेषा साध्विति ब्रूयात्कार्यं तन्मुक्तसंशयम्
न हि तारामतं किंचिदन्यथा परिवर्तते १४
राघवस्य च ते कार्यं कर्तव्यमविशङ्कया
स्यादधर्मो ह्यकरणे त्वां च हिंस्याद्विमानितः १५
इमां च मालामाधत्स्व दिव्यां सुग्रीव काञ्चनीम्

उदारा श्रीः स्थिता ह्यस्यां संप्रजह्यान्मृते मयि १६
इत्येवमुक्तः सुग्रीवो वालिना भ्रातृसौहृदात्
हर्षं त्यक्त्वा पुनर्दीनो ग्रहग्रस्त इवोडुराट् १७
तद्वालिवचनाच्छान्तः कुर्वन्युक्तमतन्द्रितः
जग्राह सोऽभ्यनुज्ञातो मालां तां चैव काञ्चनीम् १८
तां मालां काञ्चनीं दत्त्वा वाली दृष्ट्वात्मजं
स्थितम्
संसिद्धः प्रेत्यभावाय स्नेहादङ्गदमब्रवीत् १९
देशकालौ भजस्वाद्य क्षममाणः प्रियाप्रिये
सुखदुःखसहः काले सुग्रीववशगो भव २०
यथा हि त्वं महाबाहो लालितः सततं मया
न तथा वर्तमानं त्वां सुग्रीवो बहु मंस्यते २१
मास्यामित्रैर्गतं गच्छेर्मा शत्रुभिररिंदम
भर्तुरर्थपरो दान्तः सुग्रीववशगो भव २२
न चातिप्रणयः कार्यः कर्तव्योऽप्रणयश्च ते
उभयं हि महादोषं तस्मादन्तरदृग्भव २३
इत्युक्त्त्चाथ विवृत्ताक्षः शरसंपीडितो भृशम्
विवृतैर्दशनैर्भीमैर्बभूवोत्क्रान्तजीवितः २४
हते तु वीरे प्लवगाधिपे तदा
प्लवंगमास्तत्र न शर्म लेभिरे
वनेचराः सिंहयुते महावने
यथा हि गावो निहते गवां पतौ २५
ततस्तु तारा व्यसनार्णवप्लुता
मृतस्य भर्तुर्वदनं समीक्ष्य सा
जगाम भूमिं परिरभ्य वालिनं
महाद्रुमं छिन्नमिवाश्रिता लता २६
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे द्वाविंशः सर्गः २२

४-२३
ततः समुपजिघ्रन्ती कपिराजस्य तन्मुखम्

पतिं लोकाच्च्युतं तारा मृतं वचनमब्रवीत् १
शेषे त्वं विषमे दुःखमकृत्वा वचनं मम
उपलोपचिते वीर सुदुःखे वसुधातले २
मत्तः प्रियतरा नूनं वानरेन्द्र मही तव
शेषे हि तां परिष्वज्य मां च न प्रतिभाषसे ३
सुग्रीव एव विक्रान्तो वीर साहसिक प्रिय
ऋक्षवानरमुख्यास्त्वां बलिनं पर्युपासते ४
एषां विलपितं कृच्छ्रमङ्गदस्य च शोचतः
मम चेमां गिरं श्रुत्वा किं त्वं न प्रतिबुध्यसे ५
इदं तच्छूरशयनं यत्र शेषे हतो युधि
शायिता निहता यत्र त्वयैव रिपवः पुरा ६
विशुद्धसत्त्वाभिजन प्रिययुद्ध मम प्रिय
मामनाथां विहायैकां गतस्त्वमसि मानद ७
शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता
शूरभार्यां हतां पश्य सद्यो मां विधवां कृताम् ८
अवभग्नश्च मे मानो भग्ना मे शाश्वती गतिः
अगाधे च निमग्नास्मि विपुले शोकसागरे ९
अश्मसारमयं नूनमिदं मे हृदयं दृढम्
भर्तारं निहतं दृष्ट्वा यन्नाद्य शतधा गतम् १०
सुहृच्चैव हि भर्ता च प्रकृत्या च मम प्रियः
आहवे च पराक्रान्तः शूरः पञ्चत्वमागतः ११
पतिहीना तु या नारी कामं भवतु पुत्रिणी
धनधान्यैः सुपूर्णापि विधवेत्युच्यते बुधैः १२
स्वगात्रप्रभवे वीर शेषे रुधिरमण्डले
कृमिरागपरिस्तोमे त्वमेवं शयने यथा १३
रेणुशोणितसंवीतं गात्रं तव समन्ततः
परिरब्धुं न शक्नोमि भुजाभ्यां प्लवगर्षभ १४
कृतकृत्योऽद्य सुग्रीवो वैरेऽस्मिन्नतिदारुणे
यस्य रामविमुक्तेन हृतमेकेषुणा भयम् १५
शरेण हृदि लग्नेन गात्रसंस्पर्शने तव
वार्यामि त्वां निरीक्षन्ती त्वयि पञ्चत्वमागते १६
उद्बबर्ह शरं नीलस्तस्य गात्रगतं तदा

गिरिगह्वरसंलीनं दीप्तमाशीविषं यथा १७
तस्य निष्कृष्यमाणस्य बाणस्य च बभौ द्युतिः
अस्तमस्तकसंरुद्धो रश्मिर्दिनकरादिव १८
पेतुः क्षतजधारास्तु व्रणेभ्यस्तस्य सर्वशः
ताम्रगैरिकसंपृक्ता धारा इव धराधरात् १९
अवकीर्णं विमार्जन्ती भर्तारं रणरेणुना
अस्रैर्नयनजैः शूरं सिषेचास्त्रसमाहतम् २०
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गं दृष्ट्वा विनिहतं पतिम्
उवाच तारा पिङ्गाक्षं पुत्रमङ्गदमङ्गना २१
अवस्थां पश्चिमां पश्य पितुः पुत्र सुदारुणाम्
संप्रसक्तस्य वैरस्य गतोऽन्त पापकर्मणा २२
बालसूर्योदयतनुं प्रयान्तं यमसादनम्
अभिवादय राजानं पितरं पुत्र मानदम् २३
एवमुक्तः समुत्थाय जग्राह चरणौ पितुः
भुजाभ्यां पीनवृत्ताभ्यामङ्गदोऽहमिति ब्रुवन् २४
अभिवादयमानं त्वामङ्गदं त्वं यथा पुरा
दीर्घायुर्भव पुत्रेति किमर्थं नाभिभाषसे २५
अहं पुत्रसहाया त्वामुपासे गतचेतनम्
सिंहेन निहतं सद्यो गौः सवत्सेव गोवृषम् २६
इष्ट्वा संग्रामयज्ञेन नानाप्रहरणाम्भसा
अस्मिन्नवभृथे स्नातः कथं पत्न्या मया विना २७
या दत्ता देवराजेन तव तुष्टेन संयुगे
शातकुम्भमयीं मालां तां ते पश्यामि नेह किम् २८
राजश्रीर्न जहाति त्वां गतासुमपि मानद
सूर्यस्यावर्तमानस्य शैलराजमिव प्रभा २९
न मे वचः पथ्यमिदं त्वया कृतं
न चास्मि शक्ता हि निवारणे तव
हता सपुत्रास्मि हतेन संयुगे
सह त्वया श्रीर्विजहाति मामिह ३०
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः २३

४-२४
गतासुं वालिनं दृष्ट्वा राघवस्तदनन्तरम्
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं स्रुगीवं शत्रुतापनः १
न शोकपरितापेन श्रेयसा युज्यते मृतः
यदत्रानन्तरं कार्यं तत्समाधातुमर्हथ २
लोकवृत्तमनुष्ठेयं कृतं वो बाष्पमोक्षणम्
न कालादुत्तरं किंचित्कर्म शक्यमुपासितुम् ३
नियतिः कारणं लोके नियतिः कर्मसाधनम्
नियतिः सर्वभूतानां नियोगेष्विह कारणम् ४
न कर्ता कस्यचित्कश्चिन्नियोगे चापि नेश्वरः
स्वभावे वर्तते लोकस्तस्य कालः परायणम् ५
न कालः कालमत्येति न कालः परिहीयते
स्वभावं वा समासाद्य न कश्चिदतिवर्तते ६
न कालस्यास्ति बन्धुत्वं न हेतुर्न पराक्रमः
न मित्रज्ञातिसंबन्धः कारणं नात्मनो वशः ७
किं तु कालपरीणामो द्रष्टव्यः साधु पश्यता
धर्मश्चार्थश्च कामश्च कालक्रमसमाहिताः ८
इतः स्वां प्रकृतिं वाली गतः प्राप्तः क्रियाफलम्
धर्मार्थकामसंयोगैः पवित्रं प्लवगेश्वर ९
स्वधर्मस्य च संयोगाज्जितस्तेन महात्मना
स्वर्गः परिगृहीतश्च प्राणानपरिरक्षता १०
एषा वै नियतिः श्रेष्ठा यां गतो हरियूथपः
तदलं परितापेन प्राप्तकालमुपास्यताम् ११
वचनान्ते तु रामस्य लक्ष्मणः परवीरहा
अवदत्प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवं गतचेतसम् १२
कुरु त्वमस्य सुग्रीव प्रेतकार्यमनन्तरम्
ताराङ्गदाभ्यां सहितो वालिनो दहनं प्रति १३
समाज्ञापय काष्ठानि शुष्काणि च बहूनि च
चन्दनानि च दिव्यानि वालिसंस्कारकारणात् १४
समाश्वासय चैनं त्वमङ्गदं दीनचेतसम्
मा भूर्बालिशबुद्धिस्त्वं त्वदधीनमिदं पुरम् १५
अङ्गदस्त्वानयेन्माल्यं वस्त्राणि विविधानि च

घृतं तैलमथो गन्धान्यच्चात्र समनन्तरम् १६
त्वं तार शिबिकां शीघ्रमादायागच्छ संभ्रमात्
त्वरा गुणवती युक्ता ह्यस्मिन्काले विशेषतः १७
सज्जीभवन्तु प्लवगाः शिबिकावाहनोचिताः
समर्था बलिनश्चैव निर्हरिष्यन्ति वालिनम् १८
एवमुक्त्वा तु सुग्रीवं सुमित्रानन्दवर्धनः
तस्थौ भ्रातृसमीपस्थो लक्ष्मणः परवीरहा १९
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा तारः संभ्रान्तमानसः
प्रविवेश गुहां शीघ्रं शिबिकासक्तमानसः २०
आदाय शिबिकां तारः स तु पर्यापतत्पुनः
वानरैरुह्यमानां तां शूरैरुद्वहनोचितैः २१
ततो वालिनमुद्यम्य सुग्रीवः शिबिकां तदा
आरोपयत विक्रोशन्नङ्गदेन सहैव तु २२
आरोप्य शिबिकां चैव वालिनं गतजीवितम्
अलंकारैश्च विविधैर्माल्यैर्वस्त्रैश्च भूषितम् २३
आज्ञापयत्तदा राजा सुग्रीवः प्लवगेश्वरः
और्ध्वदेहिकमार्यस्य क्रियतामनुरूपतः २४
विश्राणयन्तो रत्नानि विविधानि बहूनि च
अग्रतः प्लवगा यान्तु शिबिका तदनन्तरम् २५
राज्ञामृद्धिविशेषा हि दृश्यन्ते भुवि यादृशाः तादृशं वालिनः क्षिप्रं प्राकुर्वन्नौर्ध्वदेहिकम्
२६
अङ्गदं परिगृह्याशु तारप्रभृतयस्तथा
क्रोशन्तः प्रययुः सर्वे वानरा हतबान्धवाः २७
ताराप्रभृतयः सर्वा वानर्यो हतयूथपाः
अनुजग्मुर्हि भर्तारं क्रोशन्त्यः करुणस्वनाः २८
तासां रुदितशब्देन वानरीणां वनान्तरे
वनानि गिरयः सर्वे विक्रोशन्तीव सर्वतः २९
पुलिने गिरिनद्यास्तु विविक्ते जलसंवृते
चितां चक्रुः सुबहवो वानरा वनचारिणः ३०
अवरोप्य ततः स्कन्धाच्छिबिकां वहनोचिताः
तस्थुरेकान्तमाश्रित्य सर्वे शोकसमन्विताः ३१

ततस्तारा पतिं दृष्ट्वा शिबिकातलशायिनम्
आरोप्याङ्के शिरस्तस्य विललाप सुदुःखिता ३२
जनं न पश्यसीमं त्वं कस्माच्छोकाभिपीडितम्
प्रहृष्टमिव ते वक्त्रं गतासोरपि मानद
अस्तार्कसमवर्णं च लक्ष्यते जीवतो यथा ३३
एष त्वां रामरूपेण कालः कर्षति वानर
येन स्म विधवाः सर्वाः कृता एकेषुणा रणे ३४
इमास्तास्तव राजेन्द्र वानर्यो वल्लभाः सदा
पादैर्विकृष्टमध्वानमागताः किं न बुध्यसे ३५
तवेष्टा ननु नामैता भार्याश्चन्द्रनिभाननाः
इदानीं नेक्षसे कस्मात्सुग्रीवं प्लवगेश्वरम् ३६
एते हि सचिवा राजंस्तारप्रभृतयस्तव
पुरवासिजनश्चायं परिवार्यासतेऽनघ ३७
विसर्जयैनान्प्लवगान्यथोचितमरिंदम
ततः क्रीडामहे सर्वा वनेषु मदिरोत्कटाः ३८
एवं विलपतीं तारां पतिशोकपरिप्लुताम्
उत्थापयन्ति स्म तदा वानर्यः शोककर्शिताः ३९
सुग्रीवेण ततः सार्धमङ्गदः पितरं रुदन्
चितामारोपयामास शोकेनाभिहतेन्द्रियः ४०
ततोऽग्नि विधिवद्दत्त्वा सोऽपसव्यं चकार ह
पितरं दीर्घमध्वानं प्रस्थितं व्याकुलेन्द्रियः ४१
संस्कृत्य वालिनं ते तु विधिपूर्वं प्लंवगमाः
आजग्मुरुदकं कर्तुं नदीं शीतजलां शुभाम् ४२
ततस्ते सहितास्तत्र अङ्गदं स्थाप्य चाग्रतः
सुग्रीवतारासहिताः सिषिचुर्वालिने जलम् ४३
सुग्रीवेणैव दीनेन दीनो भूत्वा महाबलः
समानशोकः काकुत्स्थः प्रेतकार्याण्यकारयत् ४४
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः २४

४-२५

ततः शोकाभिसंतप्तं सुग्रीवं क्लिन्नवाससम्
शाखामृगमहामात्राः परिवार्योपतस्थिरे १
अभिगम्य महाबाहुं राममक्लिष्टकारिणम्
स्थिताः प्राञ्जलयः सर्वे पितामहमिवर्षयः २
ततः काञ्चनशैलाभस्तरुणार्कनिभाननः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं हनुमान्मारुतात्मजः ३
भवत्प्रसादात्सुग्रीवः पितृपैतामहं महत्
वानराणां सुदुष्प्रापं प्राप्तो राज्यमिदं प्रभो ४
भवता समनुज्ञातः प्रविश्य नगरं शुभम्
संविधास्यति कार्याणि सर्वाणि ससुहृज्जनः ५
स्नातोऽय विविधैर्गन्धैरौषधैश्च यथाविधि
अर्चयिष्यति रत्नैश्च माल्यैश्च त्वां विशेषतः ६
इमां गिरिगुहां रम्यामभिगन्तुमितोऽहसि
कुरुष्व स्वामिसंबन्धं वानरान्संप्रहर्षयन् ७
एवमुक्तो हनुमता राघवः परवीरहा
प्रत्युवाच हनूमन्तं बुद्धिमान्वाक्यकोविदः ८
चतुर्दशसमाः सौम्य ग्रामं वा यदि वा पुरम्
न प्रवेक्ष्यामि हनुमन्पितुर्निर्देशपालकः ९
सुसमृद्धां गुहां दिव्यां सुग्रीवो वानरर्षभः
प्रविष्टो विधिवद्वीरः क्षिप्रं
राज्येऽभिषिच्यताम् १०
एवमुक्त्वा हनूमन्तं रामः सुग्रीवमब्रवीत्
इममप्यङ्गदं वीर यौवराज्येऽभिषेचय ११
पूर्वोऽय वार्षिको मासः श्रावणः सलिलागमः
प्रवृत्ताः सौम्य चत्वारो मासा वार्षिकसंज्ञिताः १२
नायमुद्योगसमयः प्रविश त्वं पुरीं शुभाम्
अस्मिन्वत्स्याम्यहं सौम्य पर्वते सहलक्ष्मणः १३
इयं गिरिगुहा रम्या विशाला युक्तमारुता
प्रभूतसलिला सौम्य प्रभूतकमलोत्पला १४
कार्तिके समनुप्राप्ते त्वं रावणवधे यत
एष नः समयः सौम्य प्रविश त्वं स्वमालयम्
अभिषिञ्चस्व राज्ये च सुहृदः संप्रहर्षय १५

इति रामाभ्यनुज्ञातः सुग्रीवो वानरर्षभः
प्रविवेश पुरीं रम्यां किष्किन्धां वालिपालिताम् १६
तं वानरसहस्राणि प्रविष्टं वानरेश्वरम्
अभिवाद्य प्रहृष्टानि सर्वतः पर्यवारयन् १७
ततः प्रकृतयः सर्वा दृष्ट्वा हरिगणेश्वरम्
प्रणम्य मूर्ध्ना पतिता वसुधायां समाहिताः १८
सुग्रीवः प्रकृतीः सर्वाः संभाष्योत्थाप्य
वीर्यवान्
भ्रातुरन्तःपुरं सौम्यं प्रविवेश महाबलः १९
प्रविश्य त्वभिनिष्क्रान्तं सुग्रीवं वानरर्षभम्
अभ्यषिञ्चन्त सुहृदः सहस्राक्षमिवामराः २०
तस्य पाण्डुरमाजह्रुश्छत्रं हेमपरिष्कृतम्
शुक्ले च बालव्यजने हेमदण्डे यशस्करे २१
तथा सर्वाणि रत्नानि सर्वबीजौषधानि च
सक्षीराणां च वृक्षाणां प्ररोहान्कुसुमानि च २२
शुक्लानि चैव वस्त्राणि श्वेतं चैवानुलेपनम्
सुगन्धीनि च माल्यानि स्थलजान्यम्बुजानि च २३
चन्दनानि च दिव्यानि गन्धांश्च विविधान्बहून्
अक्षतं जातरूपं च प्रियङ्गुमधुसर्पिषी २४
दधि चर्म च वैयाघ्रं वाराही चाप्युपानहौ
समालम्भनमादाय रोचनां समनःशिलाम्
आजग्मुस्तत्र मुदिता वराः कन्यास्तु षोडश २५
ततस्ते वानरश्रेष्ठं यथाकालं यथाविधि
रत्नैर्वस्त्रैश्च भक्ष्यैश्च तोषयित्वा
द्विजर्षभान् २६
ततः कुशपरिस्तीर्णं समिद्धं जातवेदसम्
मन्त्रपूतेन हविषा हुत्वा मन्त्रविदो जनाः २७
ततो हेमप्रतिष्ठाने वरास्तरणसंवृते
प्रासादशिखरे रम्ये चित्रमाल्योपशोभिते २८
प्राङ्मुखं विविधैर्मन्त्रैः स्थापयित्वा वरासने
नदीनदेभ्यः संहृत्य तीर्थेभ्यश्च समन्ततः २९
आहृत्य च समुद्रेभ्यः सर्वेभ्यो वानरर्षभाः

अपः कनककुम्भेषु निधाय विमलाः शुभाः ३०
शुभैर्वृषभशृङ्गैश्च कलशैश्चापि काञ्चनैः
शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविहितेन च ३१
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः
मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनूमाञ्जाम्बवान्नलः ३२
अभ्यषिञ्चन्त सुग्रीवं प्रसन्नेन सुगन्धिना
सलिलेन सहस्राक्षं वसवो वासवं यथा ३३
अभिषिक्ते तु सुग्रीवे सर्वे वानरपुंगवाः
प्रचुक्रुशुर्महात्मानो हृष्टास्तत्र सहस्रशः ३४
रामस्य तु वचः कुर्वन्सुग्रीवो हरिपुंगवः
अङ्गदं संपरिष्वज्य यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ३५
अङ्गदे चाभिषिक्ते तु सानुक्रोशाः प्लवंगमाः
साधु साध्विति सुग्रीवं महात्मानोऽभ्यपूजयन् ३६
हृष्टपुष्टजनाकीर्णा पताकाध्वजशोभिता
बभूव नगरी रम्या किष्किन्धा गिरिगह्वरे ३७
निवेद्य रामाय तदा महात्मने
महाभिषेकं कपिवाहिनीपतिः
रुमां च भार्यां प्रतिलभ्य वीर्यवा-
नवाप राज्यं त्रिदशाधिपो यथा ३८
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः २५

४-२६
अभिषिक्ते तु सुग्रीवे प्रविष्टे वानरे गुहाम्
आजगाम सह भ्रात्रा रामः प्रस्रवणं गिरिम् १
शार्दूलमृगसंघुष्टं सिंहैर्भीमरवैर्वृतम्
नानागुल्मलतागूढं बहुपादपसंकुलम् २
ऋक्षवानरगोपुच्छैर्मार्जारैश्च निषेवितम्
मेघराशिनिभं शैलं नित्यं शुचिजलाश्रयम् ३
तस्य शैलस्य शिखरे महतीमायतां गुहाम्
प्रत्यगृह्णत वासार्थं रामः सौमित्रिणा सह ४
अवसत्तत्र धर्मात्मा राघवः सहलक्ष्मणः

बहुदृश्यदरीकुञ्जे तस्मिन्प्रस्रवणे गिरौ ५
सुसुखेऽपि बहुद्रव्ये तस्मिन्हि धरणीधरे
वसतस्तस्य रामस्य रतिरल्पापि नाभवत्
हृतां हि भार्यां स्मरतः प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ६
उदयाभ्युदितं दृष्ट्वा शशाङ्कं च विशेषतः
आविवेश न तं निद्रा निशासु शयनं गतम् ७
तत्समुत्थेन शोकेन बाष्पोपहतचेतसम्
तं शोचमानं काकुत्स्थं नित्यं शोकपरायणम्
तुल्यदुःखोऽब्रवीद्भ्राता लक्ष्मणोऽनुनयन्वचः ८
अलं वीर व्यथां गत्वा न त्वं शोचितुमर्हसि
शोचतो ह्यवसीदन्ति सर्वार्था विदितं हि ते ९
भवान्क्रियापरो लोके भवान्देवपरायणः
आस्तिको धर्मशीलश्च व्यवसायी च राघव १०
न ह्यव्यवसितः शत्रुं राक्षसं तं विशेषतः
समर्थस्त्वं रणे हन्तुं विक्रमैर्जिह्मकारिणम् ११
समुन्मूलय शोकं त्वं व्यवसायं स्थिरं कुरु
ततः सपरिवारं तं निर्मूलं कुरु राक्षसम् १२
पृथिवीमपि काकुत्स्थ ससागरवनाचलाम्
परिवर्तयितुं शक्तः किमङ्ग पुन रावणम् १३
अहं तु खलु ते वीर्यं प्रसुप्तं प्रतिबोधये
दीप्तैराहुतिभिः काले भस्मच्छन्नमिवानलम् १४
लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं प्रतिपूज्य हितं शुभम्
राघवः सुहृदं स्निग्धमिदं वचनमब्रवीत् १५
वाच्यं यदनुरक्तेन स्त्रिग्धेन च हितेन च
सत्यविक्रमयुक्तेन तदुक्तं लक्ष्मण त्वया १६
एष शोकः परित्यक्तः सर्वकार्यावसादकः
विक्रमेष्वप्रतिहतं तेजः प्रोत्साहयाम्यहम् १७
शरत्कालं प्रतीक्षेऽहमियं प्रावृडुपस्थिता
ततः सराष्ट्रं सगणं राक्षसं तं निहन्म्यहम् १८
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो रामस्य लक्ष्मणः
पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं सौमित्रिर्मित्रनन्दनः १९
एतत्ते सदृशं वाक्यमुक्तं शत्रुनिबर्हण

इदानीमसि काकुत्स्थ प्रकृतिं स्वामुपागतः २०
विज्ञाय ह्यात्मनो वीर्यं तथ्यं भवितुमर्हसि
एतत्सदृशमुक्तं ते श्रुतस्याभिजनस्य च २१
तस्मात्पुरुषशार्दूल चिन्तयञ्शत्रुनिग्रहम्
वर्षारात्रमनुप्राप्तमतिक्रामय राघव २२
नियम्य कोपं प्रतिपाल्यतां शर-
त्क्षमस्व मासांश्चतुरो मया सह
वसाचलेऽस्मिन्मृगराजसेविते
संवर्धयञ्शत्रुवधे समुद्यतः २३
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे षड्विंशः सर्गः २६

४-२७
स तदा वालिनं हत्वा सुग्रीवमभिषिच्य च
वसन्माल्यवतः पृष्ठे रामो लक्ष्मणमब्रवीत् १
अयं स कालः संप्राप्तः समयोऽद्य जलागमः
संपश्य त्वं नभो मेघैः संवृतं गिरिसंनिभैः २
नवमासधृतं गर्भं भास्करस्य गभस्तिभिः
पीत्वा रसं समुद्राणां द्यौः प्रसूते रसायनम् ३
शक्यमम्बरमारुह्य मेघसोपानपङ्क्तिभिः
कुटजार्जुनमालाभिरलंकर्तृं दिवाकरम् ४
संध्यारागोत्थितैस्ताम्रैरन्तेष्वधिकपाण्डुरैः
स्निग्धैरभ्रपटच्छेदैर्बद्धव्रणमिवाम्बरम् ५
मन्दमारुतनिःश्वासं संध्याचन्दनरञ्जितम्
आपाण्डुजलदं भाति कामातुरमिवाम्बरम् ६
एषा घर्मपरिक्लिष्टा नववारिपरिप्लुता
सीतेव शोकसंतप्ता मही बाष्पं विमुञ्चति ७
मेघोदरविनिर्मुक्ताः कह्लारसुखशीतलाः
शक्यमञ्जलिभिः पातुं वाताः केतकिगन्धिनः ८
एष फुल्लार्जुनः शैलः केतकैरधिवासितः
सुग्रीव इव शान्तारिर्धाराभिरभिषिच्यते ९
मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञोपवीतिनः

मारुतापूरितगुहाः प्राधीता इव पर्वताः १०
कशाभिरिव हैमीभिर्विद्युद्भिरिव ताडितम्
अन्तःस्तनितनिर्घोषं सवेदनमिवाम्बरम् ११
नीलमेघाश्रिता विद्युत्स्फुरन्ती प्रतिभाति मे
स्फुरन्ती रावणस्याङ्के वैदेहीव तपस्विनी १२
इमास्ता मन्मथवतां हिताः प्रतिहता दिशः
अनुलिप्ता इव घनैर्नष्टग्रहनिशाकराः १३
क्वचिद्बाष्पाभिसंरुद्धान्वर्षागमसमुत्सुकान्
कुटजान्पश्य सौमित्रे पुष्पितान्गिरिसानुषु
मम शोकाभिभूतस्य कामसंदीपनान्स्थितान् १४
रजः प्रशान्तं सहिमोऽद्य वायु- र्निदाघदोषप्रसराः प्रशान्ताः
स्थिता हि यात्रा वसुधाधिपानां
प्रवासिनो यान्ति नराः स्वदेशान् १५
संप्रस्थिता मानसवासलुब्धाः
प्रियान्विताः संप्रति चक्रवाकाः
अभीक्ष्णवर्षोदकविक्षतेषु
यानानि मार्गेषु न संपतन्ति १६
क्वचित्प्रकाशं क्वचिदप्रकाशं
नभः प्रकीर्णाम्बुधरं विभाति
क्वचित्क्वचित्पर्वतसंनिरुद्धं
रूपं यथा शान्तमहार्णवस्य १७
व्यामिश्रितं सर्जकदम्बपुष्पै
र्नवं जलं पर्वतधातुताम्रम्
मयूरकेकाभिरनुप्रयातं
शैलापगाः शीघ्रतरं वहन्ति १८
रसाकुलं षट्पदसंनिकाशं
प्रभुज्यते जम्बुफलं प्रकामम्
अनेकवर्णं पवनावधूतं
भूमौ पतत्याम्रफलं विपक्वम् १९
विद्युत्पताकाः सबलाकमालाः शैलेन्द्रकूटाकृतिसंनिकाशाः

गर्जन्ति मेघाः समुदीर्णनादा मत्ता गजेन्द्रा इव संयुगस्थाः २०
मेघाभिकामा परिसंपतन्ती
संमोदिता भाति बलाकपङ्क्तिः
वातावधूता वरपौण्डरीकी
लम्बेव माला रचिताम्बरस्य २१
निद्रा शनैः केशवमभ्युपैति
द्रुतं नदी सागरमभ्युपैति
हृष्टा बलाका घनमभ्युपैति
कान्ता सकामा प्रियमभ्युपैति २२
जाता वनान्ताः शिखिसुप्रनृत्ता
जाताः कदम्बाः सकदम्बशाखाः
जाता वृषा गोषु समानकामा
जाता मही सस्यवनाभिरामा २३
वहन्ति वर्षन्ति नदन्ति भान्ति
ध्यायन्ति नृत्यन्ति समाश्वसन्ति
नद्यो घना मत्तगजा वनान्ताः
प्रियाविहीनाः शिखिनः प्लवंगाः २४
प्रहर्षिताः केतकपुष्पगन्ध-माघ्राय हृष्टा वननिर्झरेषु
प्रपातशब्दाकुलिता गजेन्द्राः
सार्धं मयूरैः समदा नदन्ति २५
धारानिपातैरभिहन्यमानाः
कदम्बशाखासु विलम्बमानाः
क्षणार्जितं पुष्परसावगाढं
शनैर्मदं षट्चरणास्त्यजन्ति २६
अङ्गारचूर्णोत्करसंनिकाशैः
फलैः सुपर्याप्तरसैः समृद्धैः
जम्बूद्रुमाणां प्रविभान्ति शाखा
निलीयमाना इव षटपदौघैः २७
तडित्पताकाभिरलंकृताना मुदीर्णगम्भीरमहारवाणाम्

विभान्ति रूपाणि बलाहकानां रणोद्यतानामिव वारणानाम् २८
मार्गानुगः शैलवनानुसारी
संप्रस्थितो मेघरवं निशम्य
युद्धाभिकामः प्रतिनागशङ्की
मत्तो गजेन्द्रः प्रतिसंनिवृत्तः २९
मुक्तासकाशं सलिलं पतद्वै
सुनिर्मलं पत्रपुटेषु लग्नम्
हृष्टा विवर्णच्छदना विहंगाः
सुरेन्द्रदत्तं तृषिताः पिबन्ति ३०
नीलेषु नीला नववारिपूर्णा
मेघेषु मेघाः प्रविभान्ति सक्ताः
दवाग्निदग्धेषु दवाग्निदग्धाः
शैलेषु शैला इव बद्धमूलाः ३१
मत्ता गजेन्द्रा मुदिता गवेन्द्रा
वनेषु विश्रान्ततरा मृगेन्द्राः
रम्या नगेन्द्रा निभृता नरेन्द्राः
प्रक्रीडितो वारिधरैः सुरेन्द्रः ३२
वृत्ता यात्रा नरेन्द्राणां सेना प्रतिनिवर्तते
वैराणि चैव मार्गाश्च सलिलेन समीकृताः ३३
मासि प्रौष्ठपदे ब्रह्म ब्राह्मणानां विवक्षताम्
अयमध्यायसमयः सामगानामुपस्थितः ३४
निवृत्तकर्मायतनो नूनं संचितसंचयः
आषाढीमभ्युपगतो भरतः कोसलाधिपः ३५
नूनमापूर्यमाणायाः सरय्वा वर्धते रयः
मां समीक्ष्य समायान्तमयोध्याया इव स्वनः ३६
इमाः स्फीतगुणा वर्षाः सुग्रीवः सुखमश्नुते
विजितारिः सदारश्च राज्ये महति च स्थितः ३७
अहं तु हृतदारश्च राज्याच्च महतश्च्युतः
नदीकूलमिव क्लिन्नमवसीदामि लक्ष्मण ३८
शोकश्च मम विस्तीर्णो वर्षाश्च भृशदुर्गमाः
रावणश्च महाञ्शत्रुरपारं प्रतिभाति मे ३९

अयात्रां चैव दृष्ट्वेमां मार्गांश्च भृशदुर्गमान्
प्रणते चैव सुग्रीवे न मया किंचिदीरितम् ४०
अपि चातिपरिक्लिष्टं चिराद्दारैः समागतम्
आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्वक्तुं नेच्छामि वानरम् ४१
स्वयमेव हि विश्रम्य ज्ञात्वा कालमुपागतम्
उपकारं च सुग्रीवो वेत्स्यते नात्र संशयः ४२
तस्मात्कालप्रतीक्षोऽह स्थितोऽस्मि शुभलक्षण
सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसादमनुपालयन् ४३
उपकारेण वीरो हि प्रतिकारेण युज्यते
अकृतज्ञोऽप्रतिकृतो हन्ति सत्त्ववतां मनः ४४
अथैवमुक्तः प्रणिधाय लक्ष्मणः
कृताञ्जलिस्तत्प्रतिपूज्य भाषितम्
उवाच रामं स्वभिरामदर्शनं
प्रदर्शयन्दर्शनमात्मनः शुभम् ४५
यथोक्तमेतत्तव सर्वमीप्सितं
नरेन्द्र कर्ता नचिराद्धरीश्वरः
शरत्प्रतीक्षः क्षमतामिमं भवा-
ञ्जलप्रपातं रिपुनिग्रहे धृतः ४६
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे सप्तविंशः सर्गः २७

४-२८
समीक्ष्य विमलं व्योम गतविद्युद्बलाहकम्
सारसारवसंघुष्टं रम्यज्योत्स्नानुलेपनम् १
समृद्धार्थं च सुग्रीवं मन्दधर्मार्थसंग्रहम्
अत्यर्थमसतां मार्गमेकान्तगतमानसम् २
निवृत्तकार्यं सिद्धार्थं प्रमदाभिरतं सदा
प्राप्तवन्तमभिप्रेतान्सर्वानेव मनोरथान् ३
स्वां च पत्नीमभिप्रेतां तारां चापि समीप्सिताम्
विहरन्तमहोरात्रं कृतार्थं विगतज्वरम् ४
क्रीडन्तमिव देवेशं नन्दनेऽप्सरसां गणैः
मन्त्रिषु न्यस्तकार्यं च मन्त्रिणामनवेक्षकम् ५

उत्सन्नराज्यसंदेशं कामवृत्तमवस्थितम्
निश्चितार्थोऽथतत्त्वज्ञः कालधर्मविशेषवित् ६
प्रसाद्य वाक्यैर्मधुरैर्हेतुमद्भिर्मनोरमैः
वाक्यविद्वाक्यतत्त्वज्ञं हरीशं मारुतात्मजः ७
हितं तथ्यं च पथ्यं च सामधर्मार्थनीतिमत्
प्रणयप्रीतिसंयुक्तं विश्वासकृतनिश्चयम्
हरीश्वरमुपागम्य हनुमान्वाक्यमब्रवीत् ८
राज्यं प्राप्तं यशश्चैव कौली श्रीरभिवर्धिता
मित्राणां संग्रहः शेषस्तद्भवान्कर्तुमर्हति ९
यो हि मित्रेषु कालज्ञः सततं साधु वर्तते
तस्य राज्यं च कीर्तिश्च प्रतापश्चाभिवर्धते १०
यस्य कोशश्च दण्डश्च मित्राण्यात्मा च भूमिप
समवेतानि सर्वाणि स राज्यं महदश्नुते ११
तद्भवान्वृत्तसम्पन्नः स्थितः पथि निरत्यये
मित्रार्थमभिनीतार्थं यथावत्कर्तुमर्हति १२
यस्तु कालव्यतीतेषु मित्रकार्येषु वर्तते
स कृत्वा महतोऽप्यर्थान्न मित्रार्थेन युज्यते १३
क्रियतां राघवस्यैतद्वैदेह्याः परिमार्गणम्
तदिदं वीर कार्यं ते कालातीतमरिंदम १४
न च कालमतीतं ते निवेदयति कालवित्
त्वरमाणोऽपि सन्प्राज्ञस्तव राजन्वशानुगः १५
कुलस्य केतुः स्फीतस्य दीर्घबन्धुश्च राघवः
अप्रमेयप्रभावश्च स्वयं चाप्रतिमो गुणैः १६
तस्य त्वं कुरु वै कार्यं पूर्वं तेन कृतं तव
हरीश्वर हरिश्रेष्ठानाज्ञापयितुमर्हसि १७
न हि तावद्भवेत्कालो व्यतीतश्चोदनादृते
चोदितस्य हि कार्यस्य भवेत्कालव्यतिक्रमः १८
अकर्तुरपि कार्यस्य भवान्कर्ता हरीश्वर
किं पुनः प्रतिकर्तुस्ते राज्येन च धनेन च १९
शक्तिमानसि विक्रान्तो वानरर्क्षगणेश्वर
कर्तुं दाशरथेः प्रीतिमाज्ञायां किं नु सज्जसे २०
कामं खलु शरैः शक्तः सुरासुरमहोरगान्

वशे दाशरथिः कर्तुं त्वत्प्रतिज्ञां तु काङ्क्षते २१
प्राणत्यागाविशङ्केन कृतं तेन तव प्रियम्
तस्य मार्गाम वैदेहीं पृथिव्यामपि चाम्बरे २२
न देवा न च गन्धर्वा नासुरा न मरुद्गणाः
न च यक्षा भयं तस्य कुर्युः किमुत राक्षसाः २३
तदेवं शक्तियुक्तस्य पूर्वं प्रियकृतस्तथा
रामस्यार्हसि पिङ्गेश कर्तुं सर्वात्मना प्रियम् २४
नाधस्तादवनौ नाप्सु गतिर्नोपरि चाम्बरे
कस्यचित्सज्जतेऽस्माकं कपीश्वर तवाज्ञया २५
तदाज्ञापय कः किं ते कृते वसतु कुत्रचित्
हरयो ह्यप्रधृष्यास्ते सन्ति कोट्यग्रतोऽनघ २६
तस्य तद्ववचनं श्रुत्वा काले साधु निवेदितम्
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नश्चकार मतिमुत्तमाम् २७
स संदिदेशाभिमतं नीलं नित्यकृतोद्यमम्
दिक्षु सर्वासु सर्वेषां सैन्यानामुपसंग्रहे २८
यथा सेना समग्रा मे यूथपालाश्च सर्वशः
समागच्छन्त्यसंगेन सेनाग्राणि तथा कुरु २९
ये त्वन्तपालाः प्लवगाः शीघ्रगा व्यवसायिनः
समानयन्तु ते सैन्यं त्वरिताः शासनान्मम
स्वयं चानन्तरं सैन्यं भवानेवानुपश्यतु ३०
त्रिपञ्चरात्रादूर्ध्वं यः प्राप्नुयान्नेह वानरः
तस्य प्राणान्तिको दण्डो नात्र कार्या विचारणा ३१
हरींश्च वृद्धानुपयातु साङ्गदो
भवान्ममाज्ञामधिकृत्य निश्चिताम्
इति व्यवस्थां हरिपुंगवेश्वरो
विधाय वेश्म प्रविवेश वीर्यवान् ३२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे अष्टाविंशः सर्गः २८

४-२९
गुहां प्रविष्टे सुग्रीवे विमुक्ते गगने घनैः

वर्षरात्रोषितो रामः कामशोकाभिपीडितः १
पाण्डुरं गगनं दृष्ट्वा विमलं चन्द्रमण्डलम्
शारदीं रजनीं चैव दृष्ट्वा ज्योत्स्नानुलेपनाम् २
कामवृत्तं च सुग्रीवं नष्टां च जनकात्मजाम्
बुद्ध्वा कालमतीतं च मुमोह परमातुरः ३
स तु संज्ञामुपागम्य मुहूर्तान्मतिमान्पुनः
मनःस्थामपि वैदेहीं चिन्तयामास राघवः ४
आसीनः पर्वतस्याग्रे हेमधातुविभूषिते
शारदं गगनं दृष्ट्वा जगाम मनसा प्रियाम् ५
दृष्ट्वा च विमलं व्योम गतविद्युद्बलाहकम्
सारसारवसंघुष्टं विललापार्तया गिरा ६
सारसारवसंनादैः सारसारवनादिनी
याश्रमे रमते बाला साद्य मे रमते कथम् ७
पुष्पितांश्चासनान्दृष्ट्वा काञ्चनानिव निर्मलान्
कथं सा रमते बाला पश्यन्ती मामपश्यती ८
या पुरा कलहंसानां स्वरेण कलभाषिणी
बुध्यते चारुसर्वाङ्गी साद्य मे बुध्यते कथम् ९
निःस्वनं चक्रवाकानां निशम्य सहचारिणाम्
पुण्डरीकविशालाक्षी कथमेषा भविष्यति १०
सरांसि सरितो वापीः काननानि वनानि च
तां विना मृगशावाक्षीं चरन्नाद्य सुखं लभे ११
अपि तां मद्वियोगाच्च सौकुमार्याच्च भामिनीम्
न दूरं पीडयेत्कामः शरद्गुणनिरन्तरः १२
एवमादि नरश्रेष्ठो विललाप नृपात्मजः
विहंग इव सारङ्गः सलिलं त्रिदशेश्वरात् १३
ततश्चञ्चूर्य रम्येषु फलार्थी गिरिसानुषु
ददर्श पर्युपावृत्तो लक्ष्मीवाँ ल्लक्ष्मणोऽग्रजम् १४
तं चिन्तया दुःसहया परीतं
विसंज्ञमेकं विजने मनस्वी भ्रातुर्विषादात्परितापदीनः
समीक्ष्य सौमित्रिरुवाच रामम् १५

किमार्य कामस्य वशंगतेन किमात्मपौरुष्यपराभवेन
अयं सदा संह्रियते समाधिः किमत्र योगेन निवर्तितेन १६
क्रियाभियोगं मनसः प्रसादं
समाधियोगानुगतं च कालम्
सहायसामर्थ्यमदीनसत्त्व
स्वकर्महेतुं च कुरुष्व हेतुम् १७
न जानकी मानववंशनाथ
त्वया सनाथा सुलभा परेण
न चाग्निचूडां ज्वलितामुपेत्य
न दह्यते वीरवरार्ह कश्चित् १८
सलक्षणं लक्ष्मणमप्रधृष्यं
स्वभावजं वाक्यमुवाच रामः
हितं च पथ्यं च नयप्रसक्तं
ससाम धर्मार्थसमाहितं च १९
निःसंशयं कार्यमवेक्षितव्यं
क्रियाविशेषो ह्यनुवर्तितव्यः
ननु प्रवृत्तस्य दुरासदस्य
कुमार कार्यस्य फलं न चिन्त्यम् २०
अथ पद्मपलाशाक्षीं मैथिलीमनुचिन्तयन्
उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता २१
तर्पयित्वा सहस्राक्षः सलिलेन वसुंधराम्
निर्वर्तयित्वा सस्यानि कृतकर्मा व्यवस्थितः २२
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषाः शैलद्रुमपुरोगमाः
विसृज्य सलिलं मेघाः परिश्रान्ता नृपात्मज २३
नीलोत्पलदलश्यामाः श्यामीकृत्वा दिशो दश
विमदा इव मातंगाः शान्तवेगाः पयोधराः २४
जलगर्भा महावेगाः कुटजार्जुनगन्धिनः
चरित्वा विरताः सौम्य वृष्टिवाताः समुद्यताः २५
घनानां वारणानां च मयूराणां च लक्ष्मण
नादः प्रस्रवणानां च प्रशान्तः सहसानघ २६

अभिवृष्टा महामेघैर्निर्मलाश्चित्रसानवः
अनुलिप्ता इवाभान्ति गिरयश्चन्द्ररश्मिभिः २७
दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलिनानि शनैः शनैः
नवसंगमसव्रीडा जघनानीव योषितः २८
प्रसन्नसलिलाः सौम्य कुररीभिर्विनादिताः
चक्रवाकगणाकीर्णा विभान्ति सलिलाशयाः २९
अन्योन्यबद्धवैराणां जिगीषूणां नृपात्मज
उद्योगसमयः सौम्य पार्थिवानामुपस्थितः ३०
इयं सा प्रथमा यात्रा पार्थिवानां नृपात्मज
न च पश्यामि सुग्रीवमुद्योगं वा तथाविधम् ३१
चत्वारो वार्षिका मासा गता वर्षशतोपमाः
मम शोकाभितप्तस्य सौम्य सीतामपश्यतः ३२
प्रियाविहीने दुःखार्ते हृतराज्ये विवासिते
कृपां न कुरुते राजा सुग्रीवो मयि लक्ष्मण ३३
अनाथो हृतराज्योऽय रावणेन च धर्षितः
दीनो दूरगृहः कामी मां चैव शरणं गतः ३४
इत्येतैः कारणैः सौम्य सुग्रीवस्य दुरात्मनः
अहं वानरराजस्य परिभूतः परंतप ३५
स कालं परिसंख्याय सीतायाः परिमार्गणे
कृतार्थः समयं कृत्वा दुर्मतिर्नावबुद्ध्य्ते ३६
त्वं प्रविश्य च किष्किन्धां ब्रूहि वानरपुंगवम्
मूर्खं ग्राम्यसुखे सक्तं सुग्रीवं वचनान्मम ३७
अर्थिनामुपपन्नानां पूर्वं चाप्युपकारिणाम्
आशां संश्रुत्य यो हन्ति स लोके पुरुषाधमः ३८
शुभं वा यदि वा पापं यो हि वाक्यमुदीरितम्
सत्येन परिगृह्णाति स वीरः पुरुषोत्तमः ३९
कृतार्था ह्यकृतार्थानां मित्राणां न भवन्ति ये
तान्मृतानपि क्रव्यादः कृतघ्नान्नोपभुञ्जते ४०
नूनं काञ्चनपृष्ठस्य विकृष्टस्य मया रणे
द्रष्टुमिच्छति चापस्य रूपं विद्युद्गणोपमम् ४१
घोरं ज्यातलनिर्घोषं क्रुद्धस्य मम संयुगे
निर्घोषमिव वज्रस्य पुनः संश्रोतुमिच्छति ४२

काममेवंगतेऽप्यस्य परिज्ञाते पराक्रमे
त्वत्सहायस्य मे वीर न चिन्ता स्यान्नृपात्मज ४३
यदर्थमयमारम्भः कृतः परपुरंजय
समयं नाभिजानाति कृतार्थः प्लवगेश्वरः ४४
वर्षासमयकालं तु प्रतिज्ञाय हरीश्वरः
व्यतीतांश्चतुरो मासान्विहरन्नावबुद्ध्य्ते ४५
सामात्यपरिषत्क्रीडन्पानमेवोपसेवते
शोकदीनेषु नास्मासु सुग्रीवः कुरुते दयाम् ४६
उच्यतां गच्छ सुग्रीवस्त्वया वत्स महाबल
मम रोषस्य यद्रूपं ब्रूयाश्चैनमिदं वचः ४७
न च संकुचितः पन्था येन वाली हतो गतः
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः ४८
एक एव रणे वाली शरेण निहतो मया
त्वां तु सत्यादतिक्रान्तं हनिष्यामि सबान्धवम् ४९
तदेवं विहिते कार्ये यद्धितं पुरुषर्षभ
तत्तद्ब्रूहि नरश्रेष्ठ त्वर कालव्यतिक्रमः ५०
कुरुष्व सत्यं मयि वानरेश्वर
प्रतिश्रुतं धर्ममवेक्ष्य शाश्वतम्
मा वालिनं प्रेत्य गतो यमक्षयं
त्वमद्य पश्येर्मम चोदितैः शरैः ५१
स पूर्वजं तीव्रविवृद्धकोपं
लालप्यमानं प्रसमीक्ष्य दीनम्
चकार तीव्रां मतिमुग्रतेजा
हरीश्वरे मानववंशनाथः ५२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः २९

४-३०
स कामिनं दीनमदीनसत्त्वः
शोकाभिपन्नं समुदीर्णकोपम्
नरेन्द्रसूनुर्नरदेवपुत्रं
रामानुजः पूर्वजमित्युवाच १

न वानरः स्थास्यति साधुवृत्ते न मंस्यते कार्यफलानुषङ्गान्
न भोक्ष्यते वानरराज्यलक्ष्मीं तथा हि नाभिक्रमतेऽस्य बुद्धिः २
मतिक्षयाद्ग्राम्यसुखेषु सक्त
स्तव प्रसादाप्रतिकारबुद्धिः
हतोऽग्रजं पश्यतु वालिनं स
न राज्यमेवं विगुणस्य देयम् ३
न धारये कोपमुदीर्णवेगं
निहन्मि सुग्रीवमसत्यमद्य
हरिप्रवीरैः सह वालिपुत्रो
नरेन्द्रपत्न्या विचयं करोतु ४
तमात्तबाणासनमुत्पतन्तं
निवेदितार्थं रणचण्डकोपम्
उवाच रामः परवीरहन्ता
स्ववेक्षितं सानुनयं च वाक्यम् ५
न हि वै त्वद्विधो लोके पापमेवं समाचरेत्
पापमार्येण यो हन्ति स वीरः पुरुषोत्तमः ६
नेदमद्य त्वया ग्राह्यं साधुवृत्तेन लक्ष्मण
तां प्रीतिमनुवर्तस्व पूर्ववृत्तं च संगतम् ७
सामोपहितया वाचा रूक्षाणि परिवर्जयन्
वक्तुमर्हसि सुग्रीवं व्यतीतं कालपर्यये ८
सोऽग्रजेनानुशिष्टार्थो यथावत्पुरुषर्षभः
प्रविवेश पुरीं वीरो लक्ष्मणः परवीरहा ९
ततः शुभमतिः प्राज्ञो भ्रातुः प्रियहिते रतः
लक्ष्मणः प्रतिसंरब्धो जगाम भवनं कपेः १०
शक्रबाणासनप्रख्यं धनुः कालान्तकोपमः
प्रगृह्य गिरिशृङ्गाभं मन्दरः सानुमानिव ११
यथोक्तकारी वचनमुत्तरं चैव सोत्तरम्
बृहस्पतिसमो बुद्ध्या मत्त्वा रामानुजस्तदा १२
कामक्रोधसमुत्थेन भ्रातुः कोपाग्निना वृतः
प्रभञ्जन इवाप्रीतः प्रययौ लक्ष्मणस्तदा १३

सालतालाश्वकर्णांश्च तरसा पातयन्बहून्
पर्यस्यन्गिरिकूटानि द्रुमानन्यांश्च वेगतः १४
शिलाश्च शकलीकुर्वन्पद्भ्यां गज इवाशुगः
दूरमेकपदं त्यक्त्वा ययौ कार्यवशाद्द्रुतम् १५
तामपश्यद्बलाकीर्णां हरिराजमहापुरीम् दुर्गामिक्ष्वाकुशार्दूलः किष्किन्धां गिरिसंकटे
१६
रोषात्प्रस्फुरमाणोष्ठः सुग्रीवं प्रति लक्ष्मणः
ददर्श वानरान्भीमान्किष्किन्धाया बहिश्चरान् १७
शैलशृङ्गाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान्
जगृहुः कुञ्जरप्रख्या वानराः पर्वतान्तरे १८
तान्गृहीतप्रहरणान्हरीन्दृष्ट्वा तु लक्ष्मणः
बभूव द्विगुणं क्रुद्धो बह्विन्धन इवानलः १९
तं ते भयपरीताङ्गाः क्रुद्धं दृष्ट्वा प्लवंगमाः
कालमृत्युयुगान्ताभं शतशो विद्रुता दिशः २०
ततः सुग्रीवभवनं प्रविश्य हरिपुंगवाः
क्रोधमागमनं चैव लक्ष्मणस्य न्यवेदयन् २१
तारया सहितः कामी सक्तः कपिवृषो रहः
न तेषां कपिवीराणां शुश्राव वचनं तदा २२
ततः सचिवसंदिष्टा हरयो रोमहर्षणाः
गिरिकुञ्जरमेघाभा नगर्या निर्ययुस्तदा २३
नखदंष्ट्रायुधा घोराः सर्वे विकृतदर्शनाः
सर्वे शार्दूलदर्पाश्च सर्वे च विकृताननाः २४
दशनागबलाः केचित्केचिद्दशगुणोत्तराः
केचिन्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यविक्रमाः २५
कृत्स्नां हि कपिभिर्व्याप्तां
द्रुमहस्तैर्महाबलैः
अपश्यल्लक्ष्मणः क्रुद्धः किष्किन्धां तां
दुरासदाम् २६
ततस्ते हरयः सर्वे प्राकारपरिखान्तरात् निष्क्रम्योदग्रसत्त्वास्तु तस्थुराविष्कृतं तदा २७

सुग्रीवस्य प्रमादं च पूर्वजं चार्तमात्मवान्
बुद्ध्वा कोपवशं वीरः पुनरेव जगाम सः २८
स दीर्घोष्णमहोच्छ्वासः कोपसंरक्तलोचनः
बभूव नरशार्दूलः सधूम इव पावकः २९
बाणशल्यस्फुरज्जिह्वः सायकासनभोगवान्
स्वतेजोविषसंघातः पञ्चास्य इव पन्नगः ३०
तं दीप्तमिव कालाग्निं नागेन्द्रमिव कोपितम्
समासाद्याङ्गदस्त्रासाद्विषादमगमद्भृशम् ३१
सोऽङ्गदं रोषताम्राक्षः संदिदेश महायशाः
सुग्रीवः कथ्यतां वत्स ममागमनमित्युत ३२
एष रामानुजः प्राप्तस्त्वत्सकाशमरिंदमः
भ्रातुर्व्यसनसंतप्तो द्वारि तिष्ठति लक्ष्मणः ३३
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा शोकाविष्टोऽङ्गदोऽब्रवीत्
पितुः समीपमागम्य सौमित्रिरयमागतः ३४
ते महौघनिभं दृष्ट्वा वज्राशनिसमस्वनम्
सिंहनादं समं चक्रुर्लक्ष्मणस्य समीपतः ३५
तेन शब्देन महता प्रत्यबुध्यत वानरः
मदविह्वलताम्राक्षो व्याकुलस्रग्विभूषणः ३६
अथाङ्गदवचः श्रुत्वा तेनैव च समागतौ
मन्त्रिणौ वानरेन्द्रस्य संमतोदारदर्शिनौ ३७
प्लक्षश्चैव प्रभावश्च मन्त्रिणावर्थधर्मयोः
वक्तुमुच्चावचं प्राप्तं लक्ष्मणं तौ शशंसतुः ३८
प्रसादयित्वा सुग्रीवं वचनैः सामनिश्चितैः
आसीनं पर्युपासीनौ यथा शक्रं मरुत्पतिम् ३९
सत्यसंधौ महाभागौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
वयस्यभावं संप्राप्तौ राज्यार्हौ राज्यदायिनौ ४०
तयोरेको धनुष्पाणिर्द्वारि तिष्ठति लक्ष्मणः
यस्य भीताः प्रवेपन्तो नादान्मुञ्चन्ति वानराः ४१
स एष राघवभ्राता लक्ष्मणो वाक्यसारथिः
व्यवसायरथः प्राप्तस्तस्य रामस्य शासनात् ४२
तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्वं सपुत्रः सह बन्धुभिः
राजंस्तिष्ठ स्वसमये भव सत्यप्रतिश्रवः ४३

इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे त्रिंशः सर्गः ३०

४-३१
अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवः सचिवैः सह
लक्ष्मणं कुपितं श्रुत्वा मुमोचासनमात्मवान् १
सचिवानब्रवीद्वाक्यं निश्चित्य गुरुलाघवम्
मन्त्रज्ञान्मन्त्रकुशलो मन्त्रेषु परिनिष्ठितः २
न मे दुर्व्याहृतं किंचिन्नापि मे दुरनुष्ठितम्
लक्ष्मणो राघवभ्राता क्रुद्धः किमिति चिन्तये ३
असुहृद्भिर्ममामित्रैर्नित्यमन्तरदर्शिभिः
मम दोषानसंभूताञ्श्रावितो राघवानुजः ४
अत्र तावद्यथाबुद्धि सर्वैरेव यथाविधि
भवद्भिर्निश्चयस्तस्य विज्ञेयो निपुणं शनैः ५
न खल्वस्ति मम त्रासो लक्ष्मणान्नापि राघवात्
मित्रं त्वस्थानकुपितं जनयत्येव संभ्रमम् ६
सर्वथा सुकरं मित्रं दुष्करं परिपालनम् अनित्यत्वात्तु चित्तानां प्रीतिरल्पेऽपि भिद्यते
७
अतोनिमित्तं त्रस्तोऽह रामेण तु महात्मना
यन्ममोपकृतं शक्यं प्रतिकर्तुं न तन्मया ८
सुग्रीवेणैवमुक्तस्तु हनुमान्हरिपुंगवः
उवाच स्वेन तर्केण मध्ये वानरमन्त्रिणाम् ९
सर्वथा नैतदाश्चर्यं यत्त्वं हरिगणेश्वर
न विस्मरसि सुस्निग्धमुपकारकृतं शुभम् १०
राघवेण तु शूरेण भयमुत्सृज्य दूरतः
त्वत्प्रियार्थं हतो वाली शक्रतुल्यपराक्रमः ११
सर्वथा प्रणयात्क्रुद्धो राघवो नात्र संशयः
भ्रातरं स प्रहितवाँ ल्लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् १२
त्वं प्रमत्तो न जानीषे कालं कालविदां वर
फुल्लसप्तच्छदश्यामा प्रवृत्ता तु शरच्छिवा १३
निर्मलग्रहनक्षत्रा द्यौः प्रनष्टबलाहका
प्रसन्नाश्च दिशः सर्वाः सरितश्च सरांसि च १४

प्राप्तमुद्योगकालं तु नावैषि हरिपुंगव
त्वं प्रमत्त इति व्यक्तं लक्ष्मणोऽयमिहागतः १५
आर्तस्य हृतदारस्य परुषं पुरुषान्तरात्
वचनं मर्षणीयं ते राघवस्य महात्मनः १६
कृतापराधस्य हि ते नान्यत्पश्याम्यहं क्षमम्
अन्तरेणाञ्जलि बद्ध्वा लक्ष्मणस्य प्रसादनात् १७
नियुक्तैर्मन्त्रिभिर्वाच्यो अवश्यं पार्थिवो
हितम्
अत एव भयं त्यक्त्वा ब्रवीम्यवधृतं वचः १८
अभिक्रुद्धः समर्थो हि चापमुद्यम्य राघवः
सदेवासुरगन्धर्वं वशे स्थापयितुं जगत् १९
न स क्षमः कोपयितुं यः प्रसाद्य पुनर्भवेत्
पूर्वोपकारं स्मरता कृतज्ञेन विशेषतः २०
तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्वं सपुत्रः ससुहृज्जनः
राजंस्तिष्ठ स्वसमये भर्तुर्भार्येव तद्वशे २१
न रामरामानुजशासनं त्वया
कपीन्द्र युक्तं मनसाप्यपोहितुम्
मनो हि ते ज्ञास्यति मानुषं बलं
सराघवस्यास्य सुरेन्द्रवर्चसः २२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ३१

४-३२
अथ प्रतिसमादिष्टो लक्ष्मणः परवीरहा
प्रविवेश गुहां घोरां किष्किन्धां रामशासनात् १
द्वारस्था हरयस्तत्र महाकाया महाबलाः
बभूवुर्लक्ष्मणं दृष्ट्वा सर्वे प्राञ्जलयः
स्थिताः २
निःश्वसन्तं तु तं दृष्ट्वा क्रुद्धं दशरथात्मजम्
बभूवुर्हरयस्त्रस्ता न चैनं पर्यवारयन् ३
स तां रत्नमयीं श्रीमान्दिव्यां पुष्पितकाननाम्
रम्यां रत्नसमाकीर्णां ददर्श महतीं गुहाम् ४

हर्म्यप्रासादसंबाधां नानापण्योपशोभिताम्
सर्वकामफलैर्वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभिताम् ५
देवगन्धर्वपुत्रैश्च वानरैः कामरूपिभिः
दिव्यमाल्याम्बरधरैः शोभितां प्रियदर्शनैः ६
चन्दनागरुपद्मानां गन्धैः सुरभिगन्धिनाम्
मैरेयाणां मधूनां च संमोदितमहापथाम् ७
विन्ध्यमेरुगिरिप्रस्थैः प्रासादैर्नैकभूमिभिः
ददर्श गिरिनद्यश्च विमलास्तत्र राघवः ८
अङ्गदस्य गृहं रम्यं मैन्दस्य द्विविदस्य च
गवयस्य गवाक्षस्य गजस्य शरभस्य च ९
विद्युन्मालेश्च संपातेः सूर्याक्षस्य हनूमतः
वीरबाहोः सुबाहोश्च नलस्य च महात्मनः १०
कुमुदस्य सुषेणस्य तारजाम्बवतोस्तथा
दधिवक्त्रस्य नीलस्य सुपाटलसुनेत्रयोः ११
एतेषां कपिमुख्यानां राजमार्गे महात्मनाम्
ददर्श गृहमुख्यानि महासाराणि लक्ष्मणः १२
पाण्डुराभ्रप्रकाशानि दिव्यमाल्ययुतानि च
प्रभूतधनधान्यानि स्त्रीरत्नैः शोभितानि च १३
पाण्डुरेण तु शैलेन परिक्षिप्तं दुरासदम्
वानरेन्द्रगृहं रम्यं महेन्द्रसदनोपमम् १४
शुक्लैः प्रासादशिखरैः कैलासशिखरोपमैः
सर्वकामफलैर्वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभितम् १५
महेन्द्रदत्तैः श्रीमद्भिर्नीलजीमूतसंनिभैः
दिव्यपुष्पफलैर्वृक्षैः शीतच्छायैर्मनोरमैः १६
हरिभिः संवृतद्वारं बलिभिः शस्त्रपाणिभिः
दिव्यमाल्यावृतं शुभ्रं तप्तकाञ्चनतोरणम् १७
सुग्रीवस्य गृहं रम्यं प्रविवेश महाबलः
अवार्यमाणः सौमित्रिर्महाभ्रमिव भास्करः १८
स सप्त कक्ष्या धर्मात्मा यानासनसमावृताः
प्रविश्य सुमहद्गुप्तं ददर्शान्तःपुरं महत् १९
हैमराजतपर्यङ्कैर्बहुभिश्च वरासनैः
महार्हास्तरणणोपेतैस्तत्र तत्रोपशोभितम् २०

प्रविशन्नेव सततं शुश्राव मधुरस्वरम्
तन्त्रीगीतसमाकीर्णं समगीतपदाक्षरम् २१
बह्वीश्च विविधाकारा रूपयौवनगर्विताः
स्त्रियः सुग्रीवभवने ददर्श स महाबलः २२
दृष्ट्वाभिजनसम्पन्नाश्चित्रमाल्यकृतस्रजः
वरमाल्यकृतव्यग्रा भूषणोत्तमभूषिताः २३
नातृप्तान्नाति च व्यग्रान्नानुदात्तपरिच्छदान्
सुग्रीवानुचरांश्चापि लक्षयामास लक्ष्मणः २४
ततः सुग्रीवमासीनं काञ्चने परमासने
महार्हास्तरणोपेते ददर्शादित्यसंनिभम् २५
दिव्याभरणचित्राङ्गं दिव्यरूपं यशस्विनम्
दिव्यमाल्याम्बरधरं महेन्द्रमिव दुर्जयम्
दिव्याभरणमाल्याभिः प्रमदाभिः समावृतम् २६
रुमां तु वीरः परिरभ्य गाढं
वरासनस्थो वरहेमवर्णः
ददर्श सौमित्रिमदीनसत्त्वं
विशालनेत्रः सुविशालनेत्रम् २७श्ट ख्म
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ३२

४-३३
तमप्रतिहतं क्रुद्धं प्रविष्टं पुरुषर्षभम् सुग्रीवो लक्ष्मणं दृष्ट्वा बभूव व्यथितेन्द्रियः १
क्रुद्धं निःश्वसमानं तं प्रदीप्तमिव तेजसा
भ्रातुर्व्यसनसंतप्तं दृष्ट्वा दशरथात्मजम् २
उत्पपात हरिश्रेष्ठो हित्वा सौवर्णमासनम्
महान्महेन्द्रस्य यथा स्वलंकृत इव ध्वजः ३
उत्पतन्तमनूत्पेतू रुमाप्रभृतयः स्त्रियः
सुग्रीवं गगने पूर्णं चन्द्रं तारागणा इव ४
संरक्तनयनः श्रीमान्विचचाल कृताञ्जलि
बभूवावस्थितस्तत्र कल्पवृक्षो महानिव ५

रुमाद्वितीयं सुग्रीवं नारीमध्यगतं स्थितम्
अब्रवील्लक्ष्मणः क्रुद्धः सतारं शशिनं यथा ६
सत्त्वाभिजनसम्पन्नः सानुक्रोशो जितेन्द्रियः
कृतज्ञः सत्यवादी च राजा लोके महीयते ७
यस्तु राजा स्थितोऽधर्मे मित्राणामुपकारिणाम्
मिथ्या प्रतिज्ञां कुरुते को नृशंसतरस्ततः ८
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं तु गवानृते
आत्मानं स्वजनं हन्ति पुरुषः पुरुषानृते ९
पूर्वं कृतार्थो मित्राणां न तत्प्रतिकरोति यः
कृतघ्नः सर्वभूतानां स वध्यः प्लवगेश्वर १०
गीतोऽय ब्रह्मणा श्लोकः सर्वलोकनमस्कृतः
दृष्ट्वा कृतघ्नं क्रुद्धेन तं निबोध प्लवंगम ११
ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चोरे भग्नव्रते तथा निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः
१२
अनार्यस्त्वं कृतघ्नश्च मिथ्यावादी च वानर
पूर्वं कृतार्थो रामस्य न तत्प्रतिकरोषि यत् १३
ननु नाम कृतार्थेन त्वया रामस्य वानर
सीताया मार्गणे यत्नः कर्तव्यः कृतमिच्छता १४
स त्वं ग्राम्येषु भोगेषु सक्तो मिथ्याप्रतिश्रवः
न त्वां रामो विजानीते सर्पं मण्डूकराविणम् १५
महाभागेन रामेण पापः करुणवेदिना
हरीणां प्रापितो राज्यं त्वं दुरात्मा महात्मना १६
कृतं चेन्नाभिजानीषे रामस्याक्लिष्टकर्मणः सद्यस्त्वं निशितैर्बाणैर्हतो द्रक्ष्यसि वालिनम्
१७
न च संकुचितः पन्था येन वाली हतो गतः
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः १८
न नूनमिक्ष्वाकुवरस्य कार्मुका
च्च्युताञ्शरान्पश्यसि वज्रसंनिभान्
ततः सुखं नाम निषेवसे सुखी
न रामकार्यं मनसाप्यवेक्षसे १९

इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ३३

४-३४
तथा ब्रुवाणं सौमित्रिं प्रदीप्तमिव तेजसा
अब्रवील्लक्ष्मणं तारा ताराधिपनिभानना १
नैवं लक्ष्मण वक्तव्यो नायं परुषमर्हति
हरीणामीश्वरः श्रोतुं तव वक्त्राद्विशेषतः २
नैवाकृतज्ञः सुग्रीवो न शठो नापि दारुणः
नैवानृतकथो वीर न जिह्मश्च कपीश्वरः ३
उपकारं कृतं वीरो नाप्ययं विस्मृतः कपिः
रामेण वीर सुग्रीवो यदन्यैर्दुष्करं रणे ४
रामप्रसादात्कीर्तिं च कपिराज्यं च शाश्वतम्
प्राप्तवानिह सुग्रीवो रुमां मां च परंतप ५
सुदुःखं शायितः पूर्वं प्राप्येदं सुखमुत्तमम्
प्राप्तकालं न जानीते विश्वामित्रो यथा मुनिः ६
घृताच्यां किल संसक्तो दश वर्षाणि लक्ष्मण
अहोऽमन्यत धर्मात्मा विश्वामित्रो महामुनिः ७
स हि प्राप्तं न जानीते कालं कालविदां वरः
विश्वामित्रो महातेजाः किं पुनर्यः पृथग्जनः ८
देहधर्मं गतस्यास्य परिश्रान्तस्य लक्ष्मण
अवितृप्तस्य कामेषु रामः क्षन्तुमिहार्हति ९
न च रोषवशं तात गन्तुमर्हसि लक्ष्मण
निश्चयार्थमविज्ञाय सहसा प्राकृतो यथा १०
सत्त्वयुक्ता हि पुरुषास्त्वद्विधाः पुरुषर्षभ
अविमृश्य न रोषस्य सहसा यान्ति वश्यताम् ११
प्रसादये त्वां धर्मज्ञ सुग्रीवार्थे समाहिता
महान्रोषसमुत्पन्नः संरम्भस्त्यज्यतामयम् १२
रुमां मां कपिराज्यं च धनधान्यवसूनि च
रामप्रियार्थं सुग्रीवस्त्यजेदिति मतिर्मम १३
समानेष्यति सुग्रीवः सीतया सह राघवम्
शशाङ्कमिव रोहिण्या निहत्वा रावणं रणे १४

शतकोटिसहस्राणि लङ्कायां किल रक्षसाम्
अयुतानि च षट्त्रिंशत्सहस्राणि शतानि च १५
अहत्वा तांश्च दुर्धर्षान्राक्षसान्कामरूपिणः
न शक्यो रावणो हन्तुं येन सा मैथिली हृता १६
ते न शक्या रणे हन्तुमसहायेन लक्ष्मण
रावणः क्रूरकर्मा च सुग्रीवेण विशेषतः १७
एवमाख्यातवान्वाली स ह्यभिज्ञो हरीश्वरः
आगमस्तु न मे व्यक्तः श्रवात्तस्य ब्रवीम्यहम् १८
त्वत्सहायनिमित्तं वै प्रेषिता हरिपुंगवाः
आनेतुं वानरान्युद्धे सुबहून्हरियूथपान् १९
तांश्च प्रतीक्षमाणोऽय विक्रान्तान्सुमहाबलान्
राघवस्यार्थसिर्द्ध्य्थं न निर्याति हरीश्वरः २०
कृता तु संस्था सौमित्रे सुग्रीवेण यथा पुरा
अद्य तैर्वानरैः सर्वैरागन्तव्यं महाबलैः २१
ऋक्षकोटिसहस्राणि गोलाङ्गूलशतानि च
अद्य त्वामुपयास्यन्ति जहि कोपमरिंदम
कोट्योऽनेकास्तु काकुत्स्थ कपीनां दीप्ततेजसाम् २२
तव हि मुखमिदं निरीक्ष्य कोपा
त्क्षतजनिभे नयने निरीक्षमाणाः
हरिवरवनिता न यान्ति शान्तिं
प्रथमभयस्य हि शङ्किताः स्म सर्वाः २३
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ३४

४-३५
इत्युक्तस्तारया वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम्
मृदुस्वभावः सौमित्रिः प्रतिजग्राह तद्वचः १
तस्मिन्प्रतिगृहीते तु वाक्ये हरिगणेश्वरः
लक्ष्मणात्सुमहत्त्रासं वस्त्रं
क्लिन्नमिवात्यजत् २
ततः कण्ठगतं माल्यं चित्रं बहुगुणं महत्
चिच्छेद विमदश्चासीत्सुग्रीवो वानरेश्वरः ३

स लक्ष्मणं भीमबलं सर्ववानरसत्तमः
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवः संप्रहर्षयन् ४
प्रनष्टा श्रीश्च कीर्तिश्च कपिराज्यं च शाश्वतम्
रामप्रसादात्सौमित्रे पुनः प्राप्तमिदं मया ५
कः शक्तस्तस्य देवस्य ख्यातस्य स्वेन कर्मणा
तादृशं विक्रमं वीर प्रतिकर्तुमरिंदम ६
सीतां प्राप्स्यति धर्मात्मा वधिष्यति च रावणम्
सहायमात्रेण मया राघवः स्वेन तेजसा ७
सहायकृत्यं किं तस्य येन सप्त महाद्रुमाः
शैलश्च वसुधा चैव बाणेनैकेन दारिताः ८
धनुर्विस्फारमाणस्य यस्य शब्देन लक्ष्मण
सशैला कम्पिता भूमिः सहायैस्तस्य किं नु वै ९
अनुयात्रां नरेन्द्रस्य करिष्येऽह नरर्षभ
गच्छतो रावणं हन्तुं वैरिणं सपुरःसरम् १०
यदि किंचिदतिक्रान्तं विश्वासात्प्रणयेन वा
प्रेष्यस्य क्षमितव्यं मे न कश्चिन्नापराध्यति ११
इति तस्य ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः
अभवल्लक्ष्मणः प्रीतः प्रेम्णा चेदमुवाच ह १२
सर्वथा हि मम भ्राता सनाथो वानरेश्वर
त्वया नाथेन सुग्रीव प्रश्रितेन विशेषतः १३
यस्ते प्रभावः सुग्रीव यच्च ते शौचमुत्तमम् अर्हस्त्वं कपिराज्यस्य श्रियं भोक्तुमनुत्तमाम्
१४
सहायेन च सुग्रीव त्वया रामः प्रतापवान्
वधिष्यति रणे शत्रूनचिरान्नात्र संशयः १५
धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य संग्रामेष्वनिवर्तिनः
उपपन्नं च युक्तं च सुग्रीव तव भाषितम् १६
दोषज्ञः सति सामर्थ्ये कोऽन्यो भाषितुमर्हति वर्जयित्वा मम ज्येष्ठं त्वां च वानरसत्तम १७
सदृशश्चासि रामस्य विक्रमेण बलेन च
सहायो दैवतैर्दत्तश्चिराय हरिपुंगव १८
किं तु शीघ्रमितो वीर निष्क्राम त्वं मया सह

सान्त्वयस्व वयस्यं च भार्याहरणदुःखितम् १९
यच्च शोकाभिभूतस्य श्रुत्वा रामस्य भाषितम्
मया त्वं परुषाण्युक्तस्तच्च त्वं क्षन्तुमर्हसि २०
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ३५

४-३६
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मना
हनुमन्तं स्थितं पार्श्वे सचिवं वाक्यमब्रवीत् १
महेन्द्रहिमवद्विन्ध्यकैलासशिखरेषु च
मन्दरे पाण्डुशिखरे पञ्चशैलेषु ये स्थिताः २
तरुणादित्यवर्णेषु भ्राजमानेषु सर्वशः
पर्वतेषु समुद्रान्ते पश्चिमस्यां तु ये दिशि ३
आदित्यभवने चैव गिरौ संध्याभ्रसंनिभे
पद्मतालवनं भीमं संश्रिता हरिपुंगवाः ४
अञ्जनाम्बुदसंकाशाः कुञ्जरप्रतिमौजसः
अञ्जने पर्वते चैव ये वसन्ति प्लवंगमाः ५
मनःशिलागुहावासा वानराः कनकप्रभाः
मेरुपार्श्वगताश्चैव ये च धूम्रगिरिं श्रिताः ६
तरुणादित्यवर्णाश्च पर्वते ये महारुणे
पिबन्तो मधु मैरेयं भीमवेगाः प्लवंगमाः ७
वनेषु च सुरम्येषु सुगन्धिषु महत्सु च
तापसानां च रम्येषु वनान्तेषु समन्ततः ८
तांस्तांस्त्वमानय क्षिप्रं पृथिव्यां सर्ववानरान्
सामदानादिभिः कल्पैराशु प्रेषय वानरान् ९
प्रेषिताः प्रथमं ये च मया दूता महाजवाः
त्वरणार्थं तु भूयस्त्वं हरीन्संप्रेषयापरान् १०
ये प्रसक्ताश्च कामेषु दीर्घसूत्राश्च वानराः
इहानयस्व तान्सर्वाञ्शीघ्रं तु मम शासनात् ११
अहोभिर्दशभिर्ये च नागच्छन्ति ममाज्ञया
हन्तव्यास्ते दुरात्मानो राजशासनदूषकाः १२
शतान्यथ सहस्राणि कोट्यश्च मम शासनात्

प्रयान्तु कपिसिंहानां दिशो मम मते स्थिताः १३
मेघपर्वतसंकाशाश्छादयन्त इवाम्बरम्
घोररूपाः कपिश्रेष्ठा यान्तु मच्छासनादितः १४
ते गतिज्ञा गतिं गत्वा पृथिव्यां सर्ववानराः
आनयन्तु हरीन्सर्वांस्त्वरिताः शासनान्मम १५
तस्य वानरराजस्य श्रुत्वा वायुसुतो वचः
दिक्षु सर्वासु विक्रान्तान्प्रेषयामास वानरान् १६
ते पदं विष्णुविक्रान्तं पतत्रिज्योतिरध्वगाः
प्रयाताः प्रहिता राज्ञा हरयस्तत्क्षणेन वै १७
ते समुद्रेषु गिरिषु वनेषु च सरित्सु च
वानरा वानरान्सर्वान्रामहेतोरचोदयन् १८
मृत्युकालोपमस्याज्ञां राजराजस्य वानराः
सुग्रीवस्याययुः श्रुत्वा सुग्रीवभयदर्शिनः १९
ततस्तेऽञ्जनसंकाशा गिरेस्तस्मान्महाजवाः
तिस्रः कोट्यः प्लवंगानां निर्ययुर्यत्र राघवः २०
अस्तं गच्छति यत्रार्कस्तस्मिन्गिरिवरे रताः
तप्तहेमसमाभासास्तस्मात्कोट्यो दश च्युताः २१
कैलासशिखरेभ्यश्च सिंहकेसरवर्चसाम्
ततः कोटिसहस्राणि वानराणामुपागमन् २२
फलमूलेन जीवन्तो हिमवन्तमुपाश्रिताः
तेषां कोटिसहस्राणां सहस्रं समवर्तत २३
अङ्गारकसमानानां भीमानां भीमकर्मणाम्
विन्ध्याद्वानरकोटीनां सहस्राण्यपतन्द्रुतम् २४
क्षीरोदवेलानिलयास्तमालवनवासिनः
नारिकेलाशनाश्चैव तेषां संख्या न विद्यते २५
वनेभ्यो गह्वरेभ्यश्च सरिद्भ्यश्च महाजवाः
आगच्छद्वानरी सेना पिबन्तीव दिवाकरम् २६
ये तु त्वरयितुं याता वानराः सर्ववानरान्
ते वीरा हिमवच्छैलं ददृशुस्तं महाद्रुमम् २७
तस्मिन्गिरिवरे रम्ये यज्ञो माहेश्वरः पुरा
सर्वदेवमनस्तोषो बभौ दिव्यो मनोहरः २८
अन्नविष्यन्दजातानि मूलानि च फलानि च

अमृतस्वादुकल्पानि ददृशुस्तत्र वानराः २९
तदन्नसंभवं दिव्यं फलं मूलं मनोहरम्
यः कश्चित्सकृदश्नाति मासं भवति तर्पितः ३०
तानि मूलानि दिव्यानि फलानि च फलाशनाः
औषधानि च दिव्यानि जगृहुर्हरियूथपाः ३१
तस्माच्च यज्ञायतनात्पुष्पाणि सुरभीणि च
आनिन्युर्वानरा गत्वा सुग्रीवप्रियकारणात् ३२
ते तु सर्वे हरिवराः पृथिव्यां सर्ववानरान्
संचोदयित्वा त्वरितं यूथानां जग्मुरग्रतः ३३
ते तु तेन मुहूर्तेन यूथपाः शीघ्रकारिणः किष्किन्धां त्वरया प्राप्ताः सुग्रीवो यत्र वानरः
३४
ते गृहीत्वौषधीः सर्वाः फलं मूलं च वानराः
तं प्रतिग्राहयामासुर्वचनं चेदमब्रुवन् ३५
सर्वे परिगताः शैलाः समुद्राश्च वनानि च
पृथिव्यां वानराः सर्वे शासनादुपयान्ति ते ३६
एवं श्रुत्वा ततो हृष्टः सुग्रीवः प्लवगाधिपः
प्रतिजग्राह च प्रीतस्तेषां सर्वमुपायनम् ३७
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे षट्त्रिंशः
सर्गः ३६

४-३७
प्रतिगृह्य च तत्सर्वमुपायनमुपाहृतम्
वानरान्सान्त्वयित्वा च सर्वानेव व्यसर्जयत् १
विसर्जयित्वा स हरीञ्शूरांस्तान्कृतकर्मणः
मेने कृतार्थमात्मानं राघवं च महाबलम् २
स लक्ष्मणो भीमबलं सर्ववानरसत्तमम्
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवं संप्रहर्षयन्
किष्किन्धाया विनिष्क्राम यदि ते सौम्य रोचते ३
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य सुभाषितम्
सुग्रीवः परमप्रीतो वाक्यमेतदुवाच ह
एवं भवतु गच्छामः स्थेयं त्वच्छासने मया ४

तमेवमुक्त्वा सुग्रीवो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्
विसर्जयामास तदा तारामन्याश्च योषितः ५
एतेत्युच्चैर्हरिवरान्सुग्रीवः समुदाहरत् ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हरयः शीघ्रमाययुः बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वे ये स्युः स्त्रीदर्शनक्षमाः
७
तानुवाच ततः प्राप्तान्राजार्कसदृशप्रभः
उपस्थापयत क्षिप्रं शिबिकां मम वानराः ८
श्रुत्वा तु वचनं तस्य हरयः शीघ्रविक्रमाः
समुपस्थापयामासुः शिबिकां प्रियदर्शनाम् ९
तामुपस्थापितां दृष्ट्वा शिबिकां वानराधिपः
लक्ष्मणारुह्यतां शीघ्रमिति सौमित्रिमब्रवीत् १०
इत्युक्त्वा काञ्चनं यानं सुग्रीवः सूर्यसंनिभम्
बृहद्भिर्हरिभिर्युक्तमारुरोह सलक्ष्मणः ११
पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि
शुक्लैश्च बालव्यजनैर्धूयमानैः समन्ततः १२
शङ्खभेरीनिनादैश्च बन्दिभिश्चाभिवन्दितः
निर्ययौ प्राप्य सुग्रीवो राज्यश्रियमनुत्तमाम् १३
स वानरशतैस्तीक्ष्णैर्बहुभिः शस्त्रपाणिभिः
परिकीर्णो ययौ तत्र यत्र रामो व्यवस्थितः १४
स तं देशमनुप्राप्य श्रेष्ठं रामनिषेवितम्
अवातरन्महातेजाः शिबिकायाः सलक्ष्मणः १५
आसाद्य च ततो रामं कृताञ्जलिपुटोऽभवत्
कृताञ्जलौ स्थिंते तस्मिन्वानराश्चभवंस्तथा १६
तटाकमिव तद्दृष्ट्वा रामः कुङ्मलपङ्कजम्
वानराणां महत्सैन्यं सुग्रीवे प्रीतिमानभूत् १७
पादयोः पतितं मूर्ध्ना तमुत्थाप्य हरीश्वरम्
प्रेम्णा च बहुमानाच्च राघवः परिषस्वजे १८
परिष्वज्य च धर्मात्मा निषीदेति ततोऽब्रवीत्
तं निषण्णं ततो दृष्ट्वा क्षितौ रामोऽब्रवीद्वचः १९
धर्ममर्थं च कामं च काले यस्तु निषेवते
विभज्य सततं वीर स राजा हरिसत्तम २०

हित्वा धर्मं तथार्थं च कामं यस्तु निषेवते
स वृक्षाग्रे यथा सुप्तः पतितः प्रतिबुध्यते २१
अमित्राणां वधे युक्तो मित्राणां संग्रहे रतः
त्रिवर्गफलभोक्ता तु राजा धर्मेण युज्यते २२
उद्योगसमयस्त्वेष प्राप्तः शत्रुविनाशन
संचिन्त्यतां हि पिङ्गेश हरिभिः सह मन्त्रिभिः २३
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामं वचनमब्रवीत् २४
प्रनष्टा श्रीश्च कीर्तिश्च कपिराज्यं च शाश्वतम्
त्वत्प्रसादान्महाबाहो पुनः प्राप्तमिदं मया २५
तव देव प्रसादाच्च भ्रातुश्च जयतां वर
कृतं न प्रतिकुर्याद्यः पुरुषाणां स दूषकः २६
एते वानरमुख्याश्च शतशः शत्रुसूदन
प्राप्ताश्चादाय बलिनः पृथिव्यां सर्ववानरान् २७
ऋक्षाश्चावहिताः शूरा गोलाङ्गूलाश्च राघव
कान्तारवनदुर्गाणामभिज्ञा घोरदर्शनाः २८
देवगन्धर्वपुत्राश्च वानराः कामरूपिणः
स्वैः स्वैः परिवृताः सैन्यैर्वर्तन्ते पथि राघव २९
शतैः शतसहस्रैश्च कोटिभिश्च प्लवंगमाः
अयुतैश्चावृता वीराः शङ्कुभिश्च परंतप ३०
अर्बुदैरर्बुदशतैर्मध्यैश्चान्तैश्च वानराः
समुद्रैश्च परार्धैश्च हरयो हरियूथपाः ३१
आगमिष्यन्ति ते राजन्महेन्द्रसमविक्रमाः
मेरुमन्दरसंकाशा विन्ध्यमेरुकृतालयाः ३२
ते त्वामभिगमिष्यन्ति राक्षसं ये सबान्धवम्
निहत्य रावणं संख्ये ह्यानयिष्यन्ति मैथिलीम् ३३
ततस्तमुद्योगमवेक्ष्य बुद्धिमा
न्हरिप्रवीरस्य निदेशवर्तिनः
बभूव हर्षाद्वसुधाधिपात्मजः
प्रबुद्धनीलोत्पलतुल्यदर्शनः ३४
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

पद्मकेसरसंकाशस्तरुणार्कनिभाननः
बुद्धिमान्वानरश्रेष्ठः सर्ववानरसत्तमः १६
अनीकैर्बहुसाहस्रैर्वानराणां समन्वितः
पिता हनुमतः श्रीमान्केसरी प्रत्यदृश्यत १७
गोलाङ्गूलमहाराजो गवाक्षो भीमविक्रमः
वृतः कोटिसहस्रेण वानराणामदृश्यत १८
ऋक्षाणां भीमवेगानां धूम्रः शत्रुनिबर्हणः
वृतः कोटिसहस्राभ्यां द्वाभ्यां समभिवर्तत १९
महाचलनिभैर्घोरैः पनसो नाम यूथपः
आजगाम महावीर्यस्तिसृभिः कोटिभिर्वृतः २०
नीलाञ्जनचयाकारो नीलो नामाथ यूथपः
अदृश्यत महाकायः कोटिभिर्दशभिर्वृतः २१
दरीमुखश्च बलवान्यूथपोऽभ्याययौ तदा
वृतः कोटिसहस्रेण सुग्रीवं समुपस्थितः २२
मैन्दश्च द्विविदश्चोभावश्विपुत्रौ महाबलौ
कोटिकोटिसहस्रेण वानराणामदृश्यताम् २३
ततः कोटिसहस्राणां सहस्रेण शतेन च
पृष्ठतोऽनुगतः प्राप्तो हरिभिर्गन्धमादनः २४
ततः पद्मसहस्रेण वृतः शङ्कुशतेन च
युवराजोऽङ्गदः प्राप्तः पितृतुल्यपराक्रमः २५
ततस्ताराद्युतिस्तारो हरिर्भीमपराक्रमः
पञ्चभिर्हरिकोटीभिर्दूरतः प्रत्यदृश्यत २६
इन्द्रजानुः कपिर्वीरो यूथपः प्रत्यदृश्यत
एकादशानां कोटीनामीश्वरस्तैश्च संवृतः २७
ततो रम्भस्त्वनुप्राप्तस्तरुणादित्यसंनिभः
अयुतेन वृतश्चैव सहस्रेण शतेन च २८
ततो यूथपतिर्वीरो दुर्मुखो नाम वानरः
प्रत्यदृश्यत कोटिभ्यां द्वाभ्यां परिवृतो बली २९
कैलासशिखराकारैर्वानरैर्भीमविक्रमैः
वृतः कोटिसहस्रेण हनुमान्प्रत्यदृश्यत ३०
नलश्चापि महावीर्यः संवृतो द्रुमवासिभिः
कोटीशतेन संप्राप्तः सहस्रेण शतेन च ३१

शरभः कुमुदो वह्निर्वानरो रम्भ एव च
एते चान्ये च बहवो वानराः कामरूपिणः ३२
आवृत्य पृथिवीं सर्वां पर्वतांश्च वनानि च
आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
अभ्यवर्तन्त सुग्रीवं सूर्यमभ्रगणा इव ३३
कुर्वाणा बहुशब्दांश्च प्रहृष्टा बलशालिनः
शिरोभिर्वानरेन्द्राय सुग्रीवाय न्यवेदयन् ३४
अपरे वानरश्रेष्ठाः संगम्य च यथोचितम्
सुग्रीवेण समागम्य स्थिताः प्राञ्जलयस्तदा ३५
सुग्रीवस्त्वरितो रामे सर्वांस्तान्वानरर्षभान्
निवेदयित्वा धर्मज्ञः स्थितः प्राञ्जलिरब्रवीत् ३६
यथासुखं पर्वतनिर्झरेषु
वनेषु सर्वेषु च वानरेन्द्राः
निवेशयित्वा विधिवद्बलानि
बलं बलज्ञः प्रतिपत्तुमीष्टे ३७
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डेऽष्टात्रिंशः
सर्गः ३८

४-३९
अथ राजा समृद्धार्थः सुग्रीवः प्लवगेश्वरः
उवाच नरशार्दूलं रामं परबलार्दनम् १
आगता विनिविष्टाश्च बलिनः कामरूपिणः
वानरेन्द्रा महेन्द्राभा ये मद्विषयवासिनः २
त इमे बहुसाहस्रैर्हरिभिर्भीमविक्रमैः
आगता वानरा घोरा दैत्यदानवसंनिभाः ३
ख्यातकर्मापदानाश्च बलवन्तो जितक्लमाः
पराक्रमेषु विख्याता व्यवसायेषु चोत्तमाः ४
पृथिव्यम्बुचरा राम नानानगनिवासिनः
कोट्यग्रश इमे प्राप्ता वानरास्तव किंकराः ५
निदेशवर्तिनः सर्वे सर्वे गुरुहिते रताः
अभिप्रेतमनुष्ठातुं तव शक्ष्यन्त्यरिंदम ६
यन्मन्यसे नरव्याघ्र प्राप्तकालं तदुच्यताम्

तत्सैन्यं त्वद्वशे युक्तमाज्ञापयितुमर्हसि ७
काममेषामिदं कार्यं विदितं मम तत्त्वतः
तथापि तु यथातत्त्वमाज्ञापयितुमर्हसि ८
तथा ब्रुवाणं सुग्रीवं रामो दशरथात्मजः
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य इदं वचनमब्रवीत् ९
ज्ञायतां सौम्य वैदेही यदि जीवति वा न वा
स च देशो महाप्राज्ञ यस्मिन्वसति रावणः १०
अधिगम्य च वैदेहीं निलयं रावणस्य च
प्राप्तकालं विधास्यामि तस्मिन्काले सह त्वया ११
नाहमस्मिन्प्रभुः कार्ये वानरेश न लक्ष्मणः
त्वमस्य हेतुः कार्यस्य प्रभुश्च प्लवगेश्वर १२
त्वमेवाज्ञापय विभो मम कार्यविनिश्चयम्
त्वं हि जानासि यत्कार्यं मम वीर न संशयः १३
सुहृद्द्वितीयो विक्रान्तः प्राज्ञः कालविशेषवित्
भवानस्मद्धिते युक्तः सुकृतार्थोऽथवित्तमः १४
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो विनतं नाम यूथपम्
अब्रवीद्रामसांनिध्ये लक्ष्मणस्य च धीमतः
शैलाभं मेघनिर्घोषमूर्जितं प्लवगेश्वरम् १५
सोमसूर्यात्मजैः सार्धं वानरैर्वानरोत्तम
देशकालनयैर्युक्तः कार्याकार्यविनिश्चये १६
वृतः शतसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम्
अधिगच्छ दिशं पूर्वां सशैलवनकाननाम् १७
तत्र सीतां च वैदेहीं निलयं रावणस्य च
मार्गध्वं गिरिदुर्गेषु वनेषु च नदीषु च १८
नदीं भागीरथीं रम्यां सरयूं कौशिकीं तथा
कालिन्दीं यमुनां रम्यां यामुनं च महागिरिम् १९
सरस्वतीं च सिन्धुं च शोणं मणिनिभोदकम्
महीं कालमहीं चैव शैलकाननशोभिताम् २०
ब्रह्ममालान्विदेहांश्च मालवान्काशिकोसलान्
मागधांश्च महाग्रामान्पुण्ड्रान्वङ्गांस्तथैव च २१
पत्तनं कोशकाराणां भूमिं च रजताकराम्
सर्वमेतद्विचेतव्यं मृगयद्भिस्ततस्ततः २२

रामस्य दयितां भार्यां सीतां दशरथस्नुषाम्
समुद्रमवगाढांश्च पर्वतान्पत्तनानि च २३
मन्दरस्य च ये कोटिं संश्रिताः केचिदायताम्
कर्णप्रावरणाश्चैव तथा चाप्योष्ठकर्णकाः २४
घोरा लोहमुखाश्चैव जवनाश्चैकपादकाः
अक्षया बलवन्तश्च पुरुषाः पुरुषादकाः २५
किराताः कर्णचूडाश्च हेमाङ्गाः प्रियदर्शनाः
आममीनाशनास्तत्र किराता द्वीपवासिनः २६
अन्तर्जलचरा घोरा नरव्याघ्रा इति श्रुताः
एतेषामालयाः सर्वे विचेयाः काननौकसः २७
गिरिभिर्ये च गम्यन्ते प्लवनेन प्लवेन च
रत्नवन्तं यवद्वीपं सप्तराज्योपशोभितम् २८
सुवर्णरूप्यकं चैव सुवर्णाकरमण्डितम्
यवद्वीपमतिक्रम्य शिशिरो नाम पर्वतः २९
दिवं स्पृशति शृङ्गेण देवदानवसेवितः
एतेषां गिरिदुर्गेषु प्रपातेषु वनेषु च ३०
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः
ततः समुद्रद्वीपांश्च सुभीमान्द्रष्टुमर्हथ ३१
तत्रासुरा महाकायाश्छायां गृह्णन्ति नित्यशः
ब्रह्मणा समनुज्ञाता दीर्घकालं बुभुक्षिताः ३२
तं कालमेघप्रतिमं महोरगनिषेवितम्
अभिगम्य महानादं तीर्थेनैव महोदधिम् ३३
ततो रक्तजलं भीमं लोहितं नाम सागरम्
गता द्रक्ष्यथ तां चैव बृहतीं कूटशाल्मलीम् ३४
गृहं च वैनतेयस्य नानारत्नविभूषितम्
तत्र कैलाससंकाशं विहितं विश्वकर्मणा ३५
तत्र शैलनिभा भीमा मन्देहा नाम राक्षसाः
शैलशृङ्गेषु लम्बन्ते नानारूपा भयावहाः ३६
ते पतन्ति जले नित्यं सूर्यस्योदयनं प्रति
अभितप्ताश्च सूर्येण लम्बन्ते स्म पुनः पुनः ३७
ततः पाण्डुरमेघाभं क्षीरोदं नाम सागरम्
गता द्रक्ष्यथ दुर्धर्षा मुक्ताहारमिवोर्मिभिः ३८

तस्य मध्ये महाञ्श्वेत ऋषभो नाम पर्वतः
दिव्यगन्धैः कुसुमितै राजतैश्च नगैर्वृतः ३९
सरश्च राजतैः पद्मैर्ज्वलितैर्हेमकेसरैः
नाम्ना सुदर्शनं नाम राजहंसैः समाकुलम् ४०
विबुधाश्चारणा यक्षाः किंनराः साप्सरोगणाः
हृष्टाः समभिगच्छन्ति नलिनीं तां रिरंसवः ४१
क्षीरोदं समतिक्रम्य ततो द्रक्ष्यथ वानराः
जलोदं सागरश्रेष्ठं सर्वभूतभयावहम् ४२
तत्र तत्कोपजं तेजः कृतं हयमुखं महत्
अस्याहुस्तन्महावेगमोदनं सचराचरम् ४३
तत्र विक्रोशतां नादो भूतानां सागरौकसाम्
श्रूयते चासमर्थानां दृष्ट्वा तद्वडवामुखम् ४४
स्वादूदस्योत्तरे देशे योजनानि त्रयोदश
जातरूपशिलो नाम महान्कनकपर्वतः ४५
आसीनं पर्वतस्याग्रे सर्वभूतनमस्कृतम्
सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससम् ४६
त्रिशिराः काञ्चनः केतुस्तालस्तस्य महात्मनः
स्थापितः पर्वतस्याग्रे विराजति सवेदिकः ४७
पूर्वस्यां दिशि निर्माणं कृतं तत्त्रिदशेश्वरैः
ततः परं हेममयः श्रीमानुदयपर्वतः ४८
तस्य कोटिर्दिवं स्पृष्ट्वा शतयोजनमायता
जातरूपमयी दिव्या विराजति सवेदिका ४९
सालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः
जातरूपमयैर्दिव्यैः शोभते सूर्यसंनिभैः ५०
तत्र योजनविस्तारमुच्छ्रितं दशयोजनम्
शृङ्गं सौमनसं नाम जातरूपमयं ध्रुवम् ५१
तत्र पूर्वं पदं कृत्वा पुरा विष्णुस्त्रिविक्रमे
द्वितीयं शिखरे मेरोश्चकार पुरुषोत्तमः ५२
उत्तरेण परिक्रम्य जम्बूद्वीपं दिवाकरः
दृश्यो भवति भूयिष्ठं शिखरं तन्महोच्छ्रयम् ५३
तत्र वैखानसा नाम वालखिल्या महर्षयः
प्रकाशमाना दृश्यन्ते सूर्यवर्णास्तपस्विनः ५४

अयं सुदर्शनो द्वीपः पुरो यस्य प्रकाशते
यस्मिंस्तेजश्च चक्षुश्च सर्वप्राणभृतामपि ५५
शैलस्य तस्य कुञ्जेषु कन्दरेषु वनेषु च
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ५६
काञ्चनस्य च शैलस्य सूर्यस्य च महात्मनः
आविष्टा तेजसा संध्या पूर्वा रक्ता प्रकाशते ५७
ततः परमगम्या स्याद्दिक्पूर्वा त्रिदशावृता
रहिता चन्द्रसूर्याभ्यामदृश्या तिमिरावृता ५८
शैलेषु तेषु सर्वेषु कन्दरेषु वनेषु च
ये च नोक्ता मया देशा विचेया तेषु जानकी ५९
एतावद्वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुंगवाः
अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परम् ६०
अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च
मासे पूर्णे निवर्तध्वमुदयं प्राप्य पर्वतम् ६१
ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन्वध्यो भवेन्मम
सिद्धार्थाः संनिवर्तध्वमधिगम्य च मैथिलीम् ६२
महेन्द्रकान्तां वनषण्डमण्डितां
दिशं चरित्वा निपुणेन वानराः
अवाप्य सीतां रघुवंशजप्रियां
ततो निवृत्ताः सुखिनो भविष्यथ ६३
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ३९

४-४०
ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तन्महद्वानरं बलम्
दक्षिणां प्रेषयामास वानरानभिलक्षितान् १
नीलमग्निसुतं चैव हनुमन्तं च वानरम्
पितामहसुतं चैव जाम्बवन्तं महाकपिम् २
सुहोत्रं च शरारिं च शरगुल्मं तथैव च
गजं गवाक्षं गवयं सुषेणमृषभं तथा ३
मैन्दं च द्विविदं चैव विजयं गन्धमादनम्
उल्कामुखमसङ्गं च हुताशनसुतावुभौ ४

अङ्गदप्रमुखान्वीरान्वीरः कपिगणेश्वरः
वेगविक्रमसम्पन्नान्संदिदेश विशेषवित् ५
तेषामग्रेसरं चैव महद्बलमसंगगम्
विधाय हरिवीराणामादिशद्दक्षिणां दिशम् ६
ये केचन समुद्देशास्तस्यां दिशि सुदुगर्माः
कपीशः कपिमुख्यानां स तेषां तानुदाहरत् ७
सहस्रशिरसं विन्ध्यं नानाद्रुमलतावृतम्
नर्मदां च नदीं दुर्गां महोरगनिषेविताम् ८
ततो गोदावरीं रम्यां कृष्णावेणीं महानदीम्
वरदां च महाभागां महोरगनिषेविताम् ९८
मेखलानुत्कलांश्चैव दशार्णनगराण्यपि
अवन्तीमभ्रवन्तीं च सर्वमेवानुपश्यत १०
विदर्भानृषिकांश्चैव रम्यान्माहिषकानपि
तथा बङ्गान्कलिङ्गांश्च कौशिकांश्च समन्ततः ११
अन्वीक्ष्य दण्डकारण्यं सपर्वतनदीगुहम्
नदीं गोदावरीं चैव सर्वमेवानुपश्यत १२
तथैवान्ध्रांश्च पुण्ड्रांश्च
चोलान्पाण्ड्यान्सकेरलान्
अयोमुखश्च गन्तव्यः पर्वतो धातुमण्डितः १३
विचित्रशिखरः श्रीमांश्चित्रपुष्पितकाननः
सचन्दनवनोद्देशो मार्गितव्यो महागिरिः १४
ततस्तामापगां दिव्यां प्रसन्नसलिलां शिवाम्
तत्र द्रक्ष्यथ कावेरीं विहृतामप्सरोगणैः १५
तस्यासीनं नगस्याग्रे मलयस्य महौजसम्
द्रक्ष्यथादित्यसंकाशमगस्त्यमृषिसत्तमम् १६
ततस्तेनाभ्यनुज्ञाताः प्रसन्नेन महात्मना
ताम्रपर्णीं ग्राहजुष्टां तरिष्यथ महानदीम् १७
सा चन्दनवनैर्दिव्यैः प्रच्छन्ना द्वीपशालिनी
कान्तेव युवतिः कान्तं समुद्रमवगाहते १८
ततो हेममयं दिव्यं मुक्तामणिविभूषितम्
युक्तं कवाटं पाण्ड्यानां गता द्रक्ष्यथ वानराः १९
ततः समुद्रमासाद्य संप्रधार्यार्थनिश्चयम्

अगस्त्येनान्तरे तत्र सागरे विनिवेशितः २०
चित्रनानानगः श्रीमान्महेन्द्रः पर्वतोत्तमः
जातरूपमयः श्रीमानवगाढो महार्णवम् २१
नानाविधैर्नगैः फुल्लैर्लताभिश्चोपशोभितम्
देवर्षियक्षप्रवरैरप्सरोभिश्च सेवितम् २२
सिद्धचारणसंघैश्च प्रकीर्णं सुमनोहरम्
तमुपैति सहस्राक्षः सदा पर्वसु पर्वसु २३
द्वीपस्तस्यापरे पारे शतयोजनमायतः
अगम्यो मानुषैर्दीप्तस्तं मार्गध्वं समन्ततः
तत्र सर्वात्मना सीता मार्गितव्या विशेषतः २४
स हि देशस्तु वध्यस्य रावणस्य दुरात्मनः
राक्षसाधिपतेर्वासः सहस्राक्षसमद्युतेः २५
दक्षिणस्य समुद्रस्य मध्ये तस्य तु राक्षसी
अङ्गारकेति विख्याता छायामाक्षिप्य भोजनी २६
तमतिक्रम्य लक्ष्मीवान्समुद्रे शतयोजने
गिरिः पुष्पितको नाम सिद्धचारणसेवितः २७
चन्द्रसूर्यांशुसंकाशः सागराम्बुसमावृतः
भ्राजते विपुलैः शृङ्गैरम्बरं विलिखन्निव २८
तस्यैकं काञ्चनं शृङ्गं सेवते यं दिवाकरः
श्वेतं राजतमेकं च सेवते यं निशाकरः २९
न तं कृतघ्नाः पश्यन्ति न नृशंसा न नास्तिकाः
प्रणम्य शिरसा शैलं तं विमार्गत वानराः ३०
तमतिक्रम्य दुर्धर्षाः सूर्यवान्नाम पर्वतः
अध्वना दुर्विगाहेन योजनानि चतुर्दश ३१
ततस्तमप्यतिक्रम्य वैद्युतो नाम पर्वतः
सर्वकामफलैर्वृक्षैः सर्वकालमनोहरैः ३२
तत्र भुक्त्वा वरार्हाणि मूलानि च फलानि च
मधूनि पीत्वा मुख्यानि परं गच्छत वानराः ३३
तत्र नेत्रमनःकान्तः कुञ्जरो नाम पर्वतः
अगस्त्यभवनं यत्र निर्मितं विश्वकर्मणा ३४
तत्र योजनविस्तारमुच्छ्रितं दशयोजनम्
शरणं काञ्चनं दिव्यं नानारत्नविभूषितम् ३५

तत्र भोगवती नाम सर्पाणामालयः पुरी
विशालरथ्या दुर्धर्षा सर्वतः परिरक्षिता
रक्षिता पन्नगैर्घोरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः ३६
सर्पराजो महाघोरो यस्यां वसति वासुकिः
निर्याय मार्गितव्या च सा च भोगवती पुरी ३७
तं च देशमतिक्रम्य महानृषभसंस्थितः
सर्वरत्नमयः श्रीमानृषभो नाम पर्वतः ३८
गोशीर्षकं पद्मकं च हरिश्यामं च चन्दनम्
दिव्यमुत्पद्यते यत्र तच्चैवाग्निसमप्रभम् ३९
न तु तच्चन्दनं दृष्ट्वा स्प्रष्टव्यं च कदाचन
रोहिता नाम गन्धर्वा घोरा रक्षन्ति तद्वनम् ४०
तत्र गन्धर्वपतयः पञ्च सूर्यसमप्रभाः
शैलूषो ग्रामणीर्भिक्षुः शुभ्रो बभ्रुस्तथैव च ४१
अन्ते पृथिव्या दुर्धर्षास्तत्र स्वर्गजितः
स्थिताः
ततः परं न वः सेव्यः पितृलोकः सुदारुणः
राजधानी यमस्यैषा कष्टेन तमसा वृता ४२
एतावदेव युष्माभिर्वीरा वानरपुंगवाः
शक्यं विचेतुं गन्तुं वा नातो गतिमतां गतिः ४३
सर्वमेतत्समालोक्य यच्चान्यदपि दृश्यते
गतिं विदित्वा वैदेह्याः संनिवर्तितुमर्हथ ४४
यस्तु मासान्निवृत्तोऽग्रे दृष्टा सीतेति वक्ष्यति
मत्तुल्यविभवो भोगैः सुखं स विहरिष्यति ४५
ततः प्रियतरो नास्ति मम प्राणाद्विशेषतः
कृतापराधो बहुशो मम बन्धुर्भविष्यति ४६
अमितबलपराक्रमा भवन्तो
विपुलगुणेषु कुलेषु च प्रसूताः
मनुजपतिसुतां यथा लभध्वं
तदधिगुणं पुरुषार्थमारभध्वम् ४७
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ४०

४-४१
ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तान्हरीन्दक्षिणां दिशम्
बुद्धिविक्रमसम्पन्नान्वायुवेगसमाञ्जवे १
अथाहूय महातेजाः सुषेणं नाम यूथपम्
तारायाः पितरं राजा श्वशुरं भीमविक्रमम् २
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यमभिगम्य प्रणम्य च
साहाय्यं कुरु रामस्य कृत्येऽस्मिन्समुपस्थिते ३
वृतः शतसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम्
८अभिगच्छ दिशं सौम्य पश्चिमां वारुणीं प्रभो ४
सुराष्ट्रान्सहबाह्लीकाञ्शूराभीरांस्तथैव च
स्फीताञ्जनपदान्रम्यान्विपुलानि पुराणि च ५
पुंनागगहनं कुक्षिं बकुलोद्दालकाकुलम्
तथा केतकषण्डांश्च मार्गध्वं हरियूथपाः ६
प्रत्यक्स्रोतोगमाश्चैव नद्यः शीतजलाः शिवाः
तापसानामरण्यानि कान्तारा गिरयश्च ये ७
गिरिजालावृतां दुर्गां मार्गित्वा पश्चिमां दिशम्
ततः पश्चिममासाद्य समुद्रं द्रष्टुमर्हथ
तिमिनक्रायुतजलमक्षोभ्यमथ वानराः ८
ततः केतकषण्डेषु तमालगहनेषु च
कपयो विहरिष्यन्ति नारिकेलवनेषु च ९
तत्र सीतां च मार्गध्वं निलयं रावणस्य च
मरीचिपत्तनं चैव रम्यं चैव जटीपुरम् १०
अवन्तीमङ्गलोपां च तथा चालक्षितं वनम्
राष्ट्राणि च विशालानि पत्तनानि ततस्ततः ११
सिन्धुसागरयोश्चैव संगमे तत्र पर्वतः
महान्हेमगिरिर्नाम शतशृङ्गो महाद्रुमः १२
तस्य प्रस्थेषु रम्येषु सिंहाः पक्षगमाः स्थिताः
तिमिमत्स्यगजांश्चैव नीडान्यारोपयन्ति ते १३
तानि नीडानि सिंहानां गिरिशृङ्गगताश्च ये
दृप्तास्तृप्ताश्च मातङ्गास्तोयदस्वननिःस्वनाः
विचरन्ति विशालेऽस्मिस्तोयपूर्णे समन्ततः १४

तस्य शृङ्गं दिवस्पर्शं काञ्चनं चित्रपादपम्
सर्वमाशु विचेतव्यं कपिभिः कामरूपिभिः १५
कोटिं तत्र समुद्रे तु काञ्चनीं शतयोजनाम्
दुदर्शां पारियात्रस्य गता द्रक्ष्यथ वानराः १६
कोट्यस्तत्र चतुर्विंशद्गन्धर्वाणां तरस्विनाम्
वसन्त्यग्निनिकाशानां घोराणां कामरूपिणाम् १७
नात्यासादयितव्यास्ते वानरैर्भीमविक्रमैः
नादेयं च फलं तस्माद्देशात्किंचित्प्लवंगमैः १८
दुरासदा हि ते वीराः सत्त्ववन्तो महाबलाः
फलमूलानि ते तत्र रक्षन्ते भीमविक्रमाः १९
तत्र यत्नश्च कर्तव्यो मार्गितव्या च जानकी
न हि तेभ्यो भयं किंचित्कपित्वमनुवर्तताम् २०
चतुर्भागे समुद्रस्य चक्रवान्नाम पर्वतः
तत्र चक्रं सहस्रारं निर्मितं विश्वकर्मणा २१
तत्र पञ्चजनं हत्वा हयग्रीवं च दानवम्
आजहार ततश्चक्रं शङ्खं च पुरुषोत्तमः २२
तस्य सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः २३
योजनानि चतुःषष्टिर्वराहो नाम पर्वतः
सुवर्णशृङ्गः सुश्रीमानगाधे वरुणालये २४
तत्र प्राग्ज्योतिषं नाम जातरूपमयं पुरम्
यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः २५
तस्य सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः २६
तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं काञ्चनान्तरनिर्दरः
पर्वतः सर्वसौवर्णो धाराप्रस्रवणायुतः २७
तं गजाश्च वराहाश्च सिंहा व्याघ्राश्च सर्वतः
अभिगर्जन्ति सततं तेन शब्देन दर्पिताः २८
तस्मिन्हरिहयः श्रीमान्महेन्द्रः पाकशासनः
अभिषिक्तः सुरै राजा मेघवान्नाम पर्वतः २९
तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं महेन्द्रपरिपालितम्
षष्टिं गिरिसहस्राणि काञ्चनानि गमिष्यथ ३०

तरुणादित्यवर्णानि भ्राजमानानि सर्वतः
जातरूपमयैर्वृक्षैः शोभितानि सुपुष्पितैः ३१
तेषां मध्ये स्थितो राजा मेरुरुत्तमपर्वतः
आदित्येन प्रसन्नेन शैलो दत्तवरः पुरा ३२
तेनैवमुक्तः शैलेन्द्रः सर्व एव त्वदाश्रयाः
मत्प्रसादाद्भविष्यन्ति दिवा रात्रौ च काञ्चनाः ३३
त्वयि ये चापि वत्स्यन्ति देवगन्धर्वदानवाः
ते भविष्यन्ति रक्ताश्च प्रभया काञ्चनप्रभाः ३४
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्च दिवौकसः
आगम्य पश्चिमां संध्यां मेरुमुत्तमपर्वतम् ३५
आदित्यमुपतिष्ठन्ति तैश्च सूर्योऽभिपूजितः
अदृश्यः सर्वभूतानामस्तं गच्छति पर्वतम् ३६
योजनानां सहस्राणि दश तानि दिवाकरः
मुहूर्तार्धेन तं शीघ्रमभियाति शिलोच्चयम् ३७
शृङ्गे तस्य महद्दिव्यं भवनं सूर्यसंनिभम्
प्रासादगणसंबाधं विहितं विश्वकर्मणा ३८
शोभितं तरुभिश्चित्रैर्नानापक्षिसमाकुलैः
निकेतं पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः ३९
अन्तरा मेरुमस्तं च तालो दशशिरा महान्
जातरूपमयः श्रीमान्भ्राजते चित्रवेदिकः ४०
तेषु सर्वेषु दुर्गेषु सरःसु च सरित्सु च
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ४१
तत्र तिष्ठति धर्मात्मा तपसा स्वेन भावितः
मेरुसावर्णिरित्येव ख्यातो वै ब्रह्मणा समः ४२
प्रष्टव्यो मेरुसावर्णिर्महर्षिः सूर्यसंनिभः
प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रवृत्तिं मैथिलद्यं प्रति ४३
एतावज्जीवलोकस्य भास्करो रजनीक्षये
कृत्वा वितिमिरं सर्वमस्तं गच्छति पर्वतम् ४४
एतावद्वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुंगवाः
अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परम् ४५
अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च
अस्तं पर्वतमासाद्य पूर्णे मासे निवर्तत ४६

ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन्वध्यो भवेन्मम
सहैव शूरो युष्माभिः श्वशुरो मे गमिष्यति ४७
श्रोतव्यं सर्वमेतस्य भवद्भिर्दिष्टकारिभिः
गुरुरेष महाबाहुः श्वशुरो मे महाबलः ४८
भवन्तश्चापि विक्रान्ताः प्रमाणं सर्वकर्मसु
प्रमाणमेनं संस्थाप्य पश्यध्वं पश्चिमां दिशम् ४९
दृष्टायां तु नरेन्द्रस्य पत्न्याममिततेजसः
कृतकृत्या भविष्यामः कृतस्य प्रतिकर्मणा ५०
अतोऽन्यदपि यत्किंचित्कार्यस्यास्य हितं भवेत्
संप्रधार्य भवद्भिश्च देशकालार्थसंहितम् ५१
ततः सुषेणप्रमुखाः प्लवंगमाः
सुग्रीववाक्यं निपुणं निशम्य
आमन्त्र्य सर्वे प्लवगाधिपं ते
जग्मुर्दिशं तां वरुणाभिगुप्ताम् ५२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ४१

४-४२
ततः संदिश्य सुग्रीवः श्वशुरं पश्चिमां दिशम्
वीरं शतबलि नाम वानरं वानरर्षभः १
उवाच राजा मन्त्रज्ञः सर्ववानरसंमतम्
वाक्यमात्महितं चैव रामस्य च हितं तथा २
वृतः शतसहस्रेण त्वद्विधानां वनौकसाम्
वैवस्वतसुतैः सार्धं प्रतिष्ठस्व स्वमन्त्रिभिः ३
दिशं ह्युदीचीं विक्रान्तां हिमशैलावतंसकाम्
सर्वतः परिमार्गध्वं रामपत्नीमनिन्दिताम् ४
अस्मिन्कार्ये विनिर्वृत्ते कृते दाशरथेः प्रिये
ऋणान्मुक्ता भविष्यामः कृतार्थार्थविदां वराः ५
कृतं हि प्रियमस्माकं राघवेण महात्मना
तस्य चेत्प्रतिकारोऽस्ति सफलं जीवितं भवेत् ६
एतां बुद्धिं समास्थाय दृश्यते जानकी यथा
तथा भवद्भिः कर्तव्यमस्मत्प्रियहितैषिभिः ७

अयं हि सर्वभूतानां मान्यस्तु नरसत्तमः
अस्मासु चागतप्रीती रामः परपुरंजयः ८
इमानि वनदुर्गाणि नद्यः शैलान्तराणि च
भवन्तः परिमार्गन्तु बुद्धिविक्रमसम्पदा ९
तत्र म्लेच्छान्पुलिन्दांश्च शूरसेनांस्तथैव च
प्रस्थलान्भरतांश्चैव कुरूंश्च सह मद्रकैः १०
काम्बोजान्यवनांश्चैव शकानारट्टकानपि
बाह्लीकानृषिकांश्चैव पौरवानथ टङ्कणान् ११
चीनान्परमचीनांश्च नीहारांश्च पुनः पुनः
अन्विष्य दरदांश्चैव हिमवन्तं विचिन्वथ १२
लोध्रपद्मकषण्डेषु देवदारुवनेषु च
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः १३
ततः सोमाश्रमं गत्वा देवगन्धर्वसेवितम्
कालं नाम महासानुं पर्वतं तं गमिष्यथ १४
महत्सु तस्य शृङ्गेषु निर्दरेषु गुहासु च
विचिनुध्वं महाभागां रामपत्नीं यशस्विनीम् १५
तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं हेमगर्भं महागिरिम्
ततः सुदर्शनं नाम पर्वतं गन्तुमर्हथ १६
तस्य काननषण्डेषु निर्दरेषु गुहासु च
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः १७
तमतिक्रम्य चाकाशं सर्वतः शतयोजनम्
अपर्वतनदीवृक्षं सर्वसत्त्वविवर्जितम् १८
तं तु शीघ्रमतिक्रम्य कान्तारं रोमहर्षणम्
कैलासं पाण्डुरं शैलं प्राप्य हृष्टा भविष्यथ १९
तत्र पाण्डुरमेघाभं जाम्बूनदपरिष्कृतम्
कुबेरभवनं दिव्यं निर्मितं विश्वकर्मणा २०
विशाला नलिनी यत्र प्रभूतकमलोत्पला
हंसकारण्डवाकीर्णा अप्सरोगणसेविता २१
तत्र वैश्रवणो राजा सर्वभूतनमस्कृतः
धनदो रमते श्रीमान्गुह्यकैः सह यक्षराट् २२
तस्य चन्द्रनिकाशेषु पर्वतेषु गुहासु च
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः २३

क्रौञ्चं तु गिरिमासाद्य बिलं तस्य सुदुर्गमम्
रप्रमत्तैः प्रवेष्टव्यं दुष्प्रवेशं हि
तत्स्मृतम् २४
वसन्ति हि महात्मानस्तत्र सूर्यसमप्रभाः
देवैरप्यर्चिताः सम्यग्देवरूपा महर्षयः २५
क्रौञ्चस्य तु गुहाश्चान्याः सानूनि शिखराणि च
निर्दराश्च नितम्बाश्च विचेतव्यास्ततस्ततः २६
क्रौञ्चस्य शिखरं चापि निरीक्ष्य च ततस्ततः
अवृक्षं कामशैलं च मानसं विहगालयम् २७
न गतिस्तत्र भूतानां देवदानवरक्षसाम्
स च सर्वैर्विचेतव्यः ससानुप्रस्थभूधरः २८
क्रौञ्चं गिरिमतिक्रम्य मैनाको नाम पर्वतः
मयस्य भवनं तत्र दानवस्य स्वयं कृतम् २९
मैनाकस्तु विचेतव्यः ससानुप्रस्थकन्दरः
स्त्रीणामश्वमुखीनां च निकेतास्तत्र तत्र तु ३०
तं देशं समतिक्रम्य आश्रमं सिद्धसेवितम्
सिद्धा वैखानसास्तत्र वालखिल्याश्च तापसाः ३१
वन्द्यास्ते तु तपःसिद्धास्तापसा वीतकल्मषाः
प्रष्टव्याश्चापि सीतायाः प्रवृत्तिं विनयान्वितैः
३२
हेमपुष्करसंछन्नं तत्र वैखानसं सरः
तरुणादित्यसंकाशैर्हंसैर्विचरितं शुभैः ३३
औपवाह्यः कुबेरस्य सार्वभौम इति स्मृतः
गजः पर्येति तं देशं सदा सह करेणुभिः ३४
तत्सरः समतिक्रम्य नष्टचन्द्र दिवाकरम्
अनक्षत्रगणं व्योम निष्पयोदमनादिमत् ३५
गभस्तिभिरिवार्कस्य स तु देशः प्रकाशते
विश्राम्यद्भिस्तपःसिद्धैर्देवकल्पैः स्वयंप्रभैः
३६
तं तु देशमतिक्रम्य शैलोदा नाम निम्नगा
उभयोस्तीरयोर्यस्याः कीचका नाम वेणवः ३७
ते नयन्ति परं तीरं सिद्धान्प्रत्यानयन्ति च

उत्तराः कुरवस्तत्र कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ३८
ततः काञ्चनपद्माभिः पद्मिनीभिः कृतोदकाः
नीलवैदूर्यपत्राढ्या नद्यस्तत्र सहस्रशः ३९
रक्तोत्पलवनैश्चात्र मण्डिताश्च हिरण्मयैः
तरुणादित्यसदृशैर्भान्ति तत्र जलाशयाः ४०
महार्हमणिपत्रैश्च काञ्चनप्रभकेसरैः
नीलोत्पलवनैश्चित्रैः स देशः सर्वतो वृतः ४१
निस्तुलाभिश्च मुक्ताभिर्मणिभिश्च महाधनैः
उद्भूतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निम्नगाः ४२
सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढा नगोत्तमैः
जातरूपमयैश्चापि हुताशनसमप्रभैः ४३
नित्यपुष्पफलाश्चात्र नगाः पत्ररथाकुलाः
दिव्यगन्धरसस्पर्शाः सर्वकामान्स्रवन्ति च ४४
नानाकाराणि वासांसि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः
मुक्तावैदूर्यचित्राणि भूषणानि तथैव च ४५
स्त्रीणां यान्यनुरूपाणि पुरुषाणां तथैव च
सर्वर्तुसुखसेव्यानि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः ४६
महार्हाणि विचित्राणि हैमान्यन्ये नगोत्तमाः
शयनानि प्रसूयन्ते चित्रास्तरणवन्ति च ४७
मनःकान्तानि माल्यानि फलन्त्यत्रापरे द्रुमाः
पानानि च महार्हाणि भक्ष्याणि विविधानि च ४८
स्त्रियश्च गुणसम्पन्ना रूपयौवनलक्षिताः
गन्धर्वाः किंनराः सिद्धा नागा विद्याधरास्तथा
रमन्ते सहितास्तत्र नारीभिर्भास्करप्रभाः ४९
सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे रतिपरायणाः
सर्वे कामार्थसहिता वसन्ति सहयोषितः ५०
गीतवादित्रनिर्घोषः सोत्कृष्टहसितस्वनः
श्रूयते सततं तत्र सर्वभूतमनोहरः ५१
तत्र नामुदितः कश्चिन्नास्ति कश्चिदसत्प्रियः
अहन्यहनि वर्धन्ते गुणास्तत्र मनोरमाः ५२
समतिक्रम्य तं देशमुत्तरस्तोयसां निधिः
तत्र सोमगिरिर्नाम मध्ये हेममयो महान् ५३

इन्द्रलोकगता ये च ब्रह्मलोकगताश्च ये
देवास्तं समवेक्षन्ते गिरिराजं दिवं गतम् ५४
स तु देशो विसूर्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते
सूर्यलक्ष्म्याभिविज्ञेयस्तपतेव विवस्वता ५५
भगवानपि विश्वात्मा शम्भुरेकादशात्मकः
ब्रह्मा वसति देवेशो ब्रह्मर्षिपरिवारितः ५६
न कथंचन गन्तव्यं कुरूणामुत्तरेण वः
अन्येषामपि भूतानां नातिक्रामति वै गतिः ५७
स हि सोमगिरिर्नाम देवानामपि दुर्गमः
तमालोक्य ततः क्षिप्रमुपावर्तितुमर्हथ ५८
एतावद्वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुंगवाः
अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परम् ५९
सर्वमेतद्विचेतव्यं यन्मया परिकीर्तितम्
यदन्यदपि नोक्तं च तत्रापि क्रियतां मतिः ६०
ततः कृतं दाशरथेर्महत्प्रियं
महत्तरं चापि ततो मम प्रियम्
कृतं भविष्यत्यनिलानलोपमा
विदेहजादर्शनजेन कर्मणा ६१
ततः कृतार्थाः सहिताः सबान्धवा
मयार्चिताः सर्वगुणैर्मनोरमैः
चरिष्यथोर्वीं प्रतिशान्तशत्रवः
सहप्रिया भूतधराः प्लवंगमाः ६२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ४२

४-४३
विशेषेण तु सुग्रीवो हनुमत्यर्थमुक्तवान्
स हि तस्मिन्हरिश्रेष्ठे निश्चितार्थोऽथसाधने १
न भूमौ नान्तरिक्षे वा नाम्बरे नामरालये
नाप्सु वा गतिसंगं ते पश्यामि हरिपुंगव २
सासुराः सहगन्धर्वाः सनागनरदेवताः
विदिताः सर्वलोकास्ते ससागरधराधराः ३

गतिर्वेगश्च तेजश्च लाघवं च महाकपे
पितुस्ते सदृशं वीर मारुतस्य महौजसः ४
तेजसा वापि ते भूतं समं भुवि न विद्यते
तद्यथा लभ्यते सीता तत्त्वमेवोपपादय ५
त्वय्येव हनुमन्नस्ति बलं बुद्धिः पराक्रमः
देशकालानुवृत्तिश्च नयश्च नयपण्डित ६
ततः कार्यसमासंगमवगम्य हनूमति
विदित्वा हनुमन्तं च चिन्तयामास राघवः ७
सर्वथा निश्चितार्थोऽय हनूमति हरीश्वरः
निश्चितार्थतरश्चापि हनूमान्कार्यसाधने ८
तदेवं प्रस्थितस्यास्य परिज्ञातस्य कर्मभिः
भर्त्रा परिगृहीतस्य ध्रुवः कार्यफलोदयः ९
तं समीक्ष्य महातेजा व्यवसायोत्तरं हरिम्
कृतार्थ इव संवृत्तः प्रहृष्टेन्द्रियमानसः १०
ददौ तस्य ततः प्रीतः स्वनामाङ्कोपशोभितम्
अङ्गुलीयमभिज्ञानं राजपुत्र्याः परंतपः ११
अनेन त्वां हरिश्रेष्ठ चिह्नेन जनकात्मजा
मत्सकाशादनुप्राप्तमनुद्विग्नानुपश्यति १२
व्यवसायश्च ते वीर सत्त्वयुक्तश्च विक्रमः
सुग्रीवस्य च संदेशः सिद्धिं कथयतीव मे १३
स तद्गृह्य हरिश्रेष्ठः स्थाप्य मूर्ध्नि कृताञ्जलि
वन्दित्वा चरणौ चैव प्रस्थितः प्लवगोत्तमः १४
स तत्प्रकर्षन्हरिणां बलं मह-
द्बभूव वीरः पवनात्मजः कपिः
गताम्बुदे व्योम्नि विशुद्धमण्डलः
शशीव नक्षत्रगणोपशोभितः१५
अतिबल बलमाश्रितस्तवाहं
हरिवरविक्रम विक्रमैरनल्पैः
पवनसुत यथाभिगम्यते सा
जनकसुता हनुमंस्तथा कुरुष्व १६
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३

४-४४
तदुग्रशासनं भर्तुर्विज्ञाय हरिपुंगवाः
शलभा इव संछाद्य मेदिनीं संप्रतस्थिरे १
रामः प्रस्रवणे तस्मिन्न्यवसत्सहलक्ष्मणः
प्रतीक्षमाणस्तं मासं यः सीताधिगमे कृतः २
उत्तरां तु दिशं रम्यां गिरिराजसमावृताम्
प्रतस्थे सहसा वीरो हरिः शतबलिस्तदा ३
पूर्वां दिशं प्रति ययौ विनतो हरियूथपः ४
ताराङ्गदादिसहितः प्लवगः पवनात्मजः
अगस्त्यचरितामाशां दक्षिणां हरियूथपः ५
पश्चिमां तु दिशं घोरां सुषेणः प्लवगेश्वरः
प्रतस्थे हरिशार्दूलो भृशं वरुणपालिताम् ६
ततः सर्वा दिशो राजा चोदयित्वा यथातथम्
कपिसेनापतीन्मुख्यान्मुमोद सुखितः सुखम् ७
एवं संचोदिताः सर्वे राज्ञा वानरयूथपाः
स्वां स्वां दिशमभिप्रेत्य त्वरिताः संप्रतस्थिरे ८
नदन्तश्चोन्नदन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
क्ष्वेलन्तो धावमानाश्च ययुः प्लवगसत्तमाः
आनयिष्यामहे सीतां हनिष्यामश्च रावणम् ९
अहमेको हनिष्यामि प्राप्तं रावणमाहवे
ततश्चोन्मथ्य सहसा हरिष्ये जनकात्मजाम् १०
वेपमानां श्रमेणाद्य भवद्भिः स्थीयतामिति
एक एवाहरिष्यामि पातालादपि जानकीम् ११
विधमिष्याम्यहं वृक्षान्दारयिष्याम्यहं गिरीन्
धरणीं दारयिष्यामि क्षोभयिष्यामि सागरान् १२
अहं योजनसंख्यायाः प्लविता नात्र संशयः
शतं योजनसंख्यायाः शतं समधिकं ह्यहम् १३
भूतले सागरे वापि शैलेषु च वनेषु च
पातालस्यापि वा मध्ये न ममाच्छिद्यते गतिः १४
इत्येकैकं तदा तत्र वानरा बलदर्पिताः
ऊचुश्च वचनं तस्मिन्हरिराजस्य संनिधौ १५

इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४
४-४५
गतेषु वानरेन्द्रेषु रामः सुग्रीवमब्रवीत्
कथं भवान्विजानीते सर्वं वै मण्डलं भुवः १
सुग्रीवस्तु ततो राममुवाच प्रणतात्मवान्
श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये विस्तरेण नरर्षभ २
यदा तु दुन्दुभिं नाम दानवं महिषाकृतिम्
परिकालयते वाली मलयं प्रति पर्वतम् ३
तदा विवेश महिषो मलयस्य गुहां प्रति
विवेश वाली तत्रापि मलयं तज्जिघांसया ४
ततोऽह तत्र निक्षिप्तो गुहाद्वारि विनीतवत्
न च निष्क्रमते वाली तदा संवत्सरे गते ५
ततः क्षतजवेगेन आपुपूरे तदा बिलम्
तदहं विस्मितो दृष्ट्वा भ्रातृशोकविषार्दितः ६
अथाहं कृतबुद्धिस्तु सुव्यक्तं निहतो गुरुः
शिला पर्वतसंकाशा बिलद्वारि मया कृता
अशक्नुवन्निष्क्रमितुं महिषो मया विनशेदिति ७
ततोऽहमागां किष्किन्धां निराशस्तस्य जीविते
राज्यं च सुमहत्प्राप्तं तारा च रुमया सह
मित्रैश्च सहितस्तत्र वसामि विगतज्वरः ८
आजगाम ततो वाली हत्वा तं दानवर्षभम्
ततोऽहमददां राज्यं गौरवाद्भययन्त्रितः ९
स मां जिघांसुर्दुष्टात्मा वाली प्रव्यथितेन्द्रि
यः
परिकालयते क्रोधाद्धावन्तं सचिवैः सह १०
ततोऽह वालिना तेन सानुबन्धः प्रधावितः
नदीश्च विविधाः पश्यन्वनानि नगराणि च ११
आदर्शतलसंकाशा ततो वै पृथिवी मया
अलातचक्रप्रतिमा दृष्टा गोष्पदवत्तदा १२
ततः पूर्वामहं गत्वा दक्षिणामहमाश्रितः दिशं च पश्चिमां भूयो गतोऽस्मि भयशङ्कितः

उत्तरां तु दिशं यान्तं हनुमान्मामथाब्रवीत् १३
इदानीं मे स्मृतं राजन्यथा वाली हरीश्वरः
मतङ्गेन तदा शप्तो ह्यस्मिन्नाश्रमण्डले १४
प्रविशेद्यदि वा वाली मूर्धास्य शतधा भवेत्
तत्र वासः सुखोऽस्माकं निरुद्विग्नो भविष्यति १५
ततः पर्वतमासाद्य ऋश्यमूकं नृपात्मज
न विवेश तदा वाली मतङ्गस्य भयात्तदा १६
एवं मया तदा राजन्प्रत्यक्षमुपलक्षितम्
पृथिवीमण्डलं कृत्स्नं गुहामस्म्यागतस्ततः १७
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ४५

४-४६
दर्शनार्थं तु वैदेह्याः सर्वतः कपियूथपाः
व्यादिष्टाः कपिराजेन यथोक्तं जग्मुरञ्जसा १
सरांसि सरितः कक्षानाकाशं नगराणि च
नदीदुर्गांस्तथा शैलान्विचिन्वन्ति समन्ततः २
सुग्रीवेण समाख्यातान्सर्वे वानरयूथपाः
प्रदेशान्प्रविचिन्वन्ति सशैलवनकाननान् ३
विचित्य दिवसं सर्वे सीताधिगमने धृताः
समायान्ति स्म मेदिन्यां निशाकालेषु वानराः ४
सर्वर्तुकांश्च देशेषु वानराः सफलान्द्रुमान्
आसाद्य रजनीं शय्यां चक्रुः सर्वेष्वहःसु ते ५
तदहः प्रथमं कृत्वा मासे प्रस्रवणं गताः
कपिराजेन संगम्य निराशाः कपियूथपाः ६
विचित्य तु दिशं पूर्वां यथोक्तां सचिवैः सह
अदृष्ट्वा विनतः सीतामाजगाम महाबलः ७
उत्तरां तु दिशं सर्वां विचित्य स महाकपिः
आगतः सह सैन्येन वीरः शतबलिस्तदा ८
सुषेणः पश्चिमामाशां विचित्य सह वानरैः
समेत्य मासे संपूर्णे सुग्रीवमुपचक्रमे ९
तं प्रस्रवणपृष्ठस्थं समासाद्याभिवाद्य च

आसीनं सह रामेण सुग्रीवमिदमब्रुवन् १०
विचिताः पर्वताः सर्वे वनानि नगराणि च
निम्नगाः सागरान्ताश्च सर्वे जनपदास्तथा ११
गुहाश्च विचिताः सर्वा यास्त्वया परिकीर्तिताः
विचिताश्च महागुल्मा लताविततसंतताः १२
गहनेषु च देशेषु दुर्गेषु विषमेषु च
सत्त्वान्यतिप्रमाणानि विचितानि हतानि च
ये चैव गहना देशा विचितास्ते पुनः पुनः १३
उदारसत्त्वाभिजनो महात्मा
स मैथिलद्यं द्रक्ष्यति वानरेन्द्रः
दिशं तु यामेव गता तु सीता
तामास्थितो वायुसुतो हनूमान् १४
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ४६

४-४७
सह ताराङ्गदाभ्यां तु गत्वा स हनुमान्कपिः
सुग्रीवेण यथोद्दिष्टं तं देशमुपचक्रमे १
स तु दूरमुपागम्य सर्वैस्तैः कपिसत्तमैः
विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च २
पर्वताग्रान्नदीदुर्गान्सरांसि विपुलान्द्रुमान्
वृक्षषण्डांश्च विविधान्पर्वतान्घनपादपान् ३
अन्वेषमाणास्ते सर्वे वानराः सर्वतो दिशम्
न सीतां ददृशुर्वीरा मैथिलद्यं जनकात्मजाम् ४
ते भक्षयन्तो मूलानि फलानि विविधानि च
अन्वेषमाणा दुर्धर्षा न्यवसंस्तत्र तत्र ह
स तु देशो दुरन्वेषो गुहागहनवान्महान् ५
त्यक्त्वा तु तं तदा देशं सर्वे वै हरियूथपाः
देशमन्यं दुराधर्षं विविशुश्चाकुतोभयाः ६
यत्र वन्ध्यफला वृक्षा विपुष्पाः पर्णवर्जिताः
निस्तोयाः सरितो यत्र मूलं यत्र सुदुर्लभम् ७
न सन्ति महिषा यत्र न मृगा न च हस्तिनः

शार्दूलाः पक्षिणो वापि ये चान्ये वनगोचराः ८
स्निग्धपत्राः स्थले यत्र पद्मिन्यः फुल्लपङ्कजाः
प्रेक्षणीयाः सुगन्धाश्च भ्रमरैश्चापि वर्जिताः ९
कण्डुर्नाम महाभागः सत्यवादी तपोधनः
महर्षिं परमामर्षी नियमैर्दुष्प्रधर्षणः १०
तस्य तस्मिन्वने पुत्रो बालको दशवार्षिकः
प्रनष्टो जीवितान्ताय क्रुद्धस्तत्र महामुनिः ११
तेन धर्मात्मना शप्तं कृत्स्नं तत्र महद्वनम्
अशरण्यं दुराधर्षं मृगपक्षिविवर्जितम् १२
तस्य ते काननान्तांस्तु गिरीणां कन्दराणि च
प्रभवानि नदीनां च विचिन्वन्ति समाहिताः १३
तत्र चापि महात्मानो नापश्यञ्जनकात्मजाम्
हर्तारं रावणं वापि सुग्रीवप्रियकारिणः १४
ते प्रविश्य तु तं भीमं लतागुल्मसमावृतम्
ददृशुः क्रूरकर्माणमसुरं सुरनिर्भयम् १५
तं दृष्ट्वा वानरा घोरं स्थितं शैलमिवापरम्
गाढं परिहिताः सर्वे दृष्ट्वा तं पर्वतोपमम् १६
सोऽपि तान्वानरान्सर्वान्नष्टाः
स्थेत्यब्रवीद्बली
अभ्यधावत संक्रुद्धो मुष्टिमुद्यम्य संहितम् १७
तमापतन्तं सहसा वालिपुत्रोऽङ्गदस्तदा
रावणोऽयमिति ज्ञात्वा तलेनाभिजघान ह १८
स वालिपुत्राभिहतो वक्त्राच्छोणितमुद्वमन्
असुरो न्यपतद्भूमौ पर्यस्त इव पर्वतः १९
ते तु तस्मिन्निरुच्छ्वासे वानरा जितकाशिनः
व्यचिन्वन्प्रायशस्तत्र सर्वं तद्गिरिगह्वरम् २०
विचितं तु ततः कृत्वा सर्वे ते काननं पुनः
अन्यदेवापरं घोरं विविशुर्गिरिगह्वरम् २१
ते विचित्य पुनः खिन्ना विनिष्पत्य समागताः
एकान्ते वृक्षमूले तु निषेदुर्दीनमानसाः २२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ४७

४-४८
अथाङ्गदस्तदा सर्वान्वानरानिदमब्रवीत्
परिश्रान्तो महाप्राज्ञः समाश्वास्य शनैर्वचः १
वनानि गिरयो नद्यो दुर्गाणि गहनानि च
दर्यो गिरिगुहाश्चैव विचिता नः समन्ततः २
तत्र तत्र सहास्माभिर्जानकी न च दृश्यते
तद्वा रक्षो हृता येन सीता सुरसुतोपमा ३
कालश्च नो महान्यातः सुग्रीवश्चोग्रशासनः
तस्माद्भवन्तः सहिता विचिन्वन्तु समन्ततः ४
विहाय तन्द्रीं शोकं च निद्रां चैव समुत्थिताम्
विचिनुध्वं यथा सीतां पश्यामो जनकात्मजाम् ५
अनिर्वेदं च दाक्ष्यं च मनसश्चापराजयम्
कार्यसिद्धिकराण्याहुस्तस्मादेतद्ब्रवीम्यहम् ६
अद्यापीदं वनं दुर्गं विचिन्वन्तु वनौकसः
खेदं त्यक्त्वा पुनः सर्वं वनमेतद्विचीयताम् ७
अवश्यं क्रियमाणस्य दृश्यते कर्मणः फलम्
अलं निर्वेदमागम्य न हि नो मीलनं क्षमम् ८
सुग्रीवः क्रोधनो राजा तीक्ष्णदण्डश्च वानराः
भेतव्यं तस्य सततं रामस्य च महात्मनः ९
हितार्थमेतदुक्तं वः क्रियतां यदि रोचते
उच्यतां वा क्षमं यन्नः सर्वेषामेव वानराः १०
अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा वचनं गन्धमादनः
उवाचाव्यक्तया वाचा पिपासाश्रमखिन्नया ११
सदृशं खलु वो वाक्यमङ्गदो यदुवाच ह
हितं चैवानुकूलं च क्रियतामस्य भाषितम् १२
पुनर्मार्गामहे शैलान्कन्दरांश्च दरीस्तथा
काननानि च शून्यानि गिरिप्रस्रवणानि च १३
यथोद्दिष्टानि सर्वाणि सुग्रीवेण महात्मना
विचिन्वन्तु वनं सर्वे गिरिदुर्गाणि सर्वशः १४
ततः समुत्थाय पुनर्वानरास्ते महाबलाः
विन्ध्यकाननसंकीर्णां विचेरुर्दक्षिणां दिशम् १५

ते शारदाभ्रप्रतिमं श्रीमद्रजतपर्वतम्
शृङ्गवन्तं दरीवन्तमधिरुह्य च वानराः १६
तत्र लोध्रवनं रम्यं सप्तपर्णवनानि च
विचिन्वन्तो हरिवराः सीतादर्शनकाङ्क्षिणः १७
तस्याग्रमधिरूढास्ते श्रान्ता विपुलविक्रमाः
न पश्यन्ति स्म वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियाम् १८
ते तु दृष्टिगतं कृत्वा तं शैलं बहुकन्दरम्
अवारोहन्त हरयो वीक्षमाणाः समन्ततः १९
अवरुह्य ततो भूमिं श्रान्ता विगतचेतसः
स्थित्वा मुहूर्तं तत्राथ वृक्षमूलमुपाश्रिताः २०
ते मुहूर्तं समाश्वस्ताः किंचिद्भग्नपरिश्रमाः पुनरेवोद्यताः कृत्स्नां मार्गितुं दक्षिणां दिशम् २१
हनुमत्प्रमुखास्ते तु प्रस्थिताः प्लवगर्षभाः विन्ध्यमेवादितस्तावद्विचेरुस्ते समन्ततः २२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ४८

४-४९
सह ताराङ्गदाभ्यां तु संगम्य हनुमान्कपिः
विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च १
सिंहशार्दूलजुष्टाश्च गुहाश्च परितस्तथा
विषमेषु नगेन्द्रस्य महाप्रस्रवणेषु च २
तेषां तत्रैव वसतां स कालो व्यत्यवर्तत ३
स हि देशो दुरन्वेषो गुहागहनवान्महान्
तत्र वायुसुतः सर्वं विचिनोति स्म पर्वतम् ४
परस्परेण रहिता अन्योन्यस्याविदूरतः
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ५
मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनुमाञ्जाम्बवानपि
अङ्गदो युवराजश्च तारश्च वनगोचरः ६
गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वा दक्षिणां दिशम् क्षुत्पिपासापरीताश्च श्रान्ताश्च सलिलार्थिनः

नलिनीस्तत्र ददृशुः प्रसन्नसलिलायुताः
काञ्चनानि विमानानि राजतानि तथैव च २३
तपनीयगवाक्षाणि मुक्ताजालावृतानि च
हैमराजतभौमानि वैदूर्यमणिमन्ति च २४
ददृशुस्तत्र हरयो गृहमुख्यानि सर्वशः
पुष्पितान्फलिनो वृक्षान्प्रवालमणिसंनिभान् २५
काञ्चनभ्रमरांश्चैव मधूनि च समन्ततः
मणिकाञ्चनचित्राणि शयनान्यासनानि च २६
महार्हाणि च यानानि ददृशुस्ते समन्ततः
हैमराजतकांस्यानां भाजनानां च संचयान् २७
अगरूणां च दिव्यानां चन्दनानां च संचयान्
शुचीन्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च २८
महार्हाणि च पानानि मधूनि रसवन्ति च
दिव्यानामम्बराणां च महार्हाणां च संचयान्
कम्बलानां च चित्राणामजिनानां च संचयान् २९
तत्र तत्र विचिन्वन्तो बिले तत्र महाप्रभाः
ददृशुर्वानराः शूराः स्त्रियं कांचिददूरतः ३०
तां दृष्ट्वा भृशसंत्रस्ताश्चीरकृष्णाजिनाम्बराम्
तापसीं नियताहारां ज्वलन्तीमिव तेजसा ३१
ततो हनूमान्गिरिसंनिकाशः
कृताञ्जलिस्तामभिवाद्य वृद्धाम्
पप्रच्छ का त्वं भवनं बिलं च
रत्नानि चेमानि वदस्व कस्य ३२
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ४९

४-५०
इत्युक्त्वा हनुमांस्तत्र पुनः कृष्णाजिनाम्बराम्
अब्रवीत्तां महाभागां तापसीं धर्मचारिणीम् १
इदं प्रविष्टाः सहसा बिलं तिमिरसंवृतम्
क्षुत्पिपासापरिश्रान्ताः परिखिन्नाश्च सर्वशः २

महद्धरण्या विवरं प्रविष्टाः स्म पिपासिताः
इमांस्त्वेवंविधान्भावान्विविधानद्भुतोपमान्
दृष्ट्वा वयं प्रव्यथिताः संभ्रान्ता नष्टचेतसः ३
कस्येमे काञ्चना वृक्षास्तरुणादित्यसंनिभाः
शुचीन्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च ४
काञ्चनानि विमानानि राजतानि गृहाणि च
तपनीयगवाक्षाणि मणिजालावृतानि च ५
पुष्पिताः फलवन्तश्च पुण्याः सुरभिगन्धिनः
इमे जाम्बूनदमयाः पादपाः कस्य तेजसा ६
काञ्चनानि च पद्मानि जातानि विमले जले
कथं मत्स्याश्च सौवर्णा चरन्ति सह कच्छपैः ७
आत्मानमनुभावं च कस्य चैतत्तपोबलम्
अजानतां नः सर्वेषां सर्वमाख्यातुमर्हसि ८
एवमुक्ता हनुमता तापसी धर्मचारिणी
प्रत्युवाच हनूमन्तं सर्वभूतहिते रता ९
मयो नाम महातेजा मायावी दानवर्षभः
तेनेदं निर्मितं सर्वं मायया काञ्चनं वनम् १०
पुरा दानवमुख्यानां विश्वकर्मा बभूव ह
येनेदं काञ्चनं दिव्यं निर्मितं भवनोत्तमम् ११
स तु वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने
पितामहाद्वरं लेभे सर्वमौशनसं धनम् १२
विधाय सर्वं बलवान्सर्वकामेश्वरस्तदा
उवास सुखितः कालं कंचिदस्मिन्महावने १३
तमप्सरसि हेमायां सक्तं दानवपुंगवम्
विक्रम्यैवाशनिं गृह्य जघानेशः पुरंदरः १४
इदं च ब्रह्मणा दत्तं हेमायै वनमुत्तमम्
शाश्वतः कामभोगश्च गृहं चेदं हिरण्मयम् १५
दुहिता मेरुसावर्णेरहं तस्याः स्वयंप्रभा
इदं रक्षामि भवनं हेमाया वानरोत्तम १६
मम प्रियसखी हेमा नृत्तगीतविशारदा
तया दत्तवरा चास्मि रक्षामि भवनोत्तमम् १७
किं कार्यं कस्य वा हेतोः कान्ताराणि प्रपद्यथ

कथं चेदं वनं दुर्गं युष्माभिरुपलक्षितम् १८
इमान्यभ्यवहार्याणि मूलानि च फलानि च
भुक्त्वा पीत्वा च पानीयं सर्वं मे वक्तुमर्हथ १९
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ५०

४-५१
अथ तानब्रवीत्सर्वान्विश्रान्तान्हरियूथपान्
इदं वचनमेकाग्रा तापसी धर्मचारिणी १
वानरा यदि वः खेदः प्रनष्टः फलभक्षणात्
यदि चैतन्मया श्राव्यं श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् २
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्मारुतात्मजः
आर्जवेन यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ३
राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः
रामो दाशरथिः श्रीमान्प्रविष्टो दण्डकावनम् ४
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया
तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हृता बलात् ५
वीरस्तस्य सखा राज्ञः सुग्रीवो नाम वानरः
राजा वानरमुख्यानां येन प्रस्थापिता वयम् ६
अगस्त्यचरितामाशां दक्षिणां यमरक्षिताम्
सहैभिर्वानरैर्मुख्यैरङ्गदप्रमुखैर्वयम् ७
रावणं सहिताः सर्वे राक्षसं कामरूपिणम्
सीतया सह वैदेह्या मार्गध्वमिति चोदिताः ८
विचित्य तु वयं सर्वे समग्रां दक्षिणां दिशम्
बुभुक्षिताः परिश्रान्ता वृक्षमूलमुपाश्रिताः ९
विवर्णवदनाः सर्वे सर्वे ध्यानपरायणाः
नाधिगच्छामहे पारं मग्नाश्चिन्तामहार्णवे १०
चारयन्तस्ततश्चक्षुर्दृष्टवन्तो महद्बिलम्
लतापादपसंछन्नं तिमिरेण समावृतम् ११
अस्माद्धंसा जलक्लिन्नाः पक्षैः सलिलरेणुभिः
कुरराः सारसाश्चैव निष्पतन्ति पतत्रिणः
साध्वत्र प्रविशामेति मया तूक्ताः प्लवंगमाः १२
तेषामपि हि सर्वेषामनुमानमुपागतम्

गच्छामः प्रविशामेति भर्तृकार्यत्वरान्विताः १३
ततो गाढं निपतिता गृह्य हस्तौ परस्परम्
इदं प्रविष्टाः सहसा बिलं तिमिरसंवृतम् १४
एतन्नः कार्यमेतेन कृत्येन वयमागताः
त्वां चैवोपगताः सर्वे परिद्यूना बुभुक्षिताः १५
आतिथ्यधर्मदत्तानि मूलानि च फलानि च
अस्माभिरुपभुक्तानि बुभुक्षापरिपीडितैः १६
यत्त्वया रक्षिताः सर्वे म्रियमाणा बुभुक्षया ब्रूहि प्रत्युपकारार्थं किं ते कुर्वन्तु वानराः
१७
एवमुक्ता तु सर्वज्ञा वानरैस्तैः स्वयंप्रभा
प्रत्युवाच ततः सर्वानिदं वानरयूथपान् १८
सर्वेषां परितुष्टास्मि वानराणां तरस्विनाम्
चरन्त्या मम धर्मेण न कार्यमिह केनचित् १९
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ५१

४-५२
एवमुक्तः शुभं वाक्यं तापस्या धर्मसंहितम्
उवाच हनुमान्वाक्यं तामनिन्दितचेष्टिताम् १
शरणं त्वां प्रपन्नाः स्मः सर्वे वै धर्मचारिणि
यः कृतः समयोऽस्माकं सुग्रीवेण महात्मना
स तु कालो व्यतिक्रान्तो बिले च परिवर्तताम् २
सा त्वमस्माद्बिलाद्घोरादुत्तारयितुमर्हसि ३
तस्मात्सुग्रीववचनादतिक्रान्तान्गतायुषः
त्रातुमर्हसि नः सर्वान्सुग्रीवभयशङ्कितान् ४
महच्च कार्यमस्माभिः कर्तव्यं धर्मचारिणि
तच्चापि न कृतं कार्यमस्माभिरिह वासिभिः ५
एवमुक्ता हनुमता तापसी वाक्यमब्रवीत्
जीवता दुष्करं मन्ये प्रविष्टेन निवर्तितुम् ६
तपसस्तु प्रभावेन नियमोपार्जितेन च
सर्वानेव बिलादस्मादुद्धरिष्यामि वानरान् ७

निमीलयत चक्षूंषि सर्वे वानरपुंगवाः
न हि निष्क्रमितुं शक्यमनिमीलितलोचनैः ८
ततः संमीलिताः सर्वे सुकुमाराङ्गुलैः करैः
सहसा पिदधुर्दृष्टिं हृष्टा गमनकाङ्क्षिणः ९
वानरास्तु महात्मानो हस्तरुद्धमुखास्तदा
निमेषान्तरमात्रेण बिलादुत्तारितास्तया १०
ततस्तान्वानरान्सर्वांस्तापसी धर्मचारिणी
निःसृतान्विषमात्तस्मात्समाश्वास्येदमब्रवीत् ११
एष विन्ध्यो गिरिः श्रीमान्नानाद्रुमलतायुतः
एष प्रस्रवणः शैलः सागरोऽय महोदधिः १२
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि भवनं वानरर्षभाः इत्युक्त्वा तद्बिलं श्रीमत्प्रविवेश स्वयंप्रभा
१३
ततस्ते ददृशुर्घोरं सागरं वरुणालयम्
अपारमभिगर्जन्तं घोरैरूर्मिभिराकुलम् १४
मयस्य मायाविहितं गिरिदुर्गं विचिन्वताम्
तेषां मासो व्यतिक्रान्तो यो राज्ञा समयः कृतः १५
विन्ध्यस्य तु गिरेः पादे संप्रपुष्पितपादपे
उपविश्य महाभागाश्चिन्तामापेदिरे तदा १६
ततः पुष्पातिभाराग्राँ ल्लताशतसमावृतान् द्रुमान्वासन्तिकान्दृष्ट्वा बभूवुर्भयशङ्किताः
१७
ते वसन्तमनुप्राप्तं प्रतिवेद्य परस्परम्
नष्टसंदेशकालार्था निपेतुर्धरणीतले १८
स तु सिंहर्षभस्कन्धः पीनायतभुजः कपिः
युवराजो महाप्राज्ञ अङ्गदो वाक्यमब्रवीत् १९
शासनात्कपिराजस्य वयं सर्वे विनिर्गताः
मासः पूर्णो बिलस्थानां हरयः किं न बुध्यते २०
तस्मिन्नतीते काले तु सुग्रीवेण कृते स्वयम्
प्रायोपवेशनं युक्तं सर्वेषां च वनौकसाम् २१
तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः स्वामिभावे व्यवस्थितः

न क्षमिष्यति नः सर्वानपराधकृतो गतान् २२
अप्रवृत्तौ च सीतायाः पापमेव करिष्यति
तस्मात्क्षममिहाद्यैव प्रायोपविशनं हि नः २३
त्यक्त्वा पुत्रांश्च दारांश्च धनानि च गृहाणि च
यावन्न घातयेद्राजा सर्वान्प्रतिगतानितः
वधेनाप्रतिरूपेण श्रेयान्मृत्युरिहैव नः २४
न चाहं यौवराज्येन सुग्रीवेणाभिषेचितः
नरेन्द्रेणाभिषिक्तोऽस्मि रामेणाक्लिष्टकर्मणा २५
स पूर्वं बद्धवैरो मां राजा दृष्ट्वा व्यतिक्रमम्
घातयिष्यति दण्डेन तीक्ष्णेन कृतनिश्चयः २६
किं मे सुहृद्भिर्व्यसनं पश्यद्भिर्जीवितान्तरे
इहैव प्रायमासिष्ये पुण्ये सागररोधसि २७
एतच्छ्रुत्वा कुमारेण युवराजेन भाषितम्
सर्वे ते वानरश्रेष्ठाः करुणं वाक्यमब्रुवन् २८
तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः प्रियासक्तश्च राघवः अदृष्टायां च वैदेह्यां दृष्ट्वास्मांश्च समागतान्
२९
राघवप्रियकामार्थं घातयिष्यत्यसंशयम्
न क्षमं चापराद्धानां गमनं स्वामिपार्श्वतः ३०
प्लवंगमानां तु भयार्दितानां
श्रुत्वा वचस्तार इदं बभाषे
अलं विषादेन बिलं प्रविश्य
वसाम सर्वे यदि रोचते वः ३१
इदं हि मायाविहितं सुदुर्गमं
प्रभूतवृक्षोदकभोज्यपेयम्
इहास्ति नो नैव भयं पुरंदरा
न्न राघवाद्वानरराजतोऽपि वा ३२
श्रुत्वाङ्गदस्यापि वचोऽनुकूल
मूचुश्च सर्वे हरयः प्रतीताः
यथा न हन्येम तथा विधान
मसक्तमद्यैव विधीयतां नः ३३
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे द्विपञ्चाशः

सर्गः ५२

४-५३
तथा ब्रुवति तारे तु ताराधिपतिवर्चसि
अथ मेने हृतं राज्यं हनुमानङ्गदेन तत् १
बुद्ध्या ह्यष्टाङ्गया युक्तं चतुर्बलसमन्वितम्
चतुर्दशगुणं मेने हनुमान्वालिनः सुतम् २
आपूर्यमाणं शश्वच्च तेजोबलपराक्रमैः
शशिनं शुक्लपक्षादौ वर्धमानमिव श्रिया ३
बृहस्पतिसमं बुद्ध्या विक्रमे सदृशं पितुः
शुश्रूषमाणं तारस्य शुक्रस्येव पुरंदरम् ४
भर्तुरर्थे परिश्रान्तं सर्वशास्त्रविशारदम्
अभिसंधातुमारेभे हनुमानङ्गदं ततः ५
स चतुर्णामुपायानां तृतीयमुपवर्णयन्
भेदयामास तान्सर्वान्वानरान्वाक्यसम्पदा ६
तेषु सर्वेषु भिन्नेषु ततोऽभीषयदङ्गदम्
भीषणैर्बहुभिर्वाक्यैः कोपोपायसमन्वितैः ७
त्वं समर्थतरः पित्रा युद्धे तारेय वै धुरम्
इदं धारयितुं शक्तः कपिराज्यं यथा पिता ८
नित्यमस्थिरचित्ता हि कपयो हरिपुंगव
नाज्ञाप्यं विषहिष्यन्ति पुत्रदारान्विना त्वया ९
त्वां नैते ह्यनुयुञ्जेयुः प्रत्यक्षं प्रवदामि ते
यथायं जाम्बवान्नीलः सुहोत्रश्च महाकपिः १०
न ह्यहं त इमे सर्वे सामदानादिभिर्गुणैः
दण्डेन न त्वया शक्याः सुग्रीवादपकर्षितुम् ११
विगृह्यासनमप्याहुर्दुर्बलेन बलीयसः
आत्मरक्षाकरस्तस्मान्न विगृह्णीत दुर्बलः १२
यां चेमां मन्यसे धात्रीमेतद्बिलमिति श्रुतम्
एतल्लक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यं विदारणे १३
स्वल्पं हि कृतमिन्द्रेण क्षिपता ह्यशनिं पुरा
लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्भिन्द्यात्पत्रपुटं यथा
लक्ष्मणस्य च नाराचा बहवः सन्ति तद्विधाः १४

अवस्थाने यदैव त्वमासिष्यसि परंतप
तदैव हरयः सर्वे त्यक्ष्यन्ति कृतनिश्चयाः १५
स्मरन्तः पुत्रदाराणां नित्योद्विग्ना बुभुक्षिताः
खेदिता दुःखशय्याभिस्त्वां करिष्यन्ति पृष्ठतः १६
स त्वं हीनः सुहृद्भिश्च हितकामैश्च बन्धुभिः
तृणादपि भृशोद्विग्नः स्पन्दमानाद्भविष्यसि १७
न च जातु न हिंस्युस्त्वां घोरा लक्ष्मणसायकाः
अपवृत्तं जिघांसन्तो महावेगा दुरासदाः १८
अस्माभिस्तु गतं सार्धं विनीतवदुपस्थितम्
आनुपूर्व्यात्तु सुग्रीवो राज्ये त्वां
स्थापयिष्यति १९
धर्मकामः पितृव्यस्ते प्रीतिकामो दृढव्रतः
शुचिः सत्यप्रतिज्ञश्च न त्वां जातु जिघांसति २०
प्रियकामश्च ते मातुस्तदर्थं चास्य जीवितम्
तस्यापत्यं च नास्त्यन्यत्तस्मादङ्गद गम्यताम् २१
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ५३

४-५४
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम्
स्वामिसत्कारसंयुक्तमङ्गदो वाक्यमब्रवीत् १
स्थैर्यं सर्वात्मना शौचमानृशंस्यमथार्जवम्
विक्रमश्चैव धैर्यं च सुग्रीवे नोपपद्यते २
भ्रातुर्ज्येष्ठस्य यो भार्यां जीवतो महिषीं
प्रियाम्
धर्मेण मातरं यस्तु स्वीकरोति जुगुप्सितः ३
कथं स धर्मं जानीते येन भ्रात्रा दुरात्मना
युद्धायाभिनियुक्तेन बिलस्य पिहितं मुखम् ४
सत्यात्पाणिगृहीतश्च कृतकर्मा महायशाः
विस्मृतो राघवो येन स कस्य सुकृतं स्मरेत् ५
लक्ष्मणस्य भयाद्येन नाधर्मभयभीरुणा
आदिष्टा मार्गितुं सीतां धर्ममस्मिन्कथं भवेत् ६

तस्मिन्पापे कृतघ्ने तु स्मृतिहीने चलात्मनि
आर्यः को विश्वसेज्जातु तत्कुलीनो जिजीविषुः ७
राज्ये पुत्रं प्रतिष्ठाप्य सगुणो निर्गुणोऽपि वा
कथं शत्रुकुलीनं मां सुग्रीवो जीवयिष्यति ८
भिन्नमन्त्रोऽपराद्धश्च हीनशक्तिः कथं ह्यहम्
किष्किन्धां प्राप्य जीवेयमनाथ इव दुर्बलः ९
उपांशुदण्डेन हि मां बन्धनेनोपपादयेत्
शठः क्रूरो नृशंसश्च सुग्रीवो राज्यकारणात् १०
बन्धनाच्चावसादान्मे श्रेयः प्रायोपवेशनम्
अनुजानीत मां सर्वे गृहान्गच्छन्तु वानराः ११
अहं वः प्रतिजानामि न गमिष्याम्यहं पुरीम्
इहैव प्रायमासिष्ये श्रेयो मरणमेव मे १२
अभिवादनपूर्वं तु राजा कुशलमेव च
वाच्यस्तातो यवीयान्मे सुग्रीवो वानरेश्वरः १३
आरोग्यपूर्वं कुशलं वाच्या माता रुमा च मे
मातरं चैव मे तारामाश्वासयितुमर्हथ १४
प्रकृत्या प्रियपुत्रा सा सानुक्रोशा तपस्विनी
विनष्टं मामिह श्रुत्वा व्यक्तं हास्यति जीवितम् १५
एतावदुक्त्वा वचनं वृद्धानप्यभिवाद्य च
संविवेशाङ्गदो भूमौ रुदन्दर्भेषु दुर्मनाः १६
तस्य संविशतस्तत्र रुदन्तो वानरर्षभाः
नयनेभ्यः प्रमुमुचुरुष्णं वै वारि दुःखिताः १७
सुग्रीवं चैव निन्दन्तः प्रशंसन्तश्च वालिनम्
परिवार्याङ्गदं सर्वे व्यवस्यन्प्रायमासितुम् १८
मतं तद्वालिपुत्रस्य विज्ञाय प्लवगर्षभाः
उपस्पृश्योदकं सर्वे प्राङ्मुखाः समुपाविशन्
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु उदक्तीरं समाश्रिताः १९
स संविशद्भिर्बहुभिर्महीधरो
महाद्रिकूटप्रतिमैः प्लवंगमैः
बभूव संनादितनिर्झरान्तरो
भृशं नदद्भिर्जलदैरिवोल्बणैः २०
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे चतुःपञ्चाशः

सर्गः ५४

४-५५
उपविष्टास्तु ते सर्वे यस्मिन्प्रायं गिरिस्थले हरयो गृध्रराजश्च तं देशमुपचक्रमे १णढ८
संपातिर्नाम नाम्ना तु चिरजीवी विहंगमः
भ्राता जटायुषः श्रीमान्प्रिख्यातबलपौरुषः २
कन्दरादभिनिष्क्रम्य स विन्ध्यस्य महागिरेः
उपविष्टान्हरीन्दृष्ट्वा हृष्टात्मा गिरमब्रवीत् ३
विधिः किल नरं लोके विधानेनानुवर्तते
यथायं विहितो भक्ष्यश्चिरान्मह्यमुपागतः ४
परम्पराणां भक्षिष्ये वानराणां मृतं मृतम्
उवाचैवं वचः पक्षी तान्निरीक्ष्य प्लवंगमान् ५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भक्षलुब्धस्य पक्षिणः
अङ्गदः परमायस्तो हनूमन्तमथाब्रवीत् ६
पश्य सीतापदेशेन साक्षाद्वैवस्वतो यमः
इमं देशमनुप्राप्तो वानराणां विपत्तये ७
रामस्य न कृतं कार्यं राज्ञो न च वचः कृतम्
हरीणामियमज्ञाता विपत्तिः सहसागता ८
वैदेह्याः प्रियकामेन कृतं कर्म जटायुषा
गृध्रराजेन यत्तत्र श्रुतं वस्तदशेषतः ९
तथा सर्वाणि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि
प्रियं कुर्वन्ति रामस्य त्यक्त्वा प्राणान्यथा
वयम् १०
राघवार्थे परिश्रान्ता वयं संत्यक्तजीविताः
कान्ताराणि प्रपन्नाः स्म न च पश्याम मैथिलीम् ११
स सुखी गृध्रराजस्तु रावणेन हतो रणे
मुक्तश्च सुग्रीवभयाद्गतश्च परमां गतिम् १२
जटायुषो विनाशेन राज्ञो दशरथस्य च
हरणेन च वैदेह्याः संशयं हरयो गताः १३
रामलक्ष्मणयोर्वासमरण्ये सह सीतया
राघवस्य च बाणेन वालिनश्च तथा वधः १४

रामकोपादशेषाणां राक्षसानां तथा वधः
कैकेय्या वरदानेन इदं हि विकृतं कृतम् १५
तत्तु श्रुत्वा तदा वाक्यमङ्गदस्य मुखोद्गतम्
अब्रवीद्वचनं गृध्रस्तीक्ष्णतुण्डो महास्वनः १६
कोऽय गिरा घोषयति प्राणैः प्रियतिरुस्यि मे
जटायुषो वधं भ्रातुः कम्पयन्निव मे मनः १७
कथमासीज्जनस्थाने युद्धं राक्षसगृध्रयोः
नामधेयमिदं भ्रातुश्चिरस्याद्य मया श्रुतम् १८
यवीयसो गुणज्ञस्य श्लाघनीयस्य विक्रमैः
तदिच्छेयमहं श्रोतुं विनाशं वानरर्षभाः १९
भ्रातुर्जटायुषस्तस्य जनस्थाननिवासिनः
तस्यैव च मम भ्रातुः सखा दशरथः कथम्
यस्य रामः प्रियः पुत्रो ज्येष्ठो गुरुजनप्रियः २०
सूर्यांशुदग्धपक्षत्वान्न शक्नोमि विसर्पितुम्
इच्छेयं पर्वतादस्मादवतर्तुमरिंदमाः २१
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ५५

४-५६
शोकाद्भ्रष्टस्वरमपि श्रुत्वा ते हरियूथपाः
श्रद्दधुर्नैव तद्वाक्यं कर्मणा तस्य शङ्किताः १
ते प्रायमुपविष्टास्तु दृष्ट्वा गृध्रं प्लवंगमाः
चक्रुर्बुद्धिं तदा रौद्रां सर्वान्नो
भक्षयिष्यति २
सर्वथा प्रायमासीनान्यदि नो भक्षयिष्यति
कृतकृत्या भविष्यामः क्षिप्रं सिद्धिमितो गताः ३
एतां बुद्धिं ततश्चक्रुः सर्वे ते वानरर्षभाः
अवतार्य गिरेः शृङ्गाद्गृध्रमाहाङ्गदस्तदा ४
बभूवर्क्षरजो नाम वानरेन्द्रः प्रतापवान्
ममार्यः पार्थिवः पक्षिन्धार्मिकौ तस्य चात्मजौ ५
सुग्रीवश्चैव वाली च पुत्रावोघबलावुभौ
लोके विश्रुतकर्माभूद्राजा वाली पिता मम ६

राजा कृत्स्नस्य जगत इक्ष्वाकूणां महारथः
रामो दाशरथिः श्रीमान्प्रविष्टो दण्डकावनम् ७
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया
पितुर्निदेशनिरतो धर्म्यं पन्थानमाश्रितः
तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हृता बलात् ८
रामस्य च पितुर्मित्रं जटायुर्नाम गृध्रराट्
ददर्श सीतां वैदेहीं ह्रियमाणां विहायसा ९
रावणं विरथं कृत्वा स्थापयित्वा च मैथिलीम्
परिश्रान्तश्च वृद्धश्च रावणेन हतो रणे १०
एवं गृध्रो हतस्तेन रावणेन बलीयसा
संस्कृतश्चापि रामेण गतश्च गतिमुत्तमाम् ११
ततो मम पितृव्येण सुग्रीवेण महात्मना
चकार राघवः सख्यं सोऽवधीत्पितरं मम १२
मम पित्रा विरुद्धो हि सुग्रीवः सचिवैः सह
निहत्य वालिनं रामस्ततस्तमभिषेचयत् १३
स राज्ये स्थापितस्तेन सुग्रीवो वानरेश्वरः
राजा वानरमुख्यानां येन प्रस्थापिता वयम् १४
एवं रामप्रयुक्तास्तु मार्गमाणास्ततस्ततः
वैदेहीं नाधिगच्छामो रात्रौ सूर्यप्रभामिव १५
ते वयं दण्डकारण्यं विचित्य सुसमाहिताः
अज्ञानात्तु प्रविष्टाः स्म धरण्या विवृतं बिलम् १६
मयस्य मायाविहितं तद्बिलं च विचिन्वताम्
व्यतीतस्तत्र नो मासो यो राज्ञा समयः कृतः १७
ते वयं कपिराजस्य सर्वे वचनकारिणः
कृतां संस्थामतिक्रान्ता भयात्प्रायमुपास्महे १८
क्रुद्धे तस्मिंस्तु काकुत्स्थे सुग्रीवे च
सलक्ष्मणे
गतानामपि सर्वेषां तत्र नो नास्ति जीवितम् १९
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ५६

४-५७

इत्युक्तः करुणं वाक्यं वानरैस्त्यक्तजीवितैः
सबाष्पो वानरान्गृध्रः प्रत्युवाच महास्वनः १
यवीयान्मम स भ्राता जटायुर्नाम वानराः
यमाख्यात हतं युद्धे रावणेन बलीयसा २
वृद्धभावादपक्षत्वाच्छृण्वंस्तदपि मर्षये
न हि मे शक्तिरद्यास्ति भ्रातुर्वैरविमोक्षणे ३
पुरा वृत्रवधे वृत्ते स चाहं च जयैषिणौ
आदित्यमुपयातौ स्वो ज्वलन्तं रश्मिमालिनम् ४
आवृत्याकाशमार्गेण जवेन स्म गतौ भृशम्
मध्यं प्राप्ते च सूर्ये तु जटायुरवसीदति ५
तमहं भ्रातरं दृष्ट्वा सूर्यरश्मिभिरर्दितम्
पक्षाभ्यां छादयामास स्नेहात्परमविह्वलम् ६
निर्दग्धपक्षः पतितो विन्ध्येऽह वानरोत्तमाः
अहमस्मिन्वसन्भ्रातुः प्रवृत्तिं नोपलक्षये ७
जटायुषस्त्वेव मुक्तो भ्रात्रा संपातिना तदा
युवराजो महाप्राज्ञः प्रत्युवाचाङ्गदस्तदा ८
जटायुषो यदि भ्राता श्रुतं ते गदितं मया
आख्याहि यदि जानासि निलयं तस्य रक्षसः ९
अदीर्घदर्शिनं तं वा रावणं राक्षसाधिपम्
अन्तिके यदि वा दूरे यदि जानासि शंस नः १०
ततोऽब्रवीन्महातेजा ज्येष्ठो भ्राता जटायुषः
आत्मानुरूपं वचनं वानरान्संप्रहर्षयन् ११
निर्दग्धपक्षो गृध्रोऽह गतवीर्यः प्लवंगमाः
वाङ्मात्रेण तु रामस्य करिष्ये साह्यमुत्तमम् १२
जानामि वारुणाँ ल्लोकान्विष्णोस्त्रैविक्रमानपि
देवासुरविमर्दांश्च अमृतस्य च मन्थनम् १३
रामस्य यदिदं कार्यं कर्तव्यं प्रथमं मया
जरया च हृतं तेजः प्राणाश्च शिथिला मम १४
तरुणी रूपसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता
ह्रियमाणा मया दृष्टा रावणेन दुरात्मना १५
क्रोशन्ती राम रामेति लक्ष्मणेति च भामिनी
भूषणान्यपविध्यन्ती गात्राणि च विधुन्वती १६

सूर्यप्रभेव शैलाग्रे तस्याः कौशेयमुत्तमम्
असिते राक्षसे भाति यथा वा तडिदम्बुदे १७
तां तु सीतामहं मन्ये रामस्य परिकीर्तनात्
श्रूयतां मे कथयतो निलयं तस्य रक्षसः १८
पुत्रो विश्रवसः साक्षाद्भ्राता वैश्रवणस्य च
अध्यास्ते नगरीं लङ्कां रावणो नाम राक्षसः १९
इतो द्वीपे समुद्रस्य संपूर्णे शतयोजने
तस्मिँ ल्लङ्कापुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा २०
तस्यां वसति वैदेही दीना कौशेयवासिनी
रावणान्तःपुरे रुद्धा राक्षसीभिः सुरक्षिता २१
जनकस्यात्मजां राज्ञस्तस्यां द्रक्ष्यथ मैथिलीम्
लङ्कायामथ गुप्तायां सागरेण समन्ततः २२
संप्राप्य सागरस्यान्तं संपूर्णं शतयोजनम्
आसाद्य दक्षिणं कूलं ततो द्रक्ष्यथ रावणम् २३
तत्रैव त्वरिताः क्षिप्रं विक्रमध्वं प्लवंगमाः
ज्ञानेन खलु पश्यामि दृष्ट्वा प्रत्यागमिष्यथ २४
आद्यः पन्थाः कुलिङ्गानां ये चान्ये धान्यजीविनः
द्वितीयो बलिभोजानां ये च वृक्षफलाशिनः २५
भासास्तृतीयं गच्छन्ति क्रौञ्चाश्च कुररैः सह श्येनाश्चतुर्थं गच्छन्ति गृध्रा गच्छन्ति पञ्चमम् २६
बलवीर्योपपन्नानां रूपयौवनशालिनाम्
षष्ठस्तु पन्था हंसानां वैनतेयगतिः परा
वैनतेयाच्च नो जन्म सर्वेषां वानरर्षभाः २७
गर्हितं तु कृतं कर्म येन स्म पिशिताशनाः
इहस्थोऽह प्रपश्यामि रावणं जानकीं तथा २८
अस्माकमपि सौवर्णं दिव्यं चक्षुर्बलं तथा
तस्मादाहारवीर्येण निसर्गेण च वानराः
आयोजनशतात्साग्राद्वयं पश्याम नित्यशः २९
अस्माकं विहिता वृत्तिर्निसर्गेण च दूरतः
विहिता पादमूले तु वृत्तिश्चरणयोधिनाम् ३०
उपायो दृश्यतां कश्चिल्लङ्घने लवणाम्भसः

अभिगम्य तु वैदेहीं समृद्धार्था गमिष्यथ ३१
समुद्रं नेतुमिच्छामि भवद्भिर्वरुणालयम्
प्रदास्याम्युदकं भ्रातुः स्वर्गतस्य महात्मनः ३२
ततो नीत्वा तु तं देशं तीरे नदनदीपतेः
निर्दग्धपक्षं संपातिं वानराः सुमहौजसः ३३
पुनः प्रत्यानयित्वा वै तं देशं पतगेश्वरम्
बभूवुर्वानरा हृष्टाः प्रवृत्तिमुपलभ्य ते ३४
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ५७

४-५८
ततस्तदमृतास्वादं गृध्रराजेन भाषितम्
निशम्य वदतो हृष्टास्ते वचः प्लवगर्षभाः १
जाम्बवान्वै हरिश्रेष्ठः सह सर्वैः प्लवंगमैः
भूतलात्सहसोत्थाय गृध्रराजानमब्रवीत् २
क्व सीता केन वा दृष्टा को वा हरति मैथिलीम्
तदाख्यातु भवान्सर्वं गतिर्भव वनौकसाम् ३
को दाशरथिबाणानां वज्रवेगनिपातिनाम्
स्वयं लक्ष्मणमुक्तानां न चिन्तयति विक्रमम् ४
स हरीन्प्रीतिसंयुक्तान्सीताश्रुतिसमाहितान्
पुनराश्वासयन्प्रीत इदं वचनमब्रवीत् ५
श्रूयतामिह वैदेह्या यथा मे हरणं श्रुतम्
येन चापि ममाख्यातं यत्र चायतलोचना ६
अहमस्मिन्गिरौ दुर्गे बहुयोजनमायते
चिरान्निपतितो वृद्धः क्षीणप्राणपराक्रमः ७
तं मामेवंगतं पुत्रः सुपार्श्वो नाम नामतः
आहारेण यथाकालं बिभर्ति पततां वरः ८
तीक्ष्णकामास्तु गन्धर्वास्तीक्ष्णकोपा भुजंगमाः
मृगाणां तु भयं तीक्ष्णं ततस्तीक्ष्णक्षुधा वयम् ९
स कदाचित्क्षुधार्तस्य मम चाहारकाङ्क्षिणः
गतसूर्येऽहनि प्राप्तो मम पुत्रो ह्यनामिषः १०
स मया वृद्धभावाच्च कोपाच्च परिभर्त्सितः

क्षुत्पिपासापरीतेन कुमारः पततां वरः ११
स ममाहारसंरोधात्पीडितः प्रीतिवर्धनः
अनुमान्य यथातत्त्वमिदं वचनमब्रवीत् १२
अहं तात यथाकालमामिषार्थी खमाप्लुतः
महेन्द्रस्य गिरेर्द्वारमावृत्य च समास्थितः १३
तत्र सत्त्वसहस्राणां सागरान्तरचारिणाम्
पन्थानमेकोऽध्यवसं संनिरोद्धुमवाङ्मुखः १४
तत्र कश्चिन्मया दृष्टः सूर्योदयसमप्रभाम्
स्त्रियमादाय गच्छन्वै भिन्नाञ्जनचयोपमः १५
सोऽहमभ्यवहारार्थी तौ दृष्ट्वा कृतनिश्चयः
तेन साम्ना विनीतेन पन्थानमभियाचितः १६
न हि सामोपपन्नानां प्रहर्ता विद्यते क्वचित्
नीचेष्वपि जनः कश्चित्किमङ्ग बत मद्विधः १७
स यातस्तेजसा व्योम संक्षिपन्निव वेगतः
अथाहं खेचरैर्भूतैरभिगम्य सभाजितः १८
दिष्ट्या जीवसि तातेति अब्रुवन्मां महर्षयः
कथंचित्सकलत्रोऽसौ गतस्ते स्वस्त्यसंशयम् १९
एवमुक्तस्ततोऽह तैः सिद्धैः परमशोभनैः
स च मे रावणो राजा रक्षसां प्रतिवेदितः २०
हरन्दाशरथेर्भार्यां रामस्य जनकात्मजाम्
भ्रष्टाभरणकौशेयां शोकवेगपराजिताम् २१
रामलक्ष्मणयोर्नाम क्रोशन्तीं मुक्तमूर्धजाम्
एष कालात्ययस्तावदिति वाक्यविदां वरः २२
एतमर्थं समग्रं मे सुपार्श्वः प्रत्यवेदयत् तच्छुत्वापि हि मे बुद्धिर्नासीत्काचित्पराक्रमे
२३
अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किंचिदुपक्रमेत्
यत्तु शक्यं मया कर्तुं वाग्बुद्धिगुणवर्तिना २४
श्रूयतां तत्प्रवक्ष्यामि भवतां पौरुषाश्रयम्
वाङ्मतिभ्यां हि सर्वेषां करिष्यामि प्रियं हि वः
यद्धि दाशरथेः कार्यं मम तन्नात्र संशयः २५
ते भवन्तो मतिश्रेष्ठा बलवन्तो मनस्विनः

सहिताः कपिराजेन देवैरपि दुरासदाः २६
रामलक्ष्मणबाणाश्च निशिताः कङ्कपत्रिणः
त्रयाणामपि लोकानां पर्याप्तास्त्राणनिग्रहे २७
कामं खलु दशग्रीवस्तेजोबलसमन्वितः
भवतां तु समर्थानां न किंचिदपि दुष्करम् २८
तदलं कालसंगेन क्रियतां बुद्धिनिश्चयः
न हि कर्मसु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः २९
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ५८

४-५९
ततः कृतोदकं स्नातं तं गृध्रं हरियूथपाः
उपविष्टा गिरौ दुर्गे परिवार्य समन्ततः १
तमङ्गदमुपासीनं तैः सर्वैर्हरिभिर्वृतम्
जनितप्रत्ययो हर्षात्संपातिः पुनरब्रवीत् २
कृत्वा निःशब्दमेकाग्राः शृण्वन्तु हरयो मम
तत्त्वं संकीर्तयिष्यामि यथा जानामि मैथिलीम् ३
अस्य विन्ध्यस्य शिखरे पतितोऽस्मि पुरा वने
सूर्यातपपरीताङ्गो निर्दग्धः सूर्यरश्मिभिः ४
लब्धसंज्ञस्तु षड्रात्राद्विवशो विह्वलन्निव
वीक्षमाणो दिशः सर्वा नाभिजानामि किंचन ५
ततस्तु सागराञ्शैलान्नदीः सर्वाः सरांसि च
वनान्यटविदेशांश्च समीक्ष्य मतिरागमत् ६
हृष्टपक्षिगणाकीर्णः कन्दरान्तरकूटवान्
दक्षिणस्योदधेस्तीरे विन्ध्योऽयमिति निश्चितः ७
आसीच्चात्राश्रमं पुण्यं सुरैरपि सुपूजितम्
ऋषिर्निशाकरो नाम यस्मिन्नुग्रतपाभवत् ८
अष्टौ वर्षसहस्राणि तेनास्मिन्नृषिणा विना
वसतो मम धर्मज्ञाः स्वर्गते तु निशाकरे ९
अवतीर्य च विन्ध्याग्रात्कृच्छ्रेण विषमाच्छनैः
तीक्ष्णदर्भां वसुमतीं दुःखेन पुनरागतः १०
तमृषिं द्रष्टुकामोऽस्मि दुःखेनाभ्यागतो भृशम्

जटायुषा मया चैव बहुशोऽभिगतो हि सः ११
तस्याश्रमपदाभ्याशे ववुर्वाताः सुगन्धिनः
वृक्षो नापुष्पितः कश्चिदफलो वा न दृश्यते १२
उपेत्य चाश्रमं पुण्यं वृक्षमूलमुपाश्रितः
द्रष्टुकामः प्रतीक्षे च भगवन्तं निशाकरम् १३
अथापश्यमदूरस्थमृषिं ज्वलिततेजसम्
कृताभिषेकं दुर्धर्षमुपावृत्तमुदङ्मुखम् १४
तमृक्षाः सृमरा व्याघ्राः सिंहा नागाः सरीसृपाः
परिवार्योपगच्छन्ति दातारं प्राणिनो यथा १५
ततः प्राप्तमृषिं ज्ञात्वा तानि सत्त्वानि वै ययुः
प्रविष्टे राजनि यथा सर्वं सामात्यकं बलम् १६
ऋषिस्तु दृष्ट्वा मां तुष्टः प्रविष्टश्चाश्रमं
पुनः
मुहूर्तमात्रान्निष्क्रम्य ततः कार्यमपृच्छत १७
सौम्य वैकल्यतां दृष्ट्वा रोम्णां ते नावगम्यते
अग्निदग्धाविमौ पक्षौ त्वक्चैव व्रणिता तव १८
द्वौ गृध्रौ दृष्टपूर्वौ मे मातरिश्वसमौ जवे
गृध्राणां चैव राजानौ भ्रातरौ कामरूपिणौ १९
ज्येष्ठस्त्वं तु च संपातिर्जटायुरनुजस्तव
मानुषं रूपमास्थाय गृह्णीतां चरणौ मम २०
कि ते व्याधिसमुत्थानं पक्षयोः पतनं कथम्
दण्डो वायं धृतः केन सर्वमाख्याहि पृच्छतः २१
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९

४-६०
ततस्तद्दारुणं कर्म दुष्करं साहसात्कृतम्
आचचक्षे मुनेः सर्वं सूर्यानुगमनं तथा १
भगवन्व्रणयुक्तत्वाल्लज्जया चाकुलेन्द्रियः
परिश्रान्तो न शक्नोमि वचनं परिभाषितुम् २
अहं चैव जटायुश्च संघर्षाद्दर्पमोहितौ
आकाशं पतितौ वीरौ जिज्ञासन्तौ पराक्रमम् ३

कैलासशिखरे बद्ध्वा मुनीनामग्रतः पणम्
रविः स्यादनुयातव्यो यावदस्तं महागिरिम् ४
अथावां युगपत्प्राप्तावपश्याव महीतले
रथचक्रप्रमाणानि नगराणि पृथक्पृथक् ५
क्कचिद्वादित्रघोषांश्च ब्रह्मघोषांश्च शुश्रुव
गायन्तीश्चाङ्गना बह्वीः पश्यावो रक्तवाससः ६
तूर्णमुत्पत्य चाकाशमादित्यपथमास्थितौ
आवामालोकयावस्तद्वनं शाद्वलसंस्थितम् ७
उपलैरिव संछन्ना दृश्यते भूः शिलोच्चयैः
आपगाभिश्च संवीता सूत्रैरिव वसुंधरा ८
हिमवांश्चैव विन्ध्यश्च मेरुश्च सुमहान्नगः
भूतले संप्रकाशन्ते नागा इव जलाशये ९
तीव्रस्वेदश्च खेदश्च भयं चासीत्तदावयोः
समाविशत मोहश्च मोहान्मूर्छा च दारुणा १०
न दिग्विज्ञायते याम्या नाग्नेया नच वारुणी
युगान्ते नियतो लोको हतो दग्ध इवाग्निना ११
यत्नेन महता भूयो रविः समवलोकितः
तुल्यः पृथ्वीप्रमाणेन भास्करः प्रतिभाति नौ १२
जटायुर्मामनापृच्छ्य निपपात महीं ततः
तं दृष्ट्वा तूर्णमाकाशादात्मानं मुक्तवानहम् १३
पक्षाभ्यां च मया गुप्तो जटायुर्न प्रदह्यत
प्रमादात्तत्र निर्दग्धः पतन्वायुपथादहम् १४
आशङ्के तं निपतितं जनस्थाने जटायुषम्
अहं तु पतितो विन्ध्ये दग्धपक्षो जडीकृतः १५
राज्येन हीनो भ्रात्रा च पक्षाभ्यां विक्रमेण च
सर्वथा मर्तुमेवेच्छन्पतिष्ये शिखराद्गिरेः १६
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे षष्टितमः सर्गः ६०

४-६१
एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठमरुदं दुःखितो भृशम्
अथ ध्यात्वा मुहूर्तं तु भगवानिदमब्रवीत् १

पक्षौ च ते प्रपक्षौ च पुनरन्यौ भविष्यतः
चक्षुषी चैव प्राणाश्च विक्रमश्च बलं च ते २
पुराणे सुमहत्कार्यं भविष्यं हि मया श्रुतम्
दृष्टं मे तपसा चैव श्रुत्वा च विदितं मम ३
राजा दशरथो नाम कश्चिदिक्ष्वाकुनन्दनः
तस्य पुत्रो महातेजा रामो नाम भविष्यति ४
अरण्यं च सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन गमिष्यति
तस्मिन्नर्थे नियुक्तः सन्पित्रा सत्यपराक्रमः ५
नैरृतो रावणो नाम तस्य भार्यां हरिष्यति
राक्षसेन्द्रो जनस्थानादवध्यः सुरदानवैः ६
सा च कामैः प्रलोभ्यन्ती भक्ष्यैर्भोज्यैश्च मैथिली
न भोक्ष्यति महाभागा दुःखमग्ना यशस्विनी ७
परमान्नं तु वैदेह्या ज्ञात्वा दास्यति वासवः
यदन्नममृतप्रख्यं सुराणामपि दुर्लभम् ८
तदन्नं मैथिली प्राप्य विज्ञायेन्द्रादिदं त्विति
अग्रमुद्धृत्य रामाय भूतले निर्वपिष्यति ९
यदि जीवति मे भर्ता लक्ष्मणेन सह प्रभुः
देवत्वं गतयोर्वापि तयोरन्नमिदं त्विति १०
एष्यन्त्यन्वेषकास्तस्या रामदूताः प्लवंगमाः
आख्येया राममहिषी त्वया तेभ्यो विहंगम ११
सर्वथा तु न गन्तव्यमीदृशः क्व गमिष्यसि
देशकालौ प्रतीक्षस्व पक्षौ त्वं प्रतिपत्स्यसे १२
उत्सहेयमहं कर्तुमद्यैव त्वां सपक्षकम्
इहस्थस्त्वं तु लोकानां हितं कार्यं करिष्यसि १३
त्वयापि खलु तत्कार्यं तयोश्च नृपपुत्रयोः
ब्राह्मणानां सुराणां च मुनीनां वासवस्य च १४
इच्छाम्यहमपि द्रष्टुं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ नेच्छे चिरं धारयितुं प्राणांस्त्यक्ष्ये कलेवरम् १५
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ६१

४-६२
एतैरन्यैश्च बहुभिर्वाक्यैर्वाक्यविशारदः
मां प्रशस्याभ्यनुज्ञाप्य प्रविष्टः स स्वमाश्रमम् १
कन्दरात्तु विसर्पित्वा पर्वतस्य शनैः शनैः
अहं विन्ध्यं समारुह्य भवतः प्रतिपालये २
अद्य त्वेतस्य कालस्य साग्रं वर्षशतं गतम्
देशकालप्रतीक्षोऽस्मि हृदि कृत्वा मुनेर्वचः ३
महाप्रस्थानमासाद्य स्वर्गते तु निशाकरे
मां निर्दहति संतापो वितर्कैर्बहुभिर्वृतम् ४
उत्थितां मरणे बुद्धिं मुनिवाक्यैर्निवर्तये
बुद्धिर्या तेन मे दत्ता प्राणसंरक्षणाय तु
सा मेऽपनयते दुःखं दीप्तेवाग्निशिखा तमः ५
बुध्यता च मया वीर्यं रावणस्य दुरात्मनः
पुत्रः संतर्जितो वाग्भिर्न त्राता मैथिली कथम् ६
तस्या विलपितं श्रुत्वा तौ च सीताविनाकृतौ
न मे दशरथस्नेहात्पुत्रेणोत्पादितं प्रियम् ७
तस्य त्वेवं ब्रुवाणस्य संपातेर्वानरैः सह
उत्पेततुस्तदा पक्षौ समक्षं वनचारिणाम् ८
स दृष्ट्वा स्वां तनुं पिक्षैरुद्गतैररुणच्छदैः
प्रहर्षमतुलं लेभे वानरांश्चेदमब्रवीत् ९
निशाकरस्य महर्षेः प्रभावादमितात्मनः
आदित्यरश्मिनिर्दग्धौ पक्षौ मे पुनरुत्थितौ १०
यौवने वर्तमानस्य ममासीद्यः पराक्रमः
तमेवाद्यावगच्छामि बलं पौरुषमेव च ११
सर्वथा क्रियतां यत्नः सीतामधिगमिष्यथ
पक्षलाभो ममायं वः सिद्धिप्रत्ययकारकः १२
इत्युक्त्वा तान्हरीन्सर्वान्संपातः पततां वरः
उत्पपात गिरेः शृङ्गाज्जिज्ञासुः खगमो गतिम् १३
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतिसंहृष्टमानसाः
बभूवुर्हरिशार्दूला विक्रमाभ्युदयोन्मुखाः १४
अथ पवनसमानविक्रमाः

प्लवगवराः प्रतिलब्धपौरुषाः
अभिजिदभिमुखां दिशं ययु र्जनकसुतापरिमार्गणोन्मुखाः १५
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ६२

४-६३
आख्याता गृध्रराजेन समुत्पत्य प्लवंगमाः
संगताः प्रीतिसंयुक्ता विनेदुः सिंहविक्रमाः १
संपातेर्वचनं श्रुत्वा हरयो रावणक्षयम्
हृष्टाः सागरमाजग्मुः सीतादर्शनकाङ्क्षिणः २
अभिक्रम्य तु तं देशं ददृशुर्भीमविक्रमाः
कृत्स्नं लोकस्य महतः प्रतिबिम्बमिव स्थितम् ३
दक्षिणस्य समुद्रस्य समासाद्योत्तरां दिशम्
संनिवेशं ततश्चक्रुः सहिता वानरोत्तमाः ४
सत्त्वैर्महद्भिर्विकृतैः क्रीडद्भिर्विविधैर्जले
व्यात्तास्यैः सुमहाकायैरूर्मिभिश्च समाकुलम् ५
प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडन्तमिव चान्यतः
क्वचित्पर्वतमात्रैश्च जलराशिभिरावृतम् ६
संकुलं दानवेन्द्रैश्च पातालतलवासिभिः
रोमहर्षकरं दृष्ट्वा विषेदुः कपिकुञ्जराः ७
आकाशमिव दुष्पारं सागरं प्रेक्ष्य वानराः
विषेदुः सहसा सर्वे कथं कार्यमिति ब्रुवन् ८
विषण्णां वाहिनीं दृष्ट्वा सागरस्य निरीक्षणात्
आश्वासयामास हरीन्भयार्तान्हरिसत्तमः ९
न विषादेन नः कार्यं विषादो दोषवत्तरः
विषादो हन्ति पुरुषं बालं क्रुद्ध इवोरगः १०
विषादोऽयं प्रसहते विक्रमे पर्युपस्थिते
तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थो न सिध्यति ११
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामङ्गदो वानरैः सह
हरिवृद्धैः समागम्य पुनर्मन्त्रममन्त्रयत् १२
सा वानराणां ध्वजिनी परिवार्याङ्गदं बभौ

वासवं परिवार्येव मरुतां वाहिनी स्थिता १३
कोऽन्यस्तां वानरीं सेनां शक्तः स्तम्भयितुं भवेत्
अन्यत्र वालितनयादन्यत्र च हनूमतः १४
ततस्तान्हरिवृद्धांश्च तच्च सैन्यमरिंदमः
अनुमान्याङ्गदः श्रीमान्वाक्यमर्थवदब्रवीत् १५
क इदानीं महातेजा लङ्घयिष्यति सागरम्
कः करिष्यति सुग्रीवं सत्यसंधमरिंदमम् १६
को वीरो योजनशतं लङ्घयेत प्लवंगमाः
इमांश्च यूथपान्सर्वान्मोचयेत्को महाभयात् १७
कस्य प्रसादाद्दारांश्च पुत्रांश्चैव गृहाणि च
इतो निवृत्ताः पश्येम सिद्धार्थाः सुखिनो वयम् १८
कस्य प्रसादाद्रामं च लक्ष्मणं च महाबलम्
अभिगच्छेम संहृष्टाः सुग्रीवं च महाबलम् १९
यदि कश्चित्समर्थो वः सागरप्लवने हरिः
स ददात्विह नः शीध्रं पुण्यामभयदक्षिणाम् २०
अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा न कश्चित्किंचिदब्रवीत्
स्तिमितेवाभवत्सर्वा सा तत्र हरिवाहिनी २१
पुनरेवाङ्गदः प्राह तान्हरीन्हरिसत्तमः
सर्वे बलवतां श्रेष्ठा भवन्तो दृढविक्रमाः
व्यपदेश्यकुले जाताः पूजिताश्चाप्यभीक्ष्णशः २२
न हि वो गमने संगः कदाचिदपि कस्यचित्
ब्रुवध्वं यस्य या शक्तिर्गमने प्लवगर्षभाः २३
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३

४-६४
ततोऽङ्गदवचः श्रुत्वा सर्वे ते वानरोत्तमाः
स्वं स्वं गतौ समुत्साहमाहुस्तत्र यथाक्रमम् १
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः
मैन्दश्च द्विविदश्चैव सुषेणो जाम्बवांस्तथा २
आबभाषे गजस्तत्र प्लवेयं दशयोजनम्
गवाक्षो योजनान्याह गमिष्यामीति विंशतिम् ३

गवयो वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह
त्रिंशतं तु गमिष्यामि योजनानां प्लवंगमाः ४
शरभो वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह
चत्वारिंशद्गमिष्यामि योजनानां न संशयः ५
वानरांस्तु महातेजा अब्रवीद्गन्धमादनः
योजनानां गमिष्यामि पञ्चाशत्तु न संशयः ६
मैन्दस्तु वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह
योजनानां परं षष्टिमहं प्लवितुमुत्सहे ७
ततस्तत्र महातेजा द्विविदः प्रत्यभाषत
गमिष्यामि न संदेहः सप्ततिं योजनान्यहम् ८
सुषेणस्तु हरिश्रेष्ठः प्रोक्तवान्कपिसत्तमान्
अशीतिं योजनानां तु प्लवेयं प्लवगर्षभाः ९
तेषां कथयतां तत्र सर्वांस्ताननुमान्य च
ततो वृद्धतमस्तेषां जाम्बवान्प्रत्यभाषत १०
पूर्वमस्माकमप्यासीत्कश्चिद्गतिपराक्रमः
ते वयं वयसः पारमनुप्राप्ताः स्म साम्प्रतम् ११
किं तु नैवं गते शक्यमिदं कार्यमुपेक्षितुम्
यदर्थं कपिराजश्च रामश्च कृतनिश्चयौ १२
साम्प्रतं कालभेदेन या गतिस्तां निबोधत
नवतिं योजनानां तु गमिष्यामि न संशयः १३
तांश्च सर्वान्हरिश्रेष्ठाञ्जाम्बवान्पुनरब्रवीत्
न खल्वेतावदेवासीद्गमने मे पराक्रमः १४
मया महाबलेश्चैव यज्ञे विष्णुः सनातनः
प्रदक्षिणीकृतः पूर्वं क्रममाणस्त्रिविक्रमः १५
स इदानीमहं वृद्धः प्लवने मन्दविक्रमः
यौवने च तदासीन्मे बलमप्रतिमं परैः १६
सम्प्रत्येतावतीं शक्तिं गमने तर्कयाम्यहम्
नैतावता च संसिद्धिः कार्यस्यास्य भविष्यति १७
अथोत्तरमुदारार्थमब्रवीदङ्गदस्तदा
अनुमान्य महाप्राज्ञो जाम्बवन्तं महाकपिम् १८
अहमेतद्गमिष्यामि योजनानां शतं महत्
निवर्तने तु मे शक्तिः स्यान्न वेति न निश्चितम् १९

तमुवाच हरिश्रेष्ठो जाम्बवान्वाक्यकोविदः
ज्ञायते गमने शक्तिस्तव हर्यृक्षसत्तम २०
कामं शतसहस्रं वा न ह्येष विधिंरुच्यते
योजनानां भवाञ्शक्तो गन्तुं प्रतिनिवर्तितुम् २१
न हि प्रेषयिता तात स्वामी प्रेष्यः कथंचन
भवतायं जनः सर्वः प्रेष्यः प्लवगसत्तम २२
भवान्कलत्रमस्माकं स्वामिभावे व्यवस्थितः
स्वामी कलत्रं सैन्यस्य गतिरेषा परंतप २३
तस्मात्कलत्रवत्तात प्रतिपाल्यः सदा भवान्
अपि चैतस्य कार्यस्य भवान्मूलमरिंदम २४
मूलमर्थस्य संरक्ष्यमेष कार्यविदां नयः
मूले हि सति सिध्यन्ति गुणाः पुष्पफलादयः २५
तद्भवानस्य कार्यस्य साधने सत्यविक्रमः
बुद्धिविक्रमसम्पन्नो हेतुरत्र परंतप २६
गुरुश्च गुरुपुत्रश्च त्वं हि नः कपिसत्तम
भवन्तमाश्रित्य वयं समर्था ह्यर्थसाधने २७
उक्तवाक्यं महाप्राज्ञं जाम्बवन्तं महाकपिः
प्रत्युवाचोत्तरं वाक्यं वालिसूनुरथाङ्गदः २८
यदि नाहं गमिष्यामि नान्यो वानरपुंगवः
पुनः खल्विदमस्माभिः कार्यं प्रायोपवेशनम् २९
न ह्यकृत्वा हरिपतेः संदेशं तस्य धीमतः
तत्रापि गत्वा प्राणानां पश्यामि परिरक्षणम् ३०
स हि प्रसादे चात्यर्थं कोपे च हरिरीश्वरः
अतीत्य तस्य संदेशं विनाशो गमने भवेत् ३१
तद्यथा ह्यस्य कार्यस्य न भवत्यन्यथा गतिः
तद्भवानेव दृष्टार्थः संचिन्तयितुमर्हति ३२
सोऽङ्गदेन तदा वीरः प्रत्युक्तः प्लवगर्षभः
जाम्बवानुत्तरं वाक्यं प्रोवाचेदं ततोऽङ्गदम् ३३
अस्य ते वीर कार्यस्य न किंचित्परिहीयते
एष संचोदयाम्येनं यः कार्यं साधयिष्यति ३४
ततः प्रतीतं प्लवतां वरिष्ठ
मेकान्तमाश्रित्य सुखोपविष्टम्

संचोदयामास हरिप्रवीरो
हरिप्रवीरं हनुमन्तमेव ३५
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ६४

४-६५
अनेकशतसाहस्रीं विषण्णां हरिवाहिनीम्
जाम्बवान्समुदीक्ष्यैवं हनुमन्तमथाब्रवीत् १
वीर वानरलोकस्य सर्वशास्त्रविदांवर
तूष्णीमेकान्तमाश्रित्य हनुमन्किं न जल्पसि २
हनुमन्हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसि
रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ३
अरिष्टनेमिनः पुत्रो वैनतेयो महाबलः
गरुत्मानिव विख्यात उत्तमः सर्वपक्षिणाम् ४
बहुशो हि मया दृष्टः सागरे स महाबलः
भुजगानुद्धरन्पक्षी महावेगो महायशाः ५
पक्षयोर्यद्बलं तस्य तावद्भुजबलं तव
विक्रमश्चापि वेगश्च न ते तेनापहीयते ६
बलं बुद्धिश्च तेजश्च सत्त्वं च हरिसत्तम
विशिष्टं सर्वभूतेषु किमात्मानं न बुध्यसे ७
अप्सराप्सरसां श्रेष्ठा विख्याता पुञ्जिकस्थला
अञ्जनेति परिख्याता पत्नी केसरिणो हरेः ८
अभिशापादभूत्तात वानरी कामरूपिणी
दुहिता वानरेन्द्रस्य कुञ्जरस्य महात्मनः ९
कपित्वे चारुसर्वाङ्गी कदाचित्कामरूपिणी
मानुषं विग्रहं कृत्वा यौवनोत्तमशालिनी १०
अचरत्पर्वतस्याग्रे प्रावृडम्बुदसंनिभे
विचित्रमाल्याभरणा महार्हक्षौमवासिनी ११
तस्या वस्त्रं विशालाक्ष्याः पीतं रक्तदशं शुभम्
स्थितायाः पर्वतस्याग्रे मारुतोऽपहरच्छनैः १२
स ददर्श ततस्तस्या वृत्तावूरू सुसंहतौ

स्तनौ च पीनौ सहितौ सुजातं चारु चाननम् १३
तां विशालायतश्रोणीं तनुमध्यां यशस्विनीम्
दृष्ट्वैव शुभसर्वाङ्गीं पवनः काममोहितः १४
स तां भुजाभ्यां पीनाभ्यां पर्यष्वजत मारुतः
मन्मथाविष्टसर्वाङ्गो गतात्मा तामनिन्दिताम् १५
सा तु तत्रैव संभ्रान्ता सुवृत्ता वाक्यमब्रवीत्
एकपत्नीव्रतमिदं को नाशयितुमिच्छति १६
अञ्जनाया वचः श्रुत्वा मारुतः प्रत्यभाषत
न त्वां हिंसामि सुश्रोणि मा भूत्ते सुभगे भयम् १७
मनसास्मि गतो यत्त्वां परिष्वज्य यशास्विनि
वीर्यवान्बुद्धिसम्पन्नः पुत्रस्तव भविष्यति १८
अभ्युत्थितं ततः सूर्यं बालो दृष्ट्वा महावने
फलं चेति जिघृक्षुस्त्वमुत्प्लुत्याभ्यपतो दिवम्
१९
शतानि त्रीणि गत्वाथ योजनानां महाकपे
तेजसा तस्य निर्धूतो न विषादं ततो गतः २०
तावदापततस्तूर्णमन्तरिक्षं महाकपे
क्षिप्तमिन्द्रेण ते वज्रं क्रोधाविष्टेन धीमता २१
ततः शैलाग्रशिखरे वामो हनुरभज्यत
ततो हि नामधेयं ते हनुमानिति कीर्त्यते २२
ततस्त्वां निहतं दृष्ट्वा वायुर्गन्धवहः स्वयम्
त्रैलोक्ये भृशसंक्रुद्धो न ववौ वै प्रभञ्जनः २३
संभ्रान्ताश्च सुराः सर्वे त्रैलोक्ये क्षुभिते सति
प्रसादयन्ति संक्रुद्धं मारुतं भुवनेश्वराः २४
प्रसादिते च पवने ब्रह्मा तुभ्यं वरं ददौ
अशस्त्रवध्यतां तात समरे सत्यविक्रम २५
वज्रस्य च निपातेन विरुजं त्वां समीक्ष्य च
सहस्रनेत्रः प्रीतात्मा ददौ ते वरमुत्तमम् २६
स्वच्छन्दतश्च मरणं ते भूयादिति वै प्रभो
स त्वं केसरिणः पुत्रः क्षेत्रजो भीमविक्रमः २७
मारुतस्यौरसः पुत्रस्तेजसा चापि तत्समः
त्वं हि वायुसुतो वत्स प्लवने चापि तत्समः २८

वयमद्य गतप्राणा भवानस्मासु साम्प्रतम् दाक्ष्यविक्रमसम्पन्नः पक्षिराज इवापरः २९ त्रिविक्रमे मया तात सशैलवनकानना त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी परिक्रान्ता प्रदक्षिणम् ३०
तदा चौषधयोऽस्माभिः संचिता देवशासनात्
निष्पन्नममृतं याभिस्तदासीन्नो महद्बलम् ३१
स इदानीमहं वृद्धः परिहीनपराक्रमः
साम्प्रतं कालमस्माकं भवान्सर्वगुणान्वितः ३२
तद्विजृम्भस्व विक्रान्तः प्लवतामुत्तमो ह्यसि
त्वद्वीर्यं द्रष्टुकामेयं सर्वा वानरवाहिनी ३३
उत्तिष्ठ हरिशार्दूल लङ्घयस्व महार्णवम्
परा हि सर्वभूतानां हनुमन्या गतिस्तव ३४
विषण्णा हरयः सर्वे हनुमन्किमुपेक्षसे
विक्रमस्व महावेगो विष्णुस्त्रीन्विक्रमानिव ३५
ततस्तु वै जाम्बवताभिचोदितः
प्रतीतवेगः पवनात्मजः कपिः
प्रहर्षयंस्तां हरिवीरवाहिनीं
चकार रूपं महदात्मनस्तदा ३६
इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ६५

४-६६
संस्तूयमानो हनुमान्व्यवर्धत महाबलः
समाविद्ध्य् च लाङ्गूलं हर्षाच्च बलमेयिवान् १
तस्य संस्तूयमानस्य सर्वैर्वानरपुंगवैः
तेजसापूर्यमाणस्य रूपमासीदनुत्तमम् २
यथा विजृम्भते सिंहो विवृद्धो गिरिगह्वरे
मारुतस्यौरसः पुत्रस्तथा सम्प्रति जृम्भते ३
अशोभत मुखं तस्य जृम्भमाणस्य धीमतः
अम्बरीषोपमं दीप्तं विधूम इव पावकः ४
हरीणामुत्थितो मध्यात्संप्रहृष्टतनूरुहः

अभिवाद्य हरीन्वृद्धान्हनुमानिदमब्रवीत् ५
अरुजन्पर्वताग्राणि हुताशनसखोऽनिलः
बलवानप्रमेयश्च वायुराकाशगोचरः ६
तस्याहं शीघ्रवेगस्य शीघ्रगस्य महात्मनः
मारुतस्यौरसः पुत्रः प्लवने नास्ति मे समः ७
उत्सहेयं हि विस्तीर्णमालिखन्तमिवाम्बरम्
मेरुं गिरिमसंगेन परिगन्तुं सहस्रशः ८
बाहुवेगप्रणुन्नेन सागरेणाहमुत्सहे
समाप्लावयितुं लोकं सपर्वतनदीह्रदम् ९
ममोरुजङ्घावेगेन भविष्यति समुत्थितः
संमूर्छितमहाग्राहः समुद्रो वरुणालयः १०
पन्नगाशनमाकाशे पतन्तं पक्षिसेवितम्
वैनतेयमहं शक्तः परिगन्तुं सहस्रशः ११
उदयात्प्रस्थितं वापि ज्वलन्तं रश्मिमालिनम्
अनस्तमितमादित्यमभिगन्तुं समुत्सहे १२
ततो भूमिमसंस्पृश्य पुनरागन्तुमुत्सहे
प्रवेगेनैव महता भीमेन प्लवगर्षभाः १३
उत्सहेयमतिक्रान्तुं सर्वानाकाशगोचरान्
सागरं क्षोभयिष्यामि दारयिष्यामि मेदिनीम् १४
पर्वतान्कम्पयिष्यामि प्लवमानः प्लवंगमाः
हरिष्ये चोरुवेगेन प्लवमानो महार्णवम् १५
लतानां वीरुधां पुष्पं पादपानां च सर्वशः
अनुयास्यति मामद्य प्लवमानं विहायसा
भविष्यति हि मे पन्थाः स्वातेः पन्था इवाम्बरे १६
चरन्तं घोरमाकाशमुत्पतिष्यन्तमेव च
द्रक्ष्यन्ति निपतन्तं च सर्वभूतानि वानराः १७
महामेरुप्रतीकाशं मां द्रक्ष्यध्वं प्लवंगमाः
दिवमावृत्य गच्छन्तं ग्रसमानमिवाम्बरम् १८
विधमिष्यामि जीमूतान्कम्पयिष्यामि पर्वतान्
सागरं क्षोभयिष्यामि प्लवमानः समाहितः १९
वैनतेयस्य वा शक्तिर्मम वा मारुतस्य वा
ऋते सुपर्णराजानं मारुतं वा महाबलम्

न हि भूतं प्रपश्यामि यो मां प्लुतमनुव्रजेत् २०
निमेषान्तरमात्रेण निरालम्बनमम्बरम्
सहसा निपतिष्यामि घनाद्विद्युदिवोत्थिता २१
भविष्यति हि मे रूपं प्लवमानस्य सागरम्
विष्णोः प्रक्रममाणस्य तदा त्रीन्विक्रमानिव २२
बुद्ध्या चाहं प्रपश्यामि मनश्चेष्टा च मे तथा
अहं द्रक्ष्यामि वैदेहीं प्रमोदध्वं प्लवंगमाः २३
मारुतस्य समो वेगे गरुडस्य समो जवे
अयुतं योजनानां तु गमिष्यामीति मे मतिः २४
वासवस्य सवज्रस्य ब्रह्मणो वा स्वयंभुवः
विक्रम्य सहसा हस्तादमृतं तदिहानये
लङ्कां वापि समुत्क्षिप्य गच्छेयमिति मे मतिः २५
तमेवं वानरश्रेष्ठं गर्जन्तममितौजसम्
उवाच परिसंहृष्टो जाम्बवान्हरिसत्तमः २६
वीर केसरिणः पुत्र वेगवन्मारुतात्मज
ज्ञातीनां विपुलः शोकस्त्वया तात प्रणाशितः २७
तव कल्याणरुचयः कपिमुख्याः समागताः
मङ्गलं कार्यसिर्द्ध्य्थं करिष्यन्ति समाहिताः २८
ऋषीणां च प्रसादेन कपिवृद्धमतेन च
गुरूणां च प्रसादेन प्लवस्व त्वं महार्णवम् २९
स्थास्यामश्चैकपादेन यावदागमनं तव
त्वद्गतानि च सर्वेषां जीवितानि वनौकसाम् ३०
ततस्तु हरिशार्दूलस्तानुवाच वनौकसः
नेयं मम मही वेगं प्लवने धारयिष्यति ३१
एतानि हि नगस्यास्य शिलासंकटशालिनः
शिखराणि महेन्द्रस्य स्थिराणि च महान्ति च ३२
एतानि मम निष्पेषं पादयोः पततां वराः
प्लवतो धारयिष्यन्ति योजनानामितः शतम् ३३
ततस्तु मारुतप्रख्यः स हरिर्मारुतात्मजः
आरुरोह नगश्रेष्ठं महेन्द्रमरिमर्दनः ३४
वृतं नानाविधैर्वृक्षैर्मृगसेवितशाद्वलम्
लताकुसुमसंबाधं नित्यपुष्पफलद्रुमम् ३५

सिंहशार्दूलचरितं मत्तमातंगसेवितम्
मत्तद्विजगणोद्घुष्टं सलिलोत्पीडसंकुलम् ३६
महद्भिरुच्छ्रितं शृङ्गैर्महेन्द्रं स महाबलः
विचचार हरिश्रेष्ठो महेन्द्र समविक्रमः ३७
पादाभ्यां पीडितस्तेन महाशैलो महात्मना
ररास सिंहाभिहतो महान्मत्त इव द्विपः ३८
मुमोच सलिलोत्पीडान्विप्रकीर्णशिलोच्चयः
वित्रस्तमृगमातंगः प्रकम्पितमहाद्रुमः ३९
नानागन्धर्वमिथुनैः पानसंसर्गकर्कशैः
उत्पतद्भिर्विहंगैश्च विद्याधरगणैरपि ४०
त्यज्यमानमहासानुः संनिलीनमहोरगः
शैलशृङ्गशिलोद्घातस्तदाभूत्स महागिरिः ४१
निःश्वसद्भिस्तदा तैस्तु भुजगैरर्धनिःसृतैः
सपताक इवाभाति स तदा धरणीधरः ४२
ऋषिभिस्त्राससंभ्रान्तैस्त्यज्यमानः शिलोच्चयः
सीदन्महति कान्तारे सार्थहीन इवाध्वगः ४३
स वेगवान्वेगसमाहितात्मा
हरिप्रवीरः परवीरहन्ता
मनः समाधाय महानुभावो
जगाम लङ्कां मनसा मनस्वी ४४

इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे षट्षष्टितमः
सर्गः ६६

समाप्तं किष्किन्धाकाण्डम्

KishkindhŒ KŒnda: Typed by Om Prakash Sharma, B.A., and proofread by Murali Dhar Pandey (Ph.D.).

५-१

ततो रावणनीतायाः सीतायाः शत्रुकर्शनः
इयेष पदमन्वेष्टुं चारणाचरिते पथि १
अथ वैदूर्यवर्णेषु शाद्वलेषु महाबलः
धीरः सलिलकल्पेषु विचचार यथासुखम् २
द्विजान्वित्रासयन्धीमानुरसा पादपान्हरन्

मृगांश्च सुबहून्निघ्नन्प्रवृद्ध इव केसरी ३
नीललोहितमाञ्जिष्ठपद्मवर्णैं सितासितैः
स्वभावविहितैश्चित्रैर्धातुभिः समलंकृतम् ४
कामरूपिभिराविष्टमभीक्ष्णं सपरिच्छदैः
यक्षकिंनरगन्धर्वैर्देवकल्पैश्च पन्नगैः ५
स तस्य गिरिवर्यस्य तले नागवरायुते
तिष्ठन्कपिवरस्तत्र ह्रदे नाग इवाबभौ ६
स सूर्याय महेन्द्राय पवनाय स्वयंभुवे
भूतेभ्यश्चाञ्जलि कृत्वा चकार गमने मतिम् ७
अञ्जलि प्राङ्मुखः कुर्वन्पवनायात्मयोनये
ततो हि ववृधे गन्तुं दक्षिणो दक्षिणां दिशम् ८
प्लवंगप्रवरैर्दृष्टः प्लवने कृतनिश्चयः
ववृधे रामवृर्द्ध्य्थं समुद्र इव पर्वसु ९
निष्प्रमाणशरीरः संल्लिलङ्घयिषुरर्णवम्
बाहुभ्यां पीडयामास चरणाभ्यां च पर्वतम् १०
स चचालाचलश्चारु मुहूर्तं कपिपीडितः
तरूणां पुष्पिताग्राणां सर्वं पुष्पमशातयत् ११
तेन पादपमुक्तेन पुष्पौघेण सुगन्धिना
सर्वतः संवृतः शैलो बभौ पुष्पमयो यथा १२
तेन चोत्तमवीर्येण पीड्यमानः स पर्वतः
सलिलं संप्रसुस्राव मदं मत्त इव द्विपः १३
पीड्यमानस्तु बलिना महेन्द्रस्तेन पर्वतः
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः
मुमोच च शिलाः शैलो विशालाः समनःशिलाः १४
गिरिणा पीड्यमानेन पीड्यमानानि सर्वशः
गुहाविष्टानि भूतानि विनेदुर्विकृतैः स्वरैः १५
स महासत्त्वसंनादः शैलपीडानिमित्तजः
पृथिवीं पूरयामास दिशश्चोपवनानि च १६
शिरोभिः पृथुभिः सर्पा व्यक्तस्वस्तिकलक्षणैः
वमन्तः पावकं घोरं ददंशुर्दशनैः शिलाः १७
तास्तदा सविषैर्दष्टाः कुपितैस्तैर्महाशिलाः
जज्वलुः पावकोद्दीप्ता बिभिदुश्च सहस्रधा १८

यानि चौषधजालानि तस्मिञ्जातानि पर्वते विषघ्नान्यपि नागानां न शेकुः शमितुं विषम् १९ भिद्यतेऽय गिरिर्भूतैरिति मत्वा तपस्विनः त्रस्ता विद्याधरास्तस्मादुत्पेतुः स्त्रीगणैः सह २०
पानभूमिगतं हित्वा हैममासनभाजनम्
पात्राणि च महार्हाणि करकांश्च हिरण्मयान् २१
लेह्यानुच्चावचान्भक्ष्यान्मांसानि विविधानि च
आर्षभाणि च चर्माणि खङ्गांश्च कनकत्सरून् २२
कृतकण्ठगुणाः क्षीबा रक्तमाल्यानुलेपनाः
रक्ताक्षाः पुष्कराक्षाश्च गगनं प्रतिपेदिरे २३
हारनूपुरकेयूरपारिहार्यधराः स्त्रियः
विस्मिताः सस्मितास्तस्थुराकाशे रमणैः सह २४
दर्शयन्तो महाविद्यां विद्याधरमहर्षयः
सहितास्तस्थुराकाशे वीक्षांचक्रुश्च पर्वतम् २५
शुश्रुवुश्च तदा शब्दमृषीणां भावितात्मनाम्
चारणानां च सिद्धानां स्थितानां विमलेऽम्बरे २६
एष पर्वतसंकाशो हनूमान्मारुतात्मजः
तितीर्षति महावेगं समुद्रं मकरालयम् २७
रामार्थं वानरार्थं च चिकीर्षन्कर्म दुष्करम्
समुद्रस्य परं पारं दुष्प्रापं प्राप्तुमिच्छति २८
दुधुवे च स रोमाणि चकम्पे चाचलोपमः
ननाद च महानादं सुमहानिव तोयदः २९
आनुपूर्व्याच्च वृत्तं च लाङ्गूलं रोमभिश्चितम्
उत्पतिष्यन्विचिक्षेप पक्षिराज इवोरगम् ३०
तस्य लाङ्गूलमाविद्धमतिवेगस्य पृष्ठतः
ददृशे गरुडेनेव ह्रियमाणो महोरगः ३१
बाहू संस्तम्भयामास महापरिघसंनिभौ
ससाद च कपिः कट्यां चरणौ संचुकोच च ३२
संहृत्य च भुजौ श्रीमांस्तथैव च शिरोधराम्
तेजः सत्त्वं तथा वीर्यमाविवेश स वीर्यवान् ३३
मार्गमालोकयन्दूरादूर्ध्वप्रणिहितेक्षणः

रुरोध हृदये प्राणानाकाशमवलोकयन् ३४
पद्भ्यां दृढमवस्थानं कृत्वा स कपिकुञ्जरः
निकुञ्च्य कर्णौ हनुमानुत्पतिष्यन्महाबलः
वानरान्वानरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ३५
यथा राघवनिर्मुक्तः शरः श्वसनविक्रमः
गच्छेत्तद्वद्गमिष्यामि लङ्कां रावणपालिताम् ३६
न हि द्रक्ष्यामि यदि तां लङ्कायां जनकात्मजाम्
अनेनैव हि वेगेन गमिष्यामि सुरालयम् ३७
यदि वा त्रिदिवे सीतां न द्रक्ष्यामि कृतश्रमः
बद्ध्वा राक्षसराजानमानयिष्यामि रावणम् ३८
सर्वथा कृतकार्योऽहमेष्यामि सह सीतया
आनयिष्यामि वा लङ्कां समुत्पाट्य सरावणम् ३९
एवमुक्त्वा तु हनुमान्वानरान्वानरोत्तमः
उत्पपाताथ वेगेन वेगवानविचारयन् ४०
समुत्पतति तस्मिंस्तु वेगात्ते नगरोहिणः
संहृत्य विटपान्सर्वान्समुत्पेतुः समन्ततः ४१
स मत्तकोयष्टिभकान्पादपान्पुष्पशालिनः
उद्वहन्नूरुवेगेन जगाम विमलेऽम्बरे ४२
ऊरुवेगोद्धता वृक्षा मुहूर्तं कपिमन्वयुः
प्रस्थितं दीर्घमध्वानं स्वबन्धुमिव बान्धवाः ४३
तमूरुवेगोन्मथिताः सालाश्चान्ये नगोत्तमाः
अनुजग्मुर्हनूमन्तं सैन्या इव महीपतिम् ४४
सुपुष्पिताग्रैर्बहुभिः पादपैरन्वितः कपिः
हनुमान्पर्वताकारो बभूवाद्भुतदर्शनः ४५
सारवन्तोऽथ ये वृक्षा न्यमज्जँ ल्लवणाम्भसि
भयादिव महेन्द्रस्य पर्वता वरुणालये ४६
स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः साङ्कुरकोरकैः
शुशुभे मेघसंकाशः खद्योतैरिव पर्वतः ४७
विमुक्तास्तस्य वेगेन मुक्त्वा पुष्पाणि ते द्रुमाः
अवशीर्यन्त सलिले निवृत्ताः सुहृदो यथा ४८
लघुत्वेनोपपन्नं तद्विचित्रं सागरेऽपतत्
द्रुमाणां विविधं पुष्पं कपिवायुसमीरितम् ४९

पुष्पौघेणानुबद्धेन नानावर्णेन वानरः
बभौ मेघ इवोद्यन्वै विद्युद्गणविभूषितः ५०
तस्य वेगसमुद्धूतैः पुष्पैस्तोयमदृश्यत
ताराभिरभिरामाभिरुदिताभिरिवाम्बरम् ५१
तस्याम्बरगतौ बाहू ददृशाते प्रसारितौ पर्वताग्राद्विनिष्क्रान्तौ पञ्चास्याविव पन्नगौ
५२
पिबन्निव बभौ चापि सोर्मिजालं महार्णवम्
पिपासुरिव चाकाशं ददृशे स महाकपिः ५३
तस्य विद्युत्प्रभाकारे वायुमार्गानुसारिणः
नयने विप्रकाशेते पर्वतस्थाविवानलौ ५४
पिङ्गे पिङ्गाक्षमुख्यस्य बृहती परिमण्डले
चक्षुषी संप्रकाशेते चन्द्रसूर्याविव स्थितौ ५५
मुखं नासिकया तस्य ताम्रया ताम्रमाबभौ
संध्यया समभिस्पृष्टं यथा सूर्यस्य मण्डलम् ५६
लाङ्गूलं च समाविद्धं प्लवमानस्य शोभते
अम्बरे वायुपुत्रस्य शक्रध्वज इवोच्छ्रितः ५७
लाङ्गूलचक्रेण महाञ्शुक्लदंष्ट्रोऽनिलात्मजः
व्यरोचत महाप्राज्ञः परिवेषीव भास्करः ५८
स्फिग्देशेनाभिताम्रेण रराज स महाकपिः
महता दारितेनेव गिरिर्गैरिकधातुना ५९
तस्य वानरसिंहस्य प्लवमानस्य सागरम्
कक्षान्तरगतो वायुर्जीमूत इव गर्जति ६०
खे यथा निपतत्युल्का उत्तरान्ताद्विनिःसृता
दृश्यते सानुबन्धा च तथा स कपिकुञ्जरः ६१
पतत्पतंगसंकाशो व्यायतः शुशुभे कपिः
प्रवृद्ध इव मातंगः कक्ष्यया बध्यमानया ६२
उपरिष्टाच्छरीरेण छायया चावगाढया
सागरे मारुताविष्टा नौरिवासीत्तदा कपिः ६३
यं यं देशं समुद्रस्य जगाम स महाकपिः
स स तस्याङ्गवेगेन सोन्माद इव लक्ष्यते ६४
सागरस्योर्मिजालानामुरसा शैलवर्ष्मणाम्

अभिघ्नंस्तु महावेगः पुप्लुवे स महाकपिः ६५
कपिवातश्च बलवान्मेघवातश्च निःसृतः
सागरं भीमनिर्घोषं कम्पयामासतुर्भृशम् ६६
विकर्षन्नूर्मिजालानि बृहन्ति लवणाम्भसि
अत्यक्रामन्महावेगस्तरङ्गान्गणयन्निव ६७
प्लवमानं समीक्ष्याथ भुजङ्गाः सागरालयाः
व्योम्नि तं कपिशार्दूलं सुपर्णमिति मेनिरे ६८
दशयोजनविस्तीर्णा त्रिंशद्योजनमायता
छाया वानरसिंहस्य जले चारुतराभवत् ६९
श्वेताभ्रघनराजीव वायुपुत्रानुगामिनी
तस्य सा शुशुभे छाया वितता लवणाम्भसि ७०
प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा प्लवगं त्वरितं तदा
ववृषुः पुष्पवर्षाणि देवगन्धर्वदानवाः ७१
तताप न हि तं सूर्यः प्लवन्तं वानरेश्वरम्
सिषेवे च तदा वायू रामकार्यार्थसिद्धये ७२
ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनं प्लवमानं विहायसा
जगुश्च देवगन्धर्वाः प्रशंसन्तो महौजसम् ७३
नागाश्च तुष्टुवुर्यक्षा रक्षांसि विबुधाः खगाः
प्रेक्ष्याकाशे कपिवरं सहसा विगतक्लमम् ७४
तस्मिन्प्लवगशार्दूले प्लवमाने हनूमति
इक्ष्वाकुकुलमानार्थी चिन्तयामास सागरः ७५
साहाय्यं वानरेन्द्रस्य यदि नाहं हनूमतः
करिष्यामि भविष्यामि सर्ववाच्यो विवक्षताम् ७६
अहमिक्ष्वाकुनाथेन सगरेण विवर्धितः
इक्ष्वाकुसचिवश्चायं नावसीदितुमर्हति ७७
तथा मया विधातव्यं विश्रमेत यथा कपिः
शेषं च मयि विश्रान्तः सुखेनातिपतिष्यति ७८
इति कृत्वा मतिं साध्वीं समुद्रश्छन्नमम्भसि
हिरण्यनाभं मैनाकमुवाच गिरिसत्तमम् ७९
त्वमिहासुरसंघानां पातालतलवासिनाम्
देवराज्ञा गिरिश्रेष्ठ परिघः संनिवेशितः ८०
त्वमेषां ज्ञातवीर्याणां पुनरेवोत्पतिष्यताम्

पातालस्याप्रमेयस्य द्वारमावृत्य तिष्ठसि ८१
तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव शक्तिस्ते शैल वर्धितुम्
तस्मात्संचोदयामि त्वामुत्तिष्ठ नगसत्तम ८२
स एष कपिशार्दूलस्त्वामुपर्येति वीर्यवान्
हनूमान्रामकार्यार्थं भीमकर्मा खमाप्लुतः ८३
तस्य साह्यं मया कार्यमिक्ष्वाकुकुलवर्तिनः
मम इक्ष्वाकवः पूज्याः परं पूज्यतमास्तव ८४
कुरु साचिव्यमस्माकं न नः कार्यमतिक्रमेत्
कर्तव्यमकृतं कार्यं सतां मन्युमुदीरयेत् ८५
सलिलादूर्ध्वमुत्तिष्ठ तिष्ठत्वेष कपिस्त्वयि
अस्माकमतिथिश्चैव पूज्यश्च प्लवतां वरः ८६
चामीकरमहानाभ देवगन्धर्वसेवित
हनूमांस्त्वयि विश्रान्तस्ततः शेषं गमिष्यति ८७
काकुत्स्थस्यानृशंसस्यं च मैथिल्याश्च विवासनम्
श्रमं च प्लवगेन्द्रस्य समीक्ष्योत्थातुमर्हसि ८८
हिरण्यनाभो मैनाको निशम्य लवणाम्भसः
उत्पपात जलात्तूर्णं महाद्रुमलतायुतः ८९
स सागरजलं भित्त्वा बभूवात्युत्थितस्तदा
यथा जलधरं भित्त्वा दीप्तरश्मिर्दिवाकरः ९०
शातकुम्भमयैः शृङ्गैः सकिंनरमहोरगैः
आदित्योदयसंकाशैरालिखद्भिरिवाम्बरम् ९१
तस्य जाम्बूनदैः शृङ्गैः पर्वतस्य समुत्थितैः
आकाशं शस्त्रसंकाशमभवत्काञ्चनप्रभम् ९२
जातरूपमयैः शृङ्गैर्भ्राजमानैः स्वयंप्रभैः
आदित्यशतसंकाशः सोऽभवद्गिरिसत्तमः ९३
तमुत्थितमसंगेन हनूमानग्रतः स्थितम्
मध्ये लवणतोयस्य विघ्नोऽयमिति निश्चितः ९४
स तमुच्छ्रितमत्यर्थं महावेगो महाकपिः
उरसा पातयामास जीमूतमिव मारुतः ९५
स तदा पातितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः
बुद्ध्वा तस्य कपेर्वेगं जहर्ष च ननन्द च ९६
तमाकाशगतं वीरमाकाशे समवस्थितम्

प्रीतो हृष्टमना वाक्यमब्रवीत्पर्वतः कपिम्
मानुषं धारयन्रूपमात्मनः शिखरे स्थितः ९७
दुष्करं कृतवान्कर्म त्वमिदं वानरोत्तम
निपत्य मम शृङ्गेषु विश्रमस्व यथासुखम् ९८
राघवस्य कुले जातैरुदधिः परिवर्धितः
स त्वां रामहिते युक्तं प्रत्यर्चयति सागरः ९९
कृते च प्रतिकर्तव्यमेष धर्मः सनातनः
सोऽय तत्प्रतिकारार्थी त्वत्तः संमानमर्हति १००
त्वन्निमित्तमनेनाहं बहुमानात्प्रचोदितः
योजनानां शतं चापि कपिरेष समाप्लुतः
तव सानुषु विश्रान्तः शेषं प्रक्रमतामिति १०१
तिष्ठ त्वं हरिशार्दूल मयि विश्रम्य गम्यताम्
तदिदं गन्धवत्स्वादु कन्दमूलफलं बहु
तदास्वाद्य हरिश्रेष्ठ विश्रान्तोऽनुगमिष्यसि १०२
अस्माकमपि संबन्धः कपिमुख्य त्वयास्ति वै
प्रख्यातस्त्रिषु लोकेषु महागुणपरिग्रहः १०३
वेगवन्तः प्लवन्तो ये प्लवगा मारुतात्मज
तेषां मुख्यतमं मन्ये त्वामहं कपिकुञ्जर १०४
अतिथिः किल पूजार्हः प्राकृतोऽपि विजानता
धर्मं जिज्ञासमानेन किं पुनर्यादृशो भवान् १०५
त्वं हि देववरिष्ठस्य मारुतस्य महात्मनः
पुत्रस्तस्यैव वेगेन सदृशः कपिकुञ्जरः १०६
पूजिते त्वयि धर्मज्ञ पूजां प्राप्नोति मारुतः
तस्मात्त्वं पूजनीयो मे शृणु चाप्यत्र कारणम् १०७
पूर्वं कृतयुगे तात पर्वताः पक्षिणोऽभवन्
तेऽपि जग्मुर्दिशः सर्वा गरुडानिलवेगिनः १०८
ततस्तेषु प्रयातेषु देवसंघाः सहर्षिभिः
भूतानि च भयं जग्मुस्तेषां पतनशङ्कया १०९
ततः क्रुद्धः सहस्राक्षः पर्वतानां शतक्रतुः
पक्षांश्चिच्छेद वज्रेण तत्र तत्र सहस्रशः ११०
स मामुपगतः क्रुद्धो वज्रमुद्यम्य देवराट्
ततोऽह सहसा क्षिप्तः श्वसनेन महात्मना १११

अस्मिँ ल्लवणतोये च प्रक्षिप्तः प्लवगोत्तम
गुप्तपक्षः समग्रश्च तव पित्राभिरक्षितः ११२
ततोऽह मानयामि त्वां मान्यो हि मम मारुतः
त्वया मे ह्येष संबन्धः कपिमुख्य महागुणः ११३
अस्मिन्नेवंगते कार्ये सागरस्य ममैव च
प्रीतिं प्रीतमनाः कर्तुं त्वमर्हसि महाकपे ११४
श्रमं मोक्षय पूजां च गृहाण कपिसत्तम
प्रीतिं च बहु मन्यस्व प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् ११५
एवमुक्तः कपिश्रेष्ठस्तं नगोत्तममब्रवीत्
प्रीतोऽस्मि कृतमातिथ्यं मन्युरेषोऽपनीयताम् ११६
त्वरते कार्यकालो मे अहश्चाप्यतिवर्तते
प्रतिज्ञा च मया दत्ता न स्थातव्यमिहान्तरा ११७
इत्युक्त्वा पाणिना शैलमालभ्य हरिपुंगवः
जगामाकाशमाविश्य वीर्यवान्प्रहसन्निव ११८
स पर्वतसमुद्राभ्यां बहुमानादवेक्षितः
पूजितश्चोपपन्नाभिराशीर्भिरनिलात्मजः ११९
अथोर्ध्वं दूरमुत्पत्य हित्वा शैलमहार्णवौ
पितुः पन्थानमास्थाय जगाम विमलेऽम्बरे १२०
भूयश्चोर्ध्वगतिं प्राप्य गिरिं तमवलोकयन्
वायुसूनुर्निरालम्बे जगाम विमलेऽम्बरे १२१
तद्द्वितीयं हनुमतो दृष्ट्वा कर्म सुदुष्करम्
प्रशशंसुः सुराः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः १२२
देवताश्चाभवन्हृष्टास्तत्रस्थास्तस्य कर्मणा काञ्चनस्य सुनाभस्य सहस्राक्षश्च वासवः १२३
उवाच वचनं धीमान्परितोषात्सगद्गदम्
सुनाभं पर्वतश्रेष्ठं स्वयमेव शचीपतिः १२४
हिरण्यनाभ शैलेन्द्र परितुष्टोऽस्मि ते भृशम्
अभयं ते प्रयच्छामि तिष्ठ सौम्य यथासुखम् १२५
साह्यं कृतं ते सुमहद्विक्रान्तस्य हनूमतः
क्रमतो योजनशतं निर्भयस्य भये सति १२६
रामस्यैष हि दौत्येन याति दाशरथेर्हरिः सत्क्रियां कुर्वता शक्त्या तोषितोऽस्मि दृढं त्वया

१२७
ततः प्रहर्षमलभद्विपुलं पर्वतोत्तमः
देवतानां पतिं दृष्ट्वा परितुष्टं शतक्रतुम् १२८
स वै दत्तवरः शैलो बभूवावस्थितस्तदा
हनूमांश्च मुहूर्तेन व्यतिचक्राम सागरम् १२९
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
अब्रुवन्सूर्यसंकाशां सुरसां नागमातरम् १३०
अयं वातात्मजः श्रीमान्प्लवते सागरोपरि
हनूमान्नाम तस्य त्वं मुहूर्तं विघ्नमाचर १३१
राक्षसं रूपमास्थाय सुघोरं पर्वतोपमम्
दंष्ट्राकरालं पिङ्गाक्षं वक्त्रं कृत्वा
नभःस्पृशम् १३२
बलमिच्छामहे ज्ञातुं भूयश्चास्य पराक्रमम्
त्वां विजेष्यत्युपायेन विषादं वा गमिष्यति १३३
एवमुक्ता तु सा देवी दैवतैरभिसत्कृता
समुद्रमध्ये सुरसा बिभ्रती राक्षसं वपुः १३४
विकृतं च विरूपं च सर्वस्य च भयावहम्
प्लवमानं हनूमन्तमावृत्येदमुवाच ह १३५
मम भक्षः प्रदिष्टस्त्वमीश्वरैर्वानरर्षभ
अहं त्वां भक्षयिष्यामि प्रविशेदं ममाननम् १३६
एवमुक्तः सुरसया प्राञ्जलिर्वानरर्षभः
प्रहृष्टवदनः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् १३७
रामो दाशरथिर्नाम प्रविष्टो दण्डकावनम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया १३८
अस्य कार्यविषक्तस्य बद्धवैरस्य राक्षसैः
तस्य सीता हृता भार्या रावणेन यशस्विनी १३९
तस्याः सकाशं दूतोऽह गमिष्ये रामशासनात्
कर्तुमर्हसि रामस्य साह्यं विषयवासिनि १४०
अथवा मैथिलद्यं दृष्ट्वा रामं चाक्लिष्टकारिणम्
आगमिष्यामि ते वक्त्रं सत्यं प्रतिशृणोमि ते १४१
एवमुक्ता हनुमता सुरसा कामरूपिणी
अब्रवीन्नातिवर्तेन्मां कश्चिदेष वरो मम १४२

एवमुक्तः सुरसया क्रुद्धो वानरपुंगवः
अब्रवीत्कुरु वै वक्त्रं येन मां विषहिष्यसे १४३
इत्युक्त्वा सुरसां क्रुद्धो दशयोजनमायतः
दशयोजनविस्तारो बभूव हनुमांस्तदा १४४
तं दृष्ट्वा मेघसंकाशं दशयोजनमायतम्
चकार सुरसाप्यास्यं विंशद्योजनमायतम् १४५
हनुमांस्तु ततः क्रुद्धस्त्रिंशद्योजनमायतः
चकार सुरसा वक्त्रं चत्वारिंशत्तथोच्छ्रितम् १४६
बभूव हनुमान्वीरः पञ्चाशद्योजनोच्छ्रितः
चकार सुरसा वक्त्रं षष्टियोजनमायतम् १४७
तथैव हनुमान्वीरः सप्ततिं योजनोच्छ्रितः
चकार सुरसा वक्त्रमशीतिं योजनायतम् १४८
हनूमानचलप्रख्यो नवतिं योजनोच्छ्रितः
चकार सुरसा वक्त्रं शतयोजनमायतम् १४९
तद्दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं वायुपुत्रः स
बुद्धिमान्
दीर्घजिह्वं सुरसया सुघोरं नरकोपमम् १५०
स संक्षिप्यात्मनः कायं जीमूत इव मारुतिः
तस्मिन्मुहूर्ते हनुमान्बभूवाङ्गुष्ठमात्रकः १५१
सोऽभिपत्याशु तद्वक्त्रं निष्पत्य च महाजवः
अन्तरिक्षे स्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् १५२
प्रविष्टोऽस्मि हि ते वक्त्रं दाक्षायणि नमोऽस्तु
ते
गमिष्ये यत्र वैदेही सत्यं चास्तु वचस्तव १५३
तं दृष्ट्वा वदनान्मुक्तं चन्द्रं राहुमुखादिव
अब्रवीत्सुरसा देवी स्वेन रूपेण वानरम् १५४
अर्थसिद्ध्यै हरिश्रेष्ठ गच्छ सौम्य यथासुखम्
समानय च वैदेहीं राघवेण महात्मना १५५
तत्तृतीयं हनुमतो दृष्ट्वा कर्म सुदुष्करम्
साधु साध्विति भूतानि प्रशशंसुस्तदा हरिम् १५६
स सागरमनाधृष्यमभ्येत्य वरुणालयम्
जगामाकाशमाविश्य वेगेन गरुडोपमः १५७

सेविते वारिधाराभिः पतगैश्च निषेविते
चरिते कैशिकाचार्यैरैरावतनिषेविते १५८
सिंहकुञ्जरशार्दूलपतगोरगवाहनैः
विमानैः संपतद्भिश्च विमलैः समलंकृते १५९
वज्राशनिसमाघातैः पावकैरुपशोभिते
कृतपुण्यैर्महाभागैः स्वर्गजिद्भिरलंकृते १६०
वहता हव्यमत्यन्तं सेविते चित्रभानुना
ग्रहनक्षत्रचन्द्रार्कतारागणविभूषिते १६१
महर्षिगणगन्धर्वनागयक्षसमाकुले
विविक्ते विमले विश्वे विश्वावसुनिषेविते १६२
देवराजगजाक्रान्ते चन्द्रसूर्यपथे शिवे
विताने जीवलोकस्य वितते ब्रह्मनिर्मिते १६३
बहुशः सेविते वीरैर्विद्याधरगणैर्वरैः
कपिना कृष्यमाणानि महाभ्राणि चकाशिरे १६४
प्रविशन्नभ्रजालानि निष्पतंश्च पुनः पुनः
प्रावृषीन्दुरिवाभाति निष्पतन्प्रविशंस्तदा १६५
प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा सिंहिका नाम राक्षसी
मनसा चिन्तयामास प्रवृद्धा कामरूपिणी १६६
अद्य दीर्घस्य कालस्य भविष्याम्यहमाशिता
इदं हि मे महत्सत्त्वं चिरस्य वशमागतम् १६७
इति संचिन्त्य मनसा छायामस्य समाक्षिपत्
छायायां संगृहीतायां चिन्तयामास वानरः १६८
समाक्षिप्तोऽस्मि सहसा पङ्गूकृतपराक्रमः
प्रतिलोमेन वातेन महानौरिव सागरे १६९
तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव वीक्षमाणस्ततः कपिः
ददर्श स महासत्त्वमुत्थितं लवणाम्भसि १७०
कपिराज्ञा यदाख्यातं सत्त्वमद्भुतदर्शनम्
छायाग्राहि महावीर्यं तदिदं नात्र संशयः १७१
स तां बुद्ध्वार्थतत्त्वेन सिंहिकां मतिमान्कपिः
व्यवर्धत महाकायः प्रावृषीव बलाहकः १७२
तस्य सा कायमुद्वीक्ष्य वर्धमानं महाकपेः
वक्त्रं प्रसारयामास पातालाम्बरसंनिभम् १७३

स ददर्श ततस्तस्या विकृतं सुमहन्मुखम्
कायमात्रं च मेधावी मर्माणि च महाकपिः १७४
स तस्या विवृते वक्त्रे वज्रसंहननः कपिः
संक्षिप्य मुहुरात्मानं निष्पपात महाबलः १७५
आस्ये तस्या निमज्जन्तं ददृशुः सिद्धचारणाः
ग्रस्यमानं यथा चन्द्रं पूर्णं पर्वणि राहुणा १७६
ततस्तस्या नखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्य वानरः
उत्पपाताथ वेगेन मनःसंपातविक्रमः १७७
तां हतां वानरेणाशु पतितां वीक्ष्य सिंहिकाम्
भूतान्याकाशचारीणि तमूचुः प्लवगर्षभम् १७८
भीममद्य कृतं कर्म महत्सत्त्वं त्वया हतम्
साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टं प्लवतां वर १७९
यस्य त्वेतानि चत्वारि वानरेन्द्र यथा तव
धृतिर्दृष्टिर्मतिर्दाक्ष्यं स कर्मसु न सीदति १८०
स तैः संभावितः पूज्यः प्रतिपन्नप्रयोजनः
जगामाकाशमाविश्य पन्नगाशनवत्कपिः १८१
प्राप्तभूयिष्ठपारस्तु सर्वतः प्रतिलोकयन्
योजनानां शतस्यान्ते वनराजिं ददर्श सः १८२
ददर्श च पतन्नेव विविधद्रुमभूषितम्
द्वीपं शाखामृगश्रेष्ठो मलयोपवनानि च १८३
सागरं सागरानूपान्सागरानूपजान्द्रुमान्
सागरस्य च पत्नीनां मुखान्यपि विलोकयन् १८४
स महामेघसंकाशं समीक्ष्यात्मानमात्मवान्
निरुन्धन्तमिवाकाशं चकार मतिमान्मतिम् १८५
कायवृद्धिं प्रवेगं च मम दृष्ट्वैव राक्षसाः
मयि कौतूहलं कुर्युरिति मेने महाकपिः १८६
ततः शरीरं संक्षिप्य तन्महीधरसंनिभम्
पुनः प्रकृतिमापेदे वीतमोह इवात्मवान् १८७
स चारुनानाविधरूपधारी
परं समासाद्य समुद्रतीरम्
परैरशक्यप्रतिपन्नरूपः
समीक्षितात्मा समवेक्षितार्थः १८८

ततः स लम्बस्य गिरेः समृद्धे विचित्रकूटे निपपात कूटे सकेतकोद्दालकनालिकेरे
महाद्रिकूटप्रतिमो महात्मा १८९
स सागरं दानवपन्नगायुतं
बलेन विक्रम्य महोर्मिमालिनम्
निपत्य तीरे च महोदधेस्तदा
ददर्श लङ्काममरावतीमिव १९०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे प्रथमः सर्गः १

५-२
स सागरमनाधृष्यमतिक्रम्य महाबलः
त्रिकूटशिखरे लङ्कां स्थितां स्वस्थो ददर्श ह १
ततः पादपमुक्तेन पुष्पवर्षेण वीर्यवान्
अभिवृष्टः स्थितस्तत्र बभौ पुष्पमयो यथा २
योजनानां शतं श्रीमांस्तीर्त्वाप्युत्तमविक्रमः
अनिश्वसन्कपिस्तत्र न ग्लानिमधिगच्छति ३
शतान्यहं योजनानां क्रमेयं सुबहून्यपि
किं पुनः सागरस्यान्तं संख्यातं शतयोजनम् ४
स तु वीर्यवतां श्रेष्ठः प्लवतामपि चोत्तमः
जगाम वेगवाँ ल्लङ्कां लङ्घयित्वा महोदधिम् ५
शाद्वलानि च नीलानि गन्धवन्ति वनानि च
गण्डवन्ति च मध्येन जगाम नगवन्ति च ६
शैलांश्च तरुसंछन्नान्वनराजीश्च पुष्पिताः
अभिचक्राम तेजस्वी हनुमान्प्लवगर्षभः ७
स तस्मिन्नचले तिष्ठन्वनान्युपवनानि च
स नगाग्रे च तां लङ्कां ददर्श पवनात्मजः ८
सरलान्कर्णिकारांश्च खर्जूरांश्च सुपुष्पितान्
प्रियालान्मुचुलिन्दांश्च कुटजान्केतकानपि ९
प्रियङ्गून्गन्धपूर्णांश्च नीपान्सप्तच्छदांस्तथा
असनान्कोविदारांश्च करवीरांश्च पुष्पितान् १०
पुष्पभारनिबद्धांश्च तथा मुकुलितानपि

पादपान्विहगाकीर्णान्पवनाधूतमस्तकान् ११
हंसकारण्डवाकीर्णा वापीः पद्मोत्पलायुताः
आक्रीडान्विविधान्रम्यान्विविधांश्च जलाशयान् १२
संततान्विविधैर्वृक्षैः सर्वर्तुफलपुष्पितैः
उद्यानानि च रम्याणि ददर्श कपिकुञ्जरः १३
समासाद्य च लक्ष्मीवाँ ल्लङ्कां रावणपालिताम्
परिखाभिः सपद्माभिः सोत्पलाभिरलंकृताम् १४
सीतापहरणार्थेन रावणेन सुरक्षिताम्
समन्ताद्विचरद्भिश्च राक्षसैरुग्रधन्विभिः १५
काञ्चनेनावृतां रम्यां प्राकारेण महापुरीम्
अट्टालकशताकीर्णां पताकाध्वजमालिनीम् १६
तोरणैः काञ्चनैर्दिव्यैर्लतापङिक्तविचित्रितैः
ददर्श हनुमाँ ल्लङ्कां दिवि देवपुरीमिव १७
गिरिमूर्ध्नि स्थितां लङ्कां पाण्डुरैर्भवनैः
शुभैः
ददर्श स कपिः श्रीमान्पुरमाकाशगं यथा १८
पालितां राक्षसेन्द्रेण निर्मितां विश्वकर्मणा
प्लवमानामिवाकाशे ददर्श हनुमान्पुरीम् १९
संपूर्णां राक्षसैर्घोरैर्नागैर्भोगवतीमिव अचिन्त्यां सुकृतां स्पष्टां कुबेराध्युषितां पुरा
२०
दंष्ट्रिभिर्बहुभिः शूरैः शूलपट्टिशपाणिभिः
रक्षितां राक्षसैर्घोरैर्गुहामाशीविषैरिव २१
वप्रप्राकारजघनां विपुलाम्बुनवाम्बराम्
शतघ्नीशूलकेशान्तामट्टालकवतंसकाम् २२
द्वारमुत्तरमासाद्य चिन्तयामास वानरः
कैलासशिखरप्रख्यमालिखन्तमिवाम्बरम्
ध्रियमाणमिवाकाशमुच्छ्रितैर्भवनोत्तमैः २३
तस्याश्च महतीं गुप्तिं सागरं च निरीक्ष्य सः
रावणं च रिपुं घोरं चिन्तयामास वानरः २४
आगत्यापीह हरयो भविष्यन्ति निरर्थकाः
न हि युद्धेन वै लङ्का शक्या जेतुं सुरैरपि २५

इमां तु विषमां दुर्गां लङ्कां रावणपालिताम्
प्राप्यापि स महाबाहुः किं करिष्यति राघवः २६
अवकाशो न सान्त्वस्य राक्षसेष्वभि गम्यते
न दानस्य न भेदस्य नैव युद्धस्य दृश्यते २७
चतुर्णामेव हि गतिर्वानराणां महात्मनाम्
वालिपुत्रस्य नीलस्य मम राज्ञश्च धीमतः २८
यावज्जानामि वैदेहीं यदि जीवति वा न वा
तत्रैव चिन्तयिष्यामि दृष्ट्वा तां जनकात्मजाम् २९
ततः स चिन्तयामास मुहूर्तं कपिकुञ्जरः
गिरिशृङ्गे स्थितस्तस्मिन्रामस्याभ्युदये रतः ३०
अनेन रूपेण मया न शक्या रक्षसां पुरी
प्रवेष्टुं राक्षसैर्गुप्ता क्रूरैर्बलसमन्वितैः
३१
उग्रौजसो महावीर्या बलवन्तश्च राक्षसाः
वञ्चनीया मया सर्वे जानकीं परिमार्गता ३२
लक्ष्यालक्ष्येण रूपेण रात्रौ लङ्कापुरी मया
प्रवेष्टुं प्राप्तकालं मे कृत्यं साधयितुं महत् ३३
तां पुरीं तादृशीं दृष्ट्वा दुराधर्षां सुरासुरैः
हनूमांश्चिन्तयामास विनिःश्वस्य मुहुर्मुहुः ३४
केनोपायेन पश्येयं मैथिलद्यं जनकात्मजाम्
अदृष्टो राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना ३५
न विनश्येत्कथं कार्यं रामस्य विदितात्मनः
एकामेकश्च पश्येयं रहिते जनकात्मजाम् ३६
भूताश्चार्था विपद्यन्ते देशकालविरोधिताः
विक्लवं दूतमासाद्य तमः सूर्योदये यथा ३७
अर्थानर्थान्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते
घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ३८
न विनश्येत्कथं कार्यं वैक्लव्यं न कथं भवेत्
लङ्घनं च समुद्रस्य कथं नु न वृथा भवेत् ३९
मयि दृष्टे तु रक्षोभी रामस्य विदितात्मनः
भवेद्व्यर्थमिदं कार्यं रावणानर्थमिच्छतः ४०
न हि शक्यं क्वचित्स्थातुमविज्ञातेन राक्षसैः

अपि राक्षसरूपेण किमुतान्येन केनचित् ४१
वायुरप्यत्र नाज्ञातश्चरेदिति मतिर्मम
न ह्यस्त्यविदितं किंचिद्राक्षसानां बलीयसाम् ४२
इहाहं यदि तिष्ठामि स्वेन रूपेण संवृतः
विनाशमुपयास्यामि भर्तुरर्थश्च हीयते ४३
तदहं स्वेन रूपेण रजन्यां ह्रस्वतां गतः
लङ्कामभिपतिष्यामि राघवस्यार्थसिद्धये ४४
रावणस्य पुरीं रात्रौ प्रविश्य सुदुरासदाम्
विचिन्वन्भवनं सर्वं द्रक्ष्यामि जनकात्मजाम् ४५
इति संचिन्त्य हनुमान्सूर्यस्यास्तमयं कपिः
आचकाङ्क्षे तदा वीरो वैदेह्या दर्शनोत्सुकः
पृषदंशकमात्रः सन्बभूवाद्भुतदर्शनः ४६
प्रदोषकाले हनुमांस्तूर्णमुत्पत्य वीर्यवान्
प्रविवेश पुरीं रम्यां सुविभक्तमहापथाम् ४७
प्रासादमालाविततां स्तम्भैः काञ्चनराजतैः
शातकुम्भमयैर्जालैर्गन्धर्वनगरोपमाम् ४८
सप्तभौमाष्टभौमैश्च स ददर्श महापुरीम्
तलैः स्फाटिकसंकीर्णैः कार्तस्वरविभूषितैः ४९
वैदूर्यमणिचित्रैश्च मुक्ताजालविभूषितैः
तलैः शुशुभिरे तानि भवनान्यत्र रक्षसाम् ५०
काञ्चनानि विचित्राणि तोरणानि च रक्षसाम्
लङ्कामुद्द्योतयामासुः सर्वतः समलंकृताम् ५१
अचिन्त्यामद्भुताकारां दृष्ट्वा लङ्कां महाकपिः
आसीद्विषण्णो हृष्टश्च वैदेह्या दर्शनोत्सुकः ५२
स पाण्डुरोद्विद्धविमानमालिनीं
महार्हजाम्बूनदजालतोरणाम्
यशस्विनीं रावणबाहुपालितां
क्षपाचरैर्भीमबलैः समावृताम् ५३
चन्द्रोऽपि साचिव्यमिवास्य कुर्वं
स्तारागणैर्मध्यगतो विराजन्
ज्योत्स्नावितानेन वितत्य लोक
मुत्तिष्ठते नैकसहस्ररश्मिः ५४

शङ्खप्रभं क्षीरमृणालवर्ण
मुद्गच्छमानं व्यवभासमानम्
ददर्श चन्द्रं स कपिप्रवीरः
पोप्लूयमानं सरसीव हंसम् ५५
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे द्वितीयः सर्गः २

५-३
स लम्बशिखरे लम्बे लम्बतोयदसंनिभे
सत्त्वमास्थाय मेधावी हनुमान्मारुतात्मजः १
निशि लङ्कां महासत्त्वो विवेश कपिकुञ्जरः
रम्यकाननतोयाढ्यां पुरीं रावणपालिताम् २
शारदाम्बुधरप्रख्यैर्भवनैरुपशोभिताम्
सागरोपमनिर्घोषां सागरानिलसेविताम् ३
सुपुष्टबलसंगुप्तां यथैव विटपावतीम्
चारुतोरणनिर्यूहां पाण्डुरद्वारतोरणाम् ४
भुजगाचरितां गुप्तां शुभां भोगवतीमिव
तां सविद्युद्घनाकीर्णां ज्योतिर्मार्गनिषेविताम्
५
चण्डमारुतनिर्ह्रादां यथेन्द्रिस्या मरावतीम्
शातकुम्भेन महता प्राकारेणाभिसंवृताम् ६
किङ्किणीजालघोषाभिः पताकाभिरलंकृताम्
आसाद्य सहसा हृष्टः प्राकारमभिपेदिवान् ७
विस्मयाविष्टहृदयः पुरीमालोक्य सर्वतः
जाम्बूनदमयैर्द्वारैर्वैदूर्यकृतवेदिकैः ८
मणिस्फटिकमुक्ताभिर्मणिकुट्टिमभूषितैः
तप्तहाटकनिर्यूहै राजतामलपाण्डुरैः ९
वैदूर्यतलसोपानैः स्फाटिकान्तरपांसुभिः
चारुसंजवनोपेतैः खमिवोत्पतितैः शुभैः १०
क्रौञ्चबर्हिणसंघुष्टै राजहंसनिषेवितैः
तूर्याभरणनिर्घोषैः सर्वतः प्रतिनादिताम् ११
वस्वोकसाराप्रतिमां समीक्ष्य नगरीं ततः
खमिवोत्पतितां लङ्कां जहर्ष हनुमान्कपिः १२

तां समीक्ष्य पुरीं लङ्कां राक्षसाधिपतेः शुभाम्
अनुत्तमामृद्धियुतां चिन्तयामास वीर्यवान् १३
नेयमन्येन नगरी शक्या धर्षयितुं बलात्
रक्षिता रावणबलैरुद्यतायुधधारिभिः १४
कुमुदाङ्गदयोर्वापि सुषेणस्य महाकपेः
प्रसिद्धेयं भवेद्भूमिर्मैन्दद्विविदयोरपि १५
विवस्वतस्तनूजस्य हरेश्च कुशपर्वणः
ऋक्षस्य केतुमालस्य मम चैव गतिर्भवेत् १६
समीक्ष्य तु महाबाहो राघवस्य पराक्रमम्
लक्ष्मणस्य च विक्रान्तमभवत्प्रीतिमान्कपिः१७
तां रत्नवसनोपेतां कोष्ठागारावतंसकाम्
यन्त्रागारस्तनीमृद्धां प्रमदामिव भूषिताम् १८
तां नष्टतिमिरां दीपैर्भास्वरैश्च महागृहैः
नगरीं राक्षसेन्द्रस्य ददर्श स महाकपिः १९
प्रविष्टः सत्त्वसम्पन्नो निशायां मारुतात्मजः
स महापथमास्थाय मुक्तापुष्पविराजितम् २०
हसितोद्घुष्टनिनदैस्तूर्यघोषपुरःसरैः
वज्राङ्कुशनिकाशैश्च वज्रजालविभूषितैः
गृहमेघैः पुरी रम्या बभासे द्यौरिवाम्बुदैः २१
प्रजज्वाल तदा लङ्का रक्षोगणगृहैः शुभैः
सिताभ्रसदृशैश्चित्रैः पद्मस्वस्तिकसंस्थितैः
वर्धमानगृहैश्चापि सर्वतः सुविभूषितैः २२
तां चित्रमाल्याभरणां कपिराजहितंकरः
राघवार्थं चरञ्श्रीमान्ददर्श च ननन्द च २३
शुश्राव मधुरं गीतं त्रिस्थानस्वरभूषितम्
स्त्रीणां मदसमृद्धानां दिवि चाप्सरसामिव २४
शुश्राव काञ्चीनिनदं नूपुराणां च निःस्वनम्
सोपाननिनदांश्चैव भवनेषु महात्मनाम्
आस्फोटितनिनादांश्च क्ष्वेडितांश्च ततस्ततः २५
स्वाध्यायनिरतांश्चैव यातुधानान्ददर्श सः
रावणस्तवसंयुक्तान्गर्जतो राक्षसानपि २६
राजमार्गं समावृत्य स्थितं रक्षोबलं महत्

ददर्श मध्यमे गुल्मे राक्षसस्य चरान्बहून् २७
दीक्षिताञ्जटिलान्मुण्डान्गोजिनाम्बरवाससः
दर्भमुष्टिप्रहरणानग्निकुण्डायुधांस्तथा २८
कूटमुद्गरपाणींश्च दण्डायुधधरानपि
एकाक्षानेककर्णांश्च चलल्लम्बपयोधरान् २९
करालान्भुग्नवक्त्रांश्च विकटान्वामनांस्तथा
धन्विनः खङ्गिनश्चैव शतघ्नीमुसलायुधान्
परिघोत्तमहस्तांश्च विचित्रकवचोज्ज्वलान् ३०
नातिस्थूलान्नातिकृशान्नातिदीर्घातिह्रस्वकान्
विरूपान्बहुरूपांश्च सुरूपांश्च सुवर्चसः ३१
शक्तिवृक्षायुधांश्चैव पट्टिशाशनिधारिणः
क्षेपणीपाशहस्तांश्च ददर्श स महाकपिः ३२
स्रग्विणस्त्वनुलिप्तांश्च वराभरणभूषितान्
तीक्ष्णशूलधरांश्चैव वज्रिणश्च महाबलान् ३३
शतसाहस्रमव्यग्रमारक्षं मध्यमं कपिः
प्राकारावृतमत्यन्तं ददर्श स महाकपिः ३४
त्रिविष्टपनिभं दिव्यं दिव्यनादविनादितम्
वाजिहेषितसंघुष्टं नादितं भूषणैस्तथा ३५
रथैर्यानैर्विमानैश्च तथा गजहयैः शुभैः
वारणैश्च चतुर्दन्तैः श्वेताभ्रनिचयोपमैः ३६
भूषितं रुचिरद्वारं मत्तैश्च मृगपक्षिभिः
राक्षसाधिपतेर्गुप्तमाविवेश गृहं कपिः ३७
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे तृतीयः सर्गः ३

५-४
ततः स मध्यंगतमंशुमन्तं
ज्योत्स्नावितानं महदुद्वमन्तम्
ददर्श धीमान्दिवि भानुमन्तं
गोष्ठे वृषं मत्तमिव भ्रमन्तम् १
लोकस्य पापानि विनाशयन्तं महोदधिं चापि समेधयन्तम् भूतानि सर्वाणि विराजयन्तं

ददर्श शीतांशुमथाभियान्तम् २
या भाति लक्ष्मीर्भुवि मन्दरस्था
तथा प्रदोषेषु च सागरस्था
तथैव तोयेषु च पुष्करस्था
रराज सा चारुनिशाकरस्था ३
हंसो यथा राजतपञ्जरस्थः
सिंहो यथा मन्दरकन्दरस्थः
वीरो यथा गर्वितकुञ्जरस्थ
श्चन्द्रोऽपि बभ्राज तथाम्बरस्थः ४
स्थितः ककुद्मानिव तीक्ष्णशृङ्गो
महाचलः श्वेत इवोच्चशृङ्गः
हस्तीव जाम्बूनदबद्धशृङ्गो
विभाति चन्द्रः परिपूर्णशृङ्गः ५
प्रकाशचन्द्रोदयनष्टदोषः
प्रवृद्धरक्षःपिशिताशदोषः
रामाभिरामेरितचित्तदोषः
स्वर्गप्रकाशो भगवान्प्रदोषः ६
तन्त्रीस्वनाः कर्णसुखाः प्रवृत्ताः
स्वपन्ति नार्यः पतिभिः सुवृत्ताः
नक्तंचराश्चापि तथा प्रवृत्ता
विहर्तुमत्यद्भुतरौद्रवृत्ताः ७
मत्तप्रमत्तानि समाकुलानि
रथाश्वभद्रासनसंकुलानि
वीरश्रिया चापि समाकुलानि
ददर्श धीमान्स कपिः कुलानि ८
परस्परं चाधिकमाक्षिपन्ति
भुजांश्च पीनानधिविक्षिपन्ति
मत्तप्रलापानधिविक्षिपन्ति
मत्तानि चान्योन्यमधिक्षिपन्ति ९
रक्षांसि वक्षांसि च विक्षिपन्ति गात्राणि कान्तासु च विक्षिपन्ति ददर्श कान्ताश्च समालपन्ति

तथापरास्तत्र पुनः स्वपन्ति १०
महागजैश्चापि तथा नदद्भिः
सुपूजितैश्चापि तथा सुसद्भिः
रराज वीरैश्च विनिःश्वसद्भि
र्ह्रदो भुजङ्गैरिव निःश्वसद्भिः ११
बुद्धिप्रधानान्रुचिराभिधाना
न्संश्रद्दधानाञ्जगतः प्रधानान्
नानाविधानान्रुचिराभिधाना-
न्ददर्श तस्यां पुरि यातुधानान् १२
ननन्द दृष्ट्वा स च तान्सुरूपा- न्नानागुणानात्मगुणानुरूपान्
विद्योतमानान्स चतान्सुरूपा- न्ददर्श कांश्चिच्च पुनर्विरूपान् १३
ततो वरार्हाः सुविशुद्धभावा- स्तेषां स्त्रियस्तत्र महानुभावाः
प्रियेषु पानेषु च सक्तभावा
ददर्श तारा इव सुप्रभावाः १४
श्रिया ज्वलन्तीस्त्रपयोपगूढा
निशीथकाले रमणोपगूढाः
ददर्श काश्चित्प्रमदोपगूढा
यथा विहंगाः कुसुमोपगूढाः १५
अन्याः पुनर्हर्म्यतलोपविष्टा
स्तत्र प्रियाङ्केषु सुखोपविष्टाः
भर्तुः प्रिया धर्मपरा निविष्टा
ददर्श धीमान्मदनाभिविष्टाः १६
अप्रावृताः काञ्चनराजिवर्णाः
काश्चित्परार्ध्यास्तपनीयवर्णाः
पुनश्च काश्चिच्छशलक्ष्मवर्णाः
कान्तप्रहीणा रुचिराङ्गवर्णाः १७
ततः प्रियान्प्राप्य मनोभिरामा न्सुप्रीतियुक्ताः प्रसमीक्ष्य रामाः गृहेषु हृष्टाः परमाभिरामा

हरिप्रवीरः स ददर्श रामाः १८
चन्द्रप्रकाशाश्च हि वक्त्रमाला
वक्राक्षिपक्ष्माश्च सुनेत्रमालाः
विभूषणानां च ददर्श मालाः
शतह्रदानामिव चारुमालाः १९
न त्वेव सीतां परमाभिजातां
पथि स्थिते राजकुले प्रजाताम्
लतां प्रफुल्लामिव साधु जातां
ददर्श तन्वीं मनसाभिजाताम् २०
सनातने वर्त्मनि संनिविष्टां
रामेक्षणीं तां मदनाभिविष्टाम्
भर्तुर्मनः श्रीमदनुप्रविष्टां
स्त्रीभ्यो वराभ्यश्च सदा विशिष्टाम् २१
उष्णार्दितां सानुसृतास्रकण्ठीं
पुरा वरार्होत्तमनिष्ककण्ठीम्
सुजातपक्ष्मामभिरक्तकण्ठीं
वने प्रवृत्तामिव नीलकण्ठीम् २२
अव्यक्तलेखामिव चन्द्रलेखां
पांसुप्रदिग्धामिव हेमलेखाम्
क्षतप्ररूढामिव बाणलेखां
वायुप्रभिन्नामिव मेघलेखाम् २३
सीतामपश्यन्मनुजेश्वरस्य
रामस्य पत्नीं वदतां वरस्य
बभूव दुःखाभिहतश्चिरस्य
प्लवंगमो मन्द इवाचिरस्य २४
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे चतुर्थः सर्गः ४

५-५
स निकामं विमानेषु विचरन्कामरूपधृक्
विचचार कपिर्लङ्कां लाघवेन समन्वितः १
आससादाथ लक्ष्मीवान्राक्षसेन्द्रनिवेशनम्
प्राकारेणार्कवर्णेन भास्वरेणाभिसंवृतम् २

रक्षितं राक्षसैभीमैः सिंहैरिव महद्वनम्
समीक्षमाणो भवनं चकाशे कपिकुञ्जरः ३
रूप्यकोपहितैश्चित्रैस्तोरणैर्हेमभूषितैः
विचित्राभिश्च कक्ष्याभिर्द्वारैश्च
रुचिरैर्वृतम् ४
गजास्थितैर्महामात्रैः शूरैश्च विगतश्रमैः उपस्थितमसंहार्यैर्हयैः स्यन्दनयायिभिः ५
सिंहव्याघ्रतनुत्राणैर्दान्तकाञ्चनराजतैः
घोषवद्भिर्विचित्रैश्च सदा विचरितं रथैः ६
बहुरत्नसमाकीर्णं परार्ध्यासनभाजनम्
महारथसमावासं महारथमहासनम् ७
दृश्यैश्च परमोदारैस्तैस्तैश्च मृगपक्षिभिः
विविधैर्बहुसाहस्रैः परिपूर्णं समन्ततः ८
विनीतैरन्तपालैश्च रक्षोभिश्च सुरक्षितम्
मुख्याभिश्च वरस्त्रीभिः परिपूर्णं समन्ततः ९
मुदितप्रमदारत्नं राक्षसेन्द्रनिवेशनम्
वराभरणनिर्ह्रादैः समुद्रस्वननिःस्वनम् १०
तद्राजगुणसम्पन्नं मुख्यैश्च वरचन्दनैः
भेरीमृदङ्गाभिरुतं शङ्खघोषविनादितम् ११
नित्यार्चितं पर्वहुतं पूजितं राक्षसैः सदा
समुद्रमिव गम्भीरं समुद्रमिव निःस्वनम् १२
महात्मनो महद्वेश्म महारत्नपरिच्छदम्
महाजनसमाकीर्णं ददर्श स महाकपिः १३
विराजमानं वपुषा गजाश्वरथसंकुलम्
लङ्काभरणमित्येव सोऽमन्यत महाकपिः १४
गृहाद्गृहं राक्षसानामुद्यानानि च वानरः
वीक्षमाणो ह्यसंत्रस्तः प्रासादांश्च चचार सः १५
अवप्लुत्य महावेगः प्रहस्तस्य निवेशनम् ततोऽन्यत्पुप्लुवे वेश्म महापार्श्वस्य वीर्यवान् १६
अथ मेघप्रतीकाशं कुम्भकर्णनिवेशनम्
विभीषणस्य च तथा पुप्लुवे स महाकपिः १७

महोदरस्य च तथा विरूपाक्षस्य चैव हि
विद्युज्जिह्वस्य भवनं विद्युन्मालेस्तथैव च
वज्रदंष्ट्रस्य च तथा पुप्लुवे स महाकपिः १८
शुकस्य च महावेगः सारणस्य च धीमतः
तथा चेन्द्रजितो वेश्म जगाम हरियूथपः १९
जम्बुमालेः सुमालेश्च जगाम हरियूथपः
रश्मिकेतोश्च भवनं सूर्यशत्रोस्तथैव च २०
धूम्राक्षस्य च संपातेर्भवनं मारुतात्मजः
विद्युद्रूपस्य भीमस्य घनस्य विघनस्य च २१
शुकनाभस्य वक्रस्य शठस्य विकटस्य च
ह्रस्वकर्णस्य दंष्ट्रस्य रोमशस्य च रक्षसः २२
युद्धोन्मत्तस्य मत्तस्य ध्वजग्रीवस्य नादिनः विद्युज्जिह्वेन्द्रजिह्वानां तथा हस्तिमुखस्य च
२३
करालस्य पिशाचस्य शोणिताक्षस्य चैव हि
क्रममाणः क्रमेणैव हनूमान्मारुतात्मजः २४
तेषु तेषु महार्हेषु भवनेषु महायशाः
तेषामृद्धिमतामृद्धिं ददर्श स महाकपिः २५
सर्वेषां समतिक्रम्य भवनानि समन्ततः
आससादाथ लक्ष्मीवान्राक्षसेन्द्रनिवेशनम् २६
रावणस्योपशायिन्यो ददर्श हरिसत्तमः
विचरन्हरिशार्दूलो राक्षसीर्विकृतेक्षणाः
शूलमुद्गरहस्ताश्च शक्तितोमरधारिणीः २७
ददर्श विविधान्गुल्मांस्तस्य रक्षःपतेर्गृहे २८
रक्ताञ्श्वेतान्सितांश्चैव हरींश्चैव महाजवान्
कुलीनान्रूपसम्पन्नान्गजान्परगजारुजान् २९
निष्ठितान्गजशिक्षायामैरावतसमान्युधि
निहन्तॄन्परसैन्यानां गृहे तस्मिन्ददर्श सः ३०
क्षरतश्च यथा मेघान्स्रवतश्च यथा गिरीन्
मेघस्तनितनिर्घोषान्दुर्धर्षान्समरे परैः ३१
सहस्रं वाहिनीस्तत्र जाम्बूनदपरिष्कृताः
हेमजालैरविच्छिन्नास्तरुणादित्यसंनिभाः ३२

ददर्श राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य निवेशने
शिबिका विविधाकाराः स कपिर्मारुतात्मजः ३३
लतागृहाणि चित्राणि चित्रशालागृहाणि च
क्रीडागृहाणि चान्यानि दारुपर्वतकानपि ३४
कामस्य गृहकं रम्यं दिवागृहकमेव च
ददर्श राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य निवेशने ३५
स मन्दरतलप्रख्यं मयूरस्थानसंकुलम्
ध्वजयष्टिभिराकीर्णं ददर्श भवनोत्तमम् ३६
अनन्तरत्ननिचयं निधिजालं समन्ततः
धीरनिष्ठितकर्मान्तं गृहं भूतपतेरिव ३७
अर्चिर्भिश्चापि रत्नानां तेजसा रावणस्य च
विरराजाथ तद्वेश्म रश्मिमानिव रश्मिभिः ३८
जाम्बूनदमयान्येव शयनान्यासनानि च
भाजनानि च शुभ्राणि ददर्श हरियूथपः ३९
मध्वासवकृतक्लेदं मणिभाजनसंकुलम्
मनोरममसंबाधं कुबेरभवनं यथा ४०
नूपुराणां च घोषेण काञ्चीनां निनदेन च
मृदङ्गतलघोषैश्च घोषवद्भिर्विनादितम् ४१
प्रासादसंघातयुतं स्त्रीरत्नशतसंकुलम्
सुव्यूढकक्ष्यं हनुमान्प्रविवेश महागृहम् ४२
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे पञ्चमः सर्गः ५

५-६
स वेश्मजालं बलवान्ददर्श
व्यासक्तवैदूर्यसुवर्णजालम्
यथा महत्प्रावृषि मेघजालं
विद्युत्पिनद्धं सविहंगजालम् १
निवेशनानां विविधाश्च शालाः
प्रधानशङ्खायुधचापशालाः
मनोहराश्चापि पुनर्विशाला
ददर्श वेश्माद्रिषु चन्द्रशालाः २
गृहाणि नानावसुराजितानि

देवासुरैश्चापि सुपूजितानि सर्वैश्च दोषैः परिवर्जितानि कपिर्ददर्श स्वबलार्जितानि ३
तानि प्रयत्नाभिसमाहितानि
मयेन साक्षादिव निर्मितानि
महीतले सर्वगुणोत्तराणि
ददर्श लङ्काधिपतेर्गृहाणि ४
ततो ददर्शोच्छ्रितमेघरूपं
मनोहरं काञ्चनचारुरूपम्
रक्षोऽधिपस्यात्मबलानुरूपं
गृहोत्तमं ह्यप्रतिरूपरूपम् ५
महीतले स्वर्गमिव प्रकीर्णं
श्रिया ज्वलन्तं बहुरत्नकीर्णम्
नानातरूणां कुसुमावकीर्णं
गिरेरिवाग्रं रजसावकीर्णम् ६
नारीप्रवेकैरिव दीप्यमानं
तडिद्भिरम्भोदवदर्च्यमानम्
हंसप्रवेकैरिव वाह्यमानं
श्रिया युतं खे सुकृतां विमानम् ७
यथा नगाग्रं बहुधातुचित्रं
यथा नभश्च ग्रहचन्द्रचित्रम्
ददर्श युक्तीकृतमेघचित्रं
विमानरत्नं बहुरत्नचित्रम् ८
मही कृता पर्वतराजिपूर्णा
शैलाः कृताः वृक्षवितानपूर्णाः
वृक्षाः कृताः पुष्पवितानपूर्णाः
पुष्पं कृतं केसरपत्रपूर्णम् ९
कृतानि वेश्मानि च पाण्डुराणि
तथा सुपुष्पा अपि पुष्करिण्यः
पुनश्च पद्मानि सकेसराणि
धन्यानि चित्राणि तथा वनानि १०
पुष्पाह्वयं नाम विराजमानं

रत्नप्रभाभिश्च विवर्धमानम् वेश्मोत्तमानामपि चोच्चमानं महाकपिस्तत्र महाविमानम् ११
कृताश्च वैदूर्यमया विहंगा
रूप्यप्रवालैश्च तथा विहंगाः
चित्राश्च नानावसुभिर्भुजंगा
जात्यानुरूपास्तुरगाः शुभाङ्गाः १२
प्रवालजाम्बूनदपुष्पपक्षाः
सलीलमावर्जितजिह्मपक्षाः
कामस्य साक्षादिव भान्ति पक्षाः
कृता विहंगाः सुमुखाः सुपक्षाः १३
नियुज्यमानाश्च गजाः सुहस्ताः
सकेसराश्चोत्पलपत्रहस्ताः
बभूव देवी च कृता सुहस्ता
लक्ष्मीस्तथा पद्मिनि पद्महस्ता १४
इतीव तद्गृहमभिगम्य शोभनं
सविस्मयो नगमिव चारुशोभनम्
पुनश्च तत्परमसुगन्धि सुन्दरं
हिमात्यये नगमिव चारुकन्दरम् १५
ततः स तां कपिरभिपत्य पूजितां
चरन्पुरीं दशमुखबाहुपालिताम्
अदृश्य तां जनकसुतां सुपूजितां
सुदुःखितां पतिगुणवेगनिर्जिताम् १६
ततस्तदा बहुविधभावितात्मनः
कृतात्मनो जनकसुतां सुवर्त्मनः
अपश्यतोऽभवदतिदुःखितं मनः
सुचक्षुषः प्रविचरतो महात्मनः १७
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे षष्ठः सर्गः ६

५-७
तस्यालयवरिष्ठस्य मध्ये विपुलमायतम्
ददर्श भवनश्रेष्ठं हनूमान्मारुतात्मजः १

अर्धयोजनविस्तीर्णमायतं योजनं हि तत्
भवनं राक्षसेन्द्रस्य बहुप्रासादसंकुलम् २
मार्गमाणस्तु वैदेहीं सीतामायतलोचनाम्
सर्वतः परिचक्राम हनूमानरिसूदनः ३
चतुर्विषाणैर्द्विरदैस्त्रिविषाणैस्तथैव च
परिक्षिप्तमसंबाधं रक्ष्यमाणमुदायुधैः ४
राक्षसीभिश्च पत्नीभी रावणस्य निवेशनम्
आहृताभिश्च विक्रम्य राजकन्याभिरावृतम् ५
तन्नक्रमकराकीर्णं तिमिंगिलझषाकुलम्
वायुवेगसमाधूतं पन्नगैरिव सागरम् ६
या हि वैश्रवणे लक्ष्मीर्या चेन्द्रे हरिवाहने
सा रावणगृहे सर्वा नित्यमेवानपायिनी ७
या च राज्ञः कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च
तादृशी तद्विशिष्टा वा ऋद्धी रक्षोगृहेष्विह ८
तस्य हर्म्यस्य मध्यस्थं वेश्म चान्यत्सुनिर्मितम्
बहुनिर्यूहसंकीर्णं ददर्श पवनात्मजः ९
ब्रह्मणोऽथे कृतं दिव्यं दिवि यद्विश्वकर्मणा
विमानं पुष्पकं नाम सर्वरत्नविभूषितम् १०
परेण तपसा लेभे यत्कुबेरः पितामहात्
कुबेरमोजसा जित्वा लेभे तद्राक्षसेश्वरः ११
ईहामृगसमायुक्तैः कार्तस्वरहिरण्मयैः
सुकृतैराचितं स्तम्भैः प्रदीप्तमिव च श्रिया १२
मेरुमन्दरसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवाम्बरम्
कूटागारैः शुभाकारैः सर्वतः समलंकृतम् १३
ज्वलनार्कप्रतीकाशं सुकृतं विश्वकर्मणा
हेमसोपानसंयुक्तं चारुप्रवरवेदिकम् १४
जालवातायनैर्युक्तं काञ्चनैः स्फाटिकैरपि
इन्द्रनीलमहानीलमणिप्रवरवेदिकम्
विमानं पुष्पकं दिव्यमारुरोह महाकपिः १५
तत्रस्थः स तदा गन्धं पानभक्ष्यान्नसंभवम्
दिव्यं संमूर्छितं जिघ्रन्रूपवन्तमिवानिलम् १६
स गन्धस्तं महासत्त्वं बन्धुर्बन्धुमिवोत्तमम्

इत एहीत्युवाचेव तत्र यत्र स रावणः १७
ततस्तां प्रस्थितः शालां ददर्श महतीं शुभाम्
रावणस्य मनःकान्तां कान्तामिव वरस्त्रियम् १८
मणिसोपानविकृतां हेमजालविराजिताम्
स्फाटिकैरावृततलां दन्तान्तरितरूपिकाम् १९
मुक्ताभिश्च प्रवालैश्च रूप्यचामीकरैरपि
विभूषितां मणिस्तम्भैः सुबहुस्तम्भभूषिताम् २०
समैरृजुभिरत्युच्चैः समन्तात्सुविभूषितैः स्तम्भैः पक्षैरिवात्युच्चैर्दिवं संप्रस्थितामिव
२१
महत्या कुथयास्तीर्णां पृथिवीलक्षणाङ्कया
पृथिवीमिव विस्तीर्णां सराष्ट्रगृहमालिनीम् २२
नादितां मत्तविहगैर्दिव्यगन्धाधिवासिताम्
परार्ध्यास्तरणोपेतां रक्षोधिपनिषेविताम् २३
धूम्रामगरुधूपेन विमलां हंसपाण्डुराम्
चित्रां पुष्पोपहारेण कल्माषीमिव सुप्रभाम् २४
मनःसंह्लादजननीं वर्णस्यापि प्रसादिनीम्
तां शोकनाशिनीं दिव्यां श्रियः संजननीमिव २५
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थैस्तु पञ्च
पञ्चभिरुत्तमैः
तर्पयामास मातेव तदा रावणपालिता २६
स्वर्गोऽय देवलोकोऽयमिन्द्रस्येयं पुरी भवेत्
सिद्धिर्वेयं परा हि स्यादित्यमन्यत मारुतिः २७
प्रध्यायत इवापश्यत्प्रदीपांस्तत्र काञ्चनान्
धूर्तानिव महाधूर्तैर्देवनेन पराजितान् २८
दीपानां च प्रकाशेन तेजसा रावणस्य च
अर्चिर्भिर्भूषणानां च प्रदीप्तेत्यभ्यमन्यत २९
ततोऽपश्यत्कुथासीनं नानावर्णाम्बरस्रजम्
सहस्रं वरनारीणां नानावेषविभूषितम् ३०
परिवृत्तेऽधरात्रे तु पाननिद्रावशं गतम्
क्रीडित्वोपरतं रात्रौ सुष्वाप बलवत्तदा ३१
तत्प्रसुप्तं विरुरुचे निःशब्दान्तरभूषणम्

निःशब्दहंसभ्रमरं यथा पद्मवनं महत् ३२
तासां संवृतदन्तानि मीलिताक्षाणि मारुतिः
अपश्यत्पद्मगन्धीनि वदनानि सुयोषिताम् ३३
प्रबुद्धानीव पद्मानि तासां भूत्वा क्षपाक्षये
पुनः संवृतपत्राणि रात्राविव बभुस्तदा ३४
इमानि मुखपद्मानि नियतं मत्तषट्पदाः
अम्बुजानीव फुल्लानि प्रार्थयन्ति पुनः पुनः ३५
इति वामन्यत श्रीमानुपपत्त्या महाकपिः
मेने हि गुणतस्तानि समानि सलिलोद्भवैः ३६
सा तस्य शुशुभे शाला ताभिः स्त्रीभिर्विराजिता
शारदीव प्रसन्ना द्यौस्ताराभिरभिशोभिता ३७
स च ताभिः परिवृतः शुशुभे राक्षसाधिपः
यथा ह्युडुपतिः श्रीमांस्ताराभिरभिसंवृतः ३८
याश्च्यवन्तेऽम्बरात्ताराः पुण्यशेषसमावृताः
इमास्ताः संगताः कृत्स्ना इति मेने हरिस्तदा ३९
ताराणामिव सुव्यक्तं महतीनां शुभार्चिषाम्
प्रभावर्णप्रसादाश्च विरेजुस्तत्र योषिताम् ४०
व्यावृत्तगुरुपीनस्रक्प्रकीर्णवरभूषणाः
पानव्यायामकालेषु निद्रापहृतचेतसः ४१
व्यावृत्ततिलकाः
काश्चित्काश्चिदुद्भ्रान्तनूपुराः
पार्श्वे गलितहाराश्च काश्चित्परमयोषितः ४२
मुक्ताहारवृताश्चान्याः काश्चित्प्रस्रस्तवाससः
व्याविद्धरशनादामाः किशोर्य इव वाहिताः ४३
सुकुण्डलधराश्चान्या विच्छिन्नमृदितस्रजः
गजेन्द्रमृदिताः फुल्ला लता इव महावने ४४
चन्द्राशुं!किरणाभाश्च हाराः कासांचिदुत्कटाः
हंसा इव बभुः सुप्ताः स्तनमध्येषु योषिताम् ४५
अपरासां च वैदूर्याः कादम्बा इव पक्षिणः
हेमसूत्राणि चान्यासां चक्रवाका इवाभवन् ४६
हंसकारण्डवाकीर्णाश्चक्रवाकोपशोभिताः
आपगा इव ता रेजुर्जघनैः पुलिनैरिव ४७

किङ्किणीजालसंकाशास्ता हेमविपुलाम्बुजाः
भावग्राहा यशस्तीराः सुप्ता नद्य इवाबभुः ४८
मृदुष्वङ्गेषु कासांचित्कुचाग्रेषु च संस्थिताः
बभूवुर्भूषणानीव शुभा भूषणराजयः ४९
अंशुकान्ताश्च कासांचिन्मुखमारुतकम्पिताः
उपर्युपरि वक्त्राणां व्याधूयन्ते पुनः पुनः ५०
ताः पताका इवोद्धूताः पत्नीनां रुचिरप्रभाः
नानावर्णसुवर्णानां वक्त्रमूलेषु रेजिरे ५१
ववल्गुश्चात्र कासांचित्कुण्डलानि शुभार्चिषाम्
मुखमारुतसंसर्गान्मन्दं मन्दं सुयोषिताम् ५२
शर्करासवगन्धः स प्रकृत्या सुरभिः सुखः
तासां वदननिःश्वासः सिषेवे रावणं तदा ५३
रावणाननशङ्काश्च काश्चिद्रावणयोषितः
मुखानि स्म सपत्नीनामुपाजिघ्रन्पुनः पुनः ५४
अत्यर्थं सक्तमनसो रावणे ता वरस्त्रियः
अस्वतन्त्राः सपत्नीनां प्रियमेवाचरंस्तदा ५५
बाहूनुपनिधायान्याः परिहार्यविभूषिताः
अंशुकानि च रम्याणि प्रमदास्तत्र शिश्यिरे ५६
अन्या वक्षसि चान्यस्यास्तस्याः काचित्पुनर्भुजम्
अपरा त्वङ्कमन्यस्यास्तस्याश्चाप्यपरा भुजौ ५७
ऊरुपार्श्वकटीपृष्ठमन्योन्यस्य समाश्रिताः
परस्परनिविष्टाङ्ग्यो मदस्नेहवशानुगाः ५८
अन्योन्यस्याङ्गसंस्पर्शात्प्रीयमाणाः सुमध्यमाः
एकीकृतभुजाः सर्वाः सुषुपुस्तत्र योषितः ५९
अन्योन्यभुजसूत्रेण स्त्रीमाला ग्रथिता हि सा
मालेव ग्रथिता सूत्रे शुशुभे मत्तषट्पदा ६०
लतानां माधवे मासि फुल्लानां वायुसेवनात्
अन्योन्यमालाग्रथितं संसक्तकुसुमोच्चयम् ६१
व्यतिवेष्टितसुस्कन्धमन्योन्यभ्रमराकुलम्
आसीद्वनमिवोद्धूतं स्त्रीवनं रावणस्य तत् ६२
उचितेष्वपि सुव्यक्तं न तासां योषितां तदा
विवेकः शक्य आधातुं भूषणाङ्गाम्बरस्रजाम् ६३

रावणे सुखसंविष्टे ताः स्त्रियो विविधप्रभाः
ज्वलन्तः काञ्चना दीपाः प्रेक्षन्तानिमिषा इव ६४
राजर्षिपितृदैत्यानां गन्धर्वाणां च योषितः
रक्षसां चाभवन्कन्यास्तस्य कामवशं गताः ६५
न तत्र काचित्प्रमदा प्रसह्य
वीर्योपपन्नेन गुणेन लब्धा
न चान्यकामापि न चान्यपूर्वा
विना वरार्हां जनकात्मजां तु ६६
न चाकुलीना न च हीनरूपा
नादक्षिणा नानुपचारयुक्ता
भार्याभवत्तस्य न हीनसत्त्वा
न चापि कान्तस्य न कामनीया ६७
बभूव बुद्धिस्तु हरीश्वरस्य
यदीदृशी राघवधर्मपत्नी
इमा यथा राक्षसराजभार्याः
सुजातमस्येति हि साधुबुद्धेः ६८
पुनश्च सोऽचिन्तयदार्तरूपो
ध्रुवं विशिष्टा गुणतो हि सीता
अथायमस्यां कृतवान्महात्मा
लङ्केश्वरः कष्टमनार्यकर्म ६९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे सप्तमः सर्गः ७

५-८
तत्र दिव्योपमं मुख्यं स्फाटिकं रत्नभूषितम्
अवेक्षमाणो हनुमान्ददर्श शयनासनम् १
तस्य चैकतमे देशे सोऽग्र्यमाल्यविभूषितम्
ददर्श पाण्डुरं छत्रं ताराधिपतिसंनिभम् २
बालव्यजनहस्ताभिर्वीज्यमानं समन्ततः
गन्धैश्च विविधैर्जुष्टं वरधूपेन धूपितम् ३
परमास्तरणास्तीर्णमाविकाजिनसंवृतम्
दामभिर्वरमाल्यानां समन्तादुपशोभितम् ४
तस्मिञ्जीमूतसंकाशं प्रदीप्तोत्तमकुण्डलम्

लोहिताक्षं महाबाहुं महारजतवाससम् ५
लोहितेनानुलिप्ताङ्गं चन्दनेन सुगन्धिना
संध्यारक्तमिवाकाशे तोयदं सतडिद्गुणम् ६
वृतमाभरणैर्दिव्यैः सुरूपं कामरूपिणम्
सवृक्षवनगुल्माढ्यं प्रसुप्तमिव मन्दरम् ७
क्रीडित्वोपरतं रात्रौ वराभरणभूषितम्
प्रियं राक्षसकन्यानां राक्षसानां सुखावहम् ८
पीत्वाप्युपरतं चापि ददर्श स महाकपिः
भास्वरे शयने वीरं प्रसुप्तं राक्षसाधिपम् ९
निःश्वसन्तं यथा नागं रावणं वानरोत्तमः
आसाद्य परमोद्विग्नः सोऽपासर्पत्सुभीतवत् १०
अथारोहणमासाद्य वेदिकान्तरमाश्रितः
सुप्तं राक्षसशार्दूलं प्रेक्षते स्म महाकपिः ११
शुशुभे राक्षसेन्द्रस्य स्वपतः शयनोत्तमम्
गन्धहस्तिनि संविष्टे यथा प्रस्रवणं महत् १२
काञ्चनाङ्गदनद्धौ च ददर्श स महात्मनः
विक्षिप्तौ राक्षसेन्द्रस्य भुजाविन्द्रध्वजोपमौ
१३
एरावतविषाणाग्रैरापीडितकृतव्रणौ
वज्रोल्लिखितपीनांसौ विष्णुचक्रपरिक्षतौ १४
पीनौ समसुजातांसौ संगतौ बलसंयुतौ
सुलक्षणनखाङ्गुष्ठौ स्वङ्गुलीतललक्षितौ १५
संहतौ परिघाकारौ वृत्तौ करिकरोपमौ
विक्षिप्तौ शयने शुभ्रे पञ्चशीर्षाविवोरगौ १६
शशक्षतजकल्पेन सुशीतेन सुगन्धिना
चन्दनेन परार्ध्येन स्वनुलिप्तौ स्वलंकृतौ १७
उत्तमस्त्रीविमृदितौ गन्धोत्तमनिषेवितौ
यक्षपन्नगगन्धर्वदेवदानवराविणौ १८
ददर्श स कपिस्तस्य बाहू शयनसंस्थितौ
मन्दरस्यान्तरे सुप्तौ महाही रुषिताविव १९
ताभ्यां स परिपूर्णाभ्यां भुजाभ्यां राक्षसाधिपः
शुशुभेऽचलसंकाशः शृङ्गाभ्यामिव मन्दरः २०

चूतपुंनागसुरभिर्बकुलोत्तमसंयुतः मृष्टान्नरससंयुक्तः पानगन्धपुरःसरः२१
तस्य राक्षससिंहस्य निश्चक्राम मुखान्महान्
शयानस्य विनिःश्वासः पूरयन्निव तद्गृहम् २२
मुक्तामणिविचित्रेण काञ्चनेन विराजता
मुकुटेनापवृत्तेन कुण्डलोज्ज्वलिताननम् २३
रक्तचन्दनदिग्धेन तथा हारेण शोभिना
पीनायतविशालेन वक्षसाभिविराजितम् २४
पाण्डुरेणापविद्धेन क्षौमेण क्षतजेक्षणम्
महार्हेण सुसंवीतं पीतेनोत्तमवाससा २५
माषराशिप्रतीकाशं निःश्वसन्तं भुजङ्गवत्
गाङ्गे महति तोयान्ते प्रसुप्तमिव कुञ्जरम् २६
चतुर्भिः काञ्चनैर्दीपैर्दीप्यमानैश्चतुर्दिशम्
प्रकाशीकृतसर्वाङ्गं मेघं विद्युद्गणैरिव २७
पादमूलगताश्चापि ददर्श सुमहात्मनः
पत्नीः स प्रियभार्यस्य तस्य रक्षःपतेर्गृहे २८
शशिप्रकाशवदना वरकुण्डलभूषिताः
अम्लानमाल्याभरणा ददर्श हरियूथपः २९
नृत्तवादित्रकुशला राक्षसेन्द्रभुजाङ्कगाः
वराभरणधारिण्यो निषण्णा ददृशे कपिः ३०
वज्रवैदूर्यगर्भाणि श्रवणान्तेषु योषिताम्
ददर्श तापनीयानि कुण्डलान्यङ्गदानि च ३१
तासां चन्द्रोपमैर्वक्त्रैःशुभैर्ललितकुण्डलैः
विरराज विमानं तन्नभस्तारागणैरिव ३२
मदव्यायामखिन्नास्ताः राक्षसेन्द्रस्य योषितः
तेषु तेष्ववकाशेषु प्रसुप्तास्तनुमध्यमाः ३३
काचिद्वीणां परिष्वज्य प्रसुप्ता संप्रकाशते
महानदीप्रकीर्णेव नलिनी पोतमाश्रिता ३४
अन्या कक्षगतेनैव मड्डेकेनासितेक्षणा
प्रसुप्ता भामिनी भाति बालपुत्रेव वत्सला ३५
पटहं चारुसर्वाङ्गी पीड्य शेते शुभस्तनी
चिरस्य रमणं लब्ध्वा परिष्वज्येव कामिनी ३६

काचिद्वंशं परिष्वज्य सुप्ता कमललोचना
निद्रावशमनुप्राप्ता सहकान्तेव भामिनी ३७
अन्या कनकसंकाशैर्मृदुपीनैर्मनोरमैः
मृदङ्गं परिपीड्याङ्गैः प्रसुप्ता मत्तलोचना ३८
भुजपार्श्वान्तरस्थेन कक्षगेन कृशोदरी
पणवेन सहानिन्द्या सुप्ता मदकृतश्रमा ३९
डिण्डिमं परिगृह्यान्या तथैवासक्तडिण्डिमा
प्रसुप्ता तरुणं वत्समुपगूह्येव भामिनी ४०
काचिदाडम्बरं नारी भुजसंभोगपीडितम्
कृत्वा कमलपत्राक्षी प्रसुप्ता मदमोहिता ४१
कलशीमपविद्ध्य्न्याआ! प्रसुप्ता भाति भामिनी
वसन्ते पुष्पशबला मालेव परिमार्जिता ४२
पाणिभ्यां च कुचौ काचित्सुवर्णकलशोपमौ
उपगूह्याबला सुप्ता निद्राबलपराजिता ४३
अन्या कमलपत्राक्षी पूर्णेन्दुसदृशानना
अन्यामालिङ्ग्य सुश्रोणी प्रसुप्ता मदविह्वला ४४
आतोद्यानि विचित्राणि परिष्वज्य वरस्त्रियः
निपीड्य च कुचैः सुप्ताः कामिन्यः कामुकानिव ४५
तासामेकान्तविन्यस्ते शयानां शयने शुभे
ददर्श रूपसम्पन्नामपरां स कपिः स्त्रियम् ४६
मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैः सुविभूषिताम्
विभूषयन्तीमिव च स्वश्रिया भवनोत्तमम् ४७
गौरीं कनकवर्णाभामिष्टामन्तःपुरेश्वरीम्
कपिर्मन्दोदरीं तत्र शयानां चारुरूपिणीम् ४८
स तां दृष्ट्वा महाबाहुर्भूषितां मारुतात्मजः
तर्कयामास सीतेति रूपयौवनसम्पदा
हर्षेण महता युक्तो ननन्द हरियूथपः ४९
आस्फोटयामास चुचुम्ब पुच्छं
ननन्द चिक्रीड जगौ जगाम
स्तम्भानरोहन्निपपात भूमौ
निदर्शयन्स्वां प्रकृतिं कपीनाम् ५०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे अष्टमः सर्गः ८

५-९
अवधूय च तां बुद्धिं बभूवावस्थितस्तदा
जगाम चापरां चिन्तां सीतां प्रति महाकपिः १
न रामेण वियुक्ता सा स्वप्तुमर्हति भामिनी
न भोक्तुं नाप्यलंकर्तुं न पानमुपसेवितुम् २
नान्यं नरमुपस्थातुं सुराणामपि चेश्वरम्
न हि रामसमः कश्चिद्विद्यते त्रिदशेष्वपि
अन्येयमिति निश्चित्य पानभूमौ चचार सः ३
क्रीडितेनापराः क्लान्ताः गीतेन च तथा पराः
नृत्तेन चापराः क्लान्ताः पानविप्रहतास्तथा ४
मुरजेषु मृदङ्गेषु पीठिकासु च संस्थिताः
तथास्तरणमुख्येषु संविष्टाश्चापराः स्त्रियः ५
अङ्गनानां सहस्रेण भूषितेन विभूषणैः
रूपसँ ल्लापशीलेन युक्तगीतार्थभाषिणा ६
देशकालाभियुक्तेन युक्तवाक्याभिधायिना
रताभिरतसंसुप्तं ददर्श हरियूथपः ७
तासां मध्ये महाबाहुः शुशुभे राक्षसेश्वरः
गोष्ठे महति मुख्यानां गवां मध्ये यथा वृषः ८
स राक्षसेन्द्रः शुशुभे ताभिः परिवृतः स्वयम्
करेणुभिर्यथारण्ये परिकीर्णो महाद्विपः ९
सर्वकामैरुपेतां च पानभूमिं महात्मनः
ददर्श कपिशार्दूलस्तस्य रक्षःपतेर्गृहे १०
मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च भागशः
तत्र न्यस्तानि मांसानि पानभूमौ ददर्श सः ११
रौक्मेषु च विशालेषु भाजनेष्वर्धभक्षितान्
ददर्श कपिशार्दूलो मयूरान्कुक्कुटांस्तथा १२
वराहवार्ध्राणसकान्दधिसौवर्चलायुतान्
शल्यान्मृगमयूरांश्च हनूमानन्ववैक्षत १३
कृकरान्विविधान्सिद्धांश्चकोरानर्धभक्षितान्
महिषानेकशल्यांश्च छागांश्च कृतनिष्ठितान्
लेह्यमुच्चावचं पेयं भोज्यानि विविधानि च १४

चन्दनस्य च शीतस्य शीधोर्मधुरसस्य च
विविधस्य च माल्यस्य पुष्पस्य विविधस्य च २९
बहुधा मारुतस्तत्र गन्धं विविधमुद्वहन्
स्नानानां चन्दनानां च धूपानां चैव मूर्छितः
प्रववौ सुरभिर्गन्धो विमाने पुष्पके तदा ३०
श्यामावदातास्तत्रान्याः काश्चित्कृष्णा
वराङ्गनाः
काश्चित्काञ्चनवर्णाङ्ग्यः प्रमदा राक्षसालये ३१
तासां निद्रावशत्वाच्च मदनेन विमूर्छितम्
पद्मिनीनां प्रसुप्तानां रूपमासीद्यथैव हि ३२
एवं सर्वमशेषेण रावणान्तःपुरं कपिः
ददर्श सुमहातेजा न ददर्श च जानकीम् ३३
निरीक्षमाणश्च ततस्ताः स्त्रियः स महाकपिः
जगाम महतीं चिन्तां धर्मसाध्वसशङ्कितः३४
परदारावरोधस्य प्रसुप्तस्य निरीक्षणम्
इदं खलु ममात्यर्थं धर्मलोपं करिष्यति ३५
न हि मे परदाराणां दृष्टिर्विषयवर्तिनी
अयं चात्र मया दृष्टः परदारपरिग्रहः ३६
तस्य प्रादुरभूच्चिन्ता पुनरन्या मनस्विनः
निश्चितैकान्तचित्तस्य कार्यनिश्चयदर्शिनी ३७
कामं दृष्टा मया सर्वा विश्वस्ता रावणस्त्रियः
न तु मे मनसः किंचिद्वैकृत्यमुपपद्यते ३८
मनो हि हेतुः सर्वेषामिन्द्रियाणां प्रवर्तने
शुभाशुभास्ववस्थासु तच्च मे सुव्यवस्थितम् ३९
नान्यत्र हि मया शक्या वैदेही परिमार्गितुम् स्त्रियो हि स्त्रीषु दृश्यन्ते सदा संपरिमार्गणे
४०
यस्य सत्त्वस्य या योनिस्तस्यां तत्परिमार्ग्यते
न शक्यं प्रमदा नष्टा मृगीषु परिमार्गितुम् ४१
तदिदं मार्गितं तावच्छुद्धेन मनसा मया
रावणान्तःपुरं सर्वं दृश्यते न च जानकी ४२
देवगन्धर्वकन्याश्च नागकन्याश्च वीर्यवान्

अवेक्षमाणो हनुमान्नैवापश्यत जानकीम् ४३
तामपश्यन्कपिस्तत्र पश्यंश्चान्या वरस्त्रियः
अपक्रम्य तदा वीरः प्रध्यातुमुपचक्रमे ४४
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे नवमः सर्गः ९

५-१०
स तस्य मध्ये भवनस्य वानरो
लतागृहांश्चित्रगृहान्निशागृहान्
जगाम सीतां प्रति दर्शनोत्सुको
न चैव तां पश्यति चारुदर्शनाम् १
स चिन्तयामास ततो महाकपिः
प्रियामपश्यन्रघुनन्दनस्य ताम्
ध्रुवं नु सीता म्रियते यथा न मे
विचिन्वतो दर्शनमेति मैथिली २
सा राक्षसानां प्रवरेण बाला
स्वशीलसंरक्षणतत्परा सती
अनेन नूनं प्रतिदुष्टकर्मणा
हता भवेदार्यपथे परे स्थिता ३
विरूपरूपा विकृता विवर्चसो
महानना दीर्घविरूपदर्शनाः
समीक्ष्य सा राक्षसराजयोषितो
भयाद्विनष्टा जनकेश्वरात्मजा ४
सीतामदृष्ट्वा ह्यनवाप्य पौरुषं
विहृत्य कालं सह वानरैश्चिरम्
न मेऽस्ति सुग्रीवसमीपगा गतिः
सुतीक्ष्णदण्डो बलवांश्च वानरः ५
दृष्टमन्तःपुरं सर्वं दृष्टा रावणयोषितः
न सीता दृश्यते साध्वी वृथा जातो मम श्रमः ६
किं नु मां वानराः सर्वे गतं वक्ष्यन्ति संगताः
गत्वा तत्र त्वया वीर किं कृतं तद्वदस्व नः ७
अदृष्ट्वा किं प्रवक्ष्यामि तामहं जनकात्मजाम्
ध्रुवं प्रायमुपेष्यन्ति कालस्य व्यतिवर्तने ८

किं वा वक्ष्यति वृद्धश्च जाम्बवानङ्गदश्च सः
गतं पारं समुद्रस्य वानराश्च समागताः ९
अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखम्
भूयस्तावद्विचेष्यामि न यत्र विचयः कृतः १०
अनिर्वेदो हि सततं सर्वार्थेषु प्रवर्तकः
करोति सफलं जन्तोः कर्म यच्च करोति सः ११
तस्मादनिर्वेदकृतं यत्नं चेष्टेऽहमुत्तमम्
अदृष्टांश्च विचेष्यामि देशान्रावणपालितान् १२
आपानशाला विचितास्तथा पुष्पगृहाणि च
चित्रशालाश्च विचिता भूयः क्रीडागृहाणि च १३
निष्कुटान्तररथ्याश्च विमानानि च सर्वशः
इति संचिन्त्य भूयोऽपि विचेतुमुपचक्रमे १४
भूमीगृहांश्चैत्यगृहान्गृहातिगृहकानपि
उत्पतन्निपतंश्चापि तिष्ठन्गच्छन्पुनः क्वचित् १५
अपावृण्वंश्च द्वाराणि कपाटान्यवघट्टयन् प्रविशन्निष्पतंश्चापि प्रपतन्नुत्पतन्नपि
सर्वमप्यवकाशं स विचचार महाकपिः१६
चतुरङ्गुलमात्रोऽपि नावकाशः स विद्यते
रावणान्तःपुरे तस्मिन्यं कपिर्न जगाम सः १७
प्राकारान्तररथ्याश्च वेदिकाश्चैत्यसंश्रयाः
श्वभ्राश्च पुष्करिण्यश्च सर्वं तेनावलोकितम् १८
राक्षस्यो विविधाकारा विरूपा विकृतास्तथा
दृष्टा हनूमता तत्र न तु सा जनकात्मजा १९
रूपेणाप्रतिमा लोके वरा विद्याधरस्त्रियः
दृष्टा हनूमता तत्र न तु राघवनन्दिनी २०
नागकन्या वरारोहाः पूर्णचन्द्रनिभाननाः
दृष्टा हनूमता तत्र न तु सीता सुमध्यमा २१
प्रमथ्य राक्षसेन्द्रेण नागकन्या बलाद्धृताः
दृष्टा हनूमता तत्र न सा जनकनन्दिनी २२
सोऽपश्यंस्तां महाबाहुः पश्यंश्चान्या वरस्त्रियः
विषसाद महाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः २३
उद्योगं वानरेन्द्राणां प्लवनं सागरस्य च

व्यर्थं वीक्ष्यानिलसुतश्चिन्तां पुनरुपागमत् २४
अवतीर्य विमानाच्च हनूमान्मारुतात्मजः
चिन्तामुपजगामाथ शोकोपहतचेतनः २५
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे दशमः सर्गः १०

५-११
विमानात्तु सुसंक्रम्य प्राकारं हरियूथपः
हनूमान्वेगवानासीद्यथा विद्युद्घनान्तरे १
संपरिक्रम्य हनुमान्रावणस्य निवेशनान्
अदृष्ट्वा जानकीं सीतामब्रवीद्वचनं कपिः २
भूयिष्ठं लोडिता लङ्का रामस्य चरता प्रियम्
न हि पश्यामि वैदेहीं सीतां सर्वाङ्गशोभनाम् ३
पल्वलानि तटाकानि सरांसि सरितस्तथा
नद्योऽनूपवनान्ताश्च दुर्गाश्च धरणीधराः
लोडिता वसुधा सर्वा न च पश्यामि जानकीम् ४
इह संपातिना सीता रावणस्य निवेशने
आख्याता गृध्रराजेन न च पश्यामि तामहम् ५
किं नु सीताथ वैदेही मैथिली जनकात्मजा
उपतिष्ठेत विवशा रावणं दुष्टचारिणम् ६
क्षिप्रमुत्पततो मन्ये सीतामादाय रक्षसः
बिभ्यतो रामबाणानामन्तरा पतिता भवेत् ७
अथवा ह्रियमाणायाः पथि सिद्धनिषेविते
मन्ये पतितमार्याया हृदयं प्रेक्ष्य सागरम् ८
रावणस्योरुवेगेन भुजाभ्यां पीडितेन च
तया मन्ये विशालाक्ष्या त्यक्तं जीवितमार्यया ९
उपर्युपरि वा नूनं सागरं क्रमतस्तदा
विवेष्टमाना पतिता समुद्रे जनकात्मजा १०
आहो क्षुद्रेण चानेन रक्षन्ती शीलमात्मनः
अबन्धुर्भक्षिता सीता रावणेन तपस्विनी ११
अथवा राक्षसेन्द्रस्य पत्नीभिरसितेक्षणा
अदुष्टा दुष्टभावाभिर्भक्षिता सा भविष्यति १२
संपूर्णचन्द्रप्रतिमं पद्मपत्रनिभेक्षणम्

रामस्य ध्यायती वक्त्रं पञ्चत्वं कृपणा गता १३
हा राम लक्ष्मणेत्येव हायोध्येति च मैथिली
विलप्य बहु वैदेही न्यस्तदेहा भविष्यति १४
अथवा निहिता मन्ये रावणस्य निवेशने
नूनं लालप्यते मन्दं पञ्जरस्थेव शारिका १५
जनकस्य कुले जाता रामपत्नी सुमध्यमा
कथमुत्पलपत्राक्षी रावणस्य वशं व्रजेत् १६
विनष्टा वा प्रनष्टा वा मृता वा जनकात्मजा
रामस्य प्रियभार्यस्य न निवेदयितुं क्षमम् १७
निवेद्यमाने दोषः स्याद्दोषः स्यादनिवेदने
कथं नु खलु कर्तव्यं विषमं प्रतिभाति मे १८
अस्मिन्नेवंगते कार्ये प्राप्तकालं क्षमं च किम्
भवेदिति मतिं भूयो हनुमान्प्रविचारयन् १९
यदि सीतामदृष्ट्वाहं वानरेन्द्रपुरीमितः
गमिष्यामि ततः को मे पुरुषार्थो भविष्यति २०
ममेदं लङ्घनं व्यर्थं सागरस्य भविष्यति
प्रवेशश्चैव लङ्काया राक्षसानां च दर्शनम् २१
किं वा वक्ष्यति सुग्रीवो हरयो वा समागताः
किष्किन्धां समनुप्राप्तौ तौ वा दशरथात्मजौ २२
गत्वा तु यदि काकुत्स्थं वक्ष्यामि परमप्रियम्
न दृष्टेति मया सीता ततस्त्यक्ष्यति जीवितम् २३
परुषं दारुणं क्रूरं तीक्ष्णमिन्द्रियतापनम्
सीतानिमित्तं दुर्वाक्यं श्रुत्वा स न भविष्यति २४
तं तु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा पञ्चत्वगतमानसम्
भृशानुरक्तो मेधावी न भविष्यति लक्ष्मणः २५
विनष्टौ भ्रातरौ श्रुत्वा भरतोऽपि मरिष्यति
भरतं च मृतं दृष्ट्वा शत्रुघ्नो न भविष्यति २६
पुत्रान्मृतान्समीक्ष्याथ न भविष्यन्ति मातरः
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च न संशयः २७
कृतज्ञः सत्यसंधश्च सुग्रीवः प्लवगाधिपः
रामं तथागतं दृष्ट्वा ततस्त्यक्ष्यति जीवितम् २८
दुर्मना व्यथिता दीना निरानन्दा तपस्विनी

पीडिता भर्तृशोकेन रुमा त्यक्ष्यति जीवितम् २९
वालिजेन तु दुःखेन पीडिता शोककर्शिता
पञ्चत्वगमने राज्ञस्तारापि न भविष्यति ३०
मातापित्रोर्विनाशेन सुग्रीवव्यसनेन च
कुमारोऽप्यङ्गदः कस्माद्धारयिष्यति जीवितम् ३१
भर्तृजेन तु शोकेन अभिभूता वनौकसः
शिरांस्यभिहनिष्यन्ति तलैर्मुष्टिभिरेव च ३२
सान्त्वेनानुप्रदानेन मानेन च यशस्विना
लालिताः कपिराजेन प्राणांस्त्यक्ष्यन्ति वानराः ३३
न वनेषु न शैलेषु न निरोधेषु वा पुनः
क्रीडामनुभविष्यन्ति समेत्य कपिकुञ्जराः ३४
सपुत्रदाराः सामात्या भर्तृव्यसनपीडिताः
शैलाग्रेभ्यः पतिष्यन्ति समेत्य विषमेषु च ३५
विषमुद्बन्धनं वापि प्रवेशं ज्वलनस्य वा
उपवासमथो शस्त्रं प्रचरिष्यन्ति वानराः ३६
घोरमारोदनं मन्ये गते मयि भविष्यति
इक्ष्वाकुकुलनाशश्च नाशश्चैव वनौकसाम् ३७
सोऽह नैव गमिष्यामि किष्किन्धां नगरीमितः
न हि शक्ष्याम्यहं द्रष्टुं सुग्रीवं मैथिलद्यं
विना ३८
मय्यगच्छति चेहस्थे धर्मात्मानौ महारथौ
आशया तौ धरिष्येते वानराश्च मनस्विनः ३९
हस्तादानो मुखादानो नियतो वृक्षमूलिकः
वानप्रस्थो भविष्यामि अदृष्ट्वा जनकात्मजाम् ४०
सागरानूपजे देशे बहुमूलफलोदके
चितां कृत्वा प्रवेक्ष्यामि समिद्धमरणीसुतम् ४१
उपविष्टस्य वा सम्यग्लिङ्गिनं साधयिष्यतः
शरीरं भक्षयिष्यन्ति वायसाः श्वापदानि च ४२
इदमप्यृषिभिर्दृष्टं निर्याणमिति मे मतिः
सम्यगापः प्रवेक्ष्यामि न चेत्पश्यामि जानकीम् ४३
सुजातमूला सुभगा कीर्तिमाला यशस्विनी
प्रभग्ना चिररात्रीयं मम सीतामपश्यतः ४४

तापसो वा भविष्यामि नियतो वृक्षमूलिकः
नेतः प्रतिगमिष्यामि तामदृष्ट्वासितेक्षणाम् ४५
यदीतः प्रतिगच्छामि सीतामनधिगम्य ताम्
अङ्गदः सहितैः सर्वैर्वानरैर्न भविष्यति ४६
विनाशे बहवो दोषा जीवन्प्राप्नोति भद्रकम्
तस्मात्प्राणान्धरिष्यामि ध्रुवो जीवति संगमः ४७
एवं बहुविधं दुःखं मनसा धारयन्मुहुः
नाध्यगच्छत्तदा पारं शोकस्य कपिकुञ्जरः ४८
रावणं वा वधिष्यामि दशग्रीवं महाबलम्
काममस्तु हृता सीता प्रत्याचीर्णं भविष्यति
अथवैनं समुत्क्षिप्य उपर्युपरि सागरम्
रामायोपहरिष्यामि पशुं पशुपतेरिव ५०
इति चिन्तासमापन्नः सीतामनधिगम्य ताम्
ध्यानशोकपरीतात्मा चिन्तयामास वानरः ५१
यावत्सीतां न पश्यामि रामपत्नीं यशस्विनीम्
तावदेतां पुरीं लङ्कां विचिनोमि पुनः पुनः ५२
संपातिवचनाच्चापि रामं यद्यानयाम्यहम्
अपश्यन्राघवो भार्यां निर्दहेत्सर्ववानरान् ५३
इहैव नियताहारो वत्स्यामि नियतेन्द्रियः
न मत्कृते विनश्येयुः सर्वे ते नरवानराः ५४
अशोकवनिका चापि महतीयं महाद्रुमा
इमामभिगमिष्यामि न हीयं विचिता मया ५५
वसून्रुद्रास्तं!थादित्यानश्विनौ मरुतोऽपि च
नमस्कृत्वा गमिष्यामि रक्षसां शोकवर्धनः ५६
जित्वा तु राक्षसान्देवीमिक्ष्वाकुकुलनन्दिनीम्
संप्रदास्यामि रामाय यथा सिद्धिं तपस्विने ५७
स मुहूर्तमिव ध्यात्वा चिन्ताविग्रथितेन्द्रियः
उदतिष्ठन्महाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः ५८
नमोऽस्तु रामाय सलक्ष्मणाय
देव्यै च तस्यै जनकात्मजायै
नमोऽस्तु रुद्रेन्द्रयमानिलेभ्यो
नमोऽस्तु चन्द्रार्कमरुद्गणेभ्यः ५९

स तेभ्यस्तु नमस्कृत्वा सुग्रीवाय च मारुतिः
दिशः सर्वाः समालोक्य अशोकवनिकां प्रति ६०
स गत्वा मनसा पूर्वमशोकवनिकां शुभाम्
उत्तरं चिन्तयामास वानरो मारुतात्मजः ६१
ध्रुवं तु रक्षोबहुला भविष्यति वनाकुला
अशोकवनिका चिन्त्या सर्वसंस्कारसंस्कृता ६२
रक्षिणश्चात्र विहिता नूनं रक्षन्ति पादपान्
भगवानपि सर्वात्मा नातिक्षोभं प्रवायति ६३
संक्षिप्तोऽय मयात्मा च रामार्थे रावणस्य च
सिद्धिं मे संविधास्यन्ति देवाः सर्षिगणास्त्विह ६४
ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान्देवाश्चैव दिशन्तु मे
सिद्धिमग्निश्च वायुश्च पुरुहूतश्च वज्रधृत् ६५
वरुणः पाशहस्तश्च सोमादित्यौ तथैव च
अश्विनौ च महात्मानौ मरुतः सर्व एव च ६६
सिद्धिं सर्वाणि भूतानि भूतानां चैव यः प्रभुः
दास्यन्ति मम ये चान्ये अदृष्टाः पथि गोचराः ६७
तदुन्नसं पाण्डुरदन्तमव्रणं
शुचिस्मितं पद्मपलाशलोचनम्
द्रक्ष्ये तदार्यावदनं कदा न्वहं
प्रसन्नताराधिपतुल्यदर्शनम् ६८
क्षुद्रेण पापेन नृशंसकर्मणा
सुदारुणालंकृतवेषधारिणा
बलाभिभूता अबला तपस्विनी
कथं नु मे दृष्टिपथेऽद्य सा भवेत् ६९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकादशः सर्गः ११

५-१२
स मुहूर्तमिव ध्यात्वा मनसा चाधिगम्य ताम्
अवप्लुतो महातेजाः प्राकारं तस्य वेश्मनः १
स तु संहृष्टसर्वाङ्गः प्राकारस्थो महाकपिः
पुष्पिताग्रान्वसन्तादौ ददर्श विविधान्द्रुमान् २
सालानशोकान्भव्यांश्च चम्पकांश्च सुपुष्पितान्

उद्दालकान्नागवृक्षांश्चूतान्कपिमुखानपि ३
अथाम्रवणसंच्छन्नां लताशतसमावृताम्
ज्यामुक्त इव नाराचः पुप्लुवे वृक्षवाटिकाम् ४
स प्रविश्य विचित्रां तां विहगैरभिनादिताम्
राजतैः काञ्चनैश्चैव पादपैः सर्वतो वृताम् ५
विहगैर्मृगसंघैश्च विचित्रां चित्रकाननाम्
उदितादित्यसंकाशां ददर्श हनुमान्कपिः ६
वृतां नानाविधैर्वृक्षैः पुष्पोपगफलोपगैः
कोकिलैर्भृङ्गराजैश्च मत्तैर्नित्यनिषेविताम् ७
प्रहृष्टमनुजे काले मृगपक्षिसमाकुले
मत्तबर्हिणसंघुष्टां नानाद्विजगणायुताम् ८
मार्गमाणो वरारोहां राजपुत्रीमनिन्दिताम्
सुखप्रसुप्तान्विहगान्बोधयामास वानरः ९
उत्पतद्भिर्द्विजगणैः पक्षैः सालाः समाहताः
अनेकवर्णा विविधा मुमुचुः पुष्पवृष्टयः १०
पुष्पावकीर्णः शुशुभे हनुमान्मारुतात्मजः
अशोकवनिकामध्ये यथा पुष्पमयो गिरिः ११
दिशः सर्वाभिधावन्तं वृक्षषण्डगतं कपिम्
दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि वसन्त इति मेनिरे १२
वृक्षेभ्यः पतितैः पुष्पैरवकीर्णा पृथग्विधैः
रराज वसुधा तत्र प्रमदेव विभूषिता १३
तरस्विना ते तरवस्तरसाभिप्रकम्पिताः
कुसुमानि विचित्राणि ससृजुः कपिना तदा १४
निर्धूतपत्रशिखराः शीर्णपुष्पफलद्रुमाः
निक्षिप्तवस्त्राभरणा धूर्ता इव पराजिताः १५
हनूमता वेगवता कम्पितास्ते नगोत्तमाः
पुष्पपर्णफलान्याशु मुमुचुः पुष्पशालिनः १६
विहंगसंघैर्हीनास्ते स्कन्धमात्राश्रया द्रुमाः
बभूवुरगमाः सर्वे मारुतेनेव निर्धुताः १७
विधूतकेशी युवतिर्यथा मृदितवर्णका
निष्पीतशुभदन्तोष्ठी नखैर्दन्तैश्च विक्षता १८
तथा लाङ्गूलहस्तैश्च चरणाभ्यां च मर्दिता

बभूवाशोकवनिका प्रभग्नवरपादपा १९
महालतानां दामानि व्यधमत्तरसा कपिः
यथा प्रावृषि विन्ध्यस्य मेघजालानि मारुतः २०
स तत्र मणिभूमीश्च राजतीश्च मनोरमाः
तथा काञ्चनभूमीश्च विचरन्ददृशे कपिः २१
वापीश्च विविधाकाराः पूर्णाः परमवारिणा
महार्हैर्मणिसोपानैरुपपन्नास्ततस्ततः २२
मुक्ताप्रवालसिकतास्फाटिकान्तरकुट्टिमाः
काञ्चनैस्तरुभिश्चित्रैस्तीरजैरुपशोभिता २३
फुल्लपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपकूजिताः
नत्यूहरुतसंघुष्टा हंससारसनादिताः २४
दीर्घाभिर्द्रुमयुक्ताभिः सरिद्भिश्च समन्ततः
अमृतोपमतोयाभिः शिवाभिरुपसंस्कृताः २५
लताशतैरवतताः सन्तानकसमावृताः
नानागुल्मावृतवनाः करवीरकृतान्तराः २६
ततोऽम्बुधरसंकाशं प्रवृद्धशिखरं गिरिम्
विचित्रकूटं कूटैश्च सर्वतः परिवारितम् २७
शिलागृहैरवततं नानावृक्षैः समावृतम्
ददर्श कपिशार्दूलो रम्यं जगति पर्वतम् २८
ददर्श च नगात्तस्मान्नदीं निपतितां कपिः
अङ्कादिव समुत्पत्य प्रियस्य पतितां प्रियाम् २९
जले निपतिताग्रैश्च पादपैरुपशोभिताम्
वार्यमाणामिव क्रुद्धां प्रमदां प्रियबन्धुभिः ३०
पुनरावृत्ततोयां च ददर्श स महाकपिः
प्रसन्नामिव कान्तस्य कान्तां पुनरुपस्थिताम् ३१
तस्यादूरात्स पद्मिन्यो नानाद्विजगणायुताः
ददर्श कपिशार्दूलो हनुमान्मारुतात्मजः ३२
कृत्रिमां दीर्घिकां चापि पूर्णां शीतेन वारिणा
मणिप्रवरसोपानां मुक्तासिकतशोभिताम् ३३
विविधैर्मृगसंघैश्च विचित्रां चित्रकाननाम्
प्रासादैः सुमहद्भिश्च निर्मितैर्विश्वकर्मणा
काननैः कृत्रिमैश्चापि सर्वतः समलंकृताम् ३४

ये केचित्पादपास्तत्र पुष्पोपगफलोपगाः
सच्छत्राः सवितर्दीकाः सर्वे सौवर्णवेदिकाः ३५
लताप्रतानैर्बहुभिः पर्णैश्च बहुभिर्वृताम्
काञ्चनीं शिंशुपामेकां ददर्श स महाकपिः
वृतां हेममयीभिस्तु वेदिकाभिः समन्ततः ३६
सोऽपश्यद्भूमिभागांश्च गर्तप्रस्रवणानि च
सुवर्णवृक्षानपरान्ददर्श शिखिसंनिभान् ३७
तेषां द्रुमाणां प्रभया मेरोरिव महाकपिः
अमन्यत तदा वीरः काञ्चनोऽस्मीति वानरः ३८
तां काञ्चनैस्तरुगणैर्मारुतेन च वीजिताम्
किङ्किणीशतनिर्घोषां दृष्ट्वा विस्मयमागमत् ३९
सुपुष्पिताग्रां रुचिरां तरुणाङ्कुरपल्लवाम्
तामारुह्य महावेगः शिंशपां पर्णसंवृताम् ४०
इतो द्रक्ष्यामि वैदेहीं रामदर्शनलालसाम् श
इतश्चेतश्च दुःखार्तां संपतन्तीं यदृच्छया ४१
अशोकवनिका चेयं दृढं रम्या दुरात्मनः
चम्पकैश्चन्दनैश्चापि बकुलैश्च विभूषिता ४२
इयं च नलिनी रम्या द्विजसंघनिषेविता
इमां सा राममहिषी नूनमेष्यति जानकी ४३
सा रामा राममहिषी राघवस्य प्रिया सदा
वनसंचारकुशला नूनमेष्यति जानकी ४४
अथवा मृगशावाक्षी वनस्यास्य विचक्षणा
वनमेष्यति सा चेह रामचिन्तानुकर्शिता ४५
रामशोकाभिसंतप्ता सा देवी वामलोचना
वनवासरता नित्यमेष्यते वनचारिणी ४६
वनेचराणां सततं नूनं स्पृहयते पुरा
रामस्य दयिता भार्या जनकस्य सुता सती ४७
संध्याकालमनाः श्यामा ध्रुवमेष्यति जानकी
नदीं चेमां शिवजलां संध्यार्थे वरवर्णिनी ४८
तस्याश्चाप्यनुरूपेयमशोकवनिका शुभा
शुभा या पार्थिवेन्द्रस्य पत्नी रामस्य संमता ४९
यदि जीवति सा देवी ताराधिपनिभानना

आगमिष्यति सावश्यमिमां शिवजलां नदीम् ५०
एवं तु मत्वा हनुमान्महात्मा
प्रतीक्षमाणो मनुजेन्द्रपत्नीम्
अवेक्षमाणश्च ददर्श सर्वं
सुपुष्पिते पर्णघने निलीनः ५१
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे द्वादशः सर्गः १२

५-१३
स वीक्षमाणस्तत्रस्थो मार्गमाणश्च मैथिलीम्
अवेक्षमाणश्च महीं सर्वां तामन्ववैक्षत १
सन्तानकलताभिश्च पादपैरुपशोभिताम्
दिव्यगन्धरसोपेतां सर्वतः समलंकृताम् २
तां स नन्दनसंकाशां मृगपक्षिभिरावृताम्
हर्म्यप्रासादसंबाधां कोकिलाकुलनिःस्वनाम् ३
काञ्चनोत्पलपद्माभिर्वापीभिरुपशोभिताम्
बह्वासनकुथोपेतां बहुभूमिगृहायुताम् ४
सर्वर्तुकुसुमै रम्यैः फलवद्भिश्च पादपैः
पुष्पितानामशोकानां श्रिया सूर्योदयप्रभाम् ५
प्रदीप्तामिव तत्रस्थो मारुतिः समुदैक्षत
निष्पत्रशाखां विहगैः क्रियमाणामिवासकृत्
विनिष्पतद्भिः शतशश्चित्रैः पुष्पावतंसकैः ६
आमूलपुष्पनिचितैरशोकैः शोकनाशनैः
पुष्पभारातिभारैश्च स्पृशद्भिरिव मेदिनीम् ७
कर्णिकारैः कुसुमितैः किंशुकैश्च सुपुष्पितैः
स देशः प्रभया तेषां प्रदीप्त इव सर्वतः ८
पुंनागाः सप्तपर्णाश्च चम्पकोद्दालकास्तथा
विवृद्धमूला बहवः शोभन्ते स्म सुपुष्पिताः ९
शातकुम्भनिभाः केचित्केचिदग्निशिखोपमाः
नीलाज्जननिभाः केचित्तत्राशोकाः सहस्रशः १०
नन्दनं विविधोद्यानं चित्रं चैत्ररथं यथा
अतिवृत्तमिवाचिन्त्यं दिव्यं रम्यं श्रिया वृतम् ११
द्वितीयमिव चाकाशं पुष्पज्योतिर्गणायुतम्

पुष्परत्नशतैश्चित्रं पञ्चमं सागरं यथा १२
सर्वर्तुपुष्पैर्निचितं पादपैर्मधुगन्धिभिः
नानानिनादैरुद्यानं रम्यं मृगगणैर्द्विजैः १३
अनेकगन्धप्रवहं पुण्यगन्धं मनोरमम्
शैलेन्द्रमिव गन्धाढ्यं द्वितीयं गन्धमादनम् १४
अशोकवनिकायां तु तस्यां वानरपुंगवः
स ददर्शाविदूरस्थं चैत्यप्रासादमूर्जितम् १५
मध्ये स्तम्भसहस्रेण स्थितं कैलासपाण्डुरम्
प्रवालकृतसोपानं तप्तकाञ्चनवेदिकम् १६
मुष्णन्तमिव चक्षूंषि द्योतमानमिव श्रिया
विमलं प्रांशुभावत्वादुल्लिखन्तमिवाम्बरम् १७
ततो मलिनसंवीतां राक्षसीभिः समावृताम्
उपवासकृशां दीनां निःश्वसन्तीं पुनः पुनः
ददर्श शुक्लपक्षादौ चन्द्ररेखामिवामलाम् १८
मन्दप्रख्यायमानेन रूपेण रुचिरप्रभाम्
पिनद्धां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः १९
पीतेनैकेन संवीतां क्लिष्टेनोत्तमवाससा
सपङ्कामनलंकारां विपद्मामिव पद्मिनीम् २०
व्रीडितां दुःखसंतप्तां परिम्लानां तपस्विनीम्
ग्रहेणाङ्गारकेणैव पीडितामिव रोहिणीम् २१
अश्रुपूर्णमुखीं दीनां कृशामनशनेन च
शोकध्यानपरां दीनां नित्यं दुःखपरायणाम् २२
प्रियं जनमपश्यन्तीं पश्यन्तीं राक्षसीगणम्
स्वगणेन मृगीं हीनां श्वगणाभिवृतामिव २३
नीलनागाभया वेण्या जघनं गतयैकया
सुखार्हां दुःखसंतप्तां व्यसनानामकोविदाम् २४
तां समीक्ष्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृशाम्
तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादिभिः २५
ह्रियमाणा तदा तेन रक्षसा कामरूपिणा
यथारूपा हि दृष्टा वै तथारूपेयमङ्गना २६
पूर्णचन्द्राननां सुभ्रूं चारुवृत्तपयोधराम्
कुर्वन्तीं प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशः २७

तां नीलकेशीं बिम्बोष्ठीं सुमध्यां
सुप्रतिष्ठिताम्
सीतां पद्मपलाशाक्षीं मन्मथस्य रतिं यथा २८
इष्टां सर्वस्य जगतः पूर्णचन्द्रप्रभामिव
भूमौ सुतनुमासीनां नियतामिव तापसीम् २९
निःश्वासबहुलां भीरुं भुजगेन्द्रवधूमिव
शोकजालेन महता विततेन न राजतीम् ३०
संसक्तां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः
तां स्मृतीमिव संदिग्धामृद्धिं निपतितामिव ३१
विहतामिव च श्रद्धामाशां प्रतिहतामिव
सोपसर्गां यथा सिद्धिं बुद्धिं सकलुषामिव ३२
अभूतेनापवादेन कीर्तिं निपतितामिव
रामोपरोधव्यथितां रक्षोहरणकर्शिताम् ३३
अबलां मृगशावाक्षीं वीक्षमाणां ततस्ततः
बाष्पाम्बुप्रितिर्प्णिए!न
कृष्णवक्त्राक्षिपक्ष्मणा
वदनेनाप्रसन्नेन निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ३४
मलपङ्कधरां दीनां मण्डनार्हाममण्डिताम्
प्रभां नक्षत्रराजस्य कालमेघैरिवावृताम् ३५
तस्य संदिदिहे बुद्धिर्मुहुः सीतां निरीक्ष्य तु
आम्नायानामयोगेन विद्यां प्रशिथिलामिव ३६
दुःखेन बुबुधे सीतां हनुमाननलंकृताम्
संस्कारेण यथा हीनां वाचमर्थान्तरं गताम् ३७
तां समीक्ष्य विशालाक्षीं राजपुत्रीमनिन्दिताम्
तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादयन् ३८
वैदेह्या यानि चाङ्गेषु तदा रामोऽन्वकीर्तयत्
तान्याभरणजालानि गात्रशोभीन्यलक्षयत् ३९
सुकृतौ कर्णवेष्टौ च श्वदंष्ट्रौ च सुसंस्थितौ
मणिविद्रुमचित्राणि हस्तेष्वाभरणानि च ४०
श्यामानि चिरयुक्तत्वात्तथा संस्थानवन्ति च
तान्येवैतानि मन्येऽह यानि रामोऽन्वकीर्तयत् ४१
तत्र यान्यवहीनानि तान्यहं नोपलक्षये

यान्यस्या नावहीनानि तानीमानि न संशयः ४२
पीतं कनकपट्टाभं स्रस्तं तद्वसनं शुभम्
उत्तरीयं नगासक्तं तदा दृष्टं प्लवंगमैः ४३
भूषणानि च मुख्यानि दृष्टानि धरणीतले
अनयैवापविद्धानि स्वनवन्ति महान्ति च ४४
इदं चिरगृहीतत्वाद्वसनं क्लिष्टवत्तरम्
तथा हि नूनं तद्वर्णं तथा श्रीमद्यथेतरत् ४५
इयं कनकवर्णाङ्गी रामस्य महिषी प्रिया
प्रनष्टापि सती यस्य मनसो न प्रणश्यति ४६
इयं सा यत्कृते रामश्चतुर्भिः परितप्यते
कारुण्येनानृशंस्येन शोकेन मदनेन च ४७
स्त्री प्रनष्टेति कारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः
पत्नी नष्टेति शोकेन प्रियेति मदनेन च ४८
अस्या देव्या यथारूपमङ्गप्रत्यङ्गसौष्ठवम्
रामस्य च यथारूपं तस्येयमसितेक्षणा ४९
अस्या देव्या मनस्तस्मिंस्तस्य चास्यां
प्रतिष्ठितम्
तेनेयं स च धर्मात्मा मुहूर्तमपि जीवति ५०
दुष्करं कुरुते रामो य इमां मत्तकाशिनीम्
सीतां विना महाबाहुर्मुहूर्तमपि जीवति ५१
एवं सीतां तदा दृष्ट्वा हृष्टः पवनसंभवः
जगाम मनसा रामं प्रशशंस च तं प्रभुम् ५२
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे त्रयोदशः सर्गः १३

५-१४
प्रशस्य तु प्रशस्तव्यां सीतां तां हरिपुंगवः
गुणाभिरामं रामं च पुनश्चिन्तापरोऽभवत् १
स मुहूर्तमिव ध्यात्वा वाष्पपर्याकुलेक्षणः
सीतामाश्रित्य तेजस्वी हनुमान्विललाप ह २
मान्या गुरुविनीतस्य लक्ष्मणस्य गुरुप्रिया
यदि सीतापि दुःखार्ता कालो हि दुरतिक्रमः ३
रामस्य व्यवसायज्ञा लक्ष्मणस्य च धीमतः

नात्यर्थं क्षुभ्यते देवी गङ्गेव जलदागमे ४
तुल्यशीलवयोवृत्तां तुल्याभिजनलक्षणाम्
राघवोऽहति वैदेहीं तं चेयमसितेक्षणा ५
तां दृष्ट्वा नवहेमाभां लोककान्तामिव श्रियम्
जगाम मनसा रामं वचनं चेदमब्रवीत् ६
अस्या हेतोर्विशालाक्ष्या हतो वाली महाबलः
रावणप्रतिमो वीर्ये कबन्धश्च निपातितः ७
विराधश्च हतः संख्ये राक्षसो भीमविक्रमः
वने रामेण विक्रम्य महेन्द्रेणेव शम्बरः ८
चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्
निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः ९
खरश्च निहतः संख्ये त्रिशिराश्च निपातितः
दूषणश्च महातेजा रामेण विदितात्मना १०
एश्वर्यं वानराणां च दुर्लभं वालिपालितम्
अस्या निमित्ते सुग्रीवः प्राप्तवाँ ल्लोकसत्कृतम्
११
सागरश्च मया क्रान्तः श्रीमान्नदनदीपतिः
अस्या हेतोर्विशालाक्ष्याः पुरी चेयं निरीक्षिता १२
यदि रामः समुद्रान्तां मेदिनीं परिवर्तयेत् श
अस्याः कृते जगच्चापि युक्तमित्येव मे मतिः १३
राज्यं वा त्रिषु लोकेषु सीता वा जनकात्मजा
त्रैलोक्यराज्यं सकलं सीताया नाप्नुयात्कलाम् १४
इयं सा धर्मशीलस्य मैथिलस्य महात्मनः
सुता जनकराजस्य सीता भर्तृदृढव्रता १५
उत्थिता मेदिनीं भित्त्वा क्षेत्रे हलमुखक्षते
पद्मरेणुनिभैः कीर्णा शुभैः केदारपांसुभिः १६
विक्रान्तस्यार्यशीलस्य संयुगेष्वनिवर्तिनः
स्नुषा दशरथस्यैषा ज्येष्ठा राज्ञो यशस्विनी १७
धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य रामस्य विदितात्मनः
इयं सा दयिता भार्या राक्षसीवशमागता १८
सर्वान्भोगान्परित्यज्य भर्तृस्नेहबलात्कृता
अचिन्तयित्वा दुःखानि प्रविष्टा निर्जनं वनम् १९

संतुष्टा फलमूलेन भर्तृशुश्रूषणे परा
या परां भजते प्रीतिं वनेऽपि भवने यथा २०
सेयं कनकवर्णाङ्गी नित्यं सुस्मितभाषिणी
सहते यातनामेतामनर्थानामभागिनी २१
इमां तु शीलसम्पन्नां द्रष्टुमिच्छति राघवः
रावणेन प्रमथितां प्रपामिव पिपासितः २२
अस्या नूनं पुनर्लाभाद्राघवः प्रीतिमेष्यति
राजा राज्यपरिभ्रष्टः पुनः प्राप्येव मेदिनीम् २३
कामभोगैः परित्यक्ता हीना बन्धुजनेन च
धारयत्यात्मनो देहं तत्समागमकाङ्क्षिणी २४
नैषा पश्यति राक्षस्यो नेमान्पुष्पफलद्रुमान्
एकस्थहृदया नूनं राममेवानुपश्यति २५
भर्ता नाम परं नार्या भूषणं भूषणादपि
एषा हि रहिता तेन शोभनार्हा न शोभते २६
दुष्करं कुरुते रामो हीनो यदनया प्रभुः
धारयत्यात्मनो देहं न दुःखेनावसीदति २७
इमामसितकेशान्तां शतपत्रनिभेक्षणाम्
सुखार्हां दुःखितां दृष्ट्वा ममापि व्यथितं मनः २८
क्षितिक्षमा पुष्करसंनिभाक्षी
या रक्षिता राघवलक्ष्मणाभ्याम्
सा राक्षसीभिर्विकृतेक्षणाभिः
संरक्ष्यते संप्रति वृक्षमूले २९
हिमहतनलिनीव नष्टशोभा
व्यसनपरंपरया निपीड्यमाना
सहचररहितेव चक्रवाकी
जनकसुता कृपणां दशां प्रपन्ना ३०
अस्या हि पुष्पावनताग्रशाखाः
शोकं दृढं वै जनयन्त्यशोकाः
हिमव्यपायेन च मन्दरश्मि
रभ्युत्थितो नैकसहस्ररश्मिः ३१
इत्येवमर्थं कपिरन्ववेक्ष्य सीतेयमित्येव निविष्टबुद्धिः

संश्रित्य तस्मिन्निषसाद वृक्षे
बली हरीणामृषभस्तरस्वी ३२
इति श्रीरामायडे सुन्दरकाण्डे चतुर्दशः सर्गः १४

५-१५
ततः कुमुदषण्डाभो निर्मलं निर्मलः स्वयम्
प्रजगाम नभश्चन्द्रो हंसो नीलमिवोदकम् १
साचिव्यमिव कुर्वन्स प्रभया निर्मलप्रभः
चन्द्रमा रश्मिभिः शीतैः सिषेवे पवनात्मजम् २
स ददर्श ततः सीतां पूर्णचन्द्रनिभाननाम्
शोकभारैरिव न्यस्तां भारैर्नावमिवाम्भसि ३
दिदृक्षमाणो वैदेहीं हनूमान्मारुतात्मजः
स ददर्शाविदूरस्था राक्षसीर्घोरदर्शनाः ४
एकाक्षीमेककर्णां च कर्णप्रावरणां तथा
अकर्णां शङ्कुकर्णां च मस्तकोच्छ्वासनासिकाम् ५
अतिकायोत्तमाङ्गीं च तनुदीर्घशिरोधराम्
ध्वस्तकेशीं तथाकेशीं केशकम्बलधारिणीम् ६
लम्बकर्णललाटां च लम्बोदरपयोधराम्
लम्बोष्ठीं चिबुकोष्ठीं च लम्बास्यां लम्बजानुकाम्
७
ह्रस्वां दीर्घां च कुब्जां च विकटां वामनां तथा
करालां भुग्नवक्त्रां च पिङ्गाक्षीं विकृताननाम् ८
विकृताः पिङ्गलाः कालद्यः क्रोधनाः कलहप्रियाः
कालायसमहाशूलकूटमुद्गरधारिणीः ९
वराहमृगशार्दूलमहिषाजशिवामुखाः
गजोष्ट्रहयपादाश्च निखातशिरसोऽपराः १०
एकहस्तैकपादाश्च खरकर्ण्यश्वकर्णिकाः
गोकर्णीर्हस्तिकर्णीश्च हरिकर्णीस्तथापराः ११
अनासा अतिनासाश्च तिर्यङ्नासा विनासिकाः
गजसंनिभनासाश्च ललाटोच्छ्वासनासिकाः १२
हस्तिपादा महापादा गोपादाः पादचूलिकाः
अतिमात्रशिरोग्रीवा अतिमात्रकुचोदरीः १३

अतिमात्रास्यनेत्राश्च दीर्घजिह्वानखास्तथा
अजामुखीर्हस्तिमुखीर्गोमुखीः सूकरीमुखीः १४
हयोष्ट्रखरवक्त्राश्च राक्षसीर्घोरदर्शनाः
शूलमुद्गरहस्ताश्च क्रोधनाः कलहप्रियाः १५
कराला धूम्रकेशीश्च राक्षसीर्विकृताननाः
पिबन्तीः सततं पानं सदा मांससुराप्रियाः १६
मांसशोणितदिग्धाङ्गीर्मांसशोणितभोजनाः
ता ददर्श कपिश्रेष्ठो रोमहर्षणदर्शनाः १७
स्कन्धवन्तमुपासीनाः परिवार्य वनस्पतिम्
तस्याधस्ताच्च तां देवीं राजपुत्रीमनिन्दिताम् १८
लक्षयामास लक्ष्मीवान्हनूमाञ्जनकात्मजाम्
निष्प्रभां शोकसंतप्तां मलसंकुलमूर्धजाम् १९
क्षीणपुण्यां च्युतां भूमौ तारां निपतितामिव
चारित्र्यव्यपदेशाढ्यां भर्तृदर्शनदुर्गताम् २०
भूषणैरुत्तमैर्हीनां भर्तृवात्सल्यभूषिताम्
राक्षसाधिपसंरुद्धां बन्धुभिश्च विनाकृताम् २१
वियूथां सिंहसंरुद्धां बद्धां गजवधूमिव
चन्द्रलेखां पयोदान्ते शारदाभ्रैरिवावृताम् २२
क्लिष्टरूपामसंस्पर्शादयुक्तामिव वल्लकीम्
सीतां भर्तृहिते युक्तामयुक्तां रक्षसां वशे २३
अशोकवनिकामध्ये शोकसागरमाप्लुताम्
ताभिः परिवृतां तत्र सग्रहामिव रोहिणीम्
ददर्श हनुमान्देवीं लतामकुसुमामिव २४
सा मलेन च दिग्धाङ्गी वपुषा चाप्यलंकृता
मृणाली पङ्कदिग्धेव विभाति च न भाति च २५
मलिनेन तु वस्त्रेण परिक्लिष्टेन भामिनीम्
संवृतां मृगशावाक्षीं ददर्श हनुमान्कपिः २६
तां देवीं दीनवदनामदीनां भर्तृतेजसा
रक्षितां स्वेन शीलेन सीतामसितलोचनाम् २७
तां दृष्ट्वा हनुमान्सीतां मृगशावनिभेक्षणाम्
मृगकन्यामिव त्रस्तां वीक्षमाणां समन्ततः २८
दहन्तीमिव निःश्वासैर्वृक्षान्पल्लवधारिणः

संघातमिव शोकानां दुःखस्योर्मिमिवोत्थिताम् २९
तां क्षामां सुविभक्ताङ्गीं विनाभरणशोभिनीम्
प्रहर्षमतुलं लेभे मारुतिः प्रेक्ष्य मैथिलीम् ३०
हर्षजानि च सोऽश्रूणि तां दृष्ट्वा मदिरेक्षणाम्
मुमोच हनुमांस्तत्र नमश्चक्रे च राघवम् ३१
नमस्कृत्वा च रामाय लक्ष्मणाय च वीर्यवान्
सीतादर्शनसंहृष्टो हनूमान्संवृतोऽभवत् ३२
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५

५-१६
तथा विप्रेक्षमाणस्य वनं पुष्पितपादपम्
विचिन्वतश्च वैदेहीं किंचिच्छेषा निशाभवत् १
षडङ्गवेदविदुषां क्रतुप्रवरयाजिनाम्
शुश्राव ब्रह्मघोषांश्च विरात्रे ब्रह्मरक्षसाम् २
अथ मङ्गलवादित्रैः शब्दैः श्रोत्रमनोहरैः
प्राबोध्यत महाबाहुर्दशग्रीवो महाबलः ३
विबुध्य तु यथाकालं राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्
स्रस्तमाल्याम्बरधरो वैदेहीमन्वचिन्तयत् ४
भृशं नियुक्तस्तस्यां च मदनेन मदोत्कटः
न स तं राक्षसः कामं शशाकात्मनि गूहितुम् ५
स सर्वाभरणैर्युक्तो बिभ्रच्छ्रियमनुत्तमाम्
तां नगैर्विविधैर्जुष्टां सर्वपुष्पफलोपगैः ६
वृतां पुष्करिणीभिश्च नानापुष्पोपशोभिताम्
सदामदैश्च विहगैर्विचित्रां परमाद्भुताम् ७
ईहामृगैश्च विविधैर्वृतां दृष्टिमनोहरैः
वीथीः संप्रेक्षमाणश्च मणिकाञ्चनतोरणाः ८
नानामृगगणाकीर्णां फलैः प्रपतितैर्वृताम्
अशोकवनिकामेव प्राविशत्संततद्रुमाम् ९
अङ्गनाशतमात्रं तु तं व्रजन्तमनुव्रजत्
महेन्द्रमिव पौलस्त्यं देवगन्धर्वयोषितः १०
दीपिकाः काञ्चनीः काश्चिज्जगृहुस्तत्र योषितः
बालव्यजनहस्ताश्च तालवृन्तानि चापराः ११

काञ्चनैरपि भृङ्गारैर्जह्रुः सलिलमग्रतः
मण्डलाग्रानसींश्चैव गृह्यान्याः पृष्ठतो ययुः १२
काचिद्रत्नमयीं पात्रीं पूर्णां पानस्य भामिनी
दक्षिणा दक्षिणेनैव तदा जग्राह पाणिना १३
राजहंसप्रतीकाशं छत्रं पूर्णशशिप्रभम्
सौवर्णदण्डमपरा गृहीत्वा पृष्ठतो ययौ १४
निद्रामदपरीताक्ष्यो रावणस्योत्तमस्त्रियः
अनुजग्मुः पतिं वीरं घनं विद्युल्लता इव १५
ततः काञ्चीनिनादं च नूपुराणां च निःस्वनम्
शुश्राव परमस्त्रीणां स कपिर्मारुतात्मजः १६
तं चाप्रतिमकर्माणमचिन्त्यबलपौरुषम्
द्वारदेशमनुप्राप्तं ददर्श हनुमान्कपिः १७
दीपिकाभिरनेकाभिः समन्तादवभासितम्
गन्धतैलावसिक्ताभिर्ध्रियमाणाभिरग्रतः १८
कामदर्पमदैर्युक्तं जिह्मताम्रायतेक्षणम् समक्षमिव कन्दर्पमपविद्धशरासनम् १९
मथितामृतफेनाभमरजो वस्त्रमुत्तमम्
सलीलमनुकर्षन्तं विमुक्तं सक्तमङ्गदे २०
तं पत्रविटपे लीनः पत्रपुष्पघनावृतः
समीपमुपसंक्रान्तं निध्यातुमुपचक्रमे २१
अवेक्षमाणश्च ततो ददर्श कपिकुञ्जरः
रूपयौवनसम्पन्ना रावणस्य वरस्त्रियः २२
ताभिः परिवृतो राजा सुरूपाभिर्महायशाः
तन्मृगद्विजसंघुष्टं प्रविष्टः प्रमदावनम् २३
क्षीबो विचित्राभरणः शङ्कुकर्णो महाबलः
तेन विश्रवसः पुत्रः स दृष्टो राक्षसाधिपः २४
वृतः परमनारीभिस्ताराभिरिव चन्द्रमाः
तं ददर्श महातेजास्तेजोवन्तं महाकपिः २५
रावणोऽय महाबाहुरिति संचिन्त्य वानरः
अवप्लुतो महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः २६
स तथाप्युग्रतेजाः सन्निर्धूतस्तस्य तेजसा
पत्रगुह्यान्तरे सक्तो हनूमान्संवृतोऽभवत् २७

स तामसितकेशान्तां सुश्रोणीं संहतस्तनीम् दिदृक्षुरसितापाङ्गीमुपावर्तत रावणः २८
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे षोडशः सर्गः १६

५-१७
तस्मिन्नेव ततः काले राजपुत्री त्वनिन्दिता
रूपयौवनसम्पन्नं भूषणोत्तमभूषितम् १
ततो दृष्ट्वैव वैदेही रावणं राक्षसाधिपम्
प्रावेपत वरारोहा प्रवाते कदली यथा २
ऊरुभ्यामुदरं छाद्य बाहुभ्यां च पयोधरौ
उपविष्टा विशालाक्षी रुदन्ती वरवर्णिनी ३
दशग्रीवस्तु वैदेहीं रक्षितां राक्षसीगणैः
ददर्श दीनां दुःखार्तां नावं सन्नामिवार्णवे ४
असंवृतायामासीनां धरण्यां संशितव्रताम्
छिन्नां प्रपतितां भूमौ शाखामिव वनस्पतेः
मलमण्डनदिग्धाङ्गीं मण्डनार्हाममण्डिताम् ५
समीपं राजसिंहस्य रामस्य विदितात्मनः
संकल्पहयसंयुक्तैर्यान्तीमिव मनोरथैः ६
शुष्यन्तीं रुदतीमेकां ध्यानशोकपरायणाम्
दुःखस्यान्तमपश्यन्तीं रामां राममनुव्रताम् ७
वेष्टमानामथाविष्टां पन्नगेन्द्रवधूमिव
धूप्यमानां ग्रहेणेव रोहिणीं धूमकेतुना ८
वृत्तशीले कुले जातामाचारवति धार्मिके
पुनः संस्कारमापन्नां जातामिव च दुष्कुले ९
सन्नामिव महाकीर्तिं श्रद्धामिव विमानिताम्
प्रज्ञामिव परिक्षीणामाशां प्रतिहतामिव १०
आयतीमिव विध्वस्तामाज्ञां प्रतिहतामिव
दीप्तामिव दिशं काले पूजामपहृतामिव ११
पद्मिनीमिव विध्वस्तां हतशूरां चमूमिव
प्रभामिव तपोध्वस्तामुपक्षीणामिवापगाम् १२
वेदीमिव परामृष्टां शान्तामग्निशिखामिव
पौर्णमासीमिव निशां राहुग्रस्तेन्दुमण्डलाम् १३

उत्कृष्टपर्णकमलां वित्रासितविहंगमाम्
हस्तिहस्तपरामृष्टामाकुलां पद्मिनीमिव १४
पतिशोकातुरां शुष्कां नदीं विस्रावितामिव
परया मृजया हीनां कृष्णपक्षे निशामिव १५
सुकुमारीं सुजाताङ्गीं रत्नगर्भगृहोचिताम् तप्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्धृताम् १६
गृहीतामालितां स्तम्भे यूथपेन विनाकृताम् श निःश्वसन्तीं सुदुःखार्तां गजराजवधूमिव १७
एकया दीर्घया वेण्या शोभमानामयत्नतः
नीलया नीरदापाये वनराज्या महीमिव १८
उपवासेन शोकेन ध्यानेन च भयेन च
परिक्षीणां कृशां दीनामल्पाहारां तपोधनाम् १९
आयाचमानां दुःखार्तां प्राञ्जलि देवतामिव
भावेन रघुमुख्यस्य दशग्रीवपराभवम् २०
समीक्षमाणां रुदतीमनिन्दितां
सुपक्ष्मताम्रायतशुक्ललोचनाम्
अनुव्रतां राममतीव मैथिलद्यं
प्रलोभयामास वधाय रावणः २१
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे सप्तदशः सर्गः १७

५-१८
स तां परिवृतां दीनां निरानन्दां तपस्विनीम्
साकारैर्मधुरैर्वाक्यैर्न्यदर्शयत रावणः १
मां दृष्ट्वा नागनासोरु गूहमाना स्तनोदरम्
अदर्शनमिवात्मानं भयान्नेतुं त्वमिच्छसि २
कामये त्वां विशालाक्षि बहु मन्यस्व मां प्रिये
सर्वाङ्गगुणसम्पन्ने सर्वलोकमनोहरे ३
नेह केचिन्मनुष्या वा राक्षसाः कामरूपिणः
व्यपसर्पतु ते सीते भयं मत्तः समुत्थितम् ४
स्वधर्मो रक्षसां भीरु सर्वथैष न संशयः
गमनं वा परस्त्रीणां हरणं संप्रमथ्य वा ५
एवं चैतदकामां च न त्वां स्प्रक्ष्यामि मैथिलि

कामं कामः शरीरे मे यथाकामं प्रवर्तताम् ६
देवि नेह भयं कार्यं मयि विश्वसिहि प्रिये
प्रणयस्व च तत्त्वेन मैवं भूः शोकलालसा ७
एकवेणी धराशय्या ध्यानं मलिनमम्बरम्
अस्थानेऽप्युपवासश्च नैतान्यौपयिकानि ते ८
विचित्राणि च माल्यानि चन्दनान्यगरूणि च
विविधानि च वासांसि दिव्यान्याभरणानि च ९
महार्हाणि च यानानि पानानि शयनानि च
गीतं नृत्तं च वाद्यं च लभ मां प्राप्य मैथिलि १०
स्त्रीरत्नमसि मैवं भूः कुरु गात्रेषु भूषणम्
मां प्राप्य तु कथं हि स्यास्त्वमनर्हा सुविग्रहे ११
इदं ते चारु संजातं यौवनं व्यतिवर्तते
यदतीतं पुनर्नैति स्रोतः शीघ्रमपामिव १२
त्वां कृत्वोपरतो मन्ये रूपकर्ता स विश्वकृत्
न हि रूपोपमा त्वन्या तवास्ति शुभदर्शने १३
त्वां समासाद्य वैदेहि रूपयौवनशालिनीम्
कः पुमानतिवर्तेत साक्षादपि पितामहः १४
यद्यत्पश्यामि ते गात्रं शीतांशुसदृशानने
तस्मिंस्तस्मिन्पृथुश्रोणि चक्षुर्मम निबध्यते १५
भव मैथिलि भार्या मे मोहमेनं विसर्जय
बह्वीनामुत्तमस्त्रीणां ममाग्रमहिषी भव १६
लोकेभ्यो यानि रत्नानि संप्रमथ्याहृतानि मे
तानि ते भीरु सर्वाणि राज्यं चैतदहं च ते १७
विजित्य पृथिवीं सर्वां नानानगरमालिनीम्
जनकाय प्रदास्यामि तव हेतोर्विलासिनि १८
नेह पश्यामि लोकेऽन्य यो मे प्रतिबलो भवेत्
पश्य मे सुमहद्वीर्यमप्रतिद्वंद्वमाहवे १९
असकृत्संयुगे भग्ना मया विमृदितध्वजाः
अशक्ताः प्रत्यनीकेषु स्थातुं मम सुरासुराः २०
इच्छ मां क्रियतामद्य प्रतिकर्म तवोत्तमम्
सप्रभाण्यवसज्जन्तां तवाङ्गे भूषणानि च
साधु पश्यामि ते रूपं संयुक्तं प्रतिकर्मणा २१

प्रतिकर्माभिसंयुक्ता दाक्षिण्येन वरानने
भुङ्क्ष्व भोगान्यथाकामं पिब भीरु रमस्व च
यथेष्टं च प्रयच्छ त्वं पृथिवीं वा धनानि च २२
ललस्व मयि विस्रब्धा धृष्टमाज्ञापयस्व च
मत्प्रभावाल्ललन्त्याश्च ललन्तां बान्धवास्तव २३
ऋद्धिं ममानुपश्य त्वं श्रियं भद्रे यशश्च मे
किं करिष्यसि रामेण सुभगे चीरवाससा २४
निक्षिप्तविजयो रामो गतश्रीर्वनगोचरः
व्रती स्थण्डिलशायी च शङ्के जीवति वा न वा २५
न हि वैदेहि रामस्त्वां द्रष्टुं वाप्युपलप्स्यते
पुरोबलाकैरसितैर्मेघैर्ज्योत्स्नामिवावृताम् २६
न चापि मम हस्तात्त्वां प्राप्तुमर्हति राघवः
हिरण्यकशिपुः कीर्तिमिन्द्रहस्तगतामिव २७
चारुस्मिते चारुदति चारुनेत्रे विलासिनि
मनो हरसि मे भीरु सुपर्णः पन्नगं यथा २८
क्लिष्टकौशेयवसनां तन्वीमप्यनलंकृताम्
त्वां दृष्ट्वा स्वेषु दारेषु रतिं नोपलभाम्यहम् २९
अन्तःपुरनिवासिन्यः स्त्रियः सर्वगुणान्विताः
यावन्त्यो मम सर्वासामैश्वर्यं कुरु जानकि ३०
मम ह्यसितकेशान्ते त्रैलोक्यप्रवराः स्त्रियः
तास्त्वां परिचरिष्यन्ति श्रियमप्सरसो यथा ३१
यानि वैश्रवणे सुभ्रु रत्नानि च धनानि च
तानि लोकांश्च सुश्रोणि मां च भुङ्क्ष्व यथासुखम् ३२
न रामस्तपसा देवि न बलेन न विक्रमैः
न धनेन मया तुल्यस्तेजसा यशसापि वा ३३
पिब विहर रमस्व भुङ्क्ष्व भोगा
न्धननिचयं प्रदिशामि मेदिनीं च
मयि लल ललने यथासुखं त्वं
त्वयि च समेत्य ललन्तु बान्धवास्ते ३४
कुसुमिततरुजालसंततानि
भ्रमरयुतानि समुद्रतीरजानि कनकविमलहारभूषिताङ्गी

विहर मया सह भीरु काननानि ३५
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे अष्टादशः सर्गः १८

५-१९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सीता रौद्रस्य रक्षसः
आर्ता दीनस्वरा दीनं प्रत्युवाच शनैर्वचः १
दुःखार्ता रुदती सीता वेपमाना तपस्विनी
चिन्तयन्ती वरारोहा पतिमेव पतिव्रता २
तृणमन्तरतः कृत्वा प्रत्युवाच शुचिस्मिता
निवर्तय मनो मत्तः स्वजने क्रियतां मनः ३
न मां प्रार्थयितुं युक्तस्त्वं सिद्धिमिव पापकृत्
अकार्यं न मया कार्यमेकपत्न्या विगर्हितम्
कुलं संप्राप्तया पुण्यं कुले महति जातया ४
एवमुक्त्वा तु वैदेही रावणं तं यशस्विनी
राक्षसं पृष्ठतः कृत्वा भूयो वचनमब्रवीत् ५
नाहमौपयिकी भार्या परभार्या सती तव
साधु धर्ममवेक्षस्व साधु साधुव्रतं चर ६
यथा तव तथान्येषां रक्ष्या दारा निशाचर
आत्मानमुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यताम् ७
अतुष्टं स्वेषु दारेषु चपलं चलितेन्द्रियम्
नयन्ति निकृतिप्रज्ञं परदाराः पराभवम् ८
इह सन्तो न वा सन्ति सतो वा नानुवर्तसे
वचो मिथ्याप्रणीतात्मा पथ्यमुक्तं विचक्षणैः ९
अकृतात्मानमासाद्य राजानमनये रतम्
समृद्धानि विनश्यन्ति राष्ट्राणि नगराणि च १०
तथेयं त्वां समासाद्य लङ्का रत्नौघसंकुला
अपराधात्तवैकस्य नचिराद्विनशिष्यति ११
स्वकृतैर्हन्यमानस्य रावणादीर्घदर्शिनः
अभिनन्दन्ति भूतानि विनाशे पापकर्मणः १२
एवं त्वां पापकर्माणं वक्ष्यन्ति निकृता जनाः दिष्ट्यैतद्व्यसनं प्राप्तो रौद्र इत्येव हर्षिताः १३

शक्या लोभयितुं नाहमैश्वर्येण धनेन वा
अनन्या राघवेणाहं भास्करेण प्रभा यथा १४
उपधाय भुजं तस्य लोकनाथस्य सत्कृतम्
कथं नामोपधास्यामि भुजमन्यस्य कस्यचित् १५
अहमौपयिकी भार्या तस्यैव वसुधापतेः
व्रतस्नातस्य विप्रस्य विद्येव विदितात्मनः १६
साधु रावण रामेण मां समानय दुःखिताम्
वने वाशितया सार्धं करेण्वेव गजाधिपम् १७
मित्रमौपयिकं कर्तुं रामः स्थानं परीप्सता
वधं चानिच्छता घोरं त्वयासौ पुरुषर्षभः १८
वर्जयेद्वज्रमुत्सृष्टं वर्जयेदन्तकश्चिरम् त्वद्विधं न तु संक्रुद्धो लोकनाथः स राघवः १९
रामस्य धनुषः शब्दं श्रोष्यसि त्वं महास्वनम् शतक्रतुविसृष्टस्य निर्घोषमशनेरिव २०
इह शीघ्रं सुपर्वाणो ज्वलितास्या इवोरगाः
इषवो निपतिष्यन्ति रामलक्ष्मणलक्षणाः २१
रक्षांसि परिनिघ्नन्तः पुर्यामस्यां समन्ततः
असंपातं करिष्यन्ति पतन्तः कङ्कवाससः २२
राक्षसेन्द्रमहासर्पान्स रामगरुडो महान्
उद्धरिष्यति वेगेन वैनतेय इवोरगान् २३
अपनेष्यति मां भर्ता त्वत्तः शीघ्रमरिंदमः
असुरेभ्यः श्रियं दीप्तां विष्णुस्त्रिभिरिव
क्रमैः २४
जनस्थाने हतस्थाने निहते रक्षसां बले
अशक्तेन त्वया रक्षः कृतमेतदसाधु वै २५
आश्रमं तु तयोः शून्यं प्रविश्य नरसिंहयोः
गोचरं गतयोर्भ्रात्रोरपनीता त्वयाधम २६
न हि गन्धमुपाघ्राय रामलक्ष्मणयोस्त्वया
शक्यं संदर्शने स्थातुं शुना शार्दूलयोरिव २७
तस्य ते विग्रहे ताभ्यां युगग्रहणमस्थिरम्
वृत्रस्येवेन्द्रबाहुभ्यां बाहोरेकस्य निग्रहः २८
क्षिप्रं तव स नाथो मे रामः सौमित्रिणा सह

तोयमल्पमिवादित्यः प्राणानादास्यते शरैः २९
गिरिं कुबेरस्य गतोऽथवालयं
सभां गतो वा वरुणस्य राज्ञः
असंशयं दाशरथेर्न मोक्ष्यसे
महाद्रुमः कालहतोऽशनेरिव ३०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकोनविंशः सर्गः १९

५-२०
सीताया वचनं श्रुत्वा परुषं राक्षसाधिपः
प्रत्युवाच ततः सीतां विप्रियं प्रियदर्शनाम् १
यथा यथा सान्त्वयिता वश्यः स्त्रीणां तथा तथा
यथा यथा प्रियं वक्ता परिभूतस्तथा तथा २
संनियच्छति मे क्रोधं त्वयि कामः समुत्थितः
द्रवतो मार्गमासाद्य हयानिव सुसारथिः ३
वामः कामो मनुष्याणां यस्मिन्किल निबध्यते
जने तस्मिंस्त्वनुक्रोशः स्नेहश्च किल जायते ४
एतस्मात्कारणान्न त्वां घातयामि वरानने
वधार्हामवमानार्हां मिथ्याप्रव्रजिते रताम् ५
परुषाणि हि वाक्यानि यानि यानि ब्रवीषि माम्
तेषु तेषु वधो युक्तस्तव मैथिलि दारुणः ६
एवमुक्त्वा तु वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः
क्रोधसंरम्भसंयुक्तः सीतामुत्तरमब्रवीत् ७
द्वौ मासौ रक्षितव्यौ मे योऽवधिस्ते मया कृतः
ततः शयनमारोह मम त्वं वरवर्णिनि ८
द्वाभ्यामूर्ध्वं तु मासाभ्यां भर्तारं
मामनिच्छतीम्
मम त्वां प्रातराशार्थमारभन्ते महानसे ९
तां तर्ज्यमानां संप्रेक्ष्य राक्षसेन्द्रेण
जानकीम्
देवगन्धर्वकन्यास्ता विषेदुर्विपुलेक्षणाः १०
ओष्ठप्रकारैरपरा नेत्रवक्त्रैस्तथापराः
सीतामाश्वासयामासुस्तर्जितां तेन रक्षसा ११

ताभिराश्वासिता सीता रावणं राक्षसाधिपम्
उवाचात्महितं वाक्यं वृत्तशौण्डीर्यगर्वितम् १२
नूनं न ते जनः कश्चिदस्ति निःश्रेयसे स्थितः
निवारयति यो न त्वां कर्मणोऽस्माद्विगर्हितात् १३
मां हि धर्मात्मनः पत्नीं शचीमिव शचीपतेः
त्वदन्यस्त्रिषु लोकेषु प्रार्थयेन्मनसापि कः १४
राक्षसाधम रामस्य भार्याममिततेजसः
उक्तवानसि यत्पापं क्व गतस्तस्य मोक्ष्यसे १५
यथा दृप्तश्च मातंगः शशश्च सहितौ वने
तथा द्विरदवद्रामस्त्वं नीच शशवत्स्मृतः १६
सत्वमिक्ष्वाकुनाथं वै क्षिपन्निह न लज्जसे
चक्षुषो विषयं तस्य न तावदुपगच्छसि १७
इमे ते नयने क्रूरे विरूपे कृष्णपिङ्गले
क्षितौ न पतिते कस्मान्मामनार्य निरीक्षतः १८
तस्य धर्मात्मनः पत्नीं स्नुषां दशरथस्य च
कथं व्याहरतो मां ते न जिह्वा पाप शीर्यते १९
असंदेशात्तु रामस्य तपसश्चानुपालनात्
न त्वां कुर्मि दशग्रीव भस्म भस्मार्हतेजसा २०
नापहर्तुमहं शक्या तस्य रामस्य धीमतः
विधिस्तव वधार्थाय विहितो नात्र संशयः २१
शूरेण धनदभ्राता बलैः समुदितेन च
अपोह्य रामं कस्माद्धि दारचौर्यं त्वया कृतम् २२
सीताया वचनं श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः
विवृत्य नयने क्रूरे जानकीमन्ववैक्षत २३
नीलजीमूतसंकाशो महाभुजशिरोधरः
सिंहसत्त्वगतिः श्रीमान्दीप्तजिह्वोग्रलोचनः २४
चलाग्रम कुटः प्रांशुश्चित्रमाल्यानुलेपनः
रक्तमाल्याम्बरधरस्तप्ताङ्गदविभूषणः २५
श्रोणीसूत्रेण महता मेचकेन सुसंवृतः
अमृतोत्पादनद्धेन भुजंगेनेव मन्दरः २६
तरुणादित्यवर्णाभ्यां कुण्डलाभ्यां विभूषितः
रक्तपल्लवपुष्पाभ्यामशोकाभ्यामिवाचलः २७

अवेक्षमाणो वैदेहीं कोपसंरक्तलोचनः श
उवाच रावणः सीतां भुजंग इव निःश्वसन् २८
अनयेनाभिसम्पन्नमर्थहीनमनुव्रते
नाशयाम्यहमद्य त्वां सूर्यः संध्यामिवौजसा २९
इत्युक्त्वा मैथिलद्यं राजा रावणः शत्रुरावणः
संदिदेश ततः सर्वा राक्षसीर्घोरदर्शनाः ३०
एकाक्षीमेककर्णां च कर्णप्रावरणां तथा
गोकर्णीं हस्तिकर्णीं च लम्बकर्णीमकर्णिकाम् ३१
हस्तिपद्यश्वपद्यौ च गोपदीं पादचूलिकाम्
एकाक्षीमेकपादीं च पृथुपादीमपादिकाम् ३२
अतिमात्रशिरोग्रीवामतिमात्रकुचोदरीम्
अतिमात्रास्यनेत्रां च दीर्घजिह्वामजिह्विकाम्
अनासिकां सिंहमुखीं गोमुखीं सूकरीमुखीम् ३३
यथा मद्वशगा सीता क्षिप्रं भवति जानकी
तथा कुरुत राक्षस्यः सर्वाः क्षिप्रं समेत्य च ३४
प्रतिलोमानुलोमैश्च सामदानादिभेदनैः
आवर्तयत वैदेहीं दण्डस्योद्यमनेन च ३५
इति प्रतिसमादिश्य राक्षसेन्द्रः पुनः पुनः
काममन्युपरीतात्मा जानकीं पर्यतर्जयत् ३६
उपगम्य ततः क्षिप्रं राक्षसी धान्यमालिनी
परिष्वज्य दशग्रीवमिदं वचनमब्रवीत् ३७
मया क्रीड महाराज सीतया किं तवानया
अकामां कामयानस्य शरीरमुपतप्यते
इच्छन्तीं कामयानस्य प्रीतिर्भवति शोभना ३८
एवमुक्तस्तु राक्षस्या समुत्क्षिप्तस्ततो बली
ज्वलद्भास्करवर्णाभं प्रविवेश निवेशनम् ३९
देवगन्धर्वकन्याश्च नागकन्याश्च तास्ततः
परिवार्य दशग्रीवं विविशुस्तद्गृहोत्तमम् ४०
स मैथिलद्यं धर्मपरामवस्थितां
प्रवेपमानां परिभर्त्स्य रावणः
विहाय सीतां मदनेन मोहितः
स्वमेव वेश्म प्रविवेश भास्वरम् ४१

इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे विंशः सर्गः २०

५-२१
इत्युक्त्वा मैथिलद्यं राजा रावणः शत्रुरावणः
संदिश्य च ततः सर्वा राक्षसीर्निर्जगाम ह १
निष्क्रान्ते राक्षसेन्द्रे तु पुनरन्तःपुरं गते
राक्षस्यो भीमरूपास्ताः सीतां समभिदुद्रुवुः २
ततः सीतामुपागम्य राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः
परं परुषया वाचा वैदेहीमिदमब्रुवन् ३
पौलस्त्यस्य वरिष्ठस्य रावणस्य महात्मनः
दशग्रीवस्य भार्यात्वं सीते न बहु मन्यसे ४
ततस्त्वेकजटा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्
आमन्त्र्यक्रोधताम्राक्षी सीतां करतलोदरीम् ५
प्रजापतीनां षण्णां तु चतुर्थो यः प्रजापतिः
मानसो ब्रह्मणः पुत्रः पुलस्त्य इति विश्रुतः ६
पुलस्त्यस्य तु तेजस्वी महर्षिर्मानसः सुतः
नाम्ना स विश्रवा नाम प्रजापतिसमप्रभः ७
तस्य पुत्रो विशालाक्षि रावणः शत्रुरावणः
तस्य त्वं राक्षसेन्द्रस्य भार्या भवितुमर्हसि
मयोक्तं चारुसर्वाङ्गि वाक्यं किं नानुमन्यसे ८
ततो हरिजटा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्
विवृत्य नयने कोपान्मार्जारसदृशेक्षणा ९
येन देवास्त्रयस्त्रिंशद्देवराजश्च निर्जितः
तस्य त्वं राक्षसेन्द्रस्य भार्या भवितुमर्हसि १०
वीर्योत्सिक्तस्य शूरस्य संग्रामेष्वनिवर्तिनः
वलिनो वीर्ययुक्तस्य भार्यात्वं किं न लप्स्यसे ११
प्रियां बहुमतां भार्यां त्यक्त्वा राजा महाबलः
सर्वासां च महाभागां त्वामुपैष्यति रावणः १२
समृद्धं स्त्रीसहस्रेण नानारत्नोपशोभितम्
अन्तःपुरं समुत्सृज्य त्वामुपैष्यति रावणः १३
असकृदृवता युद्धे नागगन्धर्वदानवाः
निर्जिताः समरे येन स ते पार्श्वमुपागतः १४

तस्य सर्वसमृद्धस्य रावणस्य महात्मनः
किमर्थं राक्षसेन्द्रस्य भार्यात्वं नेच्छसेऽधमे १५
यस्य सूर्यो न तपति भीतो यस्य च मारुतः
न वाति स्मायतापाङ्गे किं त्वं तस्य न तिष्ठसि १६
पुष्पवृष्टिं च तरवो मुमुचुर्यस्य वै भयात्
शैलाश्च सुभ्रु पानीयं जलदाश्च यदेच्छति १७
तस्य नैरृतराजस्य राजराजस्य भामिनि
किं त्वं न कुरुषे बुद्धिं भार्यार्थे रावणस्य हि १८
साधु ते तत्त्वतो देवि कथितं साधु भामिनि
गृहाण सुस्मिते वाक्यमन्यथा न भविष्यसि १९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकविंशः सर्गः २१

५-२२
ततः सीतामुपागम्य राक्षस्यो विकृताननाः
परुषं परुषा नार्य ऊचुस्ता वाक्यमप्रियम् १
किं त्वमन्तःपुरे सीते सर्वभूतमनोहरे
महार्हशयनोपेते न वासमनुमन्यसे २
मानुषी मानुषस्यैव भार्यात्वं बहु मन्यसे
प्रत्याहर मनो रामान्न त्वं जातु भविष्यसि ३
मानुषी मानुषं तं तु राममिच्छसि शोभने
राज्याद्भ्रष्टमसिद्धार्थं विक्लवं तं मनिन्दिते ४
राक्षसीनां वचः श्रुत्वा सीता पद्मनिभेक्षणा
नेत्राभ्यामश्रुषूर्णाभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ५
यदिदं लोकविद्विष्टमुदाहरथ संगताः
नैतन्मनसि वाक्यं मे किल्बिषं प्रतितिष्ठति ६
न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति
कामं खादत मां सर्वा न करिष्यामि वो वचः
दीनो वा राज्यहीनो वा यो मे भर्ता स मे गुरुः ७
सीताया वचनं श्रुत्वा राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः
भर्त्सयन्ति स्म परुषैर्वाक्यै रावणचोदिताः ८
अवलीनः स निर्वाक्यो हनुमाञ्शिंशपाद्रुमे

सीतां संतर्जयन्तीस्ता राक्षसीरशृणोत्कपिः ९
तामभिक्रम्य संरब्धा वेपमानां समन्ततः
भृशं संलिलिहुर्दीप्तान्प्रलम्ब दशनच्छदान् १०
ऊचुश्च परमक्रुद्धाः प्रगृह्याशु परश्वधान्
नेयमर्हति भर्तारं रावणं राक्षसाधिपम् ११
सा भर्त्स्यमाना भीमाभी राक्षसीभिर्वरानना
सा बाष्पमपमार्जन्ती शिंशपां तामुपागमत् १२
ततस्तां शिंशपां सीता राक्षसीभिः समावृता
अभिगम्य विशालाक्षी तस्थौ शोकपरिप्लुता १३
तां कृशां दीनवदनां मलिनाम्बरधारिणीम्
भर्त्सयांचक्रिरे भीमा राक्षस्यस्ताः समन्ततः १४
ततस्तां विनता नाम राक्षसी भीमदर्शना
अब्रवीत्कुपिताकारा कराला निर्णतोदरी १५
सीते पर्याप्तमेतावद्भर्तृस्नेहो निदर्शितः
सर्वत्रातिकृतं भद्रे व्यसनायोपकल्पते १६
परितुष्टास्मि भद्रं ते मानुषस्ते कृतो विधिः
ममापि तु वचः पथ्यं ब्रुवन्त्याः कुरु मैथिलि १७
रावणं भज भर्तारं भर्तारं सर्वरक्षसाम्
विक्रान्तं रूपवन्तं च सुरेशमिव वासवम् १८
दक्षिणं त्यागशीलं च सर्वस्य प्रियवादिनम्
मानुषं कृपणं रामं त्यक्त्वा रावणमाश्रय १९
दिव्याङ्गरागा वैदेहि दिव्याभरणभूषिता
अद्यप्रभृति सर्वेषां लोकानामीश्वरी भव
अग्नेः स्वाहा यथा देवी शचीवेन्द्रस्य शोभने २०
किं ते रामेण वैदेहि कृपणेन गतायुषा २१
एतदुक्तं च मे वाक्यं यदि त्वं न करिष्यसि अस्मिन्मुहूर्ते सर्वास्त्वां भक्षयिष्यामहे वयम् २२
अन्या तु विकटा नाम लम्बमानपयोधरा अब्रवीत्कुपिता सीतां मुष्टिमुद्यम्य गर्जती २३ बहून्यप्रतिरूपाणि वचनानि सुदुर्मते अनुक्रोशान्मृदुत्वाच्च सोढानि तव मैथिलि

न च नः कुरुषे वाक्यं हितं कालपुरस्कृतम् २४
आनीतासि समुद्रस्य पारमन्यैर्दुरासदम्
रावणान्तःपुरं घोरं प्रविष्टा चासि मैथिलि २५
रावणस्य गृहे रुद्धा अस्माभिस्तु सुरक्षिता
न त्वां शक्तः परित्रातुमपि साक्षात्पुरंदरः २६
कुरुष्व हितवादिन्या वचनं मम मैथिलि
अलमश्रुप्रपातेन त्यज शोकमनर्थकम् २७
भज प्रीतिं प्रहर्षं च त्यजैतां नित्यदैन्यताम्
सीते राक्षसराजेन सह क्रीड यथासुखम् २८
जानासि हि यथा भीरु स्त्रीणां यौवनमध्रुवम्
यावन्न ते व्यतिक्रामेत्तावत्सुखमवाप्नुहि २९
उद्यानानि च रम्याणि पर्वतोपवनानि च
सह राक्षसराजेन चर त्वं मदिरेक्षणे ३०
स्त्रीसहस्राणि ते सप्त वशे स्थास्यन्ति सुन्दरि
रावणं भज भर्तारं भर्तारं सर्वरक्षसाम् ३१
उतपाट्य वा ते हृदयं भक्षयिष्यामि मैथिलि
यदि मे व्याहृतं बाक्यं न यथावत्करिष्यसि ३२
ततश्चण्डोदरी नाम राक्षसी क्रूरदर्शनाः
भ्रामयन्ती महच्छूलमिदं वचनमब्रवीत् ३३
इमां हरिणलोलाक्षीं त्रासोत्कम्पप योधराम्
रावणेन हृतां दृष्ट्वा दौर्हृदो मे महानभूत् ३४
यकृत्प्लीहमथोत्पिई!डं हृदयं च सबन्धनम्
अन्त्राण्यपि तथा शीर्षं खादेयमिति मे मतिः ३५
ततस्तु प्रघसा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्
कण्ठमस्या नृशंसायाः पीडयामः किमास्यते ३६
निवेद्यतां ततो राज्ञे मानुषी सा मृतेति ह
नात्र कश्चन संदेहः खादतेति स वक्ष्यति ३७
ततस्त्वजामुखी नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्
विशस्येमां ततः सर्वान्समान्कुरुत पीलुकान् ३८
विभजाम ततः सर्वा विवादो मे न रोचते
पेयमानीयतां क्षिप्रं माल्यं चु विविधं बहु ३९
ततः शूर्पणखा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्

अजामुख्या यदुक्तं हि तदेव मम रोचते ४०
सुरा चानीयतां क्षिप्रं सर्वशोकविनाशिनी
मानुषं मांसमासाद्य नृत्यामोऽथ निकुम्भिलाम् ४१
एवं संभर्त्स्यमाना सा सीता सुरसुतोपमा
राक्षसीभिः सुघोराभिर्धैर्यमुत्सृज्य रोदिति ४२
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे द्वाविंशः सर्गः २२

५-२३

तथा तासां वदन्तीनां परुषं दारुणं बहु
राक्षसीनामसौम्यानां रुरोद जनकात्मजा १
एवमुक्ता तु वैदेही राक्षसीभिर्मनस्विनी
उवाच परमत्रस्ता बाष्पगद्गदया गिरा २
न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति
कामं खादत मां सर्वा न करिष्यामि वो वचः ३
सा राक्षसीमध्यगता सीता सुरसुतोपमा
न शर्म लेभे दुःखार्ता रावणेन च तर्जिता ४
वेपते स्माधिकं सीता विशन्तीवाङ्गमात्मनः
वने यूथपरिभ्रष्टा मृगी कोकैरिवार्दिता ५
सा त्वशोकस्य विपुलां शाखामालम्व्य पुष्पिताम्
चिन्तयामास शोकेन भर्तारं भग्नमानसा ६
सा स्नापयन्ती विपुलौ स्तनौ नेत्रजलस्रवैः
चिन्तयन्ती न शोकस्य तदान्तमधिगच्छति ७
सा वेपमाना पतिता प्रवाते कदली यथा
राक्षसीनां भयत्रस्ता विवर्णवदनाभवत् ८
तस्याः सा दीर्घविपुला वेपन्त्याः सीतया तदा
ददृशे कम्पिनी वेणी व्यालीव परिसर्पती ९
सा निःश्वसन्ती दुःखार्ता शोकोपहतचेतना
आर्ता व्यसृजदश्रूणि मैथिली विललाप ह १०
हा रामेति च दुःखार्ता पुनर्हा लक्ष्मणेति च
हा श्वश्रु मम कौसल्ये हा सुमित्रेति भामिनी ११
लोकप्रवादः सत्योऽय पण्डितैः समुदाहृतः
अकाले दुर्लभो मृत्युः स्त्रिया वा पुरुषस्य वा १२

यत्राहमाभिः क्रूराभी राक्षसीभिरिहार्दिता
जीवमि हीना रामेण मुहूर्तमपि दुःखिता १३
एषाल्पपुण्या कृपणा विनशिष्याम्यनाथवत्
समुद्रमध्ये नौः पूर्णा वायुवेगैरिवाहता १४
भर्तारं तमपश्यन्ती राक्षसीवशमागता
सीदामि खलु शोकेन कूलं तोयहतं यथा १५
तं पद्मदलपत्राक्षं सिंहविक्रान्तगामिनम्
धन्याः पश्यन्ति मे नाथं कृतज्ञं प्रियवादिनम् १६
सर्वथा तेन हीनाया रामेण विदितात्मना
तीक्ष्णं विषमिवास्वाद्य दुर्लभं मम जीवितम् १७
कीदृशं तु मया पापं पुरा देहान्तरे कृतम्
येनेदं प्राप्यते दुःखं मया घोरं सुदारुणम् १८
जीवितं त्यक्तुमिच्छामि शोकेन महता वृता
राक्षसीभिश्च रक्षन्त्या रामो नासाद्यते मया १९
धिगस्तु खलु मानुष्यं धिगस्तु परवश्यताम्
न शक्यं यत्परित्यक्तुमात्मच्छन्देन जीवितम् २०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः २३

५-२४
प्रसक्ताश्रुमुखीत्येवं ब्रुवन्ती जनकात्मजा
अधोमुखमुखी बाला विलप्तुमुपचक्रमे १
उन्मत्तेव प्रमत्तेव भ्रान्तचित्तेव शोचती
उपावृत्ता किशोरीव विवेष्टन्ती महीतले २
राघवस्याप्रमत्तस्य रक्षसा कामरूपिणा
रावणेन प्रमथ्याहमानीता क्रोशती बलात् ३
राक्षसीवशमापन्ना भर्त्स्यमाना सुदारुणम्
चिन्तयन्ती सुदुःखार्ता नाहं जीवितुमुत्सहे ४
न हि मे जीवितेनार्थो नैवार्थैर्न च भूषणैः
वसन्त्या राक्षसीमध्ये विना रामं महारथम् ५
धिङ्मामनार्यामसतीं याहं तेन विना कृता
मुहूर्तमपि रक्षामि जीवितं पापजीविता ६
का च मे जीविते श्रद्धा सुखे वा तं प्रियं विना

भर्तारं सागरान्ताया वसुधायाः प्रियंवदम् ७
भिद्यतां भक्ष्यतां वापि शरीरं विसृजाम्यहम्
न चाप्यहं चिरं दुःखं सहेयं प्रियवर्जिता ८
चरणेनापि सव्येन न स्पृशेयं निशाचरम्
रावणं किं पुनरहं कामयेयं विगर्हितम् ९
प्रत्याख्यातं न जानाति नात्मानं नात्मनः कुलम्
यो नृशंसस्वभावेन मां प्रार्थयितुमिच्छति १०
छिन्ना भिन्ना विभक्ता वा दीप्ते वाग्नौ प्रदीपिता
रावणं नोपतिष्ठेयं किं प्रलापेन वश्चिरम् ११
ख्यातः प्राज्ञः कृतज्ञश्च सानुक्रोशश्च राघवः
सद्वृत्तो निरनुक्रोशः शङ्के मद्भाग्यसंक्षयात् १२
राक्षसानां जनस्थाने सहस्राणि चतुर्दश
येनैकेन निरस्तानि स मां किं नाभिपद्यते १३
निरुद्धा रावणेनाहमल्पवीर्येण रक्षसा
समर्थः खलु मे भर्ता रावणं हन्तुमाहवे १४
विराधो दण्ठकारण्ये येन राक्षसपुंगवः
रणे रामेण निहतः स मां किं नाभिपद्यते १५
कामं मध्ये समुद्रस्य लङ्केयं दुष्प्रधर्षणा
न तु राघववाणानां गतिरोधी ह विद्यते १६
किं नु तत्कारणं येन रामो दृढपराक्रमः
रक्षसापहृतां भार्यामिष्टां नाभ्यवपद्यते १७
इहस्थां मां न जानीते शङ्के लक्ष्मणपूर्वजः
जानन्नपि हि तेजस्वी धर्षणां मर्षयिष्यति १८
हृतेति योऽधिगत्वा मां राघवाय निवेदयेत्
गृध्रराजोऽपि स रणे रावणेन निपातितः १९
कृतं कर्म महत्तेन मां तदाभ्यवपद्यता
तिष्ठता रावणद्वंद्वे वृद्धेनापि जटायुषा २०
यदि मामिह जानीयाद्वर्तमानां स राघवः
अद्य बाणैरभिक्रुद्धः कुर्याल्लोकमराक्षसम् २१
विधमेच्च पुरीं लङ्कां शोषयेच्च महोदधिम्
रावणस्य च नीचस्य कीर्तिं नाम च नाशयेत् २२
ततो निहतनाथानां राक्षसीनां गृहे गृहे

यथाहमेवं रुदती तथा भूयो न संशयः
अन्विष्य रक्षसां लङ्कां कुर्याद्रामः सलक्ष्मणः २३
न हि ताभ्यां रिपुर्दृष्टो मुहूर्तमपि जीवति
चिताधूमाकुलपथा गृध्रमण्डलसंकुला
अचिरेण तु लङ्केयं श्मशानसदृशी भवेत् २४
अचिरेणैव कालेन प्राप्स्याम्येव मनोरथम्
दुष्प्रस्थानोऽयमाख्याति सर्वेषां वो विपर्ययः २५
यादृशानि तु दृश्यन्ते लङ्कायामशुभानि तु
अचिरेणैव कालेन भविष्यति हतप्रभा २६
नूनं लङ्का हते पापे रावणे राक्षसाधिपे
शोषं यास्यति दुर्धर्षा प्रमदा विधवा यथा २७
पुण्योत्सवसमृद्धा च नष्टभर्त्री सराक्षसा
भविष्यति पुरी लङ्का नष्टभर्त्री यथाङ्गना २८
नूनं राक्षसकन्यानां रुदन्तीनां गृहे गृहे
श्रोष्यामि नचिरादेव दुःखार्तानामिह ध्वनिम् २९
सान्धकारा हतद्योता हतराक्षसपुंगवा
भविष्यति पुरी लङ्का निर्दग्धा रामसायकैः ३०
यदि नाम स शूरो मां रामो रक्तान्तलोचनः
जानीयाद्वर्तमानां हि रावणस्य निवेशने ३१
अनेन तु नृशंसेन रावणेनाधमेन मे
समयो यस्तु निर्दिष्टस्तस्य कालोऽयमागतः ३२
अकार्यं ये न जानन्ति नैरृताः पापकारिणः
अधर्मात्तु महोत्पातो भविष्यति हि साम्प्रतम् ३३
नैते धर्मं विजानन्ति राक्षसाः पिशिताशनाः
ध्रुवं मां प्रातराशार्थे राक्षसः कल्पयिष्यति ३४
साहं कथं करिष्यामि तं विना प्रियदर्शनम्
रामं रक्तान्तनयनमपश्यन्ती सुदुःखिता ३५
यदि कश्चित्प्रदाता मे विषस्याद्य भवेदिह
क्षिप्रं वैवस्वतं देवं पश्येयं पतिना विना ३६
नाजानाज्जीवतीं रामः स मां लक्ष्मणपूर्वजः
जानन्तौ तौ न कुर्यातां नोर्व्यां हि मम मार्गणम् ३७

नूनं ममैव शोकेन स वीरो लक्ष्मणाग्रजः
देवलोकमितो यातस्त्यक्त्वा देहं महीतले ३८
धन्या देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
मम पश्यन्ति ये नाथं रामं राजीवलोचनम् ३९
अथवा न हि तस्यार्थो धर्मकामस्य धीमतः
मया रामस्य राजर्षेर्भार्यया परमात्मनः ४०
दृश्यमाने भवेत्प्रीतिः सौहृदं नास्त्यपश्यतः
नाशयन्ति कृतघ्नास्तु न रामो नाशयिष्यति ४१
किं नु मे न गुणाः केचित्किं वा भाग्यक्षयो हि मे
याहं सीता वरार्हेण हीना रामेण भामिनी ४२
श्रेयो मे जीवितान्मर्तुं विहीना या महात्मना
रामादक्लिष्टचारित्राच्छूराच्छत्रुनिबर्हणात् ४३
अथवा न्यस्तशस्त्रौ तौ वने मूलफलाशनौ
भ्रातरौ हि नरश्रेष्ठौ चरन्तौ वनगोचरौ ४४
अथवा राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना
छद्मना घातितौ शूरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ४५
साहमेवंगते काले मर्तुमिच्छामि सर्वथा
न च मे विहितो मृत्युरस्मिन्दुःखेऽपि वर्तति ४६
धन्या खलु महात्मानो मुनयः सत्यसंमताः
जितात्मानो महाभागा येषां न स्तः प्रियाप्रिये ४७
प्रियान्न संभवेद्दुःखमप्रियादधिकं भयम्
ताभ्यां हि ये वियुज्यन्ते नमस्तेषां महात्मनाम् ४८
साहं त्यक्ता प्रियेणेह रामेण विदितात्मना
प्राणांस्त्यक्ष्यामि पापस्य रावणस्य गता वशम् ४९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः २४

५-२५
इत्युक्ताः सीतया घोरं राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः
काश्चिज्जग्मुस्तदाख्यातुं रावणस्य तरस्विनः १
ततः सीतामुपागम्य राक्षस्यो घोरदर्शनाः
पुनः परुषमेकार्थमनर्थार्थमथाब्रुवन् २
हन्तेदानीं तवानार्ये सीते पापविनिश्चये

राक्षस्यो भक्षयिष्यन्ति मांसमेतद्यथासुखम् ३
सीतां ताभिरनार्याभिर्दृष्ट्वा संतर्जितां तदा
राक्षसी त्रिजटा वृद्धा शयाना वाक्यमब्रवीत् ४
आत्मानं खादतानार्या न सीतां भक्षयिष्यथ
जनकस्य सुतामिष्टां स्नुषां दशरथस्य च ५
स्वप्नो ह्यद्य मया दृष्टो दारुणो रोमहर्षणः
राक्षसानामभावाय भर्तुरस्या भवाय च ६
एवमुक्तास्त्रिजट्या राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः
सर्वा एवाब्रुवन्भीतास्त्रिजटां तामिदं वचः ७
कथयस्व त्वया दृष्टः स्वप्नोऽय कीदृशो निशि ८
तासां श्रुत्वा तु वचनं राक्षसीनां मुखोद्गतम्
उवाच वचनं काले त्रिजटा स्वप्नसंश्रितम् ९
गजदन्तमयीं दिव्यां शिबिकामन्तरिक्षगाम्
युक्तां वाजिसहस्रेण स्वयमास्थाय राघवः १०
स्वप्ने चाद्य मया दृष्टा सीता शुक्लाम्बरावृता
सागरेण परिक्षिप्तं श्वेतपर्वतमास्थिता
रामेण संगता सीता भास्करेण प्रभा यथा ११
राघवश्च मया दृष्टश्चतुर्दन्तं महागजम्
आरूढः शैलसंकाशं चचार सहलक्ष्मणः १२
ततस्तौ नरशार्दूलौ दीप्यमानौ स्वतेजसा
शुक्लमाल्याम्बरधरौ जानकीं पर्युपस्थितौ १३
ततस्तस्य नगस्याग्रे आकाशस्थस्य दन्तिनः
भर्त्रा परिगृहीतस्य जानकी स्कन्धमाश्रिता १४
भर्तुरङ्कात्समुत्पत्य ततः कमललोचना
चन्द्रसूर्यौ मया दृष्टा पाणिभ्यां परिमार्जती १५
ततस्ताभ्यां कुमाराभ्यामास्थितः स गजोत्तमः
सीतया च विशालाक्ष्या लङ्कायाः उपरि स्थितः १६
पाण्डुरर्षभयुक्तेन रथेनाष्टयुजा स्वयम्
शुक्लमाल्याम्बरधरो लक्ष्मणेन समागतः
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया सह भार्यया १७
विमानात्पुष्पकादद्य रावणः पतितो भुवि
कृष्यमाणः स्त्रिया दृष्टो मुण्डः कृष्णाम्बरः पुनः

१८
रथेन खरयुक्तेन रक्तमाल्यानुलेपनः
प्रयातो दक्षिणामाशां प्रविष्टः कर्दमं ह्रदम् १९
कण्ठे बद्ध्वा दशग्रीवं प्रमदा रक्तवासिनी
काली कर्दमलिप्ताङ्गी दिशं याम्यां प्रकर्षति २०
वराहेण दशग्रीवः शिंशुमारेण चेन्द्रजित्
उष्ट्रेण कुम्भकर्णश्च प्रयातो दक्षिणां दिशम् २१
समाजश्च महान्वृत्तो गीतवादित्रनिःस्वनः
पिबतां रक्तमाल्यानां रक्षसां रक्तवाससाम् २२
लङ्का चेयं पुरी रम्या सवाजिरथसंकुला
सागरे पतिता दृष्टा भग्नगोपुरतोरणा २३
पीत्वा तैलं प्रनृत्ताश्च प्रहसन्त्यो महास्वनाः
लङ्कायां भस्मरूक्षायां सर्वा राक्षसयोषितः २४
कुम्भकर्णादयश्चेमे सर्वे राक्षसपुंगवाः
रक्तं निवसनं गृह्य प्रविष्टा गोमयह्रदे २५
अपगच्छत नश्यध्वं सीतामाप्निओ!ति राघवः
घातयेत्परमामर्षी सर्वैः सार्धं हि राक्षसैः २६
प्रियां बहुमतां भार्यां वनवासमनुव्रताम्
भर्त्सितां तर्जितां वापि नानुमंस्यति राघवः २७
तदलं क्रूरवाक्यैर्वः सान्त्वमेवाभिधीयताम्
अभियाचाम वैदेहीमेतद्धि मम रोचते २८
यस्या ह्येवंविधः स्वप्नो दुःखितायाः प्रदृश्यते
सा दुःखैर्बहुभिर्मुक्ता प्रियं
प्राप्नोत्यनुत्तमम् २९
भर्त्सितामपि याचध्वं राक्षस्यः किं विवक्षया
राघवाद्धि भयं घोरं राक्षसानामुपस्थितम् ३०
प्रणिपातप्रसन्ना हि मैथिली जनकात्मजा
अलमेषा परित्रातुं राक्षस्यो महतो भयात् ३१
अपि चास्या विशालाक्ष्या न किंचिदुपलक्षये
विरुद्धमपि चाङ्गेषु सुसूक्ष्ममपि लक्षणम् ३२
छायावैगुण्यमात्रं तु शङ्के दुःखमुपस्थितम्
अदुःखार्हामिमां देवीं वैहायसमुपस्थिताम् ३३

अर्थसिद्धिं तु वैदेह्याः पश्याम्यहमुपस्थिताम्
राक्षसेन्द्रविनाशं च विजयं राघवस्य च ३४
निमित्तभूतमेतत्तु श्रोतुमस्या महत्प्रियम्
दृश्यते च स्फुरच्चक्षुः पद्मपत्रमिवायतम् ३५
ईषच्च हृषितो वास्या दक्षिणाया ह्यदक्षिणः
अकस्मादेव वैदेह्या बाहुरेकः प्रकम्पते ३६
करेणुहस्तप्रतिमः सव्यश्चोरुरनुत्तमः
वेपन्सूचयतीवास्या राघवं पुरतः स्थितम् ३७
पक्षी च शाखानिलयं प्रविष्टः
पुनः पुनश्चोत्तमसान्त्ववादी
सुस्वागतां वाचमुदीरयानः
पुनः पुनश्चोदयतीव हृष्टः ३८
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः २५

५-२६
सा राक्षसेन्द्रस्य वचो निशम्य
तद्रावणस्याप्रियमप्रियार्ता
सीता वितत्रास यथा वनान्ते
सिंहाभिपन्ना गजराजकन्या १
सा राक्षसीमध्यगता च भीरु- र्वाग्भिर्भृशं रावणतर्जिता च
कान्तारमध्ये विजने विसृष्टा
बालेव कन्या विललाप सीता २
सत्यं बतेदं प्रवदन्ति लोके
नाकालमृत्युर्भवतीति सन्तः
यत्राहमेवं परिभर्त्स्यमाना
जीवामि किंचित्क्षणमप्यपुण्या ३
सुखाद्विहीनं बहुदुःखपूर्ण-मिदं तु नूनं हृदयं स्थिरं मे
विदीर्यते यन्न सहस्रधाद्य
वज्राहतं शृङ्गमिवाचलस्य ४
नैवास्ति नूनं मम दोषमत्र

वध्याहमस्याप्रियदर्शनस्य
भावं न चास्याहमनुप्रदातु
मलं द्विजो मन्त्रमिवाद्विजाय ५
नूनं ममाङ्गान्यचिरादनार्यः
शस्त्रैः शितैश्छेत्स्यति राक्षसेन्द्रः
तस्मिन्ननागच्छति लोकनाथे
गर्भस्थजन्तोरिव शल्यकृन्तः ६
दुःखं बतेदं मम दुःखिताया
मासौ चिरायाभिगमिष्यतो द्वौ
बद्धस्य वध्यस्य यथा निशान्ते
राजापराधादिव तस्करस्य ७
हा राम हा लक्ष्मण हा सुमित्रे
हा राममातः सह मे जनन्या
एषा विपद्याम्यहमल्पभाग्या
महार्णवे नौरिव मूढवाता ८
तरस्विनौ धारयता मृगस्य
सत्त्वेन रूपं मनुजेन्द्रपुत्रौ
नूनं विशस्तौ मम कारणात्तौ
सिंहर्षभौ द्वाविव वैद्युतेन ९
नूनं स कालो मृगरूपधारी
मामल्पभाग्यां लुलुभे तदानीम्
यत्रार्यपुत्रं विससर्ज मूढा
रामानुजं लक्ष्मणपूर्वजं च १०
हा राम सत्यव्रत दीर्घबाहो
हा पूर्णचन्द्रप्रतिमानवक्त्र
हा जीवलोकस्य हितः प्रियश्च
वध्यां न मां वेत्सि हि राक्षसानाम् ११
अनन्यदेवत्वमियं क्षमा च
भूमौ च शय्या नियमश्च धर्मे
पतिव्रतात्वं विफलं ममेदं
कृतं कृतघ्नेष्विव मानुषाणाम् १२
मोघो हि धर्मश्चरितो ममायं

तथैकपत्नीत्वमिदं निरर्थम्
या त्वां न पश्यामि कृशा विवर्णा हीना त्वया संगमने निराशा १३
पितुर्निदेशं नियमेन कृत्वा
वनान्निवृत्तश्चरितव्रतश्च
स्त्रीभिस्तु मन्ये विपुलेक्षणाभिः
संरंस्यसे वीतभयः कृतार्थः १४
अहं तु राम त्वयि जातकामा
चिरं विनाशाय निबद्धभावा
मोघं चिरत्वाथ तपो व्रतं च
त्यक्ष्यामि धिग्जीवितमल्पभाग्या १५
सा जीवितं क्षिप्रमहं त्यजेयं
विषेण शस्त्रेण शितेन वापि
विषस्य दाता न तु मेऽस्ति कश्चि- च्छस्त्रस्य वा वेश्मनि राक्षसस्य १६
शोकाभितप्ता बहुधा विचिन्त्य
सीताथ वेण्युद्ग्रथनं गृहीत्वा
उद्बध्य वेण्युद्ग्रथनेन शीघ्र-महं गमिष्यामि यमस्य मूलम् १७
इतीव सीता बहुधा विलप्य
सर्वात्मना राममनुस्मरन्ती
प्रवेपमाना परिशुष्कवक्त्रा
नगोत्तमं पुष्पितमाससाद १८
उपस्थिता सा मृदुसर्वगात्री
शाखां गृहीत्वाथ नगस्य तस्य
तस्यास्तु रामं प्रविचिन्तयन्त्या
रामानुजं स्वं च कुलं शुभाङ्ग्याः १९
शोकानिमित्तानि तदा बहूनि
धैर्यार्जितानि प्रवराणि ल्के
प्रादुर्निमित्तानि तदा बभूवुः
पुरापि सिद्धान्युपलक्षितानि २०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे षड्विंशः सर्गः २६

५-२७
तथागतां तां व्यथितामनिन्दितां व्यपेतहर्षां परिदीनमानसाम् शुभां निमित्तानि शुभानि भेजिरे नरं श्रिया जुष्टमिवोपजीविनः १
तस्याः शुभं वाममरालपक्ष्म-राजीवृतं कृष्णविशालशुक्लम्
प्रास्पन्दतैकं नयनं सुकेश्या
मीनाहतं पद्ममिवाभिताम्रम् २
भुजश्च चार्वञ्चितपीनवृत्तः
परार्ध्यकालागुरुचन्दनार्हः
अनुत्तमेनाध्युषितः प्रियेण
चिरेण वामः समवेपताशु ३
गजेन्द्रहस्तप्रतिमश्च पीन
स्तयोर्द्वयोः संहतयोः सुजातः
प्रस्पन्दमानः पुनरूरुरस्या
रामं पुरस्तात्स्थितमाचचक्षे ४
शुभं पुनर्हेमसमानवर्ण
मीषद्रजोध्वस्तमिवामलाक्ष्याः
वासः स्थितायाः शिखराग्रदन्त्याः
किंचित्परिस्रंसत चारुगात्र्याः ५
एतैर्निमित्तैरपरैश्च सुभ्रूः
संबोधिता प्रागपि साधुसिद्धैः
वातातपक्लान्तमिव प्रनष्टं
वर्षेण बीजं प्रतिसंजहर्ष ६
तस्याः पुनर्बिम्बफलोपमोष्ठं
स्वक्षिभ्रुकेशान्तमरालपक्ष्म
वक्त्रं बभासे सितशुक्लदंष्ट्रं
राहोर्मुखाच्चन्द्र इव प्रमुक्तः ७
सा वीतशोका व्यपनीततन्द्री शान्तज्वरा हर्षविबुद्धसत्त्वा

अशोभतार्या वदनेन शुक्ले
शीतांशुना रात्रिरिवोदितेन ८
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे सप्तविंशः सर्गः २७

५-२८
हनुमानपि विक्रान्तः सर्वं शुश्राव तत्त्वतः
सीतायास्त्रिजटायाश्च राक्षसीनां च तर्जनम् १
अवेक्षमाणस्तां देवीं देवतामिव नन्दने
ततो बहुविधां चिन्तां चिन्तयामास वानरः २
यां कपीनां सहस्राणि सुबहून्ययुतानि च
दिक्षु सर्वासु मार्गन्ते सेयमासादिता मया ३
चारेण तु सुयुक्तेन शत्रोः शक्तिमवेक्षता
गूढेन चरता तावदवेक्षितमिदं मया ४
राक्षसानां विशेषश्च पुरी चेयमवेक्षिता
राक्षसाधिपतेरस्य प्रभावो रावणस्य च ५
युक्तं तस्याप्रमेयस्य सर्वसत्त्वदयावतः
समाश्वासयितुं भार्यां पतिदर्शनकाङ्क्षिणीम् ६
अहमाश्वासयाम्येनां पूर्णचन्द्रनिभाननाम्
अदृष्टदुःखां दुःखस्य न ह्यन्तमधिगच्छतीम् ७
यदि ह्यहमिमां देवीं शोकोपहतचेतनाम्
अनाश्वास्य गमिष्यामि दोषवद्गमनं भवेत् ८
गते हि मयि तत्रेयं राजपुत्री यशस्विनी
परित्राणमविन्दन्ती जानकी जीवितं त्यजेत् ९
मया च स महाबाहुः पूर्णचन्द्रनिभाननः
समाश्वासयितुं न्याय्यः सीतादर्शनलालसः १०
निशाचरीणां प्रत्यक्षमक्षमं चाभिभाषणम्
कथं नु खलु कर्तव्यमिदं कृच्छगतो ह्यहम् ११
अनेन रात्रिशेषेण यदि नाश्वास्यते मया
सर्वथा नास्ति संदेहः परित्यक्ष्यति जीवितम् १२
रामश्च यदि पृच्छेन्मां किं मां सीताब्रवीद्वचः
किमहं तं प्रतिब्रूयामसंभाष्य सुमध्यमाम् १३
सीतासंदेशरहितं मामितस्त्वरया गतम्

निर्दहेदपि काकुत्स्थः क्रुद्धस्तीव्रेण चक्षुषा १४
यदि चेद्योजयिष्यामि भर्तारं रामकारणात्
व्यर्थमागमनं तस्य ससैन्यस्य भविष्यति १५
अन्तरं त्वहमासाद्य राक्षसीनामिह स्थितः
शनैराश्वासयिष्यामि संतापबहुलामिमाम् १६
अहं ह्यतितनुश्चैव वानरश्च विशेषतः
वाचं चोदाहरिष्यामि मानुषीमिह संस्कृताम् १७
यदि वाचं प्रदास्यामि द्विजातिरिव संस्कृताम्
रावणं मन्यमाना मां सीता भीता भविष्यति १८
अवश्यमेव वक्तव्यं मानुषं वाक्यमर्थवत्
मया सान्त्वयितुं शक्या नान्यथेयमनिन्दिता १९
सेयमालोक्य मे रूपं जानकी भाषितं तथा
रक्षोभिस्त्रासिता पूर्वं भूयस्त्रासं गमिष्यति २०
ततो जातपरित्रासा शब्दं कुर्यान्मनस्विनी
जानमाना विशालाक्षी रावणं कामरूपिणम् २१
सीतया च कृते शब्दे सहसा राक्षसीगणः
नानाप्रहरणो घोरः समेयादन्तकोपमः २२
ततो मां संपरिक्षिप्य सर्वतो विकृताननाः
वधे च ग्रहणे चैव कुर्युर्यत्नं यथाबलम् २३
तं मां शाखाः प्रशाखाश्च स्कन्धांश्चोत्तमशाखिनाम्
दृष्ट्वा विपरिधावन्तं भवेयुर्भयशङ्किताः २४
मम रूपं च स्रंपेक्ष्य वनं विचरतो महत्
राक्षस्यो भयवित्रस्ता भवेयुर्विकृताननाः २५
ततः कुर्युः समाह्वानं राक्षस्यो रक्षसामपि
राक्षसेन्द्रनियुक्तानां राक्षसेन्द्रनिवेशने २६
ते शूलशरनिस्त्रिंशविविधायुधपाणयः
आपतेयुर्विमर्देऽस्मिन्वेगेनोद्विग्नकारिणः २७
संक्रुद्धस्तैस्तु परितो विधमन्रक्षसां बलम्
शक्नुयां न तु संप्राप्तुं परं पारं महोदधेः २८
मां वा गृह्णीयुराप्लुत्य बहवः शीघ्रकारिणः
स्यादियं चागृहीतार्था मम च ग्रहणं भवेत् २९

हिंसाभिरुचयो हिंस्युरिमां वा जनकात्मजाम्
विपन्नं स्यात्ततः कार्यं रामसुग्रीवयोरिदम् ३०
उद्देशे नष्टमार्गेऽस्मिन्राक्षसैः परिवारिते
सागरेण परिक्षिप्ते गुप्ते वसति जानकी ३१
विशस्ते वा गृहीते वा रक्षोभिर्मयि संयुगे
नान्यं पश्यामि रामस्य सहायं कार्यसाधने ३२
विमृशंश्च न पश्यामि यो हते मयि वानरः
शतयोजनविस्तीर्णं लङ्घयेत महोदधिम् ३३
कामं हन्तुं समर्थोऽस्मि सहस्राण्यपि रक्षसाम्
न तु शक्ष्यामि संप्राप्तुं परं पारं महोदधेः ३४
असत्यानि च युद्धानि संशयो मे न रोचते
कश्च निःसंशयं कार्यं कुर्यात्प्राज्ञः ससंशयम् ३५
एष दोषो महान्हि स्यान्मम सीताभिभाषणे
प्राणत्यागश्च वैदेह्या भवेदनभिभाषणे ३६
भूताश्चार्था विनश्यन्ति देशकालविरोधिताः
विक्लवं दूतमासाद्य तमः सूर्योदये यथा ३७
अर्थानर्थान्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते
घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ३८
न विनश्येत्कथं कार्यं वैक्लव्यं न कथं भवेत्
लङ्घनं च समुद्रस्य कथं नु न वृथा भवेत् ३९
कथं नु खलु वाक्यं मे शृणुयान्नोद्विजेत च
इति संचिन्त्य हनुमांश्चकार मतिमान्मतिम् ४०
राममक्लिष्टकर्माणं स्वबन्धुमनुकीर्तयन्
नैनामुद्वेजयिष्यामि तद्बन्धुगतमानसाम् ४१
इक्ष्वाकूणां वरिष्ठस्य रामस्य विदितात्मनः
शुभानि धर्मयुक्तानि वचनानि समर्पयन् ४२
श्रावयिष्यामि सर्वाणि मधुरां प्रब्रुवन्गिरम्
श्रद्धास्यति यथा हीयं तथा सर्वं समादधे ४३
इति स बहुविधं महानुभावो
जगतिपतेः प्रमदामवेक्षमाणः
मधुरमवितथं जगाद वाक्यं
द्रुमविटपान्तरमास्थितो हनूमान् ४४

इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे अष्टाविंशः सर्गः २८

५-२९
एवं बहुविधां चिन्तां चिन्तयित्वा महाकपिः
संश्रवे मधुरं वाक्यं वैदेह्या व्याजहार ह १
राजा दशरथो नाम रथकुज्जरवाजिमान्
पुण्यशीलो महाकीर्तिरृजुरासीन्महायशाः
चक्रवर्तिकुले जातः पुरंदरसमो बले २
अहिंसारतिरक्षुद्रो घृणी सत्यपराक्रमः
मुख्यश्चेक्ष्वाकुवंशस्य लक्ष्मीवाँ
ल्लक्ष्मिवर्धनः ३
पार्थिवव्यञ्जनैर्युक्तः पृथुश्रीः पार्थिवर्षभः
पृथिव्यां चतुरन्तायां विश्रुतः सुखदः सुखी ४
तस्य पुत्रः प्रियो ज्येष्ठस्ताराधिपनिभाननः
रामो नाम विशेषज्ञः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ५
रक्षिता स्वस्य वृत्तस्य स्वजनस्यापि रक्षिता
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य च परंतपः ६
तस्य सत्याभिसंधस्य बृद्धस्य वचनात्पितुः
सभार्यः स च भ्रात्रा वीरः प्रव्रजितो वनम् ७
तेन तत्र महारण्ये मृगयां परिधावता
जनस्थानवधं श्रुत्वा हतौ च खरदूषणौ
ततस्त्वमर्षापहृता जानकी रावणेन तु ८
यथारूपां यथावर्णां यथालक्ष्मीं विनिश्चिताम्
अश्रोषं राघवस्याहं सेयमासादिता मया ९
विररामैवमुक्त्वासौ वाचं वानरपुंगवः
जानकी चापि तच्छ्रुत्वा विस्मयं परमं गता १०
ततः सा वक्रकेशान्ता सुकेशी केशसंवृतम्
उन्नम्य वदनं भीरुः शिंशपावृक्षमैक्षत ११
सा तिर्यगूर्ध्वं च तथाप्यधस्ता
न्निरीक्षमाणा तमचिन्त्यबुद्धिम्
ददर्श पिङ्गाधिपतेरमात्यं
वातात्मजं सूर्यमिवोदयस्थम् १२

इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः २९

५-३०
ततः शाखान्तरे लीनं दृष्ट्वा चलितमानसा
सा ददर्श कपिं तत्र प्रश्रितं प्रियवादिनम् १
सा तु दृष्ट्वा हरिश्रेष्ठं विनीतवदुपस्थितम्
मैथिली चिन्तयामास स्वप्नोऽयमिति भामिनी २
सा तं समीक्ष्यैव भृशं विसंज्ञा
गतासुकल्पेव बभूव सीता
चिरेण संज्ञां प्रतिलभ्य चैव
विचिन्तयामास विशालनेत्रा ३
स्वप्नो मयायं विकृतोऽद्य दृष्टः
शाखामृगः शास्त्रगणैर्निषिद्धः
स्वस्त्यस्तु रामाय सलक्ष्मणाय
तथा पितुर्मे जनकस्य राज्ञः ४
स्वप्नोऽपि नायं न हि मेऽस्ति निद्रा
शोकेन दुःखेन च पीडितायाः
सुखं हि मे नास्ति यतोऽस्मि हीना
तेनेन्दुपूर्णप्रतिमाननेन ५
अहं हि तस्याद्य मनोभवेन
संपीडिता तद्गतसर्वभावा
विचिन्तयन्ती सततं तमेव
तथैव पश्यामि तथा शृणोमि ६
मनोरथः स्यादिति चिन्तयामि
तथापि बुद्ध्या च वितर्कयामि
किं कारणं तस्य हि नास्ति रूपं
सुव्यक्तरूपश्च वदत्ययं माम् ७
नमोऽस्तु वाचस्पतये सवज्रिणे
स्वयंभुवे चैव हुताशनाय
अनेन चोक्तं यदिदं ममाग्रतो
वनौकसा तच्च तथास्तु नान्यथा ८
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे त्रिंशः सर्गः ३०

५-३१
तामब्रवीन्महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः
शिरस्यञ्जलिमाधाय सीतां मधुरया गिरा १
का नु पद्मपलाशाक्षी क्लिष्टकौशेयवासिनी
द्रुमस्य शाखामालम्ब्य तिष्ठसि त्वमनिन्दिता २
किमर्थं तव नेत्राभ्यां वारि स्रवति शोकजम्
पुण्डरीकपलाशाभ्यां विप्रकीर्णमिवोदकम् ३
सुराणामसुराणां च नागगन्धर्वरक्षसाम्
यक्षाणां किंनराणां च का त्वं भवसि शोभने ४
का त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा वरानने
वसूनां वा वरारोहे देवता प्रतिभासि मे ५
किं नु चन्द्रमसा हीना पतिता विबुधालयात्
रोहिणी ज्योतिषां श्रेष्ठा श्रेष्ठा
सर्वगुणान्विता ६
कोपाद्वा यदि वा मोहाद्भर्तारमसितेक्षणे
वसिष्ठं कोपयित्वा त्वं नासि कल्याण्यरुन्धती ७
को नु पुत्रः पिता भ्राता भर्ता वा ते सुमध्यमे
अस्माल्लोकादमुं लोकं गतं त्वमनुशोचसि ८
व्यज्जनानि हि ते यानि लक्षणानि च लक्षये
महिषी भूमिपालस्य राजकन्यासि मे मता ९
रावणेन जनस्थानाद्बलादपहृता यदि
सीता त्वमसि भद्रं ते तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः १०
सा तस्य वचनं श्रुत्वा रामकीर्तनहर्षिता
उवाच वाक्यं वैदेही हनूमन्तं द्रुमाश्रितम् ११
दुहिता जनकस्याहं वैदेहस्य महात्मनः
सीता च नाम नाम्नाहं भार्या रामस्य धीमतः १२
समा द्वादश तत्राहं राघवस्य निवेशने
भुञ्जाना मानुषान्भोगान्सर्वकामसमृद्धिनी १३
ततस्त्रयोदशे वर्षे राज्येनेक्ष्वाकुनन्दनम्
अभिषेचयितुं राजा सोपाध्यायः प्रचक्रमे १४
तस्मिन्संभ्रियमाणे तु राघवस्याभिषेचने

कैकेयी नाम भर्तारं देवी वचनमब्रवीत् १५
न पिबेयं न खादेयं प्रत्यहं मम भोजनम्
एष मे जीवितस्यान्तो रामो यद्यभिषिच्यते १६
यत्तदुक्तं त्वया वाक्यं प्रीत्या नृपतिसत्तम
तच्चेन्न वितथं कार्यं वनं गच्छतु राघवः १७
स राजा सत्यवाग्देव्या वरदानमनुस्मरन्
मुमोह वचनं श्रुत्वा कैकेय्याः क्रूरमप्रियम् १८
ततस्तु स्थविरो राजा सत्यधर्मे व्यवस्थितः
ज्येष्ठं यशस्विनं पुत्रं रुदन्राज्यमयाचत १९
स पितुर्वचनं श्रीमानभिषेकात्परं प्रियम्
मनसा पूर्वमासाद्य वाचा प्रतिगृहीतवान् २०
दद्यान्न प्रतिगृह्णीयान्न ब्रूयात्किंचिदप्रियम्
अपि जीवितहेतोर्हि रामः सत्यपराक्रमः २१
स विहायोत्तरीयाणि महार्हाणि महायशाः
विसृज्य मनसा राज्यं जनन्यै मां समादिशत् २२
साहं तस्याग्रतस्तूर्णं प्रस्थिता वनचारिणी
न हि मे तेन हीनाया वासः स्वर्गेऽपि रोचते २३
प्रागेव तु महाभागः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः
पूर्वजस्यानुयात्रार्थे द्रुमचीरैरलंकृतः २४
ते वयं भर्तुरादेशं बहुमान्य दृढव्रताः
प्रविष्टाः स्म पुरादृष्टं वनं गम्भीरदर्शनम् २५
वसतो दण्डकारण्ये तस्याहममितौजसः
रक्षसापहृता भार्या रावणेन दुरात्मना २६
द्वौ मासौ तेन मे कालो जीवितानुग्रहः कृतः
ऊर्ध्वं द्वाभ्यां तु मासाभ्यां ततस्त्यक्ष्यामि
जीवितम् २७
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ३१

५-३२
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान्हरियूथपः दुःखाद्दुःखाभिभूतायाः सान्त्वमुत्तरमब्रवीत् १ अहं रामस्य संदेशाद्देवि दूतस्तवागतः

वैदेहि कुशली रामस्त्वां च कौशलमब्रवीत् २
यो ब्राह्ममस्त्रं वेदांश्च वेद वेदविदां वरः
स त्वां दाशरथी रामो देवि कौशलमब्रवीत् ३
लक्ष्मणश्च महातेजा भर्तुस्तेऽनुचरः प्रियः
कृतवाञ्शोकसंतप्तः शिरसा तेऽभिवादनम् ४
सा तयो कुशलं देवी निशम्य नरसिंहयोः
प्रीतिसंहृष्टसर्वाङ्गी हनूमन्तमथाब्रवीत् ५
कल्याणी बत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ६
तयोः समागमे तस्मिन्प्रीतिरुत्पादिताद्भुता
परस्परेण चालापं विश्वस्तौ तौ प्रचक्रतुः ७
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान्हरियूथपः
सीतायाः शोकदीनायाः समीपमुपचक्रमे ८
यथा यथा समीपं स हमूमानुपसर्पति
तथा तथा रावणं सा तं सीता परिशङ्कते ९
अहो धिग्धिक्कृतमिदं कथितं हि यदस्य मे
रूपान्तरमुपागम्य स एवायं हि रावणः १०
तामशोकस्य शाखांसा विमुक्त्वा शोककर्शिता
तस्यामेवानवद्याङ्गी धरण्यां समुपाविशत् ११
अवन्दत महाबाहुस्ततस्तां जनकात्मजाम्
सा चैनं भयवित्रस्ता भूयो नैवाभ्युदैक्षत १२
तं दृष्ट्वा वन्दमानं तु सीता शशिनिभानना
अब्रवीद्दीर्घमुच्छ्वस्य वानरं मधुरस्वरा १३
मायां प्रविष्टो मायावी यदि त्वं रावणः स्वयम्
उत्पादयसि मे भूयः संतापं तन्न शोभनम् १४
स्वं परित्यज्य रूपं यः परिव्राजकरूपधृत्
जनस्थाने मया दृष्टस्त्वं स एवासि रावणः १५
उपवासकृशां दीनां कामरूप निशाचर
संतापयसि मां भूयः संतापं तन्न शोभनम् १६
यदि रामस्य दूतस्त्वमागतो भद्रमस्तु ते
पृच्छामि त्वां हरिश्रेष्ठ प्रिया रामकथा हि मे १७
गुणान्रामस्य कथय प्रियस्य मम वानर

चित्तं हरसि मे सौम्य नदीकूलं यथा रयः १८
अहो स्वप्नस्य सुखता याहमेवं चिराहृता
प्रेषितं नाम पश्यामि राघवेण वनौकसम् १९
स्वप्नेऽपि यद्यहं वीरं राघवं सहलक्ष्मणम्
पश्येयं नावसीदेयं स्वप्नोऽपि मम मत्सरी २०
नाहं स्वप्नमिमं मन्ये स्वप्ने दृष्ट्वा हि वानरम् न शक्योऽभ्युदयः प्राप्तुं प्राप्तश्चाभ्युदयो मम
२१
किं नु स्याच्चित्तमोहोऽय भवेद्वातगतिस्त्वियम्
उन्मादजो विकारो वा स्यादियं मृगतृष्णिका २२
अथवा नायमुन्मादो मोहोऽप्युन्मादलक्षणः
संबुध्ये चाहमात्मानमिमं चापि वनौकसम् २३
इत्येवं बहुधा सीता संप्रधार्य बलाबलम्
रक्षसां कामरूपत्वान्मेने तं राक्षसाधिपम् २४
एतां बुद्धिं तदा कृत्वा सीता सा तनुमध्यमा
न प्रतिव्याजहाराथ वानरं जनकात्मजा २५
सीतायाश्चिन्तितं बुद्ध्वा हनूमान्मारुतात्मजः
श्रोत्रानुकूलैर्वचनैस्तदा तां संप्रहर्षयत् २६
आदित्य इव तेजस्वी लोककान्तः शशी यथा
राजा सर्वस्य लोकस्य देवो वैश्रवणो यथा २७
विक्रमेणोपपन्नश्च यथा विष्णुर्महायशाः
सत्यवादी मधुरवाग्देवो वाचस्पतिर्यथा २८
रूपवान्सुभगः श्रीमान्कन्दर्प एव मूर्तिमान्
स्थानक्रोधप्रहर्ता च श्रेष्ठो लोके महारथः
बाहुच्छायामवष्टब्धो यस्य लोको महात्मनः २९
अपकृष्याश्रमपदान्मृगरूपेण राघवम्
शून्ये येनापनीतासि तस्य द्रक्ष्यसि यत्फलम् ३०
नचिराद्रावणं संख्ये यो वधिष्यति वीर्यवान्
रोषप्रमुक्तैरिषुभिर्ज्वलद्भिरिव पावकैः ३१
तेनाहं प्रेषितो दूतस्त्वत्सकाशमिहागतः
त्वद्वियोगेन दुःखार्तः स त्वां कौशलमब्रवीत् ३२
लक्ष्मणश्च महातेजाः सुमित्रानन्दवर्धनः

अभिवाद्य महाबाहुः सोऽपिकौशलमब्रवीत् ३३
रामस्य च सखा देवि सुग्रीवो नाम वानरः
राजा वानरमुख्यानां स त्वां कौशलमब्रवीत् ३४
नित्यं स्मरति रामस्त्वां ससुग्रीवः सलक्ष्मणः
दिष्ट्या जीवसि वैदेहि राक्षसीवशमागता ३५
नचिराद्द्रक्ष्यसे रामं लक्ष्मणं च महारथम्
मध्ये वानरकोटीनां सुग्रीवं चामितौजसम् ३६
अहं स्रुगीवसचिवो हनूमान्नाम वानरः
प्रविष्टो नगरीं लङ्कां लङ्घयित्वा महोदधिम् ३७
कृत्वा मूर्ध्नि पदन्यासं रावणस्य दुरात्मनः
त्वां द्रष्टुमुपयातोऽह समाश्रित्य पराक्रमम् ३८
नाहमस्मि तथा देवि यथा मामवगच्छसि
विशङ्का त्यज्यतामेषा श्रद्धत्स्व वदतो मम ३९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ३२

५-३३
तां तु रामकथां श्रुत्वा वैदेही वानरर्षभात्
उवाच वचनं सान्त्वमिदं मधुरया गिरा १
क्व ते रामेण संसर्गः कथं जानासि लक्ष्मणम्
वानराणां नराणां च कथमासीत्समागमः २
यानि रामस्य लिङ्गानि लक्ष्मणस्य च वानर
तानि भूयः समाचक्ष्व न मां शोकः समाविशेत् ३
कीदृशं तस्य संस्थानं रूपं रामस्य कीदृशम्
कथमूरू कथं बाहू लक्ष्मणस्य च शंस मे ४
एवमुक्तस्तु वैदेह्या हनूमान्मारुतात्मजः
ततो रामं यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ५
जानन्ती बत दिष्ट्या मां वैदेहि परिपृच्छसि
भर्तुः कमलपत्राक्षि संस्थानं लक्ष्मणस्य च ६
यानि रामस्य चिह्नानि लक्ष्मणस्य च यानि वै
लक्षितानि विशालाक्षि वदतः शृणु तानि मे ७
रामः कमलपत्राक्षः सर्वभूतमनोहरः
रूपदाक्षिण्यसम्पन्नः प्रसूतो जनकात्मजे ८

तेजसादित्यसंकाशः क्षमया पृथिवीसमः
बृहस्पतिसमो बुद्ध्या यशसा वासवोपमः ९
रक्षिता जीवलोकस्य स्वजनस्य च रक्षिता
रक्षिता स्वस्य वृत्तस्य धर्मस्य च परंतपः १०
रामो भामिनि लोकस्य चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता
मर्यादानां च लोकस्य कर्ता कारयिता च सः ११
अर्चिष्मानर्चितोऽत्यर्थं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः
साधूनामुपकारज्ञः प्रचारज्ञश्च कर्मणाम् १२
राजविद्याविनीतश्च ब्राह्मणानामुपासिता
श्रुतवाञ्शीलसम्पन्नो विनीतश्च परंतपः १३
यजुर्वेदविनीतश्च वेदविद्भिः सुपूजितः
धनुर्वेदे च वेदे च वेदाङ्गेषु च निष्ठितः १४
विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवः शुभाननः
गूढजत्रुः सुताम्राक्षो रामो देवि जनैः श्रुतः १५
दुन्दुभिस्वननिर्घोषः स्निग्धवर्णः प्रतापवान्
समः समविभक्ताङ्गो वर्णं श्यामं समाश्रितः १६
त्रिस्थिरस्त्रिप्रलम्बश्च त्रिसमस्त्रिषु
चोन्नतः
त्रिवलीवांस्त्र्यवनतश्चतुर्व्यङ्गस्त्रिशीर्षवान् १७
चतुष्कलश्चतुर्लेखश्चतुष्किष्कुश्चतुःसमः
चतुर्दशसमद्वंद्वश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्गतिः १८
महोष्ठहनुनासश्च पश्चस्निग्धोऽष्टवंशवान्
दशपद्मो दशबृहत्त्रिभिर्व्याप्तो द्विशुक्लवान्
षडुन्नतो नवतनुस्त्रिभिर्व्याप्नोति राघवः १९
सत्यधर्मपरः श्रीमान्संग्रहानुग्रहे रतः
देशकालविभागज्ञः सर्वलोकप्रियंवदः २०
भ्राता च तस्य द्व्मात्रः सौमित्रिरपराजितः
अनुरागेण रूपेण गुणैश्चैव तथाविधः २१
त्वामेव मार्गमाणौ तौ विचरन्तौ वसुंधराम्
ददर्शतुर्मृगपतिं पूर्वजेनावरोपितम् २२
ऋश्यमूकस्य पृष्ठे तु बहुपादपसंकुले

भ्रातुर्भयार्तमासीनं सुग्रीवं प्रियदर्शनम् २३
वयं तु हरिराजं तं सुग्रीवं सत्यसंगरम्
परिचर्यामहे राज्यात्पूर्वजेनावरोपितम् २४
ततस्तौ चीरवसनौ धनुःप्रवरपाणिनौ
ऋश्यमूकस्य शैलस्य रम्यं देशमुपागतौ २५
स तौ दृष्ट्वा नरव्याघ्रौ धन्विनौ वानरर्षभः
अभिप्लुतो गिरेस्तस्य शिखरं भयमोहितः २६
ततः स शिखरे तस्मिन्वानरेन्द्रो व्यवस्थितः तयोः समीपं मामेव प्रेषयामास सत्वरः २७
तावहं पुरुषव्याघ्रौ सुग्रीववचनात्प्रभू
रूपलक्षणसम्पन्नौ कृताञ्जलिरुपस्थितः २८
तौ परिज्ञाततत्त्वार्थौ मया प्रीतिसमन्वितौ
पृष्ठमारोप्य तं देशं प्रापितौ पुरुषर्षभौ २९
निवेदितौ च तत्त्वेन सुग्रीवाय महात्मने
तयोरन्योन्यसंभाषाद्भृशं प्रीतिरजायत ३०
तत्र तौ कीर्तिसम्पन्नौ हरीश्वरनरेश्वरौ
परस्परकृताश्वासौ कथया पूर्ववृत्तया ३१
तं ततः सान्त्वयामास सुग्रीवं लक्ष्मणाग्रजः
स्त्रीहेतोर्वालिना भ्रात्रा निरस्तमुरुतेजसा ३२
ततस्त्वन्नाशजं शोकं रामस्याक्लिष्टकर्मणः
लक्ष्मणो वानरेन्द्राय सुग्रीवाय न्यवेदयत् ३३
स श्रुत्वा वानरेन्द्रस्तु लक्ष्मणेनेरितं वचः तदासीन्निष्प्रभोऽत्यर्थं ग्रहग्रस्त इवांशुमान्
३४
ततस्त्वद्गात्रशोभीनि रक्षसा ह्रियमाणया
यान्याभरणजालानि पातितानि महीतले ३५
तानि सर्वाणि रामाय आनीय हरियूथपाः
संहृष्टं दर्शयामासुर्गतिं तु न विदुस्तव ३६
तानि रामाय दत्तानि मयैवोपहृतानि च
स्वनवन्त्यवकीर्णानि तस्मिन्विहतचेतसि ३७
तान्यङ्के दर्शनीयानि कृत्वा बहुविधं ततः
तेन देवप्रकाशेन देवेन परिदेवितम् ३८

पश्यतस्तस्य रुदतस्ताम्यतश्च पुनः पुनः
प्रादीपयन्दाशरथेस्तानि शोकहुताशनम् ३९
शयितं च चिरं तेन दुःखार्तेन महात्मना
मयापि विविधैर्वाक्यैः कृच्छ्रादुत्थापितः पुनः ४०
तानि दृष्ट्वा महार्हाणि दर्शयित्वा मुहुर्मुहुः
राघवः सहसौमित्रिः सुग्रीवे स न्यवेदयत् ४१
स तवादर्शनादार्ये राघवः परितप्यते
महता ज्वलता नित्यमग्निनेवाग्निपर्वतः ४२
त्वत्कृते तमनिद्रा च शोकश्चिन्ता च राघवम्
तापयन्ति महात्मानमग्न्यगारमिवाग्नयः ४३
तवादर्शनशोकेन राघवः प्रविचाल्यते
महता भूमिकम्पेन महानिव शिलोच्चयः ४४
काननानि सुरम्याणि नदीप्रस्रवणानि च
चरन्न रतिमाप्नोति त्वामपश्यन्नृपात्मजे ४५
स त्वां मनुजशार्दूलः क्षिप्रं प्राप्स्यति राघवः
समित्रबान्धवं हत्वा रावणं जनकात्मजे ४६
सहितौ रामसुग्रीवावुभावकुरुतां तदा
समयं वालिनं हन्तुं तव चान्वेषणं तथा ४७
ततो निहत्य तरसा रामो वालिनमाहवे
सर्वर्क्षहरिसंघानां सुग्रीवमकरोत्पतिम् ४८
रामसुग्रीवयोरैक्यं देव्येवं समजायत
हनूमन्तं च मां विद्धि तयोर्दूतमिहागतम् ४९
स्वराज्यं प्राप्य सुग्रीवः समानीय महाहरीन्
त्वदर्थं प्रेषयामास दिशो दश महाबलान् ५०
आदिष्टा वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण महौजसः
अद्रिराजप्रतीकाशाः सर्वतः प्रस्थिता महीम् ५१
अङ्गदो नाम लक्ष्मीवान्वालिसूनुर्महाबलः
प्रस्थितः कपिशार्दूलस्त्रिभागबलसंवृतः ५२
तेषां नो विप्रनष्टानां विन्ध्ये पर्वतसत्तमे
भृशं शोकपरीतानामहोरात्रगणा गताः ५३
ते वयं कार्यनैराश्यात्कालस्यातिक्रमेण च भयाच्च कपिराजस्य प्राणांस्त्यक्तुं व्यवस्थिताः

५४
विचित्य वनदुर्गाणि गिरिप्रस्रवणानि च अनासाद्य पदं देव्याः प्राणांस्त्यक्तुं
व्यवस्थिताः ५५
भृशं शोकार्णवे मग्नः पर्यदेवयदङ्गदः
तव नाशं च वैदेहि वालिनश्च तथा वधम्
प्रायोपवेशमस्माकं मरणं च जटायुषः ५६
तेषां नः स्वामिसंदेशान्निराशानां मुमूर्षताम्
कार्यहेतोरिवायातः शकुनिर्वीर्यवान्महान् ५७
गृध्रराजस्य सोदर्यः संपातिर्नाम गृध्रराट्
श्रुत्वा भ्रातृवधं कोपादिदं वचनमब्रवीत् ५८
यवीयान्केन मे भ्राता हतः क्व च विनाशितः
एतदाख्यातुमिच्छामि भवद्भिर्वानरोत्तमाः ५९
अङ्गदोऽकथयत्तस्य जनस्थाने महद्वधम्
रक्षसा भीमरूपेण त्वामुद्दिश्य यथातथम् ६०
जटायोस्तु वधं श्रुत्वा दुःखितः सोऽरुणात्मजः
त्वामाह स वरारोहे वसन्तीं रावणालये ६१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संपातेः प्रीतिवर्धनम्
अङ्गदप्रमुखाः सर्वे ततः संप्रस्थिता वयम्
त्वद्दर्शनिक्तिओ!त्साहा हृष्टास्तुष्टाः
प्लवंगमाः ६२
अथाहं हरिसैन्यस्य सागरं दृश्य सीदतः
व्यवधूय भयं तीव्रं योजनानां शतं प्लुतः ६३
लङ्का चापि मया रात्रौ प्रविष्टा राक्षसाकुला
रावणश्च मया दृष्टस्त्वं च शोकनिपीडिता ६४
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथावृत्तमनिन्दिते
अभिभाषस्व मां देवि दूतो दाशरथेरहम् ६५
त्वं मां रामकृतोद्योगं त्वन्निमित्तमिहागतम्
सुग्रीवसचिवं देवि बुध्यस्व पवनात्मजम् ६६
कुशली तव काकुत्स्थः सर्वशस्त्रभृतां वरः
गुरोराराधने युक्तो लक्ष्मणश्च सुलक्षणः ६७
तस्य वीर्यवतो देवि भर्तुस्तव हिते रतः

अहमेकस्तु संप्राप्तः सुग्रीववचनादिह ६८
मयेयमसहायेन चरता कामरूपिणा
दक्षिणा दिगनुक्रान्ता त्वन्मार्गविचयैषिणा ६९
दिष्ट्याहं हरिसैन्यानां त्वन्नाशमनुशोचताम्
अपनेष्यामि संतापं तवाभिगमशंसनात् ७०
दिष्ट्या हि न मम व्यर्थं देवि सागरलङ्घनम् प्राप्स्याम्यहमिदं दिष्ट्या त्वद्दर्शनकृतं यशः ७१
राघवश्च महावीर्यः क्षिप्रं त्वामभिपत्स्यते समित्रबान्धवं हत्वा रावणं राक्षसाधिपम् ७२ कौरजो नाम वैदेहि गिरीणामुत्तमो गिरिः
ततो गच्छति गोकर्णं पर्वतं केसरी हरिः ७३य
स च देवर्षिभिर्दृष्टः पिता मम महाकपिः
तीर्थे नदीपतेः पुण्ये शम्बसादनमुद्धरत् ७४
तस्याहं हरिणः क्षेत्रे जातो वातेन मैथिलि
हनूमानिति विख्यातो ल्के स्वेनैव कर्मणा
विश्वासार्थं तु वैदेहि भर्तुरुक्ता मया गुणाः ७५
एवं विश्वासिता सीता हेतुभिः शोककर्शिता
उपपन्नैरभिज्ञानैर्दूतं तमवगच्छति ७६
अतुलं च गता हर्षं प्रहर्षेण तु जानकी नेत्राभ्यां वक्रपक्ष्माभ्यां मुमोचानन्दजं जलम् ७७
चारु तच्चाननं तस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणम्
अशोभत विशालाक्ष्या राहुमुक्त इवोडुराट्
हनूमन्तं कपिं व्यक्तं मन्यते नान्यथेति सा ७८
अथोवाच हनूमांस्तामुत्तरं प्रियदर्शनाम् ७९
हतेऽसुरे संयति शम्बसादने
कपिप्रवीरेण महर्षिचोदनात्
ततोऽस्मि वायुप्रभवो हि मैथिलि
प्रभावतस्तत्प्रतिमश्च वानरः ८०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ३३

५-३४
भूय एव महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं सीताप्रत्ययकारणात् १
वानरोऽह महाभागे दूतो रामस्य धीमतः
रामनामाङ्कितं चेदं पश्य देव्यङ्गुलीयकम्
समाश्वसिहि भद्रं ते क्षीणदुःखफला ह्यसि २
गृहीत्वा प्रेक्षमाणा सा भर्तुः करविभूषणम्
भर्तारमिव संप्राप्ता जानकी मुदिताभवत् ३
चारु तद्वदनं तस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणम्
बभूव प्रहर्षोदग्रं राहुमुक्त इवोडुराट् ४
ततः सा ह्रीमती बाला भर्तुः संदेशहर्षिता
परितुष्टा प्रियं श्रुत्वा प्राशंसत महाकपिम् ५
विक्रान्तस्त्वं समर्थस्त्वं प्राज्ञस्त्वं
वानरोत्तम
येनेदं राक्षसपदं त्वयैकेन प्रधर्षितम् ६
शतयोजनविस्तीर्णः सागरो मकरालयः
विक्रमश्लाघनीयेन क्रमता गोष्पदीकृतः ७
न हि त्वां प्राकृतं मन्ये वानरं वानरर्षभ
यस्य ते नास्ति संत्रासो रावणान्नापि संभ्रमः ८
अर्हसे च कपिश्रेष्ठ मया समभिभाषितुम्
यद्यसि प्रेषितस्तेन रामेण विदितात्मना ९
प्रेषयिष्यति दुर्धर्षो रामो न ह्यपरीक्षितम्
पराक्रममविज्ञाय मत्सकाशं विशेषतः १०
दिष्ट्या च कुशली रामो धर्मात्मा धर्मवत्सलः
लक्ष्मणश्च महातेजाः सुमित्रानन्दवर्धनः ११
कुशली यदि काकुत्स्थः किं नु सागरमेखलाम्
महीं दहति कोपेन युगान्ताग्निरिवोत्थितः १२
अथवा शक्तिमन्तौ तौ सुराणामपि निग्रहे
ममैव तु न दुःखानामस्ति मन्ये विपर्ययः १३
कच्चिन्न व्यथते रामः कच्चिन्न परितप्यते
उत्तराणि च कार्याणि कुरुते पुरुषोत्तमः १४
कच्चिन्न दीनः संभ्रान्तः कार्येषु च न मुह्यति

कच्चित्पुरुषकार्याणि कुरुते नृपतेः सुतः १५
द्विविधं त्रिविधोपायमुपायमपि सेवते
विजिगीषुः सुहृत्कच्चिन्मित्रेषु च परंतपः १६
कच्चिन्मित्राणि लभते मित्रैश्चाप्यभिगम्यते
कच्चित्कल्याणमित्रश्च मित्रैश्चापि पुरस्कृतः १७
कच्चिदाशास्ति देवानां प्रसादं पार्थिवात्मजः
कच्चित्पुरुषकारं च दैवं च प्रतिपद्यते १८
कच्चिन्न विगतस्नेहो विवासान्मयि राघवः
कच्चिन्मां व्यसनादस्मान्मोक्षयिष्यति वानर १९
सुखानामुचितो नित्यमसुखानामनूचितः
दुःखमुत्तरमासाद्य कच्चिद्रामो न सीदति २०
कौसल्यायास्तथा कच्चित्सुमित्रायास्तथैव च
अभीक्ष्णं श्रूयते कच्चित्कुशलं भरतस्य च २१
मन्निमित्तेन मानार्हः कच्चिच्छोकेन राघवः
कच्चिन्नान्यमना रामः कच्चिन्मां तारयिष्यति २२
कच्चिदक्षौहिणीं भीमां भरतो भ्रातृवत्सलः ध्वजिनीं मन्त्रिभिर्गुप्तां प्रेषयिष्यति मत्कृते
२३
वानराधिपतिः श्रीमान्सुग्रीवः कच्चिदेष्यति
मत्कृते हरिभिर्वीरैर्वृतो दन्तनखायुधैः २४
कच्चिच्च लक्ष्मणः शूरः सुमित्रानन्दवर्धनः
अस्त्रविच्छरजालेन राक्षसान्विधमिष्यति २५
रौद्रेण कच्चिदस्त्रेण रामेण निहतं रणे
द्रक्ष्याम्यल्पेन कालेन रावणं ससुहृज्जनम् २६
कच्चिन्न तद्धेमसमानवर्णं
तस्याननं पद्मसमानगन्धि
मया विना शुष्यति शोकदीनं
जलक्षये पद्ममिवातपेन २७य धर्मापदेशात्त्यजतश्च राज्यं
मां चाप्यरण्यं नयतः पदातिम् नासीद्व्यथा यस्य न भीर्न शोकः कच्चित्स धैर्यं हृदये करोति २८

न चास्य माता न पिता न चान्यः स्नेहाद्विशिष्टोऽस्ति मया समो वा तावद्ध्य्हं दूत जिजीविषेयं यावत्प्रवृत्तिं शृणुयां प्रियस्य २९
इतीव देवी वचनं महार्थं
तं वानरेन्द्रं मधुरार्थमुक्त्वा
श्रोतुं पुनस्तस्य वचोऽभिरामं
रामार्थयुक्तं विरराम रामा ३०
सीताया वचनं श्रुत्वा मारुतिर्भीमविक्रमः
शिरस्यञ्जलिमाधाय वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ३१
न त्वामिहस्थां जानीते रामः कमललोचनः
श्रुत्वैव तु वचो मह्यं क्षिप्रमेष्यति राघवः ३२
चमूं प्रकर्षन्महतीं हर्यृक्षगणसंकुलाम् विष्टम्भयित्वा बाणौघ्रक्षोभ्यं वरुणालयम् करिष्यति पुरीं लङ्कां काकुत्स्थः शान्तराक्षसाम्
३३
तत्र यद्यन्तरा मृत्युर्यदि देवाः सहासुराः
स्थास्यन्ति पथि रामस्य स तानपि वधिष्यति ३४
तवादर्शनजेनार्ये शोकेन स परिप्लुतः
न शर्म लभते रामः सिंहार्दित इव द्विपः ३५
दर्दरेण च ते देवि शपे मूलफलेन च
मलयेन च विन्ध्येन मेरुणा मन्दरेण च ३६
यथा सुनयनं वल्गु बिम्बोष्ठं चारुकुण्डलम्
मुखं द्रक्ष्यसि रामस्य पूर्णचन्द्रमिवोदितम् ३७
क्षिप्रं द्रक्ष्यसि वैदेहि रामं प्रस्रवणे गिरौ
शतक्रतुमिवासीनं नाकपृष्ठस्य मूर्धनि ३८
न मांसं राघवो भुङ्क्ते न चापि मधु सेवते
वन्यं सुविहितं नित्यं भक्तमश्नाति पञ्चमम् ३९
नैव दंशान्न मशकान्न कीटान्न सरीसृपान्
राघवोऽपनयेद्गात्रात्त्वद्गतेनान्तरात्मना ४०
नित्यं ध्यानपरो रामो नित्यं शोकपरायणः
नान्यच्चिन्तयते किंचित्स तु कामवशं गतः ४१

अनिद्रः सततं रामः सुप्तोऽपि च नरोत्तमः
सीतेति मधुरां वाणीं व्याहरन्प्रतिबुध्यते ४२
दृष्ट्वा फलं वा पुष्पं वा यच्चान्यत्स्त्रीमनोहरम्
बहुशो हा प्रियेत्येवं श्वसंस्त्वामभिभाषते ४३
स देवि नित्यं परितप्यमान
स्त्वामेव सीतेत्यभिभाषमाणः
धृतव्रतो राजसुतो महात्मा
तवैव लाभाय कृतप्रयत्नः ४४
सा रामसंकीर्तनवीतशोका
रामस्य शोकेन समानशोका
शरन्मुखेनाम्बुदशेषचन्द्रा
निशेव वैदेहसुता बभूव ४५
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ३४

५-३५
सीता तद्वचनं श्रुत्वा पूर्णचन्द्रनिभानना
हनूमन्तमुवाचेदं धर्मार्थसहितं वचः १
अमृतं विषसंसृष्टं त्वया वानर भाषितम्
यच्च नान्यमना रामो यच्च शोकपरायणः २
एश्वर्ये वा सुविस्तीर्णे व्यसने वा सुदारुणे
रज्ज्वेव पुरुषं बद्ध्वा कृतान्तः परिकर्षति ३
विधिर्नूनमसंहार्यः प्राणिनां प्लवगोत्तम
सौमित्रिं मां च रामं च व्यसनैः पश्य मोहितान् ४
शोकस्यास्य कदा पारं राघवोऽधिगमिष्यति
प्लवमानः परिश्रान्तो हतनौः सागरे यथा ५
राक्षसानां क्षयं कृत्वा सूदयित्वा च रावणम्
लङ्कामुन्मूलितां कृत्वा कदा द्रक्ष्यति मां पतिः ६
स वाच्यः संत्वरस्वेति यावदेव न पूर्यते
अयं संवत्सरः कालस्तावद्धि मम जीवितम् ७
वर्तते दशमो मासो द्वौ तु शेषौ प्लवंगम
रावणेन नृशंसेन समयो यः कृतो मम ८

विभीषणेन च भ्रात्रा मम निर्यातनं प्रति
अनुनीतः प्रयत्नेन न च तत्कुरुते मतिम् ९
मम प्रतिप्रदानं हि रावणस्य न रोचते
रावणं मार्गते संख्ये मृत्युः कालवशं गतम् १०
ज्येष्ठा कन्यानला नाम विभीषणसुता कपे
तया ममैतदाख्यातं मात्रा प्रहितया स्वयम् ११
अविन्ध्यो नाम मेधावी विद्वान्राक्षसपुंगवः
धृतिमाञ्शीलवान्वृद्धो रावणस्य सुसंमतः १२
रामात्क्षयमनुप्राप्तं रक्षसां प्रत्यचोदयत्
न च तस्यापि दुष्टात्मा शृणोति वचनं हितम् १३
आशंसेयं हरिश्रेष्ठ क्षिप्रं मां प्राप्स्यते पतिः
अन्तरात्मा हि मे शुद्धस्तस्मिंश्च बहवो गुणाः १४
उत्साहः पौरुषं सत्त्वमानृशंस्यं कृतज्ञता
विक्रमश्च प्रभावश्च सन्ति वानर राघवे १५
चतुर्दश सहस्राणि राक्षसानां जघान यः
जनस्थाने विना भ्रात्रा शत्रुः कस्तस्य नोद्विजेत्
१६
न स शक्यस्तुलयितुं व्यसनैः पुरुषर्षभः
अहं तस्यानुभावज्ञा शक्रस्येव पुलोमजा १७
शरजालांशुमाञ्शूरः कपे रामदिवाकरः
शत्रुरक्षोमयं तोयमुपशोषं नयिष्यति १८
इति संजल्पमानां तां रामार्थे शोककर्शिताम्
अश्रुसंपूर्णवदनामुवाच हनुमान्कपिः १९
श्रुत्वैव तु वचो मह्यं क्षिप्रमेष्यति राघवः
चमूं प्रकर्षन्महतीं हर्यृक्षगणसंकुलाम् २०
अथवा मोचयिष्यामि त्वामद्यैव हि राक्षसात्
अस्माद्दुःखादुपारोह मम पृष्ठमनिन्दिते २१
त्वां हि पृष्ठगतां कृत्वा संतरिष्यामि सागरम्
शक्तिरस्ति हि मे वोढुं लङ्कामपि सरावणाम् २२
अहं प्रस्रवणस्थाय राघवायाद्य मैथिलि
प्रापयिष्यामि शक्राय हव्यं हुतमिवानलः २३
द्रक्ष्यस्यद्यैव वैदेहि राघवं सहलक्ष्मणम्

व्यवसायसमायुक्तं विष्णुं दैत्यवधे यथा २४
त्वद्दर्शनकृतोत्साहमाश्रमस्थं महाबलम्
पुरंदरमिवासीनं नागराजस्य मूर्धनि २५
पृष्ठमारोह मे देवि मा विकाङ्क्षस्व शोभने
योगमन्विच्छ रामेण शशाङ्केनेव रोहिणी २६
कथयन्तीव चन्द्रेण सूर्येणेव सुवर्चला
मत्पृष्ठमधिरुह्य त्वं तराकाशमहार्णवम् २७
न हि मे संप्रयातस्य त्वामितो नयतोऽङ्गने
अनुगन्तुं गतिं शक्ताः सर्वे लङ्कानिवासिनः २८
यथैवाहमिह प्राप्तस्तथैवाहमसंशयम्
यास्यामि पश्य वैदेहि त्वामुद्यम्य विहायसम् २९
मैथिली तु हरिश्रेष्ठाच्छ्रुत्वा वचनमद्भुतम्
हर्षविस्मितसर्वाङ्गी हनूमन्तमथाब्रवीत् ३०
हनूमन्दूरमध्वानं कथं मां वोढुमिच्छसि
तदेव खलु ते मन्ये कपित्वं हरियूथप ३१
कथं वाल्पशरीरस्त्वं मामितो नेतुमिच्छसि
सकाशं मानवेन्द्रस्य भर्तुर्मे प्लवगर्षभ ३२
सीताया वचनं श्रुत्वा हनूमान्मारुतात्मजः
चिन्तयामास लक्ष्मीवान्नवं परिभवं कृतम् ३३
न मे जानाति सत्त्वं वा प्रभावं वासितेक्षणा
तस्मात्पश्यतु वैदेही यद्रूपं मम कामतः ३४
इति संचिन्त्य हनुमांस्तदा प्लवगसत्तमः
दर्शयामास वैदेह्याः स्वरूपमरिमर्दनः ३५
स तस्मात्पादपाद्धीमानाप्लुत्य प्लवगर्षभः
ततो वर्धितुमारेभे सीताप्रत्ययकारणात् ३६
मेरुमन्दरसंकाशो बभौ दीप्तानलप्रभः
अग्रतो व्यवतस्थे च सीताया वानरर्षभः ३७
हरिः पर्वतसंकाशस्ताम्रवक्त्रो महाबलः
वज्रदंष्ट्रनखो भीमो वैदेहीमिदमब्रवीत् ३८
सपर्वतवनोद्देशां साट्टप्राकारतोरणाम्
लङ्कामिमां सनाथां वा नयितुं शक्तिरस्ति मे ३९
तदवस्थाप्यतां बुद्धिरलं देवि विकाङ्क्षया

विशोकं कुरु वैदेहि राघवं सहलक्ष्मणम् ४०
तं दृष्ट्वाचलसंकाशमुवाच जनकात्मजा
पद्मपत्रविशालाक्षी मारुतस्यौरसं सुतम् ४१
तव सत्त्वं बलं चैव विजानामि महाकपे
वायोरिव गतिं चापि तेजश्चाग्नेरिवाद्भुतम् ४२
प्राकृतोऽन्य कथं चेमां भूमिमागन्तुमर्हति
उदधेरप्रमेयस्य पारं वानरपुंगव ४३
जानामि गमने शक्तिं नयने चापि ते मम
अवश्यं संप्रधार्याशु कार्यसिद्धिरिहात्मनः ४४
अयुक्तं तु कपिश्रेष्ठ मया गन्तुं त्वया सह
वायुवेगसवेगस्य वेगो मां मोहयेत्तव ४५
अहमाकाशमासक्ता उपर्युपरि सागरम्
प्रपतेयं हि ते पृष्ठाद्भयाद्वेगेन गच्छतः ४६
पतिता सागरे चाहं तिमिनक्रझषाकुले
भवेयमाशु विवशा यादसामन्नमुत्तमम् ४७
न च शक्ष्ये त्वया सार्धं गन्तुं शत्रुविनाशन
कलत्रवति संदेहस्त्वय्यपि स्यादसंशयम् ४८
ह्रियमाणां तु मां दृष्ट्वा राक्षसा भीमविक्रमाः
अनुगच्छेयुरादिष्टा रावणेन दुरात्मना ४९
तैस्त्वं परिवृतः शूरैः शूलमुद्गरपाणिभिः
भवेस्त्वं संशयं प्राप्तो मया वीर कलत्रवान् ५०
सायुधा बहवो व्योम्नि राक्षसास्त्वं निरायुधः
कथं शक्ष्यसि संयातुं मां चैव परिरक्षितुम् ५१
युध्यमानस्य रक्षोभिस्ततस्तैः क्रूरकर्मभिः
प्रपतेयं हि ते पृष्ठाद्भयार्ता कपिसत्तम ५२
अथ रक्षांसि भीमानि महान्ति बलवन्ति च
कथंचित्सांपराये त्वां जयेयुः कपिसत्तम ५३
अथवा युध्यमानस्य पतेयं विमुखस्य ते
पतितां च गृहीत्वा मां नयेयुः पापराक्षसाः ५४
मां वा हरेयुस्त्वद्धस्ताद्विशसेयुरथापि वा
अव्यवस्थौ हि दृश्येते युद्धे जयपराजयौ ५५
अहं वापि विपद्येयं रक्षोभिरभितर्जिता

त्वत्प्रयत्नो हरिश्रेष्ठ भवेन्निष्फल एव तु ५६
कामं त्वमपि पर्याप्तो निहन्तुं सर्वराक्षसान्
राघवस्य यशो हीयेत्त्वया शस्तैस्तु राक्षसैः ५७
अथवादाय रक्षांसि न्यस्येयुः संवृते हि माम्
यत्र ते नाभिजानीयुर्हरयो नापि राघवः ५८
आरम्भस्तु मदर्थोऽय ततस्तव निरर्थकः
त्वया हि सह रामस्य महानागमने गुणः ५९
मयि जीवितमायत्तं राघवस्य महात्मनः
भ्रातॄणां च महाबाहो तव राजकुलस्य च ६०
तौ निराशौ मदर्थे तु शोकसंतापकर्शितौ
सह सर्वर्क्षहरिभिस्त्यक्ष्यतः प्राणसंग्रहम् ६१
भर्तुर्भक्तिं पुरस्कृत्य रामादन्यस्य वानर
नाहं स्प्रष्टुं पदा गात्रमिच्छेयं वानरोत्तम ६२
यदहं गात्रसंस्पर्शं रावणस्य गता बलात्
अनीशा किं करिष्यामि विनाथा विवशा सती ६३
यदि रामो दशग्रीवमिह हत्वा सराक्षसम्
मामितो गृह्य गच्छेत तत्तस्य सदृशं भवेत् ६४
श्रुता हि दृष्टाश्च मया पराक्रमा
महात्मनस्तस्य रणावमर्दिनः
न देवगन्धर्वभुजंगराक्षसा
भवन्ति रामेण समा हि संयुगे ६५
समीक्ष्य तं संयति चित्रकार्मुकं
महाबलं वासवतुल्यविक्रमम्
सलक्ष्मणं को विषहेत राघवं
हुताशनं दीप्तमिवानिलेरितम् ६६
सलक्ष्मणं राघवमाजिमर्दनं
दिशागजं मत्तमिव व्यवस्थितम्
सहेत को वानरमुख्य संयुगे
युगान्तसूर्यप्रतिमं शरार्चिषम् ६७
स मे हरिश्रेष्ठ सलक्ष्मणं पतिं सयूथपं क्षिप्रमिहोपपादय
चिराय रामं प्रति शोककर्शितां

पर्यायेण प्रसुप्तश्च ममाङ्के भरताग्रजः १५
ततो मांससमायुक्तो वायसः पर्यतुण्डयत्
तमहं लोष्टमुद्यम्य वारयामि स्म वायसम् १६
दारयन्स च मां काकस्तत्रैव परिलीयते
न चाप्युपरमन्मांसाद्भक्षार्थी बलिभोजनः १७
उत्कर्षन्त्यां च रशनां क्रुद्धायां मयि पक्षिणे
स्रंसमाने च वसने ततो दृष्टा त्वया ह्यहम् १८
त्वया विहसिता चाहं क्रुद्धा संलज्जिता तदा
भक्ष्यगृद्धेन काकेन दारिता त्वामुपागता १९
आसीनस्य च ते श्रान्ता पुनरुत्सङ्गमाविशम्
क्रुध्यन्ती च प्रहृष्टेन त्वयाहं परिसान्त्विता २०
बाष्पपूर्णमुखी मन्दं चक्षुषी परिमार्जती
लक्षिताहं त्वया नाथ वायसेन प्रकोपिता २१
आशीविष इव क्रुद्धः श्वसन्वाक्यमभाषथाः
केन ते नागनासोरु विक्षतं वै स्तनान्तरम्
कः क्रीडति सरोषेण पञ्चवक्त्रेण भोगिना २२
वीक्षमाणस्ततस्तं वै वायसं समवैक्षथाः
नखैः सरुधिरैस्तीक्ष्णैर्मामेवाभिमुखं स्थितम् २३
पुत्रः किल स शक्रस्य वायसः पततां वरः
धरान्तरचरः शीघ्रं पवनस्य गतौ समः २४
ततस्तस्मिन्महाबाहुः कोपसंवर्तितेक्षणः
वायसे कृतवान्क्रूरां मतिं मतिमतां वर २५
स दर्भसंस्तराद्गृह्य ब्रह्मणोऽस्त्रेण योजयः
स दीप्त इव कालाग्निर्जज्वालाभिमुखो द्विजम् २६
चिक्षेपिथ प्रदीप्तां तामिषीकां वायसं प्रति
अनुसृष्टस्तदा काको जगाम विविधां गतिम् य
त्राणकाम इमं लोकं सर्वं वै विचचार ह २७
स पित्रा च परित्यक्तः सुरैः सर्वैर्महर्षिभिः
त्रीँ ल्लोकान्संपरिक्रम्य त्वामेव शरणं गतः २८
तं त्वं निपतितं भूमौ शरण्यः शरणागतम्
वधार्हमपि काकुत्स्थ कृपया पर्यपालयः
न शर्म लब्ध्वा लोकेषु त्वामेव शरणं गतः २९

परिद्यूनं विषण्णं च स त्वमायान्तमुक्तवान्
मोघं कर्तुं न शक्यं तु ब्राह्ममस्त्रं तदुच्यताम्
३०
ततस्तस्याक्षि काकस्य हिनस्ति स्म स दक्षिणम् ३१
स ते तदा नमस्कृत्वा राज्ञे दशरथाय च
त्वया वीर विसृष्टस्तु प्रतिपेदे स्वमालयम् ३२
मत्कृते काकमात्रेऽपि ब्रह्मास्त्रं समुदीरितम्
कस्माद्यो मां हरत्त्वत्तः क्षमसे तं महीपते ३३
स कुरुष्व महोत्साहं कृपां मयि नरर्षभ
आनृशंस्यं परो धर्मस्त्वत्त एव मया श्रुतः ३४
जानामि त्वां महावीर्यं महोत्साहं महाबलम्
अपारपारमक्षोभ्यं गाम्भीर्यात्सागरोपमम्
भर्तारं ससमुद्राया धरण्या वासवोपमम् ३५
एवमस्त्रविदां श्रेष्ठः सत्त्ववान्बलवानपि
किमर्थमस्त्रं रक्षःसु न योजयसि राघव ३६
न नागा नापि गन्धर्वा नासुरा न मरुद्गणाः
रामस्य समरे वेगं शक्ताः प्रतिसमाधितुम् ३७
तस्य वीर्यवतः कश्चिद्यद्यस्ति मयि संभ्रमः
किमर्थं न शरैस्तीक्ष्णैः क्षयं नयति राक्षसान् ३८
भ्रातुरादेशमादाय लक्ष्मणो वा परंतपः
कस्य हेतोर्न मां वीरः परित्राति महाबलः ३९
यदि तौ पुरुषव्याघ्रौ वाय्विन्द्रसमतेजसौ
सुराणामपि दुर्धर्षौ किमर्थं मामुपेक्षतः ४०
ममैव दुष्कृतं किंचिन्महदस्ति न संशयः
समर्थावपि तौ यन्मां नावेक्षेते परंतपौ ४१
कौसल्या लोकभर्तारं सुषुवे यं मनस्विनी
तं ममार्थे सुखं पृच्छ शिरसा चाभिवादय ४२
स्रजश्च सर्वरत्नानि प्रिया याश्च वराङ्गनाः
एश्वर्यं च विशालायां पृथिव्यामपि दुर्लभम् ४३
पितरं मातरं चैव संमान्याभिप्रसाद्य च
अनुप्रव्रजितो रामं सुमित्रा येन सुप्रजाः
आनुकूल्येन धर्मात्मा त्यक्त्वा सुखमुनत्तमम् ४४

अनुगच्छति काकुत्स्थं भ्रातरं पालयन्वने
सिंहस्कन्धो महाबाहुर्मनस्वी प्रियदर्शनः ४५
पितृवद्वर्तते रामे मातृवन्मां समाचरन्
ह्रियमाणां तदा वीरो न तु मां वेद लक्ष्मणः ४६
वृद्धोपसेवी लक्ष्मीवाञ्शक्तो न बहुभाषिता
राजपुत्रः प्रियश्रेष्ठः सदृशः श्वशुरस्य मे ४७
मत्तः प्रियतरो नित्यं भ्राता रामस्य लक्ष्मणः
नियुक्तो धुरि यस्यां तु तामुद्वहति वीर्यवान् ४८
यं दृष्ट्वा राघवो नैव वृद्धमार्यमनुस्मुरिति!
स ममार्थाय कुशलं वक्तव्यो वचनान्मम मृदुर्नित्यं शुचिर्दक्षः प्रियो रामस्य लक्ष्मणः ४९
इदं ब्रूयाश्च मे नाथं शूरं रामं पुनः पुनः
जीवितं धारयिष्यामि मासं दशरथात्मज
ऊर्ध्वं मासान्न जीवेयं सत्येनाहं ब्रवीमि ते ५०
रावणेनोपरुद्धां मां निकृत्या पापकर्मणा
त्रातुमर्हसि वीर त्वं पातालादिव कौशिकीम् ५१
ततो वस्त्रगतं मुक्त्वा दिव्यं चूडामणिं शुभम्
प्रदेयो राघवायेति सीता हनुमते ददौ ५२
प्रतिगृह्य ततो वीरो मणिरत्नमनुत्तमम्
अङ्गुल्या योजयामास न ह्यस्य प्राभवद्भुजः ५३
मणिरत्नं कपिवरः प्रतिगृह्याभिवाद्य च
सीतां प्रदक्षिणं कृत्वा प्रणतः पार्श्वतः स्थितः
५४
हर्षेण महता युक्तः सीतादर्शनजेन सः
हृदयेन गतो रामं शरीरेण तु विष्ठितः ५५
मणिवरमुपगृह्य तं महार्हं
जनकनृपात्मजया धृतं प्रभावात्
गिरिवरपवनावधूतमुक्तः
सुखितमनाः प्रतिसंक्रमं प्रपेदे ५६
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ३६

५-३७
मणिं दत्त्वा ततः सीता हनूमन्तमथाब्रवीत्
अभिज्ञानमभिज्ञातमेतद्रामस्य तत्त्वतः १
मणिं तु दृष्ट्वा रामो वै त्रयाणां संस्मरिष्यति
वीरो जनन्या मम च राज्ञो दशरथस्य च २
स भूयस्त्वं समुत्साहे चोदितो हरिसत्तम
अस्मिन्कार्यसमारम्भे प्रचिन्तय यदुत्तरम् ३
त्वमस्मिन्कार्यनिर्योगे प्रमाणं हरिसत्तम
तस्य चिन्तय यो यत्नो दुःखक्षयकरो भवेत् ४
स तथेति प्रतिज्ञाय मारुतिर्भीमविक्रमः
शिरसावन्द्य वैदेहीं गमनायोपचक्रमे ५
ज्ञात्वा संप्रस्थितं देवी वानरं मारुतात्मजम्
बाष्पगद्गदया वाचा मैथिली वाक्यमब्रवीत् ६
कुशलं हनुमन्ब्रूयाः सहितौ रामलक्ष्मणौ
सुग्रीवं च सहामात्यं वृद्धान्सर्वांश्च वानरान् ७
यथा च स महाबाहुर्मां तारयति राघवः
अस्माद्दुःखाम्बुसंरोधात्त्वं समाधातुमर्हसि ८
जीवन्तीं मां यथा रामः संभावयति कीर्तिमान्
तत्त्वया हनुमन्वाच्यं वाचा धर्ममवाप्नुहि ९
नित्यमुत्साहयुक्ताश्च वाचः श्रुत्वा मयेरिताः
वर्धिष्यते दाशरथेः पौरुषं मदवाप्तये १०
मत्संदेशयुता वाचस्त्वत्तः श्रुत्वैव राघवः
पराक्रमविधिं वीरो विधिवत्संविधास्यति ११
सीतायास्तद्वचः श्रुत्वा हनुमान्मारुतात्मजः
शिरस्यञ्जलिमाधाय वाक्यमुत्तरमब्रवीत् १२
क्षिप्रमेष्यति काकुत्स्थो हर्यृक्षप्रवरैर्वृतः
यस्ते युधि विजित्यारीञ्शोकं व्यपनयिष्यति १३
न हि पश्यामि मर्त्येषु नामरेष्वसुरेषु वा
यस्तस्य वमतो बाणान्स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः १४
अप्यर्कमपि पर्जन्यमपि वैवस्वतं यमम्
स हि सोढुं रणे शक्तस्तव हेतोर्विशेषतः १५
स हि सागरपर्यन्तां महीं शासितुमीहते

त्वन्निमित्तो हि रामस्य जयो जनकनन्दिनि १६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सम्यक्सत्यं सुभाषितम्
जानकी बहु मेनेऽथ वचनं चेदमब्रवीत् १७
ततस्तं प्रस्थितं सीता वीक्षमाणा पुनः पुनः
भर्तुः स्नेहान्वितं वाक्यं सौहार्दादनुमानयत् १८
यदि वा मन्यसे वीर वसैकाहमरिंदम कस्मिंश्चित्संवृते देशे विश्रान्तः श्वो गमिष्यसि
१९
मम चेदल्पभाग्यायाः सांनिध्यात्तव वीर्यवान्
अस्य शोकस्य महतो मुहूर्तं मोक्षणं भवेत् २०
गते हि हरिशार्दूल पुनरागमनाय तु
प्राणानामपि संदेहो मम स्यान्नात्र संशयः २१
तवादर्शनजः शोको भूयो मां परितापयेत्
दुःखाद्दुःखपरामृष्टां दीपयन्निव वानर २२
अयं च वीर संदेहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः
सुमहांस्त्वत्सहायेषु हर्यृक्षेषु हरीश्वर २३
कथं नु खलु दुष्पारं तरिष्यन्ति महोदधिम्
तानि हर्यृक्षसैन्यानि तौ वा नरवरात्मजौ २४
त्रयाणामेव भूतानां सागरस्येह लङ्घने
शक्तिः स्याद्वैनतेयस्य तव वा मारुतस्य वा २५
तदस्मिन्कार्यनिर्योगे वीरैवं दुरतिक्रमे
किं पश्यसि समाधानं त्वं हि कार्यविदां वरः २६
काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्य परिसाधने
पर्याप्तः परवीरघ्न यशस्यस्ते बलोदयः २७
बलैः समग्रैर्यदि मां रावणं जित्य संयुगे
विजयी स्वपुरं यायात्तत्तु मे स्याद्यशस्करम् २८
बलैस्तु संकुलां कृत्वा लङ्कां परबलार्दनः
मां नयेद्यदि काकुत्स्थस्तत्तस्य सदृशं भवेत् २९
तद्यथा तस्य विक्रान्तमनुरूपं महात्मनः
भवेदाहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय ३०
तदर्थोपहितं वाक्यं सहितं हेतुसंहितम्
निशम्य हनुमाञ्शेषं वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ३१

देवि हर्यृक्षसैन्यानामीश्वरः प्लवतां वरः
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नस्तवार्थे कृतनिश्चयः ३२
स वानरसहस्राणां कोटीभिरभिसंवृतः
क्षिप्रमेष्यति वैदेहि राक्षसानां निबर्हणः ३३
तस्य विक्रमसम्पन्नाः सत्त्ववन्तो महाबलाः
मनःसंकल्पसंपाता निदेशे हरयः स्थिताः ३४
येषां नोपरि नाधस्तान्न तिर्यक्सज्जते गतिः
न च कर्मसु सीदन्ति महत्स्वमिततेजसः ३५
असकृत्तैर्महोत्साहैः ससागरधराधरा
प्रदक्षिणीकृता भूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः ३६
मद्विशिष्टाश्च तुल्याश्च सन्ति तत्र वनौकसः
मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसंनिधौ ३७
अहं तावदिह प्राप्तः किं पुनस्ते महाबलाः
न हि प्रकृष्टाः प्रेष्यन्ते प्रेष्यन्ते हीतरे
जनाः ३८
तदलं परितापेन देवि शोको व्यपैतु ते
एकोत्पातेन ते लङ्कामेष्यन्ति हरियूथपाः ३९
मम पृष्ठगतौ तौ च चन्द्रसूर्याविवोदितौ
त्वत्सकाशं महासत्त्वौ नृसिंहावागमिष्यतः ४०
तौ हि वीरौ नरवरौ सहितौ रामलक्ष्मणौ
आगम्य नगरीं लङ्कां सायकैर्विधमिष्यतः ४१
सगणं रावणं हत्वा राघवो रघुनन्दनः
त्वामादाय वरारोहे स्वपुरं प्रतियास्यति ४२
तदाश्वसिहि भद्रं ते भव त्वं कालकाङ्क्षिणी
नचिराद्द्रक्ष्यसे रामं प्रज्वलन्तमिवानलम् ४३
निहते राक्षसेन्द्रे च सपुत्रामात्यबान्धवे
त्वं समेष्यसि रामेण शशाङ्केनेव रोहिणी ४४
क्षिप्रं त्वं देवि शोकस्य पारं यास्यसि मैथिलि
रावणं चैव रामेण निहतं द्रक्ष्यसेऽचिरात् ४५
एवमाश्वास्य वैदेहीं हनूमान्मारुतात्मजः
गमनाय मतिं कृत्वा वैदेहीं पुनरब्रवीत् ४६
तमरिघ्नं कृतात्मानं क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवम्

लक्ष्मणं च धनुष्पाणिं लङ्काद्वारमुपस्थितम् ४७
नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशार्दूलविक्रमान्
वानरान्वारणेन्द्राभान्क्षिप्रं द्रक्ष्यसि
संगतान् ४८
शैलाम्बुदनिकाशानां लङ्कामलयसानुषु
नर्दतां कपिमुख्यानामार्ये यूथान्यनेकशः ४९
स तु मर्मणि घोरेण ताडितो मन्मथेषुणा
न शर्म लभते रामः सिंहार्दित इव द्विपः ५०
मा रुदो देवि शोकेन मा भूत्ते मनसोऽप्रियम्
शचीव पत्या शक्रेण भर्त्रा नाथवती ह्यसि ५१
रामाद्विशिष्टः कोऽन्योऽस्ति कश्चित्सौमित्रिणा
समः
अग्निमारुतकल्पौ तौ भ्रातरौ तव संश्रयौ ५२
नास्मिंश्चिरं वत्स्यसि देवि देशे
रक्षोगणैरध्युषितेऽतिरौद्रे
न ते चिरादागमनं प्रियस्य
क्षमस्व मत्संगमकालमात्रम् ५३
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

५-३८
श्रुत्वा तु वचनं तस्य वायुसूनोर्महात्मनः
उवाचात्महितं वाक्यं सीता सुरसुतोपमा १
त्वां दृष्ट्वा प्रियवक्तारं संप्रहृष्यामि वानर
अर्धसंजातसस्येव वृष्टिं प्राप्य वसुंधरा २
यथा तं पुरुषव्याघ्रं गात्रैः शोकाभिकर्शितैः
संस्पृशेयं सकामाहं तथा कुरु दयां मयि ३
अभिज्ञानं च रामस्य दत्तं हरिगणोत्तम
क्षिप्तामिषीकां काकस्य कोपादेकाक्षिशातनीम् ४
मनःशिलायास्तिलको गण्डपार्श्वे निवेशितः
त्वया प्रनष्टे तिलके तं किल स्मर्तुमर्हसि ५
स वीर्यवान्कथं सीतां हृतां समनुमन्यसे
वसन्तीं रक्षसां मध्ये महेन्द्रवरुणोपमः ६

एष चूडामणिर्दिव्यो मया सुपरिरक्षितः
एतं दृष्ट्वा प्रहृष्यामि व्यसने त्वामिवानघ ७
एष निर्यातितः श्रीमान्मया ते वारिसंभवः
अतः परं न शक्ष्यामि जीवितुं शोकलालसा ८
असह्यानि च दुःखानि वाचश्च हृदयच्छिदः
राक्षसीनां सुघोराणां त्वत्कृते मर्षयाम्यहम् ९
धारयिष्यामि मासं तु जीवितं शत्रुसूदन
मासादूर्ध्वं न जीविष्ये त्वया हीना नृपात्मज १०
घोरो राक्षसराजोऽय दृष्टिश्च न सुखा मयि
त्वां च श्रुत्वा विपद्यन्तं न जीवेयमहं क्षणम् ११
वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साश्रु भाषितम्
अथाब्रवीन्महातेजा हनुमान्मारुतात्मजः १२
त्वच्छोकविमुखो रामो देवि सत्येन ते शपे
रामे शोकाभिभूते तु लक्ष्मणः परितप्यते १३
दृष्टा कथंचिद्भवती न कालः परिशोचितुम्
इमं मुहूर्तं दुःखानामन्तं द्रक्ष्यसि भामिनि १४
तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ राजपुत्रावनिन्दितौ
त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ लङ्कां भस्मीकरिष्यतः १५
हत्वा तु समरे क्रूरं रावणं सहबान्धवम्
राघवौ त्वां विशालाक्षि स्वां पुरीं प्रापयिष्यतः
१६
यत्तु रामो विजानीयादभिज्ञानमनिन्दिते
प्रीतिसंजननं तस्य भूयस्त्वं दातुमर्हसि १७
साब्रवीद्दत्तमेवेह मयाभिज्ञानमुत्तमम्
एतदेव हि रामस्य दृष्ट्वा मत्केशभूषणम्
श्रद्धेयं हनुमन्वाक्यं तव वीर भविष्यति १८
स तं मणिवरं गृह्य श्रीमान्प्लवगसत्तमः
प्रणस्य शिरसा देवीं गमनायोपचक्रमे १९
तमुत्पातकृतोत्साहमवेक्ष्य हरिपुंगवम्
वर्धमानं महावेगमुवाच जनकात्मजा
अश्रुपूर्णमुखी दीना बाष्पगद्गदया गिरा २०
हनूमन्सिंहसंकाशौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ

सुग्रीवं च सहामात्यं सर्वान्ब्रूया अनामयम् २१
यथा च स महाबाहुर्मां तारयति राघवः
अस्माद्दुःखाम्बुसंरोधात्तत्समाधातुमर्हसि २२
इमं च तीव्रं मम शोकवेगं
रक्षोभिरेभिः परिभर्त्सनं च
ब्रूयास्तु रामस्य गतः समीपं
शिवश्च तेऽध्वास्तु हरिप्रवीर २३
स राजपुत्र्या प्रतिवेदितार्थः
कपिः कृतार्थः परिहृष्टचेताः
तदल्पशेषं प्रसमीक्ष्य कार्यं
दिशं ह्युदीचीं मनसा जगाम २४
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे अष्टात्रिंशः सर्गः ३८

५-३९
स च वाग्भिः प्रशस्ताभिर्गमिष्यन्पूजितस्तया
तस्माद्देशादपक्रम्य चिन्तयामास वानरः १
अल्पशेषमिदं कार्यं दृष्टेयमसितेक्षणा
त्रीनुपायानतिक्रम्य चतुर्थ इह दृश्यते २
न साम रक्षःसु गुणाय कल्पते
न दानमर्थोपचितेषु वर्तते
न भेदसाध्या बलदर्पिता जनाः
पराक्रमस्त्वेष ममेह रोचते ३
न चास्य कार्यस्य पराक्रमादृते
विनिश्चयः कश्चिदिहोपपद्यते
हतप्रवीरास्तु रणे हि राक्षसाः
कथंचिदीयुर्यदिहाद्य मार्दवम् ४
कार्ये कर्मणि निर्दिष्टो यो बहून्यपि साधयेत्
पूर्वकार्याविरोधेन स कार्यं कर्तुमर्हति ५
न ह्येकः साधको हेतुः स्वल्पस्यापीह कर्मणः
यो ह्यर्थं बहुधा वेद स समर्थोऽथसाधने ६
इहैव तावत्कृतनिश्चयो ह्यहं

यदि व्रजेयं प्लवगेश्वरालयम् परात्मसंमर्दविशेषतत्त्ववि त्ततः कृतं स्यान्मम भर्तृशासनम् ७
कथं नु खल्वद्य भवेत्सुखागतं
प्रसह्य युद्धं मम राक्षसैः सह
तथैव खल्वात्मबलं च सारव
त्समानयेन्मां च रणे दशाननः ८
इदमस्य नृशंसस्य नन्दनोपममुत्तमम्
वनं नेत्रमनःकान्तं नानाद्रुमलतायुतम् ९
इदं विध्वंसयिष्यामि शुष्कं वनमिवानलः
अस्मिन्भग्ने ततः कोपं करिष्यति सरावणः १०
ततो महत्साश्वमहारथद्विपं
बलं समानेष्यति राक्षसाधिपः
त्रिशूलकालायसपट्टिशायुधं
ततो महद्युद्धमिदं भविष्यति ११
अहं तु तैः संयति चण्डविक्रमैः
समेत्य रक्षोभिरसंगविक्रमः
निहत्य तद्रावणचोदितं बलं
सुखं गमिष्यामि कपीश्वरालयम् १२
ततो मारुतवत्क्रुद्धो मारुतिर्भीमविक्रमः
ऊरुवेगेन महता द्रुमान्क्षेप्तुमथारभत् १३
ततस्तद्धनुमान्वीरो बभञ्ज प्रमदावनम्
मत्तद्विजसमाघुष्टं नानाद्रुमलतायुतम् १४
तद्वनं मथितैर्वृक्षैर्भिन्नैश्च सलिलाशयैः
चूर्णितैः पर्वताग्रैश्च बभूवाप्रियदर्शनम् १५
लतागृहैश्चित्रगृहैश्च नाशितै
र्महोरगैर्व्यालमृगैश्च निर्धुतैः
शिलागृहैरुन्मथितैस्तथा गृहैः
प्रनष्टरूपं तदभून्महद्वनम् १६
स तस्य कृत्वार्थपतेर्महाकपि
र्महद्व्यलीकं मनसो महात्मनः युयुत्सुरेको बहुभिर्महाबलैः

श्रिया ज्वलंस्तोरणमाश्रितः कपिः १७
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ३९

५-४०
ततः पक्षिनिनादेन वृक्षभङ्गस्वनेन च
बभूवुस्त्राससंभ्रान्ताः सर्वे लङ्कानिवासिनः १
विद्रुताश्च भयत्रस्ता विनेदुर्मृगपक्षिणः
रक्षसां च निमित्तानि क्रूराणि प्रतिपेदिरे २
ततो गतायां निद्रायां राक्षस्यो विकृताननाः
तद्वनं ददृशुर्भग्नं तं च वीरं महाकपिम् ३
स ता दृष्ट्वा महाबाहुर्महासत्त्वो महाबलः
चकार सुमहद्रूपं राक्षसीनां भयावहम् ४
ततस्तं गिरिसंकाशमतिकायं महाबलम्
राक्षस्यो वानरं दृष्ट्वा पप्रच्छुर्जनकात्मजाम् ५
कोऽय कस्य कुतो वायं किंनिमित्तमिहागतः
कथं त्वया सहानेन संवादः कृत इत्युत ६
आचक्ष्व नो विशालाक्षि मा भूत्ते सुभगे भयम्
संवादमसितापाङ्गे त्वया किं कृतवानयम् ७
अथाब्रवीत्तदा साध्वी सीता सर्वाङ्गशोभना
रक्षसां कामरूपाणां विज्ञाने मम का गतिः ८
यूयमेवास्य जानीत योऽय यद्वा करिष्यति
अहिरेव अहेः पादान्विजानाति न संशयः ९
अहमप्यस्य भीतास्मि नैनं जानामि कोन्वयम्
वेद्मि राक्षसमेवैनं कामरूपिणमागतम् १०
वैदेह्या वचनं श्रुत्वा राक्षस्यो विद्रुता द्रुतम् स्थिताः काश्चिद्गताः काश्चिद्रावणाय निवेदितुम्
११
रावणस्य समीपे तु राक्षस्यो विकृताननाः
विरूपं वानरं भीममाख्यातुमुपचक्रमुः १२
अशोकवनिकामध्ये राजन्भीमवपुः कपिः
सीतया कृतसंवादस्तिष्ठत्यमितविक्रमः १३

न च तं जानकी सीता हरिं हरिणलोचना
अस्माभिर्बहुधा पृष्टा निवेदयितुमिच्छति १४
वासवस्य भवेद्दूतो दूतो वैश्रवणस्य वा
प्रेषितो वापि रामेण सीतान्वेषणकाङ्क्षया १५
तेन त्वद्भुतरूपेण यत्तत्तव मनोहरम्
नानामृगगणाकीर्णं प्रमृष्टं प्रमदावनम् १६
न तत्र कश्चिदुद्देशो यस्तेन न विनाशितः
यत्र सा जानकी सीता स तेन न विनाशितः १७
जानकीरक्षणार्थं वा श्रमाद्वा नोपलभ्यते
अथवा कः श्रमस्तस्य सैव तेनाभिरक्षिता १८
चारुपल्लवपत्राढ्यं यं सीता स्वयमास्थिता
प्रवृद्धः शिंशपावृक्षः स च तेनाभिरक्षितः १९
तस्योग्ररूपस्योग्रं त्वं दण्डमाज्ञातुमर्हसि
सीता संभाषिता येन तद्वनं च विनाशितम् २०
मनःपरिगृहीतां तां तव रक्षोगणेश्वर
कः सीतामभिभाषेत यो न स्यात्त्यक्तजीवितः २१
राक्षसीनां वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः
हुताग्निरिव जज्वाल कोपसंवर्तितेक्षणः २२
आत्मनः सदृशाञ्शूरान्किंकरान्नाम राक्षसान्
व्यादिदेश महातेजा निग्रहार्थं हनूमतः २३
तेषामशीतिसाहस्रं किंकराणां तरस्विनाम्
निर्ययुर्भवनात्तस्मात्कूटमुद्गरपाणयः २४
महोदरा महादंष्ट्रा घोररूपा महबलाः
युद्धाभिमनसः सर्वे हनूमद्ग्रहणोन्मुखाः २५
ते कपिं तं समासाद्य तोरणस्थमवस्थितम्
अभिपेतुर्महावेगाः पतंगा इव पावकम् २६
ते गदाभिर्विचित्राभिः परिघैः काञ्चनाङ्गदैः
आजघ्नुर्वानरश्रेष्ठं शरैरादित्यसंनिभैः २७
हनूमानपि तेजस्वी श्रीमान्पर्वतसंनिभः
क्षितावाविद्ध्य् लाङ्गूलं ननाद च महास्वनम् २८
तस्य संनादशब्देन तेऽभवन्भयशङ्किताः
ददृशुश्च हनूमन्तं संध्यामेघमिवोन्नतम् २९

स्वामिसंदेशनिःशङ्कास्ततस्ते राक्षसाः कपिम्
चित्रैः प्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः ३०
स तैः परिवृतः शूरैः सर्वतः स महाबलः
आससादायसं भीमं परिघं तोरणाश्रितम् ३१
स तं परिघमादाय जघान रजनीचरान् ३२
स पन्नगमिवादाय स्फुरन्तं विनतासुतः
विचचाराम्बरे वीरः परिगृह्य च मारुतिः ३३
स हत्वा राक्षसान्वीरः किंकरान्मारुतात्मजः
युद्धाकाङ्क्षी पुनर्वीरस्तोरणं समुपस्थितः ३४
ततस्तस्माद्भयान्मुक्ताः कतिचित्तत्र राक्षसाः
निहतान्किंकरान्सर्वान्रावणाय न्यवेदयन् ३५
स राक्षसानां निहतं महाबलं
निशम्य राजा परिवृत्तलोचनः
समादिदेशाप्रतिमं पराक्रमे
प्रहस्तपुत्रं समरे सुदुर्जयम् ३६
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ४०

५-४१
ततः स किंकरान्हत्वा हनूमान्ध्यानमास्थितः
वनं भग्नं मया चैत्यप्रासादो न विनाशितः
तस्मात्प्रासादमप्येवमिमं विध्वंसयाम्यहम् १
इति संचिन्त्य हनुमान्मनसा दर्शयन्बलम्
चैत्यप्रासादमाप्लुत्य मेरुशृङ्गमिवोन्नतम्
आरुरोह हरिश्रेष्ठो हनूमान्मारुतात्मजः २
संप्रधृष्य च दुर्धर्षश्चैत्यप्रासादमुन्नतम्
हनूमान्प्रज्वलँ ल्लक्ष्म्या पारियात्रोपमोऽभवत् ३
स भूत्वा तु महाकायो हनूमान्मारुतात्मजः
धृष्टमास्फोटयामास लङ्कां शब्देन पूरयन् ४
तस्यास्फोटितशब्देन महता श्रोत्रघातिना
पेतुर्विहंगा गगनादुच्चैश्चेदमघोषयत् ५
जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः
राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ६

दासोऽह कोसलेन्द्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः
हनुमाञ्शत्रुसैन्यानां निहन्ता मारुतात्मजः ७
न रावणसहस्रं मे युद्धे प्रतिबलं भवेत्
शिलाभिस्तु प्रहरतः पादपैश्च सहस्रशः ८
अर्दयित्वा पुरीं लङ्कामभिवाद्य च मैथिलीम्
समृद्धार्थो गमिष्यामि मिषतां सर्वरक्षसाम् ९
एवमुक्त्वा विमानस्थश्चैत्यस्थान्हरिपुंगवः
ननाद भीमनिर्ह्रादो रक्षसां जनयन्भयम् १०
तेन शब्देन महता चैत्यपालाः शतं ययुः
गृहीत्वा
विविधानस्त्रान्प्रासान्खड्गान्परश्वधान्
विसृजन्तो महाकाया मारुतिं पर्यवारयन् ११
आवर्त इव गङ्गायास्तोयस्य विपुलो महान्
परिक्षिप्य हरिश्रेष्ठं स बभौ रक्षसां गणः १२
ततो वातात्मजः क्रुद्धो भीमरूपं समास्थितः १३
प्रासादस्य महांस्तस्य स्तम्भं हेमपरिष्कृतम्
उत्पाटयित्वा वेगेन हनूमान्मारुतात्मजः
ततस्तं भ्रामयामास शतधारं महाबलः १४
स राक्षसशतं हत्वा वज्रेणेन्द्र इवासुरान्
अन्तरिक्षस्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् १५
मादृशानां सहस्राणि विसृष्टानि महात्मनाम्
बलिनां वानरेन्द्राणां सुग्रीववशवर्तिनाम् १६
शतैः शतसहस्रैश्च कोटीभिरयुतैरपि
आगमिष्यति सुग्रीवः सर्वेषां वो निषूदनः १७
नेयमस्ति पुरी लङ्का न यूयं न च रावणः
यस्मादिक्ष्वाकुनाथेन बद्धं वैरं महात्मना १८
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ४१

५-४२
संदिष्टो राक्षसेन्द्रेण प्रहस्तस्य सुतो बली जम्बुमाली महादंष्ट्रो निर्जगाम धनुर्धरः १

रक्तमाल्याम्बरधरः स्रग्वी रुचिरकुण्डलः
महान्विवृत्तनयनश्चण्डः समरदुर्जयः २
धनुः शक्रधनुःप्रख्यं महद्रुचिरसायकम्
विस्फारयाणो वेगेन वज्राशनिसमस्वनम् ३
तस्य विस्फारघोषेण धनुषो महता दिशः
प्रदिशश्च नभश्चैव सहसा समपूर्यत ४
रथेन खरयुक्तेन तमागतमुदीक्ष्य सः
हनूमान्वेगसम्पन्नो जहर्ष च ननाद च ५
तं तोरणविटङ्कस्थं हनूमन्तं महाकपिम्
जम्बुमाली महाबाहुर्विव्याध निशितैः शरैः ६
अर्घचन्द्रेण वदने शिरस्येकेन कर्णिना
बाह्वोर्विव्याध नाराचैर्दशभिस्तं कपीश्वरम् ७
तस्य तच्छुशुभे ताम्रं शरेणाभिहतं मुखम्
शरदीवाम्बुजं फुल्लं विद्धं भास्कररश्मिना ८
चुकोप बाणाभिहतो राक्षसस्य महाकपिः
ततः पार्श्वेऽतिविपुलां ददर्श महतीं शिलाम् ९
तरसा तां समुत्पाट्य चिक्षेप बलवद्बली
तां शरैर्दशभिः क्रुद्धस्ताडयामास राक्षसः १०
विपन्नं कर्म तद्दृष्ट्वा हनूमांश्चण्डविक्रमः
सालं विपुलमुत्पाट्य भ्रामयामास वीर्यवान् ११
भ्रामयन्तं कपिं दृष्ट्वा सालवृक्षं महाबलम्
चिक्षेप सुबहून्बाणाञ्जम्बुमाली महाबलः १२
सालं चतुर्भिश्चिच्छेद वानरं पञ्चभिर्भुजे
उरस्येकेन बाणेन दशभिस्तु स्तनान्तरे १३
स शरैः पूरिततनुः क्रोधेन महता वृतः
तमेव परिघं गृह्य भ्रामयामास वेगितः १४
अतिवेगोऽतिवेगेन भ्रामयित्वा बलोत्कटः
परिघं पातयामास जम्बुमालेर्महोरसि १५
तस्य चैव शिरो नास्ति न बाहू न च जानुनी
न धनुर्न रथो नाश्वास्तत्रादृश्यन्त नेषवः १६
स हतस्तरसा तेन जम्बुमाली महारथः
पपात निहतो भूमौ चूर्णिताङ्गविभूषणः १७

जम्बुमालि च निहतं किंकरांश्च महाबलान्
चुक्रोध रावणः श्रुत्वा कोपसंरक्तलोचनः १८
स रोषसंवर्तितताम्रलोचनः
प्रहस्तपुत्रे निहते महाबले
अमात्यपुत्रानतिवीर्यविक्रमा
न्समादिदेशाशु निशाचरेश्वरः १९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ४२

५-४३
ततस्ते राक्षसेन्द्रेण चोदिता मन्त्रिणः सुताः
निर्ययुर्भवनात्तस्मात्सप्त सप्तार्चिवर्चसः १
महाबलपरीवारा धनुष्मन्तो महाबलाः
कृतास्त्रास्त्रविदां श्रेष्ठाः परस्परजयैषिणः २
हेमजालपरिक्षिप्तैर्ध्वजवद्भिः पताकिभिः
तोयदस्वननिर्घोषैर्वाजियुक्तैर्महारथैः ३
तप्तकाञ्चनचित्राणि चापान्यमितविक्रमाः
विस्फारयन्तः संहृष्टास्तडिद्वन्त इवाम्बुदाः ४
जनन्यस्तास्ततस्तेषां विदित्वा किंकरान्हतान्
बभूवुः शोकसंभ्रान्ताः सबान्धवसुहृज्जनाः ५
ते परस्परसंघर्षास्तप्तकाञ्चनभूषणाः
अभिपेतुर्हनूमन्तं तोरणस्थमवस्थितम् ६
सृजन्तो बाणवृष्टिं ते रथगर्जितनिःस्वनाः
वृष्टिमन्त इवाम्भोदा विचेरुर्नैऋतर्षभाः ७
अवकीर्णस्ततस्ताभिर्हनूमाञ्शरवृष्टिभिः
अभवत्संवृताकारः शैलराडिव वृष्टिभिः ८
स शरान्वञ्चयामास तेषामाशुचरः कपिः
रथवेगांश्च वीराणां विचरन्विमलेऽम्बरे ९
स तैः क्रीडन्धनुष्मद्भिर्व्योम्नि वीरः प्रकाशते
धनुष्मद्भिर्यथा मेघैर्मारुतः प्रभुरम्बरे १०
स कृत्वा निनदं घोरं त्रासयंस्तां महाचमूम्
चकार हनुमान्वेगं तेषु रक्षःसु वीर्यवान् ११

तलेनाभिहनत्कांश्चित्पादैः कांश्चित्परंतपः मुष्टिनाभ्यहनत्कांश्चिन्नखैः कांश्चिद्व्यदारयत् १२
प्रममाथोरसा कांश्चिदूरुभ्यामपरान्कपिः
केचित्तस्यैव नादेन तत्रैव पतिता भुवि १३
ततस्तेष्ववपन्नेषु भूमौ निपतितेषु च
तत्सैन्यमगमत्सर्वं दिशो दश भयार्दितम् १४
विनेदुर्विस्वरं नागा निपेतुर्भुवि वाजिनः
भग्ननीडध्वजच्छत्रैर्भूश्च कीर्णाभवद्रथैः १५
स तान्प्रवृद्धान्विनिहत्य राक्षसा
न्महाबलश्चण्डपराक्रमः कपिः
युयुत्सुरन्यैः पुनरेव राक्षसै
स्तदेव वीरोऽभिजगाम तोरणम् १६
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३

५-४४
हतान्मन्त्रिसुतान्बुद्ध्वा वानरेण महात्मना
रावणः संवृताकारश्चकार मतिमुत्तमाम् १
स विरूपाक्षयूपाक्षौ दुर्धरं चैव राक्षसम्
प्रघसं भासकर्णं च पञ्च सेनाग्रनायकान् २
संदिदेश दशग्रीवो वीरान्नयविशारदान्
हनूमद्ग्रहणे व्यग्रान्वायुवेगसमान्युधि ३
यात सेनाग्रगाः सर्वे महाबलपरिग्रहाः
सवाजिरथमातंगाः स कपिः शास्यतामिति ४
यत्तैश्च खलु भाव्यं स्यात्तमासाद्य वनालयम्
कर्म चापि समाधेयं देशकालाविरोधितम् ५
न ह्यहं तं कपिं मन्ये कर्मणा प्रतितर्कयन्
सर्वथा तन्महद्भूतं महाबलपरिग्रहम्
भवेदिन्द्रेण वा सृष्टमस्मदर्थं तपोबलात् ६
सनागयक्षगन्धर्वा देवासुरमहर्षयः
युष्माभिः सहितैः सर्वैर्मया सह विनिर्जिताः ७

तैरवश्यं विधातव्यं व्यलीकं किंचिदेव नः
तदेव नात्र संदेहः प्रसह्य परिगृह्यताम् ८
नावमन्यो भवद्भिश्च हरिः क्रूरपराक्रमः
दृष्टा हि हरयः शीघ्रा मया विपुलविक्रमाः ९
वाली च सहसुग्रीवो जाम्बवांश्च महाबलः
नीलः सेनापतिश्चैव ये चान्ये द्विविदादयः १०
नैव तेषां गतिर्भीमा न तेजो न पराक्रमः
न मतिर्न बलोत्साहो न रूपपरिकल्पनम् ११
महत्सत्त्वमिदं ज्ञेयं कपिरूपं व्यवस्थितम् प्रयत्नं महदास्थाय क्रियतामस्य निग्रहः १२
कामं लोकास्त्रयः सेन्द्राः ससुरासुरमानवाः
भवतामग्रतः स्थातुं न पर्याप्ता रणाजिरे १३
तथापि तु नयज्ञेन जयमाकाङ्क्षता रणे
आत्मा रक्ष्यः प्रयत्नेन युद्धसिद्धिर्हि चञ्चला १४
ते स्वामिवचनं सर्वे प्रतिगृह्य महौजसः
समुत्पेतुर्महावेगा हुताशसमतेजसः १५
रथैश्च मत्तैर्नागैश्च वाजिभिश्च महाजवैः शस्त्रैश्च विविधैस्तीक्ष्णैः सर्वैश्चोपचिता बलैः
१६
ततस्तं ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महाकपिम्
रश्मिमन्तमिवोद्यन्तं स्वतेजो रश्मिमालिनम् १७
तोरणस्थं महावेगं महासत्त्वं महाबलम्
महामतिं महोत्साहं महाकायं महाबलम् १८
तं समीक्ष्यैव ते सर्वे दिक्षु सर्वास्ववस्थिताः
तैस्तैः प्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः १९
तस्य पञ्चायसास्तीक्ष्णाः सिताः पीतमुखाः शराः
शिरस्युत्पलपत्राभा दुर्धरेण निपातिताः २०
स तैः पञ्चभिराविद्धः शरैः शिरसि वानरः
उत्पपात नदन्व्योम्नि दिशो दश विनादयन् २१
ततस्तु दुर्धरो वीरः सरथः सज्जकार्मुकः
किरञ्शरशतैर्नैकैरभिपेदे महाबलः २२
स कपिर्वारयामास तं व्योम्नि शरवर्षिणम्

वृष्टिमन्तं पयोदान्ते पयोदमिव मारुतः २३
अर्द्यमानस्ततस्तेन दुर्धरेणानिलात्मजः
चकार निनदं भूयो व्यवर्धत च वेगवान् २४
स दूरं सहसोत्पत्य दुर्धरस्य रथे हरिः
निपपात महावेगो विद्युद्राशिर्गिराविव २५
ततस्तं मथिताष्टाश्वं रथं भग्नाक्षकूवरम्
विहाय न्यपतद्भूमौ दुर्धरस्त्यक्तजीवितः २६
तं विरूपाक्षयूपाक्षौ दृष्ट्वा निपतितं भुवि
संजातरोषौ दुर्धर्षावुत्पेततुररिंदमौ २७
स ताभ्यां सहसोत्पत्य विष्ठितो विमलेऽम्बरे
मुद्गराभ्यां महाबाहुर्वक्षस्यभिहतः कपिः २८
तयोर्वेगवतोर्वेगं विनिहत्य महाबलः
निपपात पुनर्भूमौ सुपर्णसमविक्रमः २९
स सालवृक्षमासाद्य समुत्पाट्य च वानरः
तावुभौ राक्षसौ वीरौ जघान पवनात्मजः ३०
ततस्तांस्त्रीन्हताञ्ज्ञात्वा वानरेण तरस्विना
अभिपेदे महावेगः प्रसह्य प्रघसो हरिम् ३१
भासकर्णश्च संक्रुद्धः शूलमादाय वीर्यवान्
एकतः कपिशार्दूलं यशस्विनमवस्थितौ ३२
पट्टिशेन शिताग्रेण प्रघसः प्रत्यपोथयत्
भासकर्णश्च शूलेन राक्षसः कपिसत्तमम् ३३
स ताभ्यां विक्षतैर्गात्रैरसृग्दिग्धतनूरुहः
अभवद्वानरः क्रुद्धो बालसूर्यसमप्रभः ३४
समुत्पाट्य गिरेः शृङ्गं समृगव्यालपादपम्
जघान हमुमान्वीरो राक्षसौ कपिकुञ्जरः ३५
ततस्तेष्ववसन्नेषु सेनापतिषु पञ्चसु
बलं तदवशेषं तु नाशयामास वानरः ३६
अश्वैरश्वान्गजैर्नागान्योघैर्योधान्रथै रथान्
स कपिर्नाशयामास सहस्राक्ष इवासुरान् ३७
हतैर्नागैश्च तुरगैर्भग्नाक्षैश्च महारथैः
हतैश्च राक्षसैर्भूमी रुद्धमार्गा समन्ततः ३८
ततः कपिस्तान्ध्वजिनीपतीन्रणे

निहत्य वीरान्सबलान्सवाहनान्
तदेव वीरः परिगृह्य तोरणं
कृतक्षणः काल इव प्रजाक्षये ३९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४

५-४५
सेनापतीन्पञ्च स तु प्रमापिता
न्हनूमता सानुचरान्सवाहनान्
समीक्ष्य राजा समरोद्धतोन्मुखं
कुमारमक्षं प्रसमैक्षताक्षतम् १
स तस्य दृष्ट्यर्पणस्रंपचोदितः
प्रतापवान्काञ्चनचित्रकार्मुकः समुत्पपाताथ सदस्युदीरितो
द्विजातिमुख्यैर्हविषेव पावकः २
ततो महद्बालदिवाकरप्रभं
प्रतप्तजाम्बूनदजालसंततम्
रथं समास्थाय ययौ स वीर्यवान्
महाहरिं तं प्रति नैरृतर्षभः ३
ततस्तपःसंग्रहसंचयार्जितं
प्रतप्तजाम्बूनदजालशोभितम्
पताकिनं रत्नविभूषितध्वजं
मनोजवाष्टाश्ववरैः सुयोजितम् ४
सुरासुराधृष्यमसंगचारिणं
रविप्रभं व्योमचरं समाहितम्
सतूणमष्टासिनिबद्धबन्धुरं
यथाक्रमावेशितशक्तितोमरम् ५
विराजमानं प्रतिपूर्णवस्तुना
सहेमदाम्ना शशिसूर्यवर्चसा
दिवाकराभं रथमास्थितस्ततः
स निर्जगामामरतुल्यविक्रमः ६
स पूरयन्खं च महीं च साचलां

तुरंगमातंगमहारथस्वनैः
बलैः समेतैः स हि तोरणस्थितं समर्थमासीनमुपागमत्कपिम् ७
स तं समासाद्य हरिं हरीक्षणो
युगान्तकालाग्निमिव प्रजाक्षये
अवस्थितं विस्मितजातसंभ्रमः
समैक्षताक्षो बहुमानचक्षुषा ८
स तस्य वेगं च कपेर्महात्मनः
पराक्रमं चारिषु पार्थिवात्मजः
विचारयन्स्वं च बलं महाबलो
हिमक्षये सूर्य इवाभिवर्धते ९
स जातमन्युः प्रसमीक्ष्यविक्रमं
स्थिरः स्थितः संयति दुर्निवारणम्
समाहितात्मा हनुमन्तमाहवे
प्रचोदयामास शरैस्त्रिभिः शितैः १०
ततः कपिं तं प्रसमीक्ष्य गर्वितं
जितश्रमं शत्रुपराजयोर्जितम्
अवैक्षताक्षः समुदीर्णमानसः
सबाणपाणिः प्रगृहीतकार्मुकः ११
स हेमनिष्काङ्गदचारुकुण्डलः
समाससादाशुपराक्रमः कपिम्
तयोर्बभूवाप्रतिमः समागमः
सुरासुराणामपि संभ्रमप्रदः १२
ररास भूमिर्न तताप भानुमा
न्ववौ न वायुः प्रचचाल चाचलः
कपेः कुमारस्य च वीक्ष्य संयुगं
ननाद च द्यौरुदधिश्च चुक्षुभे १३
ततः स वीरः सुमुखान्पतत्रिणः
सुवर्णपुङ्खान्सविषानिवोरगान्
समाधिसंयोगविमोक्षतत्त्ववि
च्छरानथ त्रीन्कपिमूÞ र्यपातयत् १४
स तैः शरैर्मूर्ध्निं समं निपातितैः

क्षरन्नसृग्दिग्धविवृत्तलोचनः नवोदितादित्यनिभः शरांशुमा न्व्यराजतादित्य इवांशुमालिकः १५
ततः स पिङ्गाधिपमन्त्रिसत्तमः
समीक्ष्य तं राजवरात्मजं रणे
उदग्रचित्रायुधचित्रकार्मुकं
जहर्ष चापूर्यत चाहवोन्मुखः १६
स मन्दराग्रस्थ इवांशुमाली
विवृद्धकोपो बलवीर्यसंयुतः
कुमारमक्षं सबलं सवाहनं
ददाह नेत्राग्निमरीचिभिस्तदा १७
ततः स बाणासनशक्रकार्मुकः
शरप्रवर्षो युधि राक्षसाम्बुदः
शरान्मुमोचाशु हरीश्वराचले
बलाहको वृष्टिमिवाचलोत्तमे १८
ततः कपिस्तं रणचण्डविक्रमं
विवृद्धतेजोबलवीर्यसायकम्
कुमारमक्षं प्रसमीक्ष्य संयुगे
ननाद हर्षाद्घनतुल्यविक्रमः १९
स बालभावाद्युधि वीर्यदर्पितः
प्रवृद्धमन्युः क्षतजोपमेक्षणः
समाससादाप्रतिमं रणे कपिं
गजो महाकूपमिवावृतं तृणैः २०
स तेन बाणैः प्रसभं निपातितै
श्चकार नादं घननादनिःस्वनः
समुत्पपाताशु नभः स मारुति
र्भुजोरुविक्षेपणघोरदर्शनः २१
समुत्पतन्तं समभिद्रवद्बली
स राक्षसानां प्रवरः प्रतापवान्
रथी रथश्रेष्ठतमः किरञ्शरैः
पयोधरः शैलमिवाश्मवृष्टिभिः २२
स ताञ्शरांस्तस्य विमोक्षयन्कपि

श्चकार वीरः पथि वायुसेविते शरान्तरे मारुतवद्विनिष्पत न्मनोजवः संयति चण्डविक्रमः २३
तमात्तबाणासनमाहवोन्मुखं
खमास्तृणन्तं विविधैः शरोत्तमैः
अवैक्षताक्षं बहुमानचक्षुषा
जगाम चिन्तां च स मारुतात्मजः २४
ततः शरैर्भिन्नभुजान्तरः कपिः
कुमारवर्येण महात्मना नदन् श
महाभुजः कर्मविशेषतत्त्ववि
द्विचिन्तयामास रणे पराक्रमम् २५
अबालवद्बालदिवाकरप्रभः
करोत्ययं कर्म महन्महाबलः
न चास्य सर्वाहवकर्मशोभिनः
प्रमापणे मे मतिरत्र जायते २६
अयं महात्मा च महांश्च वीर्यतः
समाहितश्चातिसहश्च संयुगे
असंशयं कर्मगुणोदयादयं
सनागयक्षैर्मुनिभिश्च पूजितः २७
पराक्रमोत्साहविवृद्धमानसः
समीक्षते मां प्रमुखागतः स्थितः
पराक्रमो ह्यस्य मनांसि कम्पये
त्सुरासुराणामपि शीघ्रकारिणः २८
न खल्वयं नाभिभवेदुपेक्षितः
पराक्रमो ह्यस्य रणे विवर्धते
प्रमापणं त्वेव ममास्य रोचते
न वर्धमानोऽग्निरुपेक्षितुं क्षमः २९
इति प्रवेगं तु परस्य तर्क
न्स्वकर्मयोगं च विधाय वीर्यवान्
चकार वेगं तु महाबलस्तदा
मतिं च चक्रेऽस्य वधे महाकपिः ३०
स तस्य तानष्ट हयान्महाजवा

न्समाहितान्भारसहान्विवर्तने जघान वीरः पथि वायुसेविते तलप्रहारैः पवनात्मजः कपिः ३१
ततस्तलेनाभिहतो महारथः
स तस्य पिङ्गाधिपमन्त्रिनिर्जितः
स भग्ननीडः परिमुक्तकूबरः
पपात भूमौ हतवाजिरम्बरात् ३२
स तं परित्यज्य महारथो रथं
सकार्मुकः खङ्गधरः खमुत्पतत्
तपोभियोगादृषिरुग्रवीर्यवा
न्विहाय देहं मरुतामिवालयम् ३३
ततः कपिस्तं विचरन्तमम्बरे
पतत्रिराजानिलसिद्धसेविते
समेत्य तं मारुतवेगविक्रमः
क्रमेण जग्राह च पादयोर्दृढम् ३४
स तं समाविध्य सहस्रशः कपिः
र्महोरगं गृह्य इवाण्डजेश्वरः
मुमोच वेगात्पितृतुल्यविक्रमो
महीतले संयति वानरोत्तमः ३५
स भग्नबाहूरुकटीशिरोधरः
क्षरन्नसृङ्निर्मथितास्थिलोचनः
सभिन्नसंधिः प्रविकीर्णबन्धनो
हतः क्षितौ वायुसुतेन राक्षसः ३६
महाकपिर्भूमितले निपीड्य तं
चकार रक्षोऽधिपतेर्महद्भयम् ३७
महर्षिभिश्चक्रचरैर्महाव्रतैः
समेत्य भूतैश्च सयक्षपन्नगैः
सुरैश्च सेन्द्रैर्भृशजातविस्मयै
र्हते कुमारे स कपिर्निरीक्षितः ३८
निहत्य तं वज्रिसुतोपमप्रभं कुमारमक्षं क्षतजोपमेक्षणम् तदेव वीरोऽभिजगाम तोरणं

कृतक्षणः काल इव प्रजाक्षये २९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ४५

५-४६
ततस्तु रक्षोधिपतिर्महात्मा
हनूमताक्षे निहते कुमारे
मनः समाधाय तदेन्द्रकल्पं
समादिदेशेन्द्रजितं स रोषात् १
त्वमस्त्रविच्छस्त्रभृतां वरिष्ठः
सुरासुराणामपि शोकदाता
सुरेषु सेन्द्रेषु च दृष्टकर्मा
पितामहाराधनसंचितास्त्रः २
तवास्त्रबलमासाद्य नासुरा न मरुद्गणाः
न कश्चित्त्रिषु लोकेषु संयुगे न गतश्रमः ३
भुजवीर्याभिगुप्तश्च तपसा चाभिरक्षितः
देशकालविभागज्ञस्त्वमेव मतिसत्तमः ४
न तेऽस्त्यशक्यं समरेषु कर्मणा
न तेऽस्त्यकार्यं मतिपूर्वमन्त्रणे
न सोऽस्ति कश्चित्त्रिषु संग्रहेषु वै
न वेद यस्तेऽस्त्रबलं बलं च ते ५
ममानुरूपं तपसो बलं च ते
पराक्रमश्चास्त्रबलं च संयुगे
न त्वां समासाद्य रणावमर्दे
मनःश्रमं गच्छति निश्चितार्थम् ६
निहताः किंकराः सर्वे जम्बुमाली च राक्षसः
अमात्यपुत्रा वीराश्च पञ्च सेनाग्रयायिनः ७
सहोदरस्ते दयितः कुमारोऽक्षश्च सूदितः
न तु तेष्वेव मे सारो यस्त्वय्यरिनिषूदन ८
इदं हि दृष्ट्वा मतिमन्महद्बलं
कपेः प्रभावं च पराक्रमं च त्वमात्मनश्चापि समीक्ष्य सारं

कुरुष्व वेगं स्वबलानुरूपम् ९
बलावमर्दस्त्वयि संनिकृष्टे
यथा गते शाम्यति शान्तशत्रौ
तथा समीक्ष्यात्मबलं परं च
समारभस्वास्त्रविदां वरिष्ठ १०
न खल्वियं मतिः श्रेष्ठा यत्त्वां संप्रेषयाम्यहम्
इयं च राजधर्माणां क्षत्रस्य च मतिर्मता ११
नानाशस्त्रैश्च संग्रामे वैशारद्यमरिंदम
अवश्यमेव बोद्धव्यं काम्यश्च विजयो रणे १२
ततः पितुस्तद्वचनं निशम्य
प्रदक्षिणं दक्षसुतप्रभावः
चकार भर्तारमदीनसत्त्वो
रणाय वीरः प्रतिपन्नबुद्धिः १३
ततस्तैः स्वगणैरिष्टैरिन्द्रजित्प्रतिपूजितः
युद्धोद्धतकृतोत्साहः संग्रामं प्रतिपद्यत १४
श्रीमान्पद्मपलाशाक्षो राक्षसाधिपतेः सुतः
निर्जगाम महातेजाः समुद्र इव पर्वसु १५
स पक्षिराजोपमतुल्यवेगै
र्व्यालैश्चतुर्भिः सिततीक्ष्णदंष्ट्रैः
रथं समायुक्तमसंगवेगं
समारुरोहेन्द्रजिदिन्द्रकल्पः १६
स रथी धन्विनां श्रेष्ठः शस्त्रज्ञोऽस्त्रविदां वरः
रथेनाभिययौ क्षिप्रं हनूमान्यत्र सोऽभवत् १७
स तस्य रथनिर्घोषं ज्यास्वनं कार्मुकस्य च
निशम्य हरिवीरोऽसौ संप्रहृष्टतरोऽभवत् १८
सुमहच्चापमादाय शितशल्यांश्च सायकान्
हनूमन्तमभिप्रेत्य जगाम रणपण्डितः १९
तस्मिंस्ततः संयति जातहर्षे
रणाय निर्गच्छति बाणपाणौ
दिशश्च सर्वाः कलुषा बभूवु
र्मृगाश्च रौद्रा बहुधा विनेदुः २०
समागतास्तत्र तु नागयक्षा

महर्षयश्चक्रचराश्च सिद्धाः
नभः समावृत्य च पक्षिसंघा
विनेदुरुच्चैः परमप्रहृष्टाः २१
आयान्तं सरथं दृष्ट्वा तूर्णमिन्द्रजितं कपिः
विननाद महानादं व्यवर्धत च वेगवान् २२
इन्द्रजित्तु रथं दिव्यमास्थितश्चित्रकार्मुकः
धनुर्विस्फारयामास तडिदूर्जितनिःस्वनम् २३
ततः समेतावतितीक्ष्णवेगौ
महाबलौ तौ रणनिर्विशङ्कौ
कपिश्च रक्षोधिपतेश्च पुत्रः
सुरासुरेन्द्राविव बद्धवैरौ २४
स तस्य वीरस्य महारथस्य
धनुष्मतः संयति संमतस्य
शरप्रवेगं व्यहनत्प्रवृद्ध
श्चचार मार्गे पितुरप्रमेयः २५
ततः शरानायततीक्ष्णशल्या
न्सुपत्रिणः काञ्चनचित्रपुङ्खान्
मुमोच वीरः परवीरहन्ता
सुसंततान्वज्रनिपातवेगान् २६
स तस्य तत्स्यन्दननिःस्वनं च
मृदङ्गभेरीपटहस्वनं च
विकृष्यमाणस्य च कार्मुकस्य
निशम्य घोषं पुनरुत्पपात २७
शराणामन्तरेष्वाशु व्यवर्तत महाकपिः
हरिस्तस्याभिलक्षस्य मोक्षयँ ल्लक्ष्यसंग्रहम् २८
शराणामग्रतस्तस्य पुनः समभिवर्तत
प्रसार्य हस्तौ हनुमानुत्पपातानिलात्मजः २९
तावुभौ वेगसम्पन्नौ रणकर्मविशारदौ
सर्वभूतमनोग्राहि चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ३०
हनूमतो वेद न राक्षसोऽन्तरं
न मारुतिस्तस्य महात्मनोऽन्तरम्
परस्परं निर्विषहौ बभूवतुः

समेत्य तौ देवसमानविक्रमौ ३१
ततस्तु लक्ष्ये स विहन्यमाने
शरेषु मोघेषु च संपतत्सु
जगाम चिन्तां महतीं महात्मा
समाधिसंयोगसमाहितात्मा ३२
ततो मतिं राक्षसराजसूनु
श्चकार तस्मिन्हरिवीरमुख्ये
अवध्यतां तस्य कपेः समीक्ष्य
कथं निगच्छेदिति निग्रहार्थम् ३३
ततः पैतामहं वीरः सोऽस्त्रमस्त्रविदां वरः
संदधे सुमहातेजास्तं हरिप्रवरं प्रति ३४
अवध्योऽयमिति ज्ञात्वा तमस्त्रेणास्त्रतत्त्ववित्
निजग्राह महाबाहुर्मारुतात्मजमिन्द्रजित् ३५
तेन बद्धस्ततोऽस्त्रेण राक्षसेन स वानरः
अभवन्निर्विचेष्टश्च पपात च महीतले ३६
ततोऽथ बुद्ध्वा स तदास्त्रबन्धं
प्रभोः प्रभावाद्विगताल्पवेगः
पितामहानुग्रहमात्मनश्च
विचिन्तयामास हरिप्रवीरः ३७
ततः
स्वायंभुवैर्मन्त्रैर्ब्रह्मास्त्रमभिमन्त्रितम्हनूमांश्चिन्तयामास वरदानं पितामहात् ३८
न मेऽस्त्रबन्धस्य च शक्तिरस्ति
विमोक्षणे लोकगुरोः प्रभावात्
इत्येवमेवं विहितोऽस्त्रबन्धो
मयात्मयोनेरनुवर्तितव्यः ३९
स वीर्यमस्त्रस्य कपिर्विचार्य
पितामहानुग्रहमात्मनश्च
विमोक्षशक्तिं परिचिन्तयित्वा
पितामहाज्ञामनुवर्तते स्म ४०
अस्त्रेणापि हि बद्धस्य भयं मम न जायते
पितामहमहेन्द्राभ्यां रक्षितस्यानिलेन च ४१

ग्रहणे चापि रक्षोभिर्महन्मे गुणदर्शनम् राक्षसेन्द्रेण संवादस्तस्माद्गृह्णन्तु मां परे ४२
स निश्चितार्थः परवीरहन्ता
समीक्ष्यकारी विनिवृत्तचेष्टः
परैः प्रसह्याभिगतैर्निगृह्य
ननाद तैस्तैः परिभर्त्स्यमानः ४३
ततस्तं राक्षसा दृष्ट्वा निर्विचेष्टमरिंदमम्
बबन्धुः शणवल्कैश्च द्रुमचीरैश्च संहतैः ४४
स रोचयामास परैश्च बन्धनं
प्रसह्य वीरैरभिनिग्रहं च
कौतूहलान्मां यदि राक्षसेन्द्रो
द्रष्टुं व्यवस्येदिति निश्चितार्थः ४५
स बद्धस्तेन वल्केन विमुक्तोऽस्त्रेण वीर्यवान्
अस्त्रबन्धः स चान्यं हि न बन्धमनुवर्तते ४६
अथेन्द्रजित्तं द्रुमचीरबन्धं
विचार्य वीरः कपिसत्तमं तम्
विमुक्तमस्त्रेण जगाम चिन्ता
मन्येन बद्धो ह्यनुवर्ततेऽस्त्रम् ४७
अहो महत्कर्म कृतं निरर्थकं
न राक्षसैर्मन्त्रगतिर्विमृष्टा
पुनश्च नास्त्रे विहतेऽस्त्रमन्!
त्प्रवर्तते संशयिताः स्म सर्वे ४८
अस्त्रेण हनुमान्मुक्तो नात्मानमवबुध्यते
कृष्यमाणस्तु रक्षोभिस्तैश्च बन्धैर्निपीडितः ४९
हन्यमानस्ततः क्रूरै राक्षसैः काष्ठमुष्टिभिः
समीपं राक्षसेन्द्रस्य प्राकृष्यत स वानरः ५०
अथेन्द्रजित्तं प्रसमीक्ष्य मुक्त
मस्त्रेण बद्धं द्रुमचीरसूत्रैः
व्यदर्शयत्तत्र महाबलं तं
हरिप्रवीरं सगणाय राज्ञे ५१
तं मत्तमिव मातंगं बद्धं कपिवरोत्तमम्

राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन् ५२
कोऽय कस्य कुतो वापि किं कार्यं को व्यपाश्रयः
इति राक्षसवीराणां तत्र संजज्ञिरे कथाः ५३
हन्यतां दह्यतां वापि भक्ष्यतामिति चापरे
राक्षसास्तत्र संक्रुद्धाः परस्परमथाब्रुवन् ५४
अतीत्य मार्गं सहसा महात्मा
स तत्र रक्षोधिपपादमूले
ददर्श राज्ञः परिचारवृद्धा
न्गृहं महारत्नविभूषितं च ५५
स ददर्श महातेजा रावणः कपिसत्तमम्
रक्षोभिर्विकृताकारैः कृष्यमाणमितस्ततः ५६
राक्षसाधिपतिं चापि ददर्श कपिसत्तमः
तेजोबलसमायुक्तं तपन्तमिव भास्करम् ५७
स रोषसंवर्तितताम्रदृष्टि
र्दशाननस्तं कपिमन्ववेक्ष्य
अथोपविष्टान्कुलशीलवृद्धा
न्समादिशत्तं प्रति मन्त्रिमुख्यान् ५८
यथाक्रमं तैः स कपिश्च पृष्टः
कार्यार्थमर्थस्य च मूलमादौ
निवेदयामास हरीश्वरस्य
दूतः सकाशादहमागतोऽस्मि ५९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे षट्चत्वारिंशं सर्गः ४६

५-४७
ततः स कर्मणा तस्य विस्मितो भीमविक्रमः
हनुमान्रोषताम्राक्षो रक्षोधिपमवैक्षत १
भ्राजमानं महार्हेण काञ्चनेन विराजता
मुक्ताजालावृतेनाथ मुकुटेन महाद्युतिम् २
वज्रसंयोगसंयुक्तैर्महार्हमणिविग्रहैः
हैमैराभरणैश्चित्रैर्मनसेव प्रकल्पितैः ३
महार्हक्षौमसंवीतं रक्तचन्दनरूषितम्

स्वनुलिप्तं विचित्राभिर्विविधाभिश्च भक्तिभिः ४
विपुलैर्दर्शनीयैश्च रक्ताक्षैर्भीमदर्शनैः
दीप्ततीक्ष्णमहादंष्ट्रैः प्रलम्बदशनच्छदैः ५
शिरोभिर्दशभिर्वीरं भ्राजमानं महौजसम्
नानाव्यालसमाकीर्णैः शिखरैरिव मन्दरम् ६
नीलाञ्जनचयप्रख्यं हारेणोरसि राजता
पूर्णचन्द्राभवक्त्रेण सबलाकमिवाम्बुदम् ७
बाहुभिर्बद्धकेयूरैश्चन्दनोत्तमरूषितैः
भ्राजमानाङ्गदैः पीनैः पञ्चशीर्षैरिवोरगैः ८
महति स्फाटिके चित्रे रत्नसंयोगसंस्कृते
उत्तमास्तरणास्तीर्णे उपविष्टं वरासने ९
अलंकृताभिरत्यर्थं प्रमदाभिः समन्ततः
वालव्यजनहस्ताभिरारात्समुपसेवितम् १०
दुर्घरेण प्रहस्तेन महापार्श्वेन रक्षसा
मन्त्रिभिर्मन्त्रतत्त्वज्ञैर्निकुम्भेन च
मन्त्रिणा ११
उपोपविष्टं रक्षोभिश्चतुर्भिर्बलदर्पितैः
कृत्स्नैः परिवृतं लोकं चतुर्भिरिव सागरैः १२
मन्त्रिभिर्मन्त्रतत्त्वज्ञैरन्यैश्च
शुभबुद्धिभिः
अन्वास्यमानं सचिवैः सुरैरिव सुरेश्वरम् १३
अपश्यद्राक्षसपतिं हनूमानतितेजसम् श
विष्ठितं मेरुशिखरे सतोयमिव तोयदम् १४
स तैः संपीड्यमानोऽपि रक्षोभिर्भीमविक्रमैः
विस्मयं परमं गत्वा रक्षोधिपमवैक्षत १५
भ्राजमानं ततो दृष्ट्वा हनुमान्राक्षसेश्वरम्
मनसा चिन्तयामास तेजसा तस्य मोहितः १६
अहो रूपमहो धैर्यमहो सत्त्वमहो द्युतिः
अहो राक्षसराजस्य सर्वलक्षणयुक्तता १७
यद्यधर्मो न बलवान्स्यादयं राक्षसेश्वरः
स्यादयं सुरलोकस्य सशक्रस्यापि रक्षिता १८
तेन बिभ्यति खल्वस्माल्लोकाः सामरदानवाः

अयं ह्युत्सहते क्रुद्धः कर्तुमेकार्णवं जगत् १९
इति चिन्तां बहुविधामकरोन्मतिमान्कपिः
दृष्ट्वा राक्षसराज्स्य प्रभावममितौजसः २०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ४७

५-४८
तमुद्वीक्ष्य महाबाहुः पिङ्गाक्षं पुरतः स्थितम्
रोषेण महताविष्टो रावणो लोकरावणः १
स राजा रोषताम्राक्षः प्रहस्तं मन्त्रिसत्तमम्
कालयुक्तमुवाचेदं वचो वप्लमर्थवत् २
दुरात्मा पृच्छ्यतामेष कुतः किं वास्य कारणम्
वनभङ्गे च कोऽस्यार्थो राक्षसीनां च तर्जने ३
रावणस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्तो वाक्यमब्रवीत्
समाश्वसिहि भद्रं ते न भीः कार्या त्वया कपे ४
यदि तावत्त्वमिन्द्रेण प्रेषितो रावणालयम्
तत्त्वामाख्याहि मा ते भूद्भयं वानर मोक्ष्यसे ५
यदि वैश्रवणस्य त्वं यमस्य वरुणस्य च
चारु रूपमिदं कृत्वा प्रविष्टो नः पुरीमिमाम् ६
विष्णुना प्रेषितो वापि दूतो विजयकाङ्क्षिणा
न हि ते वानरं तेजो रूपमात्रं तु वानरम् ७
तत्त्वतः कथयस्वाद्य ततो वानर मोक्ष्यसे
अनृतं वदतश्चापि दुर्लभं तव जीवितम् ८
अथवा यन्निमित्तस्ते प्रवेशो रावणालये ९
एवमुक्तो हरिवरस्तदा रक्षोगणेश्वरम्
अब्रवीन्नास्मि शक्रस्य यमस्य वरुणस्य वा १०
धनदेन न मे सख्यं विष्णुना नास्मि चोदितः
जातिरेव मम त्वेषा वानरोऽहमिहागतः ११
दर्शने राक्षसेन्द्रस्य दुर्लभे तदिदं मया
वनं राक्षसराजस्य दर्शनार्थे विनाशितम् १२
ततस्ते राक्षसाः प्राप्ता बलिनो युद्धकाङ्क्षिणः
रक्षणार्थं च देहस्य प्रतियुद्धा मया रणे १३

अस्त्रपाशैर्न शक्योऽह बद्धुं देवासुरैरपि
पितामहादेव वरो ममाप्येषोऽभ्युपागतः १४
राजानं द्रष्टुकामेन मयास्त्रमनुवर्तितम्
विमुक्तो अहमस्त्रेण राक्षसैस्त्वतिपीडितः १५
दूतोऽहमिति विज्ञेयो राघवस्यामितौजसः
श्रूयतां चापि वचनं मम पथ्यमिदं प्रभो १६
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे अष्टाचत्वारिंशः सर्गः ४८

५-४९
तं समीक्ष्य महासत्त्वं सत्त्ववान्हरिसत्तमः
वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाच दशाननम् १
अहं सुग्रीवसंदेशादिह प्राप्तस्तवालयम्
राक्षसेन्द्र हरीशस्त्वां भ्राता कुशलमब्रवीत् २
भ्रातुः शृणु समादेशं सुग्रीवस्य महात्मनः
धर्मार्थोपहितं वाक्यमिह चामुत्र च क्षमम् ३
राजा दशरथो नाम रथकुञ्जरवाजिमान्
पितेव बन्धुर्लोकस्य सुरेश्वरसमद्युतिः ४
ज्येष्ठस्तस्य महाबाहुः पुत्रः प्रियकरः प्रभुः पितुर्निदेशान्निष्क्रान्तः प्रविष्टो दण्डकावनम्
५
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया चापि भार्यया
रामो नाम महातेजा धर्म्यं पन्थानमाश्रितः ६
तस्य भार्या वने नष्टा सीता पतिमनुव्रता
वैदेहस्य सुता राज्ञो जनकस्य महात्मनः ७
स मार्गमाणस्तां देवीं राजपुत्रः सहानुजः
ऋश्यमूकमनुप्राप्तः सुग्रीवेण च संगतः ८
तस्य तेन प्रतिज्ञातं सीतायाः परिमार्गणम्
सुग्रीवस्यापि रामेण हरिराज्यं निवेदितम् ९
ततस्तेन मृधे हत्वा राजपुत्रेण वालिनम्
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये हर्यृक्षाणां गणेश्वरः १०
स सीतामार्गणे व्यग्रः सुग्रीवः सत्यसंगरः

हरीन्संप्रेषयामास दिशः सर्वा हरीश्वरः ११
तां हरीणां सहस्राणि शतानि नियुतानि च
दिक्षु सर्वासु मार्गन्ते अधश्चोपरि चाम्बरे १२
वैनतेयसमाः केचित्केचित्तत्रानिलोपमाः
असंगगतयः शीघ्रा हरिवीरा महाबलाः १३
अहं तु हनुमान्नाम मारुतस्यौरसः सुतः
सीतायास्तु कृते तूर्णं शतयोजनमायतम्
समुद्रं लङ्घयित्वैव तां दिदृक्षुरिहागतः १४
तद्भवान्दृष्टधर्मार्थस्तपःकृतपरिग्रहः
परदारान्महाप्राज्ञ नोपरोद्धुं त्वमर्हसि १५
न हि धर्मविरुद्धेषु बह्वपायेषु कर्मसु
मूलघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः १६
कश्च लक्ष्मणमुक्तानां रामकोपानुवर्तिनाम्
शराणामग्रतः स्थातुं शक्तो देवासुरेष्वपि १७
न चापि त्रिषु लोकेषु राजन्विद्येत कश्चन
राघवस्य व्यलीकं यः कृत्वा सुखमवाप्नुयात् १८
तत्त्रिकालहितं वाक्यं धर्म्यमर्थानुबन्धि च
मन्यस्व नरदेवाय जानकी प्रतिदीयताम् १९
दृष्टा हीयं मया देवी लब्धं यदिह दुर्लभम्
उत्तरं कर्म यच्छेषं निमित्तं तत्र राघवः २०
लक्षितेयं मया सीता तथा शोकपरायणा
गृह्य यां नाभिजानासि पञ्चास्यामिव पन्नगीम् २१
नेयं जरयितुं शक्या सासुरैरमरैरपि
विषसंसृष्टमत्यर्थं भुक्तमन्नमिवौजसा २२
तपःसंतापलब्धस्ते योऽय धर्मपरिग्रहः
न स नाशयितुं न्याय्य आत्मप्राणपरिग्रहः २३
अवध्यतां तपोभिर्यां भवान्समनुपश्यति
आत्मनः सासुरैर्देवैर्हेतुस्तत्राप्ययं महान् २४
सुग्रीवो न हि देवोऽयं नासुरो न च मानुषः
न राक्षसो न गन्धर्वो न यक्षो न च पन्नगः २५
मानुषो राघवो राजन्सुग्रीवश्च हरीश्वरः
तस्मात्प्राणपरित्राणं कथं राजन्करिष्यसि २६

न तु धर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितम्
तदेव फलमन्वेति धर्मश्चाधर्मनाशनः २७
प्राप्तं धर्मफलं तावद्भवता नात्र संशयः
फलमस्याप्यधर्मस्य क्षिप्रमेव प्रपत्स्यसे २८
जनस्थानवधं बुद्ध्वा बुद्ध्वा वालिवधं तथा
रामसुग्रीवसख्यं च बुध्यस्व हितमात्मनः २९
कामं खल्वहमप्येकः सवाजिरथकुञ्जराम्
लङ्कां नाशयितुं शक्तस्तस्यैष तु विनिश्चयः ३०
रामेण हि प्रतिज्ञातं हर्यृक्षगणसंनिधौ
उत्सादनममित्राणां सीता यैस्तु प्रधर्षिता ३१
अपकुर्वन्हि रामस्य साक्षादपि पुरंदरः
न सुखं प्राप्नुयादन्यः किं पुनस्त्वद्विधो जनः ३२
यां सीतेत्यभिजानासि येयं तिष्ठति ते वशे
कालरात्रीति तां विद्धि सर्वलङ्काविनाशिनीम् ३३
तदलं कालपाशेन सीताविग्रहरूपिणा
स्वयं स्कन्धावसक्तेन क्षममात्मनि चिन्त्यताम् ३४
सीतायास्तेजसा दग्धां रामकोपप्रपीडिताम्
दह्यमानामिमां पश्य पुरीं साट्टप्रतोलिकाम् ३५
स सौष्ठवोपेतमदीनवादिनः
कपेर्निशम्याप्रतिमोऽप्रियं वचः
दशाननः कोपविवृत्तलोचनः
समादिशत्तस्य वधं महाकपेः ३६
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ४९

५-५०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वानरस्य महात्मनः
आज्ञापयद्वधं तस्य रावणः क्रोधमूर्छितः १
वधे तस्य समाज्ञप्ते रावणेन दुरात्मना
निवेदितवतो दौत्यं नानुमेने विभीषणः २
तं रक्षोधिपतिं क्रुद्धं तच्च कार्यमुपस्थितम्
विदित्वा चिन्तयामास कार्यं कार्यविधौ स्थितः ३
निश्चितार्थस्ततः साम्नापूज्य शत्रुजिदग्रजम्

उवाच हितमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः ४
राजन्धर्मविरुद्धं च लोकवृत्तेश्च गर्हितम्
तव चासदृशं वीर कपेरस्य प्रमापणम् ५
असंशयं शत्रुरयं प्रवृद्धः
कृतं ह्यनेनाप्रियमप्रमेयम्
न दूतवध्यां प्रवदन्ति सन्तो
दूतस्य दृष्टा बहवो हि दण्डाः ६
वैरूप्यमङ्गेषु कशाभिघातो
मौण्ड्यं तथा लक्षणसंनिपातः
एतान्हि दूते प्रवदन्ति दण्डा- न्वधस्तु दूतस्य न नः श्रुतोऽपि ७
कथं च धर्मार्थविनीतबुद्धिः
परावरप्रत्ययनिश्चितार्थः
भवद्विधः कोपवशे हि तिष्ठे-
त्कोपं नियच्छन्ति हि सत्त्ववन्तः ८
न धर्मवादे न च लोकवृत्ते
न शास्त्रबुद्धिग्रहणेषु वापि
विद्येत कश्चित्तव वीर तुल्य-
स्त्वं ह्युत्तमः सर्वसुरासुराणाम् ९
न चाप्यस्य कपेर्घाते कंचित्पश्याम्यहं गुणम्
तेष्वयं पात्यतां दण्डो यैरयं प्रेषितः कपिः १०
साधुर्वा यदि वासाधुः परैरेष समर्पितः
ब्रुवन्परार्थं परवान्न दूतो वधमर्हति ११
अपि चास्मिन्हते राजन्नान्यं पश्यामि खेचरम्
इह यः पुनरागच्छेत्परं पारं महोदधेः १२
तस्मान्नास्य वधे यत्नः कार्यः परपुरंजय
भवान्सेन्द्रेषु देवेषु यत्नमास्थातुमर्हति १३
अस्मिन्विनष्टे न हि दूतमन्यं
पश्यामि यस्तौ नरराजपुत्रौ
युद्धाय युद्धप्रिय दुर्विनीता- वुद्योजयेद्दीर्घपथावरुद्धौ १४
पराक्रमोत्साहमनस्विनां च

सुरासुराणामपि दुर्जयेन
त्वया मनोनन्दन नैरृतानां युद्धायतिर्नाशयितुं न युक्ता १५
हिताश्च शूराश्च समाहिताश्च
कुलेषु जाताश्च महागुणेषु
मनस्विनः शस्त्रभृतां वरिष्ठाः
कोट्यग्रशस्ते सुभृताश्च योधाः १६
तदेकदेशेन बलस्य ताव-त्केचित्तवादेशकृतोऽपयान्तु
तौ राजपुत्रौ विनिगृह्य मूढौ
परेषु ते भावयितुं प्रभावम् १७
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ५०

५-५१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दशग्रीवो महाबलः
देशकालहितं वाक्यं भ्रातुरुत्तरमब्रवीत् १
सम्यगुक्तं हि भवता दूतवध्या विगर्हिता
अवश्यं तु वधादन्यः क्रियतामस्य निग्रहः २
कपीनां किल लाङ्गूलमिष्टं भवति भूषणम्
तदस्य दीप्यतां शीघ्रं तेन दग्धेन गच्छतु ३
ततः पश्यन्त्विमं दीनमङ्गवैरूप्यकर्शितम्
समित्रा ज्ञातयः सर्वे बान्धवाः ससुहृज्जनाः ४
आज्ञापयद्राक्षसेन्द्रः पुरं सर्वं सचत्वरम्
लाङ्गूलेन प्रदीप्तेन रक्षोभिः परिणीयताम् ५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसाः कोपकर्कशाः वेष्टन्ते तस्य लाङ्गूलं जीर्णैः कार्पासिकैः पटैः
६
संवेष्ट्यमाने लाङ्गूले व्यवर्धत महाकपिः
शुष्कमिन्धनमासाद्य वनेष्विव हुताशनः ७
तैलेन परिषिच्याथ तेऽग्नि तत्रावपातयन् ८
लाङ्गूलेन प्रदीप्तेन राक्षसांस्तानपातयत्
रोषामर्षपरीतात्मा बालसूर्यसमाननः ९

स भूयः संगतैः क्रूरै राक्षसैर्हरिसत्तमः
निबद्धः कृतवान्वीरस्तत्कालसदृशीं मतिम् १०
कामं खलु न मे शक्ता निबद्धस्यापि राक्षसाः
छित्त्वा पाशान्समुत्पत्य हन्यामहमिमान्पुनः ११
सर्वेषामेव पर्याप्तो राक्षसानामहं युधि
किं तु रामस्य प्रीत्यर्थं विषहिष्येऽहमीदृशम् १२
लङ्का चारयितव्या मे पुनरेव भवेदिति
रात्रौ न हि सुदृष्टा मे दुर्गकर्मविधानतः
अवश्यमेव द्रष्टव्या मया लङ्का निशाक्षये १३
कामं बन्धैश्च मे भूयः पुच्छस्योद्दीपनेन च
पीडां कुर्वन्तु रक्षांसि न मेऽस्ति मनसः श्रमः १४
ततस्ते संवृताकारं सत्त्ववन्तं महाकपिम्
परिगृह्य ययुर्हृष्टा राक्षसाः कपिकुञ्जरम् १५
शङ्खभेरीनिनादैस्तैर्घोषयन्तः स्वकर्मभिः
राक्षसाः क्रूरकर्माणश्चारयन्ति स्म तां पुरीम् १६
हनुमांश्चारयामास राक्षसानां महापुरीम्
अथापश्यद्विमानानि विचित्राणि महाकपिः १७
संवृतान्भूमिभागांश्च सुविभक्तांश्च चत्वरान्
रथ्याश्च गृहसंबाधाः कपिः शृङ्गाटकानि च १८
चत्वरेषु चतुष्केषु राजमार्गे तथैव च
घोषयन्ति कपिं सर्वे चारीक इति राक्षसाः १९
दीप्यमाने ततस्तस्य लाङ्गूलाग्रे हनूमतः
राक्षस्यस्ता विरूपाक्ष्यः
शंसुर्देव्यास्तदप्रियम् २०
यस्त्वया कृतसंवादः सीते ताम्रमुखः कपिः
लाङ्गूलेन प्रदीप्तेन स एष परिणीयते २१
श्रुत्वा तद्वचनं क्रूरमात्मापहरणोपमम्
वैदेही शोकसंतप्ता हुताशनमुपागमत् २२
मङ्गलाभिमुखी तस्य सा तदासीन्महाकपेः
उपतस्थे विशालाक्षी प्रयता हव्यवाहनम् २३
यद्यस्ति पतिशुश्रूषा यद्यस्ति चरितं तपः
यदि चास्त्येकपत्नीत्वं शीतो भव हनूमतः २४

यदि कश्चिदनुक्रोशस्तस्य मय्यस्ति धीमतः
यदि वा भाग्यशेषं मे शीतो भव हनूमतः २५
यदि मां वृत्तसम्पन्नां तत्समागमलालसाम्
स विजानाति धर्मात्मा शीतो भव हनूतमः २६
यदि मां तारयत्यार्यः सुग्रीवः सत्यसंगरः
अस्माद्दुःखान्महाबाहुः शीतो भव हनूमतः २७
ततस्तीक्ष्णार्चिरव्यग्रः प्रदक्षिणशिखोऽनलः
जज्वाल मृगशावाक्ष्याः शंसन्निव शिवं कपेः २८
दह्यमाने च लाङ्गूले चिन्तयामास वानरः
प्रदीप्तोऽग्निरयं कस्मान्न मां दहति सर्वतः २९
दृश्यते च महाज्वालः करोति च न मे रुजम्
शिशिरस्येव संपातो लाङ्गूलाग्रे प्रतिष्ठितः ३०
अथवा तदिदं व्यक्तं यद्दृष्टं प्लवता मया
रामप्रभावादाश्चर्यं पर्वतः सरितां पतौ ३१
यदि तावत्समुद्रस्य मैनाकस्य च धीमतः
रामार्थं संभ्रमस्तादृक्किमग्निर्न करिष्यति ३२
सीतायाश्चानृशंस्येन तेजसा राघवस्य च
पितुश्च मम सख्येन न मां दहति पावकः ३३
भूयः स चिन्तयामास मुहूर्तं कपिकुञ्जरः
उत्पपाताथ वेगेन ननाद च महाकपिः ३४
पुरद्वारं ततः श्रीमाञ्शैलशृङ्गमिवोन्नतम्
विभक्तरक्षःसंबाधमाससादानिलात्मजः ३५
स भूत्वा शैलसंकाशः क्षणेन पुनरात्मवान्
ह्रस्वतां परमां प्राप्तो बन्धनान्यवशातयत् ३६
विमुक्तश्चाभवच्छ्रीमान्पुनः पर्वतसंनिभः
वीक्षमाणश्च ददृशे परिघं तोरणाश्रितम् ३७
स तं गृह्य महाबाहुः कालायसपरिष्कृतम्
रक्षिणस्तान्पुनः सर्वान्सूदयामास मारुतिः ३८
स तान्निहत्वा रणचण्डविक्रमः
समीक्षमाणः पुनरेव लङ्काम्
प्रदीप्तलाङ्गूलकृतार्चिमाली
प्रकाशतादित्य इवांशुमाली ३९

इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ५१

५-५२
वीक्षमाणस्ततो लङ्कां कपिः कृतमनोरथः
वर्धमानसमुत्साहः कार्यशेषमचिन्तयत् १
किं नु खल्ववशिष्टं मे कर्तव्यमिह साम्प्रतम्
यदेषां रक्षसां भूयः संतापजननं भवेत् २
वनं तावत्प्रमथितं प्रकृष्टा राक्षसा हताः
बलैकदेशः क्षपितः शेषं दुर्गविनाशनम् ३
दुर्गे विनाशिते कर्म भवेत्सुखपरिश्रमम्
अल्पयत्नेन कार्येऽस्मिन्मम स्यात्सफलः श्रमः ४
यो ह्ययं मम लाङ्गूले दीप्यते हव्यवाहनः
अस्य संतर्पणं न्याय्यं कर्तुमेभिर्गृहोत्तमैः ५
ततः प्रदीप्तलाङ्गूलः सविद्युदिव तोयदः
भवनाग्रेषु लङ्काया विचचार महाकपिः ६
मुमोच हनुमानग्निं कालानलशिखोपमम् ७
श्वसनेन च संयोगादतिवेगो महाबलः
कालाग्निरिव जज्वाल प्रावर्धत हुताशनः ८
प्रदीप्तमग्निं पवनस्तेषु वेश्मसु चारयत् ९
तानि काञ्चनजालानि मुक्तामणिमयानि च
भवनान्यवशीर्यन्त रत्नवन्ति महान्ति च १०
तानि भग्नविमानानि निपेतुर्वसुधातले
भवनानीव सिद्धानामम्बरात्पुण्यसंक्षये ११
वज्रविद्रुमवैदूर्यमुक्तारजतसंहितान्
विचित्रान्भवनाद्धातून्स्यन्दमानान्ददर्श सः १२
नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां तृणानां च यथा तथा
हनूमान्राक्षसेन्द्राणां वधे किंचिन्न तृप्यति १३
हुताशनज्वालसमावृता सा
हतप्रवीरा परिवृत्तयोधा
हनूमतः क्रोधबलाभिभूता
बभूव शापोपहतेव लङ्का १४
संसभ्रमं त्रस्तविषण्णराक्षसां

समुज्ज्वलज्ज्वालहुताशनाङ्किताम् ददर्श लङ्कां हनुमान्महामनाः स्वयंभुकोपोपहतामिवावनिम् १५
स राक्षसांस्तान्सुबहूंश्च हत्वा
वनं च भङ्क्त्वा बहुपादपं तत्
विसृज्य रक्षोभवनेषु चाग्निं
जगाम रामं मनसा महात्मा १६
लङ्कां समस्तां संदीप्य लाङ्गूलाग्निं महाकपिः
निर्वापयामास तदा समुद्रे हरिसत्तमः १७
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ५२

५-५३
संदीप्यमानां विध्वस्तां त्रस्तरक्षोगणां पुरीम्
अवेक्ष्य हनुमाँ ल्लङ्कां चिन्तयामास वानरः १
तस्याभूत्सुमहांस्त्रासः कुत्सा चात्मन्यजायत
लङ्कां प्रदहता कर्म किंस्विंत्कृतमिदं मया २
धन्यास्ते पुरुषश्रेष्ठा ये बुद्ध्या कोपमुत्थितम्
निरुन्धन्ति महात्मानो दीप्तमग्निमिवाम्भसा ३
यदि दग्धा त्वियं लङ्का नूनमार्यापि जानकी
दग्धा तेन मया भर्तुर्हतं कार्यमजानता ४
यदर्थमयमारम्भस्तत्कार्यमवसादितम्
मया हि दहता लङ्कां न सीता परिरक्षिता ५
ईषत्कार्यमिदं कार्यं कृतमासीन्न संशयः
तस्य क्रोधाभिभूतेन मया मूलक्षयः कृतः ६
विनष्टा जानकी व्यक्तं न ह्यदग्धः प्रदृश्यते
लङ्कायाः कश्चिदुद्देशः सर्वा भस्मीकृता पुरी ७
यदि तद्विहतं कार्यं मया प्रज्ञाविपर्ययात्
इहैव प्राणसंन्यासो ममापि ह्यतिरोचते ८
किमग्नौ निपताम्यद्य आहोस्विद्वडवामुखे
शरीरमाहो सत्त्वानां दद्मि सागरवासिनाम् ९
कथं हि जीवता शक्यो मया द्रष्टुं हरीश्वरः
तौ वा पुरुषशार्दूलौ कार्यसर्वस्वघातिना १०

मया खलु तदेवेदं रोषदोषात्प्रदर्शितम्
प्रथितं त्रिषु लोकेषु कपित्वमनवस्थितम् ११
धिगस्तु राजसं भावमनीशमनवस्थितम्
ईश्वरेणापि यद्रागान्मया सीता न रक्षिता १२
विनष्टायां तु सीतायां तावुभौ विनशिष्यतः
तयोर्विनाशे सुग्रीवः सबन्धुर्विनशिष्यति १३
एतदेव वचः श्रुत्वा भरतो भ्रातृवत्सलः
धर्मात्मा सहशत्रुघ्नः कथं शक्ष्यति जीवितुम् १४
इक्ष्वाकुवंशे धर्मिष्ठे गते नाशमसंशयम्
भविष्यन्ति प्रजाः सर्वाः शोकसंतापपीडिताः १५
तदहं भाग्यरहितो लुप्तधर्मार्थसंग्रहः
रोषदोषपरीतात्मा व्यक्तं लोकविनाशनः १६
इति चिन्तयतस्तस्य निमित्तान्युपपेदिरे
पूर्वमप्युपलब्धानि साक्षात्पुनरचिन्तयत् १७
अथवा चारुसर्वाङ्गी रक्षिता स्वेन तेजसा
न नशिष्यति कल्याणी नाग्निरग्नौ प्रवर्तते १८
न हि धर्मात्मनस्तस्य भार्याममिततेजसः स्वचारित्राभिगुप्तां तां स्प्रष्टुमर्हति पावकः
१९
नूनं रामप्रभावेन वैदेह्याः सुकृतेन च
यन्मां दहनकर्मायं नादहद्धव्यवाहनः २०
त्रयाणां भरतादीनां भ्रातॄणां देवता च या
रामस्य च मनःकान्ता सा कथं विनशिष्यति २१
यद्वा दहनकर्मायं सर्वत्र प्रभुरव्ययः
न मे दहति लाङ्गूलं कथमार्यां प्रधक्ष्यति २२
तपसा सत्यवाक्येन अनन्यत्वाच्च भर्तरि
अपि सा निर्दहेदग्निं न तामग्निः प्रधक्ष्यति २३
स तथा चिन्तयंस्तत्र देव्या धर्मपरिग्रहम्
शुश्राव हनुमान्वाक्यं चारणानां महात्मनाम् २४
अहो खलु कृतं कर्म दुर्विषह्यं हनूमता
अग्निं विसृजताभीक्ष्णं भीमं राक्षससद्मनि २५
दग्धेयं नगरी लङ्का साट्टप्राकारतोरणा

जानकी न च दग्धेति विस्मयोऽद्भुत एव नः २६
स निमित्तैश्च दृष्टार्थैः कारणैश्च महागुणैः
ऋषिवाक्यैश्च हनुमानभवत्प्रीतमानसः २७
ततः कपिः प्राप्तमनोरथार्थ
स्तामक्षतां राजसुतां विदित्वा
प्रत्यक्षतस्तां पुनरेव दृष्ट्वा
प्रतिप्रयाणाय मतिं चकार २८
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ५३

५-५४
ततस्तु शिंशपामूले जानकीं पर्यवस्थिताम्
अभिवाद्याब्रवीद्दिष्ट्या पश्यामि
त्वामिहाक्षताम् १
ततस्तं प्रस्थितं सीता वीक्षमाणा पुनः पुनः
भतृस्नेहान्वितं वाक्यं हनूमन्तमभाषत २
काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्य परिसाधने
पर्याप्तः परवीरघ्न यशस्यस्ते बलोदयः ३
बलैस्तु संकुलां कृत्वा लङ्कां परबलार्दनः
मां नयेद्यदि काकुत्स्थस्तस्य तत्सदृशं भवेत् ४
तद्यथा तस्य विक्रान्तमनुरूपं महात्मनः
भवत्याहवशूरस्य तत्त्वमेवोपपादय ५
तदर्थोपहितं वाक्यं प्रश्रितं हेतुसंहितम्
निशम्य हनुमांस्तस्या वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ६
क्षिप्रमेष्यति काकुत्स्थ्! हर्यृक्षप्रवरैर्वृतः
यस्ते युधि विजित्यारीञ्शोकं व्यपनयिष्यति ७
एवमाश्वास्य वैदेहीं हनूमान्मारुतात्मजः
गमनाय मतिं कृत्वा वैदेहीमभ्यवादयत् ८
ततः स कपिशार्दूलः स्वामिसंदर्शनोत्सुकः
आरुरोह गिरिश्रेष्ठमरिष्टमरिमर्दनः ९
तुङ्गपद्मकजुष्टाभिर्नीलाभिर्वनराजिभिः
सालतालाश्वकर्णैश्च वंशैश्च बहुभिर्वृतम् १०
लतावितानैर्विततैः पुष्पवद्भिरलंकृतम्

नानामृगगणाकीर्णं धातुनिष्यन्दभूषितम् ११
बहुप्रस्रवणोपेतं शिलासंचयसंकटम्
महर्षियक्षगन्धर्वकिंनरोरगसेवितम् १२
लतापादपसंबाधं सिंहाकुलितकन्दरम्
व्याघ्रसंघसमाकीर्णं स्वादुमूलफलद्रुमम् १३
तमारुरोहातिबलः पर्वतं प्लवगोत्तमः
रामदर्शनशीघ्रेण प्रहर्षेणाभिचोदितः १४
तेन पादतलाक्रान्ता रम्येषु गिरिसानुषु
सघोषाः समशीर्यन्त शिलाश्चूर्णीकृतास्ततः १५
स तमारुह्य शैलेन्द्रं व्यवर्धत महाकपिः
दक्षिणादुत्तरं पारं प्रार्थयँ ल्लवणाम्भसः १६
अधिरुह्य ततो वीरः पर्वतं पवनात्मजः
ददर्श सागरं भीमं मीनोरगनिषेवितम् १७
स मारुत इवाकाशं मारुतस्यात्मसंभवः
प्रपेदे हरिशार्दूलो दक्षिणादुत्तरां दिशम् १८
स तदा पीडितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः
ररास सह तैर्भूतैः प्राविशद्वसुधातलम्
कम्पमानैश्च शिखरैः पतद्भिरपि च द्रुमैः १९
तस्योरुवेगोन्मथिताः पादपाः पुष्पशालिनः
निपेतुर्भूतले रुग्णाः शक्रायुधहता इव २०
कन्दरोदरसंस्थानां पीडितानां महौजसाम्
सिंहानां निनदो भीमो नभो भिन्दन्स शुश्रुवे २१
स्रस्तव्याविद्धवसना व्याकुलीकृतभूषणा
विद्याधर्यः समुत्पेतुः सहसा धरणीधरात् २२
अतिप्रमाणा बलिनो दीप्तजिह्वा महाविषाः
निपीडितशिरोग्रीवा व्यवेष्टन्त महाहयः २३
किंनरोरगगन्धर्वयक्षविद्याधरास्तथा
पीडितं तं नगवरं त्यक्त्वा गगनमास्थिताः २४
स च भूमिधरः श्रीमान्बलिना तेन पीडितः
सवृक्षशिखरोदग्रः प्रविवेश रसातलम् २५
दशयोजनविस्तारस्त्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः
धरण्यां समतां यातः स बभूव धराधरः २६

इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे चतुःपञ्चाशः सर्गः ५४

५-५५
स चन्द्रकुमुदं रम्यं सार्ककारण्डवं शुभम्
तिष्यश्रवणकादम्बमभ्रशैवलशाद्वलम् १
पुनर्वसुमहामीनं लोहिताङ्गमहाग्रहम्
एरावतमहाद्वीपं स्वातीहंसविलोडितम् २
वातसंघातजातोर्मिं चन्द्राशुं!शिशिराम्बुमत्
भुजंगयक्षगन्धर्वप्रबुद्धकमलोत्पलम्
अपारमपरिश्रान्तः पुप्लुवे गगनार्णवम् ३
ग्रसमान इवाकाशं ताराधिपमिवालिखन्
हरन्निव सनक्षत्रं गगनं सार्कमण्डलम् ४
मारुतस्यालयं श्रीमान्कपिर्व्योमचरो महान्
हनूमान्मेघजालानि विकर्षन्निव गच्छति ५
पाण्डुरारुणवर्णानि नीलमाञ्जिष्ठकानि च
हरितारुणवर्णानि महाभ्राणि चकाशिरे ६
प्रविशन्नभ्रजालानि निष्क्रमंश्च पुनः पुनः
प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च चन्द्रमा इव लक्ष्यते ७
नदन्नादेन महता मेघस्वनमहास्वनः
आजगाम महातेजाः पुनर्मध्येन सागरम् ८
पर्वतेन्द्रं सुनाभं च समुपस्पृश्य वीर्यवान्
ज्यामुक्त इव नाराचो महावेगोऽभ्युपागतः ९
स किंचिदनुसंप्राप्तः समालोक्य महागिरिम्
महेन्द्रमेघसंकाशं ननाद हरिपुंगवः १०
निशम्य नदतो नादं वानरास्ते समन्ततः
बभूवुरुत्सुकाः सर्वे सुहृद्दर्शनकाङ्क्षिणः ११
जाम्बवान्स हरिश्रेष्ठः प्रीतिसंहृष्टमानसः
उपामन्त्र्य हरीन्सर्वानिदं वचनमब्रवीत् १२
सर्वथा कृतकार्योऽसौ हनूमान्नात्र संशयः
न ह्यस्याकृतकार्यस्य नाद एवंविधो भवेत् १३
तस्य बाहूरुवेगं च निनादं च महात्मनः
निशम्य हरयो हृष्टाः समुत्पेतुस्ततस्ततः १४

ते नगाग्रान्नगाग्राणि शिखराच्छिखराणि च
प्रहृष्टाः समपद्यन्त हनूमन्तं दिदृक्षवः १५
ते प्रीताः पादपाग्रेषु गृह्य शाखाः सुपुष्पिताः
वासांसीव प्रकाशानि समाविध्यन्त वानराः १६
तमभ्रघनसंकाशमापतन्तं महाकपिम्
दृष्ट्वा ते वानराः सर्वे तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा १७
ततस्तु वेगवांस्तस्य गिरेर्गिरिनिभः कपिः
निपपात महेन्द्रस्य शिखरे पादपाकुले १८
ततस्ते प्रीतमनसः सर्वे वानरपुंगवाः
हनूमन्तं महात्मानं परिवार्योपतस्थिरे १९
परिवार्य च ते सर्वे परां प्रीतिमुपागताः
प्रहृष्टवदनाः सर्वे तमरोगमुपागतम् २०
उपायनानि चादाय मूलानि च फलानि च
प्रत्यर्चयन्हरिश्रेष्ठं हरयो मारुतात्मजम् २१
विनेदुर्मुदिताः केचिच्चक्रुः किलकिलां तथा
हृष्टाः पादपशाखाश्च आनिन्युर्वानरर्षभाः २२
हनूमांस्तु गुरून्वृद्धाञ्जाम्बवत्प्रमुखांस्तदा
कुमारमङ्गदं चैव सोऽवन्दत महाकपिः २३
स ताभ्यां पूजितः पूज्यः कपिभिश्च प्रसादितः
दृष्टा देवीति विक्रान्तः संक्षेपेण न्यवेदयत् २४
निषसाद च हस्तेन गृहीत्वा वालिनः सुतम्
रमणीये वनोद्देशे महेन्द्रस्य गिरेस्तदा २५
हनूमानब्रवीद्हृष्टस्तदा तान्वानरर्षभान्
अशोकवनिकासंस्था दृष्टा सा जनकात्मजा २६
रक्ष्यमाणा सुघोराभी राक्षसीभिरनिन्दिता
एकवेणीधरा बाला रामदर्शनलालसा
उपवासपरिश्रान्ता मलिना जटिला कृशा २७
ततो दृष्टेति वचनं महार्थममृतोपमम्
निशम्य मारुतेः सर्वे मुदिता वानरा भवन् २८
क्ष्वेडन्त्यन्ये नदन्त्यन्ये गर्जन्त्यन्ये
महाबलाः
चक्रुः किलकिलामन्ये प्रतिगर्जन्ति चापरे २९

केचिदुच्छ्रितलाङ्गूलाः प्रहृष्टाः कपिकुञ्जराः अञ्चितायतदीर्घाणि लाङ्गूलानि प्रविव्यधुः ३० अपरे तु हनूमन्तं वानरा वारणोपमम्
आप्लुत्य गिरिशृङ्गेभ्यः संस्पृशन्ति स्म हर्षिताः ३१
उक्तवाक्यं हनूमन्तमङ्गदस्तु तदाब्रवीत्
सर्वेषां हरिवीराणां मध्ये वाचमनुत्तमाम् ३२
सत्त्वे वीर्ये न ते कश्चित्समो वानर विद्यते
यदवप्लुत्य विस्तीर्णं सागरं पुनरागतः ३३
दिष्ट्या दृष्टा त्वया देवी रामपत्नी यशस्विनी दिष्ट्या त्यक्ष्यति काकुत्स्थः शोकं सीतावियोगजम्
३४
ततोऽङ्गदं हनूमन्तं जाम्बवन्तं च वानराः
परिवार्य प्रमुदिता भेजिरे विपुलाः शिलाः ३५
श्रोतुकामाः समुद्रस्य लङ्घनं वानरोत्तमाः
दर्शनं चापि लङ्कायाः सीताया रावणस्य च
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे हनूमद्वदनोन्मुखाः ३६
तस्थौ तत्राङ्गदः श्रीमान्वानरैर्बहुभिर्वृतः
उपास्यमानो विबुधैर्दिवि देवपतिर्यथा ३७
हनूमता कीर्तिमता यशस्विना
तथाङ्गदेनाङ्गदबद्धबाहुना
मुदा तदाध्यासितमुन्नतं मह
न्महीधराग्रं ज्वलितं श्रियाभवत् ३८
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ५५

५-५६
ततस्तस्य गिरेः शृङ्गे महेन्द्रस्य महाबलाः
हनुमत्प्रमुखाः प्रीतिं हरयो जग्मुरुत्तमाम् १
तं ततः प्रतिसंहृष्टः प्रीतिमन्तं महाकपिम्
जाम्बवान्कार्यवृत्तान्तमपृच्छदनिलात्मजम् २
कथं दृष्टा त्वया देवी कथं वा तत्र वर्तते
तस्यां वा स कथं वृत्तः क्रूरकर्मा दशाननः ३

तत्त्वतः सर्वमेतन्नः प्रब्रूहि त्वं महाकपे
श्रुतार्थाश्चिन्तयिष्यामो भूयः कार्यविनिश्चयम् ४
यश्चार्थस्तत्र वक्तव्यो गतैरस्माभिरात्मवान्
रक्षितव्यं च यत्तत्र तद्भवान्व्याकरोतु नः ५
स नियुक्तस्ततस्तेन संप्रहृष्टतनूरुहः
नमस्यञ्शिरसा देव्यै सीतायै प्रत्यभाषत ६
प्रत्यक्षमेव भवतां महेन्द्राग्रात्खमाप्लुतः
उदधेर्दक्षिणं पारं काङ्क्षमाणः समाहितः ७
गच्छतश्च हि मे घोरं विघ्नरूपमिवाभवत्
काञ्चनं शिखरं दिव्यं पश्यामि सुमनोहरम् ८
स्थितं पन्थानमावृत्य मेने विघ्नं च तं नगम् ९
उपसंगम्य तं दिव्यं काञ्चनं नगसत्तमम्
कृता मे मनसा बुद्धिर्भेत्तव्योऽय मयेति च १०
प्रहतं च मया तस्य लाङ्गूलेन महागिरेः
शिखरं सूर्यसंकाशं व्यशीर्यत सहस्रधा ११
व्यवसायं च मे बुद्ध्वा स होवाच महागिरिः
पुत्रेति मधुरां वाणीं मनः प्रह्लादयन्निव १२
पितृव्यं चापि मां विद्धि सखायं मातरिश्वनः
मैनाकमिति विख्यातं निवसन्तं महोदधौ १३
पक्षवन्तः पुरा पुत्र बभूवुः पर्वतोत्तमाः
छन्दतः पृथिवीं चेरुर्बाधमानाः समन्ततः १४
श्रुत्वा नगानां चरितं महेन्द्रः पाकशासनः
चिच्छेद भगवान्पक्षान्वज्रेणैषां सहस्रशः १५
अहं तु मोक्षितस्तस्मात्तव पित्रा महात्मना
मारुतेन तदा वत्स प्रक्षिप्तोऽस्मि महार्णवे १६
रामस्य च मया साह्ये वर्तितव्यमरिंदम
रामो धर्मभृतां श्रेष्ठो महेन्द्रसमविक्रमः १७
एतच्छ्रुत्वा मया तस्य मैनाकस्य महात्मनः
कार्यमावेद्य तु गिरेरुद्धतं च मनो मम १८
तेन चाहमनुज्ञातो मैनाकेन महात्मना
उत्तमं जवमास्थाय शेषमध्वानमास्थितः १९
ततोऽह सुचिरं कालं वेगेनाभ्यगमं पथि

ततः पश्याम्यहं देवीं सुरसां नागमातरम् २०
समुद्रमध्ये सा देवी वचनं मामभाषत
मम भक्ष्यः प्रदिष्टस्त्वममरैर्हरिसत्तम
ततस्त्वां भक्षयिष्यामि विहितस्त्वं चिरस्य मे २१
एवमुक्तः सुरसया प्राञ्जलि प्रणतः स्थितः
विवर्णवदनो भूत्वा वाक्यं चेदमुदीरयम् २२
रामो दाशरथिः श्रीमान्प्रविष्टो दण्डकावनम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च परंतपः २३
तस्य सीता हृता भार्या रावणेन दुरात्मना
तस्याः सकाशं दूतोऽह गमिष्ये रामशासनात् २४
कर्तुमर्हसि रामस्य साह्यं विषयवासिनि २५
अथवा मैथिलद्यं दृष्ट्वा रामं चाक्लिष्टकारिणम्
आगमिष्यामि ते वक्त्रं सत्यं प्रतिशृणोमि ते २६
एवमुक्तः मया सा तु सुरसा कामरूपिणी
अब्रवीन्नातिवर्तेत कश्चिदेष वरो मम २७
एवमुक्तः सुरसया दशयोजनमायतः
ततोऽधगुणविस्तारो बभूवाहं क्षणेन तु २८
मत्प्रमाणानुरूपं च व्यादितं तन्मुखं तया
तद्दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं ह्रस्वं ह्यकरवं
वपुः २९
तस्मिन्मुहूर्ते च पुनर्बभूवाङ्गुष्ठसंमितः
अभिपत्याशु तद्वक्त्रं निर्गतोऽह ततः क्षणात् ३०
अब्रवीत्सुरसा देवी स्वेन रूपेण मां पुनः
अर्थसिद्ध्यै हरिश्रेष्ठ गच्छ सौम्य यथासुखम् ३१
समानय व वैदेहीं राघवेण महात्मना
सुखी भव महाबाहो प्रीतास्मि तव वानर ३२
ततोऽह साधु साध्वीति सर्वभूतैः प्रशंसितः
ततोऽन्तरिक्षं विपुलं प्लुतोऽह गरुडो यथा ३३
छाया मे निगृहीता च न च पश्यामि किंचन
सोऽह विगतवेगस्तु दिशो दश विलोकयन्
न किंचित्तत्र पश्यामि येन मेऽपहृता गतिः ३४
ततो मे बुद्धिरुत्पन्ना किं नाम गमने मम

ईदृशो विघ्न उत्पन्नो रूपं यत्र न दृश्यते ३५
अधोभागेन मे दृष्टिः शोचता पातिता मया
ततोऽद्राक्षमहं भीमां राक्षसीं सलिलेशयाम् ३६
प्रहस्य च महानादमुक्तोऽह भीमया तया
अवस्थितमसंभ्रान्तमिदं वाक्यमशोभनम् ३७
क्वासि गन्ता महाकाय क्षुधिताया ममेप्सितः
भक्षः प्रीणय मे देहं चिरमाहारवर्जितम् ३८
बाढमित्येव तां वाणीं प्रत्यगृह्णामहं ततः
आस्यप्रमाणादधिकं तस्याः कायमपूरयम् ३९
तस्याश्चास्यं महद्भीमं वर्धते मम भक्षणे
न च मां सा तु बुबुधे मम वा विकृतं कृतम् ४०
ततोऽह विपुलं रूपं संक्षिप्य निमिषान्तरात्
तस्या हृदयमादाय प्रपतामि नभस्तलम् ४१
सा विसृष्टभुजा भीमा पपात लवणाम्भसि
मया पर्वतसंकाशा निकृत्तहृदया सती ४२
शृणोमि खगतानां च सिद्धानां चारणैः सह
राक्षसी सिंहिका भीमा क्षिप्रं हनुमता हता ४३
तां हत्वा पुनरेवाहं कृत्यमात्ययिकं स्मरन्
गत्वा च महदध्वानं पश्यामि नगमण्डितम्
दक्षिणं तीरमुदधेर्लङ्का यत्र च सा पुरी ४४
अस्तं दिनकरे याते रक्षसां निलयं पुरीम्
प्रविष्टोऽहमविज्ञातो रक्षोभिर्भीमविक्रमैः ४५
तत्राहं सर्वरात्रं तु विचिन्वञ्जनकात्मजाम्
रावणान्तःपुरगतो न चापश्यं सुमध्यमाम् ४६
ततः सीतामपश्यंस्तु रावणस्य निवेशने
शोकसागरमासाद्य न पारमुपलक्षये ४७
शोचता च मया दृष्टं प्राकारेण समावृतम्
काञ्चनेन विकृष्टेन गृहोपवनमुत्तमम् ४८
स प्राकारमवप्लुत्य पश्यामि बहुपादपम् ४९
अशोकवनिकामध्ये शिंशपापादपो महान्
तमारुह्य च पश्यामि काञ्चनं कदलीवनम् ५०
अदूराच्छिंशपावृक्षात्पश्यामि वरवर्णिनीम्

श्यामां कमलपत्राक्षीमुपवासकृशाननाम् ५१
राक्षसीभिर्विरूपाभिः क्रूराभिरभिसंवृताम्
मांसशोणितभक्ष्याभिर्व्याघ्रीभिर्हरिणीं यथा ५२
तां दृष्ट्वा तादृशीं नारीं रामपत्नीमनिन्दिताम्
तत्रैव शिंशपावृक्षे पश्यन्नहमवस्थितः ५३
ततो हलहलाशब्दं काञ्चीनूपुरमिश्रितम्
शृणोम्यधिकगम्भीरं रावणस्य निवेशने ५४
ततोऽह परमोद्विग्नः स्वरूपं प्रत्यसंहरम्
अहं च शिंशपावृक्षे पक्षीव गहने स्थितः ५५
ततो रावणदाराश्च रावणश्च महाबलः
तं देशं समनुप्राप्ता यत्र सीताभवत्स्थिता ५६
तं दृष्ट्वाथ वरारोहा सीता रक्षोगणेश्वरम्
संकुच्योरू स्तनौ पीनौ बाहुभ्यां परिरभ्य च ५७
तामुवाच दशग्रीवः सीतां परमदुःखिताम्
अवाक्शिराः प्रपतितो बहुमन्यस्व मामिति ५८
यदि चेत्त्वं तु मां दर्पान्नाभिनन्दसि गर्विते
द्विमासानन्तरं सीते पास्यामि रुधिरं तव ५९
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य रावणस्य दुरात्मनः
उवाच परमक्रुद्धा सीता वचनमुत्तमम् ६०
राक्षसाधम रामस्य भार्याममिततेजसः
इक्ष्वाकुकुलनाथस्य स्नुषां दशरथस्य च
अवाच्यं वदतो जिह्वा कथं न पतिता तव ६१
किंस्विद्वीर्यं तवानार्य यो मां भर्तुरसंनिधौ
अपहृत्यागतः पाप तेनादृष्टो महात्मना ६२
न त्वं रामस्य सदृशो दास्येऽप्यस्य न युज्यसे
यज्ञीयः सत्यवाक्चैव रणश्लाघी च राघवः ६३
जानक्या परुषं वाक्यमेवमुक्तो दशाननः
जज्वाल सहसा कोपाच्चितास्थ इव पावकः ६४
विवृत्य नयने क्रूरे मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम्
मैथिलद्यं हन्तुमारब्धः स्त्रीभिर्हाहाकृतं तदा ६५
स्त्रीणां मध्यात्समुत्पत्य तस्य भार्या दुरात्मनः
वरा मन्दोदरी नाम तया स प्रतिषेधितः ६६

उक्तश्च मधुरां वाणीं तया स मदनार्दितः
सीतया तव किं कार्यं महेन्द्रसमविक्रम
मया सह रमस्वाद्य मद्विशिष्टा न जानकी ६७
देवगन्धर्वकन्याभिर्यक्षकन्याभिरेव च
सार्धं प्रभो रमस्वेह सीतया किं करिष्यसि ६८
ततस्ताभिः समेताभिर्नारीभिः स महाबलः
उत्थाप्य सहसा नीतो भवनं स्वं निशाचरः ६९
याते तस्मिन्दशग्रीवे राक्षस्यो विकृताननाः
सीतां निर्भर्त्सयामासुर्वाक्यैः क्रूरैः
सुदारुणैः ७०
तृणवद्भाषितं तासां गणयामास जानकी
तर्जितं च तदा तासां सीतां प्राप्य निरर्थकम् ७१
वृथागर्जितनिश्चेष्टा राक्षस्यः पिशिताशनाः
रावणाय शशंसुस्ताः सीताव्यवसितं महत् ७२
ततस्ताः सहिताः सर्वा विहताशा निरुद्यमाः
परिक्षिप्य समन्तात्तां निद्रावशमुपागताः ७३
तासु चैव प्रसुप्तासु सीता भर्तृहिते रता
विलप्य करुणं दीना प्रशुशोच सुदुःखिता ७४
तां चाहं तादृशीं दृष्ट्वा सीताया दारुणां दशाम्
चिन्तयामास विश्रान्तो न च मे निर्वृतं मनः ७५
संभाषणार्थे च मया जानक्याश्चिन्तितो विधिः
इक्ष्वाकुकुलवंशस्तु ततो मम पुरस्कृतः ७६
श्रुत्वा तु गदितां वाचं राजर्षिगणपूजिताम्
प्रत्यभाषत मां देवी बाष्पैः पिहितलोचना ७७
कस्त्वं केन कथं चेह प्राप्तो वानरपुंगव
का च रामेण ते प्रीतिस्तन्मे शंसितुमर्हसि ७८
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा अहमप्यब्रुवं वचः
देवि रामस्य भर्तुस्ते सहायो भीमविक्रमः
सुग्रीवो नाम विक्रान्तो वानरेन्द्रो महाबलः ७९
तस्य मां विद्धि भृत्यं त्वं हनूमन्तमिहागतम्
भर्त्राहं प्रहितस्तुभ्यं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ८०
इदं च पुरुषव्याघ्रः श्रीमान्दाशरथिः स्वयम्

अङ्गुलीयमभिज्ञानमदात्तुभ्यं यशस्विनि ८१
तदिच्छामि त्वयाज्ञप्तं देवि किं करवाण्यहम्
रामलक्ष्मणयोः पार्श्वं नयामि त्वां किमुत्तरम् ८२
एतच्छ्रुत्वा विदित्वा च सीता जनकनन्दिनी
आह रावणमुत्साद्य राघवो मां नयत्विसि ८३
प्रणम्य शिरसा देवीमहमार्यामनिन्दिताम्
राघवस्य मनोह्लादमभिज्ञानमयाचिषम् ८४
एवमुक्ता वरारोहा मणिप्रवरमुत्तमम्
प्रायच्छत्परमोद्विग्ना वाचा मां संदिदेश ह ८५
ततस्तस्यै प्रणम्याहं राजपुत्र्यै समाहितः
प्रदक्षिणं परिक्राममिहाभ्युद्गतमानसः ८६
उत्तरं पुनरेवाह निश्चित्य मनसा तदा
हनूमन्मम वृत्तान्तं वक्तुमर्हसि राघवे ८७
यथा श्रुत्वैव नचिरात्तावुभौ रामलक्ष्मणौ
सुग्रीवसहितौ वीरावुपेयातां तथा कुरु ८८
यद्यन्यथा भवेदेतद्द्वौ मासौ जीवितं मम
न मां द्रक्ष्यति काकुत्स्थो म्रिये साहमनाथवत् ८९
तच्छ्रुत्वा करुणं वाक्यं क्रोधो मामभ्यवर्तत
उत्तरं च मया दृष्टं कार्यशेषमनन्तरम् ९०
ततोऽवर्धत मे कायस्तदा पर्वतसंनिभः
युद्धकाङ्क्षी वनं तच्च विनाशयितुमारभे ९१
तद्भग्नं वनषण्डं तु भ्रान्तत्रस्तमृगद्विजम्
प्रतिबुद्धा निरीक्षन्ते राक्षस्यो विकृताननाः ९२
मां च दृष्ट्वा वने तस्मिन्समागम्य ततस्ततः
ताः समभ्यागताः क्षिप्रं रावणायाचचक्षिरे ९३
राजन्वनमिदं दुर्गं तव भग्नं दुरात्मना
वानरेण ह्यविज्ञाय तव वीर्यं महाबल ९४
दुर्बुद्धेस्तस्य राजेन्द्र तव विप्रियकारिणः
वधमाज्ञापय क्षिप्रं यथासौ विलयं व्रजेत् ९५
तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रेण विसृष्टा भृशदुर्जयाः
राक्षसाः किंकरा नाम रावणस्य मनोऽनुगाः ९६
तेषामशीतिसाहस्रं शूलमुद्गरपाणिनाम्

मया तस्मिन्वनोद्देशे परिघेण निषूदितम् ९७
तेषां तु हतशेषा ये ते गता लघुविक्रमाः
निहतं च मया सैन्यं रावणायाचचक्षिरे ९८
ततो मे बुद्धिरुत्पन्ना चैत्यप्रासादमाक्रमम् ९९
तत्रस्थान्राक्षसान्हत्वा शतं स्तम्भेन वै पुनः
ललामभूतो लङ्काया मया विध्वंसितो रुषा १००
ततः प्रहस्तस्य सुतं जम्बुमालिनमादिशत् १०१
तमहं बलसम्पन्नं राक्षसं रणकोविदम्
परिघेणातिघोरेण सूदयामि सहानुगम् १०२
तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्तु
मन्त्रिपुत्रान्महाबलान्
पदातिबलसम्पन्नान्प्रेषयामास रावणः
परिघेणैव तान्सर्वान्नयामि यमसादनम् १०३
मन्त्रिपुत्रान्हताञ्श्रुत्वा समरे लघुविक्रमान्
पञ्च सेनाग्रगाञ्शूरान्प्रेषयामास रावणः
तानहं सहसैन्यान्वै सर्वानेवाभ्यसूदयम् १०४
ततः पुनर्दशग्रीवः पुत्रमक्षं महाबलम्
बहुभी राक्षसैः सार्धं प्रेषयामास संयुगे १०५
तं तु मन्दोदरीपुत्रं कुमारं रणपण्डितम्
सहसा खं समुत्क्रान्तं पादयोश्च गृहीतवान्
चर्मासिनं शतगुणं भ्रामयित्वा व्यपेषयम् १०६
तमक्षमागतं भग्नं निशम्य स दशाननः
तत इन्द्रजितं नाम द्वितीयं रावणः सुतम्
व्यादिदेश सुसंक्रुद्धो बलिनं युद्धदुर्मदम् १०७
तस्याप्यहं बलं सर्वं तं च राक्षसपुंगवम्
नष्टौजसं रणे कृत्वा परं हर्षमुपागमम् १०८
महता हि महाबाहुः प्रत्ययेन महाबलः
प्रेषितो रावणेनैष सह वीरैर्मदोत्कटैः १०९
ब्राह्मेणास्त्रेण स तु मां प्रवध्नाच्चातिवेगतः
रज्जूभिरभिबध्नन्ति ततो मां तत्र राक्षसाः ११०
रावणस्य समीपं च गृहीत्वा मामुपानयन्
दृष्ट्वा संभाषितश्चाहं रावणेन दुरात्मना १११

पृष्टश्च लङ्कागमनं राक्षसानां च तद्वधम्
तत्सर्वं च मया तत्र सीतार्थमिति जल्पितम् ११२
अस्याहं दर्शनाकाङ्क्षी प्राप्तस्त्वद्भवनं विभो
मारुतस्यौरसः पुत्रो वानरो हनुमानहम् ११३
रामदूतं च मां विद्धि सुग्रीवसचिवं कपिम्
सोऽह दौत्येन रामस्य त्वत्समीपमिहागतः ११४
शृणु चापि समादेशं यदहं प्रब्रवीमि ते
राक्षसेश हरीशस्त्वां वाक्यमाह समाहितम्
धर्मार्थकामसहितं हितं पथ्यमिवाशनम् ११५
वसतो ऋश्यमूके मे पर्वते विपुलद्रुमे
राघवो रणविक्रान्तो मित्रत्वं समुपागतः ११६
तेन मे कथितं राजन्भार्या मे रक्षसा हृता
तत्र साहाय्यहेतोर्मे समयं कर्तुमर्हसि ११७
वालिना हृतराज्येन सुग्रीवेण सह प्रभुः
चक्रेऽग्निसाक्षिकं सख्यं राघवः सहलक्ष्मणः ११८
तेन वालिनमुत्साद्य शरेणैकेन संयुगे
वानराणां महाराजः कृतः संप्लवतां प्रभुः ११९
तस्य साहाय्यमस्माभिः कार्यं सर्वात्मना त्विह
तेन प्रस्थापितस्तुभ्यं समीपमिह धर्मतः १२०
क्षिप्रमानीयतां सीता दीयतां राघवस्य च
यावन्न हरयो वीरा विधमन्ति बलं तव १२१
वानराणां प्रभावो हि न केन विदितः पुरा
देवतानां सकाशं च ये गच्छन्ति निमन्त्रिताः १२२
इति वानराजस्त्वामाहेत्यभिहितो मया
मामैक्षत ततो रुष्टश्चक्षुषा प्रदहन्निव १२३
तेन वध्योहऽमाज्ञप्तो रक्षसा रौद्रकर्मणा १२४
ततो विभीषणो नाम तस्य भ्राता महामतिः
तेन राक्षसराजोऽसौ याचितो मम कारणात् १२५
दूतवध्या न दृष्टा हि राजशास्त्रेषु राक्षस
दूतेन वेदितव्यं च यथार्थं हितवादिना १२६
सुमहत्यपराधेऽपि दूतस्यातुलविक्रम
विरूपकरणं दृष्टं न वधोऽस्तीह शास्त्रतः १२७

विभीषणेनैवमुक्तो रावणः संदिदेश तान्
राक्षसानेतदेवाद्य लाङ्गूलं दह्यतामिति १२८
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा मम पुच्छं समन्ततः
वेष्टितं शणवल्कैश्च पटैः कार्पासकैस्तथा १२९
राक्षसाः सिद्धसंनाहास्ततस्ते चण्डविक्रमाः
तदादीप्यन्त मे पुच्छं हनन्तः काष्ठमुष्टिभिः १३०
बद्धस्य बहुभिः पाशैर्यन्त्रितस्य च राक्षसैः
न मे पीडा भवेत्काचिद्दिदृक्षोर्नगरीं दिवा १३१
ततस्ते राक्षसाः शूरा बद्धं मामग्निसंवृतम्
अघोषयन्राजमार्गे नगरद्वारमागताः १३२
ततोऽह सुमहद्रूपं संक्षिप्य पुनरात्मनः
विमोचयित्वा तं बन्धं प्रकृतिस्थः स्थितः पुनः १३३
आयसं परिघंगृह्य तानि रक्षांस्यसूदयम्
ततस्तन्नगरद्वारं वेगेनाप्लुतवानहम् १३४
पुच्छेन च प्रदीप्तेन तां पुरीं साट्टगोपुराम्
दहाम्यहमसंभ्रान्तो युगान्ताग्निरिव प्रजाः १३५
दग्ध्वा लङ्कां पुनश्चैव शङ्का मामभ्यवर्तत
दहता च मया लङ्कां दग्धा सीता न संशयः १३६
अथाहं वाचमश्रौषं चारणानां शुभाक्षराम्
जानकी न च दग्धेति विस्मयोदन्तभाषिणाम् १३७
ततो मे बुद्धिरुत्पन्ना श्रुत्वा तामद्भुतां गिरम्
पुनर्दृष्टा च वैदेही विसृष्टश्च तया पुनः १३८
राघवस्य प्रभावेन भवतां चैव तेजसा
सुग्रीवस्य च कार्यार्थं मया सर्वमनुष्ठितम् १३९
एतत्सर्वं मया तत्र यथावदुपपादितम्
अत्र यन्न कृतं शेषं तत्सर्वं क्रियतामिति १४०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ५६

५-५७
एतदाख्याय तत्सर्वं हनूमान्मारुतात्मजः
भूयः समुपचक्राम वचनं वक्तुमुत्तरम् १
सफलो राघवोद्योगः सुग्रीवस्य च संभ्रमः

शीलमासाद्य सीताया मम च प्लवनं महत् २
आर्यायाः सदृशं शीलं सीतायाः प्लगर्षभाः
तपसा धारयेल्लोकान्क्रुद्धा वा निर्दहेदपि ३
सर्वथातिप्रवृद्धोऽसौ रावणो राक्षसाधिपः
यस्य तां स्पृशतो गात्रं तपसा न विनाशितम् ४
न तदग्निशिखा कुर्यात्संस्पृष्टा पाणिना सती
जनकस्यात्मजा कुर्याद्यत्क्रोधकलुषीकृता ५
अशोकवनिकामध्ये रावणस्य दुरात्मनः
अधस्ताच्छिंशपावृक्षे साध्वी करुणमास्थिता ६
राक्षसीभिः परिवृता शोकसंतापकर्शिता
मेघलेखापरिवृता चन्द्रलेखेव निष्प्रभा ७
अचिन्तयन्ती वैदेही रावणं बलदर्पितम्
पतिव्रता च सुश्रोणी अवष्टब्धा च जानकी ८
अनुरक्ता हि वेदही रामं सर्वात्मना शुभा
अनन्यचित्ता रामे च पौलोमीव पुरंदरे ९
तदेकवासःसंवीता रजोध्वस्ता तथैव च
शोकसंतापदीनाङ्गी सीता भर्तृहिते रता १०
सा मया राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः
राक्षसीभिर्विरूपाभिर्दृष्टा हि प्रमदावने ११
एकवेणीधरा दीना भर्तृचिन्तापरायणा
अधःशय्याविवर्णाङ्गी पद्मिनीव हिमागमे १२
रावणाद्विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृतनिश्चया
कथंचिन्मृगशावाक्षी विश्वासमुपपादिता १३
ततः संभाषिता चैव सर्वमर्थं च दर्शिता
रामसुग्रीवसख्यं च श्रुत्वा प्रीतिमुपागता १४
नियतः समुदाचारो भक्तिर्भर्तरि चोत्तमा १५
यन्न हन्ति दशग्रीवं स महात्मा दशाननः
निमित्तमात्रं रामस्तु वधे तस्य भविष्यति १६
एवमास्ते महाभागा सीता शोकपरायणा
यदत्र प्रतिकर्तव्यं तत्सर्वमुपपाद्यताम् १७
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ५७

५-५८
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वालिसूनुरभाषत
जाम्बवत्प्रमुखान्सर्वाननुज्ञाप्य महाकपीन् १
अस्मिन्नेवंगते कार्ये भवतां च निवेदिते
न्याय्यं स्म सह वैदेह्या द्रष्टुं तौ
पार्थिवात्मजौ २
अहमेकोऽपि पर्याप्तः सराक्षसगणां पुरीम्
तां लङ्कां तरसा हन्तुं रावणं च महाबलम् ३
किं पुनः सहितो वीरैर्बलवद्भिः कृतात्मभिः
कृतास्त्रैः प्लवगैः शक्तैर्भवद्भिर्विजयैषिभिः ४
अहं तु रावणं युद्धे ससैन्यं सपुरःसरम्
सपुत्रं विधमिष्यामि सहोदरयुतं युधि ५
ब्राह्ममैन्द्रं च रौद्रं च वायव्यं वारुणं तथा
यदि शक्रजितोऽस्त्राणि दुर्निरीक्ष्याणि संयुगे
तान्यहं विधमिष्यामि निहनिष्यामि राक्षसान् ६
भवतामभ्यनुज्ञातो विक्रमो मे रुणद्धि तम् ७
मयातुला विसृष्टा हि शैलवृष्टिर्निरन्तरा
देवानपि रणे हन्यात्किं पुनस्तान्निशाचरान् ८
सागरोऽप्यतियाद्वेलां मन्दरः प्रचलेदपि
न जाम्बवन्तं समरे कम्पयेदरिवाहनी ९
सर्वराक्षससंघानां राक्षसा ये च पूर्वकाः
अलमेको विनाशाय वीरो वायुसुतः कपिः १०
पनसस्योरुवेगेन नीलस्य च महात्मनः
मन्दरोऽप्यवशीर्येत किं पुनर्युधि राक्षसाः ११
सदेवासुरयक्षेषु गन्धर्वोरगपक्षिषु
मैन्दस्य प्रतियोद्धारं शंसत द्विविदस्य वा १२
अश्विपुत्रौ महावेगावेतौ प्लवगसत्तमौ
पितामहवरोत्सेकात्परमं दर्पमास्थितौ १३
अश्विनोर्माननार्थं हि सर्वलोकपितामहः
सर्वावध्यत्वमतुलमनयोर्दत्तवान्पुरा १४
वरोत्सेकेन मत्तौ च प्रमथ्य महतीं चमूम्
सुराणाममृतं वीरौ पीतवन्तौ प्लवंगमौ १५

एतावेव हि संक्रुद्धौ सवाजिरथकुञ्जराम्
लङ्कां नाशयितुं शक्तौ सर्वे तिष्ठन्तु वानराः १६
अयुक्तं तु विना देवीं दृष्टवद्भिः प्लवंगमाः
समीपं गन्तुमस्माभी राघवस्य महात्मनः १७
दृष्टा देवी न चानीता इति तत्र निवेदनम्
अयुक्तमिव पश्यामि भवद्भिः ख्यातविक्रमैः १८
न हि वः प्लवने कश्चिन्नापि कश्चित्पराक्रमे
तुल्यः सामरदैत्येषु लोकेषु हरिसत्तमाः १९
तेष्वेवं हतवीरेषु राक्षसेषु हनूमता
किमन्यदत्र कर्तव्यं गृहीत्वा याम जानकीम् २०
तमेवं कृतसंकल्पं जाम्बवान्हरिसत्तमः
उवाच परमप्रीतो वाक्यमर्थवदर्थवित् २१
न तावदेषा मतिरक्षमा नो
यथा भवान्पश्यति राजपुत्र
यथा तु रामस्य मतिर्निविष्टा
तथा भावन्पश्यतु कार्यसिद्धिम् २२
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ५८

५-५९
ततो जाम्बवतो वाक्यमगृह्णन्त वनौकसः
अङ्गदप्रमुखा वीरा हनूमांश्च महाकपिः १
प्रीतिमन्तस्ततः सर्वे वायुपुत्रपुरःसराः
महेन्द्राग्रं परित्यज्य पुप्लुवुः प्लवगर्षभाः २
मेरुमन्दरसंकाशा मत्ता इव महागजाः
छादयन्त इवाकाशं महाकाया महाबलाः ३
सभाज्यमानं भूतैस्तमात्मवन्तं महाबलम्
हनूमन्तं महवेगं वहन्त इव दृष्टिभिः ४
राघवे चार्थनिर्वृत्तिं भर्तुश्च परमं यशः
समाधाय समृद्धार्थाः कर्मसिद्धिभिरुन्नताः ५
प्रियाख्यानोन्मुखाः सर्वे सर्वे युद्धाभिनन्दिनः
सर्वे रामप्रतीकारे निश्चितार्था मनस्विनः ६
प्लवमानाः खमाप्लुत्य ततस्ते काननौकसः

नन्दनोपममासेदुर्वनं द्रुमलतायुतम् ७
यत्तन्मधुवनं नाम सुग्रीवस्याभिरक्षितम्
अधृष्यं सर्वभूतानां सर्वभूतमनोहरम् ८
यद्रक्षति महावीर्यः सदा दधिमुखः कपिः
मातुलः कपिमुख्यस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ९
ते तद्वनमुपागम्य बभूवुः परमोत्कटाः
वानरा वानरेन्द्रस्य मनःकान्ततमं महत् १०
ततस्ते वानरा हृष्टा दृष्ट्वा मधुवनं महत्
कुमारमभ्ययाचन्त मधूनि मधुपिङ्गलाः ११
ततः कुमारस्तान्वृद्धाञ्जाम्बवत्प्रमुखान्कपीन्
अनुमान्य ददौ तेषां निसर्गं मधुभक्षणे १२
ततश्चानुमताः सर्वे संप्रहृष्टा वनौकसः
मुदिताश्च ततस्ते च प्रनृत्यन्ति ततस्ततः १३
गायन्ति केचित्प्रणमन्ति केचि-
न्नृत्यन्ति केचित्प्रहसन्ति केचित्
पतन्ति केचिद्विचरन्ति केचि-
त्प्लवन्ति केचित्प्रलपन्ति केचित् १४
परस्परं केचिदुपाश्रयन्ते
परस्परं केचिदतिब्रुवन्ते
द्रुमाद्द्रुमं केचिदभिप्लवन्ते
क्षितौ नगाग्रान्निपतन्ति केचित् १५
महीतलात्केचिदुदीर्णवेगा
महाद्रुमाग्राण्यभिसंपतन्ते
गायन्तमन्यः प्रहसन्नुपैति
हसन्तमन्यः प्रहसन्नुपैति १६
रुदन्तमन्यः प्ररुदन्नुपैति नुदन्तमन्यः प्रणुदन्नुपैति समाकुलं तत्कपिसैन्यमासी- न्मधुप्रपानोत्कटसत्त्वचेष्टम्
न चात्र कश्चिन्न बभूव मत्तो
न चात्र कश्चिन्न बभूव तृप्तः १७
ततो वनं तत्परिभक्ष्यमाणं

द्रुमांश्च विध्वंसितपत्रपुष्पान् समीक्ष्य कोपाद्दधिवक्त्रनामा निवारयामास कपिः कपींस्तान् १८
स तैः प्रवृद्धैः परिभर्त्स्यमानो
वनस्य गोप्ता हरिवीरवृद्धः
चकार भूयो मतिमुग्रतेजा
वनस्य रक्षां प्रति वानरेभ्यः १९
उवाच कांश्चित्परुषाणि धृष्ट-मसक्तमन्यांश्च तलैर्जघान
समेत्य कैश्चित्कलहं चकार
तथैव साम्नोपजगाम कांश्चित् २०
स तैर्मदाच्चाप्रतिवार्यवे
गैर्बलाच्च तेनाप्रतिवार्यमाणैः
प्रधर्षितस्त्यक्तभयैः समेत्य
प्रकृष्यते चाप्यनवेक्ष्य दोषम् २१
नखैस्तुदन्तो दशनैर्दशन्त-
स्तलैश्च पादैश्च समाप्नुवन्तः
मदात्कपिं तं कपयः समग्रा
महावनं निर्विषयं च चक्रुः २२
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९

५-६०
तानुवाच हरिश्रेष्ठो हनूमान्वानरर्षभः
अव्यग्रमनसो यूयं मधु सेवत वानराः १
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं हरीणां प्रवरोऽङ्गदः
प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा पिबन्तु हरयो मधु २
अवश्यं कृतकार्यस्य वाक्यं हनुमतो मया
अकार्यमपि कर्तव्यं किमङ्ग पुनरीदृशम् ३
अङ्गदस्य मुखाच्छ्रुत्वा वचनं वानरर्षभाः
साधु साध्विति संहृष्टा वानराः प्रत्यपूजयन् ४
पूजयित्वाङ्गदं सर्वे वानरा वानरर्षभम्

जग्मुर्मधुवनं यत्र नदीवेग इव द्रुतम् ५
ते प्रहृष्टा मधुवनं पालानाक्रम्य वीर्यतः
अतिसर्गाच्च पटवो दृष्ट्वा श्रुत्वा च मैथिलीम् ६
उत्पत्य च ततः सर्वे वनपालान्समागताः
ताडयन्ति स्म शतशः सक्तान्मधुवने तदा ७
मधूनि द्रोणमात्राणि बाहुभिः परिगृह्य ते
घ्नन्ति स्म सहिताः सर्वे भक्षयन्ति तथापरे ८
केचित्पीत्वापविध्यन्ति मधूनि मधुपिङ्गलाः
मधूच्छिष्टेन केचिच्च जघ्नुरन्योन्यमुत्कटाः ९
अपरे वृक्षमूलेषु शाखां गृह्य व्यवस्थिताः
अत्यर्थं च मदग्लानाः पर्णान्यास्तीर्य शेरते १०
उन्मत्तभूताः प्लवगा मधुमत्ताश्च हृष्टवत्
क्षिपन्त्यपि तथान्योन्यं स्खलन्त्यति तथापरे ११
केचित्क्ष्वेडान्प्रकुर्वन्ति केचित्कूजन्ति
हृष्टवत्
हरयो मधुना मत्ताः केचित्सुप्ता महीतले १२
येऽप्यत्र मधुपालाः स्युः प्रेष्या दधिमुखस्य तु
तेऽपि तैर्वानरैर्भीमैः प्रतिषिद्धा दिशो गताः १३
जानुभिश्च प्रकृष्टाश्च देवमार्गं च दर्शिताः
अब्रुवन्परमोद्विग्ना गत्वा दधिमुखं वचः १४
हनूमता दत्तर्व्हतं मधुवनं बलात्
वयं च जानुभिः कृष्टा देवमार्गं च दर्शिताः १५
ततो दधिमुखः क्रुद्धो वनपस्तत्र वानरः
हतं मधुवनं श्रुत्वा सान्त्वयामास तान्हरीन् १६
एतागच्छत गच्छामो वानरानतिदर्पितान्
बलेनावारयिष्यामो मधु भक्षयतोवयम् १७
श्रुत्वा दधिमुखस्येदं वचनं वानरर्षभाः
पुनर्वीरा मधुवनं तेनैव सहिता ययुः १८
मध्ये चैषां दधिमुखः प्रगृह्य सुमहातरुम्
समभ्यधावद्वेगेन ते च सर्वे प्लवंगमाः १९
ते शिलाः पादपांश्चापि पाषाणांश्चापि वानराः
गृहीत्वाभ्यागमन्क्रुद्धा यत्र ते कपिकुञ्जराः २०

ते स्वामिवचनं वीरा हृदयेष्ववसज्य तत्
त्वरया ह्यभ्यधावन्त सालतालशिलायुधाः २१
वृक्षस्थांश्च तलस्थांश्च वानरान्बलदर्पितान्
अभ्यक्रामन्तते वीराः पालास्तत्र सहस्रशः २२
अथ दृष्ट्वा दधिमुखं क्रुद्धं वानरपुंगवाः
अभ्यधावन्त वेगेन हनूमत्प्रमुखास्तदा २३
तं सवृक्षं महाबाहुमापतन्तं महाबलम्
आर्यकं प्राहरत्तत्र बाहुभ्यां कुपितोऽङ्गदः २४
मदान्धश्च न वेदैनमार्यकोऽय ममेति सः
अथैनं निष्पिपेषाशु वेगवद्विसुध्तिले २५
स भग्नबाहुइ!र्विमुखि! विह्वलः शोणितोक्षितः
मुमोह सहसा वीरो मूहूर्तं कपिकुञ्जरः २६
स कथंचिद्विमुक्तस्तैर्वानरैर्वानरर्षभः
उवाचैकान्तमागम्य भृत्यांस्तान्समुपागतान् २७
एतेतिष्ठन्तु गच्छामो भर्ता नो यत्र वानरः
सुग्रीवो विपुलग्रीवः सह रामेण तिष्ठति २८
सर्वं चैवाङ्गदे दोषं श्रावयिष्यामि पार्थिवे
अमर्षी वचनं श्रुत्वा घातयिष्यति वानरान् २९
इष्टं मधुवनं ह्येतत्सुग्रीवस्य महात्मनः
पितृपैतामहं दिव्यं देवैरपि दुरासदम् ३०
स वानरानिमान्सर्वान्मधुलुब्धान्गतायुषः
घातयिष्यति दण्डेन सुग्रीवः ससुहृज्जनान् ३१
वध्या ह्येते दुरात्मानो नृपाज्ञापरिभाविनः
अमर्षप्रभवो रोषः सफलो नो भविष्यति ३२
एवमुक्त्वा दधिमुखो वनपालान्महाबलः
जगाम सहसोत्पत्य वनपालैः समन्वितः ३३
निमेषान्तरमात्रेण स हि प्राप्तो वनालयः
सहस्रांशुसुतो धीमान्सुग्रीवो यत्र वानरः ३४
रामं च लक्ष्मणं चैव दृष्ट्वा सुग्रीवमेव च
समप्रतिष्ठां जगतीमाकाशान्निपपात ह ३५
स निपत्य महावीर्यः सर्वैस्तैः परिवारितः
हरिर्दधिमुखः पालैः पालानां परमेश्वरः ३६

स दीनवदनो भूत्वा कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् सुग्रीवस्य शुभौ मूर्ध्ना चरणौ प्रत्यपीडयत् ३७ इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे षष्टितमः सर्गः ६०

५-६१
ततो मूर्ध्ना निपतितं वानरं वानरर्षभः
दृष्ट्वैवोद्विग्नहृदयो वाक्यमेतदुवाच ह १
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कस्मात्त्वं पादयोः पतितो मम
अभयं ते भवेद्वीर सत्यमेवाभिधीयताम् २
स तु विश्वासितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना
उत्थाय च महाप्राज्ञो वाक्यं दधिमुखोऽब्रवीत् ३
नैवर्क्षरजसा राजन्न त्वया नापि वालिना
वनं निसृष्टपूर्वं हि भक्षितं तत्तु वानरैः ४
एभिः प्रधर्षिताश्चैव वारिता वनरक्षिभिः
मधून्यचिन्तयित्वेमान्भक्षयन्ति पिबन्ति च ५
शिष्टमत्रापविध्यन्ति भक्षयन्ति तथापरे
निवार्यमाणास्ते सर्वे भ्रुवौ वै दर्शयन्ति हि ६
इमे हि संरब्धतरास्तथा तैः संप्रधर्षिताः
वारयन्तो वनात्तस्मात्क्रुद्धैर्वानरपुंगवैः ७
ततस्तैर्बहुभिर्वीरैर्वानरैर्वानरर्षभाः
संरक्तनयनैः क्रोधाद्धरयः संप्रचालिताः ८
पाणिभिर्निहताः केचित्केचिज्जानुभिराहताः
प्रकृष्टाश्च यथाकामं देवमार्गं च दर्शिताः ९
एवमेते हताः शूरास्त्वयि तिष्ठति भर्तरि
कृत्स्नं मधुवनं चैव प्रकामं तैः प्रभक्ष्यते १०
एवं विज्ञाप्यमानं तु सुग्रीवं वानरर्षभम्
अपृच्छित्तं महाप्राज्ञो लक्ष्मणः परवीरहा ११
किमयं वानरो राजन्वनपः प्रत्युपस्थितः
कं चार्थमभिनिर्दिश्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् १२
एवमुक्तस्तु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मना
लक्ष्मणं प्रत्युवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः १३
आर्य लक्ष्मण संप्राह वीरो दधिमुखः कपिः

अङ्गदप्रमुखैर्वीरैर्भक्षितं मधु वानरैः १४
नैषामकृतकृत्यानामीदृशः स्यादुपक्रमः
वनं यथाभिपन्नं तैः साधितं कर्म वानरैः १५
दृष्टा देवी न संदेहो न चान्येन हनूमता
न ह्यन्यः साधने हेतुः कर्मणोऽस्य हनूमतः १६
कार्यसिद्धिर्हनुमति मतिश्च हरिपुंगवे
व्यवसायश्च वीर्यं च श्रुतं चापि प्रतिष्ठितम् १७
जाम्बवान्यत्र नेता स्यादङ्गदश्च बलेश्वरः
हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता न तस्य गतिरन्यथा १८
अङ्गदप्रमुखैर्वीरैर्हतं मधुवनं किल
विचित्य दक्षिणामाशामागतैर्हरिपुंगवैः १९
आगतैश्च प्रविष्टं तद्यथा मधुवनं हि तैः
धर्षितं च वनं कृत्स्नमुपयुक्तं च वानरैः
वारिताः सहिताः पालास्तथा जानुभिराहताः २०
एतदर्थमयं प्राप्तो वक्तुं मधुरवागिह
नाम्ना दधिमुखो नाम हरिः प्रख्यातविक्रमः २१
दृष्टा सीता महाबाहो सौमित्रे पश्य तत्त्वतः
अभिगम्य यथा सर्वे पिबन्ति मधु वानराः २२
न चाप्यदृष्ट्वा वैदेहीं विश्रुताः पुरुषर्षभ
वनं दत्तवरं दिव्यं धर्षयेयुर्वनौकसः २३
ततः प्रहृष्टो धर्मात्मा लक्ष्मणः सहराघवः श्रुत्वा कर्णसुखां वाणीं सुग्रीववदनाच्च्युताम् २४
प्राहृष्यत भृशं रामो लक्ष्मणश्च महायशाः
श्रुत्वा दधिमुखस्येदं सुग्रीवस्तु प्रहृष्य च
वनपालं पुनर्वाक्यं सुग्रीवः प्रत्यभाषत २५
प्रीतोऽस्मि सौम्य यद्भुक्तं वनं तैः कृतकर्मभिः
मर्षितं मर्षणीयं च चेष्टितं कृतकर्मणाम् २६
इच्छामि शीघ्रं हनुमत्प्रधाना
ञ्शाखामृगांस्तान्मृगराजदर्पान्
द्रष्टुं कृतार्थान्सह राघवाभ्यां
श्रोतुं च सीताधिगमे प्रयत्नम् २७

इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ६१

५-६२
सुग्रीवेणैवमुक्तस्तु हृष्टो दधिमुखः कपिः
राघवं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं चाभ्यवादयत् १
स प्रणम्य च सुग्रीवं राघवौ च महाबलौ
वानरैः सहितैः शूरैर्दिवमेवोत्पपात ह २
स यथैवागतः पूर्वं तथैव त्वरितो गतः
निपत्य गगनाद्भूमौ तद्वनं प्रविवेश ह ३
स प्रविष्टो मधुवनं ददर्श हरियूथपान्
विमदानुद्धतान्सर्वान्मेहमानान्मधूदकम् ४
स तानुपागमद्वीरो बद्ध्वा करपुटाञ्जलिम्
उवाच वचनं श्लक्ष्णमिदं हृष्टवदङ्गदम् ५
सौम्य रोषो न कर्तव्यो यदेभिरभिवारितः
अज्ञानाद्रक्षिभिः क्रोधाद्भवन्तः प्रतिषेधिताः ६
युवराजस्त्वमीशश्च वनस्यास्य महाबल
मौर्ख्यात्पूर्वं कृतो
दोषस्तद्भवान्क्षन्तुमर्हति ७
यथैव हि पिता तेऽभूत्पूर्वं हरिगणेश्वरः
तथा त्वमपि सुग्रीवो नान्यस्तु हरिसत्तम ८
आख्यातं हि मया गत्वा पितृव्यस्य तवानघ
इहोपयानं सर्वेषामेतेषां वनचारिणाम् ९
स त्वदागमनं श्रुत्वा सहैभिर्हरियूथपैः प्रहृष्टो न तु रुष्टोऽसौ वनं श्रुत्वा प्रधर्षितम्
१०
प्रहृष्टो मां पितृव्यस्ते सुग्रीवो वानरेश्वरः
शीघ्रं प्रेषय सर्वांस्तानिति होवाच पार्थिवः ११
श्रुत्वा दधिमुखस्यैतद्वचनं श्लक्ष्णमङ्गदः
अब्रवीत्तान्हरिश्रेष्ठो वाक्यं वाक्यविशारदः १२
शङ्के श्रुतोऽय वृत्तान्तो रामेण हरियूथपाः
तत्क्षमं नेह नः स्थातुं कृते कार्ये परंतपाः १३
पीत्वा मधु यथाकामं विश्रान्ता वनचारिणः

किं शेषं गमनं तत्र सुग्रीवो यत्र मे गुरुः १४
सर्वे यथा मां वक्ष्यन्ति समेत्य हरियूथपाः
तथास्मि कर्ता कर्तव्ये भवद्भिः परवानहम् १५
नाज्ञापयितुमीशोऽह युवराजोऽस्मि यद्यपि
अयुक्तं कृतकर्माणो यूयं धर्षयितुं मया १६
ब्रुवतश्चाङ्गदस्यैवं श्रुत्वा वचनमव्ययम्
प्रहृष्टमनसो वाक्यमिदमूचुर्वनौकसः १७
एवं वक्ष्यति को राजन्प्रभुः सन्वानरर्षभ
एश्वर्यमदमत्तो हि सर्वोऽहमिति मन्यते १८
तव चेदं सुसदृशं वाक्यं नान्यस्य कस्यचित्
संनतिर्हि तवाख्याति भविष्यच्छुभभाग्यताम् १९
सर्वे वयमपि प्राप्तास्तत्र गन्तुं कृतक्षणाः
स यत्र हरिवीराणां सुग्रीवः पतिरव्ययः २०
त्वया ह्यनुक्तैर्हरिभिर्नैव शक्यं पदात्पदम्
क्वचिद्गन्तुं हरिश्रेष्ठ ब्रूमः सत्यमिदं तु ते २१
एवं तु वदतां तेषामङ्गदः प्रत्यभाषत
बाढं गच्छाम इत्युक्त्वा उत्पपात महीतलात् २२
उत्पतन्तमनूत्पेतुः सर्वे ते हरियूथपाः
कृत्वाकाशं निराकाशं यज्ञोत्क्षिप्ता इवानलाः २३
तेऽम्बरं सहसोत्पत्य वेगवन्तः प्लवंगमाः
विनदन्तो महानादं घना वातेरिता यथा २४
अङ्गदे ह्यननुप्राप्ते सुग्रीवो वानराधिपः
उवाच शोकोपहतं रामं कमललोचनम् २४
समाश्वसिहि भद्रं ते दृष्टा देवी न संशयः
नागन्तुमिह शक्यं तैरतीते समये हिनः २६
न मत्सकाशमागच्छेत्कृत्ये हि विनिपातिते
युवराजो महाबाहुः प्लवतां प्रवरोऽङ्गदः २७
यद्यप्यकृतकृत्यानामीदृशः स्यादुपक्रमः
भवेत्तु दीनवदनो भ्रान्तविप्लुतमानसः २८
पितृपैतामहं चैतत्पूर्वकैरभिरक्षितम्
न मे मधुवनं हन्यादहृष्टः प्लवगेश्वरः २९
कौसल्या सुप्रजा राम समाश्वसिहि सुव्रत

दृष्टा देवी न संदेहो न चान्येन हनूमता
न ह्यन्यः कर्मणो हेतुः साधने तद्विधो भवेत् ३०
हनूमति हि सिद्धिश्च मतिश्च मतिसत्तम
व्यवसायश्च वीर्यं च सूर्ये तेज इव ध्रुवम् ३१
जाम्बवान्यत्र नेता स्यादङ्गदश्च बलेश्वरः
हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता न तस्य गतिरन्यथा ३२
मा भूश्चिन्तासमायुक्तः संप्रत्यमितविक्रम ३३
ततः किलकिलाशब्दं शुश्रावासन्नमम्बरे
हनूमत्कर्मदृप्तानां नर्दतां काननौकसाम्
किष्किन्धामुपयातानां सिद्धिं कथयतामिव ३४
ततः श्रुत्वा निनादं तं कपीनां कपिसत्तमः
आयताञ्चितलाङ्गूलः सोऽभवद्धृष्टमानसः ३५
आजग्मुस्तेऽपि हरयो रामदर्शनकाङ्क्षिणः
अङ्गदं पुरतः कृत्वा हनूमन्तं च वानरम् ३६
तेऽङ्गदप्रमुखा वीराः प्रहृष्टाश्च मुदान्विताः
निपेतुर्हरिराजस्य समीपे राघवस्य च ३७
हनूमांश्च महाबाहुः प्रणम्य शिरसा ततः
नियतामक्षतां देवीं राघवाय न्यवेदयत् ३८
निश्चितार्थं ततस्तस्मिन्सुग्रीवं पवनात्मजे
लक्ष्मणः प्रीतिमान्प्रीतं बहुमानादवैक्षत ३९
प्रीत्या च रममाणोऽथ राघवः परवीरहा
बहुमानेन महता हनूमन्तमवैक्षत ४०
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ६२

५-६३
ततः प्रस्रवणं शैलं ते गत्वा चित्रकाननम्
प्रणम्य शिरसा रामं लक्ष्मणं च महाबलम् १
युवराजं पुरस्कृत्य सुग्रीवमभिवाद्य च
प्रवृत्तिमथ सीतायाः प्रवक्तुमुपचक्रमुः २
रावणान्तःपुरे रोधं राक्षसीभिश्च तर्जनम्
रामे समनुरागं च यश्चापि समयः कृतः ३

एतदाख्यान्ति ते सर्वे हरयो रामसंनिधौ
वैदेहीमक्षतां श्रुत्वा रामस्तूत्तरमब्रवीत् ४
क्व सीता वर्तते देवी कथं च मयि वर्तते
एतन्मे सर्वमाख्यात वैदेहीं प्रति वानराः ५
रामस्य गदितं श्रुत्वा हरयो रामसंनिधौ
चोदयन्ति हनूमन्तं सीतावृत्तान्तकोविदम् ६
श्रुत्वा तु वचनं तेषां हनूमान्मारुतात्मजः
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः सीताया दर्शनं यथा ७
समुद्रं लङ्घयित्वाहं शतयोजनमायतम्
अगच्छं जानकीं सीतां मार्गमाणो दिदृक्षया ८
तत्र लङ्केति नगरी रावणस्य दुरात्मनः
दक्षिणस्य समुद्रस्य तीरे वसति दक्षिणे ९
तत्र दृष्टा मया सीता रावणान्तःपुरे सती
संन्यस्य त्वयि जीवन्ती रामा राम मनोरथम् १०
दृष्टा मे राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः
राक्षसीभिर्विरूपाभी रक्षिता प्रमदावने ११
दुःखमापद्यते देवी तवादुःखोचिता सती
रावणान्तःपुरे रुद्ध्वा राक्षसीभिः सुरक्षिता १२
एकवेणीधरा दीना त्वयि चिन्तापरायणा
अधःशय्या विवर्णाङ्गी पद्मिनीव हिमागमे १३
रावणाद्विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृतनिश्चया
देवी कथंचित्काकुत्स्थ त्वन्मना मार्गिता मया १४
इक्ष्वाकुवंशविख्यातिं शनैः कीर्तयतानघ
सा मया नरशार्दूल विश्वासमुपपादिता १५
ततः संभाषिता देवी सर्वमर्थं च दर्शिता
रामसुग्रीवसख्यं च श्रुत्वा प्रीतिमुपागता १६
नियतः समुदाचारो भक्तिश्चास्यास्तथा त्वयि
एवं मया महाभागा दृष्टा जनकनन्दिनी
उग्रेण तपसा युक्ता त्वद्भक्त्या पुरुषर्षभ १७
अभिज्ञानं च मे दत्तं यथावृत्तं तवान्तिके
चित्रकूटे महाप्राज्ञ वायसं प्रति राघव १८
विज्ञाप्यश्च नरव्याघ्रो रामो वायुसुत त्वया

अखिलेनेह यद्दृष्टमिति मामाह जानकी १९
इदं चास्मै प्रदातव्यं यत्नात्सुपरिरक्षितम्
ब्रुवता वचनान्येवं सुग्रीवस्योपशृण्वतः २०
एष चूडामणिः श्रीमान्मया ते यत्नरक्षितः
मनःशिलायास्तिलकस्तं स्मरस्वेति चाब्रवीत् २१
एष निर्यातितः श्रीमान्मया ते वारिसंभवः
एतं दृष्ट्वा प्रमोदिष्ये व्यसने त्वामिवानघ २२
जीवितं धारयिष्यामि मासं दशरथात्मज
ऊर्ध्वं मासान्न जीवेयं रक्षसां वशमागता २३
इति मामब्रवीत्सीता कृशाङ्गी धर्मचारिणी
रावणान्तःपुरे रुद्धा मृगीवोत्फुल्ललोचना २४
एतदेव मयाख्यातं सर्वं राघव यद्यथा
सर्वथा सागरजले संतारः प्रविधीयताम् २५
तौ जाताश्वासौ राजपुत्रौ विदित्वा
तच्चाभिज्ञानं राघवाय प्रदाय
देव्या चाख्यातं सर्वमेवानुपूर्व्या
द्वाचा संपूर्णं वायुपुत्रः शशंस २६
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३

५-६४
एवमुक्तो हनुमता रामो दशरथात्मजः
तं मणिं हृदये कृत्वा प्ररुरोद सलक्ष्मणः १
तं तु दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं राघवः शोककर्शितः
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां सुग्रीवमिदमब्रवीत् २
यथैव धेनुः स्रवति स्नेहाद्वत्सस्य वत्सला
तथा ममापि हृदयं मणिरत्नस्य दर्शनात् ३
मणिरत्नमिदं दत्तं वैदेह्याः श्वशुरेण मे
वधूकाले यथा वद्धमधिकं मूर्ध्नि शोभते ४
अयं हि जलंसभूतो मणिः प्रवरपूजितः
यज्ञे परमतुष्टेन दत्तः शक्रेण धीमता ५
इमं दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं तथा तातस्य दर्शनम्

अद्यास्म्यवगतः सौम्य वैदेहस्य तथा विभोः ६
अयं हि शोभते तस्याः प्रियाया मूर्ध्नि मे मणिः
अद्यास्य दर्शनेनाहं प्राप्तां तामिव चिन्तये ७
किमाह सीता वैदेही ब्रूहि सौम्य पुनः पुनः
परासुमिव तोयेन सिञ्चन्ती वाक्यवारिणा ८
इतस्तु किं दुःखतरं यदिमं वारिसंभवम्
मणिं पश्यामि सौमित्रे वैदेहीमागतं विना ९
चिरं जीवति वैदेही यदि मासं धरिष्यति
क्षणं सौम्य न जीवेयं विना तामसितेक्षणाम् १०
नय मामपि तं देशं यत्र दृष्टा मम प्रिया
न तिष्ठेयं क्षणमपि प्रवृत्तिमुपलभ्य च ११
कथं सा मम सुश्रोणी भीरुभीरुः सती तदा
भयावहानां घोराणां मध्ये तिष्ठति रक्षसाम् १२
शारदस्तिमिरोन्मुक्तो नूनं चन्द्र इवाम्बुदैः
आवृतं वदनं तस्या न विराजति राक्षसैः १३
किमाह सीता हनुमंस्तत्त्वतः कथयस्व मे
एतेन खलु जीविष्ये भेषजेनातुरो यथा १४
मधुरा मधुरालापा किमाह मम भामिनी
मद्विहीना वरारोहा हनुमन्कथयस्व मे
दुःखाद्दुःखतरं प्राप्य कथं जीवति जानकी १५
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ६४

५-६५
एवमुक्तस्तु हनुमान्राघवेण महात्मना
सीताया भाषितं सर्वं न्यवेदयत राघवे १
इदमुक्तवती देवी जानकी पुरुषर्षभ
पूर्ववृत्तमभिज्ञानं चित्रकूटे यथातथम् २
सुखसुप्ता त्वया सार्धं जानकी पूर्वमुत्थिता
वायसः सहसोत्पत्य विरराद स्तनान्तरे ३
पर्यायेण च सुप्तस्त्वं देव्यङ्के भरताग्रज
पुनश्च किल पक्षी स देव्या जनयति व्यथाम् ४

ततः पुनरुपागम्य विरराद भृशं किल
ततस्त्वं बोधितस्तस्याः शोणितेन समुक्षितः५
वायसेन च तेनैव सततं बाध्यमानया
बोधितः किल देव्या त्वं सुखसुप्तः परंतप ६
तां तु दृष्ट्वा महाबाहो रादितां च स्तनान्तरे
आशीविष इव क्रुद्धो निःश्वसन्नभ्यभाषथाः ७
नखाग्रैः केन ते भीरु दारितं तु स्तनान्तरम्
कः क्रीडति सरोषेण पच्चवक्त्रेण भोगिना ८
निरीक्षमाणः सहसा वायसं समवैक्षथाः
नखैः सरुधिरैस्तीक्ष्णैर्मामेवाभिमुखं स्थितम् ९
सुतः किल स शक्रस्य वायसः पततां वरः
धरान्तरचरः शीघ्रं पवनस्य गतौ समः १०
ततस्तस्मिन्महाबाहो कोपसंवर्तितेक्षणः
वायसे त्वं कृथाः क्रूरां मतिं मतिमतां वर ११
स दर्भं संस्तराद्गृह्य ब्रह्मास्त्रेण न्ययोजयः
स दीप्त इव कालाग्निर्जज्वालाभिमुखः खगम् १२
स त्वं प्रदीप्तं चिक्षेप दर्भं तं वायसं प्रति
ततस्तु वायसं दीप्तः स दर्भोऽनुजगाम ह १३
स पित्रा च परित्यक्तः सुरैः सर्वैर्महर्षिभिः
त्रीँ ल्लोकान्संपरिक्रम्य त्रातारं नाधिगच्छति १४
तं त्वं निपतितं भूमौ शरण्यः शरणागतम्
वधार्हमपि काकुत्स्थ कृपया परिपालयः १५
मोघमस्त्रं नं शक्यं तु कर्तुमित्येव राघव
ततस्तस्याक्षि काकस्य हिनस्ति स्म स दक्षिणम् १६
राम त्वां स नमस्कृत्वा राज्ञो दशरथस्य च
विसृष्टस्तु तदा काकः प्रतिपेदे स्वमालयम् १७
एवमस्त्रविदां श्रेष्ठः सत्त्ववाञ्शीलवानपि
किमर्थमस्त्रं रक्षःसु न योजयसि राघव १८
न नागा नापि गन्धर्वा नासुरा न मरुद्गणाः
तव राम मुखे स्थातुं शक्ताः प्रतिसमाधितुम् १९
तव वीर्यवतः कच्चिन्मयि यद्यस्ति संभ्रमः
क्षिप्रं सुनिशितैर्बाणैर्हन्यतां युधि रावणः २०

भ्रातुरादेशमादाय लक्ष्मणो वा परंतपः
स किमर्थं नरवरो न मां रक्षति राघवः २१
शक्तौ तौ पुरुषव्याघ्रौ वाय्वग्निसमतेजसौ
सुराणामपि दुर्धर्षौ किमर्थं मामुपेक्षतः २२
ममैव दुष्कृतं किंचिन्महदस्ति न संशयः
समर्थौ सहितौ यन्मां नापे ८क्षेते परंतपौ २३
वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साश्रु भाषितम्
पुनरप्यहमार्यां तामिदं वचनमब्रुवम् २४
त्वच्छोकविमुखो रामो देवि सत्येन ते शपे
रामे दुःखाभिभूते चिइ!उ लक्ष्मणः परितप्यते २५
कथंचिद्भवती दृष्टा न कालः परिशोचितुम्
इमं मुहूर्तं दुःखानामन्तं द्रक्ष्यसि भामिनि २६
तावुभौ नरशार्दूलौ राजपुत्रावरिंदमौ
त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ लङ्कां भस्मीकरिष्यतः २७
हत्वा च समरे रौद्रं रावणं सहबान्धवम्
राघवस्त्वां महाबाहुः स्वां पुरीं नयते ध्रुवम् २८
यत्तु रामो विजानीयादभिज्ञानमनिन्दिते
प्रीतिसंजननं तस्य प्रदातुं तत्त्वमर्हसि २९
साभिवीक्ष्य दिशः सर्वा वेण्युद्ग्रथनमुत्तमम्
मुक्त्वा वस्त्राद्ददौ मह्यं मणिमेतं महाबल ३०
प्रतिगृह्य मणिं दिव्यं तव हेतो रघूत्तम
शिरसा संप्रणम्यैनामहमागमने त्वरे ३१
गमने च कृतोत्साहमवेक्ष्य वरवर्णिनी
विवर्धमानं च हि मामुवाच जनकात्मजा
अश्रुपूर्णमुखी दीना वाष्पसंदिग्धभाषिणी ३२
हनुमन्सिंहसंकाशौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ
सुग्रीवं च सहामात्यं सर्वान्ब्रूया अनामयम् ३३
यथा च स महाबाहुर्मां तारयति राघवः
अस्माद्दुंखाम्बुसंरोधात्तत्समाधातुमर्हसि ३४
इमं च तीव्रं मम शोकवेगं
रक्षोभिरेभिः परिभर्त्सनं च
ब्रूयास्तु रामस्य गतः समीपं

शिवश्च तेऽध्वास्तु हरिप्रवीर ३५
एतत्तवार्या नृप राजसिंह
सीता वचः प्राह विषादपूर्वम्
एतच्च बुद्ध्वा गदितं मया त्वं
श्रद्धत्स्व सीतां कुशलां समग्राम् ३६
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ६५

५-६६
अथाहमुत्तरं देव्या पुनरुक्तः ससंभ्रमम्
तव स्नेहान्नरव्याघ्र सौहार्दादनुमान्य च १
एवं बहुविधं वाच्यो रामो दाशरथिस्त्वया
यथा मामाप्नुयाच्छीघ्रं हत्वा रावणमाहवे २
यदि वा मन्यसे वीर वसैकाहमरिंदम कस्मिंश्चित्संवृते देशे विश्रान्तः श्वो गमिष्यसि
३
मम चाप्यल्पभाग्यायाः सांनिध्यात्तव वानर
अस्य शोकविपाकस्य मुहूर्तं स्याद्विमोक्षणम् ४
गते हि त्वयि विक्रान्ते पुनरागमनाय वै
प्राणानामपि संदेहो ममस्यान्नात्र संशयः ५
तवादर्शनजः शोको भूयो मां परितापयेत्
दुःखाद्दुःखपराभूतां दुर्गतां दुःखभागिनीम् ६
अयं तु वीर संदेहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः
सुमहांस्त्वत्सहायेषु हर्यृक्षेषु असंशयः ७
कथं नु खलु दुष्पारं तरिष्यन्ति महोदधिम्
तानि हर्यृक्षसैन्यानि तौ वा नरवरात्मजौ ८
त्रयाणामेव भूतानां सागरस्यास्य लङ्घने
शक्तिः स्याद्वैनतेयस्य वायोर्वा तव वानघ ९
तदस्मिन्कार्यनिर्योगे वीरैवं दुरतिक्रमे
किं पश्यसि समाधानं ब्रूहि कार्यविदां वर १०
काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्य परिसाधने
पर्याप्तं परवीरघ्न यशस्यस्ते बलोदयः ११

बलैः समग्रैर्यदि मां हत्वा रावणमाहवे
विजयी स्वां पुरीं रामो नयेत्तत्स्याद्यशस्करम् १२
यथाहं तस्य वीरस्य वनादुपधिना हृता
रक्षसा तद्भयादेव तथा नार्हति राघवः १३
बलैस्तु संकुलां कृत्वा लङ्कां परबलार्दनः
मां नयेद्यदि काकुत्स्थस्तत्तस्य सदृशं भवेत् १४
तद्यथा तस्य विक्रान्तमनुरूपं महात्मनः
भवत्याहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय १५
तदर्थोपहितं वाक्यं प्रश्रितं हेतुसंहितम्
निशम्याहं ततः शेषं वाक्यमुत्तरमब्रुवम् १६
देवि हर्यृक्षसैन्यानामीश्वरः प्लवतां वरः
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नस्तवार्थे कृतनिश्चयः १७
तस्य विक्रमसम्पन्नाः सत्त्ववन्तो महाबलाः
मनःसंकल्पसंपाता निदेशे हरयः स्थिताः १८
येषां नोपरि नाधस्तान्न तिर्यक्सज्जते गतिः
न च कमर्सु सीदन्ति महत्स्वमिततेजसः १९
असकृत्तैर्महाभागैर्वानरैर्बलसंयुतैः
प्रदक्षिणीकृता भूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः २०
मद्विशिष्टाश्च तुल्याश्च सन्ति तत्र वनौकसः
मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसंनिधौ २१
अहं तावदिह प्राप्तः किं पुनस्ते महाबलाः
न हि प्रकृष्टाः प्रेष्यन्ते प्रेष्यन्ते हीतरे
जनाः २२
तदलं परितापेन देवि मन्युर्व्यपैतु ते
एकोत्पातेन ते लङ्कामेष्यन्ति हरियूथपाः २३
मम पृष्ठगतौ तौ च चन्द्रसूर्याविवोदितौ
त्वत्सकाशं महाभागे नृसिंहावागमिष्यतः २४
अरिघ्नं सिंहसंकाशं क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवम्
लक्ष्मणं च धनुष्पाणिं लङ्काद्वारमुपस्थितम् २५
नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशार्दूलविक्रमान्
वानरान्वारणेन्द्राभान्क्षिप्रं द्रक्ष्यसि
संगतान् २६

शैलाम्बुदनिकाशानां लङ्कामलयसानुषु
नर्दतां कपिमुख्यानामचिराच्छ्रोष्यसे स्वनम् २७
निवृत्तवनवासं च त्वया सार्धमरिंदमम्
अभिषिक्तमयोध्यायां क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवम् २८
ततो मया वाग्भिरदीनभाषिणी
शिवाभिरिष्टाभिरभिप्रसादिता
जगाम शान्तिं मम मैथिलात्मजा
तवापि शोकेन तथाभिपीडिता २९
इति श्रीरामायणे सुन्दरकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ६६

समाप्तं सुन्दरकाण्डम्

Sundara KŒnda: Typed by Rajesh Yadev, B.A., and

proofread by Murali Dhar Pandey (Ph.D.).

६-१
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं यथावदभिभाषितम्
रामः प्रीतिसमायुक्तो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् १
कृतं हनुमता कार्यं सुमहद्भुवि दुष्करम्
मनसापि यदन्येन न शक्यं धरणीतले २
न हि तं परिपश्यामि यस्तरेत महार्णवम्
अन्यत्र गरुडाद्वायोरन्यत्र च हनूमतः ३
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम्
अप्रधृष्यां पुरीं लङ्कां रावणेन सुरक्षिताम् ४
प्रविष्टः सत्त्वमाश्रित्य जीवन्को नाम
निष्क्रमेत्
को विशेत्सुदुराधर्षां राक्षसैश्च सुरक्षिताम्
यो वीर्यबलसम्पन्नो न समः स्याद्धनूमतः ५
भृत्यकार्यं हनुमता सुग्रीवस्य कृतं महत्
एवं विधाय स्वबलं सदृशं विक्रमस्य च ६
यो हि भृत्यो नियुक्तः सन्भर्त्रा कर्मणि दुष्करे
कुर्यात्तदनुरागेण तमाहुः पुरुषोत्तमम् ७
नियुक्तो नृपतेः कार्यं न कुर्याद्यः समाहितः
भृत्यो युक्तः समर्थश्च तमाहुः पुरुषाधमम् ८
तन्नियोगे नियुक्तेन कृतं कृत्यं हनूमता
न चात्मा लघुतां नीतः सुग्रीवश्चापि तोषितः ९
अहं च रघुवंशश्च लक्ष्मणश्च महाबलः
वैदेह्या दर्शनेनाद्य धर्मतः परिरक्षिताः १०
इदं तु मम दीनस्य मनो भूयः प्रकर्षति
यदिहास्य प्रियाख्यातुर्न कुर्मि सदृशं प्रियम् ११
एष सर्वस्वभूतस्तु परिष्वङ्गो हनूमतः
मया कालमिमं प्राप्य दत्तस्तस्य महात्मनः १२
सर्वथा सुकृतं तावत्सीतायाः परिमार्गणम्
सागरं तु समासाद्य पुनर्नष्टं मनो मम १३
कथं नाम समुद्रस्य दुष्पारस्य महाम्भसः
हरयो दक्षिणं पारं गमिष्यन्ति समाहिताः १४
यद्यप्येष तु वृत्तान्तो वैदेह्या गदितो मम

समुद्रपारगमने हरीणां किमिवोत्तरम् १५
इत्युक्त्वा शोकसंभ्रान्तो रामः शत्रुनिबर्हणः
हनूमन्तं महाबाहुस्ततो ध्यानमुपागमत् १६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे प्रथमः सर्गः १

६-२
तं तु शोकपरिद्यूनं रामं दशरथात्मजम्
उवाच वचनं श्रीमान्सुग्रीवः शोकनाशनम् १
किं त्वं संतप्यसे वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा
मैवं भूस्त्यज संतापं कृतघ्न इव सौहृदम् २
संतापस्य च ते स्थानं न हि पश्यामि राघव
प्रवृत्तावुपलब्धायां ज्ञाते च निलये रिपोः ३
धृतिमाञ्शास्त्रवित्प्राज्ञः पण्डितश्चासि राघव
त्यजेमां पापिकां बुद्धिं कृतात्मेवार्थदूषणीम् ४
समुद्रं लङ्घयित्वा तु महानक्रसमाकुलम्
लङ्कामारोहयिष्यामो हनिष्यामश्च ते रिपुम् ५
निरुत्साहस्य दीनस्य शोकपर्याकुलात्मनः
सर्वार्था व्यवसीदन्ति व्यसनं चाधिगच्छति ६
इमे शूराः समर्थाश्च सर्वे नो हरियूथपाः त्वत्प्रियार्थं कृतोत्साहाः प्रवेष्टुमपि पावकम्
७
एषां हर्षेण जानामि तर्कश्चास्मिन्दृढो मम
विक्रमेण समानेष्ये सीतां हत्वा यथा रिपुम् ८
सेतुरत्र यथा बध्येद्यथा पश्येम तां पुरीम्
तस्य राक्षसराजस्य तथा त्वं कुरु राघव ९
दृष्ट्वा तां हि पुरीं लङ्कां त्रिकूटशिखरे
स्थिताम्
हतं च रावणं युद्धे दर्शनादुपधारय १०
सेतुर्बद्धः समुद्रे च यावल्लङ्कासमीपतः
सर्वं तीर्णं च वै सैन्यं जितमित्युपधार्यताम् ११
इमे हि समरे शूरा हरयः कामरूपिणः
तदलं विक्लवा बुद्धी राजन्सर्वार्थनाशिनी १२

पुरुषस्य हि लोकेऽस्मिञ्शोकः शौर्यापकर्षणः
यत्तु कार्यं मनुष्येण शौण्डीर्यमवलम्बता १३
शूराणां हि मनुष्याणां त्वद्विधानां महात्मनाम्
विनष्टे वा प्रनष्टे वा शोकः सर्वार्थनाशनः १४
त्वं तु बुद्धिमतां श्रेष्ठः
सर्वशास्त्रार्थकोविदः
मद्विधैः सचिवैः सार्धमरिं जेतुमिहार्हसि १५
न हि पश्याम्यहं कंचित्त्रिषु लोकेषु राघव
गृहीतधनुषो यस्ते तिष्ठेदभिमुखो रणे १६
वानरेषु समासक्तं न ते कार्यं विपत्स्यते
अचिराद्द्रक्ष्यसे सीतां तीर्त्वा सागरमक्षयम् १७
तदलं शोकमालम्ब्य क्रोधमालम्ब भूपते
निश्चेष्टाः क्षत्रिया मन्दाः सर्वे चण्डस्य
बिभ्यति १८
लङ्घनार्थं च घोरस्य समुद्रस्य नदीपतेः
सहास्माभिरिहोपेतः सूक्ष्मबुद्धिर्विचारय १९
इमे हि समरे शूरा हरयः कामरूपिणः
तानरीन्विधमिष्यन्ति शिलापादपवृष्टिभिः २०
कथंचित्परिपश्यामस्ते वयं वरुणालयम्
किमुक्त्वा बहुधा चापि सर्वथा विजयी भवान् २१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वितीयः सर्गः २

६-३
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा हेतुमत्परमार्थवित्
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो हनूमन्तमथाब्रवीत् १
तरसा सेतुबन्धेन सागरोच्छोषणेन वा
सर्वथा सुसमर्थोऽस्मि सागरस्यास्य लङ्घने २
कति दुर्गाणि दुर्गाया लङ्कायास्तद्ब्रवीहि मे
ज्ञातुमिच्छामि तत्सर्वं दर्शनादिव वानर ३
बलस्य परिमाणं च द्वारदुर्गक्रियामपि
गुप्तिकर्म च लङ्काया रक्षसां सदनानि च ४
यथासुखं यथावच्च लङ्कायामसि दृष्टवान्

सर्वमाचक्ष्व तत्त्वेन सर्वथा कुशलो ह्यसि ५
श्रुत्वा रामस्य वचनं हनूमान्मारुतात्मजः
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो रामं पुनरथाब्रवीत् ६
श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये दुर्गकर्मविधानतः
गुप्ता पुरी यथा लङ्का रक्षिता च यथा बलैः ७
परां समृद्धिं लङ्कायाः सागरस्य च भीमताम्
विभागं च बलौघस्य निर्देशं वाहनस्य च ८
प्रहृष्टा मुदिता लङ्का मत्तद्विपसमाकुला
महती रथसंपूर्णा रक्षोगणसमाकुला ९
दृढबद्धकवाटानि महापरिघवन्ति च
द्वाराणि विपुलान्यस्याश्चत्वारि सुमहान्ति च १०
वप्रेषूपलयन्त्राणि बलवन्ति महान्ति च
आगतं परसैन्यं तैस्तत्र प्रतिनिवार्यते ११
द्वारेषु संस्कृता भीमाः कालायसमयाः शिताः
शतशो रचिता वीरैः शतघ्न्यो रक्षसां गणैः १२
सौवर्णश्च महांस्तस्याः प्राकारो दुष्प्रधर्षणः
मणिविद्रुमवैदूर्यमुक्ताविरचितान्तरः १३
सर्वतश्च महाभीमाः शीततोया महाशुभाः
अगाधा ग्राहवत्यश्च परिखा मीनसेविताः १४
द्वारेषु तासां चत्वारः संक्रमाः परमायताः
यन्त्रैरुपेता बहुभिर्महद्भिर्दृढसंधिभिः १५
त्रायन्ते संक्रमास्तत्र परसैन्यागमे सति
यन्त्रैस्तैरवकीर्यन्ते परिखासु समन्ततः १६
एकस्त्वकम्प्यो बलवान्संक्रमः सुमहादृढः
काञ्चनैर्बहुभिः स्तम्भैर्वेदिकाभिश्च शोभितः १७
स्वयं प्रकृतिसम्पन्नो युयुत्सू राम रावणः
उत्थितश्चाप्रमत्तश्च बलानामनुदर्शने १८
लङ्कापुरी निरालम्बा देवदुर्गा भयावहा
नादेयं पार्वतं वन्यं कृत्रिमं च चतुर्विधम् १९
स्थिता पारे समुद्रस्य दूरपारस्य राघव
नौपथश्चापि नास्त्यत्र निरादेशश्च सर्वतः २०
शैलाग्रे रचिता दुर्गा सा पूर्देवपुरोपमा

वाजिवारणसंपूर्णा लङ्का परमदुर्जया २१
परिघाश्च शतघ्न्यश्च यन्त्राणि विविधानि च
शोभयन्ति पुरीं लङ्कां रावणस्य दुरात्मनः २२
अयुतं रक्षसामत्र पश्चिमद्वारमाश्रितम्
शूलहस्ता दुराधर्षाः सर्वे खङ्गाग्रयोधिनः २३
नियुतं रक्षसामत्र दक्षिणद्वारमाश्रितम्
चतुरङ्गेण सैन्येन योधास्तत्राप्यनुत्तमाः २४
प्रयुतं रक्षसामत्र पूर्वद्वारं समाश्रितम्
चर्मखङ्गधराः सर्वे तथा सर्वास्त्रकोविदाः २५
अर्बुदं रक्षसामत्र उत्तरद्वारमाश्रितम्
रथिनश्चाश्ववाहाश्च कुलपुत्राः सुपूजिताः २६
शतं शतसहस्राणां मध्यमं गुल्ममाश्रितम्
यातुधाना दुराधर्षाः साग्रकोटिश्च रक्षसाम् २७
ते मया संक्रमा भग्नाः परिखाश्चावपूरिताः
दग्धा च नगरी लङ्का प्राकाराश्चावसादिताः २८
येन केन तु मार्गेण तराम वरुणालयम्
हतेति नगरी लङ्का वानरैरवधार्यताम् २९
अङ्गदो द्विविदो मैन्दो जाम्बवान्पनसो नलः
नीलः सेनापतिश्चैव बलशेषेण किं तव ३०
प्लवमाना हि गत्वा तां रावणस्य महापुरीम्
सप्राकारां सभवनामानयिष्यन्ति मैथिलीम् ३१
एवमाज्ञापय क्षिप्रं बलानां सर्वसंग्रहम्
मुहूर्तेन तु युक्तेन प्रस्थानमभिरोचय ३२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे तृतीयः सर्गः ३

६-४
श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं यथावदनुपूर्वशः
ततोऽब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः १
यां निवेदयसे लङ्कां पुरीं भीमस्य रक्षसः
क्षिप्रमेनां वधिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते २
अस्मिन्मुहूर्ते सुग्रीव प्रयाणमभिरोचये
युक्तो मुहूर्तो विजयः प्राप्तो मध्यं दिवाकरः ३

उत्तराफाल्गुनी ह्यद्य श्वस्तु हस्तेन योक्ष्यते
अभिप्रयाम सुग्रीव सर्वानीकसमावृताः ४
निमित्तानि च धन्यानि यानि प्रादुर्भवन्ति मे
निहत्य रावणं सीतामानयिष्यामि जानकीम् ५
उपरिष्टाद्धि नयनं स्फुरमाणमिदं मम
विजयं समनुप्राप्तं शंसतीव मनोरथम् ६
अग्रे यातु बलस्यास्य नीलो मार्गमवेक्षितुम्
वृतः शतसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम् ७
फलमूलवता नील शीतकाननवारिणा
पथा मधुमता चाशु सेनां सेनापते नय ८
दूषयेयुर्दुरात्मानः पथि मूलफलोदकम्
राक्षसाः परिरक्षेथास्तेभ्यस्त्वं नित्यमुद्यतः ९
निम्नेषु वनदुर्गेषु वनेषु च वनौकसः
अभिप्लुत्याभिपश्येयुः परेषां निहितं बलम् १०
सागरौघनिभं भीममग्रानीकं महाबलाः
कपिसिंहाः प्रकर्षन्तु शतशोऽथ सहस्रशः ११
गजश्च गिरिसंकाशो गवयश्च महाबलः
गवाक्षश्चाग्रतो यान्तु गवां दृप्ता इवर्षभाः १२
यातु वानरवाहिन्या वानरः प्लवतां पतिः
पालयन्दक्षिणं पार्श्वमृषभो वानरर्षभः १३
गन्धहस्तीव दुर्धर्षस्तरस्वी गन्धमादनः
यातु वानरवाहिन्याः सव्यं पार्श्वमधिष्ठितः १४
यास्यामि बलमध्येऽह बलौघमभिहर्षयन्
अधिरुह्य हनूमन्तमैरावतमिवेश्वरः १५
अङ्गदेनैष संयातु लक्ष्मणश्चान्तकोपमः
सार्वभौमेन भूतेशो द्रविणाधिपतिर्यथा १६
जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः
ऋक्षराजो महासत्त्वः कुक्षिं रक्षन्तु ते त्रयः १७
राघवस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवो वाहिनीपतिः
व्यादिदेश महावीर्यान्वानरान्वानरर्षभः १८
ते वानरगणाः सर्वे समुत्पत्य युयुत्सवः
गुहाभ्यः शिखरेभ्यश्च आशु पुप्लुविरे तदा १९

ततो वानरराजेन लक्ष्मणेन च पूजितः
जगाम रामो धर्मात्मा ससैन्यो दक्षिणां दिशम् २०
शतैः शतसहस्रैश्च कोटीभिरयुतैरपि
वारणाभैश्च हरिभिर्ययौ परिवृतस्तदा २१
तं यान्तमनुयाति स्म महती हरिवाहिनी २२
हृष्टा प्रमुदिताः सर्वे सुग्रीवेणाभिपालिताः आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः क्ष्वेलन्तो निनदन्तश्च जग्मुर्वै दक्षिणां दिशम्
२३
भक्षयन्तः सुगन्धीनि मधूनि च फलानि च
उद्वहन्तो महावृक्षान्मञ्जरीपुञ्जधारिणः २४
अन्योन्यं सहसा दृप्ता निर्वहन्ति क्षिपन्ति च
पतन्तश्चोत्पतन्त्यन्ये पातयन्त्यपरे परान् २५
रावणो नो निहन्तव्यः सर्वे च रजनीचराः
इति गर्जन्ति हरयो राघवस्य समीपतः २६
पुरस्तादृषभो वीरो नीलः कुमुद एव च
पन्थानं शोधयन्ति स्म वानरैर्बहुभिः सह २७
मध्ये तु राजा सुग्रीवो रामो लक्ष्मण एव च
बहुभिर्बलिभिर्भीमैर्वृताः शत्रुनिबर्हणाः २८
हरिः शतबलिर्वीरः कोटीभिर्दशभिर्वृतः
सर्वामेको ह्यवष्टभ्य ररक्ष हरिवाहिनीम् २९
कोटीशतपरीवारः केसरी पनसो गजः
अर्कश्चातिबलः पार्श्वमेकं तस्याभिरक्षति ३०
सुषेणो जाम्बवांश्चैव ऋक्षैर्बहुभिरावृतः
सुग्रीवं पुरतः कृत्वा जघनं संररक्षतुः ३१
तेषां सेनापतिर्वीरो नीलो वानरपुंगवः
संपतन्पततां श्रेष्ठस्तद्बलं पर्यपालयत् ३२
दरीमुखः प्रजङ्घश्च जम्भोऽथ रभसः कपिः
सर्वतश्च ययुर्वीरास्त्वरयन्तः प्लवंगमान् ३३
एवं ते हरिशार्दूला गच्छन्तो बलदर्पिताः
अपश्यंस्ते गिरिश्रेष्ठं सह्यं द्रुमलतायुतम् ३४
सागरौघनिभं भीमं तद्वानरबलं महत्

निःससर्प महाघोषं भीमवेग इवार्णवः ३५
तस्य दाशरथेः पार्श्वे शूरास्ते कपिकुञ्जराः
तूर्णमापुप्लुवुः सर्वे सदश्वा इव चोदिताः ३६
कपिभ्यामुह्यमानौ तौ शुशुभाते नरर्षभौ
महद्भ्यामिव संस्पृष्टौ ग्राहाभ्यां चन्द्र
भास्करौ ३७
तमङ्गदगतो रामं लक्ष्मणः शुभया गिरा
उवाच प्रतिपूर्णार्थः स्मृतिमान्प्रतिभानवान् ३८
हृतामवाप्य वैदेहीं क्षिप्रं हत्वा च रावणम्
समृद्धार्थः समृद्धार्थामयोध्यां प्रतियास्यसि ३९
महान्ति च निमित्तानि दिवि भूमौ च राघव
शुभानि तव पश्यामि सर्वाण्येवार्थसिद्धये ४०
अनु वाति शुभो वायुः सेनां मृदुहितः सुखः
पूर्णवल्गुस्वराश्चेमे प्रवदन्ति मृगद्विजाः ४१
प्रसन्नाश्च दिशः सर्वा विमलश्च दिवाकरः
उशना च प्रसन्नार्चिरनु त्वां भार्गवो गतः ४२
ब्रह्मराशिर्विशुद्धश्च शुद्धाश्च परमर्षयः अर्चिष्मन्तः प्रकाशन्ते ध्रुवं सर्वे प्रदक्षिणम्
४३
त्रिशङ्कुर्विमलो भाति राजर्षिः सपुरोहितः
पितामहवरोऽस्माकमिक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ४४
विमले च प्रकाशेते विशाखे निरुपद्रवे
नक्षत्रं परमस्माकमिक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ४५
नैरृतं नैरृतानां च नक्षत्रमभिपीड्यते
मूलं मूलवता स्पृष्टं धूप्यते धूमकेतुना ४६
सर्वं चैतद्विनाशाय राक्षसानामुपस्थितम्
काले कालगृहीतानां नक्षत्रं ग्रहपीडितम् ४७
प्रसन्नाः सुरसाश्चापो वनानि फलवन्ति च
प्रवान्त्यभ्यधिकं गन्धा यथर्तुकुसुमा द्रुमाः ४८
व्यूढानि कपिसैन्यानि प्रकाशन्तेऽधिकं प्रभो
देवानामिव सैन्यानि संग्रामे तारकामये ४९
एवमार्य समीक्ष्यैतान्प्रीतो भवितुमर्हसि

इति भ्रातरमाश्वास्य हृष्टः सौमित्रिरब्रवीत् ५०
अथावृत्य महीं कृत्स्नां जगाम महती चमूः
ऋक्षवानरशार्दूलैर्नखदंष्ट्रायुधैर्वृता ५१
कराग्रैश्चरणाग्रैश्च वानरैरुद्धतं रजः
भौममन्तर्दधे लोकं निवार्य सवितुः प्रभाम् ५२
सा स्म याति दिवारात्रं महती हरिवाहिनी
हृष्टप्रमुदिता सेना सुग्रीवेणाभिरक्षिता ५३
वानरास्त्वरितं यान्ति सर्वे युद्धाभिनन्दिनः
मुमोक्षयिषवः सीतां मुहूर्तं क्वापि नासत ५४
ततः पादपसंबाधं नानामृगसमायुतम्
सह्यपर्वतमासेदुर्मलयं च महीधरम् ५५
काननानि विचित्राणि नदीप्रस्रवणानि च
पश्यन्नति ययौ रामः सह्यस्य मलयस्य च ५६
चम्पकांस्तिलकांश्चूतानशोकान्सिन्दुवारकान्
करवीरांश्च तिमिशान्भञ्जन्ति स्म प्लवंगमाः ५७
फलान्यमृतगन्धीनि मूलानि कुसुमानि च
बुभुजुर्वानरास्तत्र पादपानां बलोत्कटाः ५८
द्रोणमात्रप्रमाणानि लम्बमानानि वानराः
ययुः पिबन्तो हृष्टास्ते मधूनि मधुपिङ्गलाः ५९
पादपानवभञ्जन्तो विकर्षन्तस्तथा लताः
विधमन्तो गिरिवरान्प्रययुः प्लवगर्षभाः ६०
वृक्षेभ्योऽन्ये तु कपयो नर्दन्तो मधुदर्पिताः
अन्ये वृक्षान्प्रपद्यन्ते प्रपतन्त्यपि चापरे ६१
बभूव वसुधा तैस्तु संपूर्णा हरिपुंगवैः
यथा कलमकेदारैः पक्वैरिव वसुंधरा ६२
महेन्द्रमथ संप्राप्य रामो राजीवलोचनः
अध्यारोहन्महाबाहुः शिखरं द्रुमभूषितम् ६३
ततः शिखरमारुह्य रामो दशरथात्मजः
कूर्ममीनसमाकीर्णमपश्यत्सलिलाशयम् ६४
ते सह्यं समतिक्रम्य मलयं च महागिरिम्
आसेदुरानुपूर्व्येण समुद्रं भीमनिःस्वनम् ६५
अवरुह्य जगामाशु वेलावनमनुत्तमम्

रामो रमयतां श्रेष्ठः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः ६६
अथ धौतोपलतलां तोयौघैः सहसोत्थितैः
वेलामासाद्य विपुलां रामो वचनमब्रवीत् ६७
एते वयमनुप्राप्ताः सुग्रीव वरुणालयम्
इहेदानीं विचिन्ता सा या न पूर्वं समुत्थिता ६८
अतः परमतीरोऽय सागरः सरितां पतिः
न चायमनुपायेन शक्यस्तरितुमर्णवः ६९
तदिहैव निवेशोऽस्तु मन्त्रः प्रस्तूयतामिह
यथेदं वानरबलं परं पारमवाप्नुयात् ७०
इतीव स महाबाहुः सीताहरणकर्शितः
रामः सागरमासाद्य वासमाज्ञापयत्तदा ७१
संप्राप्तो मन्त्रकालो नः सागरस्येह लङ्घने
स्वां स्वां सेनां समुत्सृज्य मा च कश्चित्कुतो
व्रजेत्
गच्छन्तु वानराः शूरा ज्ञेयं छन्नं भयं च नः ७२
रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवः सहलक्ष्मणः
सेनां न्यवेशयत्तीरे सागरस्य द्रुमायुते ७३
विरराज समीपस्थं सागरस्य तु तद्बलम्
मधुपाण्डुजलः श्रीमान्द्वितीय इव सागरः ७४
वेलावनमुपागम्य ततस्ते हरिपुंगवाः
विनिविष्टाः परं पारं काङ्क्षमाणा महोदधेः ७५
सा महार्णवमासाद्य हृष्टा वानरवाहिनी
वायुवेगसमाधूतं पश्यमाना महार्णवम् ७६
दूरपारमसंबाधं रक्षोगणनिषेवितम्
पश्यन्तो वरुणावासं निषेदुर्हरियूथपाः ७७
चण्डनक्रग्रहं घोरं क्षपादौ दिवसक्षये
चन्द्रोदये समाधूतं प्रतिचन्द्रसमाकुलम् ७८
चण्डानिलमहाग्राहैः कीर्णं तिमितिमिंगिलैः
दीप्तभोगैरिवाकीर्णं भुजंगैर्वरुणालयम् ७९
अवगाढं महासत्त्वैर्नानाशैलसमाकुलम्
दुर्गं दुर्गममार्गं तमगाधमसुरालयम् ८०
मकरैर्नागभोगैश्च विगाढा वातलोलिताः

उत्पेतुश्च निपेतुश्च प्रवृद्धा जलराशयः ८१
अग्निचूर्णमिवाविद्धं भास्वराम्बुमहोरगम्
सुरारिविषयं घोरं पातालविषमं सदा ८२
सागरं चाम्बरप्रख्यमम्बरं सागरोपमम्
सागरं चाम्बरं चेति निर्विशेषमदृश्यत ८३
संपृक्तं नभसा ह्यम्भः संपृक्तं च नभोऽम्भसा
तादृग्रूपे स्म दृश्येते तारारत्नसमाकुले ८४
समुत्पतितमेघस्य वीचिमालाकुलस्य च
विशेषो न द्वयोरासीत्सागरस्याम्बरस्य च ८५
अन्योन्यैराहताः सक्ताः सस्वनुर्भीमनिःस्वनाः
ऊर्मयः सिन्धुराजस्य महाभेर्य इवाहवे ८६
रत्नौघजलसंनादं विषक्तमिव वायुना
उत्पतन्तमिव क्रुद्धं यादोगणसमाकुलम् ८७
ददृशुस्ते महात्मानो वाताहतजलाशयम्
अनिलोद्धूतमाकाशे प्रवल्गन्तमिवोर्मिभिः
भ्रान्तोर्मिजलसंनादं प्रलोलमिव सागरम् ८८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्थः सर्गः ४

६-५
सा तु नीलेन विधिवत्स्वारक्षा सुसमाहिता
सागरस्योत्तरे तीरे साधु सेना निवेशिता १
मैन्दश्च द्विविदश्वोभौ तत्र वानरपुंगवौ
विचेरतुश्च तां सेनां रक्षार्थं सर्वतोदिशम् २
निविष्टायां तु सेनायां तीरे नदनदीपतेः
पार्श्वस्थं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रामो वचनमब्रवीत् ३
शोकश्च किल कालेन गच्छता ह्यपगच्छति
मम चापश्यतः कान्तामहन्यहनि वर्धते ४
न मे दुःखं प्रिया दूरे न मे दुःखं हृतेति च
एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिवर्तते ५
वाहि वात यतः कान्ता तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृश
त्वयि मे गात्रसंस्पर्शश्चन्द्रे दृष्टिसमागमः ६

तन्मे दहति गात्राणि विषं पीतमिवाशये
हा नाथेति प्रिया सा मां ह्रियमाणा यदब्रवीत् ७
तद्वियोगेन्धनवता तच्चिन्ताविपुलार्चिषा
रात्रिंदिवं शरीरं मे दह्यते मदनाग्निना ८
अवगाह्यार्णवं स्वप्स्ये सौमित्रे भवता विना
कथंचित्प्रज्वलन्कामः समा सुप्तं जले दहेत् ९
बह्वेतत्कामयानस्य शक्यमेतेन जीवितुम्
यदहं सा च वामोरूरेकां धरणिमाश्रितौ १०
केदारस्येव केदारः सोदकस्य निरूदकः
उपस्नेहेन जीवामि जीवन्तीं यच्छृणोमि ताम् ११
कदा नु खलु सुश्रोणीं शतपत्रायतेक्षणाम्
विजित्य शत्रून्द्रक्ष्यामि सीतां स्फीतामिव
श्रियम् १२
कदा नु चारुबिम्बोष्ठं तस्याः पद्ममिवाननम्
ईषदुन्नम्य पास्यामि रसायनमिवातुरः १३
तौ तस्याः संहतौ पीनौ स्तनौ तालफलोपमौ
कदा नु खलु सोत्कम्पौ हसन्त्या मां भजिष्यतः १४
सा नूनमसितापाङ्गी रक्षोमध्यगता सती
मन्नाथा नाथहीनेव त्रातारं नाधिगच्छति १५
कदा विक्षोभ्य रक्षांसि सा विधूयोत्पतिष्यति
विधूय जलदान्नीलाञ्शशिलेखा शरत्स्विव १६
स्वभावतनुका नूनं शोकेनानशनेन च
भूयस्तनुतरा सीता देशकालविपर्ययात् १७
कदा नु राक्षसेन्द्रस्य निधायोरसि सायकान्
सीतां प्रत्याहरिष्यामि शोकमुत्सृज्य मानसम् १८
कदा नु खलु मां साध्वी सीतामरसुतोपमा
सोत्कण्ठा कण्ठमालम्ब्य मोक्ष्यत्यानन्दजं जलम् १९
कदा शोकमिमं घोरं मैथिलीविप्रयोगजम्
सहसा विप्रमोक्ष्यामि वासः शुक्लेतरं यथा २०
एवं विलपतस्तस्य तत्र रामस्य धीमतः
दिनक्षयान्मन्दवपुर्भास्करोऽस्तमुपागमत् २१
आश्वासितो लक्ष्मणेन रामः संध्यामुपासत

स्मरन्कमलपत्राक्षीं सीतां शोकाकुलीकृतः २२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चमः सर्गः ४

६-६
लङ्कायां तु कृतं कर्म घोरं दृष्ट्वा भयावहम्
राक्षसेन्द्रो हनुमता शक्रेणेव महात्मना
अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः १
धर्षिता च प्रविष्टा च लङ्का दुष्प्रसहा पुरी
तेन वानरमात्रेण दृष्टा सीता च जानकी २
प्रासादो धर्षितश्चैत्यः प्रवरा राक्षसा हताः
आविला च पुरी लङ्का सर्वा हनुमता कृता ३
किं करिष्यामि भद्रं वः किं वा युक्तमनन्तरम्
उच्यतां नः समर्थं यत्कृतं च सुकृतं भवेत् ४
मन्त्रमूलं हि विजयं प्राहुरार्या मनस्विनः
तस्माद्वै रोचये मन्त्रं रामं प्रति महाबलाः ५
त्रिविधाः पुरुषा लोके उत्तमाधममध्यमाः
तेषां तु समवेतानां गुणदोषं वदाम्यहम् ६
मन्त्रिभिर्हितसंयुक्तैः समर्थैर्मन्त्रनिर्णये
मित्रैर्वापि समानार्थैर्बान्धवैरपि वा हितैः ७
सहितो मन्त्रयित्वा यः कर्मारम्भान्प्रवर्तयेत्
दैवे च कुरुते यत्नं तमाहुः पुरुषोत्तमम् ८
एकोऽथ विमृशेदेको धर्मे प्रकुरुते मनः
एकः कार्याणि कुरुते तमाहुर्मध्यमं नरम् ९
गुणदोषावनिश्चित्य त्यक्त्वा दैवव्यपाश्रयम्
करिष्यामीति यः कार्यमुपेक्षेत्स नराधमः १०
यथेमे पुरुषा नित्यमुत्तमाधममध्यमाः
एवं मन्त्रोऽपि विज्ञेय उत्तमाधममध्यमः ११
एकमत्यमुपागम्य शास्त्रदृष्टेन चक्षुषा
मन्त्रिणो यत्र निरतास्तमाहुर्मन्त्रमुत्तमम् १२
बह्व्योऽपि मतयो गत्वा मन्त्रिणो ह्यर्थनिर्णये पुनर्यत्रैकतां प्राप्तः स मन्त्रो मध्यमः स्मृतः १३

अन्योन्यमतिमास्थाय यत्र संप्रतिभाष्यते
न चैकमत्ये श्रेयोऽस्ति मन्त्रः सोऽधम उच्यते १४
तस्मात्सुमन्त्रितं साधु भवन्तो मन्त्रिसत्तमाः
कार्यं संप्रतिपद्यन्तामेतत्कृत्यतमं मम १५
वानराणां हि वीराणां सहस्रैः परिवारितः
रामोऽभ्येति पुरीं लङ्कामस्माकमुपरोधकः १६
तरिष्यति च सुव्यक्तं राघवः सागरं सुखम्
तरसा युक्तरूपेण सानुजः सबलानुगः १७
अस्मिन्नेवंगते कार्ये विरुद्धे वानरैः सह
हितं पुरे च सैन्ये च सर्वं संमन्त्र्यतां मम १८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षष्ठः सर्गः ६

६-७
इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसास्ते महाबलाः
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे रावणं राक्षसेश्वरम् १
राजन्परिघशक्त्यृष्टिशूलपट्टससंकुलम्
सुमहन्नो बलं कस्माद्विषादं भजते भवान् २
कैलासशिखरावासी यक्षैर्बहुभिरावृतः
सुमहत्कदनं कृत्वा वश्यस्ते धनदः कृतः ३
स महेश्वरसख्येन श्लाघमानस्त्वया विभो
निर्जितः समरे रोषाल्लोकपालो महाबलः ४
विनिहत्य च यक्षौघान्विक्षोभ्य च विगृह्य च
त्वया कैलासशिखराद्विमानमिदमाहृतम् ५
मयेन दानवेन्द्रेण त्वद्भयात्सख्यमिच्छता
दुहिता तव भार्यार्थे दत्ता राक्षसपुंगव ६
दानवेन्द्रो मधुर्नाम वीर्योत्सिक्तो दुरासदः
विगृह्य वशमानीतः कुम्भीनस्याः सुखावहः ७
निर्जितास्ते महाबाहो नागा गत्वा रसातलम्
वासुकिस्तक्षकः शङ्खो जटी च वशमाहृताः ८
अक्षया बलवन्तश्च शूरा लब्धवराः पुनः
त्वया संवत्सरं युद्ध्वा समरे दानवा विभो ९
स्वबलं समुपाश्रित्य नीता वशमरिंदम

मायाश्चाधिगतास्तत्र बहवो राक्षसाधिप १०
शूराश्च बलवन्तश्च वरुणस्य सुता रणे
निर्जितास्ते महाबाहो चतुर्विधबलानुगाः ११
मृत्युदण्डमहाग्राहं शाल्मलिद्वीपमण्डितम्
अवगाह्य त्वया राजन्यमस्य बलसागरम् १२
जयश्च विपुलः प्राप्तो मृत्युश्च प्रतिषेधितः
सुयुद्धेन च ते सर्वे लोकास्तत्र सुतोषिताः १३
क्षत्रियैर्बहुभिर्वीरैः शक्रतुल्यपराक्रमैः
आसीद्वसुमती पूर्णा महद्भिरिव पादपैः १४
तेषां वीर्यगुणोत्साहैर्न समो राघवो रणे
प्रसह्य ते त्वया राजन्हता परमदुर्जयाः १५
राजन्नापदयुक्तेयमागता प्राकृताज्जनात्
हृदि नैव त्वया कार्या त्वं वधिष्यसि राघवम् १६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तमः सर्गः ७

६-८
ततो नीलाम्बुदनिभः प्रहस्तो नाम राक्षसः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं शूरः सेनापतिस्तदा १
देवदानवगन्धर्वाः पिशाचपतगोरगाः
न त्वां धर्षयितुं शक्ताः किं पुनर्वानरा रणे २
सर्वे प्रमत्ता विश्वस्ता वञ्चिताः स्म हनूमता
न हि मे जीवतो गच्छेज्जीवन्स वनगोचरः ३
सर्वां सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम्
करोम्यवानरां भूमिमाज्ञापयतु मां भवान् ४
रक्षां चैव विधास्यामि वानराद्रजनीचर
नागमिष्यति ते दुःखं किंचिदात्मापराधजम् ५
अब्रवीच्च सुसंक्रुद्धो दुर्मुखो नाम राक्षसः
इदं न क्षमणीयं हि सर्वेषां नः प्रधर्षणम् ६
अयं परिभवो भूयः पुरस्यान्तःपुरस्य च
श्रीमतो राक्षसेन्द्रस्य वानरेन्द्रप्रधर्षणम् ७
अस्मिन्मुहूर्ते हत्वैको निवर्तिष्यामि वानरान्
प्रविष्टान्सागरं भीममम्बरं वा रसातलम् ८

ततोऽब्रवीत्सुसंक्रुद्धो वज्रदंष्ट्रो महाबलः
प्रगृह्य परिघं घोरं मांसशोणितरूषितम् ९
किं वो हनुमता कार्यं कृपणेन तपस्विना
रामे तिष्ठति दुर्धर्षे सुग्रीवे सहलक्ष्मणे १०
अद्य रामं ससुग्रीवं परिघेण सलक्ष्मणम्
आगमिष्यामि हत्वैको विक्षोभ्य हरिवाहिनीम् ११
कौम्भकर्णिस्ततो वीरो निकुम्भो नाम वीर्यवान्
अब्रवीत्परमक्रुद्धो रावणं लोकरावणम् १२
सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु महाराजेन संगताः
अहमेको हनिष्यामि राघवं सहलक्ष्मणम् १३
ततो वज्रहनुर्नाम राक्षसः पर्वतोपमः
क्रुद्धः परिलिहन्वक्त्रं जिह्वया वाक्यमब्रवीत्
१४
स्वैरं कुर्वन्तु कार्याणि भवन्तो विगतज्वराः
एकोऽह भक्षयिष्यामि तान्सर्वान्हरियूथपान् १५
स्वस्थाः क्रीडन्तु निश्चिन्ताः पिबन्तु
मधुवारुणीम्
अहमेको हनिष्यामि सुग्रीवं सहलक्ष्मणम्
साङ्गदं च हनूमन्तं रामं च रणकुञ्जरम् १६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टमः सर्गः ८

६-९
ततो निकुम्भो रभसः सूर्यशत्रुर्महाबलः
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च महापार्श्वो महोदरः १
अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः
इन्द्रजिच्च महातेजा बलवान्रावणात्मजः २
प्रहस्तोऽथ विरूपाक्षो वज्रदंष्ट्रो महाबलः
धूम्राक्षश्चातिकायश्च दुर्मुखश्चैव राक्षसः ३
परिघान्पट्टसान्प्रासाञ्शक्तिशूलपरश्वधान्
चापानि च सबाणानि खङ्गांश्च विपुलाञ्शितान् ४
प्रगृह्य परमक्रुद्धाः समुत्पत्य च राक्षसाः
अब्रुवन्रावणं सर्वे प्रदीप्ता इव तेजसा ५

अद्य रामं वधिष्यामः सुग्रीवं च सलक्ष्मणम्
कृपणं च हनूमन्तं लङ्का येन प्रधर्षिता ६
तान्गृहीतायुधान्सर्वान्वारयित्वा विभीषणः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं पुनः प्रत्युपवेश्य
तान् ७
अप्युपायैस्त्रिभिस्तात योऽथ प्राप्तुं न शक्यते
तस्य विक्रमकालांस्तान्युक्तानाहुर्मनीषिणः ८
प्रमत्तेष्वभियुक्तेषु दैवेन प्रहतेषु च
विक्रमास्तात सिध्यन्ति परीक्ष्य विधिना कृताः ९
अप्रमत्तं कथं तं तु विजिगीषुं बले स्थितम्
जितरोषं दुराधर्षं प्रधर्षयितुमिच्छथ १०
समुद्रं लङ्घयित्वा तु घोरं नदनदीपतिम्
कृतं हनुमता कर्म दुष्करं तर्कयेत कः ११
बलान्यपरिमेयानि वीर्याणि च निशाचराः
परेषां सहसावज्ञा न कर्तव्या कथंचन १२
किं च राक्षसराजस्य रामेणापकृतं पुरा
आजहार जनस्थानाद्यस्य भार्यां यशस्विनः १३
खरो यद्यतिवृत्तस्तु रामेण निहतो रणे
अवश्यं प्राणिनां प्राणा रक्षितव्या यथाबलम् १४
एतन्निमित्तं वैदेहीभयं नः सुमहद्भवेत्
आहृता सा परित्याज्या कलहार्थे कृते न किम् १५
न नः क्षमं वीर्यवता तेन धर्मानुवर्तिना
वैरं निरर्थकं कर्तुं दीयतामस्य मैथिली १६
यावन्न सगजां साश्वां बहुरत्नसमाकुलाम्
पुरीं दारयते बाणैर्दीयतामस्य मैथिली १७
यावत्सुघोरा महती दुर्धर्षा हरिवाहिनी
नावस्कन्दति नो लङ्कां तावत्सीता प्रदीयताम् १८
विनश्येद्धि पुरी लङ्का शूराः सर्वे च राक्षसाः
रामस्य दयिता पत्नी न स्वयं यदि दीयते १९
प्रसादये त्वां बन्धुत्वात्कुरुष्व वचनं मम
हितं पथ्यं त्वहं ब्रूमि दीयतामस्य मैथिली २०
पुरा शरत्सूर्यमरीचिसंनिभा

न्नवाग्रपुङ्खान्सुदृढान्नृपात्मजः सृजत्यमोघान्विशिखान्वधाय ते
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली २१
त्यजस्व कोपं सुखधर्मनाशनं
भजस्व धर्मं रतिकीर्तिवर्धनम्
प्रसीद जीवेम सपुत्रबान्धवाः
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली २२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवमः सर्गः ९

६-१०
सुनिविष्टं हितं वाक्यमुक्तवन्तं विभीषणम्
अब्रवीत्परुषं वाक्यं रावणः कालचोदितः १
वसेत्सह सपत्नेन क्रुद्धेनाशीविषेण वा
न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना २
जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस
हृष्यन्ति व्यसनेष्वेते ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा ३
प्रधानं साधकं वैद्यं धर्मशीलं च राक्षस
ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते शूरं परिभवन्ति च ४
नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः
प्रच्छन्नहृदया घोरा ज्ञातयस्तु भयावहाः ५
श्रूयन्ते हस्तिभिर्गीताः श्लोकाः पद्मवने क्वचित्
पाशहस्तान्नरान्दृष्ट्वा श्रृणु तान्गदतो मम ६
नाग्निर्नान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः
घोराः स्वार्थप्रयुक्तास्तु ज्ञातयो नो भयावहाः ७
उपायमेते वक्ष्यन्ति ग्रहणे नात्र संशयः
कृत्स्नाद्भयाज्ज्ञातिभयं सुकष्टं विदितं च नः ८
विद्यते गोषु सम्पन्नं विद्यते ब्राह्मणे दमः
विद्यते स्त्रीषु चापल्यं विद्यते ज्ञातितो भयम् ९
ततो नेष्टमिदं सौम्य यदहं लोकसत्कृतः
एश्वर्यमभिजातश्च रिपूणां मूर्ध्नि च स्थितः १०
अन्यस्त्वेवंविधं ब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचर

अस्मिन्मुहूर्ते न भवेत्त्वां तु धिक्कुलपांसनम् ११
इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्यायवादी विभीषणः
उत्पपात गदापाणिश्चतुर्भिः सह राक्षसैः १२
अब्रवीच्च तदा वाक्यं जातक्रोधो विभीषणः
अन्तरिक्षगतः श्रीमान्भ्रातरं राक्षसाधिपम् १३
स त्वं भ्रातासि मे राजन्ब्रूहि मां यद्यदिच्छसि
इदं तु परुषं वाक्यं न क्षमाम्यनृतं तव १४
सुनीतं हितकामेन वाक्यमुक्तं दशानन
न गृह्णन्त्यकृतात्मानः कालस्य वशमागताः १५
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः १६
बद्धं कालस्य पाशेन सर्वभूतापहारिणा
न नश्यन्तमुपेक्षेयं प्रदीप्तं शरणं यथा १७
दीप्तपावकसंकाशैः शितैः काञ्चनभूषणैः
न त्वामिच्छाम्यहं द्रष्टुं रामेण निहतं शरैः १८
शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च रणाजिरे
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा वालुकसेतवः १९
आत्मानं सर्वथा रक्ष पुरीं चेमां सराक्षसाम्
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव मया विना २०
निवार्यमाणस्य मया हितैषिणा
न रोचते ते वचनं निशाचर
परीतकाला हि गतायुषो नरा
हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम् २१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे दशमः सर्गः १०

६-११
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणं रावणानुजः
आजगाम मुहूर्तेन यत्र रामः सलक्ष्मणः १
तं मेरुशिखराकारं दीप्तामिव शतह्रदाम्
गगनस्थं महीस्थास्ते ददृशुर्वानराधिपाः २
तमात्मपञ्चमं दृष्ट्वा सुग्रीवो वानराधिपः
वानरैः सह दुर्धर्षश्चिन्तयामास बुद्धिमान् ३

चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु वानरांस्तानुवाच ह
हनूमत्प्रमुखान्सर्वानिदं वचनमुत्तमम् ४
एष सर्वायुधोपेतश्चतुर्भिः सह राक्षसैः
राक्षसोऽभ्येति पश्यध्वमस्मान्हन्तुं न संशयः ५
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा सर्वे ते वानरोत्तमाः
सालानुद्यम्य शैलांश्च इदं वचनमब्रुवन् ६
शीघ्रं व्यादिश नो राजन्वधायैषां दुरात्मनाम्
निपतन्तु हताश्चैते धरण्यामल्पजीविताः ७
तेषां संभाषमाणानामन्योन्यं स विभीषणः
उत्तरं तीरमासाद्य खस्थ एव व्यतिष्ठत ८
उवाच च महाप्राज्ञः स्वरेण महता महान्
सुग्रीवं तांश्च संप्रेक्ष्य खस्थ एव विभीषणः ९
रावणो नाम दुर्वृत्तो राक्षसो राक्षसेश्वरः
तस्याहमनुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः १०
तेन सीता जनस्थानाद्धृता हत्वा जटायुषम्
रुद्धा च विवशा दीना राक्षसीभिः सुरक्षिता ११
तमहं हेतुभिर्वाक्यैर्विविधैश्च न्यदर्शयम्
साधु निर्यात्यतां सीता रामायेति पुनः पुनः १२
स च न प्रतिजग्राह रावणः कालचोदितः
उच्यमानो हितं वाक्यं विपरीत इवौषधम् १३
सोऽह परुषितस्तेन दासवच्चावमानितः
त्यक्त्वा पुत्रांश्च दारांश्च राघवं शरणं गतः १४
सर्वलोकशरण्याय राघवाय महात्मने
निवेदयत मां क्षिप्रं विभीषणमुपस्थितम् १५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो लघुविक्रमः
लक्ष्मणस्याग्रतो रामं संरब्धमिदमब्रवीत् १६
रावणस्यानुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः
चतुर्भिः सह रक्षोभिर्भवन्तं शरणं गतः १७
रावणेन प्रणिहितं तमवेहि विभीषणम्
तस्याहं निग्रहं मन्ये क्षमं क्षमवतां वर १८
राक्षसो जिह्मया बुद्ध्या संदिष्टोऽयमुपस्थितः
प्रहर्तुं मायया छन्नो विश्वस्ते त्वयि राघव १९

वध्यतामेष तीव्रेण दण्डेन सचिवैः सह
रावणस्य नृशंसस्य भ्राता ह्येष विभीषणः २०
एवमुक्त्वा तु तं रामं संरब्धो वाहिनीपतिः
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं ततो मौनमुपागमत् २१
सुग्रीवस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा रामो महाबलः
समीपस्थानुवाचेदं हनूमत्प्रमुखान्हरीन् २२
यदुक्तं कपिराजेन रावणावरजं प्रति
वाक्यं हेतुमदत्यर्थं भवद्भिरपि तच्छ्रुतम् २३
सुहृदा ह्यर्थकृच्छ्रेषु युक्तं बुद्धिमता सता
समर्थेनापि संदेष्टुं शाश्वतीं भूतिमिच्छता २४
इत्येवं परिपृष्टास्ते स्वं स्वं मतमतन्द्रिताः
सोपचारं तदा राममूचुर्हितचिकीर्षवः २५
अज्ञातं नास्ति ते किंचित्त्रिषु लोकेषु राघव
आत्मानं पूजयन्राम पृच्छस्यस्मान्सुहृत्तया २६
त्वं हि सत्यव्रतः शूरो धार्मिको दृढविक्रमः परीक्ष्यकारी स्मृतिमान्निसृष्टात्मा सुहृत्सु च
२७
तस्मादेकैकशस्तावद्ब्रुवन्तु सचिवास्तव
हेतुतो मतिसम्पन्नाः समर्थाश्च पुनः पुनः २८
इत्युक्ते राघवायाथ मतिमानङ्गदोऽग्रतः
विभीषणपरीक्षार्थमुवाच वचनं हरिः २९
शत्रोः सकाशात्संप्राप्तः सर्वथा शङ्क्य एव हि
विश्वासयोग्यः सहसा न कर्तव्यो विभीषणः ३०
छादयित्वात्मभावं हि चरन्ति शठबुद्धयः
प्रहरन्ति च रन्ध्रेषु सोऽनर्थः सुमहान्भवेत् ३१
अर्थानर्थौ विनिश्चित्य व्यवसायं भजेत ह
गुणतः संग्रहं कुर्याद्दोषतस्तु विसर्जयेत् ३२
यदि दोषो महांस्तस्मिंस्त्यज्यतामविशङ्कितम्
गुणान्वापि बहूञ्ज्ञात्वा संग्रहः क्रियतां नृप ३३
शरभस्त्वथ निश्चित्य सार्थं वचनमब्रवीत्
क्षिप्रमस्मिन्नरव्याघ्र चारः प्रतिविधीयताम् ३४
प्रणिधाय हि चारेण यथावत्सूक्ष्मबुद्धिना

परीक्ष्य च ततः कार्यो यथान्यायं परिग्रहः ३५
जाम्बवांस्त्वथ संप्रेक्ष्य शास्त्रबुद्ध्या
विचक्षणः
वाक्यं विज्ञापयामास गुणवद्दोषवर्जितम् ३६
बद्धवैराच्च पापाच्च राक्षसेन्द्राद्विभीषणः
अदेशकाले संप्राप्तः सर्वथा शङ्क्यतामयम् ३७
ततो मैन्दस्तु संप्रेक्ष्य नयापनयकोविदः
वाक्यं वचनसम्पन्नो बभाषे हेतुमत्तरम् ३८
वचनं नाम तस्यैष रावणस्य विभीषणः
पृच्छ्यतां मधुरेणायं शनैर्नरवरेश्वर ३९
भावमस्य तु विज्ञाय ततस्तत्त्वं करिष्यसि
यदि दुष्टो न दुष्टो वा वुद्धिपूर्वं नरर्षभ ४०
अथ संस्कारसम्पन्नो हनूमान्सचिवोत्तमः
उवाच वचनं श्लक्ष्णमर्थवन्मधुरं लघु ४१
न भवन्तं मतिश्रेष्ठं समर्थं वदतां वरम्
अतिशाययितुं शक्तो बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ४२
न वादान्नापि संघर्षान्नाधिक्यान्न च कामतः
वक्ष्यामि वचनं राजन्यथार्थं राम गौरवात् ४३
अर्थानर्थनिमित्तं हि यदुक्तं सचिवैस्तव
तत्र दोषं प्रपश्यामि क्रिया न ह्युपपद्यते ४४
ऋते नियोगात्सामर्थ्यमवबोद्धुं न शक्यते
सहसा विनियोगो हि दोषवान्प्रतिभाति मे ४५
चारप्रणिहितं युक्तं यदुक्तं सचिवैस्तव
अर्थस्यासंभवात्तत्र कारणं नोपपद्यते ४६
अदेशकाले संप्राप्त इत्ययं यद्विभीषणः
विवक्षा चात्र मेऽस्तीयं तां निबोध यथामति ४७
स एष देशः कालश्च भवतीह यथा तथा
पुरुषात्पुरुषं प्राप्य तथा दोषगुणावपि ४८
दौरात्म्यं रावणे दृष्ट्वा विक्रमं च तथा त्वयि
युक्तमागमनं तस्य सदृशं तस्य बुद्धितः ४९
अज्ञातरूपैः पुरुषैः स राजन्पृच्छ्यतामिति
यदुक्तमत्र मे प्रेक्षा काचिदस्ति समीक्षिता ५०

पृच्छ्यमानो विशङ्केत सहसा बुद्धिमान्वचः
तत्र मित्रं प्रदुष्येत मिथ्या पृष्टं सुखागतम् ५१
अशक्यः सहसा राजन्भावो वेत्तुं परस्य वै
अन्तःस्वभावैर्गीतैस्तैर्नैपुण्यं पश्यता भृशम् ५२
न त्वस्य ब्रुवतो जातु लक्ष्यते दुष्टभावता
प्रसन्नं वदनं चापि तस्मान्मे नास्ति संशयः ५३
अशङ्कितमतिः स्वस्थो न शठः परिसर्पति
न चास्य दुष्टा वाक्चापि तस्मान्नास्तीह संशयः ५४
आकारश्छाद्यमानोऽपि न शक्यो विनिगूहितुम्
बलाद्धि विवृणोत्येव भावमन्तर्गतं नृणाम् ५५
देशकालोपपन्नं च कार्यं कार्यविदां वर
सफलं कुरुते क्षिप्रं प्रयोगेणाभिसंहितम् ५६
उद्योगं तव संप्रेक्ष्य मिथ्यावृत्तं च रावणम्
वालिनश्च वधं श्रुत्वा सुग्रीवं चाभिषेचितम् ५७
राज्यं प्रार्थयमानश्च बुद्धिपूर्वमिहागतः
एतावत्तु पुरस्कृत्य युज्यते त्वस्य संग्रहः ५८
यथाशक्ति मयोक्तं तु राक्षसस्यार्जवं प्रति
त्वं प्रमाणं तु शेषस्य श्रुत्वा बुद्धिमतां वर ५९
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे एकादशः सर्गः ११

६-१२
अथ रामः प्रसन्नात्मा श्रुत्वा वायुसुतस्य ह
प्रत्यभाषत दुर्धर्षः श्रुतवानात्मनि स्थितम् १
ममापि तु विवक्षास्ति काचित्प्रति विभीषणम्
श्रुतमिच्छामि तत्सर्वं भवद्भिः श्रेयसि स्थितैः २
मित्रभावेन संप्राप्तं न त्यजेयं कथंचन
दोषो यद्यपि तस्य स्यात्सतामेतदगर्हितम् ३
रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवः प्लवगेश्वरः
प्रत्यभाषत काकुत्स्थं सौहार्देनाभिचोदितः ४
किमत्र चित्रं धर्मज्ञ लोकनाथशिखामणे यत्त्वमार्यं प्रभाषेथाः सत्त्ववान्सत्पथे स्थितः ५

मम चाप्यन्तरात्मायं शुद्धं वेत्ति विभीषणम्
अनुमानाच्च भावाच्च सर्वतः सुपरीक्षितः ६
तस्मात्क्षिप्रं सहास्माभिस्तुल्यो भवतु राघव
विभीषणो महाप्राज्ञः सखित्वं चाभ्युपैतु नः ७
स सुग्रीवस्य तद्वाक्यं रामः श्रुत्वा विमृश्य च
ततः शुभतरं वाक्यमुवाच हरिपुंगवम् ८
सुदुष्टो वाप्यदुष्टो वा किमेष रजनीचरः
सूक्ष्ममप्यहितं कर्तुं ममाशक्तः कथंचन ९
पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यां चैव राक्षसान्
अङ्गुल्यग्रेण तान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वर १०
श्रूयते हि कपोतेन शत्रुः शरणमागतः
अर्चितश्च यथान्यायं स्वैश्च मांसैर्निमन्त्रितः
११
स हि तं प्रतिजग्राह भार्याहर्तारमागतम्
कपोतो वानरश्रेष्ठ किं पुनर्मद्विधो जनः १२
ऋषेः कण्वस्य पुत्रेण कण्डुना परमर्षिणा
शृणु गाथां पुरा गीतां धर्मिष्ठां सत्यवादिना १३
बद्धाञ्जलिपुटं दीनं याचन्तं शरणागतम्
न हन्यादानृशंस्यार्थमपि शत्रुं परंतप १४
आर्तो वा यदि वा दृप्तः परेषां शरणं गतः
अरिः प्राणान्परित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना १५
स चेद्भयाद्वा मोहाद्वा कामाद्वापि न रक्षति
स्वया शक्त्या यथासत्त्वं तत्पापं लोकगर्हितम् १६
विनष्टः पश्यतस्तस्य रक्षिणः शरणागतः
आदाय सुकृतं तस्य सर्वं गच्छेदरक्षितः १७
एवं दोषो महानत्र प्रपन्नानामरक्षणे
अस्वर्ग्यं चायशम्यं च बलवीर्यविनाशनम् १८
करिष्यामि यथार्थं तु कण्डोर्वचनमुत्तमम्
धर्मिष्ठं च यशस्यं च स्वर्ग्यं स्यात्तु फलोदये १९
सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते
अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम २०
आनयैनं हरिश्रेष्ठ दत्तमस्याभयं मया

विभीषणो वा सुग्रीव यदि वा रावणः स्वयम् २१
ततस्तु सुग्रीववचो निशम्य त
द्धरीश्वरेणाभिहितं नरेश्वरः
विभीषणेनाशु जगाम संगमं
पतत्त्रिराजेन यथा पुरंदरः २२
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे द्वादशः सर्गः १२

६-१३
राघवेणाभये दत्ते संनतो रावणानुजः
खात्पपातावनिं हृष्टो भक्तैरनुचरैः सह १
स तु रामस्य धर्मात्मा निपपात विभीषणः
पादयोः शरणान्वेषी चतुर्भिः सह राक्षसैः २
अब्रवीच्च तदा रामं वाक्यं तत्र विभीषणः
धर्मयुक्तं च युक्तं च साम्प्रतं संप्रहर्षणम् ३
अनुजो रावणस्याहं तेन चास्म्यवमानितः
भवन्तं सर्वभूतानां शरण्यं शरणं गतः ४
परित्यक्ता मया लङ्का मित्राणि च धनानि च
भवद्गतं मे राज्यं च जीवितं च सुखानि च ५
राक्षसानां वधे साह्यं लङ्कायाश्च प्रधर्षणे
करिष्यामि यथाप्राणं प्रवेक्ष्यामि च वाहिनीम् ६
इति ब्रुवाणं रामस्तु परिष्वज्य विभीषणम्
अब्रवील्लक्ष्मणं प्रीतः समुद्राज्जलमानय ७
तेन चेमं महाप्राज्ञमभिषिञ्च विभीषणम्
राजानं रक्षसां क्षिप्रं प्रसन्ने मयि मानद ८
एवमुक्तस्तु सौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम्
मध्ये वानरमुख्यानां राजानं रामशासनात् ९
तं प्रसादं तु रामस्य दृष्ट्वा सद्यः प्लवंगमाः
प्रचुक्रुशुर्महानादान्साधु साध्विति चाब्रुवन् १०
अब्रवीच्च हनूमांश्च सुग्रीवश्च विभीषणम्
कथं सागरमक्षोभ्यं तराम वरुणालयम् ११
उपायैराभिगच्छामो यथा नदनदीपतिम्
तराम तरसा सर्वे ससैन्या वरुणालय् १२

एवमुक्तस्तु धर्मज्ञः प्रत्युवाच विभीषणः
समुद्रं राघवो राजा शरणं गन्तुमर्हति १३
खानितः सगरेणायमप्रमेयो महोदधिः
कर्तुमर्हति रामस्य ज्ञातेः कार्यं महोदधिः १४
एवं विभीषणेनोक्ते राक्षसेन विपश्चिता
प्रकृत्या धर्मशीलस्य राघवस्याप्यरोचत १५
स लक्ष्मणं महातेजाः सुग्रीवं च हरीश्वरम्
सत्क्रियार्थं क्रियादक्षः स्मितपूर्वमुवाच ह १६
विभीषणस्य मन्त्रोऽय मम लक्ष्मण रोचते
ब्रूहि त्वं सहसुग्रीवस्तवापि यदि रोचते १७
सुग्रीवः पण्डितो नित्यं भवान्मन्त्रविचक्षणः
उभाभ्यां संप्रधार्यार्थं रोचते यत्तदुच्यताम् १८
एवमुक्तौ तु तौ वीरावुभौ सुग्रीवलक्ष्मणौ
समुदाचारसंयुक्तमिदं वचनमूचतुः १९
किमर्थं नो नरव्याघ्र न रोचिष्यति राघव
विभीषणेन यत्तूक्तमस्मिन्काले सुखावहम् २०
अवद्ध्वा सागरे सेतुं घोरेऽस्मिन्वरुणालये
लङ्का नासादितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः २१
विभीषणस्य शूरस्य यथार्थं क्रियतां वचः
अलं कालात्ययं कृत्वा समुद्रोऽय नियुज्यताम् २२
एवमुक्तः कुशास्तीर्णे तीरे नदनदीपतेः
संविवेश तदा रामो वेद्यामिव हुताशनः २३
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे त्रयोदशः सर्गः १३

६-१४
तस्य रामस्य सुप्तस्य कुशास्तीर्णे महीतले
नियमादप्रमत्तस्य निशास्तिस्रोऽतिचक्रमुः १
न च दर्शयते मन्दस्तदा रामस्य सागरः
प्रयतेनापि रामेण यथार्हमभिपूजितः २
समुद्रस्य ततः क्रुद्धो रामो रक्तान्तलोचनः
समीपस्थमुवाचेदं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ३
पश्य तावदनार्यस्य पूज्यमानस्य लक्ष्मण

अवलेपं समुद्रस्य न दर्शयति यत्स्वयम् ४
प्रशमश्च क्षमा चैव आर्जवं प्रियवादिता
असामर्थ्यं फलन्त्येते निर्गुणेषु सतां गुणाः ५
आत्मप्रशंसिनं दुष्टं धृष्टं विपरिधावकम्
सर्वत्रोत्सृष्टदण्डं च लोकः सत्कुरुते नरम् ६
न साम्ना शक्यते कीर्तिर्न साम्ना शक्यते यशः
प्राप्तुं लक्ष्मण लोकेऽस्मिञ्जयो वा रणमूर्धनि ७
अद्य मद्बाणनिर्भिन्नैर्मकरैर्मकरालयम्
निरुद्धतोयं सौमित्रे प्लवद्भिः पश्य सर्वतः ८
महाभोगानि मत्स्यानां करिणां च करानिह
भोगांश्च पश्य नागानां मया भिन्नानि लक्ष्मण ९
सशङ्खशुक्तिकाजालं समीनमकरं शरैः
अद्य युद्धेन महता समुद्रं परिशोषये १०
क्षमया हि समायुक्तं मामयं मकरालयः
असमर्थं विजानाति धिक्क्षमामीदृशे जने ११
चापमानय सौमित्रे शरांश्चाशीविषोपमान्
अद्याक्षोभ्यमपि क्रुद्धः क्षोभयिष्यामि सागरम् १२
बेलासु कृतमर्यादं सहसोर्मिसमाकुलम्
निर्मर्यादं करिष्यामि सायकैर्वरुणालयम् १३
एवमुक्त्वा धनुष्पाणिः क्रोधविस्फारितेक्षणः
बभूव रामो दुर्धर्षो युगान्ताग्निरिव ज्वलन् १४
संपीड्य च धनुर्घोरं कम्पयित्वा शरैर्जगत्
मुमोच विशिखानुग्रान्वज्राणीव शतक्रतुः १५
ते ज्वलन्तो महावेगास्तेजसा सायकोत्तमाः
प्रविशन्ति समुद्रस्य सलिलं त्रस्तपन्नगम् १६
ततो वेगः समुद्रस्य सनक्रमकरो महान्
संबभूव महाघोरः समारुतरवस्तदा १७
महोर्मिमालाविततः शङ्खशुक्तिसमाकुलः
सधूमपरिवृत्तोर्मिः सहसाभून्महोदधिः १८
व्यथिताः पन्नगाश्चासन्दीप्तास्या दीप्तलोचनाः
दानवाश्च महावीर्याः पातालतलवासिनः १९
ऊर्मयः सिन्धुराजस्य सनक्रमकरास्तदा

विन्ध्यमन्दरसंकाशाः समुत्पेतुः सहस्रशः २०
आघूर्णिततरङ्गौघः संभ्रान्तोरगराक्षसः
उद्वर्तितमहाग्राहः संवृत्तः सलिलाशयः २१
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे चतुर्दशः सर्गः १४

६-१५
ततो मध्यात्समुद्रस्य सागरः स्वयमुत्थितः
उदयन्हि महाशैलान्मेरोरिव दिवाकरः
पन्नगैः सह दीप्तास्यैः समुद्रः प्रत्यदृश्यत १
स्निग्धवैदूर्यसंकाशो जाम्बूनदविभूषितः
रक्तमाल्याम्बरधरः पद्मपत्रनिभेक्षणः २
सागरः समभिक्रम्य पूर्वमामन्त्र्य वीर्यवान्
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं राघवं शरपाणिनम् ३
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च राघव
स्वभावे सौम्य तिष्ठन्ति शाश्वतं मार्गमाश्रिताः ४
तत्स्वभावो ममाप्येष यदगाधोऽहमप्लवः
विकारस्तु भवेद्गाध एतत्ते प्रवदाम्यहम् ५
न कामान्न च लोभाद्वा न भयात्पार्थिवात्मज
ग्राहनक्राकुलजलं स्तम्भयेयं कथंचन ६
विधास्ये राम येनापि विषहिष्ये ह्यहं तथा
ग्राहा न प्रहरिष्यन्ति यावत्सेना तरिष्यति ७
अयं सौम्य नलो नाम तनुजो निश्वकर्मणः
पित्रा दत्तवरः श्रीमान्प्रतिमो विश्वकर्मणः ८
एष सेतुं महोत्साहः करोतु मयि वानरः
तमहं धारष्यिमि तथा ह्येष यथा पिता ९
एवमुक्त्वोदधिर्नष्टः समुत्थाय नलस्ततः
अब्रवीद्वानरश्रेष्ठो वाक्यं रामं महाबलः १०
अहं सेतुं करिष्यामि विस्तीर्णे वरुणालये
पितुः सामर्थ्यमास्थाय तत्त्वमाह महोदधिः ११
मम मातुर्वरो दत्तो मन्दरे विश्वकर्मणा
औरसस्तस्य पुत्रोऽह सदृशो विश्वकर्मणा १२
न चाप्यहमनुक्तो वै प्रब्रूयामात्मनो गुणान्

काममद्यैव बध्नन्तु सेतुं वानरपुंगवाः १३
ततो निसृष्टा रामेण सर्वतो हरियूथपाः
अभिपेतुर्महारण्यं हृष्टाः शतसहस्रशः १४
ते नगान्नगसंकाशाः शाखामृगगणर्षभाः
बभञ्जुर्वानरास्तत्र प्रचकर्षुश्च सागरम् १५
ते सालैश्चाश्वकर्णैश्च धवैर्वंशैश्च वानराः
कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तिलकैस्तिमिशैरपि १६
बिल्वकैः सप्तपर्णैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः
चूतैश्चाशोकवृक्षैश्च सागरं समपूरयन् १७
समूलांश्च विमूलांश्च पादपान्हरिसत्तमाः
इन्द्रकेतूनिवोद्यम्य प्रजह्रुर्हरयस्तरून् १८
प्रक्षिप्यमाणैरचलैः सहसा जलमुद्धतम्
समुत्पतितमाकाशमपासर्पत्ततस्ततः १९
दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम्
नलश्चक्रे महासेतुं मध्ये नदनदीपतेः २०
शिलानां क्षिप्यमाणानां शैलानां तत्र पात्यताम्
बभूव तुमुलः शब्दस्तदा तस्मिन्महोदधौ २१
स नलेन कृतः सेतुः सागरे मकरालये
शुशुभे सुभगः श्रीमान्स्वातीपथ इवाम्बरे २२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
आगम्य गगने तस्थुर्द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् २३
आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
तमचिन्त्यमसह्यं च अद्भुतं लोमहर्षणम्
ददृशुः सर्वभूतानि सागरे सेतुबन्धनम् २४
तानि कोटिसहस्राणि वानराणां महौजसाम्
बध्नन्तः सागरे सेतुं जग्मुः पारं महोदधेः २५
विशालः सुकृतः श्रीमान्सुभूमिः सुसमाहितः
अशोभत महासेतुः सीमन्त इव सागरे २६
ततः पारे समुद्रस्य गदापाणिर्विभीषणः
परेषामभिघातार्थमतिष्ठत्सचिवैः सह २७
अग्रतस्तस्य सैन्यस्य श्रीमान्रामः सलक्ष्मणः
जगाम धन्वी धर्मात्मा सुग्रीवेण समन्वितः २८

अन्ये मध्येन गच्छन्ति पार्श्वतोऽन्ये प्लवंगमाः
सलिले प्रपतन्त्यन्ये मार्गमन्ये न लेभिरे
केचिद्वैहायसगताः सुपर्णा इव पुप्लुवुः २९
घोषेण महता घोषं सागरस्य समुच्छ्रितम्
भीममन्तर्दधे भीमा तरन्ती हरिवाहिनी ३०
वानराणां हि सा तीर्णा वाहिनी नलसेतुना
तीरे निविविशे राज्ञा बहुमूलफलोदके ३१
तदद्भुतं राघवकर्म दुष्करं
समीक्ष्य देवाः सह सिद्धचारणैः
उपेत्य रामं सहिता महर्षिभिः
समभ्यषिञ्चन्सुशुभैर्जलैः पृथक् ३२
जयस्व शत्रून्नरदेव मेदिनीं
ससागरां पालय शाश्वतीः समाः
इतीव रामं नरदेवसत्कृतं
शुभैर्वचोभिर्विविधैरपूजयन् ३३
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५

६-१६
सबले सागरं तीर्णे रामे दशरथात्मजे
अमात्यौ रावणः श्रीमानब्रवीच्छुकसारणौ १
समग्रं सागरं तीर्णं दुस्तरं वानरं बलम्
अभूतपूर्वं रामेण सागरे सेतुबन्धनम् २
सागरे सेतुबन्धं तु न श्रद्दध्यां कथंचन
अवश्यं चापि संख्येयं तन्मया वानरं बलम् ३
भवन्तौ वानरं सैन्यं प्रविश्यानुपलक्षितौ
परिमाणं च वीर्यं च ये च मुख्याः प्लवंगमाः ४
मन्त्रिणो ये च रामस्य सुग्रीवस्य च संमताः
ये पूर्वमभिवर्तन्ते ये च शूराः प्लवंगमाः ५
स च सेतुर्यथा बद्धः सागरे सलिलार्णवे
निवेशश्च तथा तेषां वानराणां महात्मनाम् ६
रामस्य व्यवसायं च वीर्यं प्रहरणानि च
लक्ष्मणस्य च वीरस्य तत्त्वतो ज्ञातुमर्हथः ७

कश्च सेनापतिस्तेषां वानराणां महौजसाम्
एतज्ज्ञात्वा यथातत्त्वं शीघ्रमागन्तुमर्हथः ८
इति प्रतिसमादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ घ
हरिरूपधरौ वीरौ प्रविष्टौ वानरं बलम् ९
ततस्तद्वानरं सैन्यमचिन्त्यं लोमहर्षणम्
संख्यातुं नाध्यगच्छेतां तदा तौ शुकसारणौ १०
तत्स्थितं पर्वताग्रेषु निर्दरेषु गुहासु च
समुद्रस्य च तीरेषु वनेषूपवनेषु च ११
तरमाणं च तीर्णं च तर्तुकामं च सर्वशः
निविष्टं निविशच्चैव भीमनादं महाबलम् १२
तौ ददर्श महातेजाः प्रच्छन्नौ च निभीषणः
आचचक्षेऽथ रामाय गृहीत्वा शुकसारणौ
लङ्कायाः समनुप्राप्तौ चारौ परपुरंजय १३
तौ दृष्ट्वा व्यथितौ रामं निराशौ जीविते तदा
कृताञ्जलिपुटौ भीतौ वचनं चेदमूचतुः १४
आवामिहागतौ सौम्य रावणप्रहितावुभौ
परिज्ञातुं बलं कृत्स्नं तवेदं रघुनन्दन १५
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः
अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यं सर्वभूतहिते रतः १६
यदि दृष्टं बलं कृत्स्नं वयं वा सुसमीक्षिताः
यथोक्तं वा कृतं कार्यं छन्दतः प्रतिगम्यताम् १७
प्रविश्य नगरीं लङ्कां भवद्भ्यां धनदानुजः
वक्तव्यो रक्षसां राजा यथोक्तं वचनं मम १८
यद्बलं च समाश्रित्य सीतां मे हृतवानसि
तद्दर्शय यथाकामं ससैन्यः सहबान्धवः १९
श्वः काले नगरीं लङ्कां सप्राकारां सतोरणाम्
राक्षसं च बलं पश्य शरैर्विध्वंसितं मया २०
घोरं रोषमहं मोक्ष्ये बलं धारय रावण
श्वः काले वज्रवान्वज्रं दानवेष्विव वासवः २१
इति प्रतिसमादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ
आगम्य नगरीं लङ्कामब्रूतां राक्षसाधिपम् २२
विभीषणगृहीतौ तु वधार्हौ राक्षसेश्वर

दृष्ट्वा धर्मात्मना मुक्तौ रामेणामिततेजसा २३
एकस्थानगता यत्र चत्वारः पुरुषर्षभाः
लोकपालोपमाः शूराः कृतास्त्रा दृढविक्रमाः २४
रामो दाशरथिः श्रीमाँ ल्लक्ष्मणश्च विभीषणः
सुग्रीवश्च महातेजा महेन्द्रसमविक्रमः २५
एते शक्ताः पुरीं लङ्कां सप्राकारां सतोरणाम्
उत्पाट्य् संक्रामयितुं सर्वे तिष्ठन्तु वानराः २६
यादृशं तस्य रामस्य रूपं प्रहरणानि च
वधिष्यति पुरीं लङ्कामेकस्तिष्ठन्तु ते त्रयः २७
रामलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी
बभूव दुर्धर्षतरा सर्वैरपि सुरासुरैः २८
प्रहृष्टरूपा ध्वजिनी वनौकसां
महात्मनां संप्रति योद्धुमिच्छताम्
अलं विरोधेन शमो विधीयतां
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली २९
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे षोडशः सर्गः १६
६-१७
तद्वचः पथ्यमक्लीबं सारणेनाभिभाषितम्
निशम्य रावणो राजा प्रत्यभाषत सारणम् १
यदि मामभियुञ्जीरन्देवगन्धर्वदानवाः
नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि २
त्वं तु सौम्य परित्रस्तो हरिभिर्निर्जितो भृशम्
प्रतिप्रदानमद्यैव सीतायाः साधु मन्यसे
को हि नाम सपत्नो मां समरे जेतुमर्हति ३
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः
आरुरोह ततः श्रीमान्प्रासादं हिमपाण्डुरम्
बहुतालसमुत्सेधं रावणोऽथ दिदृक्षया ४
ताभ्यां चराभ्यां सहितो रावणः क्रोधमूर्छितः
पश्यमानः समुद्रं च पर्वतांश्च वनानि च
ददर्श पृथिवीदेशं सुसंपूर्णं प्लवंगमैः ५
तदपारमसंख्येयं वानराणां महद्बलम्
आलोक्य रावणो राजा परिपप्रच्छ सारणम् ६

एषां वानरमुख्यानां के शूराः के महाबलाः
के पूर्वमभिवर्तन्ते महोत्साहाः समन्ततः ७
केषां शृणोति सुग्रीवः के वा यूथपयूथपाः
सारणाचक्ष्व मे सर्वं के प्रधानाः प्लवंगमाः ८
सारणो राक्षसेन्द्रस्य वचनं परिपृच्छतः
आचचक्षेऽथ मुख्यज्ञो मुख्यांस्तांस्तु वनौकसः ९
एष योऽभिमुखो लङ्कां नर्दंस्तिष्ठति वानरः
यूथपानां सहस्राणां शतेन परिवारितः १०
यस्य घोषेण महता सप्राकारा सतोरणा
लङ्का प्रवेपते सर्वा सशैलवनकानना ११
सर्वशाखामृगेन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः
बलाग्रे तिष्ठते वीरो नीलो नामैष यूथपः १२
बाहू प्रगृह्य यः पद्भ्यां महीं गच्छति वीर्यवान्
लङ्कामभिमुखः कोपादभीक्ष्णं च विजृम्भते १३
गिरिशृङ्गप्रतीकाशः पद्मकिञ्जल्कसंनिभः
स्फोटयत्यभिसंरब्धो लाङ्गूलं च पुनः पुनः १४
यस्य लाङ्गूलशब्देन स्वनन्तीव दिशो दश
एष वानरराजेन सुग्रीवेणाभिषेचितः
यौवराज्येऽङ्गदो नाम त्वामाह्वयति संयुगे १५
ये तु विष्टभ्य गात्राणि क्ष्वेडयन्ति नदन्ति च
उत्थाय च विजृम्भन्ते क्रोधेन हरिपुंगवाः १६
एते दुष्प्रसहा घोराश्चण्डाश्चण्डपराक्रमाः
अष्टौ शतसहस्राणि दश कोटिशतानि च १७
य एनमनुगच्छन्ति वीराश्चन्दनवासिनः
एष आशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् १८
श्वेतो रजतसंकाशः सबलो भीमविक्रमः
बुद्धिमान्वानरः शूरस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः १९
तूर्णं सुग्रीवमागम्य पुनर्गच्छति वानरः
विभजन्वानरीं सेनामनीकानि प्रहर्षयन् २०
यः पुरा गोमतीतीरे रम्यं पर्येति पर्वतम्
नाम्ना संकोचनो नाम नानानगयुतो गिरिः २१
तत्र राज्यं प्रशास्त्येष कुमुदो नाम यूथपः

योऽसौ शतसहस्राणां सहस्रं परिकर्षति २२
यस्य वाला बहुव्यामा दीर्घलाङ्गूलमाश्रिताः ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरकर्मणः २३
अदीनो रोषणश्चण्डः संग्राममभिकाङ्क्षति
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् २४
यस्त्वेष सिंहसंकाशः कपिलो दीर्घकेसरः
निभृतः प्रेक्षते लङ्कां दिधक्षन्निव चक्षुषा २५
विन्ध्यं कृष्णगिरिं सह्यं पर्वतं च सुदर्शनम्
राजन्सततमध्यास्ते रम्भो नामैष यूथपः २६
शतं शतसहस्राणां त्रिंशच्च हरियूथपाः
परिवार्यानुगच्छन्ति लङ्कां मर्दितुमोजसा २७
यस्तु कर्णौ विवृणुते जृम्भते च पुनः पुनः
न च संविजते मृत्योर्न च यूथाद्विधावति २८
महाबलो वीतभयो रम्यं साल्वेयपर्वतम्
राजन्सततमध्यास्ते शरभो नाम यूथपः २९
एतस्य बलिनः सर्वे विहारा नाम यूथपाः
राजञ्शतसहस्राणि चत्वारिंशत्तथैव च ३०
यस्तु मेघ इवाकाशं महानावृत्य तिष्ठति
मध्ये वानरवीराणां सुराणामिव वासवः ३१
भेरीणामिव संनादो यस्यैष श्रूयते महान्
घोरः शाखामृगेन्द्राणां संग्राममभिकाङ्क्षताम् ३२
एष पर्वतमध्यास्ते पारियात्रमनुत्तमम्
युद्धे दुष्प्रसहो नित्यं पनसो नाम यूथपः ३३
एनं शतसहस्राणां शतार्धं पर्युपासते
यूथपा यूथपश्रेष्ठं येषां यूथानि भागशः ३४
यस्तु भीमां प्रवल्गन्तीं चमूं तिष्ठति शोभयन्
स्थितां तीरे समुद्रस्य द्वितीय इव सागरः ३५
एष दर्दरसंकाशो विनतो नाम यूथपः
पिबंश्चरति पर्णाशां नदीनामुत्तमां नदीम् ३६
षष्टिः शतसहस्राणि बलमस्य प्लवंगमाः
त्वामाह्वयति युद्धाय क्रथनो नाम यूथपः ३७

यस्तु गैरिकवर्णाभं वपुः पुष्यति वानरः
गवयो नाम तेजस्वी त्वां क्रोधादभिवर्तते ३८
एनं शतसहस्राणि सप्ततिः पर्युपासते
एष आशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ३९
एते दुष्प्रसहा घोरा बलिनः कामरूपिणः
यूथपा यूथपश्रेष्ठा येषां संख्या न विद्यते ४०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तदशः सर्गः १७

६-१८

तांस्तु तेऽह प्रवक्ष्यामि प्रेक्षमाणस्य यूथपान्
राघवार्थे पराक्रान्ता ये न रक्षन्ति जीवितम् १
स्निग्धा यस्य बहुव्यामा वाला लाङ्गूलमाश्रिताः
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरकर्मणः २
प्रगृहीताः प्रकाशन्ते सूर्यस्येव मरीचयः
पृथिव्यां चानुकृष्यन्ते हरो नामैष यूथपः ३
यं पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति शतशोऽथ सहस्रशः
द्रुमानुद्यम्य सहिता लङ्कारोहणतत्पराः ४
एष कोटीसहस्रेण वानराणां महौजसाम्
आकाङ्क्षते त्वां संग्रामे जेतुं परपुरंजय ५
नीलानिव महामेघांस्तिष्ठतो यांस्तु पश्यसि
असिताञ्जनसंकाशान्युद्धे सत्यपराक्रमान् ६
नखदंष्ट्रायुधान्वीरांस्तीक्ष्णकोपान्भयावहान्
असंख्येयाननिर्देश्यान् परं पारमिवोदधेः ७
पर्वतेषु च ये केचिद्विषमेषु नदीषु च
एते त्वामभिवर्तन्ते राजन्नृक्षाः सुदारुणाः ८
एषां मध्ये स्थितो राजन्भीमाक्षो भीमदर्शनः
पर्जन्य इव जीमूतैः समन्तात्परिवारितः ९
ऋक्षवन्तं गिरिश्रेष्ठमध्यास्ते नर्मदां पिबन्
सर्वर्क्षाणामधिपतिर्धूम्रो नामैष यूथपः १०
यवीयानस्य तु भ्राता पश्यैनं पर्वतोपमम्
भ्रात्रा समानो रूपेण विशिष्टस्तु पराक्रमे ११
स एष जाम्बवान्नाम महायूथपयूथपः

प्रशान्तो गुरुवर्ती च संप्रहारेष्वमर्षणः १२
एतेन साह्यं सुमहत्कृतं शक्रस्य धीमता
देवासुरे जाम्बवता लब्धाश्च बहवो वराः १३
आरुह्य पर्वताग्रेभ्यो महाभ्रविपुलाः शिलाः
मुञ्चन्ति विपुलाकारा न मृत्योरुद्विजन्ति च १४
राक्षसानां च सदृशाः पिशाचानां च रोमशाः
एतस्य सैन्ये बहवो विचरन्त्यग्नितेजसः १५
यं त्वेनमभिसंरब्धं प्लवमानमिव स्थितम्
प्रेक्षन्ते वानराः सर्वे स्थितं यूथपयूथपम् १६
एष राजन्सहस्राक्षं पर्युपास्ते हरीश्वरः
बलेन बलसम्पन्नो रम्भो नामैष यूथपः १७
यः स्थितं योजने शैलं गच्छन्पार्श्वेन सेवते
ऊर्ध्वं तथैव कायेन गतः प्राप्नोति योजनम् १८
यस्मान्न परमं रूपं चतुष्पादेषु विद्यते
श्रुतः संनादनो नाम वानराणां पितामहः १९
येन युद्धं तदा दत्तं रणे शक्रस्य धीमता
पराजयश्च च न प्राप्तः सोऽय यूथपयूथपः
यस्य विक्रममाणस्य शक्रस्येव पराक्रमः २०
एष गन्धर्वकन्यायामुत्पन्नः कृष्णवर्त्मना
पुरा देवासुरे युद्धे साह्यार्थं त्रिदिवौकसाम् २१
यस्य वैश्रवणो राजा जम्बूमुपनिषेवते
यो राजा पर्वतेन्द्राणां बहुकिंनरसेविनाम् २२
विहारसुखदो नित्यं भ्रातुस्ते राक्षसाधिप
तत्रैष वसति श्रीमान्बलवान्वानरर्षभः
युद्धेष्वकत्थनो नित्यं क्रथनो नाम यूथपः २३
वृतः कोटिसहस्रेण हरीणां समुपस्थितः
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् २४
यो गङ्गामनु पर्येति त्रासयन्हस्तियूथपान्
हस्तिनां वानराणां च पूर्ववैरमनुस्मरन् २५
एष यूथपतिर्नेता गच्छन्गिरिगुहाशयः
हरीणां वाहिनीमुख्यो नदीं हैमवतीमनु २६
उशीरबीजमाश्रित्य पर्वतं मन्दरोपमम्

रमते वानरश्रेष्ठो दिवि शक्र इव स्वयम् २७
एनं शतसहस्राणां सहस्रमभिवर्तते
एष दुर्मर्षणो राजन्प्रमाथी नाम यूथपः २८
वातेनेवोद्धतं मेघं यमेनमनुपश्यसि
विवर्तमानं बहुशो यत्रैतद्बहुलं रजः २९
एतेऽसितमुखा घोरा गोलाङ्गूला महाबलाः
शतं शतसहस्राणि दृष्ट्वा वै सेतुबन्धनम् ३०
गोलाङ्गूलं महावेगं गवाक्षं नाम यूथपम्
परिवार्याभिवर्तन्ते लङ्कां मर्दितुमोजसा ३१
भ्रमराचरिता तत्र सर्वकामफलद्रुमाः
यं सूर्यतुल्यवर्णाभमनुपर्येति पर्वतम् ३२
यस्य भासा सदा भान्ति तद्वर्णा मृगपक्षिणः
यस्य प्रस्थं महात्मानो न त्यजन्ति महर्षयः ३३
तत्रैष रमते राजन्रम्ये काञ्चनपर्वते
मुख्यो वानरमुख्यानां केसरी नाम यूथपः ३४
षष्टिर्गिरिसहस्राणां रम्याः काञ्चनपर्वताः
तेषां मध्ये गिरिवरस्त्वमिवानघ रक्षसाम् ३५
तत्रैते कपिलाः श्वेतास्ताम्रास्या मधुपिङ्गलाः
निवसन्त्युत्तमगिरौ तीक्ष्णदंष्ट्रा नखायुधाः ३६
सिंहा इव चतुर्दंष्ट्रा व्याघ्रा इव दुरासदाः
सर्वे वैश्वानरसमा ज्वलिताशीविषोपमाः ३७
सुदीर्घाञ्चितलाङ्गूला मत्तमातंगसंनिभाः
महापर्वतसंकाशा महाजीमूतनिस्वनाः ३८
एष चैषामधिपतिर्मध्ये तिष्ठति वीर्यवान्
नाम्ना पृथिव्यां विख्यातो राजञ्शतबलीति यः
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ३९
गजो गवाक्षो गवयो नलो नीलश्च वानरः
एकैक एव यूथानां कोटिभिर्दशभिर्वृतः ४०
तथान्ये वानरश्रेष्ठा विन्ध्यपर्वतवासिनः
न शक्यन्ते बहुत्वात्तु संख्यातुं लघुविक्रमाः ४१
सर्वे महाराज महाप्रभावाः
सर्वे महाशैलनिकाशकायाः

सर्वे समर्थाः पृथिवीं क्षणेन
कर्तुं प्रविध्वस्तविकीर्णशैलाम् ४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टादशः सर्गः १८

६-१९
सारणस्य वचः श्रुत्वा रावणं राक्षसाधिपम्
बलमालोकयन्सर्वं शुको वाक्यमथाब्रवीत् १
स्थितान्पश्यसि यानेतान्मत्तानिव महाद्विपान्
न्यग्रोधानिव गाङ्गेयान्सालान्हैमवतानिव २
एते दुष्प्रसहा राजन्बलिनः कामरूपिणः
दैत्यदानवसंकाशा युद्धे देवपराक्रमाः ३
एषां कोटिसहस्राणि नव पञ्च च सप्त च
तथा शङ्कुसहस्राणि तथा वृन्दशतानि च ४
एते सुग्रीवसचिवाः किष्किन्धानिलयाः सदा
हरयो देवगन्धर्वैरुत्पन्नाः कामरूपिणः ५
यौ तौ पश्यसि तिष्ठन्तौ कुमारौ देवरूपिणौ
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ ताभ्यां नास्ति समो युधि ६
ब्रह्मणा समनुज्ञातावमृतप्राशिनावुभौ
आशंसेते युधा लङ्कामेतौ मर्दितुमोजसा ७
यावेतावेतयोः पार्श्वे स्थितौ पर्वतसंनिभौ
सुमुखो विमुखश्चैव मृत्युपुत्रौ पितुः समौ ८
यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम्
यो बलात्क्षोभयेत्क्रुद्धः समुद्रमपि वानरः ९
एषोऽभिगन्ता लङ्काया वैदेह्यास्तव च प्रभो
एनं पश्य पुरा दृष्टं वानरं पुनरागतम् १०
ज्येष्ठः केसरिणः पुत्रो वातात्मज इति श्रुतः
हनूमानिति विख्यातो लङ्घितो येन सागरः ११
कामरूपी हरिश्रेष्ठो बलरूपसमन्वितः
अनिवार्यगतिश्चैव यथा सततगः प्रभुः १२
उद्यन्तं भास्करं दृष्ट्वा बालः किल पिपासितः
त्रियोजनसहस्रं तु अध्वानमवतीर्य हि १३

आदित्यमाहरिष्यामि न मे क्षुत्प्रतियास्यति
इति संचिन्त्य मनसा पुरैष बलदर्पितः १४
अनाधृष्यतमं देवमपि देवर्षिदानवैः
अनासाद्यैव पतितो भास्करोदयने गिरौ १५
पतितस्य कपेरस्य हनुरेका शिलातले
किंचिद्भिन्ना दृढहनोर्हनूमानेष तेन वै १६
सत्यमागमयोगेन ममैष विदितो हरिः
नास्य शक्यं बलं रूपं प्रभावो वानुभाषितुम्
एष आशंसते लङ्कामेको मर्दितुमोजसा १७
यश्चैषोऽनन्तरः शूरः श्यामः पद्मनिभेक्षणः
इक्ष्वाकूणामतिरथो लोके विख्यातपौरुषः १८
यस्मिन्न चलते धर्मो यो धर्मं नातिवर्तते
यो ब्राह्ममस्त्रं वेदांश्च वेद वेदविदां वरः १९
यो भिन्द्याद्गगनं बाणैः पर्वतांश्चापि दारयेत्
यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्येव पराक्रमः २०
यस्य भार्या जनस्थानात्सीता चापहृता त्वया
स एष रामस्त्वां योद्धुं राजन्समभिवर्तते २१
यश्चैष दक्षिणे पार्श्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभः
विशालवक्षास्ताम्राक्षो नीलकुञ्चितमूर्धजः २२
एषोऽस्य लक्ष्मणो नाम भ्राता प्राणसमः प्रियः
नये युद्धे च कुशलः सर्वशास्त्रविशारदः २३
अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तो बुद्धिमान्बली
रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्राणो बहिश्चरः २४
न ह्येष राघवस्यार्थे जीवितं परिरक्षति
एषैवाशंसते युद्धे निहन्तुं सर्वराक्षसान् २५
यस्तु सव्यमसौ पक्षं रामस्याश्रित्य तिष्ठति
रक्षोगणपरिक्षिप्तो राजा ह्येष विभीषणः २६
श्रीमता राजराजेन लङ्कायामभिषेचितः
त्वामेव प्रतिसंरब्धो युद्धायैषोऽभिवर्तते २७
यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं मध्ये गिरिमिवाचलम्
सर्वशाखामृगेन्द्राणां भर्तारमपराजितम् २८
तेजसा यशसा बुद्ध्या ज्ञानेनाभिजनेन च

यः कपीनति बभ्राज हिमवानिव पर्वतान् २९
किष्किन्धां यः समध्यास्ते गुहां सगहनद्रुमाम्
दुर्गां पर्वतदुर्गस्थां प्रधानैः सह यूथपैः ३०
यस्यैषा काञ्चनी माला शोभते शतपुष्करा
कान्ता देवमनुष्याणां यस्यां लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता ३१
एतां च मालां तारां च कपिराज्यं च शाश्वतम् सुग्रीवो वालिनं हत्वा रामेण प्रतिपादितः ३२
एवं कोटिसहस्रेण शङ्कूनां च शतेन च
सुग्रीवो वानरेन्द्रस्त्वां युद्धार्थमभिवर्तते ३३
इमां महाराज समीक्ष्य वाहिनी
मुपस्थितां प्रज्वलितग्रहोपमाम्
ततः प्रयत्नः परमो विधीयतां
यथा जयः स्यान्न परैः पराजयः ३४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनविंशतितमः सर्गः १९

६-२०
शुकेन तु समाख्यातांस्तान्दृष्ट्वा हरियूथपान्
समीपस्थं च रामस्य भ्रातरं स्वं विभीषणम् १
लक्ष्मणं च महावीर्यं भुजं रामस्य दक्षिणम्
सर्ववानरराजं च सुग्रीवं भीमविक्रमम् २
किंचिदाविग्नहृदयो जातक्रोधश्च रावणः
भर्त्सयामास तौ वीरौ कथान्ते शुकसारणौ ३
अधोमुखौ तौ प्रणतावब्रवीच्छुकसारणौ
रोषगद्गदया वाचा संरब्धः परुषं वचः ४
न तावत्सदृशं नाम सचिवैरुपजीविभिः
विप्रियं नृपतेर्वक्तुं निग्रहप्रग्रहे विभोः ५
रिपूणां प्रतिकूलानां युद्धार्थमभिवर्तताम्
उभाभ्यां सदृशं नाम वक्तुमप्रस्तवे स्तवम् ६
आचार्या गुरवो वृद्धा वृथा वां पर्युपासिताः

सारं यद्राजशास्त्राणामनुजीव्यं न गृह्यते ७ गृहीतो वा न विज्ञातो भारो ज्ञानस्य वोह्यते ईदृशैः सचिवैर्युक्तो मूर्खैर्दिष्ट्या धराम्यहम् ८
किं नु मृत्योर्भयं नास्ति मां वक्तुं परुषं वचः
यस्य मे शासतो जिह्वा प्रयच्छति शुभाशुभम् ९
अप्येव दहनं स्पृष्ट्वा वने तिष्ठन्ति पादपाः
राजदोषपरामृष्टास्तिष्ठन्ते नापराधिनः १०
हन्यामहमिमौ पापौ शत्रुपक्षप्रशंसकौ
यदि पूर्वोपकारैर्मे न क्रोधो मृदुतां व्रजेत् ११
अपध्वंसत गच्छध्वं संनिकर्षादितो मम
न हि वां हन्तुमिच्छामि स्मरन्नुपकृतानि वाम्
हतावेव कृतघ्नौ तौ मयि स्नेहपराङ्मुखौ १२
एवमुक्तौ तु सव्रीडौ तावुभौ शुकसारणौ
रावणं जयशब्देन प्रतिनन्द्याभिनिःसृतौ १३
अब्रवीत्स दशग्रीवः समीपस्थं महोदरम्
उपस्थापय शीघ्रं मे चारान्नीतिविशारदान् १४
ततश्चराः संत्वरिताः प्राप्ताः पार्थिवशासनात्
उपस्थिताः प्राञ्जलयो वर्धयित्वा जयाशिषा १५
तानब्रवीत्ततो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः
चारान्प्रत्ययिकाञ्शूरान्भक्तान्विगतसाध्वसान् १६
इतो गच्छत रामस्य व्यवसायं परीक्षथ
मन्त्रेष्वभ्यन्तरा येऽस्य प्रीत्या तेन समागताः १७
कथं स्वपिति जागर्ति किमन्यच्च करिष्यति
विज्ञाय निपुणं सर्वमागन्तव्यमशेषतः १८
चारेण विदितः शत्रुः पण्डितैर्वसुधाधिपैः
युद्धे स्वल्पेन यत्नेन समासाद्य निरस्यते १९
चारास्तु ते तथेत्युक्त्वा प्रहृष्टा
राक्षसेश्वरम्
कृत्वा प्रदक्षिणं जग्मुर्यत्र रामः सलक्ष्मणः २०
ते सुवेलस्य शैलस्य समीपे रामलक्ष्मणौ
प्रच्छन्ना ददृशुर्गत्वा ससुग्रीवविभीषणौ २१

ते तु धर्मात्मना दृष्टा राक्षसेन्द्रेण राक्षसाः
विभीषणेन तत्रस्था निगृहीता यदृच्छया २२
वानरैरर्दितास्ते तु विक्रान्तैर्लघुविक्रमैः
पुनर्लङ्कामनुप्राप्ताः श्वसन्तो नष्टचेतसः २३
ततो दशग्रीवमुपस्थितास्ते
चारा बहिर्नित्यचरा निशाचराः
गिरेः सुवेलस्य समीपवासिनं
न्यवेदयन्भीमबलं महाबलाः २४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे विंशतितमः सर्गः २०

६-२१
ततस्तमक्षोभ्यबलं लङ्काधिपतये चराः
सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयन् १
चाराणां रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामं महाबलम्
जातोद्वेगोऽभवत्किंचिच्छार्दूलं वाक्यमब्रवीत् २
अयथावच्च ते वर्णो दीनश्चासि निशाचर
नासि कच्चिदमित्राणां क्रुद्धानां वशमागतः ३
इति तेनानुशिष्टस्तु वाचं मन्दमुदीरयत्
तदा राक्षसशार्दूलं शार्दूलो भयविह्वलः ४
न ते चारयितुं शक्या राजन्वानरपुंगवाः
विक्रान्ता बलवन्तश्च राघवेण च रक्षिताः ५
नापि संभाषितुं शक्याः संप्रश्नोऽत्र न लभ्यते
सर्वतो रक्ष्यते पन्था वानरैः पर्वतोपमैः ६
प्रविष्टमात्रे ज्ञातोऽह बले तस्मिन्नचारिते
बलाद्गृहीतो बहुभिर्बहुधास्मि विदारितः ७
जानुभिर्मुष्टिभिर्दन्तैस्तलैश्चाभिहतो भृशम्
परिणीतोऽस्मि हरिभिर्बलवद्भिरमर्षणैः ८
परिणीय च सर्वत्र नीतोऽह रामसंसदम्
रुधिरादिग्धसर्वाङ्गो विह्वलश्चलितेन्द्रियः ९
हरिभिर्वध्यमानश्च याचमानः कृताञ्जलि
राघवेण परित्रातो जीवामि ह यदृच्छया १०
एष शैलैः शिलाभिश्च पूरयित्वा महार्णवम्

द्वारमाश्रित्य लङ्काया रामस्तिष्ठति सायुधः ११
गरुडव्यूहमास्थाय सर्वतो हरिभिर्वृतः
मां विसृज्य महातेजा लङ्कामेवाभिवर्तते १२
पुरा प्राकारमायाति क्षिप्रमेकतरं कुरु
सीतां चास्मै प्रयच्छाशु सुयुद्धं वा प्रदीयताम् १३
मनसा संततापाथ तच्छ्रुत्वा राक्षसाधिपः
शार्दूलस्य महद्वाक्यमथोवाच स रावणः १४
यदि मां प्रतियुध्येरन्देवगन्धर्वदानवाः
नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि १५
एवमुक्त्वा महातेजा रावणः पुनरब्रवीत्
चारिता भवता सेना केऽत्र शूराः प्लवंगमाः १६
कीदृशाः किंप्रभावाश्च वानरा ये दुरासदाः
कस्य पुत्राश्च पौत्राश्च तत्त्वमाख्याहि राक्षस १७
तथात्र प्रतिपत्स्यामि ज्ञात्वा तेषां बलाबलम्
अवश्यं बलसंख्यानं कर्तव्यं युद्धमिच्छता १८
अथैवमुक्तः शार्दूलो रावणेनोत्तमश्चरः
इदं वचनमारेभे वक्तुं रावणसंनिधौ १९
अथर्क्षरजसः पुत्रो युधि राजन्सुदुर्जयः
गद्गदस्याथ पुत्रोऽत्र जाम्बवानिति विश्रुतः २०
गद्गदस्यैव पुत्रोऽन्यो गुरुपुत्रः शतक्रतोः
कदनं यस्य पुत्रेण कृतमेकेन रक्षसाम् २१
सुषेणश्चापि धर्मात्मा पुत्रो धर्मस्य वीर्यवान्
सौम्यः सोमात्मजश्चात्र राजन्दधिमुखः कपिः २२
सुमुखो दुर्मुखश्चात्र वेगदर्शी च वानरः
मृत्युर्वानररूपेण नूनं सृष्टः स्वयंभुवा २३
पुत्रो हुतवहस्याथ नीलः सेनापतिः स्वयम्
अनिलस्य च पुत्रोऽत्र हनूमानिति विश्रुतः २४
नप्ता शक्रस्य दुर्धर्षो बलवानङ्गदो युवा
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ बलिनावश्विसंभवौ २५
पुत्रा वैवस्वतस्यात्र पञ्च कालान्तकोपमाः
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः २६
श्वेतो ज्योतिर्मुखश्चात्र भास्करस्यात्मसंभवौ

वरुणस्य च पुत्रोऽथ हेमकूटः प्लवंगमः २७
विश्वकर्मसुतो वीरो नलः प्लवगसत्तमः
विक्रान्तो वेगवानत्र वसुपुत्रः सुदुर्धरः २८
दश वानरकोट्यश्च शूराणां युद्धकाङ्क्षिणाम्
श्रीमतां देवपुत्राणां शेषान्नाख्यातुमुत्सहे २९
पुत्रो दशरथस्यैष सिंहसंहननो युवा
दूषणो निहतो येन खरश्च त्रिशिरास्तथा ३०
नास्ति रामस्य सदृशो विक्रमे भुवि कश्चन
विराधो निहतो येन कबन्धश्चान्तकोपमः ३१
वक्तुं न शक्तो रामस्य नरः कश्चिद्गुणान्क्षितौ
जनस्थानगता येन तावन्तो राक्षसा हताः ३२
लक्ष्मणश्चात्र धर्मात्मा मातंगानामिवर्षभः
यस्य बाणपथं प्राप्य न जीवेदपि वासवः ३३
राक्षसानां वरिष्ठश्च तव भ्राता विभीषणः
परिगृह्य पुरीं लङ्कां राघवस्य हिते रतः ३४
इति सर्वं समाख्यातं तवेदं वानरं बलम्
सुवेलेऽधिष्ठितं शैले शेषकार्ये भवान्गतिः ३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकविंशतितमः सर्गः २१

६-२२
ततस्तमक्षोभ्यबलं लङ्कायां नृपतेश्चराः
सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयन् १
चाराणां रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामं महाबलम्
जातोद्वेगोऽभवत्किंचित्सचिवांश्चेदमब्रवीत् २
मन्त्रिणः शीघ्रमायान्तु सर्वे वै सुसमाहिताः
अयं नो मन्त्रकालो हि संप्राप्त इति राक्षसाः ३
तस्य तच्छासनं श्रुत्वा मन्त्रिणोऽभ्यागमन्द्रुतम्
ततः संमन्त्रयामास सचिवै राक्षसैः सह ४
मन्त्रयित्वा स दुर्धर्षः क्षमं यत्समनन्तरम्
विसर्जयित्वा सचिवान्प्रविवेश स्वमालयम् ५
ततो राक्षसमाहूय विद्युज्जिह्वं महाबलम्
मायाविदं महामायः प्राविशद्यत्र मैथिली ६

विद्युज्जिह्वं च मायाज्ञमब्रवीद्राक्षसाधिपः
मोहयिष्यामहे सीतां मायया जनकात्मजाम् ७
शिरो मायामयं गृह्य राघवस्य निशाचर
मां त्वं समुपतिष्ठस्व महच्च सशरं धनुः ८
एवमुक्तस्तथेत्याह विद्युज्जिह्वो निशाचरः
तस्य तुष्टोऽभवद्राजा प्रददौ च विभूषणम् ९
अशोकवनिकायां तु प्रविवेश महाबलः
ततो दीनामदैन्यार्हां ददर्श धनदानुजः
अधोमुखीं शोकपरामुपविष्टां महीतले १०
भर्तारमेव ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम्
उपास्यमानां घोराभी राक्षसीभिरदूरतः ११
उपसृत्य ततः सीतां प्रहर्षन्नाम कीर्तयन्
इदं च वचनं धृष्टमुवाच जनकात्मजाम् १२
सान्त्व्यमाना मया भद्रे यमुपाश्रित्य वल्गसे
खरहन्ता स ते भर्ता राघवः समरे हतः १३
छिन्नं ते सर्वतो मूलं दर्पस्ते निहतो मया
व्यसनेनात्मनः सीते मम भार्या भविष्यसि १४
अल्पपुण्ये निवृत्तार्थे मूढे पण्डितमानिनि
शृणु भर्तृवधं सीते घोरं वृत्रवधं यथा १५
समायातः समुद्रान्तं मां हन्तुं किल राघवः
वानरेन्द्रप्रणीतेन बलेन महता वृतः १६
संनिविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणम्
बलेन महता रामो व्रजत्यस्तं दिवाकरे १७
अथाध्वनि परिश्रान्तमर्धरात्रे स्थितं बलम्
सुखसुप्तं समासाद्य चारितं प्रथमं चरैः १८
तत्प्रहस्तप्रणीतेन बलेन महता मम
बलमस्य हतं रात्रौ यत्र रामः सलक्ष्मणः १९
पट्टसान्परिघान्खड्गांश्चक्रान्दण्डान्महायसान्
बाणजालानि शूलानि भास्वरान्कूटमुद्गरान् २०
यष्टीश्च तोमरान्प्रासांश्चक्राणि मुसलानि च
उद्यम्योद्यम्य रक्षोभिर्वानरेषु निपातिताः २१
अथ सुप्तस्य रामस्य प्रहस्तेन प्रमाथिना

असक्तं कृतहस्तेन शिरश्छिन्नं महासिना २२
विभीषणः समुत्पत्य निगृहीतो यदृच्छया
दिशः प्रव्राजितः सर्वैर्लक्ष्मणः प्लवगैः सह २३
सुग्रीवो ग्रीवया शेते भग्नया प्लवगाधिपः
निरस्तहनुकः शेते हनूमान्राक्षसैर्हतः २४
जाम्बवानथ जानुभ्यामुत्पतन्निहतो युधि
पट्टसैर्बहुभिश्छिन्नो निकृत्तः पादपो यथा २५
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ निहतौ वानरर्षभौ
निःश्वसन्तौ रुदन्तौ च रुधिरेण समुक्षितौ २६
असिनाभ्याहतश्छिन्नो मध्ये रिपुनिषूदनः
अभिष्टनति मेदिन्यां पनसः पनसो यथा २७
नाराचैर्बहुभिश्छिन्नः शेते दर्यां दरीमुखः
कुमुदस्तु महातेजा निष्कूजन्सायकैर्हतः २८
अङ्गदो बहुभिश्छिन्नः शरैरासाद्य राक्षसैः
पातितो रुधिरोद्गारी क्षितौ निपतितोऽङ्गदः २९
हरयो मथिता नागै रथजालैस्तथापरे
शायिता मृदितास्तत्र वायुवेगैरिवाम्बुदाः ३०
प्रद्रुताश्च परे त्रस्ता हन्यमाना जघन्यतः
अभिद्रुतास्तु रक्षोभिः सिंहैरिव महाद्विपाः ३१
सागरे पतिताः केचित्केचिद्गगनमाश्रिताः
ऋक्षा वृक्षानुपारूढा वानरैस्तु विमिश्रिताः ३२
सागरस्य च तीरेषु शैलेषु च वनेषु च
पिङ्गाक्षास्ते विरूपाक्षैर्बहुभिर्बहवो हताः ३३
एवं तव हतो भर्ता ससैन्यो मम सेनया
क्षतजाद्ररं! रजोध्वस्तमिदं चास्याहृतं शिरः ३४
ततः परमदुर्धर्षो रावणो राक्षसेश्वरः
सीतायामुपशृण्वन्त्यां राक्षसीमिदमब्रवीत् ३५
राक्षसं क्रूरकर्माणं विद्युज्जिह्वं त्वमानय
येन तद्राघवशिरः संग्रामात्स्वयमाहृतम् ३६
विद्युज्जिह्वस्ततो गृह्य शिरस्तत्सशरासनम्
प्रणामं शिरसा कृत्वा रावणस्याग्रतः स्थितः ३७
तमब्रवीत्ततो राजा रावणो राक्षसं स्थितम्

विद्युज्जिह्वं महाजिह्वं समीपपरिवर्तिनम् ३८
अग्रतः कुरु सीतायाः शीघ्रं दाशरथेः शिरः
अवस्थां पश्चिमां भर्तुः कृपणा साधु पश्यतु ३९
एवमुक्तं तु तद्रक्षः शिरस्तत्प्रियदर्शनम्
उपनिक्षिप्य सीतायाः क्षिप्रमन्तरधीयत ४०
रावणश्चापि चिक्षेप भास्वरं कार्मुकं महत्
त्रिषु लोकेषु विख्यातं सीतामिदमुवाच ह ४१
इदं तत्तव रामस्य कार्मुकं ज्यासमन्वितम्
इह प्रहस्तेनानीतं हत्वा तं निशि मानुषम् ४२
स विद्युजिह्वेन सहैव तच्छिरो
धनुश्च भूमौ विनिकीर्य रावणः
विदेहराजस्य सुतां यशस्विनीं
ततोऽब्रवीत्तां भव मे वशानुगा ४३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वाविंशतितमः सर्गः २२

६-२३
सा सीता तच्छिरो दृष्ट्वा तच्च कार्मुकमुत्तमम्
सुग्रीवप्रतिसंसर्गमाख्यातं च हनूमता १
नयने मुखवर्णं च भर्तुस्तत्सदृशं मुखम्
केशान्केशान्तदेशं च तं च चूडामणिं शुभम् २
एतैः सर्वैरभिज्ञानैरभिज्ञाय सुदुःखिता
विजगर्हेऽथ कैकेयीं क्रोशन्ती कुररी यथा ३
सकामा भव कैकेयि हतोऽय कुलनन्दनः
कुलमुत्सादितं सर्वं त्वया कलहशीलया ४
आर्येण किं नु कैकेय्याः कृतं रामेण विप्रियम्
यद्गृहाच्चीरवसनस्तया प्रस्थापितो वनम् ५
एवमुक्त्वा तु वैदेही वेपमाना तपस्विनी
जगाम जगतीं बाला छिन्ना तु कदली यथा ६
सा मुहूर्तात्समाश्वस्य प्रतिलभ्य च चेतनाम्
तच्छिरः समुपाघ्राय विललापायतेक्षणा ७
हा हतास्मि महाबाहो वीरव्रतमनुव्रता

इमां ते पश्चिमावस्थां गतास्मि विधवा कृता ८
प्रथमं मरणं नार्या भतुर्वैगुण्यमुच्यते
सुवृत्तः साधुवृत्तायाः संवृत्तस्त्वं ममाग्रतः ९
दुःखाद्दुःखं प्रपन्नाया मग्नायाः शोकसागरे
यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽपि त्वं विनिपातितः १०
सा श्वश्रूर्मम कौसल्या त्वया पुत्रेण राघव
वत्सेनेव यथा धेनुर्विवत्सा वत्सला कृता ११
आदिष्टं दीर्घमायुस्ते यैरचिन्त्यपराक्रम
अनृतं वचनं तेषामल्पायुरसि राघव १२
अथ वा नश्यति प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतस्तव
पचत्येनं तथा कालो भूतानां प्रभवो ह्ययम् १३
अदृष्टं मृत्युमापन्नः कस्मात्त्वं नयशास्त्रवित्
व्यसनानामुपायज्ञः कुशलो ह्यसि वर्जने १४
तथा त्वं संपरिष्वज्य रौद्रयातिनृशंसया
कालरात्र्या मयाच्छिद्य हृतः कमललोचनः १५
उपशेषे महाबाहो मां विहाय तपस्विनीम्
प्रियामिव शुभां नारीं पृथिवीं पुरुषर्षभ १६
अर्चितं सततं यत्नाद्गन्धमाल्यैर्मया तव
इदं ते मत्प्रियं वीर धनुः काञ्चनभूषितम् १७
पित्रा दशरथेन त्वं श्वशुरेण ममानघ
पूर्वैश्च पितृभिः सार्धं नूनं स्वर्गे समागतः १८
दिवि नक्षत्रभूतस्त्वं महत्कर्म कृतं प्रियम्
पुण्यं राजर्षिवंशं त्वमात्मनः समुपेक्षसे १९
किं मां न प्रेक्षसे राजन्किं मां न प्रतिभाषसे
बालां बालेन संप्राप्तां भार्यां मां सहचारिणीम् २०
संश्रुतं गृह्णता पाणिं चरिष्यामीति यत्त्वया
स्मर तन्मम काकुत्स्थ नय मामपि दुःखिताम् २१
कस्मान्मामपहाय त्वं गतो गतिमतां वर
अस्माल्लोकादमुं लोकं त्यक्त्वा मामिह दुःखिताम् २२
कल्याणैरुचितं यत्तत्परिष्वक्तं मयैव तु
क्रव्यादैस्तच्छरीरं ते नूनं विपरिकृष्यते २३
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः

अग्निहोत्रेण संस्कारं केन त्वं तु न लप्स्यसे २४
प्रव्रज्यामुपपन्नानां त्रयाणामेकमागतम्
परिप्रक्ष्यति कौसल्या लक्ष्मणं शोकलालसा २५
स तस्याः परिपृच्छन्त्या वधं मित्रबलस्य ते
तव चाख्यास्यते नूनं निशायां राक्षसैर्वधम् २६
सा त्वां सुप्तं हतं श्रुत्वा मां च रक्षोगृहं गताम्
हृदयेन विदीर्णेन न भविष्यति राघव २७
साधु पातय मां क्षिप्रं रामस्योपरि रावण
समानय पतिं पत्न्या कुरु कल्याणमुत्तमम् २८
शिरसा मे शिरश्चास्य कायं कायेन योजय
रावणानुगमिष्यामि गतिं भर्तुर्महात्मनः
मुहूर्तमपि नेच्छामि जीवितुं पापजीविता २९
श्रुतं मया वेदविदां ब्राह्मणानां पितुर्गृहे
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः ३०
क्षमा यस्मिन्दमस्त्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञता
अहिंसा चैव भूतानां तमृते का गतिर्मम ३१
इति सा दुःखसंतप्ता विललापायतेक्षणा
भर्तुः शिरो धनुस्तत्र समीक्ष्य जनकात्मजा ३२
एवं लालप्यमानायां सीतायां तत्र राक्षसः
अभिचक्राम भर्तारमनीकस्थः कृताञ्जलि ३३
विजयस्वार्यपुत्रेति सोऽभिवाद्य प्रसाद्य च
न्यवेदयदनुप्राप्तं प्रहस्तं वाहिनीपतिम् ३४
अमात्यैः सहितः सर्वैः प्रहस्तः समुपस्थितः
किंचिदात्ययिकं कार्यं तेषां त्वं दर्शनं कुरु ३५
एतच्छ्रुत्वा दशग्रीवो राक्षसप्रतिवेदितम्
अशोकवनिकां त्यक्त्वा मन्त्रिणां दर्शनं ययौ ३६
स तु सर्वं समर्थ्यैव मन्त्रिभिः कृत्यमात्मनः
सभां प्रविश्य विदधे विदित्वा रामविक्रमम् ३७
अन्तर्धानं तु तच्छीर्षं तच्च कार्मुकमुत्तमम्
जगाम रावणस्यैव निर्याणसमनन्तरम् ३८
राक्षसेन्द्रस्तु तैः सार्धं मन्त्रिभिर्भीमविक्रमैः

समर्थयामास तदा रामकार्यविनिश्चयम् ३९
अविदूरस्थितान्सर्वान्बलाध्यक्षान्हितैषिणः
अब्रवीत्कालसदृशो रावणो राक्षसाधिपः ४०
शीघ्रं भेरीनिनादेन स्फुटकोणाहतेन मे
समानयध्वं सैन्यानि वक्तव्यं च न कारणम् ४१
ततस्तथेति प्रतिगृह्य तद्वचो
बलाधिपास्ते महदात्मनो बलम्
समानयंश्चैव समागतं च ते
न्यवेदयन्भर्तरि युद्धकाङ्क्षिणि ४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयोविंशतितमः सर्गः २३

६-२४
सीतां तु मोहितां दृष्ट्वा सरमा नाम राक्षसी
आससादाशु वैदेहीं प्रियां प्रणयिनी सखी १
सा हि तत्र कृता मित्रं सीतया रक्ष्यमाणया
रक्षन्ती रावणादिष्टा सानुक्रोशा दृढव्रता २
सा ददर्श सखीं सीतां सरमा नष्टचेतनाम्
उपावृत्योत्थितां ध्वस्तां वडवामिव पांसुषु ३
तां समाश्वासयामास सखीस्नेहेन सुव्रता
उक्ता यद्रावणेन त्वं प्रत्युक्तं च स्वयं त्वया ४
सखीस्नेहेन तद्भीरु मया सर्वं प्रतिश्रुतम्
लीनया गहने शून्ये भयमुत्सृज्य रावणात्
तव हेतोर्विशालाक्षि न हि मे जीवितं प्रियम् ५
स संभ्रान्तश्च निष्क्रान्तो यत्कृते राक्षसाधिपः
तच्च मे विदितं सर्वमभिनिष्क्रम्य मैथिलि ६
न शक्यं सौप्तिकं कर्तुं रामस्य विदितात्मनः
वधश्च पुरुषव्याघ्रे तस्मिन्नैवोपपद्यते ७
न चैव वानरा हन्तुं शक्याः पादपयोधिनः
सुरा देवर्षभेणेव रामेण हि सुरक्षिताः ८
दीर्धवृत्तभुजः श्रीमान्महोरस्कः प्रतापवान्
धन्वी संहननोपेतो धर्मात्मा भुवि विश्रुतः ९

विक्रान्तो रक्षिता नित्यमात्मनश्च परस्य च
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुशली नयशास्त्रवित् १०
हन्ता परबलौघानामचिन्त्यबलपौरुषः
न हतो राघवः श्रीमान्सीते शत्रुनिबर्हणः ११
अयुक्तबुद्धिकृत्येन सर्वभूतविरोधिना
इयं प्रयुक्ता रौद्रेण माया मायाविदा त्वयि १२
शोकस्ते विगतः सर्वः कल्याणं त्वामुपस्थितम् ध्रुवं त्वां भजते लक्ष्मीः प्रियं प्रीतिकरं शृणु
१३
उत्तीर्य सागरं रामः सह वानरसेनया
संनिविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणम् १४
दृष्टो मे परिपूर्णार्थः काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः
सहितैः सागरान्तस्थैर्बलैस्तिष्ठति रक्षितः १५
अनेन प्रेषिता ये च राक्षसा लघुविक्रमाः
राघवस्तीर्ण इत्येवं प्रवृत्तिस्तैरिहाहृता १६
स तां श्रुत्वा विशालाक्षि प्रवृत्तिं राक्षसाधिपः
एष मन्त्रयते सर्वैः सचिवैः सह रावणः १७
इति ब्रुवाणा सरमा राक्षसी सीतया सह
सर्वोद्योगेन सैन्यानां शब्दं शुश्राव भैरवम् १८
दण्डनिर्घातवादिन्याः श्रुत्वा भेर्या महास्वनम्
उवाच सरमा सीतामिदं मधुरभाषिणी १९
संनाहजननी ह्येषा भैरवा भीरु भेरिका
भेरीनादं च गम्भीरं शृणु तोयदनिस्वनम् २०
कल्प्यन्ते मत्तमातंगा युज्यन्ते रथवाजिनः
तत्र तत्र च संनद्धाः संपतन्ति पदातयः २१
आपूर्यन्ते राजमार्गाः सैन्यैरद्भुतदर्शनैः
वेगवद्भिर्नदद्भिश्च तोयौघैरिव सागरः २२
शस्त्राणां च प्रसन्नानां चर्मणां वर्मणां तथा
रथवाजिगजानां च भूषितानां च रक्षसाम् २३
प्रभां विसृजतां पश्य नानावर्णां समुत्थिताम्
वनं निर्दहतो घर्मे यथा रूपं विभावसोः २४
घण्टानां शृणु निर्घोषं रथानां शृणु निस्वनम्

हयानां हेषमाणानां शृणु तूर्यध्वनिं यथा २५
उद्यतायुधहस्तानां राक्षसेन्द्रानुयायिनाम्
संभ्रमो रक्षसामेष तुमुलो लोमहर्षणः २६
श्रीस्त्वां भजति शोकघ्नी रक्षसां भयमागतम्
रामात्कमलपत्राक्षि दैत्यानामिव वासवात् २७
अवजित्य जितक्रोधस्तमचिन्त्यपराक्रमः
रावणं समरे हत्वा भर्ता त्वाधिगमिष्यति २८
विक्रमिष्यति रक्षःसु भर्ता ते सहलक्ष्मणः
यथा शत्रुषु शत्रुघ्नो विष्णुना सह वासवः २९
आगतस्य हि रामस्य क्षिप्रमङ्कगतां सतीम्
अहं द्रक्ष्यामि सिद्धार्थां त्वां शत्रौ
विनिपातिते ३०
अश्रूण्यानन्दजानि त्वं वर्तयिष्यसि शोभने
समागम्य परिष्वक्ता तस्योरसि महोरसः ३१
अचिरान्मोक्ष्यते सीते देवि ते जघनं गताम्
धृतामेतां बहून्मासान्वेणीं रामो महाबलः ३२
तस्य दृष्ट्वा मुखं देवि पूर्णचन्द्रमिवोदितम्
मोक्ष्यसे शोकजं वारि निर्मोकमिव पन्नगी ३३
रावणं समरे हत्वा नचिरादेव मैथिलि
त्वया समग्रं प्रियया सुखार्हो लप्स्यते सुखम् ३४
समागता त्वं रामेण मोदिष्यसि महात्मना
सुवर्षेण समायुक्ता यथा सस्येन मेदिनी ३५
गिरिवरमभितोऽनुवर्तमानो
हय इव मण्डलमाशु यः करोति
तमिह शरणमभ्युपेहि देवि
दिवसकरं प्रभवो ह्ययं प्रजानाम् ३६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुविंशतितमः सर्गः २४

६-२५
अथ तां जातसंतापां तेन वाक्येन मोहिताम्
सरमा ह्लादयामास पृथिवीं द्यौरिवाम्भसा १ ततस्तस्या हितं सख्याश्चिकीर्षन्ती सखी वचः

उवाच काले कालज्ञा स्मितपूर्वाभिभाषिणी २
उत्सहेयमहं गत्वा त्वद्वाक्यमसितेक्षणे
निवेद्य कुशलं रामे प्रतिच्छन्ना निवर्तितुम् ३
न हि मे क्रममाणाया निरालम्बे विहायसि
समर्थो गतिमन्वेतुं पवनो गरुडोऽपि वा ४
एवं ब्रुवाणां तां सीता सरमां पुनरब्रवीत्
मधुरं श्लक्ष्णया वाचा पूर्वशोकाभिपन्नया ५
समर्था गगनं गन्तुमपि वा त्वं रसातलम्
अवगच्छाम्यकर्तव्यं कर्तव्यं ते मदन्तरे ६
मत्प्रियं यदि कर्तव्यं यदि बुद्धिः स्थिरा तव
ज्ञातुमिच्छामि तं गत्वा किं करोतीति रावणः ७
स हि मायाबलः क्रूरो रावणः शत्रुरावणः
मां मोहयति दुष्टात्मा पीतमात्रेव वारुणी ८
तर्जापयति मां नित्यं भर्त्सापयति चासकृत्
राक्षसीभिः सुघोराभिर्या मां रक्षन्ति नित्यशः ९
उद्विग्ना शङ्किता चास्मि न च स्वस्थं मनो मम
तद्भयाच्चाहमुद्विग्ना अशोकवनिकां गता १०
यदि नाम कथा तस्य निश्चितं वापि यद्भवेत्
निवेदयेथाः सर्वं तत्परो मे स्यादनुग्रहः ११
सा त्वेवं ब्रुवतीं सीतां सरमा वल्गुभाषिणी
उवाच वचनं तस्याः स्पृशन्ती बाष्पविक्लवम् १२
एष ते यद्यभिप्रायस्तस्माद्गच्छामि जानकि
गृह्य शत्रोरभिप्रायमुपावृत्तां च पश्य माम् १३
एवमुक्त्वा ततो गत्वा समीपं तस्य रक्षसः
शुश्राव कथितं तस्य रावणस्य समन्त्रिणः १४
सा श्रुत्वा निश्चयं तस्य निश्चयज्ञा दुरात्मनः
पुनरेवागमत्क्षिप्रमशोकवनिकां तदा १५
सा प्रविष्टा पुनस्तत्र ददर्श जनकात्मजाम्
प्रतीक्षमाणां स्वामेव भ्रष्टपद्मामिव श्रियम् १६
तां तु सीता पुनः प्राप्तां सरमां वल्गुभाषिणीम्
परिष्वज्य च सुस्निग्धं ददौ च स्वयमासनम् १७
इहासीना सुखं सर्वमाख्याहि मम तत्त्वतः

क्रूरस्य निश्चयं तस्य रावणस्य दुरात्मनः १८
एवमुक्ता तु सरमा सीतया वेपमानया
कथितं सर्वमाचष्ट रावणस्य समन्त्रिणः १९
जनन्या राक्षसेन्द्रो वै त्वन्मोक्षार्थं बृहद्वचः
अविद्धेन च वैदेहि मन्त्रिवृद्धेन बोधितः २०
दीयतामभिसत्कृत्य मनुजेन्द्राय मैथिली
निदर्शनं ते पर्याप्तं जनस्थाने यदद्भुतम् २१
लङ्घनं च समुद्रस्य दर्शनं च हनूमतः
वधं च रक्षसां युद्धे कः कुर्यान्मानुषो भुवि २२
एवं स मन्त्रिवृद्धैश्च मात्रा च बहु भाषितः
न त्वामुत्सहते मोक्तुमर्थमर्थपरो यथा २३
नोत्सहत्यमृतो मोक्तुं युद्धे त्वामिति मैथिलि
सामात्यस्य नृशंसस्य निश्चयो ह्येष वर्तते २४
तदेषा सुस्थिरा बुद्धिर्मृत्युलोभादुपस्थिता
भयान्न शक्तस्त्वां मोक्तुमनिरस्तस्तु संयुगे
राक्षसानां च सर्वेषामात्मनश्च वधेन हि २५
निहत्य रावणं संख्ये सर्वथा निशितैः शरैः
प्रतिनेष्यति रामस्त्वामयोध्यामसितेक्षणे २६
एतस्मिन्नन्तरे शब्दो भेरीशङ्खसमाकुलः
श्रुतो वै सर्वसैन्यानां कम्पयन्धरणीतलम् २७
श्रुत्वा तु तं वानरसैन्यशब्दं
लङ्कागता राक्षसराजभृत्याः
नष्टौजसो दैन्यपरीतचेष्टाः
श्रेयो न पश्यन्ति नृपस्य दोषैः २८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चविंशतितमः सर्गः २५

६-२६
तेन शङ्खविमिश्रेण भेरीशब्देन राघवः
उपयातो महाबाहू रामः परपुरंजयः १
तं निनादं निशम्याथ रावणो राक्षसेश्वरः
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय सचिवानभ्युदैक्षत २

अथ तान्सचिवांस्तत्र सर्वानाभाष्य रावणः
सभां संनादयन्सर्वामित्युवाच महाबलः ३
तरणं सागरस्यापि विक्रमं बलसंचयम्
यदुक्तवन्तो रामस्य भवन्तस्तन्मया श्रुतम्
भवतश्चाप्यहं वेद्मि युद्धे सत्यपराक्रमान् ४
ततस्तु सुमहाप्राज्ञो माल्यवान्नाम राक्षसः
रावणस्य वचः श्रुत्वा मातुः पैतामहोऽब्रवीत् ५
विद्यास्वभिविनीतो यो राजा राजन्नयानुगः
स शास्ति चिरमैश्वर्यमरींश्च कुरुते वशे ६
संदधानो हि कालेन विगृह्णंश्चारिभिः सह
स्वपक्षवर्धनं कुर्वन्महदैश्वर्यमश्नुते ७
हीयमानेन कर्तव्यो राज्ञा संधिः समेन च
न शत्रुमवमन्येत ज्यायान्कुर्वीत विग्रहम् ८
तन्मह्यं रोचते संधिः सह रामेण रावण
यदर्थमभियुक्ताः स्म सीता तस्मै प्रदीयताम् ९
तस्य देवर्षयः सर्वे गन्धर्वाश्च जयैषिणः
विरोधं मा गमस्तेन संधिस्ते तेन रोचताम् १०
असृजद्भगवान्पक्षौ द्वावेव हि पितामहः
सुराणामसुराणां च धर्माधर्मौ तदाश्रयौ ११
धर्मो हि श्रूयते पक्षः सुराणां च महात्मनाम्
अधर्मो रक्षसां पक्षो ह्यसुराणां च रावण १२
धर्मो वै ग्रसतेऽधर्मं ततः कृतमभूद्युगम्
अधर्मो ग्रसते धर्मं ततस्तिष्यः प्रवर्तते १३
तत्त्वया चरता लोकान्धर्मो विनिहतो महान्
अधर्मः प्रगृहीतश्च तेनास्मद्बलिनः परे १४
स प्रमादाद्विवृद्धस्तेऽधर्मोऽहिर्ग्रसते हि नः
विवर्धयति पक्षं च सुराणां सुरभावनः १५
विषयेषु प्रसक्तेन यत्किंचित्कारिणा त्वया
ऋषीणामग्निकल्पानामुद्वेगो जनितो महान्
तेषां प्रभावो दुर्धर्षः प्रदीप्त इव पावकः १६
तपसा भावितात्मानो धर्मस्यानुग्रहे रताः मुख्यैर्यज्ञैर्यजन्त्येते नित्यं

तैस्तैर्द्विजातयः १७
जुह्वत्यग्नींश्च विधिवद्वेदांश्चोच्चैरधीयते
अभिभूय च रक्षांसि ब्रह्मघोषानुदैरयन्
दिशो विप्रद्रुताः सर्वे स्तनयित्नुरिवोष्णगे १८
ऋषीणामग्निकल्पानामग्निहोत्रसमुत्थितः
आदत्ते रक्षसां तेजो धूमो व्याप्य दिशो दश १९
तेषु तेषु च देशेषु पुण्येषु च दृढव्रतैः
चर्यमाणं तपस्तीव्रं संतापयति राक्षसान् २०
उत्पातान्विविधान्दृष्ट्वा घोरान्बहुविधांस्तथा
विनाशमनुपश्यामि सर्वेषां रक्षसामहम् २१
खराभिस्तनिता घोरा मेघाः प्रतिभयंकराः
शोणितेनाभिवर्षन्ति लङ्कामुष्णेन सर्वतः २२
रुदतां वाहनानां च प्रपतन्त्यस्रबिन्दवः
ध्वजा ध्वस्ता विवर्णाश्च न प्रभान्ति यथापुरम् २३
व्याला गोमायवो गृध्रा वाशन्ति च सुभैरवम्
प्रविश्य लङ्कामनिशं समवायांश्च कुर्वते २४
कालिकाः पाण्डुरैर्दन्तैः प्रहसन्त्यग्रतः स्थिताः
स्त्रियः स्वप्नेषु मुष्णन्त्यो गृहाणि प्रतिभाष्य
च २५
गृहाणां बलिकर्माणि श्वानः पर्युपभुञ्जते
खरा गोषु प्रजायन्ते मूषिका नकुलैः सह २६
मार्जारा द्वीपिभिः सार्धं सूकराः शुनकैः सह
किंनरा राक्षसैश्चापि समेयुर्मानुषैः सह २७
पाण्डुरा रक्तपादाश्च विहगाः कालचोदिताः
राक्षसानां विनाशाय कपोता विचरन्ति च २८
चीचीकूचीति वाशन्त्यः शारिका वेश्मसु स्थिताः
पतन्ति ग्रथिताश्चापि निर्जिताः कलहैषिणः २९
करालो विकटो मुण्डः पुरुषः कृष्णपिङ्गलः
कालो गृहाणि सर्वेषां काले कालेऽन्ववेक्षते
एतान्यन्यानि दुष्टानि निमित्तान्युत्पतन्ति च ३०
विष्णुं मन्यामहे रामं मानुषं देहमास्थितम्
न हि मानुषमात्रोऽसौ राघवो दृढविक्रमः ३१

येन बद्धः समुद्रस्य स सेतुः परमाद्भुतः
कुरुष्व नरराजेन संधिं रामेण रावण ३२
इदं वचस्तत्र निगद्य माल्यवा
न्परीक्ष्य रक्षोधिपतेर्मनः पुनः
अनुत्तमेषूत्तमपौरुषो बली
बभूव तूष्णीं समवेक्ष्य रावणम् ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षडिंवशतितमः सर्गः २६

६-२७
तत्तु माल्यवतो वाक्यं हितमुक्तं दशाननः
न मर्षयति दुष्टात्मा कालस्य वशमागतः १
स बद्ध्वा भ्रुकुटिं वक्त्रे क्रोधस्य वशमागतः
अमर्षात्परिवृत्ताक्षो माल्यवन्तमथाब्रवीत् २
हितबुद्ध्या यदहितं वचः परुषमुच्यते
परपक्षं प्रविश्यैव नैतच्छ्रोत्रगतं मम ३
मानुषं कृपणं राममेकं शाखामृगाश्रयम्
समर्थं मन्यसे केन त्यक्तं पित्रा वनालयम् ४
रक्षसामीश्वरं मां च देवतानां भयंकरम्
हीनं मां मन्यसे केन अहीनं सर्वविक्रमैः ५
वीरद्वेषेण वा शङ्के पक्षपातेन वा रिपोः
त्वयाहं परुषाण्युक्तः परप्रोत्साहनेन वा ६
प्रभवन्तं पदस्थं हि परुषं कोऽभिधास्यति
पण्डितः शास्त्रतत्त्वज्ञो विना प्रोत्साहनाद्रि
पोः ७
आनीय च वनात्सीतां पद्महीनामिव श्रियम्
किमर्थं प्रतिदास्यामि राघवस्य भयादहम् ८
वृतं वानरकोटीभिः ससुग्रीवं सलक्ष्मणम्
पश्य कैश्चिदहोभिस्त्वं राघवं निहतं मया ९
द्वंद्वे यस्य न तिष्ठन्ति दैवतान्यपि संयुगे
स कस्माद्रावणो युद्धे भयमाहारयिष्यति १०
द्विधा भज्येयमप्येवं न नमेयं तु कस्यचित्
एष मे सहजो दोषः स्वभावो दुरतिक्रमः ११

यदि तावत्समुद्रे तु सेतुर्बद्धो यदृच्छया
रामेण विस्मयः कोऽत्र येन ते भयमागतम् १२
स तु तीर्त्वार्णवं रामः सह वानरसेनया
प्रतिजानामि ते सत्यं न जीवन्प्रतियास्यति १३
एवं ब्रुवाणं संरब्धं रुष्टं विज्ञाय रावणम्
व्रीडितो माल्यवान्वाक्यं नोत्तरं प्रत्यपद्यत १४
जयाशिषा च राजानं वर्धयित्वा यथोचितम्
माल्यवानभ्यनुज्ञातो जगाम स्वं निवेशनम् १५
रावणस्तु सहामात्यो मन्त्रयित्वा विमृश्य च
लङ्कायामतुलां गुप्तिं कारयामास राक्षसः १६
व्यादिदेश च पूर्वस्यां प्रहस्तं द्वारि राक्षसम्
दक्षिणस्यां महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ १७
पश्चिमायामथो द्वारि पुत्रमिन्द्रजितं तथा
व्यादिदेश महामायं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् १८
उत्तरस्यां पुरद्वारि व्यादिश्य शुकसारणौ
स्वयं चात्र भविष्यामि मन्त्रिणस्तानुवाच ह १९
राक्षसं तु विरूपाक्षं महावीर्यपराक्रमम्
मध्यमेऽस्थापयद्गुल्मे बहुभिः सह राक्षसैः २०
एवं विधानं लङ्कायां कृत्वा राक्षसपुंगवः
मेने कृतार्थमात्मानं कृतान्तवशमागतः २१
विसर्जयामास ततः स मन्त्रिणो
विधानमाज्ञाप्य पुरस्य पुष्कलम्
जयाशिषा मन्त्रिगणेन पूजितो
विवेश सोऽन्तपुरमृद्धिमन्महत् २२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तविंशतितमः सर्गः २७

६-२८
नरवानरराजौ तौ स च वायुसुतः कपिः
जाम्बवानृक्षराजश्च राक्षसश्च विभीषणः १
अङ्गदो वालिपुत्रश्च सौमित्रिः शरभः कपिः
सुषेणः सहदायादो मैन्दो द्विविद एव च २

गजो गवाक्षः कुमुदो नलोऽथ पनसस्तथा
अमित्रविषयं प्राप्ताः समवेताः समर्थयन् ३
इयं सा लक्ष्यते लङ्का पुरी रावणपालिता
सासुरोरगगन्धर्वैरमरैरपि दुर्जया ४
कार्यसिद्धिं पुरस्कृत्य मन्त्रयध्वं विनिर्णये
नित्यं संनिहितो ह्यत्र रावणो राक्षसाधिपः ५
तथा तेषु ब्रुवाणेषु रावणावरजोऽब्रवीत्
वाक्यमग्राम्यपदवत्पुष्कलार्थं विभीषणः ६
अनलः शरभश्चैव संपातिः प्रघसस्तथा
गत्वा लङ्कां ममामात्याः पुरीं पुनरिहागताः७ भूत्वा शकुनयः सर्वे प्रविष्टाश्च रिपोर्बलम्
विधानं विहितं यच्च तद्दृष्ट्वा समुपस्थिताः८
संविधानं यथाहुस्ते रावणस्य दुरात्मनः
राम तद्ब्रुवतः सर्वं यथातथ्येन मे शृणु ९
पूर्वं प्रहस्तः सबलो द्वारमासाद्य तिष्ठति
दक्षिणं च महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ १०
इन्द्रजित्पश्चिमद्वारं राक्षसैर्बहुभिर्वृतः
पट्टसासिधनुष्मद्भिः शूलमुद्गरपाणिभिः ११
नानाप्रहरणैः शूरैरावृतो रावणात्मजः
राक्षसानां सहस्रैस्तु बहुभिः शस्त्रपाणिभिः १२
युक्तः परमसंविग्नो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः
उत्तरं नगरद्वारं रावणः स्वयमास्थितः १३
विरूपाक्षस्तु महता शूलखड्गधनुष्मता
बलेन राक्षसैः सार्धं मध्यमं गुल्ममास्थितः १४
एतानेवंविधान्गुल्माँ ल्लङ्कायां समुदीक्ष्य ते
मामकाः सचिवाः सर्वे शीघ्रं पुनरिहागताः १५
गजानां सहस्रं च रथानामयुतं पुरे
हयानामयुते द्वे च साग्रकोटी च रक्षसाम् १६
विक्रान्ता बलवन्तश्च संयुगेष्वाततायिनः
इष्टा राक्षसराजस्य नित्यमेते निशाचराः १७
एकैकस्यात्र युद्धार्थे राक्षसस्य विशां पते
परिवारः सहस्राणां सहस्रमुपतिष्ठते १८

एतां प्रवृत्तिं लङ्कायां मन्त्रिप्रोक्तां
विभीषणः
रामं कमलपत्राक्षमिदमुत्तरमब्रवीत् १९
कुबेरं तु यदा राम रावणः प्रत्ययुध्यत
षष्टिः शतसहस्राणि तदा निर्यान्ति राक्षसाः २०
पराक्रमेण वीर्येण तेजसा सत्त्वगौरवात्
सदृशा येऽत्र दर्पेण रावणस्य दुरात्मनः २१
अत्र मन्युर्न कर्तव्यो रोषये त्वां न भीषये
समर्थो ह्यसि वीर्येण सुराणामपि निग्रहे २२
तद्भवांश्चतुरङ्गेण बलेन महता वृतः
व्यूह्येदं वानरानीकं निर्मथिष्यसि रावणम् २३
रावणावरजे वाक्यमेवं ब्रुवति राघवः
शत्रूणां प्रतिघातार्थमिदं वचनमब्रवीत् २४
पूर्वद्वारे तु लङ्काया नीलो वानरपुंगवः
प्रहस्तं प्रतियोद्धा स्याद्वानरैर्बहुभिर्वृतः २५
अङ्गदो वालिपुत्रस्तु बलेन महता वृतः
दक्षिणे बाधतां द्वारे महापार्श्वमहोदरौ २६
हनूमान्पश्चिमद्वारं निपीड्य पवनात्मजः
प्रविशत्वप्रमेयात्मा बहुभिः कपिभिर्वृतः २७
दैत्यदानवसंघानामृषीणां च महात्मनाम्
विप्रकारप्रियः क्षुद्रो वरदानबलान्वितः २८
परिक्रामति यः सर्वांल्लोकान्संतापयन्प्रजाः
तस्याहं राक्षसेन्द्रस्य स्वयमेव वधे धृतः २९
उत्तरं नगरद्वारमहं सौमित्रिणा सह
निपीड्याभिप्रवेक्ष्यामि सबलो यत्र रावणः ३०
वानरेन्द्रश्च बलवानृक्षराजश्च जाम्बवान्
राक्षसेन्द्रानुजश्चैव गुल्मे भवतु मध्यमे ३१
न चैव मानुषं रूपं कार्यं हरिभिराहवे
एषा भवतु नः संज्ञा युद्धेऽस्मिन्वानरे बले ३२
वानरा एव नश्चिह्नं स्वजनेऽस्मिन्भविष्यति
वयं तु मानुषेणैव सप्त योत्स्यामहे परान् ३३
अहमेव सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन महौजसा

आत्मना पञ्चमश्चायं सखा मम विभीषणः ३४
स रामः कार्यसिर्द्ध्य्थमेवमुक्त्वा विभीषणम्
सुवेलारोहणे बुद्धिं चकार मतिमान्मतिम् ३५
ततस्तु रामो महता बलेन
प्रच्छाद्य सर्वां पृथिवीं महात्मा
प्रहृष्टरूपोऽभिजगाम लङ्कां
कृत्वा मतिं सोऽरिवधे महात्मा ३६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टाविंशतितमः सर्गः २८

६-२९
स तु कृत्वा सवेलस्य मतिमारोहणं प्रति
लक्ष्मणानुगतो रामः सुग्रीवमिदमब्रवीत् १
विभीषणं च धर्मज्ञमनुरक्तं निशाचरम्
मन्त्रज्ञं च विधिज्ञं च श्लक्ष्णया परया गिरा २
सुवेलं साधु शैलेन्द्रमिमं धातुशतैश्चितम्
अध्यारोहामहे सर्वे वत्स्यामोऽत्र निशामिमाम् ३
लङ्कां चालोकयिष्यामो निलयं तस्य रक्षसः
येन मे मरणान्ताय हृता भार्या दुरात्मना ४
येन धर्मो न विज्ञातो न वृत्तं न कुलं तथा
राक्षस्या नीचया बुद्ध्या येन तद्गर्हितं कृतम् ५
यस्मिन्मे वर्धते रोषः कीर्तिते राक्षसाधमे
यस्यापराधान्नीचस्य वधं द्रक्ष्यामि रक्षसाम् ६
एको हि कुरुते पापं कालपाशवशं गतः
नीचेनात्मापचारेण कुलं तेन विनश्यति ७
एवं संमन्त्रयन्नेव सक्रोधो रावणं प्रति
रामः सुवेलं वासाय चित्रसानुमुपारुहत् ८
पृष्ठतो लक्ष्मणश्चैनमन्वगच्छत्समाहितः
सशरं चापमुद्यम्य सुमहद्विक्रमे रतः ९
तमन्वरोहत्सुग्रीवः सामात्यः सविभीषणः
हनूमानङ्गदो नीलो मैन्दो द्विविद एव च १०
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः

पनसः कुमुदश्चैव हरो रम्भश्च यूथपः ११
एते चान्ये च बहवो वानराः शीघ्रगामिनः
ते वायुवेगप्रवणास्तं गिरिं गिरिचारिणः
अध्यारोहन्त शतशः सुवेलं यत्र राघवः १२
ते त्वदीर्घेण कालेन गिरिमारुह्य सर्वतः
ददृशुः शिखरे तस्य विषक्तामिव खे पुरीम् १३
तां शुभां प्रवरद्वारां प्राकारवरशोभिताम्
लङ्कां राक्षससंपूर्णां ददृशुर्हरियूथपाः १४
प्राकारचयसंस्थैश्च तथा नीलैर्निशाचरैः
ददृशुस्ते हरिश्रेष्ठाः प्राकारमपरं कृतम् १५
ते दृष्ट्वा वानराः सर्वे
राक्षसान्युद्धकाङ्क्षिणः
मुमुचुर्विपुलान्नादांस्तत्र रामस्य पश्यतः १६
ततोऽस्तमगमत्सूर्यः संध्यया प्रतिरञ्जितः
पूर्णचन्द्रप्रदीपा च क्षपा समभिवर्तते १७
ततः स रामो हरिवाहिनीपति
र्विभीषणेन प्रतिनन्द्य सत्कृतः
सलक्ष्मणो यूथपयूथसंवृतः
सुवेलपृष्ठे न्यवसद्यथासुखम् १८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनत्रिंशत्तमः सर्गः २९

६-३०
तां रात्रिमुषितास्तत्र सुवेले हरिपुंगवाः
लङ्कायां ददृशुर्वीरा वनान्युपवनानि च १
समसौम्यानि रम्याणि विशालान्यायतानि च
दृष्टिरम्याणि ते दृष्ट्वा बभूवुर्जातविस्मयाः २
चम्पकाशोकपुंनागसालतालसमाकुला
तमालवनसंछन्ना नागमालासमावृता ३
हिन्तालैरर्जुनैर्नीपैः सप्तपर्णैश्च पुष्पितैः
तिलकैः कर्णिकारैश्च पाटलैश्च समन्ततः ४
शुशुभे पुष्पिताग्रैश्च लतापरिगतैर्द्रुमैः

लङ्का बहुविधैर्दिव्यैर्यथेन्द्रस्यामरावती ५
विचित्रकुसुमोपेतै रक्तकोमलपल्लवैः
शाद्वलैश्च तथा नीलैश्चित्राभिर्वनराजिभिः ६
गन्धाढ्यान्यभिरम्याणि पुष्पाणि च फलानि च
धारयन्त्यगमास्तत्र भूषणानीव मानवाः ७
तच्चैत्ररथसंकाशं मनोज्ञं नन्दनोपमम्
वनं सर्वर्तुकं रम्यं शुशुभे षट्पदायुतम् ८
नत्यूहकोयष्टिभकैर्नृत्यमानैश्च बर्हिभिः
रुतं परभृतानां च शुश्रुवे वननिर्झरे ९
नित्यमत्तविहंगानि भ्रमराचरितानि च
कोकिलाकुलषण्डानि विहगाभिरुतानि च १०
भृङ्गराजाभिगीतानि भ्रमरैः सेवितानि च
कोणालकविघुष्टानि सारसाभिरुतानि च ११
विविशुस्ते ततस्तानि वनान्युपवनानि च
हृष्टाः प्रमुदिता वीरा हरयः कामरूपिणः १२
तेषां प्रविशतां तत्र वानराणां महौजसाम्
पुष्पसंसर्गसुरभिर्ववौ घ्राणसुखोऽनिलः १३
अन्ये तु हरिवीराणां यूथान्निष्क्रम्य यूथपाः
सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञाता लङ्कां जग्मुः पताकिनीम् १४
वित्रासयन्तो विहगांस्त्रासयन्तो मृगद्विपान्
कम्पयन्तश्च तां लङ्कां नादैः स्वैर्नदतां वराः १५
कुर्वन्तस्ते महावेगा महीं चरणपीडिताम्
रजश्च सहसैवोर्ध्वं जगाम चरणोद्धतम् १६
ऋक्षाः सिंहा वराहाश्च महिषा वारणा मृगाः
तेन शब्देन वित्रस्ता जग्मुर्भीता दिशो दश १७
शिखरं तु त्रिकूटस्य प्रांशु चैकं दिविस्पृशम्
समन्तात्पुष्पसंछन्नं महारजतसंनिभम् १८
शतयोजनविस्तीर्णं विमलं चारुदर्शनम्
श्लक्ष्णं श्रीमन्महच्चैव दुष्प्रापं शकुनैरपि १९
मनसापि दुरारोहं किं पुनः कर्मणा जनैः
निविष्टा तत्र शिखरे लङ्का रावणपालिता २०
सा पुरी गोपुरैरुच्चैः पाण्डुराम्बुदसंनिभैः

काञ्चनेन च सालेन राजतेन च शोभिता २१
प्रासादैश्च विमानैश्च लङ्का परमभूषिता
घनैरिवातपापाये मध्यमं वैष्णवं पदम् २२
यस्यां स्तम्भसहस्रेण प्रासादः समलंकृतः
कैलासशिखराकारो दृश्यते खमिवोल्लिखन् २३
चैत्यः स राक्षसेन्द्रस्य बभूव पुरभूषणम्
शतेन रक्षसां नित्यं यः समग्रेण रक्ष्यते २४
तां समृद्धां समृद्धार्थो लक्ष्मीवाँ
ल्लक्ष्मणाग्रजः
रावणस्य पुरीं रामो ददर्श सह वानरैः २५
तां रत्नपूर्णां बहुसंविधानां
प्रासादमालाभिरलंकृतां च
पुरीं महायन्त्रकवाटमुख्यां
ददर्श रामो महता बलेन २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिंशत्तमः सर्गः ३०

६-३१
अथ तस्मिन्निमित्तानि दृष्ट्वा लक्ष्मणपूर्वजः
लक्ष्मणं लक्ष्मिसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् १
परिगृह्योदकं शीतं वनानि फलवन्ति च
बलौघं संविभज्येमं व्यूह्य तिष्ठेम लक्ष्मण २
लोकक्षयकरं भीमं भयं पश्याम्युपस्थितम्
निबर्हणं प्रवीराणामृक्षवानररक्षसाम् ३
वाताश्च परुषं वान्ति कम्पते च वसुंधरा
पर्वताग्राणि वेपन्ते पतन्ति धरणीधराः ४
मेघाः क्रव्यादसंकाशाः परुषाः परुषस्वनाः क्रूराः क्रूरं प्रवर्षन्ति मिश्रं शोणितबिन्दुभिः
५
रक्तचन्दनसंकाशा संध्या परमदारुणा
ज्वलच्च निपतत्येतदादित्यादग्निमण्डलम् ६
आदित्यमभि वाश्यन्ते जनयन्तो महद्भयम्
दीना दीनस्वरा घोरा अप्रशस्ता मृगद्विजाः ७

रजन्यामप्रकाशश्च संतापयति चन्द्रमाः
कृष्णरक्तांशुपर्यन्तो यथा लोकस्य संक्षये ८
ह्रस्वो रूक्षोऽप्रशस्तश्च परिवेषः सुलोहितः
आदित्यमण्डले नीलं लक्ष्म लक्ष्मण दृश्यते ९
दृश्यन्ते न यथावच्च नक्षत्राण्यभिवर्तते
युगान्तमिव लोकस्य पश्य लक्ष्मण शंसति १०
काकाः श्येनास्तथा गृध्रा नीचैः परिपतन्ति च
शिवाश्चाप्यशिवा वाचः प्रवदन्ति महास्वनाः ११
क्षिप्रमद्य दुराधर्षां पुरीं रावणपालिताम्
अभियाम जवेनैव सर्वतो हरिभिर्वृताः १२
इत्येवं तु वदन्वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजः
तस्मादवातरच्छीघ्रं पर्वताग्रान्महाबलः १३
अवतीर्य तु धर्मात्मा तस्माच्छैलात्स राघवः
परैः परमदुर्धर्षं ददर्श बलमात्मनः १४
संनह्य तु ससुग्रीवः कपिराजबलं महत्
कालज्ञो राघवः काले संयुगायाभ्यचोदयत् १५
ततः काले महाबाहुर्बलेन महता वृतः
प्रस्थितः पुरतो धन्वी लङ्कामभिमुखः पुरीम् १६
तं विभीषणसुग्रीवौ हनूमाञ्जाम्बवान्नलः
ऋक्षराजस्तथा नीलो लक्ष्मणश्चान्वयुस्तदा १७
ततः पश्चात्सुमहती पृतनर्क्षवनौकसाम्
प्रच्छाद्य महतीं भूमिमनुयाति स्म राघवम् १८
शैलशृङ्गाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान्
जगृहुः कुञ्जरप्रख्या वानराः परवारणाः १९
तौ त्वदीर्घेण कालेन भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
रावणस्य पुरीं लङ्कामासेदतुररिंदमौ २०
पताकामालिनीं रम्यामुद्यानवनशोभिताम्
चित्रवप्रां सुदुष्प्रापामुच्चप्राकारतोरणाम् २१
तां सुरैरपि दुर्धषां रामवाक्यप्रचोदिताः
यथानिदेशं संपीड्य न्यविशन्त वनौकसः २२
लङ्कायास्तूत्तरद्वारं शैलशृङ्गमिवोन्नतम्
रामः सहानुजो धन्वी जुगोप च रुरोध च २३

लङ्कामुपनिविष्टश्च रामो दशरथात्मजः
लक्ष्मणानुचरो वीरः पुरीं रावणपालिताम् २४
उत्तरद्वारमासाद्य यत्र तिष्ठति रावणः
नान्यो रामाद्धि तद्द्वारं समर्थः परिरक्षितुम् २५
रावणाधिष्ठितं भीमं वरुणेनेव सागरम्
सायुधै राक्षसैर्भीमैरभिगुप्तं समन्ततः
लघूनां त्रासजननं पातालमिव दानवैः २६
विन्यस्तानि च योधानां बहूनि विविधानि च
ददर्शायुधजालानि तथैव कवचानि च २७
पूर्वं तु द्वारमासाद्य नीलो हरिचमूपतिः
अतिष्ठत्सह मैन्देन द्विविदेन च वीर्यवान् २८
अङ्गदो दक्षिणद्वारं जग्राह सुमहाबलः
ऋषभेण गवाक्षेण गजेन गवयेन च २९
हनुमान्पश्चिमद्वारं ररक्ष बलवान्कपिः
प्रमाथिप्रघसाभ्यां च वीरैरन्यैञ्च संगतः ३०
मध्यमे च स्वयं गुल्मे सुग्रीवः समतिष्ठत
सह सर्वैर्हरिश्रेष्ठैः सुपर्णश्वसनोपमैः ३१
वानराणां तु षट्त्रिंशत्कोट्यः प्रख्यातयूथपाः
निपीड्योपनिविष्टाश्च सुग्रीवो यत्र वानरः ३२
शासनेन तु रामस्य लक्ष्मणः सविभीषणः
द्वारे द्वारे हरीणां तु कोटिं कोटिं न्यवेशयत् ३३
पश्चिमेन तु रामस्य सुग्रीवः सहजाम्बवान्
अदूरान्मध्यमे गुल्मे तस्थौ बहुबलानुगः ३४
ते तु वानरशार्दूलाः शार्दूला इव दंष्ट्रिणः गृहीत्वा द्रुमशैलाग्रान्हृष्टा युद्धाय तस्थिरे
३५
सर्वे विकृतलाङ्गूलाः सर्वे दंष्ट्रानखायुधाः
सर्वे विकृतचित्राङ्गाः सर्वे च विकृताननाः ३६
दशनागबलाः केचित्केचिद्दशगुणोत्तराः
केचिन्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यविक्रमाः ३७
सन्ति चौघबलाः केचित्केचिच्छतगुणोत्तराः
अप्रमेयबलाश्चान्ये तत्रासन्हरियूथपाः ३८

अद्भुतश्च विचित्रश्च तेषामासीत्समागमः श
तत्र वानरसैन्यानां शलभानामिवोद्गमः ३९
परिपूर्णमिवाकाशं संछन्नेव च मेदिनी
लङ्कामुपनिविष्टैश्च संपतद्भिश्च वानरैः ४०
शतं शतसहस्राणां पृथगृक्षवनौकसाम्
लङ्काद्वाराण्युपाजग्मुरन्ये योद्धुं समन्ततः ४१
आवृतः स गिरिः सर्वैस्तैः समन्तात्प्लवंगमैः
अयुतानां सहस्रं च पुरीं तामभ्यवर्तत ४२
वानरैर्बलवद्भिश्च बभूव द्रुमपाणिभिः
सर्वतः संवृता लङ्का दुष्प्रवेशापि वायुना ४३
राक्षसा विस्मयं जग्मुः सहसाभिनिपीडिताः
वानरैर्मेघसंकाशैः शक्रतुल्यपराक्रमैः ४४
महाञ्शब्दोऽभवत्तत्र बलौघस्याभिवर्ततः
सागरस्येव भिन्नस्य यथा स्यात्सलिलस्वनः ४५
तेन शब्देन महता सप्राकारा सतोरणा
लङ्का प्रचलिता सर्वा सशैलवनकानना ४६
रामलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी
बभूव दुर्धर्षतरा सर्वैरपि सुरासुरैः ४७
राघवः संनिवेश्यैवं सैन्यं स्वं रक्षसां वधे
संमन्त्र्य मन्त्रिभिः सार्धं निश्चित्य च पुनः
पुनः ४८
आनन्तर्यमभिप्रेप्सुः क्रमयोगार्थतत्त्ववित्
विभीषणस्यानुमते राजधर्ममनुस्मरन्
अङ्गदं वालितनयं समाहूयेदमब्रवीत् ४९
गत्वा सौम्य दशग्रीवं ब्रूहि मद्वचनात्कपे
लङ्घयित्वा पुरीं लङ्कां भयं त्यक्त्वा गतव्यथः५०
भ्रष्टश्रीक गतैश्वर्य मुमूर्षो नष्टचेतन
ऋषीणां देवतानां च गन्धर्वाप्सरसां तथा ५१
नागानामथ यक्षाणां राज्ञां च रजनीचर
यच्च पापं कृतं मोहादवलिप्तेन राक्षस ५२
नूनमद्य गतो दर्पः स्वयंभूवरदानजः
यस्य दण्डधरस्तेऽह दाराहरणकर्शितः

दण्डं धारयमाणस्तु लङ्काद्वारे व्यवस्थितः ५३
पदवीं देवतानां च महर्षीणां च राक्षस
राजर्षीणां च सर्वेषां गमिष्यसि मया हतः ५४
बलेन येन वै सीतां मायया राक्षसाधम
मामतिक्रामयित्वा त्वं हृतवांस्तद्विदर्शय ५५
अराक्षसमिमं लोकं कर्तास्मि निशितैः शरैः
न चेच्छरणमभ्येषि मामुपादाय मैथिलीम् ५६
धर्मात्मा रक्षसां श्रेष्ठः संप्राप्तोऽय विभीषणः लङ्कैश्वर्यं ध्रुवं श्रीमानयं प्राप्नोत्यकण्टकम्
५७
न हि राज्यमधर्मेण भोक्तुं क्षणमपि त्वया
शक्यं मूर्खसहायेन पापेनाविजितात्मना ५८
युध्यस्व वा धृतिं कृत्वा शौर्यमालम्ब्य राक्षस
मच्छरैस्त्वं रणे शान्तस्ततः पूतो भविष्यसि ५९
यद्याविशसि लोकांस्त्रीन्पक्षिभूतो मनोजवः
मम चक्षुष्पथं प्राप्य न जीवन्प्रतियास्यसि ६०
ब्रवीमि त्वां हितं वाक्यं क्रियतामौर्ध्वदेहिकम्
सुदृष्टा क्रियतां लङ्का जीवितं ते मयि स्थितम् ६१
इत्युक्तः स तु तारेयो रामेणाक्लिष्टकर्मणा
जगामाकाशमाविश्य मूर्तिमानिव हव्यवाट् ६२
सोऽतिपत्य मुहूर्तेन श्रीमान्रावणमन्दिरम्
ददर्शासीनमव्यग्रं रावणं सचिवैः सह ६३
ततस्तस्याविदूरेण निपत्य हरिपुंगवः
दीप्ताग्निसदृशस्तस्थावङ्गदः कनकाङ्गदः ६४
तद्रामवचनं सर्वमन्यूनाधिकमुत्तमम्
सामात्यं श्रावयामास निवेद्यात्मानमात्मना ६५
दूतोऽह कोसलेन्द्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः
वालिपुत्रोऽङ्गदो नाम यदि ते श्रोत्रमागतः ६६
आह त्वां राघवो रामः कौसल्यानन्दवर्धनः
निष्पत्य प्रतियुध्यस्व नृशंस पुरुषाधम ६७
हन्तास्मि त्वां सहामात्यं सपुत्रज्ञातिबान्धवम्
निरुद्विग्नास्त्रयो लोका भविष्यन्ति हते त्वयि ६८

देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम्
शत्रुमद्योद्धरिष्यामि त्वामृषीणां च कण्टकम् ६९
विभीषणस्य चैश्वर्यं भविष्यति हते त्वयि
न चेत्सत्कृत्य वैदेहीं प्रणिपत्य प्रदास्यसि ७०
इत्येवं परुषं वाक्यं ब्रुवाणे हरिपुंगवे
अमर्षवशमापन्नो निशाचरगणेश्वरः ७१
ततः स रोषताम्राक्षः शशास सचिवांस्तदा
गृह्यतामेष दुर्मेधा वध्यतामिति चासकृत् ७२
रावणस्य वचः श्रुत्वा दीप्ताग्निसमतेजसः
जगृहुस्तं ततो घोराश्चत्वारो रजनीचराः ७३
ग्राहयामास तारेयः स्वयमात्मानमात्मना
बलं दर्शयितुं वीरो यातुधानगणे तदा ७४
स तान्बाहुद्वये सक्तानादाय पतगानिव
प्रासादं शैलसंकाशमुत्पपाताङ्गदस्तदा ७५
तेऽन्तरिक्षाद्विनिर्धूतास्तस्य वेगेन राक्षसाः
भूमौ निपतिताः सर्वे राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ७६
ततः प्रासादशिखरं शैलशृङ्गमिवोन्नतम्
तत्पफाल तदाक्रान्तं दशग्रीवस्य पश्यतः ७७
भङ्क्त्वा प्रासादशिखरं नाम विश्राव्य चात्मनः
विनद्य सुमहानादमुत्पपात विहायसा ७८
रावणस्तु परं चक्रे क्रोधं प्रासादधर्षणात्
विनाशं चात्मनः पश्यन्निःश्वासपरमोऽभवत् ७९
रामस्तु बहुभिर्हृष्टैर्निनदद्भिः प्लवंगमैः
वृतो रिपुवधाकाङ्क्षी युद्धायैवाभ्यवर्तत ८०
सुषेणस्तु महावीर्यो गिरिकूटोपमो हरिः
बहुभिः संवृतस्तत्र वानरैः कामरूपिभिः ८१
चतुर्द्वाराणि सर्वाणि सुग्रीववचनात्कपिः
पर्याक्रमत दुर्धर्षो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ८२
तेषामक्षौहिणिशतं समवेक्ष्य वनौकसाम्
लङ्कामुपनिविष्टानां सागरं चातिवर्तताम् ८३
राक्षसा विस्मयं जग्मुस्त्रासं जग्मुस्तथापरे
अपरे समरोद्धर्षाद्धर्षमेवोपपेदिरे ८४

कृत्स्नं हि कपिभिर्व्याप्तं प्राकारपरिखान्तरम् ददृशू राक्षसा दीनाः प्राकारं वानरीकृतम् ८५
तस्मिन्महाभीषणके प्रवृत्ते
कोलाहले राक्षसराजधान्याम्
प्रगृह्य रक्षांसि महायुधानि
युगान्तवाता इव संविचेरुः ८६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकत्रिंशत्तमः सर्गः ३१

६-३२
ततस्ते राक्षसास्तत्र गत्वा रावणमन्दिरम्
न्यवेदयन्पुरीं रुद्धां रामेण सह वानरैः १
रुद्धां तु नगरीं श्रुत्वा जातक्रोधो निशाचरः
विधानं द्विगुणं कृत्वा प्रासादं सोऽध्यरोहत २
स ददर्शावृतां लङ्कां सशैलवनकाननाम्
असंख्येयैर्हरिगणैः सर्वतो युद्धकाङ्क्षिभिः ३
स दृष्ट्वा वानरैः सर्वां वसुधां कवलीकृताम्
कथं क्षपयितव्याः स्युरिति चिन्तापरोऽभवत् ४
स चिन्तयित्वा सुचिरं धैर्यमालम्ब्य रावणः
राघवं हरियूथांश्च ददर्शायतलोचनः ५
प्रेक्षतो राक्षसेन्द्रस्य तान्यनीकानि भागशः
राघवप्रियकामार्थं लङ्कामारुरुहुस्तदा ६
ते ताम्रवक्त्रा हेमाभा रामार्थे त्यक्तजीविताः
लङ्कामेवाभ्यवर्तन्त सालतालशिलायुधाः ७
ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च मुष्टिभिश्च प्लवंगमाः
प्रासादाग्राणि चोच्चानि ममन्थुस्तोरणानि च ८
परिखाः पूरयन्ति स्म प्रसन्नसलिलायुताः
पांसुभिः पर्वताग्रैश्च तृणैः काष्ठैश्च वानराः ९
ततः सहस्रयूथाश्च कोटियूथाश्च यूथपाः
कोटीशतयुताश्चान्ये लङ्कामारुरुहुस्तदा १०
काञ्चनानि प्रमृद्गन्तस्तोरणानि प्लवंगमाः
कैलासशिखराभानि गोपुराणि प्रमथ्य च ११

आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
लङ्कां तामभ्यवर्तन्त महावारणसंनिभाः १२
जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः
राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः १३
इत्येवं घोषयन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
अभ्यधावन्त लङ्कायाः प्राकारं कामरूपिणः १४
वीरबाहुः सुबाहुश्च नलश्च वन गोचरः
निपीड्योपनिविष्टास्ते प्राकारं हरियूथपाः १५
एतस्मिन्नन्तरे चक्रुः स्कन्धावारनिवेशनम् १६
पूर्वद्वारं तु कुमुदः कोटिभिर्दशभिर्वृतः
आवृत्य बलवांस्तस्थौ हरिभिर्जितकाशिभिः १७
दक्षिणद्वारमागम्य वीरः शतबलि कपिः
आवृत्य बलवांस्तस्थौ विंशत्या कोटिभिर्वृतः १८
सुषेणः पश्चिमद्वारं गतस्तारापिता हरिः
आवृत्य बलवांस्तस्थौ षष्टिकोटिभिरावृतः १९
उत्तरद्वारमासाद्य रामः सौमित्रिणा सह
आवृत्य बलवांस्तस्थौ सुग्रीवश्च हरीश्वरः २०
गोलाङ्गूलो महाकायो गवाक्षो भीम दर्शनः
वृतः कोट्या महावीर्यस्तस्थौ रामस्य पार्श्वतः २१
ऋक्षाणां भीमवेगानां धूम्रः शत्रुनिबर्हणः
वृतः कोट्या महावीर्यस्तस्थौ रामस्य पार्श्वतः २२
संनद्धस्तु महावीर्यो गदापाणिर्विभीषणः
वृतो यत्तैस्तु सचिवैस्तस्थौ तत्र महाबलः २३
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः
समन्तात्परिधावन्तो ररक्षुर्हरिवाहिनीम् २४
ततः कोपपरीतात्मा रावणो राक्षसेश्वरः
निर्याणं सर्वसैन्यानां द्रुतमाज्ञापयत्तदा २५
निष्पतन्ति ततः सैन्या हृष्टा रावणचोदिताः
समये पूर्यमाणस्य वेगा इव महोदधेः २६
एतस्मिन्नन्तरे घोरः स्रंगामः समपद्यत
रक्षसां वानराणां च यथा देवासुरे पुरा २७
ते गदाभिः प्रदीप्ताभिः शक्तिशूलपरश्वधैः

निजघ्नुर्वानरान्घोराः कथयन्तः स्वविक्रमान् २८
तथा वृक्षैर्महाकायाः पर्वताग्रैश्च वानराः
निजघ्नुस्तानि रक्षांसि नखैर्दन्तैश्च वेगिताः २९
राक्षसास्त्वपरे भीमाः प्राकारस्था महीगतान्
भिण्डिपालैश्च खड्गैश्च शूलैश्चैव व्यदारयन् ३०
वानराश्चापि संक्रुद्धाः प्राकारस्थान्महीगताः
राक्षसान्पातयामासुः समाप्लुत्य प्लवंगमाः ३१
स संप्रहारस्तुमुलो मांसशोणितकर्दमः
रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः ३२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वात्रिंशत्तमः
सर्गः ३२

६-३३
युध्यतां तु ततस्तेषां वानराणां महात्मनाम्
रक्षसां संबभूवाथ बलकोपः सुदारुणः १
ते हयैः काञ्चनापीडैर्ध्वजैश्चाग्निशिखोपमैः
रथैश्चादित्यसंकाशैः कवचैश्च मनोरमैः २
निर्ययू राक्षसव्याघ्रा नादयन्तो दिशो दश
राक्षसा भीमकर्माणो रावणस्य जयैषिणः ३
वानराणामपि चमूर्महती जयमिच्छताम्
अभ्यधावत तां सेनां रक्षसां कामरूपिणाम् ४
एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिधावताम्
रक्षसां वानराणां च द्वंद्वयुद्धमवर्तत ५
अङ्गदेनेन्द्रजित्सार्धं वालिपुत्रेण राक्षसः
अयुध्यत महातेजास्त्र्यम्बकेण यथान्धकः ६
प्रजङ्घेन च संपातिर्नित्यं दुर्मर्षणो रणे
जम्बुमालिनमारब्धो हनूमानपि वानरः ७
संगतः सुमहाक्रोधो राक्षसो रावणानुजः
समरे तीक्ष्णवेगेन मित्रघ्नेन विभीषणः ८
तपनेन गजः सार्धं राक्षसेन महाबलः
निकुम्भेन महातेजा नीलोऽपि समयुध्यत ९

वानरेन्द्रस्य सुग्रीवः प्रघसेन समागतः
संगतः समरे श्रीमान्विरूपाक्षेण लक्ष्मणः १०
अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च रामेण सह संगताः ११
वज्रमुष्टिस्तु मैन्देन द्विविदेनाशनिप्रभः
राक्षसाभ्यां सुघोराभ्यां कपिमुख्यौ समागतौ १२
वीरः प्रतपनो घोरो राक्षसो रणदुर्धरः
समरे तीक्ष्णवेगेन नलेन समयुध्यत १३
धर्मस्य पुत्रो बलवान्सुषेण इति विश्रुतः
स विद्युन्मालिना सार्धमयुध्यत महाकपिः १४
वानराश्चापरे भीमा राक्षसैरपरैः सह
द्वंद्वं समीयुर्बहुधा युद्धाय बहुभिः सह १५
तत्रासीत्सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम्
रक्षसां वानराणां च वीराणां जयमिच्छताम् १६
हरिराक्षसदेहेभ्यः प्रसृताः केशशाड्वलाः
शरीरसंघाटवहाः प्रसुस्रुः शोणितापगाः १७
आजघानेन्द्रजित्क्रुद्धो वज्रेणेव शतक्रतुः
अङ्गदं गदया वीरं शत्रुसैन्यविदारणम् १८
तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम्
जघान समरे श्रीमानङ्गदो वेगवान्कपिः १९
संपातिस्तु त्रिभिर्बाणैः प्रजङ्घेन समाहतः
निजघानाश्वकर्णेन प्रजङ्घं रणमूर्धनि २०
जम्बुमाली रथस्थस्तु रथशक्त्या महाबलः
बिभेद समरे क्रुद्धो हनूमन्तं स्तनान्तरे २१
तस्य तं रथमास्थाय हनूमान्मारुतात्मजः
प्रममाथ तलेनाशु सह तेनैव रक्षसा २२
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैः क्षिप्रहस्तेन रक्षसा
प्रजघानाद्रिशृङ्गेण तपनं मुष्टिना गजः २३
ग्रसन्तमिव सैन्यानि प्रघसं वानराधिपः
सुग्रीवः सप्तपर्णेन निर्बिभेद जघान च २४
प्रपीड्य शरवर्षेण राक्षसं भीमदर्शनम्
निजघान विरूपाक्षं शरेणैकेन लक्ष्मणः २५

अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च रामं निर्बिभिदुः शरैः २६
तेषां चतुर्णां रामस्तु शिरांसि समरे शरैः
क्रुद्धश्चतुर्भिश्चिच्छेद घोरैरग्निशिखोपमैः २७
वज्रमुष्टिस्तु मैन्देन मुष्टिना निहतो रणे
पपात सरथः साश्वः पुराट्ट इव भूतले २८
वज्राशनिसमस्पर्शो द्विविदोऽप्यशनिप्रभम्
जघान गिरिशृङ्गेण मिषतां सर्वरक्षसाम् २९
द्विविदं वानरेन्द्रं तु द्रुमयोधिनमाहवे
शरैरशनिसंकाशैः स विव्याधाशनिप्रभः ३०
स शरैरतिविद्धाङ्गो द्विविदः क्रोधमूर्छितः
सालेन सरथं साश्वं निजघानाशनिप्रभम् ३१
निकुम्भस्तु रणे नीलं नीलाञ्जनचयप्रभम्
निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैः करैर्मेघमिवांशुमान् ३२
पुनः शरशतेनाथ क्षिप्रहस्तो निशाचरः
बिभेद समरे नीलं निकुम्भः प्रजहास च ३३
तस्यैव रथचक्रेण नीलो विष्णुरिवाहवे
शिरश्चिच्छेद समरे निकुम्भस्य च सारथेः ३४
विद्युन्माली रथस्थस्तु शरैः काञ्चनभूषणैः
सुषेणं ताडयामास ननाद च मुहुर्मुहुः ३५
तं रथस्थमथो दृष्ट्वा सुषेणो वानरोत्तमः
गिरिशृङ्गेण महता रथमाशु न्यपातयत् ३६
लाघवेन तु संयुक्तो विद्युन्माली निशाचरः
अपक्रम्य रथात्तूर्णं गदापाणिः क्षितौ स्थितः ३७
ततः क्रोधसमाविष्टः सुषेणो हरिपुंगवः
शिलां सुमहतीं गृह्य निशाचरमभिद्रवत् ३८
तमापतन्तं गदया विद्युन्माली निशाचरः
वक्षस्यभिजघानाशु सुषेणं हरिसत्तमम् ३९
गदाप्रहारं तं घोरमचिन्त्य प्लवगोत्तमः
तां शिलां पातयामास तस्योरसि महामृधे ४०
शिलाप्रहाराभिहतो विद्युन्माली निशाचरः
निष्पिष्टहृदयो भूमौ गतासुर्निपपात ह ४१

एवं तैर्वानरैः शूरैः शूरास्ते रजनीचराः
द्वंद्वे विमृदितास्तत्र दैत्या इव दिवौकसैः ४२
भल्लैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टसैः
अपविद्धैश्च भिन्नैश्च रथैः सांग्रामिकैर्हयैः ४३
निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा वानरराक्षसैः
चक्राक्षयुगदण्डैश्च भग्नैर्धरणिसंश्रितैः
बभूवायोधनं घोरं गोमायुगणसेवितम् ४४
कबन्धानि समुत्पेतुर्दिक्षु वानररक्षसाम्
विमर्दे तुमुले तस्मिन्देवासुररणोपमे ४५
विदार्यमाणा हरिपुंगवैस्तदा
निशाचराः शोणितदिग्धगात्राः
पुनः सुयुद्धं तरसा समाश्रिता
दिवाकरस्यास्तमयाभिकाङ्क्षिणः ४६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ३३

६-३४
युध्यतामेव तेषां तु तदा वानररक्षसाम्
रविरस्तं गतो रात्रिः प्रवृत्ता प्राणहारिणी १
अन्योन्यं बद्धवैराणां घोराणां जयमिच्छताम्
संप्रवृत्तं निशायुद्धं तदा वानररक्षसाम् २
राक्षसोऽसीति हरयो हरिश्चासीति राक्षसाः
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तस्मिंस्तमसि दारुणे ३
जहि दारय चैहीति कथं विद्रवसीति च
एवं सुतुमुलः शब्दस्तस्मिंस्तिउ!मसि शुश्रुवे ४
कालाः काञ्चनसंनाहास्तस्मिंस्तमसि राक्षसाः
संप्रादृश्यन्त शैलेन्द्रा दीप्तौषधिवना इव ५
तस्मिंस्तमसि दुष्पारे राक्षसाः क्रोधमूर्छिताः
परिपेतुर्महावेगा भक्षयन्तः प्लवंगमान् ६
ते हयान्काञ्चनापीडान्ध्वजांश्चाग्निशिखोपमान्
आप्लुत्य दशनैस्तीक्ष्णैर्भीमकोपा व्यदारयन् ७
कुञ्जरान्कुञ्जरारोहान्पताकाध्वजिनो रथान्

चकर्षुश्च ददंशुश्च दशनैः क्रोधमूर्छिताः ८
लक्ष्मणश्चापि रामश्च शरैराशीविषोपमैः
दृश्यादृश्यानि रक्षांसि प्रवराणि निजघ्नतुः ९
तुरंगखुरविध्वस्तं रथनेमिसमुद्धतम्
रुरोध कर्णनेत्राणि युध्यतां धरणीरजः १०
वर्तमाने तथा घोरे संग्रामे लोमहर्षणे
रुधिरोदा महावेगा नद्यस्तत्र प्रसुस्रुवुः ११
ततो भेरीमृदङ्गानां पणवानां च निस्वनः
शङ्खवेणुस्वनोन्मिश्रः संबभूवाद्भुतोपमः १२
हतानां स्तनमानानां राक्षसानां च निस्वनः
शस्त्राणां वानराणां च संबभूवातिदारुणः १३
शस्त्रपुष्पोपहारा च तत्रासीद्युद्धमेदिनी
दुर्ज्ञेया दुर्निवेशा च शोणितास्रवकर्दमा १४
सा बभूव निशा घोरा हरिराक्षसहारिणी
कालरात्रीव भूतानां सर्वेषां दुरतिक्रमा १५
ततस्ते राक्षसास्तत्र तस्मिंस्तमसि दारुणे
राममेवाभ्यधावन्त संहृष्टाः शरवृष्टिभिः १६
तेषामापततां शब्दः क्रुद्धानामभिगर्जताम्
उद्वर्त इव सप्तानां समुद्राणामभूत्स्वनः १७
तेषां रामः शरैः षड्भिः षड्जघान निशाचरान्
निमेषान्तरमात्रेण शितैरग्निशिखोपमैः १८
यज्ञशत्रुश्च दुर्धर्षो महापार्श्वमहोदरौ
वज्रदंष्ट्रो महाकायस्तौ चोभौ शुकसारणौ १९
ते तु रामेण बाणौधैः सर्वमर्मसु ताडिताः
युद्धादपसृतास्तत्र सावशेषायुषोऽभवन् २०
ततः काञ्चनचित्राङ्गैः शरैरग्निशिखोपमैः
दिशश्चकार विमलाः प्रदिशश्च महाबलः २१
ये त्वन्ये राक्षसा वीरा रामस्याभिमुखे स्थिताः
तेऽपि नष्टाः समासाद्य पतंगा इव पावकम् २२
सुवर्णपुङ्खैर्विशिखैः संपतद्भिः सहस्रशः
बभूव रजनी चित्रा खद्योतैरिव शारदी २३
राक्षसानां च निनदैर्हरीणां चापि गर्जितैः

सा बभूव निशा घोरा भूयो घोरतरा तदा २४
तेन शब्देन महता प्रवृद्धेन समन्ततः
त्रिकूटः कन्दराकीर्णः प्रव्याहरदिवाचलः २५
गोलाङ्गूला महाकायास्तमसा तुल्यवर्चसः
संपरिष्वज्य बाहुभ्यां भक्षयन्रजनीचरान् २६
अङ्गदस्तु रणे शत्रुं निहन्तुं समुपस्थितः
रावणेर्निजघानाशु सारथिं च हयानपि २७
इन्द्रजित्तु रथं त्यक्त्वा हताश्वो हतसारथिः
अङ्गदेन महामायस्तत्रैवान्तरधीयत २८
सोऽन्तर्धानगतः पापो रावणी रणकर्कशः
ब्रह्मदत्तवरो वीरो रावणिः क्रोधमूर्छितः
अदृश्यो निशितान्बाणान्मुमोचाशनिवर्चसः २९
स रामं लक्ष्मणं चैव घोरैर्नागमयैः शरैः
बिभेद समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राक्षसः ३०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ३४

६-३५
स तस्य गतिमन्विच्छन्राजपुत्रः प्रतापवान्
दिदेशातिबलो रामो दश वानरयूथपान् १
द्वौ सुषेणस्य दायादौ नीलं च प्लवगर्षभम्
अङ्गदं वालिपुत्रं च शरभं च तरस्विनम् २
विनतं जाम्बवन्तं च सानुप्रस्थं महाबलम्
ऋषभं चर्षभस्कन्धमादिदेश परंतपः ३
ते संप्रहृष्टा हरयो भीमानुद्यम्य पादपान्
आकाशं विविशुः सर्वे मार्गमाणा दिशो दश ४
तेषां वेगवतां वेगमिषुभिर्वेगवत्तरैः
अस्त्रवित्परमास्त्रेण वारयामास रावणिः ५
तं भीमवेगा हरयो नाराचैः क्षतविक्षताः
अन्धकारे न ददृशुर्मेघैः सूर्यमिवावृतम् ६
रामलक्ष्मणयोरेव सर्वमर्मभिदः शरान्
भृशमावेशयामास रावणिः समितिंजयः ७
निरन्तरशरीरौ तु भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ

क्रुद्धेनेन्द्रजिता वीरौ पन्नगैः शरतां गतैः ८
तयोः क्षतजमार्गेण सुस्राव रुधिरं बहु
तावुभौ च प्रकाशेते पुष्पिताविव किंशुकौ ९
ततः पर्यन्तरक्ताक्षो भिन्नाञ्जनचयोपमः
रावणिर्भ्रातरौ वाक्यमन्तर्धानगतोऽब्रवीत् १०
युध्यमानमनालक्ष्यं शक्रोऽपि त्रिदशेश्वरः
द्रष्टुमासादितुं वापि न शक्तः किं पुनर्युवाम् ११
प्रावृताविषुजालेन राघवौ कङ्कपत्रिणा
एष रोषपरीतात्मा नयामि यमसादनम् १२
एवमुक्त्वा तु धर्मज्ञौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
निर्बिभेद शितैर्बाणैः प्रजहर्ष ननाद च १३
भिन्नाञ्जनचयश्यामो विस्फार्य विपुलं धनुः
भूयो भूयः शरान्घोरान्विससर्ज महामृधे १४
ततो मर्मसु मर्मज्ञो मज्जयन्निशिताञ्शरान्
रामलक्ष्मणयोर्वीरो ननाद च मुहुर्महुः १५
बद्धौ तु शरबन्धेन तावुभौ रणमूर्धनि
निमेषान्तरमात्रेण न शेकतुरुदीक्षितुम् १६
ततो विभिन्नसर्वाङ्गौ शरशल्याचितावुभौ
ध्वजाविव महेन्द्रस्य रज्जुमुक्तौ प्रकम्पितौ १७
तौ संप्रचलितौ वीरौ मर्मभेदेन कर्शितौ
निपेततुर्महेष्वासौ जगत्यां जगतीपती १८
तौ वीरशयने वीरौ शयानौ रुधिरोक्षितौ
शरवेष्टितसर्वाङ्गावार्तौ परमपीडितौ १९
न ह्यविद्धं तयोर्गात्रं बभूवाङ्गुलमन्तरम्
नानिर्भिन्नं न चास्तब्धमा कराग्रादजिह्मगैः २०
तौ तु क्रूरेण निहतौ रक्षसा कामरूपिणा
असृक्सुस्रुवतुस्तीव्रं जलं प्रस्रवणाविव २१
पपात प्रथमं रामो विद्धो मर्मसु मार्गणैः
क्रोधादिन्द्रजिता येन पुरा शक्रो विनिर्जितः २२
नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरञ्जलिकैरपि
विव्याध वत्सदन्तैश्च सिंहदंष्ट्रैः क्षुरैस्तथा २३

स वीरशयने शिश्ये विज्यमादाय कार्मुकम्
भिन्नमुष्टिपरीणाहं त्रिणतं रुक्मभूषितम् २४
बाणपातान्तरे रामं पतितं पुरुषर्षभम्
स तत्र लक्ष्मणो दृष्ट्वा निराशो जीवितेऽभवत् २५
बद्धौ तु वीरौ पतितौ शयानौ
तौ वानराः संपरिवार्य तस्थुः
समागता वायुसुतप्रमुख्या
विषादमार्ताः परमं च जग्मुः २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ३५

६-३६
ततो द्यां पृथिवीं चैव वीक्षमाणा वनौकसः
ददृशुः संततौ बाणैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ १
वृष्ट्वेवोपरते देवे कृतकर्मणि राक्षसे
आजगामाथ तं देशं ससुग्रीवो विभीषणः २
नीलद्विविदमैन्दाश्च सुषेणसुमुखाङ्गदाः
तूर्णं हनुमता सार्धमन्वशोचन्त राघवौ ३
निश्चेष्टौ मन्दनिःश्वासौ शोणितौघपरिप्लुतौ
शरजालाचितौ स्तब्धौ शयानौ शरतल्पयोः ४
निःश्वसन्तौ यथा सर्पौ निश्चेष्टौ मन्दविक्रमौ
रुधिरस्रावदिग्धाङ्गौ तापनीयाविव ध्वजौ ५
तौ वीरशयने वीरौ शयानौ मन्दचेष्टितौ
यूथपैस्तैः परिवृतौ बाष्पव्याकुललोचनैः ६
राघवौ पतितौ दृष्ट्वा शरजालसमावृतौ
बभूवुर्व्यथिताः सर्वे वानराः सविभीषणाः ७
अन्तरिक्षं निरीक्षन्तो दिशः सर्वाश्च वानराः
न चैनं मायया छन्नं ददृशू रावणिं रणे ८
तं तु मायाप्रतिच्छन्नं माययैव विभीषणः
वीक्षमाणो ददर्शाथ भ्रातुः पुत्रमवस्थितम् ९
तमप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वंद्वमाहवे
ददर्शान्तर्हितं वीरं वरदानाद्विभीषणः १०
इन्द्रजित्त्वात्मनः कर्म तौ शयानौ समीक्ष्य च

उवाच परमप्रीतो हर्षयन्सर्वनैरृतान् ११
दूषणस्य च हन्तारौ खरस्य च महाबलौ
स्!दितौ मामकैर्बाणैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ १२
नेमौ मोक्षयितुं शक्यावेतस्मादिषुबन्धनात्
सर्वैरपि समागम्य सर्षिसंघैः सुरासुरैः १३
यत्कृते चिन्तयानस्य शोकार्तस्य पितुर्मम
अस्पृष्ट्वा शयनं गात्रैस्त्रियामा याति शर्वरी १४
कृत्स्नेयं यत्कृते लङ्का नदी वर्षास्विवाकुला
सोऽय मूलहरोऽनर्थः सर्वेषां निहतो मया १५
रामस्य लक्ष्मणस्यैव सर्वेषां च वनौकसाम्
विक्रमा निष्फलाः सर्वे यथा शरदि तोयदाः १६
एवमुक्त्वा तु
तान्सर्वान्राक्षसान्परिपार्श्वगान्
यूथपानपि तान्सर्वांस्ताडयामास रावणिः १७
तानर्दयित्वा बाणौघैस्त्रासयित्वा च वानरान्
प्रजहास महाबाहुर्वचनं चेदमब्रवीत् १८
शरबन्धेन घोरेण मया बद्धौ चमूमुखे
सहितौ भ्रातरावेतौ निशामयत राक्षसाः १९
एवमुक्तास्तु ते सर्वे राक्षसाः कूटयोधिनः
परं विस्मयमाजग्मुः कर्मणा तेन तोषिताः २०
विनेदुश्च महानादान्सर्वे ते जलदोपमाः
हतो राम इति ज्ञात्वा रावणिं समपूजयन् २१
निष्पन्दौ तु तदा दृष्ट्वा तावुभौ रामलक्ष्मणौ
वसुधायां निरुच्छ्वासौ हतावित्यन्वमन्यत २२
हर्षेण तु समाविष्ट इन्द्रजित्समितिंजयः
प्रविवेश पुरीं लङ्कां हर्षयन्सर्वनैरृतान् २३
रामलक्ष्मणयोर्दृष्ट्वा शरीरे सायकैश्चिते
सर्वाणि चाङ्गोपाङ्गानि सुग्रीवं भयमाविशत् २४
तमुवाच परित्रस्तं वानरेन्द्रं विभीषणः
सबाष्पवदनं दीनं शोकव्याकुललोचनम् २५
अलं त्रासेन सुग्रीव बाष्पवेगो निगृह्यताम्
एवंप्रायाणि युद्धानि विजयो नास्ति नैष्ठिकः २६

सशेषभाग्यतास्माकं यदि वीर भविष्यति
मोहमेतौ प्रहास्येते भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ २७
पर्यवस्थापयात्मानमनाथं मां च वानर
सत्यधर्मानुरक्तानां नास्ति मृत्युकृतं भयम् २८
एवमुक्त्वा ततस्तस्य जलक्लिन्नेन पाणिना
सुग्रीवस्य शुभे नेत्रे प्रममार्ज विभीषणः २९
प्रमृज्य वदनं तस्य कपिराजस्य धीमतः
अब्रवीत्कालसंप्राप्तमसंभ्रान्तमिदं वचः ३०
न कालः कपिराजेन्द्र वैक्लव्यमनुवर्तितुम्
अतिस्नेहोऽप्यकालेऽस्मिन्मरणायोपपद्यते ३१
तस्मादुत्सृज्य वैक्लव्यं सर्वकार्यविनाशनम्
हितं रामपुरोगाणां सैन्यानामनुचिन्त्यताम् ३२
अथ वा रक्ष्यतां रामो यावत्संज्ञाविपर्ययः
लब्धसंज्ञौ तु काकुत्स्थौ भयं नो व्यपनेष्यतः ३३
नैतत्किंचन रामस्य न च रामो मुमूर्षति
न ह्येनं हास्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा या गतायुषाम् ३४
तस्मादाश्वासयात्मानं बलं चाश्वासय स्वकम्
यावत्सर्वाणि सैन्यानि पुनः संस्थापयाम्यहम् ३५
एते ह्युत्फुल्लनयनास्त्रासादागतसाध्वसाः
कर्णे कर्णे प्रकथिता हरयो हरिपुंगव ३६श
मां तु दृष्ट्वा प्रधावन्तमनीकं संप्रहर्षितुम् त्यजन्तु हरयस्त्रासं भुक्तपूर्वामिव स्रजम् ३७
समाश्वास्य तु सुग्रीवं राक्षसेन्द्रो विभीषणः
विद्रुतं वानरानीकं तत्समाश्वासयत्पुनः ३८
इन्द्रजित्तु महामायः सर्वसैन्यसमावृतः
विवेश नगरीं लङ्कां पितरं चाभ्युपागमत् ३९
तत्र रावणमासीनमभिवाद्य कृताञ्जलि
आचचक्षे प्रियं पित्रे निहतौ रामलक्ष्मणौ ४०
उत्पपात ततो हृष्टः पुत्रं च परिषस्वजे
रावणो रक्षसां मध्ये श्रुत्वा शत्रू निपातितौ ४१
उपाघ्राय स मूÞ र्येनं पप्रच्छ प्रीतमानसः
पृच्छते च यथावृत्तं पित्रे सर्वं न्यवेदयत् ४२

स हर्षवेगानुगतान्तरात्मा
श्रुत्वा वचस्तस्य महारथस्य
जहौ ज्वरं दाशरथेः समुत्थितं
प्रहृष्य वाचाभिननन्द पुत्रम् ४३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ३६

६-३७
प्रतिप्रविष्टे लङ्कां तु कृतार्थे रावणात्मजे
राघवं परिवार्यार्ता ररक्षुर्वानरर्षभाः १
हनूमानङ्गदो नीलः सुषेणः कुमुदो नलः
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः २
जाम्बवानृषभः सुन्दो रम्भः शतबलि पृथुः
व्यूढानीकाश्च यत्ताश्च द्रुमानादाय सर्वतः ३
वीक्षमाणा दिशः सर्वास्तिर्यगूर्ध्वं च वानराः
तृणेष्वपि च चेष्टत्सु राक्षसा इति मेनिरे ४
रावणश्चापि संहृष्टो विसृज्येन्द्रजितं सुतम्
आजुहाव ततः सीतारक्षणी राक्षसीस्तदा ५
राक्षस्यस्त्रिजटा चापि शासनात्तमुपस्थिताः
ता उवाच ततो हृष्टो राक्षसी राक्षसेश्वरः ६
हताविन्द्रजिताख्यात वैदेह्या रामलक्ष्मणौ
पुष्पकं च समारोप्य दर्शयध्वं हतौ रणे ७
यदाश्रयादवष्टब्धा नेयं मामुपतिष्ठति
सोऽस्या भर्ता सह भ्रात्रा निरस्तो रणमूर्धनि ८
निर्विशङ्का निरुद्विग्ना निरपेक्षा च मैथिली
मामुपस्थास्यते सीता सर्वाभरणभूषिता ९
अद्य कालवशं प्राप्तं रणे रामं सलक्ष्मणम्
अवेक्ष्य विनिवृत्ताशा नान्यां गतिमपश्यती १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रावणस्य दुरात्मनः
राक्षस्यस्तास्तथेत्युक्त्वा प्रजग्मुर्यत्र
पुष्पकम् ११
ततः पुष्पकमादाय राक्षस्यो रावणाज्ञया
अशोकवनिकास्थां तां मैथिलद्यं समुपानयन् १२

तामादाय तु राक्षस्यो भर्तृशोकपरायणाम्
सीतामारोपयामासुर्विमानं पुष्पकं तदा १३
ततः पुष्पकमारोप्य सीतां त्रिजटया सह
रावणोऽकारयल्लङ्कां पताकाध्वजमालिनीम् १४
प्राघोषयत हृष्टश्च लङ्कायां राक्षसेश्वरः
राघवो लक्ष्मणश्चैव हताविन्द्रजिता रणे १५
विमानेनापि सीता तु गत्वा त्रिजटया सह
ददर्श वानराणां तु सर्वं सैन्यं निपातितम् १६
प्रहृष्टमनसश्चापि ददर्श पिशिताशनान्
वानरांश्चापि दुःखार्तान्रामलक्ष्मणपार्श्वतः १७
ततः सीता ददर्शोभौ शयानौ शरतल्पयोः
लक्ष्मणं चैव रामं च विसंज्ञौ शरपीडितौ १८
विध्वस्तकवचौ वीरौ विप्रविद्धशरासनौ
सायकैश्छिन्नसर्वाङ्गौ शरस्तम्भमयौ क्षितौ १९
तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ तत्र वीरौ सा पुरुषर्षभौ
दुःखार्ता सुभृशं सीता करुणं विललाप ह २०
सा बाष्पशोकाभिहता समीक्ष्य
तौ भ्रातरौ देवसमप्रभावौ
वितर्कयन्ती निधनं तयोः सा
दुःखान्विता वाक्यमिदं जगाद २१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

६-३८
भर्तारं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलम्
विललाप भृशं सीता करुणं शोककर्शिता १
ऊचुर्लक्षणिका ये मां पुत्रिण्यविधवेति च
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः २
यज्वनो महिषीं ये मामूचुः पत्नीं च सत्रिणः
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ३
वीरपार्थिवपत्नी त्वं ये धन्येति च मां विदुः
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ४
ऊचुः संश्रवणे ये मां द्विजाः कार्तान्तिकाः शुभाम्

तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ५
इमानि खलु पद्मानि पादयोर्यैः किल स्त्रियः
अधिराज्येऽभिषिच्यन्ते नरेन्द्रैः पतिभिः सह ६
वैधव्यं यान्ति यैर्नार्योऽलक्षणैर्भाग्यदुर्लभाः
नात्मनस्तानि पश्यामि पश्यन्ती हतलक्षणा ७
सत्यानीमानि पद्मानि स्त्रीणामुक्तानि लक्षणे
तान्यद्य निहते रामे वितथानि भवन्ति मे ८
केशाः सूक्ष्माः समा नीला भ्रुवौ चासंगते मम
वृत्ते चालोमशे जङ्घे दन्ताश्चाविरला मम ९
शङ्खे नेत्रे करौ पादौ गुल्फावूरू च मे चितौ
अनुवृत्ता नखाः स्निग्धाः समाश्चाङ्गुलयो मम १०
स्तनौ चाविरलौ पीनौ ममेमौ मग्नचूचुकौ
मग्ना चोत्सङ्गिनी नाभिः पार्श्वोरस्कं च मे चितम्
११
मम वर्णो मणिनिभो मृदून्यङ्गरुहाणि च
प्रतिष्ठितां द्वादशभिर्मामूचुः शुभलक्षणाम् १२
समग्रयवमच्छिद्रं पाणिपादं च वर्णवत्
मन्दस्मितेत्येव च मां कन्यालक्षणिका विदुः १३
अधिराज्येऽभिषेको मे ब्राह्मणैः पतिना सह
कृतान्तकुशलैरुक्तं तत्सर्वं वितथीकृतम् १४
शोधयित्वा जनस्थानं प्रवृत्तिमुपलभ्य च
तीर्त्वा सागरमक्षोभ्यं भ्रातरौ गोष्पदे हतौ १५
ननु वारुणमाग्नेयमैन्द्रं वायव्यमेव च
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव राघवौ प्रत्यपद्यताम् १६
अदृश्यमानेन रणे मायया वासवोपमौ
मम नाथावनाथाया निहतौ रामलक्ष्मणौ १७
न हि दृष्टिपथं प्राप्य राघवस्य रणे रिपुः
जीवन्प्रतिनिवर्तेत यद्यपि स्यान्मनोजवः १८
न कालस्यातिभारोऽस्ति कृतान्तश्च सुदुर्जयः
यत्र रामः सह भ्रात्रा शेते युधि निपातितः १९
नाहं शोचामि भर्तारं निहतं न च लक्ष्मणम्
नात्मानं जननीं चापि यथा श्वश्रूं तपस्विनीम् २०

सा हि चिन्तयते नित्यं समाप्तव्रतमागतम्
कदा द्रक्ष्यामि सीतां च रामं च सहलक्ष्मणम् २१
परिदेवयमानां तां राक्षसी त्रिजटाब्रवीत्
मा विषादं कृथा देवि भर्तायं तव जीवति २२
कारणानि च वक्ष्यामि महान्ति सदृशानि च
यथेमौ जीवतो देवि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ २३
न हि कोपपरीतानि हर्षपर्युत्सुकानि च
भवन्ति युधि योधानां मुखानि निहते पतौ २४
इदं विमानं वैदेहि पुष्पकं नाम नामतः
दिव्यं त्वां धारयेन्नेदं यद्येतौ गतजीवितौ २५
हतवीरप्रधाना हि हतोत्साहा निरुद्यमा
सेना भ्रमति संख्येषु हतकर्णेव नौर्जले २६
इयं पुनरसंभ्रान्ता निरुद्विग्ना तरस्विनी
सेना रक्षति काकुत्स्थौ मायया निर्जितौ रणे २७
सा त्वं भव सुविस्रब्धा अनुमानैः सुखोदयैः
अहतौ पश्य काकुत्स्थौ स्नेहादेतद्ब्रवीमि ते २८
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन
चारित्रसुखशीलत्वात्प्रविष्टासि मनो मम २९
नेमौ शक्यौ रणे जेतुं सेन्द्रैरपि सुरासरैः
एतयोराननं दृष्ट्वा मया चावेदितं तव ३०
इदं च सुमहच्चिह्नं शनैः पश्यस्व मैथिलि
निःसंज्ञावप्युभावेतौ नैव लक्ष्मीर्वियुज्यते ३१
प्रायेण गतसत्त्वानां पुरुषाणां गतायुषाम्
दृश्यमानेषु वक्त्रेषु परं भवति वैकृतम् ३२
त्यज शोकं च दुःखं च मोहं च जनकात्मजे
रामलक्ष्मणयोरर्थे नाद्य शक्यमजीवितुम् ३३
श्रुत्वा तु वचनं तस्याः सीता सुरसुतोपमा
कृताञ्जलिरुवाचेदमेवमस्त्विति मैथिली ३४
विमानं पुष्पकं तत्तु संनिवर्त्य मनोजवम्
दीना त्रिजटया सीता लङ्कामेव प्रवेशिता ३५
ततस्त्रिजटया सार्धं पुष्पकादवरुह्य सा
अशोकवनिकामेव राक्षसीभिः प्रवेशिता ३६

प्रविश्य सीता बहुवृक्षषण्डां
तां राक्षसेन्द्रस्य विहारभूमिम्
संप्रेक्ष्य संचिन्त्य च राजपुत्रौ
परं विषादं समुपाजगाम ३७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टत्रिंशः सर्गः ३८

६-३९
घोरेण शरबन्धेन बद्धौ दशरथात्मजौ
निश्वसन्तौ यथा नागौ शयानौ रुधिरोक्षितौ १
सर्वे ते वानरश्रेष्ठाः ससुग्रीवा महाबलाः
परिवार्य महात्मानौ तस्थुः शोकपरिप्लुताः २
एतस्मिन्नन्तरे रामः प्रत्यबुध्यत वीर्यवान्
स्थिरत्वात्सत्त्वयोगाच्च शरैः संदानितोऽपि सन् ३
ततो दृष्ट्वा सरुधिरं विषण्णं गाढमर्पितम्
भ्रातरं दीनवदनं पर्यदेवयदातुरः ४
किं नु मे सीतया कार्यं किं कार्यं जीवितेन वा
शयानं योऽद्य पश्यामि भ्रातरं युधि निर्जितम् ५
शक्या सीतासमा नारी प्राप्तुं लोके विचिन्वता
न लक्ष्मणसमो भ्राता सचिवः सांपरायिकः ६
परित्यक्ष्याम्यहं प्राणान्वानराणां तु पश्यताम्
यदि पञ्चत्वमापन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः ७
किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम्
कथमम्बां सुमित्रां च पुत्रदर्शनलालसाम् ८
विवत्सां वेपमानां च क्रोशन्तीं कुररीमिव
कथमाश्वासयिष्यामि यदि यास्यामि तं विना ९
कथं वक्ष्यामि शत्रुघ्नं भरतं च यशस्विनम्
मया सह वनं यातो विना तेनागतः पुनः १०
उपालम्भं न शक्ष्यामि सोढुं बत सुमित्रया
इहैव देहं त्यक्ष्यामि न हि जीवितुमुत्सहे ११
धिङ्मां दुष्कृतकर्माणमनार्यं यत्कृते ह्यसौ
लक्ष्मणः पतितः शेते शरतल्पे गतासुवत् १२
त्वं नित्यं सुविषण्णं मामाश्वासयसि लक्ष्मण

गतासुर्नाद्य शक्नोषि मामार्तमभिभाषितुम् १३
येनाद्य बहवो युद्धे राक्षसा निहताः क्षितौ
तस्यामेव क्षितौ वीरः स शेते निहतः परैः १४
शयानः शरतल्पेऽस्मिन्स्वशोणितपरिप्लुतः
शरजालैश्चितो भाति भास्करोऽस्तमिव व्रजन् १५
बाणाभिहतमर्मत्वान्न शक्नोत्यभिवीक्षितुम्
रुजा चाब्रुवतो ह्यस्य दृष्टिरागेण सूच्यते १६
यथैव मां वनं यान्तमनुयातो महाद्युतिः
अहमप्यनुयास्यामि तथैवैनं यमक्षयम् १७
इष्टबन्धुजनो नित्यं मां च नित्यमनुव्रतः
इमामद्य गतोऽवस्थां ममानार्यस्य दुर्नयैः १८
सुरुष्टेनापि वीरेण लक्ष्मणेन न संस्मरे
परुषं विप्रियं वापि श्रावितं न कदाचन १९
विससर्जैकवेगेन पञ्चबाणशतानि यः
इष्वस्त्रेष्वधिकस्तस्मात्कार्तवीर्याच्च
लक्ष्मणः २०
अस्त्रैरस्त्राणि यो हन्याच्छक्रस्यापि महात्मनः
सोऽयमुर्व्यां हतः शेते महार्हशयनोचितः २१
तच्च मिथ्याप्रलप्तं मां प्रधक्ष्यति न संशयः
यन्मया न कृतो राजा राक्षसानां विभीषणः २२
अस्मिन्मुहूर्ते सुग्रीव प्रतियातुमितोऽहसि
मत्वा हीनं मया राजन्रावणोऽभिद्रवेद्बली २३
अङ्गदं तु पुरस्कृत्य ससैन्यः ससुहृज्जनः
सागरं तर सुग्रीव पुनस्तेनैव सेतुना २४
कृतं हनुमता कार्यं यदन्यैर्दुष्करं रणे
ऋक्षराजेन तुष्यामि गोलाङ्गूलाधिपेन च २५
अङ्गदेन कृतं कर्म मैन्देन द्विविदेन च
युद्धं केसरिणा संख्ये घोरं संपातिना कृतम् २६
गवयेन गवाक्षेण शरभेण गजेन च
अन्यैश्च हरिभिर्युद्धं मदर्थे त्यक्तजीवितैः २७
न चातिक्रमितुं शक्यं दैवं सुग्रीव मानुषैः यत्तु शक्यं वयस्येन सुहृदा वा परंतप

कृतं सुग्रीव तत्सर्वं भवताधर्मभीरुणा २८
मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्भिर्वानरर्षभाः
अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गन्तुमर्हथ २९
शुश्रुवुस्तस्य ते सर्वे वानराः परिदेवितम्
वर्तयांचक्रुरश्रूणि नेत्रैः कृष्णेतरेक्षणाः ३०
ततः सर्वाण्यनीकानि स्थापयित्वा विभीषणः
आजगाम गदापाणिस्त्वरितो यत्र राघवः ३१
तं दृष्ट्वा त्वरितं यान्तं नीलाञ्जनचयोपमम्
वानरा दुद्रुवुः सर्वे मन्यमानास्तु रावणिम् ३२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ३९

६-४०
अथोवाच महातेजा हरिराजो महाबलः
किमियं व्यथिता सेना मूढवातेव नौर्जले १
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत्
न त्वं पश्यसि रामं च लक्ष्मणं च महाबलम् २
शरजालाचितौ वीरावुभौ दशरथात्मजौ
शरतल्पे महात्मानौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ३
अथाब्रवीद्वानरेन्द्रः सुग्रीवः पुत्रमङ्गदम्
नानिमित्तमिदं मन्ये भवितव्यं भयेन तु ४
विषण्णवदना ह्येते त्यक्तप्रहरणा दिशः
प्रपलायन्ति हरयस्त्रासादुत्फुल्ललोचनाः ५
अन्योन्यस्य न लज्जन्ते न निरीक्षन्ति पृष्ठतः
विप्रकर्षन्ति चान्योन्यं पतितं लङ्घयन्ति च ६
एतस्मिन्नन्तरे वीरो गदापाणिर्विभीषणः
सुग्रीवं वर्धयामास राघवं च निरैक्षत ७
विभीषणं तं सुग्रीवो दृष्ट्वा वानरभीषणम्
ऋक्षराजं समीपस्थं जाम्बवन्तमुवाच ह ८
विभीषणोऽय संप्राप्तो यं दृष्ट्वा वानरर्षभाः
विद्रवन्ति परित्रस्ता रावणात्मजशङ्कया ९
शीघ्रमेतान्सुवित्रस्तान्बहुधा विप्रधावितान्

पर्यवस्थापयाख्याहि विभीषणमुपस्थितम् १०
सुग्रीवेणैवमुक्तस्तु जाम्बवानृक्षपार्थिवः
वानरान्सान्त्वयामास संनिवर्त्य प्रधावतः ११
ते निवृत्ताः पुनः सर्वे वानरास्त्यक्तसंभ्रमाः
ऋक्षराजवचः श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा विभीषणम् १२
विभीषणस्तु रामस्य दृष्ट्वा गात्रं शरैश्चितम्
लक्ष्मणस्य च धर्मात्मा बभूव व्यथितेन्द्रियः १३
जलक्लिन्नेन हस्तेन तयोर्नेत्रे प्रमृज्य च
शोकसंपीडितमना रुरोद विललाप च १४
इमौ तौ सत्त्वसम्पन्नौ विक्रान्तौ प्रियसंयुगौ
इमामवस्थां गमितौ राक्षसैः कूटयोधिभिः १५
भ्रातुः पुत्रेण मे तेन दुष्पुत्रेण दुरात्मना
राक्षस्या जिह्मया बुद्ध्या छलितावृजुविक्रमौ १६
शरैरिमावलं विद्धौ रुधिरेण समुक्षितौ
वसुधायामिमौ सुप्तौ दृश्येते शल्यकाविव १७
ययोर्वीर्यमुपाश्रित्य प्रतिष्ठा काङ्क्षिता मया
तावुभौ देहनाशाय प्रसुप्तौ पुरुषर्षभौ १८
जीवन्नद्य विपन्नोऽस्मि नष्टराज्यमनोरथः
प्राप्तप्रतिज्ञश्च रिपुः सकामो रावणः कृतः १९
एवं विलपमानं तं परिष्वज्य विभीषणम्
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नो हरिराजोऽब्रवीदिदम् २०
राज्यं प्राप्स्यसि धर्मज्ञ लङ्कायां नात्र संशयः
रावणः सह पुत्रेण स राज्यं नेह लप्स्यते २१
शरसंपीडितावेतावुभौ राघवलक्ष्मणौ
त्यक्त्वा मोहं वधिष्येते सगणं रावणं रणे २२
तमेवं सान्त्वयित्वा तु समाश्वास्य च राक्षसम्
सुषेणं श्वशुरं पार्श्वे सुग्रीवस्तमुवाच ह २३
सह शूरैर्हरिगणैर्लब्धसंज्ञावरिंदमौ
गच्छ त्वं भ्रातरौ गृह्य किष्किन्धां रामलक्ष्मणौ २४
अहं तु रावणं हत्वा सपुत्रं सहबान्धवम् मैथिलीमानयिष्यामि शक्रो नष्टामिव श्रियम् २५

श्रुत्वैतद्वानरेन्द्रस्य सुषेणो वाक्यमब्रवीत्
देवासुरं महायुद्धमनुभूतं सुदारुणम् २६
तदा स्म दानवा देवाञ्शरसंस्पर्शकोविदाः
निजघ्नुः शस्त्रविदुषश्छादयन्तो मुहुर्मुहुः २७
तानार्तान्नष्टसंज्ञांश्च परासूंश्च बृहस्पतिः
विद्याभिर्मन्त्रयुक्ताभिरोषधीभिश्चिकित्सति २८
तान्यौषधान्यानयितुं क्षीरोदं यान्तु सागरम्
जवेन वानराः शीघ्रं संपातिपनसादयः २९
हरयस्तु विजानन्ति पार्वती ते महौषधी
संजीवकरणीं दिव्यां विशल्यां देवनिर्मिताम् ३०
चन्द्रश्च नाम द्रोणश्च पर्वतौ सागरोत्तमे
अमृतं यत्र मथितं तत्र ते परमौषधी ३१
ते तत्र निहिते देवैः पर्वते परमौषधी
अयं वायुसुतो राजन्हनूमांस्तत्र गच्छतु ३२
एतस्मिन्नन्तरे वायुर्मेघांश्चापि सविद्युतः
पर्यस्यन्सागरे तोयं कम्पयन्निव पर्वतान् ३३
महता पक्षवातेन सर्वे द्वीपमहाद्रुमाः
निपेतुर्भग्नविटपाः समूला लवणाम्भसि ३४
अभवन्पन्नगास्त्रस्ता भोगिनस्तत्रवासिनः
शीघ्रं सर्वाणि यादांसि जग्मुश्च लवणार्णवम् ३५
ततो मुहूर्ताद्गरुडं वैनतेयं महाबलम्
वानरा ददृशुः सर्वे ज्वलन्तमिव पावकम् ३६
तमागतमभिप्रेक्ष्य नागास्ते विप्रदुद्रुवुः
यैस्तौ सत्पुरुषौ बद्धौ शरभूतैर्महाबलौ ३७
ततः सुपर्णः काकुत्स्थौ दृष्ट्वा प्रत्यभिनन्द्य च
विममर्श च पाणिभ्यां मुखे चन्द्रसमप्रभे ३८
वैनतेयेन संस्पृष्टास्तयोः संरुरुहुर्व्रणाः
सुवर्णे च तनू स्निग्धे तयोराशु बभूवतुः ३९
तेजो वीर्यं बलं चौज उत्साहश्च महागुणाः
प्रदर्शनं च बुद्धिश्च स्मृतिश्च द्विगुणं तयोः ४०
तावुत्थाप्य महावीर्यौ गरुडो वासवोपमौ
उभौ तौ सस्वजे हृष्टौ रामश्चैनमुवाच ह ४१

भवत्प्रसादाद्व्यसनं रावणिप्रभवं महत्
आवामिह व्यतिक्रान्तौ शीघ्रं च बलिनौ कृतौ ४२
यथा तातं दशरथं यथाजं च पितामहम्
तथा भवन्तमासाद्य हृदयं मे प्रसीदति ४३
को भवान्रूपसम्पन्नो दिव्यस्रगनुलेपनः
वसानो विरजे वस्त्रे दिव्याभरणभूषितः ४४
तमुवाच महातेजा वैनतेयो महाबलः
पतत्रिराजः प्रीतात्मा हर्षपर्याकुलेक्षणः ४५
अहं सखा ते काकुत्स्थ प्रियः प्राणो बहिश्चरः
गरुत्मानिह संप्राप्तो युवयोः साह्यकारणात् ४६
असुरा वा महावीर्या दानवा वा महाबलाः
सुराश्चापि सगन्धर्वाः पुरस्कृत्य शतक्रतुम् ४७
नेमं मोक्षयितुं शक्ताः शरबन्धं सुदारुणम्
मायाबलादिन्द्रजिता निर्मितं क्रूरकर्मणा ४८
एते नागाः काद्रवेयास्तीक्ष्णदंष्ट्रा विषोल्बणाः
रक्षोमायाप्रभावेन शरा भूत्वा त्वदाश्रिताः ४९
सभाग्यश्चासि धर्मज्ञ राम सत्यपराक्रम
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा समरे रिपुघातिना ५०
इमं श्रुत्वा तु वृत्तान्तं त्वरमाणोऽहमागतः
सहसा युवयोः स्नेहात्सखित्वमनुपालयन् ५१
मोक्षितौ च महाघोरादस्मात्सायकबन्धनात्
अप्रमादश्च कर्तव्यो युवाभ्यां नित्यमेव हि ५२
प्रकृत्या राक्षसाः सर्वे संग्रामे कूटयोधिनः
शूराणां शुद्धभावानां भवतामार्जवं बलम् ५३
तन्न विश्वसितव्यं वो राक्षसानां रणाजिरे
एतनैवोपमानेन नित्यजिह्मा हि राक्षसाः ५४
एवमुक्त्वा ततो रामं सुपर्णः सुमहाबलः
परिष्वज्य सुहृत्स्निग्धमाप्रष्टुमुपचक्रमे ५५
सखे राघव धर्मज्ञ रिपूणामपि वत्सल
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि गमिष्यामि यथागतम् ५६
बालवृद्धावशेषां तु लङ्कां कृत्वा शरोर्मिभिः
रावणं च रिपुं हत्वा सीतां समुपलप्स्यसे ५७

इत्येवमुक्त्वा वचनं सुपर्णः शीघ्रविक्रमः
रामं च विरुजं कृत्वा मध्ये तेषां वनौकसाम् ५८
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा परिष्वज्य च वीर्यवान्
जगामाकाशमाविश्य सुपर्णः पवनो यथा ५९
विरुजौ राघवौ दृष्ट्वा ततो वानरयूथपाः
सिंहनादांस्तदा नेदुर्लाङ्गूलं दुधुवुश्च ते ६०
ततो भेरीः समाजघ्नुर्मृदङ्गांश्च व्यनादयन्
दध्मुः शङ्खान्संप्रहृष्टाः क्ष्वेलन्त्यपि
यथापुरम् ६१
आस्फोट्यास्फोट्य विक्रान्ता वानरा नगयोधिनः
द्रुमानुत्पाट्य विविधांस्तस्थुः शतसहस्रशः ६२
विसृजन्तो महानादांस्त्रासयन्तो निशाचरान् लङ्काद्वाराण्युपाजग्मुर्योद्धुकामाः प्लवंगमाः ६३
ततस्तु भीमस्तुमुलो निनादो
बभूव शाखामृगयूथपानाम्
क्षये निदाघस्य यथा घनानां
नादः सुभीमो नदतां निशीथे ६४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ४०

६-४१
तेषां सुतुमुलं शब्दं वानराणां तरस्विनाम्
नर्दतां राक्षसैः सार्धं तदा शुश्राव रावणः १
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं श्रुत्वा स निनदं भृशम्
सचिवानां ततस्तेषां मध्ये वचनमब्रवीत् २
यथासौ संप्रहृष्टानां वानराणां समुत्थितः
बहूनां सुमहान्नादो मेघानामिव गर्जताम् ३
व्यक्तं सुमहती प्रीतिरेतेषां नात्र संशयः
तथा हि विपुलैर्नादैश्चुक्षुभे वरुणालयः ४
तौ तु बद्धौ शरैस्तीक्ष्णैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
अयं च सुमहान्नादः शङ्कां जनयतीव मे ५
एतत्तु वचनं चोक्त्वा मन्त्रिणो राक्षसेश्वरः

उवाच नैरृतांस्तत्र समीपपरिवर्तिनः ६
ज्ञायतां तूर्णमेतेषां सर्वेषां वनचारिणाम्
शोककाले समुत्पन्ने हर्षकारणमुत्थितम् ७
तथोक्तास्तेन संभ्रान्ताः प्राकारमधिरुह्य ते
ददृशुः पालितां सेनां सुग्रीवेण महात्मना ८
तौ च मुक्तौ सुघोरेण शरबन्धेन राघवौ
समुत्थितौ महाभागौ विषेदुः प्रेक्ष्य राक्षसाः ९
संत्रस्तहृदयाः सर्वे प्राकारादवरुह्य ते
विषण्णवदनाः सर्वे राक्षसेन्द्रमुपस्थिताः १०
तदप्रियं दीनमुखा रावणस्य निशाचराः
कृत्स्नं निवेदयामासुर्यथावद्वाक्यकोविदाः ११
यौ ताविन्द्रजिता युद्धे भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
निबद्धौ शरबन्धेन निष्प्रकम्पभुजौ कृतौ १२
विमुक्तौ शरबन्धेन तौ दृश्येते रणाजिरे
पाशानिव गजौ छित्त्वा गजेन्द्रसमविक्रमौ १३
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां राक्षसेन्द्रो महाबलः
चिन्ताशोकसमाक्रान्तो विषण्णवदनोऽब्रवीत् १४
घोरैर्दत्तवरैर्बद्धौ शरैराशीविषोपमैः
अमोघैः सूर्यसंकाशैः प्रमथ्येन्द्रजिता युधि १५
तमस्त्रबन्धमासाद्य यदि मुक्तौ रिपू मम
संशयस्थमिदं सर्वमनुपश्याम्यहं बलम् १६
निष्फलाः खलु संवृत्ताः शरा वासुकितेजसः
आदत्तं यैस्तु संग्रामे रिपूणां मम जीवितम् १७
एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धो निश्वसन्नुरगो यथा
अब्रवीद्रक्षसां मध्ये धूम्राक्षं नाम राक्षसम् १८
बलेन महता युक्तो रक्षसां भीमकर्मणाम्
त्वं वधायाभिनिर्याहि रामस्य सह वानरैः १९
एवमुक्तस्तु धूम्राक्षो राक्षसेन्द्रेण धीमता
कृत्वा प्रणामं संहृष्टो निर्जगाम नृपालयात् २०
अभिनिष्क्रम्य तद्द्वारं बलाध्यक्षमुवाच ह
त्वरयस्व बलं तूर्णं किं चिरेण युयुत्सतः २१
धूम्राक्षस्य वचः श्रुत्वा बलाध्यक्षो बलानुगः

बलमुद्योजयामास रावणस्याज्ञया द्रुतम् २२
ते बद्धघण्टा बलिनो घोररूपा निशाचराः
विनर्दमानाः संहृष्टा धूम्राक्षं पर्यवारयन् २३
विविधायुधहस्ताश्च शूलमुद्गरपाणयः
गदाभिः पट्टसैर्दण्डैरायसैर्मुसलैर्भृशम् २४
परिघैर्भिण्डिपालैश्च भल्लैः प्रासैः परश्वधैः
निर्ययू राक्षसा घोरा नर्दन्तो जलदा यथा २५
रथैः कवचिनस्त्वन्ये ध्वजैश्च समलंकृतैः
सुवर्णजालविहितैः खरैश्च विविधाननैः २६
हयैः परमशीघ्रैश्च गजेन्द्रैश्च मदोत्कटैः
निर्ययू राक्षसव्याघ्रा व्याघ्रा इव दुरासदाः २७
वृकसिंहमुखैर्युक्तं खरैः कनकभूषणैः
आरुरोह रथं दिव्यं धूम्राक्षः खरनिस्वनः २८
स निर्यातो महावीर्यो धूम्राक्षो राक्षसैर्वृतः
प्रहसन्पश्चिमद्वारं हनूमान्यत्र यूथपः २९
प्रयान्तं तु महाघोरं राक्षसं भीमदर्शनम्
अन्तरिक्षगताः क्रूराः शकुनाः प्रत्यवारयन् ३०
रथशीर्षे महाभीमो गृध्रश्च निपपात ह
ध्वजाग्रे ग्रथिताश्चैव निपेतुः कुणपाशनाः ३१
रुधिराद्रोर्! महाञ्श्वेतः कबन्धः पतितो भुवि
विस्वरं चोत्सृजन्नादं धूम्राक्षस्य समीपतः ३२
ववर्ष रुधिरं देवः संचचाल च मेदिनी
प्रतिलोमं ववौ वायुर्निर्घातसमनिस्वनः
तिमिरौघावृतास्तत्र दिशश्च न चकाशिरे ३३
स तूत्पातांस्ततो दृष्ट्वा राक्षसानां भयावहान्
प्रादुर्भूतान्सुघोरांश्च धूम्राक्षो
व्यथितोऽभवत् ३४
ततः सुभीमो बहुभिर्निशाचरै
र्वृतोऽभिनिष्क्रम्य रणोत्सुको बली
ददर्श तां राघवबाहुपालितां
समुद्रकल्पां बहुवानरीं चमूम् ३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकचत्वरिंशः सर्गः ४१

६-४२
धूम्राक्षं प्रेक्ष्य निर्यान्तं राक्षसं
भीमनिस्वनम्
विनेदुर्वानराः सर्वे प्रहृष्टा युद्धकाङ्क्षिणः १
तेषां तु तुमुलं युद्धं संजज्ञे हरिरक्षसाम्
अन्योन्यं पादपैर्घोरैर्निघ्नतां शूलमुद्गरैः २
राक्षसैर्वानरा घोरा विनिकृत्ताः समन्ततः
वानरै राक्षसाश्चापि द्रुमैर्भूमौ समीकृताः ३
राक्षसाश्चापि संक्रुद्धा वानरान्निशितैः शरैः
विव्यधुर्घोरसंकाशैः कङ्कपत्रैरजिह्मगैः ४
ते गदाभिश्च भीमाभिः पट्टसैः कूटमुद्गरैः
घोरैश्च परिघैश्चित्रैस्त्रिशूलैश्चापि संशितैः ५
विदार्यमाणा रक्षोभिर्वानरास्ते महाबलाः
अमर्षाज्जनितोद्धर्षाश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ६
शरनिर्भिन्नगात्रास्ते शूलनिर्भिन्नदेहिनः
जगृहुस्ते द्रुमांस्तत्र शिलाश्च हरियूथपाः ७
ते भीमवेगा हरयो नर्दमानास्ततस्ततः
ममन्थू राक्षसान्भीमान्नामानि च बभाषिरे ८
तद्बभूवाद्भुतं घोरं युद्धं वानररक्षसाम्
शिलाभिर्विविधाभिश्च बहुशाखैश्च पादपैः ९
राक्षसा मथिताः केचिद्वानरैर्जितकाशिभिः
ववर्षू रुधिरं केचिन्मुखै रुधिरभोजनाः १०
पार्श्वेषु दारिताः केचित्केचिद्राशीकृता द्रुमैः शिलाभिश्चूर्णिताः केचित्केचिद्दन्तैर्विदारिताः
११
ध्वजैर्विमथितैर्भग्नैः खरैश्च विनिपातितैः
रथैर्विध्वंसितैश्चापि पतितै रजनीचरैः १२
वानरैर्भीमविक्रान्तैराप्लुत्याप्लुत्य वेगितैः
राक्षसाः करजैस्तीक्ष्णैर्मुखेषु विनिकर्तिताः १३
विवर्णवदना भूयो विप्रकीर्णशिरोरुहाः
मूढाः शोणितगन्धेन निपेतुर्धरणीतले १४

अन्ये तु परमक्रुद्धा राक्षसा भीमविक्रमाः
तलैरेवाभिधावन्ति वज्रस्पर्शसमैर्हरीन् १५
वानरैरापतन्तस्ते वेगिता वेगवत्तरैः
मुष्टिभिश्चरणैर्दन्तैः पादपैश्चावपोथिताः १६
सैन्यं तु विद्रुतं दृष्ट्वा धूम्राक्षो
राक्षसर्षभः
क्रोधेन कदनं चक्रे वानराणां युयुत्सताम् १७
प्रासैः प्रमथिताः केचिद्वानराः शोणितस्रवाः
मुद्गरैराहताः केचित्पतिता धरणीतले १८
परिघैर्मथिताः केचिद्भिण्डिपालैर्विदारिताः
पट्टसैराहताः केचिद्विह्वलन्तो गतासवः १९
केचिद्विनिहता भूमौ रुधिराद्रार्! वनौकसः
केचिद्विद्राविता नष्टाः संक्रुद्धै
राक्षसैर्युधि २०
विभिन्नहृदयाः केचिदेकपार्श्वेन शायिताः विदारितास्त्रिशूलैश्च केचिदान्त्रैर्विनिस्रुताः
२१
तत्सुभीमं महद्युद्धं हरिराक्षससंकुलम्
प्रबभौ शस्त्रबहुलं शिलापादपसंकुलम् २२
धनुर्ज्यातन्त्रिमधुरं हिक्कातालसमन्वितम्
मन्द्रस्तनितसंगीतं युद्धगान्धर्वमाबभौ २३
धूम्राक्षस्तु धनुष्पाणिर्वानरान्रणमूर्धनि
हसन्विद्रावयामास दिशस्ताञ्शरवृष्टिभिः २४
धूम्राक्षेणार्दितं सैन्यं व्यथितं दृश्य मारुतिः
अभ्यवर्तत संक्रुद्धः प्रगृह्य विपुलां शिलाम् २५
क्रोधाद्द्विगुणताम्राक्षः पितृतुल्यपराक्रमः
शिलां तां पातयामास धूम्राक्षस्य रथं प्रति २६
आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदामुद्यम्य संभ्रमात्
रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत २७
सा प्रमथ्य रथं तस्य निपपात शिला भुवि
सचक्रकूबरं साश्वं सध्वजं सशरासनम् २८
स भङ्क्त्वा तु रथं तस्य हनूमान्मारुतात्मजः

रक्षसां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः २९
विभिन्नशिरसो भूत्वा राक्षसाः शोणितोक्षिताः
द्रुमैः प्रमथिताश्चान्ये निपेतुर्धरणीतले ३०
विद्राव्य राक्षसं सैन्यं हनूमान्मारुतात्मजः
गिरेः शिखरमादाय धूम्राक्षमभिदुद्रुवे ३१
तमापतन्तं धूम्राक्षो गदामुद्यम्य वीर्यवान्
विनर्दमानः सहसा हनूमन्तमभिद्रवत् ३२
ततः क्रुद्धस्तु वेगेन गदां तां बहुकण्टकाम्
पातयामास धूम्राक्षो मस्तके तु हनूमतः ३३
ताडितः स तया तत्र गदया भीमरूपया
स कपिर्मारुतबलस्तं प्रहारमचिन्तयन्
धूम्राक्षस्य शिरोमध्ये गिरिशृङ्गमपातयत् ३४
स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः
पपात सहसा भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः ३५
धूम्राक्षं निहतं दृष्ट्वा हतशेषा निशाचराः त्रस्ताः प्रविविशुर्लङ्कां वध्यमानाः प्लवंगमैः ३६
स तु पवनसुतो निहत्य शत्रुं
क्षतजवहाः सरितश्च संविकीर्य
रिपुवधजनितश्रमो महात्मा
मुदमगमत्कपिभिश्च पूज्यमानः ३७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ४२

६-४३
धूम्राक्षं निहतं श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः
बलाध्यक्षमुवाचेदं कृताञ्जलिमुपस्थितम् १
शीघ्रं निर्यान्तु दुर्धर्षा राक्षसा भीमविक्रमाः
अकम्पनं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रप्रकोविदम् २
ततो नानाप्रहरणा भीमाक्षा भीमदर्शनाः
निष्पेतू राक्षसा मुख्या बलाध्यक्षप्रचोदिताः३ रथमास्थाय विपुलं तप्तकाञ्चनकुण्डलः

राक्षसैः संवृतो घोरैस्तदा निर्यात्यकम्पनः ४
न हि कम्पयितुं शक्यः सुरैरपि महामृधे
अकम्पनस्ततस्तेषामादित्य इव तेजसा ५
तस्य निधावमानस्य संरब्धस्य युयुत्सया
अकस्माद्दैन्यमागच्छद्धयानां रथवाहिनाम् ६
व्यस्फुरन्नयनं चास्य सव्यं युद्धाभिनन्दिनः
विवर्णो मुखवर्णश्च गद्गदश्चाभवत्स्वरः ७
अभवत्सुदिने चापि दुर्दिनं रूक्षमारुतम्
ऊचुः खगा मृगाः सर्वे वाचः क्रूरा भयावहाः ८
स सिंहोपचितस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः
तानुत्पातानचिन्त्यैव निर्जगाम रणाजिरम् ९
तदा निर्गच्छतस्तस्य रक्षसः सह राक्षसैः
बभूव सुमहान्नादः क्षोभयन्निव सागरम् १०
तेन शब्देन वित्रस्ता वानराणां महाचमूः
द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुं समवतिष्ठत ११
तेषां युद्धं महारौद्रं संजज्ञे कपिरक्षसाम्
रामरावणयोरर्थे समभित्यक्तजीविनाम् १२
सर्वे ह्यतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसंनिभाः
हरयो राक्षसाश्चैव परस्परजिघांसवः १३
तेषां विनर्दतां शब्दः संयुगेऽतितरस्विनाम्
शुश्रुवे सुमहान्क्रोधादन्योन्यमभिगर्जताम् १४
रजश्चारुणवर्णाभं सुभीममभवद्भृशम्
उद्धूतं हरिरक्षोभिः संरुरोध दिशो दश १५
अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयोद्धूतपाण्डुना
संवृतानि च भूतानि ददृशुर्न रणाजिरे १६
न ध्वजो न पताका वा वर्म वा तुरगोऽपि वा
आयुधं स्यन्दनं वापि ददृशे तेन रेणुना १७
शब्दश्च सुमहांस्तेषां नर्दतामभिधावताम्
श्रूयते तुमुले युद्धे न रूपाणि चकाशिरे १८
हरीनेव सुसंक्रुद्धा हरयो जघ्नुराहवे
राक्षसाश्चापि रक्षांसि निजघ्नुस्तिमिरे तदा १९
परांश्चैव विनिघ्नन्तः स्वांश्च वानरराक्षसाः

रुधिराद्रारं! तदा चक्रुर्महीं पङ्कानुलेपनाम् २०
ततस्तु रुधिरौघेण सिक्तं व्यपगतं रजः
शरीरशवसंकीर्णा बभूव च वसुंधरा २१
द्रुमशक्तिशिलाप्रासैर्गदापरिघतोमरैः
हरयो राक्षसास्तूर्णं जघ्नुरन्योन्यमोजसा २२
बाहुभिः परिघाकारैर्युध्यन्तः पर्वतोपमाः
हरयो भीमकर्माणो राक्षसाञ्जघ्नुराहवे २३
राक्षसाश्चापि संक्रुद्धाः प्रासतोमरपाणयः
कपीन्निजघ्निरे तत्र शस्त्रैः परमदारुणैः २४
हरयस्त्वपि रक्षांसि महाद्रुममहाश्मभिः विदारयन्त्यभिक्रम्य शस्त्राण्याच्छिद्य वीर्यतः
२५
एतस्मिन्नन्तरे वीरा हरयः कुमुदो नलः
मैन्दश्च परमक्रुद्धाश्चक्रुर्वेगमनुत्तमम् २६
ते तु वृक्षैर्महावेगा राक्षसानां चमूमुखे
कदनं सुमहच्चक्रुर्लीलया हरियूथपाः २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३

६-४४
तद्दृष्ट्वा सुमहत्कर्म कृतं वानरसत्तमैः
क्रोधमाहारयामास युधि तीव्रमकम्पनः १
क्रोधमूर्छितरूपस्तु धुन्वन्परमकार्मुकम्
दृष्ट्वा तु कर्म शत्रूणां सारथिं वाक्यमब्रवीत् २
तत्रैव तावत्त्वरितं रथं प्रापय सारथे
एतेऽत्र बहवो घ्नन्ति सुबहून्राक्षसान्रणे ३
एतेऽत्र बलवन्तो हि भीमकायाश्च वानराः
द्रुमशैलप्रहरणास्तिष्ठन्ति प्रमुखे मम ४
एतान्निहन्तुमिच्छामि समरश्लाघिनो ह्यहम्
एतैः प्रमथितं सर्वं दृश्यते राक्षसं बलम् ५
ततः प्रजविताश्वेन रथेन रथिनां वरः
हरीनभ्यहनत्क्रोधाच्छरजालैरकम्पनः ६

न स्थातुं वानराः शेकुः किं पुनर्योद्धुमाहवे
अकम्पनशरैर्भग्नाः सर्व एव प्रदुद्रुवुः ७
तान्मृत्युवशमापन्नानकम्पनवशं गतान्
समीक्ष्य हनुमाञ्ज्ञातीनुपतस्थे महाबलः ८
तं महाप्लवगं दृष्ट्वा सर्वे प्लवगयूथपाः
समेत्य समरे वीराः सहिताः पर्यवारयन् ९
व्यवस्थितं हनूमन्तं ते दृष्ट्वा हरियूथपाः
बभूवुर्बलवन्तो हि बलवन्तमुपाश्रिताः १०
अकम्पनस्तु शैलाभं हनूमन्तमवस्थितम्
महेन्द्र इव धाराभिः शरैरभिववर्ष ह ११
अचिन्तयित्वा बाणौघाञ्शरीरे पतिताञ्शितान्
अकम्पनवधार्थाय मनो दध्रे महाबलः १२
स प्रहस्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः
अभिदुद्राव तद्रक्षः कम्पयन्निव मेदिनीम् १३
तस्याभिनर्दमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा
बभूव रूपं दुर्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः १४
आत्मानं त्वप्रहरणं ज्ञात्वा क्रोधसमन्वितः
शैलमुत्पाटयामास वेगेन हरिपुंगवः १५
तं गृहीत्वा महाशैलं पाणिनैकेन मारुतिः
विनद्य सुमहानादं भ्रामयामास वीर्यवान् १६
ततस्तमभिदुद्राव राक्षसेन्द्रमकम्पनम्
यथा हि नमुचिं संख्ये वज्रेणेव पुरंदरः १७
अकम्पनस्तु तद्दृष्ट्वा गिरिशृङ्गं समुद्यतम्
दूरादेव महाबाणैरर्धचन्द्रैर्व्यदारयत् १८
तत्पर्वताग्रमाकाशे रक्षोबाणविदारितम्
विकीर्णं पतितं दृष्ट्वा हनूमान्क्रोधमूर्छितः १९
सोऽश्वकर्णं समासाद्य रोषदर्पान्वितो हरिः
तूर्णमुत्पाटयामास महागिरिमिवोच्छ्रितम् २०
तं गृहीत्वा महास्कन्धं सोऽश्वकर्णं महाद्युतिः
प्रहस्य परया प्रीत्या भ्रामयामास संयुगे २१
प्रधावन्नुरुवेगेन प्रभञ्जंस्तरसा द्रुमान्
हनूमान्परमक्रुद्धश्चरणैर्दारयत्क्षितिम् २२

गजांश्च सगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा
जघान हनुमान्धीमान्राक्षसांश्च पदातिकान् २३
तमन्तकमिव क्रुद्धं समरे प्राणहारिणम्
हनूमन्तमभिप्रेक्ष्य राक्षसा विप्रदुद्रुवुः २४
तमापतन्तं संक्रुद्धं राक्षसानां भयावहम्
ददर्शाकम्पनो वीरश्चुक्रोध च ननाद च २५
सचतुर्दशभिर्बाणैः शितैर्देहविदारणैः
निर्बिभेद हनूमन्तं महावीर्यमकम्पनः २६
स तथा प्रतिविद्धस्तु बह्वीभिः शरवृष्टिभिः
हनूमान्ददृशे वीरः प्ररुढ इव सानुमान् २७
ततोऽन्य वृक्षमुत्पाट्य कृत्वा वेगमनुत्तमम्
शिरस्यभिजघानाशु राक्षसेन्द्रमकम्पनम् २८
स वृक्षेण हतस्तेन सक्रोधेन महात्मना
राक्षसो वानरेन्द्रेण पपात च ममार च २९
तं दृष्ट्वा निहतं भूमौ राक्षसेन्द्रमकम्पनम्
व्यथिता राक्षसाः सर्वे क्षितिकम्प इव द्रुमाः ३०
त्यक्तप्रहरणाः सर्वे राक्षसास्ते पराजिताः
लङ्कामभिययुस्त्रस्ता वानरैस्तैरभिद्रुताः ३१
ते मुक्तकेशाः संभ्रान्ता भग्नमानाः पराजिताः
स्रवच्छ्रमजलैरङ्गैः श्वसन्तो विप्रदुद्रुवुः ३२
अन्योन्यं प्रममन्थुस्ते विविशुर्नगरं भयात्
पृष्ठतस्ते सुसंमूढाः प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः ३३
तेषु लङ्कां प्रविष्टेषु राक्षसेषु महाबलाः
समेत्य हरयः सर्वे हनूमन्तमपूजयन् ३४
सोऽपि प्रहृष्टस्तान्सर्वान्हरीन्संप्रत्यपूजयत्
हनूमान्सत्त्वसम्पन्नो यथार्हमनुकूलतः ३५
विनेदुश्च यथाप्राणं हरयो जितकाशिनः श
चकर्षुश्च पुनस्तत्र सप्राणानेव राक्षसान् ३६
स वीरशोभामभजन्महाकपिः
समेत्य रक्षांसि निहत्य मारुतिः
महासुरं भीमममित्रनाशनं
यथैव विष्णुर्बलिनं चमूमुखे ३७

अपूजयन्देवगणास्तदा कपिं
स्वयं च रामोऽतिबलश्च लक्ष्मणः
तथैव सुग्रीवमुखाः प्लवंगमा
विभीषणश्चैव महाबलस्तदा ३८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४

६-४५
अकम्पनवधं श्रुत्वा क्रुद्धो वै राक्षसेश्वरः
किंचिद्दीनमुखश्चापि सचिवांस्तानुदैक्षत १
स तु ध्यात्वा मुहूर्तं तु मन्त्रिभिः संविचार्य च
पुरीं परिययौ लङ्कां सर्वान्गुल्मानवेक्षितुम् २
तां राक्षसगणैर्गुप्तां गुल्मैर्बहुभिरावृताम्
ददर्श नगरीं लङ्कां पताकाध्वजमालिनीम् ३
रुद्धां तु नगरीं दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः
उवाचामर्षितः काले प्रहस्तं युद्धकोविदम् ४
पुरस्योपनिविष्टस्य सहसा पीडितस्य च
नान्यं युद्धात्प्रपश्यामि मोक्षं युद्धविशारद ५
अहं वा कुम्भकर्णो वा त्वं वा सेनापतिर्मम
इन्द्रजिद्वा निकुम्भो वा वहेयुर्भारमीदृशम् ६
स त्वं बलमितः शीघ्रमादाय परिगृह्य च
विजयायाभिनिर्याहि यत्र सर्वे वनौकसः ७
निर्याणादेव ते नूनं चपला हरिवाहिनी
नर्दतां राक्षसेन्द्राणां श्रुत्वा नादं द्र
विष्यति ८
चपला ह्यविनीताश्च चलचिताश्च वानराः
न सहिष्यन्ति ते नादं सिंहनादमिव द्विपाः ९
विद्रुते च बले तस्मिन्रामः सौमित्रिणा सह
अवशस्ते निरालम्बः प्रहस्त वशमेष्यति १०
आपत्संशयिता श्रेयो नात्र निःसंशयीकृता
प्रतिलोमानुलोमं वा यद्वा नो मन्यसे हितम् ११
रावणेनैवमुक्तस्तु प्रहस्तो वाहिनीपतिः

राक्षसेन्द्रमुवाचेदमसुरेन्द्रमिवोशना १२
राजन्मन्त्रितपूर्वं नः कुशलैः सह मन्त्रिभिः
विवादश्चापि नो वृत्तः समवेक्ष्य परस्परम् १३
प्रदानेन तु सीतायाः श्रेयो व्यवसितं मया
अप्रदाने पुनर्युद्धं दृष्टमेतत्तथ्व नः १४
सोऽह दानैश्च मानैश्च सततं पूजितस्त्वया सान्त्वैश्च विविधैः काले किं न कुर्यां प्रियं तव
१५
न हि मे जीवितं रक्ष्यं पुत्रदारधनानि वा
त्वं पश्य मां जुहूषन्तं त्वदर्थे जीवितं युधि १६
एवमुक्त्वा तु भर्तारं रावणं वाहिनीपतिः
उवाचेदं बलाध्यक्षान्प्रहस्तः पुरतः स्थितान्
समानयत मे शीघ्रं राक्षसानां महद्बलम् १७
मद्बाणाशनिवेगेन हतानां तु रणाजिरे
अद्य तृप्यन्तु मांसेन पक्षिणः काननौकसाम् १८
इत्युक्तास्ते प्रहस्तेन बलाध्यक्षाः कृतत्वराः
बलमुद्योजयामासुस्तस्मिन्राक्षसमन्दिरे १९
सावभूव मुहूर्तेन तिग्मनानाविधायुधैः
लङ्का राक्षसवीरैस्तैर्गजैरिव समाकुला २०
हुताशनं तर्पयतां ब्राह्मणांश्च नमस्यताम्
आज्यगन्धप्रतिवहः सुरभिर्मारुतो ववौ २१
स्रजश्च विविधाकारा जगृहुस्त्वभिमन्त्रिताः
संग्रामसज्जाः संहृष्टा धारयन्राक्षसास्तदा २२
सधनुष्काः कवचिनो वेगादाप्लुत्य राक्षसाः
रावणं प्रेक्ष्य राजानं प्रहस्तं पर्यवारयन् २३
अथामन्त्र्य च राजानं भेरीमाहत्य भैरवाम्
आरुरोह रथं दिव्यं प्रहस्तः सज्जकल्पितम् २४
हयैर्महाजवैर्युक्तं सम्यक्सूतसुसंयुतम्
महाजलदनिर्घोषं साक्षाच्चन्द्रार्कभास्वरम् २५
उरगध्वजदुर्धर्षं सुवरूथं स्वपस्करम्
सुवर्णजालसंयुक्तं प्रहसन्तमिव श्रिया २६
ततस्तं रथमास्थाय रावणार्पितशासनः

लङ्काया निर्ययौ तूर्णं बलेन महता वृतः २७
ततो दुंदुभिनिर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः
शुश्रुवे शङ्खशब्दश्च प्रयाते वाहिनीपतौ २८
निनदन्तः स्वरान्घोरान्राक्षसा जग्मुरग्रतः
भीमरुपामहाकायाः प्रहस्तस्य पुरःसराः २९
व्यूढेनैव सुघोरेण पूर्वद्वारात्स निर्ययौ
गजयूथनिकाशेन बलेन महता वृतः ३०
सागरप्रतिमौघेन वृतस्तेन बलेन सः
प्रहस्तो निर्ययौ तूर्णं क्रुद्धः कालान्तकोपमः ३१
तस्य निर्याणघोषेण राक्षसानां च नर्दताम्
लङ्कायां सर्वभूतानि विनेदुर्विकृतैः स्वरैः ३२
व्यभ्रमाकाशमाविश्य मांसशोणितभोजनाः
मण्डलान्यपसव्यानाः खगाश्चक्रू रथं प्रति ३३
वमन्त्यः पावकज्वालाः शिवा घोरा ववाशिरे ३४
अन्तरिक्षात्पपातोल्का वायुश्च परुषो ववौ
अन्योन्यमभिसंरब्धा ग्रहाश्च न चकाशिरे ३५
ववर्षू रुधिरं चास्य सिषिचुश्च पुरःसरान्
केतुमूर्धनि गृध्रोऽस्य विलीनो दक्षिणामुखः ३६
सारथेर्बहुशश्चास्य संग्राममवगाहतः
प्रतोदो न्यपतद्धस्तात्सूतस्य हयसादिनः ३७
निर्याणश्रीश्च यास्यासीद्भास्वरा च सुदुर्लभा
सा ननाश मुहूर्तेन समे च स्खलिता हयाः ३८
प्रहस्तं त्वभिनिर्यान्तं प्रख्यातबलपौरुषम्
युधि नानाप्रहरणा कपिसेनाभ्यवर्तत ३९
अथ घोषः सुतुमुलो हरीणां समजायत
वृक्षानारुजतां चैव गुर्वीश्चागृह्णतां शिलाः ४०
उभे प्रमुदिते सैन्ये रक्षोगणवनौकसाम्
वेगितानां समर्थानामन्योन्यवधकाङ्क्षिणाम्
परस्परं चाह्णयतां निनादः श्रूयते महान् ४१
ततः प्रहस्तः कपिराजवाहिनी
मभि प्रतस्थे विजयाय दुर्मतिः
विवृद्धवेगां च विवेश तां चमूं

यथा मुमूर्षुः शलभो विभावसुम्४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्जचत्वारिंशः सर्गः ४५

६-४६
ततः प्रहस्तं निर्यान्तं भीमं भीमपराक्रमम्
गर्जन्तं सुमहाकायं राक्षसैरभिसंवृतम् १
ददर्श महती सेना वानराणां बलीयसाम्
अतिसंजातरोषाणां प्रहस्तमभिगर्जताम् २
खङ्गशक्त्यष्टिबाणाश्च शूलानि मुसलानि च
गदाश्च परिघाः प्रासा विविधाश्च परश्वधाः ३
धनूंषि च विचित्राणि राक्षसानां जयैषिणाम्
प्रगृहीतान्यशोभन्त वानरानभिधावताम् ४
जगृहुः पादापांश्चापि पुष्पितान्वानरर्षभाः
शिलाश्च विपुला दीर्घा योद्धुकामाः प्लवंगमाः ५
तेषामन्योन्यमासाद्य संग्रामः सुमहानभूत्
बहूनामश्मवृष्टिं च शरवृष्टिं च वर्षताम् ६
बहवो राक्षसा युद्धे बहून्वानरयूथपान्
वानरा राक्षसांश्चापि निजघ्नुर्बहवो बहून् ७
शूलैः प्रमथिताः केचित्केचित्तु परमायुधैः
परिघैराहताः केचित्केचिच्छिन्नाः परश्वधैः ८
निरुच्छ्वासाः पुनः केचित्पतिता धरणीतले
विभिन्नहृदयाः केचिदिषुसंतानसंदिताः ९
केचिद्द्विधाकृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि
वानरा राक्षसैः शूलैः पार्श्वतश्च विदारिताः १०
वानरैश्चापि संक्रुद्धै राक्षसौघाः समन्ततः
पादपैर्गिरिशृङ्गैश्च संपिष्टा वसुधातले ११
वज्रस्पर्शतलैर्हस्तैर्मुष्टिभिश्च हता भृशम्
वेमुः शोणितमास्येभ्यो विशिई!इ!उ र्णदशनेक्षणाः १२
आर्तस्वरं च स्वनतां सिंहनादं च नर्दताम्
बभूव तुमुलः शब्दो हरीणां रक्षसां युधि १३
वानरा राक्षसाः क्रुद्धा वीरमार्गमनुव्रताः

विवृत्तनयनाः क्रूराश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् १४
नरान्तकः कुम्भहनुर्महानादः समुन्नतः
एते प्रहस्तसचिवाः सर्वे जघ्नुर्वनौकसः १५
तेषामापततां शीघ्रं निघ्नतां चापि वानरान्
द्विविदो गिरिशृङ्गेण जघानैकं नरान्तकम् १६
दुर्मुखः पुनरुत्पाट्य कपिः स विपुलद्रुमम्
राक्षसं क्षिप्रहस्तस्तु समुन्नतमपोथयत् १७
जाग्बवांस्तु सुसंक्रुद्धः प्रगृह्य महतीं शिलाम्
पातयामास तेजस्वी महानादस्य वक्षसि १८
अथ कुम्भहनुस्तत्र तारेणासाद्य वीर्यवान् वृक्षेणाभिहतो मूर्ध्नि प्राणांस्तत्याज राक्षसः
१९
अमृष्यमाणस्तत्कर्म प्रहस्तो रथमास्थितः
चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्वनौकसाम् २०
आवर्त इव संजज्ञे उभयोः सेनयोस्तदा
क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव निस्वनः २१
महता हि शरौघेण प्रहस्तो युद्धकोविदः
अर्दयामास संक्रुद्धो वानरान्परमाहवे २२
वानराणां शरीरैस्तु राक्षसानां च मेदिनी
बभूव निचिता घोरा पतितैरिव पर्वतैः २३
सा मही रुधिरौघेण प्रच्छन्ना संप्रकाशते
संछन्ना माधवे मासि पलाशैरिव पुष्पितैः २४
हतवीरौघवप्रां तु भग्नायुधमहाद्रुमाम्
शोणितौघमहातोयां यमसागरगामिनीम् २५
यकृत्प्लीहमहापङ्कां विनिकीर्णान्त्रशैवलाम्
भिन्नकायशिरोमीनामङ्गावयवशाड्वलाम् २६
गृध्रहंसगणाकीर्णां कङ्कसारससेविताम्
मेदः फेनसमाकीर्णामार्तस्तनितनिस्वनाम् २७
तां कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमिमयीं नदीम्
नदीमिव घनापाये हंससारससेविताम् २८
राक्षसाः कपिमुख्याश्च तेरुस्तां दुस्तरां नदीम्
यथा पद्मरजोध्वस्तां नलिनीं गजयूथपाः २९

ततः सृजन्तं बाणौघान्प्रहस्तं स्यन्दने स्थितम्
ददर्श तरसा नीलो विनिघ्नन्तं प्लवंगमान् ३०
स तं परमदुर्धर्षमापतन्तं महाकपिः
प्रहस्तं ताडयामास वृक्षमुत्पाट्य् वीर्यवान् ३१
स तेनाभिहतः क्रुद्धो नदन्राक्षसपुंगवः
ववर्ष शरवर्षाणि प्लवगानां चमूपतौ ३२
अपारयन्वारयितुं प्रत्यगृह्णान्निमीलितः
यथैव गोवृषो वर्षं शारदं शीघ्रमागतम् ३३
एवमेव प्रहस्तस्य शरवर्षं दुरासदम्
निमीलिताक्षः सहसा नीलः सेहे सुदारुणम् ३४
रोषितः शरवर्षेण सालेन महता महान्
प्रजघान हयान्नीलः प्रहस्तस्य मनोजवान् ३५
विधनुस्तु कृतस्तेन प्रहस्तो वाहिनीपतिः
प्रगृह्य मुसलं घोरं स्यन्दनादवपुप्लुवे ३६
तावुभौ वाहिनीमुख्यौ जातरोषौ तरस्विनौ
स्थितौ क्षतजदिग्धाङ्गौ प्रभिन्नाविव कुञ्जरौ ३७
उल्लिखन्तौ सुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभिरितरेतरम्
सिंहशार्दूलसदृशौ सिंहशार्दूलचेष्टितौ ३८
विक्रान्तविजयौ वीरौ समरेष्वनिवर्तिनौ
काङ्क्षमाणौ यशः प्राप्तुं वृत्रवासवयोः समौ ३९
आजघान तदा नीलं ललाटे मुसलेन सः
प्रहस्तः परमायस्तस्तस्य सुस्राव शोणितम् ४०
ततः शोणितदिग्धाङ्गः प्रगृह्य सुमहातरुम्
प्रहस्तस्योरसि क्रुद्धो विससर्ज महाकपिः ४१
तमचिन्त्य प्रहारं स प्रगृह्य मुसलं महत्
अभिदुद्राव बलिनं बली नीलं प्लवंगमम् ४२
तमुग्रवेगं संरब्धमापतन्तं महाकपिः
ततः संप्रेक्ष्य जग्राह महावेगो महाशिलाम् ४३
तस्य युद्धाभिकामस्य मृधे मुसलयोधिनः
प्रहस्तस्य शिलां नीलो मूर्ध्नि तूर्णमपातयत् ४४
सा तेन कपिमुख्येन विमुक्ता महती शिला
बिभेद बहुधा घोरा प्रहस्तस्य शिरस्तदा ४५

स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतेन्द्रियः
पपात सहसा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ४६
विभिन्नशिरसस्तस्य बहु सुस्राव शोणितम्
शरीरादपि सुस्राव गिरेः प्रस्रवणं यथा ४७
हते प्रहस्ते नीलेन तदकम्प्यं महद्बलम्
रक्षसामप्रहृष्टानां लङ्कामभिजगाम ह ४८
न शेकुः समवस्थातुं निहते वाहिनीपतौ
सेतुबन्धं समासाद्य विशीर्णं सलिलं यथा ४९
हते तस्मिंश्चमूमुख्ये राक्षसास्ते निरुद्यमाः
रक्षः पतिगृहं गत्वा ध्यानमूकत्वमागतः ५०
ततस्तु नीलो विजयी महाबलः
प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा
समेत्य रामेण सलक्ष्मणेन
प्रहृष्टरूपस्तु बभूव यूथपः ५१
इति श्रीरामयणे युद्धकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ४६

६-४७
तस्मिन्हते राक्षसैन्यपाले
प्लवंगमानामृषभेण युद्धे
भीमायुधं सागरतुल्यवेगं
प्रदुद्रुवे राक्षसराजसैन्यम् १
गत्वा तु रक्षोधिपतेः शशंसुः
सेनापतिं पावकसूनुशस्तम्
तच्चापि तेषां वचनं निशम्य
रक्षोधिपः क्रोधवशं जगाम २
संख्ये प्रहस्तं निहतं निशम्य
शोकार्दितः क्रोधपरीतचेताः
उवाच तान्नैरृतयोधमुख्या
निन्द्रो यथा चामरयोधमुख्यान् ३
नावज्ञा रिपवे कार्या यैरिन्द्रबलसूदनः
सूदितः सैन्यपालो मे सानुयात्रः सकुञ्जरः ४
सोऽह रिपुविनाशाय विजयायाविचारयन्

स्वयमेव गमिष्यामि रणशीर्षं तदद्भुतम् ५
अद्य तद्वानरानीकं रामं च सहलक्ष्मणम्
निर्दहिष्यामि बाणौघैर्वनं दीप्तैरिवाग्निभिः ६
स एवमुक्त्वा ज्वलनप्रकाशं
रथं तुरंगोत्तमराजियुक्तम्
प्रकाशमानं वपुषा ज्वलन्तं
समारुरोहामरराजशत्रुः ७
स शङ्खभेरीपटहप्रणादै- रास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादैः
पुण्यैःस्तवैश्चाप्यभिपूज्यमान-स्तदा ययौ राक्षसराजमुख्यः ८
स शैलजीमूतनिकाशरूपै- र्मांसाशनैः पावकदीप्तनेत्रैः
बभौ वृतो राक्षसराजमुख्यै
र्भूतैर्वृतो रुद्र इवामरेशः ९
ततो नर्गयाः सहसा महौजा
निष्क्रम्य तद्वानरसैन्यमुग्रम्
महार्णवाभ्रस्तनितं ददर्श
समुद्यतं पादपशैलहस्तम् १०
तद्राक्षसानीकमतिप्रचण्ड-मालोक्य रामो भुजगेन्द्रबाहुः
विभीषणं शस्त्रभृतां वरिष्ठ-मुवाच सेनानुगतः पृथुश्रीः ११
नानापताकाध्वजशस्त्रजुष्टं
प्रासासिशूलायुधिचक्रुजिउ!ष्टम्
सैन्यं नगेन्द्रोपमनागजुष्टं
कस्येदमक्षोभ्यमभीरुजुष्टम् १२
ततस्तु रामस्य निशम्य वाक्यं
विभीषणः शक्रसमानवीर्यः
शशंस रामस्य बलप्रवेकं
महात्मनां राक्षसपुंगवानाम् १३
योऽसौ गजस्कन्धगतो महात्मा

नवोदितार्कोपमताम्रवक्त्रः प्रकम्पयन्नागशिरोऽभ्युपैति ह्यकम्पनं त्वेनमवेहि राजन् १४
योऽसौ रथस्थो मृगराजकेतु- र्धून्वन्धनुः शक्रधनुःप्रकाशम्
करीव भात्युग्रविवृत्तदंष्ट्रः
स इन्द्रजिन्नाम वरप्रधानः १५
यश्चैष विन्ध्यास्तमहेन्द्रकल्पो
धन्वी रथस्थोऽतिरथोऽतिवीर्यः
विस्फारयंश्चापमतुल्यमानं
नाम्नातिकायोऽतिविवृद्धकायः १६
योऽसौ नवार्कोदितताम्रचक्षु
रारुह्य घण्टानिनदप्रणादम्
गजं खरं गर्जति वै महात्मा
महोदरो नाम स एष वीरः १७
योऽसौ हयं काञ्चनचित्रभाण्ड
मारुह्य संध्याभ्रगिरिप्रकाशम्
प्रासं समुद्यम्य मरीचिनद्धं
पिशाच एषोऽशनितुल्यवेगः १८
यश्चैष शूलं निशितं प्रगृह्य
विद्युत्प्रभं किंकरवज्रवेगम्
वृषेन्द्रमास्थाय गिरिप्रकाश-मायाति सोऽसौ त्रिशिरा यशस्वी १९
असौ च जीमूतनिकाशरूपः
कुम्भः पृथुव्यूढसुजातवक्षाः
समाहितः पन्नगराजकेतु- र्विस्फारयन्भाति धनुर्विधून्वन् २०
यश्चैष जाम्बूनदवज्रजुष्टं
दीप्तं सधूमं परिघं प्रगृह्य
आयाति रक्षोबलकेतुभूतः
सोऽसौ निकुम्भोऽद्भुतघोरकर्मा २१
यश्चैष चापासिशरौघजुष्टं

पताकिनं पावकदीप्तरूपम्
रथं समास्थाय विभात्युदग्रो
नरान्तकोऽसौ नगशृङ्गयोधी २२
यश्चैष नानाविधघोररूपै- र्व्याघ्रोष्ट्रनागेन्द्रमृगेन्द्रवक्त्रैः
भूतैर्वृतो भाति विवृत्तनेत्रैः
सोऽसौ सुराणामपि दर्पहन्ता २३
यत्रैतदिन्दुप्रतिमं विभाति
च्छत्रं सितं सूक्ष्मशलाकमग्र्यम्
अत्रैष रक्षोधिपतिर्महात्मा
भूतैर्वृतो रुद्र इवावभाति २४
असौ किरीटी चलकुण्डलास्यो
नागेन्द्रविन्ध्योपमभीमकायः
महेन्द्रवैवस्वतदर्पहन्ता
रक्षोधिपः सूर्य इवावभाति २५
प्रत्युवाच ततो रामो विभीषणमरिंदमम्
अहो दीप्तो महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः २६
आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यो रश्मिभिर्भाति रावणः
सुव्यक्तं लक्षये ह्यस्य रूपं तेजः समावृतम् २७
देवदानववीराणां वपुर्नैवंविधं भवेत
यादृशं राक्षसेन्द्रस्य वपुरेतत्प्रकाशते २८
सर्वे पर्वतसंकाशाः सर्वे पर्वतयोधिनः
सर्वे दीप्तायुधधरा योधाश्चास्य महौजसः २९
भाति राक्षसराजोऽसौ प्रदीप्तैर्भीमविक्रमैः
भूतैः परिवृतस्तीक्ष्णैर्देहवद्भिरिवान्तकः ३०
एवमुक्त्वा ततो रामो धनुरादाय वीर्यवान्
लक्ष्मणानुचरस्तस्थौ समुद्धृत्य शरोत्तमम् ३१
ततः स रक्षोधिपतिर्महात्मा
रक्षांसि तान्याह महाबलानि
द्वारेषु चर्यागृहगोपुरेष
सुनिर्वृतास्तिष्ठत निर्विशङ्काः ३२
विसर्जयित्वा सहसा ततस्ता-

न्गतेषु रक्षःसु यथानियोगम् व्यदारयद्वानरसागरौघं
महाझषः पूर्णमिवार्णवौघम् ३३
तपापतन्तं सहसा समीक्ष्य
दीप्तेषुचापं युधि राक्षसेन्द्रम्
महत्समुत्पाट्य महीधराग्रं
दुद्राव रक्षोधिपतिं हरीशः ३४
तच्छैलशृङ्गं बहुवृक्षसानुं
प्रगृह्य चिक्षेप निशाचराय
तमापतन्तं सहसा समीक्ष्य
बिभेद बाणैस्तपनीयपुङ्खैः ३५
तस्मिन्प्रवृद्धोत्तमसानुवृक्षे
शृङ्गे विकीर्णे पतिते पृथिव्याम्
महाहिकल्पं शरमन्तकाभं
समाददे राक्षसलोकनाथः ३६
स तं गृहीत्वानिलतुल्यवेगं
सविस्फुलिङ्गज्वलनप्रकाशम्
बाणं महेन्द्राशनितुल्यवेगं
चिक्षेप सुग्रीववधाय रुष्टः ३७
स सायको रावणबाहुमुक्तः
शक्राशनिप्रख्यवपुः शिताग्रः
सुग्रीवमासाद्यबिभेद वेगा- द्गुहेरिताक्रौञ्चमिवोग्रशक्तिः ३८
स सायकार्तो विपरीतचेताः
कूजन्पृथिव्यां निपपात वीरः
तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं विसंज्ञं
नेदुः प्रहृष्टा युधि यातुधानाः ३९
ततो गवाक्षो गवयः सुदंष्ट्र-
स्तथर्षभो ज्योतिमुखो नलश्च
शैलान्समुद्यम्य विवृद्धकायाः
प्रदुद्रुवुस्तं प्रति राक्षसेन्द्रम् ४०
तेषां प्रहारान्स चकार मोघा-

न्रक्षोधिपो बाणगणैः शिताग्रैः तान्वानरेन्द्रानपि बाणजालै- र्बिभेद जाम्बूनदचित्रपुङ्खैः ४१
ते वानरेन्द्रास्त्रिदशारिबाणै- र्भिन्ना निपेतुर्भुवि भीमरूपाः
ततस्तु तद्वानरसैन्यमुग्रं
प्रच्छादयामास स बाणजालैः ४२
ते वध्यमानाः पतिताग्य्रवीरा
नानद्यमाना भयशल्यविद्धाः
शाखामृगा रावणसायकार्ता
जग्मुः शरण्यं शरणं स्म रामम् ४३
ततो महात्मा स धनुर्धनुष्मा-
नादाय रामः सहसा जगाम
तं लक्ष्मणः प्राञ्जलिरभ्युपेत्य
उवाच वाक्यं परमार्थयुक्तम् ४४
काममार्यः सुपर्याप्तो वधायास्य दुरात्मनः
विधमिष्याम्यहं नीचमनुजानीहि मां विभो ४५
तमब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः
गच्छ यत्नपरश्चापि भव लक्ष्मण संयुगे ४६
रावणो हि महावीर्यो रणेऽद्भुतपराक्रमः
त्रैलोक्येनापि संक्रुद्धो दुष्प्रसह्यो न संशयः ४७
तस्य च्छिद्राणि मार्गस्व स्वच्छिद्राणि च गोपय
चक्षुषा धनुषा यत्नाद्रक्षात्मानं समाहितः ४८
राघवस्य वचः श्रुत्वा संपरिष्वज्य पूज्य च
अभिवाद्य ततो रामं ययौ सौमित्रिराहवम् ४९
स रावणं वारणहस्तबाहु-
र्ददर्श दीप्तोद्यतभीमचापम्
प्रच्छादयन्तं शरवृष्टिजालै- स्तान्वानरान्भिन्नविकीर्णदेहान् ५०
तमालोक्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः
निवार्य शरजालानि प्रदुद्राव स रावणम् ५१
रथं तस्य समासाद्य भुजमुद्यम्य दक्षिणम्

त्रासयन्रावणं धीमान्हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ५२
देवदानवगन्धर्वा यक्षाश्च सह राक्षसैः
अवध्यत्वात्त्वया भग्ना वानरेभ्यस्तु ते भयम् ५३
एष मे दक्षिणो बाहुः पञ्चशाखः समुद्यतः
विधमिष्यति ते देहाद्भूतात्मानं चिरोषितम् ५४
श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं रावणो भीमविक्रमः
संरक्तनयनः क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ५५
क्षिप्रं प्रहर निःशङ्कं स्थिरां कीर्तिमवाप्नुहि
ततस्त्वां ज्ञातविक्रान्तं नाशयिष्यामि वानर ५६
रावणस्य वचः श्रुत्वा वायुसूनुर्वचोऽब्रवीत्
प्रहृतं हि मया पूर्वमक्षं स्मर सुतं तव ५७
एवमुक्तो महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः
आजघानानिलसुतं तलेनोरसि वीर्यवान् ५८
स तलाभिहतस्तेन चचाल च मुहुर्मुहुः
आजघानाभिसंक्रुद्धस्तलेनैवामरद्विषम् ५९
ततस्तलेनाभिहतो वानरेण महात्मना
दशग्रीवः समाधूतो यथा भूमिचलेऽचलः ६०
संग्रामे तं तथा दृष्ट्वा रावणं तलताडितम्
ऋषयो वानराः सिद्धा नेदुर्देवाः सहासुराः ६१
अथाश्वस्य महातेजा रावणो वाक्यमब्रवीत्
साधु वानर वीर्येण श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ६२
रावणेनैवमुक्तस्तु मारुतिर्वाक्यमब्रवीत्
धिगस्तु मम वीर्यं तु यत्त्वं जीवसि रावण ६३
सकृत्तु प्रहरेदानीं दुर्बुद्धे किं विकत्थसे
ततस्त्वां मामको मुष्टिर्नयिष्यति यमक्षयम्
ततो मारुतिवाक्येन क्रोधस्तस्य तदाज्वलत् ६४
संरक्तनयनो यत्नान्मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम्
पातयामास वेगेन वानरोरसि वीर्यवान्
हनूमान्वक्षसि व्यूढे संचचाल हतः पुनः ६५
विह्वलं तं तदा दृष्ट्वा हनूमन्तं महाबलम्
रथेनातिरथः शीघ्रं नीलं प्रति समभ्यगात् ६६
पन्नगप्रतिमैर्भीमैः परमर्मातिभेदिभिः

शरैरादीपयामास नीलं हरिचमूपतिम् ६७
स शरौघसमायस्तो नीलः कपिचमूपतिः
करेणैकेन शैलाग्रं रक्षोधिपतयेऽसृजत् ६८
हनूमानपि तेजस्वी समाश्वस्तो महामनाः
विप्रेक्षमाणो युद्धेप्सुः सरोषमिदमब्रवीत् ६९
नीलेन सह संयुक्तं रावणं राक्षसेश्वरम्
अन्येन युध्यमानस्य न युक्तमभिधावनम् ७०
रावणोऽपि महातेजास्तच्छृङ्गं सप्तभिः शरैः
आजघान सुतीक्ष्णाग्रैस्तद्विकीर्णं पपात ह ७१
तद्विकीर्णं गिरेः शृङ्गं दृष्ट्वा हरिचमूपतिः
कालाग्निरिव जज्वाल क्रोधेन परवीरहा ७२
सोऽश्वकर्णान्धवान्सालांश्चूतांश्चापि
सुपुष्पितान्
अन्यांश्च विधिन्वृक्षान्नीलश्चिक्षेप संयुगे ७३
स तान्वृक्षान्समासाद्य प्रतिचिच्छेद रावणः
अभ्यवर्षत्सुघोरेण शरवर्षेण पावकिम् ७४
अभिवृष्टः शरौघेण मेघेनेव महाचलः
ह्रस्वं कृत्वा तदा रूपं ध्वजाग्रे निपपात ह ७५
पावकात्मजमालोक्य ध्वजाग्रे समवस्थितम्
जज्वाल रावणः क्रोधात्ततो नीलो ननाद ह ७६
ध्वजाग्रे धनुषश्चाग्रे किरीटाग्रे च तं हरिम्
लक्ष्मणोऽथ हनूमांश्च दृष्ट्वा रामश्च विस्मिताः ७७
रावणोऽपि महातेजाः कपिलाघवविस्मितः
अस्त्रमाहारयामास दीप्तमाग्नेयमद्भुतम् ७८
ततस्ते चुक्रुशुर्हृष्टा लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः
नीललाघवसंभ्रान्तं दृष्ट्वा रावणमाहवे ७९
वानराणां च नादेन संरब्धो रावणस्तदा
संभ्रमाविष्टहृदयो न किंचित्प्रत्यपद्यत ८०
आग्नेयेनाथ संयुक्तं गृहीत्वा रावणः शरम्
ध्वजशीर्षस्थितं नीलमुदैक्षत निशाचरः ८१
ततोऽब्रवीन्महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः
कपे लाघवयुक्तोऽसि मायया परयानया ८२

जीवितं खलु रक्षस्व यदि शक्नोषि वानर
तानि तान्यात्मरूपाणि सृजसे त्वमनेकशः ८३
तथापि त्वां मया मुक्तः सायकोऽस्त्रप्रयोजितः
जीवितं परिरक्षन्तं जीविताद्भ्रंशयिष्यति ८४
एवमुक्त्वा महाबाहू रावणो राक्षसेश्वरः
संधाय बाणमस्त्रेण चमूपतिमताडयत् ८५
सोऽस्त्रयुक्तेन बाणेन नीलो वक्षसि ताडितः
निर्दह्यमानः सहसा निपपात महीतले ८६
पितृमाहत्म्यसंयोगादात्मनश्चापि तेजसा
जानुभ्यामपतद्भूभौ न च प्राणैर्व्ययुज्यत ८७
विसंज्ञं वानरं दृष्ट्वा दशग्रीवो रणोत्सुकः
रथेनाम्बुदनादेन सौमित्रिमभिदुद्रुवे ८८
तमाह सौमित्रिरदीनसत्त्वो
विस्फारयन्तं धनुरप्रमेयम्
अन्वेहि मामेव निशाचरेन्द्र
न वानरांस्त्वं प्रति योद्धुमर्हसि ८९
स तस्य वाक्यं परिपूर्णघोषं
ज्याशब्दमुग्रं च निशम्य राजा
आसाद्य सौमित्रिमवस्थितं तं
कोपान्वितं वाक्यमुवाच रक्षः ९०
द्ष्ट्यासि मे राघव दृष्टिमार्गं
प्राप्तोऽन्तगामी विपरीतबुद्धिः
अस्मिन्क्षणे यास्यसि मृत्युदेशं
संसाद्यमानो मम बाणजालैः ९१
तमाह सौमित्रिरविस्मयानो
गर्जन्तमुद्वृत्तसिताग्रदंष्ट्रम्
राजन्न गर्जन्ति महाप्रभावा
विकत्थसे पापकृतां वरिष्ठ ९२
जानामि वीर्यं तव राक्षसेन्द्र
बलं प्रतापं च पराक्रमं च
अवस्थितोऽह शरचापपाणि-
रागच्छ किं मोघविकत्थनेन ९३

स एवमुक्तः कुपितः ससर्ज रक्षोधिपः सप्त शरान्सुपुङ्खान् तांल्लक्ष्मणः काञ्चनचित्रपुङ्खै- श्चिच्छेद बाणैर्निशिताग्रधारैः ९४
तान्प्रेक्षमाणः सहसा निकृत्ता- न्निकृत्तभोगानिव पन्नगेन्द्रान्
लङ्केश्वरः क्रोधवशं जगाम
ससर्ज चान्यान्निशितान्पृषत्कान् ९५
स बाणवर्षं तु ववर्ष तीव्रं
रामानुजः कार्मुकसंप्रयुक्तम्
क्षुरार्धचन्द्रोत्तमकर्णिभल्लैः
शरांश्च चिच्छेद न चुक्षुभे च ९६
स लक्ष्मणश्चाशु शराञ्शिताग्रा- न्महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगान्
संधाय चापे ज्वलनप्रकाशा-
न्ससर्ज रक्षोधिपतेर्वधाय ९७
स तान्प्रचिच्छेद हि राक्षसेन्द्र
श्छित्त्वा च ताँ ल्लक्ष्मणमाजघान
शरेण कालाग्निसमप्रभेण
स्वयंभुदत्तेन ललाटदेशे ९८
स लक्ष्मणो रावणसायकार्त-
श्चचाल चापं शिथिलं प्रगृह्य
पुनश्च संज्ञां प्रतिलभ्य कृच्छ्रा- च्चिच्छेद चापं त्रिदशेन्द्रशत्रोः ९९
निकृत्तचापं त्रिभिराजघान
बाणैस्तदा दाशरथिः शिताग्रैः
स सायकार्तो विचचाल राजा
कृच्छ्राच्च संज्ञां पुनराससाद १००
स कृत्तचापः शरताडितश्च
स्वेदार्द्रगात्रो रुधिरावसिक्तः
जग्राह शक्तिं समुदग्रशक्तिः
स्वयंभुदत्तां युधि देवशत्रुः १०१

स तां विधूमानलसंनिकाशां वित्रासनीं वानरवाहिनीनाम् चिक्षेप शक्तिं तरसा ज्वलन्तीं
सौमित्रये राक्षसराष्ट्रनाथः १०२
तामापतन्तीं भरतानुजोऽस्त्रै-
र्जघान बाणैश्च हुताग्निकल्पैः
तथापि सा तस्य विवेश शक्ति-
र्भुजान्तरं दाशरथेर्विशालम् १०३
शक्त्या ब्राह्म्या तु सौमित्रिस्ताडितस्तु स्तनान्तरे
विष्णोरचिन्त्यं स्वं भागमात्मानं प्रत्यनुस्मरत्
१०४
ततो दानवदर्पघ्नं सौमित्रिं देवकण्टकः
तं पीडयित्वा बाहुभ्यामप्रभुर्लङ्घनेऽभवत् १०५
हिमवान्मन्दरो मेरुस्त्रैलोक्यं वा सहामरैः
शक्य भुजाभ्यामुद्धर्तुं न संख्ये भरतानुजः १०६
अथैनं वैष्णवं भागं मानुषं देहमास्थितम् विसंज्ञं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रावणो विस्मितोऽभवत्
१०७
अथ वायुसुतः क्रुद्धो रावणं समभिद्रवत्
आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रकल्पेन मुष्टिना १०८
तेन मुष्टिप्रहारेण रावणो राक्षसेश्वरः
जानुभ्यामपतद्भूमौ चचाल च पपात च १०९
विसंज्ञं रावणं दृष्ट्वा समरे भीमविक्रमम्
ऋषयो वानराश्चैव नेदुर्देवाः सवासवाः ११०
हनूमानपि तेजस्वी लक्ष्मणं रावणार्दितम्
अनयद्राघवाभ्याशं बाहुभ्यां परिगृह्य तम् १११
वायुसूनोः सुहृत्त्वेन भक्त्या परमया च सः
शत्रूणामप्रकम्प्योऽपि लघुत्वमगमत्कपेः ११२
तं समुत्सृज्य सा शक्तिः सौमित्रिं युधि दुर्जयम्
रावणस्य रथे तस्मिन्स्थानं पुनरुपागमत् ११३
रावणोऽपि महातेजाः प्राप्य संज्ञां महाहवे

आददे निशितान्बाणाञ्जग्राह च महद्धनुः ११४
आश्वस्तश्च विशल्यश्च लक्ष्मणः शत्रुसूदनः
विष्णोर्भागममीमांस्यमात्मानं प्रत्यनुस्मरन् ११५
निपातितमहावीरां वानराणां महाचमूम्
राघवस्तु रणे दृष्ट्वा रावणं समभिद्रवत् ११६
अथैनमुपसंगम्य हनूमान्वाक्यमब्रवीत्
मम पृष्ठं समारुह्य राक्षसं शास्तुमर्हसि ११७
तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यं वायुपुत्रेण भाषितम्
आरोहत्सहसा शूरो हनूमन्तं महाकपिम्
रथस्थं रावणं संख्ये ददर्श मनुजाधिपः ११८
तमालोक्य महातेजाःप्रदुद्राव स राघवः
वैरोचनमिव क्रुद्धो विष्णुरभ्युद्यतायुधः ११९
ज्याशब्दमकरोत्तीब्रं वज्रनिष्पेषनिस्वनम्
गिरा गम्भीरया रामो राक्षसेन्द्रमुवाच ह १२०
तिष्ठ तिष्ठ मम त्वं हि कृत्वा विप्रियमीदृशम्
क्व नु राक्षसशार्दूल गतो मोक्षमवाप्स्यसि १२१
यदीन्द्रवैवस्वतभास्करान्वा
स्वयंभुवैश्वानरशंकरान्वा
गमिष्यसि त्वं दश वा दिशो वा
तथापि मे नाद्य गतो विमोक्ष्यसे १२२
यश्चैष शक्त्याभिहतस्त्वयाद्य
इच्छन्विषादं सहसाभ्युपेतः
स एष रक्षोगणराज मृत्युः
स पुत्रदारस्य तवाद्य युद्धे १२३
राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो महाकपिम्
आजघान शरैस्तीक्ष्णैः कालानलशिखोपमैः १२४
राक्षसेनाहवे तस्य ताडितस्यापि सायकैः
स्वभावतेजोयुक्तस्य भूयस्तेजो व्यवर्धत १२५
ततो रामो महातेजा रावणेन कृतव्रणम्
दृष्ट्वा प्लवगशार्दूलं क्रोधस्य वशमेयिवान् १२६
तस्याभिसंक्रम्य रथं सचक्रं साश्वध्वजच्छत्रमहापताकम्

ससारथिं साशनिशूलखड्गं
रामः प्रचिच्छेद शरैः सुपुङ्खैः १२७
अथेन्द्रशत्रुं तरसा जघान
बाणेन वज्राशनिसंनिभेन
भुजान्तरे व्यूढसुजातरूपे
वज्रेण मेरुं भगवानिवेन्द्रः १२८
यो वज्रपाताशनिसंनिपाता-
न्न चुक्षुभे नापि चचाल राजा
स रामबाणाभिहतो भृशार्त-
श्चचाल चापं च मुमोच वीरः १२९
तं विह्वलन्तं प्रसमीक्ष्य रामः
समाददे दीप्तमथार्धचन्द्रम्
तेनार्कवर्णं सहसा किरीटं
चिच्छेद रक्षोधिपतेर्महात्मा १३०
तं निर्विषाशीविषसंनिकाशं
शान्तार्चिषं सूर्यमिवाप्रकाशम्
गतश्रियं कृत्तकिरीटकूट-
मुवाच रामो युधि राक्षसेन्द्रम् १३१
कृतं त्वया कर्म महत्सुभीमं
हतप्रवीरश्च कृतस्त्वयाहम्
तस्मात्परिश्रान्त इति व्यवस्य
न त्वां शरैर्मृत्युवशं नयामि १३२
स एवमुक्तो हतदर्पहर्षो
निकृत्तचापः स हताश्वसूतः
शरार्दितः कृत्तमहाकिरीटो
विवेश लङ्कां सहसा स्म राजा १३३
तस्मिन्प्रविष्टे रजनीचरेन्द्रे
महाबले दानवदेवशत्रौ
हरीन्विशल्यान्सह लक्ष्मणेन
चकार रामः परमाहवाग्रे १३४
तस्मिन्प्रभग्ने त्रिदशेन्द्रशत्रौ सुरासुरा भूतगणा दिशश्च

ससागराः सर्षिमहोरगाश्च
तथैव भूम्यम्बुचराश्च हृष्टाः १३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ४७

६-४८
स प्रविश्य पुरीं लङ्कां रामबाणभयार्दितः
भग्नदर्पस्तदा राजा बभूव व्यथितेन्द्रियः १
मातंग इव सिंहेन गरुडेनेव पन्नगः
अभिभूतोऽभवद्राजा राघवेण महात्मना २
ब्रह्मदण्डप्रकाशानां विद्युत्सदृशवर्चसाम्
स्मरन्राघवबाणानां विव्यथे राक्षसेश्वरः ३
स काञ्चनमयं दिव्यमाश्रित्य परमासनम्
विप्रेक्षमाणो रक्षांसि रावणो वाक्यमब्रवीत् ४
सर्वं तत्खलु मे मोघं यत्तप्तं परमं तपः
यत्समानो महेन्द्रेण मानुषेणास्मि निर्जितः ५
इदं तद्ब्रह्मणो घोरं वाक्यं मामभ्युपस्थितम्
मानुषेभ्यो विजानीहि भयं त्वमिति तत्तथा ६
देवदानवगन्धर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः
अवध्यत्वं मया प्राप्तं मानुषेभ्यो न याचितम् ७
एतदेवाभ्युपागम्य यत्नं कर्तुमिहार्हथ
राक्षसाश्चापि तिष्ठन्तु चर्यागोपुरमूर्धसु ८
स चाप्रतिमगम्भीरो देवदानवदर्पहा
ब्रह्मशापाभिभूतस्तु कुम्भकर्णो विबोध्यताम् ९
स पराजितमात्मानं प्रहस्तं च निषूदितम्
ज्ञात्वा रक्षोबलं भीममादिदेश महाबलः १०
द्वारेषु यत्नः क्रियतां प्राकाराश्चाधिरुह्यताम्
निद्रावशसमाविष्टः कुम्भकर्णो विबोध्यताम् ११
नव षट् सप्त चाष्टौ च मासान्स्वपिति राक्षसः
तं तु बोधयत क्षिप्रं कुम्भकर्णं महाबलम् १२
स हि संख्ये महाबाहुः ककु दं सर्वरक्षसाम्
वानरान्राजपुत्रौ च क्षिप्रमेव वधिष्यति १३

कुम्भकर्णः सदा शेते मूढो ग्राम्यसुखे रतः
रामेणाभिनिरस्तस्य संग्रामेऽस्मिन्सुदारुणे
भविष्यति न मे शोकः कुम्भकर्णे विबोधिते १४
किं करिष्याम्यहं तेन शक्रतुल्यबलेन हि
ईदृशे व्यसने प्राप्ते यो न साह्याय कल्पते १५
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः
जग्मुः परमसंभ्रान्ताः कुम्भकर्णनिवेशनम् १६
ते रावणसमादिष्टा मांसशोणितभोजनाः
गन्धमाल्यांस्तथा भक्ष्यानादाय सहसा ययुः १७
तां प्रविश्य महाद्वारां सर्वतो योजनायताम्
कुम्भकर्णगुहां रम्यां सर्वगन्धप्रवाहिनीम् १८
कुम्भकर्णस्य निश्वासादवधूता महाबलाः
प्रतिष्ठमानाः कृच्छ्रेण
यत्नात्प्रविविशुर्गुहाम् १९
तां प्रविश्य गुहां रम्यां शुभां काञ्चनकुट्टिमाम्
ददृशुर्नैरृतव्याघ्रं शयानं भीमदर्शनम् २०
ते तु तं विकृतं सुप्तं विकीर्णमिव पर्वतम्
कुम्भकर्णं महानिद्रं सहिताः प्रत्यबोधयन् २१
ऊर्ध्वरोमाञ्चिततनुं श्वसन्तमिव पन्नगम्
त्रासयन्तं महाश्वासैः शयानं भीमदर्शनम् २२
भीमनासापुटं तं तु पातालविपुलाननम्
ददृशुर्नैरृतव्याघ्रं कुम्भकर्णं महाबलम् २३
ततश्चक्रुर्महात्मानः कुम्भकर्णाग्रतस्तदा
मांसानां मेरुसंकाशं राशिं परमतर्पणम् २४
मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च संचयान्
चक्रुर्नैरृतशार्दूला राशिमन्नस्य चाद्भुतम् २५
ततः शोणितकुम्भांश्च मद्यानि विविधानि च
पुरस्तात्कुम्भकर्णस्य चक्रुस्त्रिदशशत्रवः २६
लिलिपुश्च परार्ध्येन चन्दनेन परंतपम् दिव्यैराच्छादयामासुर्माल्यैर्गन्धैः सुगन्धिभिः २७
धूपं सुगन्धं ससृजुस्तुष्टुवुश्च परंतपम्

जलदा इव चोन्नेदुर्यातुधानाः सहस्रशः २८
शङ्खानापूरयामासुः शशाङ्कसदृशप्रभान्
तुमुलं युगपच्चापि विनेदुश्चाप्यमर्षिताः २९
नेदुरास्फोटयामासुश्चिक्षिपुस्ते निशाचराः
कुम्भकर्णविबोधार्थं चक्रुस्ते विपुलं स्वनम् ३०
सशङ्खभेरीपटहप्रणाद
मास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादम्
दिशो द्रवन्तस्त्रिदिवं किरन्तः
श्रुत्वा विहंगाः सहसा निपेतुः ३१
यदा भृशं तैर्निनदैर्महात्मा
न कुम्भकर्णो बुबुधे प्रसुप्तः
ततो मुसुण्डीमुसलानि सर्वे
रक्षोगणास्ते जगृहुर्गदाश्च ३२
तं शैलशृङ्गैर्मुसलैर्गदाभि- र्वृक्षैस्तलैर्मुद्गरमुष्टिभिश्च
सुखप्रसुप्तं भुवि कुम्भकर्णं
रक्षांस्युदग्राणि तदा निजघ्नुः ३३
तस्य निश्वासवातेन कुम्भकर्णस्य रक्षसः
राक्षसा बलवन्तोऽपि स्थातुं नाशक्नुवन्पुरः ३४
ततोऽस्य पुरतो गाढं राक्षसा भीमविक्रमाः
मृदङ्गपणवान्भेरीः शङ्खकुम्भगणांस्तथा
दशराक्षससाहस्रं युगपत्पर्यवादयन् ३५
नीलाञ्जनचयाकारं ते तु तं प्रत्यबोधयन्
अभिघ्नन्तो नदन्तश्च नैव संविविदे तु सः ३६
यदा चैनं न शेकुस्ते प्रतिबोधयितुं तदा
ततो गुरुतरं यत्नं दारुणं समुपाक्रमन् ३७
अश्वानुष्ट्रान्खरान्नागाञ्जघ्नुर्दण्डकशाङ्कुशैःभेरीशङ्खमृदङ्गांश्च सर्वप्राणैरवादयन् ३८
निजघ्नुश्चास्य गात्राणि महाकाष्ठकटंकरैः
मुद्गरैर्मुसलैश्चैव सर्वप्राणसमुद्यतैः ३९
तेन शब्देन महता लङ्का समभिपूरिता
सपर्वतवना सर्वा सोऽपि नैव प्रबुध्यते ४०

ततः सहस्रं भेरीणां युगपत्समहन्यत
मृष्टकाञ्चनकोणानामसक्तानां समन्ततः ४१
एवमप्यतिनिद्रस्तु यदा नैव प्रबुध्यत
शापस्य वशमापन्नस्ततः क्रुद्धा निशाचराः ४२
महाक्रोधसमाविष्टाः सर्वे भीमपराक्रमाः
तद्रक्षो बोधयिष्यन्तश्चक्रुरन्ये पराक्रमम् ४३
अन्ये भेरीः समाजघ्नुरन्ये चक्रुर्महास्वनम्
केशानन्ये प्रलुलुपुः कर्णावन्ये दशन्ति च
न कुम्भकर्णः पस्पन्दे महानिद्रावशं गतः ४४
अन्ये च बलिनस्तस्य कूटमुद्गरपाणयः
मूर्ध्नि वक्षसि गात्रेषु पातयन्कूटमुद्गरान् ४५
रज्जुबन्धनबद्धाभिः शतघ्नीभिश्च सर्वतः
वध्यमानो महाकायो न प्राबुध्यत राक्षसः ४६
वारणानां सहस्रं तु शरीरेऽस्य प्रधावितम्
कुम्भकर्णस्ततो बुद्धः स्पर्शं परमबुध्यत ४७
स पात्यमानैर्गिरिशृङ्गवृक्षै- रचिन्तयंस्तान्विपुलान्प्रहारान्
निद्राक्षयात्क्षुद्भयपीडितश्च
विजृम्भमाणः सहसोत्पपात ४८
स नागभोगाचलशृङ्गकल्पौ
विक्षिप्य बाहू गिरिशृङ्गसारौ
विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभं
निशाचरोऽसौ विकृतं जजृम्भे ४९
तस्य जाजृम्भमाणस्य वक्त्रं पातालसंनिभम्
ददृशे मेरुशृङ्गाग्रे दिवाकर इवोदितः ५०
विजृम्भमाणोऽतिबलः प्रतिबुद्धो निशाचरः
निश्वासश्चास्य संजज्ञे पर्वतादिव मारुतः ५१
रूपमुत्तिष्ठतस्तस्य कुम्भकर्णस्य तद्बभौ
तपान्ते सबलाकस्य मेघस्येव विवर्षतः ५२
तस्य दीप्ताग्निसदृशे विद्युत्सदृशवर्चसी
ददृशाते महानेत्रे दीप्ताविव महाग्रहौ ५३
आदद्बुभुक्षितो मांसं शोणितं तृषितोऽपिबत्

मेदःकुम्भं च मद्यं च पपौ शक्ररिपुस्तदा ५४
ततस्तृप्त इति ज्ञात्वा समुत्पेतुर्निशाचराः
शिरोभिश्च प्रणम्यैनं सर्वतः पर्यवारयन् ५५
स सर्वान्सान्त्वयामास नैरृतान्नैरृतर्षभः
बोधनाद्विस्मितश्चापि राक्षसानिदमब्रवीत् ५६
किमर्थमहमाहत्य भवद्भिः प्रतिबोधितः
कच्चित्सुकुशलं राज्ञो भयं वा नेह किंचन ५७
अथ वा ध्रुवमन्येभ्यो भयं परमुपस्थितम्
यदर्थमेव त्वरितैर्भवद्भिः प्रतिबोधितः ५८
अद्य राक्षसराजस्य भयमुत्पाटयाम्यहम्
पातयिष्ये महेन्द्रं वा शातयिष्ये तथानलम् ५९
न ह्यल्पकारणे सुप्तं बोधयिष्यति मां भृशम्
तदाख्यातार्थतत्त्वेन मत्प्रबोधनकारणम् ६०
एवं ब्रुवाणं संरब्धं कुम्भकर्णमरिंदमम्
यूपाक्षः सचिवो राज्ञः कृताञ्जलिरुवाच ह ६१
न नो देवकृतं किंचिद्भयमस्ति कदाचन
न दैत्यदानवेभ्यो वा भयमस्ति हि तादृशम्
यादृशं मानुषं राजन्भयमस्मानुपस्थितम् ६२
वानरैः पर्वताकारैर्लङ्केयं परिवारिता
सीताहरणसंतप्ताद्रामान्नस्तुमुलं भयम् ६३
एकेन वानरेणेयं पूर्वं दग्धा महापुरी
कुमारो निहतश्चाक्षः सानुयात्रः सकुञ्जरः ६४
स्वयं रक्षोधिपश्चापि पौलस्त्यो देवकण्टकः
मृतेति संयुगे मुक्ता रामेणादित्यतेजसा ६५
यन्न देवैः कृतो राजा नापि दैत्यैर्न दानवैः
कृतः स इह रामेण विमुक्तः प्राणसंशयात् ६६
स यूपाक्षवचः श्रुत्वा भ्रातुर्युधि पराजयम्
कुम्भकर्णो विवृत्ताक्षो यूपाक्षमिदमब्रवीत् ६७
सर्वमद्यैव यूपाक्ष हरिसैन्यं सलक्ष्मणम्
राघवं च रणे हत्वा पश्चाद्द्रक्ष्यामि रावणम् ६८
राक्षसांस्तर्पयिष्यामि हरीणां मांसशोणितैः
रामलक्ष्मणयोश्चापि स्वयं पास्यामि शोणितम् ६९

तत्तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य
सगर्वितं रोषविवृद्धदोषम्
महोदरो नैरृतयोधमुख्यः
कृताञ्जलिर्वाक्यमिदं बभाषे ७०
रावणस्य वचः श्रुत्वा गुणदोषौ विमृश्य च
पश्चादपि महाबाहो शत्रून्युधि विजेष्यसि ७१
महोदरवचः श्रुत्वा राक्षसैः परिवारितः
कुम्भकर्णो महातेजाः संप्रतस्थे महाबलः ७२
तं समुत्थाप्य भीमाक्षं भीमरूपपराक्रमम्
राक्षसास्त्वरिता जग्मुर्दशग्रीवनिवेशनम् ७३
ततो गत्वा दशग्रीवमासीनं परमासने
ऊचुर्बद्धाञ्जलिपुटाः सर्व एव निशाचराः ७४
प्रबुद्धः कुम्भकर्णोऽसौ भ्राता ते राक्षसर्षभ
कथं तत्रैव निर्यातु द्रक्ष्यसे तमिहागतम् ७५
रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टो राक्षसांस्तानुपस्थितान्
द्रष्टुमेनमिहेच्छामि यथान्यायं च पूजितम् ७६
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे पुनरागम्य राक्षसाः
कुम्भकर्णमिदं वाक्यमूचू रावणचोदिताः ७७
द्रष्टुं त्वां काङ्क्षते राजा सर्वराक्षसपुंगवः
गमने क्रियतां बुद्धिर्भ्रातरं संप्रहर्षय ७८
कुम्भकर्णस्तु दुधर्षो भ्रातुराज्ञाय शासनम्
तथेत्युक्त्वा महावीर्यः शयनादुत्पपात ह ७९
प्रक्षाल्य वदनं हृष्टः स्नातः परमभूषितः
पिपासुस्त्वरयामास पानं बलसमीरणम् ८०
ततस्ते त्वरितास्तस्य राक्षसा रावणाज्ञया
मद्यं भक्ष्यांश्च विविधान्क्षिप्रमेवोपहारयन् ८१
पीत्वा घटसहस्रं स गमनायोपचक्रमे ८२
ईषत्समुत्कटो मत्तस्तेजोबलसमन्वितः
कुम्भकर्णो बभौ हृष्टः कालान्तकयमोपमः ८३
भ्रातुः स भवनं गच्छन्रक्षोबलसमन्वितः
कुम्भकर्णः पदन्यासैरकम्पयत मेदिनीम् ८४
स राजमार्गं वपुषा प्रकाश

न्सहस्ररश्मिर्धरणीमिवांशुभिः जगाम तत्राञ्जलिमालया वृतः शतक्रतुर्गेहमिव स्वयंभुवः ८५
केचिच्छरण्यं शरणं स्म रामं
व्रजन्ति केचिद्व्यथिताः पतन्ति
केचिद्दिशः स्म व्यथिताः प्रयान्ति
केचिद्भयार्ता भुवि शेरते स्म ८६
तमद्रिशृङ्गप्रतिमं किरीटिनं
स्पृशन्तमादित्यमिवात्मतेजसा
वनौकसः प्रेक्ष्य विवृद्धमद्भुतं
भयार्दिता दुद्रुविरे ततस्ततः ८७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ४८

६-४९
ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान्
किरीटिनं महाकायं कुम्भकर्णं ददर्श ह १
तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं पर्वताकारदर्शनम्
क्रममाणमिवाकाशं पुरा नारायणं प्रभुम् २
सतोयाम्बुदसंकाशं काञ्चनाङ्गदभूषणम्
दृष्ट्वा पुनः प्रदुद्राव वानराणां महाचमूः ३
विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वर्धमानं च राक्षसम्
सविस्मयमिदं रामो विभीषणमुवाच ह ४
कोऽसौ पर्वतसंकाशः किरीटी हरिलोचनः
लङ्कायां दृश्यते वीरः सविद्युदिव तोयदः ५
पृथिव्याः केतुभूतोऽसौ महानेकोऽत्र दृश्यते
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे विद्रवन्ति ततस्ततः ६
आचक्ष्व मे महान्कोऽसौ रक्षो वा यदि वासुरः
न मयैवंविधं भूतं दृष्टपूर्वं कदाचन ७
स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणाक्लिष्टकारिणा
विभीषणो महाप्रज्ञः काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ८
येन वैवस्वतो युद्धे वासवश्च पराजितः

सैष विश्रवसः पुत्रः कुम्भकर्णः प्रतापवान् ९
एतेन देवा युधि दानवाश्च
यक्षा भुजंगाः पिशिताशनाश्च
गन्धर्वविद्याधरकिंनराश्च
सहस्रशो राघव संप्रभग्नाः १०
शूलपाणिं विरूपाक्षं कुम्भकर्णं महाबलम्
हन्तुं न शेकुस्त्रिदशाः कालोऽयमिति मोहिताः ११
प्रकृत्या ह्येष तेजस्वी कुम्भकर्णो महाबलः
अन्येषां राक्षसेन्द्राणां वरदानकृतं बलम् १२
एतेन जातमात्रेण क्षुधार्तेन महात्मना
भक्षितानि सहस्राणि सत्त्वानां सुबहून्यपि १३
तेषु संभक्ष्यमाणेषु प्रजा भयनिपीडिताः
यान्ति स्म शरणं शक्रं तमप्यर्थं न्यवेदयन् १४
स कुम्भकर्णं कुपितो महेन्द्रो
जघान वज्रेण शितेन वज्री
स शक्रवज्राभिहतो महात्मा
चचाल कोपाच्च भृशं ननाद १५
तस्य नानद्यमानस्य कुम्भकर्णस्य धीमतः
श्रुत्वा निनादं वित्रस्ता भूयो भूमिर्वितत्रसे १६
ततः कोपान्महेन्द्रस्य कुम्भकर्णो महाबलः
विकृष्यैरावताद्दन्तं जघानोरसि वासवम् १७
कुम्भकर्णप्रहारार्तो विचचाल स वासवः
ततो विषेदुः सहसा देवब्रह्मर्षिदानवाः १८
प्रजाभिः सह शक्रश्च ययौ स्थानं स्वयंभुवः
कुम्भकर्णस्य दौरात्म्यं शशंसुस्ते प्रजापतेः
प्रजानां भक्षणं चापि देवानां चापि धर्षणम् १९
एवं प्रजा यदि त्वेष भक्षयिष्यति नित्यशः
अचिरेणैव कालेन शून्यो लोको भविष्यति २०
वासवस्य वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः
रक्षांस्यावाहयामास कुम्भकर्णं ददर्श ह २१
कुम्भकर्णं समीक्ष्यैव वितत्रास प्रजापतिः
दृष्ट्वा निश्वस्य चैवेदं स्वयंभूरिदमब्रवीत् २२

ध्रुवं लोकविनाशाय पौलस्त्येनासि निर्मितः
तस्मात्त्वमद्यप्रभृति मृतकल्पः शयिष्यसि
ब्रह्मशापाभिभूतोऽथ निपपाताग्रतः प्रभोः २३
ततः परमसंभ्रान्तो रावणो वाक्यमब्रवीत्
विवृद्धः काञ्चनो वृक्षः फलकाले निकृत्यते २४
न नप्तारं स्वकं न्याय्यं शप्तुमेवं प्रजापते
न मिथ्यावचनश्च त्वं स्वप्स्यत्येष न संशयः
कालस्तु क्रियतामस्य शयने जागरे तथा २५
रावणस्य वचः श्रुत्वा स्वयंभूरिदमब्रवीत्
शयिता ह्येष षण्मासानेकाहं जागरिष्यति २६
एकेनाह्ना त्वसौ वीरश्चरन्भूमिं बुभुक्षितः
व्यात्तास्यो भक्षयेल्लोकान्संक्रुद्ध इव पावकः २७
सोऽसौ व्यसनमापन्नः कुम्भकर्णमबोधयत्
त्वत्पराक्रमभीतश्च राजा संप्रति रावणः २८
स एष निर्गतो वीरः शिबिराद्भीमविक्रमः
वानरान्भृशसंक्रुद्धो भक्षयन्परिधावति २९
कुम्भकर्णं समीक्ष्यैव हरयो विप्रदुद्रुवुः
कथमेनं रणे क्रुद्धं वारयिष्यन्ति वानराः ३०
उच्यन्तां वानराः सर्वे यन्त्रमेतत्समुच्छ्रितम्
इति विज्ञाय हरयो भविष्यन्तीह निर्भयाः ३१
विभीषणवचः श्रुत्वा हेतुमत्सुमुखोद्गतम्
उवाच राघवो वाक्यं नीलं सेनापतिं तदा ३२
गच्छ सैन्यानि सर्वाणि व्यूह्य तिष्ठस्व पावके द्वाराण्यादाय लङ्कायाश्चर्याश्चाप्यथ संक्रमान्
३३
शैलशृङ्गाणि वृक्षांश्च शिलाश्चाप्युपसंहरन्
तिष्ठन्तु वानराः सर्वे सायुधाः शैलपाणयः ३४
राघवेण समादिष्टो नीलो हरिचमूपतिः
शशास वानरानीकं यथावत्कपिकुञ्जरः ३५
ततो गवाक्षः शरभो हनुमानङ्गदो नलः
शैलशृङ्गणि शैलाभा गृहीत्वा द्वारमभ्ययुः ३६
ततो हरीणां तदनीकमुग्रं

रराज शैलोद्यतविऋ!क्षुहिस्तम्
गिरेः समीपानुगतं यथैव
महन्महाम्भोधरजालमुग्रम् ३७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ४९

६-५०
स तु राक्षसशार्दूलो निद्रामदसमाकुलः
राजमार्गं श्रिया जुष्टं ययौ विपुलविक्रमः १
राक्षसानां सहस्रैश्च वृतः परमदुर्जयः
गृहेभ्यः पुष्पवर्षेण कीर्यमाणस्तदा ययौ २
स हेमजालविततं भानुभास्वरदर्शनम्
ददर्श विपुलं रम्यं राक्षसेन्द्रनिवेशनम् ३
स तत्तदा सूर्य इवाभ्रजालं
प्रविश्य रक्षोधिपतेर्निवेशनम्
ददर्श दूरेऽग्रजमासनस्थं
स्वयंभुवं शक्र इवासनस्थम् ४
सोऽभिगम्य गृहं भ्रातुः कक्ष्यामभिविगाह्य च
ददर्शोद्विग्नमासीनं विमाने पुष्पके गुरुम् ५
अथ दृष्ट्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णमुपस्थितम्
तूर्णमुत्थाय संहृष्टः संनिकर्षमुपानयत् ६
अथासीनस्य पर्यङ्के कुम्भकर्णो महाबलः
भ्रातुर्ववन्दे चरणौ किं कृत्यमिति चाब्रवीत्
उत्पत्य चैनं मुदितो रावणः परिषस्वजे ७
स भ्रात्रा संपरिष्वक्तो यथावच्चाभिनन्दितः
कुम्भकर्णः शुभं दिव्यं प्रतिपेदे वरासनम् ८
स तदासनमाश्रित्य कुम्भकर्णो महाबलः
संरक्तनयनः कोपाद्रावणं वाक्यमब्रवीत् ९
किमर्थमहमादृत्य त्वया राजन्प्रबोधितः
शंस कस्माद्भयं तेऽस्ति कोऽद्य प्रेतो भविष्यति १०
भ्रातरं रावणः क्रुद्धं कुम्भकर्णमवस्थितम् ईषत्तु परिवृत्ताभ्यां नेत्राभ्यां वाक्यमब्रवीत् ११

अद्य ते सुमहान्कालः शयानस्य महाबल
सुखितस्त्वं न जानीषे मम रामकृतं भयम् १२
एष दाशरथी रामः सुग्रीवसहितो बली
समुद्रं सबलस्तीर्त्वा मूलं नः परिकृन्तति १३
हन्त पश्यस्व लङ्काया वनान्युपवनानि च
सेतुना सुखमागम्य वानरैकार्णवं कृतम् १४
ये राक्षसा मुख्यतमा हतास्ते वानरैर्युधि
वानराणां क्षयं युद्धे न पश्यामि कदाचन १५
सर्वक्षपितकोशं च स त्वमभ्यवपद्य माम्
त्रायस्वेमां पुरीं लङ्कां बालवृद्धावशेषिताम् १६
भ्रातुरर्थे महाबाहो कुरु कर्म सुदुष्करम्
मयैवं नोक्तपूर्वो हि कश्चिद्भ्रातः परंतप
त्वय्यस्ति मम च स्नेहः परा संभावना च मे १७
देवासुरविमर्देषु बहुशो राक्षसर्षभ
त्वया देवाः प्रतिव्यूह्य निर्जिताश्चासुरा युधि
न हि ते सर्वभूतेषु दृश्यते सदृशो बली १८
कुरुष्व मे प्रियहितमेतदुत्तमं
यथाप्रियं प्रियरण बान्धवप्रिय
स्वतेजसा विधम सपत्नवाहिनीं
शरद्घनं पवन इवोद्यतो महान् १९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ५०

६-५१
तस्य राक्षसराजस्य निशम्य परिदेवितम्
कुम्भकर्णो बभाषेऽथ वचनं प्रजहास च १
दृष्टो दोषो हि योऽस्माभिः पुरा मन्त्रविनिर्णये
हितेष्वनभियुक्तेन सोऽयमासादितस्त्वया २
शीघ्रं खल्वभ्युपेतं त्वां फलं पापस्य कर्मणः
निरयेष्वेव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः ३
प्रथमं वै महाराज कृत्यमेतदचिन्तितम्
केवलं वीर्यदर्पेण नानुबन्धो विचारितः ४
यः पश्चात्पूर्वकार्याणि कुर्यादैश्वर्यमास्थितः

पूर्वं चोत्तरकार्याणि न स वेद नयानयौ ५
देशकालविहीनानि कर्माणि विपरीतवत्
क्रियमाणानि दुष्यन्ति हवींष्यप्रयतेष्विव ६
त्रयाणां पञ्चधा योगं कर्मणां यः प्रपश्यति
सचिवैः समयं कृत्वा स सभ्ये वर्तते पथि ७
यथागमं च यो राजा समयं विचिकीर्षति
बुध्यते सचिवान्बुद्ध्या सुहृदश्चानुपश्यति ८
धर्ममर्थं च कामं च सर्वान्वा रक्षसां पते
भजते पुरुषः काले त्रीणि द्वंद्वानि वा पुनः ९
त्रिषु चैतेषु यच्छ्रेष्ठं श्रुत्वा तन्नावबुध्यते
राजा वा राजमात्रो वा व्यर्थं तस्य बहुश्रुतम् १०
उपप्रदानं सान्त्वं वा भेदं काले च विक्रमम्
योगं च रक्षसां श्रेष्ठ तावुभौ च नयानयौ ११
काले धर्मार्थकामान्यः संमन्त्र्य सचिवैः सह
निषेवेतात्मवाँ ल्लोके न स व्यसनमाप्नुयात् १२
हितानुबन्धमालोक्य कार्याकार्यमिहात्मनः
राजा सहार्थतत्त्वज्ञैः सचिवैः सह जीवति १३
अनभिज्ञाय शास्त्रार्थान्पुरुषाः पशुबुद्धयः
प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छन्ति
मन्त्रेष्वभ्यन्तरीकृताः १४
अशास्त्रविदुषां तेषां न कार्यमहितं वचः
अर्थशास्त्रानभिज्ञानां विपुलां श्रियमिच्छताम् १५
अहितं च हिताकारं धार्ष्ट्याज्जल्पन्ति ये नराः अवेक्ष्य मन्त्रबाह्यास्ते कर्तव्याः कृत्यदूषणाः
१६
विनाशयन्तो भर्तारं सहिताः शत्रुभिर्बुधैः
विपरीतानि कृत्यानि कारयन्तीह मन्त्रिणः १७
तान्भर्ता मित्रसंकाशानमित्रान्मन्त्रनिर्णये
व्यवहारेण जानीयात्सचिवानुपसंहितान् १८
चपलस्येह कृत्यानि सहसानुप्रधावतः
छिद्रमन्ये प्रपद्यन्ते क्रौञ्चस्य खमिव द्विजाः १९

यो हि शत्रुमवज्ञाय नात्मानमभिरक्षति
अवाप्नोति हि सोऽनर्थान्स्थानाच्च व्यवरोप्यते २०
तत्तु श्रुत्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णस्य भाषितम्
भ्रुकुटिं चैव संचक्रे क्रुद्धश्चैनमुवाच ह २१
मान्यो गुरुरिवाचार्यः किं मां त्वमनुशाससि
किमेवं वाक्श्रमं कृत्वा काले युक्तं विधीयताम् २२
विभ्रमाच्चित्तमोहाद्वा बलवीर्याश्रयेण वा
नाभिपन्नमिदानीं यद्व्यर्थास्तस्य पुनः कथाः २३
अस्मिन्काले तु यद्युक्तं तदिदानीं विधीयताम्
ममापनयजं दोषं विक्रमेण समीकुरु २४
यदि खल्वस्ति मे स्नेहो भ्रातृत्वं वावगच्छसि
यदि वा कार्यमेतत्ते हृदि कार्यतमं मतम् २५
स सुहृद्यो विपन्नार्थं दीनमभ्यवपद्यते
स बन्धुर्योऽपनीतेषु साहाय्यायोपकल्पते २६
तमथैवं ब्रुवाणं तु वचनं धीरदारुणम्
रुष्टोऽयमिति विज्ञाय शनैः श्लक्ष्णमुवाच ह २७
अतीव हि समालक्ष्य भ्रातरं क्षुभितेन्द्रियम्
कुम्भकर्णः शनैर्वाक्यं बभाषे परिसान्त्वयन् २८
अलं राक्षसराजेन्द्र संतापमुपपद्य ते
रोषं च संपरित्यज्य स्वस्थो भवितुमर्हसि २९
नैतन्मनसि कर्तव्यं मयि जीवति पार्थिव
तमहं नाशयिष्यामि यत्कृते परितप्यसे ३०
अवश्यं तु हितं वाच्यं सर्वावस्थं मया तव
बन्धुभावादभिहितं भ्रातृस्नेहाच्च पार्थिव ३१
सदृशं यत्तु कालेऽस्मिन्कर्तुं स्निग्धेन बन्धुना
शत्रूणां कदनं पश्य क्रियमाणं मया रणे ३२
अद्य पश्य महाबाहो मया समरमूर्धनि
हते रामे सह भ्रात्रा द्रवन्तीं हरिवाहिनीम् ३३
अद्य रामस्य तद्दृष्ट्वा मयानीतं रणाच्छिरः
सुखी भव महाबाहो सीता भवतु दुःखिता ३४
अद्य रामस्य पश्यन्तु निधनं सुमहत्प्रियम्
लङ्कायां राक्षसाः सर्वे ये ते निहतबान्धवाः ३५

अद्य शोकपरीतानां स्वबन्धुवधकारणात्
शत्रोर्युधि विनाशेन करोम्यस्रप्रमार्जनम् ३६
अद्य पर्वतसंकाशं ससूर्यमिव तोयदम्
विकीर्णं पश्य समरे सुग्रीवं प्लवगेश्वरम् ३७
न परः प्रेषणीयस्ते युद्धायातुलविक्रम
अहमुत्सादयिष्यामि शत्रूंस्तव महाबल ३८
यदि शक्रो यदि यमो यदि पावकमारुतौ
तानहं योधयिष्यामि कुबेरवरुणावपि ३९
गिरिमात्रशरीरस्य शितशूलधरस्य मे
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य बिभीयाच्च पुरंदरः ४०
अथ वा त्यक्तशस्त्रस्य मृद्नतस्तरसा रिपून्
न मे प्रतिमुखे कश्चिच्छक्तः स्थातुं जिजीविषुः ४१
नैव शक्त्या न गदया नासिना न शितैः शरैः
हस्ताभ्यामेव संरब्धो हनिष्याम्यपि वज्रिणम् ४२
यदि मे मुष्टिवेगं स राघवोऽद्य सहिष्यति
ततः पास्यन्ति बाणौघा रुधिरं राघवस्य ते ४३
चिन्तया बाध्यसे राजन्किमर्थं मयि तिष्ठति
सोऽह शत्रुविनाशाय तव निर्यातुमुद्यतः ४४
मुञ्च रामाद्भयं राजन्हनिष्यामीह संयुगे
राघवं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं च महाबलम्
असाधारणमिच्छामि तव दातुं महद्यशः ४५
वधेन ते दाशरथेः सुखावहं
सुखं समाहर्तुमहं व्रजामि
निहत्य रामं सह लक्ष्मणेन
खादामि सर्वान्हरियूथमुख्यान् ४६
रमस्व कामं पिब चाग्य्रवारुणीं
कुरुष्व कृत्यानि विनीयतां ज्वरः
मयाद्य रामे गमिते यमक्षयं
चिराय सीता वशगा भविष्यति ४७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ५१

६-५२

तदुक्तमतिकायस्य बलिनो बाहुशालिनः
कुम्भकर्णस्य वचनं श्रुत्वोवाच महोदरः १
कुम्भकर्ण कुले जातो धृष्टः प्राकृतदर्शनः
अवलिप्तो न शक्नोषि कृत्यं सर्वत्र वेदितुम् २
न हि राजा न जानीते कुम्भकर्ण नयानयौ
त्वं तु कैशोरकाद्धृष्टः केवलं वक्तुमिच्छसि ३
स्थानं वृद्धिं च हानिं च देशकालविभागवित्
आत्मनश्च परेषां च बुध्यते राक्षसर्षभ ४
यत्तु शक्यं बलवता कर्तुं प्राकृतबुद्धिना
अनुपासितवृद्धेन कः कुर्यात्तादृशं बुधः ५
यांस्तु धर्मार्थकामांस्त्वं ब्रवीषि पृथगाश्रयान्
अनुबोद्धुं स्वभावेन न हि लक्षणमस्ति ते ६
कर्म चैव हि सर्वेषां कारणानां प्रयोजनम्
श्रेयः पापीयसां चात्र फलं भवति कर्मणाम् ७
निःश्रेयसफलावेव धर्मार्थावितरावपि
अधर्मानर्थयोः प्राप्तिः फलं च प्रत्यवायिकम् ८
एहलौकिकपारत्र्यं कर्म पुंभिर्निषेव्यते
कर्माण्यपि तु कल्यानि लभते काममास्थितः ९
तत्र कॢप्तमिदं राज्ञा हृदि कार्यं मतं च नः
शत्रौ हि साहसं यत्स्यात्किमिवात्रापनीयते १०
एकस्यैवाभियाने तु हेतुर्यः प्रकृतस्त्वया
तत्राप्यनुपपन्नं ते वक्ष्यामि यदसाधु च ११
येन पूर्वं जनस्थाने बहवोऽतिबला हताः
राक्षसा राघवं तं त्वं कथमेको जयिष्यसि १२
ये पुरा निर्जितास्तेन जनस्थाने महौजसः
राक्षसांस्तान्पुरे सर्वान्भीतानद्यापि पश्यसि १३
तं सिंहमिव संक्रुद्धं रामं दशरथात्मजम्
सर्पं सुप्तमिवाबुद्ध्या प्रवोधयितुमिच्छसि १४
ज्वलन्तं तेजसा नित्यं क्रोधेन च दुरासदम्
कस्तं मृत्युमिवासह्यमासादयितुमर्हति १५
संशयस्थमिदं सर्वं शत्रोः प्रतिसमासने
एकस्य गमनं तत्र न हि मे रोचते तव १६

हीनार्थस्तु समृद्धार्थं को रिपुं प्राकृतो यथा
निश्चितं जीवितत्यागे वशमानेतुमिच्छति १७
यस्य नास्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम
कथमाशंससे योद्धुं तुल्येनेन्द्रविवस्वतोः १८
एवमुक्त्वा तु संरब्धं कुम्भकर्णं महोदरः
उवाच रक्षसां मध्ये रावणं लोकरावणम् १९
लब्ध्वा पुनस्तां वैदेहीं किमर्थं त्वं प्रजल्पसि
यदेच्छसि तदा सीता वशगा ते भविष्यति २०
दृष्टः कश्चिदुपायो मे सीतोपस्थानकारकः
रुचितश्चेत्स्वया बुद्ध्या राक्षसेश्वर तं शृणु २१
अहं द्विजिह्वः संह्रादी कुम्भकर्णो वितर्दनः
पञ्च रामवधायैते निर्यान्तीत्यवघोषय २२
ततो गत्वा वयं युद्धं दास्यामस्तस्य यत्नतः
जेष्यामो यदि ते शत्रून्नोपायैः कृत्यमस्ति नः २३
अथ जीवति नः शत्रुर्वयं च कृतसंयुगाः
ततः समभिपत्स्यामो मनसा यत्समीक्षितम् २४
वयं युद्धादिहेष्यामो रुधिरेण समुक्षिताः
विदार्य स्वतनुं बाणै रामनामाङ्कितैः शितैः २५
भक्षितो राघवोऽस्माभिर्लक्ष्मणश्चेति वादिनः
तव पादौ ग्रहीष्यामस्त्वं नः कामं प्रपूरय २६
ततोऽवघोषय पुरे गजस्कन्धेन पार्थिव
हतो रामः सह भ्रात्रा ससैन्य इति सर्वतः २७
प्रीतो नाम ततो भूत्वा भृत्यानां त्वमरिंदम
भोगांश्च परिवारांश्च कामांश्च वसु दापय २८
ततो माल्यानि वासांसि वीराणामनुलेपनम्
पेयं च बहु योधेभ्यः स्वयं च मुदितः पिब २९
ततोऽस्मिन्बहुलीभूते कौलीने सर्वतो गते
प्रविश्याश्वास्य चापि त्वं सीतां रहसि सान्त्वय
धनधान्यैश्च कामैश्च रत्नैश्चैनां प्रलोभय ३०
अनयोपधया राजन्भयशोकानुबन्धया
अकामा त्वद्वशं सीता नष्टनाथा गमिष्यति ३१
रञ्जनीयं हि भर्तारं विनष्टमवगम्य सा

नैराश्यात्स्त्रीलघुत्वाच्च त्वद्वशं
प्रतिपत्स्यते ३२
सा पुरा सुखसंवृद्धा सुखार्हा दुःखकर्शिता
त्वय्यधीनं सुखं ज्ञात्वा सर्वथोपगमिष्यति ३३
एतत्सुनीतं मम दर्शनेन
रामं हि दृष्ट्वैव भवेदनर्थः
इहैव ते सेत्स्यति मोत्सुको भू
र्महानयुद्धेन सुखस्य लाभः ३४
अनष्टसैन्यो ह्यनवाप्तसंशयो
रिपूनयुद्धेन जयञ्जनाधिप
यशश्च पुण्यं च महन्महीपते
श्रियं च कीर्तिं च चिरं समश्नुते ३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ५२

६-५३
स तथोक्तस्तु निर्भर्त्स्य कुम्भकर्णो महोदरम्
अब्रवीद्राक्षसश्रेष्ठं भ्रातरं रावणं ततः १
सोऽह तव भयं घोरं वधात्तस्य दुरात्मनः
रामस्याद्य प्रमार्जामि निर्वैरस्त्वं सुखी भव २
गर्जन्ति न वृथा शूरा निर्जला इव तोयदाः
पश्य संपाद्यमानं तु गर्जितं युधि कर्मणा ३
न मर्षयति चात्मानं संभावयति नात्मना
अदर्शयित्वा शूरास्तु कर्म कुर्वन्ति दुष्करम् ४
विक्लवानामबुद्धीनां राज्ञां पण्डितमानिनाम्
शृण्वतामादित इदं त्वद्विधानां महोदर ५
युद्धे कापुरुषैर्नित्यं भवद्भिः प्रियवादिभिः
राजानमनुगच्छद्भिः कृत्यमेतद्विनाशितम् ६
राजशेषा कृता लङ्का क्षीणः कोशो बलं हतम्
राजानमिममासाद्य सुहृच्चिह्नममित्रकम् ७
एष निर्याम्यहं युद्धमुद्यतः शत्रुनिर्जये
दुर्नयं भवतामद्य समीकर्तुं महाहवे ८
एवमुक्तवतो वाक्यं कुम्भकर्णस्य धीमतः

प्रत्युवाच ततो वाक्यं प्रहसन्राक्षसाधिपः ९
महोदरोऽय रामात्तु परित्रस्तो न संशयः
न हि रोचयते तात युद्धं युद्धविशारद १०
कश्चिन्मे त्वत्समो नास्ति सौहृदेन बलेन च
गच्छ शत्रुवधाय त्वं कुम्भकर्ण जयाय च ११
आददे निशितं शूलं वेगाच्छत्रुनिबर्हणः
सर्वकालायसं दीप्तं तप्तकाञ्चनभूषणम् १२
इन्द्राशनिसमं भीमं वज्रप्रतिमगौरवम्
देवदानवगन्धर्वयक्षकिंनरसूदनम् १३
रक्तमाल्यमहादाम स्वतश्चोद्गतपावकम्
आदाय निशितं शूलं शत्रुशोणितरञ्जितम्
कुम्भकर्णो महातेजा रावणं वाक्यमब्रवीत् १४
गमिष्याम्यहमेकाकी तिष्ठत्विह बलं महत्
अद्य तान्क्षुधितः क्रुद्धो भक्षयिष्यामि वानरान्
१५
कुम्भकर्णवचः श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत्
सैन्यैः परिवृतो गच्छ शूलमुद्गरपाणिभिः १६
वानरा हि महात्मानः शीघ्राश्च व्यवसायिनः
एकाकिनं प्रमत्तं वा नयेयुर्दशनैः क्षयम् १७
तस्मात्परमदुर्धषैः सैन्यैः परिवृतो व्रज
रक्षसामहितं सर्वं शत्रुपक्षं निसूदय १८
अथासनात्समुत्पत्य स्रजं मणिकृतान्तराम्
आबबन्ध महातेजाः कुम्भकर्णस्य रावणः १९
अङ्गदानङ्गुलीवेष्टान्वराण्याभरणानि च
हारं च शशिसंकाशमाबबन्ध महात्मनः २०
दिव्यानि च सुगन्धीनि माल्यदामानि रावणः
श्रोत्रे चासञ्जयामास श्रीमती चास्य कुण्डले २१
काञ्चनाङ्गदकेयूरो निष्काभरणभूषितः
कुम्भकर्णो बृहत्कर्णः सुहुतोऽग्निरिवाबभौ २२
श्रोणीसूत्रेण महता मेचकेन विराजितः
अमृतोत्पादने नद्धो भुजंगेनेव मन्दरः २३
स काञ्चनं भारसहं निवातं

विद्युत्प्रभं दीप्तमिवात्मभासा
आबध्यमानः कवचं रराज
संध्याभ्रसंवीत इवाद्रिराजः २४
सर्वाभरणनद्धाङ्गः शूलपाणिः स राक्षसः
त्रिविक्रमकृतोत्साहो नारायण इवाबभौ २५
भ्रातरं संपरिष्वज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्
प्रणम्य शिरसा तस्मै संप्रतस्थे महाबलः
तमाशीर्भिः प्रशस्ताभिः प्रेषयामास रावणः २६
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः सैन्यैश्चापि वरायुधैः
तं गजैश्च तुरंगैश्च स्यन्दनैश्चाम्बुदस्वनैः
अनुजग्मुर्महात्मानं रथिनो रथिनां वरम् २७
सर्पैरुष्ट्रैः खरैरश्वैः सिंह द्विपमृगद्विजैः
अनुजग्मुश्च तं घोरं कुम्भकर्णं महाबलम् २८
स पुष्पवर्षैरवकीर्यमाणो
धृतातपत्रः शितशूलपाणिः
मदोत्कटः शोणितगन्धमत्तो
विनिर्ययौ दानवदेवशत्रुः २९
पदातयश्च बहवो महानादा महाबलाः
अन्वयू राक्षसा भीमा भीमाक्षाः शस्त्रपाणयः ३०
रक्ताक्षा सुमहाकाया नीलाञ्जनचयोपमाः
शूलानुद्यम्य खड्गांश्च निशितांश्च परश्वधान् ३१
बहुव्यामांश्च परिघान्गदाश्च मुसलानि च
तालस्कन्धांश्च विपुलान्क्षेपणीयान्दुरासदान् ३२
अथान्यद्वपुरादाय दारुणं लोमहर्षणम्
निष्पपात महातेजाः कुम्भकर्णो महाबलः ३३
धनुःशतपरीणाहः स षट्शतसमुच्छ्रितः
रौद्रः शकटचक्राक्षो महापर्वतसंनिभः ३४
संनिपत्य च रक्षांसि दग्धशैलोपमो महान्
कुम्भकर्णो महावक्त्रः प्रहसन्निदमब्रवीत् ३५
अद्य वानरमुख्यानां तानि यूथानि भागशः
निर्दहिष्यामि संक्रुद्धः शलभानिव पावकः ३६
नापराध्यन्ति मे कामं वानरा वनचारिणः

जातिरस्मद्विधानां सा पुरोद्यानविभूषणम् ३७
पुररोधस्य मूलं तु राघवः सहलक्ष्मणः
हते तस्मिन्हतं सर्वं तं वधिष्यामि संयुगे ३८
एवं तस्य ब्रुवाणस्य कुम्भकर्णस्य राक्षसाः
नादं चक्रुर्महाघोरं कम्पयन्त इवार्णवम् ३९
तस्य निष्पततस्तूर्णं कुम्भकर्णस्य धीमतः
बभूवुर्घोररूपाणि निमित्तानि समन्ततः ४०
उल्काशनियुता मेघा विनेदुश्च सुदारुणाः
ससागरवना चैव वसुधा समकम्पत ४१
घोररुपाः शिवा नेदुः सज्वालकवलैर्मुखैः
मण्डलान्यपसव्यानि बबन्धुश्च विहंगमाः ४२
निष्पपात च गृध्रोऽस्य शूले वै पथि गच्छतः
प्रास्फुरन्नयनं चास्य सव्यो बाहुरकम्पत ४३
निष्पपात तदा चोल्का ज्वलन्ती भीमनिस्वना
आदित्यो निष्प्रभश्चासीन्न प्रवाति सुखोऽनिलः ४४
अचिन्तयन्महोत्पातानुत्थिताँ ल्लोमहर्षणान्
निर्ययौ कुम्भकर्णस्तु कृतान्तबलचोदितः ४५
स लङ्घयित्वा प्राकारं पद्भ्यां पर्वतसंनिभः
ददर्शाभ्रघनप्रख्यं वानरानीकमद्भुतम् ४६
ते दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं वानराः पर्वतोपम्
वायुनुन्ना इव घना ययुः सर्वा दिशस्तदा ४७
तद्वानरानीकमतिप्रचण्डं
दिशो द्रवद्भिन्नमिवाभ्रजालम्
स कुम्भकर्णः समवेक्ष्य हर्षा-
न्ननाद भूयो घनवद्धनाभः ४८
ते तस्य घोरं निनदं निशम्य
यथा निनादं दिवि वारिदस्य
पेतुर्धरण्यां बहवः प्लवंगा
निकृत्तमूला इव सालवृक्षाः ४९
विपुलपरिघवान्स कुम्भकर्णो रिपुनिधनाय विनिःसृतो महात्मा कपिगणभयमाददत्सुभीमं

प्रभुरिव किंकरदण्डवान्युगान्ते ५०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ५३ ६-५४
स ननाद महानादं समुद्रमभिनादयन्
जनयन्निव निर्घातान्विधमन्निव पर्वतान् १
तमवध्यं मघवता यमेन वरुणेन च
प्रेक्ष्य भीमाक्षमायान्तं वानरा विप्रदुद्रुवुः २
तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा
वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत्
नलं नीलं गवाक्षं च कुमुदं च महाबलम् ३
आत्मानमत्र विस्मृत्य वीर्याण्यभिजनानि च
क्व गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता हरयो यथा ४
साधु सौम्या निवर्तध्वं किं प्राणान्परिरक्षथ
नालं युद्धाय वै रक्षो महतीयं विभीषिका ५
महतीमुत्थितामेनां राक्षसानां विभीषिकाम्
विक्रमाद्विधमिष्यामो निवर्तध्वं प्लवंगमाः ६
कृच्छ्रेण तु समाश्वास्य संगम्य च ततस्ततः
वृक्षाद्रिहस्ता हरयः संप्रतस्थू रणाजिरम् ७
ते निवृत्य तु संक्रुद्धाः कुम्भकर्णं वनौकसः
निजघ्नुः परमक्रुद्धाः समदा इव कुञ्जराः
प्रांशुभिर्गिरिशृङ्गैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ८
पादपैः पुष्पिताग्रैश्च हन्यमानो न कम्पते
तस्य गात्रेषु पतिता भिद्यन्ते शतशः शिलाः
पादपाः पुष्पिताग्राश्च भग्नाः पेतुर्महीतले ९
सोऽपि सैन्यानि संक्रुद्धो वानराणां महौजसाम्
ममन्थ परमायत्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः १०
लोहिताद्रार्स्तु! बहवः शेरते वानरर्षभाः
निरस्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः ११
लङ्घयन्तः प्रधावन्तो वानरा नावलोकयन्
केचित्समुद्रे पतिता केचिद्गगनमाश्रिताः १२
बध्यमानास्तु ते वीरा राक्षसेन बलीयसा
सागरं येन ते तीर्णाः पथा तेनैव दुद्रुवुः १३

ते स्थलानि तथा निम्नं विषण्णवदना भयात्
ऋक्षा वृक्षान्समारूढाः केचित्पर्वतमाश्रिताः १४
ममज्जुरर्णवे केचिद्गुहाः केचित्समाश्रिता
निषेदुः प्लवगाः केचित्केचिन्नैवावतस्थिरे १५
तान्समीक्ष्याङ्गदो भग्नान्वानरानिदमब्रवीत्
अवतिष्ठत युध्यामो निवर्तध्वं प्लवंगमाः १६
भग्नानां वो न पश्यामि परिगम्य महीमिमाम्
स्थानं सर्वे निवर्तध्वं किं प्राणान्परिरक्षथ १७
निरायुधानां द्रवतामसंगगतिपौरुषाः
दारा ह्यपहसिष्यन्ति स वै घातस्तु जीवताम् १८
कुलेषु जाताः सर्वे स्म विस्तीर्णेषु महत्सु च
अनार्याः खलु यद्भीतास्त्यक्त्वा वीर्यं प्रधावत १९
विकत्थनानि वो यानि तदा वै जनसंसदि
तानि वः क्व च यातानि सोदग्राणि महान्ति च २०
भीरुप्रवादाः श्रूयन्ते यस्तु जीवति धिक्कृतः मार्गः सत्पुरुषैर्जुष्टः सेव्यतां त्यज्यतां भयम् २१
शयामहे वा निहताः पृथिव्यामल्पजीविताः
दुष्प्रापं ब्रह्मलोकं वा प्राप्नुमो युधि सूदिताः
संप्राप्नुयामः कीर्तिं वा निहत्वा शत्रुमाहवे २२
न कुम्भकर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा जीवन्गमिष्यति
दीप्यमानमिवासाद्य पतंगो ज्वलनं यथा २३
पलायनेन चोद्दिष्टाः प्राणान्रक्षामहे वयम्
एकेन बहवो भग्ना यशो नाशं गमिष्यति २४
एवं ब्रुवाणं तं शूरमङ्गदं कनकाङ्गदम्
द्रवमाणास्ततो वाक्यमूचुः शूरविगर्हितम् २५
कृतं नः कदनं घोरं कुम्भकर्णेन रक्षसा
न स्थानकालो गच्छामो दयितं जीवितं हि नः २६
एतावदुक्त्वा वचनं सर्वे ते भेजिरे दिशः
भीमं भीमाक्षमायान्तं दृष्ट्वा वानरयूथपाः २७
द्रवमाणास्तु ते वीरा अङ्गदेन वलीमुखाः
सान्त्वैश्च बहुमानैश्च ततः सर्वे निवर्तिताः २८

ऋषभशरभमैन्दधूम्रनीलाः कुमुदसुषेणगवाक्षरम्भताराः द्विविदपनसवायुपुत्रमुख्या
स्त्वरिततराभिमुखं रणं प्रयाताः २९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुष्पञ्चाशः सर्गः ५४

६-५५
ते निवृत्ता महाकायाः श्रुत्वाङ्गदवचस्तदा नैष्ठिकीं बुद्धिमास्थाय सर्वे संग्रामकाङ्क्षिणः १
समुदीरितवीर्यास्ते समारोपितविक्रमाः
पर्यवस्थापिता वाक्यैरङ्गदेन वलीमुखाः २
प्रयाताश्च गता हर्षं मरणे कृतनिश्चयाः
चक्रुः सुतुमुलं युद्धं वानरास्त्यक्तजीविताः ३
अथ वृक्षान्महाकायाः सानूनि सुमहान्ति च
वानरास्तूर्णमुद्यम्य कुम्भकर्णमभिद्रवन् ४
स कुम्भकर्णः संक्रुद्धो गदामुद्यम्य वीर्यवान्
अर्दयन्सुमहाकायः समन्ताद्व्याक्षिपद्रिपून् ५
शतानि सप्त चाष्टौ च सहस्राणि च वानराः
प्रकीर्णाः शेरते भूमौ कुम्भकर्णेन पोथिताः ६
षोडशाष्टौ च दश च विंशत् त्रिंशत्तथैव च
परिक्षिप्य च बाहुभ्यां खादन्विपरिधावति
भक्षयन्भृशसंक्रुद्धो गरुडः पन्नगानिव ७
हनूमाञ्शैलशृङ्गाणि वृक्षांश्च विविधान्बहून्
ववर्ष कुम्भकर्णस्य शिरस्यम्बरमास्थितः ८
तानि पर्वतशृङ्गाणि शूलेन तु बिभेद ह
बभञ्ज वृक्षवर्षं च कुम्भकर्णो महाबलः ९
ततो हरीणां तदनीकमुग्रं
दुद्राव शूलं निशितं प्रगृह्य
तस्थौ ततोऽस्यापततः पुरस्ता- न्महीधराग्रं हनुमान्प्रगृह्य १०
स कुम्भकर्णं कुपितो जघान

वेगेन शैलोत्तमभीमकायम्
स चुक्षुभे तेन तदाभिभूतो मेदार्द्रगात्रो रुधिरावसिक्तः ११
स शूलमाविध्य तडित्प्रकाशं
गिरिं यथा प्रज्वलिताग्रशृङ्गम्
बाह्वन्तरे मारुतिमाजघान
गुहोऽचलं क्रौञ्चमिवोग्रशक्त्या १२
स शूलनिर्भिन्नमहाभुजान्तरः
प्रविह्वलः शोणितमुद्वमन्मुखात्
ननाद भीमं हनुमान्महाहवे
युगान्तमेघस्तनितस्वनोपमम् १३
ततो विनेदुः सहसा प्रहृष्टा
रक्षोगणास्तं व्यथितं समीक्ष्य
प्लवंगमास्तु व्यथिता भयार्ताः
प्रदुद्रुवुः संयति कुम्भकर्णात् १४
नीलश्चिक्षेप शैलाग्रं कुम्भकर्णाय धीमते
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य मुष्टिनाभिजघान ह १५
मुष्टिप्रहाराभिहतं तच्छैलाग्रं व्यशीर्यत
सविस्फुलिङ्गं सज्वालं निपपात महीतले १६
ऋषभः शरभो नीलो गवाक्षो गन्धमादनः
पञ्च वानरशार्दूलाः कुम्भकर्णमुपाद्रवन् १७
शैलैर्वृक्षैस्तलैः पादैर्मुष्टिभिश्च महाबलाः
कुम्भकर्णं महाकायं सर्वतोऽभिनिजघ्निरे १८
स्पर्शानिव प्रहारांस्तान्वेदयानो न विव्यथे
ऋषभं तु महावेगं बाहुभ्यां परिषस्वजे १९
कुम्भकर्णभुजाभ्यां तु पीडितो वानरर्षभः
निपपातर्षभो भीमः प्रमुखागतशोणितः २०
मुष्टिना शरभं हत्वा जानुना नीलमाहवे
आजघान गवाक्षं च तलेनेन्द्ररिपुस्तदा २१
दत्तप्रहारव्यथिता मुमुहुः शोणितोक्षिताः
निपेतुस्ते तु मेदिन्यां निकृत्ता इव किंशुकाः २२
तेषु वानरमुख्येषु पतितेषु महात्मसु

वानराणां सहस्राणि कुम्भकर्णं प्रदुद्रुवुः २३
तं शैलमिव शैलाभाः सर्वे तु प्लवगर्षभाः
समारुह्य समुत्पत्य ददंशुश्च महाबलाः २४
तं नखैर्दशनैश्चापि मुष्टिभिर्जानुभिस्तथा
कुम्भकर्णं महाकायं ते जघ्नुः प्लवगर्षभाः २५
स वानरसहस्रैस्तैराचितः पर्वतोपमः
रराज राक्षसव्याघ्रो गिरिरात्मरुहैरिव २६
बाहुभ्यां वानरान्सर्वान्प्रगृह्य स महाबलः
भक्षयामास संक्रुद्धो गरुडः पन्नगानिव २७
प्रक्षिप्ताः कुम्भकर्णेन वक्त्रे पातालसंनिभे
नासापुटाभ्यां निर्जग्मुः कर्णाभ्यां चैव वानराः २८
भक्षयन्भृशसंक्रुद्धो हरीन्पर्वतसंनिभः
बभञ्ज वानरान्सर्वान्संक्रुद्धो राक्षसोत्तमः २९
मांसशोणितसंक्लेदां भूमिं कुर्वन्स राक्षसः
चचार हरिसैन्येषु कालाग्निरिव मूर्छितः ३०
वज्रहस्तो यथा शक्रः पाशहस्त इवान्तकः
शूलहस्तो बभौ तस्मिन्कुम्भकर्णो महाबलः ३१
यथा शुष्काण्यरण्यानि ग्रीष्मे दहति पावकः
तथा वानरसैन्यानि कुम्भकर्णो विनिर्दहत् ३२
ततस्ते वध्यमानास्तु हतयूथा विनायकाः
वानरा भयसंविग्ना विनेदुर्विस्वरं भृशम् ३३
अनेकशो वध्यमानाः कुम्भकर्णेन वानराः
राघवं शरणं जग्मुर्व्यथिताः खिन्नचेतसः ३४
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कुम्भकर्णं महाबलम्
उत्पपात तदा वीरः सुग्रीवो वानराधिपः ३५
स पर्वताग्रमुत्क्षिप्य समाविध्य महाकपिः
अभिदुद्राव वेगेन कुम्भकर्णं महाबलम् ३६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कुम्भकर्णः प्लवंगमम्
तस्थौ विवृतसर्वाङ्गो वानरेन्द्रस्य संमुखः ३७
कपिशोणितदिग्धाङ्गं भक्षयन्तं महाकपीन्
कुम्भकर्णं स्थितं दृष्ट्वा सुग्रीवो
वाक्यमब्रवीत् ३८

पातिताश्च त्वया वीराः कृतं कर्म सुदुष्करम्
भक्षितानि च सैन्यानि प्राप्तं ते परमं यशः ३९
त्यज तद्वानरानीकं प्राकृतैः किं करिष्यसि
सहस्वैकं निपातं मे पर्वतस्यास्य राक्षस ४०
तद्वाक्यं हरिराजस्य सत्त्वधैर्यसमन्वितम्
श्रुत्वा राक्षसशार्दूलः कुम्भकर्णोऽब्रवीद्वचः ४१
प्रजापतेस्तु पौत्रस्त्वं तथैवर्क्षरजःसुतः
श्रुतपौरुषसम्पन्नस्तस्माद्गर्जसि वानर ४२
स कुम्भकर्णस्य वचो निशम्य
व्याविध्य शैलं सहसा मुमोच
तेनाजघानोरसि कुम्भकर्णं
शैलेन वज्राशनिसंनिभेन ४३
तच्छैलशृङ्गं सहसा विकीर्णं
भुजान्तरे तस्य तदा विशाले
ततो विषेदुः सहसा प्लवंगमा
रक्षोगणाश्चापि मुदा विनेदुः ४४
स शैलशृङ्गाभिहतश्चुकोप
ननाद कोपाच्च विवृत्य वक्त्रम्
व्याविध्य शूलं च तडित्प्रकाशं
चिक्षेप हर्यृक्षपतेर्वधाय ४५
तत्कुम्भकर्णस्य भुजप्रविद्धं
शूलं शितं काञ्चनदामजुष्टम्
क्षिप्रं समुत्पत्य निगृह्य दोर्भ्यां
बभञ्ज वेगेन सुतोऽनिलस्य ४६
कृतं भारसहस्रस्य शूलं कालायसं महत्
बभञ्ज जानुमारोप्य प्रहृष्टः प्लवगर्षभः ४७
स तत्तदा भग्नमवेक्ष्य शूलं
चुकोप रक्षोधिपतिर्महात्मा
उत्पाट्य लङ्कामलयात्स शृङ्गं
जघान सुग्रीवमुपेत्य तेन ४८
स शैलशृङ्गाभिहतो विसज्ञं
पपात भूमौ युधि वानरेन्द्रः

तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं विंसज्ञं नेदुः प्रहृष्टा युधि यातुधानाः ४९
तमभ्युपेत्याद्भुतघोरवीर्यं
स कुम्भकर्णो युधि वानरेन्द्रम्
जहार सुग्रीवमभिप्रगृह्य
यथानिलो मेघमतिप्रचण्डः ५०
स तं महामेघनिकाशरूप-
मुत्पाट्य गच्छन्युधि कुम्भकर्णः
रराज मेरुप्रतिमानरूपो
मेरुर्यथात्युच्छ्रितघोरशृङ्गः ५१
ततः समुत्पाट्य जगाम वीरः
संस्तूयमानो युधि राक्षसेन्द्रैः
शृण्वन्निनादं त्रिदशालयानां
प्लवंगराजग्रहविस्मितानाम् ५२
ततस्तमादाय तदा स मेने
हरीन्द्रमिन्द्रोपममिन्द्रवीर्यः
अस्मिन्हृते सर्वमिदं हृतं स्या-
त्सराघवं सैन्यमितीन्द्रशत्रुः ५३
विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वानराणां ततस्ततः
कुम्भकर्णेन सुग्रीवं गृहीतं चापि वानरम् ५४
हनूमांश्चिन्तयामास मतिमान्मारुतात्मजः
एवं गृहीते सुग्रीवे किं कर्तव्यं मया भवेत् ५५
यद्वै न्याय्यं मया कर्तुं तत्करिष्यामि सर्वथा
भूत्वा पर्वतसंकाशो नाशयिष्यामि राक्षसम् ५६
मया हते संयति कुम्भकर्णे
महाबले मुष्टिविशीर्णदेहे
विमोचिते वानरपार्थिवे च
भवन्तु हृष्टाः प्लवगाः समग्राः ५७
अथ वा स्वयमप्येष मोक्षं प्राप्स्यति पार्थिवः
गृहीतोऽय यदि भवेत्त्रिदशैः सासुरोरगैः ५८
मन्ये न तावदात्मानं बुध्यते वानराधिपः
शैलप्रहाराभिहतः कुम्भकर्णेन संयुगे ५९

अयं मुहूर्तात्सुग्रीवो लब्धसंज्ञो महाहवे
आत्मनो वानराणां च यत्पथ्यं तत्करिष्यति ६०
मया तु मोक्षितस्यास्य सुग्रीवस्य महात्मनः
अप्रीतिश्च भवेत्कष्टा कीर्तिनाशश्च शाश्वतः ६१
तस्मान्मुहूर्तं काङ्क्षिष्ये विक्रमं पार्थिवस्य
नः
भिन्नं च वानरानीकं तावदाश्वासयाम्यहम् ६२
इत्येवं चिन्तयित्वा तु हनूमान्मारुतात्मजः
भूयः संस्तम्भयामास वानराणां महाचमूम् ६३
स कुम्भकर्णोऽथ विवेश लङ्कां
स्फुरन्तमादाय महाहरिं तम्
विमानचर्यागृहगोपुरस्थैः
पुष्पाग्र्यवर्षैरवकीर्यमाणः ६४
ततः स संज्ञामुपलभ्य कृच्छ्रा
द्बलीयसस्तस्य भुजान्तरस्थः
अवेक्षमाणः पुरराजमार्गं
विचिन्तयामास मुहुर्महात्मा ६५
एवं गृहीतेन कथं नु नाम
शक्यं मया संप्रति कर्तुमद्य
तथा करिष्यामि यथा हरीणां
भविष्यतीष्टं च हितं च कार्यम् ६६
ततः कराग्रैः सहसा समेत्य
राजा हरीणाममरेन्द्रशत्रोः
नखैश्च कर्णौ दशनैश्च नासां
ददंश पार्श्वेषु च कुम्भकर्णम् ६७
स कुम्भकर्णो हृतकर्णनासो
विदारितस्तेन विमर्दितश्च
रोषाभिभूतः क्षतजार्द्रगात्रः
सुग्रीवमाविध्य पिपेष भूमौ ६८
स भूतले भीमबलाभिपिष्टः सुरारिभिस्तैरभिहन्यमानः जगाम खं वेगवदभ्युपेत्य

पुनश्च रामेण समाजगाम ६९
कर्णनासाविहीनस्तु कुम्भकर्णो महाबलः
रराज शोणितोत्सिक्तो गिरिः प्रस्रवणैरिव ७०
ततः स पुर्याः सहसा महात्मा
निष्क्रम्य तद्वानरसैन्यमुग्रम्
बभक्ष रक्षो युधि कुम्भकर्णः
प्रजा युगान्ताग्निरिव प्रदीप्तः ७१
बुभुक्षितः शोणितमांसगृध्नुः
प्रविश्य तद्वानरसैन्यमुग्रम्
चखाद रक्षांसि हरीन्पिशाचा-
नृक्षांश्च मोहाद्युधि कुम्भकर्णः ७२
एकं द्वौ त्रीन्बहून्क्रुद्धो वानरान्सह राक्षसैः
समादायैकहस्तेन प्रचिक्षेप त्वरन्मुखे ७३
संप्रस्रवंस्तदा मेदः शोणितं च महाबलः
वध्यमानो नगेन्द्राग्रैर्भक्षयामास वानरान्
ते भक्ष्यमाणा हरयो रामं जग्मुस्तदा गतिम् ७४
तस्मिन्काले सुमित्रायाः पुत्रः परबलार्दनः
चकार लक्ष्मणः क्रुद्धो युद्धं परपुरंजयः ७५
स कुम्भकर्णस्य शराञ्शरीरे सप्त वीर्यवान्
निचखानाददे चान्यान्विससर्ज च लक्ष्मणः ७६
अतिक्रम्य च सौमित्रिं कुम्भकर्णो महाबलः
राममेवाभिदुद्राव दारयन्निव मेदिनीम् ७७
अथ दाशरथी रामो रौद्रमस्त्रं प्रयोजयन्
कुम्भकर्णस्य हृदये ससर्ज निशिताञ्शरान् ७८
तस्य रामेण विद्धस्य सहसाभिप्रधावतः अङ्गारमिश्राः क्रुद्धस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः
७९
तस्योरसि निमग्नाश्च शरा बर्हिणवाससः
हस्ताच्चास्य परिभ्रष्टा पपातोर्व्यां महागदा ८०
स निरायुधमात्मानं यदा मेने महाबलः
मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च चकार कदनं महत् ८१
स बाणैरतिविद्धाङ्गः क्षतजेन समुक्षितः

रुधिरं परिसुस्राव गिरिः प्रस्रवणानिव ८२
स तीव्रेण च कोपेन रुधिरेण च मूर्छितः
वानरान्राक्षसानृक्षान्खादन्विपरिधावति ८३
तस्मिन्काले स धर्मात्मा लक्ष्मणो रामब्रवीत्
कुम्भकर्णवधे युक्तो योगान्परिमृशन्बहून् ८४
नैवायं वानरान्राजन्न विजानाति राक्षसान्
मत्तः शोणितगन्धेन स्वान्परांश्चैव खादति ८५
साध्वेनमधिरोहन्तु सर्वतो वानरर्षभाः
यूथपाश्च यथा मुख्यास्तिष्ठन्त्वस्य समन्ततः ८६
अप्ययं दुर्मतिः काले गुरुभारप्रपीडितः
प्रपतन्राक्षसो भूमौ नान्यान्हन्यात्प्लवंगमान् ८७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः
ते समारुरुहुर्हृष्टाः कुम्भकर्णं प्लवंगमाः ८८
कुम्भकर्णस्तु संक्रुद्धः समारूढः प्लवंगमैः
व्यधूनयत्तान्वेगेन दुष्टहस्तीव हस्तिपान् ८९
तान्दृष्ट्वा निर्धुतान्रामो रुष्टोऽयमिति राक्षसः
समुत्पपात वेगेन धनुरुत्तममाददे ९०
स चापमादाय भुजंगकल्पं
दृढज्यमुग्रं तपनीयचित्रम्
हरीन्समाश्वास्य समुत्पपात
रामो निबद्धोत्तमतूणबाणः ९१
स वानरगणैस्तैस्तु वृतः परमदुर्जयः
लक्ष्मणानुचरो रामः संप्रतस्थे महाबलः ९२
स ददर्श महात्मानं किरीटिनमरिंदमम्
शोणिताप्लुतसर्वाङ्गं कुम्भकर्णं महाबलम् ९३
सर्वान्समभिधावन्तं यथा रुष्टं दिशागजम्
मार्गमाणं हरीन्क्रुद्धं राक्षसैः परिवारितम् ९४
विन्ध्यमन्दरसंकाशं काञ्चनाङ्गदभूषणम्
स्रवन्तं रुधिरं वक्त्राद्वर्षमेघमिवोत्थितम् ९५
जिह्वया परिलिह्यन्तं शोणितं शोणितोक्षितम्
मृद्गन्तं वानरानीकं कालान्तकयमोपमम् ९६
तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं प्रदीप्तानलवर्चसम्

विस्फारयामास तदा कार्मुकं पुरुषर्षभः ९७
स तस्य चापनिर्घोषात्कुपितो नैरृतर्षभः
अमृष्यमाणस्तं घोषमभिदुद्राव राघवम् ९८
ततस्तु वातोद्धतमेघकल्पं
भुजंगराजोत्तमभोगबाहुम्
तमापतन्तं धरणीधराभ-
मुवाच रामो युधि कुम्भकर्णम् ९९
आगच्छ रक्षोधिप मा विषाद-
मवस्थितोऽह प्रगृहीतचापः
अवेहि मां शक्रसपत्न राम-
मयं मुहूर्ताद्भविता विचेताः १००
रामोऽयमिति विज्ञाय जहास विकृतस्वनम्
पातयन्निव सर्वेषां हृदयानि वनौकसाम् १०१
प्रहस्य विकृतं भीमं स मेघस्तनितोपमम्
कुम्भकर्णो महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत् १०२
नाहं विराधो विज्ञेयो न कबन्धः खरो न च
न वाली न च मारीचः कुम्भकर्णोऽहमागतः १०३
पश्य मे मुद्गरं घोरं सर्वकालायसं महत्
अनेन निर्जिता देवा दानवाश्च मया पुरा १०४
विकर्णनास इति मां नावज्ञातुं त्वमर्हसि
स्वल्पापि हि न मे पीडा कर्णनासाविनाशनात् १०५
दर्शयेक्ष्वाकुशार्दूल वीर्यं गात्रेषु मे लघु
ततस्त्वां भक्षयिष्यामि दृष्टपौरुषविक्रमम् १०६
स कुम्भकर्णस्य वचो निशम्य
रामः सुपुङ्खान्विससर्ज बाणान्
तैराहतो वज्रसमप्रवेगै-
र्न चुक्षुभे न व्यथते सुरारिः १०७
यैः सायकैः सालवरा निकृत्ता
वाली हतो वानरपुंगवश्च
ते कुम्भकर्णस्य तदा शरीरं
वज्रोपमा न व्यथयांप्रचक्रुः १०८
स वारिधारा इव सायकांस्ता

न्पिबञ्शरीरेण महेन्द्रशत्रुः जघान रामस्य शरप्रवेगं
व्याविध्य तं मुद्गरमुग्रवेगम् १०९
ततस्तु रक्षः क्षतजानुलिप्तं
वित्रासनं देवमहाचमूनाम्
व्याविध्य तं मुद्गरमुग्रवेगं
विद्रावयामास चमूं हरीणाम् ११०
वायव्यमादाय ततो वरास्त्रं
रामः प्रचिक्षेप निशाचराय
समुद्गरं तेन जहार बाहुं
स कृत्तबाहुस्तुमुलं ननाद १११
स तस्य बाहुर्गिरिशृङ्गकल्पः
समुद्गरो राघवबाणकृत्तः
पपात तस्मिन्हरिराजसैन्ये
जघान तां वानरवाहिनीं च ११२
ते वानरा भग्नहतावशेषाः
पर्यन्तमाश्रित्य तदा विषण्णाः
प्रवेपिताङ्गा ददृशुः सुघोरं
नरेन्द्ररक्षोधिपसंनिपातम् ११३
स कुम्भकर्णोऽस्त्रनिकृत्तबाहु- र्महान्निकृत्ताग्र इवाचलेन्द्रः
उत्पाटयामास करेण वृक्षं
ततोऽभिदुद्राव रणे नरेन्द्रम् ११४
तं तस्य बाहुं सहसालवृक्षं
समुद्यतं पन्नगभोगकल्पम्
एन्द्रास्त्रयुक्तेन जहार रामो
बाणेन जाम्बूनदचित्रितेन ११५
स कुम्भकर्णस्य भुजो निकृत्तः
पपात भूमौ गिरिसंनिकाशः
विवेष्टमानो निजघान वृक्षा- ञ्शैलाञ्शिला वानरराक्षसांश्च ११६
तं छिन्नबाहुं समवेक्ष्य रामः

समापतन्तं सहसा नदन्तम् द्वावर्धचन्द्रौ निशितौ प्रगृह्य चिच्छेद पादौ युधि राक्षसस्य ११७
निकृत्तबाहुर्विनिकृत्तपादो
विदार्य वक्त्रं वडवामुखाभम्
दुद्राव रामं सहसाभिगर्ज-न्राहुर्यथा चन्द्रमिवान्तरिक्षे ११८
अपूरयत्तस्य मुखं शिताग्रै
रामः शरैर्हेमपिनद्धपुङ्खैः
स पूर्णवक्त्रो न शशाक वक्तुं
चुकूज कृच्छ्रेण मुमोह चापि ११९
अथाददे सूर्यमरीचिकल्पं
स ब्रह्मदण्डान्तककालकल्पम्
अरिष्टमैन्द्रं निशितं सुपुङ्खं
रामः शरं मारुततुल्यवेगम् १२०
तं वज्रजाम्बूनदचारुपुङ्खं
प्रदीप्तसूर्यज्वलनप्रकाशम्
महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगं
रामः प्रचिक्षेप निशाचराय १२१
स सायको राघवबाहुचोदितो
दिशः स्वभासा दश संप्रकाशयन्
विधूमवैश्वानरदीप्तदर्शनो
जगाम शक्राशनितुल्यविक्रमः १२२
स तन्महापर्वतकूटसंनिभं
विवृत्तदंष्ट्रं चलचारुकुण्डलम्
चकर्त रक्षोधिपतेः शिरस्तदा
यथैव वृत्रस्य पुरा पुरंदरः १२३
तद्रामबाणाभिहतं पपात
रक्षःशिरः पर्वतसंनिकाशम्
बभञ्ज चर्यागृहगोपुराणि
प्राकारमुच्चं तमपातयच्च १२४
तच्चातिकायं हिमवत्प्रकाशं

रक्षस्तदा तोयनिधौ पपात ग्राहान्महामीनचयान्भुजंगमा- न्ममर्द भूमिं च तथा विवेश १२५
तस्मिन्हते ब्राह्मणदेवशत्रौ
महाबले संयति कुम्भकर्णे
चचाल भूर्भूमिधराश्च सर्वे
हर्षाच्च देवास्तुमुलं प्रणेदुः १२६
ततस्तु देवर्षिमहर्षिपन्नगाः
सुराश्च भूतानि सुपर्णगुह्यकाः
सयक्षगन्धर्वगणा नभोगताः
प्रहर्षिता रामपराक्रमेण १२७
प्रहर्षमीयुर्वहवस्तु वानराः
प्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवाननैः
अपूजयन्राघवमिष्टभागिनं
हते रिपौ भीमबले दुरासदे १२८
स कुम्भकर्णं सुरसैन्यमर्दनं
महत्सु युद्धेष्वपराजितश्रमम्
ननन्द हत्वा भरताग्रजो रणे
महासुरं वृत्रमिवामराधिपः १२९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ५५

६-५६
कुम्भकर्णं हतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना
राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन् १
श्रुत्वा विनिहतं संख्ये कुम्भकर्णं महाबलम्
रावणः शोकसंतप्तो मुमोह च पपात च २
पितृव्यं निहतं श्रुत्वा देवान्तकनरान्तकौ
त्रिशिराश्चातिकायश्च रुरुदुः शोकपीडिताः ३
भ्रातरं निहतं श्रुत्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा
महोदरमहापार्श्वौ शोकाक्रान्तौ बभूवतुः ४
ततः कृच्छ्रात्समासाद्य संज्ञां राक्षसपुंगवः
कुम्भकर्णवधाद्दीनो विललाप स रावणः ५

हा वीर रिपुदर्पघ्न कुम्भकर्ण महाबल
शत्रुसैन्यं प्रताप्यैकः क्व मां संत्यज्य गच्छसि ६
इदानीं खल्वहं नास्मि यस्य मे पतितो भुजः
दक्षिणो यं समाश्रित्य न बिभेमि सुरासुरान् ७
कथमेवंविधो वीरो देवदानवदर्पहा
कालाग्निप्रतिमो ह्यद्य राघवेण रणे हतः ८
यस्य ते वज्रनिष्पेषो न कुर्याद्व्यसनं सदा
स कथं रामबाणार्तः प्रसुप्तोऽसि महीतले ९
एते देवगणाः सार्धमृषिभिर्गगने स्थिताः
निहतं त्वां रणे दृष्ट्वा निनदन्ति प्रहर्षिताः १०
ध्रुवमद्यैव संहृष्टा लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः
आरोक्ष्यन्तीह दुर्गाणि लङ्काद्वाराणि सर्वशः ११
राज्येन नास्ति मे कार्यं किं करिष्यामि सीतया
कुम्भकर्णविहीनस्य जीविते नास्ति मे रतिः १२
यद्यहं भ्रातृहन्तारं न हन्मि युधि राघवम्
ननु मे मरणं श्रेयो न चेदं व्यर्थजीवितम् १३
अद्यैव तं गमिष्यामि देशं यत्रानुजो मम
न हि भ्रातॄन्समुत्सृज्य क्षणं जीवितुमुत्सहे १४
देवा हि मां हसिष्यन्ति दृष्ट्वा पूर्वापकारिणम्
कथमिन्द्रं जयिष्यामि कुम्भकर्ण हते त्वयि १५
तदिदं मामनुप्राप्तं विभीषणवचः शुभम्
यदज्ञानान्मया तस्य न गृहीतं महात्मनः १६
विभीषणवचो यावत्कुम्भकर्ण्रपहस्तयोः
विनाशोऽय समुत्पन्नो मां व्रीडयति दारुणः १७
तस्यायं कर्मणः प्राप्तो विपाको मम शोकदः
यन्मया धार्मिकः श्रीमान्स निरस्तो विभीषणः १८
इति बहुविधमाकुलान्तरात्मा
कृपणमतीव विलप्य कुम्भकर्णम्
न्यपतदथ दशाननो भृशार्त-
स्तमनुजमिन्द्ररिपुं हतं विदित्वा १९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ५६

६-५७
एवं विलपमानस्य रावणस्य दुरात्मनः
श्रुत्वा शोकाभितप्तस्य त्रिशिरा वाक्यमब्रवीत् १
एवमेव महावीर्यो हतो नस्तातमध्यमः
न तु सत्पुरुषा राजन्विलपन्ति यथा भवान् २
नूनं त्रिभुवनस्यापि पर्याप्तस्त्वमसि प्रभो
स कस्मात्प्राकृत इव शोचस्यात्मानमीदृशम् ३
ब्रह्मदत्तास्ति ते शक्तिः कवचः सायको धनुः
सहस्रखरसंयुक्तो रथो मेघसमस्वनः ४
त्वयासकृद्विशस्त्रेण विशस्ता देवदानवाः
स सर्वायुधसम्पन्नो राघवं शास्तुमर्हसि ५
कामं तिष्ठ महाराज निर्गमिष्याम्यहं रणम्
उद्धरिष्यामि ते शत्रून्गरुडः पन्नगानिव ६
शम्बरो देवराजेन नरको विष्णुना यथा
तथाद्य शयिता रामो मया युधि निपातितः ७
श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः
पुनर्जातमिवात्मानं मन्यते कालचोदितः ८
श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं देवान्तकनरान्तकौ
अतिकायश्च तेजस्वी बभूवुर्युद्धहर्षिताः ९
ततोऽहमहमित्येव गर्जन्तो नैरृतर्षभाः
रावणस्य सुता वीराः शक्रतुल्यपराक्रमाः १०
अन्तरिक्षचराः सर्वे सर्वे मायाविशारदाः
सर्वे त्रिदशदर्पघ्नाः सर्वे च रणदुर्मदाः ११
सर्वेऽस्त्रबलसम्पन्नाः सर्वे विस्तीर्णकीर्तयः
सर्वे समरमासाद्य न श्रूयन्ते स्म निर्जिताः १२
सर्वेऽस्त्रविदुषो वीराः सर्वे युद्धविशारदाः
सर्वे प्रवरविज्ञानाः सर्वे लब्धवरास्तथा १३
स तैस्तथा भास्करतुल्यवर्चसैः
सुतैर्वृतः शत्रुबलप्रमर्दनैः
रराज राजा मघवान्यथामरै-
र्वृतो महादानवदर्पनाशनैः १४
स पुत्रान्संपरिष्वज्य भूषयित्वा च भूषणैः

आशीर्भिश्च प्रशस्ताभिः प्रेषयामास संयुगे १५
महोदरमहापार्श्वौ भ्रातरौ चापि रावणः
रक्षणार्थं कुमाराणां प्रेषयामास संयुगे १६
तेऽभिवाद्य महात्मानं रावणं रिपुरावणम्
कृत्वा प्रदक्षिणं चैव महाकायाः प्रतस्थिरे १७
सर्वौषधीभिर्गन्धैश्च समालभ्य महाबलाः निर्जग्मुर्नैरृतश्रेष्ठाः षडेते युद्धकाङ्क्षिणः
१८
ततः सुदर्शनं नाम नीलजीमूतसंनिभम्
एरावतकुले जातमारुरोह महोदरः १९
सर्वायुधसमायुक्तं तूणीभिश्च स्वलंकृतम्
रराज गजमास्थाय सवितेवास्तमूर्धनि २०
हयोत्तमसमायुक्तं सर्वायुधसमाकुलम्
आरुरोह रथश्रेष्ठं त्रिशिरा रावणात्मजः २१
त्रिशिरा रथमास्थाय विरराज धनुर्धरः
सविद्युदुल्कः सज्वालः सेन्द्रचाप इवाम्बुदः २२
त्रिभिः किरीटैस्त्रिशिराः शुशुभे स रथोत्तमे
हिमवानिव शैलेन्द्रस्त्रिभिः काञ्चनपर्वतैः २३
अतिकायोऽपि तेजस्वी राक्षसेन्द्रसुतस्तदा
आरुरोह रथश्रेष्ठं श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् २४
सुचक्राक्षं सुसंयुक्तं सानुकर्षं सकूबरम्
तूणीबाणासनैर्दीप्तं प्रासासिपरिघाकुलम् २५
स काञ्चनविचित्रेण किरीटेन विराजता
भूषणैश्च बभौ मेरुः प्रभाभिरिव भास्वतः २६
स रराज रथे तस्मिन्राजसूनुर्महाबलः
वृतो नैरृतशार्दूलैर्वज्रपाणिरिवामरैः २७
हयमुच्चैःश्रवःप्रख्यं श्वेतं कनकभूषणम्
मनोजवं महाकायमारुरोह नरान्तकः २८
गृहीत्वा प्रासमुल्काभं विरराज नरान्तकः
शक्तिमादाय तेजस्वी गुहः शत्रुष्विवाहवे २९
देवान्तकः समादाय परिघं वज्रभूषणम्
परिगृह्य गिरिं दोर्भ्यां वपुर्विष्णोर्विडम्बयन्

३०
महापार्श्वो महातेजा गदामादाय वीर्यवान्
विरराज गदापाणिः कुबेर इव संयुगे ३१
ते प्रतस्थुर्महात्मानो बलैरप्रतिमैर्वृताः
सुरा इवामरावत्यां बलैरप्रतिमैर्वृताः ३२
तान्गजैश्च तुरंगैश्च रथैश्चाम्बुदनिस्वनैः
अनुजग्मुर्महात्मानो राक्षसाः प्रवरायुधाः ३३
ते विरेजुर्महात्मानः कुमाराः सूर्यवर्चसः
किरीटिनः श्रिया जुष्टा ग्रहा दीप्ता इवाम्बरे ३४
प्रगृहीता बभौ तेषां छत्राणामावलि सिता
शारदाभ्रप्रतीकाशा हंसावलिरिवाम्बरे ३५
मरणं वापि निश्चित्य शत्रूणां वा पराजयम्
इति कृत्वा मतिं वीरा निर्जग्मुः संयुगार्थिनः ३६
जगर्जुश्च प्रणेदुश्च चिक्षिपुश्चापि सायकान्
जहृषुश्च महात्मानो निर्यान्तो युद्धदुर्मदाः ३७
क्ष्वेडितास्फोटनिनदैः संचचालेव मेदिनी
रक्षसां सिंहनादैश्च पुस्फोटेव तदाम्बरम् ३८
तेऽभिनिष्क्रम्य मुदिता राक्षसेन्द्रा महाबलाः
ददृशुर्वानरानीकं समुद्यतशिलानगम् ३९
हरयोऽपि महात्मानो ददृशुर्नैरृतं बलम्
हस्त्यश्वरथसंबाधं किङ्किणीशतनादितम् ४०
नीलजीमूतसंकाशं समुद्यतमहायुधम्
दीप्तानलरविप्रख्यैर्नैरृतैः सर्वतो वृतम् ४१
तद्दृष्ट्वा बलमायान्तं लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः
समुद्यतमहाशैलाः संप्रणेदुर्मुहुर्मुहुः ४२
ततः समुद्घुष्टरवं निशम्य
रक्षोगणा वानरयूथपानाम्
अमृष्यमाणाः परहर्षमुग्रं
महाबला भीमतरं विनेदुः ४३
ते राक्षसबलं घोरं प्रविश्य हरियूथपाः
विचेरुरुद्यतैः शैलैर्नगाः शिखरिणो यथा ४४
केचिदाकाशमाविश्य केचिदुर्व्यां प्लवंगमाः

रक्षःसैन्येषु संक्रुद्धाश्चेरुर्द्रुमशिलायुधाः ४५
ते पादपशिलाशैलैश्चक्रुर्वृष्टिमनुत्तमाम्
बाणौघैर्वार्यमाणाश्च हरयो भीमविक्रमाः ४६
सिंहनादान्विनेदुश्च रणे राक्षसवानराः
शिलाभिश्चूर्णयामासुर्यातुधानान्प्लवंगमाः ४७
निजघ्नुः संयुगे क्रुद्धाः कवचाभरणावृतान्
केचिद्रथगतान्वीरान्गजवाजिगतानपि ४८
निजघ्नुः सहसाप्लुत्य यातुधानान्प्लवंगमाः
शैलशृङ्गनिपातैश्च मुष्टिभिर्वान्तलोचनाः
चेलुः पेतुश्च नेदुश्च तत्र राक्षसपुंगवाः ४९
ततः शैलैश्च खड्गैश्च विसृष्टैर्हरिराक्षसैः
मुहूर्तेनावृता भूमिरभवच्छोणिताप्लुता ५०
विकीर्णपर्वताकारै रक्षोभिररिमर्दनैः
आक्षिप्ताः क्षिप्यमाणाश्च भग्नशूलाश्च वानरैः ५१
वानरान्वानरैरेव जघ्नुस्ते रजनीचराः
राक्षसान्राक्षसैरेव जघ्नुस्ते वानरा अपि ५२
आक्षिप्य च शिलास्तेषां निजघ्नू राक्षसा हरीन् तेषां चाच्छिद्य शस्त्राणि जघ्नू रक्षांसि वानराः
५३
निजघ्नुः शैलशूलास्त्रैर्बिभिदुश्च परस्परम्
सिंहनादान्विनेदुश्च रणे वानरराक्षसाः ५४
छिन्नवर्मतनुत्राणा राक्षसा वानरैर्हताः
रुधिरं प्रस्रुतास्तत्र रससारमिव द्रुमाः ५५
रथेन च रथं चापि वारणेन च वारणम्
हयेन च हयं केचिन्निजघ्नुर्वानरा रणे ५६
क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च भल्लैश्च निशितैः शरैः
राक्षसा वानरेन्द्राणां चिच्छिदुः पादपाञ्शिलाः ५७
विकीर्णैः पर्वताग्रैश्च द्रुमैश्छिन्नैश्च संयुगे
हतैश्च कपिरक्षोभिर्दुगमा वसुधाभवत् ५८
तस्मिन्प्रवृत्ते तुमुले विमर्दे
प्रहृष्यमाणेषु वलीमुखेषु

निपात्यमानेषु च राक्षसेषु महर्षयो देवगणाश्च नेदुः ५९
ततो हयं मारुततुल्यवेग-
मारुह्य शक्तिं निशितां प्रगृह्य
नरान्तको वानरराजसैन्यं
महार्णवं मीन इवाविवेश ६०
स वानरान्सप्त शतानि वीरः
प्रासेन दीप्तेन विनिर्बिभेद
एकः क्षणेनेन्द्ररिपुर्महात्मा
जघान सैन्यं हरिपुंगवानाम् ६१
ददृशुश्च महात्मानं हयपृष्ठे प्रतिष्ठितम्
चरन्तं हरिसैन्येषु विद्याधरमहर्षयः ६२
स तस्य ददृशे मार्गो मांसशोणितकर्दमः
पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतः ६३
यावद्विक्रमितुं बुद्धिं चक्रुः प्लवगपुंगवाः
तावदेतानतिक्रम्य निर्बिभेद नरान्तकः ६४
ज्वलन्तं प्रासमुद्यम्य संग्रामान्ते नरान्तकः
ददाह हरिसैन्यानि वनानीव विभावसुः ६५
यावदुत्पाटयामासुर्वृक्षाञ्शैलान्वनौकसः
तावत्प्रासहताः पेतुर्वज्रकृत्ता इवाचलाः ६६
दिक्षु सर्वासु बलवान्विचचार नरान्तकः
प्रमृद्गन्सर्वतो युद्धे प्रावृट्काले यथानिलः ६७
न शेकुर्धावितुं वीरा न स्थातुं स्पन्दितुं कुतः उत्पतन्तं स्थितं यान्तं सर्वान्विव्याध वीर्यवान्
६८
एकेनान्तककल्पेन प्रासेनादित्यतेजसा
भिन्नानि हरिसैन्यानि निपेतुर्धरणीतले ६९
वज्रनिष्पेषसदृशं प्रासस्याभिनिपातनम्
न शेकुर्वानराः सोढुं ते विनेदुर्महास्वनम् ७०
पततां हरिवीराणां रूपाणि प्रचकाशिरे
वज्रभिन्नाग्रकूटानां शैलानां पततामिव ७१
ये तु पूर्वं महात्मानः कुम्भकर्णेन पातिताः

तेऽस्वस्था वानरश्रेष्ठाः सुग्रीवमुपतस्थिरे ७२
विप्रेक्षमाणः सुग्रीवो ददर्श हरिवाहिनीम्
नरान्तकभयत्रस्तां विद्र वन्तीमितस्ततः ७३
विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा स ददर्श नरान्तकम्
गृहीतप्रासमायान्तं हयपृष्ठे प्रतिष्ठितम् ७४
अथोवाच महातेजाः सुग्रीवो वानराधिपः
कुमारमङ्गदं वीरं शक्रतुल्यपराक्रमम् ७५
गच्छैनं राक्षसं वीर योऽसौ तुरगमास्थितः
क्षोभयन्तं हरिबलं क्षिप्रं प्राणैर्वियोजय ७६
स भर्तुर्वचनं श्रुत्वा निष्पपाताङ्गदस्तदा
अनीकान्मेघसंकाशान्मेघानीकादिवांशुमान् ७७
शैलसंघातसंकाशो हरीणामुत्तमोऽङ्गदः
रराजाङ्गदसंनद्धः सधातुरिव पर्वतः ७८
निरायुधो महातेजाः केवलं नखदंष्ट्रवान्
नरान्तकमभिक्रम्य वालिपुत्रोऽब्रवीद्वचः ७९
तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिर्हरिभिस्त्वं करिष्यसि
अस्मिन्वज्रसमस्पर्शे प्रासं क्षिप ममोरसि ८०
अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा प्रचुक्रोध नरान्तकः
संदश्य दशनैरोष्ठं निश्वस्य च भुजंगवत् ८१
स प्रासमाविध्य तदाङ्गदाय
समुज्ज्वलन्तं सहसोत्ससर्ज
स वालिपुत्रोरसि वज्रकल्पे
बभूव भग्नो न्यपतच्च भूमौ ८२
तं प्रासमालोक्य तदा विभग्नं
सुपर्णकृत्तोरगभोगकल्पम्
तलं समुद्यम्य स वालिपुत्र -
स्तुरंगमस्याभिजघान मूर्ध्नि ८३
निमग्नपादः स्फुटिताक्षितारो
निष्क्रान्तजिह्वोऽचलसंनिकाशः
स तस्य वाजी निपपात भूमौ
तलप्रहारेण विकीर्णमूर्धा ८४
नरान्तकः क्रोधवशं जगाम

हतं तुरंगं पतितं निरीक्ष्य
स मुष्टिमुद्यम्य महाप्रभावो जघान शीर्षे युधि वालिपुत्रम् ८५
अथाङ्गदो मुष्टिविभिन्नमूर्धा
सुस्राव तीव्रं रुधिरं भृशोष्णम्
मुहुर्विजज्वाल मुमोह चापि
संज्ञां समासाद्य विसिष्मिये च ८६
अथाङ्गदो वज्रसमानवेगं
संवर्त्य मुष्टिं गिरिशृङ्गकल्पम्
निपातयामास तदा महात्मा
नरान्तकस्योरसि वालिपुत्रः ८७
स मुष्टिनिष्पिष्टविभिन्नवक्षा
ज्वालां वमञ्शोणितदिग्धगात्रः
नरान्तको भूमितले पपात
यथाचलो वज्रनिपातभग्नः ८८
अथान्तरिक्षे त्रिदशोत्तमानां
वनौकसां चैव महाप्रणादः
बभूव तस्मिन्निहतेऽग्र्यवीरे
नरान्तके वालिसुतेन संख्ये ८९
अथाङ्गदो राममनःप्रहर्षणं
सुदुष्करं तं कृतवान्हि विक्रमम्
विसिष्मिये सोऽप्यतिवीर्यविक्रमः
पुनश्च युद्धे स बभूव हर्षितः ९०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ५७

६-५८
नरान्तकं हतं दृष्ट्वा चुक्रुशुर्नैरृतर्षभाः
देवान्तकस्त्रिमूर्धा च पौलस्त्यश्च महोदरः १
आरूढो मेघसंकाशं वारणेन्द्रं महोदरः
वालिपुत्रं महावीर्यमभिदुद्राव वीर्यवान् २
भ्रातृव्यसनसंतप्तस्तदा देवान्तको बली
आदाय परिघं दीप्तमङ्गदं समभिद्रवत् ३

रथमादित्यसंकाशं युक्तं परमवाजिभिः
आस्थाय त्रिशिरा वीरो वालिपुत्रमथाभ्ययात् ४
स त्रिभिर्देवदर्पघ्नैर्नैरृतेन्द्रैरभिद्रुतः
वृक्षमुत्पाटयामास महाविटपमङ्गदः ५
देवान्तकाय तं वीरश्चिक्षेप सहसाङ्गदः
महावृक्षं महाशाखं शक्रो दीप्तमिवाशनिम् ६
त्रिशिरास्तं प्रचिच्छेद शरैराशीविषोपमैः
स वृक्षं कृत्तमालोक्य उत्पपात ततोऽङ्गदः ७
स ववर्ष ततो वृक्षाञ्शिलाश्च कपिकुञ्जरः तान्प्रचिच्छेद संक्रुद्धस्त्रिशिरा निशितैः शरैः
८
परिघाग्रेण तान्वृक्षान्बभञ्ज च सुरान्तकः
त्रिशिराश्चाङ्गदं वीरमभिदुद्राव सायकैः ९
गजेन समभिद्रुत्य वालिपुत्रं महोदरः
जघानोरसि संक्रुद्धस्तोमरैर्वज्रसंनिभैः १०
देवान्तकश्च संक्रुद्धः परिघेण तदाङ्गदम्
उपगम्याभिहत्याशु व्यपचक्राम वेगवान् ११
स त्रिभिर्नैरृतश्रेष्ठैर्युगपत्समभिद्रुतः
न विव्यथे महातेजा वालिपुत्रः प्रतापवान् १२
तलेन भृशमुत्पत्य जघानास्य महागजम्
पेततुर्लोचने तस्य विननाद स वारणः १३
विषाणं चास्य निष्कृष्य वालिपुत्रो महाबलः
देवान्तकमभिद्रुत्य ताडयामास संयुगे १४
स विह्वलितसर्वाङ्गो वातोद्धूत इव द्रुमः
लाक्षारससवर्णं च सुस्राव रुधिरं मुखात् १५
अथाश्वास्य महातेजाः कृच्छ्राद्देवान्तको बली
आविध्य परिघं घोरमाजघान तदाङ्गदम् १६
परिघाभिहतश्चापि वानरेन्द्रात्मजस्तदा
जानुभ्यां पतितो भूमौ पुनरेवोत्पपात ह १७
समुत्पतन्तं त्रिशिरास्त्रिभिराशीविषोपमैः
घोरैर्हरिपतेः पुत्रं ललाटेऽभिजघान ह १८
ततोऽङ्गदं परिक्षिप्तं त्रिभिर्नैऋतपुंगवैः

हनूमानपि विज्ञाय नीलश्चापि प्रतस्थतुः १९
ततश्चिक्षेप शैलाग्रं नीलस्त्रिशिरसे तदा
तद्रावणसुतो धीमान्बिभेद निशितैः शरैः २०
तद्बाणशतनिर्भिन्नं विदारितशिलातलम्
सविस्फुलिङ्गं सज्वालं निपपात गिरेः शिरः २१
ततो जृम्भितमालोक्य हर्षाद्देवान्तकस्तदा
परिघेणाभिदुद्राव मारुतात्मजमाहवे २२
तमापतन्तमुत्पत्य हनूमान्मारुतात्मजः
आजघान तदा मूर्ध्नि वज्रवेगेन मुष्टिना २३
स मुष्टिनिष्पिष्टविकीर्णमूर्धा
निर्वान्तदन्ताक्षिविलम्बिजिह्वः
देवान्तको राक्षसराजसूनु- र्गतासुरुर्व्यां सहसा पपात २४
तस्मिन्हते राक्षसयोधमुख्ये
महाबले संयति देवशत्रौ
क्रुद्धस्त्रिमूर्धा निशिताग्रमुग्रं
ववर्ष नीलोरसि बाणवर्षम् २५
स तैः शरौघैरभिवर्ष्यमाणो
विभिन्नगात्रः कपिसैन्यपालः
नीलो बभूवाथ विसृष्टगात्रो
विष्टम्भितस्तेन महाबलेन २६
ततस्तु नीलः प्रतिलभ्य संज्ञां
शैलं समुत्पाट्य सवृक्षषण्डम्
ततः समुत्पत्य भृशोग्रवेगो
महोदरं तेन जघान मूर्ध्नि २७
ततः स शैलाभिनिपातभग्नो
महोदरस्तेन सह द्विपेन
विपोथितो भूमितले गतासुः
पपात वज्राभिहतो यथाद्रिः २८
पितृव्यं निहतं दृष्ट्वा त्रिशिराश्चापमाददे
हनूमन्तं च संक्रुद्धो विव्याध निशितैः शरैः २९
हनूमांस्तु समुत्पत्य हयांस्त्रिशिरसस्तदा

विददार नखैः क्रुद्धो गजेन्द्रं मृगराडिव ३०
अथ शक्तिं समादाय कालरात्रिमिवान्तकः
चिक्षेपानिलपुत्राय त्रिशिरा रावणात्मजः ३१
दिवि क्षिप्तामिवोल्कां तां शक्तिं
क्षिप्तामसंगताम्
गृहीत्वा हरिशार्दूलो बभञ्ज च ननाद च ३२
तां दृष्ट्वा घोरसंकाशां शक्तिं भग्नां हनूमता
प्रहृष्टा वानरगणा विनेदुर्जलदा इव ३३
ततः खड्गं समुद्यम्य त्रिशिरा राक्षसोत्तमः
निचखान तदा रोषा द्वानरेन्द्रस्य वक्षसि ३४
खड्गप्रहाराभिहतो हनूमान्मारुतात्मजः
आजघान त्रिमूर्धानं तलेनोरसि वीर्यवान् ३५
स तलाभिहतस्तेन स्रस्तहस्ताम्बरो भुवि
निपपात महतेजास्त्रिशिरास्त्यक्तचेतनः ३६
स तस्य पततः खड्गं समाच्छिद्य महाकपिः
ननाद गिरिसंकाशस्त्रासयन्सर्वनैरृतान् ३७
अमृष्यमाणस्तं घोषमुत्पपात निशाचरः
उत्पत्य च हनूमन्तं ताडयामास मुष्टिना ३८
तेन मुष्टिप्रहारेण संचुकोप महाकपिः
कुपितश्च निजग्राह किरीटे राक्षसर्षभम् ३९
स तस्य शीर्षाण्यसिना शितेन
किरीटजुष्टानि सकुण्डलानि
क्रुद्धः प्रचिच्छेद सुतोऽनिलस्य
त्वष्टुः सुतस्येव शिरांसि शक्रः ४०
तान्यायताक्षाण्यगसंनिभानि
प्रदीप्तवैश्वानरलोचनानि
पेतुः शिरांसीन्द्ररिपोर्धरण्यां
ज्योतींषि मुक्तानि यथार्कमार्गात् ४१
तस्मिन्हते देवरिपौ त्रिशीर्षे
हनूमता शक्रपराक्रमेण
नेदुः प्लवंगा प्रचचाल भूमी
रक्षांस्यथो दुद्रुविरे समन्तात् ४२

हतं त्रिशिरसं दृष्ट्वा तथैव च महोदरम्
हतौ प्रेक्ष्य दुराधर्षौ देवान्तकनरान्तकौ ४३
चुकोप परमामर्षी महापार्श्वो महाबलः
जग्राहार्चिष्मतीं चापि गदां सर्वायसीं शुभाम् ४४
हेमपट्टपरिक्षिप्तां मांसशोणितलेपनाम्
विराजमानां वपुषा शत्रुशोणितरञ्जिताम् ४५
तेजसा संप्रदीप्ताग्रां रक्तमाल्यविभूषिताम्
एरावतमहापद्मसार्वभौमभयावहाम् ४६
गदामादाय संक्रुद्धो महापार्श्वो महाबलः
हरीन्समभिदुद्राव युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ४७
अथर्षभः समुत्पत्य वानरो रावणानुजम्
महापार्श्वमुपागम्य तस्थौ तस्याग्रतो बली ४८
तं पुरस्तात्स्थितं दृष्ट्वा वानरं पर्वतोपमम्
आजघानोरसि क्रुद्धो गदया वज्रकल्पया ४९
स तयाभिहतस्तेन गदया वानरर्षभः
भिन्नवक्षाः समाधूतः सुस्राव रुधिरं बहु ५०
स संप्राप्य चिरात्संज्ञामृषभो वानरर्षभः
क्रुद्धो विस्फुरमाणौष्ठो महापार्श्वमुदैक्षत ५१
तां गृहीत्वा गदां भीमामाविध्य च पुनः पुनः
मत्तानीकं महापार्श्वं जघान रणमूर्धनि ५२
स स्वया गदया भिन्नो विकीर्णदशनेक्षणः
निपपात महापार्श्वो वज्राहत इवाचलः ५३
तस्मिन्हते भ्रातरि रावणस्य
तन्नैरृतानां बलमर्णवाभम्
त्यक्त्वायुधं केवलजीवितार्थं
दुद्राव भिन्नार्णवसंनिकाशम् ५४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ५८

६-५९
स्वबलं व्यथितं दृष्ट्वा तुमुलं लोमहर्षणम् भ्रातॄंश्च निहतान्दृष्ट्वा शक्रतुल्यपराक्रमान् १ पितृव्यौ चापि संदृश्य समरे संनिषूदितौ

महोदरमहापार्श्वौ भ्रातरौ राक्षसर्षभौ २
चुकोप च महातेजा ब्रह्मदत्तवरो युधि
अतिकायोऽद्रिसंकाशो देवदानवदर्पहा ३
स भास्करसहस्रस्य संघातमिव भास्वरम्
रथमास्थाय शक्रारिरभिदुद्राव वानरान् ४
स विस्फार्य महच्चापं किरीटी मृष्टकुण्डलः
नाम विश्रावयामास ननाद च महास्वनम् ५
तेन सिंहप्रणादेन नामविश्रावणेन च
ज्याशब्देन च भीमेन त्रासयामास वानरान् ६
ते तस्य रूपमालोक्य यथा विष्णोस्त्रिविक्रमे
भयार्ता वानराः सर्वे विद्रवन्ति दिशो दश ७
तेऽतिकायं समासाद्य वानरा मूढचेतसः
शरण्यं शरणं जग्मुर्लक्ष्मणाग्रजमाहवे ८
ततोऽतिकायं काकुत्स्थो रथस्थं पर्वतोपमम्
ददर्श धन्विनं दूराद्गर्जन्तं कालमेघवत् ९
स तं दृष्ट्वा महात्मानं राघवस्तु सुविस्मितः
वानरान्सान्त्वयित्वा तु विभीषणमुवाच ह १०
कोऽसौ पर्वतसंकाशो धनुष्मान्हरिलोचनः
युक्ते हयसहस्रेण विशाले स्यन्दने स्थितः ११
य एष निशितैः शूलैः सुतीक्ष्णैः प्रासतोमरैः
अर्चिष्मद्भिर्वृतो भाति भूतैरिव महेश्वरः १२
कालजिह्वाप्रकाशाभिर्य एषोऽभिविराजते
आवृतो रथशक्तीभिर्विद्युद्भिरिव तोयदः १३
धनूंषि चास्य सज्यानि हेमपृष्ठानि सर्वशः
शोभयन्ति रथश्रेष्ठं शक्रचापमिवाम्बरम् १४
क एष रक्षःशार्दूलो रणभूमिं विराजयन्
अभ्येति रथिनां श्रेष्ठो रथेनादित्यतेजसा १५
ध्वजशृङ्गप्रतिष्ठेन राहुणाभिविराजते
सूर्यरश्मिप्रभैर्बाणैर्दिशो दश विराजयन् १६
त्रिणतं मेघनिर्ह्रादं हेमपृष्ठमलंकृतम्
शतक्रतुधनुःप्रख्यं धनुश्चास्य विराजते १७
सध्वजः सपताकश्च सानुकर्षो महारथः

चतुःसादिसमायुक्तो मेघस्तनितनिस्वनः १८
विंशतिर्दश चाष्टौ च तूणीरा रथमास्थिताः
कार्मुकाणि च भीमानि ज्याश्च काञ्चनपिङ्गलाः १९
द्वौ च खड्गौ रथगतौ पार्श्वस्थौ पार्श्वशोभिनौ
चतुर्हस्तत्सरुचितौ व्यक्तहस्तदशायतौ २०
रक्तकण्ठगुणो धीरो महापर्वतसंनिभः
कालः कालमहावक्त्रो मेघस्थ इव भास्करः २१
काञ्चनाङ्गदनद्धाभ्यां भुजाभ्यामेष शोभते
शृङ्गाभ्यामिव तुङ्गाभ्यां हिमवान्पर्वतोत्तमः २२
कुण्डलाभ्यां तु यस्यैतद्भाति वक्त्रं शुभेक्षणम्
पुनर्वस्वन्तरगतं पूर्णबिम्बमिवैन्दवम् २३
आचक्ष्व मे महाबाहो त्वमेनं राक्षसोत्तमम्
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयार्ता विद्रुता दिशः २४
स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणामिततेजसा
आचचक्षे महातेजा राघवाय विभीषणः २५
दशग्रीवो महातेजा राजा वैश्रवणानुजः
भीमकर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाधिपः २६
तस्यासीद्वीर्यवान्पुत्रो रावणप्रतिमो रणे
वृद्धसेवी श्रुतधरः सर्वास्त्रविदुषां वरः २७
अश्वपृष्ठे रथे नागे खड्गे धनुषि कर्षणे
भेदे सान्त्वे च दाने च नये मन्त्रे च संमतः २८
यस्य बाहुं समाश्रित्य लङ्का भवति निर्भया
तनयं धान्यमालिन्या अतिकायमिमं विदुः २९
एतेनाराधितो ब्रह्मा तपसा भावितात्मना
अस्त्राणि चाप्यवाप्तानि रिपवश्च पराजिताः ३०
सुरासुरैरवध्यत्वं दत्तमस्मै स्वयंभुवा
एतच्च कवचं दिव्यं रथश्चैषोऽकभास्वरः ३१
एतेन शतशो देवा दानवाश्च पराजिताः
रक्षितानि च रक्षांसि यक्षाश्चापि निषूदिताः ३२
वज्रं विष्टम्भितं येन बाणैरिन्द्रस्य धीमतः
पाशः सलिलराजस्य युद्धे प्रतिहतस्तथा ३३
एषोऽतिकायो बलवान्राक्षसानामथर्षभः

रावणस्य सुतो धीमान्देवदानवदर्पहा ३४
तदस्मिन्क्रियतां यत्नः क्षिप्रं पुरुषपुगंव
पुरा वानरसैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ३५
ततोऽतिकायो बलवान्प्रविश्य हरिवाहिनीम्
विस्फारयामास धनुर्ननाद च पुनः पुनः ३६
तं भीमवपुषं दृष्ट्वा रथस्थं रथिनां वरम्
अभिपेतुर्महात्मानो ये प्रधानाः प्लवंगमाः ३७
कुमुदो द्विविदो मैन्दो नीलः शरभ एव च
पादपैर्गिरिशृङ्गैश्च युगपत्समभिद्रवन् ३८
तेषां वृक्षांश्च शैलांश्च शरैः काञ्चनभूषणैः
अतिकायो महातेजाश्चिच्छेदास्त्रविदां वरः ३९
तांश्चैव सर्वान्स हरीञ्शरैः सर्वायसैर्बली
विव्याधाभिमुखः संख्ये भीमकायो निशाचरः ४०
तेऽदिता बाणवर्षेण भिन्नगात्राः प्लवंगमाः
न शेकुरतिकायस्य प्रतिकर्तुं महारणे ४१
तत्सैन्यं हरिवीराणां त्रासयामास राक्षसः
मृगयूथमिव क्रुद्धो हरिर्यौवनमास्थितः ४२
स राक्षसेन्द्रो हरिसैन्यमध्ये
नायुध्यमानं निजघान कंचित्
उपेत्य रामं स धनुःकलापी
सगर्वितं वाक्यमिदं बभाषे ४३
रथे स्थितोऽह शरचापपाणि-
र्न प्राकृतं कंचन योधयामि
यस्यास्ति शक्तिर्व्यवसाययुक्ता
ददातु मे क्षिप्रमिहाद्य युद्धम् ४४
तत्तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य
चुकोप सौमित्रिरमित्रहन्ता
अमृष्यमाणश्च समुत्पपात
जग्राह चापं च ततः स्मयित्वा ४५
क्रुद्धः सौमित्रिरुत्पत्य तूणादाक्षिप्य सायकम्
पुरस्तादतिकायस्य विचकर्ष महद्धनुः ४६
पूरयन्स महीं शैलानाकाशं सागरं दिशः

ज्याशब्दो लक्ष्मणस्योग्रस्त्रासयन्रजनीचरान् ४७
सौमित्रेश्चापनिर्घोषं श्रुत्वा प्रतिभयं तदा
विसिष्मिये महातेजा राक्षसेन्द्रात्मजो बली ४८
अथातिकायः कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणमुत्थितम्
आदाय निशितं बाणमिदं वचनमब्रवीत् ४९
बालस्त्वमसि सौमित्रे विक्रमेष्वविचक्षणः
गच्छ किं कालसदृशं मां योधयितुमिच्छसि ५०
न हि मद्बाहुसृष्टानामस्त्राणां हिमवानपि
सोढुमुत्सहते वेगमन्तरिक्षमथो मही ५१
सुखप्रसुप्तं कालाग्निं प्रबोधयितुमिच्छसि
न्यस्य चापं निवर्तस्व मा प्राणाञ्जहि मद्गतः ५२
अथ वा त्वं प्रतिष्टब्धो न निवर्तितुमिच्छसि
तिष्ठ प्राणान्परित्यज्य गमिष्यसि यमक्षयम् ५३
पश्य मे निशितान्बाणानरिदर्पनिषूदनान्
ईश्वरायुधसंकाशांस्तप्तकाञ्चनभूषणान् ५४
एष ते सर्पसंकाशो बाणः पास्यति शोणितम्
मृगराज इव क्रुद्धो नागराजस्य शोणितम् ५५
श्रुत्वातिकायस्य वचः सरोषं
सगर्वितं संयति राजपुत्रः
स संचुकोपातिबलो बृहच्छ्री-
रुवाच वाक्यं च ततो महार्थम् ५६
न वाक्यमात्रेण भवान्प्रधानो
न कत्थनात्सत्पुरुषा भवन्ति
मयि स्थिते धन्विनि बाणपाणौ
विदर्शयस्वात्मबलं दुरात्मन् ५७
कर्मणा सूचयात्मानं न विकत्थितुमर्हसि
पौरुषेण तु यो युक्तः स तु शूर इति स्मृतः ५८
सर्वायुधसमायुक्तो धन्वी त्वं रथमास्थितः
शरैर्वा यदि वाप्यस्त्रैर्दर्शयस्व पराक्रमम् ५९
ततः शिरस्ते निशितैः पातयिष्याम्यहं शरैः
मारुतः कालसंपक्वं वृन्तात्तालफलं यथा ६०
अद्य ते मामका बाणास्तप्तकाञ्चनभूषणाः

पास्यन्ति रुधिरं गात्राद्बाणशल्यान्तरोत्थितम् ६१
बालोऽयमिति विज्ञाय न मावज्ञातुमर्हसि
बालो वा यदि वा वृद्धो मृत्युं जानीहि संयुगे ६२
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतुमत्परमार्थवत्
अतिकायः प्रचुक्रोध बाणं चोत्तममाददे ६३
ततो विद्याधरा भूता देवा दैत्या महर्षयः
गुह्यकाश्च महात्मानस्तद्युद्धं ददृशुस्तदा ६४
ततोऽतिकायः कुपितश्चापमारोप्य सायकम्
लक्ष्मणाय प्रचिक्षेप संक्षिपन्निव चाम्बरम् ६५
तमापतन्तं निशितं शरमाशीविषोपमम्
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद लक्ष्मणः परवीरहा ६६
तं निकृत्तं शरं दृष्ट्वा कृत्तभोगमिवोरगम्
अतिकायो भृशं क्रुद्धः पञ्च बाणान्समाददे ६७
ताञ्शरान्संप्रचिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः
तानप्राप्ताञ्शरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद भरतानुजः ६८
स तांश्छित्त्वा शरैस्तीक्ष्णैर्लक्ष्मणः परवीरहा
आददे निशितं बाणं ज्वलन्तमिव तेजसा ६९
तमादाय धनुःश्रेष्ठे योजयामास लक्ष्मणः
विचकर्ष च वेगेन विससर्ज च सायकम् ७०
पूर्णायतविसृष्टेन शरेणानतपर्वणा
ललाटे राक्षसश्रेष्ठमाजघान स वीर्यवान् ७१
स ललाटे शरो मग्नस्तस्य भीमस्य रक्षसः
ददृशे शोणितेनाक्तः पन्नगेन्द्र इवाहवे ७२
राक्षसः प्रचकम्पे च लक्ष्मणेषुप्रकम्पितः
रुद्रबाणहतं भीमं यथा त्रिपुरगोपुरम् ७३
चिन्तयामास चाश्वस्य विमृश्य च महाबलः
साधु बाणनिपातेन श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ७४
विचार्यैवं विनम्यास्यं विनम्य च भुजावुभौ
स रथोपस्थमास्थाय रथेन प्रचचार ह ७५
एकं त्रीन्पञ्च सप्तेति सायकान्राक्षसर्षभः
आददे संदधे चापि विचकर्षोत्ससर्ज च ७६
ते बाणाः कालसंकाशा राक्षसेन्द्रधनुश्च्युताः

हेमपुङ्खा रविप्रख्याश्चक्रुर्दीप्तमिवाम्बरम् ७७
ततस्तान्राक्षसोत्सृष्टाञ्शरौघान्राघवानुजः
असंभ्रान्तः प्रचिच्छेद निशितैर्बहुभिः शरैः ७८
ताञ्शरान्युधि संप्रेक्ष्य निकृत्तान्रावणात्मजः
चुकोप त्रिदशेन्द्रारिर्जग्राह निशितं शरम् ७९
स संधाय महातेजास्तं बाणं सहसोत्सृजत्
ततः सौमित्रिमायान्तमाजघान स्तनान्तरे ८०
अतिकायेन सौमित्रिस्ताडितो युधि वक्षसि
सुस्राव रुधिरं तीव्रं मदं मत्त इव द्विपः ८१
स चकार तदात्मानं विशल्यं सहसा विभुः
जग्राह च शरं तीक्ष्णमस्त्रेणापि समादधे ८२
आग्नेयेन तदास्त्रेण योजयामास सायकम्
स जज्वाल तदा बाणो धनुश्चास्य महात्मनः ८३
अतिकायोऽतितेजस्वी सौरमस्त्रं समाददे
तेन बाणं भुजंगाभं हेमपुङ्खमयोजयत् ८४
ततस्तं ज्वलितं घोरं लक्ष्मणः शरमाहितम्
अतिकायाय चिक्षेप कालदण्डमिवान्तकः ८५
आग्नेयेनाभिसंयुक्तं दृष्ट्वा बाणं निशाचरः
उत्ससर्ज तदा बाणं दीप्तं सूर्यास्त्रयोजितम् ८६
तावुभावम्बरे बाणावन्योन्यमभिजघ्नतुः
तेजसा संप्रदीप्ताग्रौ क्रुद्धाविव भुजंगमौ ८७
तावन्योन्यं विनिर्दह्य पेततुर्धरणीतले
निरर्चिषौ भस्मकृतौ न भ्राजेते शरोत्तमौ ८८
ततोऽतिकायः संक्रुधस्त्वस्त्रमैषीकमुत्सृजत् तत्प्रचिच्छेद सौमित्रिरस्त्रमैन्द्रेण वीर्यवान्
८९
एषीकं निहतं दृष्ट्वा कुमारो रावणात्मजः
याम्येनास्त्रेण संक्रुद्धो योजयामास सायकम् ९०
ततस्तदस्त्रं चिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः
वायव्येन तदस्त्रं तु निजघान स लक्ष्मणः ९१
अथैनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदः
अभ्यवर्षत संक्रुद्धो लक्ष्मणो रावणात्मजम् ९२

तेऽतिकायं समासाद्य कवचे वज्रभूषिते
भग्नाग्रशल्याः सहसा पेतुर्बाणा महीतले ९३
तान्मोघानभिसंप्रेक्ष्य लक्ष्मणः परवीरहा
अभ्यवर्षत बाणानां सहस्रेण महायशाः ९४
स वर्ष्यमाणो बाणौघैरतिकायो महाबलः
अवध्यकवचः संख्ये राक्षसो नैव विव्यथे ९५
न शशाक रुजं कर्तुं युधि तस्य नरोत्तमः
अथैनमभ्युपागम्य वायुर्वाक्यमुवाच ह ९६
ब्रह्मदत्तवरो ह्येष अवध्यकवचावृतः ब्राह्मेणास्त्रेण भिन्ध्येनमेष वध्यो हि नान्यथा ९७
ततः स वायोर्वचनं निशम्य
सौमित्रिरिन्द्रप्रतिमानवीर्यः
समाददे बाणममोघवेगं
तद्ब्राह्ममस्त्रं सहसा नियोज्य ९८
तस्मिन्वरास्त्रे तु नियुज्यमाने
सौमित्रिणा बाणवरे शिताग्रे
दिशः सचन्द्रार्कमहाग्रहाश्च
नभश्च तत्रास ररास चोर्वी ९९
तं ब्रह्मणोऽस्त्रेण नियुज्य चापे
शरं सुपुङ्खं यमदूतकल्पम्
सौमित्रिरिन्द्रारिसुतस्य तस्य
ससर्ज बाणं युधि वज्रकल्पम् १००
तं लक्ष्मणोत्सृष्टममोघवेगं
समापतन्तं ज्वलनप्रकाशम्
सुवर्णवज्रोत्तमचित्रपुङ्खं
तदातिकायः समरे ददर्श १०१
तं प्रेक्षमाणः सहसातिकायो
जघान बाणैर्निशितैरनेकैः
स सायकस्तस्य सुपर्णवेग
स्तदातिवेगेन जगाम पार्श्वम् १०२
तमागतं प्रेक्ष्य तदातिकायो

बाणं प्रदीप्तान्तककालकल्पम् जघान शक्त्यृष्टिगदाकुठारैः शूलैर्हलैश्चाप्यविपन्नचेष्टः १०३
तान्यायुधान्यद्भुतविग्रहाणि
मोघानि कृत्वा स शरोऽग्निदीप्तः
प्रसह्य तस्यैव किरीटजुष्टं
तदातिकायस्य शिरो जहार १०४
तच्छिरः सशिरस्त्राणं लक्ष्मणेषुप्रपीडितम्
पपात सहसा भूमौ शृङ्गं हिमवतो यथा १०५
प्रहर्षयुक्ता बहवस्तु वानराः
प्रबुद्धपद्मप्रतिमाननास्तदा
अपूजयंल्लक्ष्मणमिष्टभागिनं
हते रिपौ भीमबले दुरासदे १०६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९

६-६०
ततो हतान्राक्षसपुंगवांस्ता
न्देवान्तकादित्रिशिरोतिकायान्
रक्षोगणास्तत्र हतावशिष्टा
स्तेरावणाय त्वरितं शशंसुः १
ततो हतांस्तान्सहसा निशम्य
राजा मुमोहाश्रुपरिप्लुताक्षः
पुत्रक्षयं भ्रातृवधं च घोरं
विचिन्त्य राजा विपुलं प्रदध्यौ २
ततस्तु राजानमुदीक्ष्य दीनं
शोकार्णवे संपरिपुप्लुवानम्
अथर्षभो राक्षसराजसूनु-
रथेन्द्रजिद्वाक्यमिदं बभाषे ३
न तात मोहं प्रतिगन्तुमर्हसि
यत्रेन्द्रजिज्जीवति राक्षसेन्द्र
नेन्द्रारिबाणाभिहतो हि कश्चि- त्प्राणान्समर्थः समरेऽभिधर्तुम् ४

पश्याद्य रामं सह लक्ष्मणेन मद्बाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहम् गतायुषं भूमितले शयानं
शरैः शितैराचितसर्वगात्रम् ५
इमां प्रतिज्ञां शृणु शक्रशत्रोः
सुनिश्चितां पौरुषदैवयुक्ताम्
अद्यैव रामं सह लक्ष्मणेन
संतापयिष्यामि शरैरमोघैः ६
अद्येन्द्रवैवस्वतविष्णुमित्र
साध्याश्विवैश्वानरचन्द्रसूर्याः
द्रक्ष्यन्ति मे विक्रममप्रमेयं
विष्णोरिवोग्रं बलियज्ञवाटे ७
स एवमुक्त्वा त्रिदशेन्द्रशत्रु
रापृच्छ्य राजानमदीनसत्त्वः
समारुरोहानिलतुल्यवेगं
रथं खरश्रेष्ठसमाधियुक्तम् ८
समास्थाय महातेजा रथं हरिरथोपमम्
जगाम सहसा तत्र यत्र युद्धमरिंदमः ९
तं प्रस्थितं महात्मानमनुजग्मुर्महाबलाः
संहर्षमाणा बहवो धनुःप्रवरपाणयः १०
गजस्कन्धगताः केचित्केचित्परमवाजिभिः
प्रासमुद्गरनिंस्त्रिशपरश्वधगदाधराः ११
स शङ्खनिनदैर्भीमैर्भेरीणां च महास्वनैः
जगाम त्रिदशेन्द्रारिः स्तूयमानो निशाचरैः १२
स शङ्खशशिवर्णेन छत्रेण रिपुसूदनः
रराज परिपूर्णेन नभश्चन्द्रमसा यथा १३
अवीज्यत ततो वीरो हैमैर्हेमविभूषितैः
चारुचामरमुख्यैश्च मुख्यः सर्वधनुष्मताम् १४
ततस्त्विन्द्रजिता लङ्का सूर्यप्रतिमतेजसा
रराजाप्रतिवीर्येण द्यौरिवार्केण भास्वता १५
स तु दृष्ट्वा विनिर्यान्तं बलेन महता वृतम्
राक्षसाधिपतिः श्रीमान्रावणः पुत्रमब्रवीत् १६

त्वमप्रतिरथः पुत्र जितस्ते युधि वासवः
किं पुनर्मानुषं धृष्यं न वधिष्यसि राघवम् १७
तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रतिगृह्य महाशिषः
रथेनाश्वयुजा वीरः शीघ्रं गत्वा निकुम्भिलाम् १८
स संप्राप्य महातेजा युद्धभूमिमरिंदमः
स्थापयामास रक्षांसि रथं प्रति समन्ततः १९
ततस्तु हुतभोक्तारं हुतभुक्सदृशप्रभः
जुहुवे राक्षसश्रेष्ठो मन्त्रवद्विधिवत्तदा २०
स हविर्लाजसंस्कारैर्माल्यगन्धपुरस्कृतैः
जुहुवे पावकं तत्र राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् २१
शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोऽथ विभीतकाः
लोहितानि च वासांसि स्रुवं कार्ष्णायसं तथा २२
स तत्राग्निं समास्तीर्य शरपत्रैः सतोमरैः
छागस्य सर्वकृष्णस्य गलं जग्राह जीवतः २३
सकृदेव समिद्धस्य विधूमस्य महार्चिषः
बभूवुस्तानि लिङ्गानि विजयं यान्यदर्शयन् २४
प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तकाञ्चनसंनिभः
हविस्तत्प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः २५
सोऽस्त्रमाहारयामास ब्राह्ममस्त्रविदां वरः
धनुश्चात्मरथं चैव सर्वं तत्राभ्यमन्त्रयत् २६
तस्मिन्नाहूयमानेऽस्त्रे हूयमाने च पावके
सार्कग्रहेन्दुनक्षत्रं वितत्रास नभस्तलम् २७
स पावकं पावकदीप्ततेजा
हुत्वा महेन्द्रप्रतिमप्रभावः
सचापबाणासिरथाश्वसूतः
खेऽन्तर्दधेऽत्मानमचिन्त्यरूपः २८
स सैन्यमुत्सृज्य समेत्य तूर्णं
महारणे वानरवाहिनीषु
अदृश्यमानः शरजालमुग्रं
ववर्ष नीलाम्बुधरो यथाम्बु २९
ते शक्रजिद्बाणविशीर्णदेहा मायाहता विस्वरमुन्नदन्तः

रणे निपेतुर्हरयोऽद्रिकल्पा यथेन्द्रवज्राभिहता नगेन्द्राः ३०
ते केवलं संददृशुः शिताग्रा- न्बाणान्रणे वानरवाहिनीषु
मायानिगूढं च सुरेन्द्रशत्रुं
न चात्र तं राक्षसमभ्यपश्यन् ३१
ततः स रक्षोधिपतिर्महात्मा
सर्वा दिशो बाणगणैः शिताग्रैः
प्रच्छादयामास रविप्रकाशै- र्विषादयामास च वानरेन्द्रान् ३२
स शूलनिस्त्रिंशपरश्वधानि
व्याविध्य दीप्तानलसंनिभानि
सविस्फुलिङ्गोज्ज्वलपावकानि
ववर्ष तीव्रं प्लवगेन्द्रसैन्ये ३३
ततो ज्वलनसंकाशैः शितैर्वानरयूथपाः
ताडिताः शक्रजिद्बाणैः प्रफुल्ला इव किंशुकाः ३४
अन्योन्यमभिसर्पन्तो निनदन्तश्च विस्वरम्
राक्षसेन्द्रास्त्रनिर्भिन्ना
निपेतुर्वानरर्षभाः ३५
उदीक्षमाणा गगनं केचिन्नेत्रेषु ताडिताः
शरैर्विविशुरन्योन्यं पेतुश्च जगतीतले ३६
हनूमन्तं च सुग्रीवमङ्गदं गन्धमादनम्
जाम्बवन्तं सुषेणं च वेगदर्शिनमेव च ३७
मैन्दं च द्विविदं नीलं गवाक्षं गजगोमुखौ
केसरिं हरिलोमानं विद्युद्दंष्ट्रं च वानरम् ३८
सूर्याननं ज्योतिमुखं तथा दधिमुखं हरिम्
पावकाक्षं नलं चैव कुमुदं चैव वानरम् ३९
प्रासैः शूलैः शितैर्बाणैरिन्द्र जिन्मन्त्रसंहितैः
विव्याध हरिशार्दूलान्सर्वांस्तान्राक्षसोत्तमः ४०
स वै गदाभिर्हरियूथमुख्या

न्निर्भिद्य बाणैस्तपनीयपुङ्खैः ववर्ष रामं शरवृष्टिजालैः सलक्ष्मणं भास्कररश्मिकल्पैः ४१
स बाणवर्षैरभिवर्ष्यमाणो
धारानिपातानिव तान्विचिन्त्य
समीक्षमाणः परमाद्भुतश्री
रामस्तदा लक्ष्मणमित्युवाच ४२
असौ पुनर्लक्ष्मण राक्षसेन्द्रो
ब्रह्मास्त्रमाश्रित्य सुरेन्द्रशत्रुः
निपातयित्वा हरिसैन्यमुग्र
मस्माञ्शरैरर्दयति प्रसक्तम् ४३
स्वयंभुवा दत्तवरो महात्मा
खमास्थितोऽन्तर्हितभीमकायः
कथं नु शक्यो युधि नष्टदेहो
निहन्तुमद्येन्द्रजिदुद्यतास्त्रः ४४
मन्ये स्वयंभूर्भगवानचिन्त्यो
यस्यैतदस्त्रं प्रभवश्च योऽस्य
बाणावपातांस्त्वमिहाद्य धीम
न्मया सहाव्यग्रमनाः सहस्व ४५
प्रच्छादयत्येष हि राक्षसेन्द्रः
सर्वा दिशः सायकवृष्टिजालैः
एतच्च सर्वं पतिताग्य्रवीरं
न भ्राजते वानरराजसैन्यम् ४६
आवां तु दृष्ट्वा पतितौ विसंज्ञौ
निवृत्तयुद्धौ हतरोषहर्षौ
ध्रुवं प्रवेक्ष्यत्यमरारिवास
मसौ समादाय रणाग्रलक्ष्मीम् ४७
ततस्तु ताविन्द्रजिदस्त्रजालै
र्बभूवतुस्तत्र तदा विशस्तौ
स चापि तौ तत्र विषादयित्वा
ननाद हर्षाद्युधि राक्षसेन्द्रः ४८
स तत्तदा वानरराजसैन्यं

रामं च संख्ये सह लक्ष्मणेन
विषादयित्वा सहसा विवेश
पुरीं दशग्रीवभुजाभिगुप्ताम् ४९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षष्टितमः सर्गः ६० ६-६१
तयोस्तदा सादितयो रणाग्रे
मुमोह सैन्यं हरियूथपानाम् सुग्रीवनीलाङ्गदजाम्बवन्तो
न चापि किंचित्प्रतिपेदिरे ते १
ततो विषण्णं समवेक्ष्य सैन्यं
विभीषणो बुद्धिमतां वरिष्ठः
उवाच शाखामृगराजवीरा
नाश्वासयन्नप्रतिमैर्वचोभिः २
मा भैष्ट नास्त्यत्र विषादकालो
यदार्यपुत्राववशौ विषण्णौ
स्वयभुवो वाक्यमथोद्वहन्तौ
यत्सादिताविन्द्रजिदस्त्रजालैः ३
तस्मै तु दत्तं परमास्त्रमेत
त्स्वयंभुवा ब्राह्मममोघवेगम्
तन्मानयन्तौ यदि राजपुत्रौ
निपातितौ कोऽत्र विषादकालः ४
ब्राह्ममस्त्रं तदा धीमान्मानयित्वा तु मारुतिः
विभीषणवचः श्रुत्वा हनूमांस्तमथाब्रवीत् ५
एतस्मिन्निहते सैन्ये वानराणां तरस्विनाम्
यो यो धारयते प्राणांस्तं तमाश्वासयावहे ६
तावुभौ युगपद्वीरौ हनूमद्राक्षसोत्तमौ
उल्काहस्तौ तदा रात्रौ रणशीर्षे विचेरतुः ७
छिन्नलाङ्गूलहस्तोरुपादाड्गुलिशिरोधरैः
स्रवद्भिः क्षतजं गात्रैः प्रस्रवद्भिः समन्ततः ८
पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंकुलाम्
शस्त्रैश्च पतितैर्दीप्तैर्ददृशाते वसुंधराम् ९
सुग्रीवमङ्गदं नीलं शरभं गन्धमादनम्

जाम्बवन्तं सुषेणं च वेगदर्शिनमाहुकम् १०
मैन्दं नलं ज्योतिमुखं द्विविदं पनसं तथा
विभीषणो हनूमांश्च ददृशाते हतान्रणे ११
सप्तषष्टिर्हताः कोट्यो वानराणां तरस्विनाम्
अह्नः पञ्चमशेषेण वल्लभेन स्वयंभुवः १२
सागरौघनिभं भीमं दृष्ट्वा बाणार्दितं बलम्
मार्गते जाम्बवन्तं स्म हनूमान्सविभीषणः १३
स्वभावजरया युक्तं वृद्धं शरशतैश्चितम्
प्रजापतिसुतं वीरं शाम्यन्तमिव पावकम् १४
दृष्ट्वा तमुपसंगम्य पौलस्त्यो वाक्यमब्रवीत् कच्चिदार्य शरैस्तीक्ष्णैर्न प्राणा ध्वंसितास्तव
१५
विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवानृक्षपुंगवः
कृच्छ्रादभ्युद्गिरन्वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् १६
नैरृतेन्द्र महावीर्य स्वरेण त्वाभिलक्षये
पीड्यमानः शितैर्बाणैर्न त्वां पश्यामि चक्षुषा १७
अञ्जना सुप्रजा येन मातरिश्वा च नैरृत
हनूमान्वानरश्रेष्ठः प्राणान्धारयते क्वचित् १८
श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यमुवाचेदं विभीषणः
आर्यपुत्रावतिक्रम्य कस्मात्पृच्छसि मारुतिम् १९
नैव राजनि सुग्रीवे नाङ्गदे नापि राघवे
आर्य संदर्शितः स्नेहो यथा वायुसुते परः २०
विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवान्वाक्यमब्रवीत्
शृणु नैरृतशार्दूल यस्मात्पृच्छामि मारुतिम् २१
तस्मिञ्जीवति वीरे तु हतमप्यहतं बलम्
हनूमत्युज्झितप्राणे जीवन्तोऽपि वयं हताः २२
ध्रियते मारुतिस्तात मारुतप्रतिमो यदि
वैश्वानरसमो वीर्ये जीविताशा ततो भवेत् २३
ततो वृद्धमुपागम्य नियमेनाभ्यवादयत्
गृह्य जाम्बवतः पादौ हनूमान्मारुतात्मजः २४
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं तथापि व्यथितेन्द्रियः
पुनर्जातमिवात्मानं स मेने ऋक्षपुंगवः २५

ततोऽब्रवीन्महातेजा हनूमन्तं स जाम्बवान्
आगच्छ हरिशार्दूल वानरांस्त्रातुमर्हसि २६
नान्यो विक्रमपर्याप्तस्त्वमेषां परमः सखा
त्वत्पराक्रमकालोऽय नान्यं पश्यामि कंचन २७
ऋक्षवानरवीराणामनीकानि प्रहर्षय
विशल्यौ कुरु चाप्येतौ सादितौ रामलक्ष्मणौ २८
गत्वा परममध्वानमुपर्युपरि सागरम्
हिमवन्तं नगश्रेष्ठं हनूमन्गन्तुमर्हसि २९
ततः काञ्चनमत्युग्रमृषभं पर्वतोत्तमम्
कैलासशिखरं चापि द्रक्ष्यस्यरिनिषूदन ३०
तयोः शिखरयोर्मध्ये प्रदीप्तमतुलप्रभम्
सर्वौषधियुतं वीर द्रक्ष्यस्यौषधिपर्वतम् ३१
तस्य वानरशार्दूल चतस्रो मूर्ध्निसंभवाः
द्रक्ष्यस्योषधयो दीप्ता दीपयन्त्यो दिशो दश ३२
मृतसंजीवनीं चैव विशल्यकरणीमपि
सौवर्णकरणीं चैव संधानीं च महौषधीम् ३३
ताः सर्वा हनुमन्गृह्य क्षिप्रमागन्तुमर्हसि
आश्वासय हरीन्प्राणैर्योज्य गन्धवहात्मज ३४
श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यं हनूमान्हरिपुंगवः
आपूर्यत बलोद्धर्षैस्तोयवेगैरिवार्णवः ३५
स पर्वततटाग्रस्थः पीडयन्पर्वतोत्तमम्
हनूमान्दृश्यते वीरो द्वितीय इव पर्वतः ३६
हरिपादविनिर्भिन्नो निषसाद स पर्वतः
न शशाक तदात्मानं सोढुं भृशनिपीडितः ३७
तस्य पेतुर्नगा भूमौ हरिवेगाच्च जज्वलुः
शृङ्गाणि च व्यकीर्यन्त पीडितस्य हनुमता ३८
तस्मिन्संपीड्यमाने तु भग्नद्रुमशिलातले
न शेकुर्वानराः स्थातुं घूर्णमाने नगोत्तमे ३९
सा घूर्णितमहाद्वारा प्रभग्नगृहगोपुरा
लङ्का त्रासाकुला रात्रौ प्रनृत्तेवाभवत्तदा ४०
पृथिवीधरसंकाशो निपीड्य धरणीधरम्
पृथिवीं क्षोभयामास सार्णवां मारुतात्मजः ४१

पद्भ्यां तु शैलमापीड्य वडवामुखवन्मुखम् विवृत्योग्रं ननादोच्चैस्त्रासयन्निव राक्षसान् ४२ तस्य नानद्यमानस्य श्रुत्वा निनदमद्भुतम् लङ्कास्था राक्षसाः सर्वे न शेकुः स्पन्दितुं भयात् ४३
नमस्कृत्वाथ रामाय मारुतिर्भीमविक्रमः
राघवार्थे परं कर्म समैहत परंतपः ४४
स पुच्छमुद्यम्य भुजंगकल्पं
विनम्य पृष्ठं श्रवणे निकुञ्च्य
विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभ
मापुप्लुवे व्योम्नि स चण्डवेगः ४५
स वृक्षषण्डांस्तरसा जहार
शैलाञ्शिलाः प्राकृतवानरांश्च
बाहूरुवेगोद्धतसंप्रणुन्ना
स्ते क्षीणवेगाः सलिले निपेतुः ४६
स तौ प्रसार्योरगभोगकल्पौ
भुजौ भुजंगारिनिकाशवीर्यः
जगाम मेरुं नगराजमग्य्रं
दिशः प्रकर्षन्निव वायुसूनुः ४७
स सागरं घूर्णितवीचिमालं
तदा भृशं भ्रामितसर्वसत्त्वम्
समीक्षमाणः सहसा जगाम
चक्रं यथा विष्णुकराग्रमुक्तम् ४८
स पर्वतान्वृक्षगणान्सरांसि
नदीस्तटाकानि पुरोत्तमानि
स्फीताञ्जनांस्तानपि संप्रपश्!
ञ्जगाम वेगात्पितृतुल्यवेगः ४९
आदित्यपथमाश्रित्य जगाम स गतश्रमः
स ददर्श हरिश्रेष्ठो हिमवन्तं नगोत्तमम् ५०
नानाप्रस्रवणोपेतं बहुकंदरनिर्झरम्
श्वेताभ्रचयसंकाशैः शिखरैश्चारुदर्शनैः ५१
स तं समासाद्य महानगेन्द्र

मतिप्रवृद्धोत्तमघोरशृङ्गम् ददर्श पुण्यानि महाश्रमाणि सुरर्षिसंघोत्तमसेवितानि ५२
स ब्रह्मकोशं रजतालयं च
शक्रालयं रुद्रशरप्रमोक्षम्
हयाननं ब्रह्मशिरश्च दीप्तं
ददर्श वैवस्वतकिंकरांश्च ५३
वज्रालयं वैश्रवणालयं च
सूर्यप्रभं सूर्यनिबन्धनं च
ब्रह्मासनं शंकरकार्मुकं च
ददर्श नाभिं च वसुंधरायाः ५४
कैलासमग्य्रं हिमवच्छिलां च
तथर्षभं काञ्चनशैलमग्र्यम्
स दीप्तसर्वौषधिसंप्रदीप्तं
ददर्श सर्वौषधिपर्वतेन्द्रम् ५५
स तं समीक्ष्यानलरश्मिदीप्तं
विसिष्मिये वासवदूतसूनुः
आप्लुत्य तं चौषधिपर्वतेन्द्रं
तत्रौषधीनां विचयं चकार ५६
स योजनसहस्राणि समतीत्य महाकपिः
दिव्यौषधिधरं शैलं व्यचरन्मारुतात्मजः ५७
महौषध्यस्तु ताः सर्वास्तस्मिन्पर्वतसत्तमे
विज्ञायार्थिनमायान्तं ततो जग्मुरदर्शनम् ५८
स ता महात्मा हनुमानपश्यं
श्चुकोप कोपाच्च भृशं ननाद
अमृष्यमाणोऽग्निनिकाशचक्षु
र्महीधरेन्द्रं तमुवाच वाक्यम् ५९
किमेतदेवं सुविनिश्चितं ते
यद्राघवे नासि कृतानुकम्पः
पश्याद्य मद्बाहुबलाभिभूतो
विकीर्णमात्मानमथो नगेन्द्र ६०
स तस्य शृङ्गं सनगं सनागं

सकाञ्चनं धातुसहस्रजुष्टम् विकीर्णकूटं चलिताग्रसानुं
प्रगृह्य वेगात्सहसोन्ममाथ ६१
स तं समुत्पाट्य खमुत्पपात
वित्रास्य लोकान्ससुरान्सुरेन्द्रान्
संस्तूयमानः खचरैरनेकै-
र्जगाम वेगाद्गरुडोग्रवीर्यः ६२
स भास्कराध्वानमनुप्रपन्न-स्तद्भास्कराभं शिखरं प्रगृह्य
बभौ तदा भास्करसंनिकाशो
रवेः समीपे प्रतिभास्कराभः ६३
स तेन शैलेन भृशं रराज
शैलोपमो गन्धवहात्मजस्तु
सहस्रधारेण सपावकेन
चक्रेण खे विष्णुरिवोद्धृतेन ६४
तं वानराः प्रेक्ष्य तदा विनेदुः
स तानपि प्रेक्ष्य मुदा ननाद
तेषां समुद्धुष्टरवं निशम्य
लङ्कालया भीमतरं विनेदुः ६५
ततो महात्मा निपपात तस्मि- ञ्शैलोत्तमे वानरसैन्यमध्ये
हर्युत्तमेभ्यः शिरसाभिवाद्य
विभीषणं तत्र च सस्वजे सः ६६
तावप्युभौ मानुषराजपुत्रौ
तं गन्धमाघ्राय महौषधीनाम्
बभूवतुस्तत्र तदा विशल्या-
वुत्तस्थुरन्ये च हरिप्रवीराः ६७
ततो हरिर्गन्धवहात्मजस्तु
तमोषधीशैलमुदग्रवीर्यः
निनाय वेगाद्धिमवन्तमेव
पुनश्च रामेण समाजगाम ६८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ६१

६-६२
ततोऽब्रवीन्महातेजाः सुग्रीवो वानराधिपः
अर्थ्यं विज्ञापयंश्चापि हनूमन्तं महाबलम् १
यतो हतः कुम्भकर्णः कुमाराश्च निषूदिताः
नेदानीमुपनिर्हारं रावणो दातुमर्हति २
ये ये महाबलाः सन्ति लघवश्च प्लवंगमाः
लङ्कामभ्युत्पतन्त्वाशु गृह्योल्काः प्लवगर्षभाः ३
ततोऽस्तगत आदित्ये रौद्रे तस्मिन्निशामुखे
लङ्कामभिमुखाः सोल्का जग्मुस्ते प्लवगर्षभाः ४
उल्काहस्तैर्हरिगणैः सर्वतः समभिद्रुताः
आरक्षस्था विरूपाक्षा सहसा विप्रदुद्रुवुः ५
गोपुराट्टप्रतोलीषु चर्यासु विविधासु च
प्रासादेषु च संहृष्टाः ससृजुस्ते हुताशनम् ६
तेषां गृहसहस्राणि ददाह हुतभुक्तदा
आवासान्राक्षसानां च सर्वेषां गृहमेधिनाम् ७
हेमचित्रतनुत्राणां स्रग्दामाम्बरधारिणाम्
सीधुपानचलाक्षाणां मदविह्वलगामिनाम् ८
कान्तालम्बितवस्त्राणां शत्रुसंजातमन्युनाम्
गदाशूलासिहस्तानां खादतां पिबतामपि ९
शयनेषु महार्हेषु प्रसुप्तानां प्रियैः सह
त्रस्तानां गच्छतां तूर्णं पुत्रानादाय सर्वतः १०
तेषां गृहसहस्राणि तदा लङ्कानिवासिनाम्
अदहत्पावकस्तत्र जज्वाल च पुनः पुनः ११
सारवन्ति महार्हाणि गम्भीरगुणवन्ति च
हेमचन्द्रार्धचन्द्राणि चन्द्रशालोन्नतानि च १२
रत्नचित्रगवाक्षाणि साधिष्ठानानि सर्वशः
मणिविद्रुमचित्राणि स्पृशन्तीव च भास्करम् १३
क्रौञ्चबर्हिणवीणानां भूषणानां च निस्वनैः
नादितान्यचलाभानि वेश्मान्यग्निर्ददाह सः १४
ज्वलनेन परीतानि तोरणानि चकाशिरे
विद्युद्भिरिव नद्धानि मेघजालानि घर्मगे १५

विमानेषु प्रसुप्ताश्च दह्यमाना वराङ्गनाः
त्यक्ताभरणसंयोगा हाहेत्युच्चैर्विचुक्रुशुः १६
तत्र चाग्निपरीतानि निपेतुर्भवनान्यपि
वज्रिवज्रहतानीव शिखराणि महागिरेः १७
तानि निर्दह्यमानानि दूरतः प्रचकाशिरे
हिमवच्छिखराणीव दीप्तौषधिवनानि च १८
हर्म्याग्रैर्दह्यमानैश्च ज्वालाप्रज्वलितैरपि
रात्रौ सा दृश्यते लङ्का पुष्पितैरिव किंशुकैः १९
हस्त्यध्यक्षैर्गजैर्मुक्तैर्मुक्तैश्च तुरगैरपि
बभूव लङ्का लोकान्ते भ्रान्तग्राह इवार्णवः २०
अश्वं मुक्तं गजो दृष्ट्वा क्वचिद्भीतोऽपसर्पति
भीतो भीतं गजं दृष्ट्वा क्वचिदश्वो निवर्तते २१
सा बभूव मुहूर्तेन हरिभिर्दीपिता पुरी
लोकस्यास्य क्षये घोरे प्रदीप्तेव वसुंधरा २२
नारीजनस्य धूमेन व्याप्तस्योच्चैर्विनेदुषः
स्वनो ज्वलनतप्तस्य शुश्रुवे दशयोजनम् २३
प्रदग्धकायानपरान्राक्षसान्निर्गतान्बहिः
सहसाभ्युत्पतन्ति स्म हरयोऽथ युयुत्सवः २४
उद्धुष्टं वानराणां च राक्षसानां च निस्वनः
दिशो दश समुद्रं च पृथिवीं चान्वनादयत् २५
विशल्यौ तु महात्मानौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ
असंभ्रान्तौ जगृहतुस्तावुभौ धनुषी वरे २६
ततो विस्फारयानस्य रामस्य धनुरुत्तमम्
बभूव तुमुलः शब्दो राक्षसानां भयावहः २७
अशोभत तदा रामो धनुर्विस्फारयन्महत्
भगवानिव संक्रुद्धो भवो वेदमयं धनुः २८
वानरोद्धुष्टघोषश्च राक्षसानां च निस्वनः
ज्याशब्दश्चापि रामस्य त्रयं व्याप दिशो दश २९
तस्य कार्मुकमुक्तैश्च शरैस्तत्पुरगोपुरम्
कैलासशृङ्गप्रतिमं विकीर्णमपतद्भुवि ३०
ततो रामशरान्दृष्ट्वा विमानेषु गृहेषु च
संनाहो राक्षसेन्द्राणां तुमुलः समपद्यत ३१

तेषां संनह्यमानानां सिंहनादं च कुर्वताम्
शर्वरी राक्षसेन्द्राणां रौद्रीव समपद्यत ३२
आदिष्टा वानरेन्द्रास्ते सुग्रीवेण महात्मना
आसन्ना द्वारमासाद्य युध्यध्वं प्लवगर्षभाः ३३
यश्च वो वितथं कुर्यात्तत्र तत्र व्यवस्थितः
स हन्तव्योऽभिसंप्लुत्य राजशासनदूषकः ३४
तेषु वानरमुख्येषु दीप्तोल्कोज्ज्वलपाणिषु
स्थितेषु द्वारमासाद्य रावणं मन्युराविशत् ३५
तस्य जृम्भितविक्षेपाद्व्यामिश्रा वै दिशो दश
रूपवानिव रुद्रस्य मन्युर्गात्रेष्वदृश्यत ३६
स निकुम्भं च कुम्भं च कुम्भकर्णात्मजावुभौ
प्रेषयामास संक्रुद्धो राक्षसैर्बहुभिः सह ३७
शशास चैव तान्सर्वान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः
राक्षसा गच्छतात्रैव सिंहनादं च नादयन् ३८
ततस्तु चोदितास्तेन राक्षसा ज्वलितायुधाः
लङ्काया निर्ययुर्वीराः प्रणदन्तः पुनः पुनः ३९
भीमाश्वरथमातंगं नानापत्तिसमाकुलम्
दीप्तशूलगदाखड्गप्रासतोमरकार्मुकम् ४०
तद्राक्षसबलं घोरं भीमविक्रमपौरुषम्
ददृशे ज्वलितप्रासं किङ्किणीशतनादितम् ४१
हेमजालाचितभुजं व्यावेष्टितपरश्वधम्
व्याघूर्णितमहाशस्त्रं बाणसंसक्तकार्मुकम् ४२
गन्धमाल्यमधूत्सेकसंमोदितमहानिलम्
घोरं शूरजनाकीर्णं महाम्बुधरनिस्वनम् ४३
तं दृष्ट्वा बलमायान्तं राक्षसानां सुदारुणम्
संचचाल प्लवंगानां बलमुच्चैर्ननाद च ४४
जवेनाप्लुत्य च पुनस्तद्राक्षसबलं महत्
अभ्ययात्प्रत्यरिबलं पतंग इव पावकम् ४५
तेषां भुजपरामर्शव्यामृष्टपरिघाशनि
राक्षसानां बलं श्रेष्ठं भूयस्तरमशोभत ४६
तथैवाप्यपरे तेषां कपीनामसिभिः शितैः
प्रवीरानभितो जघ्नुर्घोररूपा निशाचराः ४७

घ्नन्तमन्यं जघानान्यः पातयन्तमपातयत्
गर्हमाणं जगर्हान्यो दशन्तमपरोऽदशत् ४८
देहीत्यन्यो ददात्यन्यो ददामीत्यपरः पुनः
किं क्लेशयसि तिष्ठेति तत्रान्योन्यं बभाषिरे ४९
समुद्यतमहाप्रासं मुष्टिशूलासिसंकुलम्
प्रावर्तत महारौद्रं युद्धं वानररक्षसाम् ५०
वानरान्दश सप्तेति राक्षसा अभ्यपातयन्
राक्षसान्दश सप्तेति वानरा जघ्नुराहवे ५१
विस्रस्तकेशरसनं विमुक्तकवचध्वजम्
बलं राक्षसमालम्ब्य वानराः पर्यवारयन् ५२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ६२

६-६३
प्रवृत्ते संकुले तस्मिन्घोरे वीरजनक्षये
अङ्गदः कम्पनं वीरमाससाद रणोत्सुकः १
आहूय सोऽङ्गदं कोपात्ताडयामास वेगितः
गदया कम्पनः पूर्वं स चचाल भृशाहतः २
स संज्ञां प्राप्य तेजस्वी चिक्षेप शिखरं गिरेः
अर्दितश्च प्रहारेण कम्पनः पतितो भुवि ३
हतप्रवीरा व्यथिता राक्षसेन्द्रचमूस्तदा
जगामाभिमुखी सा तु कुम्भकर्णसुतो यतः
आपतन्तीं च वेगेन कुम्भस्तां सान्त्वयच्चमूम् ४
स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठः प्रगृह्य सुसमाहितः
मुमोचाशीविषप्रख्याञ्शरान्देहविदारणान् ५
तस्य तच्छुशुभे भूयः सशरं धनुरुत्तमम्
विद्युदैरावतार्चिष्मद्द्वितीयेन्द्रधनुर्यथा ६
आकर्णकृष्टमुक्तेन जघान द्विविदं तदा
तेन हाटकपुङ्खेन पत्रिणा पत्रवाससा ७
सहसाभिहतस्तेन विप्रमुक्तपदः स्फुरन्
निपपाताद्रिकूटाभो विह्वलः प्लवगोत्तमः ८
मैन्दस्तु भ्रातरं दृष्ट्वा भग्नं तत्र महाहवे
अभिदुद्राव वेगेन प्रगृह्य महतीं शिलाम् ९

तां शिलां तु प्रचिक्षेप राक्षसाय महाबलः
बिभेद तां शिलां कुम्भः प्रसन्नैः पञ्चभिः शरैः १०
संधाय चान्यं सुमुखं शरमाशीविषोपमम्
आजघान महातेजा वक्षसि द्विविदाग्रजम् ११
स तु तेन प्रहारेण मैन्दो वानरयूथपः
मर्मण्यभिहतस्तेन पपात भुवि मूर्छितः १२
अङ्गदो मातुलौ दृष्ट्वा पतितौ तौ महाबलौ
अभिदुद्राव वेगेन कुम्भमुद्यतकार्मुकम् १३
तमापतन्तं विव्याध कुम्भः पञ्चभिरायसैः
त्रिभिश्चान्यैः शितैर्बाणैर्मातंगमिव तोमरैः १४
सोऽङ्गदं विविधैर्बाणैः कुम्भो विव्याध वीर्यवान्
अकुण्ठधारैर्निशितैस्तीक्ष्णैः कनकभूषणै १५
अङ्गदः प्रतिविद्धाङ्गो वालिपुत्रो न कम्पते
शिलापादपवर्षाणि तस्य मूर्ध्नि ववर्ष ह १६
स प्रचिच्छेद तान्सर्वान्बिभेद च पुनः शिलाः
कुम्भकर्णात्मजः श्रीमान्वालिपुत्रसमीरितान् १७
आपतन्तं च संप्रेक्ष्य कुम्भो वानरयूथपम् भ्रुवोर्विव्याध बाणाभ्यामुल्काभ्यामिव कुञ्जरम्
१८
अङ्गदः पाणिना नेत्रे पिधाय रुधिरोक्षिते
सालमासन्नमेकेन परिजग्राह पाणिना १९
तमिन्द्रकेतुप्रतिमं वृक्षं मन्दरसंनिभम्
समुत्सृजन्तं वेगेन पश्यतां सर्वरक्षसाम् २०
स चिच्छेद शितैर्बाणैः सप्तभिः कायभेदनैः
अङ्गदो विव्यथेऽभीक्ष्णं ससाद च मुमोह च २१
अङ्गदं व्यथितं दृष्ट्वा सीदन्तमिव सागरे
दुरासदं हरिश्रेष्ठा राघवाय न्यवेदयन् २२
रामस्तु व्यथितं श्रुत्वा वालिपुत्रं महाहवे
व्यादिदेश हरिश्रेष्ठाञ्जाम्बवत्प्रमुखांस्ततः २३
ते तु वानरशार्दूलाः श्रुत्वा रामस्य शासनम्
अभिपेतुः सुसंक्रुद्धाः कुम्भमुद्यतकार्मुकम् २४
ततो द्रुमशिलाहस्ताः कोपसंरक्तलोचनाः

रिरक्षिषन्तोऽभ्यपतन्नङ्गदं वानरर्षभाः २५
जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः
कुम्भकर्णात्मजं वीरं क्रुद्धाः समभिदुद्रुवुः २६
समीक्ष्यापततस्तांस्तु वानरेन्द्रान्महाबलान्
आववार शरौघेण नगेनेव जलाशयम् २७
तस्य बाणचयं प्राप्य न शेकुरतिवर्तितुम्
वानरेन्द्रा महात्मानो वेलामिव महोदधिः २८
तांस्तु दृष्ट्वा हरिगणाञ्शरवृष्टिभिरर्दितान्
अङ्गदं पृष्ठतः कृत्वा भ्रातृजं प्लवगेश्वरः २९
अभिदुद्राव वेगेन सुग्रीवः कुम्भमाहवे
शैलसानुचरं नागं वेगवानिव केसरी ३०
उत्पाट्य च महाशैलानश्वकर्णान्धवान्बहून्
अन्यांश्च विधिन्वृक्षांश्चिक्षेप च महाबलः ३१
तां छादयन्तीमाकाशं वृक्षवृष्टिं दुरासदाम्
कुम्भकर्णात्मजः श्रीमांश्चिच्छेद निशितैः शरैः ३२
अभिलक्ष्येण तीव्रेण कुम्भेन निशितैः शरैः
आचितास्ते द्रुमा रेजुर्यथा घोराः शतघ्नयः ३३
द्रुमवर्षं तु तच्छिन्नं दृष्ट्वा कुम्भेन
वीर्यवान्
वानराधिपतिः श्रीमान्महासत्त्वो न विव्यथे ३४
निर्भिद्यमानः सहसा सहमानश्च ताञ्शरान्
कुम्भस्य धनुराक्षिप्य बभञ्जेन्द्रधनुःप्रभम् ३५
अवप्लुत्य ततः शीघ्रं कृत्वा कर्म सुदुष्करम्
अब्रवीत्कुपितः कुम्भं भग्नशृङ्गमिव द्विपम् ३६
निकुम्भाग्रज वीर्यं ते बाणवेगं तदद्भुतम्
संनतिश्च प्रभावश्च तव वा रावणस्य वा ३७
प्रह्रादबलिवृत्रघ्नकुबेरवरुणोपम
एकस्त्वमनुजातोऽसि पितरं बलवत्तरः ३८
त्वामेवैकं महाबाहुं शूलहस्तमरिंदमम्
त्रिदशा नातिवर्तन्ते जितेन्द्रियमिवाधयः ३९
वरदानात्पितृव्यस्ते सहते देवदानवान्
कुम्भकर्णस्तु वीर्येण सहते च सुरासुरान् ४०

धनुषीन्द्रजितस्तुल्यः प्रतापे रावणस्य च
त्वमद्य रक्षसां लोके श्रेष्ठोऽसि बलवीर्यतः ४१
महाविमर्दं समरे मया सह तवाद्भुतम्
अद्य भूतानि पश्यन्तु शक्रशम्बरयोरिव ४२
कृतमप्रतिमं कर्म दर्शितं चास्त्रकौशलम्
पातिता हरिवीराश्च त्वयैते भीमविक्रमाः ४३
उपालम्भभयाच्चापि नासि वीर मया हतः
कृतकर्मा परिश्रान्तो विश्रान्तः पश्य मे बलम् ४४
तेन सुग्रीववाक्येन सावमानेन मानितः
अग्नेराज्यहुतस्येव तेजस्तस्याभ्यवर्धत ४५
ततः कुम्भः समुत्पत्य सुग्रीवमभिपद्य च
आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगेन मुष्टिना ४६
तस्य चर्म च पुस्फोट संजज्ञे चास्य शोणितम्
स च मुष्टिर्महावेगः प्रतिजघ्नेऽस्थिमण्डले ४७
तदा वेगेन तत्रासीत्तेजः प्रज्वालितं मुहुः
वज्रनिष्पेषसंजातज्वाला मेरौ यथा गिरौ ४८
स तत्राभिहतस्तेन सुग्रीवो वानरर्षभः
मुष्टिं संवर्तयामास वज्रकल्पं महाबलः ४९
अर्चिःसहस्रविकचं रविमण्डलसप्रभम्
स मुष्टिं पातयामास कुम्भस्योरसि वीर्यवान् ५०
मुष्टिनाभिहतस्तेन निपपाताशु राक्षसः
लोहिताङ्ग इवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया ५१
कुम्भस्य पततो रूपं भग्नस्योरसि मुष्टिना
बभौ रुद्राभिपन्नस्य यथा रूपं गवां पतेः ५२
तस्मिन्हते भीमपराक्रमेण
प्लवंगमानामृषभेण युद्धे
मही सशैला सवना चचाल
भयं च रक्षांस्यधिकं विवेश ५३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३

६-६४

निकुम्भो भ्रातरं दृष्ट्वा सुग्रीवेण निपातितम्
प्रदहन्निव कोपेन वानरेन्द्रमवैक्षत १
ततः स्रग्दामसंनद्धं दत्तपञ्चाङ्गुलं शुभम्
आददे परिघं वीरो नगेन्द्रशिखरोपमम् २
हेमपट्टपरिक्षिप्तं वज्रविद्रुमभूषितम्
यमदण्डोपमं भीमं रक्षसां भयनाशनम् ३
तमाविध्य महातेजाः शक्रध्वजसमं रणे
विननाद विवृत्तास्यो निकुम्भो भीमविक्रमः ४
उरोगतेन निष्केण भुजस्थैरङ्गदैरपि
कुण्डलाभ्यां च मृष्टाभ्यां मालया च विचित्रया ५
निकुम्भो भूषणैर्भाति तेन स्म परिघेण च
यथेन्द्रधनुषा मेघः सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ६
परिघाग्रेण पुस्फोट वातग्रन्थिर्महात्मनः
प्रजज्वाल सघोषश्च विधूम इव पावकः ७
नगर्या विटपावत्या गन्धर्वभवनोत्तमैः
सह चैवामरावत्या सर्वैश्च भवनैः सह ८
सतारागणनक्षत्रं सचन्द्रं समहाग्रहम्
निकुम्भपरिघाघूर्णं भ्रमतीव नभस्तलम् ९
दुरासदश्च संजज्ञे परिघाभरणप्रभः
क्रोधेन्धनो
निकुम्भाग्निर्युगान्ताग्निरिवोत्थितः १०
राक्षसा वानराश्चापि न शेकुः स्पन्दितुं भयात्
हनूमांस्तु विवृत्योरस्तस्थौ प्रमुखतो बली ११
परिघोपमबाहुस्तु परिघं भास्करप्रभम्
बली बलवतस्तस्य पातयामास वक्षसि १२
स्थिरे तस्योरसि व्यूढे परिघः शतधा कृतः
विशीर्यमाणः सहसा उल्काशतमिवाम्बरे १३
स तु तेन प्रहारेण चचाल च महाकपिः
परिघेण समाधूतो यथा भूमिचलेऽचलः १४
स तथाभिहतस्तेन हनूमान्प्लवगोत्तमः
मुष्टिं संवर्तयामास बलेनातिमहाबलः १५
तमुद्यम्य महातेजा निकुम्भोरसि वीर्यवान्

अभिचिक्षेप वेगेन वेगवान्वायुविक्रमः १६
ततः पुस्फोट चर्मास्य प्रसुस्राव च शोणितम्
मुष्टिना तेन संजज्ञे ज्वाला विद्युदिवोत्थिता १७
स तु तेन प्रहारेण निकुम्भो विचचाल ह
स्वस्थश्चापि निजग्राह हनूमन्तं महाबलम् १८
विचुक्रुशुस्तदा संख्ये भीमं लङ्कानिवासिनः
निकुम्भेनोद्धृतं दृष्ट्वा हनूमन्तं महाबलम् १९
स तथा ह्रियमाणोऽपि कुम्भकर्णात्मजेन हि
आजघानानिलसुतो वज्रवेगेन मुष्टिना २०
आत्मानं मोचयित्वाथ क्षितावभ्यवपद्यत
हनूमानुन्ममाथाशु निकुम्भं मारुतात्मजः २१
निक्षिप्य परमायत्तो निकुम्भं निष्पिपेष च
उत्पत्य चास्य वेगेन पपातोरसि वीर्यवान् २२
परिगृह्य च बाहुभ्यां परिवृत्य शिरोधराम्
उत्पाटयामास शिरो भैरवं नदतो महत् २३
अथ विनदति सादिते निकुम्भे
पवनसुतेन रणे बभूव युद्धम्
दशरथसुतराक्षसेन्द्रचम्वो
र्भृशतरमागतरोषयोः सुभीमम् २४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुःष्टितमः सर्गः ६४

६-६५
निकुम्भं च हतं श्रुत्वा कुम्भं च विनिपातितम्
रावणः परमामर्षी प्रजज्वालानलो यथा १
नैरृतः क्रोधशोकाभ्यां द्वाभ्यां तु परिमूर्छितः
खरपुत्रं विशालाक्षं मकराक्षमचोदयत् २
गच्छ पुत्र मयाज्ञप्तो बलेनाभिसमन्वितः
राघवं लक्ष्मणं चैव जहि तौ सवनौकसौ ३
रावणस्य वचः श्रुत्वा शूरो मानी खरात्मजः
बाढमित्यब्रवीद्धृष्टो मकराक्षो निशाचरः ४
सोऽभिवाद्य दशग्रीवं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्
निर्जगाम गृहाच्छुभ्राद्रावणस्याज्ञया बली ५

समीपस्थं बलाध्यक्षं खरपुत्रोऽब्रवीदिदम्
रथमानीयतां शीघ्रं सैन्यं चानीयतां त्वरात् ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलाध्यक्षो निशाचरः
स्यन्दनं च बलं चैव समीपं प्रत्यपादयत् ७
प्रदक्षिणं रथं कृत्वा आरुरोह निशाचरः
सूतं संचोदयामास शीघ्रं मे रथमावह ८
अथ तान्राक्षसान्सर्वान्मकराक्षोऽब्रवीदिदम्
यूयं सर्वे प्रयुध्यध्वं पुरस्तान्मम राक्षसाः ९
अहं राक्षसराजेन रावणेन महात्मना
आज्ञप्तः समरे हन्तुं तावुभौ रामलक्ष्मणौ १०
अद्य रामं वधिष्यामि लक्ष्मणं च निशाचराः
शाखामृगं च सुग्रीवं वानरांश्च शरोत्तमैः ११
अद्य शूलनिपातैश्च वानराणां महाचमूम्
प्रदहिष्यामि संप्राप्तां शुष्केन्धनमिवानलः १२
मकराक्षस्य तच्छ्रुत्वा वचनं ते निशाचराः
सर्वे नानायुधोपेता बलवन्तः समाहिताः १३
ते कामरूपिणः शूरा दंष्ट्रिणः पिङ्गलेक्षणाः
मातंगा इव नर्दन्तो ध्वस्तकेशा भयानकाः १४
परिवार्य महाकाया महाकायं खरात्मजम्
अभिजग्मुस्तदा हृष्टाश्चालयन्तो वसुंधराम् १५
शङ्खभेरीसहस्राणामाहतानां समन्ततः
क्ष्वेडितास्फोटितानां च ततः शब्दो महानभूत् १६
प्रभ्रष्टोऽथ करात्तस्य प्रतोदः सारथेस्तदा
पपात सहसा चैव ध्वजस्तस्य च रक्षसः १७
तस्य ते रथसंयुक्ता हया विक्रमवर्जिताः
चरणैराकुलैर्गत्वा दीनाः सास्रमुखा ययुः १८
प्रवाति पवनस्तस्य सपांसुः खरदारुणः
निर्याणे तस्य रौद्रस्य मकराक्षस्य दुर्मतेः १९
तानि दृष्ट्वा निमित्तानि राक्षसा वीर्यवत्तमाः अचिन्त्य निर्गताः सर्वे यत्र तौ रामलक्ष्मणौ २०
घनगजमहिषाङ्गतुल्यवर्णाः समरमुखेष्वसकृद्गदासिभिन्नाः

अहमहमिति युद्धकौशलास्ते
रजनिचराः परिबभ्रमुर्नदन्तः २१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ६५

६-६६
निर्गतं मकाराक्षं ते दृष्ट्वा वानरपुंगवाः
आप्लुत्य सहसा सर्वे योद्धुकामा व्यवस्थिताः १
ततः प्रवृत्तं सुमहत्तद्युद्धं लोमहर्षणम्
निशाचरैः प्लवंगानां देवानां दानवैरिव २
वृक्षशूलनिपातैश्च शिलापरिघपातनैः
अन्योन्यं मर्दयन्ति स्म तदा कपिनिशाचराः ३
शक्तिशूलगदाखड्गैस्तोमरैश्च निशाचराः
पट्टसैर्भिन्दिपालैश्च बाणपातैः समन्ततः ४
पाशमुद्गरदण्डैश्च निर्घातैश्चापरैस्तथा
कदनं कपिसिंहानां चक्रुस्ते रजनीचराः ५
बाणौघैरर्दिताश्चापि खरपुत्रेण वानराः
संभ्रान्तमनसः सर्वे दुद्रुवुर्भयपीडिताः ६
तान्दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे द्रवमाणान्वनौकसः
नेदुस्ते सिंहवद्धृष्टा राक्षसा जितकाशिनः ७
विद्रवत्सु तदा तेषु वानरेषु समन्ततः
रामस्तान्वारयामास शरवर्षेण राक्षसान् ८
वारितान्रक्षसान्दृष्ट्वा मकराक्षो निशाचरः
क्रोधानलसमाविष्टो वचनं चेदमब्रवीत् ९
तिष्ठ राम मया सार्धं द्वंद्वयुद्धं ददामि ते त्याजयिष्यामि ते प्राणान्धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः
१०
यत्तदा दण्डकारण्ये पितरं हतवान्मम
मदग्रतः स्वकर्मस्थं स्मृत्वा रोषोऽभिवर्धते ११
दह्यन्ते भृशमङ्गानि दुरात्मन्मम राघव
यन्मयासि न दृष्टस्त्वं तस्मिन्काले महावने १२
दिष्ट्यासि दर्शनं राम मम त्वं प्राप्तवानिह
काङ्क्षितोऽसि क्षुधार्तस्य सिंहस्येवेतरो मृगः १३

अद्य मद्बाणवेगेन प्रेतराडिवषयं गतः
ये त्वया निहताः शूराः सह तैस्त्वं समेष्यसि १४
बहुनात्र किमुक्तेन शृणु राम वचो मम
पश्यन्तु सकला लोकास्त्वां मां चैव रणाजिरे १५
अस्त्रैर्वा गदया वापि बाहुभ्यां वा महाहवे
अभ्यस्तं येन वा राम तेन वा वर्ततां युधि १६
मकराक्षवचः श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः
अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यमुत्तरोत्तरवादिनम् १७
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां त्वत्पिता च यः
त्रिशिरा दूषणश्चापि दण्डके निहता मया १८
स्वाशितास्तव मांसेन गृध्रगोमायुवायसाः
भविष्यन्त्यद्य वै पाप तीक्ष्णतुण्डनखाङ्कुशाः १९
एवमुक्तस्तु रामेण खरपुत्रो निशाचरः
बाणौघानसृजत्तस्मै राघवाय रणाजिरे २०
ताञ्शराञ्शरवर्षेण रामश्चिच्छेद नैकधा
निपेतुर्भुवि ते छिन्ना रुक्मपुङ्खाः सहस्रशः २१
तद्युद्धमभवत्तत्र समेत्यान्योन्यमोजसा
खरराक्षसपुत्रस्य सूनोदशरथस्य च २२
जीमूतयोरिवाकाशे शब्दो ज्यातलयोस्तदा
धनुर्मुक्तः स्वनोत्कृष्ट श्रूयते च रणाजिरे २३
देवदानवगन्धर्वाः किंनराश्च महोरगाः
अन्तरिक्षगताः सर्वे द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् २४
विद्धमन्योन्यगात्रेषु द्विगुणं वर्धते बलम्
कृतप्रतिकृतान्योन्यं कुर्वाते तौ रणाजिरे २५
राममुक्तांस्तु बाणौघान्राक्षसस्त्वच्छिनद्रणे
रक्षोमुक्तांस्तु रामो वै नैकधा प्राच्छिनच्छरैः २६
बाणौघवितताः सर्वा दिशश्च विदिशस्तथा
संछन्ना वसुधा चैव समन्तान्न प्रकाशते २७
ततः क्रुद्धो महाबाहुर्धनुश्चिच्छेद रक्षसः
अष्टाभिरथ नाराचैः सूतं विव्याध राघवः
भित्त्वा शरै रथं रामो रथाश्वान्समपातयत् २८
विरथो वसुधां तिष्ठन्मकराक्षो निशाचरः

अतिष्ठद्वसुधां रक्षः शूलं जग्राह पाणिना
त्रासनं सर्वभूतानां युगान्ताग्निसमप्रभम् २९
विभ्राम्य च महच्छूलं प्रज्वलन्तं निशाचरः
स क्रोधात्प्राहिणोत्तस्मै राघवाय महाहवे ३०
तमापतन्तं ज्वलितं खरपुत्रकराच्च्युतम्
बाणैस्तु त्रिभिराकाशे शूलं चिच्छेद राघवः ३१
स च्छिन्नो नैकधा शूलो दिव्यहाटकमण्डितः
व्यशीर्यत महोल्केव रामबाणार्दितो भुवि ३२
तच्छूलं निहतं दृष्ट्वा रामेणाद्भुतकर्मणा
साधु साध्विति भूतानि व्याहरन्ति नभोगताः ३३
तद्दृष्ट्वा निहतं शूलं मकराक्षो निशाचरः
मुष्टिमुद्यम्य काकुत्स्थं तिष्ठ तिष्ठेति
चाब्रवीत् ३४
स तं दृष्ट्वा पतन्तं वै प्रहस्य रघुनन्दनः
पावकास्त्रं ततो रामः संदधे स्वशरासने ३५
तेनास्त्रेण हतं रक्षः काकुत्स्थेन तदा रणे
संछिन्नहृदयं तत्र पपात च ममार च ३६
दृष्ट्वा ते राक्षसाः सर्वे मकराक्षस्य पातनम्
लङ्कामेव प्रधावन्त रामबाणार्दितास्तदा ३७
दशरथनृपपुत्रबाणवेगै
रजनिचरं निहतं खरात्मजं तम्
ददृशुरथ च देवता प्रहृष्टा
गिरिमिव वज्रहतं यथा विशीर्णम् ३८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ६६

६-६७
मकराक्षं हतं श्रुत्वा रावणः समितिंजयः
आदिदेशाथ संक्रुद्धो रणायेन्द्रजितं सुतम् १
जहि वीर महावीर्यौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
अदृश्यो दृश्यमानो वा सर्वथा त्वं बलाधिकः २
त्वमप्रतिमकर्माणमिन्द्रं जयसि संयुगे
किं पुनर्मानुषौ दृष्ट्वा न वधिष्यसि संयुगे ३

तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रतिगृह्य पितुर्वचः
यज्ञभूमौ स विधिवत्पावकं जुहुवेन्द्रजित् ४
जुह्वतश्चापि तत्राग्निं रक्तोष्णीषधराः स्त्रियः
आजग्मुस्तत्र संभ्रान्ता राक्षस्यो यत्र रावणिः ५
शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोऽथ विभीतकाः
लोहितानि च वासांसि स्रुवं कार्ष्णायसं तथा ६
सर्वत्!ऽग्नि समास्तीर्य शरपत्रैः समन्ततः
छागस्य सर्वकृष्णस्य गलं जग्राह जीवतः ७
चरुहोमसमिद्धस्य विधूमस्य महार्चिषः
बभूवुस्तानि लिङ्गानि विजयं दर्शयन्ति च ८
प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तहाटकसंनिभः
हविस्तत्प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः ९
हुत्वाग्निं तर्पयित्वाथ देवदानवराक्षसान्
आरुरोह रथश्रेष्ठमन्तर्धानगतं शुभम् १०
स वाजिभिश्चतुर्भिस्तु बाणैश्च निशितैर्युतः
आरोपितमहाचापः शुशुभे स्यन्दनोत्तमे ११
जाज्वल्यमानो वपुषा तपनीयपरिच्छदः
शरैश्चन्द्रार्धचन्द्रैश्च स रथः समलंकृतः १२
जाम्बूनदमहाकम्बुर्दीप्तपावकसंनिभः
बभूवेन्द्रजितः केतुर्वैदूर्यसमलंकृतः १३
तेन चादित्यकल्पेन ब्रह्मास्त्रेण च पालितः
स बभूव दुराधर्षो रावणिः सुमहाबलः १४
सोऽभिनिर्याय नगरादिन्द्रजित्समितिंजयः
हुत्वाग्निं
राक्षसैर्मन्त्रैरन्तर्धानगतोऽब्रवीत् १५
अद्य हत्वाहवे यौ तौ मिथ्याप्रव्रजितौ वने
जयं पित्रे प्रदास्यामि रावणाय रणाधिकम् १६
कृत्वा निर्वानरामुर्वीं हत्वा रामं सलक्ष्मणम्
करिष्ये परमां प्रीतिमित्युक्त्वान्तरधीयत १७
आपपाताथ संक्रुद्धो दशग्रीवेण चोदितः
तीक्ष्णकार्मुकनाराचैस्तीक्ष्णस्त्विन्द्ररिपू
रणे १८

स ददर्श महावीर्यौ नागौ त्रिशिरसाविव
सृजन्ताविषुजालानि वीरौ वानरमध्यगौ १९
इमौ ताविति संचित्य सज्यं कृत्वा च कार्मुकम्
संततानेषुधाराभिः पर्जन्य इव वृष्टिमान् २०
स तु वैहायसं प्राप्य सरथो रामलक्ष्मणौ
अचक्षुर्विषये तिष्ठन्विव्याध निशितैः शरैः २१
तौ तस्य शरवेगेन परीतौ रामलक्ष्मणौ
धनुषी सशरे कृत्वा दिव्यमस्त्रं प्रचक्रतुः २२
प्रच्छादयन्तौ गगनं शरजालैर्महाबलौ
तमस्त्रैः सुरसंकाशौ नैव पस्पर्शतुः शरैः २३
स हि धूमान्धकारं च चक्रे प्रच्छादयन्नभः
दिशश्चान्तर्दधे श्रीमान्नीहारतमसावृतः २४
नैव ज्यातलनिर्घोषो न च नेमिखुरस्वनः
शुश्रुवे चरतस्तस्य न च रूपं प्रकाशते २५
घनान्धकारे तिमिरे शरवर्षमिवाद्भुतम्
स ववर्ष महाबाहुर्नाराचशरवृष्टिभिः २६
स रामं सूर्यसंकाशैः शरैर्दत्तवरो भृशम्
विव्याध समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु रावणिः २७
तौ हन्यमानौ नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतौ
हेमपुङ्खान्नरव्याघ्रौ तिग्मान्मुमुचतुः शरान् २८
अन्तरिक्षं समासाद्य रावणिं कङ्कपत्रिणः
निकृत्य पतगा भूमौ पेतुस्ते शोणितोक्षिताः २९
अतिमात्रं शरौघेण पीड्यमानौ नरोत्तमौ
तानिषून्पततो भल्लैरनेकैर्निचकर्ततुः ३०
यतो हि ददृशाते तौ शरान्निपतिताञ्शितान्
ततस्ततो दाशरथी ससृजातेऽस्त्रमुत्तमम् ३१
रावणिस्तु दिशः सर्वा रथेनातिरथः पतन्
विव्याध तौ दाशरथी लघ्वस्त्रो निशितैः शरैः ३२
तेनातिविद्धौ तौ वीरौ रुक्मपुङ्खैः सुसंहितैः
बभूवतुर्दाशरथी पुष्पिताविव किंशुकौ ३३
नास्य वेद गतिं कश्चिन्न च रूपं धनुः शरान्
न चान्यद्विदितं किंचित्सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे ३४

तेन विद्धाश्च हरयो निहताश्च गतासवः
बभूवुः शतशस्तत्र पतिता धरणीतले ३५
लक्ष्मणस्तु सुसंक्रुद्धो भ्रातरं वाक्यमब्रवीत्
ब्राह्ममस्त्रं प्रयोक्ष्यामि वधार्थं
सर्वरक्षसाम् ३६
तमुवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्
नैकस्य हेतो रक्षांसि पृथिव्यां हन्तुमर्हसि ३७
अयुध्यमानं प्रच्छन्नं प्राञ्जलि शरणागतम्
पलायन्तं प्रमत्तं वा न त्वं हन्तुमिहार्हसि ३८
अस्यैव तु वधे यत्नं करिष्यावो महाबल
आदेक्ष्यावो महावेगानस्त्रानाशीविषोपमान् ३९
तमेनं मायिनं क्षुद्रमन्तर्हितरथं बलात्
राक्षसं निहनिष्यन्ति दृष्ट्वा वानरयूथपाः ४०
यद्येष भूमिं विशते दिवं वा
रसातलं वापि नभस्तलं वा
एवं निगूढोऽपि ममास्त्रदग्धः
पतिष्यते भूमितले गतासुः ४१
इत्येवमुक्त्वा वचनं महात्मा
रघुप्रवीरः प्लवगर्षभैर्वृतः
वधाय रौद्रस्य नृशसकर्मण-
स्तदा महात्मा त्वरितं निरीक्षते ४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ६७

६-६८
विज्ञाय तु मनस्तस्य राघवस्य महात्मनः
संनिवृत्याहवात्तस्मात्प्रविवेश पुरं ततः १
सोऽनुस्मृत्य वधं तेषां राक्षसानां तरस्विनाम्
क्रोधताम्रेक्षणः शूरो निर्जगाम महाद्युतिः २
स पश्चिमेन द्वारेण निर्ययौ राक्षसैर्वृतः
इन्द्रजित्तु महावीर्यः पौलस्त्यो देवकण्टकः ३
इन्द्रजित्तु ततो दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ

रणायाभ्युद्यतौ वीरौ मायां प्रादुष्करोत्तदा ४
इन्द्रजित्तु रथे स्थाप्य सीतां मायामयीं तदा
बलेन महतावृत्य तस्या वधमरोचयत् ५
मोहनार्थं तु सर्वेषां बुद्धिं कृत्वा सुदुर्मतिः
हन्तुं सीतां व्यवसितो वानराभिमुखो ययौ ६
तं दृष्ट्वा त्वभिनिर्यान्तं नगर्याः काननौकसः
उत्पेतुरभिस्रंकुद्धाः शिलाहस्ता युयुत्सवः ७
हनूमान्पुरतस्तेषां जगाम कपिकुञ्जरः
प्रगृह्य सुमहच्छृङ्गं पर्वतस्य दुरासदम् ८
स ददर्श हतानन्दां सीतामिन्द्रजितो रथे
एकवेणीधरां दीनामुपवासकृशाननाम् ९
परिक्लिष्टैकवसनाममृजां राघवप्रियाम्
रजोमलाभ्यामालिप्तैः सर्वगात्रैर्वरस्त्रियम् १०
तां निरीक्ष्य मुहूर्तं तु मैथिलीमध्यवस्य च
बाष्पपर्याकुलमुखो हनूमान्व्यथितोऽभवत् ११
अब्रवीत्तां तु शोकार्तां निरानन्दां तपस्विनीम्
दृष्ट्वा रथे स्थितां सीतां राक्षसेन्द्र
सुताश्रिताम् १२
किं समर्थितमस्येति चिन्तयन्स महाकपिः
सह तैर्वानरश्रेष्ठैरभ्यधावत रावणिम् १३
तद्वानरबलं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः
कृत्वा विकोशं निस्त्रिंशं मूर्ध्नि सीतां परामृशत्
१४
तां स्त्रियं पश्यतां तेषां ताडयामास रावणिः
क्रोशन्तीं राम रामेति मायया योजितां रथे १५
गृहीतमूर्धजां दृष्ट्वा हनूमान्दैन्यमागतः
दुःखजं वारि नेत्राभ्यामुत्सृजन्मारुतात्मजः
अब्रवीत्परुषं वाक्यं क्रोधाद्रक्षोधिपात्मजम् १६
दुरात्मन्नात्मनाशाय केशपक्षे परामृशः
ब्रह्मर्षीणां कुले जातो राक्षसीं योनिमाश्रितः
धिक्त्वां पापसमाचारं यस्य ते मतिरीदृशी १७
नृशंसानार्य दुर्वृत्त क्षुद्र पापपराक्रम

अनार्यस्येदृशं कर्म घृणा ते नास्ति निर्घृण १८
च्युता गृहाच्च राज्याच्च रामहस्ताच्च मैथिली
किं तवैषापराद्धा हि यदेनां हन्तुमिच्छसि १९
सीतां च हत्वा न चिरं जीविष्यसि कथंचन
वधार्हकर्मणानेन मम हस्तगतो ह्यसि २०
ये च स्त्रीघातिनां लोका लोकवध्यैश्च कुत्सिताः
इह जीवितमुत्सृज्य प्रेत्य तान्प्रतिलप्स्यसे २१
इति ब्रुवाणो हनुमान्सायुधैर्हरिभिर्वृतः
अभ्यधावत संक्रुद्धो राक्षसेन्द्रसुतं प्रति २२
आपतन्तं महावीर्यं तदनीकं वनौकसाम्
रक्षसां भीमवेगानामनीकेन न्यवारयत् २३
स तां बाणसहस्रेण विक्षोभ्य हरिवाहिनीम्
हरिश्रेष्ठं हनूमन्तमिन्द्रजित्प्रत्युवाच ह २४
सुग्रीवस्त्वं च रामश्च यन्निमित्तमिहागताः
तां हनिष्यामि वैदेहीमद्यैव तव पश्यतः २५
इमां हत्वा ततो रामं लक्ष्मणं त्वां च वानर
सुग्रीवं च वधिष्यामि तं चानार्यं विभीषणम् २६
न हन्तव्या स्त्रियश्चेति यद्ब्रवीषि प्लवंगम
पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् २७
तमेवमुक्त्वा रुदतीं सीतां मायामयीं ततः
शितधारेण खड्गेन निजघानेन्द्रजित्स्वयम् २८
यज्ञोपवीतमार्गेण छिन्ना तेन तपस्विनी
सा पृथिव्यां पृथुश्रोणी पपात प्रियदर्शना २९
तामिन्द्रजित्स्त्रियं हत्वा हनूमन्तमुवाच ह
मया रामस्य पश्येमां कोपेन च निषूदिताम् ३०
ततः खड्गेन महता हत्वा तामिन्द्रजित्स्वयम्
हृष्टः स रथमास्थाय विननाद महास्वनम् ३१
वानराः शुश्रुवुः शब्दमदूरे प्रत्यवस्थिताः
व्यादितास्यस्य नदतस्तद्दुर्गं संश्रितस्य तु ३२
तथा तु सीतां विनिहत्य दुर्मतिः
प्रहृष्टचेताः स बभूव रावणिः
तं हृष्टरूपं समुदीक्ष्य वानरा

विषण्णरूपाः समभिप्रदुद्रुवुः ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ६८

६-६९
श्रुत्वा तं भीमनिर्ह्रादं शक्राशनिसमस्वनम्
वीक्षमाणा दिशः सर्वा दुद्रुवुर्वानरर्षभाः १
तानुवाच ततः सर्वान्हनूमान्मारुतात्मजः
विषण्णवदनान्दीनांस्त्रस्तान्विद्रवतः पृथक् २
कस्माद्विषण्णवदना विद्रवध्वं प्लवंगमाः
त्यक्तयुद्धसमुत्साहाः शूरत्वं क्व नु वो गतम् ३
पृष्ठतोऽनुव्रजध्वं मामग्रतो यान्तमाहवे
शूरैरभिजनोपेतैरयुक्तं हि निवर्तितुम् ४
एवमुक्ताः सुसंक्रुद्धा वायुपुत्रेण धीमता
शैलशृङ्गान्द्रुमांश्चैव जगृहुर्हृष्टमानसाः ५
अभिपेतुश्च गर्जन्तो राक्षसान्वानरर्षभाः
परिवार्य हनूमन्तमन्वयुश्च महाहवे ६
स तैर्वानरमुख्यैस्तु हनूमान्सर्वतो वृतः
हुताशन इवार्चिष्मानदहच्छत्रुवाहिनीम् ७
स राक्षसानां कदनं चकार सुमहाकपिः
वृतो वानरसैन्येन कालान्तकयमोपमः ८
स तु शोकेन चाविष्टः क्रोधेन च महाकपिः
हनूमान्रावणिरथे महतीं पातयच्छिलाम् ९
तामापतन्तीं दृष्ट्वैव रथः सारथिना तदा
विधेयाश्वसमायुक्तः सुदूरमपवाहितः १०
तमिन्द्रजितमप्राप्य रथस्थं सहसारथिम्
विवेश धरणीं भित्त्वा सा शिला व्यर्थमुद्यता ११
पतितायां शिलायां तु रक्षसां व्यथिता चमूः
तमभ्यधावञ्शतशो नदन्तः काननौकसः १२
ते द्रुमांश्च महाकाया गिरिशृङ्गाणि चोद्यताः
चिक्षिपुर्द्विषतां मध्ये वानरा भीमविक्रमाः १३
वानरैस्तैर्महावीर्यैर्घोररूपा निशाचराः
वीर्यादभिहता वृक्षैर्व्यवेष्टन्त रणक्षितौ १४

स्वसैन्यमभिवीक्ष्याथ वानरार्दितमिन्द्रजित्
प्रगृहीतायुधः क्रुद्धः परानभिमुखो ययौ १५
स शरौघानवसृजन्स्वसैन्येनाभिसंवृतः
जघान कपिशार्दूलान्सुबहून्दृष्टविक्रमः १६
शूलैरशनिभिः खङ्गैः पट्टसैः कूटमुद्गरैः
ते चाप्यनुचरांस्तस्य वानरा जघ्नुराहवे १७
सस्कन्धविटपैः सालैः शिलाभिश्च महाबलः
हनूमान्कदनं चक्रे रक्षसां भीमकर्मणाम् १८
स निवार्य परानीकमब्रवीत्तान्वनौकसः
हनूमान्संनिवर्तध्वं न नः साध्यमिदं बलम् १९
त्यक्त्वा प्राणान्विचेष्टन्तो रामप्रियचिकीर्षवः
यन्निमित्तं हि युध्यामो हता सा जनकात्मजा २०
इममर्थं हि विज्ञाप्य रामं सुग्रीवमेव च
तौ यत्प्रतिविधास्येते तत्करिष्यामहे वयम् २१
इत्युक्त्वा वानरश्रेष्ठो वारयन्सर्ववानरान्
शनैः शनैरसंत्रस्तः सबलः स न्यवर्तत २२
स तु प्रेक्ष्य हनूमन्तं व्रजन्तं यत्र राघवः
निकुम्भिलामधिष्ठाय पावकं जुहुवेन्द्रजित् २३
यज्ञभूम्यां तु विधिवत्पावकस्तेन रक्षसा
हूयमानः प्रजज्वाल होमशोणितभुक्तदा २४
सोऽचिपिनद्धो ददृशे होमशोणिततर्पितः
संध्यागत इवादित्यः स तीव्राग्निः समुत्थितः २५
अथेन्द्रजिद्राक्षसभूतये तु
जुहाव हव्यं विधिना विधानवत्
दृष्ट्वा व्यतिष्ठन्त च राक्षसास्ते
महासमूहेषु नयानयज्ञाः २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ६९

६-७०
राघवश्चापि विपुलं तं राक्षसवनौकसाम्
श्रुत्वा संग्रामनिर्घोषं जाम्बवन्तमुवाच ह १

सौम्य नूनं हनुमता कृतं कर्म सुदुष्करम्
श्रूयते हि यथा भीमः सुमहानायुधस्वनः २
तद्गच्छ कुरु साहाय्यं स्वबलेनाभिसंवृतः
क्षिप्रमृक्षपते तस्य कपिश्रेष्ठस्य युध्यतः ३
ऋक्षराजस्तथेत्युक्त्वा स्वेनानीकेन संवृतः
आगच्छत्पश्चिमद्वारं हनूमान्यत्र वानरः ४
अथायान्तं हनूमन्तं ददर्शर्क्षपतिः पथि
वानरैः कृतसंग्रामैः श्वसद्भिरभिसंवृतम् ५
दृष्ट्वा पथि हनूमांश्च तदृक्षबलमुद्यतम्
नीलमेघनिभं भीमं संनिवार्य न्यवर्तत ६
स तेन हरिसैन्येन संनिकर्षं महायशाः
शीघ्रमागम्य रामाय दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ७
समरे युध्यमानानामस्माकं प्रेक्षतां च सः
जघान रुदतीं सीतामिन्द्रजिद्रावणात्मजः ८
उद्भ्रान्तचित्तस्तां दृष्ट्वा विषण्णोऽहमरिंदम
तदहं भवतो वृत्तं विज्ञापयितुमागतः ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवः शोकमूर्छितः
निपपात तदा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः १०
तं भूमौ देवसंकाशं पतितं दृश्य राघवम्
अभिपेतुः समुत्पत्य सर्वतः कपिसत्तमाः ११
असिञ्चन्सलिलैश्चैनं पद्मोत्पलसुगन्धिभिः
प्रदहन्तमसह्यं च सहसाग्निमिवोत्थितम् १२
तं लक्ष्मणोऽथ बाहुभ्यां परिष्वज्य सुदुःखितः
उवाच राममस्वस्थं वाक्यं हेत्वर्थसंहितम् १३
शुभे वर्त्मनि तिष्ठन्तं त्वामार्य विजितेन्द्रि
यम्
अनर्थेभ्यो न शक्नोति त्रातुं धर्मो निरर्थकः १४
भूतानां स्थावराणां च जङ्गमानां च दर्शनम्
यथास्ति न तथा धर्मस्तेन नास्तीति मे मतिः १५
यथैव स्थावरं व्यक्तं जङ्गमं च तथाविधम्
नायमर्थस्तथा युक्तस्त्वद्विधो न विपद्यते १६
यद्यधर्मो भवेद्भूतो रावणो नरकं व्रजेत्

भवांश्च धर्मसंयुक्तो नैवं व्यसनमाप्नुयात् १७
तस्य च व्यसनाभावाद्व्यसनं च गते त्वयि
धर्मेणोपलभेद्धर्ममधर्मं चाप्यधर्मतः १८
यदि धर्मेण युज्येरन्नाधर्मरुचयो जनाः
धर्मेण चरतां धर्मस्तथा चैषां फलं भवेत् १९
यस्मादर्था विवर्धन्ते येष्वधर्मः प्रतिष्ठितः
क्लिश्यन्ते धर्मशीलाश्च तस्मादेतौ निरर्थकौ २०
वध्यन्ते पापकर्माणो यद्यधर्मेण राघव
वधकर्महतो धर्मः स हतः कं वधिष्यति २१
अथ वा विहितेनायं हन्यते हन्ति वा परम्
विधिरालिप्यते तेन न स पापेन कर्मणा २२
अदृष्टप्रतिकारेण अव्यक्तेनासता सता
कथं शक्यं परं प्राप्तुं धर्मेणारिविकर्शन २३
यदि सत्स्यात्सतां मुख्य नासत्स्यात्तव किंचन
त्वया यदीदृशं प्राप्तं तस्मात्सन्नोपपद्यते २४
अथ वा दुर्बलः क्लीबो बलं धर्मोऽनुवर्तते
दुर्बलो हृतमर्यादो न सेव्य इति मे मतिः २५
बलस्य यदि चेद्धर्मो गुणभूतः पराक्रमे
धर्ममुत्सृज्य वर्तस्व यथा धर्मे तथा बले २६
अथ चेत्सत्यवचनं धर्मः किल परंतप
अनृतस्त्वय्यकरुणः किं न बद्धस्त्वया पिता २७
यदि धर्मो भवेद्भूत अधर्मो वा परंतप
न स्म हत्वा मुनिं वज्री कुर्यादिज्यां शतक्रतुः २८
अधर्मसंश्रितो धर्मो विनाशयति राघव
सर्वमेतद्यथाकामं काकुत्स्थ कुरुते नरः २९
मम चेदं मतं तात धर्मोऽयमिति राघव
धर्ममूलं त्वया छिन्नं राज्यमुत्सृजता तदा ३०
अर्थेभ्यो हि विवृद्धेभ्यः संवृद्धेभ्यस्ततस्ततः
क्रियाः सर्वाः प्रवर्तन्ते पर्वतेभ्य इवापगाः ३१
अर्थेन हि वियुक्तस्य पुरुषस्याल्पतेजसः
व्युच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो
यथा ३२

सोऽयमर्थं परित्यज्य सुखकामः सुखैधितः
पापमारभते कर्तुं तथा दोषः प्रवर्तते ३३
यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य
बान्धवाः
यस्यार्थाः स पुमांल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ३४
यस्यार्थाः स च विक्रान्तो यस्यार्थाः स च
बुद्धिमान्
यस्यार्थाः स महाभागो यस्यार्थाः स महागुणः ३५
अर्थस्यैते परित्यागे दोषाः प्रव्याहृता मया
राज्यमुत्सृजता वीर येन बुद्धिस्त्वया कृता ३६
यस्यार्था धर्मकामार्थास्तस्य सर्वं प्रदक्षिणम्
अधनेनार्थकामेन नार्थः शक्यो विचिन्वता ३७
हर्षः कामश्च दर्पश्च धर्मः क्रोधः शमो दमः
अर्थादेतानि सर्वाणि प्रवर्तन्ते नराधिप ३८
येषां नश्यत्ययं लोकश्चरतां धर्मचारिणाम्
तेऽथास्त्वयि न दृश्यन्ते दुर्दिनेषु यथा ग्रहाः ३९
त्वयि प्रव्रजिते वीर गुरोश्च वचने स्थिते
रक्षसापहृता भार्या प्राणैः प्रियतरा तव ४०
तदद्य विपुलं वीर दुःखमिन्द्रजिता कृतम्
कर्मणा व्यपनेष्यामि तस्मादुत्तिष्ठ राघव ४१
अयमनघ तवोदितः प्रियार्थं
जनकसुतानिधनं निरीक्ष्य रुष्टः
सहयगजरथां सराक्षसेन्द्रां
भृशमिषुभिर्विनिपातयामि लङ्काम् ४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ७०

६-७१
राममाश्वासयाने तु लक्ष्मणे भ्रातृवत्सले
निक्षिप्य गुल्मान्स्वस्थाने तत्रागच्छद्विभीषणः १
नानाप्रहरणैर्वीरैश्चतुर्भिः सचिवैर्वृतः
नीलाञ्जनचयाकारैर्मातंगैरिव यूथपः २

सोऽभिगम्य महात्मानं राघवं शोकलालसम्
वानरांश्चैव ददृशे बाष्पपर्याकुलेक्षणान् ३
राघवं च महात्मानमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम्
ददर्श मोहमापन्नं लक्ष्मणस्याङ्कमाश्रितम् ४
व्रीडितं शोकसंतप्तं दृष्ट्वा रामं विभीषणः
अन्तर्दुःखेन दीनात्मा किमेतदिति सोऽब्रवीत् ५
विभीषणमुखं दृष्ट्वा सुग्रीवं तांश्च वानरान्
उवाच लक्ष्मणो वाक्यमिदं बाष्पपरिप्लुतः ६
हतामिन्द्रजिता सीतामिह श्रुत्वैव राघवः
हनूमद्वचनात्सौम्य ततो मोहमुपागतः ७
कथयन्तं तु सौमित्रिं संनिवार्य विभीषणः
पुष्कलार्थमिदं वाक्यं विसंज्ञं रामब्रवीत् ८
मनुजेन्द्रार्तरूपेण यदुक्तस्त्वं हनूमता
तदयुक्तमहं मन्ये सागरस्येव शोषणम् ९
अभिप्रायं तु जानामि रावणस्य दुरात्मनः
सीतां प्रति महाबाहो न च घातं करिष्यति १०
याच्यमानः सुबहुशो मया हितचिकीर्षुणा
वैदेहीमुत्सृजस्वेति न च तत्कृतवान्वचः ११
नैव साम्ना न भेदेन न दानेन कुतो युधा
सा द्रष्टुमपि शक्येत नैव चान्येन केनचित् १२
वानरान्मोहयित्वा तु प्रतियातः स राक्षसः
चैत्यं निकुम्भिलां नाम यत्र होमं करिष्यति १३
हुतवानुपयातो हि देवैरपि सवासवैः
दुराधर्षो भवत्येष संग्रामे रावणात्मजः १४
तेन मोहयता नूनमेषा माया प्रयोजिता
विघ्नमन्विच्छता तात वानराणां पराक्रमे
ससैन्यास्तत्र गच्छामो यावत्तन्न समाप्यते १५
त्यजेमं नरशार्दूल मिथ्यासंतापमागतम्
सीदते हि बलं सर्वं दृष्ट्वा त्वां शोककर्शितम् १६
इह त्वं स्वस्थहृदयस्तिष्ठ सत्त्वसमुच्छ्रितः
लक्ष्मणं प्रेषयास्माभिः सह सैन्यानुकर्षिभिः १७
एष तं नरशार्दूलो रावणिं निशितैः शरैः

त्याजयिष्यति तत्कर्म ततो वध्यो भविष्यति १८
तस्यैते निशितास्तीक्ष्णाः पत्रिपत्राङ्गवाजिनः
पतत्रिण इवासौम्याः शराः पास्यन्ति शोणितम् १९
तत्संदिश महाबाहो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्
राक्षसस्य विनाशाय वज्रं वज्रधरो यथा २०
मनुजवर न कालविप्रकर्षो
रिपुनिधनं प्रति यत्क्षमोऽद्य कर्तुम्
त्वमतिसृज रिपोर्वधाय वाणी
मसुरपुरोन्मथने यथा महेन्द्रः २१
समाप्तकर्मा हि स राक्षसेन्द्रो
भवत्यदृश्यः समरे सुरासुरैः
युयुत्सता तेन समाप्तकर्मणा
भवेत्सुराणामपि संशयो महान् २२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ७१

६-७२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवः शोककर्शितः
नोपधारयते व्यक्तं यदुक्तं तेन रक्षसा १
ततो धैर्यमवष्टभ्य रामः परपुरंजयः
विभीषणमुपासीनमुवाच कपिसंनिधौ २
नैरृताधिपते वाक्यं यदुक्तं ते विभीषण
भूयस्तच्छ्रोतुमिच्छामि ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ३
राघवस्य वचः श्रुत्वा वाक्यं वाक्यविशारदः
यत्तत्पुनरिदं वाक्यं बभाषे स विभीषणः ४
यथाज्ञप्तं महाबाहो त्वया गुल्मनिवेशनम्
तत्तथानुष्ठितं वीर त्वद्वाक्यसमनन्तरम् ५
तान्यनीकानि सर्वाणि विभक्तानि समन्ततः
विन्यस्ता यूथपाश्चैव यथान्यायं विभागशः ६
भूयस्तु मम विज्ञाप्यं तच्छृणुष्व महायशः
त्वय्यकारणसंतप्ते संतप्तहृदया वयम् ७
त्यज राजन्निमं शोकं मिथ्यासंतापमागतम्
तदियं त्यज्यतां चिन्ता शत्रुहर्षविवर्धनी ८

उद्यमः क्रियतां वीर हर्षः समुपसेव्यताम्
प्राप्तव्या यदि ते सीता हन्तव्याश्च निशाचराः ९
रघुनन्दन वक्ष्यामि श्रूयतां मे हितं वचः
साध्वयं यातु सौमित्रिर्बलेन महता वृतः
निकुम्भिलायां संप्राप्य हन्तुं रावणिमाहवे १०
धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैराशीविषविषोपमैः
शरैर्हन्तुं महेष्वासो रावणिं समितिंजयः ११
तेन वीरेण तपसा वरदानात्स्वयंभुवः
अस्त्रं ब्रह्मशिरः प्राप्तं कामगाश्च तुरंगमाः १२
निकुम्भिलामसंप्राप्तमहुताग्निं च यो रिपुः
त्वामाततायिनं हन्यादिन्द्रशत्रो स ते वधः
इत्येवं विहितो राजन्वधस्तस्यैव धीमतः १३
वधायेन्द्रजितो राम तं दिशस्व महाबलम्
हते तस्मिन्हतं विद्धि रावणं ससुहृज्जनम् १४
विभीषणवचः श्रुत्वा रामो वाक्यमथाब्रवीत्
जानामि तस्य रौद्रस्य मायां सत्यपराक्रम १५
स हि ब्रह्मास्त्रवित्प्राज्ञो महामायो महाबलः
करोत्यसंज्ञान्संग्रामे देवान्सवरुणानपि १६
तस्यान्तरिक्षे चरतो रथस्थस्य महायशः
न गतिर्ज्ञायते वीर सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे १७
राघवस्तु रिपोर्ज्ञात्वा मायावीर्यं दुरात्मनः
लक्ष्मणं कीर्तिसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् १८
यद्वानरेन्द्रस्य बलं तेन सर्वेण संवृतः
हनूमत्प्रमुखैश्चैव यूथपैः सह लक्ष्मण १९
जाम्बवेनर्क्षपतिना सह सैन्येन संवृतः
जहि तं राक्षससुतं मायाबलविशारदम् २०
अयं त्वां सचिवैः सार्धं महात्मा रजनीचरः
अभिज्ञस्तस्य देशस्य पृष्ठतोऽनुगमिष्यति २१
राघवस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः सविभीषणः
जग्राह कार्मुकं श्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः २२
संनद्धः कवची खङ्गी स शरी हेमचापधृक्
रामपादावुपस्पृश्य हृष्टः सौमित्रिरब्रवीत् २३

अद्य मत्कार्मुकोन्मुक्ताः शरा निर्भिद्य रावणिम्
लङ्कामभिपतिष्यन्ति हंसाः पुष्करिणीमिव २४
अद्यैव तस्य रौद्रस्य शरीरं मामकाः शराः
विधमिष्यन्ति हत्वा तं महाचापगुणच्युताः २५
स एवमुक्त्वा द्युतिमान्वचनं भ्रातुरग्रतः
स रावणिवधाकाङ्क्षी लक्ष्मणस्त्वरितो ययौ २६
सोऽभिवाद्य गुरोः पादौ कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्
निकुम्भिलामभिययौ चैत्यं रावणिपालितम् २७
विभीषणेन सहितो राजपुत्रः प्रतापवान्
कृतस्वस्त्ययनो भ्रात्रा लक्ष्मणस्त्वरितो ययौ २८
वानराणां सहस्रैस्तु हनूमान्बहुभिर्वृतः
विभीषणः सहामात्यस्तदा लक्ष्मणमन्वगात् २९
महता हरिसैन्येन सवेगमभिसंवृतः
ऋक्षराजबलं चैव ददर्श पथि विष्ठितम् ३०
स गत्वा दूरमध्वानं सौमित्रिर्मित्रनन्दनः
राक्षसेन्द्रबलं दूरादपश्यद्व्यूहमास्थितम् ३१
स संप्राप्य धनुष्पाणिर्मायायोगममरिंदमः
तस्थौ ब्रह्मविधानेन विजेतुं रघुनन्दनः ३२
विविधममलशस्त्रभास्वरं त-
द्ध्वजगहनं विपुलं महारथैश्च
प्रतिभयतममप्रमेयवेगं
तिमिरमिव द्विषतां बलं विवेश ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वासप्ततितमः सर्गः ७२

६-७३
अथ तस्यामवस्थायां लक्ष्मणं रावणानुजः
परेषामहितं वाक्यमर्थसाधकमब्रवीत् १
अस्यानीकस्य महतो भेदने यत लक्ष्मण
राक्षसेन्द्रसुतोऽप्यत्र भिन्ने दृश्यो भविष्यति २
स त्वमिन्द्राशनिप्रख्यैः शरैरवकिरन्परान्
अभिद्रवाशु यावद्वै नैतत्कर्म समाप्यते ३

जहि वीर दुरात्मानं मायापरमधार्मिकम्
रावणिं क्रूरकर्माणं सर्वलोकभयावहम् ४
विभीषणवचः श्रुत्वा लक्ष्मणः शुभलक्षणः
ववर्ष शरवर्षाणि राक्षसेन्द्रसुतं प्रति ५
ऋक्षाः शाखामृगाश्चैव द्रुमाद्रिवरयोधिनः
अभ्यधावन्त सहितास्तदनीकमवस्थितम् ६
राक्षसाश्च शितैर्बाणैरसिभिः शक्तितोमरैः
उद्यतैः समवर्तन्त कपिसैन्यजिघांसवः ७
स संप्रहारस्तुमुलः संजज्ञे कपिरक्षसाम्
शब्देन महता लङ्कां नादयन्वै समन्ततः ८
शस्त्रैर्बहुविधाकारैः शितैर्बाणैश्च पादपैः
उद्यतैर्गिरिशृङ्गैश्च घोरैराकाशमावृतम् ९
ते राक्षसा वानरेषु विकृताननवाहवः
निवेशयन्तः शस्त्राणि चक्रुस्ते सुमहद्भयम् १०
तथैव सकलैर्वृक्षैर्गिरिशृङ्गैश्च वानराः
अभिजघ्नुर्निजघ्नुश्च समरे राक्षसर्षभान् ११
ऋक्षवानरमुख्यैश्च महाकायैर्महाबलैः
रक्षसां वध्यमानानां महद्भयमजायत १२
स्वमनीकं विषण्णं तु श्रुत्वा शत्रुभिरर्दितम्
उदतिष्ठत दुर्धर्षस्तत्कर्मण्यननुष्ठिते १३
वृक्षान्धकारान्निष्क्रम्य जातक्रोधः स रावणिः
आरुरोह रथं सज्जं पूर्वयुक्तं स राक्षसः १४
स भीमकार्मुकशरः कृष्णाञ्जनचयोपमः
रक्तास्यनयनः क्रूरो बभौ मृत्युरिवान्तकः १५
दृष्ट्वैव तु रथस्थं तं पर्यवर्तत तद्बलम्
रक्षसां भीमवेगानां लक्ष्मणेन युयुत्सताम् १६
तस्मिन्काले तु हनुमानुद्यम्य सुदुरासदम्
धरणीधरसंकाशो महावृक्षमरिंदमः १७
स राक्षसानां तत्सैन्यं कालाग्निरिव निर्दहन्
चकार बहुर्भिर्वृक्षैर्निःसंज्ञं युधि वानरः १८
विध्वंसयन्तं तरसा दृष्ट्वैव पवनात्मजम्
राक्षसानां सहस्राणि हनूमन्तमवाकिरन् १९

शितशूलधराः शूलैरसिभिश्चासिपाणयः
शक्तिभिः शक्तिहस्ताश्च पट्टसैः पट्टसायुधाः २०
परिघैश्च गदाभिश्च कुन्तैश्च शुभदर्शनैः
शतशश्च शतघ्नीभिरायसैरपि मुद्गरैः २१
घोरैः परशुभिश्चैव भिण्डिपालैश्च राक्षसाः
मुष्टिभिर्वज्रवेगैश्च तलैरशनिसंनिभैः २२
अभिजघ्नुः समासाद्य समन्तात्पर्वतोपमम्
तेषामपि च संक्रुद्धश्चकार कदनं महत् २३
स ददर्श कपिश्रेष्ठमचलोपममिन्द्रजित्
सूदयानममित्रघ्नममित्रान्पवनात्मजम् २४
स सारथिमुवाचेदं याहि यत्रैष वानरः
क्षयमेव हि नः कुर्याद्राक्षसानामुपेक्षितः २५
इत्युक्तः सारथिस्तेन ययौ यत्र स मारुतिः
वहन्परमदुर्धर्षं स्थितमिन्द्रजितं रथे २६
सोऽभ्युपेत्य शरान्खड्गान्पट्टसासिपरश्वधान्
अभ्यवर्षत दुर्धर्षः कपिमूर्ध्नि स राक्षसः २७
तानि शस्त्राणि घोराणि प्रतिगृह्य स मारुतिः
रोषेण महताविष्टो वाक्यं चेदमुवाच ह २८
युध्यस्व यदि शूरोऽसि रावणात्मज दुर्मते
वायुपुत्रं समासाद्य न जीवन्प्रतियास्यसि २९
बाहुभ्यां संप्रयुध्यस्व यदि मे द्वंद्वमाहवे
वेगं सहस्व दुर्बुद्धे ततस्त्वं रक्षसां वरः ३०
हनूमन्तं जिघांसन्तं समुद्यतशरासनम्
रावणात्मजमाचष्टे लक्ष्मणाय विभीषणः ३१
यस्तु वासवनिर्जेता रावणस्यात्मसंभवः
स एष रथमास्थाय हनूमन्तं जिघांसति ३२
तमप्रतिमसंस्थानैः शरैः शत्रुविदारणैः
जीवितान्तकरैघोरैः सौमित्रे रावणिं जहि ३३
इत्येवमुक्तस्तु तदा महात्मा
विभीषणेनारिविभीषणेन
ददर्श तं पर्वतसंनिकाशं
रथस्थितं भीमबलं दुरासदम् ३४

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ७३

६-७४
एवमुक्त्वा तु सौमित्रिं जातहर्षो विभीषणः
धनुष्पाणिनमादाय त्वरमाणो जगाम सः १
अविदूरं ततो गत्वा प्रविश्य च महद्वनम्
दर्शयामास तत्कर्म लक्ष्मणाय विभीषणः २
नीलजीमूतसंकाशं न्यग्रोधं भीमदर्शनम्
तेजस्वी रावणभ्राता लक्ष्मणाय न्यवेदयत् ३
इहोपहारं भूतानां बलवान्रावणात्मजः
उपहृत्य ततः पश्वात्संग्राममभिवर्तते ४
अदृश्यः सर्वभूतानां ततो भवति राक्षसः
निहन्ति समरे शत्रून्बध्नाति च शरोत्तमैः ५
तमप्रविष्टं न्यग्रोधं बलिनं रावणात्मजम्
विध्वंसय शरैस्तीक्ष्णैः सरथं साश्वसारथिम् ६
तथेत्युक्त्वा महातेजाः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः
बभूवावस्थितस्तत्र चित्रं विस्फारयन्धनुः ७
स रथेनाग्निवर्णेन बलवान्रावणात्मजः
इन्द्रजित्कवची खड्गी सध्वजः प्रत्यदृश्यत ८
तमुवाच महातेजाः पौलस्त्यमपराजितम्
समाह्वये त्वां समरे सम्यग्युद्धं प्रयच्छ मे ९
एवमुक्तो महातेजा मनस्वी रावाणात्मजः
अब्रवीत्परुषं वाक्यं तत्र दृष्ट्वा विभीषणम् १०
इह त्वं जातसंवृद्धः साक्षाद्भ्राता पितुर्मम
कथं द्रुह्यसि पुत्रस्य पितृव्यो मम राक्षस ११
न ज्ञातित्वं न सौहार्दं न जातिस्तव दुर्मते
प्रमाणं न च सोदर्यं न धर्मो धर्मदूषण १२
शोच्यस्त्वमसि दुर्बुद्धे निन्दनीयश्च साधुभिः
यस्त्वं स्वजनमुत्सृज्य परभृत्यत्वमागतः १३
नैतच्छिथिलया बुद्ध्या त्वं वेत्सि महदन्तरम्
क्व च स्वजनसंवासः क्व च नीचपराश्रयः १४

गुणवान्वा परजनः स्वजनो निर्गुणोऽपि वा
निर्गुणः स्वजनः श्रेयान्यः परः पर एव सः १५
निरनुक्रोशता चेयं यादृशी ते निशाचर
स्वजनेन त्वया शक्यं परुषं रावणानुज १६
इत्युक्तो भ्रातृपुत्रेण प्रत्युवाच विभीषणः
अजानन्निव मच्छीलं किं राक्षस विकत्थसे १७
राक्षसेन्द्रसुतासाधो पारुष्यं त्यज गौरवात्
कुले यद्यप्यहं जातो रक्षसां क्रूरकर्मणाम्
गुणोऽय प्रथमो नॄणां तन्मे शीलमराक्षसम् १८
न रमे दारुणेनाहं न चाधर्मेण वै रमे
भ्रात्रा विषमशीलेन कथं भ्राता निरस्यते १९
परस्वानां च हरणं परदाराभिमर्शनम्
सुहृदामतिशङ्का च त्रयो दोषाः क्षयावहाः २०
महर्षीणां वधो घोरः सर्वदेवैश्च विग्रहः
अभिमानश्च कोपश्च वैरित्वं प्रतिकूलता २१
एते दोषा मम भ्रातुर्जीवितैश्वर्यनाशनाः
गुणान्प्रच्छादयामासुः पर्वतानिव तोयदाः २२
दोषैरेतैः परित्यक्तो मया भ्राता पिता तव
नेयमस्ति पुरी लङ्का न च त्वं न च ते पिता २३
अतिमानी च बालश्च दुर्विनीतश्च राक्षस
वद्धस्त्वं कालपाशेन ब्रूहि मां यद्यदिच्छसि २४
अद्य ते व्यसनं प्राप्तं किमिह त्वं तु वक्ष्यसि
प्रवेष्टुं न त्वया शक्यो न्यग्रोधो राक्षसाधम २५
धर्षयित्वा तु काकुत्स्थौ न शक्यं जीवितुं त्वया
युध्यस्व नरदेवेन लक्ष्मणेन रणे सह
इतस्त्वं देवताकार्यं करिष्यसि यमक्षये २६
निदर्शयस्वात्मबलं समुद्यतं
कुरुष्व सर्वायुधसायकव्ययम्
न लक्ष्मणस्यैत्य हि बाणगोचरं
त्वमद्य जीवन्सबलो गमिष्यसि २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ७४

६-७५
विभीषणवचः श्रुत्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः
अब्रवीत्परुषं वाक्यं वेगेनाभ्युत्पपात ह १
उद्यतायुधनिस्त्रिंशो रथे तु समलंकृते
कालाश्वयुक्ते महति स्थितः कालान्तकोपमः २
महाप्रमाणमुद्यम्य विपुलं वेगवद्दृढम्
धनुर्भीमं परामृश्य शरांश्चामित्रनाशनान् ३
उवाचैनं समारब्धः सौमित्रिं सविभीषणम्
तांश्च वानरशार्दूलान्पश्यध्वं मे पराक्रमम् ४
अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टं शरवर्षं दुरासदम्
मुक्तं वर्षमिवाकाशे वारयिष्यथ संयुगे ५
अद्य वो मामका बाणा महाकार्मुकनिःसृताः
विधमिष्यन्ति गात्राणि तूलराशिमिवानलः ६
तीक्ष्णसायकनिर्भिन्नाञ्शूलशक्त्यृष्टितोमरैः
अद्य वो गमयिष्यामि सर्वानेव यमक्षयम् ७
क्षिपतः शरवर्षाणि क्षिप्रहस्तस्य मे युधि
जीमूतस्येव नदतः कः स्थास्यति ममाग्रतः ८
तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य गर्जितं
लक्ष्मणस्तदा
अभीतवदनः क्रुद्धो रावणिं वाक्यमब्रवीत् ९
उक्तश्च दुर्गमः पारः कार्याणां राक्षस त्वया
कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् १०
स त्वमर्थस्य हीनार्थो दुरवापस्य केनचित्
वचो व्याहृत्य जानीषे कृतार्थोऽस्मीति दुर्मते ११
अन्तर्धानगतेनाजौ यस्त्वयाचरितस्तदा
तस्कराचरितो मार्गो नैष वीरनिषेवितः १२
यथा बाणपथं प्राप्य स्थितोऽह तव राक्षस
दर्शयस्वाद्य तत्तेजो वाचा त्वं किं विकत्थसे १३
एवमुक्तो धनुर्भीमं परामृश्य महाबलः
ससर्ज निशितान्बाणानिन्द्रजित्समितिंजयः १४
ते निसृष्टा महावेगाः शराः सर्पविषोपमाः

संप्राप्य लक्ष्मणं पेतुः श्वसन्त इव पन्नगाः १५
शरैरतिमहावेगैर्वेगवान्रावणात्मजः
सौमित्रिमिन्द्रजिद्युद्धे विव्याध शुभलक्षणम् १६
स शरैरतिविद्धाङ्गो रुधिरेण समुक्षितः
शुशुभे लक्ष्मणः श्रीमान्विधूम इव पावकः १७
इन्द्रजित्त्वात्मनः कर्म प्रसमीक्ष्याधिगम्य च
विनद्य सुमहानादमिदं वचनमब्रवीत् १८
पत्रिणः शितधारास्ते शरा मत्कार्मुकच्युताः
आदास्यन्तेऽद्य सौमित्रे जीवितं जीवितान्तगाः १९
अद्य गोमायुसंघाश्च श्येनसंघाश्च लक्ष्मण
गृध्राश्च निपतन्तु त्वां गतासुं निहतं मया २०
क्षत्रबन्धुः सदानार्यो रामः परमदुर्मतिः
भक्तं भ्रातरमद्यैव त्वां द्रक्ष्यति मया हतम् २१
विशस्तकवचं भूमौ व्यपविद्धशरासनम्
हृतोत्तमाङ्गं सौमित्रे त्वामद्य निहतं मया २२
इति ब्रुवाणं संरब्धं परुषं रावणात्मजम्
हेतुमद्वाक्यमत्यर्थं लक्ष्मणः प्रत्युवाच ह २३
अकृत्वा कत्थसे कर्म किमर्थमिह राक्षस
कुरु तत्कर्म येनाहं श्रद्दध्यां तव कत्थनम् २४
अनुक्त्वा परुषं वाक्यं किचिदप्यनवक्षिपन्
अविकत्थन्वधिष्यामि त्वां पश्य पुरुषादन २५
इत्युक्त्वा पञ्च नाराचानाकर्णापूरिताञ्शरान्
निचखान महावेगाँ ल्लक्ष्मणो राक्षसोरसि २६
स शरैराहतस्तेन सरोषो रावणात्मजः
सुप्रयुक्तैस्त्रिभिर्बाणैः प्रतिविव्याध
लक्ष्मणम् २७
स बभूव महाभीमो नरराक्षससिंहयोः
विमर्दस्तुमुलो युद्धे परस्परवधैषिणोः २८
उभौ हि बलसम्पन्नावुभौ विक्रमशालिनौ
उभावपि सुविक्रान्तौ सर्वशस्त्रास्त्रकोविदौ २९
उभौ परमदुर्जेयावतुल्यबलतेजसौ
युयुधाते महावीरौ ग्रहाविव नभोगतौ ३०

बलवृत्राविव हि तौ युधि वै दुष्प्रधर्षणौ
युयुधाते महात्मानौ तदा केसरिणाविव ३१
बहूनवसृजन्तौ हि मार्गणौघानवस्थितौ
नरराक्षससिंहौ तौ प्रहृष्टावभ्ययुध्यताम् ३२
सुसंप्रहृष्टौ नरराक्षसोत्तमौ
जयैषिणौ मार्गणचापधारिणौ
परस्परं तौ प्रववर्षतुर्भृशं
शरौघवर्षेण बलाहकाविव ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ७५

६-७६
ततः शरं दाशरथिः संधायामित्रकर्शनः
ससर्ज राक्षसेन्द्राय क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् १
तस्य ज्यातलनिर्घोषं स श्रुत्वा रावणात्मजः
विवर्णवदनो भूत्वा लक्ष्मणं समुदैक्षत २
तं विषण्णमुखं दृष्ट्वा राक्षसं रावणात्मजम्
सौमित्रिं युद्धसंसक्तं प्रत्युवाच विभीषणः ३
निमित्तान्यनुपश्यामि यान्यस्मिन्रावणात्मजे
त्वर तेन महाबाहो भग्न एष न संशयः ४
ततः संधाय सौमित्रिः शरानग्निशिखोपमान्
मुमोच निशितांस्तस्मै सर्पानिव विषोल्बणान् ५
शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतः शरैः
मुहूर्तमभवन्मूढः सर्वसंक्षुभितेन्द्रियः ६
उपलम्य मुहूर्तेन संज्ञां प्रत्यागतेन्द्रियः
ददर्शावस्थितं वीरं वीरो दशरथात्मजम् ७
सोऽभिचक्राम सौमित्रिं रोषात्संरक्तलोचनः
अब्रवीच्चैनमासाद्य पुनः स परुषं वचः ८
किं न स्मरसि तद्युद्धे प्रथमे मत्पराक्रमम्
निबद्धस्त्वं सह भ्रात्रा यदा युधि विचेष्टसे ९
युवां खलु महायुद्धे शक्राशनिसमैः शरैः
शायितौ प्रथमं भूमौ विसंज्ञौ सपुरःसरौ १०

स्मृतिर्वा नास्ति ते मन्ये व्यक्तं वा यमसादनम्
गन्तुमिच्छसि यस्मात्त्वं मां धर्षयितुमिच्छसि ११
यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टो मत्पराक्रमः
अद्य त्वां दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं व्यवस्थितः १२
इत्युक्त्वा सप्तभिर्बाणैरभिविव्याध लक्ष्मणम्
दशभिश्च हनूमन्तं तीक्ष्णधारैः शरोत्तमैः १३
ततः शरशतेनैव सुप्रयुक्तेन वीर्यवान्
क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धो निर्बिभेद विभीषणम् १४
तद्दृष्ट्वेन्द्रजितः कर्म कृतं रामानुजस्तदा
अचिन्तयित्वा प्रहसन्नैतत्किंचिदिति ब्रुवन् १५
मुमोच स शरान्घोरान्संगृह्य नरपुंगवः
अभीतवदनः क्रुद्धो रावणिं लक्ष्मणो युधि १६
नैवं रणगताः शूराः प्रहरन्ति निशाचर
लघवश्चाल्पवीर्याश्च सुखा हीमे शरास्तव १७
नैवं शूरास्तु युध्यन्ते समरे जयकाङ्क्षिणः
इत्येवं तं ब्रुवाणस्तु शरवर्षैरवाकिरत् १८
तस्य बाणैस्तु विध्वस्तं कवचं हेमभूषितम्
ब्यशीर्यत रथोपस्थे ताराजालमिवाम्बरात् १९
विधूतवर्मा नाराचैर्बभूव स कृतव्रणः
इन्द्रजित्समरे शूरः प्ररूढ इव सानुमान् २०
अभीक्ष्णं निश्वसन्तौ हि युध्येतां तुमुलं युधि
शरसंकृत्तसर्वाङ्गौ सर्वतो रुधिरोक्षितौ २१
अस्त्राण्यस्त्रविदां श्रेष्ठौ दर्शयन्तौ पुनः
पुनः
शरानुच्चावचाकारानन्तरिक्षे बबन्धतुः २२
व्यपेतदोषमस्यन्तौ लघु चित्रं च सुष्ठु च
उभौ तु तुमुलं घोरं चक्रुतुर्नरराक्षसौ २३
तयोः पृथक्पृथग्भीमः शुश्रुवे तलनिस्वनः
सुघोरयोर्निष्टनतोर्गगने मेघयोरिव २४
ते गात्रयोर्निपतिता रुक्मपुङ्खाः शरा युधि
असृग्दिग्धा विनिष्पेतुर्विविशुर्धरणीतलम् २५
अन्यैः सुनिशितैः शस्त्रैराकाशे संजघट्टिरे

बभञ्जुश्चिच्छिदुश्चापि तयोर्बाणाः सहस्रशः २६
स बभूव रणे घोरस्तयोर्बाणमयश्चयः
अग्निभ्यामिव दीप्ताभ्यां सत्रे कुशमयश्चयः २७
तयोः कृतव्रणौ देहौ शुशुभाते महात्मनोः
सपुष्पाविव निष्पत्रौ वने शाल्मलिकिंशुकौ २८
चक्रतुस्तुमुलं घोरं संनिपातं मुहुर्मुहुः
इन्द्रजिल्लक्ष्मणश्चैव परस्परजयैषिणौ २९
लक्ष्मणो रावणिं युद्धे रावणिश्चापि लक्ष्मणम्
अन्योन्यं तावभिघ्नन्तौ न श्रमं प्रत्यपद्यताम् ३०
बाणजालैः शरीरस्थैरवगाढैस्तरस्विनौ
शुशुभाते महावीरौ विरूढाविव पर्वतौ ३१
तयो रुधिरसिक्तानि संवृतानि शरैर्भृशम्
बभ्राजुः सर्वगात्राणि ज्वलन्त इव पावकाः ३२
तयोरथ महान्कालो व्यतीयाद्युध्यमानयोः
न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्युपजग्मतुः ३३
अथ समरपरिश्रमं निहन्तुं
समरमुखेष्वजितस्य लक्ष्मणस्य
प्रियहितमुपपादयन्महौजाः
समरमुपेत्य विभीषणोऽवतस्थे ३४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ७६

६-७७
युध्यमानौ तु तौ दृष्ट्वा प्रसक्तौ नरराक्षसौ
शूरः स रावणभ्राता तस्थौ संग्राममूर्धनि १
ततो विस्फारयामास महद्धनुरवस्थितः
उत्ससर्ज च तीक्ष्णाग्रान्राक्षसेषु महाशरान् २
ते शराः शिखिसंकाशा निपतन्तः समाहिताः
राक्षसान्दारयामासुर्वज्रा इव महागिरीन् ३
विभीषणस्यानुचरास्तेऽपि शूलासिपट्टसैः
चिच्छिदुः समरे वीरान्राक्षसान्राक्षसोत्तमाः ४
राक्षसैस्तैः परिवृतः स तदा तु विभीषणः
बभौ मध्ये प्रहृष्टानां कलभानामिव द्विपः ५

ततः संचोदयानो वै हरीन्रक्षोरणप्रियान्
उवाच वचनं काले कालज्ञो रक्षसां वरः ६
एकोऽय राक्षसेन्द्रस्य परायणमिव स्थितः
एतच्छेषं बलं तस्य किं तिष्ठत हरीश्वराः ७
अस्मिन्विनिहते पापे राक्षसे रणमूर्धनि
रावणं वर्जयित्वा तु शेषमस्य बलं हतम् ८
प्रहस्तो निहतो वीरो निकुम्भश्च महाबलः
कुम्भकर्णश्च कुम्भश्च धूम्राक्षश्च निशाचरः ९
अकम्पनः सुपार्श्वश्च चक्रमाली च राक्षसः
कम्पनः सत्त्ववन्तश्च देवान्तकनरान्तकौ १०
एतान्निहत्यातिबलान्बहून्राक्षससत्तमान्
बाहुभ्यां सागरं तीर्त्वा लङ्घ्यतां गोष्पदं लघु ११
एतावदिह शेषं वो जेतव्यमिह वानराः
हताः सर्वे समागम्य राक्षसा बलदर्पिताः १२
अयुक्तं निधनं कर्तुं पुत्रस्य जनितुर्मम
घृणामपास्य रामार्थे निहन्यां भ्रातुरात्मजम् १३
हन्तुकामस्य मे बाष्पं चक्षुश्चैव निरुध्यते
तदेवैष महाबाहुर्लक्ष्मणः शमयिष्यति
वानरा घ्नन्तु संभूय भृत्यानस्य समीपगान् १४
इति तेनातियशसा राक्षसेनाभिचोदिताः
वानरेन्द्रा जहृषिरे लाङ्गूलानि च विव्यधुः १५
ततस्ते कपिशार्दूलाः क्ष्वेडन्तश्च मुहुर्मुहुः मुमुचुर्विविधान्नादान्मेघान्दृष्ट्वेव बर्हिणः
१६
जाम्बवानपि तैः सर्वैः स्वयूथैरभिसंवृतः
अश्मभिस्ताडयामास नखैर्दन्तैश्च राक्षसान् १७
निघ्नन्तमृक्षाधिपतिं राक्षसास्ते महाबलाः
परिवव्रुर्भयं त्यक्त्वा तमनेकविधायुधाः १८
शरैः परशुभिस्तीक्ष्णैः पट्टसैर्यष्टितोमरैः जाम्बवन्तं मृधे जघ्नुर्निघ्नन्तं राक्षसीं चमूम् १९
स संप्रहारस्तुमुलः संजज्ञे कपिरक्षसाम्

देवासुराणां क्रुद्धानां यथा भीमो महास्वनः २०
हनूमानपि संक्रुद्धः सालमुत्पाट्य पर्वतात्
रक्षसां कदनं चक्रे समासाद्य सहस्रशः २१
स दत्त्वा तुमुलं युद्धं पितृव्यस्येन्द्रजिद्युधि
लक्ष्मणं परवीरघ्नं पुनरेवाभ्यधावत २२
तौ प्रयुद्धौ तदा वीरौ मृधे लक्ष्मणराक्षसौ
शरौघानभिवर्षन्तौ जघ्नतुस्तौ परस्परम् २३
अभीक्ष्णमन्तर्दधतुः शरजालैर्महाबलौ
चन्द्रादित्याविवोष्णान्ते यथा मेघैस्तरस्विनौ २४
न ह्यादानं न संधानं धनुषो वा परिग्रहः
न विप्रमोक्षो बाणानां न विकर्षो न विग्रहः २५
न मुष्टिप्रतिसंधानं न लक्ष्यप्रतिपादनम्
अदृश्यत तयोस्तत्र युध्यतोः पाणिलाघवात् २६
चापवेगप्रमुक्तैश्च बाणजालैः समन्ततः
अन्तरिक्षेऽभिसंछन्ने न रूपाणि चकाशिरे
तमसा पिहितं सर्वमासीद्भीमतरं महत् २७
न तदानीं ववौ वायुर्न जज्वाल च पावकः
स्वस्त्यस्तु लोकेभ्य इति जजल्पुश्च महर्षयः
संपेतुश्चात्र संप्राप्ता गन्धर्वाः सह चारणैः २८
अथ राक्षससिंहस्य कृष्णान्कनकभूषणान्
शरैश्चतुर्भिः सौमित्रिर्विव्याध चतुरो हयान् २९
ततोऽपरेण भल्लेन सूतस्य विचरिष्यतः
लाघवाद्राघवः श्रीमाञ्शिरः कायादपाहरत् ३०
निहतं सारथिं दृष्ट्वा समरे रावणात्मजः
प्रजहौ समरोद्धर्षं विषण्णः स बभूव ह ३१
विषण्णवदनं दृष्ट्वा राक्षसं हरियूथपाः
ततः परमसंहृष्टा लक्ष्मणं चाभ्यपूजयन् ३२
ततः प्रमाथी शरभो रभसो गन्धमादनः
अमृष्यमाणाश्चत्वारश्चक्रुर्वेगं हरीश्वराः ३३
ते चास्य हयमुख्येषु तूर्णमुत्पत्य वानराः
चतुर्षु सुमहावीर्या निपेतुर्भीमविक्रमाः ३४
तेषामधिष्ठितानां तैर्वानरैः पर्वतोपमैः

मुखेभ्यो रुधिरं व्यक्तं हयानां समवर्तत ३५
ते निहत्य हयांस्तस्य प्रमथ्य च महारथम्
पुनरुत्पत्य वेगेन तस्थुर्लक्ष्मणपार्श्वतः ३६
स हताश्वादवप्लुत्य रथान्मथितसारथेः
शरवर्षेण सौमित्रिमभ्यधावत रावणिः ३७
ततो महेन्द्रप्रतिमः स लक्ष्मणः
पदातिनं तं निशितैः शरोत्तमैः
सृजन्तमादौ निशिताञ्शरोत्तमा-
न्भृशं तदा बाणगणैर्न्यवारयत् ३८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तसप्ततितमः सर्गः ७७

६-७८
स हताश्वो महातेजा भूमौ तिष्ठन्निशाचरः
इन्द्रजित्परमक्रुद्धः संप्रजज्वाल तेजसा १
तौ धन्विनौ जिघांसन्तावन्योन्यमिषुभिर्भृशम्
विजयेनाभिनिष्क्रान्तौ वने गजवृषाविवा २
निबर्हयन्तश्चान्योन्यं ते राक्षसवनौकसः
भर्तारं न जहुर्युद्धे संपतन्तस्ततस्ततः ३
स लक्ष्मणं समुद्दिश्य परं लाघवमास्थितः
ववर्ष शरवर्षाणि वर्षाणीव पुरंदरः ४
मुक्तमिन्द्रजिता तत्तु शरवर्षमरिंदमः
अवारयदसंभ्रान्तो लक्ष्मणः सुदुरासदम् ५
अभेद्यकवचं मत्त्वा लक्ष्मणं रावणात्मजः
ललाटे लक्ष्मणं बाणैः सुपुङ्खैस्त्रिभिरिन्द्रजित्
अविध्यत्परमक्रुद्धः शीघ्रमस्त्रं प्रदर्शयन् ६
तैः पृषत्कैर्ललाटस्थैः शुशुभे रघुनन्दनः
रणाग्रे समरश्लाघी त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ७
स तथाप्यर्दितो बाणै राक्षसेन महामृधे
तमाशु प्रतिविव्याध लक्ष्मणः पञ्चभिः शरैः ८
लक्ष्मणेन्द्रजितौ वीरौ महाबलशरासनौ

अन्योन्यं जघ्नतुर्बाणैर्विशिखैर्भीमविक्रमौ ९
तौ परस्परमभ्येत्य सर्वगात्रेषु धन्विनौ
घोरैर्विव्यधतुर्बाणैः कृतभावावुभौ जये १०
तस्मै दृढतरं क्रुद्धो हताश्वाय विभीषणः
वज्रस्पर्शसमान्पञ्च ससर्जोरसि मार्गणान् ११
ते तस्य कायं निर्भिद्य रुक्मपुङ्खा निमित्तगाः १२
बभूवुर्लोहितादिग्धा रक्ता इव महोरगाः
स पितृव्यस्य संक्रुद्ध इन्द्रजिच्छरमाददे
उत्तमं रक्षसां मध्ये यमदत्तं महाबलः १३
तं समीक्ष्य महातेजा महेषुं तेन संहितम्
लक्ष्मणोऽप्याददे बाणमन्यं भीमपराक्रमः १४
कुबेरेण स्वयं स्वप्ने यद्दत्तममितात्मना
दुर्जयं दुर्विषह्यं च सेन्द्रैरपि सुरासुरैः १५
ताभ्यां तौ धनुषि श्रेष्ठे संहितौ सायकोत्तमौ
विकृष्यमाणौ वीराभ्यां भृशं जज्वलतुः श्रिया १६
तौ भासयन्तावाकाशं धनुर्भ्यां विशिखौ च्युतौ
मुखेन मुखमाहत्य संनिपेततुरोजसा १७
तौ महाग्रहसंकाशावन्योन्यं संनिपत्य च
संग्रामे शतधा यातौ मेदिन्यां विनिपेततुः १८
शरौ प्रतिहतौ दृष्ट्वा तावुभौ रणमूर्धनि
व्रीडितौ जातरोषौ च लक्ष्मणेन्द्रजितावुभौ १९
सुसंरब्धस्तु सौमित्रिरस्त्रं वारुणमाददे
रौद्रं महेन्द्रजिद्युद्धे व्यसृजद्युधि विष्ठितः
२०
तयोः सुतुमुलं युद्धं संबभूवाद्भुतोपमम्
गगनस्थानि भूतानि लक्ष्मणं पर्यवारयन् २१
भैरवाभिरुते भीमे युद्धे वानररक्षसाम्
भूतैर्बहुभिराकाशं विस्मितैरावृतं बभौ २२
ऋषयः पितरो देवा गन्धर्वा गरुडोरगाः
शतक्रतुं पुरस्कृत्य ररक्षुर्लक्ष्मणं रणे २३
अथान्यं मार्गणश्रेष्ठं संदधे राघवानुजः
हुताशनसमस्पर्शं रावणात्मजदारणम् २४

सुपत्रमनुवृत्ताङ्गं सुपर्वाणं सुसंस्थितम्
सुवर्णविकृतं वीरः शरीरान्तकरं शरम् २५
दुरावारं दुर्विषहं राक्षसानां भयावहम्
आशीविषविषप्रख्यं देवसंघैः समर्चितम् २६
येन शक्रो महातेजा दानवानजयत्प्रभुः
पुरा देवासुरे युद्धे वीर्यवान्हरिवाहनः २७
तदैन्द्रमस्त्रं सौमित्रिः संयुगेष्वपराजितम्
शरश्रेष्ठं धनुःश्रेष्ठे नरश्रेष्ठोऽभिसंदधे २८
संधायामित्रदलनं विचकर्ष शरासनम्
सज्यमायम्य दुर्धर्षः कालो लोकक्षये यथा २९
संधाय धनुषि श्रेष्ठे विकर्षन्निदमब्रवीत्
लक्ष्मीवाँ ल्लक्ष्मणो वाक्यमर्थसाधकमात्मनः ३०
धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यदि
पौरुषे चाप्रतिद्वंद्वस्तदेनं जहि रावणिम् ३१
इत्युक्त्वा बाणमाकर्णं विकृष्य तमजिह्मगम्
लक्ष्मणः समरे वीरः ससर्जेन्द्रजितं प्रति
एन्द्रास्त्रेण समायुज्य लक्ष्मणः परवीरहा ३२
तच्छिरः सशिरस्त्राणं श्रीमज्ज्वलितकुण्डलम् ३३
प्रमथ्येन्द्रजितः कायात्पपात धरणीतले
तद्राक्षसतनूजस्य छिन्नस्कन्धं शिरो महत्
तपनीयनिभं भूमौ ददृशे रुधिरोक्षितम् ३४
हतस्तु निपपाताशु धरण्यां रावणात्मजः
कवची सशिरस्त्राणो विध्वस्तः सशरासनः ३५
चुक्रुशुस्ते ततः सर्वे वानराः सविभीषणाः
हृष्यन्तो निहते तस्मिन्देवा वृत्रवधे यथा ३६
अथान्तरिक्षे भूतानामृषीणां च महात्मनाम्
अभिजज्ञे च संनादो गन्धर्वाप्सरसामपि ३७
पतितं समभिज्ञाय राक्षसी सा महाचमूः
वध्यमाना दिशो भेजे हरिभिर्जितकाशिभिः ३८
वानरैर्वध्यमानास्ते शस्त्राण्युत्सृज्य राक्षसाः
लङ्कामभिमुखाः सर्वे नष्टसंज्ञाः प्रधाविताः ३९
दुद्रुवुर्बहुधा भीता राक्षसाः शतशो दिशः

त्यक्त्वा प्रहरणान्सर्वे पट्टसासिपरश्वधान् ४०
केचिल्लङ्कां परित्रस्ताः प्रविष्टा वानरार्दिताः
समुद्रे पतिताः केचित्केचित्पर्वतमाश्रिताः ४१
हतमिन्द्रजितं दृष्ट्वा शयानं समरक्षितौ
राक्षसानां सहस्रेषु न कश्चित्प्रत्यदृश्यत ४२
यथास्तंगत आदित्ये नावतिष्ठन्ति रश्मयः
तथा तस्मिन्निपतिते राक्षसास्ते गता दिशः ४३
शान्तरश्मिरिवादित्यो निर्वाण इव पावकः
स बभूव महातेजा व्यपास्तगतजीवितः ४४
प्रशान्तपीडाबहुलो विनष्टारिः प्रहर्षवान्
बभूव लोकः पतिते राक्षसेन्द्रसुते तदा ४५
हर्षं च शक्रो भगवान्सह सर्वैः सुरर्षभैः
जगाम निहते तस्मिन्राक्षसे पापकर्मणि ४६
शुद्धा आपो नभश्चैव जहृषुर्दैत्यदानवाः
आजग्मुः पतिते तस्मिन्सर्वलोकभयावहे ४७
ऊचुश्च सहिताः सर्वे देवगन्धर्वदानवाः
विज्वराः शान्तकलुषा ब्राह्मणा विचरन्त्विति ४८
ततोऽभ्यनन्दन्संहृष्टाः समरे हरियूथपाः
तमप्रतिबलं दृष्ट्वा हतं नैरृतपुंगवम् ४९
विभीषणो हनूमांश्च जाम्बवांश्चर्क्षयूथपः
विजयेनाभिनन्दन्तस्तुष्टुवुश्चापि लक्ष्मणम् ५०
क्ष्वेडन्तश्च नदन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
लब्धलक्षा रघुसुतं परिवार्योपतस्थिरे ५१
लाङ्गूलानि प्रविध्यन्तः स्फोटयन्तश्च वानराः
लक्ष्मणो जयतीत्येवं वाक्यं व्यश्रावयंस्तदा ५२
अन्योन्यं च समाश्लिष्य कपयो हृष्टमानसाः
चक्रुरुच्चावचगुणा राघवाश्रयजाः कथाः ५३
तदसुकरमथाभिवीक्ष्य हृष्टाः
प्रियसुहृदो युधि लक्ष्मणस्य कर्म
परममुपलभन्मनःप्रहर्षं
विनिहतमिन्द्ररिपुं निशम्य देवाः ५४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टसप्ततितमः सर्गः

७८

६-७९
रुधिरक्लिन्नगात्रस्तु लक्ष्मणः शुभलक्षणः
बभूव हृष्टस्तं हत्वा शक्रजेतारमाहवे १
ततः स जाम्बवन्तं च हनूमन्तं च वीर्यवान्
संनिवर्त्य महातेजास्तांश्च सर्वान्वनौकसः २
आजगाम ततः शीघ्रं यत्र सुग्रीवराघवौ
विभीषणमवष्टभ्य हनूमन्तं च लक्ष्मणः ३
ततो राममभिक्रम्य सौमित्रिरभिवाद्य च
तस्थौ भ्रातृसमीपस्थः शक्रस्येन्द्रानुजो यथा
आचचक्षे तदा वीरो घोरमिन्द्रजितो वधम् ४
रावणेस्तु शिरश्छिन्नं लक्ष्मणेन महात्मना
न्यवेदयत रामाय तदा हृष्टो विभीषणः ५
उपवेश्य तमुत्सङ्गे परिष्वज्यावपीडितम्
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय भूयः संस्पृश्य च त्वरन्
उवाच लक्ष्मणं वाक्यमाश्वास्य पुरुर्षभः ६
कृतं परमकल्याणं कर्म दुष्करकारिणा
निरमित्रः कृतोऽस्म्यद्य निर्यास्यति हि रावणः
बलव्यूहेन महता श्रुत्वा पुत्रं निपातितम् ७
तं पुत्रवधसंतप्तं निर्यान्तं राक्षसाधिपम्
बलेनावृत्य महता निहनिष्यामि दुर्जयम् ८
त्वया लक्ष्मण नाथेन सीता च पृथिवी च मे
न दुष्प्रापा हते त्वद्य शक्रजेतरि चाहवे ९
स तं भ्रातरमाश्वास्य परिष्वज्य च राघवः
रामः सुषेणं मुदितः समाभाष्येदमब्रवीत् १०
सशल्योऽय महाप्राज्ञः सौमित्रिर्मित्रवत्सलः
यथा भवति सुस्वस्थस्तथा त्वं समुपाचर
विशल्यः क्रियतां क्षिप्रं सौमित्रिः सविभीषणः ११
ऋक्षवानरसैन्यानां शूराणां द्रुमयोधिनाम्
ये चान्येऽत्र च युध्यन्तः सशल्या व्रणिनस्तथा
तेऽपि सर्वे प्रयत्नेन क्रियन्तां सुखिनस्तथा १२

एवमुक्तः स रामेण महात्मा हरियूथपः
लक्ष्मणाय ददौ नस्तः सुषेणः परमौषधम् १३
स तस्य गन्धमाघ्राय विशल्यः समपद्यत
तदा निर्वेदनश्चैव संरूढव्रण एव च १४
विभीषणमुखानां च सुहृदां राघवाज्ञया
सर्ववानरमुख्यानां चिकित्सां स तदाकरोत् १५
ततः प्रकृतिमापन्नो हृतशल्यो गतव्यथः
सौमित्रिर्मुदितस्तत्र क्षणेन विगतज्वरः १६
तथैव रामः प्लवगाधिपस्तदा
विभीषणश्चर्क्षपतिश्च जाम्बवान्
अवेक्ष्य सौमित्रिमरोगमुत्थितं
मुदा ससैन्याः सुचिरं जहर्षिरे १७
अपूजयत्कर्म स लक्ष्मणस्य
सुदुष्करं दाशरथिर्महात्मा
हृष्टा बभूवुर्युधि यूथपेन्द्रा
निशम्य तं शक्रजितं निपातितम् १८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनाशीतितमः सर्गः ७९

६-८०
ततः पौलस्त्यसचिवाः श्रुत्वा चेन्द्रजितं हतम्
आचचक्षुरभिज्ञाय दशग्रीवाय सव्यथाः १
युद्धे हतो महाराज लक्ष्मणेन तवात्मजः
विभीषणसहायेन मिषतां नो महाद्युते २
शूरः शूरेण संगम्य संयुगेष्वपराजितः
लक्ष्मणेन हतः शूरः पुत्रस्ते विबुधेन्द्रजित् ३
स तं प्रतिभयं श्रुत्वा वधं पुत्रस्य दारुणम्
घोरमिन्द्रजितः संख्ये कश्मलं प्राविशन्महत् ४
उपलम्य चिरात्संज्ञां राजा राक्षसपुंगवः
पुत्रशोकार्दितो दीनो विललापाकुलेन्द्रियः ५
हा राक्षसचमूमुख्य मम वत्स महारथ
जित्वेन्द्रं कथमद्य त्वं लक्ष्मणस्य वशं गतः ६
ननु त्वमिषुभिः क्रुद्धो भिन्द्याः कालान्तकावपि

मन्दरस्यापि शृङ्गाणि किं पुनर्लक्ष्मणं रणे ७
अद्य वैवस्वतो राजा भूयो बहुमतो मम
येनाद्य त्वं महाबाहो संयुक्तः कालधर्मणा ८
एष पन्थाः सुयोधानां सर्वामरगणेष्वपि
यः कृते हन्यते भर्तुः स पुमान्स्वर्गमृच्छति ९
अद्य देवगणाः सर्वे लोकपालास्तथर्षयः
हतमिन्द्रजितं दृष्ट्वा सुखं स्वप्स्यन्ति
निर्भयाः १०
अद्य लोकास्त्रयः कृत्स्नाः पृथिवी च सकानना
एकेनेन्द्रजिता हीना शून्येव प्रतिभाति मे ११
अद्य नैऋतकन्यानां श्रोष्याम्यन्तःपुरे रवम्
करेणुसंघस्य यथा निनादं गिरिगह्वरे १२
यौवराज्यं च लङ्कां च रक्षांसि च परंतप
मातरं मां च भार्यां च क्व गतोऽसि विहाय नः १३
मम नाम त्वया वीर गतस्य यमसादनम्
प्रेतकार्याणि कार्याणि विपरीते हि वर्तसे १४
स त्वं जीवति सुग्रीवे राघवे च सलक्ष्मणे
मम शल्यमनुद्धृत्य क्व गतोऽसि विहाय नः १५
एवमादिविलापार्तं रावणं राक्षसाधिपम्
आविवेश महान्कोपः पुत्रव्यसनसंभवः १६
घोरं प्रकृत्या रूपं तत्तस्य क्रोधाग्निमूर्छितम्
बभूव रूपं रुद्रस्य क्रुद्धस्येव दुरासदम् १७
तस्य क्रुद्धस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नस्रबिन्दवः
दीप्ताभ्यामिव दीपाभ्यां सार्चिषः स्नेहबिन्दवः १८
दन्तान्विदशतस्तस्य श्रूयते दशनस्वनः
यन्त्रस्यावेष्ट्यमानस्य महतो दानवैरिव १९
कालाग्निरिव संक्रुद्धो यां यां दिशमवैक्षत
तस्यां तस्यां भयत्रस्ता राक्षसाः संनिलिल्यिरे २०
तमन्तकमिव क्रुद्धं चराचरचिखादिषुम्
वीक्षमाणं दिशः सर्वा राक्षसा नोपचक्रमुः २१
ततः परमसंक्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः
अब्रवीद्रक्षसां मध्ये संस्तम्भयिषुराहवे २२

मया वर्षसहस्राणि चरित्वा दुश्चरं तपः
तेषु तेष्ववकाशेषु स्वयंभूः परितोषितः २३
तस्यैव तपसो व्युष्ट्या प्रसादाच्च स्वयंभुवः
नासुरेभ्यो न देवेभ्यो भयं मम कदाचन २४
कवचं ब्रह्मदत्तं मे यदादित्यसमप्रभम्
देवासुरविमर्देषु न भिन्नं वज्रशक्तिभिः २५
तेन मामद्य संयुक्तं रथस्थमिह संयुगे
प्रतीयात्कोऽद्य मामाजौ साक्षादपि पुरंदरः २६
यत्तदाभिप्रसन्नेन सशरं कार्मुकं महत्
देवासुरविमर्देषु मम दत्तं स्वयंभुवा २७
अद्य तूर्यशतैर्भीमं धनुरुत्थाप्यतां महत्
रामलक्ष्मणयोरेव वधाय परमाहवे २८
स पुत्रवधसंतप्तः शूरः क्रोधवशं गतः
समीक्ष्य रावणो बुद्ध्या सीतां हन्तुं व्यवस्यत २९
प्रत्यवेक्ष्य तु ताम्राक्षः सुघोरो घोरदर्शनान्
दीनो दीनस्वरान्सर्वांस्तानुवाच निशाचरान् ३०
मायया मम वत्सेन वञ्चनार्थं वनौकसाम्
किंचिदेव हतं तत्र सीतेयमिति दर्शितम् ३१
तदिदं सत्यमेवाहं करिष्ये प्रियमात्मनः
वैदेहीं नाशयिष्यामि क्षत्रबन्धुमनुव्रताम्
इत्येवमुक्त्वा सचिवान्खङ्गमाशु परामृशत् ३२
उद्धृत्य गुणसम्पन्नं विमलाम्बरवर्चसम्
निष्पपात स वेगेन सभायाः सचिवैर्वृतः ३३
रावणः पुत्रशोकेन भृशमाकुलचेतनः
संक्रुद्धः खङ्गमादाय सहसा यत्र मैथिली ३४
व्रजन्तं राक्षसं प्रेक्ष्य सिंहनादं प्रचुक्रुशुः
ऊचुश्चान्योन्यमाश्लिष्य संक्रुद्धं प्रेक्ष्य
राक्षसाः ३५
अद्यैनं तावुभौ दृष्ट्वा भ्रातरौ प्रव्यथिष्यतः
लोकपाला हि चत्वारः क्रुद्धेनानेन निर्जिताः
बहवः शत्रवश्चान्ये संयुगेष्वभिपातिताः ३६
तेषां संजल्पमानानामशोकवनिकां गताम्

अभिदुद्राव वैदेहीं रावणः क्रोधमूर्छितः ३७
वार्यमाणः सुसंक्रुद्धः सुहृद्भिर्हितबुद्धिभिः
अभ्यधावत संक्रुद्धः खे ग्रहो रोहिणीमिव ३८
मैथिली रक्ष्यमाणा तु राक्षसीभिरनिन्दिता
ददर्श राक्षसं क्रुद्धं निस्त्रिंशवरधारिणम् ३९
तं निशाम्य सनिस्त्रिंशं व्यथिता जनकात्मजा
निवार्यमाणं बहुशः सुहृद्भिरनिवर्तिनम् ४०
यथायं मामभिक्रुद्धः समभिद्रवति स्वयम्
वधिष्यति सनाथां मामनाथामिव दुर्मतिः ४१
बहुशश्चोदयामास भर्तारं मामनुव्रताम्
भार्या भव रमस्वेति प्रत्याख्यातोऽभवन्मया ४२
सोऽय मामनुपस्थानाद्व्यक्तं नैराश्यमागतः
क्रोधमोहसमाविष्टो निहन्तुं मां समुद्यतः ४३
अथ वा तौ नरव्याघ्रौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
मन्निमित्तमनार्येण समरेऽद्य निपातितौ
अहो धिङ्मन्निमित्तोऽय विनाशो राजपुत्रयोः ४४
हनूमतो हि तद्वाक्यं न कृतं क्षुद्रया मया
यद्यहं तस्य पृष्ठेन तदायासमनिन्दिता
नाद्यैवमनुशोचेयं भर्तुरङ्कगता सती ४५
मन्ये तु हृदयं तस्याः कौसल्यायाः फलिष्यति
एकपुत्रा यदा पुत्रं विनष्टं श्रोष्यते युधि ४६
सा हि जन्म च बाल्यं च यौवनं च महात्मनः
धर्मकार्याणि रूपं च रुदती संस्मरिष्यति ४७
निराशा निहते पुत्रे दत्त्वा श्राद्धमचेतना
अग्निमारोक्ष्यते नूनमपो वापि प्रवेक्ष्यति ४८
धिगस्तु कुब्जामसतीं मन्थरां पापनिश्चयाम्
यन्निमित्तमिदं दुःखं कौसल्या प्रतिपत्स्यते ४९
इत्येवं मैथिलद्यं दृष्ट्वा विलपन्तीं तपस्विनीम्
रोहिणीमिव चन्द्रेण विना ग्रहवशं गताम् ५०
सुपार्श्वो नाम मेधावी रावणं राक्षसेश्वरम्
निवार्यमाणं सचिवैरिदं वचनमब्रवीत् ५१
कथं नाम दशग्रीव साक्षाद्वैश्रवणानुज

हन्तुमिच्छसि वैदेहीं क्रोधाद्धर्ममपास्य हि ५२
वेदविद्याव्रतस्नातः स्वधर्मनिरतः सदा
स्त्रियाः कस्माद्वधं वीर मन्यसे राक्षसेश्वर ५३
मैथिलद्यं रूपसम्पन्नां प्रत्यवेक्षस्व पार्थिव
त्वमेव तु सहास्माभी राघवे क्रोधमुत्सृज ५४
अभ्युत्थानं त्वमद्यैव कृष्णपक्षचतुर्दशीम्
कृत्वा निर्याह्यमावास्यां विजयाय बलैर्वृतः ५५
शूरो धीमान्रथी खङ्गी रथप्रवरमास्थितः
हत्वा दाशरथिं रामं भवान्प्राप्स्यति मैथिलीम् ५६
स तद्दुरात्मा सुहृदा निवेदितं
वचः सुधर्म्यं प्रतिगृह्य रावणः
गृहं जगामाथ ततश्च वीर्यवा
न्पुनः सभां च प्रययौ सुहृद्वृतः ५७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अशीतितमः सर्गः ८०

६-८१
स प्रविश्य सभां राजा दीनः परमदुःखितः
निषसादासने मुख्ये सिंहः क्रुद्ध इव श्वसन् १
अब्रवीच्च तदा सर्वान्बलमुख्यान्महाबलः
रावणः प्राञ्जलीन्वाक्यं पुत्रव्यसनकर्शितः २
सर्वे भवन्तः सर्वेण हस्त्यश्वेन समावृताः
निर्यान्तु रथसंघैश्च पादातैश्चोपशोभिताः ३
एकं रामं परिक्षिप्य समरे हन्तुमर्हथ
प्रहृष्टाः शरवर्षेण प्रावृट्काल इवाम्बुदाः ४
अथ वाहं शरैस्तीक्ष्णैर्भिन्नगात्रं महारणे
भवद्भिः श्वो निहन्तास्मि रामं लोकस्य पश्यतः ५
इत्येवं राक्षसेन्द्रस्य वाक्यमादाय राक्षसाः
निर्ययुस्ते रथैः शीघ्रं नागानीकैश्च संवृताः ६
स संग्रामो महाभीमः सूर्यस्योदयनं प्रति
रक्षसां वानराणां च तुमुलः समपद्यत ७
ते गदाभिर्विचित्राभिः प्रासैः खङ्गैः परश्वधैः
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तदा वानरराक्षसाः ८

मातंगरथकूलाश्च वाजिमत्स्या ध्वजद्रुमाः
शरीरसंघाटवहाः प्रसस्रुः शोणितापगाः ९
ध्वजवर्मरथानश्वान्नानाप्रहरणानि च
आप्लुत्याप्लुत्य समरे वानरेन्द्रा बभञ्जिरे १०
केशान्कर्णललाटांश्च नासिकाश्च प्लवंगमाः
रक्षसां दशनैस्तीक्ष्णैर्नखैश्चापि व्यकर्तयन् ११
एकैकं राक्षसं संख्ये शतं वानरपुंगवाः
अभ्यधावन्त फलिनं वृक्षं शकुनयो यथा १२
तथा गदाभिर्गुर्वीभिः प्रासैः खङ्गैः परश्वधैः
निर्जघ्नुर्वानरान्घोरान्राक्षसाः पर्वतोपमाः १३
राक्षसैर्वध्यमानानां वानराणां महाचमूः
शरण्यं शरणं याता रामं दशरथात्मजम् १४
ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान्
प्रविश्य राक्षसं सैन्यं शरवर्षं ववर्ष ह १५
प्रविष्टं तु तदा रामं मेघाः सूर्यमिवाम्बरे
नाभिजग्मुर्महाघोरं निर्दहन्तं शराग्निना १६
कृतान्येव सुघोराणि रामेण रजनीचराः
रणे रामस्य ददृशुः कर्माण्यसुकराणि च १७
चालयन्तं महानीकं विधमन्तं महारथान्
ददृशुस्ते न वै रामं वातं वनगतं यथा १८
छिन्नं भिन्नं शरैर्दग्धं प्रभग्नं शस्त्रपीडितम्
बलं रामेण ददृशुर्न रामं शीघ्रकारिणम् १९
प्रहरन्तं शरीरेषु न ते पश्यन्ति राघवम्
इन्द्रियार्थेषु तिष्ठन्तं भूतात्मानमिव प्रजाः २०
एष हन्ति गजानीकमेष हन्ति महारथान्
एष हन्ति शरैस्तीक्ष्णैः पदातीन्वाजिभिः सह २१
इति ते राक्षसाः सर्वे रामस्य सदृशान्रणे
अन्योन्यं कुपिता जघ्नुः सादृश्याद्राघवस्य ते २२
न ते ददृशिरे रामं दहन्तमरिवाहिनीम्
मोहिताः परमास्त्रेण गान्धर्वेण महात्मना २३
ते तु रामसहस्राणि रणे पश्यन्ति राक्षसाः
पुनः पश्यन्ति काकुत्स्थमेकमेव महाहवे २४

भ्रमन्तीं काञ्चनीं कोटिं कार्मुकस्य महात्मनः
अलातचक्रप्रतिमां ददृशुस्ते न राघवम् २५
शरीरनाभि सत्त्वार्चिः शरारं नेमिकार्मुकम्
ज्याघोषतलनिर्घोषं तेजोबुद्धिगुणप्रभम् २६
दिव्यास्त्रगुणपर्यन्तं निघ्नन्तं युधि राक्षसान्
ददृशू रामचक्रं तत्कालचक्रमिव प्रजाः २७
अनीकं दशसाहस्रं रथानां वातरंहसाम्
अष्टादश सहस्राणि कुञ्जराणां तरस्विनाम् २८
चतुर्दश सहस्राणि सारोहाणां च वाजिनाम्
पूर्णे शतसहस्रे द्वे राक्षसानां पदातिनाम् २९
दिवसस्याष्टमे भागे शरैरग्निशिखोपमैः
हतान्येकेन रामेण रक्षसां कामरूपिणाम् ३०
ते हताश्वा हतरथाः श्रान्ता विमथितध्वजाः
अभिपेतुः पुरीं लङ्कां हतशेषा निशाचराः ३१
हतैर्गजपदात्यश्वैस्तद्बभूव रणाजिरम्
आक्रीडभूमी रुद्रस्य क्रुद्धस्येव पिनाकिनः ३२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
साधु साध्विति रामस्य तत्कर्म समपूजयन् ३३
अब्रवीच्च तदा रामः सुग्रीवं प्रत्यनन्तरम्
एतदस्त्रबलं दिव्यं मम वा त्र्यम्बकस्य वा ३४
निहत्य तां राक्षसवाहिनीं तु
रामस्तदा शक्रसमो महात्मा
अस्त्रेषु शस्त्रेषु जितक्लमश्च
संस्तूयते देवगणैः प्रहृष्टैः ३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकाशीतितमः सर्गः ८१

६-८२
तानि नागसहस्राणि सारोहाणां च वाजिनाम्
रथानां चाग्निवर्णानां सध्वजानां सहस्रशः १
राक्षसानां सहस्राणि गदापरिघयोधिनाम्
काञ्चनध्वजचित्राणां शूराणां कामरूपिणाम् २
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैस्तप्तकाञ्चनभूषणैः

रावणेन प्रयुक्तानि रामेणाक्लिष्टकर्मणा ३
दृष्ट्वा श्रुत्वा च संभ्रान्ता हतशेषा निशाचराः
राक्षस्यश्च समागम्य दीनाश्चिन्तापरिप्लुताः ४
विधवा हतपुत्राश्च क्रोशन्त्यो हतबान्धवाः
राक्षस्यः सह संगम्य दुःखार्ताः पर्यदेवयन् ५
कथं शूर्पणखा वृद्धा कराला निर्णतोदरी
आससाद वने रामं कन्दर्पमिव रूपिणम् ६
सुकुमारं महासत्त्वं सर्वभूतहिते रतम्
तं दृष्ट्वा लोकवध्या सा हीनरूपा प्रकामिता ७
कथं सर्वगुणैर्हीना गुणवन्तं महौजसम्
सुमुखं दुर्मुखी रामं कामयामास राक्षसी ८
जनस्यास्याल्पभाग्यत्वात्पलिनी श्वेतमूर्धजा
अकार्यमपहास्यं च सर्वलोकविगर्हितम् ९
राक्षसानां विनाशाय दूषणस्य खरस्य च
चकाराप्रतिरूपा सा राघवस्य प्रधर्षणम् १०
तन्निमित्तमिदं वैरं रावणेन कृतं महत्
वधाय नीता सा सीता दशग्रीवेण रक्षसा ११
न च सीतां दशग्रीवः प्राप्नोति जनकात्मजाम्
बद्धं बलवता वैरमक्षयं राघवेण ह १२
वैदेहीं प्रार्थयानं तं विराधं प्रेक्ष्य राक्षसम्
हतमेकेन रामेण पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १३
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्
निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः १४
खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा
शरैरादित्यसंकाशैः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १५
हतो योजनबाहुश्च कबन्धो रुधिराशनः
क्रोधार्तो विनदन्सोऽथ पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १६
जघान बलिनं रामः सहस्रनयनात्मजम्
वालिनं मेघसंकाशं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १७
ऋश्यमूके वसञ्शैले दीनो भग्नमनोरथः
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १८

धर्मार्थसहितं वाक्यं सर्वेषां रक्षसां हितम्
युक्तं विभीषणेनोक्तं मोहात्तस्य न रोचते १९
विभीषणवचः कुर्याद्यदि स्म धनदानुजः
श्मशानभूता दुःखार्ता नेयं लङ्कापुरी भवेत् २०
कुम्भकर्णं हतं श्रुत्वा राघवेण महाबलम्
प्रियं चेन्द्रजितं पुत्रं रावणो नावबुध्यते २१
मम पुत्रो मम भ्राता मम भर्ता रणे हतः
इत्येवं श्रूयते शब्दो राक्षसानां कुले कुले २२
रथाश्चाश्वाश्च नागाश्च हताः शतसहस्रशः
रणे रामेण शूरेण राक्षसाश्च पदातयः २३
रुद्रो वा यदि वा विष्णुर्महेन्द्रो वा शतक्रतुः
हन्ति नो रामरूपेण यदि वा स्वयमन्तकः २४
हतप्रवीरा रामेण निराशा जीविते वयम्
अपश्यन्त्यो भयस्यान्तमनाथा विलपामहे २५
रामहस्ताद्दशग्रीवः शूरो दत्तवरो युधि
इदं भयं महाघोरमुत्पन्नं नावबुध्यते २६
न देवा न च गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः
उपसृष्टं परित्रातुं शक्ता रामेण संयुगे २७
उत्पाताश्चापि दृश्यन्ते रावणस्य रणे रणे
कथयिष्यन्ति रामेण रावणस्य निबर्हणम् २८
पितामहेन प्रीतेन देवदानवराक्षसैः
रावणस्याभयं दत्तं मानुषेभ्यो न याचितम् २९
तदिदं मानुषान्मन्ये प्राप्तं निःसंशयं भयम्
जीवितान्तकरं घोरं रक्षसां रावणस्य च ३०
पीड्यमानास्तु बलिना वरदानेन रक्षसा
दीप्तैस्तपोभिर्विबुधाः पितामहमपूजयन् ३१
देवतानां हितार्थाय महात्मा वै पितामहः
उवाच देवताः सर्वा इदं तुष्टो महद्वचः ३२
अद्यप्रभृति लोकांस्त्रीन्सर्वे दानवराक्षसाः
भयेन प्रावृता नित्यं विचरिष्यन्ति शाश्वतम् ३३
दैवतैस्तु समागम्य सर्वैश्चेन्द्रपुरोगमैः
वृषध्वजस्त्रिपुरहा महादेवः प्रसादितः ३४

प्रसन्नस्तु महादेवो देवानेतद्वचोऽब्रवीत्
उत्पत्स्यति हितार्थं वो नारी रक्षःक्षयावहा ३५
एषा देवैः प्रयुक्ता तु क्षुद्यथा दानवान्पुरा
भक्षयिष्यति नः सीता राक्षसघ्नी सरावणान् ३६
रावणस्यापनीतेन दुर्विनीतस्य दुर्मतेः
अयं निष्टानको घोरः शोकेन समभिप्लुतः ३७
तं न पश्यामहे लोके यो नः शरणदो भवेत्
राघवेणोपसृष्टानां कालेनेव युगक्षये ३८
इतीव सर्वा रजनीचरस्त्रियः
परस्परं संपरिरभ्य बाहुभिः
विषेदुरार्तातिभयाभिपीडिता
विनेदुरुच्चैश्च तदा सुदारुणम् ३९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्व्यशीतितमः सर्गः ८२
६-८३
आर्तानां राक्षसीनां तु लङ्कायां वै कुले कुले
रावणः करुणं शब्दं शुश्राव परिदेवितम् १
स तु दीर्घं विनिश्वस्य मुहूर्तं ध्यानमास्थितः
बभूव परमक्रुद्धो रावणो भीमदर्शनः २
संदश्य दशनैरोष्ठं क्रोधसंरक्तलोचनः
राक्षसैरपि दुर्दर्शः कालाग्निरिव मूर्छितः ३
उवाच च समीपस्थान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः
भयाव्यक्तकथांस्तत्र निर्दहन्निव चक्षुषा ४
महोदरं महापार्श्वं विरूपाक्षं च राक्षसम्
शीघ्रं वदत सैन्यानि निर्यातेति ममाज्ञया ५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते भयार्दिताः
चोदयामासुरव्यग्रान्राक्षसांस्तान्नृपाज्ञया ६
ते तु सर्वे तथेत्युक्त्वा राक्षसा घोरदर्शनाः
कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे रावणाभिमुखा ययुः ७
प्रतिपूज्य यथान्यायं रावणं ते महारथाः
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे भर्तुर्विजयकाङ्क्षिणः ८
अथोवाच प्रहस्यैतान्रावणः क्रोधमूर्छितः
महोदरमहापार्श्वौ विरूपाक्षं च राक्षसम् ९

अद्य बाणैर्धनुर्मुक्तैर्युगान्तादित्यसंनिभैः
राघवं लक्ष्मणं चैव नेष्यामि यमसादनम् १०
खरस्य कुम्भकर्णस्य प्रहस्तेन्द्रजितोस्तथा
करिष्यामि प्रतीकारमद्य शत्रुवधादहम् ११
नैवान्तरिक्षं न दिशो न नद्यो नापि सागरः
प्रकाशत्वं गमिष्यन्ति मद्बाणजलदावृताः १२
अद्य वानरयूथानां तानि यूथानि भागशः
धनुःसमुद्रादुद्भूतैर्मथिष्यामि शरोर्मिभिः १३
व्याकोशपद्मवक्त्राणि पद्मकेसरवर्चसाम्
अद्य यूथतटाकानि गजवत्प्रमथाम्यहम् १४
सशरैरद्य वदनैः संख्ये वानरयूथपाः
मण्डयिष्यन्ति वसुधां सनालैरिव पङ्कजैः १५
अद्य युद्धप्रचण्डानां हरीणां द्रुमयोधिनाम्
मुक्तेनैकेषुणा युद्धे भेत्स्यामि च शतंशतम् १६
हतो भर्ता हतो भ्राता यासां च तनया हताः
वधेनाद्य रिपोस्तासां करोम्यस्रप्रमार्जनम् १७
अद्य मद्बाणनिर्भिन्नैः प्रकीर्णैर्गतचेतनैः
करोमि वानरैर्युद्धे यत्नावेक्ष्यतलां महीम् १८
अद्य गोमायवो गृध्रा ये च मांसाशिनोऽपरे
सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामि शत्रुमांसैः
शरार्दितैः १९
कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रमानीयतां धनुः
अनुप्रयान्तु मां युद्धे येऽवशिष्टा निशाचराः २०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा महापार्श्वोऽब्रवीद्वचः
बलाध्यक्षान्स्थितांस्तत्र बलं संत्वर्यतामिति २१
बलाध्यक्षास्तु संरब्धा
राक्षसांस्तान्गृहाद्गृहात्
चोदयन्तः परिययुर्लङ्कां लघुपराक्रमाः २२
ततो मुहूर्तान्निष्पेतू राक्षसा भीमविक्रमाः
नर्दन्तो भीमवदना नानाप्रहरणैर्भुजैः २३
असिभिः पट्टसैः शूलैर्गदाभिर्मुसलैर्हलैः
शक्तिभिस्तीक्ष्णधाराभिर्महद्भिः कूटमुद्गरैः २४

यष्टिभिर्विमलैश्चक्रैर्निशितैश्च परश्वधैः
भिण्डिपालैः शतघ्नीभिरन्यैश्चापि वरायुधैः २५
अथानयन्बलाध्यक्षाश्चत्वारो रावणाज्ञया
द्रुतं सूतसमायुक्तं युक्ताष्टतुरगं रथम् २६
आरुरोह रथं दिव्यं दीप्यमानं स्वतेजसा
रावणः सत्त्वगाम्भीर्याद्दारयन्निव मेदिनीम् २७
रावणेनाभ्यनुज्ञातौ महापार्श्वमहोदरौ
विरूपाक्षश्च दुर्धर्षो रथानारुरुहुस्तदा २८
ते तु हृष्टा विनर्दन्तो भिन्दन्त इव मेदिनीम्
नादं घोरं विमुञ्चन्तो निर्ययुर्जयकाङ्क्षिणः २९
ततो युद्धाय तेजस्वी रक्षोगणबलैर्वृतः
निर्ययावुद्यतधनुः कालान्तकयमोपमः ३०
ततः प्रजवनाश्वेन रथेन स महारथः
द्वारेण निर्ययौ तेन यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ३१
ततो नष्टप्रभः सूर्यो दिशश्च तिमिरावृताः
द्विजाश्च नेदुर्घोराश्च संचचाल च मेदिनी ३२
ववर्ष रुधिरं देवश्चस्खलुश्च तुरंगमाः
ध्वजाग्रे न्यपतद्गृध्रो विनेदुश्चाशिवं शिवाः ३३
नयनं चास्फुरद्वामं सव्यो बाहुरकम्पत
विवर्णवदनश्चासीत्किंचिदभ्रश्यत स्वरः ३४
ततो निष्पततो युद्धे दशग्रीवस्य रक्षसः
रणे निधनशंसीनि रूपाण्येतानि जज्ञिरे ३५
अन्तरिक्षात्पपातोल्का निर्घातसमनिस्वना
विनेदुरशिवं गृध्रा वायसैरनुनादिताः ३६
एतानचिन्तयन्घोरानुत्पातान्समुपस्थितान्
निर्ययौ रावणो मोहाद्वधार्थी कालचोदितः ३७
तेषां तु रथघोषेण राक्षसानां महात्मनाम्
वानराणामपि चमूर्युद्धायैवाभ्यवर्तत ३८
तेषां सुतुमुलं युद्धं बभूव कपिरक्षसाम्
अन्योन्यमाह्वयानानां क्रुद्धानां जयमिच्छताम् ३९
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः शरैः काञ्चनभूषणैः
वानराणामनीकेषु चकार कदनं महत् ४०

निकृत्तशिरसः केचिद्रावणेन वलीमुखाः निरुच्छ्वासा हताः केचित्केचित्पार्श्वेषु दारिताः केचिद्विभिन्नशिरसः केचिच्चक्षुर्विवर्जिताः ४१
दशाननः क्रोधविवृत्तनेत्रो
यतो यतोऽभ्येति रथेन संख्ये
ततस्ततस्तस्य शरप्रवेगं
सोढुं न शेकुर्हरियूथपास्ते ४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्र्यशीतितमः सर्गः ८३

६-८४
तथा तैः कृत्तगात्रैस्तु दशग्रीवेण मार्गणैः
बभूव वसुधा तत्र प्रकीर्णा हरिभिर्वृता १
रावणस्याप्रसह्यं तं शरसंपातमेकतः
न शेकुः सहितुं दीप्तं पतंगा इव पावकम् २
तेऽदिता निशितैर्बाणैः क्रोशन्तो विप्रदुद्रुवुः
पावकार्चिःसमाविष्टा दह्यमाना यथा गजाः ३
प्लवंगानामनीकानि महाभ्राणीव मारुतः
स ययौ समरे तस्मिन्विधमन्रावणः शरैः ४
कदनं तरसा कृत्वा राक्षसेन्द्रो वनौकसाम्
आससाद ततो युद्धे राघवं त्वरितस्तदा ५
सुग्रीवस्तान्कपीन्दृष्ट्वा भग्नान्विद्रवतो रणे
गुल्मे सुषेणं निक्षिप्य चक्रे युद्धे द्रुतं मनः ६
आत्मनः सदृशं वीरं स तं निक्षिप्य वानरम्
सुग्रीवोऽभिमुखः शत्रुं प्रतस्थे पादपायुधः ७
पार्श्वतः पृष्ठतश्चास्य सर्वे यूथाधिपाः स्वयम्
अनुजह्रुर्महाशैलान्विविधांश्च महाद्रुमान् ८
स नदन्युधि सुग्रीवः स्वरेण महता महान्
पातयन्विविधांश्चान्याञ्जघानोत्तमराक्षसान् ९
ममर्द च महाकायो राक्षसान्वानरेश्वरः
युगान्तसमये वायुः प्रवृद्धानगमानिव १०
राक्षसानामनीकेषु शैलवर्षं ववर्ष ह

अश्मवर्षं यथा मेघः पक्षिसंघेषु कानने ११
कपिराजविमुक्तैस्तैः शैलवर्षैस्तु राक्षसाः
विकीर्णशिरसः पेतुर्निकृत्ता इव पर्वताः १२
अथ संक्षीयमाणेषु राक्षसेषु समन्ततः
सुग्रीवेण प्रभग्नेषु पतत्सु विनदत्सु च १३
विरूपाक्षः स्वकं नाम धन्वी विश्राव्य राक्षसः
रथादाप्लुत्य दुर्धर्षो गजस्कन्धमुपारुहत् १४
स तं द्विरदमारुह्य विरूपाक्षो महारथः
विनदन्भीमनिर्ह्रादं वानरानभ्यधावत १५
सुग्रीवे स शरान्घोरान्विससर्ज चमूमुखे
स्थापयामास चोद्विग्नान्राक्षसान्संप्रहर्षयन् १६
सोऽतिविद्धः शितैर्बाणैः कपीन्द्रस्तेन रक्षसा
चुक्रोध च महाक्रोधो वधे चास्य मनो दधे १७
ततः पादपमुद्धृत्य शूरः संप्रधने हरिः
अभिपत्य जघानास्य प्रमुखे तं महागजम् १८
स तु प्रहाराभिहतः सुग्रीवेण महागजः
अपासर्पद्धनुर्मात्रं निषसाद ननाद च १९
गजात्तु मथितात्तूर्णमपक्रम्य स वीर्यवान्
राक्षसोऽभिमुखः शत्रुं प्रत्युद्गम्य ततः कपिम् २०
आर्षभं चर्म खड्गं च प्रगृह्य लघुविक्रमः
भर्त्सयन्निव सुग्रीवमाससाद व्यवस्थितम् २१
स हि तस्याभिसंक्रुद्धः प्रगृह्य महतीं शिलाम्
विरूपाक्षाय चिक्षेप सुग्रीवो जलदोपमाम् २२
स तां शिलामापतन्तीं दृष्ट्वा राक्षसपुंगवः
अपक्रम्य सुविक्रान्तः खड्गेन प्राहरत्तदा २३
तेन खङ्गेन संक्रुद्धः सुग्रीवस्य चमूमुखे
कवचं पातयामास स खड्गाभिहतोऽपतत् २४
स समुत्थाय पतितः कपिस्तस्य व्यसर्जयत्
तलप्रहारमशनेः समानं भीमनिस्वनम् २५
तलप्रहारं तद्रक्षः सुग्रीवेण समुद्यतम्
नैपुण्यान्मोचयित्वैनं मुष्टिनोरस्यताडयत् २६
ततस्तु संक्रुद्धतरः सुग्रीवो वानरेश्वरः

मोक्षितं चात्मनो दृष्ट्वा प्रहारं तेन रक्षसा २७
स ददर्शान्तरं तस्य विरूपाक्षस्य वानरः
ततो न्यपातयत्क्रोधाच्छङ्खदेशे महातलम् २८
महेन्द्राशनिकल्पेन तलेनाभिहतः क्षितौ
पपात रुधिरक्लिन्नः शोणितं स समुद्वमन् २९
विवृत्तनयनं क्रोधात्सफेनरुधिराप्लुतम्
ददृशुस्ते विरूपाक्षं विरूपाक्षतरं कृतम् ३०
स्फुरन्तं परिवर्तन्तं पार्श्वेन रुधिरोक्षितम्
करुणं च विनर्दन्तं ददृशुः कपयो रिपुम् ३१
तथा तु तौ संयति संप्रयुक्तौ
तरस्विनौ वानरराक्षसानाम्
बलार्णवौ सस्वनतुः सुभीमं
महार्णवौ द्वाविव भिन्नवेलौ ३२
विनाशितं प्रेक्ष्य विरूपनेत्रं
महाबलं तं हरिपार्थिवेन
बलं समस्तं कपिराक्षसाना
मुन्मत्तगङ्गाप्रतिमं बभूव ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुरशीतितमः सर्गः ८४

६-८५
हन्यमाने बले तूर्णमन्योन्यं ते महामृधे
सरसीव महाघर्मे सूपक्षीणे बभूवतुः १
स्वबलस्य विघातेन विरूपाक्षवधेन च
बभूव द्विगुणं क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः २
प्रक्षीणं तु बलं दृष्ट्वा वध्यमानं वलीमुखैः
बभूवास्य व्यथा युद्धे प्रेक्ष्य दैवविपर्ययम् ३
उवाच च समीपस्थं महोदरमरिंदमम्
अस्मिन्काले महाबाहो जयाशा त्वयि मे स्थिता ४
जहि शत्रुचमूं वीर दर्शयाद्य पराक्रमम्
भर्तृपिण्डस्य कालोऽय निर्वेष्टुं साधु युध्यताम् ५
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा राक्षसेन्द्रं महोदरः
प्रविवेशारिसेनां स पतंग इव पावकम् ६

ततः स कदनं चक्रे वानराणां महाबलः
भर्तृवाक्येन तेजस्वी स्वेन वीर्येण चोदितः ७
प्रभग्नां समरे दृष्ट्वा वानराणां महाचमूम्
अभिदुद्राव सुग्रीवो महोदरमनन्तरम् ८
प्रगृह्य विपुलां घोरां महीधरसमां शिलाम्
चिक्षेप च महातेजास्तद्वधाय हरीश्वरः ९
तामापतन्तीं सहसा शिलां दृष्ट्वा महोदरः
असंभ्रान्तस्ततो बाणैर्निर्बिभेद दुरासदाम् १०
रक्षसा तेन बाणौघैर्निकृत्ता सा सहस्रधा
निपपात शिला भूमौ गृध्रचक्रमिवाकुलम् ११
तां तु भिन्नां शिलां दृष्ट्वा सुग्रीवः
क्रोधमूर्छितः
सालमुत्पाट्य चिक्षेप रक्षसे रणमूर्धनि
शरैश्च विददारैनं शूरः परपुरंजयः १२
स ददर्श ततः क्रुद्धः परिघं पतितं भुवि
आविध्य तु स तं दीप्तं परिघं तस्य दर्शयन्
परिघाग्रेण वेगेन जघानास्य हयोत्तमान् १३
तस्माद्धतहयाद्वीरः सोऽवप्लुत्य महारथात्
गदां जग्राह संक्रुद्धो राक्षसोऽथ महोदरः १४
गदापरिघहस्तौ तौ युधि वीरौ समीयतुः
नर्दन्तौ गोवृषप्रख्यौ घनाविव सविद्युतौ १५
आजघान गदां तस्य परिघेण हरीश्वरः
पपात स गदोद्भिन्नः परिघस्तस्य भूतले १६
ततो जग्राह तेजस्वी सुग्रीवो वसुधातलात्
आयसं मुसलं घोरं सर्वतो हेमभूषितम् १७
तं समुद्यम्य चिक्षेप सोऽप्यन्यां
व्याक्षिपद्गदाम्
भिन्नावन्योन्यमासाद्य पेततुर्धरणीतले १८
ततो भग्नप्रहरणौ मुष्टिभ्यां तौ समीयतुः
तेजोबलसमाविष्टौ दीप्ताविव हुताशनौ १९
जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं नेदतुश्च पुनः पुनः
तलैश्चान्योन्यमाहत्य पेततुर्धरणीतले २०

उत्पेततुस्ततस्तूर्णं जघ्नतुश्च परस्परम्
भुजैश्चिक्षिपतुर्वीरावन्योन्यमपराजितौ २१
आजहार तदा खड्गमदूरपरिवर्तिनम्
राक्षसश्चर्मणा सार्धं महावेगो महोदरः २२
तथैव च महाखड्गं चर्मणा पतितं सह
जग्राह वानरश्रेष्ठः सुग्रीवो वेगवत्तरः २३
तौ तु रोषपरीताङ्गौ नर्दन्तावभ्यधावताम्
उद्यतासी रणे हृष्टौ युधि शस्त्रविशारदौ २४
दक्षिणं मण्डलं चोभौ तौ तूर्णं संपरीयतुः
अन्योन्यमभिसंक्रुद्धौ जये प्रणिहितावुभौ २५
स तु शूरो महावेगो वीर्यश्लाघी महोदरः
महाचर्मणि तं खड्गं पातयामास दुर्मतिः २६
लग्नमुत्कर्षतः खड्गं खड्गेन कपिकुञ्जरः
जहार सशिरस्त्राणं कुण्डलोपहितं शिरः २७
निकृत्तशिरसस्तस्य पतितस्य महीतले
तद्बलं राक्षसेन्द्रस्य दृष्ट्वा तत्र न तिष्ठति २८
हत्वा तं वानरैः सार्धं ननाद मुदितो हरिः
चुक्रोध च दशग्रीवो बभौ हृष्टश्च राघवः २९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चाशीतितमः सर्गः ८५

६-८६
महोदरे तु निहते महापार्श्वो महाबलः
अङ्गदस्य चमूं भीमां क्षोभयामास सायकैः १
स वानराणां मुख्यानामुत्तमाङ्गानि सर्वशः
पातयामास कायेभ्यः फलं वृन्तादिवानिलः २
केषांचिदिषुभिर्बाहून्स्कन्धांश्चिच्छेद राक्षसः
वानराणां सुसंक्रुद्धः पार्श्वं केषां व्यदारयत् ३
तेऽदिता बाणवर्षेण महापार्श्वेन वानराः
विषादविमुखाः सर्वे बभूवुर्गतचेतसः ४
निरीक्ष्य बलमुद्विग्नमङ्गदो राक्षसार्दितम्
वेगं चक्रे महाबाहुः समुद्र इव पर्वणि ५
आयसं परिघं गृह्य सूर्यरश्मिसमप्रभम्

समरे वानरश्रेष्ठो महापार्श्वे न्यपातयत् ६
स तु तेन प्रहारेण महापार्श्वो विचेतनः
ससूतः स्यन्दनात्तस्माद्विसंज्ञः प्रापतद्भुवि ७
सर्क्षराजस्तु तेजस्वी नीलाञ्जनचयोपमः
निष्पत्य सुमहावीर्यः स्वाद्यूथान्मेघसंनिभात् ८
प्रगृह्य गिरिशृङ्गाभां क्रुद्धः स विपुलां शिलाम्
अश्वञ्जघान तरसा स्यन्दनं च बभञ्ज तम् ९
मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तु महापार्श्वो महाबलः
अङ्गदं बहुभिर्बाणैर्भूयस्तं प्रत्यविध्यत १०
जाम्बवन्तं त्रिभिर्वाणैराजघान स्तनान्तरे
ऋक्षराजं गवाक्षं च जघान बहुभिः शरैः ११
गवाक्षं जाम्बवन्तं च स दृष्ट्वा शरपीडितौ
जग्राह परिघं घोरमङ्गदः क्रोधमूर्छितः १२
तस्याङ्गदः प्रकुपितो राक्षसस्य तमायसम्
दूरस्थितस्य परिघं रविरश्मिसमप्रभम् १३
द्वाभ्यां भुजाभ्यां संगृह्य भ्रामयित्वा च वेगवान्
महापार्श्वाय चिक्षेप वधार्थं वालिनः सुतः १४
स तु क्षिप्तो बलवता परिघस्तस्य रक्षसः
धनुश्च सशरं हस्ताच्छिरस्त्रं चाप्यपातयत् १५
तं समासाद्य वेगेन वालिपुत्रः प्रतापवान्
तलेनाभ्यहनत्क्रुद्धः कर्णमूले सकुण्डले १६
स तु क्रुद्धो महावेगो महापार्श्वो महाद्युतिः
करेणैकेन जग्राह सुमहान्तं परश्वधम् १७
तं तैलधौतं विमलं शैलसारमयं दृढम्
राक्षसः परमक्रुद्धो वालिपुत्रे न्यपातयत् १८
तेन वामांसफलके भृशं प्रत्यवपातितम्
अङ्गदो मोक्षयामास सरोषः स परश्वधम् १९
स वीरो वज्रसंकाशमङ्गदो मुष्टिमात्मनः
संवर्तयन्सुसंक्रुद्धः पितुस्तुल्यपराक्रमः २०
राक्षसस्य स्तनाभ्याशे मर्मज्ञो हृदयं प्रति
इन्द्राशनिसमस्पर्शं स मुष्टिं विन्यपातयत् २१
तेन तस्य निपातेन राक्षसस्य महामृधे

पफाल हृदयं चाशु स पपात हतो भुवि २२
तस्मिन्निपतिते भूमौ तत्सैन्यं संप्रचुक्षुभे
अभवच्च महान्क्रोधः समरे रावणस्य तु २३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षडशीतितमः सर्गः ८६

६-८७
महोदरमहापार्श्वौ हतौ दृष्ट्वा तु राक्षसौ
तस्मिंश्च निहते वीरे विरूपाक्षे महाबले १
आविवेश महान्क्रोधो रावणं तु महामृधे
सूतं संचोदयामास वाक्यं चेदमुवाच ह २
निहतानाममात्यानां रुद्धस्य नगरस्य च
दुःखमेषोऽपनेष्यामि हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ ३
रामवृक्षं रणे हन्मि सीतापुष्पफलप्रदम्
प्रशाखा यस्य सुग्रीवो जाम्बवान्कुमुदो नलः ४
स दिशो दश घोषेण रथस्यातिरथो महान्
नादयन्प्रययौ तूर्णं राघवं चाभ्यवर्तत ५
पूरिता तेन शब्देन सनदीगिरिकानना
संचचाल मही सर्वा सवराहमृगद्विपा ६
तामसं सुमहाघोरं चकारास्त्रं सुदारुणम्
निर्ददाह कपीन्सर्वांस्ते प्रपेतुः समन्ततः ७
तान्यनीकान्यनेकानि रावणस्य शरोत्तमैः
दृष्ट्वा भग्नानि शतशो राघवः पर्यवस्थितः ८
स ददर्श ततो रामं तिष्ठन्तमपराजितम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विष्णुना वासवं यथा ९
आलिखन्तमिवाकाशमवष्टभ्य महद्धनुः
पद्मपत्रविशालाक्षं दीर्घबाहुमरिंदमम् १०
वानरांश्च रणे भग्नानापतन्तं च रावणम्
समीक्ष्य राघवो हृष्टो मध्ये जग्राह कार्मुकम् ११
विस्फारयितुमारेभे ततः स धनुरुत्तमम्
महावेगं महानादं निर्भिन्दन्निव मेदिनीम् १२
तयोः शरपथं प्राप्य रावणो राजपुत्रयोः
स बभूव यथा राहुः समीपे शशिसूर्ययोः १३

रावणस्य च बाणौघै रामविस्फारितेन च
शब्देन राक्षसास्तेन पेतुश्च शतशस्तदा १४
तमिच्छन्प्रथमं योद्धुं लक्ष्मणो निशितैः शरैः
मुमोच धनुरायम्य शरानग्निशिखोपमान् १५
तान्मुक्तमात्रानाकाशे लक्ष्मणेन धनुष्मता
बाणान्बाणैर्महातेजा रावणः प्रत्यवारयत् १६
एकमेकेन बाणेन त्रिभिस्त्रीन्दशभिर्दश
लक्ष्मणस्य प्रचिच्छेद दर्शयन्पाणिलाघवम् १७
अभ्यतिक्रम्य सौमित्रिं रावणः समितिंजयः
आससाद ततो रामं स्थितं शैलमिवाचलम् १८
स संख्ये राममासाद्य क्रोधसंरक्तलोचनः
व्यसृजच्छरवर्षाणि रावणो राघवोपरि १९
शरधारास्ततो रामो रावणस्य धनुश्च्युताः
दृष्ट्वैवापतिताः शीघ्रं भल्लाञ्जग्राह सत्वरम् २०
ताञ्शरौघांस्ततो भल्लैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद राघवः
दीप्यमानान्महावेगान्क्रुद्धानाशीविषानिव २१
राघवो रावणं तूर्णं रावणो राघवं तथा
अन्योन्यं विविधैस्तीक्ष्णैः शरैरभिववर्षतुः २२
चेरतुश्च चिरं चित्रं मण्डलं सव्यदक्षिणम्
बाणवेगान्समुद्वीक्ष्य समरेष्वपराजितौ २३
तयोर्भूतानि वित्रेसुर्युगपत्संप्रयुध्यतोः
रौद्रयोः सायकमुचोर्यमान्तकनिकाशयोः २४
संततं विविधैर्बाणैर्बभूव गगनं तदा
घनैरिवातपापाये विद्युन्मालासमाकुलैः २५
गवाक्षितमिवाकाशं बभूव शरवृष्टिभिः
महावेगैः सुतीक्ष्णाग्रैर्गृध्रपत्रैः सुवाजितैः
२६
शरान्धकारं तौ भीमं चक्रतुः परमं तदा
गतेऽस्त तपने चापि महामेघाविवोत्थितौ २७
बभूव तुमुलं युद्धमन्योन्यवधकाङ्क्षिणोः
अनासाद्यमचिन्त्यं च वृत्रवासवयोरिव २८
उभौ हि परमेष्वासावुभौ शस्त्रविशारदौ

उभौ चास्त्रविदां मुख्यावुभौ युद्धे विचेरतुः २९
उभौ हि येन व्रजतस्तेन तेन शरोर्मयः
ऊर्मयो वायुना विद्धा जग्मुः सागरयोरिव ३०
ततः संसक्तहस्तस्तु रावणो लोकरावणः
नाराचमालां रामस्य ललाटे प्रत्यमुञ्चत ३१
रौद्रचापप्रयुक्तां तां नीलोत्पलदलप्रभाम्
शिरसा धारयन्रामो न व्यथां प्रत्यपद्यत ३२
अथ मन्त्रानपि जपन्रौद्रमस्त्रमुदीरयन्
शरान्भूयः समादाय रामः क्रोधसमन्वितः ३३
मुमोच च महातेजाश्चापमायम्य वीर्यवान्
ताञ्शरान्राक्षसेन्द्राय चिक्षेपाच्छिन्नसायकः ३४
ते महामेघसंकाशे कवचे पतिताः शराः
अवध्ये राक्षसेन्द्रस्य न व्यथां जनयंस्तदा ३५
पुनरेवाथ तं रामो रथस्थं राक्षसाधिपम्
ललाटे परमास्त्रेण सर्वास्त्रकुशलोऽभिनत् ३६
ते भित्त्वा बाणरूपाणि पञ्चशीर्षा इवोरगाः
श्वसन्तो विविशुर्भूमिं रावणप्रतिकूलिताः ३७
आसुरं सुमहाघोरमन्यदस्त्रं सुमाददे ३८
सिंहव्याघ्रमुखांश्चान्यान्कङ्ककाकमुखानपि
गृध्रश्येनमुखांश्चापि सृगालवदनांस्तथा ३९
ईहामृगमुखांश्चान्यान्व्यादितास्यान्भयावहान्
पञ्चास्याँ ल्लेलिहानांश्च ससर्ज निशिताञ्शरान् ४०
शरान्खरमुखांश्चान्यान्वराहमुखसंस्थितान्
श्वानकुक्कुटवक्त्रांश्च मकराशीविषाननान् ४१
एतांश्चान्यांश्च मायाभिः ससर्ज निशिताञ्शरान्
रामं प्रति महातेजा क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ४२
आसुरेण समाविष्टः सोऽस्त्रेण रघुनन्दनः
ससर्जास्त्रं महोत्साहः पावकं पावकोपमः ४३
अग्निदीप्तमुखान्बाणांस्तथा सूर्यमुखानपि
चन्द्रार्धचन्द्रवक्त्रांश्च धूमकेतुमुखानपि ४४
ग्रहनक्षत्रवर्णांश्च महोल्कामुखसंस्थितान् विद्युज्जिह्वोपमांश्चान्यान्ससर्ज निशिताञ्शरान्

४५
ते रावणशरा घोरा राघवास्त्रसमाहताः
विलयं जग्मुराकाशे जग्मुश्चैव सहस्रशः ४६
तदस्त्रं निहतं दृष्ट्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा
हृष्टा नेदुस्ततः सर्वे कपयः कामरूपिणः ४७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ताशीतितमः सर्गः ८७

६-८८
तस्मिन्प्रतिहतेऽस्त्रे तु रावणो राक्षसाधिपः
क्रोधं च द्विगुणं चक्रे क्रोधाच्चास्त्रमनन्तरम् १
मयेन विहितं रौद्रमन्यदस्त्रं महाद्युतिः
उत्स्रष्टुं रावणो घोरं राघवाय प्रचक्रमे २
ततः शूलानि निश्चेरुर्गदाश्च मुसलानि च
कार्मुकाद्दीप्यमानानि वज्रसाराणि सर्वशः ३
कूटमुद्गरपाशाश्च दीप्ताश्चाशनयस्तथा
निष्पेतुर्विविधास्तीक्ष्णा वाता इव युगक्षये ४
तदस्त्रं राघवः श्रीमानुत्तमास्त्रविदां वरः
जघान परमास्त्रेण गान्धर्वेण महाद्युतिः ५
तस्मिन्प्रतिहतेऽस्त्रे तु राघवेण महात्मना
रावणः क्रोधताम्राक्षः सौरमस्त्रमुदीरयत् ६
ततश्चक्राणि निष्पेतुर्भास्वराणि महान्ति च
कार्मुकाद्भीमवेगस्य दशग्रीवस्य धीमतः ७
तैरासीद्गगनं दीप्तं संपतद्भिरितस्ततः
पतद्भिश्च दिशो दीप्तैश्चन्द्रसूर्यग्रहैरिव ८
तानि चिच्छेद बाणौघैश्चक्राणि तु स राघवः
आयुधानि विचित्राणि रावणस्य चमूमुखे ९
तदस्त्रं तु हतं दृष्ट्वा रावणो राक्षसाधिपः
विव्याध दशभिर्बाणै रामं सर्वेषु मर्मसु १०
स विद्धो दशभिर्बाणैर्महाकार्मुकनिःसृतैः
रावणेन महातेजा न प्राकम्पत राघवः ११
ततो विव्याध गात्रेषु सर्वेषु समितिंजयः
राघवस्तु सुसंक्रुद्धो रावणं बहुभिः शरैः १२

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो राघवस्यानुजो बली
लक्ष्मणः सायकान्सप्त जग्राह परवीरहा १३
तैः सायकैर्महावेगै रावणस्य महाद्युतिः
ध्वजं मनुष्यशीर्षं तु तस्य चिच्छेद नैकधा १४
सारथेश्चापि बाणेन शिरो ज्वलितकुण्डलम्
जहार लक्ष्मणः श्रीमान्नैरृतस्य महाबलः १५
तस्य बाणैश्च चिच्छेद धनुर्गजकरोपमम्
लक्ष्मणो राक्षसेन्द्रस्य पञ्चभिर्निशितैः शरैः १६
नीलमेघनिभांश्चास्य सदश्वान्पर्वतोपमान्
जघानाप्लुत्य गदया रावणस्य विभीषणः १७
हताश्वाद्वेगवान्वेगादवप्लुत्य महारथात्
क्रोधमाहारयत्तीव्रं भ्रातरं प्रति रावणः १८
ततः शक्तिं महाशक्तिर्दीप्तां दीप्ताशनीमिव
विभीषणाय चिक्षेप राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् १९
अप्राप्तामेव तां बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेद लक्ष्मणः
अथोदतिष्ठत्संनादो वानराणां तदा रणे २०
सा पपात त्रिधा छिन्ना शक्तिः काञ्चनमालिनी
सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव दिवश्च्युता २१
ततः संभाविततरां कालेनापि दुरासदाम्
जग्राह विपुलां शक्तिं दीप्यमानां स्वतेजसा २२
सा वेगिता बलवता रावणेन दुरात्मना
जज्वाल सुमहाघोरा शक्राशनिसमप्रभा २३
एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणस्तं विभीषणम्
प्राणसंशयमापन्नं तूर्णमेवाभ्यपद्यत २४
तं विमोक्षयितुं वीरश्चापमायम्य लक्ष्मणः
रावणं शक्तिहस्तं तं शरवर्षैरवाकिरत् २५
कीर्यमाणः शरौघेण विसृष्टेन महात्मना
न प्रहर्तुं मनश्चक्रे विमुखीकृतविक्रमः २६
मोक्षितं भ्रातरं दृष्ट्वा लक्ष्मणेन स रावणः
लक्ष्मणाभिमुखस्तिष्ठन्निदं वचनमब्रवीत् २७
मोक्षितस्ते बलश्लाघिन्यस्मादेवं विभीषणः
विमुच्य राक्षसं शक्तिस्त्वयीयं विनिपात्यते २८

एषा ते हृदयं भित्त्वा शक्तिर्लोहितलक्षणा
मद्बाहुपरिघोत्सृष्टा प्राणानादाय यास्यति २९
इत्येवमुक्त्वा तां शक्तिमष्टघण्टां महास्वनाम्
मयेन मायाविहिताममोघां शत्रुघातिनीम् ३०
लक्ष्मणाय समुद्दिश्य ज्वलन्तीमिव तेजसा
रावणः परमक्रुद्धश्चिक्षेप च ननाद च ३१
सा क्षिप्ता भीमवेगेन शक्राशनिसमस्वना
शक्तिरभ्यपतद्वेगाल्लक्ष्मणं रणमूर्धनि ३२
तामनुव्याहरच्छक्तिमापतन्तीं स राघवः
स्वस्त्यस्तु लक्ष्मणायेति मोघा भव हतोद्यमा ३३
न्यपतत्सा महावेगा लक्ष्मणस्य महोरसि
जिह्वेवोरगराजस्य दीप्यमाना महाद्युतिः ३४
ततो रावणवेगेन सुदूरमवगाढया
शक्त्या निर्भिन्नहृदयः पपात भुवि लक्ष्मणः ३५
तदवस्थं समीपस्थो लक्ष्मणं प्रेक्ष्य राघवः
भ्रातृस्नेहान्महातेजा विषण्णहृदयोऽभवत् ३६
स मुहूर्तमनुध्याय बाष्पव्याकुललोचनः
बभूव संरब्धतरो युगान्त इव पावकः ३७
न विषादस्य कालोऽयमिति संचिन्त्य राघवः
चक्रे सुतुमुलं युद्धं रावणस्य वधे धृतः ३८
स ददर्श ततो रामः शक्त्या भिन्नं महाहवे
लक्ष्मणं रुधिरादिग्धं सपन्नगमिवाचलम् ३९
तामपि प्रहितां शक्तिं रावणेन बलीयसा
यत्नतस्ते हरिश्रेष्ठा न शेकुरवमर्दितुम्
अर्दिताश्चैव बाणौघैः क्षिप्रहस्तेन रक्षसा ४०
सौमित्रिं सा विनिर्भिद्य प्रविष्टा धरणीतलम्
तां कराभ्यां परामृश्य रामः शक्तिं भयावहाम्
बभञ्ज समरे क्रुद्धो बलवद्विचकर्ष च ४१
तस्य निष्कर्षतः शक्तिं रावणेन बलीयसा
शराः सर्वेषु गात्रेषु पातिता मर्मभेदिनः ४२
अचिन्तयित्वा तान्बाणान्समाश्लिष्य च लक्ष्मणम् अब्रवीच्च हनूमन्तं सुग्रीवं चैव राघवः

लक्ष्मणं परिवार्येह तिष्ठध्वं वानरोत्तमाः ४३
पराक्रमस्य कालोऽय संप्राप्तो मे चिरेप्सितः
पापात्मायं दशग्रीवो वध्यतां पापनिश्चयः
काङ्क्षतः स्तोककस्येव घर्मान्ते मेघदर्शनम् ४४
अस्मिन्मुहूर्ते नचिरात्सत्यं प्रतिशृणोमि वः
अरावणमरामं वा जगद्द्रक्ष्यथ वानराः ४५
राज्यनाशं वने वासं दण्डके परिधावनम्
वैदेह्याश्च परामर्शं रक्षोभिश्च समागमम् ४६
प्राप्तं दुःखं महद्घोरं क्लेशं च निरयोपमम्
अद्य सर्वमहं त्यक्ष्ये हत्वा तं रावणं रणे ४७
यदर्थं वानरं सैन्यं समानीतमिदं मया
सुग्रीवश्च कृतो राज्ये निहत्वा बालिनं रणे ४८
यदर्थं सागरः क्रान्तः सेतुर्बद्धश्च सागरे
सोऽयमद्य रणे पापश्चक्षुर्विषयमागतः ४९
चक्षुर्विषयमागम्य नायं जीवितुमर्हति
दृष्टिं दृष्टिविषस्येव सर्पस्य मम रावणः ५०
स्वस्थाः पश्यत दुर्धर्षा युद्धं वानरपुंगवाः
आसीनाः पर्वताग्रेषु ममेदं रावणस्य च ५१
अद्य रामस्य रामत्वं पश्यन्तु मम संयुगे
त्रयो लोकाः सगन्धर्वाः सदेवाः सर्षिचारणाः ५२
अद्य कर्म करिष्यामि यल्लोकाः सचराचराः
सदेवाः कथयिष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ५३
एवमुक्त्वा शितैर्बाणैस्तप्तकाञ्चनभूषणैः
आजघान दशग्रीवं रणे रामः समाहितः ५४
अथ प्रदीप्तैर्नाराचैर्मुसलैश्चापि रावणः
अभ्यवर्षत्तदा रामं धाराभिरिव तोयदः ५५
रामरावणमुक्तानामन्योन्यमभिनिघ्नताम्
शराणां च शराणां च बभूव तुमुलः स्वनः ५६
ते भिन्नाश्च विकीर्णाश्च रामरावणयोः शराः
अन्तरिक्षात्प्रदीप्ताग्रा निपेतुर्धरणीतले ५७
तयोर्ज्यातलनिर्घोषो रामरावणयोर्महान्
त्रासनः सर्वभूतानां स बभूवाद्भुतोपमः ५८

स कीर्यमाणः शरजालवृष्टिभि-
र्महात्मना दीप्तधनुष्मतार्दितः
भयात्प्रदुद्राव समेत्य रावणो
यथानिलेनाभिहतो बलाहकः ५९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टाशीतितमः सर्गः ८८

६-८९
स दत्त्वा तुमुलं युद्धं रावणस्य दुरात्मनः
विसृजन्नेव बाणौघान्सुषेणं वाक्यमब्रवीत् १
एष रावणवेगेन लक्ष्मणः पतितः क्षितौ
सर्पवद्वेष्टते वीरो मम शोकमुदीरयन् २
शोणितार्द्रमिमं वीरं प्राणैरिष्टतरं मम
पश्यतो मम का शक्तिर्योद्धुं पर्याकुलात्मनः ३
अयं स समरश्लाघी भ्राता मे शुभलक्षणः
यदि पञ्चत्वमापन्नः प्राणैर्मे किं सुखेन वा ४
लज्जतीव हि मे वीर्यं भ्रश्यतीव कराद्धनुः
सायका व्यवसीदन्ति दृष्टिर्बाष्पवशं गता
चिन्ता मे वर्धते तीव्रा मुमूर्षा चोपजायते ५
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा रावणेन दुरात्मना
परं विषादमापन्नो विललापाकुलेन्द्रियः ६
न हि युद्धेन मे कार्यं नैव प्राणैर्न सीतया
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं रणपांसुषु ७
किं मे राज्येन किं प्राणैर्युद्धे कार्यं न विद्यते
यत्रायं निहतः शेते रणमूर्धनि लक्ष्मणः ८
राममाश्वासयन्वीरः सुषेणो वाक्यमब्रवीत्
न मृतोऽय महाबाहुर्लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ९
न चास्य विकृतं वक्त्रं नापि श्यामं न निष्प्रभम्
सुप्रभं च प्रसन्नं च मुखमस्याभिलक्ष्यते १०
पंद्मरक्ततलौ हस्तौ सुप्रसन्ने च लोचने
एवं न विद्यते रूपं गतासूनां विशां पते
मा विषादं कृथा वीर सप्राणोऽयमरिंदम ११
आख्यास्यते प्रसुप्तस्य स्रस्तगात्रस्य भूतले

सोच्छ्वासं हृदयं वीर कम्पमानं मुहुर्मुहुः १२
एवमुक्त्वा तु वाक्यज्ञः सुषेणो राघवं वचः
समीपस्थमुवाचेदं हनूमन्तमभित्वरन् १३
सौम्य शीघ्रमितो गत्वा शैलमोषधिपर्वतम्
पूर्वं ते कथितो योऽसौ वीर जाम्बवता शुभः १४
दक्षिणे शिखरे तस्य जातामोषधिमानय
विशल्यकरणीं नाम विशल्यकरणीं शुभाम् १५
सौवर्णकरणीं चापि तथा संजीवनीमपि
संधानकरणीं चापि गत्वा शीघ्रमिहानय
संजीवनार्थं वीरस्य लक्ष्मणस्य महात्मनः १६
इत्येवमुक्तो हनुमान्गत्वा चौषधिपर्वतम्
चिन्तामभ्यगमच्छ्रीमानजानंस्ता महौषधीः १७
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना मारुतेरमितौजसः
इदमेव गमिष्यामि गृहीत्वा शिखरं गिरेः १८
अगृह्य यदि गच्छामि विशल्यकरणीमहम्
कालात्ययेन दोषः स्याद्वैक्लव्यं च महद्भवेत् १९
इति संचिन्त्य हनुमान्गत्वा क्षिप्रं महाबलः
उत्पपात गृहीत्वा तु हनूमाञ्शिखरं गिरेः २०
८डटठ८डटट८डटण८डटश०
ओषधीर्नावगच्छामि ता अहं हरिपुंगव
तदिदं शिखरं कृत्स्नं गिरेस्तस्याहृतं मया २१
एवं कथयमानं तं प्रशस्य पवनात्मजम्
सुषेणो वानरश्रेष्ठो जग्राहोत्पाट्य चौषधीः २२
ततः संक्षोदयित्वा तामोषधिं वानरोत्तमः
लक्ष्मणस्य ददौ नस्तः सुषेणः सुमहाद्युतिः २३
सशल्यः स समाघ्राय लक्ष्मणः परवीरहा
विशल्यो विरुजः शीघ्रमुदतिष्ठन्महीतलात् २४
समुत्थितं ते हरयो भूतलात्प्रेक्ष्य लक्ष्मणम्
साधु साध्विति सुप्रीताः सुषेणं प्रत्यपूजयन् २५
एह्येहीत्यब्रवीद्रामो लक्ष्मणं परवीरहा
सस्वजे स्नेहगाढं च बाष्पपर्याकुलेक्षणः २६
अब्रवीच्च परिष्वज्य सौमित्रिं राघवस्तदा

दिष्ट्या त्वां वीर पश्यामि मरणात्पुनरागतम् २७
न हि मे जीवितेनार्थः सीतया च जयेन वा
को हि मे जीवितेनार्थस्त्वयि पञ्चत्वमागते २८
इत्येवं वदतस्तस्य राघवस्य महात्मनः
खिन्नः शिथिलया वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् २९
तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय पुरा सत्यपराक्रम
लघुः कश्चिदिवासत्त्वो नैवं वक्तुमिहार्हसि ३०
न प्रतिज्ञां हि कुर्वन्ति वितथां साधवोऽनघ
लक्षणं हि महत्त्वस्य प्रतिज्ञापरिपालनम् ३१
नैराश्यमुपगन्तुं ते तदलं मत्कृतेऽनघ
वधेन रावणस्याद्य प्रतिज्ञामनुपालय ३२
न जीवन्यास्यते शत्रुस्तव बाणपथं गतः
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य सिंहस्येव महागजः ३३
अहं तु वधमिच्छामि शीघ्रमस्य दुरात्मनः
यावदस्तं न यात्येष कृतकर्मा दिवाकरः ३४
इति श्रीरामायणे युद्धकाणडे एकोननवतितमः सर्गः ८९

६-९०
लक्ष्मणेन तु तद्वाक्यमुक्तं श्रुत्वा स राघवः
रावणाय शरान्घोरान्विससर्ज चमूमुखे १
दशग्रीवो रथस्थस्तु रामं वज्रोपमैः शरैः
आजघान महाघोरैर्धाराभिरिव तोयदः २
दीप्तपावकसंकाशैः शरैः काञ्चनभूषणैः
निर्विभेद रणे रामो दशग्रीवं समाहितः ३
भूमिस्थितस्य रामस्य रथस्थस्य च रक्षसः
न समं युद्धमित्याहुर्देवगन्धर्वदानवाः ४
ततः काञ्चनचित्राङ्गः किंकिणीशतभूषितः
तरुणादित्यसंकाशो वैदूर्यमयकूवरः ५
सदश्वैः काञ्चनापीडैर्युक्तः श्वेतप्रकीर्णकैः
हरिभिः सूर्यसंकाशैर्हेमजालविभूषितैः ६
रुक्मवेणुध्वजः श्रीमान्देवराजरथो वरः
अभ्यवर्तत काकुत्स्थमवतीर्य त्रिविष्टपात् ७

अब्रवीच्च तदा रामं सप्रतोदो रथे स्थितः
प्राञ्जलिर्मातलिर्वाक्यं सहस्राक्षस्य सारथिः ८
सहस्राक्षेण काकुत्स्थ रथोऽय विजयाय ते
दत्तस्तव महासत्त्व श्रीमाञ्शत्रुनिबर्हणः ९
इदमैन्द्रं महच्चापं कवचं चाग्निसंनिभम्
शराश्चादित्यसंकाशाः शक्तिश्च विमला शिता १०
आरुह्येमं रथं वीर राक्षसं जहि रावणम्
मया सारथिना राम महेन्द्र इव दानवान् ११
इत्युक्तः स परिक्रम्य रथं तमभिवाद्य च
आरुरोह तदा रामो लोकाँ ल्लक्ष्म्या विराजयन् १२
तद्बभूवाद्भुतं युद्धं द्वैरथं लोमहर्षणम्
रामस्य च महाबाहो रावणस्य च रक्षसः १३
स गान्धर्वेण गान्धर्वं दैवं दैवेन राघवः
अस्त्रं राक्षसराजस्य जघान परमास्त्रवित् १४
अस्त्रं तु परमं घोरं राक्षसं राक्षसाधिपः
ससर्ज परमक्रुद्धः पुनरेव निशाचरः १५
ते रावणधनुर्मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः
अभ्यवर्तन्त काकुत्स्थं सर्पा भूत्वा महाविषाः १६
ते दीप्तवदना दीप्तं वमन्तो ज्वलनं मुखैः
राममेवाभ्यवर्तन्त व्यादितास्या भयानकाः १७
तैर्वासुकिसमस्पर्शैर्दीप्तभोगैर्महाविषैः
दिशश्च संतताः सर्वाः प्रदिशश्च समावृताः १८
तान्दृष्ट्वा पन्नगान्रामः समापतत आहवे
अस्त्रं गारुत्मतं घोरं प्रादुश्चक्रे भयावहम् १९
ते राघवधनुर्मुक्ता रुक्मपुङ्खाः शिखिप्रभाः
सुपर्णाः काञ्चना भूत्वा विचेरुः सर्पशत्रवः २०
ते तान्सर्वाञ्शराञ्जघ्नुः सर्परूपान्महाजवान्
सुपर्णरूपा रामस्य विशिखाः कामरूपिणः २१
अस्त्रे प्रतिहते क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः
अभ्यवर्षत्तदा रामं घोराभिः शरवृष्टिभिः २२
ततः शरसहस्रेण राममक्लिष्टकारिणम्
अर्दयित्वा शरौघेण मातलि प्रत्यविध्यत २३

पातयित्वा रथोपस्थे रथात्केतुं च काञ्चनम्
एन्द्रानभिजघानाश्वाञ्शरजालेन रावणः २४
विषेदुर्देवगन्धर्वा दानवाश्चारणैः सह
राममार्तं तदा दृष्ट्वा सिद्धाश्च परमर्षयः २५
व्यथिता वानरेन्द्राश्च बभूवुः सविभीषणाः
रामचन्द्रमसं दृष्ट्वा ग्रस्तं रावणराहुणा २६
प्राजापत्यं च नक्षत्रं रोहिणीं शशिनः प्रियाम्
समाक्रम्य बुधस्तस्थौ प्रजानामशुभावहः २७
सधूमपरिवृत्तोर्मिः प्रज्वलन्निव सागरः
उत्पपात तदा क्रुद्धः स्पृशन्निव दिवाकरम् २८
शस्त्रवर्णः सुपरुषो मन्दरश्मिर्दिवाकरः
अदृश्यत कबन्धाङ्कः संसक्तो धूमकेतुना २९
कोसलानां च नक्षत्रं व्यक्तमिन्द्राग्निदैवतम्
आक्रम्याङ्गारकस्तस्थौ विशाखामपि चाम्बरे ३०
दशास्यो विंशतिभुजः प्रगृहीतशरासनः
अदृश्यत दशग्रीवो मैनाक इव पर्वतः ३१
निरस्यमानो रामस्तु दशग्रीवेण रक्षसा
नाशक्नोदभिसंधातुं सायकान्रणमूर्धनि ३२
स कृत्वा भ्रुकुटीं क्रुद्धः किंचित्संरक्तलोचनः
जगाम सुमहाक्रोधं निर्दहन्निव चक्षुषा ३३
इति श्रीरामायणे युद्ध काण्डे नवतितमः सर्गः ९०

६-९१
तस्य क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा रामस्य धीमतः
सर्वभूतानि वित्रेसुः प्राकम्पत च मेदिनी १
सिंहशार्दूलवाञ्शैलः संचचालाचलद्रुमः
बभूव चापि क्षुभितः समुद्रः सरितां पतिः २
खगाश्च खरनिर्घोषा गगने परुषस्वनाः
औत्पातिका विनर्दन्तः समन्तात्परिचक्रमुः ३
रामं दृष्ट्वा सुसंक्रुद्धमुत्पातांश्च सुदारुणान्
वित्रेसुः सर्वभूतानि रावणस्याविशद्भयम् ४
विमानस्थास्तदा देवा गन्धर्वाश्च महोरगाः

ऋषिदानवदैत्याश्च गरुत्मन्तश्च खेचराः ५
ददृशुस्ते तदा युद्धं लोकसंवर्तसंस्थितम्
नानाप्रहरणैर्भीमैः शूरयोः संप्रयुध्यतोः ६
ऊचुः सुरासुराः सर्वे तदा विग्रहमागताः प्रेक्षमाणा महायुद्धं वाक्यं भक्त्या प्रहृष्टवत्
७
दशग्रीवं जयेत्याहुरसुराः समवस्थिताः
देवा राममथोचुस्ते त्वं जयेति पुनः पुनः ८
एतस्मिन्नन्तरे क्रोधाद्राघवस्य स रावणः
प्रहर्तुकामो दुष्टात्मा स्पृशन्प्रहरणं महत् ९
वज्रसारं महानादं सर्वशत्रुनिबर्हणम्
शैलशृङ्गनिभैः कूटैश्चितं दृष्टिभयावहम् १०
सधूममिव तीक्ष्णाग्रं युगान्ताग्निचयोपमम्
अतिरौद्रमनासाद्यं कालेनापि दुरासदम् ११
त्रासनं सर्वभूतानां दारणं भेदनं तथा
प्रदीप्त इव रोषेण शूलं जग्राह रावणः १२
तच्छूलं परमक्रुद्धो मध्ये जग्राह वीर्यवान्
अनेकैः समरे शूरै राक्षसैः परिवारितः १३
समुद्यम्य महाकायो ननाद युधि भैरवम्
संरक्तनयनो रोषात्स्वसैन्यमभिहर्षयन् १४
पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्च प्रदिशस्तथा
प्राकम्पयत्तदा शब्दो राक्षसेन्द्रस्य दारुणः १५
अतिनादस्य नादेन तेन तस्य दुरात्मनः
सर्वभूतानि वित्रेसुः सागरश्च प्रचुक्षुभे १६
स गृहीत्वा महावीर्यः शूलं तद्रावणो महत्
विनद्य सुमहानादं रामं परुषमब्रवीत् १७
शूलोऽय वज्रसारस्ते राम रोषान्मयोद्यतः
तव भ्रातृसहायस्य सद्यः प्राणान्हरिष्यति १८
रक्षसामद्य शूराणां निहतानां चमूमुखे
त्वां निहत्य रणश्लाघिन्करोमि तरसा समम् १९
तिष्ठेदानीं निहन्मि त्वामेष शूलेन राघव
एवमुक्त्वा स चिक्षेप तच्छूलं राक्षसाधिपः २०

आपतन्तं शरौघेण वारयामास राघवः
उत्पतन्तं युगान्ताग्निं जलौघैरिव वासवः २१
निर्ददाह स तान्बाणान्रामकार्मुकनिःसृतान् रावणस्य महाशूलः पतंगानिव पावकः २२
तान्दृष्ट्वा
भस्मसाद्भूताञ्शूलसंस्पर्शचूर्णितान्
सायकानन्तरिक्षस्थान्राघवः क्रोधमाहरत् २३
स तां मातलिनानीतां शक्तिं वासवनिर्मिताम्
जग्राह परमक्रुद्धो राघवो रघुनन्दनः २४
सा तोलिता बलवता शक्तिर्घण्टाकृतस्वना
नभः प्रज्वालयामास युगान्तोल्केव सप्रभा २५
सा क्षिप्ता राक्षसेन्द्रस्य तस्मिञ्शूले पपात ह
भिन्नः शक्त्या महाञ्शूलो निपपात गतद्युतिः २६
निर्बिभेद ततो बाणैर्हयानस्य महाजवान्
रामस्तीक्ष्णैर्महावेगैर्वज्रकल्पैः शितैः शरैः २७
निर्बिभेदोरसि तदा रावणं निशितैः शरैः
राघवः परमायत्तो ललाटे पत्रिभिस्त्रिभिः २८
स शरैर्भिन्नसर्वाङ्गो गात्रप्रस्रुतशोणितः
राक्षसेन्द्रः समूहस्थः फुल्लाशोक इवाबभौ २९
स रामबाणैरतिविद्धगात्रो
निशाचरेन्द्रः क्षतजार्द्रगात्रः
जगाम खेदं च समाजमध्ये
क्रोधं च चक्रे सुभृशं तदानीम् ३०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकनवतितमः सर्गः ९१

६-९२
स तु तेन तदा क्रोधात्काकुत्स्थेनार्दितो रणे
रावणः समरश्लाघी महाक्रोधमुपागमत् १
स दीप्तनयनो रोषाच्चापमायम्य वीर्यवान्
अभ्यर्दयत्सुसंक्रुद्धो राघवं परमाहवे २
बाणधारासहस्रैस्तु स तोयद इवाम्बरात्
राघवं रावणो बाणैस्तटाकमिव पूरयत् ३

पूरितः शरजालेन धनुर्मुक्तेन संयुगे
महागिरिरिवाकम्प्यः काकुत्स्थो न प्रकम्पते ४
स शरैः शरजालानि वारयन्समरे स्थितः
गभस्तीनिव सूर्यस्य प्रतिजग्राह वीर्यवान् ५
ततः शरसहस्राणि क्षिप्रहस्तो निशाचरः
निजघानोरसि क्रुद्धो राघवस्य महात्मनः ६
स शोणितसमादिग्धः समरे लक्ष्मणाग्रजः
दृष्टः फुल्ल इवारण्ये सुमहान्किंशुकद्रुमः ७
शराभिघातसंरब्धः सोऽपि जग्राह सायकान्
काकुत्स्थः सुमहातेजा युगान्तादित्यवर्चसः ८
ततोऽन्योन्यं सुसंरब्धावुभौ तौ रामरावणौ
शरान्धकारे समरे नोपालक्षयतां तदा ९
ततः क्रोधसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः
उवाच रावणं वीरः प्रहस्य परुषं वचः १०
मम भार्या जनस्थानादज्ञानाद्राक्षसाधम
हृता ते विवशा यस्मात्तस्मात्त्वं नासि वीर्यवान्
११
मया विरहितां दीनां वर्तमानां महावने
वैदेहीं प्रसभं हृत्वा शूरोऽहमिति मन्यसे १२
स्त्रीषु शूर विनाथासु परदाराभिमर्शक
कृत्वा कापुरुषं कर्म शूरोऽहमिति मन्यसे १३
भिन्नमर्याद निर्लज्ज चारित्रेष्वनवस्थित
दर्पान्मृत्युमुपादाय शूरोऽहमिति मन्यसे १४
शूरेण धनदभ्रात्रा बलैः समुदितेन च
श्लाघनीयं यशस्यं च कृतं कर्म महत्त्वया १५
उत्सेकेनाभिपन्नस्य गर्हितस्याहितस्य च
कर्मणः प्राप्नुहीदानीं तस्याद्य सुमहत्फलम् १६
शूरोऽहमिति चात्मानमवगच्छसि दुर्मते
नैव लज्जास्ति ते सीतां चोरवद्व्यपकर्षतः १७
यदि मत्संनिधौ सीता धर्षिता स्यात्त्वया बलात्
भ्रातरं तु खरं पश्येस्तदा मत्सायकैर्हतः १८
दिष्ट्यासि मम दुष्टात्मंश्चक्षुर्विषयमागतः

अद्य त्वां सायकैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् १९
अद्य ते मच्छरैश्छिन्नं शिरो ज्वलितकुण्डलम्
क्रव्यादा व्यपकर्षन्तु विकीर्णं रणपांसुषु २०
निपत्योरसि गृध्रास्ते क्षितौ क्षिप्तस्य रावण
पिबन्तु रुधिरं तर्षाद्बाणशल्यान्तरोत्थितम् २१
अद्य मद्बाणभिन्नस्य गतासोः पतितस्य ते
कर्षन्त्वन्त्राणि पतगा गरुत्मन्त इवोरगान् २२
इत्येवं स वदन्वीरो रामः शत्रुनिबर्हणः
राक्षसेन्द्रं समीपस्थं शरवर्षैरवाकिरत् २३
बभूव द्विगुणं वीर्यं बलं हर्षश्च संयुगे
रामस्यास्त्रबलं चैव शत्रोर्निधनकाङ्क्षिणः २४
प्रादुर्बभूवुरस्त्राणि सर्वाणि विदितात्मनः
प्रहर्षाच्च महातेजाः शीघ्रहस्ततरोऽभवत् २५
शुभान्येतानि चिह्नानि विज्ञायात्मगतानि सः
भूय एवार्दयद्रामो रावणं राक्षसान्तकृत् २६
हरीणां चाश्मनिकरैः शरवर्षैश्च राघवात्
हन्यमानो दशग्रीवो विघूर्णहृदयोऽभवत् २७
यदा च शस्त्रं नारेभे न व्यकर्षच्छरासनम्
नास्य प्रत्यकरोद्वीर्यं विक्लवेनान्तरात्मना २८
क्षिप्ताश्चापि शरास्तेन शस्त्राणि विविधानि च
न रणार्थाय वर्तन्ते मृत्युकालेऽभिवर्ततः २९
सूतस्तु रथनेतास्य तदवस्थं निरीक्ष्य तम्
शनैर्युद्धादसंभ्रान्तो रथं तस्यापवाहयत् ३०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विनवतितमः सर्गः ९२

६-९३
स तु मोहात्सुसंक्रुद्धः कृतान्तबलचोदितः
क्रोधसंरक्तनयनो रावणः सूतमब्रवीत् १
हीनवीर्यमिवाशक्तं पौरुषेण विवर्जितम्
भीरुं लघुमिवासत्त्वं विहीनमिव तेजसा २
विमुक्तमिव मायाभिरस्त्रैरिव बहिष्कृतम्
मामवज्ञाय दुर्बुद्धे स्वया बुद्ध्या विचेष्टसे ३

किमर्थं मामवज्ञाय मच्छन्दमनवेक्ष्य च
त्वया शत्रुसमक्षं मे रथोऽयमपवाहितः ४
त्वयाद्य हि ममानार्य चिरकालसमार्जितम्
यशो वीर्यं च तेजश्च प्रत्ययश्च विनाशितः ५
शत्रोः प्रख्यातवीर्यस्य रञ्जनीयस्य विक्रमैः
पश्यतो युद्धलुब्धोऽह कृतः कापुरुषस्त्वया ६
यस्त्वं रथमिमं मोहान्न चोद्वहसि दुर्मते
सत्योऽय प्रतितर्को मे परेण त्वमुपस्कृतः ७
न हीदं विद्यते कर्म सुहृदो हितकाङ्क्षिणः
रिपूणां सदृशं चैतन्न त्वयैतत्स्वनुष्ठितम् ८
निवर्तय रथं शीघ्रं यावन्नांपैति मे रिपुः
यदि वाप्युषितोऽसि त्वं स्मर्यन्ते यदि वा गुणाः ९
एवं परुषमुक्तस्तु हितबुद्धिरबुद्धिना
अब्रवीद्रावणं सूतो हितं सानुनयं वचः १०
न भीतोऽस्मि न मूढोऽस्मि नोपजप्तोऽस्मि शत्रुभिः
न प्रमत्तो न निःस्नेहो विस्मृता न च सत्क्रिया ११
मया तु हितकामेन यशश्च परिरक्षता
स्नेहप्रस्कन्नमनसा प्रियमित्यप्रियं कृतम् १२
नास्मिन्नर्थे महाराज त्वं मां प्रियहिते रतम्
कश्चिल्लघुरिवानार्यो दोषतो गन्तुमर्हसि १३
श्रूयतामभिधास्यामि यन्निमित्तं मया रथः
नदीवेग इवाम्भोभिः संयुगे विनिवर्तितः १४
श्रमं तवावगच्छामि महता रणकर्मणा
न हि ते वीर सौमुख्यं प्रहर्षं वोपधारये १५
रथोद्वहनखिन्नाश्च त इमे रथवाजिनः
दीना घर्मपरिश्रान्ता गावो वर्षहता इव १६
निमित्तानि च भूयिष्ठं यानि प्रादुर्भवन्ति नः
तेषु तेष्वभिपन्नेषु लक्षयाम्यप्रदक्षिणम् १७
देशकालौ च विज्ञेयौ लक्षणानीङ्गितानि च
दैन्यं हर्षश्च खेदश्च रथिनश्च बलाबलम् १८
स्थलनिम्नानि भूमेश्च समानि विषमाणि च
युद्धकालश्च विज्ञेयः परस्यान्तरदर्शनम् १९

उपयानापयाने च स्थानं प्रत्यपसर्पणम्
सर्वमेतद्रथस्थेन ज्ञेयं रथकुटुम्बिना २०
तव विश्रामहेतोस्तु तथैषां रथवाजिनाम्
रौद्रं वर्जयता खेदं क्षमं कृतमिदं मया २१
न मया स्वेच्छया वीर रथोऽयमपवाहितः
भर्तृस्नेहपरीतेन मयेदं यत्कृतं विभो २२
आज्ञापय यथातत्त्वं वक्ष्यस्यरिनिषूदन
तत्करिष्याम्यहं वीर गतानृण्येन चेतसा २३
संतुष्टस्तेन वाक्येन रावणस्तस्य सारथेः
प्रशस्यैनं बहुविधं युद्धलुब्धोऽब्रवीदिदम् २४
रथं शीघ्रमिमं सूत राघवाभिमुखं कुरु
नाहत्वा समरे शत्रून्निवर्तिष्यति रावणः २५
एवमुक्त्वा ततस्तुष्टो रावणो राक्षसेश्वरः
ददौ तस्य शुभं ह्येकं हस्ताभरणमुत्तमम् २६
ततो द्रुतं रावणवाक्यचोदितः
प्रचोदयामास हयान्स सारथिः
स राक्षसेन्द्रस्य ततो महारथः
क्षणेन रामस्य रणाग्रतोऽभवत् २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिनवतितमः सर्गः ९३

६-९४
तमापतन्तं सहसा स्वनवन्तं महाध्वजम्
रथं राक्षसराजस्य नरराजो ददर्श ह १
कृष्णवाजिसमायुक्तं युक्तं रौद्रेण वर्चसा
तडित्पताकागहनं दर्शितेन्द्रायुधायुधम्
शरधारा विमुञ्चन्तं धारासारमिवाम्बुदम् २
तं दृष्ट्वा मेघसंकाशमापतन्तं रथं रिपोः
गिरेर्वज्राभिमृष्टस्य दीर्यतः सदृशस्वनम्
उवाच मातलि रामः सहस्राक्षस्य सारथिम् ३
मातले पश्य संरब्धमापतन्तं रथं रिपोः
यथापसव्यं पतता वेगेन महता पुनः
समरे हन्तुमात्मानं तथानेन कृता मतिः ४

तदप्रमादमातिष्ठ प्रत्युद्गच्छ रथं रिपोः
विध्वंसयितुमिच्छामि वायुर्मेघमिवोत्थितम् ५
अविक्लवमसंभ्रान्तमव्यग्रहृदयेक्षणम्
रश्मिसंचारनियतं प्रचोदय रथं द्रुतम् ६
कामं न त्वं समाधेयः पुरंदररथोचितः
युयुत्सुरहमेकाग्रः स्मारये त्वां न शिक्षये ७
परितुष्टं स रामस्य तेन वाक्येन मातलि
प्रचोदयामास रथं सुरसारथिसत्तमः ८
अपसव्यं ततः कुर्वन्रावणस्य महारथम्
चक्रोत्क्षिप्तेन रजसा रावणं व्यवधूनयत् ९
ततः क्रुद्धो दशग्रीवस्ताम्रविस्फारितेक्षणः
रथप्रतिमुखं रामं सायकैरवधूनयत् १०
धर्षणामर्षितो रामो धैर्यं रोषेण लङ्घयन्
जग्राह सुमहावेगमैन्द्रं युधि शरासनम्
शरांश्च सुमहातेजाः सूर्य रश्मिसमप्रभान् ११
तदुपोढं महद्युद्धमन्योन्यवधकाङ्क्षिणोः
परस्पराभिमुखयोर्दृप्तयोरिव सिंहयोः १२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
समीयुर्द्वैरथं द्रष्टुं रावणक्षयकाङ्क्षिणः १३
समुत्पेतुरथोत्पाता दारुणा लोमहर्षणाः
रावणस्य विनाशाय राघवस्य जयाय च १४
ववर्ष रुधिरं देवो रावणस्य रथोपरि
वाता मण्डलिनस्तीव्रा अपसव्यं प्रचक्रमुः १५
महद्गृध्रकुलं चास्य भ्रममाणं नभस्तले
येन येन रथो याति तेन तेन प्रधावति १६
संध्यया चावृता लङ्का जपापुष्पनिकाशया
दृश्यते संप्रदीप्तेव दिवसेऽपि वसुंधरा १७
सनिर्घाता महोल्काश्च संप्रचेरुर्महास्वनाः
विषादयन्त्यो रक्षांसि रावणस्य तदाहिताः १८
रावणश्च यतस्तत्र प्रचचाल वसुंधरा
रक्षसां च प्रहरतां गृहीता इव बाहवः १९
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः पतिताः सूर्यरश्मयः

दृश्यन्ते रावणस्याङ्गे पर्वतस्येव धातवः २०
गृध्रैरनुगताश्चास्य वमन्त्यो ज्वलनं मुखैः
प्रणेदुर्मुखमीक्षन्त्यः संरब्धमशिवं शिवाः २१
प्रतिकूलं ववौ वायू रणे पांसून्समुत्किरन्
तस्य राक्षसराजस्य कुर्वन्दृष्टिविलोपनम् २२
निपेतुरिन्द्राशनयः सैन्ये चास्य समन्ततः
दुर्विषह्यस्वना घोरा विना जलधरस्वनम् २३
दिशश्च प्रदिशः सर्वा बभूवुस्तिमिरावृताः
पांसुवर्षेण महता दुर्दर्शं च नभोऽभवत् २४
कुर्वन्त्यः कलहं घोरं सारिकास्तद्रथं प्रति
निपेतुः शतशस्तत्र दारुणा दारुणस्वनाः २५
जघनेभ्यः स्फुलिङ्गांश्च नेत्रेभ्योऽश्रूणि संततम्
मुमुचुस्तस्य तुरगास्तुल्यमग्निं च वारि च २६
एवंप्रकारा बहवः समुत्पाता भयावहाः
रावणस्य विनाशाय दारुणाः संप्रजज्ञिरे २७
रामस्यापि निमित्तानि सौम्यानि च शिवानि च
बभूवुर्जयशंसीनि प्रादुर्भूतानि सर्वशः २८
ततो निरीक्ष्यात्मगतानि राघवो
रणे निमित्तानि निमित्तकोविदः
जगाम हर्षं च परां च निर्वृतिं
चकार युद्धेऽभ्यधिकं च विक्रमम् २९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्नवतितमः सर्गः ९४

६-९५
ततः प्रवृत्तं सुक्रूरं रामरावणयोस्तदा
सुमहद्द्वैरथं युद्धं सर्वलोकभयावहम् १
ततो राक्षससैन्यं च हरीणां च महद्बलम्
प्रगृहीतप्रहरणं निश्चेष्टं समतिष्ठत २
संप्रयुद्धौ ततो दृष्ट्वा बलवन्नरराक्षसौ
व्याक्षिप्तहृदयाः सर्वे परं विस्मयमागताः ३
नानाप्रहरणैर्व्यग्रैर्भुजैर्विस्मितबुद्धयः
तस्थुः प्रेक्ष्य च संग्रामं नाभिजघ्नुः परस्परम् ४

रक्षसां रावणं चापि वानराणां च राघवम्
पश्यतां विस्मिताक्षाणां सैन्यं चित्रमिवाबभौ ५
तौ तु तत्र निमित्तानि दृष्ट्वा राघवरावणौ
कृतबुद्धी स्थिरामर्षौ युयुधाते अभीतवत् ६
जेतव्यमिति काकुत्स्थो मर्तव्यमिति रावणः
धृतौ स्ववीर्यसर्वस्वं युद्धेऽदर्शयतां तदा ७
ततः क्रोधाद्दशग्रीवः शरान्संधाय वीर्यवान्
मुमोच ध्वजमुद्दिश्य राघवस्य रथे स्थितम् ८
ते शरास्तमनासाद्य पुरंदररथध्वजम्
रथशक्तिं परामृश्य निपेतुर्धरणीतले ९
ततो रामोऽभिसंक्रुद्धश्चापमायम्य वीर्यवान्
कृतप्रतिकृतं कर्तुं मनसा संप्रचक्रमे १०
रावणध्वजमुद्दिश्य मुमोच निशितं शरम्
महासर्पमिवासह्यं ज्वलन्तं स्वेन तेजसा ११
जगाम स महीं भित्त्वा दशग्रीवध्वजं शरः
स निकृत्तोऽपतद्भूमौ रावणस्य रथध्वजः १२
ध्वजस्योन्मथनं दृष्ट्वा रावणः सुमहाबलः
क्रोधजेनाग्निना संख्ये प्रदीप्त इव चाभवत् १३
स रोषवशमापन्नः शरवर्षं महद्वमन्
रामस्य तुरगान्दिव्याञ्शरैर्विव्याध रावणः १४
ते विद्धा हरयस्तत्र नास्खलन्नापि बभ्रमुः
बभूवुः स्वस्थहृदयाः पद्मनालैरिवाहताः १५
तेषामसंभ्रमं दृष्ट्वा वाजिनां रावणस्तदा
भूय एव सुसंक्रुद्धः शरवर्षं मुमोच ह १६
गदाश्च परिघांश्चैव चक्राणि मुसलानि च
गिरिशृङ्गाणि वृक्षांश्च तथा शूलपरश्वधान् १७
मायाविहितमेतत्तु शस्त्रवर्षमपातयत्
सहस्रशस्ततो बाणानश्रान्तहृदयोद्यमः १८
तुमुलं त्रासजननं भीमं भीमप्रतिस्वनम्
दुर्धर्षमभवद्युद्धे नैकशस्त्रमयं महत् १९
विमुच्य राघवरथं समन्ताद्वानरे बले सायकैरन्तरिक्षं च चकाराशु निरन्तरम्

मुमोच च दशग्रीवो निःसङ्गेनान्तरात्मना २०
व्यायच्छमानं तं दृष्ट्वा तत्परं रावणं रणे
प्रहसन्निव काकुत्स्थः संदधे सायकाञ्शितान् २१
स मुमोच ततो बाणान्रणे शतसहस्रशः
तान्दृष्ट्वा रावणश्चक्रे स्वशरैः खं निरन्तरम् २२
ततस्ताभ्यां प्रयुक्तेन शरवर्षेण भास्वता
शरबद्धमिवाभाति द्वितीयं भास्वदम्बरम् २३
नानिमित्तोऽभवद्बाणो नातिभेत्ता न निष्फलः
तथा विसृजतोर्बाणान्रामरावणयोर्मृधे २४
प्रायुध्येतामविच्छिन्नमस्यन्तौ सव्यदक्षिणम्
चक्रतुस्तौ शरौघैस्तु निरुच्छ्वासमिवाम्बरम् २५
रावणस्य हयान्रामो हयान्रामस्य रावणः
जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं कृतानुकृतकारिणौ २६
इति श्र्रामायणे युद्धकाण्डे पञ्चनवतितमः सर्गः ९५

६-९६
तौ तथा युध्यमानौ तु समरे रामरावणौ
ददृशुः सर्वभूतानि विस्मितेनान्तरात्मना १
अर्दयन्तौ तु समरे तयोस्तौ स्यन्दनोत्तमौ
परस्परवधे युक्तौ घोररूपौ बभूवतुः २
मण्डलानि च वीथीश्च गतप्रत्यागतानि च
दर्शयन्तौ बहुविधां सूतौ सारथ्यजां गतिम् ३
अर्दयन्रावणं रामो राघवं चापि रावणः
गतिवेगं समापन्नौ प्रवर्तननिवर्तने ४
क्षिपतोः शरजालानि तयोस्तौ स्यन्दनोत्तमौ
चेरतुः संयुगमहीं सासारौ जलदाविव ५
दर्शयित्वा तदा तौ तु गतिं बहुविधां रणे
परस्परस्याभिमुखौ पुनरेव च तस्थतुः ६
धुरं धुरेण रथयोर्वक्त्रं वक्त्रेण वाजिनाम्
पताकाश्च पताकाभिः समेयुः स्थितयोस्तदा ७
रावणस्य ततो रामो धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः
चतुर्भिश्चतुरो दीप्तान्हयान्प्रत्यपसर्पयत् ८

स क्रोधवशमापन्नो हयानामपसर्पणे
मुमोच निशितान्बाणान्राघवाय निशाचरः ९
सोऽतिविद्धो बलवता दशग्रीवेण राघवः
जगाम न विकारं च न चापि व्यथितोऽभवत् १०
चिक्षेप च पुनर्बाणान्वज्रपातसमस्वनान्
सारथिं वज्रहस्तस्य समुद्दिश्य निशाचरः ११
मातलेस्तु महावेगाः शरीरे पतिताः शराः
न सूक्ष्ममपि संमोहं व्यथां वा प्रददुर्युधि १२
तया धर्षणया क्रुद्धो मातलेर्न तथात्मनः
चकार शरजालेन राघवो विमुखं रिपुम् १३
विंशतिं त्रिंशतं षष्टिं शतशोऽथ सहस्रशः
मुमोच राघवो वीरः सायकान्स्यन्दने रिपोः १४
गदानां मुसलानां च परिघाणां च निस्वनैः
शराणां पुङ्खवातैश्च क्षुभिताः सप्त सागराः १५
क्षुब्धानां सागराणां च पातालतलवासिनः
व्यथिताः पन्नगाः सर्वे दानवाश्च सहस्रशः १६
चकम्पे मेदिनी कृत्स्ना सशैलवनकानना
भास्करो निष्प्रभश्चासीन्न ववौ चापि मारुतः १७
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
चिन्तामापेदिरे सर्वे सकिंनरमहोरगाः १८
स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्योऽस्तु लोकास्तिष्ठन्तु
शाश्वताः
जयतां राघवः संख्ये रावणं राक्षसेश्वरम् १९
ततः क्रुद्धो महाबाहू रघूणां कीर्तिवर्धनः
संधाय धनुषा रामः क्षुरमाशीविषोपमम्
रावणस्य शिरोऽच्छिन्दच्छ्रीमज्ज्वलितकुण्डलम् २०
तच्छिरः पतितं भूमौ दृष्टं लोकैस्त्रिभिस्तदा
तस्यैव सदृशं चान्यद्रावणस्योत्थितं शिरः २१
तत्क्षिप्रं क्षिप्रहस्तेन रामेण क्षिप्रकारिणा
द्वितीयं रावणशिरश्छिन्नं संयति सायकैः २२
छिन्नमात्रं च तच्छीर्षं पुनरन्यत्स्म दृश्यते
तदप्यशनिसंकाशैश्छिन्नं रामेण सायकैः २३

एवमेव शतं छिन्नं शिरसां तुल्यवर्चसाम्
न चैव रावणस्यान्तो दृश्यते जीवितक्षये २४
ततः सर्वास्त्रविद्वीरः कौसल्यानन्दवर्धनः
मार्गणैर्बहुभिर्युक्तश्चिन्तयामास राघवः २५
मारीचो निहतो यैस्तु खरो यैस्तु सदूषणः
क्रौञ्चारण्ये विराधस्तु कबन्धो दण्डकावने २६
त इमे सायकाः सर्वे युद्धे प्रत्ययिका मम
किं नु तत्कारणं येन रावणे मन्दतेजसः २७
इति चिन्तापरश्चासीदप्रमत्तश्च संयुगे
ववर्ष शरवर्षाणि राघवो रावणोरसि २८
रावणोऽपि ततः क्रुद्धो रथस्थो राक्षसेश्वरः
गदामुसलवर्षेण रामं प्रत्यर्दयद्रणे २९
देवदानवयक्षाणां पिशाचोरगरक्षसाम्
पश्यतां तन्महद्युद्धं सर्वरात्रमवर्तत ३०
नैव रात्रिं न दिवसं न मुहूर्तं न च क्षणम्
रामरावणयोर्युद्धं विराममुपगच्छति ३१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षण्णवतितमः सर्गः ९६

६-९७
अथ संस्मारयामास राघवं मातलिस्तदा
अजानन्निव किं वीर त्वमेनमनुवर्तसे १
विसृजास्मै वधाय त्वमस्त्रं पैतामहं प्रभो
विनाशकालः कथितो यः सुरैः सोऽद्य वर्तते २
ततः संस्मारितो रामस्तेन वाक्येन मातलेः
जग्राह स शरं दीप्तं निश्वसन्तमिवोरगम् ३
यमस्मै प्रथमं प्रादादगस्त्यो भगवानृषिः
ब्रह्मदत्तं महद्बाणममोघं युधि वीर्यवान् ४
ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वमिन्द्रार्थममितौजसा
दत्तं सुरपतेः पूर्वं त्रिलोकजयकाङ्क्षिणः ५
यस्य वाजेषु पवनः फले पावकभास्करौ
शरीरमाकाशमयं गौरवे मेरुमन्दरौ ६
जाज्वल्यमानं वपुषा सुपुङ्खं हेमभूषितम्

तेजसा सर्वभूतानां कृतं भास्करवर्चसम् ७
सधूममिव कालाग्निं दीप्तमाशीविषं यथा
रथनागाश्ववृन्दानां भेदनं क्षिप्रकारिणम् ८
द्वाराणां परिघाणां च गिरीणामपि भेदनम्
नानारुधिरसिक्ताङ्गं मेदोदिग्धं सुदारुणम् ९
वज्रसारं महानादं नानासमितिदारुणम्
सर्ववित्रासनं भीमं श्वसन्तमिव पन्नगम् १०
कङ्कगृध्रबलानां च गोमायुगणरक्षसाम्
नित्यं भक्षप्रदं युद्धे यमरूपं भयावहम् ११
नन्दनं वानरेन्द्राणां रक्षसामवसादनम्
वाजितं विविधैर्वाजैश्चारुचित्रैर्गरुत्मतः १२
तमुत्तमेषुं लोकानामिक्ष्वाकुभयनाशनम्
द्विषतां कीर्तिहरणं प्रहर्षकरमात्मनः १३
अभिमन्त्र्य ततो रामस्तं महेषुं महाबलः
वेदप्रोक्तेन विधिना संदधे कार्मुके बली १४
स रावणाय संक्रुद्धो भृशमायम्य कार्मुकम्
चिक्षेप परमायत्तस्तं शरं मर्मघातिनम् १५
स वज्र इव दुर्धर्षो वज्रबाहुविसर्जितः
कृतान्त इव चावार्यो न्यपतद्रावणोरसि १६
स विसृष्टो महावेगः शरीरान्तकरः शरः
विभेद हृदयं तस्य रावणस्य दुरात्मनः १७
रुधिराक्तः स वेगेन जीवितान्तकरः शरः
रावणस्य हरन्प्राणान्विवेश धरणीतलम् १८
स शरो रावणं हत्वा रुधिरार्द्रकृतच्छविः
कृतकर्मा निभृतवत्स्वतूणीं पुनराविशत् १९
तस्य हस्ताद्धतस्याशु कार्मुकं तत्ससायकम्
निपपात सह प्राणैर्भ्रश्यमानस्य जीवितात् २०
गतासुर्भीमवेगस्तु नैरृतेन्द्रो महाद्युतिः
पपात स्यन्दनाद्भूमौ वृत्रो वज्रहतो यथा २१
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ हतशेषाः निशाचराः
हतनाथा भयत्रस्ताः सर्वतः संप्रदुद्रुवुः २२
नर्दन्तश्चाभिपेतुस्तान्वानरा द्रुमयोधिनः

दशग्रीववधं दृष्ट्वा विजयं राघवस्य च २३
अर्दिता वानरैर्हृष्टैर्लङ्कामभ्यपतन्भयात्
हताश्रयत्वात्करुणैर्बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैः २४
ततो विनेदुः संहृष्टा वानरा जितकाशिनः
वदन्तो राघवजयं रावणस्य च तं वधम् २५
अथान्तरिक्षे व्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुन्दुभिः
दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ २६
निपपातान्तरिक्षाच्च पुष्पवृष्टिस्तदा भुवि
किरन्ती राघवरथं दुरवापा मनोहरा २७
राघवस्तवसंयुक्ता गगने च विशुश्रुवे
साधु साध्विति वागग्र्या देवतानां महात्मनाम् २८
आविवेश महान्हर्षो देवानां चारणैः सह
रावणे निहते रौद्रे सर्वलोकभयंकरे २९
ततः सकामं सुग्रीवमङ्गदं च महाबलम्
चकार राघवः प्रीतो हत्वा राक्षसपुंगवम् ३०
ततः प्रजग्मुः प्रशमं मरुद्गणा
दिशः प्रसेदुर्विमलं नभोऽभवत्
मही चकम्पे न च मारुता ववुः
स्थिरप्रभश्चाप्यभवद्दिवाकरः ३१
ततस्तु सुग्रीवविभीषणादयः
सुहृद्विशेषाः सहलक्ष्मणास्तदा
समेत्य हृष्टा विजयेन राघवं
रणेऽभिरामं विधिनाभ्यपूजयन् ३२
स तु निहतरिपुः स्थिरप्रतिज्ञः
स्वजनबलाभिवृतो रणे रराज
रघुकुलनृपनन्दनो महौजा
स्त्रिदशगणैरभिसंवृतो यथेन्द्रः ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तनवतितमः सर्गः ९७

६-९८
रावणं निहतं श्रुत्वा राघवेण महात्मना अन्तःपुराद्विनिष्पेतू राक्षस्यः शोककर्शिताः १

वार्यमाणाः सुबहुशो वेष्टन्त्यः क्षितिपांसुषु
विमुक्तकेश्यो दुःखार्ता गावो वत्सहता यथा २
उत्तरेण विनिष्क्रम्य द्वारेण सह राक्षसैः
प्रविश्यायोधनं घोरं विचिन्वन्त्यो हतं पतिम् ३
आर्यपुत्रेति वादिन्यो हा नाथेति च सर्वशः
परिपेतुः कबन्धाङ्कां महीं शोणितकर्दमाम् ४
ता बाष्पपरिपूर्णाक्ष्यो भर्तृशोकपराजिताः
करेण्व इव नर्दन्त्यो विनेदुर्हतयूथपाः ५
ददृशुस्ता महाकायं महावीर्यं महाद्युतिम्
रावणं निहतं भूमौ नीलाञ्जनचयोपमम् ६
ताः पतिं सहसा दृष्ट्वा शयानं रणपांसुषु
निपेतुस्तस्य गात्रेषु छिन्ना वनलता इव ७
बहुमानात्परिष्वज्य काचिदेनं रुरोद ह
चरणौ काचिदालिङ्ग्य काचित्कण्ठेऽवलम्ब्य च ८
उद्धृत्य च भुजौ काचिद्भूमौ स्म परिवर्तते
हतस्य वदनं दृष्ट्वा काचिन्मोहमुपागमत् ९
काचिदङ्के शिरः कृत्वा रुरोद मुखमीक्षती
स्नापयन्ती मुखं बाष्पैस्तुषारैरिव पङ्कजम् १०
एवमार्ताः पतिं दृष्ट्वा रावणं निहतं भुवि
चुक्रुशुर्बहुधा शोकाद्भूयस्ताः पर्यदेवयन् ११
येन वित्रासितः शक्रो येन वित्रासितो यमः
येन वैश्रवणो राजा पुष्पकेण वियोजितः १२
गन्धर्वाणामृषीणां च सुराणां च महात्मनाम्
भयं येन महद्दत्तं सोऽय शेते रणे हतः १३
असुरेभ्यः सुरेभ्यो वा पन्नगेभ्योऽपि वा तथा
न भयं यो विजानाति तस्येदं मानुषाद्भयम् १४
अवध्यो देवतानां यस्तथा दानवरक्षसाम्
हतः सोऽय रणे शेते मानुषेण पदातिना १५
यो न शक्यः सुरैर्हन्तुं न यक्षैर्नासुरैस्तथा
सोऽय कश्चिदिवासत्त्वो मृत्युं मर्त्येन लम्भितः १६
एवं वदन्त्यो बहुधा रुरुदुस्तस्य ताः स्त्रियः
भूय एव च दुःखार्ता विलेपुश्च पुनः पुनः १७

अशृण्वता तु सुहृदां सततं हितवादिनाम्
एताः सममिदानीं ते वयमात्मा च पातिताः १८
ब्रुवाणोऽपि हितं वाक्यमिष्टो भ्राता विभीषणः
धृष्टं परुषितो मोहात्त्वयात्मवधकाङ्क्षिणा १९
यदि निर्यातिता ते स्यात्सीता रामाय मैथिली
न नः स्याद्व्यसनं घोरमिदं मूलहरं महत् २०
वृत्तकामो भवेद्भ्राता रामो मित्रकुलं भवेत्
वयं चाविधवाः सर्वाः सकामा न च शत्रवः २१
त्वया पुनर्नृशंसेन सीतां संरुन्धता बलात्
राक्षसा वयमात्मा च त्रयं तुल्यं निपातितम् २२
न कामकारः कामं वा तव राक्षसपुंगव
दैवं चेष्टयते सर्वं हतं दैवेन हन्यते २३
वानराणां विनाशोऽय राक्षसानां च ते रणे
तव चैव महाबाहो दैवयोगादुपागतः २४
नैवार्थेन न कामेन विक्रमेण न चाज्ञया
शक्या दैवगतिर्लोके निवर्तयितुमुद्यता २५
विलेपुरेवं दीनास्ता राक्षसाधिपयोषितः
कुरर्य इव दुःखार्ता बाष्पपर्याकुलेक्षणाः २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टनवतितमः सर्गः ९८

६-९९
तासां विलपमानानां तथा राक्षसयोषिताम्
ज्येष्ठा पत्नी प्रिया दीना भर्तारं समुदैक्षत १
दशग्रीवं हतं दृष्ट्वा रामेणाचिन्त्यकर्मणा
पतिं मन्दोदरी तत्र कृपणा पर्यदेवयत् २
ननु नाम महाबाहो तव वैश्रवणानुज
क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं त्रस्यत्यपि पुरंदरः ३
ऋषयश्च महीदेवा गन्धर्वाश्च यशस्विनः
ननु नाम तवोद्वेगाच्चारणाश्च दिशो गताः ४
स त्वं मानुषमात्रेण रामेण युधि निर्जितः
न व्यपत्रपसे राजन्किमिदं राक्षसर्षभ ५
कथं त्रैलोक्यमाक्रम्य श्रिया वीर्येण चान्वितम्

अविषह्यं जघान त्वां मानुषो वनगोचरः ६
मानुषाणामविषये चरतः कामरूपिणः
विनाशस्तव रामेण संयुगे नोपपद्यते ७
न चैतत्कर्म रामस्य श्रद्दधामि चमूमुखे
सर्वतः समुपेतस्य तव तेनाभिमर्शनम् ८
इन्द्रियाणि पुरा जित्वा जितं त्रिभुवनं त्वया
स्मरद्भिरिव तद्वैरमिन्द्रियैरेव निर्जितः ९
अथ वा रामरूपेण वासवः स्वयमागतः
मायां तव विनाशाय विधायाप्रतितर्किताम् १०
यदैव हि जनस्थाने राक्षसैर्बहुभिर्वृतः
खरस्तव हतो भ्राता तदैवासौ न मानुषः ११
यदैव नगरीं लङ्कां दुष्प्रवेशां सुरैरपि
प्रविष्टो हनुमान्वीर्यात्तदैव व्यथिता वयम् १२
क्रियतामविरोधश्च राघवेणेति यन्मया
उच्यमानो न गृह्णासि तस्येयं व्युष्टिरागता १३
अकस्माच्चाभिकामोऽसि सीतां राक्षसपुंगव
एश्वर्यस्य विनाशाय देहस्य स्वजनस्य च १४
अरुन्धत्या विशिष्टां तां रोहिण्याश्चापि दुर्मते
सीतां धर्षयता मान्यां त्वया ह्यसदृशं कृतम् १५
न कुलेन न रूपेण न दाक्षिण्येन मैथिली
मयाधिका वा तुल्या वा त्वं तु मोहान्न बुध्यसे १६
सर्वथा सर्वभूतानां नास्ति मृत्युरलक्षणः
तव तावदयं मृत्युर्मैथिलीकृतलक्षणः १७
मैथिली सह रामेण विशोका विहरिष्यति
अल्पपुण्या त्वहं घोरे पतिता शोकसागरे १८
कैलासे मन्दरे मैरो तथा चैत्ररथे वने
देवोद्यानेषु सर्वेषु विहृत्य सहिता त्वया १९
विमानेनानुरूपेण या याम्यतुलया श्रिया
पश्यन्ती
विविधान्देशांस्तांस्तांश्चित्रस्रगम्बरा
भ्रंशिता कामभोगेभ्यः सास्मि वीर वधात्तव २०
सत्यवाक्स महाभागो देवरो मे यदब्रवीत्

अयं राक्षसमुख्यानां विनाशः पर्युपस्थितः २१
कामक्रोधसमुत्थेन व्यसनेन प्रसङ्गिना
त्वया कृतमिदं सर्वमनाथं रक्षसां कुलम् २२
न हि त्वं शोचितव्यो मे प्रख्यातबलपौरुषः स्त्रीस्वभावात्तु मे बुद्धिः कारुण्ये परिवर्तते
२३
सुकृतं दुष्कृतं च त्वं गृहीत्वा स्वां गतिं गतः
आत्मानमनुशोचामि त्वद्वियोगेन दुःखिताम् २४
नीलजीमूतसंकाशः पीताम्बरशुभाङ्गदः
सर्वगात्राणि विक्षिप्य किं शेषे रुधिराप्लुतः
प्रसुप्त इव शोकार्तां किं मां न प्रतिभाषसे २५
महावीर्यस्य दक्षस्य संयुगेष्वपलायिनः यातुधानस्य दौहित्रीं किं त्वं मां नाभ्युदीक्षसे
२६
येन सूदयसे शत्रून्समरे सूर्यवर्चसा
वज्रो वज्रधरस्येव सोऽय ते सततार्चितः २७
रणे शत्रुप्रहरणो हेमजालपरिष्कृतः
परिघो व्यवकीर्णस्ते बाणैश्छिन्नः सहस्रधा २८
धिगस्तु हृदयं यस्या ममेदं न सहस्रधा
त्वयि पञ्चत्वमापन्ने फलते शोकपीडितम् २९
एतस्मिन्नन्तरे रामो विभीषणमुवाच ह
संस्कारः क्रियतां भ्रातुः स्त्रियश्चैता निवर्तय ३०
तं प्रश्रितस्ततो रामं श्रुतवाक्यो विभीषणः
विमृश्य बुद्ध्या धर्मज्ञो धर्मार्थसहितं वचः
रामस्यैवानुवृत्त्यर्थमुत्तरं प्रत्यभाषत ३१
त्यक्तधर्मव्रतं क्रूरं नृशंसमनृतं तथा
नाहमर्होऽस्मि संस्कर्तुं परदाराभिमर्शकम् ३२
भ्रातृरूपो हि मे शत्रुरेष सर्वाहिते रतः
रावणो नार्हते पूजां पूज्योऽपि गुरुगौरवात् ३३
नृशंस इति मां राम वक्ष्यन्ति मनुजा भुवि श्रुत्वा तस्य गुणान्सर्वे वक्ष्यन्ति सुकृतं पुनः

३४
तच्छ्रुत्वा पंरमप्रीतो रामो धर्मभृतां वरः
विभीषणमुवाचेदं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ३५
तवापि मे प्रियं कार्यं त्वत्प्रभावाच्च मे जितम्
अवश्यं तु क्षमं वाच्यो मया त्वं राक्षसेश्वर ३६
अधर्मानृतसंयुक्तः काममेष निशाचरः
तेजस्वी बलवाञ्शूरः संग्रामेषु च नित्यशः ३७
शतक्रतुमुखैर्देवैः श्रूयते न पराजितः
महात्मा बलसम्पन्नो रावणो लोकरावणः ३८
मरणान्तानि वैराणि निर्वृत्तं नः प्रयोजनम्
क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव ३९
त्वत्सकाशान्महाबाहो संस्कारं विधिपूर्वकम्
क्षिप्रमर्हति धर्मज्ञ त्वं यशोभाग्भविष्यसि ४०
राघवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणो विभीषणः
संस्कारेणानुरूपेण योजयामास रावणम् ४१
स ददौ पावकं तस्य विधियुक्तं विभीषणः
ताः स्त्रियोऽनुनयामास सान्त्वमुक्त्वा पुनः पुनः
४२
प्रविष्टासु च सर्वासु राक्षसीषु विभीषणः
रामपार्श्वमुपागम्य तदातिष्ठद्विनीतवत् ४३
रामोऽपि सह सैन्येन ससुग्रीवः सलक्ष्मणः
हर्षं लेभे रिपुं हत्वा यथा वृत्रं शतक्रतुः ४४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवनवतितमः सर्गः ९९

६-१००
ते रावणवधं दृष्ट्वा देवगन्धर्वदानवाः
जग्मुस्तैस्तैर्विमानैः स्वैः कथयन्तः शुभाः कथाः १
रावणस्य वधं घोरं राघवस्य पराक्रमम्
सुयुद्धं वानराणां च सुग्रीवस्य च मन्त्रितम् २
अनुरागं च वीर्यं च सौमित्रेर्लक्ष्मणस्य च
कथयन्तो महाभागा जग्मुर्हृष्टा यथागतम् ३
राघवस्तु रथं दिव्यमिन्द्रदत्तं शिखिप्रभम्

अनुज्ञाय महाभागो मातलि प्रत्यपूजयत् ४
राघवेणाभ्यनुज्ञातो मातलि शक्रसारथिः
दिव्यं तं रथमास्थाय दिवमेवारुरोह सः ५
तस्मिंस्तु दिवमारूढे सुरसारथिसत्तमे
राघवः परमप्रीतः सुग्रीवं परिषस्वजे ६
परिष्वज्य च सुग्रीवं लक्ष्मणेनाभिवादितः
पूज्यमानो हरिश्रेष्ठैराजगाम बलालयम् ७
अब्रवीच्च तदा रामः समीपपरिवर्तिनम्
सौमित्रिं सत्त्वसम्पन्नं लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ८
विभीषणमिमं सौम्य लङ्कायामभिषेचय
अनुरक्तं च भक्तं च मम चैवोपकारिणम् ९
एष मे परमः कामो यदिमं रावणानुजम्
लङ्कायां सौम्य पश्येयमभिषिक्तं विभीषणम् १०
एवमुक्तस्तु सौमित्री राघवेण महात्मना
तथेत्युक्त्वा तु संहृष्टः सौवर्णं घटमाददे ११
घटेन तेन सौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम्
लङ्कायां रक्षसां मध्ये राजानं रामशासनात् १२
अभ्यषिञ्चत्स धर्मात्मा शुद्धात्मानं विभीषणम्
तस्यामात्या जहृषिरे भक्ता ये चास्य राक्षसाः १३
दृष्ट्वाभिषिक्तं लङ्कायां राक्षसेन्द्रं
विभीषणम्
राघवः परमां प्रीतिं जगाम सहलक्ष्मणः १४
स तद्राज्यं महत्प्राप्य रामदत्तं विभीषणः
प्रकृतीः सान्त्वयित्वा च ततो राममुपागमत् १५
अक्षतान्मोदकाँ ल्लाजान्दिव्याः सुमनसस्तथा
आजह्रुरथ संहृष्टाः पौरास्तस्मै निशाचराः १६
स तान्गृहीत्वा दुर्धर्षो राघवाय न्यवेदयत्
मङ्गल्यं मङ्गलं सर्वं लक्ष्मणाय च वीर्यवान् १७
कृतकार्यं समृद्धार्थं दृष्ट्वा रामो विभीषणम्
प्रतिजग्राह तत्सर्वं तस्यैव प्रियकाम्यया १८
ततः शैलोपमं वीरं प्राञ्जलि पार्श्वतः स्थितम्
अब्रवीद्राघवो वाक्यं हनूमन्तं प्लवंगमम् १९

अनुमान्य महाराजमिमं सौम्य विभीषणम्
प्रविश्य रावणगृहं विनयेनोपसृत्य च २०
वैदेह्या मां कुशलिनं ससुग्रीवं सलक्ष्मणम्
आचक्ष्व जयतां श्रेष्ठ रावणं च मया हतम् २१
प्रियमेतदुदाहृत्य मैथिल्यास्त्वं हरीश्वर
प्रतिगृह्य च संदेशमुपावर्तितुमर्हसि २२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे शततमः सर्गः १००

६-१०१
इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः
प्रविवेश पुरीं लङ्कां पूज्यमानो निशाचरैः १
प्रविश्य तु महातेजा रावणस्य निवेशनम्
ददर्श शशिना हीनां सातङ्कामिव रोहिणीम् २
निभृतः प्रणतः प्रह्वः सोऽभिगम्याभिवाद्य च
रामस्य वचनं सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ३
वैदेहि कुशली रामः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः
कुशलं चाह सिद्धार्थो हतशत्रुररिंदमः ४
विभीषणसहायेन रामेण हरिभिः सह
निहतो रावणो देवि लक्ष्मणस्य नयेन च ५
पृष्ट्वा च कुशलं रामो वीरस्त्वां रघुनन्दनः
अब्रवीत्परमप्रीतः कृतार्थेनान्तरात्मना ६
प्रियमाख्यामि ते देवि त्वां तु भूयः सभाजये
दिष्ट्या जीवसि धर्मज्ञे जयेन मम संयुगे ७
लब्धो नो विजयः सीते स्वस्था भव गतव्यथा
रावणः स हतः शत्रुर्लङ्का चेयं वशे स्थिता ८
मया ह्यलब्धनिद्रेण धृतेन तव निर्जये
प्रतिज्ञैषा विनिस्तीर्णा बद्ध्वा सेतुं महोदधौ ९
संभ्रमश्च न कर्तव्यो वर्तन्त्या रावणालये
विभीषणविधेयं हि लङ्कैश्वर्यमिदं कृतम् १०
तदाश्वसिहि विश्वस्ता स्वगृहे परिवर्तसे
अयं चाभ्येति संहृष्टस्त्वद्दर्शनसमुत्सुकः ११

एवमुक्ता समुत्पत्य सीता शशिनिभानना
प्रहर्षेणावरुद्धा सा व्याजहार न किंचन १२
अब्रवीच्च हरिश्रेष्ठः सीतामप्रतिजल्पतीम्
किं त्वं चिन्तयसे देवि किं च मां नाभिभाषसे १३
एवमुक्ता हनुमता सीता धर्मे व्यवस्थिता
अब्रवीत्परमप्रीता हर्षगद्गदया गिरा १४
प्रियमेतदुपश्रुत्य भर्तुर्विजयसंश्रितम्
प्रहर्षवशमापन्ना निर्वाक्यास्मि क्षणान्तरम् १५
न हि पश्यामि सदृशं चिन्तयन्ती प्लवंगम
मत्प्रियाख्यानकस्येह तव प्रत्यभिनन्दनम् १६
न च पश्यामि तत्सौम्य पृथिव्यामपि वानर
सदृशं मत्प्रियाख्याने तव दातुं भवेत्समम् १७
हिरण्यं वा सुवर्णं वा रत्नानि विविधानि च
राज्यं वा त्रिषु लोकेषु नैतदर्हति भाषितुम् १८
एवमुक्तस्तु वैदेह्या प्रत्युवाच प्लवंगमः
प्रगृहीताञ्जलिर्वाक्यं सीतायाः प्रमुखे स्थितः १९
भर्तुः प्रियहिते युक्ते भर्तुर्विजयकाङ्क्षिणि
स्निग्धमेवंविधं वाक्यं त्वमेवार्हसि भाषितुम् २०
तवैतद्वचनं सौम्ये सारवत्स्निग्धमेव च
रत्नौघाद्विविधाच्चापि देवराज्याद्विशिष्यते २१
अर्थतश्च मया प्राप्ता देवराज्यादयो गुणाः
हतशत्रुं विजयिनं रामं पश्यामि यत्स्थितम् २२
इमास्तु खलु राक्षस्यो यदि त्वमनुमन्यसे
हन्तुमिच्छाम्यहं सर्वा याभिस्त्वं तर्जिता पुरा २३
क्लिश्यन्तीं पतिदेवां त्वामशोकवनिकां गताम्
घोररूपसमाचाराः क्रूराः क्रूरतरेक्षणाः २४
राक्षस्यो दारुणकथा वरमेतं प्रयच्छ मे
इच्छामि विविधैर्घातैर्हन्तुमेताः सुदारुणाः २५
मुष्टिभिः पाणिभिश्चैव चरणैश्चैव शोभने
घोरैर्जानुप्रहारैश्च दशनानां च पातनैः २६
भक्षणैः कर्णनासानां केशानां लुञ्चनैस्तथा
भृशं शुष्कमुखीभिश्च दारुणैर्लङ्घनैर्हतैः २७

एवंप्रकारैर्बहुभिर्विप्रकारैर्यशस्विनि
हन्तुच्छिम्यहं देवि तवेमाः कृतकिल्बिषाः २८
एवमुक्ता हनुमता वैदेही जनकात्मजा
उवाच धर्मसहितं हनूमन्तं यशस्विनी २९
राजसंश्रयवश्यानां कुर्वतीनां पराज्ञया
विधेयानां च दासीनां कः कुप्येद्वानरोत्तम ३०
भाग्यवैषम्ययोगेन पुरा दुश्चरितेन च
मयैतत्प्राप्यते सर्वं स्वकृतं ह्युपभुज्यते ३१
प्राप्तव्यं तु दशायोगान्मयैतदिति निश्चितम्
दासीनां रावणस्याहं मर्षयामीह दुर्बला ३२
आज्ञप्ता रावणेनैता राक्षस्यो मामतर्जयन्
हते तस्मिन्न कुर्युर्हि तर्जनं वानरोत्तम ३३
अयं व्याघ्रसमीपे तु पुराणो धर्मसंहितः
ऋक्षेण गीतः श्लोको मे तं निबोध प्लवंगम ३४
न परः पापमादत्ते परेषां पापकर्मणाम्
समयो रक्षितव्यस्तु सन्तश्चारित्रभूषणाः ३५
पापानां वा शुभानां वा वधार्हाणां प्लवंगम
कार्यं कारुण्यमार्येण न कश्चिन्नापराध्यति ३६
लोकहिंसाविहाराणां रक्षसां कामरूपिणाम्
कुर्वतामपि पापानि नैव कार्यमशोभनम् ३७
एवमुक्तस्तु हनुमान्सीतया वाक्यकोविदः
प्रत्युवाच ततः सीतां रामपत्नीं यशस्विनीम् ३८
युक्ता रामस्य भवती धर्मपत्नी यशस्विनी
प्रतिसंदिश मां देवि गमिष्ये यत्र राघवः ३९
एवमुक्ता हनुमता वैदेही जनकात्मजा
अब्रवीद्द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं वानरोत्तम ४०
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्पवनात्मजः
हर्षयन्मैथिलद्यं वाक्यमुवाचेदं महाद्युतिः ४१
पूर्णचन्द्राननं रामं द्रक्ष्यस्यार्ये
सलक्ष्मणम्
स्थिरमित्रं हतामित्रं शचीव त्रिदशेश्वरम् ४२
तामेवमुक्त्वा राजन्तीं सीतां साक्षादिव श्रियम्

आजगाम महावेगो हनूमान्यत्र राघवः ४३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोत्तरशततमः सर्गः १०१

६-१०२
स उवाच महाप्राज्ञमभिगम्य प्लवंगमः
रामं वचनमर्थज्ञो वरं सर्वधनुष्मताम् १
यन्निमित्तोऽयमारम्भः कर्मणां च फलोदयः
तां देवीं शोकसंतप्तां मैथिलद्यं द्रष्टुमर्हसि २
सा हि शोकसमाविष्टा बाष्पपर्याकुलेक्षणा
मैथिली विजयं श्रुत्वा तव हर्षमुपागमत् ३
पूर्वकात्प्रत्ययाच्चाहमुक्तो विश्वस्तया तया
भर्तारं द्रष्टुमिच्छामि कृतार्थं सहलक्ष्मणम् ४
एवमुक्तो हनुमता रामो धर्मभृतां वरः
अगच्छत्सहसा ध्यानमासीद्बाष्पपरिप्लुतः ५
दीर्घमुष्णं च निश्वस्य मेदिनीमवलोकयन्
उवाच मेघसंकाशं विभीषणमुपस्थितम् ६
दिव्याङ्गरागां वैदेहीं दिव्याभरणभूषिताम्
इह सीतां शिरः स्नातामुपस्थापय माचिरम् ७
एवमुक्तस्तु रामेण त्वरमाणो विभीषणः प्रविश्यान्तःपुरं सीतां स्त्रीभिः स्वाभिरचोदयत्
८
दिव्याङ्गरागा वैदेहि दिव्याभरणभूषिता
यानमारोह भद्रं ते भर्ता त्वां द्रष्टुमिच्छति ९
एवमुक्ता तु वैदेही प्रत्युवाच विभीषणम्
अस्नाता द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं राक्षसाधिप १०
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच विभीषणः
यथाह रामो भर्ता ते तत्तथा कर्तुमर्हसि ११
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मैथिली भर्तृदेवता
भर्तृभक्तिव्रता साध्वी तथेति प्रत्यभाषत १२
ततः सीतां शिरःस्नातां युवतीभिरलंकृताम्

महार्हाभरणोपेतां महार्हाम्बरधारिणीम् १३
आरोप्य शिबिकां दीप्तां परार्ध्याम्बरसंवृताम्
रक्षोभिर्बहुभिर्गुप्तामाजहार विभीषणः १४
सोऽभिगम्य महात्मानं ज्ञात्वाभिध्यानमास्थितम्
प्रणतश्च प्रहृष्टश्च प्राप्तां सीतां न्यवेदयत् १५
तामागतामुपश्रुत्य रक्षोगृहचिरोषिताम्
हर्षो दैन्यं च रोषश्च त्रयं राघवमाविशत् १६
ततः पार्श्वगतं दृष्ट्वा सविमर्शं विचारयन्
विभीषणमिदं वाक्यमहृष्टो राघवोऽब्रवीत् १७
राक्षसाधिपते सौम्य नित्यं मद्विजये रत
वैदेही संनिकर्षं मे शीघ्रं समुपगच्छतु १८
स तद्वचनमाज्ञाय राघवस्य विभीषणः
तूर्णमुत्सारणे यत्नं कारयामास सर्वतः १९
कञ्चुकोष्णीषिणस्तत्र वेत्रझर्झरपाणयः
उत्सारयन्तः पुरुषाः समन्तात्परिचक्रमुः २०
ऋक्षाणां वानराणां च राक्षसानां च सर्वतः
वृन्दान्युत्सार्यमाणानि दूरमुत्ससृजुस्ततः २१
तेषामुत्सार्यमाणानां सर्वेषां ध्वनिरुत्थितः
वायुनोद्वर्तमानस्य सागरस्येव निस्वनः २२
उत्सार्यमाणांस्तान्दृष्ट्वा
समन्ताज्जातसंभ्रमान्
दाक्षिण्यात्तदमर्षाच्च वारयामास राघवः २३
संरब्धश्चाब्रवीद्रामश्चक्षुषा प्रदहन्निव
विभीषणं महाप्राज्ञं सोपालम्भमिदं वचः २४
किमर्थं मामनादृत्य क्लिश्यतेऽय त्वया जनः
निवर्तयैनमुद्योगं जनोऽय स्वजनो मम २५
न गृहाणि न वस्त्राणि न प्राकारास्तिरस्क्रियाः
नेदृशा राजसत्कारा वृत्तमावरणं स्त्रियः २६
व्यसनेषु न कृच्छ्रेषु न युद्धे न स्वयंवरे
न क्रतौ नो विवाहे च दर्शनं दुष्यते स्त्रियः २७
सैषा युद्धगता चैव कृच्छ्रे महति च स्थिता
दर्शनेऽस्या न दोषः स्यान्मत्समीपे विशेषतः २८

तदानय समीपं मे शीघ्रमेनां विभीषण
सीता पश्यतु मामेषा सुहृद्गणवृतं स्थितम् २९
एवमुक्तस्तु रामेण सविमर्शो विभीषणः
रामस्योपानयत्सीतां संनिकर्षं विनीतवत् ३०
ततो लक्ष्मणसुग्रीवौ हनूमांश्च प्लवंगमः
निशम्य वाक्यं रामस्य बभूवुर्व्यथिता भृशम् ३१
कलत्रनिरपेक्षैश्च इङ्गितैरस्य दारुणैः
अप्रीतमिव सीतायां तर्कयन्ति स्म राघवम् ३२
लज्जया त्ववलीयन्ती स्वेषु गात्रेषु मैथिली
विभीषणेनानुगता भर्तारं साभ्यवर्तत ३३
सा वस्त्रसंरुद्धमुखी लज्जया जनसंसदि
रुरोदासाद्य भर्तारमार्यपुत्रेति भाषिणी ३४
विस्मयाच्च प्रहर्षाच्च स्नेहाच्च पतिदेवता
उदैक्षत मुखं भर्तुः सौम्यं सौम्यतरानना ३५
अथ समपनुदन्मनःक्लमं सा
सुचिरमदृष्टमुदीक्ष्य वै प्रियस्य
वदनमुदितपूर्णचन्द्रकान्तं
विमलशशाङ्कनिभानना तदासीत् ३६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्व्यधिकशततमः सर्गः १०२

६-१०३
तां तु पार्श्वे स्थितां प्रह्वां रामः संप्रेक्ष्य
मैथिलीम्
हृदयान्तर्गतक्रोधो व्याहर्तुमुपचक्रमे १
एषासि निर्जिता भद्रे शत्रुं जित्वा मया रणे
पौरुषाद्यदनुष्ठेयं तदेतदुपपादितम् २
गतोऽस्म्यन्तममर्षस्य धर्षणा संप्रमार्जिता
अवमानश्च शत्रुश्च मया युगपदुद्धृतौ ३
अद्य मे पौरुषं दृष्टमद्य मे सफलः श्रमः
अद्य तीर्णप्रतिज्ञत्वात्प्रभवामीह चात्मनः ४
या त्वं विरहिता नीता चलचित्तेन रक्षसा

दैवसंपादितो दोषो मानुषेण मया जितः ५
संप्राप्तमवमानं यस्तेजसा न प्रमार्जति
कस्तस्य पुरुषार्थोऽस्ति पुरुषस्याल्पतेजसः ६
लङ्घनं च समुद्रस्य लङ्कायाश्चावमर्दनम्
सफलं तस्य तच्छ्लाघ्यमद्य कर्म हनूमतः ७
युद्धे विक्रमतश्चैव हितं मन्त्रयतश्च मे
सुग्रीवस्य ससैन्यस्य सफलोऽद्य परिश्रमः ८
निर्गुणं भ्रातरं त्यक्त्वा यो मां स्वयमुपस्थितः
विभीषणस्य भक्तस्य सफलोऽद्य परिश्रमः ९
इत्येवं ब्रुवतस्तस्य सीता रामस्य तद्वचः
मृगीवोत्फुल्लनयना बभूवाश्रुपरिप्लुता १०
पश्यतस्तां तु रामस्य भूयः क्रोधोऽभ्यवर्तत
प्रभूताज्यावसिक्तस्य पावकस्येव दीप्यतः ११
स बद्ध्वा भ्रुकुटिं वक्त्रे
तिर्यक्प्रेक्षितलोचनः
अब्रवीत्परुषं सीतां मध्ये वानररक्षसाम् १२
यत्कर्तव्यं मनुष्येण धर्षणां परिमार्जता
तत्कृतं सकलं सीते शत्रुहस्तादमर्षणात् १३
निर्जिता जीवलोकस्य तपसा भावितात्मना
अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक् १४
विदितश्चास्तु भद्रं ते योऽय रणपरिश्रमः
स तीर्णः सुहृदां वीर्यान्न त्वदर्थं मया कृतः १५
रक्षता तु मया वृत्तमपवादं च सर्वशः
प्रख्यातस्यात्मवंशस्य न्यङ्गं च परिमार्जता १६
प्राप्तचारित्रसंदेहा मम प्रतिमुखे स्थिता
दीपो नेत्रातुरस्येव प्रतिकूलासि मे दृढम् १७
तद्गच्छ ह्यभ्यनुज्ञाता यथेष्टं जनकात्मजे
एता दश दिशो भद्रे कार्यमस्ति न मे त्वया १८
कः पुमान्हि कुले जातः स्त्रियं परगृहोषिताम्
तेजस्वी पुनरादद्यात्सुहृल्लेखेन चेतसा १९
रावणाङ्कपरिभ्रष्टां दृष्टां दुष्टेन चक्षुषा
कथं त्वां पुनरादद्यां कुलं व्यपदिशन्महत् २०

तदर्थं निर्जिता मे त्वं यशः प्रत्याहृतं मया
नास्ति मे त्वय्यभिष्वङ्गो यथेष्टं गम्यतामितः २१
इति प्रव्याहृतं भद्रे मयैतत्कृतबुद्धिना
लक्ष्मणे भरते वा त्वं कुरु बुद्धिं यथासुखम् २२
सुग्रीवे वानरेन्द्रे वा राक्षसेन्द्रे विभीषणे
निवेशय मनः सीते यथा वा सुखमात्मनः २३
न हि त्वां रावणो दृष्ट्वा दिव्यरूपां मनोरमाम्
मर्षयेत चिरं सीते स्वगृहे परिवर्तिनीम् २४
ततः प्रियार्हश्रवणा तदप्रियं
प्रियादुपश्रुत्य चिरस्य मैथिली
मुमोच बाष्पं सुभृशं प्रवेपिता
गजेन्द्रहस्ताभिहतेव वल्लरी २५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्र्यधिकशततमः सर्गः १०३

६-१०४
एवमुक्ता तु वैदेही परुषं लोमहर्षणम्
राघवेण सरोषेण भृशं प्रव्यथिताभवत् १
सा तदश्रुतपूर्वं हि जने महति मैथिली
श्रुत्वा भर्तृवचो रूक्षं लज्जया व्रीडिताभवत् २
प्रविशन्तीव गात्राणि स्वान्येव जनकात्मजा
वाक्शल्यैस्तैः सशल्येव भृशमश्रूण्यवर्तयत् ३
ततो बाष्पपरिक्लिष्टं प्रमार्जन्ती स्वमाननम्
शनैर्गद्गदया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ४
किं मामसदृशं वाक्यमीदृशं श्रोत्रदारुणम्
रूक्षं श्रावयसे वीर प्राकृतः प्राकृतामिव ५
न तथास्मि महाबाहो यथा त्वमवगच्छसि
प्रत्ययं गच्छ मे स्वेन चारित्रेणैव ते शपे ६
पृथक्स्त्रीणां प्रचारेण जातिं त्वं परिशङ्कसे
परित्यजेमां शङ्कां तु यदि तेऽह परीक्षिता ७
यद्यहं गात्रसंस्पर्शं गतास्मि विवशा प्रभो
कामकारो न मे तत्र दैवं तत्रापराध्यति ८

मदधीनं तु यत्तन्मे हृदयं त्वयि वर्तते
पराधीनेषु गात्रेषु किं करिष्याम्यनीश्वरा ९
सहसंवृद्धभावाच्च संसर्गेण च मानद
यद्यहं ते न विज्ञाता हता तेनास्मि शाश्वतम् १०
प्रेषितस्ते यदा वीरो हनूमानवलोककः
लङ्कास्थाहं त्वया वीर किं तदा न विसर्जिता ११
प्रत्यक्षं वानरेन्द्रस्य त्वद्वाक्यसमनन्तरम्
त्वया संत्यक्तया वीर त्यक्तं स्याज्जीवितं मया १२
न वृथा ते श्रमोऽय स्यात्संशये न्यस्य जीवितम्
सुहृज्जनपरिक्लेशो न चायं निष्फलस्तव १३
त्वया तु नरशार्दूल क्रोधमेवानुवर्तता
लघुनेव मनुष्येण स्त्रीत्वमेव पुरस्कृतम् १४
अपदेशेन जनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात्
मम वृत्तं च वृत्तज्ञ बहु ते न पुरस्कृतम् १५
न प्रमाणीकृतः पाणिर्बाल्ये बालेन पीडितः
मम भक्तिश्च शीलं च सर्वं ते पृष्ठतः कृतम् १६
एवं ब्रुवाणा रुदती बाष्पगद्गदभाषिणी
अब्रवील्लक्ष्मणं सीता दीनं ध्यानपरं स्थितम् १७
चितां मे कुरु सौमित्रे व्यसनस्यास्य भेषजम्
मिथ्यापवादोपहता नाहं जीवितुमुत्सहे १८
अप्रीतस्य गुणैर्भर्तुस्त्यक्तया जनसंसदि
या क्षमा मे गतिर्गन्तुं प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् १९
एवमुक्तस्तु वैदेह्या लक्ष्मणः परवीरहा
अमर्षवशमापन्नो राघवाननमैक्षत २०
स विज्ञाय मनश्छन्दं रामस्याकारसूचितम्
चितां चकार सौमित्रिर्मते रामस्य वीर्यवान् २१
अधोमुखं ततो रामं शनैः कृत्वा प्रदक्षिणम्
उपासर्पत वैदेही दीप्यमानं हुताशनम् २२
प्रणम्य देवताभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यश्च मैथिली
बद्धाञ्जलिपुटा चेदमुवाचाग्निसमीपतः २३
यथा मे हृदयं नित्यं नापसर्पति राघवात्
तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः२४

एवमुक्त्वा तु वैदेही परिक्रम्य हुताशनम्
विवेश ज्वलनं दीप्तं निःसङ्गेनान्तरात्मना २५
जनः स सुमहांस्तत्र बालवृद्धसमाकुलः
ददर्श मैथिलद्यं तत्र प्रविशन्तीं हुताशनम् २६
तस्यामग्निं विशन्त्यां तु हाहेति विपुलः स्वनः
रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुरधिकशततमः सर्गः १०४

६-१०५
ततो वैश्रवणो राजा यमश्चामित्रकर्शनः
सहस्राक्षो महेन्द्रश्च वरुणश्च परंतपः १
षडर्धनयनः श्रीमान्महादेवो वृषध्वजः
कर्ता सर्वस्य लोकस्य ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः २
एते सर्वे समागम्य विमानैः सूर्यसंनिभैः
आगम्य नगरीं लङ्कामभिजग्मुश्च राघवम् ३
ततः सहस्ताभरणान्प्रगृह्य विपुलान्भुजान् अब्रुवंस्त्रिदशश्रेष्ठाः प्राञ्जलि राघवं स्थितम् ४
कर्ता सर्वस्य लोकस्य श्रेष्ठो ज्ञानवतां वरः
उपेक्षसे कथं सीतां पतन्तीं हव्यवाहने
कथं देवगणश्रेष्ठमात्मानं नावबुध्यसे ५
ऋतधामा वसुः पूर्वं वसूनां च प्रजापतिः
त्वं त्रयाणां हि लोकानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः ६
रुद्राणामष्टमो रुद्रः साध्यानामपि पञ्चमः
अश्विनौ चापि ते कर्णौ चन्द्रसूर्यौ च चक्षुषी ७
अन्ते चादौ च लोकानां दृश्यसे त्वं परंतप
उपेक्षसे च वैदेहीं मानुषः प्राकृतो यथा ८
इत्युक्तो लोकपालैस्तैः स्वामी लोकस्य राघवः
अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठान्रामो धर्मभृतां वरः ९
आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम्
योऽह यस्य यतश्चाहं भगवांस्तद्ब्रवीतु मे १०

इति ब्रुवाणं काकुत्स्थं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः
अब्रवीच्छृणु मे राम सत्यं सत्यपराक्रम ११
भवान्नारायणो देवः श्रीमांश्चक्रायुधो विभुः
एकशृङ्गो वराहस्त्वं भूतभव्यसपत्नजित् १२
अक्षरं ब्रह्म सत्यं च मध्ये चान्ते च राघव
लोकानां त्वं परो धर्मो विष्वक्सेनश्चतुर्भुजः १३
शार्ङ्गधन्वा हृषीकेशः पुरुषः पुरुषोत्तमः
अजितः खड्गधृग्विष्णुः कृष्णश्चैव बृहद्बलः १४
सेनानीर्ग्रामणीश्च त्वं बुद्धिः सत्त्वं क्षमा दमः
प्रभवश्चाव्ययश्च त्वमुपेन्द्रो मधुसूदनः १५
इन्द्रकर्मा महेन्द्रस्त्वं पद्मनाभो रणान्तकृत्
शरण्यं शरणं च त्वामाहुर्दिव्या महर्षयः १६
सहस्रशृङ्गो वेदात्मा शतजिह्वो महर्षभः
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमॐकारः परंतप १७
प्रभवं निधनं वा ते न विदुः को भवानिति
दृश्यसे सर्वभूतेषु ब्राह्मणेषु च गोषु च
दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु वनेषु च १८
सहस्रचरणः श्रीमाञ्शतशीर्षः सहस्रदृक्
त्वं धारयसि भूतानि वसुधां च सपर्वताम् १९
अन्ते पृथिव्याः सलिले दृश्यसे त्वं महोरगः
त्रील्लोँ कान्धारयन्राम देवगन्धर्वदानवान् २०
अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी सरस्वती
देवा गात्रेषु लोमानि निर्मिता ब्रह्मणा प्रभो २१
निमेषस्तेऽभवद्रात्रिरुन्मेषस्तेऽभवद्दिवा
संस्कारास्तेऽभवन्वेदा न तदस्ति त्वया विना २२
जगत्सर्वं शरीरं ते स्थैर्यं ते वसुधातलम्
अग्निः कोपः प्रसादस्ते सोमः श्रीवत्सलक्षण २३
त्वया लोकास्त्रयः क्रान्ताः पुराणे
विक्रमैस्त्रिभिः
महेन्द्रश्च कृतो राजा बलि बद्ध्वा महासुरम् २४
सीता लक्ष्मीर्भवान्विष्णुर्देवः कृष्णः प्रजापतिः
वधार्थं रावणस्येह प्रविष्टो मानुषीं तनुम् २५

तदिदं नः कृतं कार्यं त्वया धर्मभृतां वर
निहतो रावणो राम प्रहृष्टो दिवमाक्रम २६
अमोघं बलवीर्यं ते अमोघस्ते पराक्रमः
अमोघास्ते भविष्यन्ति भक्तिमन्तश्च ये नराः २७
ये त्वां देवं ध्रुवं भक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम्
ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभवः २८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पच्चाधिकशततमः सर्गः १०५

६-१०६
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं पितामहसमीरितम्
अङ्केनादाय वैदेहीमुत्पपात विभावसुः १
तरुणादित्यसंकाशां तप्तकाञ्चनभूषणाम्
रक्ताम्बरधरां बालां नीलकुञ्चितमूर्धजाम् २
अक्लिष्टमाल्याभरणां तथारूपां मनस्विनीम्
ददौ रामाय वैदेहीमङ्के कृत्वा विभावसुः ३
अब्रवीच्च तदा रामं साक्षी लोकस्य पावकः
एषा ते राम वैदेही पापमस्या न विद्यते ४
नैव वाचा न मनसा नानुध्यानान्न चक्षुषा
सुवृत्ता वृत्तशौण्डीरा न त्वामतिचचार ह ५
रावणेनापनीतैषा वीर्योत्सिक्तेन रक्षसा
त्वया विरहिता दीना विवशा निर्जनाद्वनात् ६
रुद्धा चान्तःपुरे गुप्ता त्वच्चित्ता त्वत्परायणा
रक्षिता राक्षसीसंघैर्विकृतैर्घोरदर्शनैः ७
प्रलोभ्यमाना विविधं भर्त्स्यमाना च मैथिली
नाचिन्तयत तद्रक्षस्त्वद्गतेनान्तरात्मना ८
विशुद्धभावां निष्पापां प्रतिगृह्णीष्व राघव
न किंचिदभिधातव्यमहमाज्ञापयामि ते ९
एवमुक्तो महातेजा धृतिमान्दृढविक्रमः
अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठं रामो धर्मभृतां वरः १०
अवश्यं त्रिषु लोकेषु सीता पावनमर्हति
दीर्घकालोषिता चेयं रावणान्तःपुरे शुभा ११

बालिशः खलु कामात्मा रामो दशरथात्मजः
इति वक्ष्यन्ति मां सन्तो जानकीमविशोध्य हि १२
अनन्यहृदयां भक्तां मच्चित्तपरिरक्षिणीम्
अहमप्यवगच्छामि मैथिलद्यं जनकात्मजाम् १३
प्रत्ययार्थं तु लोकानां त्रयाणां सत्यसंश्रयः
उपेक्षे चापि वैदेहीं प्रविशन्तीं हुताशनम् १४
इमामपि विशालाक्षीं रक्षितां स्वेन तेजसा
रावणो नातिवर्तेत वेलामिव महोदधिः १५
न हि शक्तः स दुष्टात्मा मनसापि हि मैथिलीम्
प्रधर्षयितुमप्राप्तां दीप्तामग्निशिखामिव १६
नेयमर्हति चैश्वर्यं रावणान्तःपुरे शुभा
अनन्या हि मया सीता भास्करेण प्रभा यथा १७
विशुद्धा त्रिषु लोकेषु मैथिली जनकात्मजा
न हि हातुमियं शक्या कीर्तिरात्मवता यथा १८
अवश्यं च मया कार्यं सर्वेषां वो वचो हितम्
स्निग्धानां लोकमान्यानामेवं च ब्रुवतां हितम् १९
इतीदमुक्त्वा वचनं महाबलैः
प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा
समेत्य रामः प्रियया महाबलः
सुखं सुखार्होऽनुबभूव राघवः २०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षष्ठाधिकशततम सर्गः १०६

६-१०७
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं राघवेण सुभाषितम्
इदं शुभतरं वाक्यं व्याजहार महेश्वरः १
पुष्कराक्ष महाबाहो महावक्षः परंतप
दिष्ट्या कृतमिदं कर्म त्वया शस्त्रभृतां वर २
दिष्ट्या सर्वस्य लोकस्य प्रवृद्धं दारुणं तमः
अपावृत्तं त्वया संख्ये राम रावणजं भयम् ३
आश्वास्य भरतं दीनं कौसल्यां च यशस्विनीम्
कैकेयीं च सुमित्रां च दृष्ट्वा लक्ष्मणमातरम् ४

प्राप्य राज्यमयोध्यायां नन्दयित्वा सुहृज्जनम्
इक्ष्वाकूणां कुले वंशं स्थापयित्वा महाबल ५
इष्ट्वा तुरगमेधेन प्राप्य चानुत्तमं यशः
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा त्रिदिवं गन्तुमर्हसि ६
एष राजा विमानस्थः पिता दशरथस्तव
काकुत्स्थ मानुषे लोके गुरुस्तव महायशाः ७
इन्द्रलोकं गतः श्रीमांस्त्वया पुत्रेण तारितः
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा त्वमेनमभिवादय ८
महादेववचः श्रुत्वा काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः
विमानशिखरस्थस्य प्रणाममकरोत्पितुः ९
दीप्यमानं स्वया लक्ष्म्या विरजोम्बरधारिणम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा ददर्श पितरं प्रभुः १०
हर्षेण महताविष्टो विमानस्थो महीपतिः
प्राणैः प्रियतरं दृष्ट्वा पुत्रं दशरथस्तदा ११
आरोप्याङ्कं महाबाहुर्वरासनगतः प्रभुः
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य ततो वाक्यं समाददे १२
न मे स्वर्गो बहुमतः संमानश्च सुरर्षिभिः
त्वया राम विहीनस्य सत्यं प्रतिशृणोमि ते १३
कैकेय्या यानि चोक्तानि वाक्यानि वदतां वर
तव प्रव्राजनार्थानि स्थितानि हृदये मम १४
त्वां तु दृष्ट्वा कुशलिनं परिष्वज्य सलक्ष्मणम्
अद्य दुःखाद्विमुक्तोऽस्मि नीहारादिव भास्करः १५
तारितोऽह त्वया पुत्र सुपुत्रेण महात्मना
अष्टावक्रेण धर्मात्मा तारितो ब्राह्मणो यथा १६
इदानीं च विजानामि यथा सौम्य सुरेश्वरैः
वधार्थं रावणस्येह विहितं पुरुषोत्तमम् १७
सिद्धार्था खलु कौसल्या या त्वां राम गृहं गतम्
वनान्निवृत्तं संहृष्टा द्रक्ष्यते शत्रुसूदन १८
सिद्धार्थाः खलु ते राम नरा ये त्वां पुरीं गतम्
जलार्द्रमभिषिक्तं च द्रक्ष्यन्ति वसुधाधिपम् १९
अनुरक्तेन बलिना शुचिना धर्मचारिणा
इच्छेयं त्वामहं द्रष्टुं भरतेन समागतम् २०

चतुर्दश समाः सौम्य वने निर्यापितास्त्वया
वसता सीतया सार्धं लक्ष्मणेन च धीमता २१
निवृत्तवनवासोऽसि प्रतिज्ञा सफला कृता
रावणं च रणे हत्वा देवास्ते परितोषिताः २२
कृतं कर्म यशः श्लाघ्यं प्राप्तं ते शत्रुसूदन
भ्रातृभिः सह राज्यस्थो दीर्घमायुरवाप्नुहि २३
इति ब्रुवाणं राजानं रामः प्राञ्जलिरब्रवीत्
कुरु प्रसादं धर्मज्ञ कैकेय्या भरतस्य च २४
सपुत्रां त्वां त्यजामीति यदुक्ता कैकयी त्वया
स शापः कैकयीं घोरः सपुत्रां न स्पृशेत्प्रभो २५
स तथेति महाराजो राममुक्त्वा कृताञ्जलिम्
लक्ष्मणं च परिष्वज्य पुनर्वाक्यमुवाच ह २६
रामं शुश्रूषता भक्त्या वैदेह्या सह सीतया
कृता मम महाप्रीतिः प्राप्तं धर्मफलं च ते २७
धर्मं प्रप्स्यसि धर्मज्ञ यशश्च विपुलं भुवि
रामे प्रसन्ने स्वर्गं च महिमानं तथैव च २८
रामं शुश्रूष भद्रं ते सुमित्रानन्दवर्धन
रामः सर्वस्य लोकस्य शुभेष्वभिरतः सदा २९
एते सेन्द्रास्त्रयो लोकाः सिद्धाश्च परमर्षयः
अभिगम्य महात्मानमर्चन्ति पुरुषोत्तमम् ३०
एतत्तदुक्तमव्यक्तमक्षरं ब्रह्मनिर्मितम्
देवानां हृदयं सौम्य गुह्यं रामः परंतपः ३१
अवाप्तं धर्मचरणं यशश्च विपुलं त्वया
रामं शुश्रूषता भक्त्या वैदेह्या सह सीतया ३२
स तथोक्त्वा महाबाहुर्लक्ष्मणं प्राञ्जलि स्थितम्
उवाच राजा धर्मात्मा वैदेहीं वचनं शुभम् ३३
कर्तव्यो न तु वैदेहि मन्युस्त्यागमिमं प्रति
रामेण त्वद्विशुर्द्ध्य्थं कृतमेतद्धितैषिणा ३४
न त्वं सुभ्रु समाधेया पतिशुश्रूषणं प्रति
अवश्यं तु मया वाच्यमेष ते दैवतं परम् ३५
इति प्रतिसमादिश्य पुत्रौ सीतां तथा स्नुषाम्
इन्द्रलोकं विमानेन ययौ दशरथो ज्वलन् ३६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ताधिकशततमः सर्गः १०७

६-१०८
प्रतिप्रयाते काकुत्स्थे महेन्द्रः पाकशासनः
अब्रवीत्परमप्रीतो राघवं प्राञ्जलि स्थितम् १
अमोघं दर्शनं राम तवास्माकं परंतप
प्रीतियुक्तोऽस्मि तेन त्वं ब्रूहि यन्मनसेच्छसि २
एवमुक्तस्तु काकुत्स्थः प्रत्युवाच कृताञ्जलि
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया चापि भार्यया ३
यदि प्रीतिः समुत्पन्ना मयि सर्वसुरेश्वर
वक्ष्यामि कुरु मे सत्यं वचनं वदतां वर ४
मम हेतोः पराक्रान्ता ये गता यमसादनम्
ते सर्वे जीवितं प्राप्य समुत्तिष्ठन्तु वानराः ५
मत्प्रियेष्वभिरक्ताश्च न मृत्युं गणयन्ति च
त्वत्प्रसादात्समेयुस्ते वरमेतदहं वृणे ६
नीरुजान्निर्व्रणांश्चैव सम्पन्नबलपौरुषान्
गोलाड्गूलांस्तथैवर्क्षान्द्रष्टुमिच्छामि मानद ७
अकाले चापि मुख्यानि मूलानि च फलानि च
नद्यश्च विमलास्तत्र तिष्ठेयुर्यत्र वानराः ८
श्रुत्वा तु वचनं तस्य राघवस्य महात्मनः
महेन्द्रः प्रत्युवाचेदं वचनं प्रीतिलक्षणम् ९
महानयं वरस्तात त्वयोक्तो रघुनन्दन
समुत्थास्यन्ति हरयः सुप्ता निद्राक्षये यथा १०
सुहृद्भिर्बान्धवैश्चैव ज्ञातिभिः स्वजनेन च
सर्व एव समेष्यन्ति संयुक्ताः परया मुदा ११
अकाले पुष्पशबलाः फलवन्तश्च पादपाः
भविष्यन्ति महेष्वास नद्यश्च सलिलायुताः १२
सव्रणैः प्रथमं गात्रैः संवृतैर्निर्व्रणैः पुनः
बभूवुर्वानराः सर्वे किमेतदिति विस्मिताः १३
काकुत्स्थं परिपूर्णार्थं दृष्ट्वा सर्वे सुरोत्तमाः

ऊचुस्ते प्रथमं स्तुत्वा स्तवार्हं सहलक्ष्मणम् १४
गच्छायोध्यामितो वीर विसर्जय च वानरान्
मैथिलद्यं सान्त्वयस्वैनामनुरक्तां तपस्विनीम् १५
भ्रातरं पश्य भरतं त्वच्छोकाद्व्रतचारिणम्
अभिषेचय चात्मानं पौरान्गत्वा प्रहर्षय १६
एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य रामं सौमित्रिणा सह
विमानैः सूर्यसंकाशैर्हृष्टा जग्मुः सुरा दिवम् १७
अभिवाद्य च काकुत्स्थः
सर्वांस्तांस्त्रिदशोत्तमान्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वासमाज्ञापयत्तदा १८
ततस्तु सा लक्ष्मणरामपालिता
महाचमूर्हृष्टजना यशस्विनी
श्रिया ज्वलन्ती विरराज सर्वतो
निशा प्रणीतेव हि शीतरश्मिना १९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टोत्तरशततमः सर्गः १०८

६-१०९
तां रात्रिमुषितं रामं सुखोत्थितमरिंदमम्
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं जयं पृष्ट्वा विभीषणः १
स्नानानि चाङ्गरागाणि वस्त्राण्याभरणानि च
चन्दनानि च दिव्यानि माल्यानि विविधानि च २
अलंकारविदश्चेमा नार्यः पद्मनिभेक्षणाः
उपस्थितास्त्वां विधिवत्स्नापयिष्यन्ति राघव ३
एवमुक्तस्तु काकुत्स्थः प्रत्युवाच विभीषणम्
हरीन्सुग्रीवमुख्यांस्त्वं स्नानेनोपनिमन्त्रय ४
स तु ताम्यति धर्मात्मा मम हेतोः सुखोचितः
सुकुमारो महाबाहुः कुमारः सत्यसंश्रवः ५
तं विना कैकेयीपुत्रं भरतं धर्मचारिणम्
न मे स्नानं बहुमतं वस्त्राण्याभरणानि च ६
इत एव पथा क्षिप्रं प्रतिगच्छाम तां पुरीम्
अयोध्यामायतो ह्येष पन्थाः परमदुर्गमः ७

एवमुक्तस्तु काकुत्स्थं प्रत्युवाच विभीषणः अह्ना त्वां प्रापयिष्यामि तां पुरीं पार्थिवात्मज ८
पुष्पकं नाम भद्रं ते विमानं सूर्यसंनिभम्
मम भ्रातुः कुबेरस्य रावणेनाहृतं बलात् ९
तदिदं मेघसंकाशं विमानमिह तिष्ठति
तेन यास्यसि यानेन त्वमयोध्यां गतज्वरः १०
अहं ते यद्यनुग्राह्यो यदि स्मरसि मे गुणान्
वस तावदिह प्राज्ञ यद्यस्ति मयि सौहृदम् ११
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया
अर्चितः सर्वकामैस्त्वं ततो राम गमिष्यसि १२
प्रीतियुक्तस्तु मे राम ससैन्यः ससुहृद्गणः
सत्क्रियां विहितां तावद्गृहाण त्वं मयोद्यताम् १३
प्रणयाद्बहुमानाच्च सौहृदेन च राघव
प्रसादयामि प्रेष्योऽह न खल्वाज्ञापयामि ते १४
एवमुक्तस्ततो रामः प्रत्युवाच विभीषणम्
रक्षसां वानराणां च सर्वेषां चोपशृण्वताम् १५
पूजितोऽह त्वया वीर साचिव्येन परंतप
सर्वात्मना च चेष्टाभिः सौहृदेनोत्तमेन च १६
न खल्वेतन्न कुर्यां ते वचनं राक्षसेश्वर
तं तु मे भ्रातरं द्रष्टुं भरतं त्वरते मनः १७
मां निवर्तयितुं योऽसौ चित्रकूटमुपागतः
शिरसा याचतो यस्य वचनं न कृतं मया १८
कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीम्
गुरूंश्च सुहृदश्चैव पौरांश्च तनयैः सह १९
उपस्थापय मे क्षिप्रं विमानं राक्षसेश्वर
कृतकार्यस्य मे वासः कथंस्विदिह संमतः २०
अनुजानीहि मां सौम्य पूजितोऽस्मि विभीषण
मन्युर्न खलु कर्तव्यस्त्वरितस्त्वानुमानये २१
ततः काञ्चनचित्राङ्गं वैदूर्यमणिवेदिकम्
कूटागारैः परिक्षिप्तं सर्वतो रजतप्रभम् २२
पाण्डुराभिः पताकाभिर्ध्वजैश्च समलंकृतम्

शोभितं काञ्चनैर्हर्म्यैर्हेमपद्मविभूषितम् २३
प्रकीर्णं किङ्किणीजालैर्मुक्तामणिगवाक्षितम्
घण्टाजालैः परिक्षिप्तं सर्वतो मधुरस्वनम् २४
तन्मेरुशिखराकारं निर्मितं विश्वकर्मणा
बहुभिर्भूषितं हर्म्यैर्मुक्तारजतसंनिभैः २५
तलैः स्फटिकचित्राङ्गैर्वैदूर्यैश्च वरासनैः
महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नं महाधनैः २६
उपस्थितमनाधृष्यं तद्विमानं मनोजवम्
निवेदयित्वा रामाय तस्थौ तत्र विभीषणः २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवोत्तरशततमः सर्गः १०९

६-११०
उपस्थितं तु तं दृष्ट्वा पुष्पकं पुष्पभूषितम्
अविदूरे स्थितं रामं प्रत्युवाच विभीषणः १
स तु बद्धाञ्जलि प्रह्वो विनीतो राक्षसेश्वरः
अब्रवीत्त्वरयोपेतः किं करोमीति राघवम् २
तमब्रवीन्महातेजा लक्ष्मणस्योपशृण्वतः
विमृश्य राघवो वाक्यमिदं स्नेहपुरस्कृतम् ३
कृतप्रयत्नकर्माणो विभीषण वनौकसः
रत्नैरर्थैश्च विविधैर्भूषणैश्चाभिपूजय ४
सहैभिरर्दिता लङ्का निर्जिता राक्षसेश्वर
हृष्टैः प्राणभयं त्यक्त्वा संग्रामेष्वनिवर्तिभिः
५
एवं संमानिताश्चेमे मानार्हा मानद त्वया
भविष्यन्ति कृतज्ञेन निर्वृता हरियूथपाः ६
त्यागिनं संग्रहीतारं सानुक्रोशं यशस्विनम्
यतस्त्वामवगच्छन्ति ततः संबोधयामि ते ७
एवमुक्तस्तु रामेण वानरांस्तान्विभीषणः
रत्नार्थैः संविभागेन सर्वानेवान्वपूजयत् ८
ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वा रत्नैरर्थैश्च यूथपान्
आरुरोह ततो रामस्तद्विमानमनुत्तमम् ९

अङ्केनादाय वैदेहीं लज्जमानां यशस्विनीम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विक्रान्तेन धनुष्मता १०
अब्रवीच्च विमानस्थः काकुत्स्थः सर्ववानरान्
सुग्रीवं च महावीर्यं राक्षसं च विभीषणम् ११
मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्भिर्वानरोत्तमाः
अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं प्रतिगच्छत १२
यत्तु कार्यं वयस्येन सुहृदा वा परंतप
कृतं सुग्रीव तत्सर्वं भवता धर्मभीरुणा
किष्किन्धां प्रतियाह्याशु स्वसैन्येनाभिसंवृतः १३
स्वराज्ये वस लङ्कायां मया दत्ते विभीषण
न त्वां धर्षयितुं शक्ताः सेन्द्रा अपि दिवौकसः १४
अयोध्यां प्रतियास्यामि राजधानीं पितुर्मम
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि सर्वानामन्त्रयामि वः १५
एवमुक्तास्तु रामेण वानरास्ते महाबलाः
ऊचुः प्राञ्जलयो रामं राक्षसश्च विभीषणः
अयोध्यां गन्तुमिच्छामः सर्वान्नयतु नो भवान् १६
दृष्ट्वा त्वामभिषेकाद्ररं! कौसल्यामभिवाद्य च
अचिरेणागमिष्यामः स्वान्गृहान्नृपतेः सुत १७
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा वानरैः सविभीषणैः
अब्रवीद्राघवः श्रीमान्ससुग्रीवविभीषणान् १८
प्रियात्प्रियतरं लब्धं यदहं ससुहृज्जनः
सर्वैर्भवद्भिः सहितः प्रीतिं लप्स्ये पुरीं गतः १९
क्षिप्रमारोह सुग्रीव विमानं वानरैः सह
त्वमध्यारोह सामात्यो राक्षसेन्द्र विभीषण २०
ततस्तत्पुष्पकं दिव्यं सुग्रीवः सह सेनया
अध्यारोहत्त्वरञ्शीघ्रं सामात्यश्च विभीषणः २१
तेष्वारूढेषु सर्वेषु कौबेरं परमासनम्
राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपात विहायसम् २२
ययौ तेन विमानेन हंसयुक्तेन भास्वता
प्रहृष्टश्च प्रतीतश्च बभौ रामः कुबेरवत् २३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे दशोत्तरशततमः सर्गः ११०

६-१११
अनुज्ञातं तु रामेण तद्विमानमनुत्तमम्
उत्पपात महामेघः श्वसनेनोद्धतो यथा १
पातयित्वा ततश्चक्षुः सर्वतो रघुनन्दनः
अब्रवीन्मैथिलद्यं सीतां रामः शशिनिभाननाम् २
कैलासशिखराकारे त्रिकूटशिखरे स्थिताम्
लङ्कामीक्षस्व वैदेहि निर्मितां विश्वकर्मणा ३
एतदायोधनं पश्य मांसशोणितकर्दमम्
हरीणां राक्षसानां च सीते विशसनं महत् ४
तव हेतोर्विशालाक्षि रावणो निहतो मया
कुम्भकर्णोऽत्र निहतः प्रहस्तश्च निशाचरः ५
लक्ष्मणेनेन्द्रजिच्चात्र रावणिर्निहतो रणे
विरूपाक्षश्च दुष्प्रेक्ष्यो महापार्श्वमहोदरौ ६
अकम्पनश्च निहतो बलिनोऽन्ये च राक्षसाः
त्रिशिराश्चातिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ ७
अत्र मन्दोदरी नाम भार्या तं पर्यदेवयत्
सपत्नीनां सहस्रेण सास्रेण परिवारिता ८
एतत्तु दृश्यते तीर्थं समुद्रस्य वरानने
यत्र सागरमुत्तीर्य तां रात्रिमुषिता वयम् ९
एष सेतुर्मया बद्धः सागरे सलिलार्णवे
तव हेतोर्विशालाक्षि नलसेतुः सुदुष्करः १०
पश्य सागरमक्षोभ्यं वैदेहि वरुणालयम्
अपारमभिगर्जन्तं शङ्खशुक्तिनिषेवितम् ११
हिरण्यनाभं शैलेन्द्रं काञ्चनं पश्य मैथिलि
विश्रमार्थं हनुमतो भित्त्वा सागरमुत्थितम् १२
अत्र राक्षसराजोऽयमाजगाम विभीषणः १३
एषा सा दृश्यते सीते किष्किन्धा चित्रकानना
सुग्रीवस्य पुरी रम्या यत्र वाली मया हतः १४
दृश्यतेऽसौ महान्सीते सविद्युदिव तोदयः
ऋश्यमूको गिरिश्रेष्ठः काञ्चनैर्धातुभिर्वृतः १५
अत्राहं वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण समागतः

समयश्च कृतः सीते वधार्थं वालिनो मया १६
एषा सा दृश्यते पम्पा नलिनी चित्रकानना
त्वया विहीनो यत्राहं विललाप सुदुःखितः १७
अस्यास्तीरे मया दृष्टा शबरी धर्मचारिणी
अत्र योजनबाहुश्च कबन्धो निहतो मया १८
दृश्यतेऽसौ जनस्थाने सीते श्रीमान्वनस्पतिः
यत्र युद्धं महद्वृत्तं तव हेतोर्विलासिनि
रावणस्य नृशंसस्य जटायोश्च महात्मनः १९
खरश्च निहतः संख्ये दूषणश्च निपातितः
त्रिशिराश्च महावीर्यो मया बाणैरजिह्मगैः २०
पर्णशाला तथा चित्रा दृश्यते शुभदर्शना
यत्र त्वं राक्षसेन्द्रेण रावणेन हृता बलात् २१
एषा गोदावरी रम्या प्रसन्नसलिला शिवा
अगस्त्यस्याश्रमो ह्येष दृश्यते पश्य मैथिलि २२
वैदेहि दृश्यते चात्र शरभङ्गाश्रमो महान्
उपयातः सहस्नाक्षो यत्र शक्रः पुरंदरः २३
एते ते तापसावासा दृश्यन्ते तनुमध्यमे
अत्रिः कुलपतिर्यत्र सूर्यवैश्वानरप्रभः
अत्र सीते त्वया दृष्टा तापसी धर्मचारिणी २४
अस्मिन्देशे महाकायो विराधो निहतो मया २५
असौ सुतनु शैलेन्द्रश्चित्रकूटः प्रकाशते
यत्र मां कैकयीपुत्रः प्रसादयितुमागतः २६
एषा सा यमुना दूराद्दृश्यते चित्रकानना
भरद्वाजाश्रमो यत्र श्रीमानेष प्रकाशते २७
एषा त्रिपथगा गङ्गा दृश्यते वरवर्णिनि
शृङ्गवेरपुरं चैतद्गुहो यत्र समागतः २८
एषा सा दृश्यतेऽयोध्या राजधानी पितुर्मम
अयोध्यां कुरु वैदेहि प्रणामं पुनरागता २९
ततस्ते वानराः सर्वे राक्षसश्च विभीषणः
उत्पत्योत्पत्य ददृशुस्तां पुरीं शुभदर्शनाम् ३०
ततस्तु तां पाण्डुरहर्म्यमालिनीं विशालकक्ष्यां गजवाजिसंकुलाम्

पुरीमयोध्यां ददृशुः प्लवंगमाः
पुरीं महेन्द्रस्य यथामरावतीम् ३१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकादशाधिगशततमः सर्गः १११

६-११२
पूर्णे चतुदशे वर्षे पञ्चम्यां लक्ष्मणाग्रजः
भरद्वाजाश्रमं प्राप्य ववन्दे नियतो मुनिम् १
सोऽपृच्छदभिवाद्यैनं भरद्वाजं तपोधनम्
शृणोषि कच्चिद्भगवन्सुभिक्षानामयं पुरे
कच्चिच्च युक्तो भरतो जीवन्त्यपि च मातरः २
एवमुक्तस्तु रामेण भरद्वाजो महामुनिः
प्रत्युवाच रघुश्रेष्ठं स्मितपूर्वं प्रहृष्टवत् ३
पङ्कदिग्धस्तु भरतो जटिलस्त्वां प्रतीक्षते
पादुके ते पुरस्कृत्य सर्वं च कुशलं गृहे ४
त्वां पुरा चीरवसनं प्रविशन्तं महावनम्
स्त्रीतृतीयं च्युतं राज्याद्धर्मकामं च केवलम् ५
पदातिं त्यक्तसर्वस्वं पितुर्वचनकारिणम्
सर्वभोगैः परित्यक्तं स्वर्गच्युतमिवामरम् ६
दृष्ट्वा तु करुणा पूर्वं ममासीत्समितिंजय
कैकेयीवचने युक्तं वन्यमूलफलाशनम् ७
साम्प्रतं सुसमृद्धार्थं समित्रगणबान्धवम्
समीक्ष्य विजितारिं त्वां मम प्रीतिरनुत्तमा ८
सर्वं च सुखदुःखं ते विदितं मम राघव
तत्त्वया विपुलं प्राप्तं जनस्थानवधादिकम् ९
ब्राह्मणार्थे नियुक्तस्य रक्षतः सर्वतापसान्
मारीचदर्शनं चैव सीतोन्मथनमेव च १०
कबन्धदर्शनं चैव पम्पाभिगमनं तथा
सुग्रीवेण च ते सख्यं यच्च वाली हतस्त्वया ११
मार्गणं चैव वैदेह्याः कर्म वातात्मजस्य च
विदितायां च वैदेह्यां नलसेतुर्यथा कृतः
यथा च दीपिता लङ्का प्रहृष्टैर्हरियूथपैः १२

सपुत्रबान्धवामात्यः सबलः सहवाहनः
यथा च निहतः संख्ये रावणो देवकण्टकः १३
समागमश्च त्रिदशैर्यथा दत्तश्च ते वरः
सर्वं ममैतद्विदितं तपसा धर्मवत्सल १४
अहमप्यत्र ते दद्मि वरं शस्त्रभृतां वर
अर्घ्यं प्रतिगृहाणेदमयोध्यां श्वो गमिष्यसि १५
तस्य तच्छिरसा वाक्यं प्रतिगृह्य नृपात्मजः
बाढमित्येव संहृष्टः श्रीमान्वरमयाचत १६
अकालफलिनो वृक्षाः सर्वे चापि मधुस्रवाः
भवन्तु मार्गे भगवन्नयोध्यां प्रति गच्छतः १७
निष्फलाः फलिनश्चासन्विपुष्पाः पुष्पशालिनः
शुष्काः समग्रपत्रास्ते नगाश्चैव मधुस्रवाः १८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वादशोत्तरशततमः सर्गः ११२

६-११३
अयोध्यां तु समालोक्य चिन्तयामास राघवः
चिन्तयित्वा ततो दृष्टिं वानरेषु न्यपातयत् १
प्रियकामः प्रियं रामस्ततस्त्वरितविक्रमम्
उवाच धीमांस्तेजस्वी हनूमन्तं प्लवंगमम् २
अयोध्यां त्वरितो गच्छ क्षिप्रं त्वं प्लवगोत्तम
जानीहि कच्चित्कुशली जनो नृपतिमन्दिरे ३
शृङ्गवेरपुरं प्राप्य गुहं गहनगोचरम्
निषादाधिपतिं ब्रूहि कुशलं वचनान्मम ४
श्रुत्वा तु मां कुशलिनमरोगं विगतज्वरम्
भविष्यति गुहः प्रीतः स ममात्मसमः सखा ५
अयोध्यायाश्च ते मार्गं प्रवृत्तिं भरतस्य च
निवेदयिष्यति प्रीतो निषादाधिपतिर्गुहः ६
भरतस्तु त्वया वाच्यः कुशलं वचनान्मम
सिद्धार्थं शंस मां तस्मै सभार्यं सहलक्ष्मणम् ७
हरणं चापि वैदेह्या रावणेन बलीयसा

सुग्रीवेण च संवादं वालिनश्च वधं रणे ८
मैथिल्यन्वेषणं चैव यथा चाधिगता त्वया
लङ्घयित्वा महातोयमापगापतिमव्ययम् ९
उपयानं समुद्रस्य सागरस्य च दर्शनम्
यथा च कारितः सेतू रावणश्च यथा हतः १०
वरदानं महेन्द्रेण ब्रह्मणा वरुणेन च
महादेवप्रसादाच्च पित्रा मम समागमम् ११
जित्वा शत्रुगणान्रामः प्राप्य चानुत्तमं यशः
उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलः १२
एतच्छ्रुत्वा यमाकारं भजते भरतस्ततः
स च ते वेदितव्यः स्यात्सर्वं यच्चापि मां प्रति १३
ज्ञेयाः सर्वे च वृत्तान्ता भरतस्येङ्गितानि च
तत्त्वेन मुखवर्णेन दृष्ट्या व्याभाषणेन च १४
सर्वकामसमृद्धं हि हस्त्यश्वरथसंकुलम्
पितृपैतामहं राज्यं कस्य नावर्तयेन्मनः १५
संगत्या भरतः श्रीमान्राज्येनार्थी स्वयं भवेत्
प्रशास्तु वसुधां सर्वामखिलां रघुनन्दनः १६
तस्य बुद्धिं च विज्ञाय व्यवसायं च वानर
यावन्न दूरं याताः स्मः क्षिप्रमागन्तुमर्हसि १७
इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः
मानुषं धारयन्रूपमयोध्यां त्वरितो ययौ १८
लङ्घयित्वा पितृपथं भुजगेन्द्रालयं शुभम्
गङ्गायमुनयोर्भीमं संनिपातमतीत्य च १९
शृङ्गवेरपुरं प्राप्य गुहमासाद्य वीर्यवान्
स वाचा शुभया हृष्टो हनूमानिदमब्रवीत् २०
सखा तु तव काकुत्स्थो रामः सत्यपराक्रमः
ससीतः सहसौमित्रिः स त्वां कुशलमब्रवीत् २१
पञ्चमीमद्य रजनीमुषित्वा वचनान्मुनेः
भरद्वाजाभ्यनुज्ञातं द्रक्ष्यस्यद्यैव राघवम् २२
एवमुक्त्वा महातेजाः संप्रहृष्टतनूरुहः
उत्पपात महावेगो वेगवानविचारयन् २३
सोऽपश्यद्रामतीर्थं च नदीं बालुकिनीं तथा

गोमतीं तां च सोऽपश्यद्भीमं सालवनं तथा २४
स गत्वा दूरमध्वानं त्वरितः कपिकुञ्जरः
आससाद द्रुमान्फुल्लान्नन्दिग्रामसमीपजान् २५
क्रोशमात्रे त्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनाम्बरम्
ददर्श भरतं दीनं कृशमाश्रमवासिनम् २६
जटिलं मलदिग्धाङ्गं भ्रातृव्यसनकर्शितम्
फलमूलाशिनं दान्तं तापसं धर्मचारिणम् २७
समुन्नतजटाभारं वल्कलाजिनवाससम्
नियतं भावितात्मानं ब्रह्मर्षिसमतेजसम् २८
पादुके ते पुरस्कृत्य शासन्तं वै वसुंधराम्
चातुर्वर्ण्यस्य लोकस्य त्रातारं सर्वतो भयात् २९
उपस्थितममात्यैश्च शुचिभिश्च पुरोहितैः
बलमुख्यैश्च युक्तैश्च काषायाम्बरधारिभिः ३०
न हि ते राजपुत्रं तं चीरकृष्णाजिनाम्बरम्
परिमोक्तुं व्यवस्यन्ति पौरा वै धर्मवत्सलाः ३१
तं धर्ममिव धर्मज्ञं देहवन्तमिवापरम्
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं हनूमान्मारुतात्मजः ३२
वसन्तं दण्डकारण्ये यं त्वं चीरजटाधरम्
अनुशोचसि काकुत्स्थं स त्वा कुशलमब्रवीत् ३३
प्रियमाख्यामि ते देव शोकं त्यक्ष्यसि दारुणम्
अस्मिन्मुहूर्ते भ्रात्रा त्वं रामेण सह संगतः ३४
निहत्य रावणं रामः प्रतिलभ्य च मैथिलीम्
उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलैः ३५
लक्ष्मणश्च महातेजा वैदेही च यशस्विनी
सीता समग्रा रामेण महेन्द्रेण शची यथा ३६
एवमुक्तो हनुमता भरतः कैकयीसुतः
पपात सहसा हृष्टो हर्षान्मोहं जगाम ह ३७
ततो मुहूर्तादुत्थाय प्रत्याश्वस्य च राघवः
हनूमन्तमुवाचेदं भरतः प्रियवादिनम् ३८
अशोकजैः प्रीतिमयैः कपिमालिङ्ग्य संभ्रमात्
सिषेच भरतः श्रीमान्विपुलैरश्रुबिन्दुभिः ३९
देवो वा मानुषो वा त्वमनुक्रोशादिहागतः

प्रियाख्यानस्य ते सौम्य ददामि ब्रुवतः प्रियम् ४०
गवां शतसहस्रं च ग्रामाणां च शतं परम्
सकुण्डलाः शुभाचारा भार्याः कन्याश्च षोडश ४१
हेमवर्णाः सुनासोरूः शशिसौम्याननाः स्त्रियः
सर्वाभरणसम्पन्नाः सम्पन्नाः कुलजातिभिः ४२
निशम्य रामागमनं नृपात्मजः
कपिप्रवीरस्य तदाद्भुतोपमम्
प्रहर्षितो रामदिदृक्षयाभव
त्पुनश्च हर्षादिदमब्रवीद्वचः ४३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ११३
६-११४
बहूनि नाम वर्षाणि गतस्य सुमहद्वनम्
शृणोम्यहं प्रीतिकरं मम नाथस्य कीर्तनम् १
कल्याणी बत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि २
राघवस्य हरीणां च कथमासीत्समागमः
कस्मिन्देशे किमाश्रित्य तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ३
स पृष्टो राजपुत्रेण बृस्यां समुपवेशितः
आचचक्षे ततः सर्वं रामस्य चरितं वने ४
यथा प्रव्रजितो रामो मातुर्दत्ते वरे तव
यथा च पुत्रशोकेन राजा दशरथो मृतः ५
यथा दूतैस्त्वमानीतस्तूर्णं राजगृहात्प्रभो
त्वयायोध्यां प्रविष्टेन यथा राज्यं न चेप्सितम् ६
चित्रकूटं गिरिं गत्वा राज्येनामित्रकर्शनः
निमन्त्रितस्त्वया भ्राता धर्ममाचरता सताम् ७
स्थितेन राज्ञो वचने यथा राज्यं विसर्जितम्
आर्यस्य पादुके गृह्य यथासि पुनरागतः ८
सर्वमेतन्महाबाहो यथावद्विदितं तव
त्वयि प्रतिप्रयाते तु यद्वृत्तं तन्निबोध मे ९
अपयाते त्वयि तदा समुद्भ्रान्तमृगद्विजम्
प्रविवेशाथ विजनं सुमहद्दण्डकावनम् १०

तेषां पुरस्ताद्बलवान्गच्छतां गहने वने
विनदन्सुमहानादं विराधः प्रत्यदृश्यत ११
तमुत्क्षिप्य महानादमूर्ध्वबाहुमधोमुखम्
निखाते प्रक्षिपन्ति स्म नदन्तमिव कुञ्जरम् १२
तत्कृत्वा दुष्करं कर्म भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
सायाह्ने शरभङ्गस्य रम्यमाश्रममीयतुः १३
शरभङ्गे दिवं प्राप्ते रामः सत्यपराक्रमः
अभिवाद्य मुनीन्सर्वाञ्जनस्थानमुपागमत् १४
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्
हतानि वसता तत्र राघवेण महात्मना १५
ततः पश्चाच्छूर्पणखा रामपार्श्वमुपागता
ततो रामेण संदिष्टो लक्ष्मणः सहसोत्थितः १६
प्रगृह्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासे महाबलः
ततस्तेनार्दिता बाला रावणं समुपागता १७
रावणानुचरो घोरो मारीचो नाम राक्षसः
लोभयामास वैदेहीं भूत्वा रत्नमयो मृगः १८
सा राममब्रवीद्दृष्ट्वा वैदेही गृह्यतामिति
अहो मनोहरः कान्त आश्रमे नो भविष्यति १९
ततो रामो धनुष्पाणिर्धावन्तमनुधावति
स तं जघान धावन्तं शरेणानतपर्वणा २०
अथ सौम्य दशग्रीवो मृगं याते तु राघवे
लक्ष्मणे चापि निष्क्रान्ते प्रविवेशाश्रमं तदा
जग्राह तरसा सीतां ग्रहः खे रोहिणीमिव २१
त्रातुकामं ततो युद्धे हत्वा गृध्रं जटायुषम्
प्रगृह्य सीतां सहसा जगामाशु स रावणः २२
ततस्त्वद्भुतसंकाशाः स्थिताः पर्वतमूर्धनि
सीतां गृहीत्वा गच्छन्तं वानराः पर्वतोपमाः
ददृशुर्विस्मितास्तत्र रावणं राक्षसाधिपम् २३
प्रविवेश तदा लङ्कां रावणो लोकरावणः २४
तां सुवर्णपरिक्रान्ते शुभे महति वेश्मनि
प्रवेश्य मैथिलद्यं वाक्यैः सान्त्वयामास रावणः २५
निवर्तमानः काकुत्स्थो दृष्ट्वा गृध्रं प्रविव्यथे

२६
गृध्रं हतं तदा दग्ध्वा रामः प्रियसखं पितुः
गोदावरीमनुचरन्वनोद्देशांश्च पुष्पितान्
आसेदतुर्महारण्ये कबन्धं नाम राक्षसम् २७
ततः कबन्धवचनाद्रामः सत्यपराक्रमः
ऋश्यमूकं गिरिं गत्वा सुग्रीवेण समागतः २८
तयोः समागमः पूर्वं प्रीत्या हार्दो व्यजायत
इतरेतरसंवादात्प्रगाढः प्रणयस्तयोः २९
रामः स्वबाहुवीर्येण स्वराज्यं प्रत्यपादयत्
वालिनं समरे हत्वा महाकायं महाबलम् ३०
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये सहितः सर्ववानरैः
रामाय प्रतिजानीते राजपुत्र्यास्तु मार्गणम् ३१
आदिष्टा वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण महात्मना
दश कोट्यः प्लवंगानां सर्वाः प्रस्थापिता दिशः ३२
तेषां नो विप्रनष्टानां विन्ध्ये पर्वतसत्तमे
भृशं शोकाभितप्तानां महान्कालोऽत्यवर्तत ३३
भ्राता तु गृध्रराजस्य संपातिर्नाम वीर्यवान्
समाख्याति स्म वसतिं सीताया रावणालये ३४
सोऽह दुःखपरीतानां दुःखं तज्ज्ञातिनां नुदन्
आत्मवीर्यं समास्थाय योजनानां शतं प्लुतः ३५
तत्राहमेकामद्राक्षमशोकवनिकां गताम्
कौशेयवस्त्रां मलिनां निरानन्दां दृढव्रताम् ३६
तया समेत्य विधिवत्पृष्ट्वा सर्वमनिन्दिताम्
अभिज्ञानं मणिं लब्ध्वा चरितार्थोऽहमागतः ३७
मया च पुनरागम्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः
अभिज्ञानं मया दत्तमर्चिष्मान्स महामणिः ३८
श्रुत्वा तां मैथिलद्यं हृष्टस्त्वाशशंसे स जीवितम्
जीवितान्तमनुप्राप्तः पीत्वामृतमिवातुरः ३९
उद्योजयिष्यन्नुद्योगं दध्रेलङ्कावधे मनः
जिघांसुरिव लोकान्ते सर्वाल्लाँ कान्विभावसुः ४०
ततः समुद्रमासाद्य नलं सेतुमकारयत्
अतरत्कपिवीराणां वाहिनी तेन सेतुना ४१

प्रहस्तमवधीन्नीलः कुम्भकर्णं तु राघवः
लक्ष्मणो रावणसुतं स्वयं रामस्तु रावणम् ४२
स शक्रेण समागम्य यमेन वरुणेन च
सुरर्षिभिश्च काकुत्स्थो वराँ ल्लेभे परंतपः ४३
स तु दत्तवरः प्रीत्या वानरैश्च समागतः
पुष्पकेण विमानेन किष्किन्धामभ्युपागमत् ४४
तं गङ्गां पुनरासाद्य वसन्तं मुनिसंनिधौ
अविघ्नं पुष्ययोगेन श्वो रामं द्रष्टुमर्हसि ४५
ततः स सत्यं हनुमद्वचो मह-
न्निशम्य हृष्टो भरतः कृताञ्जलि
उवाच वाणीं मनसः प्रहर्षिणीं
चिरस्य पूर्णः खलु मे मनोरथः ४६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः ११४

६-११५
श्रुत्वा तु परमानन्दं भरतः सत्यविक्रमः
हृष्टमाज्ञापयामास शत्रुघ्नं परवीरहा १
दैवतानि च सर्वाणि चैत्यानि नगरस्य च
सुगन्धमाल्यैर्वादित्रैरर्चन्तु शुचयो नराः २
राजदारास्तथामात्याः सैन्याः सेनागणाङ्गनाः
अभिनिर्यान्तु रामस्य द्रष्टुं शशिनिभं मुखम् ३
भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रुघ्नः परवीरहा
विष्टीरनेकसाहस्रीश्चोदयामास वीर्यवान् ४
समीकुरुत निम्नानि विषमाणि समानि च
स्थानानि च निरस्यन्तां नन्दिग्रामादितः परम् ५
सिञ्चन्तु पृथिवीं कृत्स्नां हिमशीतेन वारिणा
ततोऽभ्यवकिरन्त्वन्ये लाजैः पुष्पैश्च सर्वतः ६
समुच्छ्रितपताकास्तु रथ्याः पुरवरोत्तमे
शोभयन्तु च वेश्मानि सूर्यस्योदयनं प्रति ७
स्रग्दाममुक्तपुष्पैश्च सुगन्धैः पञ्चवर्णकैः
राजमार्गमसंबाधं किरन्तु शतशो नराः ८

मत्तैर्नागसहस्रैश्च शातकुम्भविभूषितैः
अपरे हेमकक्ष्याभिः सगजाभिः करेणुभिः निर्ययुस्त्वरया युक्ता रथैश्च सुमहारथाः ९
ततो यानान्युपारूढाः सर्वा दशरथस्त्रियः कौसल्यां प्रमुखे कृत्वा सुमित्रां चापि निर्ययुः
१०
अश्वानां खुरशब्देन रथनेमिस्वनेन च
शङ्खदुन्दुभिनादेन संचचालेव मेदिनी ११
कृत्स्नं च नगरं तत्तु नन्दिग्राममुपागमत् १२
द्विजातिमुख्यैर्धर्मात्मा श्रेणीमुख्यैः सनैगमैः
माल्यमोदकहस्तैश्च मन्त्रिभिर्भरतो वृतः
शङ्खभेरीनिनादैश्च बन्दिभिश्चाभिवन्दितः १३
आर्यपादौ गृहीत्वा तु शिरसा धर्मकोविदः
पाण्डुरं छत्रमादाय शुक्लमाल्योपशोभितम् १४
शुक्ले च वालव्यजने राजार्हे हेमभूषिते
उपवासकृशो दीनश्चीरकृष्णाजिनाम्बरः १५
भ्रातुरागमनं श्रुत्वा तत्पूर्वं हर्षमागतः
प्रत्युद्ययौ तदा रामं महात्मा सचिवैः सह १६
समीक्ष्य भरतो वाक्यमुवाच पवनात्मजम्
कच्चिन्न खलु कापेयी सेव्यते चलचित्तता
न हि पश्यामि काकुत्स्थं राममार्यं परंतपम् १७
अथैवमुक्ते वचने हनूमानिदमब्रवीत्
अर्थं विज्ञापयन्नेव भरतं सत्यविक्रमम् १८
सदाफलान्कुसुमितान्वृक्षान्प्राप्य मधुस्रवान्
भरद्वाजप्रसादेन मत्तभ्रमरनादितान् १९
तस्य चैष वरो दत्तो वासवेन परंतप
ससैन्यस्य तदातिथ्यं कृतं सर्वगुणान्वितम् २०
निःस्वनः श्रूयते भीमः प्रहृष्टानां वनौकसाम्
मन्ये वानरसेना सा नदीं तरति गोमतीम् २१
रजोवर्षं समुद्धूतं पश्य वालुकिनीं प्रति
मन्ये सालवनं रम्यं लोलयन्ति प्लवंगमाः २२
तदेतद्दृश्यते दूराद्विमलं चन्द्रसंनिभम्

विमानं पुष्पकं दिव्यं मनसा ब्रह्मनिर्मितम् २३
रावणं बान्धवैः सार्धं हत्वा लब्धं महात्मना
धनदस्य प्रसादेन दिव्यमेतन्मनोजवम् २४
एतस्मिन्भ्रातरौ वीरौ वैदेह्या सह राघवौ
सुग्रीवश्च महातेजा राक्षसेन्द्रो विभीषणः २५
ततो हर्षसमुद्भूतो निस्वनो दिवमस्पृशत्
स्त्रीबालयुववृद्धानां रामोऽयमिति कीर्तिते २६
रथकुञ्जरवाजिभ्यस्तेऽवतीर्य महीं गताः
ददृशुस्तं विमानस्थं नराः सोममिवाम्बरे २७
प्राञ्जलिर्भरतो भूत्वा प्रहृष्टो राघवोन्मुखः
स्वागतेन यथार्थेन ततो राममपूजयत् २८
मनसा ब्रह्मणा सृष्टे विमाने लक्ष्मणाग्रजः
रराज पृथुदीर्घाक्षो वज्रपाणिरिवापरः २९
ततो विमानाग्रगतं भरतो भ्रातरं तदा
ववन्दे प्रणतो रामं मेरुस्थमिव भास्करम् ३०
आरोपितो विमानं तद्भरतः सत्यविक्रमः
राममासाद्य मुदितः पुनरेवाभ्यवादयत् ३१
तं समुत्थाप्य काकुत्स्थश्चिरस्याक्षिपथं गतम्
अङ्के भरतमारोप्य मुदितः परिषस्वजे ३२
ततो लक्ष्मणमासाद्य वैदेहीं च परंतपः
अभ्यवादयत प्रीतो भरतो नाम चाब्रवीत् ३३
सुग्रीवं कैकयीपुत्रो जाम्बवन्तं तथाङ्गदम्
मैन्दं च द्विविदं नीलमृषभं चैव सस्वजे ३४
ते कृत्वा मानुषं रूपं वानराः कामरूपिणः
कुशलं पर्यपृच्छन्त प्रहृष्टा भरतं तदा ३५
विभीषणं च भरतः सान्त्वयन्वाक्यमब्रवीत्
दिष्ट्या त्वया सहायेन कृतं कर्म सुदुष्करम् ३६
शत्रुघ्नश्च तदा राममभिवाद्य सलक्ष्मणम्
सीतायाश्चरणौ पश्चाद्ववन्दे विनयान्वितः ३७
रामो मातरमासाद्य विषण्णां शोककर्शिताम्
जग्राह प्रणतः पादौ मनो मातुः प्रसादयन् ३८
अभिवाद्य सुमित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीम्

स मातॄश्च तदा सर्वाः पुरोहितमुपागमत् ३९
स्वागतं ते महाबाहो कौसल्यानन्दवर्धन
इति प्राञ्जलयः सर्वे नागरा राममब्रुवन् ४०
तान्यञ्जलिसहस्राणि प्रगृहीतानि नागरैः
आकोशानीव पद्मानि ददर्श भरताग्रजः ४१
पादुके ते तु रामस्य गृहीत्वा भरतः स्वयम्
चरणाभ्यां नरेन्द्रस्य योजयामास धर्मवित् ४२
अब्रवीच्च तदा रामं भरतः स कृताञ्जलि
एतत्ते रक्षितं राजन्राज्यं निर्यातितं मया ४३
अद्य जन्म कृतार्थं मे संवृत्तश्च मनोरथः
यस्त्वां पश्यामि राजानमयोध्यां पुनरागतम् ४४
अवेक्षतां भवान्कोशं कोष्ठागारं पुरं बलम्
भवतस्तेजसा सर्वं कृतं दशगुणं मया ४५
तथा ब्रुवाणं भरतं दृष्ट्वा तं भ्रातृवत्सलम्
मुमुचुर्वानरा बाष्पं राक्षसश्च विभीषणः ४६
ततः प्रहर्षाद्भरतमङ्कमारोप्य राघवः
ययौ तेन विमानेन ससैन्यो भरताश्रमम् ४७
भरताश्रममासाद्य ससैन्यो राघवस्तदा
अवतीर्य विमानाग्रादवतस्थे महीतले ४८
अब्रवीच्च तदा रामस्तद्विमानमनुत्तमम्
वह वैश्रवणं देवमनुजानामि गम्यताम् ४९
ततो रामाभ्यनुज्ञातं तद्विमानमनुत्तमम्
उत्तरां दिशमुद्दिश्य जगाम धनदालयम् ५०
पुरोहितस्यात्मसमस्य राघवो
बृहस्पतेः शक्र इवामराधिपः
निपीड्य पादौ पृथगासने शुभे
सहैव तेनोपविवेश वीर्यवान् ५१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः ११५

६-११६
शिरस्यञ्जलिमाधाय कैकेयीनन्दिवर्धनः

बभाषे भरतो ज्येष्ठं रामं सत्यपराक्रमम् १
पूजिता मामिका माता दत्तं राज्यमिदं मम
तद्ददामि पुनस्तुभ्यं यथा त्वमददा मम २
धुरमेकाकिना न्यस्तामृषभेण बलीयसा
किशोरवद्गुरुं भारं न वोढुमहमुत्सहे ३
वारिवेगेन महता भिन्नः सेतुरिव क्षरन्
दुर्बन्धनमिदं मन्ये राज्यच्छिद्रमसंवृतम् ४
गतिं खर इवाश्वस्य हंसस्येव च वायसः
नान्वेतुमुत्सहे देव तव मार्गमरिंदम ५
यथा च रोपितो वृक्षो जातश्चान्तर्निवेशने
महांश्च सुदुरारोहो महास्कन्धः प्रशाखवान् ६
शीर्येत पुष्पितो भूत्वा न फलानि प्रदर्शयेत्
तस्य नानुभवेदर्थं यस्य हेतोः स रोप्यते ७
एषोपमा महाबाहो त्वमर्थं वेत्तुमर्हसि
यद्यस्मान्मनुजेन्द्र त्वं भक्तान्भृत्यान्न शाधि
हि ८
जगदद्याभिषिक्तं त्वामनुपश्यतु सर्वतः
प्रतपन्तमिवादित्यं मध्याह्ने दीप्ततेजसम् ९
तूर्यसंघातनिर्घोषैः काञ्चीनूपुरनिस्वनैः
मधुरैर्गीतशब्दैश्च प्रतिबुध्यस्व शेष्व च १०
यावदावर्तते चक्रं यावती च वसुंधरा
तावत्त्वमिह सर्वस्य स्वामित्वमभिवर्तय ११
भरतस्य वचः श्रुत्वा रामः परपुरंजयः
तथेति प्रतिजग्राह निषसादासने शुभे १२
ततः शत्रुघ्नवचनान्निपुणाः श्मश्रुवर्धकाः
सुखहस्ताः सुशीघ्राश्च राघवं पर्युपासत १३
पूर्वं तु भरते स्नाते लक्ष्मणे च महाबले
सुग्रीवे वानरेन्द्रे च राक्षसेन्द्रे विभीषणे १४
विशोधितजटः स्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः
महार्हवसनोपेतस्तस्थौ तत्र श्रिया ज्वलन् १५
प्रतिकर्म च रामस्य कारयामास वीर्यवान्
लक्ष्मणस्य च लक्ष्मीवानिक्ष्वाकुकुलवर्धनः १६

प्रतिकर्म च सीतायाः सर्वा दशरथस्त्रियः
आत्मनैव तदा चक्रुर्मनस्विन्यो मनोहरम् १७
ततो राघवपत्नीनां सर्वासामेव शोभनम्
चकार यत्नात्कौसल्या प्रहृष्टा पुत्रवत्सला १८
ततः शत्रुघ्नवचनात्सुमन्त्रो नाम सारथिः
योजयित्वाभिचक्राम रथं सर्वाङ्गशोभनम् १९
अर्कमण्डलसंकाशं दिव्यं दृष्ट्वा रथं स्थितम्
आरुरोह महाबाहू रामः सत्यपराक्रमः २०
अयोध्यायां तु सचिवा राज्ञो दशरथस्य ये
पुरोहितं पुरस्कृत्य मन्त्रयामासुरर्थवत् २१
मन्त्रयन्रामवृर्द्ध्य्थं वृत्त्यर्थं नगरस्य च
सर्वमेवाभिषेकार्थं जयार्हस्य महात्मनः
कर्तुमर्हथ रामस्य यद्यन्मङ्गलपूर्वकम् २२
इति ते मन्त्रिणः सर्वे संदिश्य तु पुरोहितम्
नगरान्निर्ययुस्तूर्णं रामदर्शनबुद्धयः २३
हरियुक्तं सहस्राक्षो रथमिन्द्र इवानघः
प्रययौ रथमास्थाय रामो नगरमुत्तमम् २४
जग्राह भरतो रश्मीञ्शत्रुघ्नश्छत्रमाददे
लक्ष्मणो व्यजनं तस्य मूर्ध्नि संपर्यवीजयत् २५
श्वेतं च वालव्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः
अपरं चन्द्रसंकाशं राक्षसेन्द्रो विभीषणः २६
ऋषिसंघैस्तदाकाशे देवैश्च समरुद्गणैः
स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरध्वनिः २७
ततः शत्रुंजयं नाम कुञ्जरं पर्वतोपमम्
आरुरोह महातेजाः सुग्रीवो वानरेश्वरः २८
नव नागसहस्राणि ययुरास्थाय वानराः
मानुषं विग्रहं कृत्वा सर्वाभरणभूषिताः २९
शङ्खशब्दप्रणादैश्च दुन्दुभीनां च निस्वनैः
प्रययौ पुरुषव्याघ्रस्तां पुरीं हर्म्यमालिनीम् ३०
ददृशुस्ते समायान्तं राघवं सपुरःसरम्
विराजमानं वपुषा रथेनातिरथं तदा ३१
ते वर्धयित्वा काकुत्स्थं रामेण प्रतिनन्दिताः

अनुजग्मुर्महात्मानं भ्रातृभिः परिवारितम् ३२
अमात्यैर्ब्राह्मणैश्चैव तथा प्रकृतिभिर्वृतः
श्रिया विरुरुचे रामो नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ३३
स पुरोगामिभिस्तूर्यैस्तालस्वस्तिकपाणिभिः
प्रव्याहरद्भिर्मुदितैर्मङ्गलानि ययौ वृतः ३४
अक्षतं जातरूपं च गावः कन्यास्तथा द्विजाः
नरा मोदकहस्ताश्च रामस्य पुरतो ययुः ३५
सख्यं च रामः सुग्रीवे प्रभावं चानिलात्मजे
वानराणां च तत्कर्म व्याचचक्षेऽथ मन्त्रिणाम्
श्रुत्वा च विस्मयं जग्मुरयोध्यापुरवासिनः ३६
द्युतिमानेतदाख्याय रामो वानरसंवृतः
हृष्टपुष्टजनाकीर्णामयोध्यां प्रविवेश ह ३७
ततो ह्यभ्युच्छ्रयन्पौराः पताकास्ते गृहे गृहे
एक्ष्वाकाध्युषितं रम्यमाससाद पितुर्गृहम् ३८
पितुर्भवनमासाद्य प्रविश्य च महात्मनः
कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं चाभ्यवादयत् ३९
अथाब्रवीद्राजपुत्रो भरतं धर्मिणां वरम्
अर्थोपहितया वाचा मधुरं रघुनन्दनः ४०
यच्च मद्भवनं श्रेष्ठं साशोकवनिकं महत्
मुक्तावैदूर्यसंकीर्णं सुग्रीवस्य निवेदय ४१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भरतः सत्यविक्रमः
पाणौ गृहीत्वा सुग्रीवं प्रविवेश तमालयम् ४२
ततस्तैलप्रदीपांश्च पर्यङ्कास्तरणानि च गृहीत्वा विविशुः क्षिप्रं शत्रुघ्नेन प्रचोदिताः
४३
उवाच च महातेजाः सुग्रीवं राघवानुजः
अभिषेकाय रामस्य दूतानाज्ञापय प्रभो ४४
सौवर्णान्वानरेन्द्राणां चतुर्णां चतुरो घटान्
ददौ क्षिप्रं स सुग्रीवः सर्वरत्नविभूषितान् ४५
यथा प्रत्यूषसमये चतुर्णां सागराम्भसाम्
पूर्णैर्घटैः प्रतीक्षध्वं तथा कुरुत वानराः ४६
एवमुक्ता महात्मानो वानरा वारणोपमाः

उत्पेतुर्गगनं शीघ्रं गरुडा इव शीघ्रगाः ४७
जाम्बवांश्च हनूमांश्च वेगदर्शी च वानरः
ऋषभश्चैव कलशाञ्जलपूर्णानथानयन्
नदीशतानां पञ्चानां जलं कुम्भैरुपाहरन् ४८
पूर्वात्समुद्रात्कलशं जलपूर्णमथानयत्
सुषेणः सत्त्वसम्पन्नः सर्वरत्नविभूषितम् ४९
ऋषभो दक्षिणात्तूर्णं समुद्राज्जलमाहरत् ५०
रक्तचन्दनकर्पूरैः संवृतं काञ्चनं घटम्
गवयः पश्चिमात्तोयमाजहार महार्णवात् ५१
रत्नकुम्भेन महता शीतं मारुतविक्रमः
उत्तराच्च जलं शीघ्रं गरुडानिलविक्रमः ५२
अभिषेकाय रामस्य शत्रुघ्नः सचिवैः सह
पुरोहिताय श्रेष्ठाय सुहृद्भ्यश्च न्यवेदयत् ५३
ततः स प्रयतो वृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह
रामं रत्नमये पीठे सहसीतं न्यवेशयत् ५४
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः
कात्यायनः सुयज्ञश्च गौतमो विजयस्तथा ५५
अभ्यषिञ्चन्नरव्याघ्रं प्रसन्नेन सुगन्धिना
सलिलेन सहस्राक्षं वसवो वासवं यथा ५६
ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः पूर्वं
कन्याभिर्मन्त्रिभिस्तथा
योधैश्चैवाभ्यषिञ्चंस्ते संप्रहृष्टाः सनैगमैः ५७
सर्वौषधिरसैश्चापि दैवतैर्नभसि स्थितैः
चतुर्भिर्लोकपालैश्च सर्वैर्देवैश्च संगतैः ५८
छत्रं तस्य च जग्राह शत्रुघ्नः पाण्डुरं शुभम्
श्वेतं च वालव्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः
अपरं चन्द्रसंकाशं राक्षसेन्द्रो विभीषणः ५९
मालां ज्वलन्तीं वपुषा काञ्चनीं शतपुष्कराम्
राघवाय ददौ वायुर्वासवेन प्रचोदितः ६०
सर्वरत्नसमायुक्तं मणिरत्नविभूषितम्
मुक्ताहारं नरेन्द्राय ददौ शक्रप्रचोदितः ६१
प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः

अभिषेके तदर्हस्य तदा रामस्य धीमतः ६२
भूमिः सस्यवती चैव फलवन्तश्च पादपाः
गन्धवन्ति च पुष्पाणि बभूवू राघवोत्सवे ६३
सहस्रशतमश्वानां धेनूनां च गवां तथा
ददौ शतं वृषान्पूर्वं द्विजेभ्यो मनुजर्षभः ६४
त्रिंशत्कोटीर्हिरण्यस्य ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुनः
नानाभरणवस्त्राणि महार्हाणि च राघवः ६५
अर्करश्मिप्रतीकाशां काञ्चनीं मणिविग्रहाम्
सुग्रीवाय स्रजं दिव्यां प्रायच्छन्मनुजर्षभः ६६
वैदूर्यमणिचित्रे च वज्ररत्नविभूषिते
वालिपुत्राय धृतिमानङ्गदायाङ्गदे ददौ ६७
मणिप्रवरजुष्टं च मुक्ताहारमनुत्तमम्
सीतायै प्रददौ रामश्चन्द्ररश्मिसमप्रभम् ६८
अरजे वाससी दिव्ये शुभान्याभरणानि च
अवेक्षमाणा वैदेही प्रददौ वायुसूनवे ६९
अवमुच्यात्मनः कण्ठाद्धारं जनकनन्दिनी
अवैक्षत हरीन्सर्वान्भर्तारं च मुहुर्मुहुः ७०
तामिङ्गितज्ञः संप्रेक्ष्य बभाषे जनकात्मजाम्
प्रदेहि सुभगे हारं यस्य तुष्टासि भामिनि ७१
पौरुषं विक्रमो बुद्धिर्यस्मिन्नेतानि नित्यदा
ददौ सा वायुपुत्राय तं हारमसितेक्षणा ७२
हनूमांस्तेन हारेण शुशुभे वानरर्षभः
चन्द्राशुं!चयगौरेण श्वेताभ्रेण यथाचलः ७३
ततो द्विविदमैन्दाभ्यां नीलाय च परंतपः
सर्वान्कामगुणान्वीक्ष्य प्रददौ वसुधाधिपः ७४
सर्ववानरवृद्धाश्च ये चान्ये वानरेश्वराः
वासोभिर्भूषणैश्चैव यथार्हं प्रतिपूजिताः ७५
यथार्हं पूजिताः सर्वे कामै रत्नैश्च पुष्कलैः
प्रहृष्टमनसः सर्वे जग्मुरेव यथागतम् ७६
राघवः परमोदारः शशास परया मुदा
उवाच लक्ष्मणं रामो धर्मज्ञं धर्मवत्सलः ७७
आतिष्ठ धर्मज्ञ मया सहेमां

गां पूर्वराजाध्युषितां बलेन तुल्यं मया त्वं पितृभिर्धृता या तां यौवराज्ये धुरमुद्वहस्व ७८
सर्वात्मना पर्यनुनीयमानो
यदा न सौमित्रिरुपैति योगम्
सर्वात्मना पर्यनुनीयमानो
यदा न सौमित्रिरुपैति योगम्
नियुज्यमानो भुवि यौवराज्ये
ततोऽभ्यषिञ्चद्भरतं महात्मा ७९
राघवश्चापि धर्मात्मा प्राप्य राज्यमनुत्तमम्
ईजे बहुविधैर्यज्ञैः ससुहृद्भ्रातृबान्धवः ८०
पौण्डरीकाश्वमेधाभ्यां वाजपेयेन चासकृत्
अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरयजत्पार्थिवर्षभः ८१
राज्यं दश सहस्राणि प्राप्य वर्षाणि राघवः
शताश्वमेधानाजह्रे सदश्वान्भूरिदक्षिणान् ८२
आजानुलम्बिबाहुश्च महास्कन्धः प्रतापवान्
लक्ष्मणानुचरो रामः पृथिवीमन्वपालयत् ८३
न पर्यदेवन्विधवा न च व्यालकृतं भयम्
न व्याधिजं भयं वापि रामे राज्यं प्रशासति ८४
निर्दस्युरभवल्लोको नानर्थः कंचिदस्पृशत्
न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ८५
सर्वं मुदितमेवासीत्सर्वो धर्मपरोऽभवत्
राममेवानुपश्यन्तो नाभ्यहिंसन्परस्परम् ८६
आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः
निरामया विशोकाश्च रामे राज्यं प्रशासति ८७
नित्यपुष्पा नित्यफलास्तरवः स्कन्धविस्तृताः
कालवर्षी च पर्जन्यः सुखस्पर्शश्च मारुतः ८८
स्वकर्मसु प्रवर्तन्ते तुष्टाः स्वैरेव कर्मभिः
आसन्प्रजा धर्मपरा रामे शासति नानृताः ८९
सर्वे लक्षणसम्पन्नाः सर्वे धर्मपरायणाः
दश वर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत् ९०

Yuddha KŒnda: Typed by Rajesh Yadev, B.A., and proofread by Murali Dhar Pandey (Ph.D.).

७-१
प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसानां वधे कृते आजग्मुरृषयःसर्वे राघवं प्रतिनन्दितुम् १ कौशिकोऽथ यवक्रीतो रैभ्यश्च्यवन एव च
कण्वो मेधातिथेः पुत्रः पूर्वस्यां दिशि ये श्रिताः२
स्वस्त्यात्रेयश्च भगवान्नमुचुः प्रमुचुस्तथा
आजग्मुस्ते सहागस्त्या ये श्रिता दक्षिणां दिशम् ३
पृषद्गुः कवषो धौम्यो रौद्रेयश्च महानृषिः
तेऽप्याजग्मुः सशिष्या वै ये श्रिताः पश्चिमां
दिशम् ४
वसिष्ठः कश्यपोऽथात्रिर्विश्वामित्रोऽथ गौतमः
जमदग्निर्भरद्वाजस्तेऽपि सप्त महर्षयः ५
संप्राप्यैते महात्मानो राघवस्य निवेशनम्
विष्ठिताः प्रतिहारार्थं हुताशनसमप्रभाः ६
प्रतिहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवचनादथ
समीपं राघवस्याशु प्रविवेश महात्मनः ७
स रामं दृश्य सहसा पूर्णचन्द्रसमद्युतिम्
अगस्त्यं कथयामास संप्राप्तमृषिभिः सह ८
श्रुत्वा प्राप्तान्मुनींस्तांस्तु
बालसूर्यसमप्रभान्
तदोवाच नृपो द्वाःस्थं प्रवेशय यथासुखम् ९
दृष्ट्वा प्राप्तान्मुनींस्तांस्तु प्रत्युत्थाय
कृताञ्जलि
रामोऽभिवाद्य प्रयत आसनान्यादिदेश ह १०
तेषु काञ्चनचित्रेषु स्वास्तीर्णेषु सुखेषु च
यथार्हमुपविष्टास्ते आसनेष्वृषिपुंगवाः ११
रामेण कुशलं पृष्टाः सशिष्याः सपुरोगमाः
महर्षयो वेदविदो रामं वचनमब्रुवन् १२
कुशलं नो महाबाहो सर्वत्र रघुनन्दन
त्वां तु दिष्ट्या कुशलिनं पश्यामो हतशात्रवम् १३
न हि भारः स ते राम रावणो राक्षसेश्वरः

सधनुस्त्वं हि लोकांस्त्रीन्विजयेथा न संशयः १४
दिष्ट्या त्वया हतो राम रावणः पुत्रपौत्रवान्
दिष्ट्या विजयिनं त्वाद्य पश्यामः सह भार्यया १५
दिष्ट्या प्रहस्तो विकटो विरूपाक्षो महोदरः
अकम्पनश्च दुर्धर्षो निहतास्ते निशाचराः १६
यस्य प्रमाणाद्विपुलं प्रमाणं नेह विद्यते
दिष्ट्या ते समरे राम कुम्भकर्णो निपातितः १७
दिष्ट्या त्वं राक्षसेन्द्रेण
द्वंद्वयुद्धमुपागतः
देवतानामवध्येन विजयं प्राप्तवानसि १८
संख्ये तस्य न किंचित्तु रावणस्य पराभवः द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तो दिष्ट्या ते रावणिर्हतः
१९
दिष्ट्या तस्य महाबाहो कालस्येवाभिधावतः
मुक्तः सुररिपोर्वीर प्राप्तश्च विजयस्त्वया २०
विस्मयस्त्वेष नः सौम्य संश्रुत्येन्द्रजितं हतम्
अवध्यः सर्वभूतानां महामायाधरो युधि २१
दत्त्वा पुण्यामिमां वीर सौम्यामभयदक्षिणाम्
दिष्ट्या वर्धसि काकुत्स्थ जयेनामित्रकर्शन २२
श्रुत्वा तु वचनं तेषामृषीणां भावितात्मनाम्
विस्मयं परमं गत्वा रामः प्राञ्जलिरब्रवीत् २३
भवन्तः कुम्भकर्णं च रावणं च निशाचरम्
अतिक्रम्य महावीर्यौ किं प्रशंसथ रावणिम् २४
महोदरं प्रहस्तं च विरूपाक्षं च राक्षसम्
अतिक्रम्य महावीर्यान्किं प्रशंसथ रावणिम् २५
कीदृशो वै प्रभावोऽस्य किं बलं कः पराक्रमः
केन वा कारणेनैष रावणादतिरिच्यते २६
शक्यं यदि मया श्रोतुं न खल्वाज्ञापयामि वः
यदि गुह्यं न चेद्वक्तुं श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम्
कथं शक्रो जितस्तेन कथं लब्धवरश्च सः २७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे प्रथमः सर्गः १

७-२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः
कुम्भयोनिर्महातेजा वाक्यमेतदुवाच ह १
शृणु राजन्यथा वृत्तं तस्य तेजोबलं महत्
जघान च रिपून्युद्धे यथावध्यश्च शत्रुभिः २
अहं ते रावणस्येदं कुलं जन्म च राघव
वरप्रदानं च तथा तस्मै दत्तं ब्रवीमि ते ३
पुरा कृतयुगे राम प्रजापतिसुतः प्रभुः
पुलस्त्यो नाम ब्रह्मर्षिः साक्षादिव पितामहः ४
नानुकीर्त्या गुणास्तस्य धर्मतः शीलतस्तथा
प्रजापतेः पुत्र इति वक्तुं शक्यं हि नामतः ५
स तु धर्मप्रसङ्गेन मेरोः पार्श्वे महागिरेः
तृणबिन्द्वाश्रमं गत्वा न्यवसन्मुनिपुंगवः ६
तपस्तेपे स धर्मात्मा स्वाध्यायनियतेन्द्रियः
गत्वाश्रमपदं तस्य विघ्नं कुर्वन्तिकन्यकाः ७
देवपन्नगकन्याश्च राजर्षितनयाश्चिय्!इ!
क्रीडन्त्योऽप्सरसश्चैव तं देशमुपपेदिरे ८
सर्वर्तुषूपभोग्यत्वाद्रम्यत्वात्काननस्य च
नित्यशस्तास्तु तं देशं गत्वा क्रीडन्ति कन्यकाः ९
अथ रुष्टो महातेजा व्याजहार महामुनिः
या मे दर्शनमागच्छेत्सा गर्भं धारयिष्यति १०
तास्तु सर्वाः प्रतिगताः श्रुत्वा वाक्यं महात्मनः
ब्रह्मशापभयाद्भीतास्तं देशं नोपचक्रमुः ११
तृणबिन्दोस्तु राजर्षेस्तनया न शृणोति तत्
गत्वाश्रमपदं तस्य विचचार सुनिर्भया १२
तस्मिन्नेव तु काले स प्राजापत्यो महानृषिः
स्वाध्यायमकरोत्तत्र तपसा द्योतितप्रभः १३
सा तु वेदध्वनिं श्रुत्वा दृष्ट्वा चैव तपोधनम्
अभवत्पाण्डुदेहा सा सुव्यञ्जितशरीरजा १४
दृष्ट्वा परमसंविग्ना सा तु तद्रूपमात्मनः
इदं मे किं न्विति ज्ञात्वा पितुर्गत्वाग्रतः
स्थिता १५

तां तु दृष्ट्वा तथाभूतां तृणबिन्दुरथाब्रवीत्
किं त्वमेतत्त्वसदृशं धारयस्यात्मनो वपुः १६
सा तु कृत्वाञ्जलि दीना कन्योवाच तपोधनम्
न जाने कारणं तात येन मे रूपमीदृशम् १७
किं तु पूर्वं गतास्म्येका महर्षेर्भावितात्मनः
पुलस्त्यस्याश्रमं दिव्यमन्वेष्टुं स्वसखीजनम् १८
न च पश्याम्यहं तत्र कांचिदप्यागतां सखीम्
रूपस्य तु विपर्यासं दृष्ट्वा चाहमिहागता १९
तृणबिन्दुस्तु राजर्षिस्तपसा द्योतितप्रभः
ध्यानं विवेश तच्चापि अपश्यदृषिकर्मजम् २०
स तु विज्ञाय तं शापं महर्षेर्भावितात्मनः
गृहीत्वा तनयां गत्वा पुलस्त्यमिदमब्रवीत् २१
भगवंस्तनयां मे त्वं गुणैः स्वैरेव भूषिताम्
भिक्षां प्रतिगृहाणेमां महर्षे स्वयमुद्यताम् २२
तपश्चरणयुक्तस्य श्राम्यमाणेन्द्रियस्य ते
शुश्रूषातत्परा नित्यं भविष्यति न संशयः २३
तं ब्रुवाणं तु तद्वाक्यं राजर्षिं धार्मिकं तदा
जिघृक्षुरब्रवीत्कन्यां बाढमित्येव स द्विजः २४
दत्त्वा तु स गतो राजा स्वमाश्रमपदं तदा
साऽपि तत्राऽवसत्कन्या तोषयन्ती पतिं गुणैः
प्रीतः स तु महातेजा वाक्यमेतदुवाच ह २५
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते गुणानां संपदा भृशम्
तस्मात्ते वितराम्यद्य पुत्रमात्मसमं गुणैः
उभयोर्वंशकर्तारं पौलस्त्य इति विश्रुतम् २६
यस्मात्तु विश्रुतो वेदस्त्वयेहाभ्यस्यतो मम
तस्मात्स विश्रवा नाम भविष्यति न संशयः २७
एवमुक्ता तु सा कन्या प्रहृष्टेनान्तरात्मना
अचिरेणैव कालेन सूता विश्रवसं सुतम् २८
स तु लोकत्रये ख्यातः शौचधर्मसमन्वितः
पितेव तपसा युक्तो विश्रवा मुनिपुंगवः २९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्वितीयः सर्गः २ ७-३

अथ पुत्रः पुलस्त्यस्य विश्रवा मुनिपुंगवः
अचिरेणैव कालेन पितेव तपसि स्थितः १
सत्यवाञ्शीलवान्दक्षः स्वाध्यायनिरतः शुचिः
सर्वभोगेष्वसंसक्तो नित्यं धर्मपरायणः २
ज्ञात्वा तस्य तु तद्वृत्तं भरद्वाजो महानृषि
ददौ विश्रवसे भार्यां स्वां सुतां देववर्णिनीम् ३
प्रतिगृह्य तु धर्मेण भरद्वाजसुतां तदा
मुदा परमया युक्तो विश्रवा मुनिपुंगवः ४
स तस्यां वीर्यसम्पन्नमपत्यंपरमाद्भुतम्
जनयामास धर्मात्मा सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युतम् ५
तस्मिञ्जाते तु संहृष्टः स बभूव पितामहः
नाम चास्याकरोत्प्रीतः सार्धं देवर्षिभिस्तदा ६
यस्माद्विश्रवसोऽपत्यं सादृश्याद्विश्रवा इव
तस्माद्वैश्रवणो नाम भविष्यत्येष विश्रुतः ७
स तु वैश्रवणस्तत्र तपोवनगतस्तदा
अवर्धत महातेजा हुताहुतिरिवानलः ८
तस्याश्रमपदस्थस्य बुद्धिर्जिज्ञे महात्मनः
चरिष्ये नियतो धर्मं धर्मो हि परमा गतिः ९
स तु वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने
पूर्णे वर्षसहस्रे तु तं तं विधिमवर्तत १०
जलाशी मारुताहारो निराहारस्तथैव च
एवं वर्षसहस्राणि जग्मुस्तान्येकवर्षवत् ११
अथ प्रीतो महातेजाः सेन्द्रैः सुरगणैः सह
गत्वा तस्याश्रमपदं ब्रह्मेदं वाक्यमब्रवीत् १२
परितुष्टोऽस्मि ते वत्स कर्मणानेन सुव्रत
वरं वृणीष्व भद्रं ते वरार्हस्त्वं हि मे मतः १३
अथाब्रवीद्वैश्रवणः पितामहमुपस्थितम्
भगवँ ल्लोकपालत्वमिच्छेयं वित्तरक्षणम् १४
ततोइ!ऽब्रवीद्वैश्रवणं परितुष्टेन चेतसा
ब्रह्मा सुरगणैःसार्धं बाढमित्येव हृष्टवत् १५
अहं हि लोकपालानां चतुर्थं स्रष्टुमुद्यतः
यमेन्द्रवरुणानां हि पदं यत्तव चेप्सितम् १६

तत्कृतं गच्छ धर्मज्ञ धनेशत्वमवाप्नुहि
यमेन्द्रवरुणानां हि चतुर्थोऽद्य भविष्यसि १७
एतच्च पुष्पकं नाम विमानं सूर्यसंनिभम्
प्रतिगृह्णीष्व यानार्थं त्रिदशैः समतां व्रज १८
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामः सर्व एव यथागतम्
कृतकृत्या वयं तात दत्त्वा तव महावरम् १९
गतेषु ब्रह्मपूर्वेषु देवेष्वथ नभस्तलम्
धनेशः पितरं प्राह विनयात्प्रणतोवचः २०
भगवँ ल्लब्धवानस्मि वरं कमलयोनितः
निवासं न तु मे देवो विदधे स प्रजापतिः २१
तत्पश्य भगवन्कंचिद्देशं वासाय नः प्रभो
न च पीडा भवेद्यत्र प्राणिनो यस्य कस्यचित् २२
एवमुक्तस्तु पुत्रेण विश्रवा मुनिपुंगवः
वचनं प्राह धर्मज्ञ श्रूयतामिति धर्मवित् २३
लङ्का नाम पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा
राक्षसानां निवासार्थं यथेन्द्रस्यामरावती २४
रमणीया पुरी सा हि रुक्मवैदूर्यतोरणा
राक्षसैः सा परित्यक्ता पुरा विष्णुभयार्दितैः
शून्या रक्षोगणैः सर्वै रसातलतलं गतैः २५
स त्वं तत्र निवासाय रोचयस्व मतिं स्वकाम्
निर्दोषस्तत्र ते वासो न च बाधास्ति कस्यचित् २६
एतच्छ्रुत्वा तु धर्मात्माधर्मिष्ठं वचनं पितुः
निवेशयामास तदा लङ्कां पर्वतमूर्धनि २७
नैरृतानां सहस्रैस्तु हृष्टैः प्रमुदितैः सदा
अचिरेणैवकालेन संपूर्णा तस्य शासनात् २८
अथ तत्रावसत्प्रीतो धर्मात्मा नैरृताधिपः
समुद्रपरिधानायां लङ्कायां विश्रवात्मजः २९
काले काले विनीतात्मा पुष्पकेण धनेश्वरः
अभ्यगच्छत्सुसंहृष्टः पितरं मातरं च सः ३०
स देवगन्धर्वगणैरभिष्टुत
स्तथैव सिद्धैः सह चारणैरपि
गभस्तिभिः सूर्य इवौजसा वृतः

पितुः समीपं प्रययौ श्रिया वृतः ३१
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे तृतीयः सर्गः ३

७-४
श्रुत्वागस्त्येरितं वाक्यं रामो विस्मयमागतः
पूर्वमासीत्तु लङ्कायां रक्षसामिति संभवः १
ततः शिरः कम्पयित्वा त्रेताग्निसमविग्रहम्
अगस्त्यं तं मुर्हुर्दृष्ट्वा स्मयमानोऽभ्यभाषत २
भगवन्पूर्वमप्येषा लङ्कासीत्पिशिताशिनाम्
इतीदं भवतः श्रुत्वा विस्मयो जनितो मम ३
पुलस्त्यवंशादुद्भूता राक्षसा इति नः श्रुतम्
इदानीमन्यतश्चापि संभवः कीर्तितस्त्वया ४
रावणात्कुम्भकर्णाच्च प्रहस्ताद्विकटादपि
रावणस्य च पुत्रेभ्यः किं नु ते बलवत्तराः ५
क एषां पूर्वको ब्रह्मन्किंनामा किंतपोबलः
अपराधं च कं प्राप्य विष्णुना द्राविताः पुरा ६
एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममानघ
कौतूहलं कृतं मह्यं नुद भानुर्यथा तमः ७
राघवस्य तु तच्छ्रुत्वा संस्कारालंकृतं वचः
ईषद्विस्मयमानस्तमगस्त्यः प्राह राघवम् ८
प्रजापतिः पुरा सृष्ट्वा अपः सलिलसंभवः
तासां गोपायने सत्त्वानसृजत्पद्मसंभवः ९
ते सत्त्वाः सत्त्वकर्तारं विनीतवदुपस्थिताः
किं कुर्म इति भाषन्तः क्षुत्पिपासाभयार्दिताः १०
प्रजापतिस्तु तान्याह सत्त्वानि प्रहसन्निव
आभाष्युवाचा यत्नेन रक्षध्वमिति मानदः ११
रक्षाम इति तत्रान्यैर्यक्षामेति तथापरैः
भुङ्क्षिताभुङ्क्षितैरुक्तस्ततस्तानाह भूतकृत् १२
रक्षाम इति यैरुक्तं राक्षसास्ते भवन्तु वः
यक्षाम इति यैरुक्तं ते वै यक्षा भवन्तु वः १३
तत्र हेतिः प्रहेतिश्च भ्रातरौ राक्षसर्षभौ
मधुकैटभसंकाशौ बभूवतुररिंदमौ १४

प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्र न दारान्सोऽभिकाङ्क्षति
हेतिर्दारक्रियार्थं तु यत्नं परमथाकरोत् १५
स कालभगिनीं कन्यां भयां नाम भयावहाम्
उदावहदमेयात्मा स्वयमेव महामतिः १६
स तस्यां जनयामास हेती राक्षसपुंगवः
पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठो विद्युत्केश इति श्रुतम्
१७
विद्युत्केशो हेतिपुत्रः प्रदीप्ताग्निसमप्रभः
व्यवर्धत महातेजास्तोयमध्य इवाम्बुजम् १८
स यदा यौवनं भद्रमनुप्राप्तो निशाचरः
ततो दारक्रियां तस्य कर्तुं व्यवसितः पिता १९
संध्यादुहितरं सोऽथ संध्यातुल्यां प्रभावतः
वरयामास पुत्रार्थं हेती राक्षसपुंगवः २०
अवश्यमेव दातव्या परस्मै सेति संध्यया
चिन्तयित्वा सुता दत्ता विद्युत्केशाय राघव २१
संध्यायास्तनयां लब्ध्वा विद्युत्केशो निशाचरः
रमते स तया सार्धं पौलोम्या मघवानिव २२
केनचित्त्वथ कालेन राम सालकटंकटा
विद्युत्केशाद्गर्भमाप घनराजिरिवार्णवात् २३
ततः सा राक्षसी गर्भं घनगर्भसमप्रभम्
प्रसूता मन्दरं गत्वा गङ्गा गर्भमिवाग्निजम् २४
तमुत्सृज्य तु सा गर्भं विद्युत्केशाद्रतार्थिनी
रेमे सा पतिना सार्धं विस्मृत्य सुतमात्मजम् २५
तयोत्सृष्टः स तु शिशुः शरदर्कसमद्युतिः
पाणिमास्ये समाधाय रुरोद घनराडिव २६
अथोपरिष्टाद्गच्छन्वै वृषभस्थो हरः प्रभुः
अपश्यदुमया सार्धं रुदन्तं राक्षसात्मजम् २७
कारुण्यभावात्पार्वत्या भवस्त्रिपुरहा ततः
तं राक्षसात्मजं चक्रे मातुरेव वयःसमम् २८
अमरं चैव तं कृत्वा महादेवोऽक्षयोऽव्ययः
पुरमाकाशगं प्रादात्पार्वत्याः प्रियकाम्यया २९
उमयापि वरो दत्तो राक्षसीनां नृपात्मज

सद्योपलब्धिर्गर्भस्य प्रसूतिः सद्य एव च
सद्य एव वयःप्राप्तिर्मातुरेव वयःसमम् ३०
ततः सुकेशो वरदानगर्वितः
श्रियं प्रभोः प्राप्य हरस्य पार्श्वतः
चचार सर्वत्र महामतिः खगः
खगं पुरं प्राप्य पुरंदरो यथा ३१
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुर्थः सर्गः ४

७-५
सुकेशं धार्मिकं दृष्ट्वा वरलब्धं च राक्षसम्
ग्रामणीर्नाम गन्धर्वो विश्वावसुसमप्रभः १
तस्य देववती नाम द्वितीया श्रीरिवात्मजा
तां सुकेशाय धर्मेण ददौ दक्षः श्रियं यथा २
वरदानकृतैश्वर्यं सा तं प्राप्य पतिं प्रियम्
आसीद्देववती तुष्टा धनं प्राप्येव निर्धनः ३
स तया सह संयुक्तो रराज रजनीचरः
अञ्जनादभिनिष्क्रान्तः करेण्वेव महागजः ४
देववत्यां सुकेशस्तु जनयामास राघव
त्रींस्त्रिनेत्रसमान्पुत्रान्राक्षसान्राक्षसाधिपः
माल्यवन्तं सुमालि च मालि च बलिनां वरम् ५
त्रयो लोका इवाव्यग्राः स्थितास्त्रय इवाग्नयः
त्रयो मन्त्रा इवात्युग्रास्त्रयो घोरा इवामयाः ६
त्रयः सुकेशस्य सुतास्त्रेताग्निसमवर्चसः
विवृद्धिमगमंस्तत्र व्याधयोपेक्षिता इव ७
वरप्राप्तिं पितुस्ते तु ज्ञात्वैश्वर्यं ततो महत्
तपस्तप्तुं गता मेरुं भ्रातरः कृतनिश्चयाः ८
प्रगृह्य नियमान्घोरान्राक्षसा नृपसत्तम
विचेरुस्ते तपो घोरं सर्वभूतभयावहम् ९
सत्यार्जवदमोपेतैस्तपोभिर्भुवि दुष्करैः
संतापयन्तस्त्रीँ ल्लोकान्सदेवासुरमानुषान् १०
ततो विभुश्चतुर्वक्त्रो विमानवरमास्थितः

सुकेशपुत्रानामन्त्र्य वरदोऽस्मीत्यभाषत ११
ब्रह्माणं वरदं ज्ञात्वा सेन्द्रैर्देवगणैर्वृतम्
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे वेपमाना इव द्रुमाः १२
तपसाराधितो देव यदि नो दिशसे वरम्
अजेयाः शत्रुहन्तारस्तथैव चिरजीविनः
प्रभविष्णवो भवामेति परस्परमनुव्रताः १३
एवं भविष्यतीत्युक्त्वा सुकेशतनयान्प्रभुः
प्रययौ ब्रह्मलोकाय ब्रह्मा ब्राह्मणवत्सलः १४
वरं लब्ध्वा ततः सर्वे राम रात्रिंचरास्तदा
सुरासुरान्प्रबाधन्ते वरदानात्सुनिर्भयाः १५
तैर्वध्यमानास्त्रिदशाः सर्षिसंघाः सचारणाः
त्रातारं नाधिगच्छन्ति निरयस्था यथा नराः १६
अथ ते विश्वकर्माणं शिल्पिनां वरमव्ययम्
ऊचुः समेत्य संहृष्टा राक्षसा रघुसत्तम १७
गृहकर्ता भवानेव देवानां हृदयेप्सितम्
अस्माकमपि तावत्त्वं गृहं कुरु महामते १८
हिमवन्तं समाश्रित्य मेरुं मन्दरमेव वा
महेश्वरगृहप्रख्यं गृहं नः क्रियतां महत् १९
विश्वकर्मा ततस्तेषां राक्षसानां महाभुजः
निवासं कथयामास शक्रस्येवामरावतीम् २०
दक्षिणस्योदधेस्तीरे त्रिकूटो नाम पर्वतः
शिखरे तस्य शैलस्य मध्यमेऽम्बुदसंनिभे
शकुनैरपि दुष्प्रापे टङ्कच्छिन्नचतुर्दिशि २१
त्रिंशद्योजनविस्तीर्णा स्वर्णप्राकारतोरणा
मया लङ्केति नगरी शक्राज्ञप्तेन निर्मिता २२
तस्यां वसत दुर्धर्षाः पुर्यां राक्षससत्तमाः
अमरावतीं समासाद्य सेन्द्रा इव दिवौकसः २३
लङ्कादुर्गं समासाद्य राक्षसैर्बहुभिर्वृताः
भविष्यथ दुराधर्षाः शत्रूणां शत्रुसूदनाः २४
विश्वकर्मवचः श्रुत्वा ततस्ते राम राक्षसाः
सहस्रानुचरा गत्वा लङ्कां तामवसन्पुरीम् २५
दृढप्राकारपरिखां हैमैर्गृहशतैर्वृताम्

लङ्कामवाप्य ते हृष्टा विहरन्ति निशाचराः २६
नर्मदा नाम गन्धर्वी नानाधर्मसमेधिता
तस्याः कन्यात्रयं
ह्यासीद्ध्रीश्रीकीर्तिसमद्युति २७
ज्येष्ठक्रमेण सा तेषां राक्षसानामराक्षसी
कन्यास्ताः प्रददौ हृष्टा पूर्णचन्द्रनिभाननाः २८
त्रयाणां राक्षसेन्द्राणां तिस्रो गन्धर्वकन्यकाः
मात्रा दत्ता महाभागा नक्षत्रे भगदैवते २९
कृतदारास्तु ते राम सुकेशतनयाः प्रभो
भार्याभिः सह चिक्रीडुरप्सरोभिरिवामराः ३०
तत्र माल्यवतो भार्या सुन्दरी नाम सुन्दरी
स तस्यां जनयामास यदपत्यं निबोध तत् ३१
वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षो दुर्मुखश्चैव राक्षसः
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च मत्तोन्मत्तौ तथैव च
अनला चाभवत्कन्या सुन्दर्यां राम सुन्दरी ३२
सुमालिनोऽपि भार्यासीत्पूर्णचन्द्रनिभानना
नाम्ना केतुमती नाम प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ३३
सुमाली जनयामास यदपत्यं निशाचरः
केतुमत्यां महाराज तन्निबोधानुपूर्वशः ३४
प्रहस्तोऽकम्पनश्चैव विकटः कालकार्मुकः
धूम्राक्षश्चाथ दण्डश्च सुपार्श्वश्च महाबलः ३५
संह्रादिः प्रघसश्चैव भासकर्णश्च राक्षसः
राका पुष्पोत्कटा चैव कैकसी च शुचिस्मिता
कुम्भीनसी च इत्येते सुमालेः प्रसवाः स्मृताः ३६
मालेस्तु वसुदा नाम गन्धर्वी रूपशालिनी
भार्यासीत्पद्मपत्राक्षी स्वक्षी यक्षीवरोपमा ३७
सुमालेरनुजस्तस्यां जनयामास यत्प्रभो
अपत्यं कथ्यमानं तन्मया त्वं शृणु राघव ३८
अनलश्चानिलश्चैव हरः संपातिरेव च
एते विभीषणामात्या मालेयास्ते निशाचराः ३९
ततस्तु ते राक्षसपुंगवास्त्रयो
निशाचरैः पुत्रशतैश्च संवृताः

सुरान्सहेन्द्रानृषिनागदानवा
न्वबाधिरे ते बलवीर्यदर्पिताः ४०
जगद्भ्रमन्तोऽनिलवद्दुरासदा
रणे च मृत्युप्रतिमाः समाहिताः
वरप्रदानादभिगर्विता भृशं
क्रतुक्रियाणां प्रशमंकराः सदा ४१
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चमः सर्गः ५

७-६
तैर्वध्यमाना देवाश्च ऋषयश्च तपोधनाः
भयार्ताः शरणं जग्मुर्देवदेवं महेश्वरम् १
ते समेत्य तु कामारिं त्रिपुरारिं त्रिलोचनम्
ऊचुः प्राञ्जलयो देवा भयगद्गदभाषिणः २
सुकेशपुत्रैर्भगवन्पितामहवरोद्धतैः
प्रजाध्यक्ष प्रजाः सर्वा बाध्यन्ते रिपुबाधन ३
शरण्यान्यशरण्यानि आश्रमाणि कृतानि नः
स्वर्गाच्च च्यावितः शक्रः स्वर्गे क्रीडन्ति
शक्रवत् ४
अहं विष्णुरहं रुद्रो ब्रह्माहं देवराडहम्
अहं यमोऽह वरुणश्चन्द्रोऽह रविरप्यहम् ५
इति ते राक्षसा देव वरदानेन दर्पिताः
बाधन्ते समरोद्धर्षा ये च तेषां पुरःसराः ६
तन्नो देव भयार्तानामभयं दातुमर्हसि
अशिवं वपुरास्थाय जहि दैवतकण्टकान् ७
इत्युक्तस्तु सुरैः सर्वैः कपर्दी नीललोहितः
सुकेशं प्रति सापेक्ष आह देवगणान्प्रभुः ८
नाहं तान्निहनिष्यामि अवध्या मम तेऽसुराः
किं तु मन्त्रं प्रदास्यामि यो वै तान्निहनिष्यति ९
एवमेव समुद्योगं पुरस्कृत्य सुरर्षभाः
गच्छन्तु शरणं विष्णुं हनिष्यति स तान्प्रभुः १०
ततस्ते जयशब्देन प्रतिनन्द्य महेश्वरम्
विष्णोः समीपमाजग्मुर्निशाचरभयार्दिताः ११

शङ्खचक्रधरं देवं प्रणम्य बहु मान्य च
ऊचुः संभ्रान्तवद्वाक्यं सुकेशतनयार्दिताः १२
सुकेशतनयैर्देव त्रिभिस्त्रेताग्निसंनिभैः
आक्रम्य वरदानेन स्थानान्यपहृतानि नः १३
लङ्का नाम पुरी दुर्गा त्रिकूटशिखरे स्थिता
तत्र स्थिताः प्रबाधन्ते सर्वान्नः क्षणदाचराः १४
स त्वमस्मत्प्रियार्थं तु जहि तान्मधुसूदन
चक्रकृत्तास्यकमलान्निवेदय यमाय वै १५
भयेष्वभयदोऽस्माकं नान्योऽस्ति भवता समः
नुद त्वं नो भयं देव नीहारमिव भास्करः १६
इत्येवं दैवतैरुक्तो देवदेवो जनार्दनः
अभयं भयदोऽरीणां दत्त्वा देवानुवाच ह १७
सुकेशं राक्षसं जाने ईशानवरदर्पितम्
तांश्चास्य तनयाञ्जाने येषां ज्येष्ठः स माल्यवान्
१८
तानहं समतिक्रान्तमर्यादान्राक्षसाधमान्
सूदयिष्यामि संग्रामे सुरा भवत विज्वराः १९
इत्युक्तास्ते सुराः सर्वे विष्णुना प्रभविष्णुना
यथावासं ययुर्हृष्टाः प्रशंसन्तो जनार्दनम् २०
विबुधानां समुद्योगं माल्यवान्स निशाचरः
श्रुत्वा तौ भ्रातरौ वीराविदं वचनमब्रवीत् २१
अमरा ऋषयश्चैव संहत्य किल शंकरम्
अस्मद्वधं परीप्सन्त इदमूचुस्त्रिलोचनम् २२
सुकेशतनया देव वरदानबलोद्धताः
बाधन्तेऽस्मान्समुद्युक्ता घोररूपाः पदे पदे २३
राक्षसैरभिभूताः स्म न शक्ताः स्म उमापते
स्वेषु वेश्मसु संस्थातुं भयात्तेषां दुरात्मनाम्
२४
तदस्माकं हितार्थे त्वं जहि तांस्तांस्त्रिलोचन
राक्षसान्हुंकृतेनैव दह प्रदहतां वर २५
इत्येवं त्रिदशैरुक्तो निशम्यान्धकसूदनः
शिरः करं च धुन्वान इदं वचनमब्रवीत् २६

अवध्या मम ते देवाः सुकेशतनया रणे
मन्त्रं तु वः प्रदास्यामि यो वै तान्निहनिष्यति २७
यः स चक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः
हनिष्यति स तान्युद्धे शरणं तं प्रपद्यथ २८
हरान्नावाप्य ते कामं कामारिमभिवाद्य च
नारायणालयं प्राप्तास्तस्मै सर्वं न्यवेदयन् २९
ततो नारायणेनोक्ता देवा इन्द्र पुरोगमाः
सुरारीन्सूदयिष्यामि सुरा भवत विज्वराः ३०
देवानां भयभीतानां हरिणा राक्षसर्षभौ
प्रतिज्ञातो वधोऽस्माकं तच्चिन्तयथ यत्क्षमम् ३१
हिरण्यकशिपोर्मृत्युरन्येषां च सुरद्विषाम्
दुःखं नारायणं जेतुं यो नो हन्तुमभीप्सति ३२
ततः सुमाली माली च श्रुत्वा माल्यवतो वचः
ऊचतुर्भ्रातरं ज्येष्ठं भगांशाविव वासवम् ३३
स्वधीतं दत्तमिष्टं च एश्वर्यं परिपालितम्
आयुर्निरामयं प्राप्तं स्वधर्मः स्थापितश्च नः ३४
देवसागरमक्षोभ्यं शस्त्रौघैः प्रविगाह्य च
जिता देवा रणे नित्यं न नो मृत्युकृतं भयम् ३५
नारायणश्च रुद्र श्च शक्रश्चापि यमस्तथा
अस्माकं प्रमुखे स्थातुं सर्व एव हि बिभ्यति ३६
विष्णोर्दोषश्च नास्त्यत्र कारणं राक्षसेश्वर
देवानामेव दोषेण विष्णोः प्रचलितं मनः ३७
तस्मादद्य समुद्युक्ताः सर्वसैन्यसमावृताः
देवानेव जिघांसामो येभ्यो दोषः समुत्थितः ३८
इति माली सुमाली च माल्यवानग्रजः प्रभुः
उद्योगं घोषयित्वाथ राक्षसाः सर्व एव ते
युद्धाय निर्ययुः क्रुद्धा जम्भवृत्रबला इव ३९
स्यन्दनैर्वारणेन्द्रै श्च हयैश्च गिरिसंनिभैः
खरैर्गोभिरथोष्ट्रैश्च शिंशुमारैर्भुजंगमैः ४०
मकरैः कच्छपैर्मीनैर्विहंगैर्गरुडोपमैः
सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्च सृमरैश्चमरैरपि ४१
त्यक्त्वा लङ्कां ततः सर्वे राक्षसा बलगर्विताः

प्रयाता देवलोकाय योद्धुं दैवतशत्रवः ४२
लङ्काविपर्ययं दृष्ट्वा यानि लङ्कालयान्यथ
भूतानि भयदर्शीनि विमनस्कानि सर्वशः ४३
भौमास्तथान्तरिक्षाश्च कालाज्ञप्ता भयावहाः
उत्पाता राक्षसेन्द्राणामभावायोत्थिता द्रुतम् ४४
अस्थीनि मेघा वर्षन्ति उष्णं शोणितमेव च
वेलां समुद्रोऽप्युत्क्रान्तश्चलन्ते चाचलोत्तमाः
४५
अट्टहासान्विमुञ्चन्तो घननादसमस्वनान्
भूताः परिपतन्ति स्म नृत्यमानाः सहस्रशः ४६
गृध्रचक्रं महच्चापि ज्वलनोद्गारिभिर्मुखैः
राक्षसानामुपरि वै भ्रमते कालचक्रवत् ४७
तानचिन्त्य महोत्पातान्राक्षसा बलगर्विताः
यान्त्येव न निवर्तन्ते मृत्युपाशावपाशिताः ४८
माल्यवांश्च सुमाली च माली च रजनीचराः
आसन्पुरःसरास्तेषां क्रतूनामिव पावकाः ४९
माल्यवन्तं तु ते सर्वे माल्यवन्तमिवाचलम्
निशाचरा आश्रयन्ते धातारमिव देहिनः५०
तद्बलं राक्षसेन्द्राणां महाभ्रघननादितम् जयेप्सया देवलोकं ययौ मालीवशे स्थितम् ५१
राक्षसानां समुद्योगं तं तु नारायणः प्रभुः देवदूतादुपश्रुत्य दध्रे युद्धे ततो मनः ५२
स देवसिद्धर्षिमहोरगैश्च
गन्धर्वमुख्याप्सरसोपगीतः
समाससादामरशत्रुसैन्यं
चक्रासिसीरप्रवरादिधारी ५३
सुपर्णपक्षानिलनुन्नपक्षं
भ्रमत्पताकं प्रविकीर्णशस्त्रम्
चचाल तद्राक्षसराजसैन्यं
चलोपलो नील इवाचलेन्द्रः ५४
ततः शितैः शोणितमांसरूषितै र्युगान्तवैश्वानरतुल्यविग्रहैः

निशाचराः संपरिवार्य माधवं वरायुधैर्निर्बिभिदुः सहस्रशः ५५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षष्ठः सर्गः ६

७-७
नारायणगिरिं ते तु गर्जन्तो राक्षसाम्बुदाः
अवर्षन्निषुवर्षेण वर्षेणाद्रिमिवाम्बुदाः १
श्यामावदातस्तैर्विष्णुर्नीलैर्नक्तंचरोत्तमैः
वृतोऽञ्जनगिरीवासीद्वर्षमाणैः पयोधरैः २
शलभा इव केदारं मशका इव पर्वतम्
यथामृतघटं जीवा मकरा इव चार्णवम् ३
तथा रक्षोधनुर्मुक्ता वज्रानिलमनोजवाः
हरिं विशन्ति स्म शरा लोकास्तमिव पर्यये ४
स्यन्दनैः स्यन्दनगता गजैश्च गजधूर्गताः
अश्वारोहाः सदश्वैश्च पादाताश्चाम्बरेचराः ५
राक्षसेन्द्रा गिरिनिभाः शरशक्त्यृष्टितोमरैः
निरुच्छ्वासं हरिं चक्रुः प्राणायाम इव द्विजम् ६
निशाचरैस्तुद्यमानो मीनैरिव महातिमिः
शार्ङ्गमायम्य गात्राणि राक्षसानां महाहवे ७
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्वज्रवक्त्रैर्मनोजवैः
चिच्छेद तिलशो विष्णुः शतशोऽथ सहस्रशः ८
विद्राव्य शरवर्षं तं वर्षं वायुरिवोत्थितम्
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं प्रदध्मौ पुरुषोत्तमः ९
सोऽम्बुजो हरिणा ध्मातः सर्वप्राणेन शङ्खराट्
ररास भीमनिह्रादो युगान्ते जलदो यथा १०
शङ्खराजरवः सोऽथ त्रासयामास राक्षसान्
मृगराज इवारण्ये समदानिव कुञ्जरान् ११
न शेकुरश्वाः संस्थातुं विमदाः कुञ्जराभवन्
स्यन्दनेभ्यश्च्युता योधाः शङ्खरावितदुर्बलाः १२
शार्ङ्गचापविनिर्मुक्ता वज्रतुल्याननाः शराः विदार्य तानि रक्षांसि सुपुङ्खा विविशुः क्षितिम् १३

भिद्यमानाः शरैश्चान्ये नारायणधनुश्च्युतैः
निपेतू राक्षसा भीमाः शैला वज्रहता इव १४
व्रणैर्व्रणकरारीणामधोक्षजशरोद्भवैः
असृक्क्षरन्ति धाराभिः स्वर्णधारामिवाचलाः १५
शङ्खराजरवश्चापि शार्ङ्गचापरवस्तथा
राक्षसानां रवांश्चापि ग्रसते वैष्णवो रवः १६
सूर्यादिव करा घोरा ऊर्मयः सागरादिव
पर्वतादिव नागेन्द्रा वार्योघा इव चाम्बुदात् १७
तथा बाणा विनिर्मुक्ताः शार्ङ्गान्नारायणेरिताः
निर्धावन्तीषवस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः १८
शरभेण यथा सिंहाः सिंहेन द्विरदा यथा
द्विरदेन यथा व्याघ्रा व्याघ्रेण द्वीपिनो यथा १९
द्वीपिना च यथा श्वानः शुना मार्जारका यथा
मार्जारेण यथा सर्पाः सर्पेण च यथाखवः २०
तथा ते राक्षसा युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना
द्रवन्ति द्राविताश्चैव शायिताश्च महीतले २१
राक्षसानां सहस्राणि निहत्य मधुसूदनः
वारिजं नादयामास तोयदं सुरराडिव २२
नारायणशरग्रस्तं शङ्खनादसुविह्वलम्
ययौ लङ्कामभिमुखं प्रभग्नं राक्षसं बलम् २३
प्रभग्ने राक्षसबले नारायणशराहते
सुमाली शरवर्षेण आववार रणे हरिम् २४
उत्क्षिप्य हेमाभरणं करं करमिव द्विपः
ररास राक्षसो हर्षात्सतडित्तोयदो यथा २५
सुमालेर्नर्दतस्तस्य शिरो ज्वलितकुण्डलम्
चिच्छेद यन्तुरश्वाश्च भ्रान्तास्तस्य तु रक्षसः २६
तैरश्वैर्भ्राम्यते भ्रान्तैः सुमाली राक्षसेश्वरः इन्द्रियाश्वैर्यथा भ्रान्तैर्धृतिहीनो यथा नरः २७
माली चाभ्यद्रवद्यिउ!द्धेइ! प्रगृह्य सशरं धनुः
मालेर्धनुश्च्युता बाणाः कार्तस्वरविभूषिताः
विविशुर्हरिमासाद्य क्रौञ्चं पत्ररथा इव २८
अर्द्यमानः शरैः सोऽथ मालिमुक्तैः सहस्रशः

चुक्षुभे न रणे विष्णुर्जितेन्द्रिय इवाधिभिः २९
अथ मौर्वीस्वनं कृत्वा भगवान्भूतभावनः
मालिनं प्रति बाणौघान्ससर्जासिगदाधरः ३०
ते मालिदेहमासाद्य वज्रविद्युत्प्रभाः शराः
पिबन्ति रुधिरं तस्य नागा इव पुरामृतम् ३१
मालिनं विमुखं कृत्वा मालिमौलि हरिर्बलात्
रथं च सध्वजं चापं वाजिनश्च न्यपातयत् ३२
विरथस्तु गदां गृह्य माली नक्तंचरोत्तमः
आपुप्लुवे गदापाणिर्गिर्यग्रादिव केसरी ३३
स तया गरुडं संख्ये ईशानमिव चान्तकः
ललाटदेशेऽभ्यहनद्वज्रेणेन्द्रो यथाचलम् ३४
गदयाभिहतस्तेन मालिना गरुडो भृशम्
रणात्पराङ्मुखं देवं कृतवान्वेदनातुरः ३५
पराङ्मुखे कृते देवे मालिना गरुडेन वै
उदतिष्ठन्महानादो रक्षसामभिनर्दताम् ३६
रक्षसां नदतांनादं श्रुत्वा हरिहयानुजः
पराङ्मुखोऽप्युत्ससर्ज चक्रं मालिजिघांसया ३७
तत्सूर्यमण्डलाभासं स्वभासा भासयन्नभः
कालचक्रनिभं चक्रं मालेः शीर्षमपातयत् ३८
तच्छिरो राक्षसेन्द्रस्य चक्रोत्कृत्तं विभीषणम्
पपात रुधिरोद्गारि पुरा राहुशिरो यथा ३९
ततः सुरैः सुसंहृष्टैः सर्वप्राणसमीरितः
सिंहनादरवो मुक्तः साधु देवेति वादिभिः ४०
मालिनं निहतं दृष्ट्वा सुमाली माल्यवानपि
सबलौ शोकसंतप्तौ लङ्कां प्रति विधावितौ ४१
गरुडस्तु समाश्वस्तः संनिवृत्य महामनाः
राक्षसान्द्रावयामास पक्षवातेन कोपितः ४२
नारायणोऽपीषुवराशनीभि-
र्विदारयामास धनुःप्रमुक्तैः
नक्तंचरान्मुक्तविधूतकेशा
न्यथाशनीभिः सतडिन्महेन्द्रः ४३
भिन्नातपत्रं पतमानशस्त्रं

शरैरपध्वस्तविशीर्णदेहम् विनिःसृतान्त्रं भयलोलनेत्रं बलं तदुन्मत्तनिभं बभूव ४४
सिंहार्दितानामिव कुञ्जराणां
निशाचराणां सहकुञ्जराणाम्
रवाश्च वेगाश्च समं बभूवुः
पुराणसिंहेन विमर्दितानाम् ४५
संछाद्यमाना हरिबाणजालैः
स्वबाणजालानि समुत्सृजन्तः
धावन्ति नक्तंचरकालमेघा
वायुप्रणुन्ना इव कालमेघाः ४६
चक्रप्रहारैर्विनिकृत्तशीर्षाः
संचूर्णिताङ्गाश्च गदाप्रहारैः
असिप्रहारैर्बहुधा विभक्ताः
पतन्ति शैला इव राक्षसेन्द्राः ४७
चक्रकृत्तास्यकमला गदासंचूर्णितोरसः
लाङ्गलग्लपितग्रीवा मुसलैर्भिन्नमस्तकाः ४८
केचिच्चैवासिना छिन्नास्तथान्ये शरताडिताः
निपेतुरम्बरात्तूर्णं राक्षसाः सागराम्भसि ४९
तदाम्बरं विगलितहारकुण्डलै
र्निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः
निपात्यमानैर्ददृशे निरन्तरं
निपात्यमानैरिव नीलपर्वतैः ५०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तमः सर्गः ७

७-८
हन्यमाने बले तस्मिन्पद्मनाभेन पृष्ठतः
माल्यवान्संनिवृत्तोऽथ वेलातिग इवार्णवः १
संरक्तनयनः कोपाच्चलन्मौलिर्निशाचरः
पद्मनाभमिदं प्राह वचनं परुषं तदा २
नारायण न जानीषे क्षत्रधर्मं सनातनम्
अयुद्धमनसो भग्नान्योऽस्मान्हंसि यथेतरः ३

पराङ्मुखवधं पापं यः करोति सुरेश्वर
स हन्ता न गतः स्वर्गं लभते पुण्यकर्मणाम् ४
युद्धश्रद्धाथ वा तेऽस्ति शङ्खचक्रगदाधर
अहं स्थितोऽस्मि पश्यामि बलं दर्शय यत्तव ५
उवाच राक्षसेन्द्रं तं देवराजानुजो बली
युष्मत्तो भयभीतानां देवानां वै मयाभयम्
राक्षसोत्सादनं दत्तं तदेतदनुपाल्यते ६
प्राणैरपि प्रियं कार्यं देवानां हि सदा मया
सोऽह वो निहनिष्यामि रसातलगतानपि ७
देवमेवं ब्रुवाणं तु रक्ताम्बुरुहलोचनम्
शक्त्या बिभेद संक्रुद्धो राक्षसेन्द्रो ररास च ८
माल्यवद्भुजनिर्मुक्ता शक्तिर्घण्टाकृतस्वना
हरेरुरसि बभ्राज मेघस्थेव शतह्रदा ९
ततस्तामेव चोत्कृष्य शक्तिं शक्तिधरप्रियः
माल्यवन्तं समुद्दिश्य चिक्षेपाम्बुरुहेक्षणः १०
स्कन्दोत्सृष्टेव सा शक्तिर्गोविन्दकरनिःसृता काङ्क्षन्ती राक्षसं प्रायान्महोल्केवाञ्जनाचलम्
११
सा तस्योरसि विस्तीर्णे हारभासावभासिते
अपतद्राक्षसेन्द्रस्य गिरिकूट इवाशनिः १२
तया भिन्नतनुत्राणः प्राविशद्विपुलं तमः
माल्यवान्पुनराश्वस्तस्तस्थौ गिरिरिवाचलः १३
ततः कार्ष्णायसं शूलं कण्टकैर्बहुभिश्चितम्
प्रगृह्याभ्यहनद्देवं स्तनयोरन्तरे दृढम् १४
तथैव रणरक्तस्तु मुष्टिना वासवानुजम्
ताडयित्वा धनुर्मात्रमपक्रान्तो निशाचरः १५
ततोऽम्बरे महाञ्शब्दः साधु साध्विति चोत्थितः
आहत्य राक्षसो विष्णुं गरुडं चाप्यताडयत् १६
वैनतेयस्ततः क्रुद्धः पक्षवातेन राक्षसम्
व्यपोहद्बलवान्वायुः शुष्कपर्णचयं यथा १७
द्विजेन्द्रपक्षवातेन द्रावितं दृश्य पूर्वजम्
सुमाली स्वबलैः सार्धं लङ्कामभिमुखो ययौ १८

पक्षवातबलोद्धूतो माल्यवानपि राक्षसः
स्वबलेन समागम्य ययौ लङ्कां ह्रिया वृतः १९
एवं ते राक्षसा राम हरिणा कमलेक्षण
बहुशः संयुगे भग्ना हतप्रवरनायकाः २०
अशक्रुवन्तस्ते विष्णुं प्रतियोद्धुं भयार्दिताः
त्यक्त्वा लङ्कां गता वस्तुं पातालं सहपत्नयः २१
सुमालिनं समासाद्य राक्षसं रघुनन्दन
स्थिताः प्रख्यातवीर्यास्ते वंशे सालकटङ्कटे २२
ये त्वया निहतास्ते वै पौलस्त्या नाम राक्षसाः
सुमाली माल्यवान्माली ये च तेषां पुरःसराः
सर्व एते महाभाग रावणाद्बलवत्तराः २३
न चान्यो रक्षसां हन्ता सुरेष्वपि पुरंजय
ऋते नारायणं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् २४
भवान्नारायणो देवश्चतुर्बाहुः सनातनः
राक्षसान्हन्तुमुत्पन्नो अजेयः प्रभुरव्ययः २५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टमः काण्डे सर्गः ८

७-९
कस्यचित्त्वथ कालस्य सुमाली नाम राक्षसः
रसातलान्मर्त्यलोकं सर्वं वै विचचार ह १
नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः
कन्यां दुहितरं गृह्य विना पद्ममिव श्रियम्
अथापश्यत्स गच्छन्तं पुष्पकेण धनेश्वरम् २
तं दृष्ट्वामरसंकाशं गन्छन्तं पावकोपमम्
अथाब्रवीत्सुतां रक्षः कैकसीं नाम नामतः ३
पुत्रि प्रदानकालोऽय यौवनं तेऽतिवर्तते
त्वत्कृते च वयं सर्वे यन्त्रिता धर्मबुद्धयः ४
त्वं हि सर्वगुणोपेता श्रीः सपद्मेव पुत्रिके
प्रत्याख्यानाच्च भीतैस्त्वं न वरैः प्रतिगृह्यसे ५
कन्यापितृत्वं दुःखं हि सर्वेषां मानकाङ्क्षिणाम्
न ज्ञायते च कः कन्यां वरयेदिति पुत्रिके ६
मातुः कुलं पितृकुलं यत्र चैव प्रदीयते

कुलत्रयं सदा कन्या संशये स्थाप्य तिष्ठति ७
सा त्वं मुनिवरश्रेष्ठं प्रजापतिकुलोद्भवम्
गच्छ विश्रवसं पुत्रि पौलस्त्यं वरय स्वयम् ८
ईदृशास्ते भविष्यन्ति पुत्राः पुत्रि न संशयः
तेजसा भास्करसमा यादृशोऽय धनेश्वरः ९
एतस्मिन्नन्तरे राम पुलस्त्यतनयो द्विजः
अग्निहोत्रमुपातिष्ठच्चतुर्थ इव पावकः १०
सा तु तां दारुणां वेलामचिन्त्य पितृगौरवात्
उपसृत्याग्रतस्तस्य चरणाधोमुखी स्थिता ११
स तु तां वीक्ष्य सुश्रोणीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम्
अब्रवीत्परमोदारो दीप्यमान इवौजसा १२
भद्रे कस्यासि दुहिता कुतो वा त्वमिहागता
किं कार्यं कस्य वा हेतोस्तत्त्वतो ब्रूहि शोभने १३
एवमुक्ता तु सा कन्या कृताञ्जलिरथाब्रवीत्
आत्मप्रभावेन मुने ज्ञातुमर्हसि मे मतम् १४
किं तु विद्धि हि मां ब्रह्मन्शासनात्पितुरागताम्
कैकसी नाम नाम्नाहं शेषं त्वं ज्ञातुमर्हसि १५
स तु गत्वा मुनिर्ध्यानं वाक्यमेतदुवाच ह
विज्ञातं ते मया भद्रे कारणं यन्मनोगतम् १६
दारुणायां तु बेलायां यस्मात्त्वं मामुपस्थिता
शृणु तस्मात्सुतान्भद्रे यादृशाञ्जनयिष्यसि १७
दारुणान्दारुणाकारान्दारुणाभिजनप्रियान्
प्रसविष्यसि सुश्रोणि राक्षसान्क्रूरकर्मणः १८
सा तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रणिपत्याब्रवीद्वचः
भगवन्नेदृशाः पुत्रास्त्वत्तोऽहा ब्रह्मयोनितः १९
अथाब्रवीन्मुनिस्तत्र पश्चिमो यस्तवात्मजः
मम वंशानुरूपश्च धर्मात्मा च भविष्यति २०
एवमुक्ता तु सा कन्या राम कालेन केनचित्
जनयामास बीभत्सं रक्षोरूपं सुदारुणम् २१
दशशीर्षं महादंष्ट्रं नीलाञ्जनचयोपमम्
ताम्रोष्ठं विंशतिभुजं महास्यं दीप्तमूर्धजम् २२
जातमात्रे ततस्तस्मिन्सज्वालकवलाः शिवाः

क्रव्यादाश्चापसव्यानि मण्डलानि प्रचक्रिरे २३
ववर्ष रुधिरं देवो मेघाश्च खरनिस्वनाः
प्रबभौ न च खे सूर्यो महोल्काश्चापतन्भुवि २४
अथ नामाकरोत्तस्य पितामहसमः पिता
दशशीर्षः प्रसूतोऽय दशग्रीवो भविष्यति २५
तस्य त्वनन्तरं जातः कुम्भकर्णो महाबलः
प्रमाणाद्यस्य विपुलं प्रमाणं नेह विद्यते २६
ततः शूर्पणखा नाम संजज्ञे विकृतानना
विभीषणश्च धर्मात्मा कैकस्याः पश्चिमः सुतः २७
ते तु तत्र महारण्ये ववृधुः सुमहौजसः
तेषां क्रूरो दशग्रीवो लोकोद्वेगकरोऽभवत् २८
कुम्भकर्णः प्रमत्तस्तु महर्षीन्धर्मसंश्रितान्
त्रैलोक्यं त्रासयन्दुष्टो भक्षयन्विचचार ह २९
विभीषणस्तु धर्मात्मा नित्यं धर्मपथे स्थितः
स्वाध्यायनियताहार उवास नियतेन्द्रियः ३०
अथ वित्तेश्वरो देवस्तत्र कालेन केनचित्
आगच्छत्पितरं द्रष्टुं पुष्पकेण महौजसम् ३१
तं दृष्ट्वा कैकसी तत्र ज्वलन्तमिव तेजसा
आस्थाय राक्षसीं बुद्धिं दशग्रीवमुवाच ह ३२
पुत्र वैश्रवणं पश्य भ्रातरं तेजसा वृतम्
भ्रातृभावे समे चापि पश्यात्मानं त्वमीदृशम् ३३
दशग्रीव तथा यत्नं कुरुष्वामितविक्रम
यथा भवसि मे पुत्र शीघ्रं वैश्रवणोपमः ३४
मातुस्तद्वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान्
अमर्षमतुलं लेभे प्रतिज्ञां चाकरोत्तदा ३५
सत्यं ते प्रतिजानामि तुल्यो भ्रात्राधिकोऽपि वा
भविष्याम्यचिरान्मातः संतापं त्यज हृद्गतम् ३६
ततः क्रोधेन तेनैव दशग्रीवः सहानुजः
प्राप्स्यामि तपसा काममिति कृत्वाध्यवस्य च
आगच्छदात्मसिर्द्ध्य्थं गोकर्णस्याश्रमं शुभम् ३७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे नवमः सर्गः ९

७-१०
अथाब्रवीद्द्विजं रामः कथं ते भ्रातरो वने
कीदृशं तु तदा ब्रह्मंस्तपश्चेरुर्महाव्रताः १
अगस्त्यस्त्वब्रवीत्तत्र रामं प्रयतमानसम्
तांस्तान्धर्मविधींस्तत्र भ्रातरस्ते समाविशन् २
कुम्भकर्णस्तदा यत्तो नित्यं धर्मपरायणः
तताप ग्रैष्मिके काले पञ्चस्वग्निष्ववस्थितः ३
वर्षे मेघोदकक्लिन्नो वीरासनमसेवत
नित्यं च शैशिरे काले जलमध्यप्रतिश्रयः ४
एवं वर्षसहस्राणि दश तस्यातिचक्रमुः
धर्मे प्रयतमानस्य सत्पथे निष्ठितस्य च ५
विभीषणस्तु धर्मात्मा नित्यं धर्मपरः शुचिः
पञ्च वर्षसहस्राणि पादेनैकेन तस्थिवान् ६
समाप्ते नियमे तस्य ननृतुश्चाप्सरोगणाः
पपात पुष्पवर्षं च क्षुभिताश्चापि देवताः ७
पञ्च वर्षसहस्राणि सूर्यं चैवान्ववर्तत
तस्थौ चोर्ध्वशिरोबाहुः स्वाध्यायधृतमानसः ८
एवं विभीषणस्यापि गतानि नियतात्मनः
दश वर्षसहस्राणि स्वर्गस्थस्येव नन्दने ९
दश वर्षसहस्रं तु निराहारो दशाननः
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शिरश्चाग्नौ जुहाव सः १०
एवं वर्षसहस्राणि नव तस्यातिचक्रमुः
शिरांसि नव चाप्यस्य प्रविष्टानि हुताशनम् ११
अथ वर्षसहस्रे तु दशमे दशमं शिरः
छेत्तुकामः स धर्मात्मा प्राप्तश्चात्र पितामहः १२
पितामहस्तु सुप्रीतः सार्धं देवैरुपस्थितः
वत्स वत्स दशग्रीव प्रीतोऽस्मीत्यभ्यभाषत १३
शीघ्रं वरय धर्मज्ञ वरो यस्तेऽभिकाङ्क्षितः
किं ते कामं करोम्यद्य न वृथा ते परिश्रमः १४
ततोऽब्रवीद्दशग्रीवः प्रहृष्टेनान्तरात्मना
प्रणम्य शिरसा देवं हर्षगद्गदया गिरा १५
भगवन्प्राणिनां नित्यं नान्यत्र मरणाद्भयम्

नास्ति मृत्युसमः शत्रुरमरत्वमतो वृणे १६
सुपर्णनागयक्षाणां दैत्यदानवरक्षसाम्
अवध्यः स्यां प्रजाध्यक्ष देवतानां च शाश्वतम् १७
न हि चिन्ता ममान्येषु प्राणिष्वमरपूजित
तृणभूता हि मे सर्वे प्राणिनो मानुषादयः १८
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दशग्रीवेण रक्षसा
उवाच वचनं राम सह देवैः पितामहः १९
भविष्यत्येवमेवैतत्तव राक्षसपुंगव
शृणु चापि वचो भूयः प्रीतस्येह शुभं मम २०
हुतानि यानि शीर्षाणि पूर्वमग्नौ त्वयानघ
पुनस्तानि भविष्यन्ति तथैव तव राक्षस २१
एवं पितामहोक्तस्य दशग्रीवस्य रक्षसः
अग्नौ हुतानि शीर्षाणि यानि तान्युत्थितानि वै २२
एवमुक्त्वा तु तं राम दशग्रीवं प्रजापतिः
विभीषणमथोवाच वाक्यं लोकपितामहः २३
विभीषण त्वया वत्स धर्मसंहितबुद्धिना
परितुष्टोऽस्मि धर्मज्ञ वरं वरय सुव्रत २४
विभीषणस्तु धर्मात्मा वचनं प्राह साञ्जलि
वृतः सर्वगुणैर्नित्यं चन्द्रमा इव रश्मिभिः २५
भगवन्कृतकृत्योऽह यन्मे लोकगुरुः स्वयम्
प्रीतो यदि त्वं दातव्यं वरं मे शृणु सुव्रत २६
या या मे जायते बुद्धिर्येषु येष्वाश्रमेष्विह
सा सा भवतु धर्मिष्ठा तं तं धर्मं च पालये २७
एष मे परमोदार वरः परमको मतः
न हि धर्माभिरक्तानां लोके किंचन दुर्लभम् २८
अथ प्रजापतिः प्रीतो विभीषणमुवाच ह
धर्मिष्ठस्त्वं यथा वत्स तथा चैतद्भविष्यति २९
यस्माद्राक्षसयोनौ ते जातस्यामित्रकर्षण
नाधर्मे जायते बुद्धिरमरत्वं ददामि ते ३०
कुम्भकर्णाय तु वरं प्रयच्छन्तमरिंदम
प्रजापतिं सुराः सर्वे वाक्यं प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ३१

न तावत्कुम्भकर्णाय प्रदातव्यो वरस्त्वया
जानीषे हि यथा लोकांस्त्रासयत्येष दुर्मतिः ३२
नन्दनेऽप्सरसः सप्त महेन्द्रानुचरा दश
अनेन भक्षिता ब्रह्मन्नृषयो म्निउ!षासतिथा ३३
वरव्याजेन मोहोऽस्मै दीयताममितप्रभ
लोकानां स्वस्ति चैव स्याद्भवेदस्य च संनतिः ३४
एवमुक्तः सुरैर्ब्रह्माचिन्तयत्पद्म्नसंभवः
चिन्तिता चोपतस्थेऽस्य पार्श्वं देवी सरस्वती ३५
प्राञ्जलि सा तु पार्श्वस्था प्राह वाक्यं सरस्वती
इयमस्म्यागता देव किं कार्यं करवाण्यहम् ३६
प्रजापतिस्तु तां प्राप्तां प्राह वाक्यं सरस्वतीम्
वाणि त्वं राक्षसेन्द्रस्य भव या देवतेप्सिता ३७
तथेत्युक्त्वा प्रविष्टा सा प्रजापतिरथाब्रवीत्
कुम्भकर्ण महाबाहो वरं वरय यो मतः ३८
कुम्भकर्णस्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वचनमब्रवीत्
स्वप्तुं वर्षाण्यनेकानि देवदेव ममेप्सितम् ३९
एवमस्त्विति तं चोक्त्वा सह देवैः पितामहः
देवी सरस्वती चैव मुक्त्वा तं प्रययौ दिवम् ४०
कुम्भकर्णस्तु दुष्टात्मा चिन्तयामास दुःखितः
कीदृशं किं न्विदं वाक्यं ममाद्य वदनाच्च्युतम् ४१
एवं लब्धवराः सर्वे भ्रातरो दीप्ततेजसः
श्लेष्मातकवनं गत्वा तत्र ते न्यवसन्सुखम् ४२
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे दशमः सर्गः १०

७-११
सुमाली वरलब्धांस्तु ज्ञात्वा तान्वै निशाचरान्
उदतिष्ठद्भयं त्यक्त्वा सानुगः स रसातलात् १
मारीचश्च प्रहस्तश्च विरूपाक्षो महोदरः
उदतिष्ठन्सुसंरब्धाः सचिवास्तस्य रक्षसः २
सुमाली चैव तैः सर्वैर्वृतो राक्षसपुंगवैः
अभिगम्य दशग्रीवं परिष्वज्येदमब्रवीत् ३
दिष्ट्या ते पुत्र संप्राप्तश्चिन्तितोऽय मनोरथः

यस्त्वं त्रिभुवनश्रेष्ठाल्लब्धवान्वरमीदृशम् ४
यत्कृते च वयं लङ्कां त्यक्त्वा याता रसातलम्
तद्गतं नो महाबाहो महद्विष्णुकृतं भयम् ५
असकृत्तेन भग्ना हि परित्यज्य स्वमालयम्
विद्रुताः सहिताः सर्वे प्रविष्टाः स्म रसातलम् ६
अस्मदीया च लङ्केयं नगरी राक्षसोषिता
निवेशिता तव भ्रात्रा धनाध्यक्षेण धीमता ७
यदि नामात्र शक्यं स्यात्साम्ना दानेन वानघ
तरसा वा महाबाहो प्रत्यानेतुं कृतं भवेत् ८
त्वं च लङ्केश्वरस्तात भविष्यसि न संशयः
सर्वेषां नः प्रभुश्चैव भविष्यसि महाबल ९
अथाब्रवीद्दशग्रीवो मातामहमुपस्थितम्
वित्तेशो गुरुरस्माकं नार्हस्येवं प्रभाषितुम् १०
उक्तवन्तं तथा वाक्यं दशग्रीवं निशाचरः
प्रहस्तः प्रश्रितं वाक्यमिदमाह सकारणम् ११
दशग्रीव महाबाहो नार्हस्त्वं वक्तुमीदृशम्
सौभ्रात्रं नास्ति शूराणां शृणु चेदं वचो मम १२
अदितिश्च दितिश्चैव भगिन्यौ सहिते किल
भार्ये परमरूपिण्यौ कश्यपस्य प्रजापतेः १३
अदितिर्जनयामास देवांस्त्रिभुवनेश्वरान्
दितिस्त्वजनयद्दैत्यान्कश्यपस्यात्मसंभवान् १४
दैत्यानां किल धर्मज्ञ पुरेयं सवनार्णवा
सपर्वता मही वीर तेऽभवन्प्रभविष्णवः १५
निहत्य तांस्तु समरे विष्णुना प्रभविष्णुना
देवानां वशमानीतं त्रैलोक्यमिदमव्ययम् १६
नैतदेको भवानेव करिष्यति विपर्ययम्
सुरैराचरितं पूर्वं कुरुष्वैतद्वचो मम १७
एवमुक्तो दशग्रीवः प्रहस्तेन दुरात्मना
चिन्तयित्वा मुहूर्तं वै बाढमित्येव सोऽब्रवीत् १८
स तु तेनैव हर्षेण तस्मिन्नहनि वीर्यवान्
वनं गतो दशग्रीवः सह तैः क्षणदाचरैः १९
त्रिकूटस्थः स तु तदा दशग्रीवो निशाचरः

प्रेषयामास दौत्येन प्रहस्तं वाक्यकोविदम् २०
प्रहस्त शीघ्रं गत्वा त्वं ब्रूहि नैरृतपुंगवम्
वचनान्मम वित्तेशं सामपूर्वमिदं वचः २१
इयं लङ्का पुरी राजन्राक्षसानां महात्मनाम्
त्वया निवेशिता सौम्य नैतद्युक्तं तवानघ २२
तद्भवान्यदि साम्नैतां दद्यादतुलविक्रम
कृता भवेन्मम प्रीतिर्धर्मश्चैवानुपालितः २३
इत्युक्तः स तदा गत्वा प्रहस्तो वाक्यकोविदः
दशग्रीववचः सर्वं वित्तेशाय न्यवेदयत् २४
प्रहस्तादपि संश्रुत्य देवो वैश्रवणो वचः
प्रत्युवाच प्रहस्तं तं वाक्यं वाक्यविशारदः २५
ब्रूहि गच्छ दशग्रीवं पुरी राज्यं च यन्मम
तवाप्येतन्महाबाहो भुङ्क्ष्वैतद्धतकण्टकम् २६
सर्वं कर्तास्मि भद्रं ते राक्षसेशवचोऽचिरात्
किं तु तावत्प्रतीक्षस्व पितुर्यावन्निवेदये २७
एवमुक्त्वा धनाध्यक्षो जगाम पितुरन्तिकम्
अभिवाद्य गुरुं प्राह रावणस्य यदीप्सितम् २८
एष तात दशग्रीवो दूतं प्रेषितवान्मम
दीयतां नगरी लङ्का पूर्वं रक्षोगणोषिता
मयात्र यदनुष्ठेयं तन्ममाचक्ष्व सुव्रत २९
ब्रह्मर्षिस्त्वेवमुक्तोऽसौ विश्रवा मुनिपुंगवः
उवाच धनदं वाक्यं शृणु पुत्र वचो मम ३०
दशग्रीवो महाबाहुरुक्तवान्मम संनिधौ
मया निर्भर्त्सितश्चासीद्बहुधोक्तः सुदुर्मतिः ३१
स क्रोधेन मया चोक्तो ध्वंसस्वेति पुनः पुनः
श्रेयोभियुक्तं धर्म्यं च शृणु पुत्र वचो मम ३२
वरप्रदानसंमूढो मान्यामान्यं सुदुर्मतिः
न वेत्ति मम शापाच्च प्रकृतिं दारुणां गतः ३३
तस्माद्गच्छ महाबाहो कैलासं धरणीधरम्
निवेशय निवासार्थं त्यज लङ्कां सहानुगः ३४
तत्र मन्दाकिनी रम्या नदीनां प्रवरा नदी
काञ्चनैः सूर्यसंकाशैः पङ्कजैः संवृतोदका ३५

न हि क्षमं त्वया तेन वैरं धनद रक्षसा
जानीषे हि यथानेन लब्धः परमको वरः ३६
एवमुक्तो गृहीत्वा तु तद्वचः पितृगौरवात्
सदारपौरः सामात्यः सवाहनधनो गतः ३७
प्रहस्तस्तु दशग्रीवं गत्वा सर्वं न्यवेदयत्
शून्या सा नगरी लङ्का त्रिंशद्योजनमायता
प्रविश्य तां सहास्माभिः स्वधर्मं तत्र पालय ३८
एवमुक्तः प्रहस्तेन रावणो राक्षसस्तदा
विवेश नगरीं लङ्कां सभ्राता सबलानुगः ३९
स चाभिषिक्तः क्षणदाचरैस्तदा
निवेशयामास पुरीं दशाननः
निकामपूर्णा च बभूव सा पुरी
निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः ४०
धनेश्वरस्त्वथ पितृवाक्यगौरवा
न्न्यवेशयच्छशिविमले गिरौ पुरीम्
स्वलंकृतैर्भवनवरैर्विभूषितां
पुरंदरस्येव तदामरावतीम् ४१
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकादशः सर्गः ११

७-१२
राक्षसेन्द्रोऽभिषिक्तस्तु भ्रातृभ्यां सहितस्तदा
ततः प्रदानं राक्षस्या भगिन्याः समचिन्तयत् १
ददौ तां कालकेयाय दानवेन्द्राय राक्षसीम्
स्वसां शूर्पणखां नाम विद्युज्जिह्वाय नामतः २
अथ दत्त्वा स्वसारं स मृगयां पर्यटन्नृपः
तत्रापश्यत्ततो राम मयं नाम दितेः सुतम् ३
कन्यासहायं तं दृष्ट्वा दशग्रीवो निशाचरः
अपृच्छत्को भवानेको निर्मनुष्यमृगे वने ४
मयस्त्वथाब्रवीद्राम पृच्छन्तं तं निशाचरम्
श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये यथावृत्तमिदं मम ५
हेमा नामाप्सरास्तात श्रुतपूर्वा यदि त्वया
दैवतैर्मम सा दत्ता पौलोमीव शतक्रतोः ६

तस्यां सक्तमनास्तात पञ्च वर्षशतान्यहम्
सा च दैवतकार्येण गता वर्षं चतुर्दशम् ७
तस्याः कृते च हेमायाः सर्वं हेमपुरं मया
वज्रवैदूर्यचित्रं च मायया निर्मितं तदा ८
तत्राहमरतिं विन्दंस्तया हीनः सुदुःखितः
तस्मात्पुराद्दुहितरं गृहीत्वा वनमागतः ९
इयं ममात्मजा राजंस्तस्याः कुक्षौ विवर्धिता भर्तारमनया सार्धमस्याः प्राप्तोऽस्मि मार्गितुम्
१०
कन्यापितृत्वं दुःखं हि नराणां मानकाङ्क्षिणाम्
कन्या हि द्वे कुले नित्यं संशये स्थाप्य तिष्ठति ११
द्वौ सुतौ तु मम त्वस्यां भार्यायां संबभूवतुः
मायावी प्रथमस्तात दुन्दुभिस्तदनन्तरम् १२
एतत्ते सर्वमाख्यातं याथातथ्ये न पृच्छतः
त्वामिदानीं कथं तात जानीयां को भवानिति १३
एवमुक्तो राक्षसेन्द्रो विनीतमिदमब्रवीत्
अहं पौलस्त्यतनयो दशग्रीवश्च नामतः १४
ब्रह्मर्षेस्तं सुतं ज्ञात्वा मयो हर्षमुपागतः
दातुं दुहितरं तस्य रोचयामास तत्र वै १५
प्रहसन्प्राह दैत्येन्द्रो राक्षसेन्द्रमिदं वचः
इयं ममात्मजा राजन्हेमयाप्सरसा धृता
कन्या मन्दोदरी नाम पत्न्यर्थं प्रतिगृह्यताम् १६
बाढमित्येव तं राम दशग्रीवोऽभ्यभाषत
प्रज्वाल्य तत्र चैवाग्निमकरोत्पाणिसंग्रहम् १७
न हि तस्य मयो राम शापाभिज्ञस्तपोधनात्
विदित्वा तेन सा दत्ता तस्य पैतामहं कुलम् १८
अमोघां तस्य शक्तिं च प्रददौ परमाद्भुताम्
परेण तपसा लब्धां जघ्निवाँ ल्लक्ष्मणं यया १९
एवं स कृतदारो वै लङ्कायामीश्वरः प्रभुः
गत्वा तु नगरं भार्ये भ्रातृभ्यां समुदावहत् २०
वैरोचनस्य दौहित्रीं वज्रज्वालेति नामतः
तां भार्यां कुम्भकर्णस्य रावणः समुदावहत् २१

गन्धर्वराजस्य सुतां शैलूषस्य महात्मनः
सरमां नाम धर्मज्ञो लेभे भार्यां विभीषणः २२
तीरे तु सरसः सा वै संजज्ञे मानसस्य च
मानसं च सरस्तात ववृधे जलदागमे २३
मात्रा तु तस्याः कन्यायाः स्नेहनाक्रन्दितं वचः
सरो मा वर्धतेत्युक्तं ततः सा सरमाभवत् २४
एवं ते कृतदारा वै रेमिरे तत्र राक्षसाः
स्वां स्वां भार्यामुपादाय गन्धर्वा इव नन्दने २५
ततो मन्दोदरी पुत्रं मेघनादमसूयत
स एष इन्द्रजिन्नाम युष्माभिरभिधीयते २६
जातमात्रेण हि पुरा तेन राक्षससूनुना
रुदता सुमहान्मुक्तो नादो जलधरोपमः २७
जडीकृतायां लङ्कायां तेन नादेन तस्य वै
पिता तस्याकरोन्नाम मेघनाद इति स्वयम् २८
सोऽवर्धत तदा राम रावणान्तःपुरे शुभे
रक्ष्यमाणो वरस्त्रीभिश्छन्नः काष्ठैरिवानलः २९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्वादशः सर्गः १२

७-१३
अथ लोकेश्वरोत्सृष्टा तत्र कालेन केनचित्
निद्रा समभवत्तीव्रा कुम्भकर्णस्य रूपिणी १
ततो भ्रातरमासीनं कुम्भकर्णोऽब्रवीद्वचः
निद्रा मां बाधते राजन्कारयस्व ममालयम् २
विनियुक्तास्ततो राज्ञा शिल्पिनो विश्वकर्मवत्
अकुर्वन्कुम्भकर्णस्य कैलाससममालयम् ३
विस्तीर्णं योजनं शुभ्रं ततो द्विगुणमायतम्
दर्शनीयं निराबाधं कुम्भकर्णस्य चक्रिरे ४
स्फाटिकैः काञ्चनैश्चित्रैः स्तम्भैः सर्वत्र
शोभितम्
वैदूर्यकृतशोभं च किङ्किणीजालकं तथा ५
दन्ततोरणविन्यस्तं वज्रस्फटिकवेदिकम्
सर्वर्तुसुखदं नित्यं मेरोः पुण्यां गुहामिव ६

तत्र निद्रां समाविष्टः कुम्भकर्णो निशाचरः
बहून्यब्दसहस्राणि शयानो नावबुध्यते ७
निद्राभिभूते तु तदा कुम्भकर्णे दशाननः
देवर्षियक्षगन्धर्वान्बाधते स्म स नित्यशः ८
उद्यानानि विचित्राणि नन्दनादीनि यानि च
तानि गत्वा सुसंक्रुद्धो भिनत्ति स्म दशाननः ९
नदीं गज इव क्रीडन्वृक्षान्वायुरिव क्षिपन्
नगान्वज्र इवोत्सृष्टो विध्वंसयति नित्यशः १०
तथावृत्तं तु विज्ञाय दशग्रीवं धनेश्वरः
कुलानुरूपं धर्मज्ञो वृत्तं संस्मृत्य चात्मनः ११
सौभ्रात्रदर्शनार्थं तु दूतं वैश्रवणस्तदा
लङ्कां संप्रेषयामास दशग्रीवस्य वै हितम् १२
स गत्वा नगरीं लङ्कामाससाद विभीषणम्
मानितस्तेन धर्मेण पृष्टश्चागमनं प्रति १३
पृष्ट्वा च कुशलं राज्ञो ज्ञातीनपि च बान्धवान्
सभायां दर्शयामास तमासीनं दशाननम् १४
स दृष्ट्वा तत्र राजानं दीप्यमानं स्वतेजसा
जयेन चाभिसंपूज्य तूष्णीमासीन्मुहूर्तकम् १५
तस्योपनीते पर्यङ्के वरास्तरणसंवृते
उपविश्य दशग्रीवं दूतो वाक्यमथाब्रवीत् १६
राजन्वदामि ते सर्वं भ्राता तव यदब्रवीत्
उभयोः सदृशं सौम्य वृत्तस्य च कुलस्य च १७
साधु पर्याप्तमेतावत्कृतश्चारित्रसंग्रहः
साधु धर्मे व्यवस्थानं क्रियतां यदि शक्यते १८
दृष्टं मे नन्दनं भग्नमृषयो निहताः श्रुताः
देवानां तु समुद्योगस्त्वत्तो राजञ्श्रुतश्च मे १९
निराकृतश्च बहुशस्त्वयाहं राक्षसाधिप
अपराद्धा हि बाल्याच्च रक्षणीयाः स्वबान्धवाः २०
अहं तु हिमवत्पृष्ठं गतो धर्ममुपासितुम्
रौद्रं व्रतं समास्थाय नियतो नियतेन्द्रियः २१
तत्र देवो मया दृष्टः सह देव्योमया प्रभुः
सव्यं चक्षुर्मया चैव तत्र देव्यां निपातितम् २२

का न्वियं स्यादिति शुभा न खल्वन्येन हेतुना
रूपं ह्यनुपमं कृत्वा तत्र क्रीडति पार्वती २३
ततो देव्याः प्रभावेन दग्धं सव्यं ममेक्षणम्
रेणुध्वस्तमिव ज्योतिः पिङ्गलत्वमुपागतम् २४
ततोऽहमन्यद्विस्तीर्णं गत्वा तस्य गिरेस्तटम्
पूर्णं वर्षशतान्यष्टौ समवाप महाव्रतम् २५
समाप्ते नियमे तस्मिंस्तत्र देवो महेश्वरः
प्रीतः प्रीतेन मनसा प्राह वाक्यमिदं प्रभुः २६
प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञ तपसानेन सुव्रत
मया चैतद्व्रतं चीर्णं त्वया चैव धनाधिप २७
तृतीयः पुरुषो नास्ति यश्चरेद्व्रतमीदृशम्
व्रतं सुदुश्चरं ह्येतन्मयैवोत्पादितं पुरा २८
तत्सखित्वं मया सार्धं रोचयस्व धनेश्वर
तपसा निर्जितत्वाद्धि सखा भव ममानघ २९
देव्या दग्धं प्रभावेन यच्च सव्यं तवेक्षणम्
एकाक्षिपिङ्गलेत्येव नाम स्थास्यति शाश्वतम् ३०
एवं तेन सखित्वं च प्राप्यानुज्ञां च शंकरात्
आगम्य च श्रुतोऽय मे तव पापविनिश्चयः ३१
तदधर्मिष्ठसंयोगान्निवर्त कुलदूषण
चिन्त्यते हि वधोपायः सर्षिसंघैः सुरैस्तव ३२
एवमुक्तो दशग्रीवः कुद्धः संरक्तलोचनः
हस्तान्दन्तांश्च संपीड्य वाक्यमेतदुवाच ह ३३
विज्ञातं ते मया दूत वाक्यं यत्त्वं प्रभाषसे
नैव त्वमसि नैवासौ भ्रात्रा येनासि प्रेषितः ३४
हितं न स ममैतद्धि ब्रवीति धनरक्षकः
महेश्वरसखित्वं तु मूढ श्रावयसे किल ३५
न हन्तव्यो गुरुर्ज्येष्ठो ममायमिति मन्यते
तस्य त्विदानीं श्रुत्वा मे वाक्यमेषा कृता मतिः ३६
त्रील्लोँ कानपि जेष्यामि बाहुवीर्यमुपाश्रितः
एतन्मुहूर्तमेषोऽह तस्यैकस्य कृते च वै
चतुरो लोकपालांस्तान्नयिष्यामि यमक्षयम् ३७
एवमुक्त्वा तु लङ्केशो दूतं खङ्गेन जघ्निवान्

ददौ भक्षयितुं ह्येनं राक्षसानां दुरात्मनाम् ३८
ततः कृतस्वस्त्ययनो रथमारुह्य रावणः
त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षी ययौ यत्र धनेश्वरः ३९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रयोदशः सर्गः १३

७-१४
ततः स सचिवैः सार्धं षड्भिर्नित्यं बलोत्कटैः
महोदरप्रहस्ताभ्यां मारीचशुकसारणैः १
धूम्राक्षेण च वीरेण नित्यं समरगृध्नुना
वृतः संप्रययौ श्रीमान्क्रोधाल्लोकान्दहन्निव २
पुराणि स नदीः शैलान्वनान्युपवनानि च
अतिक्रम्य मुहूर्तेन कैलासं गिरिमाविशत् ३
तं निविष्टं गिरौ तस्मिन्राक्षसेन्द्रं निशम्य तु
राज्ञो भ्रातायमित्युक्त्वा गता यत्र धनेश्वरः ४
गत्वा तु सर्वमाचख्युर्भ्रातुस्तस्य विनिश्चयम्
अनुज्ञाता ययुश्चैव युद्धाय धनदेन ते ५
ततो बलस्य संक्षोभः सागरस्येव वर्धतः
अभून्नैरृतराजस्य गिरिं संचालयन्निव ६
ततो युद्धं समभवद्यक्षराक्षससंकुलम्
व्यथिताश्चाभवंस्तत्र सचिवास्तस्य रक्षसः ७
तं दृष्ट्वा तादृशं सैन्यं दशग्रीवो निशाचरः
हर्षान्नादं ततः कृत्वा रोषात्समभिवर्तत ८
ये तु ते राक्षसेन्द्रस्य सचिवा घोरविक्रमाः
ते सहस्रं सहस्राणामेकैकं समयोधयन् ९
ततो गदाभिः परिघैरसिभिः शक्तितोमरैः
वध्यमानो दशग्रीवस्तत्सैन्यं समगाहत १०
तैर्निरुच्छ्वासवत्तत्र वध्यमानो दशाननः
वर्षमाणैरिव घनैर्यक्षेन्द्रैः संनिरुध्यत ११
स दुरात्मा समुद्यम्य कालदण्डोपमां गदाम्
प्रविवेश ततः सैन्यं नयन्यक्षान्यमक्षयम् १२
स कक्षमिव विस्तीर्णं शुष्केन्धनसमाकुलम्
वातेनाग्निरिवायत्तोऽदहत्सैन्यं सुदारुणम् १३

तैस्तु तस्य मृधेऽमात्यैर्महोदरशुकादिभिः अल्पावशिष्टास्ते यक्षाः कृता वातैरिवाम्बुदाः १४ केचित्त्वायुधभग्नाङ्गाः पतिताः समरक्षितौ ओष्ठान्स्वदशनैस्तीक्ष्णैर्दंशन्तो भुवि पातिताः १५
भयादन्योन्यमालिङ्ग्य भ्रष्टशस्त्रा रणाजिरे
निषेदुस्ते तदा यक्षाः कूला जलहता इव १६
हतानां स्वर्गसंस्थानां युध्यतां पृथिवीतले
प्रेक्षतामृषिसंघानां न बभूवान्तरं दिवि १७
एतस्मिन्नन्तरे राम विस्तीर्णबलवाहनः
अगमत्सुमहान्यक्षो नाम्ना संयोधिइ!उ कण्टकः १८
तेन यक्षेण मारीचो विष्णुनेव समाहतः
पतितः पृथिवीं भेजे क्षीणपुण्य इवाम्बरात् १९
प्राप्तसंज्ञो मुहूर्तेन विश्रम्य च निशाचरः
तं यक्षं योधयामास स च भग्नः प्रदुद्रुवे २०
ततः काञ्चनचित्राङ्गं वैदूर्यरजतोक्षितम्
मर्यादां द्वारपालानां तोरणं तत्समाविशत् २१
ततो राम दशग्रीवं प्रविशन्तं निशाचरम्
सूर्यभानुरिति ख्यातो द्वारपालो न्यवारयत् २२
ततस्तोरणमुत्पाट्य तेन यक्षेण ताडितः
राक्षसो यक्षसृष्टेन तोरणेन समाहतः
न क्षतिं प्रययौ राम वरात्सलिलयोनिनः २३
स तु तेनैव तं यक्षं तोरणेन समाहनत्
नादृश्यत तदा यक्षो भस्म तेन कृतस्तु सः २४
ततः प्रदुद्रुवुः सर्वे यक्षा दृष्ट्वा पराक्रमम्
ततो नदीर्गुहाश्चैव विविशुर्भयपीडिताः २५
इतिः श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुर्दशः सर्गः १४

७-१५
ततस्तान्विद्रुतान्दृष्ट्वा यक्षाञ्शतसहस्रशः स्वयमेव धनाध्यक्षो निर्जगाम रणं प्रति १
तत्र माणिचरो नाम यक्षः परमदुर्जयः

वृतो यक्षसहस्रैः स चतुर्भिः समयोधयत् २
ते गदामुसलप्रासशक्तितोमरमुद्गरैः
अभिघ्नन्तो रणे यक्षा राक्षसानभिदुद्रुवुः ३
ततः प्रहस्तेन तदा सहस्रं निहतं रणे
महोदरेण गदया सहस्रमपरं हतम् ४
क्रुद्धेन च तदा राम मारीचेन दुरात्मना
निमेषान्तरमात्रेण द्वे सहस्रे निपातिते ५
धुम्राक्षेण समागम्य माणिभद्रो महारणे
मुसलेनोरसि क्रोधात्ताडितो न च कम्पितः ६
ततो गदां समाविध्य माणिभद्रेण राक्षसः
धूम्राक्षस्ताडितो मूर्ध्नि विह्वलो निपपात ह ७
धूम्राक्षं ताडितं दृष्ट्वा पतितं शोणितोक्षितम्
अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धो माणिभद्रं दशाननः ८
तं क्रुद्धमभिधावन्तं युगान्ताग्निमिवोत्थितम्
शक्तिभिस्ताडयामास तिसृभिर्यक्षपुंगवः ९
ततो राक्षसराजेन ताडितो गदया रणे
तस्य तेन प्रहारेण मुकुटः पार्श्वमागतः
तदा प्रभृति यक्षोऽसौ पार्श्वमौलिरिति स्मृतः १०
तस्मिंस्तु विमुखे यक्षे माणिभद्रे महात्मनि
संनादः सुमहान्राम तस्मिञ्शैले व्यवर्धत ११
ततो दूरात्प्रददृशे धनाध्यक्षो गदाधरः
शुक्रप्रोष्ठपदाभ्यां च शङ्खपद्मसमावृतः १२
स दृष्ट्वा भ्रातरं संख्ये शापाद्विभ्रष्टगौरवम्
उवाच वचनं धीमान्युक्तं पैतामहे कुले १३
मया त्वं वार्यमाणोऽपि नावगच्छसि दुर्मते
पश्चादस्य फलं प्राप्य ज्ञास्यसे निरयं गतः १४
यो हि मोहाद्विषं पीत्वा नावगच्छति मानवः
परिणामे स वै मूढो जानीते कर्मणः फलम् १५
दैवतानि हि नन्दन्ति धर्मयुक्तेन केनचित्
येन त्वमीदृशं भावं नीतस्तच्च न बुध्यसे १६
यो हि मातॄः पितॄन्भ्रातॄनाचार्यांश्चावमन्यते
स पश्यति फलं तस्य प्रेतराजवशं गतः १७

अध्रुवे हि शरीरे यो न करोति तपोर्जनम्
स पश्चात्तप्यते मूढो मृतो दृष्ट्वात्मनो गतिम् १८
कस्यचिन्न हि दुर्बुद्धेश्छन्दतो जायते मतिः
यादृशं कुरुते कर्म तादृशं फलमश्नुते १९
बुद्धिं रूपं बलं वित्तं पुत्रान्माहात्म्यमेव च
प्राप्नुवन्ति नराः सर्वं स्वकृतैः पूर्वकर्मभिः २०
एवं निरयगामी त्वं यस्य ते मतिरीदृशी
न त्वां समभिभाषिष्ये दुर्वृत्तस्यैष निर्णयः २१
एवमुक्त्वा ततस्तेन तस्यामात्याः समाहताः
मारीचप्रमुखाः सर्वे विमुखा विप्रदुद्रुवुः २२
ततस्तेन दशग्रीवो यक्षेन्द्रेण महात्मना
गदयाभिहतो मूर्ध्नि न च स्थानाद्व्यकम्पत २३
ततस्तौ राम निघ्नन्तावन्योन्यं परमाहवे
न विह्वलौ न च श्रान्तौ बभूवतुरमर्षणौ २४
आग्नेयमस्त्रं स ततो मुमोच धनदोरणे
वारुणेन दशग्रीवस्तदस्त्रं प्रत्यवारयत् २५
ततो मायां प्रविष्टः स राक्षसीं राक्षसेश्वरः
जघान मूर्ध्नि धनदं व्याविध्य महतीं गदाम् २६
एवं स तेनाभिहतो विह्वलः शोणितोक्षितः
कृत्तमूल इवाशोको निपपात धनाधिपः २७
ततः पद्मादिभिस्तत्र निधिभिः स धनाधिपः
नन्दनं वनमानीय धनदो श्वासितस्तदा २८
ततो निर्जित्य तं राम धनदं राक्षसाधिपः
पुष्पकं तस्य जग्राह विमानं जयलक्षणम् २९
काञ्चनस्तम्भसंवीतं वैदूर्यमणितोरणम्
मुक्ताजालप्रतिच्छन्नं सर्वकामफलद्रुमम् ३०
तत्तु राजा समारुह्य कामगं वीर्यनिर्जितम्
जित्वा वैश्रवणं देवं कैलासादवरोहत् ३१
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पच्चदशः सर्गः १५

७-१६
स जित्वा भ्रातरं राम धनदं राक्षसाधिपः

महासेनप्रसूतिं तु ययौ शरवणं ततः १
अथापश्यद्दशग्रीवो रौक्मं शरवणं तदा
गभस्तिजालसंवीतं द्वितीयमिव भास्करम् २
पर्वतं स समासाद्य किंचिद्रम्यवनान्तरम्
अपश्यत्पुष्पकं तत्र राम विष्टम्भितं दिवि ३
विष्टब्धं पुष्पकं दृष्ट्वा कामगं ह्यगमं कृतम्
राक्षसश्चिन्तयामास सचिवैस्तैः समावृतः ४
किमिदं यन्निमित्तं मे न च गच्छति पुष्पकम्
पर्वतस्योपरिस्थस्य कस्य कर्म त्विदं भवेत् ५
ततोऽब्रवीद्दशग्रीवं मारीचो बुद्धिकोविदः
नैतन्निष्कारणं राजन्पुष्पकोऽय न गच्छति ६
ततः पार्श्वमुपागम्य भवस्यानुचरो बली
नन्दीश्वर उवाचेदं राक्षसेन्द्रमशङ्कितः ७
निवर्तस्व दशग्रीव शैले क्रीडति शंकरः ८
सुपर्णनागयक्षाणां दैत्यदानवरक्षसाम्
प्राणिनामेव सर्वेषामगम्यः पर्वतः कृतः ९
स रोषात्ताम्रनयनः पुष्पकादवरुह्य च
कोऽय शंकर इत्युक्त्चा शैलमूलमुपागमत् १०
नन्दीश्वरमथापश्यदविदूरस्थितं प्रभुम्
दीप्तं शूलमवष्टभ्य द्वितीयमिव शंकरम् ११
स वानरमुखं दृष्ट्वा तमवज्ञाय राक्षसः
प्रहासं मुमुचे मौर्ख्यात्सतोय इव तोयदः १२
संक्रुद्धो भगवान्नन्दी शंकरस्यापरा तनुः
अब्रवीद्राक्षसं तत्र दशग्रीवमुपस्थितम् १३
यस्माद्वानरमूर्तिं मां दृष्ट्वा राक्षस दुर्मते
मौर्ख्यात्त्वमवजानीषे परिहासं च मुञ्चसि १४
तस्मान्मद्रूपसंयुक्ता मद्वीर्यसमतेजसः
उत्पत्स्यन्ते वधार्थं हि कुलस्य तव वानराः १५
किं त्विदानीं मया शक्यं कर्तुं यत्त्वां निशाचर
न हन्तव्यो हतस्त्वं हि पूर्वमेव स्वकर्मभिः १६
अचिन्तयित्वा स तदा नन्दिवाक्यं निशाचरः
पर्वतं तं समासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह १७

पुष्पकस्य गतिश्छिन्ना यत्कृते मम गच्छतः
तदेतच्छैलमुन्मूलं करोमि तव गोपते १८
केन प्रभावेन भवस्तत्र क्रीडति राजवत्
विज्ञातव्यं न जानीषे भयस्थानमुपस्थितम् १९
एवमुक्त्वा ततो राजन्भुजान्प्रक्षिप्य पर्वते
तोलयामास तं शैलं समृगव्यालपादपम् २०
ततो राम महादेवः प्रहसन्वीक्ष्य तत्कृतम्
पादाङ्गुष्ठेन तं शैलं पीडयामास लीलया २१
ततस्ते पीडितास्तस्य शैलस्याधोगता भुजाः
विस्मिताश्चाभवंस्तत्र सचिवास्तस्य रक्षसः २२
रक्षसा तेन रोषाच्च भुजानां पीडनात्तथा
मुक्तो विरावः सुमहांस्त्रैलोक्यं येन पूरितम् २३
मानुषाः शब्दवित्रस्ता मेनिरे लोकसंक्षयम्
देवताश्चापि संक्षुब्धाश्चलिताः स्वेषु कर्मसु २४
ततः प्रीतो महादेवः शैलाग्रे विष्ठितस्तदा
मुक्त्वा तस्य भुजान्राजन्प्राह वाक्यं दशाननम् २५
प्रीतोऽस्मि तव वीर्याच्च शौण्डीर्याच्च निशाचर
रवतो वेदनामुक्तः स्वरः परमदारुणः २६
यस्माल्लोकत्रयं त्वेतद्रावितं भयमागतम्
तस्मात्त्वं रावणो नाम नाम्ना तेन भविष्यसि २७
देवता मानुषा यक्षा ये चान्ये जगतीतले
एवं त्वामभिधास्यन्ति रावणं लोकरावणम् २८
गच्छ पौलस्त्य विस्रब्धः पथा येन त्वमिच्छसि
मया त्वमभ्यनुज्ञातो राक्षसाधिप गम्यताम् २९
साक्षान्महेश्वरेणैवं कृतनामा स रावणः
अभिवाद्य महादेवं विमानं तत्समारुहत् ३०
ततो महीतले राम परिचक्राम रावणः
क्षत्रियान्सुमहावीर्यान्बाधमानस्ततस्ततः ३१
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षोडशं सर्गः १६

७-१७
अथ राजन्महाबाहुर्विचरन्स महीतलम्

हिमवद्वनमासाद्य परिचक्राम रावणः १
तत्रापश्यत वै कन्यां कृष्णाजिनजटाधराम्
आर्षेण विधिना युक्तां तपन्तीं देवतामिव २
स दृष्ट्वा रूपसम्पन्नां कन्यां तां सुमहाव्रताम्
काममोहपरीतात्मा पप्रच्छ प्रहसन्निव ३
किमिदं वर्तसे भद्रे विरुद्धं यौवनस्य ते
न हि युक्ता तवैतस्य रूपस्येयं प्रतिक्रिया ४
कस्यासि दुहिता भद्रे को वा भर्ता तवानघे
पृच्छतः शंस मे शीघ्रं को वा हेतुस्तपोऽजने ५
एवमुक्ता तु सा कन्या तेनानार्येण रक्षसा
अब्रवीद्विधिवत्कृत्वा तस्यातिथ्यं तपोधना ६
कुशध्वजो नाम पिता ब्रह्मर्षिर्मम धार्मिकः
बृहस्पतिसुतः श्रीमान्बुद्ध्या तुल्यो बृहस्पतेः ७
तस्याहं कुर्वतो नित्यं वेदाभ्यासं महात्मनः
संभूता वाङ्मयी कन्या नाम्ना वेदवती स्मृता ८
ततो देवाः सगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः
ते चापि गत्वा पितरं वरणं रोचयन्ति मे ९
न च मां स पिता तेभ्यो दत्तवान्राक्षसेश्वर
कारणं तद्वदिष्यामि निशामय महाभुज १०
पितुस्तु मम जामाता विष्णुः किल सुरोत्तमः
अभिप्रेतस्त्रिलोकेशस्तस्मान्नान्यस्य मे पिता ११
दातुमिच्छति धर्मात्मा तच्छ्रुत्वा बलदर्पितः
शंभुर्नाम ततो राजा दैत्यानां कुपितोऽभवत्
तेन रात्रौ प्रसुप्तो मे पिता पापेन हिंसितः १२
ततो मे जननी दीना तच्छरीरं पितुर्मम
परिष्वज्य महाभागा प्रविष्टा दहनं सह १३
ततो मनोरथं सत्यं पितुर्नारायणं प्रति
करोमीति ममेच्छा च हृदये साधु विष्ठिता १४
अहं प्रेतगतस्यापि करिष्ये काङ्क्षितं पितुः
इति प्रतिज्ञामारुह्य चरामि विपुलं तपः १५
एतत्ते सर्वमाख्यातं मया राक्षसपुंगव
आश्रितां विद्धि मां धर्मं नारायणपतीच्छया १६

विज्ञातस्त्वं हि मे राजन्गच्छ पौलस्त्यनन्दन
जांनामि तपसा सर्वं त्रैलोक्ये यद्धि वर्तते १७
सोऽब्रवीद्रावणस्तत्र तां कन्यां सुमहाव्रताम्
अवरुह्य विमानाग्रात्कन्दर्पशरपीडितः १८
अवलिप्तासि सुश्रोणि यस्यास्ते मतिरीदृशी
वृद्धानां मृगशावाक्षि भ्राजते धर्मसंचयः १९
त्वं सर्वगुणसम्पन्ना नार्हसे कर्तुमीदृशम्
त्रैलोक्यसुन्दरी भीरु यौवने वार्धकं विधिम् २०
कश्च तावदसौ यं त्वं विष्णुरित्यभिभाषसे
वीर्येण तपसा चैव भोगेन च बलेन च
न मयासौ समो भद्रे यं त्वं कामयसेऽङ्गने २१
मा मैवमिति सा कन्या तमुवाच निशाचरम्
मूर्धजेषु च तां रक्षः कराग्रेण परामृशत् २२
ततो वेदवती क्रुद्धा केशान्हस्तेन साच्छिनत्
उवाचाग्निं समाधाय मरणाय कृतत्वरा २३
धर्षितायास्त्वयानार्य नेदानीं मम जीवितम्
रक्षस्तस्मात्प्रवेक्ष्यामि पश्यतस्ते हुताशनम् २४
यस्मात्तु धर्षिता चाहमपापा चाप्यनाथवत्
तस्मात्तव वधार्थं वै समुत्पत्स्याम्यहं पुनः २५
न हि शक्यः स्त्रिया पाप हन्तुं त्वं तु विशेषतः
शापे त्वयि मयोत्सृष्टे तपसश्च व्ययो भवेत् २६
यदि त्वस्ति मया किंचित्कृतं दत्तं हुतं तथा
तेन ह्ययोनिजा साध्वी भवेयं धर्मिणः सुता २७
एवमुक्त्वा प्रविष्टा सा ज्वलन्तं वै हुताशनम्
पपात च दिवो दिव्या पुष्पवृष्टिः समन्ततः २८
पूर्वं क्रोधहतः शत्रुर्ययासौ निहतस्त्वया
समुपाश्रित्य शैलाभं तव वीर्यममानुषम् २९
एवमेषा महाभागा मर्त्येषूत्पद्यते पुनः
क्षेत्रे हलमुखग्रस्ते वेद्यामग्निशिखोपमा ३०
एषा वेदवती नाम पूर्वमासीत्कृते युगे
त्रेतायुगमनुप्राप्य वधार्थं तस्य रक्षसः
सीतोत्पन्नेति सीतैषा मानुषैः पुनरुच्यते ३१

इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तदशः सर्गः १७

७-१८
प्रविष्टायां हुताशं तु वेदवत्यां स रावणः
पुष्पकं तत्समारुह्य परिचक्राम मेदिनीम् १
ततो मरुत्तं नृपतिं यजन्तं सह दैवतैः
उशीरबीजमासाद्य ददर्श स तु राक्षसः २
संवर्तो नाम ब्रह्मर्षिर्भ्राता साक्षाद्बृहस्पतेः
याजयामास धर्मज्ञः सर्वैर्ब्रह्मगणैर्वृतः ३
दृष्ट्वा देवास्तु तद्रक्षो वरदानेन दुर्जयम्
तां तां योनिं समापन्नास्तस्य धर्षणभीरवः ४
इन्द्रो मयूरः संवृत्तो धर्मराजस्तु वायसः
कृकलासो धनाध्यक्षो हंसो वै वरुणोऽभवत् ५
तं च राजानमासाद्य रावणो राक्षसाधिपः
प्राह युद्धं प्रयच्छेति निर्जितोऽस्मीति वा वद ६
ततो मरुत्तो नृपतिः को भवानित्युवाच तम्
अवहासं ततो मुक्त्वा राक्षसो वाक्यमब्रवीत् ७
अकुतूहलभावेन प्रीतोऽस्मि तव पार्थिव
धनदस्यानुजं यो मां नावगच्छसि रावणम् ८
त्रिषु लोकेषु कः सोऽस्ति यो न जानाति मे बलम्
भ्रातरं येन निर्जित्य विमानमिदमाहृतम् ९
ततो मरुत्तो नृपतिस्तं राक्षसमथाब्रवीत्
धन्यः खलु भवान्येन ज्येष्ठो भ्राता रणे जितः १०
नाधर्मसहितं श्लाध्यं न लोकप्रतिसंहितम्
कर्म दौरात्म्यकं कृत्वा श्लाघसे भ्रातृनिर्जयात्
११
किं त्वं प्राक्केवलं धर्मं चरित्वा लब्धवान्वरम्
श्रुतपूर्वं हि न मया यादृशं भाषसे स्वयम् १२
ततः शरासनं गृह्य सायकांश्च स पार्थिवः
रणाय निर्ययौ क्रुद्धः संवर्तो मार्गमावृणोत् १३
सोऽब्रवीत्स्नेहसंयुक्तं मरुत्तं तं महानृषिः
श्रोतव्यं यदि मद्वाक्यं संप्रहारो न ते क्षमः १४

माहेश्वरमिदं सत्रमसमाप्तं कुलं दहेत्
दीक्षितस्य कुतो युद्धं क्रूरत्वं दीक्षिते कुतः १५
संशयश्च रणे नित्यं राक्षसश्चैष दुर्जयः
स निवृत्तो गुरोर्वाक्यान्मरुत्तः पृथिवीपतिः
विसृज्य सशरं चापं स्वस्थो मखमुखोऽभवत् १६
ततस्तं निर्जितं मत्वा घोषयामास वै शुकः
रावणो जितवांश्चेति हर्षान्नादं च मुक्तवान् १७
तान्भक्षयित्वा तत्रस्थान्महर्षीन्यज्ञमागतान्
वितृप्तो रुधिरैस्तेषां पुनः संप्रययौ महीम् १८
रावणे तु गते देवाः सेन्द्राश्चैव दिवौकसः
ततः स्वां योनिमासाद्य तानि सत्त्वान्यथाब्रुवन् १९
हर्षात्तदाब्रवीदिन्द्रो मयूरं नीलबर्हिणम्
प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञ उपकाराद्विहंगम २०
मम नेत्रसहस्रं यत्तत्ते बर्हे भविष्यति
वर्षमाणे मयि मुदं प्राप्स्यसे प्रीतिलक्षणम् २१
नीलाः किल पुरा बर्हा मयूराणां नराधिप
सुराधिपाद्वरं प्राप्य गताः सर्वे विचित्रताम् २२
धर्मराजोऽब्रवीद्राम प्राग्वंशे वायसं स्थितम्
पक्षिंस्तवास्मि सुप्रीतः प्रीतस्य च वचः शृणु २३
यथान्ये विविधै रोगैः पीड्यन्ते प्राणिनो मया
ते न ते प्रभविष्यन्ति मयि प्रीते न संशयः २४
मृत्युतस्ते भयं नास्ति वरान्मम विहंगम
यावत्त्वां न वधिष्यन्ति नरास्तावद्भविष्यसि २५
ये च मद्विषयस्थास्तु मानवाः क्षुधयार्दिताः त्वयि भुक्ते तु तृप्तास्ते भविष्यन्ति सबान्धवाः
२६
वरुणस्त्वब्रवीद्धंसं गङ्गातोयविचारिणम्
श्रूयतां प्रीतिसंयुक्तं वचः पत्ररथेश्वर २७
वर्णो मनोहरः सौम्यश्चन्द्रमण्डलसंनिभः
भविष्यति तवोदग्रः शुक्लफेनसमप्रभः २८
मच्छरीरं समासाद्य कान्तो नित्यं भविष्यसि प्राप्स्यसे चातुलां प्रीतिमेतन्मे प्रीतिलक्षणम्

२९
हंसानां हि पुरा राम न वर्णः सर्वपाण्डुरः
पक्षा नीलाग्रसंवीताः क्रोडाः शष्पाग्रनिर्मलाः ३०
अथाब्रवीद्वैश्रवणः कृकलासं गिरौ स्थितम्
हैरण्यं संप्रयच्छामि वर्णं प्रीतस्तवाप्यहम् ३१
सद्रव्यं च शिरो नित्यं भविष्यति तवाक्षयम्
एष काञ्चनको वर्णो मत्प्रीत्या ते भविष्यति ३२
एवं दत्त्वा वरांस्तेभ्यस्तस्मिन्यज्ञोत्सवे सुराः
निवृत्ते सह राज्ञा वै पुनः स्वभवनं गताः ३३
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टादशः सर्गः १८

७-१९
अथ जित्वा मरुत्तं स प्रययौ राक्षसाधिपः
नगराणि नरेन्द्राणां युद्धकाङ्क्षी दशाननः १
स समासाद्य राजेन्द्रान्महेन्द्रवरुणोपमान्
अब्रवीद्राक्षसेन्द्रस्तु युद्धं मे दीयतामिति २
निर्जिताः स्मेति वा ब्रूत एषो हि मम निश्चयः
अन्यथा कुर्वतामेवं मोक्षो वो नोपपद्यते ३
ततस्तु बहवः प्राज्ञाः पार्थिवा धर्मनिश्चयाः
निर्जिताः स्मेत्यभाषन्त ज्ञात्वा वरबलं रिपोः ४
दुष्यन्तः सुरथो गाधिर्गयो राजा पुरूरवाः
एते सर्वेऽब्रुवंस्तात निर्जिताः स्मेति पार्थिवाः
५
अथायोध्यां समासाद्य रावणो राक्षसाधिपः
सुगुप्तामनरण्येन शक्रेणेवामरावतीम् ६
प्राह राजानमासाद्य युद्धं मे संप्रदीयताम्
निर्जितोऽस्मीति वा ब्रूहि ममैतदिह शासनम् ७
अनरण्यः सुसंक्रुद्धो राक्षसेन्द्रमथाब्रवीत्
दीयते द्वंद्वयुद्धं ते राक्षसाधिपते मया ८
अथ पूर्वं श्रुतार्थेन सज्जितं सुमहद्धि यत्
निष्क्रामत्तन्नरेन्द्रस्य बलं रक्षोवधोद्यतम् ९
नागानां बहुसाहस्रं वाजिनामयुतं तथा

महीं संछाद्य निष्क्रान्तं सपदातिरथं क्षणात् १०
तद्रावणबलं प्राप्य बलं तस्य महीपतेः
प्राणश्यत तदा राजन्हव्यं हुतमिवानले ११
सोऽपश्यत नरेन्द्रस्तु नश्यमानं महद्व्रलम्
महार्णवं समासाद्य यथा पञ्चापगाजलम् १२
ततः शक्रधनुःप्रख्यं धनुर्विस्फारयन्स्वयम्
आससाद नरेन्द्रस्तं रावणं क्रोधमूर्छितः १३
ततो बाणशतान्यष्टौ पातयामास मूर्धनि
तस्य राक्षसराजस्य इक्ष्वाकुकुलनन्दनः १४
तस्य बाणाः पतन्तस्ते चक्रिरे न क्षतं क्वचित्
वारिधारा इवाभ्रेभ्यः पतन्त्यो नगमूर्धनि १५
ततो राक्षसराजेन क्रुद्धेन नृपतिस्तदा
तलेनाभिहतो मूर्ध्नि स रथान्निपपात ह १६
स राजा पतितो भूमौ विह्वलाङ्गः प्रवेपितः
बज्रदग्ध इवारण्ये सालो निपतितो महान् १७
तं प्रहस्याब्रवीद्रक्ष इक्ष्वाकुं पृथिवीपतिम्
किमिदानीं त्वया प्राप्तं फलं मां प्रति युध्यता १८
त्रैलोक्ये नास्ति यो द्वंद्वं मम दद्यान्नराधिप
शङ्के प्रमत्तो भोगेषु न शृणोषि बलं मम १९
तस्यैवं ब्रुवतो राजा मन्दासुर्वाक्यमब्रवीत्
किं शक्यमिह कर्तुं वै यत्कालो दुरतिक्रमः २०
न ह्यहं निर्जितो रक्षस्त्वया चात्मप्रशंसिना
कालेनेह विपन्नोऽह हेतुभूतस्तु मे भवान् २१
किं त्विदानीं मया शक्यं कर्तुं प्राणपरिक्षये
इक्ष्वाकुपरिभावित्वाद्वचो वक्ष्यामि राक्षस २२
यदि दत्तं यदि हुतं यदि मे सुकृतं तपः
यदि गुप्ताः प्रजाः सम्यक्तथा सत्यं वचोऽस्तु मे २३
उत्पत्स्यते कुले ह्यस्मिन्निक्ष्वाकूणां
महात्मनाम्
राजा परमतेजस्वी यस्ते प्राणान्हरिष्यति २४
ततो जलधरोदग्रस्ताडितो देवदुन्दुभिः तस्मिन्नुदाहृते शापे पुष्पवृष्टिश्च खाच्च्युता

२५
ततः स राजा राजेन्द्र गतः स्थानं त्रिविष्टपम् स्वर्गते च नृपे राम राक्षसः स न्यवर्तत २६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकोनविंशतितमः सर्गः १९

७-२०
ततो वित्रासयन्मर्त्यान्पृथिव्यां राक्षसाधिपः
आससाद घने तस्मिन्नारदं मुनिसत्तमम् १
नारदस्तु महातेजा देवर्षिरमितप्रभः
अब्रवीन्मेघपृष्ठस्थो रावणं पुष्पके स्थितम् २
राक्षसाधिपते सौम्य तिष्ठ विश्रवसः सुत
प्रीतोऽस्म्यभिजनोपेत विक्रमैरूर्जितैस्तव ३
विष्णुना दैत्यघातैश्च तार्क्ष्यस्योरगधर्षणैः
त्वया समरमर्दैश्च भृशं हि परितोषितः ४
किंचिद्वक्ष्यामि तावत्ते श्रोतव्यं श्रोष्यसे यदि
श्रुत्वा चानन्तरं कार्यं त्वया राक्षसपुगंव ५
किमयं वध्यते लोकस्त्वयावध्येन दैवतैः
हत एव ह्ययं लोको यदा मृत्युवशं गतः ६
पश्य तावन्महाबहो राक्षसेश्वर मानुषम्
लोकमेनं विचित्रार्थं यस्य न ज्ञायते गतिः ७
क्वचिद्वादित्रनृत्तानि सेव्यन्ते मुदितैर्जनैः
रुद्यते चापरैरार्तैर्धाराश्रुनयनाननैः ८
मातापितृसुतस्नेहैर्भार्याबन्धुमनोरमैः
मोहेनायं जनो ध्वस्तः क्लेशं स्वं नावबुध्यते ९
तत्किमेवं परिक्लिश्य लोकं मोहनिराकृतम्
जित एव त्वया सौम्य मर्त्यलोको न संशयः १०
एवमुक्तस्तु लङ्केशो दीप्यमान इवौजसा
अब्रवीन्नारदं तत्र संप्रहस्याभिवाद्य च ११
महर्षे देवगन्धर्वविहार समरप्रिय
अहं खलूद्यतो गन्तुं विजयार्थी रसातलम् १२
ततो लोकत्रयं जित्वा स्थाप्य नागान्सुरान्वशे

समुद्रममृतार्थं वै मथिष्यामि रसालयम् १३
अथाब्रवीद्दशग्रीवं नारदो भगवानृषिः
क्व खल्विदानीं मार्गेण त्वयानेन गमिष्यते १४
अयं खलु सुदुर्गम्यः पितृराज्ञः पुरं प्रति
मार्गो गच्छति दुर्धर्षो यमस्यामित्रकर्शन १५
स तु शारदमेघाभं मुक्त्वा हासं दशाननः
उवाच कृतमित्येव वचनं चेदमब्रवीत् १६
तस्मादेष महाब्रह्मन्वैवस्वतवधोद्यतः
गच्छामि दक्षिणामाशां यत्र सूर्यात्मजो नृपः १७
मया हि भगवन्क्रोधात्प्रतिज्ञातं रणार्थिना
अवजेष्यामि चतुरो लोकपालानिति प्रभो १८
तेनैष प्रस्थितोऽह वै पितृराजपुरं प्रति
प्राणिसंक्लेशकर्तारं योजयिष्यामि मृत्युना १९
एवमुक्त्वा दशग्रीवो मुनिं तमभिवाद्य च
प्रययौ दक्षिणामाशां प्रहृष्टैः सह मन्त्रिभिः २०
नारदस्तु महातेजा मुहूर्तं ध्यानमास्थितः
चिन्तयामास विप्रेन्द्रो विधूम इव पावकः २१
येन लोकास्त्रयः सेन्द्राः क्लिश्यन्ते सचराचराः
क्षीणे चायुषि धर्मे च स कालो हिंस्यते कथम् २२
यस्य नित्यं त्रयो लोका विद्रवन्ति भयार्दिताः
तं कथं राक्षसेन्द्रोऽसौ स्वयमेवाभिगच्छति २३
यो विधाता च धाता च सुकृते दुष्कृते तथा
त्रैलोक्यं विजितं येन तं कथं नु विजेष्यति २४
अपरं किं नु कृत्वैवं विधानं संविधास्यति
कौतूहलसमुत्पन्नो यास्यामि यमसादनम् २५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे विंशतितमः सर्गः २०

७-२१
एवं संचिन्त्य विप्रेन्द्रो जगाम लघुविक्रमः
आख्यातुं तद्यथावृत्तं यमस्य सदनं प्रति १
अपश्यत्स यमं तत्र देवमग्निपुरस्कृतम्
विधानमुपतिष्ठन्तं प्राणिनो यस्य यादृशम् २

स तु दृष्ट्वा यमः प्राप्तं महर्षिं तत्र नारदम्
अब्रवीत्सुखमासीनमर्ध्यमावेद्य धर्मतः ३
कच्चित्क्षेमं नु देवर्षे कच्चिद्धर्मो न नश्यति
किमागमनकृत्यं ते देवगन्धर्वसेवित ४
अब्रवीत्तु तदा वाक्यं नारदो भगवानृषिः
श्रूयतामभिधास्यामि विधानं च विधीयताम् ५
एष नाम्ना दशग्रीवः पितृराज निशाचरः
उपयाति वशं नेतुं विक्रमैस्त्वां सुदुर्जयम् ६
एतेनकारणेनाहं त्वरितोऽस्म्यागतः प्रभो
दण्डप्रहरणस्याद्य तव किं नु करिष्यति ७
एतस्मिन्नन्तरे दूरादंशुमन्तमिवोदितम्
ददृशे दिव्यमायान्तं विमानं तस्य रक्षसः ८
तं देशं प्रभया तस्य पुष्पकस्य महाबलः
कृत्वा वितिमिरं सर्वं समीपं समवर्तत ९
स त्वपश्यन्महाबाहुर्दशग्रीवस्ततस्ततः
प्राणिनः सुकृतं कर्म भुञ्जानांश्चैव दुष्कृतम् १०
ततस्तान्वध्यमानांस्तु कर्मभिर्दुष्कृतैः स्वकैः
रावणो मोचयामास विक्रमेण बलाद्बली ११
प्रेतेषु मुच्यमानेषु राक्षसेन बलीयसा
प्रेतगोपाः सुसंरब्धा राक्षसेन्द्रमभिद्रवन् १२
ते प्रासैः परिघैः शूलैर्मुद्गरैः शक्तितोर्म्
पुष्पकं समवर्षन्त शूराः शतसहस्रशः १३
तस्यासनानि प्रासादान्वेदिकास्तोरणानि च
पुष्पकस्य बभञ्जुस्ते शीघ्रं मधुकरा इव १४
देवनिष्ठानभूतं तद्विमानं पुष्पकं मृधे
भज्यमानं तथैवासीदक्षयं ब्रह्मतेजसा १५
ततस्ते रावणामात्या यथाकामं यथाबलम्
अयुध्यन्त महावीर्याः स च राजा दशाननः १६
ते तु शोणितदिग्धाङ्गाः सर्वशस्त्रसमाहताः
अमात्या राक्षसेन्द्रस्य चक्रुरायोधनं महत् १७
अन्योन्यं च महाभागा जघ्नुः प्रहरणैर्युधि
यमस्य च महत्सैन्यं राक्षसस्य च मन्त्रिणः १८

अमात्यांस्तांस्तु संत्यज्य राक्षसस्य महौजसः
तमेव समधावन्त शूलवर्षैर्दशाननम् १९
ततः शोणितदिग्धाङ्गः प्रहारैर्जर्जरीकृतः
विमाने राक्षसश्रेष्ठः फुल्लाशोक इवाबभौ २०
स शूलानि गदाः प्रासाञ्शक्तितोमरसायकान्
मुसलानि शिलाबृक्षान्मुमोचास्त्रबलाद्बली २१
तांस्तु सर्वान्समाक्षिप्य तदस्त्रमपहत्य च
जघ्नुस्ते राक्षसं घोरमेकं शतसहस्रशः २२
परिवार्य च तं सर्वे शैलं मेघोत्करा इव
भिन्दिपालैश्च शूलैश्च निरुच्छ्वासमकारयन् २३
विमुक्तकवचः क्रुद्धो सिक्तः शोणितविस्रवैः
स पुष्पकं परित्यज्य पृथिव्यामवतिष्ठत २४
ततः स कार्मुकी बाणी पृथिव्यां राक्षसाधिपः
लब्धसंज्ञो मुहूर्तेन क्रुद्धस्तस्थौ यथान्तकः २५
ततः पाशुपतं दिव्यमस्त्रं संघाय कार्मुके
तिष्ठ तिष्ठेति तानुक्त्वा तच्चापं व्यपकर्षत २६
ज्वालामाली स तु शरः क्रव्यादानुगतो रणे
मुक्तो गुल्मान्द्रुमांश्चैव भस्म कृत्वा प्रधावति
२७
ते तस्य तेजसा दग्धाः सैन्याः वैवस्वतस्य तु
रणे तस्मिन्निपतिता दावदग्धा नगा इव २८
ततः स सचिवैः सार्धं राक्षसो भीमविक्रमः
ननाद सुमहानादं कम्पयन्निव मेदिनीम् २९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकविंशः सर्गः २१

७-२२
स तु तस्य महानादं श्रुत्वा वैवस्वतो यमः
शत्रुं विजयिनं मेने स्वबलस्य च संक्षयम् १
स तु योधान्हतान्मत्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणः
अब्रवीत्त्वरितं सूतं रथः समुपनीयताम् २
तस्य सूतो रथं दिव्यमुपस्थाप्य महास्वनम्
स्थितः स च महातेजा आरुरोह महारथम् ३

पाशमुद्गरहस्तश्च मृत्युस्तस्याग्रतः स्थितः
येन संक्षिप्यते सर्वं त्र्लोक्यं सचराचरम् ४
कालदण्डश्च पार्श्वस्थो मूर्तिमान्स्यन्दने स्थितः
यमप्रहरणं दिव्यं प्रज्वलन्निव तेजसा ५
ततो लोकास्त्रयस्त्रस्ताः कम्पन्ते च दिवौकसः
कालं क्रुद्धं तदा दृष्ट्वा लोकत्रयभयावहम् ६
दृष्ट्वा तु ते तं विकृतं रथं मृत्युसमन्वितम्
सचिवा राक्षसेन्द्रस्य सर्वलोकभयावहम् ७
लघुसत्त्वतया सर्वे नष्टसंज्ञा भयार्दिताः
नात्र योद्धुं समर्थाः स्म इत्युक्त्वा
विप्रदुद्रुवुः ८
स तु तं तादृशं दृष्ट्वा रथं लोकभयावहम्
नाक्षुभ्यत तदा रक्षो व्यथा चैवास्य नाभवत् ९
स तु रावणमासाद्य विसृजञ्शक्तितोमरान्
यमो मर्माणि संक्रुद्धो राक्षसस्य न्यकृन्तत १०
रावणस्तु स्थितः स्वस्थः शरवर्ष मुमोच ह
तस्मिन्वैवस्वतरथे तोयवर्षभिवाम्बुदः ११
ततो महाशक्तिशतैः पात्यमानैर्महोरसि
प्रतिकर्तुं स नाशक्नोद्राक्षसः शल्यपीडितः १२
नानाप्रहरणैरेवं यमेनामित्रकर्शिना
सप्तरात्रं कृते संख्ये न भग्नो विजितोऽपि वा १३
ततोऽभवत्पुनर्युद्धं यमराक्षसयोस्तदा
विजयाकाङ्क्षिणोस्तत्र समरेष्वनिवर्तिनोः १४
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
प्रजापतिं पुरस्कृत्य ददृशुस्तद्रणाजिरम् १५
संवर्त इव लोकानामभवद्युध्यतोस्तयोः
राक्षसानां च मुख्यस्य प्रेतानामीश्वरस्य च १६
राक्षसेन्द्रस्ततः क्रुद्धश्चापमायम्य संयुगे
निरन्तरमिवाकाशं कुर्वन्बाणान्मुमोच ह १७
मृत्युं चतुर्भिर्विशिखैः सूतं सप्तभिरर्दयत्
यमं शरसहस्रेण शीघ्रं मर्मस्वताडयत् १८
ततः क्रुद्धस्य सहसा यमस्याभिविनिःसृतः

ज्वालामालो विनिश्वासो वदनात्क्रोधपावकः १९
ततोऽपश्यंस्तदाश्चर्यं देवदानवराक्षसाः
क्रोधजं पावकं दीप्तं दिधक्षन्तं रिपोर्बलम् २०
मृत्युस्तु परमक्रुद्धो वैवस्वतमथाब्रवीत्
मुञ्च मां देव शीघ्रं त्वं निहन्मि समरे रिपुम् २१
नरकः शम्बरो बृत्रः शंभुः कार्तस्वरो बली
नमुचिर्विरोचनश्चैव तावुभौ मधुकैटभौ २२
एते चान्ये च बहवो बलवन्तो दुरासदाः
विनिपन्ना मया दृष्टो का चिन्तास्मिन्निशाचरे २३
मुञ्च मां साधु धर्मज्ञ यावदेनं निहन्म्यहम्
न हि कश्चिन्मया दृष्टो मुहूर्तमपि जीवति २४
बलं मम न खल्वेतन्मर्यादैषा निसर्गतः
संस्पृष्टो हि मया कश्चिन्न जीवेदिति निश्चयः २५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा धर्मराजः प्रतापवान्
अब्रवीत्तत्र तं मृत्युमयमेनं निहन्म्यहम् २६
ततः संरक्तनयनः क्रुद्धो वैवस्वतः प्रभुः
कालदण्डममोघं तं तोलयामास पाणिना २७
यस्य पार्श्वेषु निश्छिद्राः कालपाशाः
प्रतिष्ठिताः
पावकस्पर्शसंकाशो मुद्गरो मूर्तिमान्स्थितः २८
दर्शनादेव यः प्राणान्प्राणिनामुरुध्यति
किं पुनस्ताडनाद्वापि पीडनाद्वापि देहिनः २९
स ज्वालापरिवारस्तु पिबन्निव निशाचरम्
करस्पृष्टो बलवता दण्डः क्रुद्धः सुदारुणः ३०
ततो विदुद्रुवुः सर्वे सत्त्वास्तस्माद्रणाजिरात्
सुराश्च क्षुभिता दृष्ट्वा कालदण्डोद्यतं यमम् ३१
तस्मिन्प्रहर्तुकामे तु दण्डमुद्यम्य रावणम्
यमं पितामहः साक्षाद्दर्शयित्वेदमब्रवीत् ३२
वैवस्वत महाबाहो न खल्वतुलविक्रम
प्रहर्तव्यं त्वयैतेन दण्डेनास्मिन्निशाचरे ३३
वरः खलु मया दत्तस्तस्य त्रिदशपुंगव
तत्त्वया नानृतं कार्यं यन्मया व्याहृतं वचः ३४

अमोघो ह्येष सर्वासां प्रजानां विनिपातने
कालदण्डो मया सृष्टः पूर्वं मृत्युपुरस्कृतः ३५
तन्न खल्वेष ते सौम्य पात्यो राक्षसमूर्धनि
न ह्यस्मिन्पतिते कश्चिन्मुहूर्तमपि जीवति ३६
यदि ह्यस्मिन्निपतिते न म्रियेतैष राक्षसः
म्रियेत वा दशग्रीवस्तथाप्युभयतोऽनृतम् ३७
राक्षसेन्द्रान्नियच्छाद्य दण्डमेनं वधोद्यतम्
सत्यं मम कुरुष्वेदं लोकांस्त्वं समवेक्ष्य च ३८
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा प्रत्युवाच यमस्तदा
एष व्यावर्तितो दण्डः प्रभविष्णुर्भवान्हि नः ३९
किं त्विदानीं मया शक्यं कर्तुं रणगतेन हि
यन्मया यन्न हन्तव्यो राक्षसो वरदर्पितः ४०
एष तस्मात्प्रणश्यामि दर्शनादस्य रक्षसः
इत्युक्त्वा सरथः साश्वस्तत्रैवान्तरधीयत ४१
दशग्रीवस्तु तं जित्वा नाम विश्राव्य चात्मनः
पुष्पकेण तु संहृष्टो निष्क्रान्तो यमसादनात् ४२
ततो वैवस्वतो देवैः सह ब्रह्मपुरोगमैः
जगाम त्रिदिवं हृष्टो नारदश्च महामुनिः ४३
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्वाविंशः सर्गः २२

७-२३
स तु जित्वा दशग्रीवो यमं त्रिदशपुंगवम्
रावणस्तु जयश्लाघी स्वसहायान्ददर्श ह १
जयेन वर्धयित्वा च मारीचप्रमुखास्ततः
पुष्पकं भेजिरे सर्वे सान्त्विता रावणेन ह २
ततो रसातलं हृष्टः प्रविष्टः पयसो निधिम्
दैत्योरगगणाध्युष्टं वरुणेन सुरक्षितम् ३
स तु भोगवतीं गत्वा पुरीं वासुकिपालिताम्
स्थाप्य नागान्वशे कृत्वा ययौ मणिमतीं पुरीम् ४
निवातकवचास्तत्र दैत्या लब्धवरा वसन्
राक्षसस्तान्समासाद्य युद्धेन समुपाह्वयत् ५
ते तु सर्वे सुविक्रान्ता दैतेया बलशालिनः

नानाप्रहरणास्तत्र प्रयुद्धा युद्धदुर्मदाः ६
तेषां तु युध्यमानानां साग्रः संवत्सरो गतः
न चान्यतरयोस्तत्र विजयो वा क्षयोऽपि वा ७
ततः पितामहस्तत्र त्रैलोक्यगतिरव्ययः
आजगाम द्रुतं देवो विमानवरमास्थितः ८
निवातकवचानां तु निवार्य रणकर्म तत्
बूद्धः पितामहो वाक्यमुवाच विदितार्थवत् ९
न ह्ययं रावणो युद्धे शक्यो जेतुं सुरासुरैः
न भवन्तः क्षयं नेतुं शक्याः सेन्द्रैः सुरासुरैः १०
राक्षसस्य सखित्वं वै भवद्भिः सह रोचते
अविभक्ता हि सर्वार्थाः सुहृदां नात्र संशयः ११
ततोऽग्निसाक्षिकं सख्यं कृतवांस्तत्र रावणः
निवातकवचैः सार्धं प्रीतिमानभवत्तदा १२
अर्चितस्तैर्यथान्यायं संवत्सरसुखोषितः
स्वपुरान्निर्विशेषं च पूजां प्राप्तो दशाननः १३
स तूपधार्य मायानां शतमेकोनमात्मवान्
सलिलेन्द्रपुरान्वेषी स बभ्राम रसातलम् १४
ततोऽश्मनगरं नाम कालकेयाभिरक्षितम्
तं विजित्य मुहूर्तेन जघ्ने दैत्यांश्चतुःशतम् १५
ततः पाण्डुरमेघाभं कैलासमिव संस्थितम्
वरुणस्यालयं दिव्यमपश्यद्राक्षसाधिपः १६
क्षरन्तीं च पयो नित्यं सुरभिं गामवस्थिताम्
यस्याः पयोविनिष्यन्दात्क्षीरोदो नाम सागरः १७
यस्माच्चन्द्रः प्रभवति शीतरश्मिः प्रजाहितः
यं समासाद्य जीवन्ति फेनपाः परमर्षयः
अमृतं यत्र चोत्पन्नं सुरा चापि सुराशिनाम् १८
यां ब्रुवन्ति नरा लोके सुरभिं नाम नामतः
प्रदक्षिणं तु तां कृत्वा रावणः परमाद्भुताम्
प्रविवेश महाघोरं गुप्तं बहुविधैर्बलैः १९
ततो धाराशताकीर्णं शारदाभ्रनिभं तदा
नित्यप्रहृष्टं ददृशे वरुणस्य गृहोत्तमम् २०
ततो हत्वा बलाध्यक्षान्समरे तैश्च ताडितः

अब्रवीत्क्व गतो यो वो राजा शीघ्रं निवेद्यताम् २१
युद्धार्थी रावणः प्राप्तस्तस्य युद्धं प्रदीयताम्
वद वा न भयं तेऽस्ति निर्जितोऽस्मीति साञ्जलि २२
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धा वरुणस्य महात्मनः
पुत्राः पौत्राश्च निष्क्रामन्गौश्च पुष्कर एव च २३
ते तु वीर्यगुणोपेता बलैः परिवृताः स्वकैः
युक्त्वा रथान्कामगमानुद्यद्भास्करवर्चसः २४
ततो युद्धं समभवद्दारुणं लोमहर्षणम्
सलिलेन्द्रस्य पुत्राणां रावणस्य च रक्षसः २५
अमात्यैस्तु महावीर्यैर्दशग्रीवस्य रक्षसः
वारुणं तद्बलं कृत्स्नं क्षणेन विनिपातितम् २६
समीक्ष्य स्वबलं संख्ये वरुणस्य सुतास्तदा
अर्दिताः शरजालेन निवृत्ता रणकर्मणः २७
महीतलगतास्ते तु रावणं दृश्य पुष्पके
आकाशमाशु विविशुः स्यन्दनैः शीघ्रगामिभिः २८
महदासीत्ततस्तेषां तुल्यं स्थानमवाप्य तत्
आकाशयुद्धं तुमुलं देवदानवयोरिव २९
ततस्ते रावणं युद्धे शरैः पावकसंनिभैः
विमुखीकृत्य संहृष्टा विनेदुर्विविधान्रवान् ३०
ततो महोदरः क्रुद्धो राजानं दृश्य धर्षितम् त्यक्त्वा मृत्युभयं वीरो युद्धकाङ्क्षी व्यलोकयत् ३१
तेन तेषां हया ये च कामगाः पवनोपमाः
महोदरेण गदया हतास्ते प्रययुः क्षितिम् ३२
तेषां वरुणसूनूनां हत्वा योधान्हयांश्च तान् मुमोचाशु महानादं विरथान्प्रेक्ष्य तान्स्थितान् ३३
ते तु तेषां रथाः साश्वाः सह सारथिभिर्वरैः
महोदरेण निहताः पतिताः पृथिवीतले ३४
ते तु त्यक्त्वा रथान्पुत्रा वरुणस्य महात्मनः
आकाशे विष्टिताः शूराः स्वप्रभावान्न विव्यथुः ३५
धनूंषि कृत्वा सज्यानि विनिर्भिद्य महोदरम्

रावणं समरे क्रुद्धाः सहिताः समभिद्रवन् ३६
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः कालाग्निरिव विष्ठितः
शरवर्ष महावेगं तेषां मर्मस्वपातयत् ३७
मुसलानि विचित्राणि ततो भल्लशतानि च
पट्टसांश्चैव शक्तीश्चशतघ्नीस्तोमरांस्तथा
पातयामास दुर्धर्षस्तेषामुपरि विष्ठितः ३८
अथ विद्धास्तु ते वीरा विनिष्पेतुः पदातयः ३९
ततो रक्षो महानादं मुक्त्वा हन्ति स्म वारुणान्
नानाप्रहरणैर्घोरैर्धारापातैरिवाम्बुदः ४०
ततस्ते विमुखा सर्वे पतिता धरणीतले
रणात्स्वपुरुषैः शीघ्रं गृहाण्येव प्रवेशिताः ४१
तानब्रवीत्ततो रक्षो वरुणाय निवेद्यताम्
रावणं चाब्रवीन्मन्त्री प्रभासो नाम वारुणः ४२
गतः खलु महातेजा ब्रह्मलोकं जलेश्वरः
गान्धर्वं वरुणः श्रोतुं यं त्वमाह्वयसे युधि ४३
तत्किं तव वृथा वीर परिश्राम्य गते नृपे
ये तु संनिहिता वीराः कुमारास्ते पराजिताः ४४
राक्षसेन्द्रस्तु तच्छ्रुत्वा नाम विश्राव्य चात्मनः
हर्षान्नादं विमुञ्चन्वै निष्क्रान्तो वरुणालयात् ४५
आगतस्तु पथा येन तेनैव विनिवृत्य सः
लङ्कामभिमुखो रक्षो नभस्तलगतो ययौ ४६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः २३

७-२४
निवर्तमानः संहृष्टो रावणः स दुरात्मवान्
जह्ने पथि नरेन्द्रर्षिदेवगन्धर्वकन्यकाः १
दर्शनीयां हि यां रक्षः कन्यां स्त्रीं वाथ पश्यति
हत्वा बन्धुजनं तस्या विमाने संन्यवेशयत् २
तत्र पन्नगयक्षणां मानुषाणां च रक्षसाम्
दैत्यानां दानवानां च कन्या जग्राह रावणः ३

दीर्घकेश्यः सुचार्वङ्ग्यः पूर्णचन्द्रनिभाननाः
शोकायत्तास्तरुण्यश्च समस्ता स्तननम्रिताः ४
तुल्यमग्न्यर्चिषां तत्र शोकाग्निभयसंभवम्
प्रवेपमाना दुःखार्ता मुमुचुर्बाष्पजं जलम् ५
तासां निश्वसमानानां निश्वासैः संप्रदीपितम्
अग्रिहोत्रमिवाभाति संनिरुद्धाग्नि पुष्पकम् ६
काचिद्दध्यौ सुदुःखार्ता हन्यादपि हि मामयम्
स्मृत्वा मातॄः पितॄन्भ्रातॄन्पुत्रान्वै
श्वशुरानपि
दुःखशोकसमाविष्टा विलेपुः सहिताः स्त्रियः ७
कथं नु खलु मे पुत्रः करिष्यति मया विना
कथं माता कथं भ्राता निमग्नाः शोकसागरे ८
हा कथं नु करिष्यामि भर्तारं दैवतं विना
मृत्यो प्रसीद याचे त्वां नय मां यमसादनम् ९
किं नु मे दुष्कृतं कर्म कृतं देहान्तरे पुरा
ततोऽस्मि धर्षितानेन पतिता शोकसागरे १०
न खल्विदानीं पश्यामि दुःखस्यान्तमिहात्मनः
अहो धिङ्मानुषाँ ल्लोकान्नास्ति खल्वधमः परः ११
यद्दुर्बला बलवता बान्धवा रावणेन मे
उदितेनैव सूर्येण तारका इव नाशिताः १२
अहो सुबलवद्रक्षो वधोपायेषु रज्यते
अहो दुर्वृत्तमात्मानं स्वयमेव न बुध्यते १३
सर्वथा सदृशस्तावद्विक्रमोऽस्य दुरात्मनः
इदं त्वसदृशं कर्म परदाराभिमर्शनम् १४
यस्मादेष परक्यासु स्त्रीषु रज्यति दुर्मतिः
तस्माद्धि स्त्रीकृतेनैव वधं प्राप्स्यति रावणः १५
शप्तः स्त्रीभिः स तु तदा हततेजाः सुनिष्प्रभः
पतिव्रताभिः साध्वीभिः स्थिताभिः साधुवर्त्मनि १६
एवं विलपमानासु रावणो राक्षसाधिपः
प्रविवेश पुरीं लङ्कां पूज्यमानो निशाचरैः १७
ततो राक्षसराजस्य स्वसा परमदुःखिता
पादयोः पतिता तस्य बक्तुमेवोपचक्रमे १८

ततः स्वसारमुत्थाप्य रावणः परिसान्त्वयन्
अब्रवीत्किमिदं भद्रे वक्तुमर्हसि मे द्रुतम् १९
सा बाष्पपरिरुद्धाक्षी राक्षसी वाक्यमब्रीत्
हतास्मि विधवा राजंस्त्वया बलवता कृता २०
एते वीर्यात्त्वया राजन्दैत्या विनिहता रणे
कालकेया इति ख्याता महाबलपराक्रमाः २१
तत्र मे निहतो भर्ता गरीयाञ्जीवितादपि
स त्वया दयितस्तत्र भ्रात्रा शत्रुसमेन वै २२
या त्वयास्मि हता राजन्स्वयमेवेह बन्धुना
दुःखं वैधव्यशब्दं च दत्तं भोक्ष्याम्यहं त्वया २३
ननु नाम त्वया रक्ष्यो जामाता समरेष्वपि
तं निहत्य रणे राजन्स्वयमेव न लज्जसे २४
एवमुक्तस्तया रक्षो भगिन्या क्रोशमानया
अब्रवीत्सान्त्वयित्वा तां सामपूर्वमिदं वचः २५
अलं वत्से विषादेन न भेतव्यं च सर्वशः
मानदानविशेषैस्त्वां तोषयिष्यामि नित्यशः २६
युद्धे प्रमत्तो व्याक्षिप्तो जयकाङ्क्षी
क्षिपञ्शरान्
नावगच्छामि युद्धेषु स्वान्परान्वाप्यहं शुभे
तेनासौ निहतः संख्ये मया भर्ता तव स्वसः २७
अस्मिन्काले तु यत्प्राप्तं तत्करिष्यामि ते हितम्
भ्रातुरैश्वर्यसंस्थस्य खरस्य भव पार्श्वतः २८
चतुर्दशानां भ्राता ते सहस्राणां भविष्यति
प्रभुः प्रयाणे दाने च राक्षसानां महौजसाम् २९
तत्र मातृष्वसुः पुत्रो भ्राता तव खरः प्रभुः
भविष्यति सदा कुर्वन्यद्वक्ष्यसि वचः स्वयम् ३०
शीघ्रं गच्छत्वयं शूरो दण्डकान्परिरक्षितुम्
दूषणोऽस्य बलाध्यक्षो भविष्यति महाबलः ३१
स हि शप्तो वनोद्देशः क्रुद्धेनोशनसा पुरा
राक्षसानामयं वासो भविष्यति न संशयः ३२
एवमुक्त्वा दशग्रीवः सैन्यं तस्यादिदेश ह
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां कामरूपिणाम् ३३

स तैः सर्वैः परिवृतो राक्षसैर्घोरदर्शनैः
खरः संप्रययौ शीघ्रं दण्डकानकुतोभयः ३४
स तत्र कारयामास राज्यं निहतकण्टकम्
सा च शूर्पणखा प्रीता न्यवसद्दण्डकावने ३५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः २४

७-२५
स तु दत्त्वा दशग्रीवो वनं घोरं खरस्य तत्
भगिनीं च समाश्वास्य हृष्टः स्वस्थतरोऽभवत् १
ततो निकुम्भिला नाम लङ्कायाः काननं महत्
महात्मा राक्षसेन्द्रस्तत्प्रविवेश सहानुगः २
तत्र यूपशताकीर्णं सौम्यचैत्योपशोभितम्
ददर्श विष्ठितं यज्ञं संप्रदीप्तमिव श्रिया ३
ततः कृष्णाजिनधरं कमण्डलुशिखाध्वजम्
ददर्श स्वसुतं तत्र मेघनादमरिंदमम् ४
रक्षःपतिः समासाद्य समाश्लिष्य च बाहुभिः
अब्रवीत्किमिदं वत्स वर्तते तद्ब्रवीहि मे ५
उशना त्वब्रवीत्तत्र गुरुर्यज्ञसमृद्धये
रावणं राक्षसश्रेष्ठं द्विजश्रेष्ठो महातपाः ६
अहमाख्यामि ते राजञ्श्रूयतां सर्वमेव च
यज्ञास्ते सप्त पुत्रेण प्राप्ताः सुबहुविस्तराः ७
अग्निष्टोमोऽश्वमेधश्च यज्ञो बहुसुवर्णकः
राजसूयस्तथा यज्ञो गोमेधो वैष्णवस्तथा ८
माहेश्वरे प्रवृत्ते तु यज्ञे पुम्भिः सुदुर्लभे
वरांस्ते लब्धवान्पुत्रः साक्षात्पशुपतेरिह ९
कामगं स्यन्दनं दिव्यमन्तरिक्षचरं ध्रुवम्
मायां च तामसीं नाम यया संपद्यते तमः १०
एतया किल संग्रामे मायया राक्षसेश्वर
प्रयुद्धस्य गतिः शक्या न हि ज्ञातुं सुरासुरैः ११
अक्षयाविषुधी बाणैश्चापं चापि सुदुर्जयम्
अस्त्रं च बलवत्सौम्य शत्रुविध्वंसनं रणे १२
एतान्सर्वान्वराँ ल्लब्ध्वा पुत्रस्तेऽय दशानन

अद्य यज्ञसमाप्तौ च त्वत्प्रतीक्षः स्थितो अहम् १३
ततोऽब्रवीद्दशग्रीवो न शोभनमिदं कृतम्
पूजिताः शत्रवो यस्माद्द्रव्यैरिन्द्रपुरोगमाः १४
एहीदानीं कृतं यद्धि तदकर्तुं न शक्यते
आगच्छ सौम्य गच्छामः स्वमेव भवनं प्रति १५
ततो गत्वा दशग्रीवः सपुत्रः सविभीषणः
स्त्रियोऽवतारयामास सर्वास्ता वाष्पविक्लवाः १६
लक्षिण्यो रत्नभूताश्च देवदानवरक्षसाम्
नानाभूषणसम्पन्ना ज्वलन्त्यः स्वेन तेजसा १७
विभीषणस्तु ता नारीर्दृष्ट्वा शोकसमाकुलाः
तस्य तां च मतिं ज्ञात्वा धर्मात्मा वाक्यमब्रवीत्
१८
ईदृशैस्तैः समाचारैर्यशोऽथकुलनाशनैः
धर्षणं प्राणिनां दत्त्वा स्वमतेन विचेष्टसे १९
ज्ञातीन्वै धर्षयित्वेमास्त्वयानीता वराङ्गनाः
त्वामतिक्रम्य मधुना राजन्कुम्भीनसी हृता २०
रावणस्त्वब्रवीद्वाक्यं नावगच्छामि किं त्विदम्
को वायं यस्त्वयाख्यातो मधुरित्येव नामतः २१
विभीषणस्तु संक्रुद्धो भ्रातरं वाक्यमब्रवीत्
श्रूयतामस्य पापस्य कर्मणः फलमागतम् २२
मातामहस्य योऽस्माकं ज्येष्ठो भ्राता सुमालिनः
माल्यवानिति विख्यातो वृद्धः प्राज्ञो निशाचरः २३
पितुर्ज्येष्ठो जनन्याश्च अस्माकं त्वार्यकोऽभवत्
तस्य कुम्भीनसी नाम दुहितुर्दुहिताभवत् २४
मातृष्वसुरथास्माकं सा कन्या चानलोद्भवा
भवत्यस्माकमेषा वै भ्रातॄणां धर्मतः स्वसा २५
सा हृता मधुना रानन्राक्षसेन बलीयसा
यज्ञप्रवृत्ते पुत्रे ते मयि चान्तर्जलोषिते २६
निहत्य राक्षसश्रेष्ठानमात्यांस्तव संमतान्
धर्षयित्वा हृता राजन्गुप्ता ह्यन्तःपुरे तव २७
श्रुत्वा त्वेतन्महाराज क्षान्तमेव हतो न सः यस्मादवश्यं दातव्या कन्या भर्त्रे हि दातृभिः

अस्मिन्नेवाभिसंप्राप्तं लोके विदितमस्तु ते २८
ततोऽब्रवीद्दशग्रीवः क्रुद्धः संरक्तलोचनः
कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं शूराः सज्जीभवन्तु च २९
भ्राता मे कुम्भकर्णश्च ये च मुख्या निशाचराः
वाहनान्यधिरोहन्तु नानाप्रहरणायुधाः ३०
अद्य तं समरे हत्वा मधुं रावणनिर्भयम्
इन्द्रलोकं गमिष्यामि युद्धकाङ्क्षी सुहृद्वृतः ३१
ततो विजित्य त्रिदिवं वशे स्थाप्य पुरंदरम्
निर्वृतो विहरिष्यामि त्रैलोक्यैश्वर्यशोभितः ३२
अक्षौहिणीसहस्राणि चत्वार्युग्राणि रक्षसाम्
नानाप्रहरणान्याशु निर्ययुर्युद्धकाङ्क्षिणाम् ३३
इन्द्रजित्त्वग्रतः सैन्यं सैनिकान्परिगृह्य च
रावणो मध्यतः शूरः कुम्भकर्णश्च पृष्ठतः ३४
विभीषणस्तु धर्मात्मा लङ्कायां धर्ममाचरत्
ते तु सर्वे महाभागा ययुर्मधुपुरं प्रति ३५
रथैर्नागैः खरैरुष्ट्रैर्हयैर्दीप्तैर्महोरगैः
राक्षसाः प्रययुः सर्वे कृत्वाकाशं निरन्तरम् ३६
दैत्याश्च शतशस्तत्र कृतवैराः सुरैः सह
रावणं प्रेक्ष्य गच्छन्तमन्वगच्छन्त पृष्ठतः ३७
स तु गत्वा मधुपुरं प्रविश्य च दशाननः
न ददर्श मधुं तत्र भगिनीं तत्र दृष्टवान् ३८
सा प्रह्वा प्राञ्जलिर्भूत्वा शिरसा पादयोर्गता
तस्य राक्षसराजस्य त्रस्ता कुम्भीनसी स्वसा ३९
तां समुत्थापयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन्
रावणो राक्षसश्रेष्ठः किं चापि करवाणि ते ४०
साब्रवीद्यदि मे राजन्प्रसन्नस्त्वं महाबल
भर्तारं न ममेहाद्य हन्तुमर्हसि मानद ४१
सत्यवाग्भव राजेन्द्र मामवेक्षस्व याचतीम्
त्वया ह्युक्तं महाबाहो न भेतव्यमिति स्वयम् ४२
रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टः स्वसारं तत्र संस्थिताम्
क्व चासौ तव भर्ता वै मम शीघ्रं निवेद्यताम् ४३
सह तेन गमिष्यामि सुरलोकं जयाय वै

तव कारुण्यसौहार्दान्निवृत्तोऽस्मि मधोर्वधात् ४४
इत्युक्ता सा प्रसुप्तं तं समुत्थाप्य निशाचरम्
अब्रवीत्संप्रहृष्टेव राक्षसी सुविपश्चितम् ४५
एष प्राप्तो दशग्रीवो मम भ्राता निशाचरः
सुरलोकजयाकाङ्क्षी सहाय्ये त्वां वृणोति च ४६
तदस्य त्वं सहायार्थं सबन्धुर्गच्छ राक्षस
स्निग्धस्य भजमानस्य युक्तमर्थाय कल्पितुम् ४७
तस्यास्तद्ववचनं श्रुत्वा तथेत्याह मधुर्वचः
ददर्श राक्षसश्रेष्ठं यथान्यायमुपेत्य सः ४८
पूजयामास धर्मेण रावणं राक्षसाधिपम्
प्राप्तपूजो दशग्रीवो मधुवेश्मनि वीर्यवान्
तत्र चैकां निशामुष्य गमनायोपचक्रमे ४९
ततः कैलासमासाद्य शैलं वैश्रवणालयम्
राक्षसेन्द्रो महेन्द्राभः सेनामुपनिवेशयत् ५०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः २५

७-२६
स तु तत्र दशग्रीवः सह सैन्येन वीर्यवान्
अस्तं प्राप्ते दिनकरे निवासं समरोचयत् १
उदिते विमले चन्द्रे तुल्यपर्वतवर्चसि
स ददर्श गुणांस्तत्र चन्द्रपादोपशोभितान् २
कर्णिकारवनैर्दिव्यैः कदम्बगहनैस्तथा
पद्मिनीभिश्च फुल्लाभिर्मन्दाकिन्या जलैरपि ३
घण्टानामिव संनादः शुश्रुवे मधुरस्वनः
अप्सरोगणसंघानां गायतां धनदालये ४
पुष्पवर्षाणि मुञ्चन्तो नगाः पवनताडिताः
शैलं तं वासयन्तीव मधुमाधवगन्धिनः ५
मधुपुष्परजःपृक्तं गन्धमादाय पुष्कलम्
प्रववौ वर्धयन्कामं रावणस्य सुखोऽनिलः ६
गेयात्पुष्पसमृद्ध्या च
शैत्याद्वायोर्गुणैर्गिरेः
प्रवृत्तायां रजन्यां च चन्द्रस्योदयनेन च ७

रावणः सुमहावीर्यः कामबाणवशं गतः
विनिश्वस्य विनिश्वस्य शशिनं समवैक्षत ८
एतस्मिन्नन्तरे तत्र दिव्य पुष्पविभूषिता
सर्वाप्सरोवरा रम्भा पूर्णचन्द्रनिभानना ९
कृतैर्विशेषकैराद्रैरः! षडर्तुकुसुमोत्सवैः
नीलं सतोयमेघाभं वस्त्रं समवगुण्ठिता १०
यस्या वक्त्रं शशिनिभं भ्रुवौ चापनिभे शुभे
ऊरू करिकराकारौ करौ पल्लवकोमलौ
सैन्यमध्येन गच्छन्ती रावणेनोपलक्षिता ११
तां समुत्थाय रक्षेन्द्रः कामबाणबलार्दितः
करे गृहीत्वा गच्छन्तीं स्मयमानोऽभ्यभाषत १२
क्व गच्छसि वरारोहे कां सिद्धि भजसे स्वयम्
कस्याभ्युदयकालोऽय यस्त्वां समुपभोक्ष्यते १३
तवाननरसस्याद्य पद्मोत्पलसुगन्धिनः
सुधामृतरसस्येव कोऽद्य तृप्तिं गमिष्यति १४
स्वर्णकुभ्भनिभौ पीनौ शुभौ भीरु निरन्तरौ
कस्योरस्थलसंस्पर्शं दास्यतस्ते कुचाविमौ १५
सुवर्णचक्रप्रतिमं स्वर्णदामचितं पृथु
अध्यारोक्ष्यति कस्तेऽद्य स्वर्गं जघनरूपिणम् १६
मद्विशिष्टः पुमान्कोऽन्य शक्रो विष्णुरथाश्विनौ
मामतीत्य हि यस्य त्वं यासि भीरु न शोभनम् १७
विश्रम त्वं पृथुश्रोणि शिलातलमिदं शुभम्
त्रैलोक्ये यः प्रभुश्चैव तुल्यो मम न विद्यते १८
तदेष प्राञ्जलि प्रह्वो याचते त्वां दशाननः
यः प्रभुश्चापि भर्ता च त्रैलोक्यस्य भजस्व माम् १९
एवमुक्ताब्रवीद्रम्भा वेपमाना कृताञ्जलि
प्रसीद नार्हसे वक्तुमीदृशं त्वं हि मे गुरुः २०
अन्येभ्योऽपि त्वया रक्ष्या प्राप्नुयां धर्षणं यदि
धर्मतश्च स्नुषा तेऽह तत्त्वमेतद्र् ब्रवीमि ते २१
अब्रवीत्तां दशग्रीवश्चरणाधोमुखीं स्थिताम्
सुतस्य यदि मे भार्या ततस्त्वं मे स्नुषा भवेः २२
बाढमित्येव सा रम्भा प्राह रावणमुत्तरम्

धर्मतस्ते सुतस्याहं भार्या राक्षसपुंगव २३
पुत्रः प्रियतरः प्राणैर्भ्रातुर्वैश्रवणस्य ते
ख्यातो यस्त्रिषु लोकेषु नलकूबर इत्यसौ २४
धर्मतो यो भवेद्विप्रः क्षत्रियो वीर्यतो भवेत्
क्रोधाद्यश्च भवेदग्निः क्षान्त्या च वसुधासमः २५
तस्यास्मि कृतसंकेता लोकपालसुतस्य वै
तमुद्दिश्य च मे सर्वं विभूषणमिदं कृतम् २६
यथा तस्य हि नान्यस्य भावो मां प्रति तिष्ठति
तेन सत्येन मां राजन्मोक्तुमर्हस्यरिंदम् २७
स हि तिष्ठति धर्मात्मा साम्प्रतं मत्समुत्सुकः
तन्न विघ्नं सुतस्येह कर्तुमर्हसि मुञ्च माम् २८
सद्भिराचरितं मार्गं गच्छ राक्षसपुंगव
माननीयो मया हि त्वं लालनीया तथास्मि ते २९
एवं ब्रुवाणां रम्भां तां धर्मार्थसहितं वचः
निर्भर्त्स्य राक्षसो मोहात्प्रतिगृह्य बलाद्र्
बली
काममोहाभिसंरब्धो मैथुनायोपचक्रमे ३०
सा विमुक्ता ततो रम्भा भ्रष्टमाल्यविभूषणा
गजेन्द्राक्रीडमथिता नदीवाकुलतां गता ३१
सा वेपमाना लज्जन्ती भीता करकृताञ्जलि
नलकूबरमासाद्य पादयोर्निपपात ह ३२
तदवस्थां च तां दृष्ट्वा महात्मा नलकूबरः
अब्रवीत्किमिदं भद्रे पादयोः पतितासि मे ३३
सा तु निश्वसमाना च वेपमानाथ साञ्जलि
तस्मै सर्वं यथातथ्यमाख्यातुमुपचक्रमे ३४
एष देव दशग्रीवः प्राप्तो गन्तुं त्रिविष्टपम्
तेन सैन्यसहायेन निशेह परिणाम्यते ३५
आयान्ती तेन दृष्टास्मि त्वत्सकाशमरिंदम
गृहीत्वा तेन पृष्टास्मि कस्य त्वमिति रक्षसा ३६
मया तु सर्वं यत्सत्यं तद्धि तस्मै निवेदितम्
काममोहाभिभूतात्मा नाश्रौषीत्तद्वचो मम ३७
याच्यमानो मया देव स्नुषा तेऽहमिति प्रभो

तत्सर्वं पृष्ठतः कृत्वा बलात्तेनास्मि धर्षिता ३८
एवं त्वमपराधं मे क्षन्तुमर्हसि मानद
न हि तुल्यं बलं सौम्य स्त्रियाश्च पुरुषस्य च ३९
एवं श्रुत्वा तु संक्रुद्धस्तदा वैश्रवणात्मजः
धर्षणां तां परां श्रुत्वा ध्यानं संप्रविवेश ह ४०
तस्य तत्कर्म विज्ञाय तदा वैश्रवणात्मजः
मुहूर्ताद्रोषताम्राक्षस्तोयं जग्राह पाणिना ४१
गृहीत्वा सलिलं दिव्यमुपस्पृश्य यथाविधि
उत्ससर्ज तदा शापं राक्षसेन्द्राय दारुणम् ४२
अकामा तेन यस्मात्त्वं बलाद्भद्रे प्रधर्षिता
तस्मात्स युवतीमन्यां नाकामामुपयास्यति ४३
यदा त्वकामां कामार्तो धर्षयिष्यति योषितम्
मूर्धा तु सप्तधा तस्य शकलीभविता तदा ४४
तस्मिन्नुदाहृते शापे ज्वलिताग्निसमप्रभे
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खाच्च्युता ४५
प्रजापतिमुखाश्चापि सर्वे देवाः प्रहर्षिताः
ज्ञात्वा लोकगतिं सर्वां तस्य मृत्युं च रक्षसः ४६
श्रुत्वा तु स दशग्रीवस्तं शापं रोमहर्षणम्
नारीषु मैथुनं भावं नाकामास्वभ्यरोचयत् ४७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षडिंवशः सर्गः २६

७-२७
कैलासं लङ्घयित्वाथ दशग्रीवः सराक्षसः
आससाद महातेजा इन्द्रलोकं निशाचरः १
तस्य राक्षससैन्यस्य समन्तादुपयास्यतः
देवलोकं ययौ शब्दो भिद्यमानार्णवोपमः २
श्रुत्वा तु रावणं प्राप्तमिन्द्रः संचलितासनः
अब्रवीत्तत्र तान्देवान्सर्वानेव समागतान् ३
आदित्यान्सवसून्रुद्रा
न्विश्वान्साध्यान्मरुद्गणान्
सज्जीभवत युद्धार्थं रावणस्य दुरात्मनः ४
एवमुक्तास्तु शक्रेण देवाः शक्रसमा युधि

संनह्यन्त महासत्त्वा युद्धश्रद्धासमन्विताः ५
स तु दीनः परित्रस्तो महेन्द्रो रावणं प्रति
विष्णोः समीपमागत्य वाक्यमेतदुवाच ह ६
विष्णो कथं करिष्यामो महावीर्यपराक्रम
असौ हि बलवान्रक्षो युद्धार्थमभिवर्तते ७
वरप्रदानाद्ब्रलवान्न खल्वन्येन हेतुना
तच्च सत्यं हि कर्तव्यं वाक्यं देव प्रजापतेः ८
तद्यथा नमुचिर्वृत्रो बलिर्नरकशम्बरौ
त्वन्मतं समवष्टभ्य यथा दग्धास्तथा कुरु ९
नह्यन्यो देव देवानामापत्सु सुमहाबल
गतिः परायणं वास्ति त्वामृते पुरुषोत्तम १०
त्वं हि नारायणः श्रीमान्पद्मनाभः सनातनः
त्वयाहं स्थापितश्चैव देवराज्ये सनातने ११
तदाख्याहि यथातत्त्वं देवदेव मम स्वयम्
असिचक्रसहायस्त्वं युध्यसे संयुगे रिपुम् १२
एवमुक्तः स शक्रेण देवो नारायणः प्रभुः
अब्रवीन्न परित्रासः कार्यस्ते श्रूयतां च मे १३
न तावदेष दुर्वृत्तः शक्यो दैवतदानवैः
हन्तुं युधि समासाद्य वरदानेन दुर्जयः १४
सर्वथा तु महत्कर्म करिष्यति बलोत्कटः
रक्षः पुत्रसहायोऽसौ दृष्टमेतन्निसर्गतः १५
ब्रवीषि यत्तु मां शक्र संयुगे योत्स्यसीति ह
नैवाहं प्रतियोत्स्ये तं रावणं राक्षसाधिपम् १६
अनिहत्य रिपुं विष्णुर्न हि प्रतिनिवर्तते
दुर्लभश्चैष कामोऽद्य वरमासाद्य राक्षसे १७
प्रतिजानामि देवेन्द्र त्वत्समीपं शतक्रतो
राक्षसस्याहमेवास्य भविता मृत्युकारणम् १८
अहमेनं वधिष्यामि रावणं ससुतं युधि
देवतास्तोषयिष्यामि ज्ञात्वा कालमुपस्थितम् १९
एतस्मिन्नन्तरे नादः शुश्रुवे रजनीक्षये
तस्य रावणसैन्यस्य प्रयुद्धस्य समन्ततः २०
अथ युद्धं समभवद्देवराक्षसयोस्तदा

घोरं तुमुलनिर्ह्रादं नानाप्रहरणायुधम् २१
एतस्मिन्नन्तरे शूरा राक्षसा घोरदर्शनाः
युद्धार्थमभ्यधावन्त सचिवा रावणाज्ञया २२
मारीचश्च प्रहस्तश्च महापार्श्वमहोदरौ
अकम्पनो निकुम्भश्च शुकः सारण एव च २३
संह्रादिर्धूमकेतुश्च महादंष्ट्रो महामुखः जम्बुमाली महामाली विरूपाक्षश्च राक्षसः २४
एतैः सर्वैर्महावीर्यैर्वृतो राक्षसपुंगवः रावणस्यार्यकः सैन्यं सुमाली प्रविवेश ह २५
स हि देवगणान्सर्वान्नानाप्रहरणैः शितैः
विध्वंसयति संक्रुद्धः सह तैः क्षणदाचरैः २६
एतस्मिन्नन्तरे शूरो वसूनामष्टमो वसुः
सावित्र इति विख्यातः प्रविवेश महारणम् २७
ततो युद्धं समभवत्सुराणां राक्षसैः सह
क्रुद्धानां रक्षसां कीर्ति समरेष्वनिवर्तिनाम् २८
ततस्ते राक्षसाः शूरा देवांस्तान्समरे स्थितान्
नानाप्रहरणैघोरैर्जघ्नुः शतसहस्रशः २९
सुरास्तु राक्षसान्घोरान्महावीर्यान्स्वतेजसा
समरे विविधैः शस्त्रैरनयन्यमसादनम् ३०
एतस्मिन्नन्तरे शूरः सुमाली नाम राक्षसः
नानाप्रहरणैः क्रुद्धो रणमेवाभ्यवर्तत ३१
देवानां तद्ब्रलं सर्वं नानाप्रहरणैः शितैः
विध्वंसयति संक्रुद्धो वायुर्जलधरानिव ३२
ते महाबाणवर्षैश्च शूलैः प्रासैश्च दारुणैः
पीड्यमानाः सुराः सर्वे न व्यतष्ठन्समाहिताः ३३
ततो विद्राव्यमाणेषु त्रिदशेषु सुमालिना
वसूनामष्टमो देवः सावित्रो व्यवतिष्ठत ३४
संवृतः स्वैरनीकैस्तु प्रहरन्तं निशाचरम्
विक्रमेण महातेजा वारयामास संयुगे ३५
सुमत्तयोस्तयोरासीद्युद्धं लोके सुदारुणम्
सुमालिनो वसोश्चैव समरेष्वनिवर्तिनोः ३६
ततस्तस्य महाबाणैर्वसुना सुमहात्मना

महान्स पन्नगरथः क्षणेन विनिपातितः ३७
हत्वा तु संयुगे तस्य रथं बाणशतैः शितैः
गदां तस्य बधार्थाय वसुर्जग्राह पाणिना ३८
तां प्रदीप्तां प्रगृह्याशु कालदण्डनिभां शुभाम्
तस्य मूर्धनि सावित्रः सुमालेर्विनिपातयत् ३९
तस्य मूर्धनि सोल्काभा पतन्ती च तदा बभौ
सहस्राक्षसमुत्सृष्टा गिराविव महाशनिः ४०
तस्य नैवास्थि कायो वा न मांसं ददृशे तदा
गदया भस्मसाद्भूतो रणे तस्मिन्निपातितः ४१
तं दृष्ट्वा निहतं संख्ये राक्षसास्ते समन्ततः
दुद्रुवुः सहिताः सर्वे क्रोशमाना महास्वनम् ४२
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तविंशः सर्गः २७
७-२८
सुमालिनं हतं दृष्ट्वा वसुना भस्मसात्कृतम्
विद्रुतं चापि स्वं सैन्यं लक्षयित्वार्दितं शरैः १
ततः स वलवान्क्रुद्धो रावणस्य सुतो युधि
निवर्त्य राक्षसान्सर्वान्मेघनादो व्यतिष्ठत २
स रथेनाग्निवर्णेन कामगेन महारथः
अभिदुद्राव सेनां तां वनान्यग्निरिव ज्वलन् ३
ततः प्रविशतस्तस्य विविधायुधधारिणः
विदुद्रुवुर्दिशः सर्वा देवास्तस्य च दर्शनात् ४
न तत्रावस्थितः कश्चिद्रणे तस्य युयुत्सतः
सर्वानाविध्य वित्रस्तान्दृष्ट्वा शक्रोऽभ्यभाषत ५
न भेतव्यं न गन्तव्यं निवर्तध्वं रणं प्रति
एष गच्छति मे पुत्रो युद्धार्थमपराजितः ६
ततः शक्रसुतो देवो जयन्त इति विश्रुतः
रथेनाद्भुतकल्पेन संग्राममभिवर्तत ७
ततस्ते त्रिदशाः सर्वे परिवार्य शचीसुतम्
रावणस्य सुतं युद्धे समासाद्य व्यवस्थिताः ८
तेषां युद्धं महदभूत्सदृशं देवरक्षसाम्
कृते महेन्द्रपुत्रस्य राक्षसेन्द्रसुतस्य च ९
ततो मातलिपुत्रे तु गोमुखे राक्षसात्मजः

सारथौ पातयामास शरान्काञ्चनभूषणान् १०
शचीसुतस्त्वपि तथा जयन्तस्तस्य सारथिम्
तं चैव रावणिं क्रुद्धः प्रत्यविध्यद्रणाजिरे ११
ततः क्रुद्धो महातेजा रक्षो विस्फारितेक्षणः
रावणिः शक्रपुत्रं तं शरवर्षैरवाकिरत् १२
ततः प्रगृह्य शस्त्राणि सारवन्ति महान्ति च
शतघ्नीस्तोमरान्प्रासान्गदाखड्गपरश्वधान्
सुमहान्त्यद्रिशृङ्गाणि पातयामास रावणिः १३
ततः प्रव्यथिता लोकाः संजज्ञे च तमो महत्
तस्य रावणपुत्रस्य तदा शत्रूनभिघ्नतः १४
ततस्तद्दैवतबलं समन्तात्तं शचीसुतम्
बहुप्रकारमस्वस्थं तत्र तत्र स्म धावति १५
नाभ्यजानंस्तदान्योन्यं शत्रून्वा दैवतानि वा
तत्र तत्र विपर्यस्तं समन्तात्परिधावितम् १६
एतस्मिन्नन्तरे शूरः पुलोमा नाम वीर्यवान्
दैतेयस्तेन संगृह्य शचीपुत्रोऽपवाहितः १७
गृहीत्वा तं तु नप्तारं प्रविष्टः स महोदधिम्
मातामहोऽयकस्तस्य पौलोमी येन सा शची १८
प्रणाशं दृश्य तु सुरा जयन्तस्यातिदारुणम् व्यथिताश्चाप्रहृष्टाश्च समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः
१९
रावणिस्त्वथ संहृष्टो बलैः परिवृतः स्वकैः
अभ्यधावत देवांस्तान्मुमोच च महास्वनम् २०
दृष्ट्वा प्रणाशं पुत्रस्य रावणेश्चापि विक्रमम्
मातलि प्राह देवेन्द्रो रथः समुपनीयताम् २१
स तु दिव्यो महाभीमः सज्ज एव महारथः
उपस्थितो मातलिना वाह्यमानो मनोजवः २२
ततो मेघा रथे तस्मिंस्तडिद्वन्तो महास्वनाः
अग्रतो वायुचपला गच्छन्तो व्यनदंस्तदा २३
नानावाद्यानि वाद्यन्त स्तुतयश्च समाहिताः
ननृतुश्चाप्सरःसंघाः प्रयाते वासवे रणम् २४
रुद्रैर्वसुभिरादित्यैः साध्यैश्च समरुद्गणैः

वृतो नानाप्रहरणैर्निर्ययौ त्रिदशाधिपः २५
निर्गच्छतस्तु शक्रस्य परुषं पवनो ववौ
भास्करो निष्प्रभश्चासीन्महोल्काश्च प्रपेदिरे २६
एतस्मिन्नन्तरे शूरो दशग्रीवः प्रतापवान्
आरुरोह रथं दिव्यं निर्मितं विश्वकर्मणा २७
पन्नगैः सुमहाकायैर्वेष्टितं लोमहर्षणैः
येषां निश्वासवातेन प्रदीप्तमिव संयुगम् २८
दैत्यैर्निशाचरैः शूरै रथः संपरिवारितः
समराभिमुखो दिव्यो महेन्द्रमभिवर्तत २९
पुत्रं तं वारयित्वासौ स्वयमेव व्यवस्थितः
सोऽपि युद्धाद्विनिष्क्रम्य रावणिः समुपाविशत् ३०
ततो युद्धं प्रवृत्तं तु सुराणां राक्षसैः सह
शस्त्राभिवर्षणं घोरं मेघानामिव संयुगे ३१
कुम्भकर्णस्तु दुष्टात्मा नानाप्रहरणोद्यतः
नाज्ञायत तदा युद्धे सह केनाप्ययुध्यत ३२
दन्तैर्भुजाभ्यां पद्भ्यां च शक्तितोमरसायकैः
येन केनैव संरब्धस्ताडयामास वै सुरान् ३३
ततो रुद्रैर्महाभागैः सहादित्यैर्निशाचरः
प्रयुद्धस्तैश्च संग्रामे कृत्तः
शस्त्रैर्निरन्तरम् ३४
ततस्तद्राक्षसं सैन्यं त्रिदशैः समरुद्गणैः
रणे विद्रावितं सर्वं नानाप्रहरणैः शितैः ३५
केचिद्विनिहताः शस्त्रैर्वेष्टन्ति स्म महीतले
वाहनेष्ववसक्ताश्च स्थिता एवापरे रणे ३६
रथान्नागान्खरानुष्ट्रान्पन्नगांस्तुरगांस्तथा
शिंशुमारान्वराहांश्च पिशाचवदनांस्तस्था ३७
तान्समालिङ्ग्य बाहुभ्यां विष्टब्धाः
केचिदुच्छ्रिताः
देवैस्तु शस्त्रसंविद्धा मम्रिरे च निशाचराः ३८
चित्रकर्म इवाभाति स तेषां रणसंप्लवः
निहतानां प्रमत्तानां राक्षसानां महीतले ३९
शोणितोदकनिष्यन्दा कङ्कगृध्रसमाकुला

प्रवृत्ता संयुगमुखे शस्त्रग्राहवती नदी ४०
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो दशग्रीवः प्रतापवान्
निरीक्ष्य तद्बलं सर्वं दैवतैर्विनिपातितम् ४१
स तं प्रतिविगाह्याशु प्रवृद्धं सैन्यसागरम्
त्रिदशान्समरे निघ्नञ्शक्रमेवाभ्यवर्तत ४२
ततः शक्रो महच्चापं विस्फार्य सुमहास्वनम्
यस्य विस्फारघोषेण स्वनन्ति स्म दिशो दश ४३
तद्विकृष्य महच्चापमिन्द्रो रावणमूर्धनि
निपातयामास शरान्पावकादित्यवर्चसः ४४
तथैव च महाबाहुर्दशग्रीवो व्यवस्थितः
शक्रं कार्मुकविभ्रष्टैः शरवर्षैरवाकिरत् ४५
प्रयुध्यतोरथ तयोर्बाणवर्षैः समन्ततः
नाज्ञायत तदा किंचित्सर्वं हि तमसा वृतम् ४६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टाविंशः सर्गः २८

७-२९
ततस्तमसि संजाते राक्षसा दैवतैः सह
अयुध्यन्त बलोन्मत्ताः सूदयन्तः परस्परम् १
ततस्तु देवसैन्येन राक्षसानां महद्बलम्
दशांशं स्थापितं युद्धे शेषं नीतं यमक्षयम् २
तस्मिंस्तु तमसा नद्धे सर्वे ते देवराक्षसाः
अन्योऽन्य नाभ्यजानन्त युध्यमानाः परस्परम् ३
इन्द्रश्च रावणश्चैव रावणिश्च महाबलः
तस्मिंस्तमोजालवृते मोहमीयुर्न ते त्रयः ४
स तु दृष्ट्वा बलं सर्वं निहतं रावणो रणे
क्रोधमभ्यागमत्तीव्रं महानादं च मुक्तवान् ५
क्रोधात्सूतं च दुर्धर्षः स्यन्दनस्थमुवाच ह
परसैन्यस्य मध्येन यावदन्तं नयस्व माम् ६
अद्यैतांस्त्रिदशान्सर्वान्विक्रमैः समरे स्वयम्
नानाशस्त्रैर्महासारैर्नाशयामि नभस्तलात् ७
अहमिन्द्रं वधिष्यामि वरुणं धनदं यमम्
त्रिदशान्विनिहत्याशु स्वयं स्थास्याम्यथोपरि ८

विषादो न च कर्तव्यः शीघ्रं वाहय मे रथम्
द्विः खलु त्वां ब्रवीम्यद्य यावदन्तं नयस्व माम् ९
अयं स नन्दनोद्देशो यत्र वर्तामहे वयम्
नय मामद्य तत्र त्वमुदयो यत्र पर्वतः १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तुरगान्स मनोजवान्
आदिदेशाथ शत्रूणां मध्येनैव च सारथिः ११
तस्य तं निश्चयं ज्ञात्वा शक्रो देवेश्वरस्तदा
रथस्थः समरस्थांस्तान्देवान्वाक्यमथाब्रवीत् १२
सुराः शृणुत मद्वाक्यं यत्तावन्मम रोचते
जीवन्नेव दशग्रीवः साधु रक्षो निगृह्यताम् १३
एष ह्यतिबलः सैन्ये रथेन पवनौजसा
गमिष्यति प्रवृद्धोर्मिः समुद्र इव पर्वणि १४
न ह्येष हन्तुं शक्योऽद्य वरदानात्सुनिर्भयः
तद्ग्रहीष्यामहे रक्षो यत्ता भवत संयुगे १५
यथा बलि निगृह्यैतत्त्रैलोक्यं भुज्यते मया
एवमेतस्य पापस्य निग्रिहो मम रोचते १६
ततोऽन्य देशमास्थाय शक्रः संत्यज्य रावणम्
अयुध्यत महातेजा राक्षसान्नाशयन्रणे १७
उत्तरेण दशग्रीवः प्रविवेशानिवर्तितः
दक्षिणेन तु पार्श्वेन प्रविवेश शतक्रतुः १८
ततः स योजनशतं प्रविष्टो राक्षसाधिपः
देवतानां बलं कृत्स्नं शरवर्षैरवाकिरत् १९
ततः शक्रो निरीक्ष्याथ प्रविष्टं तं बलं स्वकम्
न्यवर्तयदसंभ्रान्तः समावृत्य दशाननम् २०
एतस्मिन्नन्तरे नादो मुक्तो दानवराक्षसैः
हा हताः स्मेति तं दृष्ट्वा ग्रस्तं शक्रेण रावणम्
२१
ततो रथं समारुह्य रावणिः क्रोधमूर्छितः
तत्सैन्यमतिसंक्रुद्धः प्रविवेश सुदारुणम् २२
स तां प्रविश्य मायां तु दत्तां गोपतिना पुरा
अदृश्यः सर्वभूतानां तत्सैन्यं समवाकिरत् २३
ततः स देवान्संत्यज्य शक्रमेवाभ्ययाद्द्रुतम्

महेन्द्रश्च महातेजा न ददर्श सुतं रिपोः २४
स मातलि हयांश्चैव ताडयित्वा शरोत्तमैः
महेन्द्रं बाणवर्षेण शीघ्रहस्तो ह्यवाकिरत् २५
ततः शक्रो रथं त्यक्त्वा विसृज्य च स मातलिम्
एरावतं समारुह्य मृगयामास रावणिम् २६
स तु मायाबलाद्रक्षः संग्रामे नाभ्यदृश्यत
किरमाणः शरौघेन महेन्द्रममितौजसम् २७
स तं यदा परिश्रान्तमिन्द्रं मेनेऽथ रावणिः
तदैनं मायया बद्ध्वा स्वसैन्यमभितोऽनयत् २८
तं दृष्ट्वाथ बलात्तस्मिन्माययापहृतं रणे
महेन्द्रममराः सर्वे किं न्वेतदिति चुक्रुशुः
न हि दृश्यति विद्यावान्मायया येन नीयते २९
एतस्मिन्नन्तरे चापि सर्वे सुरगणास्तदा
अभ्यद्रवन्सुसंक्रुद्धा रावणं शस्त्रवृष्टिभिः ३०
रावणस्तु समासाद्य वस्वादित्यमरुद्गणान्
न शशाक रणे स्थातुं न योद्धुं शस्त्रपीडितः ३१
तं तु दृष्ट्वा परिश्रान्तं प्रर्ह्जा!र्जरच्छविम्
रावणिः पितरं युद्धेऽदर्शनस्थोऽब्रवीदिदम् ३२
आगच्छ तात गच्छावो निवृत्तं रणकर्म तत्
जितं ते विदितं भोऽस्तु स्वस्थो भव गतज्वरः ३३
अयं हि सुरसैन्यस्य त्रैलोक्यस्य च यः प्रभुः
स गृहीतो मया शक्रो भग्नमानाः सुराः कृताः ३४
यथेष्टं भुङ्क्ष्व त्रैलोक्यं निगृह्य रिपुमोजसा
वृथा ते किं श्रमं कृत्वा युद्धं हि तव निष्फलम् ३५
स दैवतबलात्तस्मान्निवृतो रणकर्मणः
तच्छ्रुत्वा रावणेर्वाक्यं स्वस्थचेता दशाननः ३६
अथ रणविगतज्वरः प्रभु
र्विजयमवाप्य निशाचराधिपः
भवनमभि ततो जगाम हृष्टः
स्वसुतमवाप्य च वाक्यमब्रवीत् ३७
अतिबलसदृशैः पराक्रमैस्तै
र्ममकुलमानविवर्धनं कृतम्

यदमरसमविक्रम त्वया त्रिदशपतिस्त्रिदशाश्च निर्जिताः ३८
त्वरितमुपनयस्व वासवं
नगरमितो व्रज सैन्यसंवृतः
अहमपि तव गच्छतो द्रुतं
सह सचिवैरनुयामि पृष्ठतः ३९
अथ स बलवृतः सवाहन-
स्त्रिदशपतिं परिगृह्य रावणिः
स्वभवनमुपगम्य राक्षसो
मुदितमना विससर्ज राक्षसान् ४०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः २९
७-३०
जिते महेन्द्रेऽतिबले रावणस्य सुतेन वै
प्रजापतिं पुरस्कृत्य गता लङ्कां सुरास्तदा १
तं रावणं समासाद्य पुत्रभ्रातृभिरावृतम्
अब्रवीद्गगने तिष्ठन्सान्त्वपूर्वं प्रजापतिः २
वत्स रावण तुष्टोऽस्मि तव पुत्रस्य संयुगे
अहोऽस्य विक्रमौदार्यं तव तुल्योऽधिकोऽपि वा ३
जितं हि भवता सर्वं त्रैलोक्यं स्वेन तेजसा
कृता प्रतिज्ञा सफला प्रीतोऽस्मि स्वसुतेन वै ४
अयं च पुत्रोऽतिबलस्तव रावण रावणिः
इन्द्रजित्त्विति विख्यातो जगत्येष भविष्यति ५
बलवाञ्शत्रुनिर्जेता भविष्यत्येष राक्षसः
यमाश्रित्य त्वया राजन्स्थापितास्त्रिदशा वशे ६
तन्मुच्यतां महाबाहो महेन्द्रः पाकशासनः
किं चास्य मोक्षणार्थाय प्रयच्छन्तु दिवौकसः ७
अथाब्रवीन्महातेजा इन्द्रजित्समितिजयः
अमरत्वमहं देव वृणोमीहास्य मोक्षणे ८
अब्रवीत्तु तदा देवो रावणिं कमलोद्भवः
नास्ति सर्वामरत्वं हि केषांचित्प्राणिनां भुवि ९
अथाब्रवीत्स तत्रस्थमिन्द्रजित्पद्मसंभवम्
श्रूयतां या भवेत्सिद्धिः शतक्रतुविमोक्षणे १०

ममेष्टं नित्यशो देव हव्यैः संपूज्य पावकम्
संग्राममवतर्तुं वै शत्रुनिर्जयकाङ्क्षिणः ११
तस्मिंश्चेदसमाप्ते तु जप्यहोमे विभावसोः
युध्येयं देव संग्रामे तदा मे स्याद्विनाशनम् १२
सर्वो हि तपसा चैव वृणोत्यमरतां पुमान्
विक्रमेण मया त्वेतदमरत्वं प्रवर्तितम् १३
एवमस्त्विति तं प्राह वाक्यं देवः प्रजापतिः मुक्तश्चेन्द्रजिता शक्रो गताश्च त्रिदिवं सुराः
१४
एतस्मिन्नन्तरे शक्रो दीनो भ्रष्टाम्बरस्रजः
राम चिन्तापरीतात्मा ध्यानतत्परतां गतः १५
तं तु दृष्ट्वा तथाभूतं प्राहः देवः प्रजापतिः
शतक्रतो किमुत्कण्ठां करोषि स्मर दुष्कृतम् १६
अमरेन्द्र मया बह्यः प्रजाः सृष्टाः पुरा प्रभो
एकवर्णाः समाभाषा एकरूपाश्च सर्वशः १७
तासां नास्ति विशेषो हि दर्शने लक्षणेऽपि वा
ततोऽहमेकाग्रमनास्ताः प्रजाः पर्यचिन्तयम् १८
सोऽह तासां विशेषार्थं स्त्रियमेकां विनिर्ममे यद्यत्प्रजानां प्रत्यङ्गं विशिष्टं तत्तदुद्धृतम्
१९
ततो मया रूपगुणैरहल्या स्त्री विनिर्मिता
अहल्येत्येव च मया तस्या नाम प्रवर्तितम् २०
निर्मितायां तु देवेन्द्र तस्यां नार्यां सुरर्षभ
भविष्यतीति कस्यैषा मम चिन्ता ततोऽभवत् २१
त्वं तु शक्र तदा नारीं जानीषे मनसा प्रभो
स्थानाधिकतया पत्नी ममैषेति पुरंदर २२
सा मया न्यासभूता तु गौतमस्य महात्मनः
न्यस्ता बहूनि वर्षाणि तेन निर्यातिता च सा २३
ततस्तस्य परिज्ञाय मया स्थैर्यं महामुनेः ज्ञात्वा तपसि सिद्धिं च पत्न्यर्थं स्पर्शिता तदा २४
स तया सह धर्मात्मा रमते स्म महामुनिः

आसन्निराशा देवास्तु गौतमे दत्तया तया २५
त्वं क्रुद्धस्त्विह कामात्मा गत्वा तस्याश्रमं
मुनेः
दृष्टवांश्च तदा तां स्त्रीं दीप्तामग्निशिखामिव २६
सा त्वया धर्षिता शक्र कामार्तेन समन्युना
दृष्टस्त्वं च तदा तेन आश्रमे परमर्षिणा २७
ततः क्रुद्धेन तेनासि शप्तः परमतेजसा
गतोऽसि येन देवेन्द्र दशाभागविपर्ययम् २८
यस्मान्मे धर्षिता पत्नी त्वया वासव निर्भयम्
तस्मात्त्वं समरे राजञ्शत्रुहस्तं गमिष्यसि २९
अयं तु भावो दुर्बुद्धे यस्त्वयेह प्रवर्तितः
मानुषेष्वपि सर्वेषु भविष्यति न संशयः ३०
तत्राधर्मं सुबलवान्समुत्थास्यति यो महान्
तत्रार्धं तस्य यः कर्ता त्वय्यर्धं निपतिष्यति ३१
न च ते स्थावरं स्थानं भविष्यति पुरंदर
एतेनाधर्मयोगेन यस्त्वयेह प्रवर्तितः ३२
यश्च यश्च सुरेन्द्रस्याःद्ध्रुवः स न भविष्यति
एष शापो मया मुक्त इत्यसौ त्वां तदाब्रवीत् ३३
तां तु भार्यां विनिर्भर्त्स्य
सोऽब्रवीत्सुमहातपाः
दुर्विनीते विनिध्वंस ममाश्रमसमीपतः ३४
रूपयौवनसम्पन्ना यस्मात्त्वमनवस्थिता
तस्माद्रूपवती लोके न त्वमेका भविष्यसि ३५
रूपं च तत्प्रजाः सर्वा गमिष्यन्ति सुदुर्लभम्
यत्तवेदं समाश्रित्य विभ्रमोऽयमुपस्थितः ३६
तदाप्रभृति भूयष्ठिं प्रजा रूपसमन्विताः
शापोत्सर्गाद्धि तस्येदं मुनेः सर्वमुपागतम् ३७
तत्स्मर त्वं महाबाहो दुष्कृतं यत्त्वया कृतम्
येन त्वं ग्रहणं शत्रोर्गतो नान्येन वासव ३८
शीघ्रं यजस्व यज्ञं त्वं वैष्णवं सुसमाहितः
पावितस्तेन यज्ञेन यास्यसि त्रिदिवं ततः ३९
पुत्रश्च तव देवेन्द्र न विनष्टो महारणे

नीतः संनिहितश्चैव आर्यकेण नहोदधौ ४०
एतच्छ्रुत्वा महेन्द्रस्तु यज्ञभिष्ट्वा च
वैष्णवम्
पुनस्त्रिदिवमाक्रामदन्वशासच्च देवताः ४१
एतदिन्द्रजितो राम बलं यत्कीर्तितं मया निर्जितस्तेन देवेन्द्रः प्राणिनोऽन्ये च किं पुनः ४२
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रिंशः सर्गः ३०

७-३१
ततो रामो महातेजा विस्मयात्पुनरेव हि
उवाच प्रणतो वाक्यमगस्त्यमृषिसत्तमम् १
भगवन्किं तदा लोकाः शून्या आसन्द्विजोत्तम
धर्षणां यत्र न प्राप्तो रावणो राक्षसेश्वरः २
उताहो हीनवीर्यास्ते बभूवुः पृथिवीक्षितः
बहिष्कृता वरास्त्रैश्च बहवो निर्जिता नृपाः ३
राघवस्य वचः श्रुत्वा अगस्त्यो भगवानृपिः
उवाच रामं प्रहसन्पितामह इवेश्वरम् ४
स एवं बाधमानस्तु पार्थिवान्पार्थिवर्षभ
चचार रावणो राम पृथिवीं पृथिवीपते ५
ततो माहिष्मतीं नाम पुरीं स्वर्गपुरीप्रभाम्
संप्राप्तो यत्र सांनिध्यं परमं वसुरेतसः ६
तुल्य आसीन्नृपस्तस्य प्रतापाद्वसुरेतसः
अर्जुनो नाम यस्याग्निः शरकुण्डेशयः सदा ७
तमेव दिवसं सोऽथ हैहयाधिपतिर्बली
अर्जुनो नर्मदां रन्तुं गतः स्त्रीभिः सहेश्वरः ८
रावणो राक्षसेन्द्रस्तु तस्यामात्यानपृच्छत
क्वार्जुनो वो नृपः सोऽद्य शीघ्रमाख्यातुमर्हथ ९
रावणोऽहमनुप्राप्तो युद्धेप्सुर्नृवरेण तु
ममागमनमव्यग्रैर्युष्माभिः संनिवेद्यताम् १०
इत्येवं रावणेनोक्तास्तेऽमात्याः सुविपश्चितः
अब्रुवन्राक्षसपतिमसांनिध्यं महीपते ११

श्रुत्वा विश्रवसः पुत्रः पौराणामर्जुनं गतम्
अपसृत्यागतो विन्ध्यं हिमवत्संनिभं गिरिम् १२
स तमभ्रमिवाविष्टमुद्भ्रान्तमिव मेदिनीम्
अपश्यद्रावणो विन्ध्यमालिखन्तमिवाम्बरम् १३
सहस्रशिखरोपेतं सिंहाध्युषितकन्दरम्
प्रपातपतितैः शीतैः साट्टहासमिवाम्बुभिः १४
देवदानवगन्धर्वैः साप्सरोगणकिंनरैः
सह स्त्रीभिः क्रीडमानैः स्वर्गभूतं महोच्छ्रयम् १५
नदीभिः स्यन्दमानाभिरगतिप्रतिमं जलम्
स्फुटीभिश्चलजिह्वाभिर्वमन्तमिव विष्ठितम् १६
उल्कावन्तं दरीवन्तं हिमवत्संनिभं गिरिम्
पश्यमानस्ततो विन्ध्यं रावणो नर्मदां ययौ १७
चलोपलजलां पुण्यां पश्चिमोदधिगामिनीम्
महिषैः सृमरैः सिंहैः शार्दूलर्क्षगजोत्तमैः
उष्णाभितप्तैस्तृषितैः संक्षोभितजलाशयाम् १८
चक्रवाकैः सकारण्डैः सहंसजलकुक्कुटैः
सारसैश्च सदा मत्तैः कोकूजद्भिः समावृताम् १९
फुल्लद्रुमकृतोत्तंसां चक्रवाकयुगस्तनीम्
विस्तीर्णपुलिनश्रोणीं हंसावलिसुमेखलाम् २०
पुष्परेण्वनुलिप्ताङ्गीं जलफेनामलांशुकाम्
जलावगाहसंस्पर्शां फुल्लोत्पलशुभेक्षणाम् २१
पुष्पकादवरुह्याशु नर्मदां सरितां वराम्
इष्टामिव वरां नारीमवगाह्य दशाननः २२
स तस्याः पुलिने रम्ये नानाकुसुमशोभिते
उपोपविष्टः सचिवैः सार्धं राक्षसपुंगवः
नर्मदादर्शजं हर्षमाप्तवान्राक्षसेश्वरः २३
ततः सलीलं प्रहसन्रावणो राक्षसाधिपः
उवाच सचिवांस्तत्र मारीचशुकसारणान् २४
एष रश्मिसहस्रेण जगत्कृत्वेव काञ्चनम्
तीक्ष्णतापकरः सूर्यो नभसो मध्यमास्थितः
मामासीनं विदित्वेह चन्द्रायति दिवाकरः २५
नर्मदाजलशीतश्च सुगन्धिः श्रमनाशनः

मद्भयादनिलो ह्येष वात्यसौ सुसमाहितः २६
इयं चापि सरिच्छ्रेष्ठा नर्मदा नर्मवर्धिनी
लीनमीनविहंगोर्मिः सभयेवाङ्गना स्थिता २७
तद्भवन्तः क्षताः शस्त्रैर्नृपैरिन्द्रसमैर्युधि
चन्दनस्य रसेनेव रुधिरेण समुक्षिताः २८
ते यूयमवगाहध्वं नर्मदां शर्मदां नृणाम्
महापद्ममुखा मत्ता गङ्गामिव महागजाः २९
अस्यां स्नात्वा महानद्यां पाप्मानं विप्रमोक्ष्यथ
३०
अहमप्यत्र पुलिने शरदिन्दुसमप्रभे
पुष्पोपहारं शनकैः करिष्यामि उमापते ३१
रावणेनैवमुक्तास्तु मारीचशुकसारणाः
समहोदरधूम्राक्षा नर्मदामवगाहिरे ३२
राक्षसेन्द्रगजैस्तैस्तु क्षोभ्यते नर्मदा नदी
वामनाञ्जनपद्माद्यैर्गङ्गा इव महागजैः ३३
ततस्ते राक्षसाः स्नात्वा नर्मदाया वराम्भसि
उत्तीर्य पुष्पाण्याजह्रुर्बल्यर्थं रावणस्य तु ३४
नर्मदापुलिने रम्ये शुभ्राभ्रसदृशप्रभे
राक्षसेन्द्रैर्मुहूर्तेन कृतः पुष्पमयो गिरिः ३५
पुष्पेषूपहृतेष्वेव रावणो राक्षसेश्वरः
अवतीर्णो नदीं स्नातुं गङ्गामिव महागजः ३६
तत्र स्नात्वा च विधिवज्जप्त्वा जप्यमनुत्तमम्
नर्मदासलिलात्तस्मादुत्ततार स रावणः ३७
रावणं प्राञ्जलि यान्तमन्वयुः सप्त राक्षसाः
यत्र यत्र स याति स्म रावणो राक्षसाधिपः
जाम्बूनदमयं लिङ्गं तत्र तत्र स्म नीयते ३८
बालुकावेदिमध्ये तु तल्लिङ्गं स्थाप्य रावणः
अर्चयामास गन्धैश्च पुष्पैश्चामृतगन्धिभिः ३९
ततः सतामार्तिहरं हरं परं
वरप्रदं चन्द्रमयूखभूषणम्
समर्चयित्वा स निशाचरो जगौ
प्रसार्य हस्तान्प्रणनर्त चायतान् ४०

इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ३१

७-३२
नर्मदापुलिने यत्र राक्षसेन्द्रः स रावणः
पुष्पोपहारं कुरुते तस्माद्देशाददूरतः १
अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो माहिष्मत्याः पतिः प्रभुः
क्रीडते सह नारीभिर्नर्मदातोयमाश्रितः २
तासां मध्यगतो राजा रराज स ततोऽजुनः
करेणूनां सहस्रस्य मध्यस्थ इव कुञ्जरः ३
जिज्ञासुः स तु बाहूनां सहस्रस्योत्तमं बलम्
रुरोधनर्मदावेगं बाहुभिः स तदार्जुनः ४
कार्तवीर्यभुजासेतुं तज्जलं प्राप्य निर्मलम्
कूलापहारं कुर्वाणं प्रतिस्नोतः प्रधावति ५
समीननक्रमकरः सपुष्पकुशसंस्तरः
स नर्मदाम्भसो वेगः प्रावृट्काल इवाबभौ ६
स वेगः कीर्तवीर्येण संप्रेषित इवाम्भसः
पुष्पोपहारं तत्सर्वं रावणस्य जहार ह ७
रावणोऽघसमाप्तं तु उत्सृज्य नियमं तदा
नर्मदां पश्यते कान्तां प्रतिकूलां यथा प्रियाम् ८
पश्चिमेन तु तं दृष्ट्वा सागरोद्गारसंनिभम्
बर्धन्तमम्भसो वेगं पूर्वामाशां प्रविश्य तु ९
ततोऽनुद्भ्रान्तशकुनां स्वाभाव्ये परमे स्थिताम्
निर्विकाराङ्गनाभासां पश्यते रावणो नदीम् १०
सव्येतरकराङ्गुल्या सशब्दं च दशाननः
वेगप्रभवमन्वेष्टुं सोऽदिशच्छुकसारणौ ११
तौ तु रावणसंदिष्टौ भ्रातरौ शुकसारणौ
व्योमान्तरचरौ वीरौ प्रस्थितौ पश्चिमोन्मुखौ १२
अर्धयोजनमात्रं तु गत्वा तौ तु निशाचरौ
पश्येतां पुरुषं तोये क्रीडन्तं सहयोषितम् १३
बृहत्सालप्रतीकाशं तोयव्याकुलमूर्धजम्
मदरक्तान्तनयनं मदनाकारवर्चसम् १४
नदीं बाहुसहस्रेण रुन्धन्तमरिमर्दनम्

गरिं पादसहस्रेण रुन्धन्तमिव मेदिनीम् १५
बालानां वरनारीणां सहस्रेणाभिसंवृतम्
समदानां करेणूनां सहस्रेणेव कुञ्जरम् १६
तमद्भुततमं दृष्ट्वा राक्षसौ शुकसारणौ
संनिवृत्तावुपागम्य रावणं तमथोचतुः १७
बृहत्सालप्रतीकाशः कोऽप्यसौ राक्षसेश्वर
नर्मदां रोधवद्रुद्धा क्रीडापयति योषितः १८
तेन बाहुसहस्रेण संनिरुद्धजला नदी
सागरोद्गारसंकाशानुद्गारान्सृजते मुहुः १९
इत्येवं भाषमाणौ तौ निशाम्य शुकसारणौ
रावणोऽजुन इत्युक्त्वा उत्तस्थौ युद्धलालसः २०
अर्जुनाभिमुखे तस्मिन्प्रस्थिते राक्षसेश्वरे
सकृदेव कृतो रावः सरक्तः प्रेषितो घनैः २१
महोदरमहापार्श्वधूम्राक्षशुकसारणैः
संवृतो राक्षसेन्द्रस्तु तत्रागाद्यत्र सोऽजुनः २२
नातिदीर्घेण कालेन स ततो राक्षसो बली
तं नर्मदाह्रदं भीममाजगामाञ्जनप्रभः २३
स तत्र स्त्रीपरिवृतं वाशिताभिरिव द्विपम्
नरेन्द्रं पश्यते राजा राक्षसानां तदार्जुनम् २४
स रोषाद्रक्तनयनो राक्षसेन्द्रो बलोद्धतः
इत्येवमर्जुनामात्यानाह गम्भीरया गिरा २५
अमात्याः क्षिप्रमाख्यात हैहयस्य नृपस्य वै
युद्धार्थं समनुप्राप्तो रावणो नाम नामतः २६
रावणस्य वचः श्रुत्वा मन्त्रिणोऽथार्जुनस्य ते
उत्तस्थुः सायुधास्तं च रावणं वाक्यमब्रुवन् २७
युद्धस्य कालो विज्ञातः साधु भोः साधु रावण
यः क्षीबं स्त्रीवृतं च्व योद्धुमिच्छसि नो नृपम्
वाशितामध्यगं मत्तं शार्दूल इव कुञ्जरम् २८
क्षमस्वाद्य दशग्रीव उष्यतां रजनी त्वया
युद्धश्रद्धा तु यद्यस्ति श्वस्तात समरेऽजुनम् २९
यदि वापि त्वरा तुभ्यं युद्धतृष्णासमावृता
निहत्यास्मांस्ततो युद्धमर्जुनेनोपयास्यसि ३०

ततस्ते रावणामात्यैरमात्याः पार्थिवस्य तु
सूदिताश्चापि ते युद्धे भक्षिताश्च बुभुक्षितैः ३१
ततो हलहलाशब्दो नर्मदातीर आबभौ
अर्जुनस्यानुयात्राणां रावणस्य च मन्त्रिणाम् ३२
इषुभिस्तोमरैः शूलैर्वज्रकल्पैः सकर्षणैः
सरावणानर्दयन्तः समन्तात्समभिद्रुताः ३३
हैहयाधिपयोधानां वेग आसीत्सुदारुणः
सनक्रमीनमकरसमुद्रस्येव निस्वनः ३४
रावणस्य तु तेऽमात्याः प्रहस्तशुकसारणाः
कार्तवीर्यबलं क्रुद्धा निर्दहन्त्यग्नितेजसः ३५
अर्जुनाय तु तत्कर्म रावणस्य समन्त्रिणः
क्रीडमानाय कथितं पुष्षैर्द्वाररक्षिभिः ३६
उक्त्वा न भेतव्यमिति स्त्रीजनं स ततोऽजुनः
उत्ततार जलात्तस्माद्गङ्गातोयादिवाञ्जनः ३७
क्रोधदूषितनेत्रस्तु स ततोऽजुनपावकः
प्रजज्वाल महाघोरो युगान्त इव पावकः ३८
स तूर्णतरमादाय वरहेमाङ्गदो गदाम्
अभिद्रवति रक्षांसि तमांसीव दिवाकरः ३९
बाहुविक्षेपकरणां समुद्यम्य महागदाम्
गारुडं वेगमास्थाय आपपातैव सोऽजुनः ४०
तस्य मार्गं समावृत्य विन्ध्योऽकस्येव पर्वतः
स्थितो विन्ध्य इवाकम्प्यः प्रहस्तो मुसलायुधः ४१
ततोऽस्य मुसलं घोरं लोहबद्धं मदोद्धतः
प्रहस्तः प्रेषयन्क्रुद्धो ररास च यथाम्बुदः ४२
तस्याग्रे मुसलस्याग्निरशोकापीडसंनिभः
प्रहस्तकरमुक्तस्य बभूव प्रदहन्निव ४३
आधावमानं मुसलं कार्तवीर्यस्तदार्जुनः
निपुणं वञ्चयामास सगदो गजविक्रमः ४४
ततस्तमभिदुद्राव प्रहस्तं हैहयाधिपः
भ्रामयाणो गदां गुर्वीं पञ्चबाहुशतोच्छ्रयाम् ४५
तेनाहतोऽतिवेगेन प्रहस्तो गदया तदा
निपपात स्थितः शैलो वज्रिवज्रहतो यथा ४६

प्रहस्तं पतितं दृष्ट्वा मारीचशुकसारणाः
समहोदरधूम्राक्षा अपसृप्ता रणाजिरात् ४७
अपक्रान्तेष्वमात्येषु प्रहस्ते च निपातिते
रावणोऽभ्यद्रवत्तूर्णमर्जुनं नृपसत्तमम् ४८
सहस्रबाहोस्तद्युद्धं विंशद्बाहोश्च दारुणम्
नृपराक्षसयोस्तत्र आरब्धं लोमहर्षणम् ४९
सागराविव संक्षुब्धौ चलमूलाविवाचलौ
तेजोयुक्ताविवादित्यौ प्रदहन्ताविवानलौ ५०
बलोद्धतौ यथा नागौ वाशितार्थे तथा वृषौ
मेघाविव विनर्दन्तौ सिंहाविव बलोत्कटौ ५१
रुद्रकालाविव क्रुद्धौ तौ तथा राक्षसार्जुनौ
परस्परं गदाभ्यां तौ ताडयामासतुर्भृशम् ५२
बज्रप्रहारानचला यथा घोरान्विषेहिरे
गदाप्रहारांस्तद्वत्तौ सहेते नरराक्षसौ ५३
यथाशनिरवेभ्यस्तु जायते वै प्रतिश्रुतिः
तथा ताभ्यां गदापातैर्दिशः सर्वाः प्रतिश्रुताः ५४
अर्जुनस्य गदा सा तु पात्यमानाहितोरसि
काञ्चनाभं नभश्चक्रे विद्युत्सौदामिनी यथा ५५
तथैव रावणेनापि पात्यमाना मुहुर्मुहुः
अर्जुनोरसि निर्भाति गदोल्केव महागिरौ ५६
नार्जुनः खेदमाप्नोति न राक्षसगणेश्वरः
सममासीत्तयोर्युद्धं यथा पूर्वं बलीन्द्रयोः ५७
शृङ्गैर्महर्षभौ यद्वद्दन्ताग्रैरिव कुञ्जरौ
परस्परं विनिघ्नन्तौ नरराक्षससत्तमौ ५८
ततोऽजुनेन क्रुद्धेन सर्वप्राणेन सा गदा
स्तनयोरन्तरे मुक्ता रावणस्य महाहवे ५९
वरदानकृतत्राणे स गदा रावणोरसि
दुर्बलेव यथा सेना द्विधाभूतापतत्क्षितौ ६०
स त्वर्जुनप्रमुक्तेन गदापातेन रावणः
अपासर्पद्धनुर्मात्रं निषसाद च निष्टनन् ६१
स विह्वलं तदालक्ष्य दशग्रीवं ततोऽजुनः
सहसा प्रतिजग्राह गरुत्मानिव पन्नगम् ६२

स तं बाहुसहस्रेण बलाद्गृह्य दशाननम्
बबन्ध बलवान्राजा बलि नारायणो यथा ६३
बध्यमाने दशग्रीवे सिद्धचारणदेवताः
साध्वीति वादिनः पुष्पैः किरन्त्यर्जुनमूर्धनि ६४
व्याघ्रो मृगमिवादाय सिंहराडिव दन्तिनम्
ररास हैहयो राजा हर्षादम्बुदवन्मुहुः ६५
प्रहस्तस्तु समाश्वस्तो दृष्ट्वा बद्धं दशाननम्
सह तै राक्षसैः क्रुद्ध अभिदुद्राव पार्थिवम् ६६
नक्तंचराणां वेगस्तु तेषामापततां बभौ
उद्धूत आतपापाये समुद्राणामिवाद्भुतः ६७
मुञ्च मुञ्चेति भाषन्तस्तिष्ठ तिष्ठेति चासकृत्
मुसलानि च शूलानि उत्ससर्जुस्तदार्जुने ६८
अप्राप्तान्येव तान्याशु असंभ्रान्तस्तदार्जुनः
आयुधान्यमरारीणां जग्राह रिपुसूदनः ६९
ततस्तैरेव रक्षांसि दुर्धरैः प्रवरायुधैः
भित्त्वा विद्रावयामास वायुरम्बुधरानिव ७०
राक्षसांस्त्रासयित्वा तु कार्तवीर्यार्जुनस्तदा
रावणं गृह्य नगरं प्रविवेश सुहुद्वृतः ७१
स कीर्यमाणः कुसुमाक्षतोत्करै
र्द्विजैः सपौरेः पुरुहूतसंनिभः
तदार्जुनः संप्रविवेश तां पुरीं
बलि निगृह्येव सहस्रलोचनः ७२
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ३२

७-३३
रावणग्रहणं तत्तु वायुग्रहणसंनिभम्
ऋषिः पुलस्त्यः शुश्राव कथितं दिवि दैवतैः १
ततः पुत्रसुतस्नेहात्कम्प्यमानो महाधृतिः
माहिष्मतीपतिं द्रष्टुमाजगाम महानृषिः २
स वायुमार्गमास्थाय वायुतुल्यगतिर्द्विजः
पुरीं माहिष्मतीं प्राप्तो मनःसंपातविक्रमः ३
सोऽमरावतिसंकाशां हृष्टपुष्टजनावृताम्

प्रविवेश पुरीं ब्रह्मा इन्द्रस्येवामरावतीम् ४
पादचारमिवादित्यं निष्पतन्तं सुदुर्दृशम्
ततस्ते प्रत्यभिज्ञाय अर्जुनाय न्यवेदयन् ५
पुलस्त्य इति तं श्रुत्वा वचनं हैहयाधिपः
शिरस्यञ्जलिमुद्धृत्य
प्रत्युद्गच्छद्द्विजोत्तमम् ६
पुरोहितोऽस्य गृह्यार्ध्यं मधुपर्कं तथैव च
पुरस्तात्प्रययौ राज्ञ इन्द्रस्येव बृहस्पतिः ७
ततस्तमृषिमायान्तमुद्यन्तमिव भास्करम्
अर्जुनो दृश्य संप्राप्तं ववन्देन्द्र इवेश्वरम् ८
स तस्य मधुपर्कं च पाद्यमर्ध्यं च दापयन्
पुलस्त्यमाह राजेन्द्रो हर्षगद्गदया गिरा ९
अद्येयममरावत्या तुल्या माहिष्मती कृता
अद्याहं तु द्विजेन्द्रेन्द्रु यस्मात्पश्यामि
दुर्दृशम् १०
अद्य मे कुशलं देव अद्य मे कुलमुद्धृतम्
यत्ते देवगणैर्वन्द्यौ वन्देऽह चरणाविमौ ११
इदं राज्यमिमे पुत्रा इमे दारा इमे वयम्
ब्रह्मन्किं कुर्म किं कार्यमाज्ञापयतु नो भवान् १२
तं धर्मेऽग्निषु भृत्येषु शिवं पृष्ट्वाथ पार्थिवम्
पुलस्त्योवाच राजानं हैहयानां तदार्जुनम् १३
राजेन्द्रामलपद्माक्ष पूर्णचन्द्रनिभानन
अतुलं ते बलं येन दशग्रीवस्त्वया जितः १४
भयाद्यस्यावतिष्ठेतां निष्पन्दौ सागरानिलौ
सोऽयमद्य त्वया बद्धः पौत्रो मेऽतीवदुर्जयः १५
तत्पुत्रक यशःस्फीतं नाम विश्रावितं त्वया
मद्वाक्याद्याच्यमानोऽद्य मुञ्च वत्स दशाननम् १६
पुलस्त्याज्ञां स गृह्याथ अकिंचनवचोऽजुनः
मुमोच पार्थिवेन्द्रेन्द्रो राक्षसेन्द्रं
प्रहृष्टवत् १७
स तं प्रमुक्त्वा त्रिदशारिमर्जुनः
प्रपूज्य दिव्याभरणस्रगम्बरैः

अहिंसकं सख्यमुपेत्य साग्निकं
प्रणम्य स ब्रह्मसुतं गृहं ययौ १८
पुलस्त्येनापि संगम्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्
परिष्वङ्गकृतातिथ्यो लज्जमानो विसर्जितः १९
पितामहसुतश्चापि पुलस्त्यो मुनिसत्तमः
मोचयित्वा दशग्रीवं ब्रह्मलोकं जगाम सः २०
एवं स रावणः प्राप्तः कार्तवीर्यात्तु धर्षणाम्
पुलस्त्यवचनाच्चापि पुनर्मोक्षमवाप्तवान् २१
एवं बलिभ्यो बलिनः सन्ति राघवनन्दन
नावज्ञा परतः कार्या य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः २२
ततः स राजा पिशिताशनानां
सहस्रबाहोरुपलभ्य मैत्रीम्
पुनर्नराणां कदनं चकार
चचार सर्वां पृथिवीं च दर्पात् २३
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ३३

७-३४
अर्जुनेन विमुक्तस्तु रावणो राक्षसाधिपः
चचार पृथिवीं सर्वामनिर्विण्णस्तथा कृतः १
राक्षसं वा मनुष्यं वा शृणुते यं बलाधिकम्
रावणस्तं समासाद्य युद्धे ह्वयति दर्पितः २
ततः कदाचित्किष्किन्धां नगरीं वालिपालिताम्
गत्वाह्वयति युद्धाय वालिनं हेममालिनम् ३
ततस्तं वानरामात्यस्तारस्तारापिता प्रभुः
उवाच रावणं वाक्यं युद्धप्रेप्सुमुपागतम् ४
राक्षसेन्द्र गतो वाली यस्ते प्रतिवलो भवेत्
नान्यः प्रमुखतः स्थातुं तव शक्तः प्लवंगमः ५
चतुर्भ्योऽपि समुद्रेभ्यः संध्यामन्वास्य रावण
इमं मुहूर्तमायाति वाली तिष्ठ मुहूर्तकम् ६
एतानस्थिचयान्पश्य य एते शङ्खपाण्डुराः
युद्धार्थिनामिमे राजन्वानराधिपतेजसा ७

यद्वामृतरसः पीतस्त्वया रावण राक्षस
तथा वालिनमासाद्य तदन्तं तव जीवितम् ८
अथवा त्वरसे मर्तुं गच्छ दक्षिणसागरम्
वालिनं द्रक्ष्यसे तत्र भूमिष्ठमिव भास्करम् ९
स तु तारं विनिर्भर्त्स्य रावणो राक्षसेश्वरः
पुष्पकं तत्समारुह्य प्रययौ दक्षिणार्णवम् १०
तत्र हेमगिरिप्रख्यं तरुणार्कनिभाननम्
रावणो वालिनं दृष्ट्वा संध्योपासनतत्परम् ११
पुष्पकादवरुह्याथ रावणोऽञ्जनसंनिभः
ग्रंहीतुं वालिनं तूर्ण निःशब्दपदमाद्रवत् १२
यदृच्छयोन्मीलयता वालिनापि स रावणः
पापाभिप्रायवान्दृष्टश्चकार न च संभ्रमम् १३
शशमालक्ष्य सिंहो वा पन्नगं गरुडो यथा
न चिन्तयति तं वाली रावणं पापनिश्चयम् १४
जिघृक्षमाणमद्यैनं रावणं पापबुद्धिनम्
कक्षावलम्बिनं कृत्वा गमिष्यामि महार्णवान् १५
द्रक्ष्यन्त्यरिं ममाङ्कस्थं स्रंसितोरुकराम्बरम्
लम्बमानं दशग्रीवं गरुडस्येव पन्नगम् १६
इत्येवं मतिमास्थाय वाली कर्णमुपाश्रितः
जपन्वै नैगमान्मन्त्रांस्तस्थौ पर्वतराडिव १७
तावन्योन्यं जिघृक्षन्तौ हरिराक्षसपार्थिवौ
प्रयत्नवन्तौ तत्कर्म ईहतुर्बलदर्पितौ १८
हस्तग्राह्यं तु तं मत्वा पादशब्देन रावणम्
पराङ्भुखोऽपि जग्राह वाली सर्पमिवाण्डजः १९
ग्रहीतुकामं तं गृह्य रक्षसामीश्वरं हरिः
खमुत्पपात वेगेन कृत्वा कक्षावलम्बिनम् २०
स तं पीडयमानस्तु वितुदन्तं नखैर्मुहुः
जहार रावणं वाली पवनस्तोयदं यथा २१
अथ ते राक्षसामात्या ह्रियमाणे दशानने
मुमोक्षयिषवो घोरा रवमाणा ह्यभिद्रवन् २२
अन्वीयमानस्तैर्वाली भ्राजतेऽम्बरमध्यगः अन्वीयमानो मेघौघैरम्बरस्थ इवांशुमान् २३

तेऽशक्नुवन्तः संप्राप्तुं वालिनं राक्षसोत्तमाः
तस्य बाहूरुवेगेन परिश्रान्ताः पतन्ति च २४
वालिमार्गादपाक्रामन्पर्वतेन्द्रा हि गच्छतः २५
अपक्षिगणसंपातो वानरेन्द्रो महाजवः
क्रमशः सागरान्सर्वान्संध्याकालमवन्दत २६
सभाज्यमानो भूतैस्तु खेचरैः खेचरो हरिः
पश्चिमं सागरं वाली आजगाम सरावणः २७
तत्र संध्यामुपासित्वा स्नात्वा जप्त्वा च वानरः
उत्तरं सागरं प्रायाद्वहमानो दशाननम् २८
उत्तरे सागरे संध्यामुपासित्वा दशाननम्
वहमानोऽगमद्वाली पूर्वमम्बुमहानिधिम् २९
तत्रापि संध्यामन्वास्य वासविः स हरीश्वरः
किष्किन्धाभिमुखो गृह्य रावणं पुनरागमत् ३०
चतुर्ष्वपि समुद्रेषु संध्यामन्वास्य वानरः
रावणोद्वहनश्रान्तः किष्किन्धोपवनेऽपतत् ३१
रावणं तु मुमोचाथ स्वकक्षात्कपिसत्तमः
कुतस्त्वमिति चोवाच प्रहसन्रावणं प्रति ३२
विस्मयं तु महद्गत्वा श्रमलोलनिरीक्षणः
राक्षसेशो हरीशं तमिदं वचनमब्रवीत् ३३
वानरेन्द्र महेन्द्राभ राक्षसेन्द्रोऽस्मि रावणः
युद्धेप्सुरिह संप्राप्तः स चाद्यासादितस्त्वया ३४
अहो बलमहो वीर्यमहो गम्भीरता च ते
येनाहं पशुवद्गृह्य भ्रामितश्चतुरोऽणवान् ३५
एवमश्रान्तवद्वीर शीघ्रमेव च वानर
मां चैवोद्वहमानस्तु कोऽन्यो वीरः क्रमिष्यति ३६
त्रयाणामेव भूतानां गतिरेषा प्लवंगम
मनोनिलसुपर्णानां तव वा नात्र संशयः ३७
सोऽह दृष्टबलस्तुभ्यमिच्छामि हरिपुंगव
त्वया सह चिरं सख्यं सुस्निग्धं पावकाग्रतः ३८
दाराः पुत्राः पुरं राष्ट्रं भोगाच्छादनभोजनम्
सर्वमेवाविभक्तं नौ भविष्यति हरीश्वर ३९
ततः प्रज्वालयित्वाग्निं तावुभौ हरिराक्षसौ

भ्रातृत्वमुपसम्पनौ परिष्वज्य परस्परम् ४०
अन्योन्यं लम्बितकरौ ततस्तौ हरिराक्षसौ
किष्किन्धां विशतुर्हृष्टौ सिंहौ गिरिगुहामिव ४१
स तत्र मासमुषितः सुग्रीव इव रावणः
अमात्यैरागतैर्नीतस्त्रैलोक्योत्सादनार्थिभिः ४२
एवमेतत्पुरावृत्तं वालिना रावणः प्रभो
धर्षितश्च कृतश्चापि भ्राता पावकसंनिधौ ४३
बलमप्रतिमं राम वालिनोऽभवदुत्तमम्
सोऽपि त्वया विनिर्दग्धः शलभो वह्निना यथा ४४
इति श्रीरामायणे उत्तराकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ३४

७-३५
अपृच्छत ततो रामो दक्षिणाशालयं मुनिम्
प्राञ्जलिर्विनयोपेत इदमाह वचोऽथवत् १
अतुलं बलमेताभ्यां वालिनो रावणस्य च
न त्वेतौ हनुमद्वीर्यैः समाविति मतिर्मम २
शौर्य दाक्ष्यं बलं धैर्यं प्राज्ञता नयसाधनम्
विक्रमश्च प्रभावश्च हनूमति कृतालयाः ३
दृष्ट्वोदधिं विषीदन्तीं तदैष कपिवाहिनीम्
समाश्वास्य कपीन्भूयो योजनानां शतं प्लुतः ४
धर्षयित्वा पुरीं लङ्कां रावणान्तःपुरं तथा
दृष्ट्वा संभाषिता चापि सीता विश्वासिता तथा ५
सेनाग्रगा मन्त्रिसुताः किंकरा रावणात्मजः
एते हनुमता तत्र एकेन विनिपातिताः ६
भूयो बन्धाद्विमुक्तेन संभाषित्वा दशाननम्
लङ्का भस्मीकृता तेन पावकेनेव भेदिनी ७
न कालस्य न शक्रस्य न विष्णोर्वित्तपस्य च
कर्माणि तानि श्रूयन्ते यानि युद्धे हनूमतः ८
एतस्य बाहुवीर्येण लङ्का सीता च लक्ष्मणः
प्राप्तो मया जयश्चैव राज्यं मित्राणि बान्धवाः ९
हनूमान्यदि मे न स्याद्वानराधिपतेः सखा

प्रवृत्तिमपि को वेत्तुं जानक्याः शक्तिमान्भवेत् १०
किमर्थं वाली चैतेन सुग्रीवप्रियकाम्यया
तदा वैरे समुत्पन्ने न दग्धो वीरुधो यथा ११
न हि वेदितवान्मन्ये हनूमानात्मनो बलम् यद्दृष्ट्ववाञ्जीवितेष्टं क्लिश्यन्तं वानराधिपम् १२
एतन्मे भगवन्सर्वं हनूमति महामुने
विस्तरेण यथातत्त्वं कथयामरपूजित १३
राघवस्य वचः श्रुत्वा हेतुयुक्तमृषिस्ततः
हनूमतः समक्षं तमिदं वचनमब्रवीत् १४
सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठ यद्ब्रवीषि हनूमतः
न बले विद्यते तुल्यो न गतौ न मतौ परः १५
अमोघशापैः शापस्तु दत्तोऽस्य ऋषिभिः पुरा
न वेदिता बलं येन बली सन्नरिमर्दनः १६
बाल्येऽप्येतेन यत्कर्म कृतं राम महाबल
तन्न वर्णयितुं शक्यमतिबालतयास्य ते १७
यदि वास्ति त्वभिप्रायस्तच्छ्रोतुं तव राघव
समाधाय मतिं राम निशामय वदाम्यहम् १८
सूर्यदत्तवरस्वर्णः सुमेरुर्नाम पर्वतः
यत्र राज्यं प्रशास्त्यस्य केसरी नाम वै पिता १९
तस्य भार्या बभूवेष्टा ह्यञ्जनेति परिश्रुता
जनयामास तस्यां वै वायुरात्मजमुत्तमम् २०
शालिशूकसमाभासं प्रासूतेमं तदाञ्जना
फलान्याहर्तुकामा वै निष्क्रान्ता गहनेचरा २१
एष मातुर्वियोगाच्च क्षुधया च भृशार्दितः
रुदोद शिशुरत्यर्थं शिशुः शरभराडिव २२
ततोद्यन्तं विवस्वन्तं जपापुष्पोत्करोपमम्
ददृशे फललोभाच्च उत्पपात रविं प्रति २३
बालार्काभिमुखो बालो बालार्क इव मूर्तिमान्
ग्रहीतुकामो बालार्कं प्लवतेऽम्बरमध्यगः २४
एतस्मिन्प्लवमाने तु शिशुभावे हनूमति

देवदानवसिद्धानां विस्मयः सुमहानभूत् २५
नाप्येवं वेगवान्वायुर्गरुडो न मनस्तथा
यथायं वायुपुत्रस्तु क्रमतेऽम्बरमुत्तमम् २६
यदि तावच्छिशोरस्य ईदृशौ गतिविक्रमौ
यौवनं बलमासाद्य कथं वेगो भविष्यति २७
तमनुप्लवते वायुः प्लवन्तं पुत्रमात्मनः
सूर्यदाहभयाद्रक्षंस्तुषारचयशीतलः २८
बहुयोजनसाहस्रं क्रमत्येष ततोऽम्बरम्
पितुर्बलाच्च बाल्याच्च भास्कराभ्याशमागतः २९
शिशुरेष त्वदोषज्ञ इति मत्वा दिवाकरः
कार्यं चात्र समायत्तमित्येवं न ददाह सः ३०
यमेव दिवसं ह्येष ग्रहीतुं भास्करं प्लुतः
तमेव दिवसं राहुर्जिघृक्षति दिवाकरम् ३१
अनेन च परामृष्टो राम सूर्यरथोपरि अपक्रान्तस्ततस्त्रस्तो राहुश्चन्द्रार्कमर्दनः
३२
स इन्द्रभवनं गत्वा सरोषः सिंहिकासुतः
अब्रवीद्भ्रुकुटीं कृत्वा देवं देवगणैर्वृतम् ३३
बुभुक्षापनयं दत्त्वा चन्द्रार्कौ मम वासव
किमिदं तत्त्वया दत्तमन्यस्य बलवृत्रहन् ३४
अद्याहं पर्वकाले तु जिघृक्षुः सूर्यमागतः
अथान्यो राहुरासाद्य जग्राह सहसा रविम् ३५
स राहोर्वचनं श्रुत्वा वासवः संभ्रमान्वितः
उत्पपातासनं हित्वा उद्वहन्काञ्चनस्रजम् ३६
ततः कैलासकूटाभं चतुर्दन्तं मदस्रवम्
शृङ्गारकारिणं प्रांशुं स्वर्णघण्टाट्टहासिनम् ३७
इन्द्रः करीन्द्रमारुह्य राहुं कृत्वा पुरःसरम्
प्रायाद्यत्राभवत्सूर्यः सहानेन हनूमता ३८
अथातिरभसेनागाद्राहुरुत्सृज्य वासवम्
अनेन च स वै दृष्ट आधावञ्शैलकूटवत् ३९
ततः सूर्यं समुत्सृज्य राहुमेवमवेक्ष्य च
उत्पपात पुनर्व्योम ग्रहीतुं सिंहिकासुतम् ४०

उत्सृज्यार्कमिमं राम आधावन्तं प्लवंगमम्
दृष्ट्वा राहुः परावृत्य मुखशेषः पराङ्मुखः ४१
इन्द्रमाशंसमानस्तु त्रातारं सिंहिकासुतः
इन्द्र इन्द्रेति संत्रासान्मुहुर्मुहुरभाषत ४२
राहोर्विक्क्रोशमानस्य प्रागेवालक्षितः स्वरः
श्रुत्वेन्द्रोवाच मा भैषीरयमेनं निहन्म्यहम् ४३
एरावतं ततो दृष्ट्वा महत्तदिदमित्यपि
फलं तं हस्तिराजानमभिदुद्राव मारुतिः ४४
तदास्य धावतो रूपमैरावतजिघृक्षया
मुहूर्तमभवद्धोरमिन्द्राग्न्योरिव भास्वरम् ४५
एवमाधावमानं तु नातिक्रुद्धः शचीपतिः
हस्तान्तेनातिमुक्तेन कुलिशेनाभ्यताडयत् ४६
ततो गिरौ पपातैष इन्द्रवज्राभिताडितः
पतमानस्य च्तस्य वामो हनुरभज्यत ४७
तस्मिंस्तु पतिते बाले वज्रताडनविह्वले
चुक्रोधेन्द्राय पवनः प्रजानामशिवाय च ४८
विण्मूत्राशयमावृत्य प्रजास्वन्तर्गतः प्रभुः
रुरोध सर्वभूतानि यथा वर्षाणि वासवः ४९
वायुप्रकोपाद्भूतानि निरुच्छ्वासानि सर्वतः
संधिभिर्भज्यमानानि काष्ठभूतानि जज्ञिरे ५०
निःस्वधं निर्वषट्कारं निष्क्रियं धर्मवर्जितम्
वायुप्रकोपात्त्रैलोक्यं निरयस्थमिवाबभौ ५१
ततः प्रजाः सगन्धर्वाः सदेवासुरमानुषाः
प्रजापतिं समाधावन्नसुखार्ताः सुखैषिणः ५२
ऊचुः प्राञ्जलयो देवा दरोदरनिभोदराः
त्वया स्म भगवन्सृष्टाः प्रजानाथ चतुर्विधाः ५३
त्वया दत्तोऽयमस्माकमायुषः पवनः पतिः सोऽस्मान्प्राणेश्वरो भूत्वा कस्मादेषोऽद्य सत्तम
५४
रुरोध दुःखं जनयन्नन्तःपुर इव स्त्रियः
तस्मात्त्वां शरणं प्राप्ता वायुनोपहता विभो ५५
वायुसंरोधजं दुःखमिदं नो नुद शत्रुहन् ५६

एतत्प्रजानां श्रुत्वा तु प्रजानाथः प्रजापतिः कारणादिति तानुक्त्वा प्रजाः पुनरभाषत ५७ यस्मिन्वः कारणे वायुश्चुक्रोध च रुरोध च
प्रजाः शृणुध्वं तत्सर्वं श्रोतव्यं चात्मनः क्षमम् ५८
पुत्रस्तस्यामरेशेन इन्द्रेणाद्य निपातितः
राहोर्वचनमाज्ञाय राज्ञा वः कोपितोऽनिलः ५९
अशरीरः शरीरेषु वायुश्चरति पालयन्
शरीरं हि विना वायुं समतां याति रेणुभिः ६०
वायुः प्राणाः सुखं वायुर्वायुः सर्वमिदं जगत्
वायुना संपरित्यक्तं न सुखं विन्दते जगत् ६१
अद्यैव च परित्यक्तं वायुना जगदायुषा
अद्यैवेमे निरुच्छ्वासाः काष्ठकुड्योपमाः स्थिताः
६२
तद्यामस्तत्र यत्रास्ते मारुतो रुक्प्रदो हि वः
मा विनाशं गमिष्याम अप्रसाद्यादितेः सुतम् ६३
ततः प्रजाभिः सहितः प्रजापतिः
सदेवगन्धर्वभुजंगगुह्यकः
जगाम तत्रास्यति यत्र मारुतः
सुतं सुरेन्द्राभिहतं प्रगृह्य सः ६४
ततोऽकवैश्वानरकाञ्चनप्रभं
सुतं तदोत्सङ्गगतं सदागतेः
चतुर्मुखो वीक्ष्य कृपामथाकरो
त्सदेवसिद्धर्षिभुजंगराक्षसः ६५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ३५

७-३६
ततः पितामहं दृष्ट्वा वायुः पुत्रवधार्दितः
शिशुकं तं समादाय उत्तस्थौ धातुरग्रतः १
चलत्कुण्डलमौलिस्रक्तपनीयविभूषणः
पादयोर्न्यपतद्वायुस्तिस्रोऽवस्थाय वेधसे २
तं तु वेदविदाद्यस्तु लम्बाभरणशोभिना

वायुमुत्थाप्य हस्तेन शिशुं तं परिमृष्टवान् ३
स्पृष्टमात्रस्ततः सोऽथ सलीलं पद्मजन्मना
जलसिक्तं यथा सस्यं पुनर्जीवितमाप्तवान् ४
प्राणवन्तमिमं दृष्ट्वा प्राणो गन्धवहो मुदा
चचार सर्वभूतेषु संनिरुद्धं यथा पुरा ५
मरुद्रोगविनिर्मुक्ताः प्रजा वै मुदिताभवन्
शीतवातविनिर्मुक्ताः पद्मिन्य इव साम्बुजाः ६
ततस्त्रियुग्मस्त्रिककुत्त्रिधामा त्रिदशार्चितः
उवाच देवता ब्रह्मा मारुतप्रियकाम्यया ७
भो महेन्द्राग्निवरुणधनेश्वरमहेश्वराः
जानतामपि तत्सर्वं हितं वक्ष्यामि श्रूयताम् ८
अनेन शिशुना कार्यं कर्तव्यं वो भविष्यति
ददतास्य वरान्सर्वे मारुतस्यास्य तुष्टिदान् ९
ततः सहस्रनयनः प्रीतिरक्तः शुभाननः
कुशेशयमयीं मालां समुत्क्षिप्येदमब्रवीत् १०
मत्करोत्सृष्टवज्रेण हनुरस्य यथा क्षतः
नाम्नैष कपिशार्दूलो भविता हनुमानिति ११
अहमेवास्य दास्यामि परमं वरमुत्तमम्
अतः प्रभृति वज्रस्य ममावध्यो भविष्यति १२
मार्ताण्डस्त्वब्रवीत्तत्र भगवांस्तिमिरापहः
तेजसोऽस्य मदीयस्य ददामि शतिकां कलाम् १३
यदा तु शास्त्राण्यध्येतुं शक्तिरस्य भविष्यति
तदास्य शास्त्र्रं दास्यामि येन वाग्मी भविष्यति १४
वरुणश्च वरं प्रादान्नास्य मृत्युर्भविष्यति
वर्षायुतशतेनापि मत्पाशादुदकादपि १५
यमोऽपि दण्डावध्यत्वमरोगत्वं च नित्यशः
दिशतेऽस्य वरं तुष्ट अविषादं च संयुगे १६
गदेयं मामिका नैनुं संयुगेषु वधिष्यति
इत्येवं वरदः प्राह तदा ह्येकाक्षिपिङ्गलः १७
मत्तो मदायुधानां च न वध्योऽय भविष्यति
इत्येवं शंकरेणापि दत्तोऽस्य परमो वरः १८
सर्वेषां ब्रह्मदण्डानामवध्योऽय भविष्यति

दीर्घायुश्च महात्मा च इति ब्रह्माब्रवीद्वचः १९
विश्वकर्मा तु दृष्ट्वैनं बालसूर्योपमं शिशुम्
शिल्पिनां प्रवरः प्राह वरमस्य महामतिः २०
विनिर्मितानि देवानामायुधानीह यानि तु
तेषां संग्रामकाले तु अवध्योऽय भविष्यति २१
ततः सुराणां तु वरैर्दृष्ट्वा ह्येनमलंकृतम्
चतुर्मुखस्तुष्टमुखो वायुमाह जगद्गुरुः २२
अमित्राणां भयकरो मित्राणामभयंकरः
अजेयो भविता तेऽत्र पुत्रो मारुत मारुतिः २३
रावणोत्सादनार्थानि रामप्रीतिकराणि च
रोमहर्षकराण्येष कर्ता कर्माणि संयुगे २४
एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य मारुतं तेऽमरैः सह यथागतं ययुः सर्वे पितामहपुरोगमाः २५
सोऽपि गन्धवहः पुत्रं प्रगृह्य गृहमानयत्
अञ्जनायास्तमाख्याय वरं दत्तं विनिःसृतः २६
प्राप्य राम वरानेष वरदानबलान्वितः
बलेनात्मनि संस्थेन सोऽपूर्यत यथार्णवः २७
बलेनापूर्यमाणो हि एष वानरपुंगवः
आश्रमेषु महर्षीणामपराध्यति निर्भयः २८
स्रुग्भाण्डानग्निहोत्रं च वल्कलानां च संचयान् भग्नविच्छिन्नविध्वस्तान्सुशान्तानां करोत्ययम्
२९
सर्वेषां ब्रह्मदण्डानामवध्यं ब्रह्मणा कृतम्
जानन्त ऋषयस्तं वै क्षमन्ते तस्य नित्यशः ३०
यदा केसरिणा त्वेष वायुना साञ्जनेन च
प्रतिषिद्धोऽपि मर्यादां लङ्घयत्येव वानरः ३१
ततो महर्षयः क्रुद्धा भृग्वङ्गिरसवंशजाः
शेपुरेनं रघुश्रेष्ठ नातिक्रुद्धातिमन्यवः ३२
वाधसे यत्समाश्रित्य बलमस्मान्प्लवंगम
तद्दीर्घकालं वेत्तासि नास्माकं शापमोहितः ३३
ततस्तु हृततेजौजा महर्षिवचनौजसा
एषोश्रमाणि नात्येति मृदुभावगतश्चरन् ३४

अथ ऋक्षरजा नाम वालिसुग्रीवयोः पिता
सर्ववानरराजासीत्तेजसा इव भास्करः ३५
स तु राज्यं चिरं कृत्वा वानराणां हरीश्वरः
ततस्त्वर्क्षरजा नाम कालधर्मेण संगतः ३६
तस्मिन्नस्तमिते वाली मन्त्रिभिर्मन्त्रकोविदैः
पित्र्ये पदे कृतो राजा सुग्रीवो वालिनः पदे ३७
सुग्रीवेण समं त्वस्य अद्वैधं छिद्रवर्जितम्
अहार्यं सख्यमभवदनिलस्य यथाग्निना ३८
एष शापवशादेव न वेद बलमात्मनः
वालिसुग्रीवयोर्वैरं यदा राम समुत्थितम् ३९
न ह्येष राम सुग्रीवो भ्राम्यमाणोऽपि वालिना
वेदयानो न च ह्येष बलमात्मनि मारुतिः ४०
पराक्रमोत्साहमतिप्रतापैः
सौशील्यमाधुर्यनयानयैश्च
गाम्भीर्यचातुर्यसुवीर्यधैर्यै
र्हनूमतः कोऽप्यधिकोऽस्ति लोके ४१
असौ पुरा व्याकरणं ग्रहीष्!
न्सूर्योन्मुखः पृष्ठगमः कपीन्द्रः
उद्यद्गिरेरस्तगिरिं जगाम
ग्रन्थं महद्धारयदप्रमेयः ४२
प्रवीविविक्षोरिव सागरस्य
लोकान्दिधक्षोरिव पावकस्य
लोकक्षयेष्वेव यथान्तकस्य
हनूमतः स्थाम्यति कः पुरस्तात् ४३
एषोऽपि चान्ये च महाकपीन्द्राः
सुग्रीवमैन्दद्विविदाः सनीलाः
सतारतारेयनलाः सरम्भा
स्त्वत्कारणाद्राम सुरैर्हि सृष्टाः ४४
तदेतत्कथितं सर्वं यन्मां त्वं परिपृच्छसि
हनूमतो बालभावे कर्मैतत्कथितं मया ४५
दृष्टःसंभाषितश्चासि राम गच्छामहे वयम्
एवमुक्त्वा गताः सर्वे ऋषयस्ते यथागतम् ४६

इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ३६

७-३७
विमृश्य च ततो रामो वयस्यमकुतोभयम्
प्रतर्दनं काशिपतिं परिष्वज्येदमब्रवीत् १
दर्शिता भवता प्रीतिर्दर्शितं सौहृदं परम्
उद्योगश्च कृतो राजन्भरतेन त्वया सह २
तद्भवानद्य काशेयीं पुरीं वाराणसीं व्रज
रमणीयां त्वया गुप्तां सुप्राकारां सुतोरणाम् ३
एतावदुक्त्वा उत्थाय काकुत्स्थः परमासनात्
पर्यष्वजत धर्मात्मा निरन्तरमुरोगतम् ४
विसृज्य तं वयस्यं स स्वागतान्पृथिवीपतीन्
प्रहसन्राघवो वाक्यमुवाच मधुराक्षरम् ५
भवतां प्रीतिरव्यग्रा तेजसा परिरक्षिता
धर्मश्च नियतो नित्यं सत्यं च भवतां सदा ६
युष्माकं च प्रभावेन तेजसा च महात्मनाम्
हतो दुरात्मा दुर्बुद्धी रावणो राक्षसाधिपः ७
हेतुमात्रमहं तत्र भवतां तेजसा हतः
रावणः सगणो युद्धे सपुत्रः सहबान्धवः ८
भवन्तश्च समानीता भरतेन महात्मना
श्रुत्वा जनकराजस्य कानने तनयां हृताम् ९
उद्युक्तानां च सर्वेषां पार्थिवानां महात्मनाम्
कालो ह्यतीतः सुमहान्गमने रोचतां मतिः १०
प्रत्यूचुस्तं च राजानो हर्षेण महतान्विताः दिष्ट्या त्वं विजयी राम राज्यं चापि प्रतिष्ठितम्
११
दिष्ट्या प्रत्याहृता सीता दिष्ट्या शत्रुः पराजितः
एष नः परमः काम एषा नः कीर्तिरुत्तमा १२
यत्त्वां विजयिनं राम पश्यामो हतशात्रवम्
उपपन्नं च काकुत्स्थ यत्त्वमस्मान्प्रशंससि १३
प्रशंसार्हा हि जानन्ति प्रशंसां वक्तुमीदृशीम् आपृच्छामो गमिष्यामो हृदिस्थो नः सदा भवान्

भवेच्च ते महाराज प्रीतिरस्मासु नित्यदा १४
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

७-३८
ते प्रयाता महात्मानः पार्थिवाः सर्वतो दिशम्
कम्पयन्तो महीं वीराः स्वपुराणि प्रहृष्टवत् १
अक्षौहिणीसहस्रैस्ते समवेतास्त्वनेकशः
हृष्टाः प्रतिगताः सर्वे राघवार्थे समागताः २
ऊचुश्चैव महीपाला बलदर्पसमन्विताः
न नाम रावणं युद्धे पश्यामः पुरतः स्थितम् ३
भरतेन वयं पश्चात्समानीता निरर्थकम्
हता हि राक्षसास्तत्र पार्थिवैः स्युर्न संशयः ४
रामस्य बाहुवीर्येण पालिता लक्ष्मणस्य च
सुखं पारे समुद्रस्य युध्येम विगतज्वराः ५
एताश्चान्याश्च राजानः कथास्तत्र सहस्रशः
कथयन्तः स्वराष्ट्राणि विविशुस्ते महारथाः ६
यथापुराणि ते गत्वा रत्नानि विविधानि च
रामाय प्रियकामार्थमुपहारान्नृपा ददुः ७
अश्वान्रत्नानि वस्त्राणि हस्तिनश्च मदोत्कटान्
चन्दनानि च दिव्यानि दिव्यान्याभरणानि च ८
भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महारथः
आदाय तानि रत्नानि अयोध्यामगमन्पुनः ९
आगताश्च पुरीं रम्यामयोध्यां पुरुषर्षभाः
ददुः सर्वाणि रत्नानि राघवाय महात्मने १०
प्रतिगृह्य च तत्सर्वं प्रीतियुक्तः स राघवः
सर्वाणि तानि प्रददौ सुग्रीवाय महात्मने ११
विभीषणाय च ददौ ये चान्ये ऋक्षवानराः
हनूमत्प्रमुखा वीरा राक्षसाश्च महाबलाः १२
ते सर्वे हृष्टमनसो रामदत्तानि तान्यथ
शिरोभिर्धारयामासुर्बाहुभिश्च महाबलाः १३
पपुश्चैव सुगन्धीनि मधूनि विविधानि च
मांसानि च सुमृष्टानि फलान्यास्वादयन्ति च १४

एवं तेषां निवसतां मासः साग्रो गतस्तदा
मुहूर्तमिव तत्सर्व रामभक्त्या समर्थयन् १५
रेमे रामः स तैः सार्धं वानरैः कामरूपिभिः
राजभिश्च महावीर्यै राक्षसैश्च महाबलैः १६
एवं तेषां ययौ मासो द्वितीयः शैशिरः सुखम्
वानराणां प्रहृष्टानां राक्षसानां च सर्वशः १७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टात्रिंशः सर्गः ३८

७-३९
तथा स्म तेषां वसतामृक्षवानररक्षसाम्
राघवस्तु महातेजाः सुग्रीवमिदमब्रवीत् १
गम्यतां सौम्य किष्किन्धां दुराधर्षां सुरासुरैः
पालयस्व सहामात्यै राज्यं निहतकण्टकम् २
अङ्गदं च महाबाहो प्रीत्या परमयान्वितः
पश्य त्वं हनुमन्तं च नलं च सुमहाबलम् ३
सुषेणं श्वशुरं शूरं तारं च बलिनां वरम्
कुमुदं चैव दुर्घर्षं नीलं च सुमहाबलम् ४
वीरं शतबलि चैव मैन्दं द्विविदमेव च
गजं गवाक्षं गवयं शरभं च महाबलम् ५
ऋक्षराजं च दुर्धर्षं जाम्बवन्तं महाबलम्
पश्य प्रीतिसमायुक्तो गन्धमादनमेव च ६य९८शी८शी०
ये चान्ये सुमहात्मानो मदर्थे त्यक्तजीविताः
पश्य त्वं प्रीतिसंयुक्तो मा चैषां विप्रियं कृथाः ७
एवमुक्त्वा च सुग्रीवं प्रशस्य च पुनः पुनः
विभीषणमथोवाच रामो मधुरया गिरा ८
लङ्कां प्रशाधि धर्मेण संमतो ह्यसि पार्थिव
पुरस्य राक्षसानां च भ्रातुर्वैश्रवणस्य च ९
मा च बुद्धिमधर्मे त्वं कुर्या राजन्कथंचन
बुद्धिमन्तो हि राजानो ध्रुवमश्नन्ति मेदिनीम् १०
अहं च नित्यशो राजन्सुग्रीवसहितस्त्वया
स्मर्तव्यः परया प्रीत्या गच्छ त्वं विगतज्वरः ११
रामस्य भाषितं श्रुत्वा ऋक्षवानरराक्षसाः

साधु साध्विति काकुत्स्थं प्रशशंसुः पुनः पुनः १२
तव बुद्धिर्महाबाहो वीर्यमद्भुतमेव च
माधुर्यं परमं राम स्वयंभोरिव नित्यदा १३
तेषामेवं ब्रुवाणानां वानराणां च रक्षसाम्
हनूमान्प्रणतो भूत्वा राघवं वाक्यमब्रवीत् १४
स्नेहो मे परमो राजंस्त्वयि नित्यं प्रतिष्ठितः
भक्तिश्च नियता वीर भावो नान्यत्र गच्छति १५
यावद्रामकथां वीर श्रोष्येऽह पृथिवीतले
तावच्छरीरे वत्स्यन्तु मम प्राणा न संशयः १६
एवं ब्रुवाणं राजेन्द्रो हनूमन्तमथासनात्
उत्थाय च परिष्वज्य वाक्यमेतदुवाच ह १७
एवमेतत्कपिश्रेष्ठ भविता नात्र संशयः
लोका हि यावत्स्थास्यन्ति तावत्स्थास्यति मे कथा १८
चरिष्यति कथा यावल्लोकानेषा हि मामिका
तावच्छरीरे वत्स्यन्ति प्राणास्तव न संशयः १९
ततोऽस्य हारं चन्द्राभं मुच्य कण्ठात्स राघवः
वैदूर्यतरलं स्नेहादाबबन्धे हनूमति २०
तेनोरसि निबद्धेन हारेण स महाकपिः
रराज हेमशैलेन्द्रश्चन्द्रेणाक्रान्तमस्तकः २१
श्रुत्वा तु राघवस्यैतदुत्थायोत्थाय वानराः
प्रणम्य शिरसा पादौ प्रजग्मुस्ते महाबलाः २२
सुग्रीवश्चैव रामेण परिष्वक्तो महाभुजः
विभीषणश्च धर्मात्मा निरन्तरमुरोगतः २३
सर्वे च ते बाष्पगलाः साश्रुनेत्रा विचेतसः
संमूढा इव दुःखेन त्यजन्ते राघवं तदा २४
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ३९

७-४०
विसृज्य च महाबाहुरृक्षवानरराक्षसान्
भ्रातृभिः सहितो रामः प्रमुमोद सुखी सुखम् १ अथापराह्णसमये भ्रातृभिः सह राघवः

शुश्राव मधुरां वाणीमन्तरिक्षात्प्रभाषिताम् २
सौम्य राम निरीक्षस्व सौम्येन वदनेन माम्
कैलासशिखरात्प्राप्तं विद्धि मां पुष्पकं प्रभो ३
तव शासनमाज्ञाय गतोऽस्मि धनदं प्रति
उपस्थातुं नरश्रेष्ठ स च मां प्रत्यभाषत ४
निर्जितस्त्वं नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना
निहत्य युधि दुर्धर्षं रावणं राक्षसाधिपम् ५
ममापि परमा प्रीतिर्हते तस्मिन्दुरात्मनि श
रावणे सगणे सौम्य सपुत्रामात्यबान्धवे ६
स त्वं रामेण लङ्कायां निर्जितः परमात्मना
वह सौम्य तमेव त्वमहमाज्ञापयामि ते ७
एष मे परमः कामो यत्त्वं राघवनन्दनम्
वहेर्लोकस्य संयानं गच्छस्व विगतज्वरः ८
तच्छासनमहं ज्ञात्वा धनदस्य महात्मनः
त्वत्सकाशं पुनः प्राप्तः स एवं प्रतिगृह्ण माम् ९
बाढमित्येव काकुत्स्थः पुष्पकं समपूजयत्
लाजाक्षतैश्च पुष्पैश्च गन्धैश्च सुसुगन्धिभिः १०
गम्यतां च यथाकाममागच्छेस्त्वं यदा स्मरे
एवमस्त्विति रामेण विसृष्टः पुष्पकः पुनः
अभिप्रेतां दिशं प्रायात्पुष्पकः पुष्पभूषितः ११
एवमन्तर्हिते तस्मिन्पुष्पके विविधात्मनि
भरतः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच रघुनन्दनम् १२
अत्यद्भुतानि दृश्यन्ते त्वयि राज्यं प्रशासति
अमानुषाणां सत्त्वानां व्याहृतानि मुहुर्मुहुः १३
अनामयाच्च मर्त्यानां साग्रो मासो गतो ह्ययम्
जीर्णानामपि सत्त्वानां मृत्युर्नायाति राघव १४
पुत्रान्नार्यः प्रसूयन्ते वपुष्मन्तश्च मानवाः
हर्षश्चाभ्यधिको राजञ्जनस्य पुरवासिनः १५
काले च वासवो वर्षं पातयत्यमृतोपमम्
वायवश्चापि वायन्ते स्पर्शवन्तः सुखप्रदाः १६
ईदृशो नश्चिरं राजा भवत्विति नरेश्वर
कथयन्ति पुरे पौरा जना जनपदेषु च १७

एता वाचः सुमधुरा भरतेन समीरिताः
श्रुत्वा रामो मुदा युक्तः प्रमुमोद सुखी सुखम् १८ इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ४०

७-४१
स विसृज्य ततो रामः पुष्पकं हेमभूषितम्
प्रविवेश महाबाहुरशोकविनकां तदा १
चन्दनागरुचूतैश्च तुङ्गकालेयकैरपि
देवदारुवनैश्चापि समन्तादुपशोभिताम् २
प्रियङ्गुभिः कदम्बैश्च तथा कुरबकैरपि
जम्बूभिः पाटलीभिश्च कोविदारैश्च संवृताम् ३
सर्वदा कुसुमै रम्यैः फलवद्भिर्मनोरमैः
चारुपल्लवपुष्पाढ्यैर्मत्तभ्रमरसंकुलैः ४
कोकिलैर्भृङ्गराजैश्च नानावर्णैश्च पक्षिभिः
शोभितां शतशश्चित्रैश्चूतवृक्षावतंसकैः ५
शातकुम्भनिभाः केचित्केचिदग्निशिखोपमाः
नीलाञ्जननिभाश्चान्ये भान्ति तत्र स्म पादपाः ६
दीर्घिका विविधाकाराः पूर्णाः परमवारिणा
महार्हमणिसोपानस्फटिकान्तरकुट्टिमाः ७
फुल्लपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः
प्राकरैर्विविधाकारैः शोभिताश्च शिलातलैः ८
तत्र तत्र वनोद्देशे वैदूर्यमणिसंनिभैः
शाद्वलैः परमोपेताः पुष्पितद्रुमसंयुताः ९
नन्दनं हि यथेन्द्रस्य ब्राह्मं चैत्ररथं यथा
तथारूपं हि रामस्य काननं तन्निवेशितम् १०
बह्वासनगृहोपेतां लतागृहसमावृताम्
अशोकवनिकां स्फीतां प्रविश्य रघुनन्दनः ११
आसने तु शुभाकारे पुष्पस्तबकभूषिते
कुथास्तरणसंवीते रामः संनिषसाद ह १२
सीतां संगृह्य बाहुभ्यां मधुमैरेयमुत्तमम्
पाययामास काकुत्स्थः शचीमिन्द्रो यथामृतम् १३
मांसानि च विचित्राणि फलानि विविधानि च

रामस्याभ्यवहारार्थं किंकरास्तूर्णमाहरन् १४
उपनृत्यन्ति राजानं नृत्यगीतविशारदाः
बालाश्च रूपवत्यश्च स्त्रियः पानवशंगताः १५
एवं रामो मुदा युक्तः सीतां सुरुचिराननाम्
रमयामास वैदेहीमहन्यहनि देववत् १६
तथा तु रममाणस्य तस्यैवं शिशिरः शुभः
अत्यक्रामन्नरेन्द्रस्य राघवस्य महात्मनः १७
पूर्वाह्णे पौरकृत्यानि कृत्वा धर्मेण धर्मवित्
शेषं दिवसभागार्धमन्तःपुरगतोऽभवत् १८
सीता च देवकार्याणि कृत्वा पौर्वाह्णिकानि तु
श्वश्रूणामविशेषेण सर्वासां प्राञ्जलि स्थिता १९
ततो राममुपागच्छद्विचित्रबहुभूषणा
त्रिविष्टपे सहस्राक्षमुपविष्टं यथा शची २०
दृष्ट्वा तु राघवः पत्नीं कल्याणेन समन्विताम्
प्रहर्षमतुलं लेभे साधु साध्विति चाब्रवीत् २१
अपत्यलाभो वैदेहि ममायं समुपस्थितः
किमिच्छसि हि तद्ब्रूहि कः कामः क्रियतां तव २२
प्रहसन्ती तु वैदेही रामं वाक्यमथाब्रवीत्
तपोवनानि पुण्यानि द्रष्टुमिच्छामि राघव २३
गङ्गातीरे निविष्टानि ऋषीणां पुण्यकर्मणाम्
फलमूलाशिनां वीर पादमूलेषु वर्तितुम् २४
एष मे परमः कामो यन्मूलफलभोजिषु
अप्येकरात्रं काकुत्स्थ वसेयं पुण्यशालिषु २५
तथेति च प्रतिज्ञातं रामेणाक्लिष्टकर्मणा
विस्रब्धा भव वैदेहि श्वो गमिष्यस्यसंशयम् २६
एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थो मैथिलद्यं जनकात्मजाम्
मध्यकक्षान्तरं रामो निर्जगाम सुहृद्वृतः २७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ४१

७-४२
तत्रोपविष्टं राजानमुपासन्ते विचक्षणाः
कथानां बहुरूपाणां हास्यकाराः समन्ततः १

विजयो मधुमत्तश्च काश्यपः पिङ्गलः कुशः
सुराजिः कालियो भद्रो दन्तवक्रः समागधः २
एते कथा बहुविधाः परिहाससमन्विताः
कथयन्ति स्म संहृष्टा राघवस्य महात्मनः ३
ततः कथायां कस्यांचिद्राघवः समभाषत
काः कथा नगरे भद्र वर्तन्ते विषयेषु च ४
मामाश्रितानि कान्याहुं पौरजानपदा जनाः
किं च सीतां समाश्रित्य भरतं किं नु लक्ष्मणम् ५
किं नु शत्रुघ्नमाश्रित्य कैकेयीं मातरं च मे
वक्तव्यतां च राजानो नवे राज्ये व्रजन्ति हि ६
मामाश्रितानि कान्याहुः पौरजानपदा जनाः
किं च सीतां समाश्रित्य भरतं किं नु लक्ष्मणम् ५
किं नु शत्रुघ्नमाश्रित्य कैकेयीं मातरं च मे
वक्तव्यतां च राजानो नवे राज्ये व्रजन्ति हि ६
एवमुक्ते तु रामेण भद्रः प्राञ्जलिरब्रवीत्
स्थिताः कथाः शुभा राजन्वर्तन्ते पुरवासिनाम् ७
अयं तु विजयः सौम्य दशग्रीववधाश्रितः
भूयिष्ठं स्वपुरे पौरैः कथ्यते पुरुषर्षभ ८
एवमुक्तस्तु भद्रेण राघवो वाक्यमब्रवीत्
कथयस्व यथातथ्यं सर्वं निरवशेषतः ९
शुभाशुभानि वाक्यानि यान्याहुः पुरवासिनः
श्रुत्वेदानीं शुभं कुर्यां न कुर्यामशुभानि च १०
कथयस्व च विस्रब्धो निर्भयो विगतज्वरः
कथयन्ते यथा पौरा जना जनपदेषु च ११
राघवेणैवमुक्तस्तु भद्रः सुरुचिरं वचः
प्रत्युवाच महाबाहुं प्राञ्जलि सुसमाहितः १२
शृणु राजन्यथा पौराः कथयन्ति शुभाशुभम्
चत्वरापणरथ्यासु वनेषूपवनेषु च १३
दुष्करं कृतवान्रामः समुद्रे सेतुबन्धनम्
अकृतं पूर्वकैः कैश्चिद्देवैरपि सदानवैः १४
रावणश्च दुराधर्षो हतः सबलवाहनः
वानराश्च वशं नीता ऋक्षाश्च सह राक्षसैः १५

हत्वा च रावणं युद्धे सीतामाहृत्य राघवः
अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा स्ववेश्म पुनरानयत् १६
कीदृशं हृदये तस्य सीतासंभोगजं सुखम्
अङ्कमारोप्य हि पुरा रावणेन बलाद्धृताम् १७
लङ्कामपि पुनर्नीतामशोकवनिकां गताम्
रक्षसां वशमापन्नां कथं रामो न कुत्सते १८
अस्माकमपि दारेषु सहनीयं भविष्यति
यथा हि कुरुते राजा प्रजा तमनुवर्तते १९
एवं बहुविधा वाचो वदन्ति पुरवासिनः
नगरेषु च सर्वेषु राजञ्जनपदेषु च २०
तस्यैतद्भाषितं श्रुत्वा राघवः परमार्तवत्
उवाच सर्वान्सुहृदः कथमेतन्निवेद्यताम् २१
सर्वे तु शिरसा भूमावभिवाद्य प्रणम्य च
प्रत्यूचू राघवं दीनमेवमेतन्न संशयः २२
श्रुत्वा तु वाक्यं काकुत्स्थः सर्वेषां समुदीरितम्
विसर्जयामास तदा सर्वांस्ताञ्शत्रुतापनः २३
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ४२

७-४३
विसृज्य तु सुहृद्वर्गं बुद्ध्या निश्चित्य राघवः
समीपे द्वाःस्थमासीनमिदं वचनमब्रवीत् १
शीघ्रमानय सौमित्रिं लक्ष्मणं शुभलक्षणम्
भरतं च महाबाहुं शत्रुघ्नं चापराजितम् २
रामस्य भाषितं श्रुत्वा द्वाःस्थो मूर्ध्नि
कृताञ्जलि
लक्ष्मणस्य गृहं गत्वा प्रविवेशानिवारितः ३
उवाच च तदा वाक्यं वर्धयित्वा कृताञ्जलि
द्रष्टुमिच्छति राजा त्वां गम्यतां तत्र मा चिरम् ४
बाढमित्येव सौमित्रिः श्रुत्वा राघवशासनम्
प्राद्रवद्रथमारुह्य राघवस्य निवेशनम् ५
प्रयान्तं लक्ष्मणं दृष्ट्वा द्वाःस्थो

भरतमन्तिकात्
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति ६
भरतस्तु वचः श्रुत्वा द्वाःस्थाद्रामसमीरितम्
उत्पपातासनात्तूर्णं पद्भ्यामेव ततोऽगमत् ७
दृष्ट्वा प्रयान्तं भरतं त्वरमाणः कृताञ्जलि
शत्रुघ्नभवनं गत्वा ततो वाक्यं जगाद ह ८
एह्यागच्छ रघुश्रेष्ठ राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति
गतो हि लक्ष्मणः पूर्वं भरतश्च महायशाः ९
श्रुत्वा तु वचनं तस्य शत्रुघ्नो रामशासनम्
शिरसा वन्द्य धरणीं प्रययौ यत्र राघवः १०
कुमारानागताञ्श्रुत्वा चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियः
अवाक्शिरा दीनमना द्वाःस्थं वचनमब्रवीत् ११
प्रवेशय कुमारांस्त्वं मत्समीपं त्वरान्वितः
एतेषु जीवितं मह्यमेते प्राणा बहिश्चराः १२
आज्ञप्तास्तु नरेन्द्रेण कुमाराः शुक्लवाससः
प्रह्वा प्राञ्जलयो भूत्वा विविशुस्ते समाहिताः १३
ते तु दृष्ट्वा मुखं तस्य सग्रहं शशिनं यथा
संध्यागतमिवादित्यं प्रभया परिवर्जितम् १४
बाष्पपूर्णे च नयने दृष्ट्वा रामस्य धीमतः
हतशोभं यथा पद्मं मुखं वीक्ष्य च तस्य ते १५
ततोऽभिवाद्य त्वरिताः पादौ रामस्य मूर्धभिः
तस्थुः समाहिताः सर्वे रामश्चाश्रूण्यवर्तयत् १६
तान्परिष्वज्य बाहुभ्यामुत्थाप्य च महाभुजः
आसनेष्वाध्वमित्युक्त्वा ततो वाक्यं जगाद ह १७
भवन्तो मम सर्वस्वं भवन्तो मम जीवितम्
भवद्भिश्च कृतं राज्यं पालयामि नरेश्वराः १८
भवन्तः कृतशास्त्रार्था बुद्धौ च परिनिष्ठिताः
संभूय च मदर्थोऽयमन्वेष्टव्यो नरेश्वराः १९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३

७-४४
तेषां समुपविष्टानां सर्वेषां दीनचेतसाम्
उवाच वाक्यं काकुत्स्थो मुखेन परिशुष्यता १
सर्वे शृणुत भद्रं वो मा कुरुध्वं मनोऽन्यथा
पौराणां मम सीतायां यादृशी वर्तते कथा २
पौरापवादः सुमहांस्तथा जनपदस्य च
वर्तते मयि बीभत्सः स मे मर्माणि कृन्तति ३
अहं किल कुले जात इक्ष्वाकूणां महात्मनाम्
सीतां पापसमाचारामानयेयं कथं पुरे ४
जानासि हि यथा सौम्य दण्डके विजने वने
रावणेन हृता सीता स च विध्वंसितो मया ५
प्रत्यक्षं तव सौमित्रे देवानां हव्यवाहनः
अपापां मैथिलीमाह वायुश्चाकाशगोचरः ६
चन्द्रादित्यौ च शंसेते सुराणां संनिधौ पुरा
ऋषीणां चैव सर्वेषामपापां जनकात्मजाम् ७
एवं शुद्धसमाचारा देवगन्धर्वसंनिधौ
लङ्काद्वीपे महेन्द्रेण मम हस्ते निवेशिता ८
अन्तरात्मा च मे वेत्ति सीतां शुद्धां यशस्विनीम्
ततो गृहीत्वा वैदेहीमयोध्यामहमागतः ९
अयं तु मे महान्वादः शोकश्च हृदि वर्तते
पौरापवादः सुमहांस्तथा जनपदस्य च १०
अकीर्तिर्यस्य गीयेत लोके भूतस्य कस्यचित्
पतत्येवाधमाँ ल्लोकान्यावच्छब्दः स कीर्त्यते ११
अकीर्तिर्निन्द्यते दैवैः कीर्तिर्देवेषु पूज्यते
कीर्त्यर्थं च समारम्भः सर्व एव महात्मनाम् १२
अप्यहं जीवितं जह्यां युष्मान्वा पुरुषर्षभाः
अपवादभयाद्भीतः किं पुनर्जनकात्मजाम् १३
तस्माद्भवन्तः पश्यन्तु पतितं शोकसागरे
न हि पश्याम्यहं भूयः किंचिद्दुःखमतोऽधिकम् १४
श्वस्त्वं प्रभाते सौमित्रे सुमन्त्राधिष्ठितं
रथम्
आरुह्य सीतामारोप्य विषयान्ते समुत्सृज १५

गङ्गायास्तु परे पारे वाल्मीकेः सुमहात्मनः
आश्रमो दिव्यसंकाशस्तमसातीरमाश्रितः १६
तत्रैनां विजने कक्षे विसृज्य रघुनन्दन
शीघ्रमागच्छ सौमित्रे कुरुष्व वचनं मम १७
न चास्मि प्रतिवक्तव्यः सीतां प्रति कथंचन
अप्रीतिः परमा मह्यं भवेत्तु प्रतिवारिते १८
शापिताश्च मया यूयं भुजाभ्यां जीवितेन च
ये मां वाक्यान्तरे ब्रूयुरनुनेतुं कथंचन १९
मानयन्तु भवन्तो मां यदि मच्छासने स्थिताः
इतोऽद्य नीयतां सीता कुरुष्व वचनं मम २०
पूर्वमुक्तोऽहमनया गङ्गातीरे महाश्रमान्
पश्येयमिति तस्याश्च कामः संवर्त्यतामयम् २१
एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थो बाष्पेण पिहितेक्षणः
प्रविवेश स धर्मात्मा भ्रातृभिः परिवारितः २२
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४

७-४५
ततो रजन्यां व्युष्टायां लक्ष्मणो दीनचेतनः
सुमन्त्रमब्रवीद्वाक्यं मुखेन परिशुष्यता १
सारथे तुरगाञ्शीघ्रं योजयस्व रथोत्तमे
स्वास्तीर्णं राजभवनात्सीतायाश्चासनं शुभम् २
सीता हि राजभवनादाश्रमं पुण्यकर्मणाम्
मया नेया महर्षीणां शीघ्रमानीयतां रथः ३
सुमन्त्रस्तु तथेत्युक्त्वा युक्तं परमवाजिभिः
रथं सुरुचिरप्रख्यं स्वास्तीर्णं सुखशय्यया ४
आदायोवाच सौमित्रिं मित्राणां हर्षवर्धनम्
रथोऽय समनुप्राप्तो यत्कार्यं क्रियतां प्रभो ५
एवमुक्तः सुमन्त्रेण राजवेश्म स लक्ष्मणः
प्रविश्य सीतामासाद्य व्याजहार नरर्षभः ६
गङ्गातीरे मया देवि मुनीनामाश्रमे शुभे
शीघ्रं गत्वोपनेयासि शासनात्पार्थिवस्य नः ७

एवमुक्ता तु व्देही लक्ष्मणेन महात्मना
प्रहर्षमतुलं लेभे गमनं चाभ्यरोचयत् ८
वासांसि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च
गृहीत्वा तानि वैदेही गमनायोपचक्रमे ९
इमानि मुनिपत्नीनां दास्याम्याभरणान्यहम्
सौमित्रिस्तु तथेत्युक्त्वा रथमारोप्य मैथिलीम्
प्रययौ शीघ्रतुरगो रामस्याज्ञामनुस्मरन् १०
अब्रवीच्च तदा सीता लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम्
अशुभानि बहून्यद्य पश्यामि रघुनन्दन ११
नयनं मे स्फुरत्यद्य गात्रोत्कम्पश्च जायते
हृदयं चैव सौमित्रे अस्वस्थमिव लक्षये १२
औत्सुक्यं परमं चापि अधृतिश्च परा मम
शून्यामिव च पश्यामि पृथिवीं पृथुलोचन १३
अपि स्वस्ति भवेत्तस्य भ्रातुस्ते भ्रातृभिः सह
श्वश्रूणां चैव मे वीर सर्वासामविशेषतः १४
पुरे जनपदे चैव कुशलं प्राणिनामपि
इत्यञ्जलिकृता सीता देवता अभ्ययाचत १५
लक्ष्मणोऽथ तु तं श्रुत्वा शिरसा वन्द्य मैथिलीम्
शिवमित्यब्रवीद्धृष्टो हृदयेन विशुष्यता १६
ततो वासमुपागम्य गोमतीतीर आश्रमे
प्रभाते पुनरुत्थाय सौमित्रिः सूतमब्रवीत् १७
योजयस्व रथं शीघ्रमद्य भागीरथीजलम्
शिरसा धारयिष्यामि त्र्यम्बकः पर्वते यथा १८
सोऽश्वान्विचारयित्वाशु रथे युक्त्वा मनोजवान्
आरोहस्वेति वैदेहीं सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् १९
सा तु सूतस्य वचनादारुरोह रथोत्तमम्
सीता सौमित्रिणा सार्धं सुमन्त्रेण च धीमता २०
अथार्धदिवसं गत्वा भागीरथ्या जलाशयम्
निरीक्ष्य लक्ष्मणो दीनः प्ररुरोद महास्वनम् २१
सीता तु परमायत्ता दृष्ट्वा लक्ष्मणमातुरम्
उवाच वाक्यं धर्मज्ञ किमिदं रुद्यते त्वया २२
जाह्नवीतीरमासाद्य चिराभिलषितं मम

हर्षकाले किमर्थं मां विषादयसि लक्ष्मण २३
नित्यं त्वं रामपादेषु वर्तसे पुरुषर्षभ
कच्चिद्विनाकृतस्तेन द्विरात्रे शोकमागतः २४
ममापि दयितो रामो जीवितेनापि लक्ष्मण
न चाहमेवं शोचामि मैवं त्वं बालिशो भव २५
तारयस्व च मां गङ्गां दर्शयस्व च तापसान्
ततो धनानि वासांसि दास्याम्याभरणानि च २६
ततः कृत्वा महर्षीणां यथार्हमभिवादनम्
तत्र चैकां निशामुष्य यास्यामस्तां पुरीं पुनः २७
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रमृज्य नयने शुभे
तितीर्षुर्लक्ष्मणो गङ्गां शुभां नावमुपाहरत् २८
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ४५

७-४६
अथ नावं सुविस्तीर्णां नैषादीं राघवानुजः
आरुरोह समायुक्तां पूर्वमारोप्य मैथिलीम् १
सुमन्त्रं च्व सरथं स्थीयतामिति लक्ष्मणः
उवाच शोकसंतप्तः प्रयाहीति च नाविकम् २
ततस्तीरमुपागम्य भागीरथ्याः स लक्ष्मणः
उवाच मैथिलद्यं वाक्यं प्राञ्जलिर्बाष्पगद्गदः ३
हृद्गतं मे महच्छल्यं यदस्म्यार्येण धीमता
अस्मिन्निमित्ते वैदेहि लोकस्य वचनीकृतः ४
श्रेयो हि मरणं मेऽद्य मृत्योर्वा यत्परं भवेत्
न चास्मिन्नीदृशे कार्ये नियोज्यो लोकनिन्दिते ५
प्रसीद न च मे रोषं कर्तुमर्हसि सुव्रते
इत्यञ्जलिकृतो भूमौ निपपात स लक्ष्मणः ६
रुदन्तं प्राञ्जलि दृष्ट्वा काङ्क्षन्तं
मृत्युमात्मनः
मैथिली भृशसंविग्ना लक्ष्मणं वाक्यमब्रबीत् ७
किमिदं नावगच्छामि ब्रूहि तत्त्वेन लक्ष्मण
पश्यामि त्वां च न स्वस्थमपि क्षेमं महीपतेः ८

शापितोऽसि नरेन्द्रेण यत्त्वं संतापमात्मनः
तद्ब्रूयाः संनिधौ मह्यमहमाज्ञापयामि ते ९
वैदेह्या चोद्यमानस्तु लक्ष्मणो दीनचेतनः
अवाङ्मुखो बाष्पगलो वाक्यमेतदुवाच ह १०
श्रुत्वा र्प्षदो मध्ये अपवादं सुदारुणम्
पुरे जनपदे चैव त्वत्कृते जनकात्मजे ११
न तानि वचनीयानि मया देवि तवाग्रतः
यानि राज्ञा हृदि न्यस्तान्यमर्षः पृष्ठतः कृतः १२
सा त्वं त्यक्ता नृपतिना निर्दोषा मम संनिधौ
पौरापवादभीतेन ग्राह्यं देवि न तेऽन्यथा १३
आश्रमान्तेषु च मया त्यक्तव्या त्वं भविष्यसि
राज्ञः शासनमाज्ञाय तवैवं किल दौर्हृदम् १४
तदेतज्जाह्नवीतीरे ब्रह्मर्षीणां तपोवनम्
पुण्यं च रमणीयं च मा विषादं कृथाः शुभे १५
राज्ञो दशरथस्यैष पितुर्मे मुनिपुंगवः
सखा परमको विप्रो वाल्मीकिः सुमहायशाः १६
पादच्छायामुपागम्य सुखमस्य महात्मनः
उपवासपरैकाग्रा वस त्वं जनकात्मजे १७
पतिव्रतात्वमास्थाय रामं कृत्वा सदा हृदि
श्रेयस्ते परमं देवि तथा कृत्वा भविष्यति १८
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ४६

७-४७
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दारुणं जनकात्मजा
परं विषादमागम्य वैदेही निपपात ह १
सा मुहूर्तमिवासंज्ञा बाष्पव्याकुलितेक्षणा
लक्ष्मणं दीनया वाचा उवाच जनकात्मजा २
मामिकेयं तनुर्नूनं सृष्टा दुःखाय लक्ष्मण
धात्रा यस्यास्तथा मेऽद्य दुःखमूर्तिः प्रदृश्यते ३
किं नु पापं कृतं पूर्वं को वा दारैर्वियोजितः
याहं शुद्धसमाचारा त्यक्ता नृपतिना सती ४

पुराहमाश्रमे वासं रामपादानुवर्तिनी
अनुरुध्यापि सौमित्रे दुःखे विपरिवर्तिनी ५
सा कथं ह्याश्रमे सौम्य वत्स्यामि विजनीकृता
आख्यास्यामि च कस्याहं दुःखं दुःखपरायणा ६
किं च वक्ष्यामि मुनिषु किं मयापकृतं नृपे
कस्मिन्वा कारणे त्यक्ता राघवेण महात्मना ७
न खल्वद्यैव सौमित्रे जीवितं जाह्नवीजले
त्यजेयं राजवंशस्तु भर्तुर्मे परिहास्यते ८
यथाज्ञां कुरु सौमित्रे त्यज मां दुःखभागिनीम्
निदेशे स्थीयतां राज्ञः शृणु चेदं वचो मम ९
श्वश्रूणामविशेषेण प्राञ्जलि प्रग्रहेण च
शिरसा वन्द्य चरणौ कुशलं ब्रूहि पार्थिवम् १०
यथा भ्रातृषु वर्तेथास्तथा पौरेषु नित्यदा
परमो ह्येष धर्मः स्यादेषा कीर्तिरनुत्तमा ११
यत्त्वं पौरजनं राजन्धर्मेण समवाप्नुयाः
अहं तु नानुशोचामि स्वशरीरं नरर्षभ
यथापवादं पौराणां तथैव रघुनन्दन १२
एवं ब्रुवन्त्यां सीतायां लक्ष्मणो दीनचेतनः
शिरसा धरणीं गत्वा व्याहर्तुं न शशाक ह १३
प्रदक्षिणं च कृत्वा स रुदन्नेव महास्वनम्
आरुरोह पुनर्नावं नाविकं चाभ्यचोदयत् १४
स गत्वा चोत्तरं कूलं शोकभारसमन्वितः
संमूढ इव दुःखेन रथमध्यारुहद्द्रुतम् १५
मुहुर्मुहुरपावृत्य दृष्ट्वा सीतामनाथवत्
वेष्टन्तीं परतीरस्थां लक्ष्मणः प्रययावथ १६
दूरस्थं रथमालोक्य लक्ष्मणं च मुहुर्मुहुः
निरीक्षमाणामुद्विग्नां सीतां शोकः समाविशत् १७
सा दुःखभारावनता तपस्विनी
यशोधरा नाथमपश्यती सती
रुरोद सा बर्हिणनादिते वने
महास्वनं दुःखपरायणा सती १८
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः

४७

७-४८
सीतां तु रुदतीं दृष्ट्वा ये तत्र मुनिदारकाः
प्राद्रवन्यत्र भगवानास्ते वाल्मीकिरग्र्यधीः १
अभिवाद्य मुनेः पादौ मुनिपुत्रा महर्षये
सर्वे निवेदयामासुस्तस्यास्तु रुदितस्वनम् २
अदृष्टपूर्वा भगवन्कस्याप्येषा महात्मनः
पत्नी श्रीरिव संमोहाद्विरौति विकृतस्वरा ३
भगवन्साधु पश्येमां देवतामिव खाच्च्युताम्
न ह्येनां मानुषीं विद्मः सत्क्रियास्याः
प्रयुज्यताम् ४
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा बुद्ध्या निश्चित्य
धर्मवित्
तपसा लब्धचक्षुष्मान्प्राद्रवद्यत्र मैथिली ५
तं तु देशमभिप्रेत्य किंचित्पद्भ्यां महामुनिः
अर्घ्यमादाय रुचिरं जाह्नवीतीरमाश्रितः
ददर्श राघवस्येष्टां पत्नीं सीतामनाथवत् ६
तां सीतां शोकभारार्तां वाल्मीकिर्मुनिपुंगवः
उवाच मधुरां वाणीं ह्लादयन्निव तेजसा ७
स्नुषा दशरथस्य त्वं रामस्य महिषी सती
जनकस्य सुता राज्ञः स्वागतं ते पतिव्रते ८
आयान्त्येवासि विज्ञाता मया धर्मसमाधिना
कारणं चैव सर्वं मे हृदयेनोपलक्षितम् ९
अपापां वेद्मि सीते त्वां तपोलब्धेन चक्षुषा
विशुद्धभावा वैदेहि साम्प्रतं मयि वर्तसे १०
आश्रमस्याविदूरे मे तापस्यस्तपसि स्थिताः
तास्त्वां वत्से यथा वत्सं पालयिष्यन्ति नित्यशः ११
इदमर्घ्यं प्रतीच्छ त्वं विस्रब्धा विगतज्वरा
यथा स्वगृहमभ्येत्य विषादं चैव मा कृथाः १२
श्रुत्वा तु भाषितं सीता मुनेः परममद्भुतम्
शिरसा वन्द्य चरणौ तथेत्याह कृताञ्जलि १३

तं प्रयान्तं मुनिं सीता प्राञ्जलि पृष्ठतोऽन्वगात्
अन्वयाद्यत्र तापस्यो धर्मनित्याः समाहिताः १४
तं दृष्ट्वा मुनिमायान्तं वैदेह्यानुगतं तदा
उपाजग्मुर्मुदा युक्ता वचनं चेदमब्रुवन् १५
स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ चिरस्यागमनं प्रभो
अभिवादयामः सर्वास्त्वामुच्यतां किं च कुर्महे १६
तासां तद्वचनं श्रुत्वा वाल्मीकिरिदमब्रवीत्
सीतेयं समनुप्राप्ता पत्नी रामस्य धीमतः १७
स्नुषा दशरथस्यैषा जनकस्य सुता सती
अपापा पतिना त्यक्ता परिपाल्या मया सदा १८
इमां भवत्यः पश्यन्तु स्नेहेन परमेण ह
गौरवान्मम वाक्यस्य पूज्या वोऽस्तु विशेषतः १९
मुहुर्मुहुश्च वैदेहीं परिसान्त्व्य महायशाः
स्वमाश्रमं शिष्यवृतः पुनरायान्महातपाः २०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ४८

७-४९
दृष्ट्वा तु मैथिलद्यं सीतामाश्रमं संप्रवेशिताम्
संतापमकरोद्घोरं लक्ष्मणो दीनचेतनः १
अब्रवीच्च महातेजाः सुमन्त्रं मन्त्रसारथिम्
सीतासंतापजं दुःखं पश्य रामस्य धीमतः २
अतो दुःखतरं किं नु राघवस्य भविष्यति
पत्नीं शुद्धसमाचारां विसृज्य जनकात्मजाम् ३
व्यक्तं दैवादहं मन्ये राघवस्य विनाभवम्
वैदेह्या सारथे सार्धं दैवं हि दुरतिक्रमम् ४
यो हि देवान्सगन्धर्वानसुरान्सह राक्षसैः
निहन्याद्राघवः क्रुद्धः स दैवमनुवर्तते ५
पुरा मम पितुर्वाक्यैर्दण्डके विजने वने
उषितो नव वर्षाणि पञ्च चैव सुदारुणे ६
ततो दुःखतरं भूयः सीताया विप्रवासनम्
पौराणां वचनं श्रुत्वा नृशंसं प्रतिभाति मे ७

को नु धर्माश्रयः सूत कर्मण्यस्मिन्यशोहरे मैथिलद्यं प्रति संप्राप्तः पौरैर्हीनार्थवादिभिः ८
एता बहुविधा वाचः श्रुत्वा लक्ष्मणभाषिताः
सुमन्त्रः प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ९
न संतापस्त्वया कार्यः सौमित्रे मैथिलद्यं प्रति
दृष्टमेतत्पुरा विप्रैः पितुस्ते लक्ष्मणाग्रतः १०
भविष्यति दृढं रामो दुःखप्रायोऽल्पसौख्यवान्
त्वां चैव मैथिलद्यं चैव शत्रुघ्नभरतौ तथा
संत्यजिष्यति धर्मात्मा कालेन महता महान् ११
न त्विदं त्वयि वक्तव्यं सौमित्रे भरतेऽपि वा
राज्ञा वोऽव्याहृतं वाक्यं दुर्वासा यदुवाच ह १२
महाराजसमीपे च मम चैव नरर्षभ
ऋषिणा व्याहृतं वाक्यं वसिष्ठस्य च संनिधौ १३
ऋषेस्तु वचनं श्रुत्वा मामाह पुरुषर्षभः
सूत न क्वचिदेवं ते वक्तव्यं जनसंनिधौ १४
तस्याहं लोकपालस्य वाक्यं तत्सुसमाहितः
नैव जात्वनृतं कुर्यामिति मे सौम्य दर्शनम् १५
सर्वथा नास्त्यवक्तव्यं मया सौम्य तवाग्रतः
यदि ते श्रवणे श्रद्धा श्रूयतां रघुनन्दन १६
यद्यप्यहं नरेन्द्रेण रहस्यं श्रावितः पुरा
तच्चाप्युदाहरिष्यामि दैवं हि दुरतिक्रमम् १७
तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य गम्भीरार्थपदं महत्
तथ्यं ब्रूहीति सौमित्रिः सूतं वाक्यमथाब्रवीत् १८
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ४९

७-५०
तथा संचोदितः सूतो लक्ष्मणेन महात्मना
तद्वाक्यमृषिणा प्रोक्तं व्याहर्तुमुपचक्रमे १
पुरा नाम्ना हि दुर्वासा अत्रेः पुत्रो महामुनिः
वसिष्ठस्याश्रमे पुण्ये स वार्षिक्यमुवास ह २
तमाश्रमं महातेजाः पिता ते सुमहायशाः

पुरोधसं महात्मानं दिदृक्षुरगमत्स्वयम् ३
स दृष्ट्वा सूर्यसंकाशं ज्वलन्तमिव तेजसा
उपविष्टं वसिष्ठस्य सव्ये पार्श्वे महामुनिम्
तौ मुनी तापसश्रेष्ठौ विनीतस्त्वभ्यवादयत् ४
स ताभ्यां पूजितो राजा स्वागतेनासनेन च
पाद्येन फलमूलैश्च सोऽप्यास्ते मुनिभिः सह ५
तेषां तत्रोपविष्टानां तास्ताः सुमधुराः कथाः
बभूवुः परमर्षीणां मध्यादित्यगतेऽहनि ६
ततः कथायां कस्यांचित्प्राञ्जलि प्रग्रहो नृपः
उवाच तं महात्मानमत्रेः पुत्रं तपोधनम् ७
भगवन्किंप्रमाणेन मम वंशो भविष्यति
किमायुश्च हि मे रामः पुत्राश्चान्ये किमायुषः ८
रामस्य च सुता ये स्युस्तेषामायुः कियद्भवेत्
काम्यया भगवन्ब्रूहि वंशस्यास्य गतिं मम ९
तच्छ्रुत्वा व्याहृतं वाक्यं राज्ञो दशरथस्य तु
दुर्वासाः सुमहातेजा व्याहर्तुमुपचक्रमे १०
अयोध्यायाः पती रामो दीर्घकालं भविष्यति
सुखिनश्च समृद्धाश्च भविष्यन्त्यस्य चानुजाः ११
कस्मिंश्चित्कारणे त्वां च मैथिलद्यं च यशस्विनीम्
संत्यजिष्यति धर्मात्मा कालेन महता किल १२
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च
रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति १३
समृद्धैर्हयमेधैश्च इष्ट्वा परपुरंजयः
राजवंशांश्च काकुत्स्थो बहून्संस्थापयिष्यति १४
स सर्वमखिलं राज्ञो वंशस्यास्य गतागतम्
आख्याय सुमहातेजास्तूष्णीमासीन्महाद्युतिः १५
तूष्णीं भूते मुनौ तस्मिन्राजा दशरथस्तदा
अभिवाद्य महात्मानौ पुनरायात्पुरोत्तमम् १६
एतद्वचो मया तत्र मुनिना व्याहृतं पुरा
श्रुतं हृदि च निक्षिप्तं नान्यथा तद्भविष्यति १७
एवं गते न संतापं गन्तुमर्हसि राघव
सीतार्थे राघवार्थे वा दृढो भव नरोत्तम १८

तच्छ्रुत्वा व्याहृतं वाक्यं सूतस्य परमाद्भुतम्
प्रहर्षमतुलं लेभे साधु साध्विति चाब्रवीत् १९
तयोः संवदतोरेवं सूतलक्ष्मणयोः पथि
अस्तमर्को गतो वासं गोमत्यां तावथोषतुः २०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ५०

७-५१
तत्र तां रजनीमुष्य गोमत्यां रघुनन्दनः
प्रभाते पुनरुत्थाय लक्ष्मणः प्रययौ तदा १
ततोऽधदिवसे प्राप्ते प्रविवेश महारथः
अयोध्यां रत्नसंम्पूर्णां हृष्टपुष्टजनावृताम् २
सौमित्रिस्तु परं दैन्यं जगाम सुमहामतिः
रामपादौ समासाद्य वक्ष्यामि किमहं गतः ३
तस्यैवं चिन्तयानस्य भवनं शशिसंनिभम्
रामस्य परमोदारं पुरस्तात्समदृश्यत ४
राज्ञस्तु भवनद्वारि सोऽवतीर्य नरोत्तमः
अवाङ्मुखो दीनमनाः प्रविवेशानिवारितः ५
स दृष्ट्वा राघवं दीनमासीनं परमासने
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां ददर्शाग्रजमग्रतः ६
जग्राह चरणौ तस्य लक्ष्मणो दीनचेतनः
उवाच दीनया वाचा प्राञ्जलि सुसमाहितः ७
आर्यस्याज्ञां पुरस्कृत्य विसृज्य जनकात्मजाम्
गङ्गातीरे यथोद्दिष्टे वाल्मीकेराश्रमे शुभे
पुनरस्म्यागतो वीर पादमूलमुपासितुम् ८
मा शुचः पुरुषव्याघ्र कालस्य गतिरीदृशी
त्वद्विधा न हि शोचन्ति सत्त्ववन्तो मनस्विनः ९
सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् १०
शक्तस्त्वमात्मनात्मानं विजेतुं मनसैव हि लोकान्सर्वांश्च काकुत्स्थ किं पुनर्दुःखमीदृशम् ११
नेदृशेषु विमुह्यन्ति त्वद्विधाः पुरुषर्षभाः

यदर्थं मैथिली त्यक्ता अपवादभयान्नृप १२
स त्वं पुरुषशार्दूल धैर्येण सुसमाहितः
त्यजेमां दुर्बलां बुद्धिं संतापं मा कुरुष्व ह १३
एवमुक्तस्तु काकुत्स्थो लक्ष्मणेन महात्मना
उवाच परया प्रीत्या सौमित्रिं मित्रवत्सलम् १४
एवमेतन्नरश्रेष्ठ यथा वदसि लक्ष्मण
परितोषश्च मे वीर मम कार्यानुशासने १५
निर्वृतिश्च कृता सौम्य संतापश्च निराकृतः
भवद्वाक्यैः सुमधुरैरनुनीतोऽस्मि लक्ष्मण १६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ५१

७-५२
ततः सुमन्त्रस्त्वागम्य राघवं वाक्यमब्रवीत्
एते निवारिता राजन्द्वारि तिष्ठन्ति तापसाः १
भार्गवं च्यवनं नाम पुरस्कृत्य महर्षयः
दर्शनं ते महाराज चोदयन्ति कृतत्वराः
प्रीयमाणा नरव्याघ्र यमुनातीरवासिनः २
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामः प्रोवाच धर्मवित्
प्रवेश्यन्तां महात्मानो भार्गवप्रमुखा द्विजाः ३
राज्ञस्त्वाज्ञां पुरस्कृत्य द्वाःस्थो मूर्ध्नि
कृताञ्जलि
प्रवेशयामास ततस्तापसान्संमतान्बहून् ४
शतं समधिकं तत्र दीप्यमानं स्वतेजसा
प्रविष्टं राजभवनं तापसानां महात्मनाम् ५
ते द्विजाः पूर्णकलशैः सर्वतीर्थाम्बु सत्कृतम्
गृहीत्वा फलमूलं च रामस्याभ्याहरन्बहु ६
प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं रामः प्रीतिपुरस्कृतः
तीर्थोदकानि सर्वाणि फलानि विविधानि च ७
उवाच च महाबाहुः सर्वानेव महामुनीन्
इमान्यासनमुख्यानि यथार्हमुपविश्यताम् ८
रामस्य भाषितं श्रुत्वा सर्व एव महर्षयः
बृसीषु रुचिराख्यासु निषेदुः काञ्चनीषु ते ९

उपविष्टानृषींस्तत्र दृष्ट्वा परपुरंजयः
प्रयतः प्राञ्जलिर्भूत्वा राघवो वाक्यमब्रवीत् १०
किमागमनकार्यं वः किं करोमि तपोधनाः
आज्ञाप्योऽह महर्षीणां सर्वकामकरः सुखम् ११
इदं राज्यं च सकलं जीवितं च हृदि स्थितम्
सर्वमेतद्द्विजार्थं मे सत्यमेतद्ब्रवीमि वः १२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा साधुवादो महानभूत्
ऋषीणामुग्रतपसां यमुनातीरवासिनाम् १३
ऊचुश्च ते महात्मानो हर्षेण महतान्विताः
उपपन्नं नरश्रेष्ठ तवैव भुवि नान्यतः १४
बहवः पार्थिवा राजन्नतिक्रान्ता महाबलाः
कार्यगौरवमश्रुत्वा प्रतिज्ञां नाभ्यरोचयन् १५
त्वया पुनर्ब्राह्मणगौरवादियं
कृता प्रतिज्ञा ह्यनवेक्ष्य कारणम्
कुरुष्व कर्ता ह्यसि नात्र संशयो
महाभयात्त्रातुमृषींस्त्वमर्हसि १६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ५२

७-५३
ब्रुवद्भिरेवमृषिभिः काकुत्स्थो वाक्यमब्रवीत्
किं कार्यं ब्रूत भवतां भयं नाशयितास्मि वः १
तथा वदति काकुत्स्थे भार्गवो वाक्यमब्रवीत्
भयं नः शृणु यन्मूलं देशस्य च नरेश्वर २
पूर्वं कृतयुगे राम दैतेयः सुमहाबलः
लोलापुत्रोऽभवज्ज्येष्ठो मधुर्नाम महासुरः ३
ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च बुद्ध्या च परिनिष्ठितः
सुरैश्च परमोदारैः प्रीतिस्तस्यातुलाभवत् ४
स मधुर्वीर्यसम्पन्नो धर्मे च सुसमाहितः
बहुमानाच्च रुद्रेण दत्तस्तस्याद्भुतो वरः ५
शूलं शूलाद्विनिष्कृष्य महावीर्यं महाप्रभम्
ददौ महात्मा सुप्रीतो वाक्यं चैतदुवाच ह ६
त्वयायमतुलो धर्मो मत्प्रसादात्कृतः शुभः

प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यायुधमुत्तमम् ७
यावत्सुरैश्च विप्रैश्च न विरुध्येर्महासुर
तावच्छूलं तवेदं स्यादन्यथा नाशमाप्नुयात् ८
यश्च त्वामभियुञ्जीत युद्धाय विगतज्वरः
तं शूलं भस्मसात्कृत्वा पुनरेष्यति ते करम् ९
एवं रुद्राद्वरं लब्ध्वा भूय एव महासुरः
प्रणिपत्य महादेवं वाक्यमेतदुवाच ह १०
भगवन्मम वंशस्य शूलमेतदनुत्तमम्
भवेत्तु सततं देव सुराणामीश्वरो ह्यसि ११
तं ब्रुवाणं मधुं देवः सर्वभूतपतिः शिवः
प्रत्युवाच महादेवो नैतदेवं भविष्यति १२
मा भूत्ते विफला वाणी मत्प्रसादकृता शुभा
भवतः पुत्रमेकं तु शूलमेतद्गमिष्यति १३
यावत्करस्थः शूलोऽय भविष्यति सुतस्य ते
अवध्यः सर्वभूतानां शूलहस्तो भविष्यति १४
एवं मधुर्वरं लब्ध्वा देवात्सुमहदद्भुतम्
भवनं चासुरश्रेष्ठः कारयामास सुप्रभम् १५
तस्य पत्नी महाभागा प्रिया कुम्भीनसी हि या
विश्वावसोरपत्यं सा ह्यनलायां महाप्रभा १६
तस्याः पुत्रो महावीर्यो लवणो नाम दारुणः
बाल्यात्प्रभृति दुष्टात्मा पापान्येव समाचरत् १७
तं पुत्रं दुर्विनीतं तु दृष्ट्वा दुःखसमन्वितः
मधुः स शोकमापेदे न चैनं किंचिदब्रवीत् १८
स विहाय इमं लोकं प्रविष्टो वरुणालयम्
शूलं निवेश्य लवणे वरं तस्मै न्यवेदयत् १९
स प्रभावेन शूलस्य दौरात्म्येनात्मनस्तथा
संतापयति लोकांस्त्रीन्विशेषेण तु तापसान् २०
एवंप्रभावो लवणः शूलं चैव तथाविधम्
श्रुत्वा प्रमाणं काकुत्स्थ त्वं हि नः परमा गतिः २१
बहवः पार्थिवा राम भयार्तैरृषिभिः पुरा
अभयं याचिता वीर त्रातारं न च विद्म्रहे २२
ते वयं रावणं श्रुत्वा हतं सबलवाहनम्

त्रातारं विद्महे राम नान्यं भुवि नराधिपम् तत्परित्रातुमिच्छामो लवणाद्भयपीडिताः २३
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ५३

७-५४
तथोक्ते तानृषीन्रामः प्रत्युवाच कृताञ्जलि
किमाहारः किमाचारो लवणः क्व च वर्तते १
राघवस्य वचः श्रुत्वा ऋषयः सर्व एव ते
ततो निवेदयामासुर्लवणो ववृधे यथा २
आहारः सर्वसत्त्वानि विशेषेण च तापसाः
आचारो रौद्रता नित्यं वासो मधुवने सदा ३
हत्वा दशसहस्राणि सिंहव्याघ्रमृगद्विपान्
मानुषांश्चैव कुरुते नित्यमाहारमाह्निकम् ४
ततोऽपराणि सत्त्वानि खादते स महाबलः
संहारे समनुप्राप्ते व्यादितास्य इवान्तकः ५
तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यमुवाच स महामुनीन्
घातयिष्यामि तद्रक्षो व्यपगच्छतु वो भयम् ६
तथा तेषां प्रतिज्ञाय मुनीनामुग्रतेजसाम्
स भ्रातॄन्सहितान्सर्वानुवाच रघुनन्दनः ७
को हन्ता लवणं वीराः कस्यांशः स विधीयताम्
भरतस्य महाबाहोः शत्रुघ्नस्याथवा पुनः ८
राघवेणैवमुक्तस्तु भरतो वाक्यमब्रवीत्
अहमेनं वधिष्यामि ममांशः स विधीयताम् ९
भरतस्य वचः श्रुत्वा शौर्यवीर्यसमन्वितम्
लक्ष्मणावरजस्तस्थौ हित्वा सौवर्णमासनम् १०
शत्रुघ्नस्त्वब्रवीद्वाक्यं प्रणिपत्य नराधिपम्
कृतकर्मा महाबाहुर्मध्यमो रघुनन्दनः ११
आर्येण हि पुरा शून्या अयोध्या रक्षिता पुरी
संतापं हृदये कृत्वा आर्यस्यागमनं प्रति १२
दुःखानि च बहूनीह अनुभूतानि पार्थिव
शयानो दुःखशय्यासु नन्दिग्रामे महात्मना १३
फलमूलाशनो भूत्वा जटाचीरधरस्तथा

अनुभूयेदृशं दुःखमेष राघवनन्दनः
प्रेष्ये मयि स्थिते राजन्न भूयः क्लेशमाप्नुयात् १४
तथा ब्रुवति शत्रुघ्ने राघवः पुनरब्रवीत्
एवं भवतु काकुत्स्थ क्रियतां मम शासनम् १५
राज्ये त्वामभिषेक्ष्यामि मधोस्तु नगरे शुभे
निवेशय महाबाहो भरतं यद्यवेक्षसे १६
शूरस्त्वं कृतविद्यश्च समर्थः संनिवेशने
नगरं मधुना जुष्टं तथा जनपदाञ्शुभान् १७
यो हि वंशं समुत्पाट्य पार्थिवस्य पुनः क्षये
न विधत्ते नृपं तत्र नरकं स निगच्छति १८
स त्वं हत्वा मधुसुतं लवणं पापनिश्चयम्
राज्यं प्रशाधि धर्मेण वाक्यं मे यद्यवेक्षसे १९
उत्तरं च न वक्तव्यं शूर वाक्यान्तरे मम
बालेन पूर्वजस्याज्ञा कर्तव्या नात्र संशयः २०
अभिषेकं च काकुत्स्थ प्रतीच्छस्व मयोद्यतम्
वसिष्ठप्रमुखैर्विप्रैर्विधिमन्त्रपुरस्कृतम् २१
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुष्पञ्चाशः सर्गः ५४

७-५५
एवमुक्तस्तु रामेण परां व्रीडामुपागतः
शत्रुघ्नो वीर्यसम्पन्नो मन्दं मन्दमुवाच ह १
अवश्यं करणीयं च शासनं पुरुषर्षभ
तव चैव महाभाग शासनं दुरतिक्रमम्
अयं कामकरो राजंस्तवास्मि पुरुषर्षभ २
एवमुक्ते तु शूरेण शत्रुघ्नेन महात्मना
उवाच रामः संहृष्टो लक्ष्मणं भरतं तथा ३
संभारानभिषेकस्य आनयध्वं समाहिताः
अद्यैव पुरुषव्याघ्रमभिषेक्ष्यामि दुर्जयम् ४
पुरोधसं च काकुत्स्थौ नैगमानृत्विजस्तथा
मन्त्रिणश्चैव मे सर्वानानयध्वं ममाज्ञया ५
राज्ञः शासनमाज्ञाय तथाकुर्वन्महारथाः

अभिषेकसमारम्भं पुरस्कृत्य पुरोधसम्
प्रविष्टा राजभवनं पुरंदरगृहोपमम् ६
ततोऽभिषेको ववृधे शत्रुघ्नस्य महात्मनः
संप्रहर्षकरः श्रीमान्राघवस्य पुरस्य च ७
ततोऽभिषिक्तं शत्रुघ्नमङ्कमारोप्य राघवः
उवाच मधुरां वाणीं तेजस्तस्याभिपूरयन् ८
अयं शरस्त्वमोघस्ते दिव्यः परपुरंजयः
अनेन लवणं सौम्य हन्तासि रघुनन्दन ९
सृष्टः शरोऽय काकुत्स्थ यदा शेते महार्णवे
स्वयंभूरजितो देवो यं नापश्यन्सुरासुराः १०
अदृश्यः सर्वभूतानां तेनायं हि शरोत्तमः
सृष्टः क्रोधाभिभूतेन विनाशार्थं दुरात्मनोः
मधुकैटभयोर्वीर विघाते वर्तमानयोः ११
स्रष्टुकामेन लोकाँ स्त्रींस्तौ चानेन हतौ युधि
अनेन शरमुख्येन ततो लोकांश्चकार सः १२
नायं मया शरः पूर्वं रावणस्य वधार्थिना
मुक्तः शत्रुघ्न भूतानां महांस्त्रासो भवेदिति १३
यच्च तस्य महच्छूलं त्र्यम्बकेण महात्मना
दत्तं शत्रुविनाशाय मधोरायुधमुत्तमम् १४
तत्संनिक्षिप्य भवने पूज्यमानं पुनः पुनः
दिशः सर्वाः समालोक्य प्राप्नोत्याहारमात्मनः १५
यदा तु युद्धमाकाङ्क्षन्कश्चिदेनं समाह्वयेत्
तदा शूलं गृहीत्वा तद्भस्म रक्षः करोति तम् १६
स त्वं पुरुषशार्दूल तमायुधविवर्जितम्
अप्रविष्टपुरं पूर्वं द्वारि तिष्ठ धृतायुधः १७
अप्रविष्टं च भवनं युद्धाय पुरुषर्षभ
आह्वयेथा महाबाहो ततो हन्तासि राक्षसम् १८
अन्यथा क्रियमाणे तु अवध्यः स भविष्यति
यदि त्वेवं कृते वीर विनाशमुपयास्यति १९
एतत्ते सर्वमाख्यातं शूलस्य च विपर्ययम्
श्रीमतः शितिकण्ठस्य कृत्यं हि दुरतिक्रमम् २०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ५५

७-५६
एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थं प्रशस्य च पुनः पुनः
पुनरेवापरं वाक्यमुवाच रघुनन्दनः १
इमान्यश्वसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभ
रथानां च सहस्रे द्वे गजानां शतमेव च २
अन्तरापणवीथ्यश्च नानापण्योपशोभिताः
अनुगच्छन्तु शत्रुघ्न तथैव नटनर्तकाः ३
हिरण्यस्य सुवर्णस्य अयुतं पुरुषर्षभ
गृहीत्वा गच्छ शत्रुघ्न पर्याप्तधनवाहनः ४
बलं च सुभृतं वीर हृष्टपुष्टमनुत्तमम्
संभाष्य संप्रदानेन रञ्जयस्व नरोत्तम ५
न ह्यर्थास्तत्र तिष्ठन्ति न दारा न च बान्धवाः
सुप्रीतो भृत्यवर्गस्तु यत्र तिष्ठति राघव ६
अतो हृष्टजनाकीर्णां प्रस्थाप्य महतीं चमूम्
एक एव धनुष्पाणिस्तद्गच्छ त्वं मधोर्वनम् ७
यथा त्वां न प्रजानाति गच्छन्तं युद्धकाङ्क्षिणम्
लवणस्तु मधोः पुत्रस्तथा गच्छेरशङ्कितः ८
न तस्य मृत्युरन्योऽस्ति कश्चिद्धि पुरुषर्षभ्
दर्शनं योऽभिगच्छेत स वध्यो लवणेन हि ९
स ग्रीष्मे व्यपयाते तु वर्षरात्र उपस्थिते
हन्यास्त्वं लवणं सौम्य स हि कालोऽस्य दुर्मतेः १०
महर्षींस्तु पुरस्कृत्य प्रयान्तु तव सैनिकाः
यथा ग्रीष्मावशेषेण तरेयुर्जाह्नवीजलम् ११
ततः स्थाप्य बलं सर्वं नदीतीरे समाहितः
अग्रतो धनुषा सार्धं गच्छ त्वं लघुविक्रम १२
एवमुक्तस्तु रामेण शत्रुघ्नस्तान्महाबलान्
सेनामुख्यान्समानीय ततो वाक्यमुवाच ह १३
एते वो गणिता वासा यत्र यत्र निवत्स्यथ
स्थातव्यं चाविरोधेन यथा बाधा न कस्यचित् १४
तथा तांस्तु समाज्ञाप्य निर्याप्य च महद्बलम्
कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं चाभ्यवादयत् १५

रामं प्रदक्षिणं कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य च
रामेण चाभ्यनुज्ञातःशत्रुघ्नः शत्रुतापनः १६
लक्ष्मणं भरतं चैव प्रणिपत्य कृताञ्जलि
पुरोधसं वसिष्ठं च शत्रुघ्नः प्रयतात्मवान्
प्रदक्षिणमथो कृत्वा निर्जगाम महाबलः १७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षट्पञ्चाशं सर्गः ५६

७-५७
प्रस्थाप्य तद्बलं सर्वं मासमात्रोषितः पथि
एक एवाशु शत्रुघ्नो जगाम त्वरितस्तदा १
द्विरात्रमन्तरे शूर उष्य राघवनन्दनः
वाल्मीकेराश्रमं पुण्यमगच्छद्वासमुत्तमम् २
सोऽभिवाद्य महात्मानं वाल्मीकिं मुनिसत्तमम्
कृताञ्जलिरथो भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ३
भगवन्वस्तुमिच्छामि गुरोः कृत्यादिहागतः
श्वः प्रभाते गमिष्यामि प्रतीचीं वारुणीं दिशम् ४
शत्रुघ्नस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुंगवः
प्रत्युवाच महात्मानं स्वागतं ते महायशः
स्वमाश्रममिदं सौम्य राघवाणां कुलस्य ह
आसनं पाद्यमर्घ्यं च निर्विशङ्कः प्रतीच्छ मे ६
प्रतिगृह्य ततः पूजां फलमूलं च भोजनम्
भक्षयामास काकुत्स्थस्तृप्तिं च परमां गतः ७
स तु भुक्त्वा महाबाहुर्महर्षिं तमुवाच ह
पूर्वं यज्ञविभूतीयं कस्याश्रमसमीपतः ८
तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा वाल्मीकिर्वाक्यमब्रवीत्
शत्रुघ्न शृणु यस्येदं बभूवायतनं पुरा ९
युष्माकं पूर्वको राजा सुदासस्य महात्मनः
पुत्रो मित्रसहो नाम वीर्यवानतिधार्मिकः १०
स बाल एव सौदासो मृगयामुपचक्रमे
चञ्चूर्यमाणं ददृशे स शूरो राक्षसद्वयम् ११
शार्दूलरूपिणौ घोरौ मृगान्बहुसहस्रशः
भक्षयानावसंतुष्टौ पर्याप्तिं च न जग्मतुः १२

स तु तौ राक्षसौ दृष्ट्वा निर्मृगं च वनं कृतम्
क्रोधेन महताविष्टो जघानैकं महेषुणा १३
विनिपात्य तमेकं तु सौदासः पुरुषर्षभः
विज्वरो विगतामर्षो हतं रक्षोऽभ्यवैक्षत १४
निरीक्षमाणं तं दृष्ट्वा सहायस्तस्य रक्षसः
संतापमकरोद्धोरं सौदासं चेदमब्रवीत् १५
यस्मादनपराधं त्वं सहायं मम जघ्निवान् तस्मात्तवापि पापिष्ठ प्रदास्यामि प्रतिक्रियाम्
१६
एवमुक्त्वा तु तं रक्षस्तत्रैवान्तरधीयत
कालपर्याययोगेन राजा मित्रसहोऽभवत् १७
राजापि यजते यज्ञं तस्याश्रमसमीपतः
अश्वमेधं महायज्ञं तं वसिष्ठोऽभ्यपालयत् १८
तत्र यज्ञो महानासीद्बहुवर्षगणायुतान्
समृद्धः परया लक्ष्म्या देवयज्ञसमोऽभवत् १९
अथावसाने यज्ञस्य पूर्ववैरमनुस्मरन्
वसिष्ठरूपी राजानमिति होवाच राक्षसः २०
अद्य यज्ञावसानान्ते सामिषं भोजनं मम
दीयतामिति शीघ्रं वै नात्र कार्या विचारणा २१
तच्छ्रुत्वा व्याहृतं वाक्यं रक्षसा कामरूपिणा
भक्षसंस्कारकुशलमुवाच पृथिवीपतिः २२
हविष्यं सामिषं स्वादु यथा भवति भोजनम्
तथा कुरुष्व शीघ्रं वै परितुष्येद्यथा गुरुः २३
शासनात्पार्थिवेन्द्रस्य सूदः संभ्रान्तमानसः
स च रक्षः पुनस्तत्र सूदवेषमथाकरोत् २४
स मानुषमथो मांसं पार्थिवाय न्यवेदयत्
इदं स्वादु हविष्यं च सामिषं चान्नमाहृतम् २५
स भोजनं वसिष्ठाय पत्न्या सार्धमुपाहरत्
मदयन्त्या नरव्याघ्र सामिषं रक्षसा हृतम् २६
ज्ञात्वा तदामिषं विप्रो मानुषं भोजनाहृतम्
क्रोधेन महताविष्टो व्याहर्तुमुपचक्रमे २७
यस्मात्त्वं भोजनं राजन्ममैतद्दातुमिच्छसि

तस्माद्भोजनमेतत्ते भविष्यति न संशयः २८
स राजा सह पत्न्या वै प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः
पुनर्वसिष्ठं प्रोवाच यदुक्तं ब्रह्मरूपिणा २९
तच्छ्रुत्वा पार्थिवेन्द्रस्य रक्षसा विकृतं च तत्
पुनः प्रोवाच राजानं वसिष्ठः पुरुषर्षभम् ३०
मया रोषपरीतेन यदिदं व्याहृतं वचः
नैतच्छक्यं वृथा कर्तुं प्रदास्यामि च ते वरम् ३१
कालो द्वादशवर्षाणि शापस्यास्य भविष्यति
मत्प्रसादाच्च राजेन्द्र अतीतं न स्मरिष्यसि ३२
एवं स राजा तं शापमुपभुज्यारिमर्दनः
प्रतिलेभे पुना राज्यं प्रजाश्चैवान्वपालयत् ३३
तस्य कल्माषपादस्य यज्ञस्यायतनं शुभम्
आश्रमस्य समीपेऽस्मिन्यस्मिन्पृच्छसि राघव ३४
तस्य तां पार्थिवेन्द्रस्य कथां श्रुत्वा
सुदारुणाम्
विवेश पर्णशालायां महर्षिमभिवाद्य च ३५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ५७

७-५८
यामेव रात्रिं शत्रुघ्नः पर्णशालां समाविशत्
तामेव रात्रिं सीतापि प्रसूता दारकद्वयम् १
ततोऽधरात्रसमये बालका मुनिदारकाः
वाल्मीकेः प्रियमाचख्युः सीतायाः प्रसवं शुभम्
तस्य रक्षां महातेजः कुरु भूतविनाशिनीम् २
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मुनिर्हर्षमुपागमत्
भूतघ्नीं चाकरोत्ताभ्यां रक्षां रक्षोविनाशिनीम् ३
कुशमुष्टिमुपादाय लवं चैव तु स द्विजः
वाल्मीकिः प्रददौ ताभ्यां रक्षां भूतविनाशिनीम् ४
यस्तयोः पूर्वजो जातः स कुशैर्मन्त्रसंस्कृतैः
निर्मार्जनीयस्तु भवेत्कुश इत्यस्य नामतः ५
यश्चापरो भवेत्ताभ्यां लवेन सुसमाहितः
निर्मार्जनीयो वृद्धाभिर्लवश्चेति स नामतः ६

एवं कुशलवौ नाम्ना तावुभौ यमजातकौ
मत्कृताभ्यां च नामभ्यां ख्यातियुक्तौ भविष्यतः ७
ते रक्षां जगृहुस्तां च मुनिहस्तात्समाहिताः
अकुर्वंश्च ततो रक्षां तयोर्विगतकल्मषाः ८
तथा तां क्रियमाणां तु रक्षां गोत्रं च नाम च
संकीर्तनं च रामस्य सीतायाः प्रसवौ शुभौ ९
अर्धरात्रे तु शत्रुघ्नः शुश्राव सुमहत्प्रियम्
पर्णशालां गतो रात्रौ दिष्ट्या दिष्ट्येति
चाब्रवीत् १०
तथा तस्य प्रहृष्टस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः
व्यतीता वार्षिकी रात्रिः श्रावणी लघुविक्रमा ११
प्रभाते तु महावीर्यः कृत्वा पौर्वाह्णिकं क्रमम्
मुनिं प्राञ्जलिरामन्त्र्य प्रायात्पश्चान्मुखः
पुनः १२
स गत्वा यमुनातीरं सप्तरात्रोषितः पथि
ऋषीणां पुण्यकीर्तीनामाश्रमे वासमभ्ययात् १३
स तत्र मुनिभिः सार्धं भार्गवप्रमुखैर्नृपः
कथाभिर्बहुरूपाभिर्वासं चक्रे महायशाः १४
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ५८

७-५९
अथ रात्र्यां प्रवृत्तायां शत्रुघ्नो भृगुनन्दनम्
पप्रच्छ च्यवनं विप्रं लवणस्य बलाबलम् १
शूलस्य च बलं ब्रह्मन्के च पूर्वं निपातिताः
अनेन शूलमुख्येन द्वंद्वयुद्धमुपागताः २
तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा शत्रुघ्नस्य महात्मनः
प्रत्युवाच महातेजाश्च्यवनो रघुनन्दनम् ३
असंख्येयानि कर्माणि यान्यस्य पुरुषर्षभ
इक्ष्वाकुवंशप्रभवे यद्वृत्तं तच्छृणुष्व मे ४
अयोध्यायां पुरा राजा युवनाश्वसुतो बली
मान्धाता इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ५
स कृत्वा पृथिवीं कृत्स्नां शासने पृथिवीपतिः

सुरलोकमथो जेतुमुद्योगमकरोन्नृपः ६
इन्द्रस्य तु भयं तीव्रं सुराणां च महात्मनाम्
मान्धातरि कृतोद्योगे देवलोकजिगीषया ७
अर्धासनेन शक्रस्य राज्यार्धेन च पार्थिवः
वन्द्यमानः सुरगणैः प्रतिज्ञामध्यरोहत ८
तस्य पापमभिप्रायं विदित्वा पाकशासनः
सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यमुवाच युवनाश्वजम् ९
राजा त्वं मानुषे लोके न तावत्पुरुषर्षभ
अकृत्वा पृथिवीं वश्यां देवराज्यमिहेच्छसि १०
यदि वीर समग्रा ते मेदिनी निखिला वशे
देवराज्यं कुरुष्वेह सभृत्यबलवाहनः ११
इन्द्रमेवं ब्रुवाणं तु मान्धाता वाक्यमब्रवीत्
क्व मे शक्र प्रतिहतं शासनं पृथिवीतले १२
तमुवाच सहस्राक्षो लवणो नाम राक्षसः
मधुपुत्रो मधुवने नाज्ञां ते कुरुतेऽनघ १३
तच्छ्रुत्वा विप्रियं घोरं सहस्राक्षेण भाषितम्
व्रीडितोऽवाङ्मुखो राजा व्याहर्तुं न शशाक ह १४
आमन्त्र्य तु सहस्राक्षं ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः
पुनरेवागमच्छ्रीमानिमं लोकं नरेश्वरः १५
स कृत्वा हृदयेऽमर्षं सभृत्यबलवाहनः
आजगाम मधोः पुत्रं वशे कर्तुमनिन्दितः १६
स काङ्क्षमाणो लवणं युद्धाय पुरुषर्षभः
दूतं संप्रेषयामास सकाशं लवणस्य सः १७
स गत्वा विप्रियाण्याह बहूनि मधुनः सुतम्
वदन्तमेवं तं दूतं भक्षयामास राक्षसः १८
चिरायमाणे दूते तु राजा क्रोधसमन्वितः
अर्दयामास तद्रक्षः शरवृष्ट्या समन्ततः १९
ततः प्रहस्य लवणः शूलं जग्राह पाणिना
वधाय सानुबन्धस्य मुमोचायुधमुत्तमम् २०
तच्छूलं दीप्यमानं तु सभृत्यबलवाहनम्
भस्मीकृत्वा नृपं भूयो लवणस्यागमत्करम् २१
एवं स राजा सुमहान्हतः सबलवाहनः

शूलस्य च बलं वीर अप्रमेयमनुत्तमम् २२
श्वः प्रभाते तु लवणं वधिष्यसि न संशयः
अगृहीतायुधं क्षिप्रं ध्रुवो हि विजयस्तव २३
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९

७-६०
कथां कथयतां तेषां जयं चाकाङ्क्षतां शुभम्
व्यतीता रजनी शीघ्रं शत्रुघ्नस्य महात्मनः १
ततः प्रभाते विमले तस्मिन्काले स राक्षसः
निर्गतस्तु पुराद्वीरो भक्षाहारप्रचोदितः २
एतस्मिन्नन्तरे शूरः शत्रुघ्नो यमुनां नदीम्
तीर्त्वा मधुपुरद्वारि धनुष्पाणिरतिष्ठत् ३
ततोऽधदिवसे प्राप्ते क्रूरकर्मा स राक्षसः
आगच्छद्बहुसाहस्रं प्राणिनामुद्वहन्भरम् ४
ततो ददर्श शत्रुघ्नं स्थितं द्वारि धृतायुधम्
तमुवाच ततो रक्षः किमनेन करिष्यसि ५
ईदृशानां सहस्राणि सायुधानां नराधम
भक्षितानि मया रोषात्कालमाकाङ्क्षसे नु किम् ६
आहारश्चाप्यसंपूर्णो ममायं पुरुषाधम
स्वयं प्रविष्टो नु मुखं कथमासाद्य दुर्मते ७
तस्यैवं भाषमाणस्य हसतश्च मुहुर्मुहुः
शत्रुघ्नो वीर्यसम्पन्नो रोषादश्रूण्यवर्तयत् ८
तस्य रोषाभिभूतस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः
तेजोमया मरीच्यस्तु सर्वगात्रैर्विनिष्पतन् ९
उवाच च सुसंक्रुद्धःशत्रुघ्नस्तं निशाचरम् योद्ध्मिच्छामि दुर्बुद्धे द्वंद्वयुद्धं त्वया सह
१०
पुत्रो दशरथस्याहं भ्राता रामस्य धीमतः
शत्रुघ्नो नाम शत्रुघ्नो वधाकाङ्क्षी तवागतः ११
तस्य मे युद्धकामस्य द्वंद्वयुद्धं प्रदीयताम्
शत्रुस्त्वं सर्वजीवानां न मे जीवन्गमिष्यसि १२
तस्मिंस्तथा ब्रुवाणे तु राक्षसः प्रहसन्निव

प्रत्युवाच नरश्रेष्ठं दिष्ट्या प्राप्तोऽसि
दुर्मते १३
मम मातृष्वसुर्भ्राता रावणो नाम राक्षसः
हतो रामेण दुर्बुद्धे स्त्रीहेतोः पुरुषाधम १४
तच्च सर्वं मया क्षान्तं रावणस्य कुलक्षयम्
अवज्ञां पुरतः कृत्वा मया यूयं विशेषतः १५
न हताश्च हि मे सर्वे परिभूतास्तृणं यथा
भूताश्चैव भविष्याश्च यूयं च पुरुषाधमाः १६
तस्य ते युद्धकामस्य युद्धं दास्यामि दुर्मते
ईप्सितं यादृशं तुभ्यं सज्जये यावदायुधम् १७
तमुवाचाथ शत्रुघ्नः क्व मे जीवन्गमिष्यसि
दुर्बलोऽप्यागतः शत्रुर्न मोक्तव्यः कृतात्मना १८
योहि विक्लवया बुद्ध्या प्रसरं शत्रवे ददौ
स हतो मन्दबुद्धित्वाद्यथा कापुरुषस्तथा १९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षष्टितमः सर्गः ६०

७-६१
तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः
क्रोधमाहारयत्तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् १
पाणौ पाणिं विनिष्पिष्य दन्तान्कटकटाय्य च
लवणो रघुशार्दूलमाह्वयामास चासकृत् २
तं ब्रुवाणं तथा वाक्यं लवणं घोर विक्रमम्
शत्रुघ्नो देवशत्रुघ्न इदं वचनमब्रवीत् ३
शत्रुघ्नो न तदा जातो यदान्ये निर्जितास्त्वया
तदद्य बाणाभिहतो व्रज त्वं यमसादनम् ४
ऋषयोऽप्यद्य पापात्मन्मया त्वां निहतं रणे
पश्यन्तु विप्रा विद्वांसस्त्रिदशा इव रावणम् ५
त्वयि मद्बाणनिर्दग्धे पतितेऽद्य निशाचर
पुरं जनपदं चापि क्षेममेतद्भविष्यति ६
अद्य मद्बाहुनिष्क्रान्तः शरो वज्रनिभाननः
प्रवेक्ष्यते ते हृदयं पद्ममंशुरिवार्कजः ७
एवमुक्तो महावृक्षं लवणः क्रोधमूर्छितः

शत्रुघ्नोरसि चिक्षेप तं शूरः शतधाच्छिनत् ८
तद्दृष्ट्वा विफलं कर्म राक्षसः पुनरेव तु
पादपान्सुबहून्गृह्य शत्रुघ्ने व्यसृजद्बली ९
शत्रुघ्नश्चापि तेजस्वी वृक्षानापततो बहून्
त्रिभिश्चतुर्भिरेकैकं चिच्छेद नतपर्वभिः १०
ततो बाणमयं वर्षं व्यसृजद्राक्षसोरसि
शत्रुघ्नो वीर्यसम्पन्नो विव्यथे न च राक्षसः ११
ततः प्रहस्य लवणो वृक्षमुत्पाट्य् लीलया
शिरस्यभ्यहनच्छूरं स्रस्ताङ्गः स मुमोह वै १२
तस्मिन्निपतिते वीरे हाहाकारो महानभूत्
ऋषीणां देवसंघानां गन्धर्वाप्सरसामपि १३
तमवज्ञाय तु हतं शत्रुघ्नं भुवि पातितम्
रक्षो लब्धान्तरमपि न विवेश स्वमालयम् १४
नापि शूलं प्रजग्राह तं दृष्ट्वा भुवि पातितम्
ततो हत इति ज्ञात्वा तान्भक्षान्समुदावहत् १५
मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तु पुनस्तस्थौ धृतायुधः
शत्रघ्न्! राक्षसद्वारि ऋषिभिः संप्रपूजितः १६
ततो दिव्यममोघं तं जग्राह शरमुत्तमम्
ज्वलन्तं तेजसा घोरं पूरयन्तं दिशो दश १७
वज्राननं वज्रवेगं मेरुमन्दरगौरवम्
नतं पर्वसु सर्वेषु संयुगेष्वपराजितम् १८
असृक्चन्दनदिग्धाङ्गं चारुपत्रं पतत्रिणम्
दानवेन्द्राचलेन्द्राणामसुराणां च दारुणम् १९
तं दीप्तमिव कालाग्निं युगान्ते समुपस्थिते
दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि परित्रासमुपागमन् २०
सदेवासुरगन्धर्वं समुनिं साप्सरोगणम्
जगद्धि सर्वमस्वस्थं पितामहमुपस्थितम् २१
ऊचुश्च देवदेवेशं वरदं प्रपितामहम्
कच्चिल्लोकक्षयो देव प्राप्तो वा युगसंक्षयः २२
नेदृशं दृष्टपूर्वं न श्रुतं वा प्रपितामह
देवानां भयसंमोहो लोकानां संक्षयः प्रभो २३
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः

भयकारणमाचष्टे देवानामभयंकरः २४
वधाय लवणस्याजौ शरः शत्रुघ्नधारितः
तेजसा यस्य सर्वे स्म संमूढाः सुरसत्तमाः २५
एषो हि पूर्वं देवस्य लोककर्तुः सनातनः
शरस्तेजोमयो वत्सा येन वै भयमागतम् २६
एष वै कैटभस्यार्थे मधुनश्च महाशरः
सृष्टो महात्मना तेन वधार्थं दैत्ययोस्तयोः २७
एवमेतं प्रजानीध्वं विष्णोस्तेजोमयं शरम्
एषा चैव तनुः पूर्वा विष्णोस्तस्य महात्मनः २८
इतो गच्छत पश्यध्वं वध्यमानं महात्मना
रामानुजेन वीरेण लवणं राक्षसोत्तमम् २९
तस्य ते देवदेवस्य निशम्य मधुरां गिरम्
आजग्मुर्यत्र युध्येते शत्रुघ्नलवणावुभौ ३०
तं शरं दिव्यसंकाशं शत्रुघ्नकरधारितम्
ददृशुः सर्वभूतानि युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ३१
आकाशमावृतं दृष्ट्वा देवैर्हि रघुनन्दनः
सिंहनादं मुहुः कृत्वा ददर्श लवणं पुनः ३२
आहूतश्च ततस्तेन शत्रुघ्नेन महात्मना
लवणः क्रोधसंयुक्तो युद्धाय समुपस्थितः ३३
आकर्णात्स विकृष्याथ तद्धनुर्धन्विनां वरः
स मुमोच महाबाणं लवणस्य महोरसि
उरस्तस्य विदार्याशु प्रविवेश रसातलम् ३४
गत्वा रसातलं दिव्यः शरो विबुधपूजितः
पुनरेवागमत्तूर्णमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम् ३५
शत्रुघ्नशरनिर्भिन्नो लवणः स निशाचरः
पपात सहसा भूमौ वज्राहत इवाचलः ३६
तच्च दिव्यं महच्छूलं हते लवणराक्षसे
पश्यतां सर्वभूतानां रुद्रस्य वशमन्वगात ३७
एकेषुपातेन भयं निहत्य
लोकत्रयस्यास्य रघुप्रवीरः
विनिर्बभावुद्यतचापबाण
स्तमः प्रणुद्येव सहस्ररश्मिः ३८

इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ६१

७-६२
हते तु लवणे देवाः सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः
ऊचुः सुमधुरां वाणीं शत्रुघ्नं शत्रुतापनम् १
दिष्ट्या ते विजयो वत्स दिष्ट्या लवणराक्षसः
हतः पुरुषशार्दूल वरं वरय राघव २
वरदाः स्म महाबाहो सर्व एव समागताः
विजयाकाङ्क्षिणस्तुभ्यममोघं दर्शनं हि नः ३
देवानां भाषितं श्रुत्वा शूरो मूर्ध्नि कृताञ्जलि
प्रत्युवाच महाबाहुः शत्रुघ्नः प्रयतात्मवान् ४
इमां मधुपुरीं रम्यां मधुरां देवनिर्मिताम्
निवेशं प्राप्नुयां शीघ्रमेष मेऽस्तु वरो मतः ५
तं देवाः प्रीतमनसो बाढमित्येव राघवम्
भविष्यति पुरी रम्या शूरसेना न संशयः ६
ते तथोक्त्वा महात्मानो दिवमारुरुहुस्तदा
शत्रुघ्नोऽपि महातेजास्तां सेनां समुपानयत् ७
सा सेना शीघ्रमागच्छच्छ्रुत्वा शत्रुघ्नशासनम्
निवेशनं च शत्रुघ्नः शासनेन समारभत् ८
सा पुरी दिव्यसंकाशा वर्षे द्वादशमे शुभा
निविष्टा शूरसेनानां विषयश्चाकुतोभयः ९
क्षेत्राणि सस्ययुक्तानि काले वर्षति वासवः
अरोगा वीरपुरुषा शत्रुघ्नभुजपालिता १०
अर्धचन्द्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता
शोभिता गृहमुख्यैश्च शोभिता चत्वरापणैः ११
यच्च तेन महच्छून्यं लवणेन कृतं पुरा
शोभयामास तद्वीरो नानापण्यसमृद्धिभिः १२
तां समृद्धां समृद्धार्थः शत्रुघ्नो भरतानुजः
निरीक्ष्य परमप्रीतः परं हर्षमुपागमत् १३
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना निवेश्य मधुरां पुरीम्
रामपादौ निरीक्षेयं वर्षे द्वादशमे शुभे १४
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ६२

७-६३
ततो द्वादशमे वर्षे शत्रुघ्नो रामपालिताम्
अयोध्यां चकमे गन्तुमल्पभृत्यबलानुगः १
मन्त्रिणो बलमुख्यांश्च निवर्त्य च पुरोधसम्
जगाम रथमुख्येन हययुक्तेन भास्वता २
स गत्वा गणितान्वासान्सप्ताष्टौ रघुनन्दनः
अयोध्यामगमत्तूर्णं राघवोत्सुकदर्शनः ३
स प्रविश्य पुरीं रम्यां श्रीमानिक्ष्वाकुनन्दनः
प्रविवेश महाबाहुर्यत्र रामो महाद्युतिः ४
सोऽभिवाद्य महात्मानं ज्वलन्तमिव तेजसा
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा रामं सत्यपराक्रमम् ५
यदाज्ञप्तं महाराज सर्वं तत्कृतवानहम्
हतः स लवणः पापः पुरी सा च निवेशिता ६
द्वादशं च गतं वर्षं त्वां विना रघुनन्दन
नोत्सहेयमहं वस्तुं त्वया विरहितो नृप ७
स मे प्रसादं काकुत्स्थ कुरुष्वामितविक्रम
मातृहीनो यथा वत्सस्त्वां विना प्रवसाम्यहम् ८
एवं ब्रुवाणं शत्रुघ्नं परिष्वज्येदमब्रवीत्
मा विषादं कृथा वीर नैतत्क्षत्रियचेष्टितम् ९
नावसीदन्ति राजानो विप्रवासेषु राघव
प्रजाश्च परिपाल्या हि क्षत्रधर्मेण राघव १०
काले काले च मां वीर अयोध्यामवलोकितुम्
आगच्छ त्वं नरश्रेष्ठ गन्तासि च पुरं तव ११
ममापि त्वं सुदयितः प्राणैरपि न संशयः
अवश्यं करणीयं च राज्यस्य परिपालनम् १२
तस्मात्त्वं वस काकुत्स्थ पञ्चरात्रं मया सह
ऊर्ध्वं गन्तासि मधुरां सभृत्यबलवाहनः १३
रामस्यैतद्वचः श्रुत्वा धर्मयुक्तं मनोनुगम्
शत्रुघ्नो दीनया वाचा बाढमित्येव चाब्रवीत् १४
स पञ्चरात्रं काकुत्स्थो राघवस्य यथाज्ञया
उष्य तत्र महेष्वासो गमनायोपचक्रमे १५

आमन्त्र्य तु महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम्
भरतं लक्ष्मणं चैव महारथमुपारुहत् १६
दूरं ताभ्यामनुगतो लक्ष्मणेन महात्मना
भरतेन च शत्रुघ्नो जगामाशु पुरीं तदा १७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३

७-६४
प्रस्थाप्य तु स शत्रुघ्नं भ्रातृभ्यां सह राघवः
प्रमुमोद सुखी राज्यं धर्मेण परिपालयन् १
ततः कतिपयाहःसु वृद्धो जानपदो द्विजः
शवं बालमुपादाय राजद्वारमुपागमत् २
रुदन्बहुविधा वाचः स्नेहाक्षरसमन्विताः
असकृत्पुत्र पुत्रेति वाक्यमेतदुवाच ह ३
किं नु मे दुष्कृतं कर्म पूर्वं देहान्तरे कृतम्
यदहं पुत्रमेकं त्वां पश्यामि निधनं गतम् ४
अप्राप्तयौवनं बालं पञ्चवर्षसमन्वितम्
अकाले कालमापन्नं दुःखाय मम पुत्रक ५
अल्पैरहोभिर्निधनं गमिष्यामि न संशयः
अहं च जननी चैव तव शोकेन पुत्रक ६
न स्मराम्यनृतं ह्युक्तं न च हिंसां स्मराम्यहम्
केन मे दुष्कृतेनाद्य बाल एव ममात्मजः
अकृत्वा पितृकार्याणि नीतो वैवस्वतक्षयम् ७
नेदृशं दृष्टपूर्वं मे श्रुतं वा घोरदर्शनम्
मृत्युरप्राप्तकालानां रामस्य विषये यथा ८
रामस्य दुष्कृतं किंचिन्महदस्ति न संशयः
त्वं राजञ्जीवयस्वैनं बालं मृत्युवशं गतम् ९
भ्रातृभिः सहितो राजन्दीर्घमायुरवाप्नुहि
उषिताः स्म सुखं राज्ये तवास्मिन्सुमहाबल १०
संप्रत्यनाथो विषय इक्ष्वाकूणां महात्मनाम् रामं नाथमिहासाद्य बालान्तकरणं नृपम् ११
राजदोषैर्विपद्यन्ते प्रजा ह्यविधिपालिताः
असद्वृत्ते तु नृपतावकाले म्रियते जनः १२

यदा पुरेष्वयुक्तानि जना जनपदेषु च
कुर्वते न च रक्षास्ति तदाकालकृतं भयम् १३
सुव्यक्तं राजदोषोऽय भविष्यति न संशयः
पुरे जनपदे वापि तदा बालवधो ह्ययम् १४
एवं बहुविधैर्वाक्यैर्निन्दयानो मुहुर्मुहुः
राजानं दुःखसंतप्तः सुतं तमुपगूहति १५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ६४

७-६५
तथा तु करुणं तस्य द्विजस्य परिदेवितम्
शुश्राव राघवः सर्वं दुःखशोकसमन्वितम् १
स दुःखेन सुसंतप्तो मन्त्रिणः समुपाह्वयत्
वसिष्ठं वामदेवं च भ्रातॄंश्च सहनैगमान् २
ततो द्विजा वसिष्ठेन सार्धमष्टौ प्रवेशिताः
राजानं देवसंकाशं वर्धस्वेति ततोऽब्रुवन् ३
मार्कण्डेयोऽथ मौद्गल्यो वामदेवश्च काश्यपः
कात्यायनोऽथ जाबालिर्गौतमो नारदस्तथा ४
एते द्विजर्षभाः सर्वे आसनेषूपवेशिताः
मन्त्रिणो नैगमाश्चैव यथार्हमनुकूलतः ५
तेषां समुपविष्टानां सर्वेषां दीप्ततेजसाम्
राघवः सर्वमाचष्टे द्विजो यस्मात्प्ररोदिति ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञो दीनस्य नारदः
प्रत्युवाच शुभं वाक्यमृषीणां संनिधौ नृपम् ७
शृणु राजन्यथाकाले प्राप्तोऽयं बालसंक्षयः
श्रुत्वा कर्तव्यतां वीर कुरुष्व रघुनन्दन ८
पुरा कृतयुगे राम ब्राह्मणा वै तपस्विनः
अब्राह्मणस्तदा राजन्न तपस्वी कथंचन ९
तस्मिन्युगे प्रज्वलिते ब्रह्मभूते ८अनावृते
अमृत्यवस्तदा सर्वे जज्ञिरे दीर्घदर्शिनः १०
ततस्त्रेतायुगं नाम मानवानां वपुष्मताम्
क्षत्रिया यत्र जायन्ते पूर्वेण तपसान्विताः ११
वीर्येण तपसा चैव तेऽधिकाः पूर्वजन्मनि

मानवा ये महात्मानस्तस्मिँ स्त्रेतायुगे युगे १२
ब्रह्म क्षत्रं तु तत्सर्वं यत्पूर्वमपरं च यत्
युगयोरुभयोरासीत्समवीर्यसमन्वितम् १३
अपश्यन्तस्तु ते सर्वे विशेषमधिकं ततः
स्थापनं चक्रिरे तत्र चातुर्वर्ण्यस्य सर्वतः १४
अधर्मः पादमेकं तु पातयत्पृथिवीतले
अधर्मेण हि संयुक्तास्तेन मन्दाभवन्द्विजाः १५
ततः प्रादुष्कृतं पूर्वमायुषः परिनिष्ठितम्
शुभान्येवाचरँ ल्लोकाः सत्यधर्मपरायणाः १६
त्रेतायुगे त्ववर्तन्त ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्च ये
तपोऽतप्यन्त ते सर्वे शुश्रूषामपरे जनाः १७
स धर्मः परमस्तेषां वैश्यशूद्रमथागमत्
पूजां च सवर्वर्णानां शूद्राश्चक्रुर्विशेषतः १८
ततः पादमधर्मस्य द्वितीयमवतारयत्
ततो द्वापरसंख्या सा युगस्य समजायत १९
तस्मिन्द्वापरसंख्ये तु वर्तमाने युगक्षये
अधर्मश्चानृतं चैव ववृधे पुरुषर्षभ २०
तस्मिन्द्वापरसंख्याते तपो वैश्यान्समाविशत्
न शूद्रो लभते धर्ममुग्रं तप्तुं नरर्षभ २१
हीनवर्णो नरश्रेष्ठ तप्यते सुमहत्तपः
भविष्या शूद्रयोन्यां हि तपश्चर्या कलौ युगे २२
अधर्मः परमो राम द्वापरे शूद्रधारितः
स वै विषयपर्यन्ते तव राजन्महातपाः
शूद्रस्तप्यति दुर्बुद्धिस्तेन बालवधो ह्ययम् २३
यो ह्यधर्ममकार्यं वा विषये पार्थिवस्य हि
करोति राजशार्दूल पुरे वा दुर्मतिर्नरः
क्षिप्रं हि नरकं याति स च राजा न संशयः २४
स त्वं पुरुषशार्दूल मार्गस्व विषयं स्वकम्
दुष्कृतं यत्र पश्येथास्तत्र यत्नं समाचर २५
एवं ते धर्मवृद्धिश्च नृणां चायुर्विवर्धनम्
भविष्यति नरश्रेष्ठ बालस्यास्य च जीवितम् २६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ६५

७-६६
नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वामृतमयं यथा
प्रहर्षमतुलं लेभे लक्ष्मणं चेदमब्रवीत् १
गच्छ सौम्य द्विजश्रेष्ठं समाश्वासय लक्ष्मण
बालस्य च शरीरं तत्तैलद्रोण्यां निधापय २
गन्धैश्च परमोदारैस्तैलैश्च सुसुगन्धिभिः
यथा न क्षीयते बालस्तथा सौम्य विधीयताम् ३
यथा शरीरे बालस्य गुप्तस्याक्लिष्टकर्मणः
विपत्तिः परिभेदो वा भवेन्न च तथा कुरु ४
तथा संदिश्य काकुत्स्थो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्
मनसा पुष्पकं दध्यावागच्छेति महायशाः ५
इङ्गितं स तु विज्ञाय पुष्पको हेमभूषितः
आजगाम मुहूर्तेन समीपं राघवस्य वै ६
सोऽब्रवीत्प्रणतो भूत्वा अयमस्मि नराधिप
वश्यस्तव महाबाहो किंकरः समुपस्थितः ७
भाषितं रुचिरं श्रुत्वा पुष्पकस्य नराधिपः
अभिवाद्य महर्षींस्तान्विमानं सोऽध्यरोहत ८
धनुर्गृहीत्वा तूणीं च खड्गं च रुचिरप्रभम्
निक्षिप्य नगरे वीरौ सौमित्रिभरतावुभौ ९
प्रायात्प्रतीचीं स मरून्विचन्वंश्च समन्ततः
उत्तरामगमच्छ्रीमान्दिशं हिमवतावृताम् १०
अपश्यमानस्तत्रापि स्वल्पमप्यथ दुष्कृतम्
पूर्वामपि दिशं सर्वामथापश्यन्नराधिपः ११
दक्षिणां दिशमाक्रामत्ततो राजर्षिनन्दनः
शैवलस्योत्तरे पार्श्वे ददर्श सुमहत्सरः १२
तस्मिन्सरसि तप्यन्तं तापसं सुमहत्तपः
ददर्श राघवः श्रीमाँ ल्लम्बमानमधोमुखम् १३
अथैनं समुपागम्य तप्यन्तं तप उत्तमम्
उवाच राघवो वाक्यं धन्यस्त्वमसि सुव्रत १४
कस्यां योन्यां तपोवृद्ध वर्तसे दृढविक्रम
कौतूहलात्त्वां पृच्छामि रामो दाशरथिर्ह्यहम् १५

मनीषितस्ते को न्वर्थः स्वर्गलाभो वराश्रयः
यमाश्रित्य तपस्तप्तं श्रोतुमिच्छामि तापस १६
ब्राह्मणो वासि भद्रं ते क्षत्रियो वासि दुर्जयः
वैश्यो वा यदि वा शूद्रः सत्यमेतद्ब्रवीहि मे १७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ६६

७-६७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्याक्लिष्टकर्मणः
अवाक्शिरास्तथाभूतो वाक्यमेतदुवाच ह १
शूद्रयोन्यां प्रसूतोऽस्मि तप उग्रं समास्थितः
देवत्वं प्रार्थये राम सशरीरो महायशः २
न मिथ्याहं वदे राजन्देवलोकजिगीषया
शूद्रं मां विद्धि काकुत्स्थ शम्बूकं नाम नामतः ३
भाषतस्तस्य शूद्रस्य खड्गं सुरुचिरप्रभम्
निष्कृष्य कोशाद्विमलं शिरश्चिच्छेद राघवः ४
तस्मिन्मुहूर्ते बालोऽसौ जीवेन समयुज्यत ५
ततोऽगस्त्याश्रमपदं रामः कमललोचनः
स गत्वा विनयेनैव तं नत्वा मुमुदे सुखी ६
सोऽभिवाद्य महात्मानं ज्वलन्तमिव तेजसा
आतिथ्यं परमं प्राप्य निषसाद नराधिपः ७
तमुवाच महातेजाः कुम्भयोनिर्महातपाः
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ८
त्वं मे बहुमतो राम गुणैर्बहुभिरुत्तमैः
अतिथिः पूजनीयश्च मम राजन्हृदि स्थितः ९
सुरा हि कथयन्ति त्वामागतं शूद्रघातिनम्
ब्राह्मणस्य तु धर्मेण त्वया जीवापितः सुतः १०
उष्यतां चेह रजनीं सकाशे मम राघव
प्रभाते पुष्पकेण त्वं गन्ता स्वपुरमेव हि ११
इदं चाभरणं सौम्य निर्मितं विश्वकर्मणा
दिव्यं दिव्येन वपुषा दीप्यमानं स्वतेजसा
प्रतिगृह्णीष्व काकुत्स्थ मत्प्रियं कुरु राघव १२
दत्तस्य हि पुनर्दानं सुमहत्फलमुच्यते

९
अथापश्यं मुहूर्तात्तु दिव्यमद्भुतदर्शनम्
विमानं परमोदारं हंसयुक्तं मनोजवम् १०
अत्यर्थं स्वर्गिणं तत्र विमाने रघुनन्दन
उपास्तेऽप्सरसां वीर सहस्रं दिव्यभूषणम्
गान्ति गेयानि रम्याणि वादयन्ति तथापराः ११
पश्यतो मे तदा राम विमानादवरुह्य च
तं शवं भक्षयामास स स्वर्गी रघुनन्दन १२
ततो भुक्त्वा यथाकामं मांसं बहु च सुष्ठु च
अवतीर्य सरः स्वर्गी संस्प्रष्टुमुपचक्रमे १३
उपस्पृश्य यथान्यायं स स्वर्गी पुरुषर्षभ
आरोढुमुपचक्राम विमानवरमुत्तमम् १४
तमहं देवसंकाशमारोहन्तमुदीक्ष्य वै
अथाहमब्रुवं वाक्यं तमेवं पुरुषर्षभ १५
को भवान्देवसंकाश आहारश्च विगर्हितः
त्वयायं भुज्यते सौम्य किमर्थं वक्तुमर्हसि १६
आश्चर्यमीदृशो भावो भास्वरो देवसंमतः
आहारो गर्हितः सौम्य श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः १७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टषष्टितमःसर्गः ६८

७-६९
श्रुत्वा तु भाषितं वाक्यं मम राम शुभाक्षरम्
प्राञ्जलि प्रत्युवाचेदं स स्वर्गी रघुनन्दन १
शृणु ब्रह्मन्यथा वृत्तं ममैतत्सुखदुःखयोः
दुरतिक्रमणीयं हि यथा पृच्छसि मां द्विज २
पुरा वैदर्भको राजा पिता मम महायशाः
सुदेव इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु वीर्यवान् ३
तस्य पुत्रद्वयं ब्रह्मन्द्वाभ्यां
स्त्रीभ्यामजायत
अहं श्वेत इति ख्यातो यवीयान्सुरथोऽभवत् ४
ततः पितरि स्वर्याते पौरा मामभ्यषेचयन्

तत्राहं कृतवान्राज्यं धर्मेण सुसमाहितः ५
एवं वर्षसहस्राणि समतीतानि सुव्रत
राज्यं कारयतो ब्रह्मन्प्रजा धर्मेण रक्षतः ६
सोऽह निमित्ते
कस्मिंश्चिद्विज्ञातायुर्द्विजोत्तम
कालधर्मं हृदि न्यस्य ततो वनमुपागमम् ७
सोऽह वनमिदं दुर्गं मृगपक्षिविवर्जितम्
तपश्चर्तुं प्रविष्टोऽस्मि समीपे सरसः शुभे ८
भ्रातरं सुरथं राज्ये अभिषिच्य नराधिपम्
इदं सरः समासाद्य तपस्तप्तं मया चिरम् ९
सोऽह वर्षसहस्राणि तपस्त्रीणि महामुने
तप्त्वा सुदुष्करं प्राप्तो ब्रह्मलोकमनुत्तमम् १०
ततो मां स्वर्गसंस्थं वै क्षुत्पिपासे द्विजोत्तम
बाधेते परमोदार ततोऽह व्यथितेन्द्रियः ११
गत्वा त्रिभुवनश्रेष्ठं पितामहमुवाच ह
भगवन्ब्रह्मलोकोऽय क्षुत्पिपासाविवर्जितः १२
कस्येयं कर्मणः प्राप्तिः क्षुत्पिपासावशोऽस्मि
यत्
आहारः कश्च मे देव तन्मे ब्रूहि पितामह १३
पितामहस्तु मामाह तवाहारः सुदेवज
स्वादूनि स्वानि मांसानि तानि भक्षय नित्यशः १४
स्वशरीरं त्वया पुष्टं कुर्वता तप उत्तमम्
अनुप्तं रोहते श्वेत न कदाचिन्महामते १५
दत्तं न तेऽस्ति सूक्ष्मोऽपि वने सत्त्वनिषेविते
तेन स्वर्गगतो वत्स बाध्यसे क्षुत्पिपासया १६
स त्वं सुपुष्टमाहारैः स्वशरीरमनुत्तमम्
भक्षयस्वामृतरसं सा ते तृप्तिर्भविष्यति १७
यदा तु तद्वनं श्वेत अगस्त्यः सुमहानृषिः आक्रमिष्यति दुर्धर्षस्तदा कृच्छ्राद्विमोक्ष्यसे १८
स हि तारयितुं सौम्य शक्तः सुरगणानपि
किं पुनस्त्वां महाबाहो क्षुत्पिपासावशं गतम् १९

सोऽह भगवतः श्रुत्वा देवदेवस्य निश्चयम्
आहारं गर्हितं कुर्मि स्वशरीरं द्विजोत्तम २० बहून्वर्षगणान्ब्रह्मन्भुज्यमानमिदं मया
क्षयं नाभ्येति ब्रह्मर्षे तृप्तिश्चापि ममोत्तमा २१
तस्य मे कृच्छ्रभूतस्य कृच्छ्रादस्माद्विमोक्षय
अन्येषामगतिर्ह्यत्र कुम्भयोनिमृते द्विजम् २२
इदमाभरणं सौम्य तारणार्थं द्विजोत्तम
प्रतिगृह्णीष्व ब्रह्मर्षे प्रसादं कर्तुमर्हसि २३
तस्याहं स्वर्गिणो वाक्यं श्रुत्वा दुःखसमन्वितम्
तारणायोपजग्राह तदाभरणमुत्तमम् २४
मया प्रतिगृहीते तु तस्मिन्नाभरणे शुभे
मानुषः पूर्वको देहो राजर्षेः स ननाश ह २५
प्रनष्टे तु शरीरेऽसौ राजर्षिः परया मुदा
तृप्तः प्रमुदितो राजा जगाम त्रिदिवं पुनः २६
तेनेदं शक्रतुल्येन दिव्यमाभरणं मम
तस्मिन्निमित्ते काकुत्स्थ दत्तमद्भुतदर्शनम् २७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ६९

७-७०
तदद्भुततमं वाक्यं श्रुत्वागस्त्यस्य राघवः
गौरवाद्विस्मयाच्चैव भूयः प्रष्टुं प्रचक्रमे १
भगवंस्तद्वनं घोरं तपस्तप्यति यत्र सः
श्वेतो वैदर्भको राजा कथं तदमृगद्विजम् २
निःसत्त्वं च वनं जातं शून्यं मनुजवर्जितम्
तपश्चर्तुं प्रविष्टः स श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ३
रामस्य भाषितं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम्
वाक्यं परमतेजस्वी वक्तुमेवोपचक्रमे ४
पुरा कृतयुगे राम मनुर्दण्डधरः प्रभुः
तस्य पुत्रो महानासीदिक्ष्वाकुः कुलवर्धनः ५
तं पुत्रं पूर्वके राज्ये निक्षिप्य भुवि दुर्जयम्

पृथिव्यां राजवंशानां भव कर्तेत्युवाच ह ६
तथेति च प्रतिज्ञातं पितुः पुत्रेण राघव
ततः परमसंहृष्टो मनुः पुनरुवाच ह ७
प्रीतोऽस्मि परमोदार कर्ता चासि न संशयः
दण्डेन च प्रजा रक्ष मा च दण्डमकारणे ८
अपराधिषु यो दण्डः पात्यते मानवेषु वै
स दण्डो विधिवन्मुक्तः स्वर्गं नयति पार्थिवम् ९
तस्माद्दण्डे महाबाहो यत्नवान्भव पुत्रक
धर्मो हि परमो लोके कुर्वतस्ते भविष्यति १०
इति तं बहु संदिश्य मनुः पुत्रं समाधिना
जगाम त्रिदिवं हृष्टो ब्रह्मलोकमनुत्तमम् ११
प्रयाते त्रिदिवे तस्मिन्निक्ष्वाकुरमितप्रभः
जनयिष्ये कथं पुत्रानिति चिन्तापरोऽभवत् १२
कर्मभिर्बहुरूपैश्च तैस्तैर्मनुसुतः सुतान्
जनयामास धर्मात्मा शतं देवसुतोपमान् १३
तेषामवरजस्तात सर्वेषां रघुनन्दन
मूढश्चाकृतविद्यश्च न शुश्रूषति पूर्वजान् १४
नाम तस्य च दण्डेति पिता चक्रेऽल्पतेजसः
अवश्यं दण्डपतनं शरीरेऽस्य भविष्यति १५
स पश्यमानस्तं दोषं घोरं पुत्रस्य राघव
विन्ध्यशैलयोर्मध्ये राज्यं प्रादादरिंदम १६
स दण्डस्तत्र राजाभूद्रम्ये पर्वतरोधसि
पुरं चाप्रतिमं राम न्यवेशयदनुत्तमम् १७
पुरस्य चाकरोन्नाम मधुमन्तमिति प्रभो
पुरोहितं चोशनसं वरयामास सुव्रतम् १८
एवं स राजा तद्राज्यं कारयत् सिपुरोहितः
प्रहृष्टमनुजाकीर्णं देवराज्यं यथा दिवि १९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ७०

७-७१
एतदाख्याय रामाय महर्षिः कुम्भसंभवः अस्यामेवापरं वाक्यं कथायामुपचक्रमे १

ततः स दण्डः काकुत्स्थ बहुवर्षगणायुतम्
अकरोत्तत्र मन्दात्मा राज्यं निहतकण्टकम् २
अथ काले तु कस्मिंश्चिद्राजा भार्गवमाश्रमम्
रमणीयमुपाक्रामच्चैत्रे मासि मनोरमे ३
तत्र भार्गवकन्यां स रूपेणाप्रतिमां भुवि
विचरन्तीं वनोद्देशे दण्डोऽपश्यदनुत्तमाम् ४
स दृष्ट्वा तां सुदुर्मेधा अनङ्गशरपीडितः
अभिगम्य सुसंविग्नः कन्यां वचनमब्रवीत् ५
कुतस्त्वमसि सुश्रोणि कस्य वासि सुता शुभे
पीडितोऽहमनङ्गेन पृच्छामि त्वां सुमध्यमे ६
तस्य त्वेवं ब्रुवाणस्य मोहोन्मत्तस्य कामिनः
भार्गवी प्रत्युवाचेदं वचः सानुनयं नृपम् ७
भार्गवस्य सुतां विद्धि देवस्याक्लिष्टकर्मणः
अरजां नाम राजेन्द्र ज्येष्ठामाश्रमवासिनीम् ८
गुरुः पिता मे राजेन्द्र त्वं च शिष्यो महात्मनः
व्यसनं सुमहत्क्रुद्धः स ते दद्यान्महातपाः ९
यदि वात्र मया कार्यं धर्मदृष्टेन सत्पथा
वरयस्व नृपश्रेष्ठ पितरं मे महाद्युतिम् १०
अन्यथा तु फलं तुभ्यं भवेद्घोराभिसंहितम्
क्रोधेन हि पिता मेऽसौ त्रैलोक्यमपि निर्दहेत् ११
एवं ब्रुवाणामरजां दण्डः कामशरार्दितः
प्रत्युवाच मदोन्मत्तः शिरस्याधाय सोऽञ्जलिम् १२
प्रसादं कुरु सुश्रोणि न कालं क्षेप्तुमर्हसि
त्वत्कृते हि मम प्राणा विदीर्यन्ते शुभानने १३
त्वां प्राप्य हि वधो वापि पापं वापि सुदारुणम्
भक्तं भजस्व मां भीरु भजमानं सुविह्वलम् १४
एवमुक्त्वा तु तां कन्यां दोर्भ्यां गृह्य बलाद्बली
विस्फुरन्तीं यथाकामं मैथुनायोपचक्रमे १५
तमनर्थं महाघोरं दण्डः कृत्वा सुदारुणम्
नगरं प्रययौ चाशु मधुमन्तमनुत्तमम् १६
अरजापि रुदन्ती सा आश्रमस्याविदूरतः
प्रतीक्षते सुसंत्रस्ता पितरं देवसंनिभम् १७

इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ७१

७-७२
स मुहूर्तादुपश्रुत्य देवर्षिरमितप्रभः स्वमाश्रमं शिष्यवृतः क्षुधार्तः संन्यवर्तत १ सोऽपश्यदरजां दीनां रजसा समभिप्लुताम् ज्योत्स्नामिवारुणग्रस्तां प्रत्यूषे न विराजतीम् २
तस्य रोषः समभवत्क्षुधार्तस्य विशेषतः
निर्दहन्निव लोकांस्त्रीञ्शिष्यांश्चेदमुवाच ह ३
पश्यध्वं विपरीतस्य दण्डस्याविदितात्मनः
विपत्तिं घोरसंकाशां क्रुद्धामग्निशिखामिव ४
क्षयोऽस्य दुर्मतेः प्राप्तः सानुगस्य दुरात्मनः यः प्रदीप्तां हुताशस्य शिखां वै स्प्रष्टुमिच्छति
५
यस्मात्स कृतवान्पापमीदृशं घोरदर्शनम्
तस्मात्प्राप्स्यति दुर्मेधाः फलं पापस्य कर्मणः ६
सप्तरात्रेण राजासौ सभृत्यबलवाहनः
पापकर्मसमाचारो वधं प्राप्स्यति दुर्मतिः ७
समन्ताद्योजनशतं विषयं चास्य दुर्मतेः
धक्ष्यते पांसुवर्षेण महता पाकशासनः ८
सर्वसत्त्वानि यानीह स्थावराणि चराणि च
महता पांसुवर्षेण नाशं यास्यन्ति सर्वशः ९
दण्डस्य विषयो यावत्तावत्सर्वसमुच्छ्रयः
पांसुभूत इवालक्ष्यः सप्तरात्राद्भविष्यति १०
इत्युक्त्वा क्रोधसंतप्तस्तमाश्रमनिवासिनम्
जनं जनपदान्तेषु स्थीयतामिति चाब्रवीत् ११
श्रुत्वा तूशनसो वाक्यं सोऽश्रमावसथो जनः निष्क्रान्तो विषयात्तस्य स्थानं चक्रेऽथ बाह्यतः १२
स तथोक्त्वा मुनिजनमरजामिदमब्रवीत्
इहैव वस दुर्मेधे आश्रमे सुसमाहिता १३

इदं योजनपर्यन्तं सरः सुरुचिरप्रभम्
अरजे विज्वरा भुङ्क्ष्व कालश्चात्र प्रतीक्ष्यताम् १४
त्वत्समीपे च ये सत्त्वा वासमेष्यन्ति तां निशाम्
अवध्याः पांसुवर्षेण ते भविष्यन्ति नित्यदा १५
इत्युक्त्वा भार्गवो वासमन्यत्र समुपाक्रमत्
सप्ताहाद्भस्मसाद्भूतं यथोक्तं ब्रह्मवादिना १६
तस्यासौ दण्डविषयो विन्ध्यशैवलसानुषु
शप्तो ब्रह्मर्षिणा तेन पुरा वैधर्मके कृते १७
ततः प्रभृति काकुत्स्थ दण्डकारण्यमुच्यते
तपस्विनः स्थिता यत्र जनस्थानमथोऽभवत् १८
एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां पृच्छसि राघव
संध्यामुपासितुं वीर समयो ह्यतिवर्तते १९
एते महर्षयः सर्वे पूर्णकुम्भाः समन्ततः
कृतोदका नरव्याघ्र आदित्यं पर्युपासते २०
स तैरृषिभिरभ्यस्तः सहितैर्ब्रह्मसत्तमैः
रविरस्तं गतो राम गच्छोदकमुपस्पृश २१
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्विसप्ततितमः सर्गः ७२

७-७३
ऋषेर्वचनमाज्ञाय रामः संध्यामुपासितुम्
उपाक्रामत्सरः पुण्यमप्सरोभिर्निषेवितम् १
तत्रोदकमुपस्पृश्य संध्यामन्वास्य पश्चिमाम्
आश्रमं प्राविशद्रामः कुम्भयोनेर्महात्मनः २
तस्यागस्त्यो बहुगुणं फलमूलं तथौषधीः
शाकानि च पवित्राणि भोजनार्थमकल्पयत् ३
स भुक्तवान्नरश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमम्
प्रीतश्च परितुष्टश्च तां रात्रिं समुपावसत् ४
प्रभाते काल्यमुत्थाय कृत्वाह्निकमरिंदमः
ऋषिं समभिचक्राम गमनाय रघूत्तमः ५
अभिवाद्याब्रवीद्रामो महर्षिं कुम्भसंभवम्

आपृच्छे त्वां गमिष्यामि मामनुज्ञातुमर्हसि ६
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि दर्शनेन महात्मनः
द्रष्टुं चैवागमिष्यामि पावनार्थमिहात्मनः ७
तथा वदति काकुत्स्थे वाक्यमद्भुतदर्शनम्
उवाच परमप्रीतो धर्मनेत्रस्तपोधनः ८
अत्यद्भुतमिदं वाक्यं तव राम शुभाक्षरम्
पावनः सर्वलोकानां त्वमेव रघुनन्दन ९
मुहूर्तमपि राम त्वां ये नु पश्यन्ति केचन शं
पाविताः स्वर्गभूतास्ते पूज्यन्ते दिवि दैवतैः १०
ये च त्वां घोरचक्षुर्भिरीक्षन्ते प्राणिनो भुवि
हतास्ते यमदण्डेन सद्यो निरयगामिनः ११
गच्छ चारिष्टमव्यग्रः पन्थानमकुतोभयम्
प्रशाधि राज्यं धर्मेण गतिर्हि जगतो भवान् १२
एवमुक्तस्तु मुनिना प्राञ्जलि प्रग्रहो नृपः
अभ्यवादयत प्राज्ञस्तमृषिं पुण्यशीलिनम् १३
अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं तांश्च सर्वांस्तपोधनान्
अध्यारोहत्तदव्यग्रः पुष्पकं हेमभूषितम् १४
तं प्रयान्तं मुनिगणा आशीर्वादैः समन्ततः
अपूजयन्महेन्द्राभं सहस्राक्षमिवामराः १५
स्वस्थः स ददृशे रामः पुष्पके हेमभूषिते
शशी मेघसमीपस्थो यथा जलधरागमे १६
ततोऽधदिवसे प्राप्ते पूज्यमानस्ततस्ततः
अयोध्यां प्राप्य काकुत्स्थो विमानादवरोहत १७
ततो विसृज्य रुचिरं पुष्पकं कामगामिनम्
कक्ष्यान्तरविनिक्षिप्तं द्वाःस्थं
रामोऽब्रवीद्वचः १८
लक्ष्मणं भरतं चैव गत्वा तौ लघुविक्रमौ
ममागमनमाख्याय शब्दापय च मा चिरम् १९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ७३

७-७४

तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः
द्वाःस्थः कुमारावाहूय राघवाय न्यवेदयत् १
दृष्ट्वा तु राघवः प्राप्तौ प्रियौ भरतलक्ष्मणौ
परिष्वज्य ततो रामो वाक्यमेतदुवाच ह २
कृतं मया यथातथ्यं द्विजकार्यमनुत्तमम्
धर्मसेतुमतो भूयः कर्तुमिच्छामि राघवौ ३
युवाभ्यामात्मभूताभ्यां राजसूयमनुत्तमम्
सहितो यष्टुमिच्छामि तत्र धर्मो हि शाश्वतः ४
इष्ट्वा तु राजसूयेन मित्रः शत्रुनिबर्हणः
सुहुतेन सुयज्ञेन वरुणत्वमुपागमत् ५
सोमश्च राजसूयेन इष्ट्वा धर्मेण धर्मवित् प्राप्तश्च सर्वलोकानां कीर्तिं स्थानं च शाश्वतम्
६
अस्मिन्नहनि यच्छ्रेयश्चिन्त्यतां तन्मया सह
हितं चायतियुक्तं च प्रयतौ वक्तुमर्हथः ७
श्रुत्वा तु राघवस्यैतद्वाक्यं वाक्यविशारदः
भरतः प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ८
त्वयि धर्मः परः साधो त्वयि सर्वा वसुंधरा
प्रतिष्ठिता महाबाहो यशश्चामितविक्रम ९
महीपालाश्च सर्वे त्वां प्रजापतिमिवामराः
निरीक्षन्ते महात्मानो लोकनाथं यथा वयम् १०
प्रजाश्च पितृवद्राजन्पश्यन्ति त्वां महाबल
पृथिव्यां गतिभूतोऽसि प्राणिनामपि राघव ११
स त्वमेवंविधं यज्ञमाहर्तासि कथं नृप
पृथिव्यां राजवंशानां विनाशो यत्र दृश्यते १२
पृथिव्यां ये च पुरुषा राजन्पौरुषमागताः
सर्वेषां भविता तत्र क्षयः सर्वान्तकोपमः १३
स त्वं पुरुषशार्दूल गुणैरतुलविक्रम
पृथिवीं नार्हसे हन्तुं वशे हि तव वर्तते १४
भरतस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वामृतमयं यथा
प्रहर्षमतुलं लेभे रामः सत्यपराक्रमः १५
उवाच च शुभां वाणीं कैकेय्या नन्दिवर्धनम्

प्रीतोऽस्मि परितुष्टोऽस्मि तवाद्य वचनेन हि १६
इदं वचनमक्लीबं त्वया धर्मसमाहितम्
व्याहृतं पुरुषव्याघ्र पृथिव्याः परिपालनम् १७
एष तस्मादभिप्रायाद्राजसूयात्क्रतूत्तमात्
निवर्तयामि धर्मज्ञ तव सुव्याहृतेन वै १८
प्रजानां पालनं धर्मो राज्ञां यज्ञेन संमितः
तस्माच्छृणोमि ते वाक्यं साधूक्तं सुसमाहितम् १९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ७४

७-७५
तथोक्तवति रामे तु भरते च महात्मनि
लक्ष्मणोऽपि शुभं वाक्यमुवाच रघुनन्दनम् १
अश्वमेधो महायज्ञः पावनः सर्वपाप्मनाम्
पावनस्तव दुर्धर्षो रोचतां क्रतुपुंगवः २
श्रूयते हि पुरावृत्तं वासवे सुमहात्मनि
ब्रह्महत्यावृतः शक्रो हयमेधेन पावितः ३
पुरा किल महाबाहो देवासुरसमागमे
वृत्रो नाम महानासीद्दैतेयो लोकसंमतः ४
विस्तीर्णो योजनशतमुच्छ्रितस्त्रिगुणं ततः
अनुरागेण लोकांस्त्रीन्स्नेहात्पश्यति सर्वतः ५
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च बुद्ध्या च परिनिष्ठितः
शशास पृथिवीं सर्वां धर्मेण सुसमाहितः ६
तस्मिन्प्रशासति तदा सर्वकामदुघा मही
रसवन्ति प्रसूतानि मूलानि च फलानि च ७
अकृष्टपच्या पृथिवी सुसम्पन्ना महात्मनः
स राज्यं तादृशं भुङ्क्ते स्फीतमद्भुतदर्शनम् ८
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना तपः कुर्यामनुत्तमम्
तपो हि परमं श्रेयस्तपो हि परमं सुखम् ९
स निक्षिप्य सुतं ज्येष्ठं पौरेषु परमेश्वरम्
तप उग्रमुपातिष्ठत्तापयन्सर्वदेवताः १०
तपस्तप्यति वृत्रे तु वासवः परमार्तवत्

विष्णुं समुपसंक्रम्य वाक्यमेतदुवाच ह ११
तपस्यता महाबाहो लोका वृत्रेण निर्जिताः
बलवान्स हि धर्मात्मा नैनं शक्ष्यामि बाधितुम् १२
यद्यसौ तप आतिष्ठेद्भूय एव सुरेश्वर
यावल्लोका धरिष्यन्ति तावदस्य वशानुगाः १३
त्वं चैनं परमोदारमुपेक्षसि महाबल
क्षणं हि न भवेद्वृत्रः क्रुद्धे त्वयि सुरेश्वर १४
यदा हि प्रीतिसंयोगं त्वया विष्णो समागतः
तदा प्रभृति लोकानां नाथत्वमुपलब्धवान् १५
स त्वं प्रसादं लोकानां कुरुष्व सुमहायशः
त्वत्कृतेन हि सर्वं स्यात्प्रशान्तमजरं जगत् १६
इमे हि सर्वे विष्णो त्वां निरीक्षन्ते दिवौकसः
वृत्रघातेन महता एषां साह्यं कुरुष्व ह १७
त्वया हि नित्यशः साह्यं कृतमेषां महात्मनाम्
असह्यमिदमन्येषामगतीनां गतिर्भवान् १८
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ७५
७-७६
लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा शत्रुनिबर्हणः
वृत्रघातमशेषेण कथयेत्याह लक्ष्मणम् १
राघवेणैवमुक्तस्तु सुमित्रानन्दवर्धनः
भूय एव कथां दिव्यां कथयामास लक्ष्मणः २
सहस्राक्षवचः श्रुत्वा सर्वेषां च दिवौकसाम्
विष्णुर्देवानुवाचेदं सर्वानिन्द्रपुरोगमान् ३
पूर्वं सौहृदबद्धोऽस्मि वृत्रस्य सुमहात्मनः
तेन युष्मत्प्रियार्थं वै नाहं हन्मि महासुरम् ४
अवश्यं करणीयं च भवतां सुखमुत्तमम्
तस्मादुपायमाख्यास्ये येन वृत्रं हनिष्यथ ५
त्रिधाभूतं करिष्येऽहमात्मानं सुरसत्तमाः
तेन वृत्रं सहस्राक्षो हनिष्यति न संशयः ६
एकॐऽशो वासवं यातु द्वितीयो वज्रमेव तु
तृतीयो भूतलं शक्रस्ततो वृत्रं हनिष्यति ७

तथा ब्रुवति देवेशे देवा वाक्यमथाब्रुवन्
एवमेतन्न संदेहो यथा वदसि दैत्यहन् ८
भद्रं तेऽस्तु गमिष्यामो वृत्रासुरवध्!षिणः
भजस्व परमोदार वासवं स्वेन तेजसा ९
ततः सर्वे महात्मानः सहस्राक्षपुरोगमाः
तदरण्यमुपाक्रामन्यत्र वृत्रो महासुरः १०
तेऽपश्यंस्तेजसा भूतं तपन्तमसुरोत्तमम्
पिबन्तमिव लोकांस्त्रीन्निर्दहन्तमिवाम्बरम् ११
दृष्ट्वैव चासुरश्रेष्ठं देवास्त्रासमुपागमन्
कथमेनं वधिष्यामः कथं न स्यात्पराजयः १२
तेषां चिन्तयतां तत्र सहस्राक्षः पुरंदरः
वज्रं प्रगृह्य बाहुभ्यां प्राहिणोद्वृत्रमूर्धनि
१३
कालाग्निनेव घ्रेण दीप्तेनेव महार्चिषा
प्रतप्तं वृत्रशिरसि जगत्त्रासमुपागमत् १४
असंभाव्यं वधं तस्य वृत्रस्य विबुधाधिपः
चिन्तयानो जगामाशु लोकस्यान्तं महायशाः १५
तमिन्द्रं ब्रह्महत्याशु गन्छन्तमनुगच्छति
अपतच्चास्य गात्रेषु तमिन्द्रं दुःखमाविशत् १६
हतारयः प्रनष्टेन्द्रा देवाः साग्निपुरोगमाः
विष्णुं त्रिभुवनश्रेष्ठं मुहुर्मुहुरपूजयन् १७
त्वं गतिः परमा देव पूर्वजो जगतः प्रभुः
रक्षार्थं सर्वभूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवान् १८
हतश्चायं त्वया वृत्रो ब्रह्महत्या च वासवम्
बाधते सुरशार्दूल मोक्षं तस्य विनिर्दिश १९
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां विष्णुरब्रवीत्
मामेव यजतां शक्रः पावयिष्यामि वज्रिणम् २०
पुण्येन हयमेधेन मामिष्ट्वा पाकशासनः
पुनरेष्यति देवानामिन्द्रत्वमकुतोभयः २१
एवं संदिश्य देवानां तां वाणीममृतोपमाम्
जगाम विष्णुर्देवेशः स्तूयमानस्त्रिविष्टपम् २२
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ७६

७-७७
तथा वृत्रवधं सर्वमखिलेन स लक्ष्मणः
कथयित्वा नरश्रेष्ठः कथाशेषमुपाक्रमत् १
ततो हते महावीर्ये वृत्रे देवभयंकरे
ब्रह्महत्यावृतः शक्रः संज्ञां लेभे न वृत्रहा २
सोऽन्तमाश्रित्य लोकानां नष्टसंज्ञो विचेतनः
कालं तत्रावसत्कंचिद्वेष्टमानो यथोरगः ३
अथ नष्टे सहस्राक्षे उद्विग्नमभवज्जगत्
भूमिश्च ध्वस्तसंकाशा निःस्नेहा शुष्ककानना ४
निःस्रोतसश्चाम्बुवाहा ह्रदाश्च सरितस्तथा
संक्षोभश्चैव सत्त्वानामनावृष्टिकृतोऽभवत् ५
क्षीयमाणे तु लोकेऽस्मिन्संभ्रान्तमनसः सुराः
यदुक्तं विष्णुना पूर्वं तं यज्ञं समुपानयन् ६
ततः सर्वे सुरगणाः सोपाध्यायाः सहर्षिभिः
तं देशं सहिता जग्मुर्यत्रेन्द्रो भयमोहितः ७
ते तु दृष्ट्वा सहस्राक्षं मोहितं ब्रह्महत्यया
तं पुरस्कृत्य देवेशमश्वमेधं प्रचक्रिरे ८
ततोऽश्वमेधः सुमहान्महेन्द्रस्य महात्मनः
ववृधे ब्रह्महत्यायाः पावनार्थं नरेश्वर ९
ततो यज्ञसमाप्तौ तु ब्रह्महत्या महात्मनः
अभिगम्याब्रवीद्वाक्यं क्व मे स्थानं विधास्यथ १०
ते तामूचुस्ततो देवास्तुष्टाः प्रीतिसमन्विताः
चतुर्धा विभजात्मानमात्मनैव दुरासदे ११
देवानां भाषितं श्रुत्वा ब्रह्महत्या महात्मनाम्
संनिधौ स्थानमन्यत्र वरयामास दुर्वसा १२
एकेनांशेन वत्स्यामि पूर्णोदासु नदीषु वै
द्वितीयेन तु वृक्षेषु सत्यमेतद्ब्रवीमि वः १३
योऽयमंशस्तृतीयो मे स्त्रीषु यौवनशालिषु
त्रिरात्रं दर्पपूर्णासु वसिष्ये दर्पघातिनी १४
हन्तारो ब्राह्मणान्ये तु प्रेक्षापूर्वमदूषकान्
तांश्चतुर्थेन भागेन संश्रयिष्ये सुरर्षभाः १५

प्रत्यूचुस्तां ततो देवा यथा वदसि दुर्वसे
तथा भवतु तत्सर्वं साधयस्व यथेप्सितम् १६
ततः प्रीत्यान्विता देवाः सहस्राक्षं ववन्दिरे
विज्वरः पूतपाप्मा च वासवः समपद्यत १७
प्रशान्तं च जगत्सर्वं सहस्राक्षे प्रतिष्ठिते
यज्ञं चाद्भुतसंकाशं तदा शक्रोऽभ्यपूजयत् १८
ईदृशो ह्यश्वमेधस्य प्रभावो रघुनन्दन
यजस्व सुमहाभाग हयमेधेन पार्थिव १९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तसप्ततितमः सर्गः ७७

७-७८
तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणेनोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः
प्रत्युवाच महातेजाः प्रहसन्राघवो वचः १
एवमेतन्नरश्रेष्ठ यथा वदसि लक्ष्मण
वृत्रघातमशेषेण वाजिमेधफलं च यत् २
श्रूयते हि पुरा सौम्य कर्दमस्य प्रजापतेः
पुत्रो बाह्लीश्वरः श्रीमानिलो नाम सुधार्मिकः ३
स राजा पृथिवीं सर्वां वशे कृत्वा महायशाः
राज्यं चैव नरव्याघ्र पुत्रवत्पर्यपालयत् ४
सुरैश्च परमोदारैर्दैतेयैश्च महासुरैः
नागराक्षसगन्धर्वैर्यक्षैश्च सुमहात्मभिः ५
पूज्यते नित्यशः सौम्य भयार्तै रघुनन्दन
अबिभ्यंश्च त्रयो लोकाः सरोषस्य महात्मनः ६
स राजा तादृशो ह्यासीद्धर्मे वीर्ये च निष्ठितः
बुद्ध्या च परमोदारो बाह्लीकानां महायशाः ७
स प्रचक्रे महाबाहुर्मृगयां रुचिरे वने
चैत्रे मनोरमे मासि सभृत्यबलवाहनः ८
प्रजघ्ने स नृपोऽरण्ये मृगाञ्शतसहस्रशः
हत्वैव तृप्तिर्नाभूच्च राज्ञस्तस्य महात्मनः ९
नानामृगाणामयुतं वध्यमानं महात्मना
यत्र जातो महासेनस्तं देशमुपचक्रमे १०

तस्मिस्तु देवदेवेशः शैलराजसुतां हरः
रमयामास दुर्धर्षः सर्वैरनुचरैः सह ११
कृत्वा स्त्रीभूतमात्मानमुमेशो गोपतिध्वजः
देव्याः प्रियचिकीर्षुः स तस्मिन्पर्वतनिर्झरे १२
ये च तत्र वनोद्देशे सत्त्वाः पुरुषवादिनः
यच्च किंचन तत्सर्वं नारीसंज्ञं बभूव ह १३
एतस्मिन्नन्तरे राजा स इलः कर्दमात्मजः
निघ्नन्मृगसहस्राणि तं देशमुपचक्रमे १४
स दृष्ट्वा स्त्रीकृतं सर्वं सव्यालमृगपक्षिणम्
आत्मानं सानुगं चैव स्त्रीभूतं रघुनन्दन १५
तस्य दुःखं महत्त्वासीद्दृष्ट्वात्मानं तथागतम्
उमापतेश्च तत्कर्म ज्ञात्वा त्रासमुपागमत् १६
ततो देवं महात्मानं शितिकण्ठं कपर्दिनम्
जगाम शरणं राजा सभृत्यबलवाहनः १७
ततः प्रहस्य वरदः सह देव्या महायशाः
प्रजापतिसुतं वाक्यमुवाच वरदः स्वयम् १८
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजर्षे कार्दमेय महाबल
पुरुषत्वमृते सौम्य वरं वरय सुव्रत १९
ततः स राजा शोकार्तः प्रत्याख्यातो महात्मना
न स जग्राह स्त्रीभूतो वरमन्यं सुरोत्तमात् २०
ततः शोकेन महता शैलराजसुतां नृपः
प्रणिपत्य महादेवीं सर्वेणैवान्तरात्मना २१
ईशे वराणां वरदे लोकानामसि भामिनि
अमोघदर्शने देवि भजे सौम्ये नमोऽस्तु ते २२
हृद्गतं तस्य राजर्षेर्विज्ञाय हरसंनिधौ
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं देवी रुद्रस्य संमता २३
अर्धस्य देवो वरदो वरार्धस्य तथा ह्यहम्
तस्मादर्धं गृहाण त्वं स्त्रीपुंसोर्यावदिच्छसि २४
तदद्भुततमं श्रुत्वा देव्या वरमनुत्तमम्
संप्रहृष्टमना भूत्वा राजा वाक्यमथाब्रवीत् २५
यदि देवि प्रसन्ना मे रूपेणाप्रतिमा भुवि
मासं स्त्रीत्वमुपासित्वा मासं स्यां पुरुषः पुनः

२६
ईप्सितं तस्य विज्ञाय देवी सुरुचिरानना
प्रत्युवाच शुभं वाक्यमेवमेतद्भविष्यति २७
राजन्पुरुषभूतस्त्वं स्त्रीभावं न स्मरिष्यसि
स्त्रीभूतश्चापरं मासं न स्मरिष्यसि पौरुषम् २८
एवं स राजा पुरुषो मासं भूत्वाथ कार्दमिः
त्रैलोक्यसुन्दरी नारी मासमेकमिलाभवत् २९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टसप्ततितमः सर्गः ७८

७-७९
तां कथामिलसंबद्धां रामेण समुदीरिताम्
लक्ष्मणो भरतश्चैव श्रुत्वा परमविस्मितौ १
तौ रामं प्राञ्जली भूत्वा तस्य राज्ञो महात्मनः
विस्तरं तस्य भावस्य तदा पप्रच्छतुः पुनः २
कथं स राजा स्त्रीभूतो वर्तयामास दुर्गतिम्
पुरुषो वा यदा भूतः कां वृत्तिं वर्तयत्यसौ ३
तयोस्तद्भाषितं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम्
कथयामास काकुत्स्थस्तस्य राज्ञो यथागतम् ४
तमेव प्रथमं मासं स्त्री भूत्वा लोकसुन्दरी
ताभिः परिवृता स्त्रीभिर्येऽस्य पूर्वं पदानुगाः ५
तत्काननं विगाह्याशु विजह्रे लोकसुन्दरी
द्रुमगुल्मलताकीर्णं पद्भ्यां पद्मदलेक्षणा ६
वाहनानि च सर्वाणि संत्यक्त्वा वै समन्ततः
पर्वताभोगविवरे तस्मिन्रेमे इला तदा ७
अथ तस्मिन्वनोद्देशे पर्वतस्याविदूरतः
सरः सुरुचिरप्रख्यं नानापक्षिगणायुतम् ८
ददर्श सा इला तस्मिन्बुधं सोमसुतं तदा
ज्वलन्तं स्वेन वपुषा पूर्णं सोममिवोदितम् ९
तपन्तं च तपस्तीव्रमम्भोमध्ये दुरासदम्
यशस्करं कामगमं तारुण्ये पर्यवस्थितम् १०

सा तं जलाशयं सर्वं क्षोभयामास विस्मिता
सह तैः पूर्वपुरुषैः स्त्रीभूतै रघुनन्दन ११
बुधस्तु तां निरीक्ष्यैव कामबाणाभिपीडितः
नोपलेभे तदात्मानं चचाल च तदाम्भसि १२
इलां निरीक्षमाणः स त्रैलोक्याभ्यधिकां शुभाम्
चिन्तां समभ्यतिक्रामत्का न्वियं देवताधिका १३
न देवीषु न नागीषु नासुरीष्वप्सरःसु च
दृष्टपूर्वा मया काचिद्रूपेणैतेन शोभिता १४
सदृशीयं मम भवेद्यदि नान्यपरिग्रहा
इति बुद्धिं समास्थाय जलात्स्थलमुपागमत् १५
सोऽश्रमं समुपागम्य चतस्रः प्रमदास्ततः
शब्दापयत धर्मात्मा ताश्चैनं च ववन्दिरे १६
स ताः पप्रच्छ धर्मात्मा कस्यैषा लोकसुन्दरी
किमर्थमागता चेह सत्यमाख्यात माचिरम् १७
शुभं तु तस्य तद्वाक्यं मधुरं मधुराक्षरम्
श्रुत्वा तु ताः स्त्रियः सर्वा ऊचुर्मधुरया गिरा १८
अस्माकमेषा सुश्रोणी प्रभुत्वे वर्तते सदा
अपतिः काननान्तेषु सहास्माभिरटत्यसौ १९
तद्वाक्यमव्यक्तपदं तासां स्त्रीणां निशम्य तु
विद्यामावर्तनीं पुण्यामावर्तयत स द्विजः २०
सोऽथ विदित्वा निखिलं तस्य राज्ञो यथागतम्
सर्वा एव स्त्रियस्ताश्च बभाषे मुनिपुंगवः २१
अत्र किंपुरुषा भद्रा अवसञ्शैलरोधसि
वत्स्यथास्मिन्गिरौ यूयमवकाशो विधीयताम् २२
मूलपत्रफलैः सर्वा वर्तयिष्यथ नित्यदा
स्त्रियः किंपुरुषान्नाम भर्तॄन्समुपलप्स्यथ २३
ताः श्रुत्वा सोमपुत्रस्य वाचं किंपुरुषीकृताः
उपासांचक्रिरे शैलं बह्व्यस्ता बहुधा तदा २४
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकोनाशीतितमः सर्गः ७९

७-८०
श्रुत्वा किंपुरुषोत्पत्तिं लक्ष्मणो भरतस्तदा

आश्चर्यमिति चाब्रूतामुभौ रामं जनेश्वरम् १
अथ रामः कथामेतां भूय एव महायशाः
कथयामास धर्मात्मा प्रजापतिसुतस्य वै २
सर्वास्ता विद्रुता दृष्ट्वा किंनरीरृषिसत्तमः
उवाच रूपसम्पन्नां तां स्त्रियं प्रहसन्निव ३
सोमस्याहं सुदयितः सुतः सुरुचिरानने
भजस्व मां वरारोहे भक्त्या स्निग्धेन चक्षुषा ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शून्ये स्वजनवर्जिता
इला सुरुचिरप्रख्यं प्रत्युवाच महाग्रहम् ५
अहं कामकरी सौम्य तवास्मि वशवर्तिनी
प्रशाधि मां सोमसुत यथेच्छसि तथा कुरु ६
तस्यास्तदद्भुतप्रख्यं श्रुत्वा हर्षसमन्वितः
स वै कामी सह तया रेमे चन्द्रमसः सुतः ७
बुधस्य माधवो मासस्तामिलां रुचिराननाम्
गतो रमयतोऽत्यर्थं क्षणवत्तस्य कामिनः ८
अथ मासे तु संपूर्णे पूर्णेन्दुसदृशाननः
प्रजापतिसुतः श्रीमाञ्शयने प्रत्यबुध्यत ९
सोऽपश्यत्सोमजं तत्र तप्यन्तं सलिलाशये
ऊर्ध्वबाहुं निरालम्बं तं राजा प्रत्यभाषत १०
भगवन्पर्वतं दुर्गं प्रविष्टोऽस्मि सहानुगः
न च पश्यामि तत्सैन्यं क्व नु ते मामका गताः ११
तच्छ्रुत्वा तस्य राजर्षेर्नष्टसंज्ञस्य भाषितम्
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं सान्त्वयन्परया गिरा १२
अश्मवर्षेण महता भृत्यास्ते विनिपातिताः
त्वं चाश्रमपदे सुप्तो वातवर्षभयार्दितः १३
समाश्वसिहि भद्रं ते निर्भयो विगतज्वरः
फलमूलाशनो वीर वस चेह यथासुखम् १४
स राजा तेन वाक्येन प्रत्याश्वस्तो महायशाः
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं दीनो भृत्यजनक्षयात् १५
त्यक्ष्याम्यहं स्वकं राज्यं नाहं
भृत्यैर्विनाकृतः
वर्तयेयं क्षणं ब्रह्मन्समनुज्ञातुमर्हसि १६

सुतो धर्मपरो ब्रह्मञ्ज्येष्ठो मम महायशाः
शशबिन्दुरिति ख्यातः स मे राज्यं प्रपत्स्यते १७
न हि शक्ष्याम्यहं गत्वा भृत्यदारान्सुखान्वितान्
प्रतिवक्तुं महातेजः किंचिदप्यशुभं वचः १८
तथा ब्रुवति राजेन्द्रे बुधः परममद्भुतम्
सान्त्वपूर्वमथोवाच वासस्त इह रोचताम् १९
न संतापस्त्वया कार्यः कार्दमेय महाबल
संवत्सरोषितस्येह कारयिष्यामि ते हितम् २०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बुधस्याक्लिष्टकर्मणः
वासाय विदधे बुद्धिं यदुक्तं ब्रह्मवादिना २१
मासं स स्त्री तदा भूत्वा रमयत्यनिशं शुभा
मासं पुरुषभावेन धर्मबुद्धिं चकार सः २२
ततः सा नवमे मासि इला सोमसुतात्सुतम्
जनयामास सुश्रोणी पुरूरवसमात्मजम् २३
जातमात्रं तु सुश्रोणी पितुर्हस्ते न्यवेशयत्
बुधस्य समवर्णाभमिला पुत्रं महाबलम् २४
बुधोऽपि पुरुषीभूतं समाश्वास्य नराधिपम्
कथाभी रमयामास धर्मयुक्ताभिरात्मवान् २५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अशीतितमः सर्गः ८०

७-८१
तथोक्तवति रामे तु तस्य जन्म तदद्भुतम्
उवाच लक्ष्मणो भूयो भरतश्च महायशाः १
सा प्रिया सोमपुत्रस्य संवत्सरमथोषिता
अकरोत्किं नरश्रेष्ठ तत्त्वं शंसितुमर्हसि २
तयोस्तद्वाक्यमाधुर्यं निशम्य परिपृच्छतोः
रामः पुनरुवाचेमां प्रजापतिसुते कथाम् ३
पुरुषत्वं गते शूरे बुधः परमबुद्धिमान्
संवर्तं परमोदारमाजुहाव महायशाः ४
च्यवनं भृगुपुत्रं च मुनिं चारिष्टनेमिनम्
प्रमोदनं मोदकरं ततो दुर्वाससं मुनिम् ५
एतान्सर्वान्समानीय वाक्यज्ञस्तत्त्वदर्शिनः

उवाच सर्वान्सुहृदो धैर्येण सुसमाहितः ६
अयं राजा महाबाहुः कर्दमस्य इलः सुतः
जानीतैनं यथाभूतं श्रेयो ह्यस्य विधीयताम् ७
तेषां संवदतामेव तमाश्रममुपागमत्
कर्दमः सुमहातेजा द्विजैः सह महात्मभिः ८
पुलस्त्यश्च क्रतुश्चैव वषट्कारस्तथैव च
ॐकारश्च महातेजास्तमाश्रममुपागमन् ९
ते सर्वे हृष्टमनसः परस्परसमागमे
हितैषिणो बाह्लिपतेः पृथग्वाक्यमथाब्रुवन् १०
कर्दमस्त्वब्रवीद्वाक्यं सुतार्थं परमं हितम् द्विजाः शृणुत मद्वाक्यं यच्छ्रेयः पार्थिवस्य हि
११
नान्यं पश्यामि भैषज्यमन्तरेण वृषध्वजम्
नाश्वमेधात्परो यज्ञः प्रियश्चैव महात्मनः १२
तस्माद्यजामहे सर्वे पार्थिवार्थे दुरासदम्
कर्दमेनैवमुक्तास्तु सर्व एव द्विजर्षभाः
रोचयन्ति स्म तं यज्ञं रुद्रस्याराधनं प्रति १३
संवर्तस्य तु राजर्षिः शिष्यः परपुरंजयः
मरुत्त इति विख्यातस्तं यज्ञं समुपाहरत् १४
ततो यज्ञो महानासीद्बुधाश्रमसमीपतः
रुद्रश्च परमं तोषमाजगाम महायशाः १५
अथ यज्ञसमाप्तौ तु प्रीतः परमया मुदा
उमापतिर्द्विजान्सर्वानुवाचेदमिलां प्रति १६
प्रीतोऽस्मि हयमेधेन भक्त्या च द्विजसत्तमाः
अस्य बाह्लिपतेश्चैव किं करोमि प्रियं शुभम् १७
तथा वदति देवेशे द्विजास्ते सुसमाहिताः
प्रसादयन्ति देवेशं यथा स्यात्पुरुषस्त्विला १८
ततः प्रीतमना रुद्रः पुरुषत्वं ददौ पुनः
इलायै सुमहातेजा दत्त्वा चान्तरधीयत १९
निवृत्ते हयमेधे तु गते चादर्शनं हरे
यथागतं द्विजाः सर्वे अगच्छन्दीर्घदर्शिनः २०
राजा तु बाह्लिमुत्सृज्य मध्यदेशे ह्यनुत्तमम्

निवेशयामास पुरं प्रतिष्ठानं यशस्करम् २१
शशबिन्दुस्तु राजासीद्बाह्ल्यां परपुरंजयः
प्रतिष्ठान इलो राजा प्रजापतिसुतो बली २२
स काले प्राप्तवाँ ल्लोकमिलो ब्राह्ममनुत्तमम्
एलः पुरूरवा राजा प्रतिष्ठानमवाप्तवान् २३
ईदृशो ह्यश्वमेधस्य प्रभावः पुरुषर्षभौ
स्त्रीभूतः पौरुषं लेभे यच्चान्यदपि दुर्लभम् २४
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकाशीतितमः सर्गः ८१

७-८२
एतदाख्याय काकुत्स्थो भ्रातृभ्याममितप्रभः
लक्ष्मणं पुनरेवाह धर्मयुक्तमिदं वचः १
वसिष्ठं वामदेवं च जाबालिमथ कश्यपम्
द्विजांश्च सर्वप्रवरानश्वमेधपुरस्कृतान् २
एतान्सर्वान्समाहूय मन्त्रयित्वा च लक्ष्मण
हयं लक्षणसम्पन्नं विमोक्ष्यामि समाधिना ३
तद्वाक्यं राघवेणोक्तं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः
द्विजान्सर्वान्समाहूय दर्शयामास राघवम् ४
ते दृष्ट्वा देवसंकाशं कृतपादाभिवन्दनम्
राघवं सुदुराधर्षमाशीर्भिं समपूजयन् ५
प्राञ्जलिस्तु ततो भूत्वा राघवो द्विजसत्तमान्
उवाच धर्मसंयुक्तमश्वमेधाश्रितं वचः ६
स तेषां द्विजमुख्यानां वाक्यमद्भुतदर्शनम्
अश्वमेधाश्रितं श्रुत्वा भृशं प्रीतोऽभवत्तदा ७
विज्ञाय तु मतं तेषां रामो लक्ष्मणमब्रवीत्
प्रेषयस्व महाबाहो सुग्रीवाय महात्मने ८
शीघ्रं महद्भिर्हरिभिर्बहुभिश्च तदाश्रयैः
सार्धमागच्छ भद्रं ते अनुभोक्तुं मखोत्तमम् ९
विभीषणश्च रक्षोभिः कामगैर्बहुभिर्वृतः
अश्वमेधं महाबाहुः प्राप्नोतु लघुविक्रमः १०
राजानश्च नरव्याघ्र ये मे प्रियचिकीर्षवः
सानुगाः क्षिप्रमायान्तु यज्ञभूमिमनुत्तमाम् ११

देशान्तरगता ये च द्विजा धर्मपरायणाः
निमन्त्रयस्व तान्सर्वानश्वमेधाय लक्ष्मण १२
ऋषयश्च महाबाहो आहूयन्तां तपोधनाः
देशान्तरगता ये च सदाराश्च महर्षयः १३
यज्ञवाटश्च सुमहान्गोमत्या नैमिषे वने
आज्ञाप्यतां महाबाहो तद्धि पुण्यमनुत्तमम् १४
शतं वाहसहस्राणां तण्डुलानां वपुष्मताम्
अयुतं तिलमुद्गस्य प्रयात्वग्रे महाबल १५
सुवर्णकोट्यो बहुला हिरण्यस्य शतोत्तराः
अग्रतो भरतः कृत्वा गच्छत्वग्रे महामतिः १६
अन्तरापणवीथ्यश्च सर्वांश्च नटनर्तकान्
नैगमान्बालवृद्धांश्च द्विजांश्च सुसमाहितान् १७
कर्मान्तिकांश्च कुशलाञ्शिल्पिनश्च सुपण्डितान्
मातरश्चैव मे सर्वाः कुमारान्तःपुराणि च १८
काञ्चनीं मम पत्नीं च दीक्षार्हां यज्ञकर्मणि
अग्रतो भरतः कृत्वा गच्छत्वग्रे महामतिः १९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्व्यशीतितमः सर्गः ८२

७-८३
तत्सर्वमखिलेनाशु प्रस्थाप्य भरताग्रजः
हयं लक्षणसम्पन्नं कृष्णसारं मुमोच ह १
ऋत्विग्भिर्लक्ष्मणं सार्धमश्वे च विनियुज्य सः
ततोऽभ्यगच्छत्काकुत्स्थः सह सैन्येन नैमिषम् २
यज्ञवाटं महाबाहुर्दृष्ट्वा परममद्भुतम्
प्रहर्षमतुलं लेभे श्रीमानिति च सोऽब्रवीत् ३
नैमिषे वसतस्तस्य सर्व एव नराधिपाः
आजग्मुः सर्वराष्ट्रेभ्यस्तान्रामः प्रत्यपूजयत् ४
उपकार्यान्महार्हांश्च पार्थिवानां महात्मनाम्
सानुगानां नरश्रेष्ठो व्यादिदेश महाद्युतिः ५
अन्नपानानि वस्त्राणि सानुगानां महात्मनाम्
भरतः संददावाशु शत्रुघ्नसहितस्तदा ६
वानराश्च महात्मानः सुग्रीवसहितास्तदा

विप्राणां प्रणताः सर्वे चक्रिरे परिवेषणम् ७
विभीषणश्च रक्षोभिः स्रग्विभिर्बहुभिर्वृतः
ऋषीणामुग्रतपसां किंकरः पर्युपस्थितः ८
एवं सुविहितो यज्ञो हयमेधोऽभ्यवर्तत
लक्ष्मणेनाभिगुप्ता च हयचर्या प्रवर्तिता ९
नान्यः शब्दोऽभवत्तत्र हयमेधे महात्मनः
छन्दतो देहि विस्रब्धो यावत्तुष्यन्ति याचकाः
तावद्वानररक्षोभिर्दत्तमेवाभ्यदृश्यत १०
न कश्चिन्मलिनस्तत्र दीनो वाप्यथवा कृशः
तस्मिन्यज्ञवरे राज्ञो हृष्टपुष्टजनावृते ११
ये च तत्र महात्मानो मुनयश्चिरजीविनः
नास्मरँ स्तादृशं यज्ञं दानौघसमलंकृतम् १२
रजतानां सुवर्णानां रत्नानामथ वाससाम्
अनिशं दीयमानानां नान्तः समुपदृश्यते १३
न शक्रस्य न सोमस्य यमस्य वरुणस्य वा
ईदृशो दृष्टपूर्वो न एवमूचुस्तपोधनाः १४
सर्वत्र वानरास्तस्थुः सर्वत्रैव च राक्षसाः
वासो धनानि कामिभ्यः पूर्णहस्ता ददुर्भृशम् १५
ईदृशो राजसिंहस्य यज्ञः सर्वगुणान्वितः
संवत्सरमथो साग्रं वर्तते न च हीयते १६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्र्यशीतितमः सर्गः ८३

७-८४
वर्तमाने तथाभूते यज्ञे परमकेऽद्भुते
सशिष्य आजगामाशु वाल्मीकिर्मुनिपुंगवः १
स दृष्ट्वा दिव्यसंकाशं यज्ञमद्भुतदर्शनम्
एकान्ते ऋषिवाटानां चकार उटजाञ्शुभान् २
स शिष्यावब्रवीद्धृष्टो युवां गत्वा समाहितौ
कृत्स्नं रामायणं काव्यं गायतां परया मुदा ३
ऋषिवाटेषु पुण्येषु ब्राह्मणावसथेषु च
रथ्यासु राजमार्गेषु पार्थिवानां गृहेषु च ४

रामस्य भवनद्वारि यत्र कर्म च वर्तते
ऋत्विजामग्रतश्चैव तत्र गेयं विशेषतः ५
इमानि च फलान्यत्र स्वादूनि विविधानि च
जातानि पर्वताग्रेषु आस्वाद्यास्वाद्य गीयताम् ६
न यास्यथः श्रमं वत्सौ भक्षयित्वा फलानि वै
मूलानि च सुमृष्टानि नगरात्परिहास्यथ ७
यदि शब्दापयेद्रामः श्रवणाय महीपतिः
ऋषीणामुपविष्टानां ततो गेयं प्रवर्तताम् ८
दिवसे विंशतिः सर्गा गेया वै परया मुदा
प्रमाणैर्बहुभिस्तत्र यथोद्दिष्टं मया पुरा ९
लोभश्चापि न कर्तव्यः स्वल्पोऽपि धनकाङ्क्षया
किं धनेनाश्रमस्थानां फलमूलोपभोगिनाम् १०
यदि पृच्छेत्स काकुत्स्थो युवां कस्येति दारकौ
वाल्मीकेरथ शिष्यौ हि ब्रूतामेवं नराधिपम् ११
इमास्तन्त्रीः सुमधुराः स्थानं वा पूर्वदर्शितम्
मूर्छयित्वा सुमधुरं गायेतां विगतज्वरौ १२
आदिप्रभृति गेयं स्यान्न चावज्ञाय पार्थिवम्
पिता हि सर्वभूतानां राजा भवति धर्मतः १३
तद्युवां हृष्टमनसौ श्वः प्रभाते समाधिना
गायेतां मधुरं गेयं तन्त्रीलयसमन्वितम् १४
इति संदिश्य बहुशो मुनिः प्राचेतसस्तदा
वाल्मीकिः परमोदारस्तूष्णीमासीन्महायशाः १५
तामद्भुतां तौ हृदये कुमारौ
निवेश्य वाणीमृषिभाषितां शुभाम्
समुत्सुकौ तौ सुखमूषतुर्निशां
यथाश्विनौ भार्गवनीतिसंस्कृतौ १६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुरशीतितमः सर्गः ८४

७-८५
तौ रजन्यां प्रभातायां स्नातौ हुतहुताशनौ यथोक्तमृषिणा पूर्वं तत्र तत्राभ्यगायताम् १
तां स शुश्राव काकुत्स्थः पूर्वचर्यां ततस्ततः

अपूर्वां पाठ्यजातिं च गेयेन समलंकृताम् २
प्रमाणैर्बहुभिर्बद्धां तन्त्रीलयसमन्विताम्
बालाभ्यां राघवः श्रुत्वा कौतूहलपरोऽभवत् ३
अथ कर्मान्तरे राजा समानीय महामुनीन्
पार्थिवांश्च नरव्याघ्रः पण्डितान्नैगमांस्तथा ४
पौराणिकाञ्शब्दविदो ये च वृद्धा द्विजातयः
एतान्सर्वान्समानीय गातारौ समवेशयत् ५
हृष्टा ऋषिगणास्तत्र पार्थिवाश्च महौजसः
पिबन्त इव चक्षुर्भ्यां राजानं गायकौ च तौ ६
परस्परमथोचुस्ते सर्व एव समं ततः
उभौ रामस्य सदृशौ बिम्बाद्बिम्बमिवोद्धृतौ ७
जटिलौ यदि न स्यातां न वल्कलधरौ यदि
विशेषं नाधिगच्छामो गायतो राघवस्य च ८
तेषां संवदतामेवं श्रोतॄणां हर्षवर्धनम्
गेयं प्रचक्रतुस्तत्र तावुभौ मुनिदारकौ ९
ततः प्रवृत्तं मधुरं गान्धर्वमतिमानुषम्
न च तृप्तिं ययुः सर्वे श्रोतारो गेयसम्पदा १०
प्रवृत्तमादितः पूर्वं सर्गान्नारददर्शनात्
ततः प्रभृति सर्गांश्च यावद्विंशत्यगायताम् ११
ततोऽपराह्णसमये राघवः समभाषत
श्रुत्वा विंशतिसर्गांस्तान्भरतं भ्रातृवत्सलः १२
अष्टादशसहस्राणि सुवर्णस्य महात्मनोः
ददस्व शीघ्रं काकुत्स्थ बालयोर्मा वृथा श्रमः १३
दीयमानं सुवर्णं तन्नागृह्णीतां कुशीलवौ
ऊचतुश्च महात्मानौ किमनेनेति विस्मितौ १४
वन्येन फलमूलेन निरतौ स्वो वनौकसौ
सुवर्णेन हिरण्येन किं करिष्यावहे वने १५
तथा तयोः प्रब्रुवतोः कौतूहलसमन्विताः
श्रोतारश्चैव रामश्च सर्व एव सुविस्मिताः १६
तस्य चैवागमं रामः काव्यस्य श्रोतुमुत्सुकः
पप्रच्छ तौ महातेजास्तावुभौ मुनिदारकौ १७
किंप्रमाणमिदं काव्यं का प्रतिष्ठा महात्मनः

कर्ता काव्यस्य महतः को वासौ मुनिपुंगवः १८
पृच्छन्तं राघवं वाक्यमूचतुर्मुनिदारकौ
वाल्मीकिर्भगवान्कर्ता संप्राप्तो यज्ञसंनिधिम्
येनेदं चरितं तुभ्यमशेषं संप्रदर्शितम् १९
आदिप्रभृति राजेन्द्र पञ्च सर्गशतानि च
प्रतिष्ठा जीवितं यावत्तावद्राजञ्शुभाशुभम् २०
यदि बुद्धिः कृता राजञ्श्रवणाय महारथ
कर्मान्तरे क्षणीभूतस्तच्छृणुष्व सहानुजः २१
बाढमित्यब्रवीद्रामस्तौ चानुज्ञाप्य राघवम्
प्रहृष्टौ जग्मतुर्वासं यत्रासौ मुनिपुंगवः २२
रामोऽपि मुनिभिः सार्धं पार्थिवैश्च महात्मभिः
श्रुत्वा तद्गीतमाधुर्यं कर्मशालामुपागमत् २३
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चाशीतितमः सर्गः ८५

७-८६
रामो बहून्यहान्येव तद्गीतं परमाद्भुतम्
शुश्राव मुनिभिः सार्धं राजभिः सह वानरैः १
तस्मिन्गीते तु विज्ञाय सीतापुत्रौ कुशीलवौ
तस्याः परिषदो मध्ये रामो वचनमब्रवीत् २
मद्वचो ब्रूत गच्छध्वमितो भगवतोऽन्तिकम् ३
यदि शुद्धसमाचारा यदि वा वीतकल्मषा
करोत्विहात्मनः शुद्धिमनुमान्य महामुनिम् ४
छन्दं मुनेस्तु विज्ञाय सीतायाश्च मनोगतम्
प्रत्ययं दातुकामायास्ततः शंसत मे लघु ५
श्वः प्रभाते तु शपथं मैथिली जनकात्मजा
करोतु परिषन्मध्ये शोधनार्थं ममेह च ६
श्रुत्वा तु राघवस्यैतद्वचः परममद्भुतम्
दूताः संप्रययुर्वाटं यत्रास्ते मुनिपुंगवः ७
ते प्रणम्य महात्मानं ज्वलन्तममितप्रभम्
ऊचुस्ते रामवाक्यानि मृदूनि मधुराणि च ८
तेषां तद्भाषितं श्रुत्वा रामस्य च मनोगतम्
विज्ञाय सुमहातेजा मुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ९

एवं भवतु भद्रं वो यथा तुष्यति राघवः
तथा करिष्यते सीता दैवतं हि पतिः स्त्रियाः १०
तथोक्ता मुनिना सर्वे रामदूता महौजसः
प्रत्येत्य राघवं सर्वे मुनिवाक्यं बभाषिरे ११
ततः प्रहृष्टः काकुत्स्थः श्रुत्वा वाक्यं महात्मनः
ऋषींस्तत्र समेतांश्च राज्ञश्चैवाभ्यभाषत १२
भगवन्तः सशिष्या वै सानुगाश्च नराधिपाः
पश्यन्तु सीताशपथं यश्चैवान्योऽभिकाङ्क्षते १३
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः
सर्वेषामृषिमुख्यानां साधुवादो महानभूत् १४
राजानश्च महात्मानः प्रशंसन्ति स्म राघवम्
उपपन्नं नरश्रेष्ठ त्वय्येव भुवि नान्यतः १५
एवं विनिश्चयं कृत्वा श्वो भूत इति राघवः
विसर्जयामास तदा सर्वांस्ताञ्शत्रुसूदनः १६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षडशीतितमः सर्गः ८६

७-८७
तस्यां रजन्यां व्युष्टायां यज्ञवाटगतो नृपः
ऋषीन्सर्वान्महातेजाः शब्दापयति राघवः १
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः
विश्वामित्रो दीर्घतपा दुर्वासाश्च महातपाः २
अगस्त्योऽथ तथा शक्तिर्भार्गवश्चैव वामनः
मार्कण्डेयश्च दीर्घायुर्मौद्गल्यश्च महातपाः ३
भार्गवश्च्यवनश्चैव शतानन्दश्च धर्मवित्
भरद्वाजश्च तेजस्वी अग्निपुत्रश्च सुप्रभः ४
एते चान्ये च मुनयो बहवः संशितव्रताः
राजानश्च नरव्याघ्राः सर्व एव समागताः ५
राक्षसाश्च महावीर्या वानराश्च महाबलाः
समाजग्मुर्महात्मानः सर्व एव कुतूहलात् ६
क्षत्रियाश्चैव वैश्याश्च शूद्राश्चैव सहस्रशः
सीताशपथवीक्षार्थं सर्व एव समागताः ७
तथा समागतं सर्वमश्मभूतमिवाचलम्

श्रुत्वा मुनिवरस्तूर्णं ससीतः समुपागमत् ८
तमृषिं पृष्ठतः सीता सान्वगच्छदवाङ्मुखी
कृताञ्जलिर्बाष्पगला कृत्वा रामं मनोगतम् ९
तां दृष्ट्वा श्रीमिवायान्तीं ब्रह्माणमनुगामिनीम्
वाल्मीकेः पृष्ठतः सीतां साधुकारो महानभूत् १०
ततो हलहलाशब्दः सर्वेषामेवमाबभौ
दुःखजेन विशालेन शोकेनाकुलितात्मनाम् ११
साधु सीतेति केचित्तु साधु रामेति चापरे
उभावेव तु तत्रान्ये साधु साध्विति चाब्रुवन् १२
ततो मध्यं जनौघानां प्रविश्य मुनिपुंगवः
सीतासहायो वाल्मीकिरिति होवाच राघवम् १३
इयं दाशरथे सीता सुव्रता धर्मचारिणी
अपापा ते परित्यक्ता ममाश्रमसमीपतः १४
लोकापवादभीतस्य तव राम महाव्रत
प्रत्ययं दास्यते सीता तामनुज्ञातुमर्हसि १५
इमौ च जानकीपुत्रावुभौ च यमजातकौ
सुतौ तवैव दुर्धर्षौ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते १६
प्रचेतसोऽह दशमः पुत्रो राघवनन्दन
न स्मराम्यनृतं वाक्यं तथेमौ तव पुत्रकौ १७
बहुवर्षसहस्राणि तपश्चर्या मया कृता
तस्याः फलमुपाश्नीयामपापा मैथिली यथा १८
अहं पञ्चसु भूतेषु मनःषष्ठेषु राघव
विचिन्त्य सीतां शुद्धेति न्यगृह्णां वननिर्झरे १९
इयं शुद्धसमाचारा अपापा पतिदेवता
लोकापवादभीतस्य दास्यति प्रत्ययं तव २०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्ताशीतितमः सर्गः ८७

७-८८
वाल्मीकिनैवमुक्तस्तु राघवः प्रत्यभाषत प्राञ्जलिर्जगतो मध्ये दृष्ट्वा तां देववर्णिनीम् १ एवमेतन्महाभाग यथा वदसि धर्मवित्

प्रत्ययो हि मम ब्रह्मंस्तव वाक्यैरकल्मषैः प्रत्ययो हि पुरा दत्तो वैदेह्या सुरसंनिधौ
सेयं लोकभयाद्ब्रह्मन्नपापेत्यभिजानता
परित्यक्ता मया सीता तद्भवान्क्षन्तुमर्हति ३
जानामि चेमौ पुत्रौ मे यमजातौ कुशीलवौ
शुद्धायां जगतो मध्ये मैथिल्यां प्रीतिरस्तु मे ४
अभिप्रायं तु विज्ञाय रामस्य सुरसत्तमाः
पितामहं पुरस्कृत्य सर्व एव समागताः ५
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः
अश्विनावृषिगन्धर्वा अप्सराणां गणास्तथा
साध्याश्च देवाः सर्वे ते सर्वे च परमर्षयः ६
ततो वायुः शुभः पुण्यो दिव्यगन्धो मनोरमः
तं जनौघं सुरश्रेष्ठो ह्लादयामास सर्वतः ७
तदद्भुतमिवाचिन्त्यं निरीक्षन्ते समाहिताः
मानवाः सर्वराष्ट्रेभ्यः पूर्वं कृतयुगे यथा ८
सर्वान्समागतान्दृष्ट्वा सीता काषायवासिनी
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाङ्मुखी ९
यथाहं राघवादन्यं मनसापि न चिन्तये
तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति १०
तथा शपन्त्यां वैदेह्यां प्रादुरासीत्तदद्भुतम्
भूतलादुत्थितं दिव्यं सिंहासनमनुत्तमम् ११
ध्रियमाणं शिरोभिस्तन्नागैरमितविक्रमैः
दिव्यं दिव्येन वपुषा सर्वरत्नविभूषितम् १२
तस्मिंस्तु धरणी देवी बाहुभ्यां गृह्य मैथिलीम्
स्वागतेनाभिनन्द्यैनामासने चोपवेशयत् १३
तामासनगतां दृष्ट्वा प्रविशन्तीं रसातलम्
पुष्पवृष्टिरविच्छिन्ना दिव्या सीतामवाकिरत् १४
साधुकारश्च सुमहान्देवानां सहसोत्थितः
साधु साध्विति वै सीते यस्यास्ते शीलमीदृशम् १५
एवं बहुविधा वाचो ह्यन्तरिक्षगताः सुराः
व्याजह्रुर्हृष्टमनसो दृष्ट्वा सीताप्रवेशनम् १६
यज्ञवाटगताश्चापि मुनयः सर्व एव ते

राजानश्च नरव्याघ्रा विस्मयान्नोपरेमिरे १७
अन्तरिक्षे च भूमौ च सर्वे स्थावरजङ्गमाः
दानवाश्च महाकायाः पाताले पन्नगाधिपाः १८
केचिद्विनेदुः संहृष्टाः केचिद्ध्य्नापरायणाः
केचिद्रामं निरीक्षन्ते केचित्सीतामचेतनाः १९
सीताप्रवेशनं दृष्ट्वा तेषामासीत्समागमः
तं मुहूर्तमिवात्यर्थं सर्वं संमोहितं जगत् २०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टाशीतितमः सर्गः ८८

७-८९
तदावसाने यज्ञस्य रामः परमदुर्मनाः
अपश्यमानो वैदेहीं मेने शून्यमिदं जगत्
शोकेन परमायत्तो न शान्तिं मनसागमत् १
विसृज्य पार्थिवान्सर्वानृक्षवानरराक्षसान्
जनौघं ब्रह्ममुख्यानां वित्तपूर्णं व्यसर्जयत् २
ततो विसृज्य तान्सर्वान्रामो राजीवलोचनः
हृदि कृत्वा तदा सीतामयोध्यां प्रविवेश सः ३
न सीतायाः परां भार्यां वव्रे स रघुनन्दनः
यज्ञे यज्ञे च पत्न्यर्थं जानकी काञ्चनी भवत् ४
दश वर्षसहस्राणि वाजिमेधमुपाकरोत्
वाजपेयान्दशगुणांस्तथा बहुसुवर्णकान् ५
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां गोसवैश्च महाधनैः
ईजे क्रतुभिरन्यैश्च स श्रीमानाप्तदक्षिणैः ६
एवं स कालः सुमहान्राज्यस्थस्य महात्मनः
धर्मे प्रयतमानस्य व्यतीयाद्राघवस्य तु ७
ऋक्षवानररक्षांसि स्थिता रामस्य शासने
अनुरज्यन्ति राजानो अहन्यहनि राघवम् ८
काले वर्षति पर्जन्यः सुभिक्षं विमला दिशः
हृष्टपुष्टजनाकीर्णं पुरं जनपदस्तथा ९
नाकाले म्रियते कश्चिन्न व्याधिः प्राणिनां तदा
नाधर्मश्चाभवत्कश्चिद्रामे राज्यं प्रशासति १०
अथ दीर्घस्य कालस्य राममाता यशस्विनी

पुत्रपौत्रैः परिवृता कालधर्ममुपागमत् ११
अन्वियाय सुमित्रापि कैकेयी च यशस्विनी
धर्मं कृत्वा बहुविधं त्रिदिवे पर्यवस्थिता १२
सर्वाः प्रतिष्ठिताः स्वर्गे राज्ञा दशरथेन च
समागता महाभागाः सहधर्मं च लेभिरे १३
तासां रामो महादानं काले काले प्रयच्छति
मातॄणामविशेषेण ब्राह्मणेषु तपस्विषु १४
पित्र्याणि बहुरत्नानि यज्ञान्परमदुस्तरान्
चकार रामो धर्मात्मा पितॄन्देवान्विवर्धयन् १५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे एकोननवतितमः सर्गः ८९

७-९०
कस्यचित्त्वथ कालस्य युधाजित्केकयो नृपः
स्वगुरुं प्रेषयामास राघवाय महात्मने १
गार्ग्यमङ्गिरसः पुत्रं ब्रह्मर्षिममितप्रभम्
दश चाश्वसहस्राणि प्रीतिदानमनुत्तमम् २
कम्बलानि च रत्निआ!नि चित्रवस्त्रमथोत्तमम्
रामाय प्रददौ राजा बहून्याभरणानि च ३
श्रुत्वा तु राघवो गार्ग्यं महर्षिं समुपागतम्
मातुलस्याश्वपतिनः प्रियं दूतमुपागतम् ४
प्रत्युद्गम्य च काकुत्स्थः क्रोशमात्रं सहानुगः
गार्ग्यं संपूजयामास धनं तत्प्रतिगृह्य च ५
पृष्ट्वा च प्रीतिदं सर्वं कुशलं मातुलस्य च
उपविष्टं महाभागं रामः प्रष्टुं प्रचक्रमे ६
किमाह मातुलो वाक्यं यदर्थं भगवानिह
प्राप्तो वाक्यविदां श्रेष्ठः साक्षादिव बृहस्पतिः
७
रामस्य भाषितं श्रुत्वा ब्रह्मर्षिः कार्यविस्तरम्
वक्तुमद्भुतसंकाशं राघवायोपचक्रमे ८
मातुलस्ते महाबाहो वाक्यमाह नरर्षभ
युधाजित्प्रीतिसंयुक्तं श्रूयतां यदि रोचते ९
अयं गन्धर्वविषयः फलमूलोपशोभितः

सिन्धोरुभयतः पार्श्वे देशः परमशोभनः १०
तं च रक्षन्ति गन्धर्वाः सायुधा युद्धकोविदाः
शैलूषस्य सुता वीरास्तिस्रः कोट्यो महाबलाः ११
तान्विनिर्जित्य काकुत्स्थ गन्धर्वविषयं शुभम्
निवेशय महाबाहो द्वे पुरे सुसमाहितः १२
अन्यस्य न गतिस्तत्र देशश्चायं सुशोभनः
रोचतां ते महाबाहो नाहं त्वामनृतं वदे १३
तच्छ्रुत्वा राघवः प्रीतो महर्षेर्मातुलस्य च
उवाच वाढमित्येवं भरतं चान्ववैक्षत १४
सोऽब्रवीद्राघवः प्रीतः प्राञ्जलिप्रग्रहो
द्विजम्
इमौ कुमारौ तं देशं ब्रह्मर्षे विजयिष्यतः १५
भरतस्यात्मजौ वीरौ तक्षः पुष्कल एव च
मातुलेन सुगुप्तौ तौ धर्मेण च समाहितौ १६
भरतं चाग्रतः कृत्वा कुमारौ सबलानुगौ
निहत्य गन्धर्वसुतान्द्वे पुरे विभजिष्यतः १७
निवेश्य ते पुरवरे आत्मजौ संनिवेश्य च
आगमिष्यति मे भूयः सकाशमतिधार्मिकः १८
ब्रह्मर्षिमेवमुक्त्वा तु भरतं सबलानुगम्
आज्ञापयामास तदा कुमारौ चाभ्यषेचयत् १९
नक्षत्रेण च सौम्येन पुरस्कृत्याङ्गिरःसुतम्
भरतः सह सैन्येन कुमाराभ्यां च निर्ययौ २०
सा सेना शक्रयुक्तेव नगरान्निर्ययावथ
राघवानुगता दूरं दुराधर्षा सुरासुरैः २१
मांसाशीनि च सत्त्वानि रक्षांसि सुमहान्ति च
अनुजग्मुश्च भरतं रुधिरस्य पिपासया २२
भूतग्रामाश्च बहवो मांसभक्षाः सुदारुणाः
गन्धर्वपुत्रमांसानि भोक्तुकामाः सहस्रशः २३
सिंहव्याघ्रसृगालानां खेचराणां च पक्षिणाम्
बहूनि वै सहस्राणि सेनाया ययुरग्रतः २४
अध्यर्धमासमुषिता पथि सेना निरामया
हृष्टपुष्टजनाकीर्णा केकयं समुपागमत् २५

इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे नवतितमः सर्गः ९०

७-९१
श्रुत्वा सेनापतिं प्राप्तं भरतं केकयाधिपः
युधाजिद्गार्ग्यसहितं परां प्रीतिमुपागमत् १
स निर्ययौ जनौघेन महता केकयाधिपः
त्वरमाणोऽभिचक्राम गन्धर्वान्देवरूपिणः २
भरतश्च युधाजिच्च समेतौ लघुविक्रमौ
गन्धर्वनगरं प्राप्तौ सबलौ सपदानुगौ ३
श्रुत्वा तु भरतं प्राप्तं गन्धर्वास्ते समागताः
योद्धुकामा महावीर्या विनदन्तः समन्ततः ४
ततः समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम्
सप्तरात्रं महाभीमं न चान्यतरयोर्जयः ५
ततो रामानुजः क्रुद्धः कालस्यास्त्रं सुदारुणम्
संवर्तं नाम भरतो गन्धर्वेष्वभ्ययोजयत् ६
ते बद्धाः कालपाशेन संवर्तेन विदारिताः
क्षणेनाभिहतास्तिस्रस्तत्र कोट्यो महात्मना ७
तं घातं घोरसंकाशं न स्मरन्ति दिवौकसः
निमेषान्तरमात्रेण तादृशानां महात्मनाम् ८
हतेषु तेषु वीरेषु भरतः कैकयीसुतः
निवेशयामास तदा समृद्धे द्वे पुरोत्तमे
तक्षं तक्षशिलायां तु पुष्करं पुष्करावतौ ९
गन्धर्वदेशो रुचिरो गान्धारविषयश्च सः
वर्षैः पञ्चभिराकीर्णो विषयैर्नागरैस्तथा १०
धनरत्नौघसंपूर्णे काननैरुपशोभिते
अन्योन्यसंघर्षकृते स्पर्धया गुणविस्तरे ११
उभे सुरुचिरप्रख्ये व्यवहारैरकल्मषैः
उद्यानयानौघवृते सुविभक्तान्तरापणे १२
उभे पुरवरे रम्ये विस्तरैरुपशोभिते
गृहमुख्यैः सुरुचिरैर्विमानैः समवर्णिभिः १३
शोभिते शोभनीयैश्च देवायतनविस्तरैः निवेश्य पञ्चभिर्वर्षैर्भरतो राघवानुजः

पुनरायान्महाबाहुरयोध्यां कैकयीसुतः १४
सोऽभिवाद्य महात्मानं साक्षाद्धर्ममिवापरम्
राघवं भरतः श्रीमान्ब्रह्माणमिव वासवः १५
शशंस च यथा वृत्तं गन्धर्ववधमुत्तमम्
निवेशनं च देशस्य श्रुत्वा प्रीतोऽस्य राघवः १६
इति श्रीरामायणे उत्तराकाण्डे एकनवतितमः सर्गः ९१

७-९२
तच्छ्रुत्वा हर्षमापेदे राघवो भ्रातृभिः सह
वाक्यं चाद्भुतसंकाशं भ्रातॄन्प्रोवाच राघवः १
इमौ कुमारौ सौमित्रे तव धर्मविशारदौ
अङ्गदश्चन्द्रकेतुश्च राज्यार्हौ दृढधन्विनौ २
इमौ राज्येऽभिषेक्ष्यामि देशः साधु विधीयताम्
रमणीयो ह्यसंबाधो रमेतां यत्र धन्विनौ ३
न राज्ञां यत्र पीडा स्यान्नाश्रमाणां विनाशनम्
स देशो दृश्यतां सौम्य नापराध्यामहे यथा ४
तथोक्तवति रामे तु भरतः प्रत्युवाच ह
अयं कारापथो देशः सुरमण्यो निरामयः ५
निवेश्यतां तत्र पुरमङ्गदस्य महात्मनः
चन्द्रकेतोश्च रुचिरं चन्द्रकान्तं निरामयम् ६
तद्वाक्यं भरतेनोक्तं प्रतिजग्राह राघवः
तं च कृत्वा वशे देशमङ्गदस्य न्यवेशयत् ७
अङ्गदीया पुरी रम्या अङ्गदस्य निवेशिता
रमणीया सुगुप्ता च रामेणाक्लिष्टकर्मणा ८
चन्द्रकेतोस्तु मल्लस्य मल्लभूम्यां निवेशिता
चन्द्रकान्तेति विख्याता दिव्या स्वर्गपुरी यथा ९
ततो रामः परां प्रीतिं भरतो लक्ष्मणस्तथा
ययुर्युधि दुराधर्षा अभिषेकं च चक्रिरे १०
अभिषिच्य कुमारौ द्वौ प्रस्थाप्य सबलानुगौ
अङ्गदं पश्चिमां भूमिं चन्द्रकेतुमुदङ्मुखम् ११
अङ्गदं चापि सौमित्रिर्लक्ष्मणोऽनुजगाम ह
चन्द्रकेतोस्तु भरतः पार्ष्णिग्राहो बभूव ह १२

लक्ष्मणस्त्वङ्गदीयायां संवत्सरमथोषितः
पुत्रे स्थिते दुराधर्षे अयोध्यां पुनरागमत् १३
भरतोऽपि तथैवोष्य संवत्सरमथाधिकम्
अयोध्यां पुनरागम्य रामपादावुपागमत् १४
उभौ सौमित्रिभरतौ रामपादावनुव्रतौ
कालं गतमपि स्नेहान्न जज्ञातेऽतिधार्मिकौ १५
एवं वर्षसहस्राणि दश तेषां ययुस्तदा
धर्मे प्रयतमानानां पौरकार्येषु नित्यदा १६
विहृत्य कालं परिपूर्णमानसाः
श्रिया वृता धर्मपथे परे स्थिताः
त्रयः समिद्धा इव दीप्ततेजसो
हुताग्नयः साधु महाध्वरे त्रयः १७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे द्विनवतितमः सर्गः ९२

७-९३
कस्यचित्त्वथ कालस्य रामे धर्मपथे स्थिते
कालस्तापसरूपेण राजद्वारमुपागमत् १
सोऽब्रवील्लक्ष्मणं वाक्यं धृतिमन्तं यशस्विनम्
मां निवेदय रामाय संप्राप्तं कार्यगौरवात् २
दूतो ह्यतिबलस्याहं महर्षेरमितौजसः
रामं दिदृक्षुरायातः कार्येण हि महाबल ३
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सौमित्रिस्त्वरयान्वितः
न्यवेदयत रामाय तापसस्य विवक्षितम् ४
जयस्व राजन्धर्मेण उभौ लोकौ महाद्युते
दूतस्त्वां द्रष्टुमायातस्तपस्वी भास्करप्रभः ५
तद्वाक्यं लक्ष्मणेनोक्तं श्रुत्वा राम उवाच ह
प्रवेश्यतां मुनिस्तात महोजास्तस्य वाक्यधृक् ६
सौमित्रिस्तु तथेत्युक्त्वा प्रावेशयत तं मुनिम्
ज्वलन्तमिव तेजोभिः प्रदहन्तमिवांशुभिः ७
सोऽभिगम्य रघुश्रेष्ठं दीप्यमानं स्वतेजसा
ऋषिर्मधुरया वाचा वर्धस्वेत्याह राघवम् ८
तस्मै रामो महातेजाः पूजामर्घ्यपुरोगमाम्

ददौ कुशलमव्यग्रं प्रष्टुं चैवोपचक्रमे ९
पृष्टश्च कुशलं तेन रामेण वदतां वरः
आसने काञ्चने दिव्ये निषसाद महायशाः १०
तमुवाच ततो रामः स्वागतं ते महामुने
प्रापयस्व च वाक्यानि यतो दूतस्त्वमागतः ११
चोदितो राजसिंहेन मुनिर्वाक्यमुदीरयत्
द्वंद्वमेतत्प्रवक्तव्यं न च चक्षुर्हतं वचः १२
यः शृणोति निरीक्षेद्वा स वध्यस्तव राघव
भवेद्वै मुनिमुख्यस्य वचनं यद्यवेक्षसे १३
तथेति च प्रतिज्ञाय रामो लक्ष्मणमब्रवीत्
द्वारि तिष्ठ महाबाहो प्रतिहारं विसर्जय १४
स मे वध्यः खलु भवेत्कथां द्वंद्वसमीरिताम्
ऋषेर्मम च सौमित्रे पश्येद्वा शृणुयाच्च यः १५
ततो निक्षिप्य काकुत्स्थो लक्ष्मणं द्वारस्रंगहे
तमुवाच मुनिं वाक्यं कथयस्वेति राघवः १६
यत्ते मनीषितं वाक्यं येन वासि समाहितः
कथयस्व विशङ्कस्त्वं ममापि हृदि वर्तते १७
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे त्रिनवतितमः सर्गः ९३

७-९४
शृणु राम महाबाहो यदर्थमहमागतः
पितामहेन देवेन प्रेषितोऽस्मि महाबल १
तवाहं पूर्वके भावे पुत्रः परपुरंजय
मायासंभावितो वीर कालः सर्वसमाहरः २
पितामहश्च भगवानाह लोकपतिः प्रभुः
समयस्ते महाबाहो स्वर्लोकान्परिरक्षितुम् ३
संक्षिप्य च पुरा लोकान्मायया स्वयमेव हि
महार्णवे शयानोऽप्सु मां त्वं पूर्वमजीजनः ४
भोगवन्तं ततो नागमनन्तमुदकेशयम्
मायया जनयित्वा त्वं द्वौ च सत्त्वौ महाबलौ ५
मधुं च कैटभं चैव ययोरस्थिचयैर्वृता
इयं पर्वतसंबाधा मेदिनी चाभवन्मही ६

पद्मे दिव्यार्कसंकाशे नाभ्यामुत्पाद्य मामपि
प्राजापत्यं त्वया कर्म सर्वं मयि निवेशितम् ७
सोऽह संन्यस्तभारो हि त्वामुपासे जगत्पतिम्
रक्षां विधत्स्व भूतेषु मम तेजस्करो भवान् ८
ततस्त्वमपि दुर्धर्षस्तस्माद्भावात्सनातनात्
रक्षार्थं सर्वभूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवान् ९
अदित्यां वीर्यवान्पुत्रो भातॄणां हर्षवर्धनः
समुत्पन्नेषु कृत्येषु लोकसाह्याय कल्पसे १०
स त्वं वित्रास्यमानासु प्रजासु जगतां वर
रावणस्य वधाकाङ्क्षी मानुषेषु मनोऽदधाः ११
दश वर्षसहस्त्राणि दश वर्षशतानि च
कृत्वा वासस्य नियतिं स्वयमेवात्मनः पुरा १२
स त्वं मनोमयः पुत्रः पूर्णायुर्मानुषेष्विह
कालो नरवरश्रेष्ठ समीपमुपवर्तितुम् १३
यदि भूयो महाराज प्रजा इच्छस्युपासितुम्
वस वा वीर भद्रं ते एवमाह पितामहः १४
अथ वा विजिगीषा ते सुरलोकाय राघव
सनाथा विष्णुना देवा भवन्तु विगतज्वराः १५
श्रुत्वा पितामहेनोक्तं वाक्यं कालसमीरितम्
राघवः प्रहसन्वाक्यं सर्वसंहारमब्रवीत् १६
श्रुतं मे देवदेवस्य वाक्यं परममद्भुतम्
प्रीतिर्हि महती जाता तवागमनसंभवा १७
भद्रं तेऽस्तु गमिष्यामि यत एवाहमागतः
हृद्गतो ह्यसि संप्राप्तो न मेऽस्त्यत्र विचारणा १८
मया हि सर्वकृत्येषु देवानां वशवर्तिनाम्
स्थातव्यं सर्वसंहारे यथा ह्याह पितामहः १९
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे चतुर्नवतितमः सर्गः ९४

७-९५
तथा तयोः कथयतोर्दुर्वासा भगवानृषिः
रामस्य दर्शनाकाङ्क्षी राजद्वारमुपागमत् १ सोऽभिगम्य च सौमित्रिमुवाच ऋषिसत्तमः

रामं दर्शय मे शीघ्रं पुरा मेऽथोऽतिवर्तते २
मुनेस्तु भाषितं श्रुत्वा लक्ष्मणः परवीरहा
अभिवाद्य महात्मानं वाक्यमेतदुवाच ह ३
किं कार्यं ब्रूहि भगवन्को वार्थः किं करोम्यहम् व्यग्रो हि राघवो ब्रह्मन्मुहूर्तं वा प्रतीक्षताम्
४
तच्छ्रुत्वा ऋषिशार्दूलः क्रोधेन कलुषीकृतः
उवाच लक्ष्मणं वाक्यं निर्दहन्निव चक्षुषा ५
अस्मिन्क्षणे मां सौमित्रे रामाय प्रतिवेदय
विषयं त्वां पुरं चैव शपिष्ये राघवं तथा ६
भरतं चैव सौमित्रे युष्माकं या च संततिः
न हि शक्ष्याम्यहं भूयो मन्युं धारयितुं हृदि ७
तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं वाक्यं तस्य महात्मनः
चिन्तयामास मनसा तस्य वाक्यस्य निश्चयम् ८
एकस्य मरणं मेऽस्तु मा भूत्सर्वविनाशनम्
इति बुद्ध्या विनिश्चित्य राघवाय न्यवेदयत् ९
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा रामः कालं विसृज्य च
निष्पत्य त्वरितं राजा अत्रेः पुत्रं ददर्श ह १०
सोऽभिवाद्य महात्मानं ज्वलन्तमिव तेजसा
किं कार्यमिति काकुत्स्थः कृताञ्जलिरभाषत ११
तद्वाक्यं राघवेणोक्तं श्रुत्वा मुनिवरः प्रभुः
प्रत्याह रामं दुर्वासाः श्रूयतां धर्मवत्सल १२
अद्य वर्षसहस्रस्य समाप्तिर्मम राघव
सोऽह भोजनमिच्छामि यथासिद्धं तवानघ १३
तच्छ्रुत्वा वचनं रामो हर्षेण महतान्वितः
भोजनं मुनिमुख्याय यथासिद्धमुपाहरत् १४
स तु भुक्त्वा मुनिश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमम्
साधु रामेति संभाष्य स्वमाश्रममुपागमत् १५
तस्मिन्गते महातेजा राघवः प्रीतमानसः
संस्मृत्य कालवाक्यानि ततो दुःखमुपेयिवान् १६
दुःखेन च सुसंतप्तः स्मृत्वा तद्घोरदर्शनम्
अवाङ्मुखो दीनमना व्याहर्तुं न शशाक ह १७

ततो बुद्ध्या विनिश्चित्य कालवाक्यानि राघवः नैतदस्तीति चोक्त्वा स तूष्णीमासीन्महायशाः १८ इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे पञ्चनवतितमः सर्गः ९५

७-९६
अवाङ्मुखमथो दीनं दृष्ट्वा सोममिवाप्लुतम्
राघवं लक्ष्मणो वाक्यं हृष्टो मधुरमब्रवीत् १
न संतापं महाबाहो मदर्थं कर्तुमर्हसि
पूर्वनिर्माणबद्धा हि कालस्य गतिरीदृशी २
जहि मां सौम्य विस्रब्धः प्रतिज्ञां परिपालय
हीनप्रतिज्ञाः काकुत्स्थ प्रयान्ति नरकं नराः ३
यदि प्रीतिर्महाराज यद्यनुग्राह्यता मयि
जहि मां निर्विशङ्कस्त्वं धर्मं वर्धय राघव ४
लक्ष्मणेन तथोक्तस्तु रामः प्रचलितेन्द्रियः
मन्त्रिणः समुपानीय तथैव च पुरोधसम् ५
अब्रवीच्च यथावृत्तं तेषां मध्ये नराधिपः
दुर्वासोभिगमं चैव प्रतिज्ञां तापसस्य च ६
तच्छ्रुत्वा मन्त्रिणः सर्वे सोपाध्यायाः समासत
वसिष्ठस्तु महातेजा वाक्यमेतदुवाच ह ७
दृष्टमेतन्महाबाहो क्षयं ते लोमहर्षणम्
लक्ष्मणेन वियोगश्च तव राम महायशः ८
त्यजैनं बलवान्कालो मा प्रतिज्ञां वृथा कृथाः
विनष्टायां प्रतिज्ञायां धर्मो हि विलयं व्रजेत् ९
ततो धर्मे विनष्टे तु त्रैलोक्यं सचराचरम्
सदेवर्षिगणं सर्वं विनश्येत न संशयः १०
स त्वं पुरुषशार्दूल त्रैलोक्यस्याभिपालनात्
लक्ष्मणस्य वधेनाद्य जगत्स्वस्थं कुरुष्व ह ११
तेषां तत्समवेतानां वाक्यं धर्मार्थसंहितम्
श्रुत्वा परिषदो मध्ये रामो लक्ष्मणमब्रवीत् १२
विसर्जये त्वां सौमित्रे मा भूद्धर्मविपर्ययः
त्यागो वधो वा विहितः साधूनामुभयं समम् १३
रामेण भाषिते वाक्ये बाष्पव्याकुलितेक्षणः

लक्ष्मणस्त्वरितः प्रायात्स्वगृहं न विवेश ह १४
स गत्वा सरयूतीरमुपस्पृश्य कृताञ्जलि
निगृह्य सर्वस्रोतांसि निःश्वासं न मुमोच ह १५
अनुच्छ्वसन्तं युक्तं तं सशक्राः साप्सरोगणाः
देवाः सर्षिगणाः सर्वे पुष्पैरवकिरंस्तदा १६
अदृश्यं सर्वमनुजैः सशरीरं महाबलम्
प्रगृह्य लक्ष्मणं शक्रो दिवं संप्रविवेश ह १७
ततो विष्णोश्चतुर्भागमागतं सुरसत्तमाः
हृष्टाः प्रमुदिताः सर्वेऽपूजयनृषिभिः सह १८
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे षण्णवतितमः सर्गः ९६

७-९७
विसृज्य लक्ष्मणं रामो दुःखशोकसमन्वितः
पुरोधसं मन्त्रिणश्च नैगमांश्चेदमब्रवीत् १
अद्य राज्येऽभिषेक्ष्यामि भरतं धर्मवत्सलम्
अयोध्यायां पतिं वीरं ततो यास्याम्यहं वनम् २
प्रवेशयत संभारान्मा भूत्कालात्ययो यथा
अद्यैवाहं गमिष्यामि लक्ष्मणेन गतां गतिम् ३
तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं सर्वाः प्रकृतयो भृशम्
मूर्धभिः प्रणता भूमौ गतसत्त्वा इवाभवन् ४
भरतश्च विसंज्ञोऽभूच्छ्रुत्वा रामस्य भाषितम्
राज्यं विगर्हयामास राघवं चेदमब्रवीत् ५
सत्येन हि शपे राजन्स्वर्गलोके न चैव हि
न कामये यथा राज्यं त्वां विना रघुनन्दन ६
इमौ कुशीलवौ राजन्नभिषिञ्च नराधिप
कोसलेषु कुशं वीरमुत्तरेषु तथा लवम् ७
शत्रुघ्नस्य तु गच्छन्तु दूतास्त्वरितविक्रमाः
इदं गमनमस्माकं स्वर्गायाख्यान्तु माचिरम् ८
तच्छ्रुत्वा भरतेनोक्तं दृष्ट्वा चापि ह्यधोमुखान्
पौरान्दुःखेन संतप्तान्वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ९
वत्स राम इमाः पश्य धरणीं प्रकृतीर्गताः ज्ञात्वैषामीप्सितं कार्यं मा चैषां विप्रियं कृथाः

१०
वसिष्ठस्य तु वाक्येन उत्थाप्य प्रकृतीजनम्
किं करोमीति काकुत्स्थः सर्वान्वचनमब्रवीत् ११
ततः सर्वाः प्रकृतयो रामं वचनमब्रुवन्
गच्छन्तमनु गच्छामो यतो राम गमिष्यसि १२
एषा नः परमा प्रीतिरेष धर्मः परो मतः
हृद्गता नः सदा तुष्टिस्तवानुगमने दृढा १३
पौरेषु यदि ते प्रीतिर्यदि स्नेहो ह्यनुत्तमः
सपुत्रदाराः काकुत्स्थ समं गच्छाम सत्पथम् १४
तपोवनं वा दुर्गं वा नदीमम्भोनिधिं तथा
वयं ते यदि न त्याज्याः सर्वान्नो नय ईश्वर १५
स तेषां निश्चयं ज्ञात्वा कृतान्तं च निरीक्ष्य च
पौराणां दृढभक्तिं च बाढमित्येव सोऽब्रवीत् १६
एवं विनिश्चयं कृत्वा तस्मिन्नहनि राघवः
कोसलेषु कुशं वीरमुत्तरेषु तथा लवम् १७
अभिषिञ्चन्महात्मानावुभावेव कुशीलवौ
रथानां तु सहस्राणि त्रीणि नागायुतानि च १८
दश चाश्वसहस्राणि एकैकस्य धनं ददौ
बहुरत्नौ बहुधनौ हृष्टपुष्टजनावृतौ १९
अभिषिच्य तु तौ वीरौ प्रस्थाप्य स्वपुरे तथा
दूतान्संप्रेषयामास शत्रुघ्नाय महात्मने २०
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तनवतितमः सर्गः ९७

७-९८
ते दूता रामवाक्येन चोदिता लघुविक्रमाः
प्रजग्मुर्मधुरां शीघ्रं चक्रुर्वासं न चाध्वनि १
ततस्त्रिभिरहोरात्रैः संप्राप्य मधुरामथ
शत्रुघ्नाय यथावृत्तमाचख्युः सर्वमेव तत् २
लक्ष्मणस्य परित्यागं प्रतिज्ञां राघवस्य च
पुत्रयोरभिषेकं च पौरानुगमनं तथा ३
कुशस्य नगरी रम्या विन्ध्यपर्वतरोधसि
कुशावतीति नाम्ना सा कृता रामेण धीमता ४

श्राविता च पुरी रम्या श्रावतीति लवस्य च
अयोध्यां विजनां चैव भरतं राघवानुगम् ५
एवं सर्वं निवेद्याशु शत्रुघ्नाय महात्मने
विरेमुस्ते ततो दूतास्त्वर राजन्निति ब्रुवन् ६
श्रुत्वा तं घोरसंकाशं कुलक्षयमुपस्थितम्
प्रकृतीस्तु समानीय काञ्चनं च पुरोहितम् ७
तेषां सर्वं यथावृत्तमाख्याय रघुनन्दनः
आत्मनश्च विपर्यासं भविष्यं भ्रातृभिः सह ८
ततः पुत्रद्वयं वीरः सोऽभ्यषिञ्चन्नराधिपः सुबाहुर्मधुरां लेभे शत्रुघाती च वैदिशम् ९
द्विधा कृत्वा तु तां सेनां माधुरीं
पुत्रयोर्द्वयोः
धनधान्यसमायुक्तौ स्थापयामास पार्थिवौ १०
ततो विसृज्य राजानं वैदिशे शत्रुघातिनम्
जगाम त्वरितोऽयोध्यां रथेनैकेन राघवः ११
स ददर्श महात्मानं ज्वलन्तमिव पावकम्
क्षौमसूक्ष्माम्बरधरं मुनिभिः सार्धमक्षयैः १२
सोऽभिवाद्य ततो रामं प्राञ्जलि प्रयतेन्द्रियः
उवाच वाक्यं धर्मज्ञो धर्ममेवानुचिन्तयन् १३
कृत्वाभिषेकं सुतयोर्युक्तं राघवयोर्धनैः
तवानुगमने राजन्विद्धि मां कृतनिश्चयम् १४
न चान्यदत्र वक्तव्यं दुस्तरं तव शासनम्
त्यक्तुं नार्हसि मां वीर भक्तिमन्तं विशेषतः १५
तस्य तां बुद्धिमक्लीबां विज्ञाय रघुनन्दनः
बाढमित्येव शत्रुघ्नं रामो वचनमब्रवीत् १६
तस्य वाक्यस्य वाक्यान्ते वानराः कामरूपिणः
ऋक्षराक्षससंघाश्च समापेतुरनेकशः १७
देवपुत्रा ऋषिसुता गन्धर्वाणां सुतास्तथा
रामक्षयं विदित्वा ते सर्व एव समागताः १८
ते राममभिवाद्याहुः सर्व एव समागताः
तवानुगमने राजन्संप्राप्ताः स्म महायशः १९
यदि राम विनास्माभिर्गच्छेस्त्वं पुरुषर्षभ

यमदण्डमिवोद्यम्य त्वया स्म विनिपातिताः २०
एवं तेषा वचः श्रुत्वा ऋक्षवानररक्षसाम्
विभीषणमथोवाच मधुरं श्लक्ष्णया गिरा २१
यावत्प्रजा धरिष्यन्ति तावत्त्वं वै विभीषण
राक्षसेन्द्र महावीर्य लङ्कास्थः स्वं धरिष्यसि २२
प्रजाः संरक्ष धर्मेण नोत्तरं वक्तुमर्हसि २३
तमेवमुक्त्वा काकुस्थो हनूमन्तमथाब्रवीत्
जीविते कृतबुद्धिस्त्वं मा प्रतिज्ञां विलोपय २४
मत्कथाः प्रचरिष्यन्ति यावल्लोके हरीश्वर
तावत्त्वं धारयन्प्राणान्प्रतिज्ञामनुपालय २५
तथैवमुक्त्वा काकुत्स्थः
सर्वांस्तान्नृक्षवानरान्
मया सार्धं प्रयातेति तदा तान्राघवोऽब्रवीत् २६
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे अष्टनवतितमः सर्गः ९८

७-९९
प्रभातायां तु शर्वर्यां पृथुवक्षा महायशाः
रामः कमलपत्राक्षः पुरोधसमथाब्रवीत् १
अग्निहोत्रं व्रजत्वग्रे सर्पिर्ज्वलितपावकम्
वाजपेयातपत्रं च शोभयानं महापथम् २
ततो वसिष्ठस्तेजस्वी सर्वं निरवशेषतः
चकार विधिवद्धर्म्यं महाप्रस्थानिकं विधिम् ३
ततः क्षौमाम्बरधरो ब्रह्म चावर्तयन्परम्
कुशान्गृहीत्वा पाणिभ्यां प्रसज्य प्रययावथ ४
अव्याहरन्क्वचित्किंचिन्निश्चेष्टो निःसुखः पथि
निर्जगाम गृहात्तस्माद्दीप्यमानो यथांशुमान् ५
रामस्य पार्श्वे सव्ये तु पद्मा श्रीः सुसमाहिता
दक्षिणे ह्रीर्विशालाक्षी व्यवसायस्तथाग्रतः ६
शरा नानाविधाश्चापि धनुरायतविग्रहम्
अनुव्रजन्ति काकुत्स्थं सर्वे पुरुषविग्रहाः ७
वेदा ब्राह्मणरूपेण सावित्री सर्वरक्षिणी
ॐकारोऽथ वषट्कारः सर्वे राममनुव्रताः ८

ऋषयश्च महात्मानः सर्व एव महीसुराः
अन्वगच्छन्त काकुत्स्थं स्वर्गद्वारमुपागतम् ९
तं यान्तमनुयान्ति स्म अन्तःपुरचराः स्त्रियः
सवृद्धबालदासीकाः सवर्षवरकिंकराः १०
सान्तःपुरश्च भरतः शत्रुघ्नसहितो ययौ ११
रामव्रतमुपागम्य राघवं समनुव्रताः
ततो विप्रा महात्मानः साग्निहोत्राः समाहिताः सपुत्रदाराः काकुत्स्थमन्वगच्छन्महामतिम् १२
मन्त्रिणो भृत्यवर्गाश्च सपुत्राः सहबान्धवाः
सानुगा राघवं सर्वे अन्वगच्छन्प्रहृष्टवत् १३
ततः सर्वाः प्रकृतयो हृष्टपुष्टजनावृताः
अनुजग्मुः प्रगच्छन्तं राघवं गुणरञ्जिताः १४
स्नातं प्रमुदितं सर्वं हृष्टपुष्टमनुत्तमम्
दृप्तं किलिकिलाशब्दैः सर्वं राममनुव्रतम् १५
न तत्र कश्चिद्दीनोऽभूद्व्रीडितो वापि दुःखितः
हृष्टं प्रमुदितं सर्वं बभूव परमाद्भुतम् १६
द्रष्टुकामोऽथ निर्याणं राज्ञो जानपदो जनः
संप्राप्तः सोऽपि दृष्ट्वैव सह सर्वैरनुव्रतः १७
ऋक्षवानररक्षांसि जनाश्च पुरवासिनः
अगच्छन्परया भक्त्या पृष्ठतः सुसमाहिताः १८
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे नवनवतितमः सर्गः ९९

७-१००
अध्यर्धयोजनं गत्वा नदीं पश्चान्मुखाश्रिताम्
सरयूं पुण्यसलिलां ददर्श रघुनन्दनः १
अथ तस्मिन्मुहूर्ते तु ब्रह्मा लोकपितामहः
सर्वैः परिवृतो देवैरृषिभिश्च महात्मभिः २
आययौ यत्र काकुत्स्थः स्वर्गाय समुपस्थितः
विमानशतकोटीभिर्दिव्याभिरभिसंवृतः ३
पपात पुष्पवृष्टिश्च वायुमुक्ता महौघवत् ४
तस्मिंस्तूर्यशताकीर्णे गन्धर्वाप्सरसंकुले
सरयूसलिलं रामः पद्भ्यां समुपचक्रमे ५

ततः पितामहो वाणीमन्तरिक्षादभाषत
आगच्छ विष्णो भद्रं ते दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ६
भ्रातृभिः सह देवाभैः प्रविशस्व स्वकां तनुम्
वैष्णवीं तां महातेजस्तदाकाशं सनातनम् ७
त्वं हि लोकगतिर्देव न त्वां केचित्प्रजानते
ऋते मायां विशालाक्ष तव पूर्वपरिग्रहाम् ८
त्वमचिन्त्यं महद्भूतमक्षयं सर्वसंग्रहम्
यामिच्छसि महातेजस्तां तनुं प्रविश स्वयम् ९
पितामहवचः श्रुत्वा विनिश्चित्य महामतिः
विवेश वैष्णवं तेजः सशरीरः सहानुजः १०
ततो विष्णुगतं देवं पूजयन्ति स्म देवताः
साध्या मरुद्गणाश्चैव सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः ११
ये च दिव्या ऋषिगणा गन्धर्वाप्सरसश्च याः
सुपर्णनागयक्षाश्च दैत्यदानवराक्षसाः १२
सर्वं हृष्टं प्रमुदितं सर्वं पूर्णमनोरथम्
साधु साध्विति तत्सर्वं त्रिदिवं गतकल्मषम् १३
अथ विष्णुर्महातेजाः पितामहमुवाच ह
एषां लोकाञ्जनौघानां दातुमर्हसि सुव्रत १४
इमे हि सर्वे स्नेहान्मामनुयाता मनस्विनः
भक्ता भाजयितव्याश्च त्यक्तात्मानश्च मत्कृते १५
तच्छ्रुत्वा विष्णुवचनं ब्रह्मा लोकगुरुः प्रभुः
लोकान्सान्तानिकान्नाम यास्यन्तीमे समागताः १६
यच्च तिर्यग्गतं किंचिद्राममेवानुचिन्तयत्
प्राणांस्त्यक्ष्यति भक्त्या वै संताने तु
निवत्स्यति
सर्वैरेव गुणैर्युक्ते ब्रह्मलोकादनन्तरे १७
वानराश्च स्वकां योनिमृक्षाश्चैव तथा ययुः १८
येभ्यो विनिःसृता ये ये सुरादिभ्यः सुसंभवाः
ऋषिभ्यो नागयक्षेभ्यस्तांस्तानेव प्रपेदिरे १९
तथोक्तवति देवेशे गोप्रतारमुपागताः
भेजिरे सरयूं सर्वे हर्षपूर्णाश्रुविक्लवाः २०
अवगाह्य जलं यो यः प्राणी ह्यासीत्प्रहृष्टवत्

मानुषं देहमुत्सृज्य विमानं सोऽध्यरोहत २१
तिर्यग्योनिगताश्चापि संप्राप्ताः सरयूजलम्
दिव्या दिव्येन वपुषा देवा दीप्ता इवाभवन् २२
गत्वा तु सरयूतोयं स्थावराणि चराणि च
प्राप्य तत्तोयविक्लेदं देवलोकमुपागमन् २३
तस्मिन् येऽपि समापन्ना ऋक्षवानरराक्षसाः
तेऽपि स्वर्गं प्रविविशुर्देहान् निक्षिप्य
चाम्भसि २४
ततः समागतान् सर्वान् स्थाप्य लोकगुरुर्दिवि
हृष्टैः प्रमुदितैर्देवैर्जगाम त्रिदिवं महत् २५
इति श्रीरामायणे उत्तरकाण्डे शततमः सर्गः १००

एकादशाधिकशततमः सर्गः
एतावदेतदाख्यानं सोत्तरं ब्रह्मपूजितम्
रामायणमिति ख्यातं मुख्यं वाल्मीकिना कृतम् १
ततः प्रतिष्ठितो विष्णुः स्वर्गलोके यथा पुरा
येन व्याप्तमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् २
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
नित्यं शृण्वन्ति संहृष्टाः काव्यं रामायणं दिवि ३
इदमाख्यानमायुष्यं सौभाग्यं पापनाशनम्
रामायणं वेदसमं श्राद्धेषु श्रावयेद्बुधः ४
अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम्
सर्वपापैः प्रमुच्येत पादमप्यस्य यः पठेत् ५
पापान्यपि च यः कुर्यादहन्यहनि मानवः
पठत्येकमपि श्लोकं पापात्स परिमुच्यते ६
वाचकाय च दातव्युं वस्त्रं धेनुहिरण्यकम्
वाचके परितुष्टे तु तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ७
एतदाख्यानमायुष्यं पठन् रामयणं नरः
सपुत्रपौत्रो लोकेऽस्मिन्प्रेत्य चेह महीयते ८
रामायणं गोविसर्गे मध्याह्ने वा समाहितः
सायाह्ने वापराह्ने च वाचयन् नावसीदति ९
अयोध्यापि पुरी रम्या शून्या वर्षगणान् बहून्

ऋषभं प्राप्य राजानं निवासमुपयास्यति १० एतदाख्यानमायुष्यं सभविष्यं सहोत्तरम्
कृतवान् प्रचेतसः पुत्रस्तद्ब्रह्माप्यन्वमन्यत ११
अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयायुतस्य च
लभते श्रवणादेव सर्गस्यैकस्य मानवः १२
प्रयागादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा
नैमिषादीन्यरण्यानि कुरुक्षेत्रादिकान्यपि १३
गतानि तेन लोकेऽस्मिन् येन रामायणं श्रुतम्
हेमभारं कुरुक्षेत्रे ग्रस्ते भानौ प्रयच्छति १४
यश्च रामायणं लोके शृणोति सदृशावुभौ
सम्यक्श्रद्धासमायुक्तः शृणुते राघवीं कथा १५
सर्वपापात् प्रमुच्येत विष्णुलोकं स गच्छति
आदिकाव्यमिदं त्वार्षं पुरा वाल्मीकिना कृतम् १६
यः शृणोति सदा भक्त्या स गच्छेद्वैष्णवीं तनुम्
पुत्रदाराश्च वर्धन्ते सम्पदः संततिस्तथा १७
सत्वमेतद् विदित्वा तु श्रोतव्यं नियतात्मभिः
गायत्र्याश्च स्वरूपं तद्रामायणमनुत्तमम् १८
यः पठेच्छृणुयान्नित्यं चरितं राघवस्य ह
भक्त्या निष्कल्मषो भूत्वा दीर्घमायुरवाप्नुयात्
१९
चिन्तयेद् राघवं नित्यं श्रेयः प्राप्तुं य इच्छति
श्रावयेदिदमाख्यानं ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने २०
यस्त्विदं रघुनाथस्य चरितं सकलं पठेत्
सोऽसुक्षये विष्णुलोकं गच्छत्येव न संशयः २१
पिता पितामहस्तस्य तथैव प्रपितामहः
तत्पिता तत्पिता चैव विष्णुं यान्ति न संशयः २२
चतुर्वर्गप्रदं नित्यं चरितं राघवस्य तु
तस्माद्यत्नवता नित्यं श्रोतव्यं परमं सदा २३
शृण्वन् रामायणं भक्त्या यः पादं पदमेव वा
स याति ब्राह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा २४
एतमेतत् पुरावृत्तमाख्यानं भद्रमस्तु वः

प्रव्याहरत विस्रब्धं बलं विष्णोः प्रवर्धताम् २५ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे एकादशाधिकशततमः सर्गः १११

समाप्तम् उत्तरकाण्डम्